EL-FASL

Dinler ve Mezhepler Tarihi

İBN HAZM

2. CİLT

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 84

Dinî İlimler Serisi : 14

Kitabın Adı : EL-FASL Fİ'L-MİLEL VE'L-EHVÂ' VE'N-NİHAL
Dinler ve Mezhepler Tarihi

Müellifi : İbn Hazm Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm
el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064)

Çeviren : Prof. Dr. Halil İbrahim Bulut
İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Temel İslâm Bilimleri Böl. (İslâm Mezhepleri Tarihi), Öğr. Üyesi

Son Okuma : Yazma Eser Uzm. Yrd. Murat Ünlüer

Arapça Metin Hazırlık : Yazma Eser Uzm. Yrd. Ayşegül Sıvakcı
Yazma Eser Uzm. Yrd. Esra Tellioğlu Ünver

Arşiv Kayıt : Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reîsülküttâb, No. 555

Kitap Tasarım : AS-64 Basın-Yayın Tanıtım, Org. ve Paz. Ltd. Şti.
Divanyolu Cad. Erçevik İşhanı, No: 203, Sultanahmet-İstanbul
Tel: 0212 513 39 90 / www.as64.org • info@as64.org

Baskı : Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş.
Dudullu OSB 1. Cadde No. 16 Ümraniye / İstanbul
Tel: 444 44 03 www.bilnet.net.tr / Sertifika No. 31345

Baskı Yeri ve Yılı : İstanbul 2017

Baskı Miktarı : 1. Baskı, 2000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

İbn Hazm
Dinler ve Mezhepler Tarihi, *el-Fasl*
1. İslâm Mezhepleri, 2. Dinler Tarihi, 3. Kelâm, 4. İbn Hazm, 5. el-Fasl
ISBN: 978-975-17-3906-3 (Takım) 978-975-17-3908-7

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel.: +90 (212) 511 36 37
Faks: +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

EL-FASL

DİNLER VE MEZHEPLER TARİHİ

(METİN – ÇEVİRİ)

2. CİLT

İBN HAZM
(ö. 1064)

Çeviri
Halil İbrahim Bulut

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

EL-FASL

İBN HAZM

Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun

الفصل

ابن حزم
رحمة الله عليه

[İSLÂM FIRKALARININ AÇIKLANMASI]

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla..

[1] Fakih Ebû Muhammed Ali b. Ahmed [b. Sa'd] b. Hazm (Allah ona rahmet eylesin) şöyle dedi: Yüce Allah'ın yardımıyla dinlere (milel) dair kelâmı tamamladık. Şimdi yüce Allah'ın güç ve desteğiyle müslümanların fırkalarının (nihal) açıklanmasına, bu fırkalar konusunda ayrılığa düşmelerine ve fırkalarına ait herhangi bir hususta hataya düşenlerin çıkardığı kargaşanın ortaya konulmasına ve -dinler konusunda yaptığımız gibi- bu fırkalardan hak fırkanın açıklanmasına dair zorunlu aklî delillerin izahına başlayacağız. Âlemlerin rabbi olan Allah'a çokça hamd olsun. Yüce ve kudret sahibi olan Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur.

[2] Ebû Muhammed şöyle dedi: İslâm dinini kabul eden (ana) fırkalar beş tanedir: Bunlar şu fırkalardır: [ı] Ehl-i Sünnet, [ıı] Mu'tezile, [ııı] Mürcie, [ıv] Şîa, [v] Hâricîler. Bu fırkalardan her biri birçok fırkaya (alt gruba) ayrılmıştır. Ehl-i Sünnet'in ayrılıklarının çoğunluğu fetvalar konusunda olmakla beraber çok az sayıda bazı itikadî konularda da ayrılıklar olmuştur ki inşallah bunlara daha sonra değineceğiz. Adı geçen diğer dört fırkadan bazıları Ehl-i Sünnet'e ileri derecede muhalefet etmiş, bazıları ise az ölçüde muhalefet etmiştir.

[3] Mürcie fırkalarından Ehl-i Sünnet'e en yakın olanı, fakih Ebû Hanîfe Nu'man bin Sâbit'in[1] (Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun) imanın, dil ve kalbin birlikte tasdiki; amellerin ise sadece imanın rükünleri (kanunları) ve farzları olduğuna dair görüşlerini benimseyen kimselerdir. Mürcie fırkalarından Ehl-i Sünnet'e en uzak olanlar ise Cehm b. Safvân[2], Ebu'l-Hasan el-Eş'arî[3] ve Muhammed b. Kerrâm es-Sicistânî'nin[4] taraftarlarıdır. Bunlardan Cehm ve Eş'arî şöyle derler: "Kişi, her ne kadar küfür izhar etse, diliyle teslis inancında olduğunu belirtse ve haça tapınsa bile iman sadece kalbin inanması (bağlanması)dır.[5] Muhammed b. Kerrâm da şöyle demiştir: Kişi kalbiyle küfre inansa bile iman dil ile ikrardır.

[4] Mu'tezile fırkalarından Ehl-i Sünnet'e en yakın olanı, Hüseyin b. Muhammed b. en-Neccâr[6] ve Bişr b. Ğıyâs el-Merîsî'nin[7] taraftarları, sonra da Dırâr b. Amr'ın[8] taraftarlarıdır. Mu'tezile'den Ehl-i Sünnet'e en uzak olanlar ise Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ın[9] taraftarlarıdır.

بسم الله الرحمن الرحيم

[١] **قال الفقيه أبو محمد علي بن أحمد بن حزم رضي الله عنه**: إذ قد أكملنا بعون الله الكلام في الملل. فلنبدأ بحول الله عز وجل في ذكر نحول أهل الإسلام وافتراقهم فيها وإيراد ما شغب به من شغب منهم فيما غلط فيه من نحلته، وإيراد البراهين الضرورية على إيضاح نحلة الحق من تلك النحل، كما فعلنا في الملل، والحمد لله رب العالمين كثيرًا ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم.

[٢] **قال أبو محمد**: فرق المقرين بملة الإسلام خمسة، وهم: أهل السنة، والمعتزلة، والمرجئة، والشيعة، والخوارج. ثم افترقت كل فرقة من هذه على فرق، وأكثر افتراق أهل السنة في الفتيا ونبذ يسيرة من الاعتقادات سننبه عليها إن شاء الله تعالى، ثم سائر الفرق الأربعة التي ذكرنا ففيها ما يخالف أهل السنة الخلاف البعيد، وفيهم ما يخالفهم الخلاف القريب.

[٣] فأقرب فرق المرجئة إلى أهل السنة من ذهب مذهب أبي حنيفة الفقيه إلى أن الإيمان هو التصديق باللسان والقلب معًا وأن الأعمال إنما هي شرائع الإيمان وفرائضه فقط. وأبعدهم أصحاب جهم بن صفوان والأشعري، ومحمد بن كرام السجستاني. فإن جهمًا والأشعري يقولون إن الإيمان عقد بالقلب فقط وإن أظهر الكفر والتثليث بلسانه، وعبدالصليب في دار الإسلام بلا تقية. ومحمد بن كرام يقول هو القول باللسان وإن اعتقد الكفر بقلبه.

[٤] وأقرب فرق المعتزلة إلى أهل السنة، أصحاب الحسين بن محمد النجار وبشر بن غياث المريسي ثم أصحاب ضرار بن عمرو. وأبعدهم أصحاب أبي الهزيل.

[5] Şiî mezheplerin Ehl-i Sünnet'e en yakın olanı fakih Hasan b. Sâlih b. Hayy el- Hemezânî'nin[10] taraftarlarına intisap edenlerdir. Bunlar, imâmetin Hz. Ali'nin çocuklarına ait olduğunu kabul ederler. Ayrıca Hasan b. Salih'ten (Allah ona merhamet etsin) -bizim de görüşümüz olan -şu söz nakledilmiştir: Muhakkak ki imâmet bütün Kureyş'in hakkıdır. Sahabenin hepsi (r. anhum) bunu yüklenmiştir. Ancak o (Hasan b. Salih), [imâmet hususunda] Hz. Ali'nin (r.a.) imâmete en layık kişi olduğu fikrindedir. Şîa'dan Ehl-i Sünnet'e en uzak olan fırka ise İmâmiyye'dir.

[6] Hâricî fırkalardan Ehl-i Sünnet'e en yakın olan grup Abdullah b. Yezîd el-İbâzî[11] el-Fezârî el-Kûfî'ye tabi olanlardır. En uzak konumda bulunanı ise Ezârika[12] fırkasıdır.

[7] Ahmed b. Hâbıt[13], Ahmed b. Mâlûs[14] ve Fazlü'l-Hadesî[15] taraftarları; Râfıza'dan Galiyye[16], Ebû İsmâîl el-Batîhî'nin taraftarları olan el-Batîhiyye[17], Acâride'den[18] icmâ konusunda ayrılanlar ve onların dışındakiler hiçbir şekilde İslâm ümmetinden değillerdir. Bilakis onlar ümmetin icmâsıyla kâfirdirler. Dalâlete düşmekten (hizlân) Allah'a sığınırız.

[Bu Fırkalardan Her Birinin İtimat Ettikleri Kendilerine Has Görüşlerin Beyanı]

[8] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mürcie fırkasına gelince, onların benimsemiş oldukları temel görüş, iman ve küfrün mâhiyetinin ne olduğu, iman ve küfürle isimlendirme meselesi ve vaîd konusundadır. Onlar, diğer fırkalarda olduğu gibi bu esaslar dışında (kendi aralarında) ihtilaf etmişlerdir.

[9] Mu'tezileye gelince, onların benimsedikleri temel görüş tevhid ve Allah Teâlâ'nın ne ile vasıflandırılacağı konusundadır. Sonra Mu'tezile'den bazıları temel esaslar arasına kader, fısk ve iman ile isimlendirme ve vaîd meselelerini ilave etmiştir. Mu'tezile ekolü, Allah Teâlâ'nın kendisiyle vasıflandırılacağı sıfatlar konusunda Cehm b. Safvân, Mukâtil b. Süleyman[19], Eş'arîler ve Mürcie'nin diğerleri; Hişâm b. Hakem[20], adı Muhammed b. Ca'fer el-Kûfî olan Şeytânüttâk[21] ve Dâvûd el-Cevârîbî[22] ile paralel görüşler belirtmişlerdir. -Onların tamamı, [yani Hişâm b. Hakem, Şeytânüttâk ve Dâvûd el-Cevâribî] Şiî'dirler.- Ancak biz bu esası Mu'tezile'ye tahsis ettik.

[٥] وأقرب مذاهب الشيعة إلى أهل السنة المنتمون إلى أصحاب الحسن بن صالح بن حي الهمزاني الفقيه القائلون بأن الإمامة في ولد علي رضي الله عنه والثابت عن الحسن بن صالح رحمه الله. هو قولنا إن الإمامة في جميع قريش، وتولى جميع الصحابة رضي الله عنهم، إلا أنه كان يفضل عليًا على جميعهم وأبعدهم الإمامية.

[٦] وأقرب فرق الخوارج إلى أهل السنة أصحاب عبد الله بن يزيد الأباضي الفزازي الكوفي. وأبعدهم الأزارقة.

[٧] وأما أصحاب أحمد بن حابط وأحمد بن مالوس والفضل الحراني والغالية من الروافض والمتصوفة والبيطحية أصحاب أبي إسماعيل البطيحي. ومن فارق الإجماع من العجاردة وغيرهم فليسوا من أهل الإسلام بل كفار بإجماع الأمة، ونعوذ بالله من الخذلان.

[ذكر ما اعتمدت عليه كل فرقة من هذه الفرق مما اختصت به]

[٨] **قال أبو محمد**: أما المرجئة فعمدتهم التي يتمسكون بها الكلام في الإيمان والكفر ما هما، والتسمية بهما والوعيد واختلفوا فيما عدا ذلك كما اختلفت غيرهم.

[٩] وأما المعتزلة فعمدتهم التي يتمسكون بها، الكلام في التوحيد وما يوصف به الله تعالى ثم يزيد بعضهم الكلام في القدر والتسمية بالفسق أو الإيمان والوعيد. وقد يشارك المعتزلة في الكلام فيما يوصف الله تعالى به جهم بن صفوان ومقاتل بن سليمان والأشعرية وغيرهم من المرجئية وهشام بن الحكم وشيطان الطاق واسمه محمد بن جعفر الكوفي وداود الحواري. وهؤلاء كلهم شيعة إلا أننا اختصصنا المعتزلة بهذا الأصل.

Çünkü bu esas hakkında konuşan bir kimse Ehl-i Sünnet mezhebi veya Mu'tezile'nin görüşü dışına çıkmamıştır. Ancak Mürcie ve Şîa'dan olup (yukarıda) belirtilen kimseler bunun dışındadır. Onlar, ileri sürdükleri bazı görüşlerinden dolayı Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'den ayrılmışlardır.

[10] Şîa'ya gelince onların temel görüşü, imâmet ve Hz. Peygamber'in (s.a.) ashabının faziletteki dereceleri konusundadır. Diğer fırkalarda olduğu gibi Şîa da bu esaslar dışında (kendi aralarında) ihtilaf etmiştir.

[11] Hâricîlere gelince, onların mezheplerinin temel görüşü, iman ve küfür; iman ve küfrün mâhiyeti; bu ikisiyle isimlendirilme hususu, vaîd ve imâmet konusundadır. Diğer fırkalarda olduğu gibi Hâricîler de bu esaslar dışında ihtilaf etmişlerdir.

[12] Biz bu fırkaları, benimsemiş oldukları esas meseleler ile tahsis ettik. Zira her kim uzuvların amelinin iman olduğunu, imanın itaat ve isyan ile artıp eksileceğini; mümin bir kimsenin günahlardan herhangi birisi(ni işlemesi) sebebiyle kâfir olacağını ya da diliyle veya kalbiyle iman eden bir müminin ebedî olarak cehennemde kalacağını söylerse, o kimse Mürciî değildir. Mürcie'nin bu hususlardaki görüşlerinde onlara muvafık görüş belirten bir kimse, bunların dışında, müslümanların ihtilaf ettiği hususların tamamında onlara muhalefet etse de o bir Mürciîdir.

[13] Bir kimse, halku'l-Kur'ân, rü'yetullah, teşbih, kader ve "büyük günah işleyen ne mümin ne de kâfirdir, fakat o fâsıktır." görüşlerinde Mu'tezileye muhalefet ederse o, onlardan değildir. Her kim de belirttiğimiz hususlarda Mu'tezile ile aynı kanaatte ise -her ne kadar saymış olduğumuz hususlar dışında müslümanların ihtilaf ettikleri diğer bütün konularda Mu'tezileden farklı düşünse bile- o, onlardandır.

[14] Bir kimse Hz. Ali'nin (r.a.) Allah Resulü'den (s.a.) sonra insanların en faziletlisi olduğu ve imâmete en layık kişinin o ve ondan sonra evlatları olduğu meselesinde Şîa'ya muvafık görüş belirtirse o kişi Şiî'dir. O kişi bu hususlar dışında müslümanların ihtilaf ettikleri meselelerde Şiîlere muhalefet etmiş olsa bile Şiî'dir. Eğer zikretmiş olduğumuz hususlarda (yani Ali'nin imâmeti konusunda) onlara muhalefet ederse Şiî değildir.

لأن كل من تكلم في هذا الأصل فهو غير خارج عن قول أهل السنة أو قول المعتزلة حاشا هؤلاء المذكورين من المرجئة والشيعة، فإنهم انفردوا بأقوال خارجة عن قول أهل السنة والمعتزلة.

[١٠] وأما الشيعة فعمدة كلامهم في الإمامة والمفاضلة بين أصحاب النبي ٥ صلى الله عليه وسلم واختلفوا فيما عدا ذلك كما اختلف غيرهم.

[١١] وأما الخوارج فعمدة مذهبهم الكلام في الإيمان والكفر ما هما، والتسمية بهما، والوعد والإمامة واختلفوا فيما عدا ذلك كما اختلف غيرهم.

[١٢] وإنما خصصنا هذه الطوائف بهذه المعاني لأن من قال إن أعمال الجسد إيمان، فإن الإيمان يزيد بالطاعة وينقص بالمعصية، وإن مؤمنًا يكفر ١٠ بشيء من أعمال الذنوب وإن مؤمنًا بقلبه وبلسانه يخلد في النار فليس مرجئًا، ومن وافقهم على أقوالهم هاهنا وخالفهم فيما عدا ذلك من كل ما اختلف المسلمون فيه فهو مرجيء.

[١٣] ومن خالف المعتزلة في خلق القرآن والرؤية والتشبيه والقدر وأن صاحب الكبيرة لا مؤمن ولا كافر لكن فاسق فليس منهم. ومن وافقهم فيما ١٥ ذكرنا فهو منهم وإن خالفهم فيما سوى ما ذكرنا مما اختلف فيه المسلمون.

[١٤] ومن وافق الشيعة في أن عليًا رضي الله عنه أفضل الناس بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم، وأحقهم بالإمامة وولده من بعده فهو شيعي، وإن خالفهم فيما عدا ذلك مما اختلف فيه المسلمون فإن خالفهم فيما ذكرنا فليس شيعيًا.

[15] Bir kimse "tahkim"in reddedilmesi, büyük günah işleyenlerin tekfir edilmesi, zâlim imamlara isyan etmenin kabul edilmesi, büyük günah sahiplerinin cehennemde ebedî kalacakları ve Kureyş dışında birinin de imam olabileceği meselelerinde Hâricîlere muvafık görüş belirtirse, o kişi Hâricîdir. Söz konusu kimse bu esaslar dışında müslümanların ihtilaf ettikleri meselelerde Hâricîlere muhalefet etmiş olsa bile o yine Hâricîdir. Zikretmiş olduğumuz hususlarda Hâricîlere muhalefet eden kişi ise Hâricî değildir.

[16] Ebû Muhammed şöyle dedi: Zikrettiğimiz Ehl-i Sünnet, "Ehl-i Hak'tır, onların dışındakiler ise "Ehl-i Bid'at"tır. Buna göre Ehl-i Sünnet, öncelikle sahabîlerdir, sonra sahabenin yolunu tercih eden tâbiînin büyükleridir, sonra Ehl-i Hadis ve günümüze kadar nesiller boyu onlara uyan fakihler, ayrıca yeryüzünün doğusunda ve batısındaki insanlardan onlara uyan kimselerdir. Allah'ın rahmeti onların üzerine olsun.

[17] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bütün İslâm fırkalarının müslüman olmadığı hususunda icmâ ettikleri bir fırka İslâm adıyla isimlendirilebilir. Hâricîlerden aşırılığa düşen bazı gruplar buna örnektir. Nitekim onlar, "Namaz, sabah ve akşam sadece bir rekattır." dediler. Diğerleri ise erkek ve kız evlatların kızlarıyla, erkek ve kız kardeşlerin çocuklarının kızlarıyla evlenmeyi helal kabul ettiler. Yine onlar, Yûsuf suresinin Kur'ân'dan olmadığını iddia ettiler. Bir başka grup ise, zina eden ve hırsızlık yapan bir kimseye had cezasının uygulanacağını sonra da küfre düştüğünden dolayı söz konusu kişiden tövbe etmesinin isteneceğini kabul etmişler; eğer tövbe ederse [onu bırakmışlar], aksi takdirde onu öldürmüşlerdir.

[18] Mu'tezile'den olup aşırılığa düşen bazı gruplar da böyledir. Onlardan bir kısmı ruhların tenasühünü kabul etmiş, bir kısmı da domuzun iç yağı ve beynini yemenin helal olduğunu söylemiştir. Mürcie mezhebinden bazı gruplar ise "İblis Allah Teâlâ'dan ne mühlet dilemiş, ne de yüce Allah'ın kendisini ateşten Âdem (a.s.)'ı da topraktan yarattığını ikrar etmiştir." görüşünü ileri sürmüştür. Onlardan bir diğer grup ise nübüvvetin sâlih amel ile kazanılabileceğini dile getirmiştir. Ehl-i Sünnet'ten olup da aşırılığa düşen gruplar da vardır.

[١٥] ومن وافق الخوارج من إنكار التحكيم وتكفير أصحاب الكبائر والقول بالخروج على أئمة الجور وأن أصحاب الكبائر مخلدون في النار، وأن الإمامة جائزة في غير قريش فهو خارجي، وإن خالفهم فيما عدا ذلك مما اختلف فيه المسلمون خالفهم فيما ذكرنا فليس خارجيًا.

٥ [١٦] **قال أبو محمد**: وأهل السنة الذين نذكرهم أهل الحق ومن عداهم فأهل البدعة فإنهم الصحابة رضي الله عنهم وكل من سلك نهجهم من خيار التابعين رحمة الله عليهم ثم أصحاب الحديث ومن اتبعهم من الفقهاء جيلًا فجيلًا إلى يومنا هذا أو من اقتدى بهم من العوام في شرق الأرض وغربها رحمة الله عليهم.

[١٧] **قال أبو محمد**: وقد تسمى باسم الإسلام من أجمع جميع فرق ١٠ الإسلام على أنه ليس مسلمًا مثل طوائف من الخوارج غلوا فقالوا إن الصلاة ركعة بالغداة وركعة بالعشي فقط، وآخرون استحلوا نكاح بنات البنين، وبنات البنات، وبنات بني الإخوة، وبنات بني الأخوات. وقالوا إن سورة يوسف ليست من القرآن. وآخرون منهم قالوا بحد الزاني والسارق ثم يستتابون من الكفر، فإن تابوا وإلا قتلوا.

١٥ [١٨] وطوائف كانوا من المعتزلة ثم غلوا فقالوا بتناسخ الأرواح .وآخرون منهم قالوا إن شحم الخنزير ودماغه حلال.وطوائف من المرجئية قالوا إن إبليس لم يسأل الله قط النظرة، ولا أقر بأن خلقه من نار، وخلق آدم من تراب. وآخرون قالوا إن النبوة تكتسب بالعمل الصالح. وآخرون كانوا من أهل السنة ففغلوا،

Bunlar, bazı sâlih kulların nebîlerden ve meleklerden (a.s.) daha faziletli olabileceğini, Allah Teâlâ'yı hakkıyla tanıyan bir kimseden amellerin ve şeriatın sakıt olacağını ileri sürmüştür. Hallâc[23] ve başkaları da Bârî Teâlâ'nın yarattığı cisimlere hulûl ettiğini savunmuştur. Şîa mezhebine mensup olup da zamanla aşırılığa düşen bazı gruplar vardır. Bunlardan bazıları Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) ve ondan sonra gelen imamların ulûhiyetini iddia etmiştir. Şair Seyyid el-Himyerî[24] gibi bazı kimseler de Ali'nin ve ondan sonra gelen imamların nübüvvetini ve ruhların tenasühü inancını kabul etmiştir. Şîa'dan bir grup da, Beni Esed'in kölesi Ebü'l-Hattâb Muhammed b. Ebû Zeyneb'in[25] ilâh olduğunu iddia etmiştir.

[19] Yine bazı gruplar, Becîle Oğullarının kölesi Mugîre b. Ebû Saîd'in[26], Ebû Mansûr el-İclî'nin[27], Bezîğ el-Hâik'in[28], Beyân b. Sem'ân et-Temîmî'nin[29] ve diğer bazı kimselerin peygamber olduklarını iddia etmiştir. Diğerleri de Ali'nin dünyaya döneceğine (ric'at) inandılar. Ayrıca onlar, "zâhirin birçok tevili olduğunu" söyleyerek Kur'ân'ın zâhirini kabul etmekten uzak durdular. Bu tevillerden birisi; "Semâ; Muhammed'dir, yer ise onun sahabesidir." şeklindedir. Yine *"Allah size o ineği kesmenizi emrediyor"*[30] âyeti hakkında; "O falanca kimsedir. Yani Müminlerin Annesi [(Hz. Aişe r.anhâ)'dır." dediler. Yine onlar, "adâlet ve ihsandan maksat Muhammed (s.a.) ve Ali (r.a.)'dır; cibt ve tağut ise -Hz. Ebû Bekr ve Ömer (r.anhuma)'yı kastederek-filan filan kimselerdir." demişlerdir. Yine onlar şöyle demişlerdir: "Namaz imamı çağırmaktır; zekat imama verilen şeydir; hac ise imama yönelmektir." Onlar, bozguncular ve kırıp dökücülerdir.

[20] Bu fırkaların hiçbiri aslında bir delile dayanmamaktadır. Bunların elinde ilham, yalancılık ve yalanı açıktan söylemekten başka bir iddiaları da yoktur. Onlar, herhangi bir münazaraya da yanaşmazlar. Onları reddetmek isteyen bir kimsenin onlara; "Sizinle, sizin davanızın bâtıl olduğu kendisine ilham olunan kimse arasında ne fark vardır. Bunu ayırt etmenin imkânı yoktur?" demesi yeterlidir. Bunlara ilaveten İslâm fırkalarının tamamı onlardan uzak durmuşlardır. Onları tekfir etmiş ve onların İslâm dışı olduklarını konusunda icmâ etmişlerdir. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

فقالوا قد يكون في الصالحين من هو أفضل من الأنبياء ومن الملائكة عليهم السلام، وأن من عرف الله حق معرفته فقد سقطت عنهم الأعمال والشرائع. وقال بعضهم بحلول الباري تعالى في أجسام خلقه كالحلاج وغيره. وطوائف كانوا من الشيعة ثم غلوا، فقال بالآلهية علي بن أبي طالب عليه السلام والأئمة بعده.
٥ ومنهم من قال بنبوته وبتناسخ الأرواح كالسيد الحميري الشاعر وغيره. وقالت طائفة منهم بإلهية أبي الخطاب محمد بن أبي زينب مولى بني أسد.

[١٩] وقالت طائفة بنبوة المغيرة بن أبي سعيد مولي بني بجيلة، وبنبوة أبي منصور العجلي، وبزيع الحائك، وبيان بن سمعان التميمي وغيرهم. وقال آخرون منهم برجعة علي إلى الدنيا، وامتنعوا من القول بظاهر القرآن وقالوا إن لظاهرة
١٠ تأويلات، فمنها أن قالوا السماء محمد والأرض أصحابه وإن الله يأمركم أن تذبحوا البقرة أنها هي فلانة يعني أم المؤمنين رضي الله عنها. وقالوا العدل والإحسان هو علي والخبث والطاغوت هو فلان وفلان يعنون أبا بكر وعمر رضي الله عنهما. وقالوا الصلاة هي دعاء الإمام، والزكاة هي ما يعطي الإمام، والحج القصد إلى الإمام وفيهم خناقون ورضاخون.

١٥ [٢٠] وكل هذه الفرق لا تتعلق بحجة أصلًا، وليس بأيديهم إلا دعوى الإلهام والقحة والمجاهرة بالكذب ولا يلتفتون إلى مناظرة. ويكفي من الرد عليهم أن يقال لهم: ما الفرق بينكم وبين من ادعى أنه ألهم بطلان قولكم؟ ولا سبيل إلى الانفكاك من هذا. وأيضًا فإن جميع فرق الإسلام متبرئة منهم، مكفرة لهم مجمعون على أنهم على غير الإسلام، نعوذ بالله من الخذلان.

[Bu Fırkaların Ekseriyetinin İslâm Dininden Çıktıkları Hususu]

[21] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu fırkalarının İslâm dininden çıkmalarının esas sebebi Farisiler/İranlılardır. Farisiler güçlü bir krallığa sahiptiler; bütün milletlere karşı nüfuz sahibiydiler ve kendilerini ayrıcalıklı kabul ediyorlardı. Hatta kendilerini soylular ve çocukları olarak isimlendirmekteydiler. Diğer insanları kendilerinin köleleri saymaktaydılar. Ne zaman ki bu büyük devletleri Arapların eliyle yıkılınca -ki Araplar Farsların hiç kale almadıkları bir topluluktu- bu durum kendilerine çok ağır geldi ve bu musibet gözlerinde daha da büyüdü. Birçok kez İslâm'la hile yoluyla mücadeleye giriştiler, ancak her seferinde yüce Allah hakkı üstün çıkardı. Munkaz, Mukanna'[31], Estaybin, Babek[32] ve bunların dışındaki bazı kimseler onların liderlerindendi. Bu şahıslardan önce "Hudâş" lakaplı Ammâr ve Ebû Müslim es-Serrâc, İslâm'ı yıkmayı arzu etmişlerdi. Onlar, aldatmaya yönelik tuzağın daha başarılı olduğunu gördüler. Bunun üzerine onlardan bir topluluk İslâm'a girdiklerini açıkladılar. Allah Resulü'nün (s.a.) Ehl-i Beyt'ine muhabbet izhar etmek ve Ali (r.a.)'a karşı yapılan zulmün çirkinliğini göstermek suretiyle teşeyyu' ehline meylettiler. Sonrasında onları İslâm'dan çıkarıncaya kadar çeşitli yollara soktular.

[22] Onlardan bir grup, "Mehdî olduğu iddia edilen ve yanında dinin hakikati olan bir adamı beklemeyi" dinin aslına dâhil ettiler. Çünkü (onların iddiasına göre) bu kâfirlerden dini bilgilerin alınması caiz değildir. Zira onlar Allah Resulünün (s.a.) arkadaşlarını küfürle itham etmişlerdir.

[23] Bir topluluk da, nübüvvetin kendisine ait olduğunu iddia ettikleri bir kimsenin peygamberliğine yöneldi. Bir (diğer) topluluk da, yine zikrettiğimiz hulûl inancını ve şeriatın sakıt olduğu görüşünü onların anlayışına dâhil etti. Diğerleri de onlarla dalga geçti ve her gün ve her gece elli vakit namaz kılmayı onlara zorunlu kıldılar. Diğerleri ise şöyle dediler: "Bilakis her bir vaktinde on beş rek'at olan on yedi vakit namaz vardır." Bu görüş, Sufriyye[33] ekolüne mensup bir Hâricî olmadan önce Amr b. Abdullah b. el-Hâris el-Kindî'nin görüşüdür. Ayrıca Yahudi asıllı Abdullah b. Sebe el-Himyerî[34] de bu yola girmiştir.

[خروج أكثر هذه الفرق عن دين الإسلام]

[٢١] **قال أبو محمد:** والأصل في أكثر خروج هذه الطوائف عن ديانة الإسلام أن الفرس كانوا من سعة الملك، وعلو اليد على جميع الأمم وجلالة الخطير في أنفسهم حتى إنهم كانوا يسمون أنفسهم الأحرار والأبناء وكانوا يعدون سائر الناس عبيدًا لهم. فلما امتحنوا بزوال الدولة عنهم على أيدي العرب، وكانت العرب أقل الأمم عند الفرس خطرًا، تعاظمهم الأمر، وتضاعفت لديهم المصيبة، وراموا كيد الإسلام بالمحاربة في أوقات شتى، ففي كل ذلك يظهر الله سبحانه وتعالى الحق، وكان من قائمتهم منقاذ/واستاسيس والمقنع وبابك وغيرهم. وقيل هؤلاء رام ذلك عمار الملقب بخداش وأبو سلم السراج. فرأوا أن كيده على الحيلة أنجع، فأظهر قوم منهم الإسلام واستمالوا أهل التشيع بإظهار محبة أهل بيت رسول الله صلى الله عليه وسلم، واستشناع ظلم علي رضي الله عنه، ثم سلكوا بهم مسالك شتى حتى أخرجوهم عن الإسلام.

[٢٢] فقوم منهم أدخلوهم إلى القول بأن رجلًا ينتظر يدعى المهدي عنده حقيقية الدين، إذ لا يجوز أن يؤخذ الدين من هؤلاء الكفار، إذ نسبوا أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى الكفر.

[٢٣] وقوم خرجوا إلى نبوة من ادعوا إليه النبوة. وقوم سلكوا بهم المسلك الذي ذكرنا من القول بالحلول وسقوط الشرائع. وآخرون تلاعبوا فأوجبوا عليهم خمسين صلاة في كل يوم وليلة. وآخرون قالوا بل هي سبع عشر صلاة في كل صلاة خمسة عشر ركعة. وهذا قول عبد الله بن عمرو بن الحرث الكندي قبل أن يصير خارجيًا صفريًا وقد سلك هذا المسلك أيضًا عبد الله بن سبأ الحميري اليهودي،

Şüphesiz ki Abdullah b. Sebe (Allah ona lanet etsin), müslümanları kandırmak için müslüman olduğunu açıklamıştır. O, insanların Osman'a (r.a.) karşı isyan etmelerinde başat bir rol oynamıştır. Ali (r.a.) ise, onu yaktırmıştı.[35] Bunlardan bazı topluluklar Ali'nin ulûhiyetini ilan etmişlerdi.

[24] Bu lanetlenen esaslardan zamanla İsmâiliyye ve Karmatîler ortaya çıkmıştır. Bu ikisi İslâm'ı toptan terk ettiklerini izhar eden gruplardır. Bunlar tam anlamıyla Mecûsîlerdir. Bunlar, eş ve mallarda eşitliği savunan Fars hükümdarı Enûşirvân b. Kubâd[36] dönemindeki din adamı Mezdek'in[37] görüşlerini takip etmişlerdir.

[25] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar, insanları bu iki gruba (şube) ulaştırdıklarında, onları diledikleri şekilde İslâm'dan çıkardılar. Çünkü bu, onların gerçek hedefi idi. Allah'a yemin olsun ki ey Allah'ın kulları nefisleriniz konusunda ehli küfür ve ehl-i ilhad sizleri aldatmasın. Her kim sözünü bir delil olmaksızın ancak süsleyerek hakkı bâtıla karıştırırsa ve Allah'ın kitabı ve Resûlü'nün (s.a.) sünnetinde getirdiklerine muhalif söz ederse, bu ikisinin dışındakilerde hiçbir hayır olmadığını bilsin. Biliniz ki Allah Teâlâ'nın dini açık/zâhirdir, onda bâtın diye bir şey yoktur. O aşikardır ve onda sır diye bir şey yoktur, tümüyle delile dayalıdır, uydurma yoktur. Her kim sizi, delil olmaksızın bir şeye tabi olmaya çağırır ve Allah'ın dininde sırlar ve batınî şeyler vardır derse, onu yalancılıkla itham ediniz. Zira bu nevi iddialar, boş ve uydurma iddialardır. Biliniz ki Allah'ın elçisi şeriattan tek bir kelime dahi gizlememiştir. Kendine en yakın olanlara; hanımına, kızına, amcasına, amcaoğluna veya arkadaşına; kırmızı tenliden, siyah tenliden veya çobandan gizlediği şeriata dair herhangi bir bilgi vermemiştir. O'nun ne rumuzlu sözleri ne de gizli işleri, ne de batınî yönü vardır. O sadece insanları Hakk'a davet etmiştir. Eğer o, bir şeyi gizlemiş olsaydı o zaman kendisine emredileni yerine getirmemiş olurdu. Her kim böyle bir şey derse o kâfirdir. Sakın ola sonucu belli olmayan, delili açıklanmamış bir söze kapılmayın, Peygamberiniz (s.a.)'in ve ashabının (r.anhum) yürüdüğü yoldan çıkmayın.

فإنه لعنه الله أظهر الإسلام لكيد أهله، فهو كان أصل إثارة الناس على عثمان رضي الله عنه وأحرق علي بن أبي طالب رضي الله عنه ومنهم طوائف أعلنوا بالإلهية.

[٢٤] ومن هذه الأصول الملعونة حدثت الإسماعيلية والقرامطة وهما طائفتان مجاهرتان بترك الإسلام جملة، قائلتان بالمجوسية المحضة ثم مذهب مردك الموبذ الذي كان على عهد أنوشروان بن قيماد ملك الفرس، وكان يقول بوجوب تأسي الناس في النساء والأموال.

[٢٥] **قال أبو محمد:** فإذا بلغ الناس إلى هذين الشعبين أخرجوه عن الإسلام كيف شاؤا، إذ هذا هو غرضهم فقط، فالله الله عباد الله اتقوا الله في أنفسكم ولا يغرنكم أهل الكفر والإلحاد، ومن موّه كلامه بغير برهان، لكن بتمويهات ووعظ على خلاف ما آتاكم به كتاب ربكم، وكلام نبيكم صلى الله عليه وسلم فلا خير فيما سواهما، واعلموا أن دين الله تعالى ظاهر لا باطن فيه وجهر لا سر تحته، كله برهان لا مسامحة فيه واتهموا كل من يدعون أن يتبع بلا برهان، وكل من ادعى للديانة سرًا وباطنًا، فهي دعاوي ومخارق واعلموا أن رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يكتم من الشريعة كلمة فما فوقها، ولا أطلع أخص الناس به من زوجة أو ابنة أو عم أو ابن عم أو صاحب على شيء من الشريعة، كتمه عن الأحمر والأسود، ورعاة الغنم، ولا كان عنده عليه السلام السر ولا رمز، ولا باطن غير ما دعي الناس كلهم إليه، ولو كتمهم شيئًا لما بلغ كما أمر، ومن قال هذا فهو كافر، فإياكم وكل قول لم يبن سبيله، ولا وضح دليله، ولا تعوجًا عما مضى عليه نبيكم صلى الله عليه وسلم وأصحابه رضي الله عنهم.

[26] Ebû Muhammed şöyle dedi: Muhakkak biz bu fırkaların tamamının işledikleri çirkinlikleri, *"en-Nesâihu'l-Münciyetü min Fedâihi'l Mahziyyeti ve'l-Kabâihi'l-Merdiyyeti min Ekvâli Ehli'l-Bida'i min el-Fırakı'l Erba'i: el-Mu'tezile ve'l-Mürcie ve'l-Havâric ve'ş-Şîa"* adlı eserimizde detaylı bir şekilde açıkladık. Sonra bunları, bu kitabımızın mezhepler konusundaki sözümüzün sonuna ekledik. Genel olarak hayrın tamamı, hiçbir hususta kendisinde aşırılık bulunmayan ve her bir şeyin açıklandığı Rabbinizin apaçık bir Arapça ile Kur'ânda ortaya koyduğu naslara ve ehl-i hadisin (r. anhum) önderlerinden güvenilir ravilerin rivâyetiyle Peygamberinize (s.a.) isnad edilerek ve sahîh olarak gelen hadislere tutunmanızdır. Ancak bu iki yol sizi rabbinizin rızasına ulaştırır.

[Müslümanların Fırkalara Ayrıldıkları Temel Konular]

[27] Biz burada inşallah, müslümanların ayrılığa düştükleri hususların temelindeki görüşleri açıklamaya çalışacağız. Bu temel konular **[ı]** tevhid, **[ıı]** kader, **[ııı]** iman, **[ıv]** va'îd, **[v]** imâmet ve **[vı]** (sahabenin) fazilet sıralamasıdır. Sonra da kelâmcıların Letâif/ince meseleler olarak isimlendirdikleri hususlar[ı izah edeceğiz.] Daha önce yaptığımız gibi, her mezhebin delil olarak ileri sürdükleri hususları ortaya koyacağız ve her bir meseleyi Allah Teâlâ'nın yardım ve desteğiyle kesin deliller ortaya koymak suretiyle inşallah hakkıyla açıklayacağız. Yüce ve ulu olan Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur. Müslümanların ihtilaf ettiği ilk mesele şudur:

Tevhid Konusu ve Teşbihin İptal Edilmesi Hususu

[28] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir grup, Allah Teâlâ'nın cisim olduğu görüşünü benimsedi. Onların bu konudaki delili, insan aklının cisim ve araz dışındaki herhangi bir şeyi akıl edemeyeceğidir. Allah Teâlâ'nın araz olması imkânsız olunca, onlara göre O'nun cisim olduğu sabit olmuş olur. Onlar yine şöyle dediler: Fiil (eylem), ancak bir cisimden meydana gelebilir. Allah Teâlâ da fâil olduğuna göre O'nun cisim olması gerekir. Onlar bu konuda Kur'ân'da el[38], iki el[39], eller[40], göz[41], yüz (vecih)[42] ve yan (cenb)[43] ifadelerinin zikredildiği âyetleri ve Allah Teâlâ'nın; *"Rabbin geldi"*[44], *"Onlar bulut gölgeleri içerisinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini mi beklerler..."*[45]

[٢٦] **قال أبو محمد**: وقد أوضحنا شنع جميع هذه الفرق في كتاب لنا، لطيف، اسمه النصائح المنجية من الفضائح المخزية والقبائح المردية من أقوال أهل البدع من الفرق الأربع المعتزلة والمرجئية والخوارج والشيع. ثم أضفناه إلى آخر كلامنا في النحل من كتابنا هذا .وجملة الخير كله أن تلزموا ما نص عليكم ٥ ربكم تعالى في القرآن بلسان عربي مبين لم يفرط فيه من شيء، تبيانًا لكل شيء، وما صح عن نبيكم صلى الله عليه وسلم برواية الثقاة من أئمة أصحاب الحديث رضي الله عنهم. مسندًا إليه عليه السلام فهما طريقتان يوصلانكم إلى رضى ربكم عز وجل.

[٢٧] ونحن نبتديء من هنا إن شاء الله تعالى في المعاني التي هي عمدة ١٠ ما افترق المسلمون عليه، وهي التوحيد، والقدر، والإيمان، والوعيد والإمامة، والمفاضلة. ثم أشياء يسميها المتكلمون اللطائف، ونورد كل ما احتجوا به، ونبين بالبراهين الضرورية إن شاء الله تعالى واجب الحق من كل ذلك، كما فعلنا فيما خلا، بعون الله تعالى لنا وتأييده، ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم. فأول ذلك؛

١٥ الكلام في التوحيد ونفي التشبيه

[٢٨] **قال أبو محمد**: ذهبت طائفة إلى القول بأن الله تعالى جسم، وحجتهم في ذلك أنه لا يقوم في المعقول إلا جسم أو عرض. فلما بطل أن يكون تعالى عرضًا ثبت أنه جسم، وقالوا إن الفعل لا يصح إلا من جسم والباري تعالى فاعل فوجب أنه جسم، واحتجوا بآيات من القرآن فيها ذكر اليد واليدين والأيدي والعين والوجه ٢٠ والجنب، وبقوله تعالى ﴿وَجَاءَ رَبُّكَ﴾، ﴿يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلائِكَةُ﴾،

"...Rabbin dağa tecelli edince..."[46] âyetlerini delil getirmişlerdir. Yine onlar "ayak, sağ el, bacak, parmaklar, iniş (nüzûl)" gibi cisim ve eylemlerin zikredildiği hadisleri de bu konuda delil olarak kullanırlar.

[29] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu nasların tamamına ait açık zâhirî vecihler vardır ki bunlar, onların zannettikleri ve te'vil ettiklerinden farklıdır.

[30] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu iki istidlal de yanlıştır. Onların, "İnsan aklının ancak cisim veya araz olanı anlayabileceği" şeklindeki görüşlerine gelince bu, eksik bir görüştür. Doğru olan ise, âlemde cisim veya arazın dışında bir şey bulunmadığıdır. Bu ikisi, yani cisim ve arazlar, varlıkları icabı bunları yoktan var eden (muhdis) bir varlığın bulunmasını gerektirir. Zorunlu olarak bilmekteyiz ki bu ikisinin yaratıcısı cisim veya araz cinsinden bir şey olsa idi, bu durumda elbette onu yapan bir fâilin olması kaçınılmaz olarak gerekli olurdu. O halde cismin ve arazın fâilinin cisim ve araz cinsinden olmadığı zorunlu olarak ortaya çıkmış oldu. Bu, her akıl sahibinin aklî zorunluluk sebebiyle kesinlikle kabul etmesi gereken bir delildir.

[31] Bunlara ilaveten şayet Bârî Teâlâ -Allah onların ilhadından münezzehtir- bir cisim olsa idi, elbette bu durum -kendisinin dışında- O'nun bir zaman ve makanının olmasını zorunlu kılardı. Bu ise tevhid'in iptal edilmesi, kendisi dışındaki iki varlığın (zaman ve mekanın) Allah ile ortak olmasını ve O'nunla birlikte gayr-i mahlûk (yaratılmamış) varlıkların mevcudiyetini gerektirir. Bu ise küfürdür ve bu sözün tutarsız olduğuna dair görüşümüzü daha önce açıklamıştık.

[32] Bunlara ilaveten, bir cisim uzunluk, derinlik ve genişlikten meydana geldiğinde düşünülebilir (akledilebilir). Halbuki onların teorisyenleri (düşünürleri), bunu kabul etmezler. Eğer onlar bunu kabul ederlerse, bu durumda cismin bir müellifinin (meydana getiren), birleştireninin (câmi'), yaratanının ve icat edeninin olduğunu kabul etmeleri onlara lazım gelir. Eğer bundan kaçınırlarsa, bu durumda telif açısından âlemdeki varlıkların bir müellifinin de bir cem edeninin de olmasını zorunlu görmemeleri lazım gelir. Halbuki müellef (bir araya getirilmiş) varlıkların tamamı -her ne şekilde var olurlarsa olsunlar- zorunlu olarak bir müellife muhtaçtırlar.

وتجليه تعالى. وبأحاديث للجبل فيها ذكر القدم، واليمين والرجل والأصابع والتنزل.

[٢٩] **قال أبو محمد**: ولجميع هذه النصوص وجوه ظاهرة بينة خارجة على خلاف ما ظنوه وتأولوه.

٥ [٣٠] **قال أبو محمد**: وهذان الاستدلالان فاسدان. أما قولهم إنه لا يقوم في المعقول إلا جسم أو عرض، فإنها قسمة ناقصة وإنما الصواب أنه لا يوجد في العالم إلا جسم أو عرض وكلاهما يقتضي بطبيعته وجود محدث له. فالبضرورة نعلم أنه لو كان محدثها جسمًا أو عرضًا لكان يقتضي فاعلًا فعله ولا بد. فوجب بالضرورة أن فاعل الجسم والعرض ليس جسمًا ولا عرضًا. وهذا برهان يضطر ١٠ إليه كل ذي حس بضرورة العقل ولا بد.

[٣١] وأيضًا فلو كان الباري تعالى عن إلحادهم جسمًا لاقتضى ذلك ضرورة أن يكون له زمان ومكان هما غيره. وهذا إبطال التوحيد وإيجاب الشرك معه تعالى لشيئين سواه، وإيجاب أشياء معه غير مخلوقة، وهذا كفر وقد تقدم إفسادنا لهذا القول.

١٥ [٣٢] وأيضًا فإنه لا يعقل ألبتة جسم إلا مؤلف طويل عريض عميق، ونظارهم وهو لا يقولون بهذا، فإن قالوه لزمهم أن له مؤلفًا جامعًا مخترعًا فاعلًا، فإن منعوا من ذلك لزمهم أن لا يوجبوا لما في العالم من التأليف لا مؤلفًا له ولا جامعًا، إذ المؤلف كله كيفما وجد يقتضي مؤلفًا ضرورة.

[33] Eğer onlar, "Bu, müellef olmayan bir cisimdir." derlerse, onlara şöyle denilir: Bu, tam manasıyla anlaşılamayan ve zihinde tasavvur edilemeyen bir şeydir.

[34] Eğer onlar, "Bizim "şey" ifademiz ile "cisim" sözümüz arasında bir fark yoktur." derlerse, onlara şöyle cevap verilir: Bu, konuştukları lisana göre yalan bir iddiadır ve aynı zamanda bâtıldır. Çünkü hakikat şudur: Şâyet "şey" ve "cisim" aynı anlamda olsalardı, elbette araz "şey" olmasından dolayı cisim olurdu. Bu da kesin bir şekilde bâtıldır. Halbuki gerçek şudur: Bizim "şey" sözümüzle mevcut, hak, hakîkat ve müsbet sözümüz arasında bir fark yoktur. Bunların tamamı aynı manaya gelen müteradif isimler olup farklılık göstermezler. Bu isimlerden herhangi birisi, bu şekilde "hak" diye isimlendirilen varlıktan daha fazla sıfatı gerektirmez. Daha fazla söze ihtiyaç yoktur.

[35] **Cisim** sözcüğüne gelince, sözlükte cisim lafzı uzunluk, derinlik ve genişlikten ibaret olup kısımlara ayrılması muhtemel ve altı cihete sahip olan varlık demektir. Altı cihet şunlardır: Üst, alt, arka, ön, sağ ve sol. Muhtemelen onlardan birisi noksan da olabilir, o da "üst"tür. İşte bu, isimlerin kendisinde mevcut olduğu lisandaki bu isimlerin hükmüdür. Her kim söz konusu isimlerden herhangi birini lisanda vaz'edildikleri anlamın dışında kullanmak isterse, o deli ve arsız bir kimsedir. Böyle bir kimse, hakkı bâtıl, bâtılı hak ve altını tahta olarak isimlendirmeye kalkan bir kimseye benzer. Bu ise cehaletin ve ahmaklığın zirvesidir. Ancak söz konusu isimlerden herhangi birisini lisanda vaz'edildiği anlamdan başka bir manaya taşımak için bir nas getirilirse; böylesi bir durumda tevakkuf edilir, aksi takdirde tevakkuf edilmez.

[36] Hakikatleri öğrenmek ya da bunları bildirmek isteyen her araştırmacıya ismin vâki olduğu manaları araştırıp incelemesi lazım gelir. Ancak bundan sonra söz konusu isimlerden hareketle ya da onlar vesilesi ile vacip olanı haber verebilir. Diğer taraftan manaların birleştirilmesi veya dilde vaz'edildikleri anlamın dışında kullanılmalarına gelince, şüphesiz bu aklını ve kendisini kaybetmiş, arsız, ahmak ve câhil sofistlerin işidir.

[٣٣] فإن قالوا هو جسم غير مؤلف قيل لهم هذا هو الذي لا يعقل حسًا ولا يتشكل في النفس ألبتة.

[٣٤] فإن قالوا لا فرق بين فولنا شيء وبين قولنا جسم، قيل لهم هذه دعوى كاذبة على اللغة التي بها يتكلمون. وأيضًا فهو باطل لأن الحقيقة أنه لو كان الشيء والجسم بمعنى واحد لكان العرض جسمًا لأنه شيء وهذا باطل بيقين والحقيقة هي أنه لا فرق بين قولنا شيء، وقولنا موجود وحق وحقيقة ومثبت، فهذه كلها أسماء مترادفة على معنى واحد لا يختلف، وليس منها اسم يقتضي صفة أكثر من أن المسمى بذلك حق ولا مزيد.

[٣٥] وأما لفظة جسم فإنها في اللغة عبارة عن الطويل العريض العميق، المحتمل للقسمة ذي الجهات الست التي هي فوق وتحت ووراء وأمام ويمين وشمال وربما عدم واحدة منها، وهي الفوق هذا حكم هذه الأسماء في اللغة التي هذه الأسماء منها، فمن أراد أن يوقع شيئًا منها على غير موضوعها في اللغة فهو مجنون وقاح، وهو كمن أراد أن يسمي الحق باطلًا والباطل حقًا، وأراد أن يسمي الذهب خشبًا، وهذا غاية الجهل والسخف، إلا أن يأتي نص بنقل اسم منها عن موضوعه إلى معنى آخر فيوقف عنده، وإلا فلا.

[٣٦] وإنما يلزم كل مناظر يريد معرفة الحقائق أو التعريف بها أن يحقق المعاني التي يقع عليها الاسم ثم يخبر بعد بها أو عنها بالواجب، وأما مزج الأشياء وقلبها عن موضوعاتها في اللغة فهذا فعل السوفسطائية الوقحاء الجهال، الغابنين لعقولهم وأنفسهم.

[37] Şâyet bize "Sizler Allah Teâlâ'nın diriler gibi değil ama diri (hayy) olduğunu, âlimler gibi değil ama alîm olduğunu, kudret sahibi kimseler gibi değil ama kâdir olduğunu, (bilinen) şeyler gibi değil ama şey olduğunu söylüyorsunuz. Şu halde niçin Allah'ın cisimler gibi olmayan bir cisim olduğu sözüne karşı çıkıyorsunuz?" derlerse onlara şöyle denilir -Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır-: Eğer Allah Teâlâ'yı "hayy, kadîr ve alîm" şeklinde isimlendiren naslar gelmemiş olsa isi, elbette bu isimlerden herhangi birisiyle O'nu isimlendirmezdik. Çünkü naslara tabi olmak farzdır. Allah'ı cisim olarak vasfeden bir nas olmadığı gibi, O'nu cisim olarak nitelememize imkân sağlayacak hiçbir aklî delil de yoktur. Bilakis aklî delil, O'nu bu şekilde vasıflandırmaya manidir. Eğer Allah Teâlâ'yı cisim olarak niteleyen tek bir nas bize ulaşmış olsa idi elbette bunu kabul etmek bize vacip olurdu. Bu durumda da biz Allah'ın alîm, kadîr, hayy olduğunu söylediğimiz gibi "O, cisimler gibi olmayan bir cisimdir." de derdik. Bu durumda bunların arasında bir fark olmazdı. "**Şey**" lafzına gelince, bu lafızla ilgili nass gelmiştir. Dolayısıyla burhan, inşallah bundan sonra açıklayacağımız üzere, bunu zorunlu kılmıştır.

[38] Onlardan bir grup, yüce Allah'ın **nur** olduğunu söylemiş ve bu konuda *"Allah göklerin ve yerin nurudur"*[47] âyetinini delil getirmişlerdir.

[39] Ebû Muhammed şöyle dedi: *Nur* şu iki durumun birinden uzak kalamaz. O, ya cisimdir ya da arazdır. Bunlardan hangisi olursa olsun Hak Teâlâ'nın cisim veya araz olmadığı delillerle sabittir. Allah Teâlâ'nın *"Allah, göklerin ve yerin nurudur..."*[48] âyetine gelince, bu âyetin manası *"Allah'ın, nefisleri aydınlatmak suretiyle [kişiyi] yerde ve göklerdeki nuruna ulaştırmasıdır."* şeklindedir. Bunun delili, yüce Allah'ın kendisine ait bir nur olduğunu haber verdiği şeylerin cümlesine yeryüzünü de dâhil etmesidir. Şâyet söz konusu nur bilinen ve parıldayan bir şey olmuş olsa idi, elbette bu nur ne gece ne de gündüz hiçbir zaman eksilmez ve kaybolmazdı. Durumun bunun aksine gerçekleştiğini gördüğümüze göre, işin onların zannettiklerinin hilafına olduğunu anlamış oluruz.

[٣٧] فإن قالوا لنا: إنكم تقولون إن الله عز وجل حي لا كالأحياء، وعليم لا كالعلماء، وقادر لا كالقادرين، وشيء لا كالأشياء، فلم منعتم القول بأنه جسم لا كالأجسام. قيل لهم وبالله تعالى التوفيق، لولا النص الوارد بتسميته تعالى بأنه حي وقدير وعليم، ما سميناه بشيء من ذلك لأن الوقوف عند النص فرض، ولم ٥ يأت نص بتسميته تعالى جسمًا، ولا قام البرهان بتسميته جسمًا بل البرهان مانع من تسميته تعالى بذلك، ولو أتانا نص بتسميته تعالى جسمًا لوجب علينا القول بذلك، وكنا حينئذ نقول إنه لا كالأجسام، كما قلنا في عليم وقدير وحي ولا فرق. وأما لفظة شيء فالنص أيضًا جاء بها والبرهان أوجبها على ما نذكر بعد هذا إن شاء الله تعالى.

١٠ [٣٨] وقالت طائفة منهم إنه تعالى نورًا واحتجوا بقوله تعالى ﴿اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾

[٣٩] **قال أبو محمد**: ولا يخلو النور من أحد وجهين إما أن يكون جسمًا، وإما أن يكون عرضًا، وأيهما كان فقد قام البرهان أنه تعالى ليس جسمًا ولا عرضًا، وأما قوله تعالى ﴿اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ فإنما معناه هدى الله بتنوير ١٥ النفوس، إلى نور الله تعالى في السموات والأرض. وبرهان ذلك أن الله عز وجل أدخل الأرض في جملة ما أخبر أنه نور له فلو كان الأمر على أنه النور المضيء المعهود لما خبأ الضياء ساعة من ليل أو نهار ألبتة. فلما رأينا الأمر بخلاف ذلك علمنا أنه بخلاف ما ظنوه.

[40] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah Teâlâ'yı cisim olarak niteleyen ve O'nu hareketle vasıflandıran -Allah bundan münezzehtir- bir kimsenin sözü şu şekilde iptal edilir: Her hareket eden varlık, hareket sahibidir ve hareketin, hareket edene ait olması zorunludur. Bu izafet babındandır. Tasavvur edilendeki suret tasavvur edilene aittir. Bu dahi izafet babındandır. Eğer her tasavvur edilen tasavvur eden olsa ve yine her hareket ettiren hareket eden bir varlık olsa, elbette öncesi olmayan fiillerin var olmaları lazım gelirdi ki bunun yanlışlığını daha önce bu kitapta -Allah Teâlâ'nın bize olan yardımı ve desteğiyle- ortaya koymuştuk. Böylece zorunlu ve kaçınılmaz olarak hareket ettirilen (müteharrik) olmayan bir hareket ettiricinin (muharrik); şekil verilmiş olmayan bir tasvir edicinin (musavvir) varlığı gerekir ki o da hareket edenlerin hareket ettiricisi, şekil verilmiş varlıkların şekil vereni olan ve kendisinden başka ilâh olmayan Allahü Teâlâdır. Her cismin kendine ait bir sureti vardır. Hareket sahibi her varlığın kendisine yüklenmiş arazları vardır. Doğru olan şudur ki Allah Teâlâ ne cisim ne de hareket edendir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[41] Daha önce de belirttiğimiz üzere hareket ve durağanlık (sükûn) bir müddettir. Müddet ise zamandır. Daha önce bu kitapta zamanın muhdes (sonradan yaratılmış bir varlık) olduğunu açıklamıştık. Aynı şekilde hareket de muhdestir ve durağanlık da öyledir. Allah Teâlâ'ya sonradan olma (hades) bir şey ilişemez. Zira Allah Teâlâ'ya hadeslik ilişmiş olsaydı o da muhdes (sonradan var olan) olurdu. Sonuç olarak Bârî Teâlâ ne hareket eder ne de durağandır.

[42] Yine, bir cisim başka bir cisme sadece tesir edebilir, yoksa yeni cisimler yaratamaz. Mücessime'nin[49] sözüne göre Bâri Teâlâ cisimlerde sadece tesirler meydana getirendir, yoksa âlemin cisimlerini yaratan değildir. Yüce Allah bundan münezzehtir.

[43] Şâyet onlar, "Siz, yüce Allah'ı fâil olarak isimlendiriyorsunuz, halbuki kendinizi de fâil olarak isimlendirmektesiniz. Bu ise teşbihtir." derlerse, Allah Teâlâ'nın inayeti ile onlara şöyle cevap veririz: Bu durum teşbihi gerektirmez. Zira teşbih, isimlerde değil benzetilenlerin her ikisinde mevcut olan manada olur. Buradaki isimlendirme ise sadece ibaredeki (lafızdaki) bir ortaklıktır.

[٤٠] **قال أبو محمد**: ويبطل قول من وصف الله تعالى بأنه جسم، وقول من وصفه بحركة تعالى الله عن ذلك أن الضرورة توجب أن كل متحرك فذو حركة، وأن الحركة لمتحرك بها، وهذا من باب الإضافة والصورة في المتصور لمتصور، وهذا أيضًا من باب الإضافة، فلو كان كل مصور متصورًا، وكل محرك متحركًا لوجب أفعال لا أوائل لها، وهذا قد أبطلناه فيما خلا من كتابنا بعون الله تعالى لنا وتأييده إيانا، فوجب ضرورة وجود محرك ليس متحركًا ومصور ليس متصورًا ضرورة ولا بد. وهو الباري تعالى محرك المتحركات، ومصور المصورات، لا إله إلا هو، وكل جسم فهو ذو صورة وكل ذي حركة فهو ذو عرض محمول فيه، فصح أنه تعالى ليس جسمًا ولا متحركًا، وبالله تعالى التوفيق.

[٤١] وأيضًا فقد قدمنا أن الحركة والسكون مدة، والمدة زمان، وقد بينا فيما خلا من كتابنا أن الزمان محدث، فالحركة محدثة، وكذلك السكون، والباري تعالى لا يلحقه الحدث إذ لو لحقه محدثًا لحقه محدثًا يقتضي محدثًا فالباري تعالى غير متحرك ولا ساكن.

[٤٢] وأيضًا فإن الجسم إنما يفعل آثارًا في الجسم فقط. ولا يفعل الأجسام فالباري إذن تعالى على قول المجسمة إنما هو فاعل آثار في الأجسام فقط لا فاعل أجسام العالم، تعالى الله عن ذلك علوا كبيرًا.

[٤٣] فإن قالوا فإنكم تسمونه فاعلًا وتسمون أنفسكم فاعلين، وهذا تشبيه قلنا لهم وبالله تعالى التوفيق. لا يوجب لك تشبيهًا، لأن التشبيه إنما يكون بالمعنى الموجود في كلا المشتبهين لا بالأسماء، وهذه التسمية إنما هي اشتراك في العبارة فقط.

Çünkü fail, bir ihtiyar ile ya da bir zorunluluk (iztırar) sebebiyle hareket eden varlıktır. Ya da bilen, şüphe eden veya irade eden bir varlıktır. Veyahut aynı şekilde bir ihtiyar ile veya vicdan (zamir) ile ya da zorunluluk (iztırar) sebebiyle hareket etmiş olan bir varlıktır. Bizim açımızdan her fail, vicdan sahibi olduğu halde hareket eden varlıktır. Her hareket eden de kendisini hareket ettiren bir harekete sahibidir. Gönüllerdeki (zamair) arzular/istekler ise infiallerdir (etkilenmeler/ duyarlılıklar). Dolayısıyla hareket edenlerin tamamı munfail (etkilenen ve duyarlılık gösteren) varlıklardır. Her munfail (etkilenen), zorunlu olarak fâildir. Bârî Teâlâ ise, bir ihtiyar ve yoktan var etme sebebiyle fâildir, yoksa bir hareket veya vicdan sebebiyle değil. İşte bu bir benzerlik değil farklılıktır. Tevfîk Allah Teâlâ'dandır.

[44] Aynı şekilde araz cisim değildir; cisim de araz değildir. Bârî Teâlâ da ne cisim ne de arazdır. Bu iki hüküm asıl itibarıyla herhangi bir benzerlik (iştibah) gerektirmez. Bilakis bu, farklılığın bizzat kendisidir. Çünkü benzerlik/teşbih, benzeyen iki şeyde aynı anlamın ispat edilmesiyle olur. Şâyet dile getirdiğimiz hususlar bir benzerliği zorunlu kılsa idi, cismin cismiyet konusunda benzer olması lazım gelirdi. Çünkü o, bir araz değildir. Yine arazın da araziyet konusunda benzer olması gerekirdi. Çünkü o da bir cisim değildir. Böylece o, aynı anda, cisim olmayan bir cisim ve araz olmayan bir araz olmuş olurdu. Bu ise muhaldir. Böylece nefyetmek (yani bir şeyin ne olmadığını söylemek) suretiyle bir benzeşmenin zorunlu olmayacağı anlaşılmış oldu. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[45] Ebû Muhammed şöyle dedi: Her kim, "Allah Teâlâ cisimler gibi olmayan bir cisimdir." derse, o teşbih yapan değil, Allah Teâlâ'nın isimleri konusunda ilhada düşen biri olur. Çünkü o, Allah'ın kendisini isimlendirmediği bir isimle O'nu isimlendirmiştir. Ancak "Allah Teâlâ, diğer cisimler gibi bir cisimdir." diyen bir kimse ise, O'nun isimleri konusunda ilhada düşmüş olmakla beraber aynı zamanda teşbihe de düşmüştür.

لأن الفاعل من متحرك باختيار أو باضطرار أو عارف أو شاك أو مريد أو كان باختيار أو ضمير أو اضطرار كذلك، فكل فاعل منا فمتحرك وذو ضمير وكل متحرك فذو حركة تحركه وأعراض الضمائر انفعالات، فكل متحرك فهو منفعل، وكل منفعل فلفاعل ضرورة، وأما الباري تعالى ففاعل باختيار واختراع، لا بحركة ٥ ولا بضمير، فهذا اختلاف لا اشتباه. وبالله تعالى التوفيق.

[٤٤] وكذلك العرض ليس جسمًا والجسم ليس عرضًا، والباري تعالى ليس جسمًا ولا عرضًا فهذان الحكمان لا يوجبان اشتباها أصلًا بل هذا عين الاختلاف، لأن الاشتباه إنما يكون بإثبات معنى في المشتبهين به اشتبهًا، ولو أوجب ما ذكرنا اشتباهًا لوجب أن يكون لشبه الجسم في الجسمية لأنه ليس ١٠ عرضًا، وأن يكون لشبه العرض في العرضية لأنه ليس جسمًا فكان يكون جسمًا لا جسمًا عرضًا لا عرضًا معًا، وهذا محال، فصح أن بالنفي لا يجب الاشتباه أصلًا، وبالله تعالى التوفيق.

[٤٥] **قال أبو محمد**: ومن قال إن الله تعالى جسم لا كالأجسام فليس مشتبهًا لكنه الحد في أسماء الله تعالى إذ سماه عز وجل بما لم يسم به نفسه وأما من ١٥ قال إنه تعالى كالأجسام فهو ملحد في أسمائه تعالى ومشبه مع ذلك.

[Sıfatların Kullanımı Konusu]

[46] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah hakkında “sıfatlar” lafzını kullanma meselesine gelince bu muhal bir şeydir, caiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ indirdiği kelâmında kesinlikle ne “sıfatlar” ne de “sıfat” lafzını kullanmıştır. Yine Hz. Peygamber’den (s.a.) Allah Teâlâ’nın sıfat ya da sıfatları olduğuna dair bir söz asla gelmemiştir. Evet, böyle bir şey sahabeden de, tabiînin önde gelenlerinden de, hatta tabiînden sonraki neslin önde gelenlerindende asla rivayet edilmemiştir. Böyle bir durumda hiçbir kimsenin bu lafızları (Allah için) kullanmaması gerekir. Eğer biz, “Bu lafzın kullanımının terkine dair kesin bir icmâ vardır.” dersek, elbette doğru söylemiş oluruz. Dolayısıyla “Sıfatlar” lafzının kullanımını kabul etmek ve buna inanmak doğru değildir. Bilakis bunları kabul etmek ve buna inanmak çirkin bir bidattir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Onlar ancak sizin ve atalarınızın (ilâh edindiğiniz şeylere) taktığınız isimlerdir. Allah, onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar (putperestler) yalnız zanna ve nefislerin arzusuna tâbi oluyorlar. And olsun ki, kendilerine, Rableri katından yol gösterici gelmiştir.”*[50]

[47] Ebû Muhammed şöyle dedi: “Sıfatlar” lafzını ilk kullananlar Muʿtezile ekolü, Hişam [b. Hakem][51] ve Rafizîlerin liderlerinden olan arkadaşlarıdır. Kelâmcılardan selef-i salihinin yolundan başka bir yol benimsemiş olan bir topluluk da onların yolundan gitmiştir. Nitekim onların bu konuda seleften ne bir önderleri ne de örnek aldıkları bir kimse vardır. Allah bize yeter ve o ne güzel bir vekildir. *“...Kim Allah’ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur.”* [52] Bazen bu lafız, fukahâdan müteâhir dönem imamlarından bazıları tarafından düşünmeden kullanılmıştır. Bu fazilet sahibi bir kimsenin ayağının sürçmesi ve âlimin ise bir zellesidir. Dinde hak olan şey, nass olarak yüce Allah’tan veya O’nun Elçisinden (s.a.) gelenlerdir. Ya da ümmetin hepsinin icmâsı ile sabit olan hususlardır. Bunun dışındakiler ise sapkınlıktır. Sonradan ortaya çıkan herşey bidattir.

[48] Şâyet onlar, Abdullah b. Vehb > Amr b. el-Hâris > Saîd b. Ebû Hilâl > Ebû Ricâl Muhammed b. Abdurrahman > annesi ʿAmrah > ʿÂişe (r.anha) isnadıyla gelen “Bir adam namazda her rekatta diğer bir sûre ile birlikte[53] “قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ” âyetlerini okuyordu. Allah Elçisi (s.a.), niçin böyle yaptığının sorulmasını istedi. O kişi “Bu Rahmân’ın sıfatıdır. Ben de onu seviyorum.” şeklinde cevap verdi. [O kişinin böyle söylediği Allah Resulüne (s.a.) bildirildiğinde] O da, “Şüphesiz Allah da onu sevmektedir.” diye ona haber vermiştir.”[54] hadisiyle bize itiraz ederlerse;

[ما مطلب إطلاق الصفات]

[٤٦] **قال أبو محمد**: وأما إطلاق لفظ الصفات لله تعالى عز وجل فمحال لا يجوز لأن الله تعالى لم ينص قط في كلامه المنزل على لفظة الصفات، ولا على لفظ الصفة ولا حفظ عن النبي صلى الله عليه وسلم بأن لله تعالى صفة أو صفات، نعم ولا جاء قط ذلك عن أحد من الصحابة رضي الله عنهم، ولا عن أحد من خيار التابعين، ولا عن أحد من خيار تابعي التابعين، ومن كان هكذا فلا يحل لأحد أن ينطق به. ولو قلنا إن الإجماع قد تيقن على ترك هذه اللفظة لصدقنا، فلا يجوز القول بلفظ الصفات، ولا اعتقاده بل هي بدعة منكرة، قال الله تعالى ﴿إِنْ هِيَ إِلا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الأَنْفُسُ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى﴾

[٤٧] **قال أبو محمد**: وإنما اخترع لفظ الصفات المعتزلة وهشام ونظراؤه من رؤساء الرافضة وسلك سبيلهم قوم من أصحاب الكلام سلكوا غير مسلك السلف الصالح ليس فيهم أسوة ولا قدوة، وحسبنا الله ونعم الوكيل. ﴿وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ﴾ وربما أطلق هذه اللفظة من متأخري الأئمة من الفقهاء من لم يحقق النظر فيها، فهي وهلة من فاضل، وذلة عالم، وإنما الحق في الدين ما جاء عن الله تعالى نصًا أو عن رسوله صلى الله عليه وسلم كذلك، أو صح إجماع الأمة كلها عليه، وما عدا هذا فضلال. وكل محدثة بدعة.

[٤٨] فإن اعترضوا بالحديث الذي رويناه من طريق عبد الله بن وهب عن عمرو بن الحارث عن سعيد بن أبي هلال عن أبي الرجال محمد بن عبد الرحمن عن أمه عمرة عن عائشة رضي الله عنها في الرجل الذي كان يقرأ: قل هو الله أحد في كل ركعة مع سورة أخرى، وأن رسول الله صلى الله عليه وسلم أمر أن يسأل عن ذلك فقال: هي صفة الرحمن فأنا أحبها، فأخبره عليه السلام أن الله يحبه.

Allah Teâlâ'nın yardımıyla onlara şöyle cevap veririz: Hadis, bu lafzıyla sadece Saîd b. Ebû Hilâl yoluyla gelmiştir. O da güçlü bir ravi değildir. Nitekim Yahyâ ve Ahmet b. Hanbel, onun tahlit yaptığını (rivayetleri bozup karıştırmak) belirtmişlerdir. Ayrıca hasımlarımızın bu hadisi delil getirmeleri onların usulleri açısından da doğru olmaz. Çünkü söz konusu hadis, haber-i vâhiddir ve onlara göre haber-i vâhid ilim ifade etmez.

[49] Bunlara ilaveten, velev ki hadis doğru olsa, yine de bizim sözümüze muhalif olmazdı. Çünkü biz, "Allah Teâlâ'nın isimleri zâtî sıfatlardan müştaktır."deyip akabinde bunu sıfat olmaları hasebiyle ilim, kudret, kuvvet, kelâm sıfatları için kullanan ve yine sıfat olmaları hasebiyle irade, semî', basar ve hayat sıfatları için kullanan bir kimsenin sözünü reddettik. Bu aynı zamanda son derece karşı çıktığımız bir şeydir. Ayrıca ne zikri geçen hadiste, ne de bir başka rivayette bunu belirten bir şey vardır. Söz konusu hadiste belirtilen sadece "قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ" ifadesinin Rahmân'ın özel bir sıfatı olduğudur. Biz bunu inkâr etmeyiz, bilakis bu hadis onların sözlerinin hilafınadır ve onların aleyhine bir delildir. Çünkü onlar, "قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ" ifadesini kelâm, ilim ve bunların dışındakiler gibi, özel bir sıfat olarak kullanmazlar. "Kul hüve'llahu ahad", Allah Teâlâ'nın hak olduğuna dair bir haberdir. Dolayısıyla biz, "قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ" ifadesinin "Allah Teâlâ'nın hak olduğuna dair bir haberdir." manasında Rahmân'ın bir sıfatı olduğunu söyleriz. Böylece bu haberin bizim açımızdan onların aleyhine bir delil olduğu ortaya çıkmıştır.

[50] Bunlara ilaveten her bir rekatta başka bir sure ile birlikte "قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ" suresinin okunmasını güzel bulmanın hüküm konusunda kendisine muhalefet eden ve karşı gelen bir kimseye, bu hususta herhangi bir şeyin olmadığı noktasında bu haberi delil göstererek batılı hoş göstermek isteyen bir kimseye, bu rezilliklerden dolayı akıl sahipleri hayret ederler.

[51] Onların kullandıkları sıfat kelimesine gelince, sözlükte bu cevherde bulunan arazı ifade etmek için kullanılır, başkası için değil. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Senin Rabbin; kudret ve şeref sahibi olan Rab, onların nitelendirdiği şeylerden uzaktır, yücedir."*[55] Böylece Allah Teâlâ, sıfatların kullanımını toptan reddetmiştir.

فالجواب وبالله تعالى التوفيق، أن هذه اللفظة انفرد بها سعيد بن أبي هلال وليس بالقوي، قد ذكره بالتخليط يحيى وأحمد بن حنبل، وأيضًا فإن احتجاج خصومنا بهذا لا يسوغ على أصولهم لأنه خبر واحد لا يوجب عندهم العلم.

[٤٩] وأيضًا فلو صح لما كان مخالفًا لقولنا، لأننا إنما أنكرنا قول من قال إن أسماء الله تعالى مشتقة من صفات ذاته فأطلق لذلك على العلم والقدرة والقوة والكلام أنها صفات، وعلى من أطلق إرادة وسمعًا وبصرًا وحياة وأطلق أنها صفات. فهذا الذي أنكرناه غاية الإنكار، وليس في الحديث المذكور، ولا في غيره شيء من هذا أصلًا. وإنما فيه أن ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ خاصة صفة الرحمن، ولم ننكر هذا نحن بل هو خلاف لقولهم وحجة عليهم لأنهم لا يخصون ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ بذلك دون سائر القرآن ودون الكلام والعلم وغير ذلك. وفي هذا الخبر تخصيص لقوله ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ وحدها بذلك و﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ خبر عن الله تعالى بما هو الحق، فنحن نقول فيها هي صفة الرحمن لمعنى أنها خبر عنه تعالى حق. فظهر أن هذا الخبر حجة عليهم لنا.

[٥٠] وأيضًا فمن أعجب الباطل أن يحتج بهذا الخبر فيما ليس فيه منه شيء من يخالفه ويعصيه في الحكم الذي ورد فيه من استحسان قراءة ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ في كل ركعة مع سورة أخرى، فلهذه الفضائح فلتعجب أهل العقول.

[٥١] وأما الصفة التي يطلقونهم فإنما هي في اللغة واقعة على عرض في جوهر لا على غير ذلك أصلًا. وقد قال تعالى ﴿سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ﴾ فأنكر تعالى إطلاق الصفات جملة.

[52] "Sıfatlar" lafzını kullanma bakımından helal olmayan bir şeyi bu şekilde helal göstermek için söz konusu hadisi işin içine katarak yapılan çarpıtma bâtıl olmuştur. Çünkü "sıfatlar" lafzının kullanılmasına dair ne nass, ne icmâ ve ne de seleften bir haber gelmiştir. Tuhaf olanı ise, bunların sıfatlar lafzının kullanılmasını caiz görüp, nu'ût (nitelikler) ve simât (vasıflar) lafızlarının kullanılmasını caiz görmemeleridir. Halbuki bu iki lafız arasında ne dil bilgisi, ne mana, ne nas, ne de icmâ noktasından bir fark vardır.

Mekân ve İstiva Konusu

[53] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezile fırkası, Allah Teâlâ'nın her mekânda olduğu görüşünü kabul etmişler ve yüce Allah'ın şu âyetlerini buna delil getirmişlerdir: *"...Üç kişi gizlice konuşmaz ki, dördüncüleri O olmasın. [Beş kişi gizlice konuşmaz ki altıncıları O olmasın]...*[56], *"...Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız."*[57], *"Biz ise ona sizden daha yakınız. Fakat siz göremezsiniz."*[58]

[54] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah Teâlâ'nın sözlerini zâhirine hamletmeye mani başka bir nas, icmâ veya duyulardan kaynaklanan bir zorunluluk olmadıkça, âyetlerin zâhir manasına hamledilmesi vaciptir.

[55] Biz biliriz ki mekânda olan her şey bu mekânla ilişkilidir. (bağlantılıdır), söz konusu mekânı doldurur; mekânın şekli ile şekillenir veya mekân onun şekliyle şekillenir. Bu ikisinden birinin olması zorunludur. Ve yine biliriz ki mekânda olan her şey şüphesiz mekânın sınırları ile sınırlıdır. Mekan ise altı veya beş cihet sahibi olup mekanla sınırlıdır. Bunların tamamı cisimlerin sıfatlarıdır. Zikretmiş olduğumuz hususlar doğru olduğuna göre Allah Teâlâ'nın: *"...Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız."*[59] *"Biz ise ona sizden daha yakınız. [Fakat siz göremezsiniz.]"*[60] *"...Üç kişi gizlice konuşmaz ki, dördüncüleri O olmasın. [Beş kişi gizlice konuşmaz ki altıncıları O olmasın]..."*[61] şeklindeki âyetlerinin, ancak buna yönelik bir tasarruf (tedbir) ve onu ihata için olduğunu, ikinci durumun imkânsızlığından dolayı zorunlu olarak biliriz.

[٥٢] فبطل تمويه من موه بالحديث المذكور ليستحل بذلك ما لا يحل من إطلاق لفظة الصفات حيث لم يأت بإطلاقها فيه نص ولا إجماع أصلًا، ولا أثر عن السلف والعجب من اقتصارهم على لفظة الصفات، ومنعهم من القول بأنها نعوت وسمات ولا فرق بين هذه الألفاظ لا في لغة ولا في معنى ولا في نص ولا في إجماع.

القول في المكان والاستواء

[٥٣] **قال أبو محمد**: ذهبت المعتزلة إلى أن الله سبحانه وتعالى في كل مكان، واحتجوا بقول الله تعالى ﴿مَا يَكُونُ مِن نَّجْوَىٰ ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ﴾ وقوله تعالى ﴿وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ﴾ وقوله تعالى ﴿وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ﴾

[٥٤] **قال أبو محمد**: قول الله تعالى يجب حمله على ظاهره ما لم يمنع من حمله على ظاهره نص آخر أو إجماع أو ضرورة حس.

[٥٥] وقد علمنا أن كل ما كان في مكان فإنه شاغل لذلك المكان، ومالئ له ومتشكل بشكل المكان أوالمكان متشكل بشكله ولابد من أحد الأمرين ضرورة. وعلمنا أن ما كان في مكان فإنه متناه بتناهي مكانه وهو ذو جهات ست أو خمس متناهية في مكانه وهذه كلها صفات الجسم، فلما صح ما ذكرنا علمنا أن قوله تعالى ﴿وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ﴾، ﴿وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ﴾ وقوله تعالى﴿مَا يَكُونُ مِن نَّجْوَىٰ ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ﴾ إنما هو التدبير لذلك والإحاطة به فقط ضرورة لانتفاء ما عدا ذلك.

[56] Yine onların "(Allah), her mekândadır." şeklindeki sözleri yanlıştır. Bu sözün mucibince Allah Teâlâ'nın bütün mekânları doldurması ve mekânlarda olan şeylerin O'nda olması lazım gelir ki bu imkânsızdır. Allah Teâlâ bundan münezzehtir.

[57] Şâyet onlar, mekânda yer edinen bir kimsenin mekânda olmasından farklı bir şekilde yüce Allah'ın mekânda olduğunu söylerlerse, onlara şöyle denilir: Bu, akıl edilemez ve üzerine bir delil ikame edilemez bir sözdür. Nitekim daha önce şöyle demiştik: "Bir ismin lügatte vazʻedildiği anlamın dışında kullanılması caiz değildir. Ancak böyle bir kullanıma imkân sağlayan bir nas gelmiş ise burada itiraz etmeyiz ve böylesi bir durumda söz konusu ismin başka bir manaya nakledildiğini anlarız. Aksi takdirde bir ismin lügatte belirtilen anlamının dışında kullanılması mümkün değildir." Bizim zikrettiğimiz husus doğru olduğuna göre ne yorumlama suretiyle ne de bunun dışında bir yolla *"Allah Teâlâ her mekândadır"* sözünün kullanılması doğru değildir. Çünkü bu söz, Allah Teâlâ'nın mekânlarda olduğuna dair bir hükümdür. Fakat biz, *"Allah, her yerde bizimle beraberdir."* sözünü kullanabiliriz. Bizim buradaki "Her yerde" sözümüz, "bizimle "مَعَنَا" kelimesindeki "nun" ve "elif" harflerinden müteşekkil zamirle bağlantılıdır. Bu durumda "her yerde" sözümüzle biz Allah Teâlâ hakkında bir haber vermemekteyiz. Bu, Hak Teâlâ'nın *"Nerede olurlarsa olsunlar O, onlarladır"*[62], *"O nerede olursanız olun sizinledir"*[63] anlamındaki sözlerinin manasıdır.

[58] Bir başka topluluk, Allah Teâlâ'nın mekansız bir mekânda olduğu görüşünü kabul etmiştir. Az önce zikrettiğimiz hususlar onların bu görüşünü de geçersiz kılar, bunların arasında bir fark yoktur. Onlar Allah Teâlâ'nın, *"Rahman (olan Allah) arşa istiva etmiştir."*[64] sözünü iddialarına delil getirdiler.

[59] Ebû Muhammed şöyle dedi: Müslümanlar bu âyeti dört farklı şekilde tevil ettiler. Bu yorumların **ilki** Mücessime'nin görüşüdür. Allah Teâlâ'nın güç ve yardımıyla onların görüşünün yanlışlığı ortaya çıkmıştır. **İkincisi,** Muʻtezile'nin görüşüdür: Onlara göre "istiva" kelimesi, "istila etmek/ele geçirmek" anlamındadır. Onlar, bu konuda, "Bişr Irak'ı istila etti." şeklindeki şiiri delil getirdiler.

[٥٦] وأيضًا فإن قولهم في كل مكان خطأ لأنه يلزم بموجب هذا القول أنه يملأ الأماكن كلها، وأن يكون ما في الأماكن فيه الله تعالى الله عن ذلك، وهذا محال.

[٥٧] فإن قالوا هو فيها بخلاف كون المتمكن في المكان. قيل لهم هذا لا يعقل ولا يقوم عليه دليل، وقد قلنا إنه لا يجوز إطلاق اسم على غير موضوعه في اللغة إلا أن يأتي به نص فيقف عنده، وندري حينئذ أنه منقول إلى ذلك المعنى الآخر، وإلا فلا، فإذ قد صح ما قد ذكرنا فلا يجوز أن يطلق القول بأن الله تعالى في كل مكان لا على تأويل ولا غيره، لأنه حكم بأنه تعالى في الأمكنة، لكن يطلق القول بأنه تعالى معنا في كل مكان، ويكون قولنا حينئذ في كل مكان إنما هو من صلة الضمير الذي هو النون والألف اللذان في معنا لا مما يخبر به عن الله تعالى، وهذا هو معنى قوله ﴿هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا﴾، ﴿وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ﴾

[٥٨] وذهب قوم إلى أن الله تعالى في مكان دون مكان. وقولهم هذا يفسد بما ذكرنا آنفا ولا فرق. واحتج هؤلاء بقوله تعالى ﴿الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى﴾

[٥٩] **قال أبو محمد:** وقد تأول المسلمون في هذه الآية تأويلات أربعة. أحدها: قول المجسمة، وقد أبنا بحول الله فساده. والآخر: قالته المعتزلة، وهو أن معناه استولى وأنشدوا. قد استوى بشر على العراق.

[60] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu yanlıştır. Çünkü istiva'nın manası böyle olmuş olsaydı Arş, istilaya diğer mahlûklardan daha uygun olmazdı. Böylesi bir durumda "Rahman yeryüzünü istila etti." dememiz de mümkün olurdu. Çünkü Allah Teâlâ yeryüzünü ve yaratmış olduğu şeylerin tamamını istila edendir. Ancak bunu hiç kimse söylememiştir. Böylece bu görüşün delilsiz boş bir iddia olduğu anlaşılmıştır. Bundan dolayı da söz konusu iddia düşmüştür. **[Üçüncü olarak]** İbn Küllab'ın[65] bazı taraftarları şöyle demişlerdir: "İstiva" zatın sıfatıdır ve onun manası da eğriliğin/bozukluğun nefyedilmesidir.

[61] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu görüş farklı açılardan son derece yanlıştır: *Birincisi:* Allah Teâlâ kendi zatını "müstevi/istiva eden" diye isimlendirmemiştir. Hiç kimsenin Allah Teâlâ'yı kendi zatını isimlendirmediği bir isimle isimlendirmesi caiz değildir. Çünkü kim böyle bir şey yaparsa, Allah Teâlâ'nın isimleri konusunda ilhada düşmüş olur. Yani haktan ayrılmış olur. Nitekim Allah Teâlâ, kendisinin isimlendirilmesi hususunda bir sınır çizmiş ve *"...Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur..."*[66] diye buyurmuştur. *İkincisi:* Ümmet, bir müslümanın "Ya müstevî bana merhamet et" "يامستوي ارحمني" diyerek dua etmediği ve çocuğuna "Müstevî'nin kulu" "عبد المستوى" şeklinde isim vermediği konusunda icmâ etmiştir. *Üçüncüsü:* Allah Teâlâ'dan nefyedilen her bir şeyin zıttı O'nun hakkında kullanılamaz. Nitekim biz Allah'tan durağanlığı (sükûn) nefyettiğimiz için O'nu hareketli/müteharrik olarak isimlendiremeyiz. Yine O'ndan hareketi de nefyettiğimiz için O'nu durağan/sâkin diye isimlendiremeyiz. O'ndan burnu (koku alma uzvunu) nefyederiz, bununla beraber O'nu iyi koku alan (şemmâm) şeklinde isimlendirmek doğru olmaz. O'ndan uykuyu nefyederiz, bununla beraber O'nu uyanmış veya uyanık diye isimlendiremeyiz. Yine yamukluğu (eğri-büğrü olmayı) O'ndan nefyedilip O'nun dosdoğru diye isimlendirilmesi de caiz değildir. Hakkında nas bulunmayan her bir sıfat böyledir. Aynı şekilde istiva ve i'vicâcı (eğri-büğrü olmayı) ondan nefyederiz. Allah'ı tesbih eder ve O'nu tenzih ederiz. Allah, bunlardan münezzehtir. Çünkü bunların tamamı cisimlerin sıfatlarından ve arazlar cümlesindendir. Allah Teâlâ ise arazlardan münezzehtir.

[٦٠] **قال أبو محمد**: وهذا فاسد لأنه لو كان ذلك لما كان العرش أولى بالاستيلاء عليه من سائر المخلوقات. ولجاز لنا أن نقول ﴿الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى﴾ لأنه تعالى مستول عليها، وعلى كل ما خلق. وهذا لا يقوله أحد. فصار هذا القول دعوى مجردة بلا دليل، فسقط. وقال بعض أصحاب ابن كلاب إن ٥ الاستواء صفة ذات، ومعناه نفي الاعوجاج.

[٦١] **قال أبو محمد**: وهذا القول في غاية الفساد لوجوه. أحدها، أنه تعالى لم يسم نفسه مستويًا، ولا يحل لأحد أن يسمى الله تعالى بما لم يسم به نفسه، لأن من فعل ذلك فقد ألحد في أسمائه حدود الله أي مال عن الحق، وقد حد الله تعالى في تسميته حدودًا، فقال تعالى ﴿وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللهِ فقدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ﴾ ١٠ وثانيها، أن الأمة مجمعة على أنه لا يدعو أحد فيقول ''يا مستوي ارحمني'' ولا يسمي ابنه عبد المستوي. وثالثها، أنه ليس كل ما نفى عن الله عز وجل وجب أن يوقع عليه ضده، لأننا ننفى عن الله تعالى السكون، ولا يحل أن يسمى الله متحركًا، وننفى عنه الحركة، ولا يجوز أن يسمى ساكنًا، وننفى عنه الخشم، ولا يجوز أن يسمى شمّامًا وننفى عنه النوم، ولا يجوز أن يسمى يقظانًا، ولا منتبهًا، ولا أن يسمى ١٥ لنفي الانحناء/الخيال عنه مستقيمًا، وكذلك كل صفة لم يأت بها النص، فكذلك الاستواء والاعوجاج منفيان عنه معًا، سبحانه وتعالى، وتعالى الله عن ذلك، لأن كل ذلك من صفات الأجسام، ومن جملة الأعراض، والله قد تعالى عن الأعراض.

Dördüncüsü: Bu fâsid sözü kabul eden kimseye göre Arş'ın ezelî olması gerekir. -ki Yüce Allah bundan münezzehtir.- Çünkü Allah Teâlâ "istiva"yı Arş ile ilişkilendirmiştir. Şâyet "istiva" ezelî ise, o zaman Arş'ın da ezelî olması gerekir ki bu, küfürdür. *Beşincisi:* Eğer buradaki istiva, i'vicâcın (eğriliğin) nefyi şeklinde olsaydı bunun Arş'la ilişkilendirilmesinde bir mana olmazdı. Bu durumda anlamsız yanlış bir söz olurdu.

[62] Eğer buna itiraz ederler ve "Sizler, Allah Teâlâ'yı *semî'* ve *basîr* olarak isimlendiriyorsunuz ve O'nun bu şekilde ezelî olduğunu (söylüyorsunuz). Buna göre mesmuat ve mubseratın (işitilme ve görülebilme şanından olan her bir şeyin) ezelî olması lazım gelir." derlerse onlara -Allah'ın yardım ve desteğiyle- şöyle deriz: Bu bize gerekmez. Çünkü biz Allah Teâlâ'yı ancak kendi zatını isimlendirdiği şekilde isimlendiriyor ve şöyle diyoruz: "Allah Teala "Semi' ve Basîr" olduğunu buyurmuştur, biz de bunu kabul ederiz. Şüphesiz O, ezelîdir; mahiyeti üzere zatıyla işiten ve görendir." O "görmez" ve "işitmez" demiyoruz. Biz, bu konuda gelen nasslara bir şey ilave etmiyoruz. Biz şöyle diyoruz: Allah Teâlâ ezelî olarak işitilebilme şanında olan (mesmu'ât) her şeyi işiten ve görülebilme şanında olan (mubserât) her şeyi görendir. O, görülen varlıkları (mer'iyyât) gören ve işitilen varlıkları da işitendir. Bütün bunların manası da şudur: Yüce Allah, bütün bunları bilendir. Nitekim O, "Şüphesiz ki ben, sizinle beraberim; işitirim ve görürüm."[67] buyurmuştur. Bütün bunlar ise, -ezeli olmayan malumata ait bir varlığı gerektirmeyen- ilmin mamasıdır. Fakat Allah Teala, olacak olan şeyi hakikati üzere olacağı şekilde bilir; O bir şeyin mahiyetini mahiyeti ne ise o şekilde bilir ve yine O, olanı da olduğu şekilde bilir. Biz, bu durumu duyularla, müşahedeyle ve zaruri olarak bilmekteyiz. Çünkü biz, kendi aramızda Zeyd'in öleceğini açıkladığımızda Zeyd'in ölümü henüz gerçekleşmemiştir. Halbuki onların istiva konusunda söyledikleri ise bunun gibi değildir. Çünkü istiva Arş'la bağlantılıdır.

[63] Eğer onlar, "Madem "عليم" ,"سميع بصير" manasındadır öyleyse "Allah Teâlâ işitilme şanında olan şeyleri görür ve görülebilme şanında olan şeyleri işitir" deyiniz." derlerse, biz de -başarı yüce Allah'ın yardımıyladır- şöyle deriz: Biz bunu imkânsız görmeyiz ve onu inkârda etmeyiz; bilakis bu doğrudur. Çünkü Allah Teâlâ "اسمع وارى/işitirim ve görürüm."[68] demektedir. Bu, genel olarak her şeye yönelik bir kullanımdır. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

ورابعها، أنه يلزم من قال بهذا القول الفاسد أن يكون العرش لم يزل تعالى الله عن ذلك، لأنه تعالى علق الاستواء بالعرش فلو كان الاستواء لم يزل لكان العرش لم يزل وهذا كفر. وخامسها، أنه لو كان الاستواء ههنا نفي الاعوجاج لم يكن لإضافة ذلك إلى العرش معنى، ولكان كلامًا فاسدًا لا وجه له.

٥ [٦٢] فإن اعترضوا فقالوا إنكم تسمونه سميعًا بصيرًا، وأنه لم يزل كذلك فيلزمكم على هذا أن المسموعات والمبصرات لم تزل. قلنا لهم وبالله تعالى نتأيد، هذا لا يلزمنا لأننا لا نسمي الله عز وجل إلا بما سمى به نفسه فنقول قال الله تعالى السميع البصير فقلنا بذلك أنه لم يزل وهو السميع البصير بذاته كما هو ولا نقول لا يسمع ولا يبصر فلم نزد على ما أتى به النص شيئًا. ونحن نقول ١٠ أنه تعالى لم يزل سميعًا للمسموعات بصيرًا بالمبصرات يرى المرئيات ويسمع المسموعات، ومعنى هذا كله أنه عالم بكل ذلك كما قال تعالى ﴿إِنَّنِي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَى﴾. وهذا كله معنى العلم الذي لا يقتضي وجود المعلومات لم تزل لكن يعلم ما يكون أنه سيكون على حقيقته ويعلم ما هو كما هو ويعلم ما قد كان كما قد كان وهذا نجده حسًا ومشاهدة وضرورة، لأننا فيما بيننا قد نعلم ١٥ أن زيدًا سيموت وموته لم يقع بعد وليس هكذا قولهم في الاستواء لأنه مرتبط بالعرش.

[٦٣] فإن قالوا لنا فإذن معنى سميع بصير هو بعد معنى عليم. فقولوا إنه تعالى يبصر المسموعات ويسمع المرئيات. قلنا وبالله تعالى التوفيق، ما يمنع من هذا ولا ننكره، بل هو صحيح لأن الله تعالى إنما قال أسمع وأرى. فهذا إطلاق ٢٠ له على كل شيء على عمومه وبالله تعالى التوفيق.

[64] İstiva'nın manası konusundaki **dördüncü** görüş şöyledir: Allah Teâlâ'nın "اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى" "Allah Arş'ı istiva etti."[69] şeklindeki sözünün manası Allah'ın Arş'ta yapmış olduğu fiilidir. Bu fiil ise, Allah Teâlâ'nın Arş'ı yaratmasının nihayet bulmasıdır. Dolayısıyla Arş'tan sonra
5 bir şey yoktur. Bunu, Allah Elçisi (s.a.) cennetleri zikrederken açıklamış ve şöyle buyurmuştur: *"Allah'tan Firdevs cennetini isteyin. Çünkü Firdevs, Cennetin ortası ve en yükseğidir. Onun fevkinde Rahmân'ın Arşı vardır."*[70] Şu bir gerçek ki Arş'ın ötesinde bir yaratma yoktur. Arş yaratılmış varlıkların sonudur. Arşın arkası/ötesi ne boş ne de doludur. Her kim âlemin yer, zaman
10 ve mekân açısından ya da madde bakımından bir nihayetinin olduğunu inkâr ederse o Dehriyye'nin sözünü kabul etmiş ve İslâm'dan çıkmış olur.

[65] Sözlükte "İstivâ" kelimesi, "sona ulaşmak/varmak" anlamındadır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Mûsâ, olgunluk çağına ulaşıp gelişimini tamamlayınca (istiva), biz ona ilim ve hikmet verdik. Biz, iyilik edenleri böyle*
15 *mükâfatlandırırız."*[71] Yani Mûsâ belirli bir kuvvete ve tercih etme kudretine ulaştığında ona ilim ve hikmeti verdik, demektir. Allah Teâlâ yine şöyle buyurdu: *"Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi (istiva)..."*[72] Yani "Allah Teâlâ'nın yaratması ve fiili, yeryüzünü mâhiyeti üzere düzenledikten sonra göğe yöneldi (gökte son buldu)." demektir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyla-
20 dır. Tevfîk Allah'tandır. İşte bu gerçektir. Bunu, ortaya koyduğumuz delillerin doğruluğu ve diğerlerinin bâtıl oluşundan hareketle kabul ederiz.

[66] **Mekan** hakkındaki **üçüncü söz** ise, Allah Teâlâ'nın ne bir zamanda ne de bir mekanda olduğudur. Bu görüş, Ehl-i Sünnet'in cumhurunun sözüdür ki biz de bu sözü desteklemekteyiz. Bu görüş aynı zamanda, bunun dı-
25 şındakiler bâtıl olduğundan başkasını düşünmenin söz konusu olmadığı bir görüştür. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"...İyi bilin ki O, her şeyi kuşatandır."*[73] Bu âyet aklî bir zorunluluk olarak Allah Teâlâ'nın bir mekânda olmamasını gerektirir. Çünkü şâyet Allah Teâlâ bir mekanda olmuş olsaydı, bu durumda mekan O'nu bir ya da daha çok cihetten kuşatmış olurdu. Bu
30 ise mezkûr âyeti kerime ile Allah Teâlâ'dan nefyedilmektedir. Mekânın bir "şey" olduğunda şüphe yoktur. Dolaysıyla mekânda "şey" olan bir varlığın söz konusu mekânı kuşatması mümkün değildir. Aklî olarak bu muhaldir ve olmayacağı zorunlu olarak bilinir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[٦٤] والقول الرابع، في معنى الاستواء هو أن معنى قوله تعالى ﴿الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى﴾ أنه فعل فعله في العرش وهو انتهاء خلقه إليه، فليس بعد العرش شيء، ويبين ذلك أن رسول الله صلى الله عليه وسلم ذكر الجنات وقال: "فسألوا الله الفردوس الأعلى فإنه وسط الجنة وأعلى الجنة، وفوق ذلك عرش الرحمن." فصح أنه ليس وراء العرش خلق، وأنه نهاية جرم المخلوقات الذي ليس خلفه خلاء ولا ملاء، ومن أنكر أن يكون للعالم نهاية من المساحة والزمان والمكان فقد لحق بقول الدهرية، وفارق الإسلام.

[٦٥] والاستواء في اللغة يقع على الانتهاء قال الله تعالى ﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَى آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا﴾ أي، فلما انتهى إلى القوة والخير. وقال تعالى ﴿ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاء وَهِيَ دُخَانٌ﴾ أي أن خلقه وفعله انتهى إلى السماء بعد أن رتب الأرض على ما هي عليه وبالله تعالى التوفيق. وهذا هو الحق وبه نقول لصحة البرهان به وبطلان ما عداه.

[٦٦] فأما القول الثالث في المكان، فهو أن الله تعالى لا في مكان ولا في زمان أصلًا، وهو قول الجمهور من أهل السنة وبه نقول، وهو الذي لا يجوز غيره لبطلان كل ما عداه، ولقوله تعالى ﴿أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ﴾ فهذا يوجب ضرورة أنه تعالى لا في مكان إذ لو كان في المكان لكان المكان محيطًا به من جهة ما أو من جهات، وهذا منتف عن الباري تعالى بنص الآية المذكورة، والمكان شيء بلا شك، فلا يجوز أن يكون شيء في مكان ويكون هو محيطًا بمكانه، وهذا محال في العقل يعلم امتناعه ضرورة. وبالله تعالى التوفيق.

[67] Bir başka delil ise şöyledir: Mekânda olan şey, ancak bir cisim ya da cisimde olan bir araz olabilir. Bunun dışındaki bir hüküm caiz değildir. Nitekim akılda ve tahayyülde bunun dışındaki bir şey teşekkül edemez. Böylece yüce Allah'ın cisim veya araz olması nefyedilince o zaman Allah'ın mekanda olacağı da nefyedilmiş olur. Yüce Allah'ın yardım ve desteğini dileriz.

[68] Yüce Allah'ın *"O gün Rabb'inin Arş'ını, bunların da üstünde sekiz taşıyıcı taşır."*[74] meâlindeki âyetine gelince, bu söz haktır ve yakînen buna iman ederiz. Bu âyetteki muradını en iyi bilen O'dur. Muhtemelen Allah Teâlâ, bu âyetinde 7 semâ ve Kürsi'yi kastetmektedir ki bunlar, sekiz varlıktır. Bu varlıklar, o zaman ve şu anda bizimle arş arasındadır. Belki de onlar sekiz melektir. Allah en iyisini bilendir. Biz, Rabbimiz Teâlâ'nın söylediğini söyler ve o sözlerin zâhirinin kesin olarak doğru olduğuna hükmederiz. O, söylediği sözün manasını ve ondan ne murat ettiğini daha iyi bilir. Hurafelere gelince, bunlarla bir alakamız yoktur. Bu konuda Peygamber'den (s.a.) sahîh olarak gelen bir haber de yoktur. Fakat biz şöyle deriz: Bu konular gaybî konular olup, muradı tam olarak bilebileceğimiz bir delil de yoktur. Bununla beraber *"...Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır..."*[75] deriz. Allah Teâlâ'nın her sözü haktır ve onun sözlerinde akla aykırı bir durum yoktur. Bilakis âyetlerin tümü henüz Allah bize bildirmeden önce de, bize göre imkân dâhilindedir. Sonra Allah Teâlâ bu âyetleri bize haber verince artık bunlara inanmak bizim için vacip, hak ve yakîn olmuştur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Arş'ı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar..."*[76] Böylece Arş'ı taşıyan varlıkların mevcudiyeti kesin olarak sabit olmuştur. Onlar, Allah Teâlâ'nın emirlerini yerine getiren meleklerdir. Nitekim biz de "yaparım" ve "üstlenirim" manasında "Ben bu işi taşırım (haml)" deriz. Allah Teâlâ da şöyle buyurur: *"...ve emir olundukları şeyleri yaparlar."*[77] Melekler, emri yerine getirirler. Gerçekte ise her şeyi taşıyan da tutan da Allah Teâlâ'dır. O şöyle buyurur: *"Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurduğu düzende) tutuyor. And olsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz..."*[78]

[٦٧] وأيضًا فإنه في مكان إلا ما كان جسمًا أو عرضًا في جسم، هذا الذي لا يجوز سواه ولا يتنكل في العقل والوهم غيره ألبتة، وإذا انتفي أن يكون الله عز وجل جسمًا أو عرضًا فقد انتفى أن يكون في مكان أصلًا وبالله تعالى نتأيد.

[٦٨] وأما قوله تعالى ﴿وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ﴾ فقوله الحق نؤمن به يقينًا والله أعلم بمراده في هذا القول، ولعله عني عز وجل السموات السبع والكرسي فهذه ثمانية أجرام، هي يومئذ والآن بيننا وبين العرش، ولعلهم أيضًا ثمانية ملائكة، والله أعلم، نقول ما قال ربنا تعالى، ونقطع أنه حق يقين على ظاهره، وهو أعلم بمعناه ومراده، وأما الخرافات فلسنا منها في شيء، ولا يصح في هذا خبر عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولكنا نقول هذه غيوب لا دليل لنا على المراد بها، لكنا نقول ﴿آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا﴾ وكل ما قاله الله تعالى فحق ليس منه شيء منافيًا للمعقول، بل هو كله قبل أن يخبرنا به الله تعالى في حد الإمكان عندنا، ثم إذا أخبر به عز وجل صار واجبًا حقًّا يقينًا. وقد قال تعالى ﴿الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ﴾ فصح يقينًا أن للعرش حملة، وهم الملائكة المنقادون لأمره تعالى، كما نقول إنا أحمل هذا الأمر أي أقوم به وأتولاه، وقد قال تعالى أنهم ﴿وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾ وأنهم يتنزلون بالأمر، وأما الحامل للكل، والممسك للكل فهو الله عز وجل، قال الله تعالى ﴿إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ﴾

İlim Konusu

[69] Allah Teâlâ, *"Onu, kendi ilmiyle indirdi"*[79] buyurdu. Böylece Allah Teâlâ kendisine ait bir ilim olduğunu haber verdi. Sonrasında insanlar Allah Teâlâ'nın ilmi konusunda ihtilaf ettiler. Mu'tezile'nin cumhuru şöyle dedi: İlmin yüce Allah için kullanılması ancak mecazî olup hakikat anlamında değildir. Bunun manası da "Allah'ın câhil olmadığıdır".

[70] Diğer gruplar da "Allah Teâlâ'nın mecazî olmayan hakiki anlamda ilmi vardır." demişlerdir. Bunlar da kendi aralarında ihtilafa düştüler. Cehm b. Safvân, Hişâm b. el-Hakem, Muhammed b. Abdullah b. Meserre el-Cîli[80] ve taraftarları şöyle dediler: "Allah Teâlâ'nın ilmi, onun dışındadır (zatının gayrıdır), sonradan olmuş (muhdes) ve yaratılmıştır (mahlûktur)." Biz bu görüşleri, kendileriyle oturduğumuz ve ilmî münakaşa ettiğimiz kimselerden duyduk.

[71] Ehl-i Sünnet'ten bazı gruplar da şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın ilmi ezelî olup yaratılmamıştır. Allah'ın ilmi, zâtının ne aynısıdır ne de gayrısıdır." Bu hususta Eş'arî'ye[81] iki görüş nispet edilmektedir. Bunların ilkine göre o şöyle demiştir: " O (ilim), Allah'tır denilemez, o Allah'ın gayrısıdır da denilemez." Bâkıllânî[82] ve taraftarlarının ekseriyetinin de muvafık oldukları Eş'arî'ye ait bir diğer görüşe göre ise o şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın ilmi O'nun gayrısıdır ve O'ndan farklı bir şeydir. Bununla beraber bu ilim mahlûk olmayıp ezelîdir." Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf[83] ve taraftarları şöyle dediler: "Allah'ın ilmi ezelîdir ve o Allah'tır." Ehl-i Sünnet'ten bazı gruplar da şöyle dediler: "Allah Teâlâ'nın ilmi ezelîdir ve yaratılmamıştır. Bu ilim, Allah Teâlâ'nın dışında bir şey değildir (fakat) biz "o, Allah'tır" da demeyiz."

[72] Mu'tezile'nin önde gelenlerinden Hişâm b. Amr el Fuvatî[84], "Allah Teâlâ, olmadan önce eşyayı ezelde bilendir." sözünü kullanmaz. Bu, O'nun eşyayı vukuundan önce bilmediğinden dolayı değildir. Bilakis Hişâm, Allah Teâlâ'nın "var olduğunda eşyanın var olacağını" ezelde bilen olduğunu kabul eder.

الكلام في العلم

[٦٩] قال الله عز وجل ﴿أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ﴾ فأخبر تعالى أنه له علمًا، ثم اختلف الناس في علم الله تعالى فقال جمهور المعتزلة إطلاق العلم لله عز وجل إنما هو مجاز لا حقيقة، وإنما معناه، أنه تعالى لا يجهل.

٥ [٧٠] وقال سائر الناس إن الله تعالى علمًا حقيقة لا مجازًا، ثم اختلف هؤلاء فقال جهم بن صفوان، وهشام بن الحكم، ومحمد بن عبد الله بن سيرة وأصحابهم إن علم الله تعالى هو غيره الله تعالى، وهو محدث مخلوق، سمعنا ذلك ممن جالسناه منهم، وناظرناهم عليه.

[٧١] وقالت طوائف من أهل السنة، علم الله تعالى غير مخلوق لم يزل، ١٠ وليس هو الله، ولا هو غير الله. وقال الأشعري في أحد قوليه لا يقال هو الله، ولا هو غير الله. وقال في قول له آخر وافقه عليه الباقلاني وجمهور أصحابه إن علم الله تعالى هو غير الله وخلاف الله وأنه مع ذلك غير مخلوق لم يزل. وقال أبو الهذيل العلاف وأصحابه علم الله لم يزل وهو الله، وقالت طوائف من أهل السنة، علم الله لم يزل وهو غير مخلوق، وليس هو غير الله، تعالى ولا نقول هو الله.

١٥ [٧٢] وكان هشام ابن عمر الفوطي أحد شيوخ المعتزلة لا يطلق القول بأن الله لم يزل عالمًا بالأشياء قبل كونها، ليس لأنه لا يعلم ما يكون قبل أن يكون، بل كان يقول إن الله تعالى لم يزل عالمًا بأنه ستكون الأشياء إذا كانت.

[73] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah Teâlâ'nın ilmi olduğunu inkâr eden kimselere gelince onlar şöyle derler: Eğer Allah Teâlâ'ya ait bir ilim olsa idi bu ilmi onun ya aynısı ya da gayrısı olması gerekirdi. Eğer ilim onun gayrısı ise bu durumda ya yaratılmış ya da ezelî olmalıdır. İki durumdan hangisi olursa olsun bu yanlıştır. "Eğer ilim Allah ise, bu durumda Allah da ilimdir." demek olur ki bu da yanlıştır

[74] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Allah'ın ilmi yoktur." demelerine gelince, onların bu sözleri Kur'ân'a muhaliftir. Kur'ân'a muhalif olan şey ise bâtıldır. Allah'ın bildirdiği bir şeyi inkâr etmek hiç kimseye helal değildir. Şüphesiz Allah Teâlâ, kendisine ait bir ilmin olduğunu açıklamıştır. Her kim bunu inkâr ederse Allah Teâlâ'ya itiraz etmiş olur. Onların zikretmiş olduğumuz itirazlarına gelince bunların hepsi fâsidtir. Cehmiyye ve Eş'ariyye'nin görüşlerinin yanlışlığını ortaya koyarken Allah Teâlâ'nın izniyle bu hususu açıklayacağız. Çünkü bu itirazlar, aynı zamanda bu iki grubun itirazlarıdır. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[75] Ebû Muhammed şöyle dedi: Cehm b. Safvân şu şekilde bir delillendirme yaptı: "Eğer Allah Teâlâ'nın ilmi ezelî olsaydı, bu ilim ya Allah Teâlâ olurdu ya da gayrısı olması gerekirdi. Eğer Allah Teâlâ'nın ilmi, O'nun ezelî olarak zatının dışında bir şey ise bu, Allah'a ortak koşmak ve Allah ile birlikte bir başka varlığın ezelî oluşunu kabul etmektir ki bu da küfürdür. Eğer Allah'ın ilmi *Allah* ise bu durumda Allah *ilim* olmuş olur ki bu da aşırılıktır (ilhad)." Yine **Ebû Muhammed** şöyle dedi: Allah'ın ilminin onun gayrı olduğunu inkâr eden kimselere şöyle bir soru sorar ve deriz ki: Biz "Allah" dediğimizde, sonra da "O alîmdir." dediğimizde; sizler "عليم" sözümüzden "الله" dediğimizde bizim anladığımızın dışında daha fazla bir şey anlar mısınız, yoksa anlamaz mısınız? Bize haber verin? Eğer hayır derseniz, o zaman bunu muhal görmüş olursunuz. Eğer "Evet" derseniz, bu durumda Allah'ın dışında olan başka bir manayı kabul etmiş olursunuz ki o da Allah'ın ilmidir. Aynı şekilde "Kadîr" (قدير), "Kavî" (قوي) ve iddia ettikleri diğer sıfatlar için de böyle derler.

[٧٣] **قال أبو محمد**: فأما من أنكر أن يكون لله تعالى علم فإنهم قالوا لا يخلو لو كان الله تعالى علم من أن يكون غيره أو يكون هو هو فإن كان غيره فلا يخلو من أن يكون مخلوقًا أو لم يزل وأي الأمرين كان فهو فاسد فإن كان هو الله فالله علم وهذا فاسد.

[٧٤] **قال أبو محمد**: أما نفس قولهم في أن ليس لله تعالى علم فمخالف للقرآن وما خالف القرآن فباطل ولا يحل لأحد أن ينكر ما نص الله تعالى عليه وقد نص الله تعالى على أنه له علمًا فمن أنكره فقد اعترض على الله تعالى وأما اعتراضاتهم التي ذكرنا ففاسدة كلها وسنوضح فسادها إن شاء الله تعالى في إفسادنا لقول الجهمية والأشعرية لأن هذه الاعتراضات هي اعتراضات هاتين الطائفتين، وبالله تعالى التوفيق.

[٧٥] **قال أبو محمد**: احتج جهم بن صفوان بأن قال لو كان علم الله تعالى لم يزل لكان لا يخلو من أن يكون هو الله أو هو غيره فإن كان علم الله غير الله وهو لم يزل فهذا تشريك لله تعالى وإيجاب الأزلية لغيره تعالى معه وهذا كفر وإن كان هو الله فالله علم وهذا إلحاد. وقال نسأل من أنكر أن يكون علم الله تعالى هو غيره فنقول أخبرونا إذا قلنا الله ثم قلنا إنه عليم فهل فهمتم من قولنا عليم شيئًا زايدًا غير ما فهمتم من قولنا الله أم لا فإن قلتم لا أحلتم وإن قلتم نعم أثبت معنى آخر هو غير الله وهو علمه وهكذا قالوا في قدير وقوي وفي سائر ما ادعوا فيه الصفات.

[76] Ayrıca **Ebû Muhammed** şöyle dedi: Biz, "Allah Teâlâ, zâtını bilendir." deriz, "Allah, zâtı üzerine kadîrdir." demeyiz. Böylece Allah'ın ilminin kudretinden farklı ve ayrı olduğu anlaşılmaktadır. İlim kudretten farklı olduğuna göre bu durumda yüce Allah o ikisinden farklıdır. Bazen Allah Teâlâ'yı âlim olarak bilmeyen kişi, onu kâdir olarak bilebilir. Yine onu kâdir olarak bilmeyen kişi, âlim olarak bilebilir.

[77] Böylece bunların tamamının farklı/değişen manalar oldukları hususu açıkça ortaya çıkmıştır. Allah Teâlâ'nın ilminin ezelî olduğunu, bununla birlikte Allah'ın gayrı olduğunu ve yine Allah'ın kudretinden farklı olduğunu düşünen bir kimse, bunların tamamını delil olarak kullanır. Ayrıca Kur'ân'dan *"And olsun, içinizden, cihat edenleri ve sabredenleri belirleyinceye ve durumlarınızı ortaya koyuncaya kadar sizi deneyeceğiz."*[85] âyeti ve benzeri âyetleri de delil getirir.

[78] Ebû Muhammed şöyle dedi: İlmin sonradan var olduğunu söyleyen bir kimse gerçekten çok büyük bir söz söylemiştir. Çünkü o, Allah Teâlâ'nın kendi zatında bir ilim yaratıncaya kadar varlıkları bilmediğini açıklamıştır. Allah Teâlâ'nın şu anda varlıkları bildiği sabit olunca, O'ndan cehalet kesinlikle nefyedilmiş olur. Fakat herhangi bir zamanda olacak şeylerden herhangi bir şeyi bilmemiş olsa, buradan zorunlu olarak Allah'ın o şeye karşı câhil olduğu sonucu çıkar. Yüce Allah'a cehalet nispet etmek ise tartışmasız bir şekilde küfürdür. Bu doğru olduğuna göre, bu durumda onların istidlallerinin yanlışlığı konusunda düşünmek gereklidir.

[79] Onların "Şâyet Allah'ın ilmi -kendi zatının dışında olduğu halde- ezelî olsaydı elbette bu şirk olurdu." şeklindeki sözlerine gelince, bu doğru bir sözdür ve reddedilemeyecek bir itirazdır.Yine onların "Eğer ilim Allah olsa idi, o zaman Allah da ilim olurdu." şeklindeki sözlerine gelince, bu söz -inşallah biraz sonra ifade edeceğimiz üzere- ilzam edici bir söz değildir. Özetle, biz Allah Teâlâ'yı ancak kendi zatını isimlendirdiği şeyle isimlendiririz. O, kendisini ilim ve kudret diye isimlendirmemiştir. Dolayısıyla hiç kimsenin O'nu bu şekilde isimlendirmesi câiz olmaz.

[٧٦] وقال أيضًا إننا نقول إن الله تعالى عالم بنفسه ولا نقول إنه قادر على نفسه. فصح أن علمه تعالى هو غير قدرته وإذا هو غيرها فهما غير الله تعالى وقد يعلم الله تعالى قادرًا من لا يعلمه عالمًا ويعلمه عالمًا من لا يعلمه قادرًا.

[٧٧] فصح أن كل ذلك معان متغايرة واحتج بهذا كله أيضًا من رأى أنه علم الله تعالى لم يزل وأنه مع ذلك غير الله تعالى وأنه غير قدرته. أيضًا واحتج بآيات من القرآن مثل قوله تعالى ﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ﴾ ومثل هذه.

[٧٨] **قال أبو محمد**: من قال بحدوث العلم فإنه قول عظيم جدًا لأنه نص بأن الله تعالى لم يعلم شيئًا حتى أحدث لنفسه علمًا. وإذا ثبت أن الله تعالى يعلم الآن الأشياء فقد انتفى عنه الجهل يقينًا، فلو كان يومًا من الدهر لا يعلم شيئًا مما سيكون فقد ثبت له الجهل به ولابد من هذا ضرورة، وإثبات الجهل لله تعالى كفر بلا خلاف. فإذا قد صح هذا فالواجب النظر في إفساد احتجاجهم.

[٧٩] فأما قولهم لو كان علم الله لم يزل وهو غير الله تعالى لكان ذلك شركًا فهو قول صحيح والاعتراض لا يرد وأما قولهم لو كان هو الله لكان الله علمًا فهذا لا يلزم على ما نبين بعد هذا إن شاء الله وجملة ذلك أننا لا نسمي الله عز وجل إلا بما يسمي به نفسه، ولم يسم نفسه علمًا ولا قدرة، فلا يحل لأحد أن يسميه بذلك.

[80] Onların "Allah" diyen bir kimsenin sözünden, sadece "Âlim"diyen bir kimsenin sözü gibi bir şey mi anlaşılır? Ya da "Âlim" sözünden, "Allah" sözünden anlaşılan şeyin dışında bir mana mı anlaşılır? şeklindeki sözlerine gelince, -başarı yüce Allah'ın yardımıyladır- cevabımız şöyledir: Biz, yüce Allah'ı kastederek "Kadîr" ve "Âlim" dediğimiz zaman, bundan sadece "Allah" dediğimizde anladığımız manayı anlarız. Çünkü bunların tamamı alem isimler olup asla bir sıfattan türetilmemişlerdir. Fakat "Allah Teâlâ her şeyi bilendir ve o gaybı bilir." şeklinde dediğimiz zaman, bütün bunlardan Allah Teâlâ'nın kendisine ait mâlumatının olduğu ve O'na hiçbir şey gizli kalmayacağı anlaşılır. Bu sözden, Allah'ın zatının dışında kendisine ait bir bilgisinin (ilim) olduğu hususu elbette anlaşılmaz. Biz, "Kadîr" ismi hakkında ve diğer isimleri hususunda da aynı şeyleri söyleriz.

[81] Onların, "Biz 'Allah Teâlâ zatını bilendir.' deriz, fakat 'O, zatına kâdirdir' demeyiz." şeklindeki sözlerine gelince, bunu söyleyen bir kimse yalan söylemiştir ve iftirada bulunmuştur. Bilakis bunların tamamı aynıdır. Allah Teâlâ kendi zatını bilen olduğu gibi, kendi zatına da kâdirdir. Aralarında bir fark yoktur. Eğer bu sözü savunanlar burada olsa onlara gerekli cevapları verirdik. Bizce bu soru tümüyle geçersiz olmuştur. Nitekim biz bu sorunun cevabını tafsilatlı olarak biraz sonra ele alacağız. Onlar 'Allah Teâlâ kendi zâtına kadir değildir.' dediğinde O'nun kendi nefsine karşı âciz olduğunu da söylemeleri gerekir ki bunun ifade edilmesi açık bir küfürdür.

[82] Yine onların "Bazen Allah Teâlâ'yı âlim olarak bilmeyen kişi onu kâdir olarak bilebilir. Yine onu kâdir olarak bilmeyen kişi âlim olarak bilebilir." şeklindeki sözlerine gelince, bu konuda bir delil/ hüccet yoktur. Çünkü hakkı bilmeyen bir kimsenin câhilliği, Hakka karşı bir delil değildir. Nitekim bizler, Allah Teâlâ'yı bilen ve O'nun cisim olduğuna inanan kimseler tanırız. Zan, hakkkın iptal edilmesi ve bâtılın doğru kabul edilmesi konusunda geçerli bir delil değildir. Böylece yüce Allah'ın ilminin hak, kudretinin hak ve kuvvetinin hak olduğu anlaşılmış oldu. Bunların hiçbirisi Allah Teâlâ'nın gayrısı değildir; ilim, kudretin dışında değildir, kudret de ilmin dışında değildir. Nitekim bu konuda, bunun dışında, ne bir nas ne de bir rivayet gelmiştir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[٨٠] وأما قولهم هل يفهم من قول القائل الله كالذي يفهم من قوله عالم فقط؟ أو نفهم من قوله عالم معنى غير ما يفهم من قوله الله. فجوابنا وبالله تعالى نتأيد أننا لا نفهم من قولنا قدير وعالم إذا أردنا بذلك الله تعالى إلا ما نفهم من قولنا الله فقط لأن كل ذلك أسماء أعلام لا مشتقة من صفة أصلًا، لكن إذا قلنا هو الله تعالى بكل شيء عليم، ويعلم الغيب، فإنما يفهم من كل ذلك أن ههنا له تعالى معلومات، وأنه لايخفى عليه شيء، ولا يفهم منه ألبتة أن له علمًا هو غيره، وهكذا نقول في يقدر وفي غير ذلك كله.

[٨١] وأما قولهم إننا نقول إنه تعالى عالم بنفسه ولا نقول إنه قادر على نفسه، فقد كذب من قال ذلك وأفك بل كل ذلك سواء، وهو تعالى قادر على نفسه كما هو عالم بها ولا فرق، فإن قالوا كلمونا ههنا أجبناهم، وقد سقط عنا السؤال جملة، وقد تكلمنا على تفصيل هذا السؤال بعد هذا. ويلزمهم ضرورة إذ قالوا إنه تعالى غير قادر على نفسه أنه عاجز عن نفسه، وإطلاق هذا كفر صريح.

[٨٢] وأما قولهم إنه قد يعلم الله تعالى قادرًا من لا يعلمه عالمًا ويعلمه عالمًا من لا يعلمه قادرًا فلا حجة في ذلك، لأن جهل من جهل الحق ليس بحجة على الحق، وقد نجد من يعلم الله عز وجل ويعتقد فيه أنه عز وجل جسم، فليست الظنون حجة في إبطال حق، ولا في تحقيق باطل، فصح أن علم الله تعالى حق وقدرته حق، وقوته حق، وكل ذلك ليس هو غير الله تعالى، ولا العلم غير القدرة، ولا القدرة غير العلم، إذ لم يأت دليل بغير هذا لا من عقل ولا من سمع، وبالله تعالى التوفيق.

[83] Ebû Muhriz diye künyelenen ve Ezd kabilesinden Benî Râsib'in azatlı kölesi olan Cehm b. Safvân es-Semerkandî[86], Horasan'da Merv emiri Nasr b. Seyyâr'a karşı ayaklanması sırasında Hâris b. Süreyc et-Temîmî'nin[87] de kâtibi idi. Müslim b. Ahvez o günlerde Cehm'e galip gelmiş ve neticede onu öldürmüştür.[88]

[84] Ebû Muhammed şöyle dedi: Zikretmiş oldukları âyetlerin tamamının manasını Allah Teâlâ'nın dilemesi, inayeti ve kudretiyle açıklayacağız. Yüce Allah, cehennemliklerin eğer dünyaya döndürülselerdi, elbette kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerini haber vermiştir. Allah Teâlâ, "Kıyametin ne zaman kopacağını bildiğini" de bildirmiştir. Yine "Cennetlikler ve Cehennemliklerin (henüz) konuşmadan önce ne söyleyeceklerini" ve henüz gerçekleşmemiş olan Kur'ân'daki diğer doğru haberleri de bize bildirmiştir. Böylece biz Allah Teâlâ'nın, varlığın hepsiyle alakalı bilgisinin bunların varlığına ve oluşuna (kevn) tekaddüm ettiğini zorunlu olarak biliriz. Yine biz, O'nun kelâmında bir tenakuz ve çelişkinin olmadığını da biliriz.

[85] Allah Teâlâ'nın *"...cihad edenleri belirleyinceye kadar..."*[89] âyetinden ve bunun gibi Kur'ân'daki diğer âyetlerden murat, zorlama te'villere girmeksizin Kur'ân'ın zâhirine göre ne kast edilmişse odur. Bilakis bu, Allah Teâlâ'nın *"Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar"*[90] âyetinde olduğu gibi, bizim aramızda bilinen hal üzeredir ve ancak, muhatabın idrakine göredir. Bunun manası, "Böylece, sizlerden cihat edenleri mücahit olarak bilelim, sabredenleri de sabırlı olarak bilelim." şeklindedir. Bu ise sadece cihat ettikleri veya sabrettikleri zaman olmuş olur. Cihat etmeden ve sabretmeden önce ise, Allah onların cihat edenlerin ve sabredenlerin dışında olduklarını ve onların cihat edip ve sabredeceklerini bilir. Cihat ettikleri zaman ise işte o zaman onları mücahitler olarak bilir. Nitekim bütün bunlarda zaman mâluma tabidir. Allah Teâlâ'nın ilmi ise zamanın dışındadır. Dolayısıyla burada ilmin değişmesi söz konusu değildir. Sadece mâlum değişmektedir. Bütün bu durumlarla alakalı ilim ise ezelîdir ve değişmez.

[٨٣] وجهم بن صفوان سمرقندي يكنى أبا محرز، مولى لبني راسب من الأزد، وكان كاتبًا للحارث ابن شريج التميمي، أيام قيامه بخراسان، وظفر مسلم بن أحوز التميمي بجهم في تلك الأيام فضرب عنقه.

[٨٤] **قال أبو محمد**: ومعنى كل ما جاء في القرآن من الآيات التي ذكروا هو ما نبينه إن شاء الله تعالى بحوله عز وجل قدرته،هو أنه لما أخبرنا الله عز وجل بأن أهل النار لو ردوا لعادوا لما نهوا عنه، وأخبرنا عز وجل بأنه يعلم متى تقوم الساعة، وأخبرنا ما تقول أهل الجنة وأهل النار قبل أن يقولا، وسائر ما في القرآن من الأخبار الصادقة عما لم يكن بعد، علمنا بذلك أن علمه تعالى بالأشياء كلها متقدم لوجودها ولكونها ضرورة، وعلمنا أن كلامه عز وجل لا يتناقض ولا يتدافع.

[٨٥] وأن المراد بقوله تعالى ﴿حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ﴾ وسائر ما في القرآن من مثل هذا إنما هو على ظاهره دون تكلف تأويل، بل على المعهود بيننا كقوله تعالى ﴿فَقُولَا لَهُ قَوْلاً لَيِّناً لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى﴾ فما هو كله على حسب إدراك لمخاطب، ومعنى ذلك أي حتى نعلم من يجاهد منكم مجاهدًا، ونعلم من يصير منكم صابرًا، وهذا لا يكون إلا في حين جهادهم وحين صبرهم، وأما قبل أن يجاهدوا ويصبروا فإنما علمهم غير مجاهدين وغير صابرين، وأنهم سيجاهدون ويصبرون، فإذا جاهدوا علمهم حينئذ مجاهدين، وإنما الزمان في كل هذا للعلوم، وأما علمه تعالى ففي غير زمان وليس ههنا تبدل علم، وإنما يتبدل المعلوم فقط، والعلم بكل ذلك لم يزل غير متبدل.

[86] Eğer onlar; "'Yüce Allah, Zeyd'in ölü olduğunu ne zaman bildi?' sorusuna 'Allah, Zeyd'in ölü olduğunu ezelden beri bilir.' derseniz, bu durumda Zeyd'in ezelden beri meyyit olması gerekir ki bu imkânsızdır. Eğer 'Allah, Zeyd'i ölünceye kadar ölü olarak bilmedi.' derseniz, işte bu sizin değil bizim sözümüzdür." derlerse bunun cevabı şudur: "Biz, onların ifade ettikleri hususların hiçbirini söylemeyiz. Fakat şöyle deriz: Allah Teâlâ, ezelde, Zeyd'i yaratacağını, onun nasıl yaşayacağını ve böyle bir zamanda da öleceğini bilir. Bunların tamamıyla alakalı Allah Teâlâ'nın ilmi birdir ve asla değişmez ve dönüşmez. Mâluma ait hallerin değişmesi ile de Allah'ın ilminde hiçbir artış olmaz ya da mâlumunyok olması durumunda da O'nun ilminde hiçbir eksilme olmaz. Bunların oluşu ise onun ilminde bir yenilik meydana getirmez. Ancak mâlumatın değişmesiyle ne ilim, ne Alîm, ne kudret, ne de Kadîr'de bir değişiklik olur."

[87] "Allah Zeyd'in öldüğünü ne zaman bildi?" sözü ile "Sen, Zeyd'in ölü olduğunu ne zaman bildin?" sözü arasındaki fark açık bir farktır. O da şudur: Zeyd'in öldüğüne dair benim ilmim, Zeyd'in ölümünün gerçekleşmesiyle varlıkta sonradan ortaya çıkan bir arazdır. Bu, Zeyd'in diri olması ve ileride öleceğiyle alakalı bendeki bilginin dışındadır. Çünkü Zeyd'in öleceğiyle alakalı ilmim ancak, Zeyd'in bir gün öleceğine dair kaziyenin ortaya çıkacağıyla alakalı bir bilgidir, yoksa Zeyd'in ölüm zamanıyla alakalı bir bilgi değildir. Zeyd'in ölü olduğuna dair bilgim de mevtin varlığıyla oluşan bir bilgidir. Bu, ilk ifade ettiğimiz bilgiden farklıdır. Bu ikisi varlıkta/nefiste yaratılmış arazlardır. Allah Teâlâ'nın ilmi ise böyle değildir. Çünkü söz konusu ilim, Allah Teâlâ dışında bir şey değildir. Eğer Allah Teâlâ'nın ilmi muhdes olsaydı, zorunlu olarak diğer muhdes olan şeylerin hükmüne dâhil olurdu. Biz aklî bir zorunlulukla ilmin arazın keyfiyeti olduğunu biliyoruz. Elbette araz ancak cisimde kaim olabilir. İlmin, âlim olmayan birisinde olması ise muhaldir. Bu görüş, tecsimi kabul etmeyi gerekli kılar. Bu ise, cisim ve arazların tamamının hâdis olduğunu delillerle daha önce açıkladığımız üzere bâtıldır.

[٨٦] فإن قالوا متى علم الله زيدًا ميتًا؟ فإن قلتم لم يزل يعلمه ميتًا، وجب أن زيدًا لم يزل ميتًا، وهذا محال. وإن قلتم لم يعلمه ميتًا حتى مات فهذا قولنا لا قولكم. فالجواب عن هذا أننا لا نقول شيئًا مما ذكروا ولكننا نقول إن الله عز جل لم يزل يعلم أنه سيخلق زيدًا، وأنه سيعيش كذا وكذا وأنه سيموت في وقت ٥ كذا، فعلم الله تعالى بكل ذلك واحد لا يتبدل ولا يستحيل، ولا زاد فيه تبدل الأحوال التي للمعلوم شيئًا ولا نقص منه عدمها شيئًا، لا أحدث له حدوث ذلك علمًا لم يكن وإنما تغاير المعلومات لا العلم ولا العليم ولا القدرة ولا القدير.

[٨٧] والفرق بين القول متى علم الله زيدًا ميتًا. وبين القول متى علمت زيدًا ميتًا... فرق بين وهو أن علمي بأن زيدًا مات هو عرض حدث في النفس ١٠ بحدوث موت زيد، وهو غير علمي بأن زيدًا حي، وأنه سيموت لأن علمي بأن زيدًا سيموت إنما هو علم بحدوث حال سيحدث مقتضية لموته يومًا ما. لا علمنا بوجود الموت، وعلمي بأن زيدًا ميت علم بوجود الموت فهو غير العلم الأول وكلاهما عرض مخلوق في النفس، وعلم الله تعالى ليس كذلك، لأنه ليس هو شيئًا غير الله عز وجل، ولو كان علم الله محدثًا لوجب ضرورة أن يكون على ١٥ حكم سائر المحدثات، وبضرورة العقل نعلم أن العلم كيفية عرض، والعرض لا يقوم ألبتة إلا في جسم، ومحال أن يكون العلم محمولًا في غير العالم، فكان يجب من هذا القول بالتجسيم، وهذا باطل بما قدمنا من البراهين على وجوب حدوث كل جسم وعرض.

[88] Eğer birisi, "Allah Teâlâ'nın ilmi, ne Bârî Teâlâ ile ne de O'nun zatındadır, bilakis mâlumda meydana gelen ve bu mâlumla kaim olan bir arazdır." derse ona -yüce Allah'ın yardımıyla- şöyle deriz: Kur'ân'ın açıklamasıyla biliriz ki kıyametin ne zaman kopacağının bilgisi Allah Teâlâ'nın yanındadır ve O, asla olmayacak şeyleri bilir ya da eğer olsalardı nasıl olacaklarını bilir. Zira yüce Allah: "*...Eğer çevrilselerdi, elbette kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi...*"[91] buyurmuştur. Yine Allah Teâlâ Nuh'a (a.s), "*Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başka, artık hiç kimse iman etmeyecek...*"[92] dediğinde ve onların boğulacağını haber verdiğinde ona bu durumu bildirmiştir. Eğer yüce Allah'ın ilmi mâlumda kaim olan bir araz olmuş olsaydı -ki buradaki kıyamet olan mâlum henüz mevcut değildir. İlim ise kesinlikle mevcuttur.- O zaman üçüncü bir ihtimal olmaksızın şu iki durumdan birinin olması zorunlu olurdu. Ya ilmin var olması hasebiyle mâlumun da mevcut olması gerekirdi. Bu ise duyuların zaruretiyle bâtıldır. Çünkü burada zikretmiş olduğumuz mâlum/kıyamet yoktur. Böyle bir şeyin olması durumunda ise malum, aynı anda bir cihetten ma'dûm ve mevcut olmuş olur. Ya da mevcut/var olan ilim, ma'dûm/yok olan ma'lum ile kaim olmuş olur ki bu durumda ilim yok olana/ma'dûma yüklenen ve onda bulunan bir araz olmuş olur. Bu ise karışıklık yapmaktan başka bir şey değildir ve kesin olarak muhaldir.

[89] Bu konuda bizim tartışmalarımız İslâm dinine mensup olanlarladır. Diğer dinlere mensup olanlarla bu konuda konuşacak değiliz. Çünkü bunlar önceki mukaddimelerin sonuçlarıdır. Neticeler konusunda konuşmak ancak öncüllerin ispatı sonrası mümkün olur. Eğer öncüller ispat edilirse sonuçlar da ispat edilmiş olur. Burhan bir başka burhanla çelişmez. Burhanla sabit olan şeye karşı çıkmak ise hiç şüphesiz ki boş gürültüden başka bir şey değildir. Eğer öncüller doğru olmazsa -zorlama delil olmaksızın- netice de hatalıdır. Zikretmiş olduğumuz hususların öncülleri ise, tevhidin ve âlemin sonradan yaratıldığının ispat edilmesi, Hz. Muhammed'in (s.a.) nübüvveti ve Kur'ân'a dair büyük kalabalıkların nakilleridir.

[٨٨] فإن قال قائل: علم الله تعالى عرض حادث في المعلوم قائم به لا بالباري عز وجل ولا بنفسه قلنا له وبالله تعالى التوفيق. بنص القرآن علمنا أن الله عز وجل عنده علم الساعة، وعلم ما لا يكون أبدًا، إن لو كان كيف كان يكون، إذ يقول تعالى ﴿وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ﴾ وعلمه تعالى إذ ولقوله تعالى لنوح عليه السلام ﴿أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلا مَنْ قَدْ آمَنَ﴾ وأخبر تعالى أنهم مغرقون فلو كان علم الله تعالى عرضًا قائمًا في المعلوم، والمعلوم الذي هو الساعة غير موجود بعد، والعلم موجود بيقين، فلابد ضرورة من أحد أمرين لا ثالث لهما، إما أن يكون المعلوم موجودًا لوجود العلم، وهذا باطل بضرورة الحس، لأن المعلوم الذي ذكرنا معدوم فيكون معدومًا موجودًا في حين واحد من جهة واحدة، أو يكون العلم الموجود قائمًا بمعلوم معدوم، فيكون عرضًا موجودًا محمولاً في حامل معدوم، وهذا تخليط ومحال فاسد ألبتة.

[٨٩] وإنما كلامنا هذا مع أهل ملتنا المقرين بالقرآن. وأما سائر الملل فليس نكلمهم في هذا، لأنها نتيجة مقدمات سوالف، ولا يجوز الكلام في النتيجة إلا بعد إثبات المقدمات، فإن ثبتت المقدمات ثبتت النتيجة، والبرهان لا يعارضه برهان، فكل ما ثبت ببرهان فعورض بشيء فإنما هو شغب بلا شك، وإن لم تصح المقدمات فالنتيجة باطلة دون تكلف دليل. ومقدمات ما ذكرنا هي إثبات التوحيد، وحدوث العالم ونقل الكواف لنبوة محمد صلى الله عليه وسلم وللقرآن.

[90] Eğer onlar, *"(Ona gidin ve yumaşak bir dille konuşun.) belki dinler veya korkar."*[93], *"Belki sizler şükredersiniz."*[94], *"Belki sizler düşünüp ibret alırsınız."*[95] ve benzeri Kur'ân'daki âyetleri zikrederlerse, bunların tamamı lam-ı akıbe mansındadır yani "ibret alsınlar (li-yetezekkeru)", "iman etsinler", "şükretsinler", "korksun" gibi ifadeler bizim açımızdan imkan dahilinde olması bakımından bize göre durumun zahiri üzeredir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Hanginizin daha güzel davranışta bulunduğunu sınamak için..."*[96], *"(sonra kuvvetinizin) olgunluk çağına eresiniz diye sizi yaşatıyor."*[97] Bu da yaşayan ve yaşlanan kimse açısından imkan dâhilindedir. İlki ise, hitap ve yüce Allah'a dua etme anında insanlardan zuhur etmesi imkan dâhilindedir. Aynı şekilde Kur'ân'da "أو/veya" lafzıyla gelen ifadeler de böyledir. Söz konusu ifade iki vecih üzeredir; ya -yüce Allah'tan değil ama- muhataplardan kaynaklanan bir şüpheyi ifade eder, ya da bir bütünün içinden tercihte bulunmayı (tahyîr fi'l-küll) ifade eder. Nitekim "Hasan ya da İbn Sirîn ile dostluğunu devam ettir." şeklinde söyleyen bir kimsenin sözü de böyledir.

[91] Bunun delili, yüce Allah'ın hata etmeyeceği, unutmayacağı ve Firavun'un azabı görünceye kadar iman etmeyeceğini bildiğiyle alakalı âyetlerin varit olmasıdır. Nitekim Allah Teâlâ, "Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak."[98] şeklinde buyurmuştur. Bu şekilde bütün naslar birbiriyle uyumludur. Böylece âlemin sonradan yaratıldığını kabul edenlerin "Yüce Allah, kıyamete dair bilgisi mevcut olmadan varlığı yaratmıştır." demelerinin dışında başka bir seçenekleri kalmamıştır.

[92] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu ilimden kaynaklanmayan saçma bir sözdür. Çünkü yüce Allah'ın ilmi, zatının dışında kaim olamaz ve O'dan başkası da bu ilmi taşıyamaz. Bu, aklî zorunluluk ve duyularla bilinen bir durumdur. Dolaysıyla her kim bir dava ortaya atıp sonrasında bir delil getiremezse, o dava bâtıldır. Öyleyse duyuların ve aklın zaruri olarak iptal ettiği bir görüşün yanlışlığı açıkça ortaya çıkmıştır. Bizim söylediğimizi Allah Teâlâ, nebîsi Mûsâ'dan (a.s.) aktararak nass olarak açıklamaktadır. Mûsâ (a.s.) İsrail Oğullarına: *"...Umulur ki, Rabbiniz düşmanınızı helâk edecek ve sizi bu yerde (Mısır'da) egemen kılıp, nasıl davranacağınıza bakacaktır" dedi.* [99] Allah Teâlâ'nın şu âyeti de bununla aynı manadadır.

[٩٠] فإن ذكروا الآيات التي في القرآن لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ لعلكم تؤمنون -لعلكم تشكرون-﴿لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ ونحو ذلك فإنما هي كلها بمعنى لام العاقبة أي ليتذكروا، ولتؤمنوا وليشكروا وليتذكروا وليخشى، على ظاهر الأمر عندنا من إمكان كل ذلك منا كما قال عز وجل ﴿لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا﴾ وقال عز وجل ﴿ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخًا﴾ فهذا أيضًا على الإمكان ممن عاش، والأول على الممكن من الناس عند الخطاب والدعاء إلى الله تعالى، وكذلك كل ما جاء في القرآن بلفظة أو فإنما هو على أحد وجهين إما على الشك من المخاطبين لا من الله تعالى، وإما بمعنى التخيير في الكل كقول القائل: جالس الحسن أو ابن سرين.

[٩١] برهان ذلك ورود النص بأنه تعالى لا يضل ولا ينسى، وأنه قد علم أن فرعون لا يؤمن حتى يرى العذاب، وكما قال تعالى ﴿أَنَّهُ لَن يُؤْمِنَ مِن قَوْمِكَ إِلاَّ مَن قَدْ آمَنَ﴾ وبهذا تتألف النصوص كلها فلم يبق لأهل القول بحدوث العلم إلا أن يقولوا أنه تعالى خلق شيئًا ما كان حاملًا لعلمه بالساعة.

[٩٢] **قال أبو محمد**: وهذا من السخف ما هو من العلم لأن علم العالم لا يقوم بغيره، ولا يحمله سواه، هذا أمر يعلم بالضرورة والحس، فمن ادعى دعوى لا يأتي عليها بدليل فهي باطلة فكيف إذًا أبطلها الحس وضرورة العقل، ويبين ما قلنا نصًا قوله تعالى حاكيًا عن نبيه موسى عليه السلام أنه قال لبني إسرائيل ﴿عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ﴾ هذا مع قوله تعالى

“Biz, Kitap’ta (Tevrat’ta) İsrail oğullarına, ‘Yeryüzünde muhakkak iki defa bozgunculuk yapacaksınız ve büyük bir kibre kapılarak böbürleneceksiniz’ diye hükmettik. Nihayet bu iki bozgunculuktan ilkinin zamanı gelince (sizi cezalandırmak için) üzerinize, pek güçlü olan birtakım kullarımızı gönderdik. Onlar evlerinizin arasına kadar sokuldular. Bu, herhâlde yerine gelmesi gereken bir va‘d idi. Sonra onlara karşı size tekrar egemenlik verdik. Mallar ve çocuklarla sizi güçlendirdik; sayınızı daha da çoğalttık. İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz, kötülük yaparsanız yine kendinize yapmış olursunuz. İkinci bozgunculuğun zamanı gelince, yüzünüzü kara etsinler, daha önce girdikleri gibi yine mescide (Beyt-i Makdis’e) girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi yerle bir etsinler diye (üzerinize yine düşmanlarınızı gönderdik.) Umulur ki Rabbiniz size merhamet eder. Eğer yine eski duruma dönerseniz, biz de (cezaya) döneriz...”[100]

[93] İşte bu, sözümüzün delilidir. Şüphesiz yüce Allah onların yapacakları şeyi bilmiş ve bunu haber vermiştir. Sonra söz konusu hitabı bizce bilinen “Umulur/عسى” ve “bakar, görür/فينظر” lafzıyla bize haber verdi.

[94] Ebû Muhammed şöyle dedi: Zikrettiğimiz hususlar sahîh olunca, “Allah Teâlâ Zeyd’in ölü olduğunu ne zaman bildi?” diyen bir kimsenin sözünün tutarsız bir soru olduğu zorunlu olarak sabit olmuştur. Çünkü “Ne zaman/متي” lafzı, zamanla alakalı bir sorudur. Allah’ın ilmi ise asla zamanla alakalı değildir. Çünkü Allah’ın ilmi, Allah Teâlâ’nın gayrı değildir. Allah Teâlâ’nın zaman ve mekândan münezzeh olduğuna dair deliller daha önce geçmişti. Açıkladığımız şekilde zaman ve mekân sadece mâlum/bilinenler için geçerlidir. Başarı yüce Allah’ın yardımıyladır.

[95] Eğer bir kimse, Allah Teâlâ’nın *“...Onlar, O’nun ilminden kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar...”*[101] âyetini ileri sürerek, âyetteki “من” edatının teb’îz/kısmîlik için olduğunu, “kısmîlik” tanımlamasının ise ancak yaratılmış ve sonradan var edilmiş olanlarda bulunacağını, ihata edilebilirliğin yaratılmış ve sonradan var edilmiş varlıklarla alakalı olduğunu ve Allah Teâlâ’nın da ilminden dilediği kadarının ihata edilebileceğini açıkladığını, dolayısıyla O’nun ilminin yaratılmış olmasının zorunlu olduğunu, çünkü O’nun ilminin bir kısmının ihata edilebildiğini ve parçalanabilir olduğunu söylerse -yüce Allah’ın yardımıyla- şöyle cevap verilir:

﴿وَقَضَيْنَآ إِلَىَ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنّ فِي الأرْضِ مَرّتَيْنِ وَلَتَعْلُنّ عُلُوّاً كَبِيراً ۞ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ أُولاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَاداً لّنَآ أُوْلِي بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُواْ خِلاَلَ الدّيَارِ وَكَانَ وَعْداً مّفْعُولاً ۞ ثُمّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَاكُم بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيراً ۞ إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لأنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ الآخِرَةِ لِيَسُوءُواْ وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُواْ الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوّلَ مَرّةٍ وَلِيُتَبّرُواْ مَا عَلَوْاْ تَتْبِيراً ۞ عَسَىَ رَبّكُمْ أَن يَرْحَمَكُمْ وَإِنْ عُدتّمْ عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيراً﴾ ٥

[٩٣] فهذا نص قولنا إنه قد علم تعالى ما يفعلون، وأخبر بذلك، ثم مع هذا أخرج الخطاب بالمعهود عندنا بلفظ ''عسى'' و''فينظر''.

[٩٤] **قال أبو محمد**: فإذا قد صح ما ذكرنا فقد ثبت ضرورة أن قول القائل متى علم الله زيدًا ميتًا سؤال فاسد بالضرورة لأن متى سؤال عن زمان وعلم الله تعالى ليس في زمان أصلًا لأنه ليس هو غير الله تعالى، وقد مضى البرهان على أن الله تعالى ليس في زمان ولا في مكان. وإنما الزمان والمكان للمعلوم فقط بما بينا، وبالله تعالى التوفيق. ١٠

[٩٥] فإن اعترض معترض بقول الله عز وجل ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ﴾ فقال إن ''مِنْ'' للتبعيض، ولا يتبعض إلا مخلوق محدث ولا يحاط إلا بمخلوق محدث، وقد نص الله تعالى أنه يحاط بما شاء من علمه فوجب أن علمه مخلوق، لأنه محاط ببعضه، وهو متبعض. فالجواب، وبالله تعالى التوفيق: ١٥

Allah Teâlâ'nın kelâmının zâhiri üzere hamledilmesi vaciptir. Allah'ın kelâmı, anlamın zâhiri manasında olmadığına dâir bir nas, icmâ veya hissî zorunluluk olmadığı müddetçe zâhirî anlamı dışında kullanılamaz. [Ancak böyle bir delil ile] zâhirî anlamından başka bir manaya nakledilebilir. Söz konusu nassın, icmânın veya zaruretin gerekli kılmasından dolayı (nassın ikinci manasını) kabul etmemiz vaciptir. Çünkü Allah Teâlâ'nın kelâmı, haberleri ve emirleri çelişmez. İcma da ancak hak üzere gerçekleşir. Allah Teâlâ da ancak hakkı söyler. Zorunlu bir delilin iptal ettiği şeyler ise hak değildir. Bu durum bizim dediğimiz gibi olunca ve Allah Teâlâ'nın ilminin araz veya cisim olmadığı, O'nun zatında ya da zatının dışında taşınan ve Allah'ın zatının dışında var olan bir şey olmadığı da sabit olunca zorunlu olarak biliriz ki *"...Onlar, O'nun ilminden bir şey kavrayamazlar..."*[102] âyetinden maksat, kullarına vermiş olduğu mahlûk/yaratılmış ilimdir. Bu ilim, Allah'ın kullarından âlim olanlara yüklenmiş bir arazdır, o da mülk manasında yüce Allah'a izafe edilmiştir. Bunda hiçbir şüphe yoktur. Çünkü yüce Allah'ın bize öğrettiğinin dışında hiçbir bilgimiz yoktur. Nitekim yüce Allah, *"Size ilimden az bir şey verilmiştir"*[103] şeklinde buyurmuştur. Bu âyette Allah Teâlâ, ilimlerden yarattığı ve kullarına yaydığı şeyi murat etmiştir. Nitekim Hızır, Mûsâ'ya (a.s.), "Şüphesiz ben, Allah'tan gelen ve senin bilmediğin bir ilim üzereyim; sen de yine Allah'tan gelen ama benim bilmediğim bir ilim üzeresin. Benim ve senin ilmin, -ancak bu serçenin denizden (gagasıyla bir damla su alıp) eksiltmesi gibi- Allah'ın ilminden herhangi bir şey eksiltmez.

[96] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, daha önce açıkladığımız gibi mülkün izafe edilmesidir. Buradaki ilmin Allah Teâlâ'ya izafe edilmesi *"Bu Allah'ın yaratmasıdır"*[104] âyetinde olduğu gibi mülkün izafesidir. Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın Îsâ (a.s.) hakkında *"O, Allah'ın ruhudur."*[105] şeklinde buyurması da bu manadadır. Bunların tamamı mülkün izafesidir. Dolaysıyla *"...Onlar, -Allah'ın dilemesi hâriç- O'nun ilminden hiçbir şeyi ihata edemezler."*[106] âyetinin manası da budur. Böylece Allah Teâlâ, mahlûkatın kendisini ihata etmesini nefyetmiş ve *"Onlar, O'nu ilmen ihata edemezler"*[107] diye buyurmuştur.

أن كلام الله تعالى واجب أن يحمل على ظاهره، ولا يحال عن ظاهره ألبتة إلا أن يأتي نص أو إجماع أو ضرورة حس، على أن شيئًا منه ليس على ظاهره، وأنه قد نقل عن ظاهره إلى معنى آخر، فالانقياد واجب علينا لما أوجبه ذلك النص والإجماع أو الضرورة، لأن كلام الله تعالى وإخباره وأوامره لا تختلف والإجماع ٥ لا يأتي إلا بحق، والله تعالى لا يقول إلا الحق، وكل ما أبطله برهان ضروري فليس بحق، فإذا هذا كما قلنا، وقد ثبت ضرورة أن علم الله تعالى ليس عرضًا ولا جسمًا أصلًا لا محمولًا فيه، ولا في غيره ولا هو شيء غير الباري عز وجل فبالضرورة نعلم أن معنى قوله عز ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ﴾ إنما المراد العلم المخلوق الذي أعطاه عباده وهو عرض في العالمين محمول ١٠ فيهم، وهو مضاف إلى الله عز وجل بمعنى الملك وهذا لا شك فيه، لأنه لا علم لنا إلا ما علمنا. قال الله عز وجل ﴿وَمَا أُوتِيتُم مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾ يريد الله تعالى، ما خلق من العلوم وبثها في عباده كما قال الخضر لموسى عليهما السلام إني على علم من علم الله لا تعلمه أنت، وأنت على علم من علم الله لا أعلمه أنا، وما نقص علمي وعلمك من علم الله إلا كما نقص هذا العصفور من البحر.

١٥ [٩٦] **قال أبو محمد**: فهذه إضافة الملك كما بينا، وإنما أضيف العلم هاهنا إلى الله تعالى إضافة ملك، كما قال تعالى ﴿هذَا خَلْقُ اللَّهِ﴾ وكما قال تعالى في عيسى عليه السلام إنه روح الله. وهذا كله إضافة الملك، فهذا معنى قوله تعالى، ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ﴾ وقد نفى الله تعالى الإحاطة من الخلق به، فقال عز وجل ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا﴾

[97] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyete, te'vil ve zorlamaya gerek kalmaksızın zâhire göre mana vermek, en güzel mana verme tarzıdır. Dolaysıyla *"...Onlar, -Allah'ın dilemesi hâriç- O'nun ilminden hiçbir şeyi ihata edemezler."*[108] âyetinde ["O'nun ilminden/مِنْ عِلْمِهِ" kısmının] manası "Yani Allah'ı bilme/ tanıma hususunda" şeklinde olur. Bu kendisinde hiçbir şüphe olmayan bir hakikattir. Çünkü biz, *"...Onlar onu ilmen ihata edemezler..."*[109] âyetinde buyurduğu üzere Allah Teâlâ'nın kendisine ait ilimden sadece bize öğrettiği kadar bir şey biliriz. Böylece "O'nun ilminden" lafzının manası "Onu bilme/tanıma hususunda" şeklindedir.

[98] Eğer onlar, "Sizin, rahmet ve mağfiret konusunda Allah'a dua etmenizin manası nedir? O'nun ilminin rahmetinin önüne geçmesi boşa mı çıkmıştır? Öyleyse kesin olarak vukû bulacak şey hususunda dua etmenin manası nedir? Böyle bir kimsenin duası, yarın güneş çıkması için Allah'a yalvaran ya da insanı insan olarak yaratması ya da yeryüzünün yeryüzü olması hususunda O'na dua eden bir kimsenin duası gibi değil midir? Eğer Allah'ın ilminde bunun hilafına bir durum sebkat etmişse, olmayacak şey konusunda dua etmenin ne anlamı var? Böylesi bir dua, kıyametin kopmaması ya da insanın insan şeklinde olmaması hususunda dua eden bir kimsenin duası gibi değil midir?" derlerse;

[99] Onlara -yüce Allah'ın yardımıyla- şu şekilde cevap verilir: Dua, Allah Teâlâ'nın bize yapmamızı emrettiği bir ameldir. Dua ile kaderin değişmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Olmayacak şey, dua sebebiyle olur hale gelmez. Ancak Allah Teâlâ'nın ilminde kişinin dua edeceği ve onun kabul olacağı mevcuttur. Allah, söz konusu duayı ilminde olacağı mevcut olan bir işe sebep kıldı. Tıpkı, yiyecek ve içeceklerle beslenmeyi ecele –ki kişinin bu ecele ulaşacağı da Allah'ın ilminde mevcuttur.- ulaşmaya ezelî ilminde sebep kıldığı gibi. Diğer ameller de böyledir. Nitekim Allah Teâlâ insanların ecellerini bildiğini açıkça bildirmiş ve *"...Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler."*[110] buyurmuştur. Bununla birlikte Allah, yemeyi ve içmeyi belirli bir zamanın dolması için sebep kılmıştır. Bunların tamamı Allah'ın ilminde mevcuttur. Duada böyledir. Tedavi için tabibe gidilmesi de buna örnektir ve aralarında bir fark yoktur.

[٩٧] **قال أبو محمد**: ويخرج أيضًا على ظاهره أحسن خروج دون تأويل ولاتكلف فيكون معنى قوله تعالى ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ﴾ أي من العلم بالله تعالى، وهذا حق لا شك فيه لأننا لا نحيط من العلم به تعالى إلا بما علمنا فقط، قال تعالى ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا﴾ فيكون معنى ''من علمه'' ٥ أي من معرفته.

[٩٨] فإن قالوا فما معنى دعائكم الله في الرحمة والمغفرة؟ وهل يخلو أن يكون قد سبق علمه بالرحمة، فأي معنى للدعاء فيما لابد منه؟ وهل يكون إلا كمن دعا في طلوع الشمس غدًا أو في أن يجعل إنسانًا إنسانًا، أو في أن تكون الأرض أرضًا، وإن كان قد سبق في علمه تعالى خلاف ذلك فأي معنى في ١٠ الدعاء فيما لا يكون؟ وهل هو إلا كمن دعى في ألا تقوم الساعة، أو في ألا يكون الناس ناسًا؟

[٩٩] فيقال لهم وبالله التوفيق، الدعاء عمل أمرنا الله تعالى به لا على أنه يرد قدرًا، ولا أنه يكون من أجله مالا يكون، لكن الله عز وجل قد جعل في سابق علمه الدعاء الذي سبق في علمه قبوله يكون سببًا لما سبق في علمه ١٥ كونه، كما جعل في سابق علمه الغذا بالطعام والشراب سببًا لبلوغ الأجل، الذي سبق في علمه البلوغ إليه، وكذلك سائر الأعمال، وقد نص تعالى على أنه تعالى يعلم آجال العباد، قال تعالى ﴿فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ﴾ ومع ذلك فقد جعل تعالى الأكل والشرب سببًا إلى استيفاء ذلك المقدار وكل ذلك سابق في علمه عز وجل، والدعاء هكذا، وكذلك ٢٠ التداوي على سبيل الطب، ولا فرق.

[100] Nitekim yüce Allah, Elçisine (s.a.) salavat getirdiğini (rahmet edip kulunun şanını yücelttiğini) bize haber vermiş ve bununla birlikte nebîsine salat getirmek suretiyle dua etmemizi bize emretmiştir. Yine bir âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Ey Rabbim! (Onların hakkında) adâletinle hükmünü ver..."*[111] Şüphesiz yüce Allah, sadece adâletle hükmedeceğini bildirmesine rağmen bize bu şekilde dua etmemizi emretmiştir. Böylece duanın yüce Allah'ın yapmamızı emrettiği bir amel olması bakımından dile getirdiğimiz hususun doğruluğu ortaya çıkmış oldu. Netice olarak, Allah Teala bize emrettiğinden ona amel ederiz ve kendisiyle emrolunmadığımız şeylerden dolayı da O'na amel etmeyiz. Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

[101] Böylece -yüce Allah'ın yardımı ve inayetiyle- "Allah Teâlâ'nın ilmi O'nun zatının dışındadır ve mahlûktur." diyen kimsenin sözünün yanlışlığı ortaya çıkmıştır. Şimdi -Allah'ın yardımı ve inayetiyle- "Allah'ın ilmi, -O'nunla birlikte ezelî olduğu halde- zatının dışındadır ve O'ndan farklı bir şeydir." diyen kimsenin sözü hakkında konuşacağız.

[102] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu söz, apaçık bir şirk ve tevhidin iptali olduğunu söylemekten daha fazla reddetmeyi gerektirmeyen bir sözdür. Çünkü Allah Teâlâ ile birlikte zatının dışında herhangi bir şeyin ezelî olması O'nun vahdâniyyeti esasını iptal eder. Bilakis bu, ezelden beri O'nun ortağı olduğu anlamına gelir. Bu ise apaçık bir küfürdür. Tam anlamıyla Hıristiyanlıktır. Bununla beraber asla bir delili olmayan geçersiz bir iddiadır. Bu görüşü, [İslâm'ın doğuşundan] üç yüz sene sonra ortaya çıkan bu fırkadan [Eş'arîleri kastediyor] önce müslümanlardan hiçbir kimse dile getirmemişti. Dolayısıyla bu görüş, İslâm'dan çıkmak ve kesin olan icmâyı terk etmektir.

[103] Onlardan birine şöyle dedim: Siz, Allah Teâlâ ile birlikte Allah'ın gayrı ve ondan farklı başka bir şeyin ezelî olduğunu kabul ettiğinize göre, hıristiyanların "Allah, üçün üçüncüsüdür" görüşünü niçin inkâr ettiniz? Açık bir şekilde bana şöyle dedi: "Biz, hıristiyanları Allah'la birlikte ezelî olanların adedinin üçle kısıtlanması noktasında eleştirdik. Onlar, bundan daha fazlasını Allah ile birlikte göstermediler." Bunun üzerine ondan uzak durdum, zira o şirk konusunda hıristiyanların görüşünden daha ileri olan görüşlerini açıklamıştı. Onların bu sözü Allah Teâlâ'nın *"De ki: o Allah birdir."*[112] âyetini reddetmektir. Şâyet Allah ile birlikte Allah'ın gayrı bir şey olmuş olsaydı Allah tek/أحد olmazdı.

[١٠٠] وقد أخبرنا تعالى أنه يصلي على نبيه صلى الله عليه وسلم وأمرنا مع ذلك بالدعاء بالصلاة عليه، وقال تعالى ﴿قَالَ رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ﴾ فأمرنا بالدعاء بذلك، وقد علمنا أنه تعالى لا يحكم إلا بالحق فصح ما قلنا من أن الدعاء عمل أمرنا به فنحن نعمله حيث أمرنا عز وجل، ولا نعمله حيث لم نؤمر به. والحمد ٥ لله رب العالمين.

[١٠١] فإذا قد بطل بعون الله تعالى وتأييده قول من قال إن علم الله تعالى هو غير الله تعالى وهو مخلوق فلنتكلم بعون الله تعالى وتأييده قول من قال إن علم الله تعالى هو غير الله وهو مخلوق فلنتكلم بعون الله تعالى وتأييده على قوله من قال إن علم الله تعالى هو غير الله تعالى وخلافه، وأنه لم يزل مع الله عز وجل.

١٠ [١٠٢] **قال أبو محمد**: هذا قول لا يحتاج في رده إلى أكثر من أنه شرك مجرد، وإبطال للتوحيد لأنه إذا كان مع الله تعالى شيء غيره لم يزل معه فقد بطل أن يكون الله تعالى كان وحده بل قد صار له شريك في أنه لم يزل، وهذا كفر مجرد، ونصرانية محضة مع أنها دعوى ساقطة بلا دليل أصلًا. وما قال بهذا أحد قط من أهل الإسلام قبل هذه الفرقة المحدثة بعد الثلاثمائة سنة فهو خروج عن ١٥ الإسلام، وترك للإجماع المتيقن.

[١٠٣] وقد قلت لبعضهم إذ قلتم إنه لم يزل مع الله تعالى شيء آخر هو غير الله تعالى وخلافه لم يزل معه. فلماذا أنكرتم على النصارى في قولها إن الله ثالث ثلاثة؟ فقال لي مصرّحًا ما أنكرنا على النصارى إلا اقتصارهم على الثلاثة فقط. ولم يجعلوا معه تعالى أكثر من ذلك. فأمسكت عنه إذ صرح بأن قولهم أدخل ٢٠ في الشرك من قول النصارى. وقولهم هذا رد لقول الله عز وجل ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ فلو كان مع الله غير الله لم يكن الله أحد.

[104] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, gözümüzle görüp onlarla münazara etmemiş olsa idik kendisini İslâm'a nispet eden bir kimsenin böyle bir küfrü dile getirebileceğine asla inanmazdık. Bu durumu, zamanımızın Musul kadısı olan Simnanî'nin[113] kitabında -ki bu şahıs onların önde gelen âlimlerindendir- ve Eş'arî'nin *Mecâlis* kitabında ve onlara ait diğer kitaplarda açıkça gördük.

[105] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bütün bunlardan daha da garip olanı, Bâkıllânî[114] ve İbn Fûrek'in[115] usul konusunda ve diğer kitaplarında; "Allah'ın ilmi bizim ilmimizle birlikte aynı seviyede vâki olmuştur." şeklindeki açıklamalarıdır. Bu küfürle iç içe geçmiş ahmaklıktır. Zira onlar, ezelî olan bir şeyi yaratılmışların seviyesine indirmek suretiyle sınırlandırmışlardır. Bunların tamamını Maniheizm'e ve Hıristiyanlığa dâhil etmekteyiz. Kim tevhidi iptal ederse tam anlamıyla bu fırkaya girmiş olur. Bunları reddetmek için söylediklerimizi tekrar etmeye lüzum görmüyoruz. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

[106] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu görüş, onların "Şüphesiz farklılık (teğayür) ancak onların ikisinden (yani Allah'ın bilgisi ve insanların bilgisinden) birinde bulunmasının mümkün olması hususunda olabilir." şeklindeki sözleriyle birlikte düşünülmelidir.

[107] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu gerçek manada bir saçmalıktır. Çünkü bu görüş, Kur'ân, sünnet, akıl ve lisandan hiçbir delile dayanmayan bir iddiadır. Böyle olan bir şey de bâtıldır. Onların bu görüşü, "Mahlûkat, yaratıcının gayrısı değildir. Çünkü yaratıcı olmaksızın mahlûkatın var olması söz konusu değildir." şeklindeki neticeyi onlara gerekli kılar. Eğer onlar, "Mahlûkat olmaksızın yaratıcının var olması mümkündür." derlerse, onlara şöyle deriz: Haydi dediğiniz gibi olsun! Bu durumda ikisinden birinin var olmasının mümkün olmadığı farklılığın (teğayür) birinin, o ikisinden hangisi olduğunu nereden bileceksiniz? İşte bu sorunun cevabını vermeleri mümkün değildir. Bu yüzden onların "Arazlar cevherlerden başka bir şey değildir." demeleri gerekir. Çünkü başka türlü olması mümkün değildir. Özetle, diğeri olmaksızın bu ikisinden birinin varlığı mümkün değildir ve böyle bir şey düşünülemez. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

[١٠٤] **قال أبو محمد**: وما كنا نصدق من أن ينتمي إلى الإسلام يأتي بهذا الكفر أنا شاهدناهم وناظرناهم، ورأينا ذلك صراحا في كتبهم ككتاب السمناني قاضي الموصل في عصرنا هذا، وهو من أكابرهم، وفي كتاب المجالس للأشعري وفي كتب لهم أخر.

٥ [١٠٥] **قال أبو محمد**: والعجب مع هذا كله تصريح الباقلاني، وابن فورك في كتبهما في الأصول وغيرها بأن علم الله تعالى واقع مع علمنا تحت حد واحد، وهذه حماقة ممزوجة بهوس إذ جعلوا ما لم يزل محدودًا بمنزلة المحدثات، وكل ما أدخلناه على المنانية والنصارى، ومن يبطل التوحيد فهو داخل على هذه الفرقة حرفًا حرفًا بحرف فأغنانا أن نحيل على ذلك عن تكراره، ونعوذ بالله من ١٠ الخذلان.

[١٠٦] **قال أبو محمد**: هذا مع قولهم إن التغاير لا يكون إلا فيما جاز أن يوجد أحدهما دون الآخر.

[١٠٧] **قال أبو محمد**: وهذه غاية السخافة لأنه دعوى بلا برهان عليها لا من قرآن ولا سنة، ولا معقول ولا لغة أصلًا، وما كان هكذا فهو باطل، ويلزمهم ١٥ على هذا أن الخلق ليسوا غير الخالق تعالى، لأنه لا يجوز أن يوجد الخلق دون الخالق، فإن قالوا جائز أن يوجد الخالق دون الخلق. قلنا نعم فمن أين لكم أن أحد التغاير هو أنه لا يجوز أن يوجد أحدهما أيهما كان دون الآخر. وهذا ما لا سبيل لهم إليه، ويلزمهم لزومًا لا ينفكون عنه أن الأعراض ليست غير الجواهر، لأنه لا يجوز ألبتة، ولا يمكن ولا يتوهم وجود أحدهما دون الآخر جملة. ونعوذ ٢٠ بالله من الخذلان.

[108] Ebû Muhammed şöyle dedi: Doğru ve sahîh bir farklılığın tanımı dilin, duyuların ve aklın zorunlu olarak şahitlik ettiği şeydir. O da, isimlendirilen iki varlıktan birisi için dile getirilen bir haberin diğeri için söz konusu olmamasıdır. Dolayısıyla bu iki varlık kaçınılmaz bir şekilde farklıdır. Özetle bir şeyin kendisi olmayan şey, onun gayrıdır. Bir şeyin gayrısı olmayan şey de onun bizzat kendisidir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[109] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın yardımı ve inayetiyle "Allah Teâlâ'nın ilmi Allah'ın gayrısı olup, mahlûktur veya ezelîdir" diyen kimsenin sözünün geçersizliğini ortaya koyduk. Şimdi Allah'ın izniyle bu konudaki diğer görüşleri açıklayalım. Güç ve kuvvet ancak Yüce ve Büyük olan Allah'ın yardımıyladır.

[110] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Allah'ın ilmi ne O'dur ne de O'nun gayrıdır, O'nun ilmi ancak zâtın ezelî bir sıfatıdır." diyen kimseye gelince, bu kelâm tutarsız, muhal ve bir kısmı diğer bir kısmını nakzeden bir sözdür. Çünkü onlar, "Allah'ın ilmi O'nun aynı/zâtı değildir." dediklerinde bu sözle zaruri olarak Allah'ın ilminin O'nun gayrı olduğunu kabul etmiş olurlar. Sonrasında onlar, "Allah'ın ilmi O'nun gayrı değildir." dediklerinde de gayriyyeti/Allah'ın ilminin O'nun gayrı olmasını iptal etmiş ve bu sözle zorunlu olarak ilmin Allah Teâlâ'nın kendisi olduğunu kabul etmiş olurlar. Böylece ortaya çıkmıştır ki "İlim ne Allah'ın kendisidir, ne de O'nun dışında bir şeydir." diyenin sözüyle "İlim Allah'tır ve bu ilim O'nun dışında bir şeydir." diyen bir kimsenin sözü aynıdır. Her iki hükmün manası da birdir ve aralarında bir fark yoktur. İki ibare de bâtıldır, çelişkilidir. Nitekim inkâr ve ispatın birlikte olması düşünülemez. Bu öncekilerin zihin karışıklığıdır. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız. Bu konuda garip olan şey ise bazılarının "uzunluk, uzunun ne aynıdır ne de gayrıdır" diyerek bunu kendi bâtıl görüşlerine delil getirmeye çalışmalarıdır.

[111] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu tam anlamıyla cehalet ve apaçık gerçekleri görmezden gelmekten kaynaklanmaktadır. Nitekim bunu söyleyen kişi, uzun olanın bir cisim olduğunu; uzunluğu ve diğer arazları kendi zatında taşıyan bir cevher olduğunu bilmiyor. Yine uzunluğun "uzun olana" yüklenmiş ve kendi başına var olamayan arazlardan bir araz olduğunu da bilmiyor.

[١٠٨] **قال أبو محمد**: وحد التغاير الصحيح هو ما شهدت له اللغة وضرورة الحس والعقل، وهو كل أسمين جاز أن يخبر عن أحدهما بخبر من لا يخبر به عن الآخر فهما غير أن لابد من هذا، وبالجملة ما لم يكن الشيء نفسه فهو غيره، وما لم يكن غير الشيء نفسه فهو نفسه وبالله تعالى التوفيق.

٥ [١٠٩] **قال أبو محمد**: فإذا قد بطل بعون الله تعالى وتأييده قول من قال إن علم الله تعالى هو غير الله تعالى ثم جعله مخلوقًا أو لم يزل فلنقل في سائر الأقوال في هذه المسألة إن شاء الله تعالى، ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم.

[١١٠] **قال أبو محمد**: وأما من قال إن علم الله تعالى ليس هو الله تعالى ولا ١٠ هو غيره ولكنه صفة ذات لم يزل فكلام فاسد محال متناقض يبطل بعضه بعضا لأنهم إذ قالوا علم الله تعالى ليس هو لله فقد أوجبوا بهذا القول ضرورة أنه غيره، ثم إذا قالوا ولا هو غيره فقد أبطلوا الغيرية، وأوجبوا بهذا القول ضرورة أنه هو، فصح أنه سواء قول القائل هو هو ولا هو غيره، وقول القائل هو هو، وهو غيره فإن معنى هاتين القضيتين واحد لايختلف، وكلا العبارتين باطل متناقض لا يعقل ١٥ نفي وإثبات معًا. وهذا تخليط الممرورين نعوذ بالله من الخذلان، والعجب من احتجاج بعضهم في هذا الباطل بأن قال الطول ليس هو الطويل ولا هو غيره.

[١١١] **قال أبو محمد**: وهذا من أطم ما يكون من الجهل والمكابرة إذ لا يدري هذا القائل أن الطويل جسم جوهر قائم بنفسه حامل لطوله ولسائر أعراضه، وأن الطول عرض من الأعراض محمول في الطويل غير قائم بنفسه،

Her kim, mahmûl/taşınan şeyin taşıyanın dışında olduğunu, kendi başına var olanın başkalarına muhtaç olandan faklı olduğunu bilmezse, o duyularını kaybetmiş bir kimsedir. Böyle bir şahsın herhangi bir şeyi iddia etmeden önce ne dediğini öğrenmesi gerekir. Biz, bu kimseye, uzun bir çamurun dürülüp yuvarlak haline geldiğini, böylece uzunluğun ve köşeli oluşun kaybolup yuvarlaklığın geldiğini, uzun olanın duyularda kaldığını gösteririz. Dolaysıyla temyiz gücüne sahip bir kimseye "giden"in "gelen"-den, "fanî olan"ın "bâkî olan"dan farklı bir şey olduğu gizli kalabilir mi?

[112] Böylece uzunluğun, uzun olandan farklı bir şey olduğunu ve onun dışında olduğunu zorunlu olarak biliriz. Sonra bu yanlış ibareye takılan kimseye şöyle deriz: "Söyleyin bakalım! Farklı olan iki isim -üçüncü bir ihtimal söz konusu olmaksızın- zorunlu olarak şu iki durumun birinden uzak olabilir mi? Ya söz konusu iki isim, aynı varlığı birlikte ifade ederler; böylece bu iki isimle alakalı oldukları bu varlık ifade edilmiş olur. Ya da bu iki isim, iki varlığı ifade ederler; bu durumda bunlardan her bir isimle bu ismin alakalı olduğu tanım ve sınır ifade edilmiş olur.

[113] Her iki isim için -bu ikisinden hangisi olursa olsun- bu iki vecihten/ihtimalden birisinin gerçekleşmesi zorunludur. Bu, "İlim ne Allah'tır, ne de O'ndan farklı bir şeydir." diyen kimsenin karışıklığını da geçersiz kılar. Böyle söyleyenlerden bazıları sihirbazlık, safsata ve hakikatlerin iptali konusunda daha ileri gitmiş ve yanlış bir iddia dile getirerek şöyle demiştir: "Bir varlığın diğer bir varlıktan farklı olması, ancak bunlardan biri diğerinden ayrı ve tek başına olduğunda mümkün olur."

[114] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, delilli olmayan bir iddiadır. Şâyet başka bir delil olmasa idi, bu değersiz ve karmaşık sözler iddialarının fâsid olması için yeterli olurdu. Nasıl olmasın ki, bu fâsid bir hükümdür. Çünkü bu fâsid hüküm, arazların tamamının cevherlerin gayrı olma**ma**sını gerektirir. Çünkü cevherleri arazlardan ayırmak mümkün olmadığı gibi arazları da cevherlerden ayırmak mümkün değildir. Dolaysıyla karışıklığa götüren bu tür hezeyanların tamamı fesat olarak yeterlidir.

فمن جهل أن المحمول غير الحامل، وأن القائم بنفسه هو غير ما لا يقوم بنفسه فهو عديم حس. وينبغي له أن يتعلم قبل أن يهدّد. ونحن نريه الطين الطويل يدور فيذهب الطول والتربيع ويأتي التدوير، والذي كان طويلًا باق بحسه، فهل يخفى على سائر التمييز أن الذاهب غير الجائي، وأن الفاني غير الباقي.

٥ [١١٢] فبالضرورة نعلم أن الطول غير الطويل، ثم نقول لمن تعلق بهذه العبارة الفاسدة أخبرونا هل يخلو كل اسمين متغايرين من أحد وجهين ضرورة لا ثالث لها ألبتة؟ إما أن يكون الاسمان واقعين معًا على شيء واحد يعبر بذينك الاسمين عن ذلك الشيء الذي علقا عليه. وإما أن يكون الاسمان واقعين معًا على شيئين اثنين يعبر بكل اسم منهما على حدته عن الشيء الذي علق عليه ١٠ ذلك الاسم؟

[١١٣] هذان وجهان لا بد من أحدهما ضرورة لكل اسمين، وأي هذين كان فهو مبطل لتخليط من قال لا هو هو، ولا هو غيره، وقد زاد بعضهم في الشعوذة والسفسطة وإفساد الحقائق. فأتى بدعوى فاسدة، وذلك أن قال لا يكون الشيء غير الشيء إلا إذا أمكن أن ينفرد أحدهما عن الآخر.

١٥ [١١٤] **قال أبو محمد**: وهذه دعوى مجردة بلا دليل عليها، فلو لم يكن إلا هذا السقط وهذا التمويه، فكيف وهي قضية فاسدة؟ لأنها توجب أن كلية الإعراض ليست غير كلية الجواهر، لأنه لا سبيل إلى انفراد الجواهر عن الأعراض، ولا انفراد الأعراض عن الجواهر، فكفى فسادًا بكل هذيان أدى إلى مثل هذا التخليط.

[115] Ebû Muhammed şöyle dedi: Gayrılık konusundaki farklılığın tanımı şöyledir: Kendisinden bir şekilde haber verilen herşey olup bu haberin söz konusu vakitte başka bir şeye ait olmaması gerekir. Dolaysıyla o, zorunlu olarak, bu haberde onunla müşterek olmayan şeyin dışındadır. Bilinen ve var olan şeylerin tamamının içinde bir şekilde bu vasıftan hali olan iki şey (varlık) yoktur. İşte bu, sözlükte "el-ğayr/ gayrılık" lafzının gereğidir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır. Bununla birlikte bu, aklın ve duyuların zorunluluğu vesilesi ile bilinen bir durumdur.

[116] Aynılık'ın (hüviyyet) tanımı da şöyledir: Bir varlığın dışında olmayan şeylerin tamamı, o varlığın bizzat kendisidir. Zira aynılık ile gayrılık arasında elbette kişinin anlayabileceği bir vasıta yoktur. Dolaysıyla bu ikisinden birinin sınırlarından çıkan bir şey, elbette diğerine dâhil olur. Buna ilaveten farklı olan iki isim, isimlendirilen varlıktan haber vermez, ancak bu haber diğer ismin musemmasından kaynaklanan bir haber olduğunda söz konusu isimlerden biri bir şey vasıtasıyla musemmadan haber vermiş olur.(?) Dolayısıyla o ikisinin isimlendirilmesi (müsemma) şüphesiz birdir. Bu görüşün yanlış olduğu açıkça ortaya çıktığına göre, -yüce Allah'ın yardımıyla- Eş'arî'nin "İlim, O'dur denilmez; ilim, O'nun gayrısıdır da denilmez" şeklindeki diğer görüşüne geçebiliriz. Biz onların bu görüşleri hakkında şunu deriz: "O bu ifadeyle 'Bu konuda bir şey denilemez'" demenin ötesinde bir şey dememiştir."

[117] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu söz hatalıdır. Çünkü zaruri olarak bu iki görüşten birinin ya da üçüncü bir görüşün olması lazım gelir ki bu da gayrılığın/gayriyyetin nefyidir. Eğer "ilim, O'dur" demezse, ya da aynılığı/hüviyyeti nefyetmezse, ya da ilmin O'nun gayrı olduğunu söylemezse bu söz de yanlış olur. Çünkü bu sözde gerçeğin açıklanması yoktur.

[118] Ebu'l-Hüzeyl'in "Allah'ın ilmi Allah'tır." şeklindeki görüşüne gelince şüphesiz bu, onun akıl yürütmek suretiyle Allah Teâlâ'yı isimlendirmesidir. Ancak Allah Teâlâ'nın istidlal yoluyla isimlendirilmesi ya da sıfatlandırılması, yüce Allah yarattığı varlıkların tamamından farklı olması sebebiyle asla doğru değildir. Mahlûkatından herhangi bir varlığın isimlendirildiği isimlerden birisiyle isimlendirilmesini, mahlûkatından herhangi bir varlığın sıfatlandırıldığı sıfatlardan birisiyle Allah Teâlâ'nın sıfatlanmasını

[١١٥] **قال أبو محمد**: حد التغاير في الغيرين هو كل شيء أخبر عنه بخبر ما، لا يكون ذلك الخبر في ذلك الوقت خبرًا عن الشيء الآخر فهو بالضرورة غير ما لا يشاركه في ذلك الخبر، وليس في كل ما يعلم ويوجد شيئان يخلوان من هذا الوصف بوجه من الوجوه، وهذا مقتضى لفظة الغير في اللغة، وبالله تعالى التوفيق. مع أن هذا أمر يعلم بضرورة الحس والعقل.

[١١٦] وحد الهوية هو أن كل ما لم يكن غير الشيء فهو هو بعينه، إذ ليس بين الهوية والغيرية وسيطة يعقلها أحد ألبتة فما خرج عن أحدهما دخل في الآخر ولابد. وأيضًا فكل اسمين مختلفين لا يخبر عن مسمى أحدهما بشيء إلا كان ذلك الخبر خبرًا عن مسمى الاسم الآخر ولابد أبدًا فمسماهما واحد بلا شك، فإذا قد صح فساد هذا القول فلنقل بعون الله تعالى في عبارة الأشعري الأخرى، وهو قوله "لا يقال هو هو، ولا يقال هو غيره." فنقول إنه لم يزد في هذه العبارة على أن قال "لا يقال في هذا شيء."

[١١٧] **قال أبو محمد**: وهذا خطأ لأنه لابد ضرورة من أحد هذين القولين أو قول ثالث وهو نفي الغيرية، وإن لم يطلق هو هو، أو نفي الهوية، وإن لم يطلق أنه غيره فسقط هذا القول أيضًا، إذ ليس فيه بيان الحقيقة.

[١١٨] وأما قول أبي الهذيل إن علم الله هو الله فإنها تسمية منه للباري تعالى باستدلاله فلا يجوز أن يخبر عن الله تعالى ولا أن يسمى باستدلال ألبتة، لأنه بخلاف كل ما خلق فلا دليل يوجب تسميته بشيء من الأسماء التي يسمى بها شيء من خلقه، ولا أن يوصف بصفة يوصف بها شيء من خلقه،

ya da mahlûkatından herhangi bir varlıktan bahsedildiği şekilde ondan bahsedilmesini zorunlu kılacak hiçbir delil yoktur. Ancak bir nas gelmişse bu konuda tevakkuf edilir. Dolayısıyla her kim mahlûkatında var olan şeylerden hareketle istidlalde bulunarak Allah Teâlâ'yı mahlûkatından herhangi birinin vasıflandığı bir sıfatla vasfederse, ya da yaratılmışlardan birinin isimlendirildiği bir isimle Allah Teâlâ'yı isimlendirirse, şüphesiz ki o Allah'ı mahlûkatına benzetmiş, isimleri konusunda aşırılığa düşmüş ve iftira etmiş olur.

[119] Allah Teâlâ'yı ancak kendini isimlendirdiği şeylerle isimlendirmek ve ancak kendisi hakkında haber verdiği şeylerle ondan bahsetmek mümkündür. Söz konusu isimlendirmeleri de Allah ya kitabında açıklamış ya da Elçisinin (s.a.) lisanıyla haber vermiştir. Veya müslümanların tamamı bu hususta icmâ etmişlerdir. Bundan başka bir yol yoktur. Manası doğru dahi olsa Allah Teâlâ'yı belirli bir lafızla isimlendirmek doğru değildir. Kesin olarak bilmekteyiz ki Allah semayı inşa etmiştir. Nitekim Allah Teala şöyle buyurmuştur: *"Göğü kudretimizle biz kurduk (ve şüphesiz biz genişletmekteyiz.)"*[116] (Buradan hareketle) Allah'ı "bina edici" (بنّاء) diye isimlendirmek caiz değildir. Yine Allah Teâlâ, bitkilerin ve hayvanların renklerini yaratmıştır. Nitekim O, "Allah'ın boyası/صِبْغَةَ اللّٰهِ"[117] diye buyurmuştur. Buradan hareketle Allah'ı "boyacı" (صبّاغ) diye isimlendirmek mümkün değildir. Aynı şekilde Allah'ın zatını isimlendirmediği her şey de böyledir. Her ne kadar, açıkladığımız üzere, "O'na ait bir ilim vardır. Bu ilim, O'nun zatının gayrı değildir." sözünden maksat yakînen hasıl olmuş olsa da, "Allah'ın zatı, O'nun ilmidir." şeklinde isimlendirilmesine de gerek yoktur. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[120] Bu şekilde bilinmiş oldu ki yüce Allah'ın zatı onun gayrı değildir; O'nun vechi O'nun gayrı değildir; nefsi O'nun gayrısı değildir. Bütün bu isimler sadece AllahTeâlâ'yı bildirir, O'nun gayrı olan bir şeyi bildirmezler. Bununla beraber "Allah Teâlâ Zattır, Vechtir, Nefstir, İlimdir, Kudrettir, Kuvvettir" denilemez. Bu hususu, Allah Teâlâ'nın zatını isimlendirmediği bir şeyle O'nu isimlendirmenin yanlış olduğunu anlatırken açıklamıştık.

ولا أن يخبر عنه بما يخبر به عن شيء من خلقه، إلا أن يأتي نص بشيء من ذلك فيوقف عنده فمن وصفه تعالى بصفة يوصف بها شيء من خلقه، أو سماه باسم يسمى به شيء من خلقه استدلالًا لا على ذلك بما وجد في خلقه فقد شبهه تعالى بخلقه، وألحد في أسمائه، وافترى الكذب.

[١١٩] ولا يجوز أن يسمى الله تعالى، ولا أن يخبر عنه إلا بما سمى به نفسه، أو أخبر به عن نفسه في كتابه أو على لسان رسوله صلى الله عليه وسلم، أو صح به إجماع جميع أهل الإسلام المتيقن ولا مزيد، وحتى وإن كان المعنى صحيحًا، فلا يجوز أن يطلق عليه تعالى اللفظ، وقد علمنا يقينًا أن الله عز وجل بنى السماء قال تعالى ﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ﴾ ولا يجوز أن يسمى بناء. وأنه تعالى خلق أصباغ النبات والحيوان، وأنه تعالى قال ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾ ولا يجوز أن يسمى صباغًا، وهكذا كل شيء لم يسم به نفسه، وليس يجب أن يسمى الله تعالى بأنه هو علمه، وإن صح يقينًا أن المراد بقوله تعالى أن له علمًا ليس هو غيره لما ذكرنا، وبالله تعالى التوفيق.

[١٢٠] وقد صح أن ذات الله تعالى ليست غيره، وأن وجهه ليس غيره، وأن نفسه ليست غيره، وأن هذه الأسماء لا يعبر بها إلا عنه عز وجل لا عن شيء غيره تعالى ألبتة، ولا يجوز أن يقال إنه تعالى ذات، ولا أنه وجه، ولا أنه نفس ولا أنه علم، ولا أنه قدرة، ولا أنه قوة لما ذكرنا من امتناع أن يسمى بما لم يسم به نفسه عز وجل.

[121] Mahlûkatın ilmine gelince, şüphesiz o kendilerinin dışındaki bir şeydir. Çünkü ilim kaybolur ve onu cehalet takip eder. Bu şeylerin herhangi birisinde Allah Teâlâ'ya ne kendi dışındakiler benzer ne de mahlûkatındanherhangi biri. Tam aksine yüce Allah, bütün yönlerden yarattıklarından farklıdır. Dolaysıyla O'nun ilminin kendisinden farklı olmaması gerekir. Nitekim Allah Teâlâ *"...onun benzeri bir şey yoktur..."*[118] buyurmuştur.

[122] Ebû Muhammed şöyle dedi: Eğer bize birisi, "O zaman size göre ilim Allah'ın gayrısı değildir, kudreti de gayrısı değildir, kuvveti de gayrısı değildir. Bu durumda siz İlme, Kudrete ve Kuvvete tapıyorsunuz" derse, bu konuda ona cevabımız -yüce Allah'ın yardımıyla- şöyle olur: "Biz, başka şeylerle değil, ancak bize emrettiği amellerle Allah'a ibadet ederiz ve yine O'nun bize emrettiği gibi ona dua ederiz. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân'da *"En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin ve O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın..."*[119], başka bir âyette de *"Halbuki onlara, ancak dini Allah'a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O'na kulluk etmeleri emredilmiştir..."*[120] şeklinde buyurmuştur. Dolayısıyla biz, bize emrettiği gibi sadece Allah'a ibadet ederiz ve "Biz, ilme ibadet ederiz." demeyiz. Çünkü Allah Teâlâ, bu lafzı kullanmamızı ve bunu itikat haline getirmemizi bize söylememiştir.

[123] Sonra biz de onlara bize sordukları şeyin aynısını sorarız ve şöyle deriz: Sizler, Allah Teâlâ'nın vechi (yüz), aynı (göz), yed'i (el) ve nefsinin onun dışında bir şey olmadığını kabul ediyorsunuz. Tam aksine size göre bunlar Allah'tır. O zaman siz de veche, ayn'e, yed'e ve zat'a ibadet mi ediyorsunuz? Eğer onlar evet cevabı verirlerse biz onlara şöyle deriz: O zaman siz dualarınızda "Ey Yedullah (Allah'ın eli) bize merhamet et, Ey aynullah (Allah'ın gözü) bizden razı ol ve Ey zâtullah (Allah'ın zâtı) bize merhamet et, biz ancak sana kulluk ederiz." deyiniz. Yine "Biz Allah'ın veçhinin (yüzünün) mahlûkuyuz, Allah'ın aynının (gözünün) kuluyuz." deyiniz. Eğer buna cesaret ederlerse, biz Allah'ın izin vermediği bir şeyi ileri sürmeyi doğru görmeyiz ve O'nun sınırlarını aşmayız. Eğer onlar buna şahitlik ederlerse biz onlarla birlikte buna şahitlik etmeyiz.

[١٢١] وأما علم لمخلوقين فهو شيء غيرهم بلا شك لأنه يذهب ويعاقبه جهل، والباري تعالى لا يشبهه غيره، ولا شيء من خلقه ألبتة في شيء من هذه الأشياء ألبتة بل هو تعالى خلاف خلقه في كل وجه فوجب أن علمه تعالى ليس غيره، وقال تعالى ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾

٥ [١٢٢] **قال أبو محمد**: فإن قال لنا قائل إذ العلم عندكم ليس هو غير الله تعالى، وأن قدرته ليست غيره، وأن قوته ليست غيره تعالى، فأنتم إذا تعبدون العلم والقدرة والقوة، فجوابنا في ذلك وبالله تعالى التوفيق، إننا إنما نعبد الله تعالى بالعمل الذي أمرنا به لا بما سواه، ولا ندعوه إلا كما أمرنا تعالى، قال الله عز وجل ﴿وَلِلَّهِ الأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ﴾

١٠ وقال تعالى ﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ﴾ فنحن لا نعبد إلا الله كما أمرنا، ولا نقول إننا نعبد العلم لأن الله تعالى لم يطلق لنا أن نطلق هذا اللفظ، ولا أن نعتقده.

[١٢٣] ثم نسألهم عما سألونا عنه بعينه، فنقول لهم أنتم تقرون أن وجه الله وعين الله، ويد الله، ونفس الله، ليس شيء من ذلك غير الله تعالى بل كل ذلك عندكم هو

١٥ الله، فأنتم إذا تعبدون الوجه، واليد والعين والذات؟ فإن قالوا نعم قلنا لهم فقولوا في دعائكم يا يد الله ارحمينا، ويا عين الله ارضي عنا، ويا ذات الله اغفري لنا، فإياك نعبد. وقولوا نحن خلق وجه الله، وعبيد عين الله، فإن جسروا على ذلك فنحن لا نجيز الإقدام على ما لم يأذن به الله، ولا نتعدى حدوده، فإن شهدوا فلا نشهد معهم.

"Kim ki Allah'ın çizdiği sınırları aşarsa nefsine zulmetmiştir."[121] Onların bizi ilzam etmeye çalıştıkları şeyle kendilerinin de ilzam olacağı hususu kaçınılmazdır. Çünkü bu soru onların razı olduğu ve doğru kabul ettikleri bir sorudur. Her kim bir şeyden razı olursa, onu benimsemiş olur. Biz bu soruya rıza göstermeyiz ve böyle bir soruyu doğru kabul etmeyiz. Dolayısıyla bu bizi bağlamaz. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

Allah'ın İşiten, Gören ve Kadîm Olması

[124] Ebû Muhammed şöyle dedi: Müslümanlar, Kur'ân'ın yüce Allah'ın işiten ve gören olduğunu bildirdiğini kabul etme hususunda hemfikirdirler, ancak [bunun nasıllığı hususunda] ihtilaf ettiler. Nitekim Ehl-i Sünnet'ten ve Eş'ariyye'den bir grup ile Mu'tezile'den olan Ca'fer b. Harb[122], [Şîa'dan] Hişam b. el-Hakem[123] ve Mücessime'nin tamamı "Allah'ın bir sem'/işitme ile işiten ve bir basar/görme ile gören olduğunu kesin olarak kabul ederiz" demişlerdir.

[125] Ehl-i Sünnet'ten bazı gruplar farklı görüşler dile getirdiler: eş-Şâfiî[124], Zâhirîlerin imamı olan Dâvûd b. Ali el-İsfehânî[125], Abdulazîz b. Müslim el-Kinânî[126] ve diğerleri "Allah Teâlâ, işiten (semî') ve görendir (basîr). Fakat biz bunun bir sem' ve basar ile olduğunu söylemeyiz. Çünkü Allah Teâlâ bunu söylememiştir. Fakat O, zatıyla işiten ve zatıyla görendir." şeklindeki görüşü kabul etmişlerdir.

[126] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz de bunu kabul ederiz. Bununla alakalı bir nas gelmediğinden az önce zikrettiğimiz hususlardan dolayı Allah Teâlâ'yı bir sem' ve basar ile isimlendirmek caiz değildir. Zira ancak Allah Teâlâ'nın kendi zatından haber verdiği şeylerle O'ndan bahsetmek mümkündür. Allah Teâlâ'yı sem' ve basar ile isimlendiren kimse şöyle diyerek delil getirmiştir: "İşitenin ancak bir sem' ile işitebileceği, görenin de ancak bir basar ile görebileceği akledilebilir. Zira ancak basar/görme vasfı bulunan bir kimse *basîr*/gören diye isimlendirilebilir ve ancak sem'/işitme vasfı bulunan bir kimse de *semî'*/işiten diye isimlendirilebilir." Yine söz konusu âlimler bu konuda ve sıfatların Allah'ın gayrısı olması konusunda "Allah Teâlâ görülebilme şanından olan varlıkları işitir ve seslerden işitilebilme şanından olanları da görür" denilmesinin caiz olmamasıyla delil getirmişler ve "Bu akledilemez bir durumdur." demişlerdir.

﴿وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ﴾ والذي ألزمونا من هذا فهو لازم لهم لابد، لأنه سؤال رضوه وصححوه، ومن رضي شيئًا لزمه، ونحن لم نرض هذا السؤال ولا صححناه فلا يلزمنا وبالله تعالى التوفيق.

الكلام في سميع بصير وفي قديم

[١٢٤] **قال أبو محمد**: وأجمع المسلمون على القول بما جاء به نص القرآن من أن الله تعالى سميع بصير، ثم اختلفوا فقالت طائفة من أهل السنة والأشعرية، وجعفر بن حرب من المعتزلة، وهشام بن الحكم، وجميع المجسمة نقطع أن الله سميع بسمع بصير ببصر.

[١٢٥] وذهبت طوائف من أهل السنة منهم الشافعي، وداود بن علي الأصفهاني إمام أهل الظاهر، وعبد العزيز بن مسلم الكناني رضي الله عنهم، وغيرهم إلى أن الله تعالى سميع بصير، ولا نقول بسمع ولا يبصر، لأن الله تعالى لم يقله ولكن سميع بذاته، وبصير بذاته.

[١٢٦] **قال أبو محمد**: وبهذا نقول. ولا يجوز إطلاق سمع ولا بصر حيث لم يأت به نص لما ذكرنا آنفًا من أنه لا يجوز أن يخبر عنه تعالى إلا بما لم يخبر عن نفسه. واحتج من أطلق على الله تعالى السمع والبصر، بأن قال لا يعقل السميع إلا بسمع ولا يعقل البصير إلا ببصر. ولا يجوز أن يسمى بصيرًا إلا من له بصر، ولا يسمى سميعًا إلا من له سمع. واحتجوا أيضًا في هذا وما ذهبوا إليه "من أن الصفات متغايرة" بأنه لا يجوز أن يقال إنه تعالى يسمع المبصرات، ولا أنه يبصر المسموعات من الأصوات. وقالوا هذا لا يعقل.

[127] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu her iki delil de tartışmalı ve geçersizdir. Onların, "İşitenin ancak bir işitme (sem') sıfatıyla ve görenin de (basîr) ancak bir görme (basar) sıfatıyla akledilebileceği" şeklindeki görüşlerine gelince, onlara -başarı yüce Allah'ın yardımıyladır- şöyle denilir: Kendi aramızdaki hususlara gelince bu doğrudur. Aynı şekilde içinde bulunduğumuz âlemde işiten bir varlığın ancak işitme (sem') sıfatıyla işitici olduğunu görürüz. Yine gören bir varlığın ancak görme sıfatıyla gören olduğunu görürüz. Âlemde işiten bir varlık, ancak kendisiyle duyduğu/işittiği bir organ vasıtasıyla işitir ve âlim olan bir kimse de ancak aklıyla âlimdir. Böylece onların bu sıfatları aziz ve celil olan Allah'a uygulamaları lazım gelir. Allah Teâlâ, böyle bir şeyden kesin olarak münezzehtir. Zaten onlar da bunu söylemezler ve bunu da doğru bulmazlar.

[128] Mücessime grubuna gelince; şüphesiz ki onlar, bunları Allah'a isim olarak verdiler ve bunu mümkün gördüler. Onların görüşlerinin yanlışlığı -Allah'ın yardımı ve desteği ile- daha önce geçmişti. Onlar, işiten ve gören olduğundan dolayı Allah Teâlâ'nın işitme ve görme sıfatlarının olduğunu kesin olarak kabul ettiklerine göre bu bilgiler, her iki grubu da ilzam eder. İşiten ve görenin, ancak işitme ve görme sıfatlarına sahip olduğunda, semî' ve basîr olması mümkündür. Özellikle yüce Allah'ın "göz ve gözlerinin (a'yun)" var olduğuyla alakalı nassın varlığından dolayı onların "Allah Teâlâ gözbebeğine sahiptir, bakandır, gözünde tabakalar vardır, göz kapakçıklarına ve kirpiklere sahiptir." şeklinde söylemeleri söz konusudur. Çünkü biz dünyada bunu müşahade ediyoruz. bir gözün (ayn) kendisiyle gördüğü bir göze sahip olması ve ancak bu şekilde görüyor olması elbette mümkündür. Aksi takdirde o, hastalıklı bir gözdür ya da bazı canlıların kendilerine uygun olmayan gözleri gibidir. Dolayısıyla bilinen dünyada bu şekilde olamaz.

[129] Öte yandan bu âlemde işiten bir kimsenin, ancak kulak deliğine sahip bir kulak ile işiten bir kimse olması dışında bir şey mümkün değildir ve bu düşünülemez. Dolayısıyla bütün bunların doğruluğunu onaylamaları onlara gerekir. Aksi takdirde kendi istidlallerini bâtıl kılmış, bilinen ve akledilebilen şeylerle şahit getirmelerini de yalanlamış olurlar.

[١٢٧] **قال أبو محمد**: وكلا هذين الدليلين شغبي فاسد. أما قولهم لا يعقل السميع إلا بسمع، ولا يعقل البصير إلا ببصر. فيقال لهم وبالله تعالى التوفيق. أما فيما بيننا فنعم، وكذلك أصلًا لم نجد قط في شيء من العالم الذي نحن فيه سميعًا إلا بسمع، ولا وجد فيه بصير إلا ببصر فإنه لم يوجد فيه سميع إلا ٥ بجارحة يسمع بها، ولا وجد فيه قط عالم إلا بضمير فلزمهم أن يجروا على الله عز وجل هذه الأوصاف. وتعالى الله عن ذلك علوًّا كبيرًا. وهم لا يقولون هذا، ولا يستجيزونه.

[١٢٨] وأما المجسمة، فإنهم أطلقوا هذا وجوزوه، وقد مضى نقض قولهم بعون الله وتأييده، ويلزم الطائفتين كلتيهما إذا قطعوا بالله تعالى سمعًا وبصرًا لأنه ١٠ سميع بصير، ولا يمكن أن يكون سميع بصير، إلا إذا سمع وبصر، لا سيما وقد صح النص بأن له تعالى عينًا وأعينًا أن يقولوا إنه ذو حدقة، وناظر، وطباق في العين، وذو أشفار، وأهداب لأننا نشاهد في العالم. ولا يمكن ألبتة أن تكون عين لذي عين يرى بها ويبصر إلا هكذا، وإلا فهي عين ذات عاهة، أو كعيون بعض الحيوان التي لا يطبقها. وكذلك لا يكون في المعهود.

١٥ [١٢٩] ولا يمكن ألبتة أن يكون سميع في العالم إلا بأذن ذات صماخ، فيلزمهم أن يثبتوا هذا كله، وإلا فقد أبطلوا استدلالهم، وزوروا استشهادهم بالمعهود والمعقول.

Eğer onlar, bütün bunları bırakırlarsa bu durumda kendi mezheplerini terk etmiş olurlar ve Mücessime grubunun ekseriyetinin hoşnut olmadığı görüşler olması bakımından Mücessimeye ait görüşlerinin en çirkinine varmış olurlar. Nitekim daha önce onların görüşlerinin yanlışlığını açıklamıştık. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[130] Onlar, -âlemde bildiklerinin aksine olduğu halde- Allah Teâlâ'nın uzuvları olmaksızın işiten ve gören olmasını mümkün kabul edince ve de gözbebeği, mercek, göz katmanları, kirpikler ve göz kapakları olmaksızın -ki bu da âlemde bildiklerinin aksine bir durumdur- Allah'ın gözünün (ayn) olmasını da mümkün kabul edince, -her ne kadar bu durum âlemde bildiklerinin hilafına olsa da- bu durumda "Allah Teâlâ sem' olmaksızın işitendir, basar olmaksızın görendir." diyen bir kimsenin sözünü inkâr edemezler. Buna göre bu iki görüş arasında açık bir fark vardır. O da şudur: Biz, nezdimizde olan şeylere kıyasla Allah Teâlâ'yı bir isimle isimlendirmeyi doğru bulmayız. Bilakis bu caiz ve helal olmayan bir haramdır. Çünkü âlemde Allah Teâlâ'ya benzeyen hiçbir şey yoktur ki O'na kıyas edilebilsin. Nitekim Allah Teâlâ, *"Hiç bir şey O'nun benzeri gibi değildir. O, işiten ve görendir."*[127] buyurmuştur.

[131] Bunun üzerine biz şöyle deriz: Allah, âlemde var olan görenler ve işitenlerden herhangi birisi gibi değil ama işiten ve görendir. Âlemdeki işiten ve görenlerin tamamı işitme ve görme uzuvlarına sahiptir. Allah Teâlâ ise Kur'ân'ın ifadesiyle bundan farklıdır. O, işitenler gibi işitmez ancak dediği gibi işitendir ve O, görenler gibi görmez ancak dediği gibi görendir. Rabbimiz Allah Teâlâ, sadece O'nun kendisini isimlendirdiği isimlerle isimlendirilir ve yine sadece O'nun kendi varlığından haber verdiği şeylerle O'ndan bahsedilebilir. Nitekim Allah Teâlâ, *"O, işitendir ve görendir."* diye buyurmuştur. Biz, "Evet O, işitendir ve görendir." deriz. Nitekim Allah Teâlâ, *"Onun işitmesi ve görmesi vardır."* şeklinde dememiştir. Dolayısıyla bir kimsenin yüce Allah hakkında "O'nun işitmesi ve görmesi vardır." demesi ve bilgisizce yüce Allah hakkında konuşması caiz değildir. Bu doğru olmaz. Biz, hataya düşmekten Allah'a sığınırız.

فإن أطلقوا هذا كله تركوا مذهبهم، وخرجوا إلى أقبح قول المجسمة مما لا يرضى به أكثر المجسمة. وقد ذكرنا فساد قولهم قبل. والحمد لله رب العالمين.

[١٣٠] فإذا جوزوا أن يكون الباري تعالى سميعًا بصيرًا بغير جارحة، وهذا خلاف ما عهدوا في العالم، وجوزا أن يكون له تعالى عين بلا حدقة ولا ناظر ولا طباق، ولا أهداب، ولا أشفار وهذا أيضًا خلاف ما عهدوا في العالم. فلا ينكروا قول من قال إنه سميع لا بسمع، بصير لا ببصر، وإن كان ذلك بخلاف ما عهدوا في العالم. على أن بين القولين فرقًا واضحًا، وهو أننا نحن لم نلتزم أن نحل تسميته عز وجل قياسًا على ما عهدنا بل ذلك حرام لا يجوز ولا يحل لأنه ليس في العالم شيء يشبهه عز وجل فيقاس عليه قال الله تبارك وتعالى ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾

[١٣١] فقلنا نعم إنه سميع بصير لا كشيء من البصراء، ولا السامعين مما في العالم، وكل سميع وبصير في العالم فهو ذو سمع وبصر، فالله تعالى بخلاف ذلك بنص القرآن فهو سميع كما قال، لا يسمع كالسامعين، وبصير كما قال لا يبصر كالمبصرين، لا يسمي ربنا تعالى إلا بما سمى به نفسه. ولا يخبر عنه إلا بما أخبر به عن نفسه فقط. كما قال الله تعالى ﴿هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾ فقلنا نعم. هو السميع البصير، ولم يقل تعالى إن له سمعًا وبصرًا. فلا يحل لأحد أن يقول إن له سمعًا وبصرًا. فيكون قائلًا على الله تعالى بلا علم، وهذا لا يحل، وبالله تعالى نعتصم.

[132] Hasımlarımıza gelince onlar, Allah'ı, her işiten ve görenin bir işitme ve görme vasfına sahip olması hususunda dünyada bildikleri şeyler gibi isimlendirdiler. Dolayısıyla kaçınılmaz olarak Allah'ın, işiteceği veya göreceği bir uzuv sahibi her gören ve işiten gibi olması zaruri olarak onlara gerekir. Şâyet bu uzuvlar olmasa idi dünyadaki hiçbir varlık "işiten ve gören" diye isimlendirilemez ve hiçbiri de bir şey göremezdi. Eğer onlar, Allah Teâlâ'nın *"(Andolsun biz, cinler ve insanlardan,) kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir."*[128] âyetini zikrederlerse, -Allah'ın tevfîk ve inayetiyle- onlara şöyle deriz: Bu âyet, sizin aleyhinize en büyük delildir. Çünkü Allah Teâlâ, bu âyette, onların öğüt aldıkları şeyleri gözleriyle görmediklerini ve hidayet olarak kabul ettikleri şeyleri de kulaklarıyla işitmediklerini belirtmektedir. Gözler ve kulaklar kendileriyle faydalanılan varlıklar olmayınca, zemmedilmeyi ve küçümsenmeyi hak ederler. Şâyet işitme ve görmenin -başka bir şeyle değil de- sadece göz ve kulakla olması zorunlu olmasa idi, sağlıklı göz ve kulağa sahip olan bir kimse zemmedilmeyi hak etmezdi. Dolayısıyla aziz ve celil olan Allah'ın yardımıyla kendisini doğruya ulaştıracak şeyi bu ikisiyle işitmemiş ve görmemiştir. Şâyet görme ve işitmenin göz ve kulak olmaksızın meydana gelmesi mümkün olsa idi, yüce Allah'ın işitme ve görmede göz ve kulağı zikretmesinin bir anlamı olmazdı. Böylece onların görüşü Kur'ân, duyu organları ve aklın açık kurallarıyla zorunlu olarak bâtıl olmuştur. Âlemlerin rabbine hamd olsun.

[133] "Şayet Allah'a ait bir işitme (sem') ve görme (basar) olmasa idi, bu durumda "Allah Teala renkleri işitir ve sesleri görür." denilmesi mümkün olurdu." şeklindeki görüşlerinden hareketle gerçeğe muhalif olarak aktardıkları görüşlerine gelince, bu geneli itibarıyla herşeye itlak edilemeyen bir kelâmdır. Çünkü bize Arapça hitap edilmiştir. Bu sebeple hitap edildiğimiz şeyde onun dışındaki bir lisanı kullanmamız caiz değildir. Öyle ki seslerin görülmesi ve renklerin işitilmesi bakımından ifade ettiğiniz şey, kendi aramızda olan şeylerde, bize hitap edilen lisanda kullanılmaz. Bizim, lisanda olmayan şeyleri lisana dâhil etmemiz söz konusu değildir. Ancak şu kadar var ki bu hususta bir nas gelirse onu lisana üstün tutmamız mümkün olur.

[١٣٢] وأما خصومنا فإنهم أطلقوا أنه لا يكون إلا كما عهدوا في العالم من كل سميع وبصير في أنه ذو سمع وبصر، فيلزمهم ضرورة ألا يكون إلا كما عهدوا من كل سميع وبصير في أنه ذو جارحة يسمع بها ويبصر بها ولا بد. ولولا تلك الجارحة ما سمي أحد من العالم سميعًا ولا بصيرًا، ولا أبصر أحد شيئًا، فإن ذكروا قول الله تعالى ﴿لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ﴾ قلنا لهم وبالله التوفيق، هذه الآية أعظم حجة عليكم لأن الله تعالى نص فيها على أنهم لم يروا بعيونهم ما يتعظون به، ولا سمعوا بآذانهم ما يقبلونه من الهدى، فلما كانت العيون والآذان، لا ينتفع بها، استحق الذم والنكال فلولا أن العين والأذن بهما يكون السمع والبصر ضرورة ولا بد لا بشيء دونهما ما استحق الذم من رزق أذنًا وعينًا سالمتين، فلم يسمع بهما ويبصر ما يهتدي به بعون الله عز وجل له، وما كان يكون معنى لذكر الله عز وجل العين والأذن في السمع والبصر بها لو جاز أن يكون سمع وبصر دونهما، فبطل قولهم بالقرآن ضرورة، وبالحس وبديهة العقل، والحمد لله رب العالمين.

[١٣٣] أما مان وموهوا به من قولهم أنه لو لا أنه له سمعًا وبصرًا لجاز أن يقال إنه تعالى يسمع الألوان، ويرى الأصوات، فهذا كلام لا يطلق في كل شيء على عمومه، لأننا إنما خوطبنا بلغة العرب، فلا يجوز أن نستعمل غيرها فيما خوطبنا به، والذي ذكرتم من رؤية الأصوات، وسماع الألوان لا يطلق في اللغة التي بها خوطبنا فيما بيننا، فليس لنا أن ندخل في اللغة ما ليس فيها إلا أن يأتي بذلك نص، فنغلبه على اللغة.

[134] Sonra şöyle deriz: Şâyet bir kimse "bunları bilen" manasını kastederek "Allah Teâlâ renkleri işitendir ve sesleri görendir." demiş olsa, elbette bu mümkündür ve bu açıdan delil bunu menetmez. Nitekim biz "bildik" manasını kastederek "Aziz ve celil olan Allah'ın şöyle şöyle buyurduğunu işittik", "Allah Teâlâ'nın şöyle şöyle dediğini gördük.", "Allah şunu emreder" "O şöyle yapar." deriz. Bunu hiçbir kimse inkâr edemez. Bununla sordukları şey arasında hiçbir fark yoktur.

[135] Bunlara ilaveten aziz ve celil olan Allah şöyle buyurur: *"Üstlerinde kanat çırparak uçan kuşlara bakmazlar mı? Onları (havada) ancak Rahmân tutuyor. Şüphesiz O, her şeyi hakkıyla görendir."*[129] Dediğimiz gibi bu her şeyi kapsar ve ancak başka bir nas, bir icmâ ya da bir zorunluluğun bulunması sebebiyle herhangi bir şeyin bununla tahsis edilmesi mümkün olur. Bunlardan herhangi birine de imkân yoktur. Netice olarak dediğimizin doğruluğu ortaya çıkmıştır. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır. Allah Teâlâ *"O, gizliyi de daha gizliyi de bilir."*[130] buyurmuştur. Böylece gören, işiten ve bilenin aynı manada olduğu ortaya çıkmıştır.

[136] Sonra -yüce Allah'ın tevfik ve yardımıyla- onlara şöyle deriz: Bizim ve sizlerin ittifakınızla Allah Teâlâ, işiten ve görendir. O, birden çok olmayıp tekdir. Bizler, onun renkleri işiten ve sesleri gören olduğunu, ancak dediğimiz şekilde kabul ederiz. Bu ise, işitenin görenden farklı olmasını gerektirecek değildir. Öyle ki sizler eksiklik ve düşkünlük murat ettiniz. Allah Teâlâ, bir olduğu, varlığa dair bilgisinin tamamı aynı olduğu ve de bütün bunları kendisi dışındaki bir ilimle değil, zatıyla bildiği halde Allah'ın mâlumatı (varlıklara dair bilgisi) farklılık göstermektedir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[137] Şâyet birisi, "Sizler, aziz ve celil olan Allah'ın ezeli olarak işiten ve gören olduğunu mu söylüyorsunuz?" şeklinde derse, "Evet, Allah Teâlâ ezeli olarak işiten, gören, affeden, bağışlayan, aziz, kadîr ve merhametli olandır." diye cevap veririz. Bu konuda Kur'ân'da gelen bilgilerin tamamı bu şekildedir. Nitekim Allah Teala, "Allah işiten ve görendir."[131] ve buna benzer şekilde buyurmuştur. Çünkü Allah'ın "كان" (idi) şeklindeki ifadesi, başkasından değil de kendi zatından bu şekilde haber verdiğine göre, bu durum ezeli olan bir şeyden haber vermektir.

[١٣٤] ثم نقول إنه لو قال قائل إنه تعالى سميع للألوان، بصير بالأصوات بمعنى عالم بها لكان ذلك جائزًا ولما منع من ذلك برهان، فنحن نقول سمعت الله عز وجل يقول كذا وكذا، ورأينا الله تعالى يقول كذا وكذا، ويأمر بكذا ويفعل كذا، بمعنى علمنا. فهذا لا ينكره أحد، ولا فرق بين هذا وبين ما سألوا عنه.

٥ [١٣٥] وأيضًا فإن الله عز وجل يقول ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَٰنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ﴾ وهذا عموم لكل شيء كما قلنا، فلا يجوز أن يخص به شيء دون شيء إلا بنص آخر أو إجماع، أو ضرورة، ولا سبيل إلى شيء من هذا فصح ما قلنا وبالله تعالى التوفيق. وقال تعالى ﴿يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى﴾ فصح أن بصيرًا وسميعًا وعليمًا بمعنى واحد.

١٠ [١٣٦] ثم نقول لهم وبالله تعالى التوفيق، إنه تعالى بإجماع منا ومنكم هو السميع البصير، وهو أحد غير متكثر، ولا نقول إنه السميع للألوان، البصير بالأصوات إلا على الوجه الذي قلناه. وليس ذلك يوجب أن السميع غير البصير، فالذي أردتم إلزامه ساقطة، وإنما اختلفت معلوماته، وإنما هو تعالى واحد، وعلمه بها كلها واحد، يعلمها كلها بذاته، لا يعلم هو غيره ألبتة، وبالله تعالى

١٥ التوفيق.

[١٣٧] فإن قال قائل أتقولون إن الله عز وجل لم يزل سميعًا بصيرًا؟ قلنا نعم، لم يزل الله تعالى سميعًا بصيرًا عفوًا غفورًا عزيزًا قديرًا رحيمًا. وهكذا كله ما جاء في القرآن فيه كان الله سميعًا بصيرًا. ونحو ذلك، لأن قوله كان إخبار عما لم يزل، إذا أخبر بذلك عن نفسه لا عمن سواه.

[138] Eğer onlar, "Sizler, Allah'ın ezeli olarak yaratan, yoktan var eden ve rızık veren olduğunu söylüyor musunuz?" derlerse, şöyle cevap veririz: Biz bunu söylemeyiz. Çünkü Allah Teala, -ezelde- Hâlık (yaratıcı), Hallâk (yoktan var eden) ve Râzık (rızık veren) olduğuna dair bir açıklamada bulunmamıştır. Fakat biz şöyle deriz: "Allah Teala [henüz varlığın mevcut olmadığı] ezelde yaratmadığı ve rızık vermediği halde ezeli olarak hallâk ve rezzâktır. Sonradan O, yarattı ve yarattığı varlıklara rızık verdi." Bu durum, söz konusu sıfatların müştak olmayan isimler ve alemler olmalarını zorunlu olarak gerekli kılar. Çünkü "Hâlik" ve "Rezzâk" isimleri, yaratma (haleka) ve rızık verme (razeka) fiillerinden türetilmiş olsa idi, bu durumda Allah Teala ezeli olarak yarattığı ve rızık verdiği bir "yaratma/ halk" sahibi olmuş olurdu.

[139] Şâyet "Şüphesiz ki Allah işiten, gören, merhamet eden, acıyan, affeden, bağışlayan, mülk sahibi olandır. Bütün bu vasıflar, işitilen, görülen, merhamet edilen, bağışlanan, affedilen, ve mülk edinilen varlıkların olmasını gerektirir." denilirse, biz şöyle cevap veririz: Allah Teâlâ hakkında "İşiten ve görendir." ifadesinin manası, alîm (bilen) ifadesindeki manadır; bunların arasında bir fark yoktur. "Allah'a ait işitme ve görme sıfatlarının işitilen ve görülen varlıklarla sınırlandırılmış olması" bakımından ilim ehlinin zannettikleri şey, Allah'ın ilmi dışındaki yaratmasına benzetilemez. Çünkü Allah Teâlâ buna dair bir açıklamada bulunmamıştır. Bundan dolayı "Yüce Allah'ın kendi zatı hakkında haber verdiklerinin dışındakilerle O'ndan haber vermenin caiz olmadığını" söylememiz lazım gelir. Zira Allah Teâlâ, *"Hiç bir şey O'nun benzeri gibi değildir, O işiten ve görendir."*[132] buyurmuştur. Böylece yüce Allah'ın, işitenlerden hiçbirinin O'nun gibi olmadığı bir işiten (semi'); görenlerden hiçbirinin O'nun gibi olmadığı bir gören (basîr) olduğu ortaya çıkmıştır.

[140] Şâyet birisi, "Sizler, Allah Teâlâ'nın ezelî olarak işitiyor, görüyor ve idrak ediyor olduğunu mu söylüyorsunuz?" derse, biz ona "evet" diye cevap veririz. Çünkü aziz ve celil olan Allah: *"[Korkmayın,] çünkü ben sizinle beraberim. İşitirim ve görürüm."*[133]; *"[Gözler O'nu idrak edemez ama] O, gözleri idrak eder."*[134]; *"Allah, sizin sürdürdüğünüz konuşmayı (zaten) işitmekteydi."*[135] buyurmuştur.

[١٣٨] فإن قالوا أتقولون لم يزل الله خالقًا خلاقًا رازقًا. قلنا لا نقول هذا، لأن الله تعالى لم ينص على أنه كان خالقًا خلاقًا رازقًا لكنا نقول لم يزل الخلاق الرزاق، ولم يزل الله تعالى لا يخلق ولا يرزق ثم خلق ورزق من خلق، وهذا يوجب ضرورة أنها أسماء أعلام لا مشتقه لأنه لو كان خالق ورازق مشتقين من ٥ خلق ورزق لكان لم يزل ذا خلق يخلقه ويرزقه.

[١٣٩] فإن قيل فإن السميع والبصير والرحمن والرحيم والعفو والملك ،كل ذلك يقتضي مسموعًا ومبصرًا ومرحومًا ومغفورًا له ومعفوا عنه ومملوكًا. قلنا المعنى في سميع وبصير عن الله تعالى هو المعنى في عليم ولا فرق. وليس ما يظن أهل العلم من أن له تعالى سمعًا وبصرًا مختصين بالمسموع والمبصر ١٠ تشبيهًا بخلقه سوى علمه لأن الله تعالى لم ينص على ذلك فيلزمنا أن نقوله ولا يجوز أن يخبر عن الله بغير ما أخبر به عن نفسه لأن الله تعالى يقول ﴿لَيۡسَ كَمِثۡلِهِۦ شَيۡءٞۖ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡبَصِيرُ﴾ فصح أنه تعالى سميع ليس كمثله من السامعين بصير لا كمثله شيء من البصراء.

[١٤٠] فإن قال قائل أتقولون إن الله عز وجل لم يزل يسمع ويرى ويدرك؟ ١٥ قلنا نعم لأن الله عز وجل قال ﴿إِنَّنِي مَعَكُمَآ أَسۡمَعُ وَأَرَىٰ﴾ وقال تعالى ﴿وَهُوَ يُدۡرِكُ ٱلۡأَبۡصَٰرَ﴾ وقال تعالى ﴿وَٱللَّهُ يَسۡمَعُ تَحَاوُرَكُمَآ﴾

[141] Ayrıca "Allah kendisine hamd edenleri işitir." sözüyle alakalı olarak icmâ sahîh olmuş ve "Allah, Peygamber'e Kur'ân'ı teğanni etmesi yani güzel sesle okuması karşılığı kadar hiçbir şey için mükâfat/teşvik vermedi."[136] hadisi de sahîh olarak gelmiştir. Bundan dolayı biz şöyle deriz: "Allah işitir, görür ve idrak eder." şeklindeki ifadelerin hepsi aynı manaya gelir, o da "Allah bilir." manasındadır. Bunların arasında bir fark yoktur.

[142] Peygamber'e "güzel sesle" Kur'ân'ı okuması hususundaki teşvike /izne gelince bu, tıpkı kapıcının izin verilen bir kimseye içeri girmesi için izin vermesi gibi, kabul manasındaki bir izindir. Yoksa bu kelime, bir uzuv olan "kulak /أذن" manasında değildir. Şâyet sizlerin zannettiği gibi olsaydı, elbette Allah'ın görülebilme şanından olanları görmesi ve işitilebilme şanından olanları da işitmesi muhdeş (sonradan meydana gelen bir durum) olurdu. Bu durumda O, işitinceye kadar *semî'*, görünceye kadar *basîr* ve idrak edinceye kadar da *müdrik* olmamış olurdu. Bundan Allah'ı tenzih ederiz. Bu sıfatların tamamı *ilim* manasındadır, daha fazlası değil.

[143] Şâyet "Şüphesiz ki Allah Teâlâ, *'Rabbin, dilediğini yaratır ve seçer.'*[137] buyurmuştur." denilirse biz, şöyle deriz: "Evet! Allah Teâlâ'nın yaratması, kendisine ait muhdes bir fiildir. Allah'ın onu seçmesi ise, başkasını değil onu yaratmasıdır. Bu, bir şeyi "işitiyor", "işitti", "görüyor" ve "idrak ediyor" anlamında değildir. Çünkü bütün bunların manası ile ilmin manası eşittir. "Yaratıyor ve tercih ediyor" eylemlerinin manasının "ilim" manasında olması mümkün değildir.

[144] Allah'ın el-'Afuvv, el-Ğafûr, er-Rahîm, el-Halîm, el-Melik isimlerine gelince, bu isimler kendileriyle birlikte affedilen, mağfiret olunan, merhamet olunan,mülk edinilen, yumuşak davranılan şeklindeki varlıkların olmasını gerektirmez. Bilakis Allah Teâlâ, kendisinin bu şekilde olduğuyla alakalı olarak gelen naslarla birlikte zatıyla merhamet eden, zatıyla affeden, zatıyla mağfiret eden ve zatıyla malik olandır. Bunlar, aziz ve celil olan Allah'a ait alemler ve isimlerdir.

[145] Eğer onlar, Allah Elçisinden (s.a.) sahîh olarak gelen *"Onlarla Rablerini görmek arasında ancak vechi üzerindeki yüceliğinin ridası vardır. Şâyet onu açarsa, gözü ona ulaşmadan yüzündeki secde yerlerini yakar."*[138] şeklindeki hadisi zikrederlerse, bu haberde onların görüşlerinin iptali söz konusudur.

[١٤١] وصح الإجماع بقول سمع الله لمن حمده، وصح النص، "فما أذن الله لشيء أذنه لنبي حسن الصوت يتغنى بالقرآن" فنقول إنه يسمع ويرى، ويدرك كل ذلك بمعنى واحد، وهو معنى يعلم ولا فرق.

[١٤٢] وأما الإذن لنبي حسن الصوت، فهي من الإذن بمعنى القبول، كما ٥ يأذن الحاجب للمأذون له في الدخول، وليس من الأذن التي هي الجارحة، ولو كان كما تظنون لكان بصره للمبصرات، وسمعه للمسموعات محدثًا، ولكان غير سميع حتى سمع، وغير بصير حتى أبصر، ولم يدرك حتى أدرك. وحاشا له تعالى من هذا، فكل هذا بمعنى العلم، ولا مزيد.

[١٤٣] فإن قيل فإن الله تعالى يقول ﴿وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ﴾ قلنا نعم. ١٠ وخلق الله تعالى فعل له محدث، واختياره تعالى هو خلقه لا غيره. وليس هذا من يسمع وسمع ويبصر ويرى ويدرك في شيء، لأن معنى كل هذا ومعنى العلم سواء. ولا يجوز أن يكون معنى يخلق ويختار معنى العلم.

[١٤٤] وأما العفو والغفور والرحيم والحليم والملك فلا يقتضي شيء من هذا وجود مرحوم معه، ولا معفو عنه، مغفور له معه، ولا مملوك محلوم عنه ١٥ معه. بل هو تعالى رحيم بذاته، عفو بذاته، غفور بذاته، ملك بذاته، مع النص الوارد بأنه تعالى كان كذلك، وهي أسماء أعلام له عز وجل.

[١٤٥] فإن ذكروا الحديث الصحيح عن رسول الله صلى الله عليه وسلم "ما بينهم وبين أن يروه إلا رداء الكبرياء على وجهه لو كشفه لأحرقت سبحات وجهه ما انتهى إليه بصره" ففي هذا الخبر إبطال لقولهم،

Çünkü görme, nihayete sahip bir sonlu eylemdir. Her sonu olan varlık sınırlıdır; her sınırlı varlık da muhdes/sonradan yaratılmıştır. Onlarsa bunu söylemezler. Bunun manası ise, dilde "basar/görme" kelimesinin "hıfz/koruma" anlamında kullanılmasıdır. Nitekim (şair) Nâbiga[139] şöyle demiştir:

[146] *"Gören bir gözle beni koruduğunu gördüm. Bana, koruyucu ve bakıcı olarak bakışlarını gönderiyordun."*

[147] Bu haberin manası şudur: Şâyet Allah Teâlâ kendi yüceliğinin/kudretinin dışında yaratmış olduğu bu örtüyü açsa idi, O'nun azameti mahlûkatından hıfzının ve gözetmesinin ulaştığı şeyleri elbette yakıp kül ederdi. Hz. Aişe'nin (r.a.) *"İşitmesi bütün sesleri kuşatan Allah'a hamd olsun."* şeklindeki sözü de böyledir. Ancak bu, *"Allah'ın ilmi bütün bunları kuşatmıştır. O, gizliyi de bilir, ondan daha gizli olanı da."*[140] manasındadır.

[148] Sonra -yüce Allah'ın yardımıyla- şu beyanı ilave ederiz ve şöyle deriz: "Sizin, "Semîʿ/işiten, ancak bir işitme ile; basîr/gören de ancak bir görme ile akledilebilir." şeklindeki görüşünüz şâyet doğru olsa idi, bu durumda "Allah'ın bir işitmesi/sem'i ve bir görmesi/basarı vardır." denilmesi zorunlu olurdu. Dolayısıyla hilesi olan bir kimse ancak hilekâr olarak düşünülebilir ve yine hilekârlardan olan bir kimse ancak bir hilekâr olarak düşünülebilir. Yine alay edenlerden olan bir kimse ancak alaycı olarak düşünülebilir. Aynı şekilde tuzak kuranlardan olan bir kimse ancak tuzak kurucu olarak düşünülebiir. Aynı şekilde tuzak ve hilesi olanlardan olan bir kimse ancak tuzak kurucu ve hilekâr olarak düşünülebilir. Hilekâr ancak "hilekâr" (hâdi' ve huddâ') ve hile sahibi diye isimlendirilir. Unutan bir kimse, ancak unutkan ve nisyan sahibi olarak bilinir. Bu, âlemde zıttı bulunması mümkün olmayan bir şeydir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Ben de bir tuzak kurarım."*[141], *"Gerçekte Allah onlarla alay eder."*[142] , *"[Münafıklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar.] Allah da onların bu çabalarını başlarına geçirir."*[143], *"Yoksa Allah'ın tuzağından emin mi oldular?"*[144], *"Onlar tuzak kurdular. Allah da tuzak kurdu. Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır."*[145], *"Onlar bir tuzak kurdular. Farkında değillerken Allah da bir tuzak kurdu."*[146], *"Bütün tuzaklar Allah'a aittir."*[147], *"Onlar Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu."*[148], *"[... onlarla alay edenler var ya;] işte Allah asıl onları maskaraya çevirmiştir."*[149].

لأن فيه أن البصر منته ذو نهاية وكل ذي نهاية محدود، محدث وهم لا يقولون هذا، لكن معناه أن البصر قد يستعمل في اللغة بمعنى الحفظ. قال النابغة:

[١٤٦] رأيتُكَ تَرعاني بعينٍ بَصيرَةٍ وتَبعَثُ حُرّاسًا عليّ ونَاظِرًا.

[١٤٧] فمعنى هذا الخبر، لو كشف تعالى الستر الذي جعل دون سطوته لأحرقت عظمته ما انتهى إليه حفظه، ورعايته من خلقه. وكذلك قول عائشة أم المؤمنين رضي الله عنها ”الحمد لله الذي وسع سمعه الأصوات.“ إنما هو بمعنى أن علمه وسع كل ذلك ”يعلم السر وأخفى.“

[١٤٨] ثم نزيد بيانًا بعون الله تعالى. فنقول إن قولكم لا يعقل سميع إلا بسمع، ولا بصير إلا ببصر. فإن كل هذا صحيحًا يوجب أن يقال إن لله سمعًا وبصرًا فإنه لا يعقل من له مكر إلا وهو ماكر، ولا من كان من الماكرين إلا وهو ماكر، ولا يعقل أحد ممن يستهزئ إلا وهو مستهزئ، ولا يعقل أحد ممن يكيد إلا وهو كياد. ولا يعقل من له كيد ومكر إلا وهو كياد ومكار ولا يكون خادع إلا يسمى الخادع الخداع وذو خدائع. ولا يعقل من نسي إلا وهو ناس وذو نسيان، هذا هو الذي لا سبيل إلى أن يوجد في العالم خلافه. وقد قال تعالى ﴿وَأَكِيدُ كَيْدًا﴾ وقال تعالى ﴿اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ﴾ وقال تعالى ﴿وَهُوَ خَادِعُهُمْ﴾ وقال تعالى ﴿أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ﴾ وقال تعالى﴿وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ﴾ وقال تعالى﴿فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا﴾ وقال تعالى ﴿نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ﴾ وقال تعالى ﴿سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ﴾

Böylece onlar kendi istidlalleri ve Rablerini dünyada müşahade ettikleri şeylere kıyas yoluyla isimlendirip vasıfladıklarında, Allah Teâlâ'yı "hilekâr/mâkir" diye isimlendirmeleri ve "Ya mâkir (Ey hilekâr)! Bana merhamet et" demeleri; kendi aralarında "Abdülmâkir" (hilekârın kulu) ismini isim olarak vermeleri lazım gelir. "Tuzak kuran, alay eden, aldatan, unutan, maskaralık eden" isimleri konusundaki görüş de böyledir. Aksi takdirde onlar tenakuza düşerler, Allah Teâlâ'nın sıfatları ve kendi dinleriyle oyun oynamış olurlar.

[149] Şâyet onlardan biri, "Bu sıfatlar yerme (zemmetme) ve kusur sıfatlarıdır. Halbuki biz Allah Teâlâ'yı övgü sıfatlarıyla vasıflandırırız." derse, bu durumda onlara iki büyük musibet lazım gelir. Bunlardan ilki; bu âyetlerde Allah'ın yerme ve kusur sıfatlarıyla kendi zatından haber verdiğini kabul etmeleridir ki bu da küfürdür. İkincisi ise, onların Allah Teâlâ'yı -bununla alakalı bir nas gelmediği halde- kendi aralarında var olan övgü ve hamd sıfatlarıyla vasıflandırmalarıdır. Böylece onlar, Allah Teâlâ'yı, "akıllı, cesaretli, eli açık (cömert), güzel ahlak sahibi, nezih-i nefs (zatı temiz olan), mert olan, faziletleri tam olan, güzel görünüm sahibi olan, soylu/asil/şerefli ve mükemmel kişi/erkek" olmakla vasıflandırırlar. Onlar, Allah Teâlâ'nın "Cebbâr" ve "Mütekebbir" olduğuna kıyas ile O'nun "teyyâh" (mağrur, kibirli) olduğunu söylerler. Yine onlar, Allah'ın "müstekbir/büyüklenen" olduğunu, bunun da sözlükte "mütekebbir", mağrur, kibirli ve kendini beğenmekle aynı olduğunu, bunlar ile "mekir/hilekârlık" ve "kibriyâ/uluhluk-azamet" arasında bir fark olmadığını söylerler.

[150] Eğer onlar bunu yaptıysalar, icmâ ile İslâm'dan çıkmışlardır. Ancak şu kadar var ki aşırı cehalet ve bu cehaletin karanlığı ve körlüğü sebebiyle mazur görülebilirler. Bundan yani Allah'ı isimlendirme bakımından ve Allah'a ait bir sem' ve basarın olduğu şeklindeki vasıflandırmalarından kaçınırlarsa İslâm'dan çıkmamış olurlar. Onların nassın açıklık getirmediği şeylerden kendi sakat görüşleriyle Allah'ı tanımladıkları diğer isimler -ki bunlar "Allah hakkında kadîm, mütekellim ve mürîd demeleri, Allah Teâlâ'nın ezelî bir iradesi olduğunu söylemeleri ve Aziz ve celil olan Allah hakkında aklî bir delil olmamakla birlikte onların Allah'a isim olarak vermekte cesaret gösterdikleri diğer şeylerdir- de böyledir.

فيلزمهم إذا سموا ربهم تعالى ووصفوا من طريق استدلالهم وقياسهم وما شاهدوه في الحاضر عندهم أن يسموه ماكرًا، فيقولون يا ماكر ارحمنا، ويسموا بينهم "عبد الماكر"، وكذلك القول في الكياد والمستهزئ، والخداع، والناسي والساخر. وإلا فقد تناقضوا وتلاعبوا بصفات ربهم تعالى وبدينهم.

[١٤٩] فإن قالوا إن هذه الصفات ذم وعيب، وإنما نصفه عز وجل بصفات المدح لزمهم مصيبتان عظيمتان، أحدهما إطلاقهم أن الله عز وجل أخبر عن نفسه في هذه الآيات بصفات الذم والعيب، وهذا كفر. والثانية أن يصفوا ربهم بكل صفة مدح وحمد فيما بينهم، وإن لم يأت بها نص وإلا فقد تناقضوا وقصروا فيصفوه بأنه عاقل، وأنه شجاع، جلد، سخي، حسن الأخلاق، نزيه النفس، تام المروءة، كامل الفضائل، ذو هيئة، نبيل، نعم المرء. ويقولوا إنه تياه قياسًا على أنه تعالى جبار، متكبر. ويقولوا إنه مستكبر، فهو والمتكبر في اللغة سواء. وذو تيه وعجب، وذهو، ولا فرق بين هذا وبين المكر والكبرياء فيما بيننا.

[١٥٠] فإن فعلوا هذا خرجوا عن الإسلام بالإجماع إلا أن يعذروا بشدة الجهل وظلمته وعماه، وأن يفروا عن ذلك، يتركوا ما قد دانوا به من تسمية الله تعالى، ووصفه بأن له سمعًا وبصرًا، وسائر ما وصفوه تعالى به بآرائهم الفاسدة مما لم يأت به نص، كقولهم قديم، ومتكلم، ومريد، وأن له إرادة لم تزل، وسائر ما اجترؤا عليه بغير برهان من الله عز وجل.

[151] Bunlara ilaveten onların yergi sıfatları olduğu gerekçesiyle yasakladıkları sıfatlar -ki iddialarına göre bunlar işitme, görme ve hayat sıfatlarıdır- da noksanlık bildiren sıfatlardır. Çünkü bunlar, bulunduğu kimsede sonradan olmaya (hudûs) delâlet eden arazlardır. Eğer onlar, "Allah Teâlâ için durum böyle değildir." derlerse onlara şöyle cevap verilir: "Hayır, bu sıfatları da yüce Allah'a isim olarak verdiğinizde, bunlar da yergi/zemmetme sıfatları olurlar. Bunların arasında bir fark yoktur."

[152] Onlardan bazıları bana şöyle dediler: Şüphesiz ki bizler şöyle deriz: "Allah Teâlâ tuzak kurar (يكيد), alay eder (يستهزئ), hile yapar (يمكر) ve unutur (ينسى). Yüce Allah, -söz konusu fiillerin isimleriyle isimlendirilmenin karşılığı olarak onlardan kaynaklanan bu fiiller sebebiyle onlara mükâfat verdiği manasına gelmek üzere onları aldatandır (وهو خادعهم). Bunun üzerine onlara şöyle dedim: Evet, biz de bu şekilde söyleriz. Bu konuda seninle tartışmayız, dolayısıyla sen mutlu olabilirsin (rahat olabilirsin). Bilakis biz size şöyle deriz: Söz konusu fiillerin isimleriyle isimlendirilmenin karşılığı olarak onlardan kaynaklanan bu fiiller sebebiyle Allah'ın onlara mükâfat verdiği manasına gelmek üzere Yüce Allah'ı alaycı, tuzakçı, aldatıcı, unutkan, dalga geçici olarak isimlendirin bakalım! Tıpkı Allah onları aldatıp kandırdığı halde, "tuzak kuruyor", "alay ediyor", "unutuyor" fiilleri konusunda tamamen benzer bir şekilde dediğiniz gibi. Nitekim sizler şöyle demiştirniz: Fiiller, söz konusu fiilden kaynaklanan isimleri onların failleri için gerekli kılar." Bunun üzerine o, üzgün bir şekilde sustu. Bunu sürdürmesi mümkün değildi. Bununla ve zikrettiğimiz hususlarla şöyle diyen herkese itiraz edilebilir: "Şüphesiz ki biz Allah Teâlâ'yı, cehaleti nefyetmek için âlim, acziyeti nefyetmek için kâdir, dilsizliği (konuşamamayı) nefyetmek için mütekellim, ölümü nefyetmek için hay/diri diye isimlendirdik." Şüphesiz ki onlar elbette bundan ayrı olamazlar.

[153] Bize gelince, şâyet "herşeyi bilen/alîm", "herşeye gücü yeten/kadîr", "gaybı ve görüneni bilen/âlim" ve "onların benzerlerini yaratmaya gücü yeten/kâdir olan" ve "diri/hayy" vasıflarıyla alakalı olarak gelen naslar bulunmasaydı, elbette bunlardan herhangi biriyle Allah Teâlâ'yı isimlendirmemiz asla sözkonusu olmazdı. Elbette "Allah Teâlâ bir hayat ile diridir." denilmesi de doğru olmazdı. Eğer onlar, "Hayat olmaksızın O'nun diri olması nasıl olacaktır?" derlerse, onlara şöyle cevap veririz: O, duyular olmadan, bir irade ile hareket edici olmadan ve yine bir irade ile sükûn edici olmadan nasıl diri olur? Bu, elbette akledilemeyen, bilinemeyen ve düşünülemeyen bir şeydir. Onlar, Allah Teâlâ'ya duyu organları, hareket ve sükûn yükleyemezler.

[١٥١] وأيضًا فإن هذه الصفات التي منعوا منها لأنها بزعمهم صفات ذم، فإن السمع والبصر والحياة أيضًا صفات نقص لأنها أعراض دالة على الحدوث فيمن هي فيه. فإن قالوا ليست لله تعالى كذلك. قيل لهم ولا تلك الصفات أيضًا، إذا أطلقتموها عليه أيضًا صفات ذم ولا فرق.

٥ [١٥٢] ولقد قال لي بعضهم إنما قلنا إن الله تعالى يكيد، ويستهزئ ويمكر، وينسى، وهو خادعهم على معنى أنه تعالى يقارضهم على هذه الأفعال منهم بجزاء يسمى بأسمائها. فقلت لهم نعم. هكذا نقول، ولم ننازعك في هذا فتستريح إليه، بل قلنا لكم سموه تعالى مستهزئًا وكيادًا وخداعًا وماكرًا وناسيًا وساخرًا على معنى أنه مقارض لهم على هذه الأفعال منهم بجزاء يسمى بأسمائها كما قلتم في يكيد ويستهزئ وينسى وهو خادعهم سواء بسواء ولا ١٠ فرق. وقد قلتم إن الأفعال توجب لفاعلها أسماء فعلها. فسكت خاسئًا. وهذا ما لا انفكاك منه. وبهذا وبما ذكرنا يعارض كل من قال إننا سمينا الله تعالى عالمًا لنفي الجهل. وقادرًا لنفي العجز ومتكلمًا لنفي الخرس وحيًا لنفي الموت. فإنهم لا ينفكون من هذا ألبتة.

١٥ [١٥٣] وأما نحن فلولا النص الوارد بعليم وقدير وعالم الغيب والشهادة وقادر على أن يخلق مثلهم والحي لما جاز أن يسمى الله تعالى بشيء من هذا أصلًا ولا يجوز أن يقال حي بحياة ألبتة. فإن قالوا كيف يكون حي بلا حياة؟ قلنا لهم وكيف يكون حي غير حساس ولا متحرك بإرادة ولا ساكن بإرادة؟ هذا مالا يعقل ألبتة. ولا يعرف ولا يتوهم وهم يجرون عليه تعالى الحس، ولا ٢٠ الحركة ولا السكون.

[154] Eğer onlar, "Bizim Allah Teâlâ'yı *hakîm* olarak isimlendirmemiz, O'nun *akıllı* (عاقل) olması yerine geçer (yani *hakîm* ismi *âkil* ismine vekalet eder); *kerîm* diye isimlendirmemiz, eli açık olmaya (سخي) vekalet eder; *cebbar* ve *mütekebbir* diye isimlendirmemiz, büyüklenmeye, kibirlenmeye, mağrur olma ve ulu olma yerine geçer; kavî (güçlü) diye isimlendirmemiz ise cesaretli ve metanetli olma yerine geçer." derlerse, biz de şöyle deriz: Bu durum, işitme, görme, hayat, irade ve kelâmın Allah'a isim olarak verilmesi noktasında esas kabul ettiğiniz görüşleri terketmek demektir. Nitekim siz, işiten bir kimsenin zorunlu olarak işitme vasfının olması, gören bir kimsenin zorunlu olarak görme sıfatının olması, diri olanın zorunlu olarak hayat sıfatının olması, irâde eden/dileyenin zorunlu olarak irade sıfatının olması ve kelâm sıfatına sahip olanın da zorunlu olarak mütekellim olması ile delil getirmiş ve bütün bunları herhangi bir kesin delil olmaksızın Allah için kullanmıştınız.

[155] Size göre naslarda varit olan *hakîm, kavî, kerîm, mütekebbir* ve *cebbâr* gibi sıfatlar, "akıllı, cesaretli, eli açık, büyüklenen, ulu olan, mağrur ve kibirli olan" şeklindeki vasıflara vekâlet ettiğine göre, aziz ve celil olan Allah'ı bunlardan herhangi biriyle isimlendirmeyi niçin caiz görüyorsunuz? İşitme, görme, irade ve konuşma sıfatlarının zikredilmesinin câiz görülmesi yerine aynen bizim dediğimiz gibi "Allah Teâlâ işiten, gören ve diri olandır, ona ait bir kelâm vardır ve irade eder." deyin. Bunların arasında bir fark yoktur.

[156] Bu, "güçlü olma/kavî" sıfatı, "cesaretli olma/şuca'" sıfatı yerine geçer (vekalet eder)" şeklindeki görüşünüze göre hatalıdır. Nice güçlü olan kimseler vardır ki onlar cesaretli değillerdir ve yine nice cesaretli kimseler vardır ki onlar da güçlü değillerdir. Aynı şekilde "rahman" sıfatı, "rahîm" sıfatına; "yaratıcı (hâlik)" sıfatı, "bârî" (yoktan var eden) ve "musavvir" (şekil ve suret veren) sıfatlarına vekalet eder." şeklindeki sözünüz de böyledir.

[157] Eğer onlar, "Nasların ortaya koyduğu bazı hususları sınırlandırmak caiz değildir ve yine nasların getirmediği hususlara girmek de doğru değildir." derlerse, onlara şöyle denilir: Sizler hidâyete erdiniz. Doğru yola muvaffak oldunuz. Sınırlarını aşmayarak apaçık delillerle Rabb'inize mülâki oldunuz. Onun isimlerinde aşırılığa düşmediniz ve size emrettiği şeylere muhalefet etmediniz. Başarı yüce Allah'ın inayeti iledir.

[١٥٤] فإن قالوا إن تسميتنا إياه حكيمًا يغني عن عاقل وكريمًا يغني عن سخي وجبارًا متكبرًا يغني عن متجبر ومستكبر وتياه وزاه وقويًا يغني عن شجاع وجلد. قلنا هذا ترك منكم لما أصلتموه من إطلاق السمع والبصر والحياة والإرادة وأنه متكلم. واحتجاجكم بأن من كان سميعًا فلا بد له من سمع ومن كان بصيرًا فلا ٥ بد له من بصر ومن كان حيًا فلا بد له من حياة ومن كان مريدًا فلا بد له من إرادة ومن كان له كلام فهو متكلم فأطلقتم كل هذا على الله عز وجل بلا برهان.

[١٥٥] فإن ناب عندكم ما ورد به النص من حكيم وقوي وكريم ومتكبر وجبار عن عاقل وشجاع وسخي ومتجبر ومستكبر وتياه، وزاه فلم تجيزوا أن تسموا الباري عز وجل بشيء من هذا؟ فكذلك فقولوا كما قلنا نحن أن سمعيًا، ١٠ وبصيرًا وحيًا، وله كلام، ويريد، يغني عن تجويز ذكر السمع والبصر والإرادة ومتكلم ولا فرق.

[١٥٦] هذا على أن قولكم: إن قويًا يغني عن شجاع خطأ، فرب قوي غير شجاع، وشجاع غير قوي. وكذلك أيضًا كان الرحمن يغني عن رحيم. والخالق يغني عن الباري وعن المصور.

١٥ [١٥٧] فإن قالوا: لا يجوز الاقتصار على بعض ما أتي به النص ولا يجوز التعدي إلى ما لم يأت به النص. قلنا لهم: قد اهتديتم ووفقتم لرشدكم ولقيتم ربكم تعالى بحجة ظاهرة في أنكم لم تتعدوا حدوده ولا ألحدتم في أسمائه ولا حالفتم ما أمركم به، وبالله تعالى التوفيق.

[158] Kendilerini ilzam ettiklerimizle birlikte o da kendisine ilzam edilen hususları onlara gerekli kılmıştır. Çünkü zorunlu olarak biz ve onlar biliriz ki bir fiil kendiliğinden meydana gelmez. Zorunlu olarak söz konusu fiilin fâiline izafe edilmesi gereklidir. Aynı şekilde söz konusu fiili bu kişinin yaptığını gösterme anlamında failin de fiile izafe edilmesi gerekir.

[159] Bu, evrende herhangi bir şeyin -bu düzenin hilafına olacak şekilde- bulunmasının akılda düşünülemeyeceği bir şeydir. Biz evrende pek çok varlık görürüz ki bunların zıddını kendilerinden nefyetmek için belli bir sıfatla vasıflandırılmaya ihtiyaçları yoktur. Nitekim gökyüzü ve yeryüzü böyledir. Bu varlıklardan herhangi birisinin, körlüğü gidermek için görmekle, görmenin nefyedilmesi için de körlükle vasıflandırılması mümkün değildir. Kendi aramızda, söz konusu varlıkların vasıflandırılmasında buna mecbur olmadığımıza göre, dünyadaki varlıklardan bazılarını Allah Teâlâ'ya kıyas etmeleri de bâtıl olur. Sıfatlardan herhangi birisinin bu sıfatları ve mevsufları (sıfatlarla vasıflanan varlıkları) yaratan Allah'a isim olarak verilmesi, -O'nun kendisini isimlendirdikleri hâriç- imkânsızlığın en uç noktasıdır. Bunu kabul eder ve bunun hak olduğunu biliriz. Bunun dışına da çıkmayız.

[160] Dünyada ölümü nefyetmek için hayat, körlüğü nefyetmek için görmekle vasıflanan varlıklar bulduğunda buna tutunarak tutarsız kıyasını -"Allah Teâlâ, alay ediyor ve tuzak kuruyor" buyurmasından hareketle- Allah Teâlâ'ya, O'nu *alay eden* ve *tuzak kuran* olarak isimlendirerek uygulayan bir kimse acaba haya etmez mi? Burada Yüce Allah bu fiili gerçekleştirmenin terkine onu muvaffak kılınca bu tevfik üzere devam edip Allah Teâlâ'nın semî', basîr ve hayy sıfatları gibi naslara herhangi bir şey asla ilave etmemesi gerekmez miydi? Fakat Allah'ın kitabına ve Elçisinin (s.a.) sünnetine sığınmayan, dini konusunda ve Allah'a karşı yürüttüğü diğer hususlarda kendi görüşünü ve kıyasını uygulayan bir kimsenin tenakuza düşmesi kolaydır. Dalâlete düşmekten ve yardımsız bırakılmaktan Allah'a sığınırız.

[161] Böylece Mu'tezile'den olup da, Yüce Allah'ı kötülükleri yarattığından dolayı "kötülükleri yaratan", şerri yarattığından dolayı da "şerîr/kötülüğü yaratan" diye isimlendirmemiz hususunda bizleri ilzam etmek isteyen bir kimsenin ilzamı geçersiz olmuştur.

[١٥٨] مع أن الذي ألزمناهم هو ألزم لهم مما التزموه لأن بالضرورة نعلم نحن وهم أن الفعل لا يقوم بنفسه ولا بد له ضرورة من أن يضاف إلى فاعله فلا بد أيضا من إضافة الفاعل إليه على معنى وصفه بأنه: فعله.

[١٥٩] هذا ما لا يقوم في العقل وجود شئ في العالم بخلاف هذه الرتبة، وقد وجدنا في العالم أشياء كثيرة لا تحتاج إلى وصفها بصفة لتنفي عنها ضد تلك الصفة كالسماء والأرض، لا يجوز أن يوصف منها شئ بالبصر لنفي العمي ولا بالعمي لنفي البصر. فإذا لم نضطر إلى ذلك في وصف الأشياء فيما بيننا بطل قياسهم الباري تعالى على بعض ما في العالم وكان إطلاق شئ من جميع الصفات على خالق الصفات والموصوفين أبعد وأشد امتناعًا إلا بما سمى به نفسه فنقر بذلك، وندري أنه حق. ولا نتعداه إلى ما سواه.

[١٦٠] أفلا يستحي من التزم إذا وجد أشياء من العالم توصف بالحياة لنفي الموت، وبالبصر لنفي العمي، ولم يجر على قياسه هذا الفاسد من أن يأتي بتسميته مستهزئًا وكيادًا، وقد قال تعالى: إنه يستهزئ ويكيد. فهلا إذ وفقه الله تعالى للإمساك عن تصريف الفعل هاهنا جري على ذلك التوفيق. فلم يزد على نص الله تعالى من سميع وبصير وحي شيئًا أصلاً. ولكن التناقض سهل من لم يعتصم بكتاب الله عز وجل وسنة رسوله صلى الله عليه، واستعمل رأيه وقياسه في دينه، وفيما يجريه على الله تعالى، نعوذ بالله من الضلال والخذلان.

[١٦١] وبهذا يبطل إلزام من أراد من المعتزلة إلزامنا أن نسمي الله تعالى. مسياه لخلقه السيئات، وشرير الشرور لخلقه.

[162] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlardan bazıları, "Allah'a izafe ettikleri her bir sıfat, onun diğer sıfatlarından farklıdır." şeklindeki iddialarında, "Yüce Allah'ın kendi zatını bilmemekle mevsuf olduğunu ve kendi zatına güç yetirmekle vasıflandırılamayacağını" söylemek suretiyle fitne çıkardılar. Onlar, "Şâyet ilim ve kudret bir olsa idi, isimlendirme tek bir şekilde cereyan ederdi." dediler.

[163] Ebû Muhammed şöyle dedi: Daha önceki açıklamalarımızda bu görüşün yanlış olduğunu -yüce Allah'ın yardımıyla- açıklamıştık. Yine Allah'ın yardımıyla açıklamaya devam ediyoruz ve O'nun desteği ile şöyle diyoruz: Farklı olma (teğâyür), ma'lûmat (bilinen varlıklar) ve makdûratta (güç yetirilen varlıklarda) gerçekleşir, yoksa kudret sahibinde ya da âlimde değil. Hem bize göre hem de onlara göre "alîm" ve "kadîr"in bir ve aynı olduğu hususunda şüphe yoktur. Nitekim yüce Allah kendi zatını bilendir (alîm'dir). Onlara göre Allah'ın kendi zâtına kadîr olduğu söylenemez. Bu hüküm, kadîr olanın alîmden farklı olmasını gerektirmediğine göre, bu durumda ilmin kudretin dışında olmasını da şüphesiz zorunlu kılmaz.

[164] Sonra onlara şöyle deriz: Yüce Allah'ın Zeyd'in ölümünden önce hayatta olduğunu ve inkâr etmesinden önce iman ettiğini bilmesinden haber verin bize? Bu durum, Zeyd'in küfrünü ve ölümünü bilmek midir, yoksa bunu bilmenin dışında mıdır?

[165] Eğer onlar, "Zeyd'in ölümünü bilmek, onun hayatını bilmenin dışındadır ve yine onun imanını bilmek küfrünü bilmenin dışındadır." Derlerse onlara bilginin farklılaştığının ve sonradan meydana geldiğinin kabul edilmesi lazım gelir. Halbuki onlar bunu söylemezler.

[166] Eğer onlar "Allah Teâlâ'nın Zeyd'in iman ettiğini bilmesi, onun küfrünü bilmesidir; onun küfrünü bilmesi de iman ettiğini bilmesidir. Aynı şekilde onun hayatını bilmesi, onun ölümünü bilmesidir." derlerse, onlara şöyle denilir: İlme tabi olan mâlumun değişmesi, size göre ilmin kendisinde bir değişmenin olmasını gerektirmediğine göre, sizler mâlum ve makdûrun değişmesinin ilim ve kudretin değişmesini zorunlu kıldığını nereden gerekli gördünüz?

[١٦٢] **قال أبو محمد**: وقد شغب بعضهم فيما ادعوه من أن كل صفة أضافوها إلى الله تعالى فهو غير سائر صفاته بأن الله تعالى موصوف بأنه يعلم نفسه، ولا يوصف بالقدرة على نفسه قالوا فلو كان العلم والقدرة واحدًا لجريا في الأطلاق واحدًا.

٥ [١٦٣] **قال أبو محمد**: وقد بينا بطلان هذا في كلامنا قبل بعون الله عز وجل ونزيد بعون الله عز وجل بيانًا فنقول، وبه نتأيد، التغاير إنما يقع في المعلومات، والمقدورات لا في القادر ولا في العالم، ولا شك عندنا وعندهم في أن العليم والقدير واحد، وهو تعالى عليم بنفسه، ولا يقال عندهم قدير على نفسه. فإذا لم يوجب هذا الحكم أن يكون القدير غير العليم، فهو غير موجب أن يكون العلم

١٠ غير القدرة بلا شك.

[١٦٤] ثم نقول لهم: أخبرونا عن علم الله تعالى بحياة زيد قبل موته وبإيمانه قبل كفره. هل هو العلم بكفره وموته أو هو غير العلم بذلك؟

[١٦٥] فإن قالوا: إن العلم بموت زيد هو غير العلم بحياته، وعلمه بإيمانه هو غير علمه بكفره، لزمهم تغاير العلم، والقول بحدوثه، وهم لا يقولون هذا.

١٥ [١٦٦] وإن قالوا: علمه تعالى بإيمان زيد هو علمه بكفره، وعلمه بحياة زيد هو علمه بموته. قيل: فإذا تغاير المعلوم تحت العلم لا يوجب تغاير العلم في ذاته عندكم، فمن أين أوحيتم أن تغاير المعلوم والمقدور موجب لتغاير العلم والقدرة؟

[167] Bütün bunlardan hareketle ortaya çıkan hakikat şudur: Yaratıcı olan Allah Teâlâ'nın ve O'nun yaratmasının dışında asla bir hakikat yoktur. Hiç kimse için Allah'ın sıfatları ve isimleri hakkında O'nun kendisi hakkında haber verdiği şeyler dışında O'ndan haber vermesi veya Allah'ın kendisini isimlendirmediği bir şekilde O'nu isimlendirmesi sözkonusu değildir. Biz, Allah'ın isimlerinden açıkladıklarının ve kendi zatından haber verdiği hususların tamamından murat edilenin hak olduğunu biliriz. Bunları kabul etmek suretiyle aziz ve celil olan Allah'a iman ederiz.

[168] Yine biz, bütün bunlardan murat edilenin şeriki olmayan Allah Teâlâ olduğunu da biliriz. Bunların tamamı, kendileriyle Allah Teâlâ'nın tabir olunduğu isimlerdir. Elbette bunlardan herhangi biri Allah'ın dışındaki bir şeye raci olmaz. Allah kendisiyle beraber kendisi dışında bir şeyin olmasından münezzehtir.

[169] Onlardan birisi, benim yanımda, Allah Teâlâ ile birlikte on yedi farklı varlığın olduğunu; bu varlıkların tamamının ezelî ve kadîm varlıklar olduklarını ve bunların tamamının Allah Teâlâ'dan faklı olduklarını ikrar etmişti. Onlardan birine ait bir kitapta da söz konusu varlıkların on beş tane olduğunu görmüştüm. Allah, bundan tam manasıyla münezzehtir.

[170] Onlar, (Allah ile birlikte ezelî ve kadîm olan) söz konusu varlıkların sem', basar; göz, el, yüz; kelâm, ilim, kudret, irade, izzet, rahmet, emir, adâlet, hayat ve doğruluk (sıdk) olduğunu açıkladılar.

[171] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar, dini metinler, akıl ve kendi usulleri açısından söz konusu isimleri sınırlandırdılar. Peki nefs, celal, ikram, ceberût, kibriyâ, yedeyn (iki el), a'yun (gözler), eller, kıdem, cenb (yön, cihet) ve kuvvet gibi (Allah'a izafe edilen) isimleri ne yaptılar?

[172] Bunların tamamı ilim ve kudret gibi ifade edilmiş ve yazıya dökülmüştür. Dolayısıyla onlar; halîm (sıfatından gelen) hilmi, kerîm (sıfatından gelen) keremi, azîm (sıfatından gelen) azameti, tevvâb (sıfatından gelen) tevbe'yi, vehhâb sıfatından gelen) hibeyi, karîb (sıfatından gelen) kurbu, latîf (sıfatından gelen) lutfu, vâsi' (sıfatından gelen) siatüyü (genişlik), şâkir (sıfatından gelen) şükrü, mecîd (sıfatından gelen) mecd'i (övgü, şeref); vedûd (sıfatından gelen) vudd'ü (muhabbet, dostluk); kayyûm (sıfatından gelen) kıyâm'ı ne yapacaklar? Bunlar gerçekten çok fazladır. Onların Allah'ın isimleri hususunda aşırılığa düşmeleri ve dalâletleriyle hükmetleri sebebiyle sınırladıkları sayıları kat kat aşar.

[١٦٧] والحقيقة من كل ذلك أنه لا حقيقة أصلاً إلا الخالق تعالى وخلقه، وأن كل ما لم ينص الله تعالى عليه من وصفه لنفسه، ومن أسمائه فلا يحل لأحد أن يخبر عنه تعالى وإن كل ما نص الله عز وجل عليه من أسمائه وما أخبر به تعالى عن نفسه فهو حق ندين الله تعالى بالإقرار به.

٥ [١٦٨] ونعلم أن المراد بكل ذلك هو الله لا شريك له، وأنها كلها أسماء يعبر بها عنه تعالى، ولا يرجع منها شئ إلى غير الله تعالى ألبتة، تعالى الله أن يكون معه شئ آخر غيره.

[١٦٩] وأقر بعضهم بحضرتي أن مع الله تعالى سبعة عشر شيئًا متغايرة، كلها قديم لم تزل، وكلها غير الله تعالى. ورأيت في كتاب لبعضهم: أنها خمسة عشر،
١٠ تعالى الله عن ذلك علوًا كبيرًا.

[١٧٠] وذكروا أن تلك الأشياء هي: السمع والبصر والعين واليد والوجه والكلام والعلم والقدرة والإرادة والعزة والرحمة والأمر والعدل والحياة والصدق.

[١٧١] **قال أبو محمد**: لقد قصروا من طريق النص ومن طريق العقل أيضًا عن أصولهم فأين هم عن النفس والجلال والإكرام والجبروت والكبرياء واليدين
١٥ والأعين والأيدي والقدم والحمد والقوة؟

[١٧٢] فهذه كلها منصوص عليها كالعلم والقدوة، وأين هم عن الحلم من حليم والكرم من كريم والعظمة من عظيم والتوبة من تواب والهبة من وهاب والقرب من قريب واللطف من لطيف والسعة من واسع والشكر من شاكر والمجد من مجيد والود من ودود والقيام من قيوم؟ وهذا كثير جدًا
٢٠ ويتجاوز أضعاف الأعداد التي اقتصروا عليها بتحكيمهم بالضلال والإلحاد في أسمائه عز وجل.

[173] Onlardan bazıları, zâtın sıfatları olduğunu iddia ettikleri şeylere "istivâ, teklîm, kıdem ve bekâ" sıfatlarını da ilave etmişlerdir. Eş'arî'nin *el-Mûciz* diye bilinen bir kitabında "Allah Teala "(Sen rabbinin hükmünü sabırla bekle,) kuşkusuz sen bizim gözetim ve korumamız altındasın."[150] şeklinde buyurduğunda, şüphesiz ki O [ayette geçen بأعيننا ifadesiyle] "iki gözü/عينين" murat etmiştir." dediğini görmüştüm. Netice olarak her kim dile getirdiği hususlarda aziz ve celil olan Allah'tan korkmazsa ve bâtıldan hayâ etmezse, dediğini niçin düşünsün?

[174] Biz şöyle deriz: Sıfat lafzıyla hiçbir şekilde bir nass gelmemiştir. Fakat yüce Allah kendisine ait ilim, kuvvet, kelâm ve kudretin varlığını bize haber vermiştir. Bunların tamamının gerçek olduğunu kabul ederiz. Bu isimlerden herhangi biri, yüce Allah'ın dışındaki bir varlığa asla dönüp varmaz. O'ndan yardım ve destek diliyoruz.

[175] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlara şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ "alîm" diye isimlendirilir, çünkü ona ait bir ilim vardır. Yine "hakîm" diye isimlendirilir, zira onun bir hikmeti vardır. Allah'ın diğer isimleri de böyledir. "Zaruret, ancak ilmi olan bir kimsenin âlim diye isimlendirilmesinin gerekli olduğunu göstermektedir. Diğer sıfatlar da böyledir. Sizin iddianıza göre gaybı -ki bununla aziz ve celil olan Allah'ı murat ediyorsunuz- görünen âleme mukayese ettiğinizde, akıl sahibi kimsenin gönlünde olanın dışında ve varlıkları bulundukları mâhiyet üzere bilen bir fikrin dışında bizim nezdimizde bir ilmin mevcut olmadığını zorunlu olarak biliriz.

[176] Şâyet siz, Allah Teâlâ'yı bu şekilde vasıflandırırsanız, bu hususta hiç kimsenin tartışamayacağı şekilde ilhada düşmüş ve kendi görüşlerinizi terk etmiş olursunuz. Eğer bundan uzak durursanız, Allah Teâlâ'nın isimlerinin bu konudaki sıfatlarından türetilmesi şeklindeki prensibinizi terk etmiş olursunuz. Aynı şekilde *hakîm*, *alîm*, *rahîm*, *kadîr* ve bu şekilde gelen diğer lafızlar sözlükte ancak "sıfatlar ve vasıflar" diye isimlendirilir, elbette "isimler" diye adlandırılmazlar.

[١٧٣] وقد زاد بعضهم فيما ادعوه من صفات الذات الاستوى والتكليم والقدم والبقاء. ورأيت للأشعري في كتابه المعروف بالموجز: أن الله تعالى إذ قال: إنك بأعيننا. إنما أراد عينين. وبالجملة فكل من لم يخف الله عز وجل فيما يقول، ولم يستحي من الباطل لم يبال بما يقول.

٥ [١٧٤] وقد قلنا: أنه لم يأت نص بلفظ الصفة قط بوجه من الوجوه لكن الله تعالى أخبرنا بأن له علمًا وقوةً وكلامًا وقدرةً فقلنا هذا كله حق لا يرجع منه شيء إلى غير الله، تعالى أصلاً، وبه تعالى نتأيد.

[١٧٥] **قال أبو محمد**: ويقال لمن قال إنما سمي الله تعالى عليمًا لأنه له علمًا وحكيمًا لأن له حكمة وهكذا في سائر أسمائه. وادعى أن الضرورة توجب ١٠ أنه لا يسمى عالمًا إلا من له علم، وهكذا في سائر الصفات إذا قست الغائب بزعمكم تريدون الله عز وجل على الحاضر منكم، فبالضرورة ندري أنه لا علم عندنا إلا ما كان في ضمير ذي خواطر وفكر تعرف به الأشياء على ما هي عليه.

[١٧٦] فإن وصفتم ربكم تعالى بذلك الحدتم ولا خلاف في هذا من أحد، وتركتم أقوالكم وإن منعتم من ذلك تركتم أصلكم في اشتقاق أسمائه تعالى ١٥ من صفات فيه. وأيضًا فإن عليمًا وحكيمًا ورحيمًا وقديرًا وسائر ما جرى هذا المجرى لا يسمى في اللغة إلا نعوتًا وأوصافًا ولا تسمى أسماء ألبتة.

[177] Bir insanın *hakîm*, *halîm* veya *hayy* şeklinde isimlendirilmesine gelince, bunlar söz konusu kişiye ait bir isim olurlar. Bu durumda söz konusu lafızlar, -hiç kimsenin muhalefeti olmaksızın- türetilmemiş *isimler* ve *alemler* olmuş olurlar. Bunların tamamı, Kur'ân'ın ve Sünnetin ifadesiyle ve bütün müslümanların icmâsı ile aziz ve celil olan Allah'a ait isimlerdir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin ve O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır."*[151], *"De ki: "(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur."*[152], *"O, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan Allah'tır. Gaybı da, görünen âlemi de bilendir. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir. O, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır. O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah'tır. Güzel isimler O'nundur."*[153] Allah Elçisi (s.a.) de şöyle buyurmuştur: "Allah'ın doksan dokuz, yani bir eksik olmak üzere yüz ismi vardır. Her kim bunları sayarsa cennete girer. Yüce Allah tek'tir ve teki sever."[154]

[178] İslâm dinine mensup olanlardan hiçbiri, Allah'ın isimleri olduğu hususunda ihtilaf etmemiştir. Yine söz konusu isimlerin Allah'a ait sıfatlar ve vasıflar olduğunun söylenemeyeceği hususunda da ihtilaf etmemişlerdir. Şâyet müteahhirîn (sonraki dönem alimleri) arasında bunu söyleyen bulunursa, [bilsin ki] bu geçersiz/bâtıl bir sözdür ve Alllah Teâlâ'nın sözüne aykırıdır. Din konusunda Allah Resulü'nün (s.a.) dışında kimsenin delili yoktur. Dolayısıyla dediklerimiz hakkında hiçbir şüphe yoktur. Böylece söz konusu isimler, herhangi bir sıfattan asla müştak değildir.

[179] Onlara şöyle cevap verilir: Söz konusu sıfatların müştak olduklarını söylediğinize göre, bu durumda onları kimin türettiğini de bize söyleyiniz?

[١٧٧] وأما إذا سمي الإنسان حليمًا أو حكيمًا أو رحيمًا أو حيًا وكان ذلك اسمًا له فهو حينئذ أسماء أعلام غير مشتقة بلا خلاف من أحد. وكل هذه فإنما هي لله عز وجل أسماء بنص القرآن ونص السنة والإجماع من جميع أهل الإسلام. قال الله تعالى ﴿وَلِلَّهِ الأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ وقال ﴿قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمَٰنَ أَيًّا مَّا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ﴾ وقال تعالى ﴿هُوَ اللَّهُ الَّذِي لا إِلَهَ إِلاَّ هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ. هُوَ اللَّهُ الَّذِي لا إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ. هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الأَسْمَاء الْحُسْنَى﴾ وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن لله تسعة وتسعين اسمًا مائة إلا واحدًا، من أحصاها دخل الجنة، إنه وتر يحب الوتر.

[١٧٨] ولم يختلف أحد من أهل الإسلام في أنها أسماء لله تعالى، ولا في أنها لا يقال: إنها نعوت له عز وجل، ولا أوصاف لله، ولو وجد في المتأخرين من يقول ذلك لكان قولاً باطلاً، ومخالفة لقول الله تعالى ولا حجة في أحد في الدين، دون رسول الله صلى الله عليه وسلم. فإذا لا شك فيما قلنا، فليست مشتقة من صفة أصلاً.

[١٧٩] ويقال لهم: إذا قلتم إنها مشتقة، فقولوا لنا من اشتقها؟

[180] Eğer onlar, "Allah Teala, bu sıfatları kendisi için türetmiştir." derlerse, onlara şöyle cevap veririz: Bu, yüce Allah'a karşı yalan söylemek suretiyle uydurulmuş bir sözdür. Öyle ki Allah Teala kendi zatı hakkında bunu haber vermemiştir. Sizler, kendisiyle alakalı bir bilginin size ulaşmadığı bir konuda kararsız kaldınız!

[181] Eğer onlar, "Allah Resulü (s.a.), söz konusu sıfatları türetmiştir." derlerse, bu durumda şöyle deriz: "Allah Resulüne (s.a.) karşı yalan söylediniz. Şüphesiz Allah Teala, Elçisini (s.a.) yaratmadan önce, söz konusu sıfatlarla kendi zatını isimlendirmiş ve sonra da bu sıfatlarla Elçisine vahyetmiştir." Böylece sıfatların müştak olduklarıyla alakalı sözün Allah Teala'ya karşı ileri sürülmüş bir iftira ve O'na karşı söylenmiş bir yalan olduğu hususu yakinen ortaya çıkmış oldu. Böyle bir şeyden Allah'a sığınırız. Bu açık burhan ile, *alîm* sıfatının ilme, *kadîr* sıfatının kudrete ve *hayy* (diri olma) sıfatının da hayata delâlet etmediği anlaşılmış oldu. Diğer sıfatlar da aynı şekildedirler.

[182] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, itaat edilmesi ve kabul edilmesi gerekli olan diğer naslar sebebiyle ilmi, kudreti, kuvveti ve izzeti dile getirdik. Bâkıllânî[155], İbn Fûrek[156] ve bu ikisinin dışındaki âlimler gibi Eş'ariyye fırkasının müteahhirîn âlimlerinin şöyle dediğini gördük: "Bu isimler, Allah Teala'ya ait isimler değillerdir. Fakat onlar, Allah'a ait isimlendirmelerdir (tesmiyât). Çünkü Allah'ın bir isim dışında hiçbir ismi yoktur." İşte bu görüş, aşırı bir görüştür; tilavet ettiğimiz (Kur'ân'ı) yalanlamak suretiyle aziz ve celil olan Allah'a karşı çıkmak, Allah Elçisine (s.a.) isimlerin (esma-i hüsnanın) sayısı noktasındaki açıklamasında muhalefet etmek ve bu fırkanın ortaya çıkmasının öncesindeki -havası ve avamıyla- müslümanların icmasını yok etmektir.

Fasl: [Yüce Allah'ın İsimleri Konusunda Müslümanların İhdas Ettiği Şeyler] [Kadîm İsmi]

[183] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah Teâlâ'nın kendi zatını isimlendir**me**diği şeylerle O'nu isimlendirmek doğru değildir. Çünkü bununla alakalı bir nass sahîh olarak gelmemiştir. Nitekim Allah Teâlâ, *"Ayın dolaşımı için de konak yerleri (evreler) belirledik. Nihayet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur."*[157] buyurmuştur.

[١٨٠] فإن قالوا: إن الله تعالى اشتقها لنفسه، قلنا لهم: هذا هو القول على الله تعالى بالكذب الذي لم يخبر به عن نفسه وقفوتم في ذلك ما لم يأتكم به علم.

[١٨١] وإن قالوا: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم: اشتقها. قلنا: كذبتم على رسول الله صلى الله عليه وسلم. ولقد سمى الله بها نفسه قبل أن يخلق رسوله صلى الله عليه وسلم أوحى بها إليه فقط. فصح يقينا أن القول بأنها مشتقة فرية على الله تعالى وكذب عليه، ونعوذ بالله من ذلك. وصح بهذا البرهان الواضح أنه لا يدل حينئذ عليم على علم ولا قدير على قدرة ولا حي على حياة. وهكذا في سائر ذلك.

[١٨٢] وإنما قلنا: بالعلم والقدرة والقوة والعزة بنصوص أخر يجب الطاعة لها والقول بها ووجدنا المتأخرين من الأشعرية كالباقلاني وابن فورك وغيرهما قالوا: إن هذه الأسماء ليست لله تعالى ولكنها تسميات له، وأنه ليس لله إلا اسم واحد لكنه قول إلحاد ومعارضة لله عز وجل بالتكذيب بالآيات التي تلونا، ومخالفة لرسول الله صلى الله عليه وسلم، فيما نص عليه من عدد الأسماء، وهتك لإجماع أهل الإسلام عامهم وخاصهم قبل أن تحدث هذه الفرقة.

فصل [فيما أحدثه أهل الإسلام في أسماء الله عز وجل القديم]

[١٨٣] **قال أبو محمد**: وهذا لا يجوز ألبتة لأنه لم يصح به نص ألبتة ولا يجوز أن يسمى الله تعالى بما لم يسم به نفسه. وقد قال تعالى:﴿وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ﴾

[184] Böylece "kadîm" sıfatının yaratılmışların sıfatlarından biri olduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın bununla isimlendirilmesi doğru değildir. Ancak sözlükte "kadîm", zaman açısından önce olmayı ifade eder. Yani bu varlık, şu varlıktan sınırlı bir zamanla daha eskidir. Bu ise aziz ve celil olan Allah'tan nefyedilmiştir. Yüce Allah, bu isimlendirmenin yerine ***Evvel*** lafzıyla yetinmiştir. İşte bu, başkalarının yüce Allah'a ortak olamayacağı bir isimdir. Aynı zamanda Allah'ın ezelî olması manasındadır.

[185] Biz, aklî delilden hareketle şunu söyledik: Yüce Allah'ın akıl yürütme (istidlal) yoluyla isimlendirilmesi doğru değildir. Allah Teâlâ'nın varlığını ispat etmek ve yokluğunu da reddetmek için onu cisim olarak isimlendiren bir kimse ile onun ezelî olduğunu ispat etmek ve sonradan var olmayı reddetmek için "kadîm" diye isimlendiren bir kimse arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü her iki lafızla alakalı olarak bir nas gelmemiştir.

[186] Eğer muhatabımız, "Her kim Allah'ı cisim olarak isimlendirirse o aşırılığa düşmüştür. Çünkü o, Allah'ı cisim olarak kabul etmiştir." derse ona şöyle denilir: "Kim Allah'ı *kadîm* olarak isimlendirse o kimse onun isimleri hususunda aşırılığa düşmüştür. Çünkü o, Allah'ı kadîmler gibi göstermiştir." Eğer "Âlemde kadîmler yoktur." derse, zikrettiğimiz şeylerle/ayetlerle Kur'ân onu yalanlamıştır ve yine Kur'ân'ın indiği lisan da bunu tekzip etmiştir. Zira lisanda herkes şöyle der: Bu varlık şundan daha eskidir (kadîmdir), bu eski bir iştir (emr kadîm), eski bir zaman(zemânun kadîm), eski bir adam (şeyhun kadîm) ve eski bir bina (binâun kadîm)dır. Her şey hakkında bunun benzeri söylenebilir.

[187] İmanın yaratılmasını reddetmeye gelince, işte bu onların ileri sürdükleri şeylerin en garip olanıdır: İman, müminden zuhur eden bir fiil midir? Artar ve eksilir mi? İman, Allah Teâlâ'nın bir yaratması olduğu halde kesin olarak yok olur mu? İşte bunlar, bizzat sonradan var olmanın sıfatlarıdır.

[188] Eğer onlar, "Şüphesiz ki Allah Teâlâ *mümin*'dir" derlerse, onlara şöyle deriz: Evet, Allah *mümin, müheymin, azîz, cebbâr, mütekebbir, hâlik, bârî* ve *musavvir*dir. Dolayısıyla Allah'ın bu şekildeki isimleri alemlerdir ve bunlar bu konuda aziz ve celil olan Allah'a hamedilen sıfatlardan müştak değillerdir. Allah, bundan münezzehtir.

[١٨٤] فصح أن القديم من صفات المخلوقين، فلا يجوز أن يسمى الله تعالى بذلك، وإنما يعرف القديم في اللغة من القدمية الزمانية أي أن هذا الشيء أقدم من هذا بمدة محصورة، وهذا منفي عن الله عز وجل. وقد أغنى الله عز وجل عن هذه التسمية بلفظة أول. فهذا هو الاسم الذي لا يشاركه تعالى فيه غيره وهو ٥ معنى أنه لم يزل.

[١٨٥] وقد قلنا بالبرهان: إن الله تعالى لا يجوز أن يسمى بالاستدلال، ولا فرق بين من قال: إنه يسمي ربه جسمًا إثباتًا للوجود، ونفيًا للعدم وبين من سماه قديمًا إثباتًا لأنه لم يزل، ونفيًا للحدوث لأن كلا اللفظتين لم يأت به نص.

[١٨٦] فإن قال: من سماه جسمًا ألحد لأنه جعله كالأجسام. قيل له: ومن ١٠ سماه قديمًا قد ألحد في أسمائه لأنه جعله كالقدماء. فإن قال: ليس في العالم قدماء: أكذبه القرآن بما ذكرنا، وأكذبته اللغة التي بها نزل القرآن، إذ يقول كل قائل في اللغة: هذا الشيء أقدم من هذا وهذا أمر قديم، وزمان قديم، وشيخ قديم وبناء قديم. وهكذا في كل شيء.

[١٨٧] وأما نفي خلق الإيمان فهذا أعجب ما أتوا به. وهل الإيمان إلا فعل ١٥ المؤمن الظاهر منه يزيد وينقص ويذهب ألبتة وهو خلق الله تعالى. وهذه صفات الحدوث نفسها.

[١٨٨] فإن قالوا: إن الله هو المؤمن. قلنا لهم: نعم هو المؤمن المهيمن المصور. فأسماؤه بذلك أعلام لا مشتقة من صفات محمولة فيه عز وجل تعالى الله عن ذلك

Ancak muhdes bir fiilden müştak olanlar ise, yaratıcı/hâlik ve tasvir edici/ musavvir şeklindeki isimlerde olduğu gibi açık ve nettir. Eğer sizler, "Şüphesiz ki bunlar, rabbiniz için ezelî olan sıfatlardır. Nitekim O, ezelî olan bir tasvir ile musavvirdir." derseniz, işte bu Dehrîlerin soyut bir görüşüdür. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[189] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlardan bazıları şöyle dediler: "İşitme vasıtasıyla işiten, görme vasıtasıyla gören, hayat ile diri olan" şeklindeki sözümüz, benzeşmeyi gerektirmez. Nitekim bir şeyin başka bir şeye benzer olması, ancak onun yerini aldığında ve onun yerini doldurduğunda olur.

[190] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, aptallığın zirvesindeki bir sözdür. Çünkü o, ne lisandan, ne dinden ne de tabiattan aklî delili bulunan bir iddiadır. Lisanlar, tabiatlar ve ümmetler benzer varlıklar arasındaki benzerliğin ancak cisimlerdeki sıfatlar ve arazlardaki özler/cevherler vasıtasıyla olduğu hususunda ihtilaf etmemişlerdir. Nassa gelince Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir."*[158]

[191] Nasıl böyle bir şey olur? Bir tutam aklı olan bir kimse "Eşekler, köpekler ve papuçtartan böceklerinin bizim yerimizi alacaklarını ve bizim yerimizi dolduracaklarını" söyleyebilir mi? Nitekim yüce Allah, peygamberlerden (a.s.) hikaye ederek onların kâfirlere *"Biz de sizin gibi bir beşeriz."* [159] şeklinde dediklerini buyurmuştur. Buradan hareketle bir müslüman, "Kâfirler, peygamberlerin (a.s.) yerlerini alırlar, onların yerlerini doldururlar." şeklinde diyebilir mi? Nitekim Allah Teâlâ, *"Onlar sanki yakut ve mercandır."*[160] buyurmuştur. Dolaysıyla bir tutam aklı olan bir kimse, "Yakut, hurilerin yerine geçer ve onların yerini alır." diyebilir mi?

[192] Bunun benzerleri Kur'ân-ı Kerim'de ve her bir ümmetin kelâmında gerçekten çok fazladır. Şaşılacak olan husus şudur ki onlar, böyle büyük bir felaketi (günahı) ortaya koyduktan sonra kendilerini unutmuşlar ve şeriatlerin ortaya konulmasını gerektirecek bazı hallerdeki benzeşmeyi kıyas yoluyla kabul etmişlerdir. Bu, Allah Teâlâ'nın müsaade etmediği bir dindir. Dolayısıyla onlar, daimî olarak, varlık ve onun zıddı, inşa ve yok olma halindedirler. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

إلا ما كان مسمى له عز وجل لفعل فعله فهذا ظاهر كالخالق والمصور. فإن قلتم في هذا أيضا: إنها صفات لم تزل لزمكم أنه تعالى المصور بتصوير لم يزل، وهذا قول أهل الدهر المجرد، وبالله تعالى التوفيق.

[١٨٩] **قال أبو محمد**: وقال بعضهم: إن قولنا سميع بسميع، بصير ببصر، ٥ حي بحياة لا يوجب تشابهًا، ولا يكون الشئ شبهًا للشيء إلا إذا ناب منابه وسد مسده.

[١٩٠] **قال أبو محمد**: وهذا كلام في غاية السخافة لأنه دعوى بلا برهان، لا من شريعة ولا من طبيعة وما اختلفت قط اللغات والطبائع والأمم في أن النسبة بين المشبهات إنما هو بصفاتها في الأجسام وبنوابها في اللأعراض. وقد قال الله ١٠ تعالى ﴿وَمَا مِن دَآبَّةٍ فِي الأَرْضِ وَلاَ طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلاَّ أُمَمٌ أَمْثَالُكُم﴾

[١٩١] فليت شعري هل قال ذو مسكة من عقل: إن الحمير والكلاب والخنافس تنوب منابنا أو تسدنا؟ وقال تعالى: حاكيًا عن الأنبياء عليهم السلام، أنهم قالوا ﴿إِن نَّحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ﴾ فهل قال قط مسلم: إن الكفار ينوبون عن الأنبياء ويسدون مسدهم. وقال تعالى: ﴿كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ﴾ فهل قال ذو ١٥ مسكة من عقل: إن الياقوت ينوب مناب الحور العين، ويسد مسدهن.

[١٩٢] ومثل هذا في القرآن كثير جدًا وفي كلام كل أمة. والعجب أنهم بعد أن أتوا بهذه العظيمة نسوا نفسهم فجعلوا التشابه في بعض الأحوال يوجب شرع الشرائع قياسًا، وهذا دين لم يأذن به الله تعالى، فهم أبدًا في الشيء وضده، والبناء والهدم، ونعوذ بالله من الخذلان.

[193] Ebû Muhammed şöyle dedi: Birbirine benzer olmanın (temâsül ve teşâbüh) hakikati şudur: Benzeşen her iki cisim ancak her ikisinde de bulunan sıfat veya sıfatlar sebebiyle benzeşirler. Yine benzeşen iki araz da ancak bir nev'de/türde meydana gelmek suretiyle benzeşirler, tıpkı kırmızılık, sarılık ve yeşillik gibi. İşte bu, duyular, sezgi (evvelu'l-his) ve akılla idrak edilen bir durumdur. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

Hayat Konusundaki Kelâm

[194] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu konuda söz söyleyenler, "Şüphesiz ki istidlal (akıl yürütme), Allah Teâlâ'nın diri olmasını zorunlu kılar. Çünkü hikmetli fiiller, ancak diri olandan meydana gelir. Muhakkak ki O, ya ölü ya da diri olarak düşünülebilir. Ölüden fiilin meydana gelmesinin imkânı olmadığına göre, söz konusu fiillerin diriden meydana gelmesi kaçınılmaz olarak ortaya çıkar." demişlerdir. Sonra bunu söyleyenler iki kısma ayrılmışlar; bunlardan bir grup, "Allah Teâlâ, bir "hayat/dirilik" olmaksızın diridir." derken, diğerleri ise "Bilakis O, bir hayat ile diridir." demişlerdir.

[195] [İkinci görüşü savunanlar], "Diri, ancak hayat ile düşünülebilir. Diri olan, ancak kendisi için bir hayat (sıfatı) var olduğundan diri olmuştur. Şâyet bu olmasa idi, diri olmazdı. Eğer hayat (sıfatı) olmaksızın diri olmak mümkün olsa idi, elbette bir diri olmaksızın hayatın olması da mümkün olurdu." diyerek delil getirmiştir.

[196] İlk grup ise, "Diri olan, onun bir hayatı olduğundan dolayı diri olmamıştır. Fakat o, fâil, kâdir ve âlim olduğundan dolayı diridir. Zira âlim, kâdir ve fâil olan ancak diri olabilir." demişlerdir.

[197] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu iki görüş de fesadın zirvesindedir. Çünkü ister ölümü ve cansızlığı O'ndan uzaklaştırmak için olsun, isterse "Allah fâil, kâdir ve âlimdir. Dolayısıyla fâil, âlim ve kâdir olan ancak diri olur." şeklindeki görüşlerinden hareketle olsun, bu iki grubun istidlal yoluyla rablerini diri olarak isimlendirmek üzere ittifak etmeleri, bu akıl yürütme metotlarını terk etmelerini gerekli kılar. Aksi takdirde onlar tenakuza düşerler. Zira bu onların "Allah Teâlâ cisimdir." demelerini gerektirir. Çünkü onlar, fâil, hakîm, alîm ve kadîr olanı ancak cisim olarak tasavvur edebilirler. Dolayısıyla bu durum yüce Allah'ın cisim olduğuna delil olmayınca, aynı şekilde O'nun diri olduğuna da delil olmaz.

[١٩٣] **قال أبو محمد**: وحقيقة التماثل والتشابه هو: أن كل جسمين اشتبها فإنما يشتبهان بصفة محمولة فيهما أو بصفة فيهما وكل عرضين فإنما يشتبهان بوقوعهما تحت نوع واحد كالحمرة والحمرة أو الحمرة والخضرة وهذا أمر يدرك بالعيان وأول الحس والعقل، وبالله التوفيق.

٥ **الكلام في الحياة**

[١٩٤] **قال أبو محمد**: وقالوا إن الدليل أوجب أن الباري تعالى حي لأن أفعال الحكيمة لا تقع إلا من الحي. وأيضًا فإنه لا يعقل إلا حي أو ميت، فلما أبطل إمكان وقوع الفعل من الميت، صح وقوعه من الحي، ولا بد. ثم انقسم هؤلاء قسمين، فطائفة قالت: هو تعالى حي لا بحياة، وطائفة قالت بل هو تعالى ١٠ حي بحياة.

[١٩٥] واحتجت أنه لا يعقل أحد حيًا إلا بحياة. ولم يكن الحي حيًا إلا لأن له حياة ولولا ذلك لم يكن حيًا. قالوا: ولو جاز أن يكون حي لا بحياة لجاز أن يكون حياة لا بحي.

[١٩٦] وقالت الطائفة الأولى: لم يكن الحي حيًا لأن له حياة لكن لأنه فاعل ١٥ فقط عالم قادر ولا يكون العالم القادر الفاعل إلا حيًا.

[١٩٧] **قال أبو محمد**: وكلا القولين في غاية الفساد، لاتفاق الطائفتين على أن سموا ربهم تعالى حيًا من طريق الاستدلال، إما لنفي الموت والجمادية عنه وإما لأنه فاعل قادر، عالم. ولا يكون الفاعل القادر العالم إلا حيًا يلزمهم أن يطردوا استدلالهم هذا وإلا فهم متناقضون وإذا طردوا استدلالهم هذا لزمهم ولا ٢٠ بد أن يقولوا: إنه تعالى جسم لأنهم لم يعقلوا قط فاعلاً ولا حكيمًا ولا عالمًا ولا قادرًا إلا جسمًا فإذا لم يكن هذا دليلاً على أنه جسم فليس دليلاً على أنه حي.

[198] Yine ifade ettiğimiz konuda onların ittifak etmeleri, bu konudaki istidlallerini bırakmalarını gerektirir. Aksi takdirde onlar, tenakuza düşerler ve kendi istidlallerini geçersiz kılarlar. Bu da "Allah diridir, ancak bir hayat ile değil." diyen kimseye, istidlallerini terk etmelerini gerektirir. Aksi takdirde bu tutarsız olur. Çünkü bizim nezdimizde âlim ve kâdir olan hayat sahibi olmalıdır. Diri olan da ancak hayat ile diridir. Bunun dışında bir şey asla düşünülemez.

[199] Onlara şöyle denilir: "Sizin ile sizin görüşünüzün aksini iddia eden kimse arasında ne fark vardır?" Bunun üzerine o şöyle dedi: "Diri olanın, diri olmasından dolayı kendisine *diri* denilmesi gerekli olmadığına göre, diri olanın kendisine ait bir hayat sıfatının olması da gerekli değildir." Aynı şekilde diri olanın hayat sıfatından dolayı diri diye isimlendirilmesi de gerekmez. Aynı şekilde fâilin diri olduğu için fâil olması da gerekmez. O ancak kendisine ait bir fiil olması sebebiyle fâildir. Aynı şekilde fâilin, kâdir ve âlim olmasından dolayı fâil olması da gerekli değildir. O ancak, kendisine ait bir fiilin olması sebebiyle fâildir. Müellif (telif eden, birleştiren) de böyledir; o kendisinde bir "te'lif/birleştirme" olmasından dolayı müellif diye isimlendirilmiş değildir. Yine *hakîm* de bir fiili muhkem yapmasından dolayı "hakîm" diye isimlendirilmiş değildir. Müellifin, kendisinde bulunan teliften dolayı muhdes olması da gerekli değildir.

[200] Bununla birlikte, bu görüşleri dile getiren kimseler, "Dirinin diri olması, ona ait bir hayatın olmasını şeklindeki bu istidlali gerektirmez." görüşünü beyan eden kimselerden daha doğru bir söz söylemişlerdir. Çünkü biz, diriyi ancak hayat sıfatı ile görebiliriz. Bunu da ancak bir fiil ile anlayabiliriz. Aksi takdirde elbette akılla anlaşılmaz ve delil vasıtasıyla da imkân sahasına da dâhil olmazdı. Nitekim biz örümceğin, arının ve kırlangıcın kendi fiillerini çok iyi yaptıklarını, yuvalarını altı köşeli bir tarzda çamurla ve mumla belli bir düzenle örerek inşa ettiklerini biliriz. Onlarda bulunan bu özellikten dolayı onların hakîm (hikmet sahibi varlıklar) diye isimlendirilmeleri mümkün değildir.

[١٩٨] وأيضًا فإن اتفاقهم على ما ذكرنا موجب على الطائفة الأولى أن يطردوا أيضًا استدلالهم وإلا فهو فاسد. فنقول: إنه لا يكون القادر العالم فيما بيننا إلا ذا حياة ولا يكون حيًا إلا بحياة لا يعقل غير هذا أصلاً.

[١٩٩] ويقال لهم: ما الفرق بينكم وبين من عكس قولكم؟ فقال: إذا كان الحي لا يجب أن يقال إن له حياة من أجل أنه حي، ولا أنه إذا كان حيًا وجب أن يكون له حياة ولا أنه سمى الحي حيًا لأن له حياة فكذلك لم يجب أن يكون الفاعل فاعلاً لأنه حي لكن لأن له فعلاً فقط، ولا وجب أن يكون الفاعل فاعلاً لأنه عالم قادر لكن لأن له فعلاً، وكذلك المؤلف لم يسم مؤلفًا لأن فيه تأليفًا ولا سمي الحكيم حكيمًا لإحكامه الفعل، ولا وجب المؤلف: أن يكون محدثًا للتأليف الذي فيه.

[٢٠٠] على أن من قال بعض هذه القضايا فهو أصح قولا ممن قال: إن يكون الحي حيًا لا يقتضي بذلك الاستدلال أن يكون له حياة لأننا لم نجد قط حيًا إلا بحياة ولا توهمنا ذلك إلا بالعقل ولا يتشكل في العقل ألبتة. ولا يدخل في الممكن بدليل وقد وجدنا العنكبوت والنحل والخطاف تحكم أفعالها وبنائها بالطين وبالشمع مسدسًا على رتبة واحدة وبالنسج ثم لا يجوز أن يسمى شيء منها حكيمًا.

[201] Eğer o, "Ben, ölmeyecek olması sebebiyle, akıl yürüterek Allah Teâlâ'nın diri olduğunu söylüyorum. Nitekim diri olan, ölmeyendir." derse, gerçekten çok çirkin bir söz söylemiştir. Bu durum, onun "Bizler diri değiliz, çünkü biz öleceğiz ve âlemde diri olan yoktur." şeklinde demesini gerektirir. Çünkü "melekler ölecektir." sözü onun sözlerindendir. Dolayısıyla onun görüşüne göre âlemde hiçbir canlı yoktur.

[202] Onlardan bazıları tuhaf bir saçmalıkla şöyle demiştir: "Biz, diri olmadığı halde kendisinde hayat bulunan bir varlık bulduk. O da insanın eli ve ayağıdır."

[203] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu derece câhil olan bir kimsenin, konuşmadan önce ilim öğrenmesi gerekir. Câhil olan bir kimse, hayatın cesede değil nefse ait olduğunu, diri olanın ceset değil nefis olduğunu bilmez mi? Bu kişi, Allah Teâlâ'nın "... *Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur.*"[161] sözünü duymadı mı? Keşke bilseydim! Şâyet bu saçmalık ona geri çevrilip "Bilakis insanın eli, kendisinde hayat olmadığı halde canlıdır." denilse idi, Kendi deliliğine uygun olan bu delilikten ne ile ayırt edilirdi?

[204] Sonra bu adamların görüşleri geçersiz olduğuna göre, biz -yüce Allah'ın güç ve kudretiyle- görünür âlemden hareketle istidlalde bulunarak "Şüphesiz ki Allah Teâlâ bir hayat ile diridir." sözünü dile getiren diğer bir taifeye şöyle deriz: "Sizinle, 'Allah Teâlâ bir cisimdir.' diyen kimse arasında ne fark vardır? Çünkü fiiller, ancak bir cisimden meydana gelebilir. Ayrıca sizin temel prensiplerinize göre ancak cisim ve araz akledebilir. Bir fiilin arazdan meydana gelmesi imkândâhilinde olmayınca, onun kaçınılmaz olarak sadece cisimden meydana geldiği ortaya çıkar. Âlimin, zorunlu olarak akıl sahibi bir cisim olduğu ortaya çıktığına göre, Allah Teâlâ'nın da gönül ve akıl sahibi bir cisim olması da sahîh olmuştur. Yine yüce Allah'ın kâdir olduğu ve kâdir olanın da ancak bir cisim olacağı hususu sahîh olduğuna göre, onun bir cisim olduğu da ortaya çıkmıştır. Onların istidlallerinin bir benzerini yapmak suretiyle aleyhlerine görüş beyan eden kimselere karşı farklılıklarını nasıl ortaya koyacaklar? Onların [başkalarına] gerekli gördüğü hususlar kendilerini bağlamıştır.

[٢٠١] فإن قال: إنما أقول إنه حي استدلالاً بأنه لا يموت، والحي هو الذي لا يموت فقط، كان قد أتى بأسخف قول، وذلك يلزمه أن يقول: إننا لسنا أحياء لأننا نموت، وأنه لا حي في العالم، لأن من قول هذا القائل: إن الملائكة تموت، فليس في العالم حي على قوله.

٥ [٢٠٢] وقد أتى بعضهم بهذيان ظريف فقال: قد وجدنا شيئًا فيه حياة وليس حيًا هو يد الإنسان ورجله.

[٢٠٣] **قال أبو محمد**: ولقد كان ينبغي لمن هذا مقداره من الجهل أن يتعلم قبل أن يتكلم. أما علم لجاهل أن الحياة إنما هي للنفس لا للجسد وأن الحي إنما هي النفس لا الجسد. أما سمع قول الله عز وجل ﴿فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَٰكِن
١٠ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ﴾ وليت شعري لو عكس عليه هذا السخف فقيل له: بل يد الإنسان حية ولا حياة فيها بماذا كان ينفصل من هذا الجنون المطابق لجنونه. ثم إذ قد بطل قول هؤلاء.

[٢٠٤] فنقول بحول الله تعالى وقوته للطائفة الأخرى التي قالت: إنه تعالى حي بحياة استدلالًا بالشاهد: ما الفرق بينكم وبين من قال: هو تعالى جسم. لأن
١٥ الأفعال لا تقع إلا من جسم، فإنه على أصولكم لا يعقل إلا جسم وعرض فلما بطل إمكان الفعل من العرض، صح وقوعه من الجسم فقط ولا بد. ولما صح أن العالم لا يكون إلا جسمًا ذا ضمير، صح أنه تعالى جسم ذو ضمير. ولما صح أنه قادر والقادر لا يكون إلا جسمًا صح أنه جسم، فبأي شيء راموا الانفصال به عكس عليهم مثله سواء بسواء في استدلالهم، وما التزموه لزمهم.

[205] Eğer onlar, "Şüphesiz ki Allah Teâlâ, kendisinin bir cisim olduğunu değil, diri olduğunu haber vermiştir." derlerse, -Allah'ın tevfîk ve inayeti ile- onlara "Allah Teâlâ, kendisine ait bir hayatın olduğunu haber vermemiştir." deriz.

[206] Eğer onlar, "Dirilik, hayatın var olmasını gerektirir." derlerse, onlara "Diri olmak cisim olmayı da gerektirir." diyerek cevap veririz. Bu, bu şekilde devam eder.

[207] Eğer onlar, "Yüce Allah *"Sen, ölmeyecek olan diriye (Allah'a) tevekkül et."*[162] buyurmuştur, dolayısıyla Allah'ın bir hayat sıfatının olması gereklidir." derlerse, onlara şöyle cevap verilir: Eğer bu zorunlu ise, Allah Teâlâ *"O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku."*[163] şeklinde de buyurmuştur. Buradan hareketle "Allah Teâlâ uyanıktır." deyiniz!

[208] Eğer onlar, "Allah, kendisinin uyanık olduğunu ifade etmemiştir." derlerse, onlara şöyle denilir: O, kendisine ait bir hayatının olduğunu da ifade etmemiştir.

[209] Eğer onlar, "Dirilik hayatı gerektirir." derlerse, onlara "Uyku ve uyuklama durumunda olmayan bir kimse de uyanıktır. Bunların arasında fark yoktur." denilir.

[210] Yine onlara şöyle denilir: Allah'a ait bir hayat sıfatının varlığını kabul etmekle O'ndan neyi uzaklaştırmaya çalıştığınızı bize haber verebilir misiniz? Bu şekilde Allah Teâlâ'dan bilinen ölümü ve bilinen ölüm hallerini (mevatiye) mi uzaklaştırdınız? Yoksa bilinmeyen bir ölümü ve bilinmeyen ölüm hallerini mi uzaklaştırdınız? Üçüncü bir ihtimal söz konusu değildir.

[211] Eğer onlar, "Biz, Allah Teâlâ'dan ancak bilinen ölümü ve bilinen ölüm hallerini uzaklaştırdık." derlerse onlara şöyle deriz: Bilinen ölüm ve ölüm halleri, ancak duyular ile irâdî olan hareket ve sükûndan ibaret olan bilinen hayat ile uzaklaştırılabilir. Bu, sizin görüşünüzün hilafınadır. Şâyet bunu dediyseniz, Mücessime'nin görüşünü iptal ettiğimiz gerekçelerle sizin görüşünüzün geçersizliğini de ortaya koymuş oluruz.

[212] Eğer onlar, "Biz, Allah Teâlâ'dan bilinmeyen ölümü ve bilinmeyen ölüm hallerini uzaklaştırdık." derlerse onlara -Allah'ın tevfîk ve inayetiyle- şöyle deriz: Bu akledilemeyen ve düşünülemeyen bir şeydir. Buna dair bir delil de getirilemez. Ayrıca zikrettiğiniz şeyin, akledilebilen (makul) hay isminin gerektirdiği hayat ile nefyedilebilmesi mümkün değildir.

[٢٠٥] فإن قالوا: إنه تعالى أخبر أنه حي، ولم يخبر أنه جسم. قلنا لهم وبالله التوفيق: وإن الله تعالى لم يخبر بأن له حياة.

[٢٠٦] فإن قالوا: إن الحي يقتضي أن له حياة. قلنا لهم: والحي يقتضي أنه جسم، وهكذا أبدًا.

[٢٠٧] فإن قالوا إنه تعالى قال ﴿وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ﴾ فوجب أن يكون حيًا بحياة. قيل لهم: وإن وجب هذا فقال تعالى ﴿لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ﴾ فقولوا: إنه تعالى يقظان.

[٢٠٨] فإن قالوا: لم ينص تعالى على أنه يقظان. قيل لهم: ولا نص تعالى على أن له حياة.

[٢٠٩] فإن قالوا: الحي يقتضي حياة. قيل لهم: ومن ليس نائمًا، ولا وسنان فهو يقظان، ولا فرق.

[٢١٠] ويقال لهم: أخبرونا ماذا نفيتم عنه تعالى بإيجاب الحياة له. أنفيتم عنه بذلك الموت المعهود. والمواتية المعهودة أم موتا غير معهود ومواتية غير معهودة. ولا سبيل إلى قسم ثالث.

[٢١١] فإن قالوا: نفينا عنه الموت المعهود، والمواتية المعهودة. قلنا لهم: إن الموت المعهود والمواتية المعهودة لا ينتفيان ألبتة إلا بالحياة المعهودة التي هي الحس والحركة والسكون الإراديان. وهذا خلاف قولكم ولو قلتموه لأبطلنا قولكم بما أبطلنا به قول المجسمة.

[٢١٢] وإن قالوا: ما نفينا عنه تعالى إلا موتًا غير معهود، ومواتية غير معهودة. قلنا لهم وبالله تعالى التوفيق: هذا لا يعقل، ولا يتوهم، ولا قام به دليل ولا يجوز أن ينتفي ما ذكرتم بحياة يقتضيها اسم الحي المعقول، وهكذا نقول.

Onların “Biz, Allah Teala’yı -sağırlığı ondan nefyetmek için- işiten; körlüğü nefyetmek için gören ve dilsizliği nefyetmek için konuşan diye isimlendirdik.” şeklindeki sözleri konusunda da bu şekilde söyleriz.

[213] Onlara şöyle deriz: Sizler, bu şekilde, bilinen dilsizliğin, sağırlığın ve körlüğün tamamını mı yoksa bilinmeyen sağırlığın, körlüğün ve dilsizliğin tamamını ondan uzaklaştırdınız? Eğer onlar, “Bunların tamamından bilinen şeyleri uzaklaştırdık.” derlerse, onlara şöyle cevap veririz: “Şüphesiz bilinen sağırlık, ancak sağlıklı kulaklar vasıtasıyla olan, bilinen bir işitme ile nefyedilebilir. Yine bilinen körlük, ancak sağlıklı bir görme vasıtasıyla gerçekleşen bilinen bir görme ile olabilir. Bilinen dilsizlik de, dil, hançere ve iki dudaktan gelen bir ses olan bilinen bir kelâm ile nefyedilebilir.”

[214] Eğer onlar, “Bilakis biz, bunların hepsinden bilinmeyen şeyleri uzaklaştırdık.” derlerse, biz de onlara şöyle deriz: “Bu, akledilemeyen ve düşünülemeyen bir şeydir. Buna dair bir delil de sabit olamaz. Uzaklaştırmayı arzu ettiğiniz hususlar bununla uzaklaştırılamaz. Bunlara ilaveten Allah Teâlâ, şâyet kendi zatının dışında olan ezelî bir hayat ile diri olsaydı, bu durumda Allah Teâlâ’nın zatı ve hayatından mürekkep ve müellef olması elbette zorunlu olurdu. Bu da İslâm’ın iptal edilmesi demektir. Dalâlete düşmekten Allah’a sığınırız.

[215] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların “Allah bize ancak akledebileceğimiz şeylerle hitap eder.” sözleri ve “Fâilin, ancak kendi zatının dışında olan bir ilim ile âlim; kendisi dışındaki bir hayat ile diri; kendisi dışındaki bir kudret ile kâdir; kendi zatı dışındaki bir kelâm ile mütekellim; zatının dışındaki bir işitme ile işiten (sâmi‘) ve de kendisi dışındaki bir görme ile de gören olması aklın bedihî kuralları içindedir.” şeklindeki iddialarına gelince, -Allah’ın inayet ve yardımıyla- biz şöyle deriz: Onların ifade ettiği gibi bu hüküm, aleyhine bir delil ortaya konulamayan bir hükümdür. Sonra onlara şöyle sorarız: Siz, meyve veren bir ağaçta ortaya çıkan/yetişen yakıcı bir ateşi[164] hiç düşünebilir ya da hayal edebilir misiniz? İşte bu, cehennemin özelliğidir -ki bunu inkâr ettiğinizde küfre düşersiniz-. Yine sizler, ölmeksizin/tükenmeksizin yenilen ya da ateşte pişirilen canlı bir kuşun varlığını hiç düşünebilir misiniz? İşte bu, cennetin özelliğidir -ki bunu inkâr ettiğinizde küfre düşersiniz-. Bunun benzerleri çoktur. Hakikat, -bir delil gelmediği müddetçe- bildiğimiz ve aklettiğimiz şeylerden ayrılmamamızdır.

في قولهم: سميناه تعالى سميعًا لنفي الصمم وبصيرًا لنفي العمى، ومتكلمًا لنفي الخرس.

[٢١٣] فنسألهم هل نفيتم بذلك كله الخرس المعهود والصمم المعهود والعمى المعهود أم صممًا لا يعهد وعمى غير المعهود وخرسًا غير المعهود؟ فإن
٥ قالوا: نفينا المعهود من كل ذلك. قلنا: إن الصمم المعهود لا ينفي إلا بالسمع المعهود الذي هو بإذن سالمة والعمى المعهود لا ينتفي إلا بالبصر المعهود الذي هو حدقة سالمة والخرس المعهود لا ينتفي إلا بالكلام المعهود الذي هو صوت من لسان وحنك وشفتين.

[٢١٤] فإن قالوا: بل نفينا من كل ذلك غير المعهود. قلنا: هذا لا يعقل ولا
١٠ يتوهم ولا يصح به دليل ولا ينتفي بما أردتم نفيه به. وأيضًا فإن الباري تعالى لو كان حيا بحياة لم يزل وهي غيره لوجب ضرورة أن يكون تعالى مؤلفًا مركبًا من ذاته وحياته، وسائر صفاته ولكان كثيرًا لا واحدًا وهذا إبطال الإسلام، ونعوذ بالله من الخذلان.

[٢١٥] **قال أبو محمد**: وأما قولهم: إنما خاطبنا الله بما نعقل ودعواهم أن
١٥ في بديهة العقول: أن الفاعل لا يكون إلا عالمًا بعلم هو غيره، حيًا بحياة هي غيره، قادرًا بقدرة هي غيره، متكلمًا بكلام هو غيره سميعًا بسمع هو غيره، بصيرًا ببصر هو غيره. فإنا نقول وبالله تعالى نتأيد: إن هذه القضية كما ذكروا، ما لم يقم برهان على خلاف ذلك. ثم نسألهم: هل عقلتم قط أو توهمتم نارًا محرقة تنبت في الشجر المثمر. وهذه صفة جهنم التي إن أنكرتموها كفرتم.
٢٠ وهل عقلتم قط طيرًا حيًا يؤكل دون أن يموت أو يعاني بنار؟ وهذه صفة الجنة التي إن أنكرتموها كفرتم. ومثل هذا كثير وإنما الحق ألا نخرج عما عهدناه وما عقلناه إلا أن يأتي برهان.

[216] Eğer onlar, iddianın bu kadarıyla yetinirlerse, Mücessime'nin "Allah bize, düşünemediğimiz bir şeyle değil, anladığımız ve düşünebildiğimiz şeyle hitap etti." diyerek ifade ettiği benzer iddialarını da kabul etsinler. Nitekim Allah Teâlâ, kendisine ait bir göz, el ve yüz olduğunu, buluttan bir gölge içinde indiğini[165] bize haber vermiştir. Onlar: "Bunların tamamı, uzuvlar ve hareketler olduğundan ve onların da (yani uzuvlar ve hareketlerin) cisim olmasından hareketle düşünebildiğimiz şeylere hamledilebilir." dediler ve bununla yetindiler. Zira onlar şöyle dediler: "Aklın bedihi kuralları ve te'viliyle bildik ki 'fâilin ancak bir mekanda bulunan bir cisim olması zorunludur.' Yine aklın zorunlu kurallarıyla bildik ki 'var olan her şey ancak cisim ve arazdır. Cisim ve araz olmayan şey ise yoktur. Dolayısıyla bir şey araz değilse cisimdir. Allah Teâlâ da araz olmadığına göre kaçınılmaz olarak cisimdir."

[217] Aynı şekilde bu yorumun bir benzerini Mu'tezile'den de kabul etsinler. Zira onlar, Allah Teâlâ'nın görülmesi (rü'yet) görüşünü iptal sadedinde şöyle demişlerdi: "Biz, aklın zorunlu kurallarıyla biliriz ki ancak renkli (mülevven) olan ve bir mekanda yer edinmiş olan bir cisim görülebilir. Yine onlar şöyle dediler: Aklın zorunlu ve açık kuralları ile biliriz ki, bir şeyi yapan bir kimse ancak onunla vasıflandırılır ve o şey kendisine nispet edilir. Şâyet Allah Teâlâ, şerri ve zulmü yaratsa idi, elbette bunlar O'na nispet edilir ve bu ikisiyle vasıflandırılırdı."

[218] Yine bunun bir benzerini Dehriyye'den de kabul etsinler. Çünkü onlar, "Biz, aklın zorunluluk kuralıyla biliriz ki birşey, ancak bir şeyden veya bir şeyde meydana gelebilir." demişlerdir.

[219] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu gruplardan her biri, akıllara aykırı olan bâtılı iddia ediyorlar. Bu konuda doğru ve gerçek olan ise şudur: Herhangi bir şeyin aklın açık kuralları, zorunluluğu ve teviliyle bilinebilecek bir konuda iddiada bulunan herkesin söz konusu bu iddiası eğer müşahede edilen duyulara dayanıyorsa, bu fâsid ve yalan bir iddiadır. Çünkü akıllar, kör bir kimsenin tasavvur ettiği renkler gibi, duyularda teşekkül etmeyen şeyleri gerektirebilir. Halbuki âmâ söz konusu renkleri bir duyuda şekle bürümüş değildir. Buna rağmen âmâ, renklerin varlığıyla alakalı olarak kendisine gelen haberin sıhhati ve tevatüründen dolayı aklının zorunlu kuralları sebebiyle söz konusu renklerin varlığını kesin olarak kabul eder.

[٢١٦] فإن قنعوا بهذا القدر من الدعوة فليقنعوا بمثل هذا من المجسمة إذ قالوا: إنما خاطبنا الله تعالى بما نفهم ونعقل، لا بما لا يعقل، وقد أخبرنا الله تعالى أن له عينًا ويدًا ووجهًا، وأنه ينزل ويجيء في ظلل من الغمام. قالوا: فكل هذا محمول على ما عقلنا من أنها جوارح وحركات، وأنها جسم وأقنعوا به منهم أيضًا، إذ قالوا: ببديهة العقل وأوله: عرفنا ووجب أنه لا يكون الفاعل إلا جسما في مكان. وبضرورة العقل علمنا: أنه لا شيء إلا بجسم أو عرض، وما لم يكن كذلك فهو عدم، وإن لم يكن عرضًا فهو جسم. والباري تعالى ليس عرضًا فهو جسم ولا بد.

[٢١٧] وأقنعوا بمثل هذا من المعتزلة إذ قالوا في إبطال الرؤية بضرورة العقل عرفنا: أنه لا يرى إلا جسم ملون، وما كان في حيز، وإذ قالوا بضرورته وبديهته، علمنا أن كل من فعل شيئًا فإنما يوصف به وينسب إليه، فلو أنه تعالى خلق الشر والظلم لنسبا إليه، ووصف بهما.

[٢١٨] واقنعوا بهذا من الدهرية، إذ قالوا: بضرورة العقل: علمنا أنه لا يكون شيئًا إلا من شيء أو في شيء.

[٢١٩] **قال أبو محمد**: فكل طائفة من هذه الطوائف تدعي الباطل على العقول. والحقيقة في هذا هو أن كل من ادعى في شيء ما أنه يعرف ببديهة العقل وضرورته، وأوله أن ينظر في تلك الدعوى فإن كانت مما ترجع إلى الحواس المشاهدة، فهي دعوى كاذبة فاسدة، لأن العقول توجب أشياء لا تشكل في الحواس، كالألوان التي لا يتوهمها الأعمى ولا يتشكلها بحاسة وهو موقن بها بضرورة عقله لصحة الخبر وتواتره عليه بوجودها.

Aynı şekilde kişinin tasavvur edemediği sesler de böyledir. Sağır olarak doğan bir kimse onları tasavvur edemez. Bununla birlikte o, seslerin sıhhatine dair kendisine gelen haber-i tevatürden dolayı bunların doğruluğunu aklıyla kesin olarak kabul eder.

[220] Eğer bu iddia, -duyuların tavassutu olmaksızın- mücerret/soyut akla dayanıyorsa, bu doğru bir iddiadır. Ancak Eş'ariyye'den, Mücessime'den, Mu'tezile'den ve Dehriyye'den naklettiğimiz bu iddialar konusunda onlar hata etmişlerdir. Çünkü onlar, duyularıyla idrak ettikleri hususları aklın temel ilkelerine (evvelü'l-'akl) nispet ettiler.

[221] Biz şöyle deriz: Akıl kaçınılmaz olarak duyularla idrak edilemeyen varlıkların bilinmesini gerekli kılar. Özellikle Dehriyye'nin iddiası, aklın zorunluluğu ve temel ilkeleri sebebiyle, herhangi bir cismin ve arazın başlangıcı olmayan bir zamanda var olmasının mümkün olmadığını bilmemiz açısından bir benzeriyle teârüz oluşturur. İşte bu hakikattir. Onların sadece duyularıyla müşahede ettikleri şeylere dayandıkları iddiaları değil. Başarı Allah Teâlâ'nın inayetiyledir.

[222] Bunlara ilaveten söz konusu kimselere şöyle denilir: Ölümü ve ölüm hallerini Allah Teâlâ'dan nefyetmek için O'nu "diri"; âcizliği nefyetmek için "kudret sahibi" ve de cehaleti nefyetmek için "âlim" olarak isimlendirdiğinizde, bu durumda O'ndan "hissizliği" nefyetmek için O'nu "çokça hisseden"; koku almamayı nefyetmek için "çokça koku alan"; sakinliği ve hareketsizliği nefyetmek için "hareket eden"; akılsızlığı nefyetmek için "akıllı/akleden" ve korkaklığı nefyetmek için de O'nu "cesaretli" diye isimlendirmeniz kaçınılmaz olarak gerekli olur.

[223] Eğer bundan kaçınırlarsa bu durumda Allah Teâlâ'yı *diri, âlim, kâdir* ve *cömert* şeklinde isimlendirmeniz hususundaki istidlalinizde tenakuza düşmüş olurlar.

[224] Eğer onlar, "Zikrettiğimiz şeylerden herhangi birisiyle Allah Teâlâ'nın isimlendirilmesi mümkün değildir, çünkü bu konuda nas gelmemiştir." derlerse onlara şöyle cevap verilir: "Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın bir hayat sıfatının olduğuyla alakalı olarak da bir nas gelmemiştir. Allah Teâlâ 'söz konusu sıfatların zıtlarını nefyetmek için hayy, âlim ve kâdir diye isimlendirilmemiştir. Fakat biz yüce Allah'ın "hayy, âlim ve kadîr" şeklinde isimlendirilmesiyle alakalı olarak bir nas geldiği için O'nu bu şekilde isimlendirdik.

وكالصوت الذي لا يتوهمه ألبتة ولا يشكله من ولد أصم أصلع وهو موقن بعقله بصحة الأصوات لتواتر الخبر عليه بصحتها.

[٢٢٠] وإن كانت تلك الدعوى ترجع إلى مجرد العقل، دون توسط لحواس فهي دعوى صادقة، وهذه الدعاوى التي ذكرنا عن الأشعرية والمجسمة والمعتزلة والدهرية، فإنما غلطوا فيها، لأنهم نسبوا إلى أول العقل ما أدركوه بحواسهم.

[٢٢١] وقد قلنا: إن العقل يوجب ولا بد معرفة أشياء لا تدرك بالحواس، ولا سيما دعوى الدهرية، فإنها تعارض ممثلها من أن بضرورة العقل وأوله علمنا أنه لا يمكن وجود جسم وعرض في زمان لا أول له، وهذا هو الحق، لا دعواهم التي عولوا فيها على ما شاهدوه بحواسهم فقط، وبالله تعالى التوفيق.

[٢٢٢] وأيضًا فيقال لهم: إذا سميتموه حيًا لنفي الموت والمواتية عنه تعالى، وقادرًا لنفي العجز وعالمًا لنفي الجهل فيلزمكم ولا بد أن تسموه حساسًا لنفي الخدر عنه وشمّامًا لنفي الخشم عنه. ومتحركًا لنفي السكون والجمادية عنه وعاقلاً لنفي ضد العقل عنه وشجاعًا لنفي الجبن عنه.

[٢٢٣] فإن امتنعوا من ذلك كانوا قد ناقضوا في استدلالهم في تسميتهم إياه حيًا عالمًا قادرًا جوادًا.

[٢٢٤] فإن قالوا: إنه لا يجوز أن يسمي بشئ مما ذكرنا لأنه لم يأت به نص. قيل لهم: وكذلك لم يأت نص بأن له تعالى حياة، ولا أنه سمي حيًا عالمًا قادرًا لنفي أضداد هذه الصفات عنه لكن لما جاء النص بأنه تعالى تسمى بالحي العالم القدير سميناه بذلك.

Şâyet bu konuda bir nas gelmemiş olsaydı, birilerinin Allah Teâlâ'yı bunlardan biriyle isimlendirmesi doğru olmazdı. Çünkü Allah'ı yarattığı varlıklara benzetmiş olurdu. Özellikle de sözlükte hakikatleri bilen ve ayırt eden kimse için kullanılan "hayy" lafzı böyledir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"(Aklen ve fikren) diri olanları uyarması ve kâfirler hakkındaki o sözün (azabın) gerçekleşmesi için Kur'ân'ı indirdik."*[166] Allah Teâlâ, burada, "hayy" lafzı ile imanı kabul eden iman[la küfrü] ayırt edebilen bir âlimi murat etmiştir.

[225] Bunlara ilaveten onlar, teşbihi kabul etmediklerini iddia ediyorlar, sonra da onu en ileri seviyede irtikap ediyorlar. Şöyle diyorlar: Bize göre fâil olanın diri, âlim ve kâdir olması gerektiğinden, her şeyi yaratan Allah Teâlâ'nın diri, âlim ve kâdir olması zorunludur. İşte bu, onların Allah Teâlâ'yı yarattıklarıyla mukayese ettikleri ve O'nu mahlûkatına benzettikleri sözleridir. Kıyası kabul edenlere göre bir şeyin ancak kendi dengi ile mukayese edilmesi doğru olur. Bununla birlikte bir şeyin her açıdan kendisinden farklı olan ve hiçbir açıdan kendisine benzemeyen bir şeyle mukayese edilmesine gelince, işte bu hiç kimse nezdinde hiçbir şekilde asla geçerli değildir. Kaldı ki kıyasın tamamını bâtıl kabul edenlere göre bu nasıl mümkün olur?

[226] Bunlara ilaveten kişinin kendisi dışınakilerin hayatını akılla bilemediği hayat [sıfatı] ancak duyu ve irâdî harekettir. Bir kişi bir diriyi ancak idrak eden ve irâdî olarak hareket eden olarak bilebilir. Bu zorunlu olarak bilinen bir durumdur. Her kim bunu inkar ederse duyu, müşahede ve zorunlu bilgiyi inkar etmiştir ve konuşulur olmaktan çıkmıştır.

[227] Şâyet onlardan biri "Şüphesiz ki ölüler, hareket ederler." derse, câhilliğini ortaya koymuş olur. Çünkü biz, irâdî hareketi kastettik. Bu câhil kişi irâdî hareketle ıztırârî/zorunlu olanını birbirinden ayırt edemediğine göre konuşmadan önce bunları öğrenmesi gerekir. Diri olmayan varlıklardan ortaya çıkan hareketlerin hiçbiri kendilerine ait irâdî hareketler değildir. Bu zorunlu hareket ancak, ya Allah Teâlâ'nın ya da O'nun dışındaki bir şeyin hareket ettirmesiyle meydana gelen bir harekettir.

ولولا النص ما جاز لأحد أن يسمى الله تعالى بشئ من ذلك، لأنه كان يكون مشبهًا له بخلقه لا سيما ولفظة الحي تقع في اللغة على العالم المميز بالحقائق. قال تعالى﴿لِّيُنذِرَ مَن كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾ فأراد بالحي هاهنا: العالم المميز بالإيمان، المقر به.

٥ [٢٢٥] وأيضًا منهم يدعون أنهم ينكرون التشبيه ثم يركبونه أتم ركوب فيقولون: لما لم يكن الفعال عندنا إلا حيًا عالمًا قادرًا وجب أن يكون الباري الفاعل للأشياء حيًا عالمًا قادرًا وهذا نص قياسهم له على المخلوقات وتشبيهه تعالى بهم ولا يجوز عند القائلين بالقياس أن يقاس الشيء إلا على نظيره. وأما أن يقاس الشيء على خلافه من كل جهة وعلى ما لا يشبهه في شيء ألبتة فهذا ١٠ ما لا يجوز أصلاً عند أحد، فكيف والقياس كله باطل لا يجوز.

[٢٢٦] وأيضًا فإن الحياة التي لا يعرف أحد بالعقل حياة غيرها إنما هي الحس الحركة الإرادية ولا يعرف أحد الحي إلا بالإحساس المتحرك بإرادة وهذا أمر يعرف بالضرورة، فمن أنكر ذلك فقد أنكر الحس والمشاهدة والضرورة وخرج عن أن يكلم.

١٥ [٢٢٧] فإن قال قائل منهم: إن الموات قد يتحرك فلم يزد على أن أبان عن قوة جهله، لأنه إنما قلنا الحركة الإرادية فإذا لم يفرق هذا الجاهل بين الحركة الإرادية والاضطرارية فينبغي له أن يتعلم قبل أن يتكلم. وكل حركة ظهرت من غير حي، فليست حركة إرادية له لكنها تحريك المحرك له، إما الباري تعالى وإما من دونه.

[228] Onların görüşünü zorunlu olarak iptal eden şeylerden biri, yüce Allah'ın âlim ve kâdir olduğundan dolayı *diri* diye isimlendirilmesidir. Halbuki bizler, pek çok diri/canlı varlıklar biliriz ki onlar âlim ve kudret sahibi değillerdir. Nitekim doğdukları anda çocuklar; derin uykuda olan, sarhoş ve uyuşturulmuş bir kimse ve ahmak câhiller böyledir. Yine solucan ve böcekler, bağlı olma ve benzeri sebeplerle bulunduğu yerden ayrılamayanlar ve diğer canlılardan hasta olanlar da böyledir. İşte bunların tamamı canlıdır ama hiçbiri âlim ve kâdir değildir. Böylece zorunlu olarak ortaya çıkmıştır ki hayat vasfının ilim ve kudretle ilişkilendirilmesinin hiçbir manası yoktur. Fakat bu konudaki hakikat şudur: Canlıların bazıları âlim ve kâdirdir. Her canlıâlim ve kâdir değildir ancakidrak etmeyen ve irade ile hareket etmeyen canlı bir şeyin bulunmasının da imkânı yoktur.

[229] Eğer onlar baygın olanı zikrederlerse, bu dahi onların aleyhine döner. Çünkü baygın olan bir kimse, ne âlimdir ne de kâdirdir. Onda zorunlu olarak var olan duyuya (his) gelince, şâyet o şiddetli bir şekilde dövülse elbette acısını hisseder ve kendisine geldiğinde bunu haber verir. Aynı şekilde uyuşturulmuş (sarhoş) ve baygın kimsenin bazı uzuvlarında duyu ve irâdî hareketler elbette devam edebilir. Biz, bu konuda zorunlu olanı açıkladık. O da, Allah Teâlâ'nın isimlendirilemeyeceğidir. Biz, Allah Teâlâ'nın mahlûkatıyla müşterek olduğu bir ismi ya da bir haberi akıl yürütme yoluyla O'ndan haber veremeyiz. Fakat şöyle diyebiliriz: Şüphesiz Allah Teâlâ, hiçbir şey hakkında câhil kalmaz. Bu sıfata O'ndan başka hiçbir kimse müstahak değildir. Ve yine şöyle deriz: Elbette O gâfil olmaz, dalâlete düşmez, hata etmez, uyumaz, şaşkınlığa/hayrete düşmez, hastalanmaz, vehmeden bir kimse ona gizli kalmaz, hiçbir soru karşısında âciz kalmaz ve unutmaz... Yaratılmışlardan hiçbiri için bunların geçerli olması mümkün değildir. Sonra Kur'ân ve hadislerin getirdiklerini geldiği şekilde kabul ederiz, bunlara ne bir şey ekler ne bunlardan bir şey çıkarır ve ne de bunlarda bir değişiklik yaparız. Biz mahlûkatı hakkında da kullanılan bu lafızlar hususunda Allah'ın bilinenden farklı olduğuna inanırız.

[٢٢٨] ومما يبطل قولهم ضرورة: أنه إنما سمي تعالى حيًا لأنه عالم قادر، ووجدنا أحياء كثيرة ليسوا علماء ولا قادرين كالأطفال حين ولادتهم وكالنائم المستثقل وكالمخدور من المجانين وكضعاف الدود والصوداب وما لا ينتقل عن محله كالوصل وغيره، وكالمريض من سائر الحيوان فهذه كلها أحياء ليس شيء منها عالمًا ولا قادرًا، فصح ضرورة أنه لا معنى للحياة يرتبط بالعلم والقدرة لمن الحق في ذلك أن بعض الأحياء عالم قادر وليس كل حي عالمًا قادرًا ولا سبيل إلى وجود حي غير حساس ولا متحرك بإرادة.

[٢٢٩] فإن ذكروا: المغمى عليه فذلك عائد عليهم لأنه ليس عالمًا ولا قادرًا. وأما الحس ففيه بالضرورة ولو جش جشًا قويًا لتألم ولأخبر بذلك عند انتباهه وكذلك الحس والحركة الإرادية باقيان لا بد في بعض أعضاء المخدور والمغمى عليه ولا بد وقد بينا الواجب في هذا وهو أنه لا يسمى الله عز وجل ولا نخبر عنه من طريق الاستدلال باسم يشاركه فيه شيء من خلقه ولا بخبر يشاركه فيه شيء من خلقه ولكننا نقول: إنه تعالى لا يجهل شيئًا أصلًا وهذه صفة لا يستحقها أحد دونه تعالى. ونقول: لا يغفل ألبتة، ولا يضل ولا يسهو ولا ينام ولا يتحير ولا ينحل ولا يخفى عليه متوهم ولا يعجز عن مسئول عنه ولا ينسى، وكل هذا فلا يستحقه مخلوق دونه تعالى أصلًا. ثم نقر بما جاء به القرآن والسنن كما جاء لا نزيد ولا ننقص منه ولا نحيله فنؤمن بأنه بخلاف المعهود فيما يقع عليه ذلك اللفظ من خلقه.

[230] Arapçadaki ve bütün lisanlarda var olan "sıfat" lafzına gelince, şüphesiz ki bu kendisiyle vasıflanan varlığa yüklenen manadan ibarettir ve bunun dışında sıfata ait bir mana elbette yoktur. Bu da Allah Teâlâ'ya izafe edilmesi caiz olmayan bir durumdur. Ancak şu kadar var ki Allah Teâlâ'nın kendi zatından haber verdiği bir nas (ayet) gelirse biz ona iman ederiz ve o zaman bu ismin, herhangi bir sıfattan müştak olmayan bir alem ve bununla celil ve aziz olan Allah'tan başkasının murat edilmediği ve elbette O'nun dışındaki bir kimseye dönmeyecek olan Allah'a ait bir haber olduğunu biliriz.

[231] Bütün bunlardan daha garip olanı ise onların bir fiilin ancak diri olandan meydana geldiğini kabul etmeleri sebebiyle yüce Allah'ı "diri" olarak isimlendirmeleri; sonra da "Allah diğer canlılar gibi değildir." diyerek kendi delillerine dönüp onu ifsâd etmeleridir. Çünkü onlar, fiillerin sadece kendilerinden sadır olduğu diriler gibi olmayan bir diriden fiilin ortaya çıkmasını zorunlu gördüklerinde "Fiillerin ortaya çıkması -kabul ettikleri üzere- o varlığın canlılardan olmasına delildir." görüşlerini inkar etmiş oldular.

[232] Yakînî olarak biliriz ki âlemdeki her kudret sahibinde mevcut olan kudret ondaki bir arazdır. Yine aklın zorunlu kuralı gereği bilinen dirilerdeki hayat da o diri/canlıda bulunan bir arazdır. Dünyada âlim olan herkesteki ilim de aynı şekildedir. Onlar, Allah Teâlâ'nın bu durumdan farklı olduğu hususunda bizimle muvafıktırlar. Bunun bizim nezdimizde âlim ve kâdir olan varlıktaki -olmadığı takdirde âlimin âlim, kâdirin de kâdir olmadığı- sıfatlarla vasıflanmış olması geçersiz olunca; ayrıca bizim nezdimizde fiil ancak bu sıfata sahip kişiden ortaya çıkacağına göre Allah Teâlâ'nın "bizim nezdimizde fiil ancak âlim ve kâdir olandan sadır olur." ilkesine istinâden kâdir, âlim ve hayy/diri isimleriyle tesmiyesi zorunlu olarak bâtıl olmuş olur.

[233] Çünkü araz olmayan bir ilmin ve yine araz olmayan bir hayatın varlığına cevaz vermişlerdir ki bu, gayr-i ma'kûl bir durumdur. Dolayısıyla onlar, hayat sıfatı olmaksızın dirinin varlığını, işitme sıfatı olmaksızın işitenin varlığını, görme sıfatı olmaksızın görenin varlığını inkâr edemezler. Bunların tamamı da bilinenin dışına çıkmaktır, bunların arasında bir fark yoktur. Bilinenin dışına çıkmak ancak Hâlik Teâlâ'dan bir âyet geldiğinde ya da zorunlu bir aklî kesin delil ikame edildiğinde mümkün olur. Aksi takdirde mâlumun dışına çıkmak doğru olmaz. Hayat, irade, sem' ve basar lafızlarıyla ilgili de asla bir âyet gelmemiştir.

[٢٣٠] وأما لفظ الصفة في اللغة العربية وفي جميع اللغات فإنما هو عبارة عن معنى محمول في الموصوف بها لا معنى للصفة غير هذا ألبتة. وهذا أمر لا يجوز إضافته إلى الله تعالى ألبتة إلا أن يأتي نص بشيء أخبر الله تعالى به عن نفسه فيؤمن به، وندري حينئذ أنه اسم علم لا مشتق من صفة أصلًا وأنه خبر عنه تعالى لا يراد به غيره عز وجل ولا يرجع منه إلى سواه ألبتة.

[٢٣١] والعجب كل العجب أنهم يسمون الله حيًا لأنهم لم يجدوا الفعل يقع إلا من حي ثم يقولون: إنه لا كالأحياء فعادوا إلى دليلهم فأفسدوه لأنهم إذا أوجبوا وقوع الفعل من حي ليس كالأحياء الذين لا تقع الأفعال إلا منهم فقد أبطلوا أن يكون ظهور الأفعال دليلًا على أنها من حي كما عهدوه.

[٢٣٢] وقد علمنا يقينًا أن القدرة من كل قادر في العالم فإنما هي عرض فيه، وأن الحياة في الحي المعهود بضرورة العقل عرض فيه أيضًا، وأن العلم في كل عالم في العالم كذلك وقد وافقونا على أن الباري تعالى بخلاف ذلك فإذ قد بطل أن يكون هذا موصوفًا بصفة القادر فيما بيننا والعالم منا التي لولاها لم يكن العالم عالمًا والقادر قادرًا فإن الفعل فيما بيننا لا يقع إلا من أهل تلك الصفة، فقد بطل ضرورة أن يسمى الباري تعالى بإسم قادر وعالم أو حي استدلالًا بأن الفعل فيما بيننا لا يقع إلا من عالم قادر.

[٢٣٣] وإذ قد جوزوا وجود علم ليس عرضًا وحياة ليست عرضًا، وهذا أمر غير معقول أصلًا، فلا ينكروا وجود حي لا بحياة وسميع لا بسمع وبصير لا ببصر وكل هذا خروج عن المعهود ولا فرق. وإنما يستجاز الخروج عن المعهود إذا جاء به نص من الخالق عز وجل أو قام به برهان ضروري وإلا فلا. ولم يأت نص قط بلفظ الحياة ولا الإرادة ولا السمع ولا البصر.

[234] Bazıları "Diri (hayy), bir irade ile hareket eden ve idrak eden/duyarlı bir varlıktır. Çünkü biz, diri olan varlığın ancak bir irade ile hareket eden ve idrak eden/duyarlı bir varlık olduğunu müşahede ettik." diyen bir kimseye sadedinde delil getirip şöyle demiştir: "Bir kimse bitkilerin ancak yeşil olduğunu, yeşil olan varlıkların da ancak bitkiler olduklarını kabul etmişse, bu şekilde her yeşil varlığın bitki olduğuna kesin olarak inanmış olur ve böylece hataya düşmüş olur."

[235] Ebû Muhammed şöyle dedi: Böylesi bir kimseye söylenecek ilk şey şudur: Sen bunu, ancak diri, âlim ve kâdir olan bir kimsenin fa"âl/çokça eylemde bulunan olabileceğiyle alakalı istidlalde bulunman hususunda kendine söylemelisin. Bunların arasında bir fark yoktur.

[236] Sonra -Allah'ın yardımıyla- onların, bununla gerçekleşen şey arasındaki farkı bilmemelerinden hareketle fesat ve fikir ayrılığı çıkardıkları hususları açıklamaya başlarız ve şöyle deriz -Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır-: Arazlar iki kısma ayrılır. Bunlardan ilki **zatî** olup, canlı birisine ait duyu ve irâdî harekette olduğu gibi ancak kendisini taşıyan varlığın yok olması (butlan) ile yokluğu düşünülebilir. Kişinin ilimleri temyiz/ayırt etme ve zanaatler konusunda tasarrufta bulunma ve benzeri imkânına rağmen ölüm ihtimalinin bulunması böyledir. Bu arazların bir kısmından hareketle varlıkların fasılları ve sınırları/tanımları ortaya konulur. Öyle ki bu arazlar vasıtasıyla söz konusu varlıklar, aynı cinsin altında bulunan türlerden olan diğer varlıklardan ayırt edilirler. İşte bu kısım, bu ismi taşıyan varlıkların tamamında varlığı kesindir.

[237] İkinci kısım ise **gayrî**dir (yani zatın dışındadır). O da, yokluğu (butlanı) düşünülebilen şeydir. Onun yokluğu bulunduğu şeyin mâhiyetini etkilemez. Devenin ve koyunun geviş getirmesi, balın tatlı olması ve karganın siyah olması gibi.Acı bir bal bulunsa -ki biz bunun var olduğunu biliriz- bu durum onun bal olmasını iptal etmez. Aynı şekilde beyaz renkli bir karga bulunsa -ki vardır- bununla onun karga olması ortadan kalkmaz. Dolayısıyla bu kısmın benzeri, onun mevcudiyetini kesin olarak ortadan kaldırmaz. Bu ayrım/fark, bitkilerde de söz konusudur. Çünkü bitkilerin kırmızı ya da sarı olarak düşünülmesi onların "bitki" diye isimlendirilmelerini ortadan kaldırmaz. Fakat bitkilerin topraktan gelişip büyümediklerini, toprağın nem ve suyundan gıdalanmadıklarını ve gün ışığına doğru uzayıp gitmediklerini düşünürsen, bunlar kesinlikle bitki olamazlar.

[٢٣٤] واحتج بعضهم في معارضة من قال: إن الحي لا يكون إلا حساسًا متحركًا بإرادة لأننا لم نشاهد قط حيًا إلا حساسًا متحركًا بإرادة فقال هذا المعترض إن من اتفق له ألا يرى نباتًا إلا أخضر ولا أخضر إلا نباتًا فقطع بأن كل أخضر فهو نبات فقد أخطأ.

٥ [٢٣٥] **قال أبو محمد**: فأول ما يقال له: قل هذا لنفسك في استدلالك بأنك لم تر قط فعالًا إلا حيًا عالمًا قادرًا ولا فرق.

[٢٣٦] ثم نعود بعون الله تعالى إلى بيان ما شغبوا به، مما لا يعرفون الفرق بينه وبين ما يقع عليه فنقول وبالله تعالى التوفيق: إن الأعراض تنقسم إلى قسمين، أحدهما ذاتي لا يتوهم بطلانه إلا ببطلان حامله كالحس والحركة الإرادية ١٠ للحي، وكذلك احتمال الموت للإنسان مع امكانية التمييز للعلوم والتصرف في الصناعات وما أشبه هذا. ومن هذه الأعراض تقوم فصول الأشياء وحدودها التي تفرق بينها وبين غيرها من الأنواع التي تقع معها تحت جنس واحد فهذا القسم مقطوع على وجوده في كل ما وقع اسم حامله عليه.

[٢٣٧] والقسم الثاني، غيري وهو ما يتوهم بطلانه ولا يبطل بذلك ما هو فيه ١٥ كاجترار البعير وحلاوة العسل وسواد الغراب فإن وجد عسل مر وقد وجدناه لم يبطل بذلك أن يكون عسلًا وكذلك لو وجد غراب أبيض وقد وجد لم يبطل بذلك أن يكون غرابًا. فمثل هذا القسم لا يقطع على أنه موجود ولا بد أبدًا. فهذا الفرق بين ما شغب به من النبات لأنه إن توهم النبات أحمر أو أصفر لم يبطل أن يسمى نباتًا ولكنه إن توهم أن يكون النبات غير نام من الأرض ولا متغذ ٢٠ برطوباتها منجذبًا نحو الهواء فإنه لا يكون نباتًا أصلًا.

[238] Bunlara ilaveten onlardan bazıları şöyle demiştir: Allah Teâlâ'nın bir irade ile hareket eden ve idrak eden bir varlık olduğunu bilmeyen bir kimse, O'nun diri olduğunu bilebilir. Böyle diyen bir kimseye şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ'ya ait bir hayat sıfatının olduğunu bilmeyen bir kimse O'nun diri olduğunu bilebilir. Aynı şekilde O'nun bileşik ve sonradan var olmuş bir varlık olduğunu bilmeyen bir kimse O'nun cisim olduğunu bilebilir. Câhillerin ahmaklıklarından ortaya koydukları vehimler akıl ve ilim sahiplerine yönelik bir delil olamaz. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[239] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şu durum zorunlu aklî bir delildir: Âlemdeki her bir sıfat, zorunlu olarak, iki taraf arasında ya da bu iki taraftan birinde ya da karşıtında var olan bir arazdır. Dolayısıyla onu taşıyan varlık, zorunlu olarak zıtları kabul edendir. Âlemde hiçbir âlim yoktur ki onun câhilliği düşünülmesin. Yine âlemde hiçbir kudret sahibi yoktur ki hakkında âcizlik düşünülmesin. Âlemde hiçbir diri yoktur ki sakinlik, hareket, duyu ve uyanıklık bunların tamamı onda düşünülmesin. Biz, mecâzî olarak değil, hakîkî manada Allah Teâlâ'nın rahmet edenlerin en merhametlisi olduğunu biliriz. Her kim bunu inkâr ederse o kâfirdir; kanı ve malı helaldir. Allah Teâlâ, çocukları çiçek hastalığı, zayıflık, cinnet, boğulma ve acılarla ölünceye kadar imtihan eder ve aynı şekilde ölünceye kadar açlıkla imtihan eder. Babaların ve aynı şekilde annelerin çocuklarını kaybetmeleri sebebiyle canları yanar, büyük acılar çekerler. Canlıların bir kısmı da diğer bir kısmını çoluk çocuğunu helâk ederek acıya gark eder. Aynı şekilde kuşlar da yavrularıyla imtihan edilirler. Bu, bizim aramızda var olan rahmet sıfatı değildir. Böylece yakînen sahîh olmuştur ki bunlar, Allah'a ait isimlerdir. Yüce Allah, kendi zatını, kendi zatına yüklenmiş bir sıfattan türetilmiş olmayan bu isimlerle isimlendirmiştir. Böylesi bir durumdan Allah'ı tenzih ederiz.

[240] Şâyet onlar, *"Âlim, kâdir, hayy, evvel* ve *rahîm* bundan farklıdır, bunun hilafınadır." derlerse onlara "Doğru söylediniz. Bu, görünür âlemden hareketle Bârî Teâlâ'nın isimlendirilmesi ve sıfatlarına yönelik akıl yürütmenizden dolayı sizin görüşünüzü geçersiz kılar." diye cevap verilir.

[٢٣٨] وأيضًا فقد قال بعضهم: إنه قد يعرفه الباري حيًا من لا يعرفه حساسًا متحركًا بإرادة. قيل له: وقد يعرفه حيًا من لا يعرف أن له حياة وقد يعرفه جسمًا من لا يعرفه مؤلفًا ولا محدثا وليس توهم الجهال لما توهموه من الحماقات حجة على أهل العقول والعلوم، والحمد لله رب العالمين.

[٢٣٩] **قال أبو محمد**: وبرهان ضروري، وهو أن كل صفة في العالم فهي ضرورة ولا بد. عرض بين الطرفين أو أحد ذينك الطرفين وإما ذات ضد فحاملها بالضرورة قابل للأضداد. فلا عالم في العالم إلا والجهل منه متوهم، ولا قادر في العالم إلا والعجز منه متوهم، ولا حي في العالم إلا والسكون والحركة والحس والحذر متوهمات كلها منه، وقد علمنا أن الله تعالى أرحم الراحمين حقًا لا مجازًا من أنكر هذا فهو كافر، حلال دمه وماله، وهو تعالى يبتلي الأطفال بالجدري والأواكل والجن والذبحة والأوجاع حتى يموتوا. وبالجوع حتى يموتوا كذلك. ويفجع الآباء بالأبناء وكذلك الأمهات، والأحياء بعضهم ببعض حتى يهلكوا ثكلًا ووجدًا وكذلك الطير بألاودها وليست هذه صفة الرحمة بيننا فصح يقينًا أنها أسماء لله تعالى، سمى الله تعالى بها نفسه غير مشتقة من صفة محمولة فيه تعالى حاشا له من ذلك.

[٢٤٠] فإن قالوا: إن العالم القادر الحي الأول الرحيم بخلاف هذا. قيل لهم: صدقتم. وهذا إبطال منكم لاستدلالكم بالشاهد بينكم على تسمية الباري وصفاته.

[241] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah Teâlâ'yı *vâhid, evvel*, *hakk* ve *hâlik* olmakla vasıflandırmamıza gelince, bu konuda bize hasımlarımıza gerekli gördüğümüz hiçbir şey gerekmez. Çünkü Allah'ın kendisi dışındakilerin yaratıcısı olduğuyla alakalı kesin delil gelmiştir. Âlemde Allah Teâlâ'nın dışında bir yaratıcı olması hiçbir şekilde ve kesinlikle söz konusu değildir.

[242] Yine Allah Teâlâ'nın *bir/vâhid* olduğuna ve âlemde hiçbir şekilde O'ndan başka *bir/vâhid* olanın kesinlikle olmadığına dair kesin delil mevcuttur. Âlemde var olanların tamamı, kısımlara ayırma ve inceleyip araştırma yapabilme ihtimali sebebiyle gerçekten çoğalmış ve çok olmuştur.

[243] Yüce Allah'ın "İlk /el-Evvel" olduğuna dair kesin delil mevcuttur. (Bununla birlikte) âlemde de, bir şekilde elbette bir "İlk" vardır ve âlemdeki varlıkların tamamı (söz konusu) İlk'i takip ederler.

[244] Allah Teâlâ'nın zatı ile hak olduğuna dair burhan (kesin aklî delil) mevcuttur. Halbuki âlemdeki varlıkların tamamı, Allah Teâlâ'nın zatından dolayı var ve gerçek olmuşlardır. Onlar, Bârî Teâlâ vesilesi ile haktır/gerçektir. Şâyet O olmasa idi, onlar da gerçek/hak olamazlardı. İşte bu, başka bir aklî delille karşı konulamayan doğru ve gerçek burhandır ve bu, teşbihi nefyeden bir delildir.

[245] Bunlardan sonra biz, dünya sıfatlarından tamamını Bârî Teâlâ'dan nefyederiz ve şöyle deriz: Şüphesiz ki Allah Teâlâ, asla câhil değildir, elbette gafil de değildir. O, hata yapmaz, uyumaz, duygulanmaz, düşünceler ona gizli kalmaz, kendisinden istenilenleri vermekten âciz kalmaz. Çünkü biz, Allah Teâlâ'nın, her yönden yarattığı varlıklardan farklı olduğunu bu kitabımızda -geçtiği yerde- daha önce açıklamıştık.

[246] Bu böyle olunca, âlemdeki bütün varlıkların vasıflandığı sıfatların tamamının yüce Allah'tan bütünüyle uzaklaştırılması zorunludur.

[247] Allah'ın vasfedilmesi veya isimlendirimesinin ispat edilmesine gelince, bu durum, ancak bir nas/âyet ile mümkündür. Biz Allah Teâlâ'dan fiilleri vesilesi ile haber verir ve şöyle deriz: Şüphesiz ki Allah ölüleri dirilten ve dirileri öldürendir. Ancak şu kadar var ki bunlardan herhangi birinin mübahlığı hususunda bir icma sabit olmamıştır. Şayet bunlardan bazılarının kullanılmasının mübahlığına dâir bir icmâ olmasaydı biz bunlara asla cevaz vermezdik.

[٢٤١] **قال أبو محمد**: وأما وصفنا الباري تعالى بأنه الواحد الأول الحق الخالق من طريق الاستدلال فإنه لا يلزمنا في ذلك شيء مما ألزمناه خصومنا لأنه قد قام البرهان بأنه خالق ما سواه وليس في العالم خالق ألبتة بوجه من الوجوه.

٥ [٢٤٢] وقد قام البرهان على أنه تعالى واحد لا واحد في العالم غيره ألبتة بوجه من الوجوه. وكل ما في العالم فمتكثر باحتمال القسمة والتحري.

[٢٤٣] وقد قام البرهان على أنه تعالى الأول والأول في العالم ألبتة بوجه من الوجوه، وكل ما في العالم ينافي الأول.

[٢٤٤] وقام البرهان بأنه تعالى: الحق بذاته وأن كل ما في العالم فإنما هو ١٠ محقق له تعالى. وإنما كان حقًا بالباري جل وعز ولولاه لم يكن حقًا. فهذا هو البرهان الصحيح الثابت الذي لا يعارض ببرهان ألبتة وهذا هو نفي التشبيه.

[٢٤٥] ثم إننا ننفي عن الباري تعالى جميع صفات العالم، فنقول: إنه تعالى لا يجهل أصلًا ولا يغفل ألبتة ولا يسهو ولا ينام ولا يحس ولا يخفى عليه متوهم ولا يعجز عن مسئول عنه لأننا قد بينا فيما خلا من كتابنا هذا أن الله تعالى ١٥ بخلاف خلقه من كل وجه.

[٢٤٦] فإذ ذلك كذلك فواجب نفي كل ما يوصف به شيء مما في العالم عنه تعالى على العموم.

[٢٤٧] وأما إثبات الوصف أو التسمية له تعالى فلا يجوز إلا بنص، ونخبر عنه تعالى بأفعاله عز وجل. فنقول: إنه تعالى محي الموتى ومميت الأحياء إلا ألا ٢٠ يثبت إجماع في إباحة شيء من ذلك. ولولا الإجماع على إباحة إطلاق بعض ذلك ها هنا لما أجزناه.

[248] Biz şöyle deriz: Allah Teâlâ her şeyi bilendir, ezelde de böyle idi. Burada kastedilen mana şudur: Allah Teâlâ ezelde her mahlûkun heyetine göre varlıkları yaratacağını biliyordu. Yoksa varlıklar O'nun ilminde ezelde mevcut oldukları anlamında değil. Bilakis böyle bir şeyden Allah'a sığınırız. Fakat biz şöyle deriz: Allah Teâlâ bir şeyi, var olduğunda olacağı şekilde sonradan var edince var olacak şeylerin tamamını sonradan var edeceğini ezelde biliyordu. Başarı yüce Allah'ın inayeti iledir.

[Nas Olmadan Allah'ı İsimlendiren Kimseye Reddiye]

[249] Ebû Muhammed şöyle dedi: Nas olmadan, fakat aklının ve bunun güzel ve övgü olduğu zannının delâletiyle ya da Allah Teâlâ'nın kendini isimlendirdiği şeylerden istidlalde bulunarak ya da bunlardan süzüp çıkararak ya da mahlûkatında gördüklerinden hareketle kıyas yapmak suretiyle Allah Teâlâ'yı isimlendirmeye cüret edenleri reddetmenin açıklamasını inşallah burada topluca ortaya koyacağız.

[250] Allah'ın tevfik ve inayetiyle biz şöyle deriz: Şüphesiz ki Allah Teâlâ, kendisini *Rahmân* ve *Rahîm* şeklinde isimlendirmiştir. Öyle ise sen de O'nu, zatındaki incelik ve yumuşaklıktan dolayı rahmet anlamına gelen *rakîk* diye isimlendir? Şâyet o, bunun yerine *Rahîm* derse, bu durumda ona şöyle denilir: Siz, kendi prensibinizi bozdunuz. Çünkü *Hayy* ismi, "Yüce Allah'ın kendisine ait bir hayatı vardır." denilmesinin yerini tutar. Aynı şekilde *Rahmân* ismi de *Rahîm* isminin yerini tutar. Bunun üzerine söz konusu kişi, "Bununla alakalı olarak nas varid olmuştur." derse, ona "Doğru söyledin. Böylece nassın getirdiğini aşma ve bunun dışındaki şeyleri de yasakla." diye cevap verilir.

[251] Allah Teâlâ kendisini *Alîm* diye isimlendirmiştir. Buradan hareketle sen de onu *dârî*/bilen, *hibr*/uzman, *fehm*/ince anlayış sahibi, *zekî, ârif* ve *nebîl*/soylu şeklinde isimlendir! Bunların tamamı sözlükte "Alîm" anlamıyla aynı olan övgü sıfatlarıdır. Dolayısıyla bunların arasında bir fark yoktur.

[252] Allah Teâlâ kendisini *Kerîm* diye isimlendirdi. Sen de buradan hareketle O'nu *sahî* ve *cevâd*/cömert diye isimlendir!

[٢٤٨] ونقول إنه تعالى بكل شيء عليم لم يزل كذلك، والمعنى في هذا أنه
لم يزل يعلم أنه سيخلق الأشياء على حسب هيئة كل مخلوق منها لا على أن
الأشياء لم تزل موجودة في علمه، معاذ الله من هذا ولكن نقول: لم يزل تعالى
يعلم أنه سيحدث كل ما يكون شيئًا إذا أحدثه على ما يكون عليه إذا كان، وبالله
٥ تعالى التوفيق.

[الرد على من سمى الله بغير نص]

[٢٤٩] **قال أبو محمد:** ونجمع إن شاء الله تعالى ها هنا بيان الرد على من
أقدم أن يسمى الله تعالى بغير نص لكن بما دله عليه عقله وظنه أنه حسن ومدح
أو استدلالًا بما سمى به تعالى نفسه أو تصريفًا من ذلك أو قياسًا على ما شاهد
١٠ من خلقه.

[٢٥٠] فنقول، وبالله تعالى التوفيق، إن الله تعالى سمى نفسه: الرحمن الرحيم،
فسمه أنت الرقيق من رقة النفس التي هي الرحمة، فإن قال الرحيم يغني عن
ذلك. قيل له: نقصت أصلك، لأن الحي يغني عن هذا عن أن يقال: إن له
حياة. وأيضًا فإن الرحمن يغني عن الرحيم. فإن قال: قد ورد النص به. قيل له:
١٥ صدقت، ولا تتعد ما جاء به النص، وامنع ما سواه.

[٢٥١] وسمى نفسه العليم فسمه: الداري الحبر الفهم الذكي العارف النبيل
فكل هذا مدح ومعناه في اللغة بمعنى عليم ولا فرق.

[٢٥٢] وسمى نفسه: الكريم فسمه: السخي والجواد.

[253] Allah Teâlâ kendisini *Hakîm* diye isimlendirdi. Sen de O'nu *nâkid* ve *âkil*/akıllı diye isimlendir'

[254] Allah Teâlâ kendisini *Azîm* diye isimlendirdi. Sen de O'nu *fahm* ve *zahm*/büyük diye isimlendir!

[255] Yine Allah Teâlâ kendisini *Halîm* diye isimlendirdi. Sende buradan hareketle o'nu *muhtemil*/katlanan, *müteennî*/telaş etmeyen, [*sâbir*, *sabbâr*][167], *sabûr*/çokça sabreden diye isimlendir!

[256] Allah Teâlâ *Karîb*/yakın olduğunu haber vermiştir. Öyle ise sen de O'nu *dânî*/yakın olan, *mücâvir*/komşu olan ve *yâsir*/kolayca ulaşan diye isimlendir!

[257] Yine O kendisini *Vâsi'* diye isimlendirdi. Sen de O'nu *Rahb*/geniş olan ve *Arîz*/enli ve geniş olan diye isimlendir!

[258] O kendisini *Azîz* diye isimlendirdi. Sen de O'nu "*reîs*/lider diye isimlendir!

[259] Allah Teâlâ kendisinin *Şâkir* ve *Şekûr* olduğunu haber verdi. Sen de O'nu *hâmid* ve *hammâd*/çokça övülen diye isimlendir!

[260] O, kendisini *Kahhâr* diye isimlendirdi. Sen de O'nu *zâfir*/zafer kazanan diye isimlendir!

[261] O, kendisini *Âhir*/son ve sonuncu olandiye isimlendirdi. Sen de O'nu *sânî*/ikinci ve *tâli*/arkadan gelen diye isimlendir!

[262] O, kendisini *Zâhir*/görünen diye isimlendirdi. Sen de O'nu *bâdî*/ortaya çıkan ve *mu'lin*/açıklayan, ilan eden diye isimlendir!

[263] O, kendisini *Habîr*/her şeyden haberdar olan diye isimlendirdi. Sen de O'nu *ârif* ve *dârî*/her şeyi bilen diye isimlendir!

[264] O, kendisini *Kebîr*/büyük diye isimlendirdi. Sen de O'nu *reis*/lider ve *mütekaddim*/önde gelen diye isimlendir!

[265] O, kendisini *Kadîr*/her şeye gücü yetendiye isimlendirdi. Sen de O'nu *mutîk*/takat getiren ve *mustedi'*/gücü yeten diye isimlendir!

[266] O, kendisini *Aliyy*/en yüce olan diye isimlendirdi. Sen de O'nu *âliyy*, *refî'* ve *sâmî*/kadri yüce olan diye isimlendir!

[٢٥٣] وسمى نفسه: الحكيم فسمه: الناقد العاقل.

[٢٥٤] وسمى نفسه: العظيم فسمه: الفخم الضخم.

[٢٥٥] وسمى نفسه: الحليم فسمه: المحتمل الصابر الصبور الصبار.

[٢٥٦] وأخبر أنه قريب فسمه: الداني المجاور المباشر.

٥ [٢٥٧] وسمى نفسه: الواسع فسمه: الرحب العريض.

[٢٥٨] وسمى نفسه: العزيز فسمه: الرئيس.

[٢٥٩] وأخبر أنه شاكر وشكور فسمه: الحامد الحماد.

[٢٦٠] وسمى نفسه: القهار فسمه: الظافر.

[٢٦١] وسمى نفسه: الآخر فسمه: الثاني والتالي والخاتم.

١٠ [٢٦٢] وسمى نفسه: الظاهر فسمه: البادي والمعلن.

[٢٦٣] وسمى نفسه: الخبير فسمه: العارف والداري.

[٢٦٤] وسمى نفسه: الكبير فسمه: الرئيس والمتقدم.

[٢٦٥] وسمى نفسه: القدير فسمه: المطيق والمستطيع.

[٢٦٦] وسمى نفسه: العلي فسمه: العالي والرفيع والسامي.

[267] O, kendisini *Basîr*/gören diye isimlendirdi. Sen de O'nu *Muâyin*/ Gözetleyendiye isimlendir!

[268] O, kendisini *Cebbâr*/çok güçlü olan diye isimlendirdi. Sen de O'nu *Mütecebbir*, *Zâhî* ve *Teyyâh* diye isimlendir!

5 **[269]** O, kendisini *Mütekebbir*/büyüklenmeyi hak eden diye isimlendirdi. Sen de O'nu *müstekbir*, *müteâzim* ve *mütenahhî*/Büyüklenmeyi arzu eden diye isimlendir!

[270] O, kendisini *Birr*/İyilik yapan diye isimlendirdi. Sen de O'nu *zâkî* ve *muvâsıl* diye isimlendir!

10 **[271]** O, kendisini *Müteâlî*/yüce diye isimlendirdi. Sen de O'nu *muteazzim* ve *mürtefi'* diye isimlendir!

[272] O, kendisini *Ğanî*/zengin diye isimlendirdi. Sen de O'nu *Mûsir*, *Muli'*, *Mükessir* ve *Vâfir* diye isimlendir!

[273] O, kendisini *Velî* diye isimlendirdi. Sen de O'nu *Sadîk*/dost, 15 *Musâdik*, *Vâlî* ve *Habîb*" diye isimlendir!

[274] O, kendisini *Kavî* diye isimlendirdi. Sen de O'nu *celid*, *necd*, *şuca'*, *celîd*, *şedîd*, *bâtiş* ve *bettâş* diye isimlendir!

[275] O, kendisini *Hayy* diye isimlendirdi ve zatına ait bir nefsin olduğunu haber verdi. Öyleyse sen de O'nu *Muteharrik*/hareket eden ve 20 *Hassâs*/duyularla algılayan diye isimlendir! Nefis manasında O'na ait bir ruhun olduğunu kesin olarak kabul et!

[276] O, kendisini *Semî'*/işiten ve *Basîr*/gören diye isimlendirdi. Sen de O'nu *Şemmâm*/koku alanve *Zevvâk*/tat alan diye isimlendir!

[277] O, kendisini *Mecîd*/övülmeye layık olan diye isimlendirdi. Sen 25 de O'nu *şerîf*ve *mâcid* " diye isimlendir!

[278] O, kendisini *Hamîd*/çokça övülen diye isimlendirdi. Sen de O'nu *Muhammed*/övülen, *mahmûd*, *memdûh* ve *mumeddah* diye isimlendir!

[279] O, kendisini *Vedûd* diye isimlendirdi. Sen de O'nu *vâdd*, *muhibb*, *habîb* ve *vedîd* " diye isimlendir!

30 **[280]** O, kendisini *Samed* diye isimlendirdi. Sen de O'nu *Musmat* diye isimlendir!

[٢٦٧] وسمى نفسه: البصير فسمه: المعاين.

[٢٦٨] وسمى نفسه: الجبار فسمه: المتجبر الزاهي التياه.

[٢٦٩] وسمى نفسه: المتكبر فسمه: المستكبر المتعاظم المتنحي.

[٢٧٠] وسمى نفسه: البر فسمه: الزاكي المتواصل.

٥ [٢٧١] وسمى نفسه: المتعالي فسمه: المتعظم المترفع.

[٢٧٢] وسمى نفسه: الغني فسمه: المؤسر المليء المكثر الوافر.

[٢٧٣] وسمى نفسه: الولي فسمه: الصديق المصادق الموالي الحبيب.

[٢٧٤] وسمى نفسه: القوي فسمه: الجلد النجد الشجاع الجليد الشديد الباطش البطاش.

١٠ [٢٧٥] وسمى نفسه: الحي. وأخبر أن له: نفسًا. فسمه: المتحرك، الحساس. واقطع بأن له روحًا بمعنى النفس.

[٢٧٦] وسمى نفسه: السميع البصير، فسمه الشمام الذواق.

[٢٧٧] وسمى نفسه: المجيد فسمه: الشريف الماجد.

[٢٧٨] وسمى نفسه: الحميد فسمه: المحمد المحمود والممدوح الممدح.

١٥ [٢٧٩] وسمى نفسه الودود. فسمه: الواد المحب الحبيب الوديد.

[٢٨٠] وسمى نفسه: الصمد فسمه: المصمت.

[281] O, kendisini *Hakk*/Hak olan, Doğru olan diye isimlendirdi. Sen de O'nu *sahîh* ve *sâbit* diye isimlendir!

[282] O, kendisini *Latîf* diye isimlendirdi. Sen de O'nu *hafîf* diye isimlendir!

5 **[283]** Allah Teâlâ, kendisine ait bir mekr/aldatma ve keyd/tuzak olduğunu bildirmiştir. Öyleyse sen de O'na ait deha, mekr, habs/kötülük yapma, tehayyül/hile yapma ve hud'a/aldatma olduğunu söylemelisin! Bunların tamamı sözlükte vardır ve açıkladığımız konulardakilerle eşittirler.

[284] O, kendisini *Mübîn* diye isimlendirdi. Sen de O'nu *vâdıh*, *bâyin*,
10 *lâih*, *bâdî*" diye isimlendir!

[285] O, kendisini *Mümin* diye isimlendirdi. Sen de O'nu *müslim* ve *musaddik*" diye isimlendir!

[286] O, kendisini *Bâtın* diye isimlendirdi. Sen de O'nu *hafî*, *gâib*, *mütegayyib* diye isimlendir!

15 **[287]** O, kendisini *Melik* ve *Melîk* diye isimlendirdi. Sen de O'nu *sultan* diye isimlendir!

[288] Allah Teâlâ'nın *Cemîl*/güzel diye isimlendirilmesi Hz. Peygamber'in sünnetiyle ortaya konmuştur. Sen de buradan hareketle O'nu *sabîh* ve *hasen* diye isimlendir!

20 **[289] Ebû Muhammed şöyle dedi:** Şâyet bunların tamamını reddederse bu durumda kendi prensibini nakzetmiş olur. Aynı şekilde şâyet o, "Bunlardan bir kısmı diğer bir kısmının yerini alır." derse *hayat* isimlendirmesini ıskat etmesi ona lazım gelir. Çünkü bu esasa göre *Hayy*, hayatın zikredilmesine ihtiyaç hissettirmez (yani onun yerini tutar). Onun "Yüce
25 Allah mütekellimdir." dememesi lazım gelir, çünkü *kelâm* buna ihtiyaç bırakmaz. Yine onun, sem' ve basar isimlendirmesinden vaz geçmesi lazım gelir. Çünkü *Semî'* ve *Basîr* bunlara ihtiyaç bırakmaz. Yine bir kısmı diğer bir kısmının yerini aldığına göre, nas ile gelen bazı isimlendirmelerin de düşürülmesi lazım gelir. Dolayısıyla *Melik*, *Melîk* ismine ihtiyaç bırakmaz.
30 Ehad/Tek, Vâhid/Bir ismine; Cebbâr, Mütekebbir'e; Hâlik/Yaratıcı, Bârî ismine ihtiyaç bırakmaz. Diğer isimler de böyledir.

[٢٨١] وسمى نفسه: الحق فسمه الصحيح الثابت.

[٢٨٢] وسمى نفسه: اللطيف فسمه الخفيف.

[٢٨٣] وذكر تعالى أن له مكرًا وكيدًا. فقل إن له دهاء ونكرًا وحسًا تحليلًا وخدائع. فهذا كله في اللغة وفيما بيننا سواء.

٥ [٢٨٤] وسمى نفسه المبين فسمه: الواضح البين اللائح البادي.

[٢٨٥] وسمى نفسه: المؤمن فسمه، المسلم المصدق.

[٢٨٦] وسمى نفسه: الباطن فسمه: الخفي الغائب المتغيب.

[٢٨٧] وسمى نفسه: الملك والمليك، فسمه السلطان.

[٢٨٨] وصح بالسنة أنه يسمى جميلًا. فسمه الصبيح الحسن.

١٠ [٢٨٩] **قال أبو محمد**: فإن أبى من كل هذا نقض أصله، وكذلك إن قال: إن بعض ذلك يغني عن بعض لزمه إسقاط الحياة لأن الحي يغني عن ذكر الحياة على هذا الأصل. ولزمه ألا يقول أنه متكلم لأن الكلام مغن عن ذلك. ولزمه أيضًا إسقاط السمع والبصر لأنه استغنى بالسميع والبصير. ولزمه أيضًا: إسقاط ما جاء به النص إذا كان بعضه يغني عن بعض. والملك يغني عن مليك و أحد ١٥ يغني عن واحد وجبار يغني عن متكبر. وخالق يغني عن الباري. وهكذا في سائر الأسماء.

[290] Böylece geriye sadece naslara dönmekten başka bir şey kalmaz. Bu durum, bizim nezdimizde yakînî olarak ortaya çıktığına göre Allah Teâlâ'nın *kadîm, hennân, mennân, ferd, dâin, bâkî, hâlid, âlim, dânî, râî, sâmî', muvtealî, el-mütebârik, tâlib, ğâlib, zârr, nâfi', müdrik, mübdi', mu'îd, nâtık, mütekellim, kâdir, vâris, bâis, kâhir, celîl, mu'tî, mun'im, muhsin, hakem, hâkim, vehhâb, ğâfir, [mudill]*[168]*, hâdî, adl, radî, sâdık, mutetavvil, mütefaddil, mânn, hayr, hâfiz, bedî', ilâh, mücmil, muhyî, mumît, munsif* ve de kendi zatını isimlendirmediği herhangi bir şeyle isimlendirilmesi -her ne kadar bize göre bu övgünün zirvesinde olsa ya da O'nun fiillerinden hareketle ortaya konulmuş olsa da- asla câiz değildir. Ancak Allah Teâlâ'nın belirttiğimiz sıfatlara ilave olmak üzere, zikrettiğimiz bütün bu sıfatlarla kendisinden haber vermesi durumu bunun dışındadır. O zaman söz konusu sıfatlarla Allah Teâlâ'nın vasfedilmesi ve O'nun fiillerinden haber verilmesi mümkündür. Sonuç olarak şöyle dememiz caiz olur: "Allah Teâlâ, bütün gizlilikleri bilendir (âlimü'l-hafiyyât).", "O her şeyi bilendir.", "Gaybı ve görünür âlemi bilendir.", "O'nun emri her şeye üstün gelendir.", "İsyan edene veya bunun benzerini yapanlara galip gelendir.","Dilediği şeye güç yetirendir.", "Krallara galebe çalandır.", "Yeryüzüne ve orada olanlara varis olandır.", "Elimizde bulunan şeylerin tamamını verendir.", "Yanımızda bulunanların tamamını bize hibe edendir.", "Yarattığı varlıkları nimetlendirendir.", "Dostlarına güzel davranandır.", "Hakkaniyetle hüküm verendir.", "Mahlûkâtını ortaya çıkarandır (yoktan var edendir)." ve "Bunları kendisine döndürendir.", "Düşmanlarını dalâlette bırakandır.", "Dostlarını doğru yola iletendir.", "Hükmünde adâletle davranandır.", "Sözünde mutlaka doğru olandır.", "Kendisine itaat edenden razı olandır.", "Kendisine isyan edene öfkelenendir.", "Düşmanlarına kızgındır.","Kendisinden uzaklaşılmasından hoşlanmayandır.", "Göklerin ve yerin yaratıcısıdır.", "Mahlûkatın ilâhıdır.", "Dirileri ve ölüleri dirilten ve öldürendir.", "Zulmedenlere insaflı davranandır.","Dünyayı yaratan onun genişleyip düz olmasını ve benzerlerini yapandır.". Çünkü bunların tamamı Allah Teâlâ'nın fiillerinden haber vermektir ve bunu yapmak da icmâ ile bize mubahtır. Bunu yapmak yüce Allah'ı yüceltmek ve Ona dua etmek babındandır. Bizim, nassın dışında herhangi bir şeyle onu isimlendirmemiz söz konusu değildir.

[٢٩٠] فلم يبق إلا رجوع أتى نصوص فقط، فإذ قد صح هذا بيننا فلا يحل أن يسمى الله عز وجل. القديم ولا الحنان ولا المنان ولا الفرد ولا الدائم ولا الباقي ولا الخالد العالم ولا الداني ولا الرائي ولا السامع ولا المعتلي ولا العالي ولا المتبارك ولا الطالب ولا الغالب ولا الضار ولا النافع ولا المدرك ولا المبدىء ولا المعيد ولا الناطق ولا القادر ولا الوارث ولا الباعث ولا القاهر ولا الجليل ولا المعطي ولا المنعم ولا المحسن ولا الحكم ولا الحاكم ولا الواهب ولا الغفار ولا المضل ولا الهادي ولا العدل ولا الرضي ولا الصادق ولا المتطول ولا المتفضل ولا المانّ ولا الخير ولا الحافظ ولا البديع ولا إلاله ولا المجمل ولا المحي ولا المميت ولا المنصف ولا بشيء لم يسم به نفسه أصلًا وإن كان في غاية المدح عندنا أو كان متصرفًا من أفعاله تعالى إلا أن نخبر عنه بكل هذا الذي ذكرنا بالإضافة إلى ما نذكر مع الوصف حينئذ والإخبار عن فعله تعالى فهذا جائز حينئذ فيجوز أن يقال: عالم الخفيات، عالم بكل شيء عالم الغيب والشهادة غالب على أمره غالب على كل من طغى ونحو هذا. القادر على ما يشاء القاهر للملوك وارث الأرض ومن عليها المعطي لكل ما بأيدينا الواهب لنا كل ما عندنا، المنعم على خلقه المحسن إلى أوليائه الحاكم بالحق المبدي لخلقه المعيد له المضل لأعدائه الهادي لأوليائه العدل في حكمه الصادق في قوله الراضي عمن أطاعه الغضبان على من عصاه الساخط على أعدائه الكاره لما نهى عنه بديع السموات والأرض إله الخلق، محي الأحياء والموتى، ومميت الأحياء والموتى، المنصف ممن ظلم، باني الدنيا وداحيها، ومسويها ونحو هذا، لأن كل هذا إخبار عن فعله تعالى، وهذا مباح لنا بالإجماع، وهو من تعظيمه تعالى، ومن دعائه عز وجل، وليس لنا أن نسميه إلا بنص.

[291] Böylece biz, -bizim aramızda bir övgü vesilesi değil aksine zem konusu olmasına rağmen- "Şüphesiz Allah'ın kendine ait bir *hile*, *tuzak* ve *kibri* vardır." diyebiliriz. Ancak -bize göre övgünün zirvesi olmasına rağmen- "Allah Teâlâ'nın kendine ait bir aklı, cesareti, iffeti, zekâsı, anlayışı ve dâhiliği vardır." dememiz caiz değildir. Böylece Allah Teâlâ'dan haber verilen hususlarda, bize göre güzel ya da çirkin olan şeylerin dikkate alınması yanlıştır. Bilakis sadece naslarda haber verilen hususların gözetilmesi gereklidir. Başarı Allah Teâlâ'nın inayeti iledir.

[292] Buna dair kesin delilerden biri de, Allah Elçisi (s.a.)'in *"Allah'ın yüzden bir eksik doksan dokuz ismi vardır, her kim bunları sayarsa cennete girer."*[169] buyurmasıdır. Şâyet bizim men ettiğimiz bu isimlerin [Allah'a] isim olarak verilmesi caiz olsa idi, elbette Allah Teâlâ'nın isimleri yüz küsurdan çok daha fazla olurdu. Dolayısıyla Allah'ı (kendisinin bildirmediği isimlerle) isimlendirmek bâtıldır. Çünkü Allah Resulü (s.a)'in "yüzden bir eksik" şeklindeki sözü, bu rakamdan daha fazlasını Allah'a izafe etmeye manidir. Şâyet bu caiz olsaydı, bu durumda Allah Resulünün sözü yalan olurdu. Bu daböyle bir şeyi mümkün gören kimseyi küfre düşürür. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[293] Yüce Allah "*O, Âdem'e isimlerin tamamını öğretti.*"[170] diye buyurmuştur. Dolayısıyla şüphesiz Allah'ın isimleri, Âdem'e öğrettiklerine dâhildir. Allah Resulü (s.a.)'in kelâmını tahsis etmek doğru değildir. Dolayısıyla bu böyle olunca, söz konusu isimlerden sıfatlar türetenlerin durumu nasıl olacaktır?

[294] Şâyet onlar, "Söz konusu sıfatları Allah türetmiştir." derlerse, bu durumda açıktan Allah'a karşı yalan söylemiş olurlar. Çünkü onlar, Allah'ın kendi zatı hakkında bildirmediği şeyleri O'ndan haber vermektedirler. Bu gerçekten büyük bir günahtır, bundan Allah'a sığınırız. Bunların tamamı, düşünen kimseler için yeterli aklî delillerdir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[٢٩١] وكذلك نقول: إن لله تعالى كيدًا ومكرًا وكبرياء وليس هذا من المدح فيما بيننا بل هو فيما بيننا ذم، ولا يحل أن نقول: إن لله تعالى عقلًا وشجاعةً وعفةً ودهاءً وفهمًا وذكاءً وهذا غاية المدح فيما بيننا. فبطل أن يراعي فيما يخبر به عن الله تعالى ما هو مدح عندنا أو ما هو ذم عندنا بل النص فقط، وبالله تعالى ٥ التوفيق.

[٢٩٢] ومن البرهان على هذا أن رسول الله صلى الله عليه وسلم. قال: إن لله تسعة وتسعين اسمًا مائة غير واحد من أحصاها دخل الجنة. فلو كانت هذه الأسماء التي منعنا منها جائزًا أن تطلق لكانت أسماء الله تعالى أكثر من مائة ونيف وهذا باطل لأن قول رسول الله صلى الله عليه وسلم: مائة غير واحد. مانع ١٠ من أن يكون له أكثر من ذلك ولو جاز ذلك لكان قوله عليه السلام كذبًا، وهذا كفر ممن أجازه، وبالله تعالى التوفيق.

[٢٩٣] وقال تعالى ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾ فأسماؤه بلا شك كما هي داخلة فيما علمه آدم عليه السلام، وتخصيص كلامه عليه السلام لا يحل فإذ ذلك كذلك فمن هو الذي اشتقها من الصفات؟

١٥ [٢٩٤] فإن قالوا: هو اشتقها. كذبوا على الله تعالى جهارًا إذ أخبروا عنه بما لم يخبر به تعالى عن نفسه وهذا عظيم، نعوذ بالله منه. وهذه كلها براهين كافية لمن عقل. وبالله تعال التوفيق، والحمد لله رب العالمين.

Yüz, El, Göz, Cenb, Ayak, Tenezzül, İzzet, Rahmet, Emir, Nefis, Zât, Kuvvet ve Kudret Konusu

[295] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah Teâlâ, *"Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı (vecih/yüz) bâki kalacaktır."*[171] diye buyurmuştur. Bu yüzden Mücessime grubu, kendi görüşlerinde bu âyeti delil gösterme yoluna girmişlerdir. Diğerleri ise "Allah'ın vechinden maksat, aziz ve celil olan Allah'tır." demişlerdir.

[296] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu görüş, tecsim görüşünün tutarsızlığını ortaya koyduğumuzdan dolayı, doğruluğuna dair aklî delilin kaim olduğu bir hakikattir. Ebü'l-Hüzeyl, "Allah'ın vechi, Allah'tır" demiştir.

[297] Ebû Muhammed şöyle dedi: *Vech*'in isim olarak verilmesi gerekmez. Çünkü bu bir isimlendirmedir ve Allah Teâlâ'nın isimlendirilmesi ancak nas ile mümkün olur. Fakat biz şöyle deriz: Allah'ın vechi, O'nun dışında bir şey değildir. Biz, bunu, Allah'ın dışındaki herhangi bir şeye dayandırmayız. Bunun delili, Allah Teâlâ'nın *"(Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) "Biz size sırf Allah rızası için (li-vechi'llah) yediriyoruz. [Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz.]"*[172] sözünden hoşnut olduğu kimseden hikaye ederek buyurduğu sözüdür. Böylece misafirlerine yemek ikram eden bu kimselerin "vechullah" ifadesi ile Allah'tan başka bir şeyi kastetmedikleri yakînen ortaya çıkmıştır. Yine aziz ve celil olan Allah'ın *"Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır..."*[173] şeklindeki sözü de böyledir. Bunun manası "Allah Teâlâ ilmi ve kendisine teveccüh eden kimseyi kabul etmesi ile oradadır." demektir. Yine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir"*[174] *"Ey İblis! Ellerimle yarattığıma [saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu?]"*[175] *"[Görmediler mi ki, biz onlar için] ellerimizin (kudretimizin) eseri olan hayvanlar yarattık."*[176] *"Hayır, O'nun iki eli de açıktır, [dilediği gibi verir.]"*[177] Allah Resulü (s.a.) de, Allah'ın sağ elinin olduğunu söylemiş ve *"O'nun her iki eli de sağdır."* diye buyurmuştur.[178]

[298] Mücessime fırkası, bu konudaki sözlerinin yanlışlığı hususunda daha önce zikrettiklerimize yöneldiler. Mu'tezile grubu ise, *yed* lafzının *nimet* anlamında olduğunu kabul etti. Bu görüş de bir şey ifade etmiyor. Çünkü bu, delili olmayan bir davadır.

الكلام في الوجه واليد والعين والجنب والقدم والتنزل والعزة والرحمة والأمر والنفس والذات والقوة والقدرة والأصابع

[٢٩٥] **قال أبو محمد:** قال الله عز وجل ﴿وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالإِكْرَامِ﴾ فذهبت المجسمة إلى الاحتجاج بهذا في مذهبهم. وقال الآخرون:
٥ وجه الله تعالى إنما يراد به: الله عز وجل.

[٢٩٦] **قال أبو محمد:** وهذا هو الحق الذي قام البرهان بصحته، لما قدمنا من إبطال القول بالتجسيم. وقال أبو الهذيل: وجه الله هو الله.

[٢٩٧] **قال أبو محمد:** وهذا لا ينبغي أن يطلق لأنه تسمية، وتسمية الله تعالى لا تجوز إلا بنص، ولكنا نقول: وجه الله ليس هو غير الله تعالى، ولا نرجع منه
١٠ إلى شيء سوى لله تعالى. برهان ذلك قول الله تعالى حاكيًا عمن رضي قوله ﴿إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ﴾ فصح يقينًا أنهم لم يقصدوا غير الله تعالى وقوله عز وجل ﴿فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ﴾ إنما معناه فثم الله تعالى بعلمه وقبوله لمن توجه إليه وقال تعالى ﴿يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ﴾ وقال تعالى ﴿لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ﴾ وقال تعالى ﴿مِّمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا﴾ وقال ﴿بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ﴾ قال رسول الله صلى الله
١٥ عليه وسلم عن يمين الرحمن وكلتا يديه يمين.

[٢٩٨] فذهبت المجسمة إلى ما ذكرنا مما قد سلف من بطلان قولهم فيه. وذهبت المعتزلة إلى أن اليد النعمة. وهو أيضًا لا معنى له لأنها دعوى بلا برهان.

[299] Eş'arî, Allah Teâlâ'nın *ellerimiz/eydîna* sözünden *iki el* manasının kastedildiğini; *a'yun/gözler* lafzıyla da *iki göz* manasının kastedildiğini söylemiştir. Bu ise, Mücessime grubunun görüşüne dâhil olan bâtıl bir görüştür. Bu konuda biz şöyle deriz: Bu, aziz ve celil olan Allah Teâlâ'dan haber vermektir. *Yed/el* lafzının zikredilmesi, Allah Teâlâ'nın dışındaki herhangi bir şeye döndürülemez. Biz, -buyurduğu gibi- Allah Teâlâ'ya ait *yed/el, yedeyn/iki el, eyd/eller, ayn/göz*ve *a'yun/gözler* olduğunu kabul ederiz. Nitekim Allah Teâlâ, *"... gözümüzün önünde (gözetimimizde) yetiştirilesin diye.."*[179] ve *"Çünkü sen gözlerimizin önündesin, [kalktığında Rabbini hamd ile tesbih et]"*[180] şeklinde buyurmuştur.

[300] Birilerinin Allah Teâlâ'yı "iki gözü" olmakla vasıflandırması doğru değildir. Çünkü bununla alakalı bir nas gelmemiştir. Biz de şöyle deriz: Zikrettiklerimizden murat Allah Teâlâ'dır, O'ndan başka bir şey değildir.

[301] Yine Allah Teâlâ, *"Allah'ın yanında, işlediğim kusurlardan dolayı vay hâlime! [Gerçekten ben alay edenlerden idim."]*[181] diyen bir kimsenin sözünü naklederken "cenbi'llah (Allah'ın yanında)" buyurmuştur. Bununla kastedilen mana, "kullarının yanında olduğu halde yüce Allah'tır.", "Allah'ın iki eli, Rahman'ın sağında olduğu halde, sağ eldir."[182] şeklindeki açıklama Allah Elçisinden sahîh olarak gelmiştir. Bu söz, Allah Teâlâ'nın *"Elinizin altındakilere iyilik edin (Sağ ellerinizin sahip olduğu şeylere...)"*[183] şeklindeki sözünün benzeridir. Burada Allah Teâlâ, "Sahip olduğunuz şey"i murat etmiştir. Arapçada sağ el zikredildiğinde, bununla en faziletli olana ait pay murat edilir. Nitekim Şemmah[184] şöyle demiştir:

[302] *Bayrak övgü için yükseltildiğinde, manevi babası onu sağ eliyle tutup alır.*

[303] Bununla, bayrağı büyük bir gayretle alacağını kasteder. Allah Elçisinin "O'nun iki eli de sağ eldir." sözünün anlamı da, "Allah Teâlâ'dan bir lütuf olarak gelen her şey, en yüce, en üstündür." şeklindedir.

[304] Aynı şekilde Allah Resulünün "*Cehennem, Rahman ayağını (kadem) oraya koyuncaya kadar dolmayacaktır.*"[185] buyurduğu sahîh olarak gelmiştir. Yine "Cehenneme ayağını (ricl) koyuncaya kadar." şeklinde buyurduğu da sahîh olarak gelmiştir. Bunun manası, Allah Elçisinin başka bir sahîh hadiste açıkladığı şeydir. Söz konusu hadiste Allah Resulü şöyle haber vermiştir: "Allah Teâlâ, kıyamet gününün akabinde, kendilerini cennete koyacağı kimseler yaratır. Allah, cennete ve cehenneme *'Sizin her birinizi dolduracağım.'* der."[186]

[٢٩٩] وقال الأشعري: إن المراد بقول الله تعالى: أيدينا إنما معناه اليدان وأن ذكر الأعين إنما معناه عينان. وهذا باطل مدخل في قول المجسمة. بل نقول: إن هذا إخبار عن الله تعالى لا يرجع من ذكر اليد إلى شيء سواه تعالى. ونقر أن لله تعالى كما قال يدًا ويدين وأيد، وعينًا، وأعينًا كما قال عز وجل ﴿وَلِتُصْنَعَ عَلَىٰ عَيْنِي﴾ وقال تعالى ﴿فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا﴾

[٣٠٠] ولا يجوز لأحد أن يصف الله عز وجل بل له عينين لأن النص لم يأت بذلك ونقول إن المراد بكل ما ذكرنا الله عز وجل لا شيء غيره.

[٣٠١] وقال تعالى حاكيًا عن قول قائل قال: ﴿يَا حَسْرَتَا عَلَى مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ﴾ وهذا معناه فيما يقصد به إلى الله عز وفي جنب عبادته، وصح عن رسول الله صلى الله عليه وسلم: وكلتا يديه يمين وعن يمين الرحمن. فهو مثل قوله ﴿وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ﴾ يريد وما ملكتم. ولما كانت اليمين في لغة العرب: يراد بها الحظ للأفضل كما قال: الشماخ:

[٣٠٢] إذَا مَا رايَةٌ رُفِعَتْ لِمُحَمَّدٍ تَلَقَّاهَا عَرَابَةٌ بِاليَمِين

[٣٠٣] يريد أنه يتلقاها بالسعي الاعلى، كان قوله: وكلتا يديه يمين أي كل ما يكون منه تعالى من الفضل فهو الأعلى.

[٣٠٤] وكذلك صح عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: إن جهنم لا تمتلئ حتى يضع فيها قدمه. وصح أيضًا في الحديث: حتى يضع فيها رجله. ومعنى هذا ما قد بينه رسول الله صلى الله عليه وسلم في حديث آخر صحيح أخبر فيه أن الله تعالى بعد يوم القيامة يخلق خلقًا يدخلهم الجنة، وأنه يقول للجنة والنار، لكل واحدة منكما ملؤها.

[305] Mezkûr hadiste geçen *kadem* kelimesinin manası, Allah Teâlâ'nın *"Rableri katında kendileri için bir doğruluk makamı (kademe sıdk) bulunduğunu müjdele..."*[187] âyetindeki gibidir. Bununla Allah Teâlâ, "doğruluğun önde geleni; doğruluk makamını" kasteder. Bunun manası da, Allah'ın ilminde önceden var olan bir ümmet/topluluk olup cehennemi kendileriyle dolduracaktır. *Allah'ın ayağı/ricl* kelimesinin manası da böyledir. Çünkü *ricl*, sözlükte topluluk anlamındadır. Yani Allah, kendileriyle cehennemi dolduracağı hususunda ilmine sebkat eden bir topluluğu oraya koyacaktır.

[306] Aynı şekilde sahîh bir hadiste Allah Resulü, "Mümin kulun kalbi, Allah'ın parmaklarından iki parmağı arasındadır." şeklinde buyurmuştur. Yani kulun kalbi aziz ve celil olan Allah'ın tedbir ve nimetlerinden iki tedbir ve iki nimet arasındadır. Ya onu sevindiren bir yeterliktir ya da kendisiyle mükâfatlandırıldığı bir imtihandır. Sözlükte *parmak/*الإصبع nimet anlamına gelmektedir. Herkesin kalbi, Allah'ın tevfiki ile celâli arasındadır. Bunların her ikisi de Allah'ın hükmü demektir. Allah Resulü şöyle haber vermiştir: "Allah Teâlâ, kıyamet günü müminlere, O'nu bildikleri suretin dışında görünür (ortaya çıkar.)"[188]. Bu açık seçik ortadadır. Müminler, Allah Teâlâ'yı dünyada zannettiklerinin dışında (kendilerine korku ve dehşet veren bir surette) O'nu göreceklerdir.

[307] Bu görüşün doğruluğunun delili, Allah Resûlünün (s.a.) mezkûr hadiste "Allah'ı bildiğinizin dışında…" sözüdür. Biz, zorunlu olarak,dünyada aziz ve celil olan Allah'a ait aslî bir sureti bilemeyeceğimizi biliriz. Böylece zikrettiğimiz şey yakînen ortaya çıkmıştır.

[308] Yine sahîh bir hadisteki "Allah, Âdem'i kendi suretinde yaratmıştır."[189] sözü de böyledir. Bu mülkün izafe edilmesidir. Allah Teâlâ'nın Âdem'e (a.s.) suret olması için seçtiği sûreti kastetmiştir. Her fazilet sahibi kendi tabakasındadır. Böylece o, aziz ve celil olan Allah'a nispet edilir ve O'na izafe edilir. Nitekim evlerin tamamı Allah'ın evleri olduğu halde, Kâbe'yi kastederek *Beytullâh*/Allah'ın evi deriz. Bu ismi diğer evler için kullanmayız. Nitekim Mescid-i Haram ve ruhların tamamı Allah'a ait oldukları ve O'nun mülkü olduğu halde Cebrail ve Îsâ (a.s.) hakkında "Rûhullah/Allah'ın ruhu" dememiz de böyledir.

[٣٠٥] فمعنى القدم في الحديث المذكور: إنما هو كما قال تعالى ﴿أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِندَ رَبِّهِمْ﴾ يريد سالف صدق معناه الأمة التي تقدم في علمه تعالى أنه يملأ بها جهنم، ومعنى رجله نحو ذلك، لأن الرجل: الجماعة في اللغة أي يضع فيها الجماعة التي قد سبق في علمه تعالى أنه يملأ جهنم بها.

٥ [٣٠٦] وكذلك الحديث الصحيح أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: إن قلب المؤمن بين إصبعين من أصابع الله عز وجل. أي بين تدبيرين ونعمتين من تدبير الله عز وجل ونعمه، إما كفاية تسره، وإما بلاء يأجره عليه. والإصبع في اللغة: النعمة. وقلب كل أحد بين توفيق الله وجلاله، وكلاهما حكمة عز وجل وأخبر عليه السلام: أن الله يبدو له مؤمن يوم القيامة في غير الصورة التي ١٠ عرفوها. وهذا ظاهر بين وهو أنهم يرون صورة الحال من الهول، والمخافة غير التي يظنون في الدنيا.

[٣٠٧] وبرهان صحة هذا القول: قوله صلى الله عليه وسلم في الحديث المذكور غير الذي عرفتموه بها. وبالضرورة نعلم أننا لم نعلم لله عز وجل في الدنيا صورة أصلًا فصح ما ذكرناه يقينًا.

١٥ [٣٠٨] وكذلك القول في الحديث الثابت: خلق الله آدم على صورته. فهذه إضافة ملك، يريد الصورة التي تخيره الله سبحانه وتعالى ليكون آدم مصورًا عليها. وكل فاضل في طبقته، فإنه ينسب إلى الله عز وجل كما يقول بيت الله تعالى عن الكعبة والبيوت كلها بيوت الله تعالى. ولكن لا يطلق على شيء منها هذا الاسم، كما يطبق على المسجد الحرام وكما نقول في ٢٠ جبريل وعيسى عليهما السلام روح لله والأرواح كلها لله عز وجل، ملك له،

Aynı şekilde develerin tamamı Allah'ın olduğu halde, Sâlih (a.s.)'ın devesi hakkında *Nâkatullâh*/Allah'ın devesi dememiz de böyledir. Dolayısıyla bu manada, -suretlerin tamamı Allah'a ait, onun mülkü ve onun yaratması oldukları halde- "Âdem Rahmân'ın sureti üzere yaratılmıştır." denilmiştir.

5 **[309]** Ben, Eş'ariyye'den İbn Fûrek ve başkalarının bu hadis hakkında açıklamada bulunduklarını gördüm. Onlar, Hz. Peygamberin (s.a.) "Allah, Âdem'i kendi sureti üzere yarattı" şeklindeki sözü hakkında şöyle dediler: "Âdem hayat, ilim, güç yetirme ve kemal sıfatlarının kendisinde toplanması açısından Rahman'ın sıfatı üzeredir. Allah Melekleri kendisine secde
10 ettirdiği (boyun eğdirdiği) gibi, Âdem'e (a.s.) de secde ettirdi. Allah Teâlâ kendisine ait olduğu gibi Âdem'e (a.s.) de kendi zürriyetine emretme ve yasaklama imkânı vermiştir."

[310] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, âmâ olan Musul kadısı Ebû Ca'fer es-Simnânî'nin[190] hocalarından harfi harfine naklettiği sözün met-
15 nidir. Bu hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde katıksız küfürdür. Çünkü Simnânî, hayat, ilim ve iktidar sıfatlarında olduğu gibi kemal sıfatlarının o ikisinde birleşmesi hususunda aziz ve celil olan Allah ile Âdem'i eşit ve denk kılmıştır. Halbuki Allah Teâlâ, *"Hiç bir şey O'nun benzeri gibi değildir."*[191] buyurmuştur. Sonra onlar bununla yetinmediler ta ki melek-
20 lerin Âdem'e secde etmesini onların Allah'a secde etmesi gibi gösterdiler. Meleklerin Allah'a secde etmesinin ibadet niyetiyle yapılan secde veÂdem'e secdelerinin ise selamlama ve ikram secdesi olduğu hususunda müslümanlar arasında hiçbir ihtilaf yoktur.

[311] Her kim "Melekler, Âdem'e de aziz ve celil olan Allah'a ibadet
25 ettikleri gibi ibadet ettiler." derse muhakkak şirke düşmüştür. Sonra söz konusu kimseler [bu görüşlerine], tıpkı aziz ve celil olan Allah'ın olduğu gibi, Âdem'in de kendi zürriyetine yönelik emir ve nehiylerinin söz konusu olduğunu ilave ettiler. Bu da, apaçık şirktir.

[312] [Şâyet biz, aziz ve celil olan Allah'ta toplandıkları gibi Âdem'de
30 de toplanan -bu insanın zikrettiği- kemal sıfatlarının ne olduğunu bilmek istersek, şüphesiz bu bir aşırılık ve Allah Teâlâ'yı küçümsemektir. Yüce Allah'ın hiçbir dengi olmadığını bilen bir kimsenin bunları nasıl konuştuğunu ve söylediğini bilemiyorum! Allah'a yemin olsun ki meleklerde var olan kemal sıfatları Âdem'de olanlardan daha fazladır.

وكالقول في ناقة صالح عليه السلام ناقة الله. والنوق كلها لله عز و جل فعلى هذا المعنى قيل: على صورة الرحمن. والصور كلها لله تعالى، هي ملك له، وخلق له.

[٣٠٩] وقد رأيت لابن فورك، وغيره من الأشعرية في الكلام في هذا الحديث أنهم قالوا في معنى قوله عليه السلام: إن الله خلق آدم على صورته. إنما هو على صفة الرحمن من الحياة، والعلم والاقتدار، واجتماع صفات الكمال فيه، وأسجد له ملائكته كما أسجدهم لنفسه، وجعل له الأمر والنهي على ذريته كما كان لله كل ذلك.

[٣١٠] **قال أبو محمد:** هذا نص كلام أبي جعفر السمعاني عن شيوخه حرفًا حرفًا، وهذا كفر مجرد لا مرية فيه، لأنه سوى بين الله عز وجل وآدم في الحياة والعلم والاقتدار واجتماع صفات الكمال فيهما، والله يقول: ليس كمثله شيء. ثم لم يقنعوا بها حتى جعلوا سجود الملائكة لآدم كسجودهم لله عز وجل. ولا خلاف بين أحد من أهل الإسلام في أن سجودهم لله تعالى سجود عبادة، ولآدم سجود تحية وإكرام.

[٣١١] ومن قال: إن الملائكة عبدت آدم كما عبدت الله عز وجل فقد أشرك، ثم زاد في الأمر والنهي لآدم على ذريته كما هو لله تعالى، وهذا شرك لا خفاء به.

[٣١٢] ولو أردنا أن نعرف ما هي صفات الكمال التي ذكر هذا الإنسان أنها اجتمعت في آدم كما اجتمعت في الله عز وجل؟ إن هذا الإلحاد والاستخفاف بالله تعالى، لا ندري كيف تكلم، وأنطق لسانه من يعرف أن الله تعالى لم يكن له كفوًا أحد. ووالله إن صفات الكمال في الملائكة لأكثر منها في آدم،

Sıfatlar konusunda Âdem'le (a.s.) müşterek olan iki kimsenin sıfatları cinlerin sıfatları gibidir. Hayat, ilim, kuvvet, çoğalma ve bunların dışındaki sıfatlar arasında hiçbir fark yoktur. Buna göre hepsi, yüce Allah'ın sureti üzeredir. Bu sözü söyleyen bir kimse lanetlidir. Dalâlete düşmekten Allah'a
5 sığınırız.][192]

[313] Aynı şekilde Hz. Peygamber'den (s.a.v) kıyamet günü hakkında sahîh olarak gelen şu rivâyet de böyledir: *"Aziz ve celil olan Allah, baldırları açacak (Hak'kın emri şiddetlenip iş büyümeğe başladığında), böylece onlar secde ederek boyun eğecekler."*[193]. Bu da, Allah Teâlâ'nın *"Baldırların açılacağı*
10 *(işlerin zorlaşacağı) ve kâfirlerin secdeye çağrılacağı gün..."*[194] şeklinde buyurması gibidir. Bunun da anlamı, işin zorluğu ve durumun korkunçluğunu haber vermektir. Nitekim "Savaşın şiddetinden dolayı paçalarını sıvadı." denilir. [Şair] Cerîr[195] de şöyle demiştir:

[314] *"Mazinoğullarından nice kibirli/yukardan bakan kimseler vardır*
15 *ki, savaş kızıştığında paçalarını sıvırmak zorunda kaldılar."*

[315] Bu sahîh haberleri inkâr eden kimseye şaşılır! Şüphesiz Kur'ân'ın getirdiği ile birlikte nas olarak gelmiştir. Fakat bilgisi kıt olan kimse, hakkında bilgisi olmadığı şeyi inkâr etmiş ve Allah'a kusur atfetmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, *"Hayır öyle değil. Onlar, ilmini kavrayamadıkları ve kendilerine*
20 *yorumu gelmemiş olan bir şeyi yalanladılar."*[196] buyurmuştur.

[316] Öte taraftan insanlar emir, rahmet ve izzet sıfatları konusunda ihtilaf ettiler. Bir topluluk "Bunlar, ezelî olan zâtın sıfatlarıdır." dedi. Diğerleri ise, "Allah Teâlâ ezelde zatıyla aziz, rahman ve rahîmdir. *Rahmet* ve *emr* sıfatlarına gelince, bu ikisi mahlûktur." demiştir.

25 **[317] Ebû Muhammed şöyle dedi:** İhtilaf anında, ancak Kur'ân'a ve Hz. Peygamberin (s.a.) sözüne dönmek gerekir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resulüne arz edin..."*[197] Biz de böyle yaptık ve Allah'ın *"Allah'ın emri mutlaka yerine ge-*
30 *lecektir (gerçekleşmiştir)."*[198] buyurduğunu gördük. *Mef"ûl*/Gerçekleşmiş olan, şüphesiz yaratılmıştır.

وإن صفات الاثنين التي شاركوا فيها آدم عليه السلام كصفات الجن، ولا فرق بين الحياة والعلم والقوة والتناسل وغير ذلك فالكل على هذا على صورة الله تعالى. هذا القول الملعون قائله، ونعوذ بالله من الضلال.

[٣١٣] وكذلك ما صح عن النبي صلى الله عليه وسلم عن يوم القيامة: إن الله عز جل يكشف عن ساق فيخرون سجدًا. فهذا كما قال الله عز وجل في القرآن: ﴿يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ﴾ وإنما هو إخبار عن شدة الأمر، وهو الموقوف، كما تقول العرب: قد شمرت الحرب عن ساقها. قال جرير:

[٣١٤] أَلا رُبَّ سامي الطَرفِ مِن آلِ مازِنٍ   إِذا شَمَّرَت عَن ساقِها الحَربُ شَمَّرا.

[٣١٥] والعجب ممن ينكر هذه الأخبار الصاح، وإنما جات بما جاء به القرآن نصًا، ولكن من ضاق علمه أنكر ما لا علم له به، وقد عاب الله هذا فقال: ﴿بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ﴾

[٣١٦] واختلف الناس في الأمر والرحمة والعزة. فقال قوم: هي صفات ذات لم تزل. وقال آخرون: لم يزل الله تعالى العزيز الرحمن الرحيم بذاته. وأما الرحمة، والأمر: فمخلوقان.

[٣١٧] **قال أبو محمد**: والرجوع عند الاختلاف إنما هو إلى القرآن، وكلام رسول الله صلى الله عليه وسلم. قال تعالى ﴿فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ ففعلنا فوجدنا الله تعالى يقول ﴿وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا﴾ والمفعول مخلوق بلا شك.

[318] Aziz ve celil olan Allah: *"Allah, işinde gâliptir, üstün gelendir."*[199] buyurmuştur. Yine kendisine galebe çalınan varlığın yaratıldığı ve onun galip olanın dışında/gayrısında olduğunda bir şüphe yoktur. Yine Allah Teâlâ "*Bilemezsin, olur ki Allah, sonra yeni bir durum ortaya çıkarır.*"[200] buyurmuştur. Bu, işin sonradan meydana gelen şey olduğu hususunda hiçbir tartışmanın olmadığını gösteren açık bir beyandır.

[319] Allah Resulü (s.a.) de şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki Allah, dileyeceği herhangi bir işi meydana çıkarır (sonradan yaratır)."[201] Böylece Allah'ın ***emr***inin (işi), mahlûk olduğu ve sonradan var edildiği hususu kesin olarak ortaya çıkmıştır.

[320] Eş'arîler şöyle demişlerdir: Allah Teala, var olduklarında emredeceği şeyleri emredeceği kimselere ezelde emredicidir.

[321] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu kesin olarak yanlıştır, bâtıldır. Çünkü şâyet durum bu şekilde olmuş olsa idi, elbette aziz ve celil olan Allah Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılmayı bize ezelde emreden olurdu ve aynı zamanda yine ezelde bize Beyt-i Makdis'e değil Kâbe'ye doğru namaz kılmamızı emreden olurdu. Böylece o, bir eylemi yapmayı ve terketmeyi birlikte emretmiş olurdu. Bu ise deliliktir. Allah Teâlâ bundan beridir, yücedir.

[322] Bunlara ilaveten Allah'ın nehyettiği şeylere yönelik nehyinin de ezelî olmasını kabul etmeleri onlara lazım gelir. Çünkü Allah'ın emri ile nehyi arasında bir fark yoktur.

[323] Eğer onlar, "Bilakis yüce Allah'ın nehyi muhdestir ve onun emri kadîmdir." derlerse, onlara şöyle cevap veririz: "Siz, sizin görüşünüzün aksini iddia ederek 'Allah'ın nehyi ezelîdir; emri ise muhdesdir.' diyen hakkında ne dersiniz?" Her iki görüş de deliliktir, saçmadır.

[324] Bunlara ilaveten söz konusu görüşü dile getirenler, kadîm varlığın değişmediğini ve yok olmadığını kabul ederler. Yüce Allah'ın Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılmayı bize emrettiği kesin olarak doğrudur. Sonra bu şekildeki emir geçersiz olmuş, yok olmuş ve ortadan kalkmıştır. Şâyet Allah Teâlâ'nın emri ezelî olsa idi, bu durumda onun emrinin ortadan kaldırılmaması ve yok olmaması gerekirdi. Bu durum, bunu mümkün gören kimse açısından açık bir küfürdür.

[٣١٨] وقال تعالى ﴿وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ﴾ وبلا شك في أن المغلوب عليه مخلوق وأنه غير الغالب عليه وقال تعالى ﴿لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْراً﴾ وهذا بيان جلي لا إشكال فيه على أن الأمر محدث.

[٣١٩] وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن الله يحدث من أمره ما شاء. فصح بيقين أن أمر الله تعالى محدث مخلوق.

[٣٢٠] وقال الأشعرية: لم يزل الله تعالى آمرًا الكل من أمره بما يأمره به إذا وجد.

[٣٢١] **قال أبو محمد**: وهذا باطل متيقن، لأنه لو كان كذلك لكان الله تعالى لم يزل آمرًا لنا بالصلاة إلى بيت المقدس، لم يزل آمرنا بألا نصلي إلى بيت المقدس لكن إلى الكعبة، فيكون آمرًا بالفعل للشيء والترك له معًا. وهذا تخليط جل الله تعالى عنه.

[٣٢٢] وأيضًا: فإنه يلزمهم في نهي الله تعالى عما نهى عنه: أنه لم يزل لأنه لا فرق بين أمره تعالى وبين نهيه.

[٣٢٣] فإن قالوا: بل نهيه محدث، وأمره قديم. قلنا لهم: ما قولكم فيمن عكس عليكم. فقال: بل نهيه لم يزل، وأما أمره فمحدث. وكلا القولين تخليط.

[٣٢٤] وأيضًا فإنهم مقرون بأن القديم لا يتغير ولا يبطل، وقد صح أمره تعالى لنا بالصلاة إلى بيت المقدس ثم قد بطل الأمر بذلك وعدم وانقطع فلو كان أمره تعالى لم يزل لوجب ألا يبطل ولا يعدم وهذا كفر مجرد ممن أجازه.

[325] Şâyet onlar, "Allah Teâlâ'nın Beyt-i makdis'e doğru namaz kılmayı bize emretmesi sonsuza kadar bakidir, bu emri sakıt olmamıştır, neshedilmemiştir, hükmü kaldırılmamıştır ve başka bir emirle de ortadan kaldırılmamıştır." derlerse tartışmasız bir şekilde kâfir olmuşlardır.

[326] Öyle ki bu sakat görüşü daha fazla ortadan kaldıran da Allah Teâlâ'nın şu sözüdür: *"Ruh, Rabbimin bildiği bir iştir."*[202] Şâyet emr (iş) yaratılmamış ve ezelî olsa idi, elbette ruh da böyle olurdu. Çünkü ruh ***emir***dendir. Böyle bir şeyden Allah'a sığınırız. Ruhlarının mahlûk olduğu hususunda müslümanlar arasında bir tartışma yoktur. Nasıl böyle olmasın ki! Ruh cehennemde cezalandırılacak veya cennette nimetlendirilecektir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Onlar, Ruh'un (Cebrâil'in) ve meleklerin saf duracakları gün Allah'a hitap edemeyeceklerdir. Sadece Rahmân'ın izin vereceği ve doğru söyleyecek olan kimseler konuşabilecektir."*[203] Yine Allah Resulü (s.a.)sahîh olarak gelen bir hadiste "Meleklerin ve ruhun rabbi olan Allah'ı çokça tesbih ederim ve çokça takdis ederim."[204] buyurmuştur.

[327] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Merbûb/Rab edinen, şüphesiz mahlûktur. Eğer birisi Allah Teâlâ'nın *"Dikkat edin, yaratmak da, emretmek de yalnız O'na mahsustur."*[205] şeklindeki buyruğuna itiraz eder ve bununla yaratmanın emrin dışında olduğunu ispat etmeyi arzu ederse bu hususta onun hiçbir delili yoktur. Çünkü aziz ve celil olan Allah şöyle buyurmuştur: *"Ey insan! Seni yaratan, şekillendirip ölçülü yapan, dilediği bir biçimde seni oluşturan cömert Rabbine karşı seni ne aldattı?"*[206] Bu âyette Allah Teâlâ, yaratma ile şekillendirmeyi, ölçülü yapma ile suret vermeyi ayırt etmiştir. Bunların tamamının aziz ve celil olan Allah'ın yaratması olduğu ve [O'nun yaratmasının da] mahlûk olduğu hususunda hiçbir ihtilaf yoktur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Allah, sizi yaratan, sonra size rızık veren, sonra sizi öldürecek ve daha sonra da diriltecek olandır...*"[207]

[328] Böylece Allah Teâlâ, *sonra* lafzı ile rızkı, öldürmeyi ve diriltmeyi mahlûkata atfetmiştir. Şâyet *emr*in yaratmaya (halk) atfedilmesi *emr*in yaratmanın dışında (gayri'l-halk) olduğuna delil olmuş olsa idi, kaçınılmaz olarak rızkın, öldürme ve diriltmenin ve suret vermenin tamamı *yaratma*nın ve yaratılmışların dışında olması zorunlu olurdu. Bunu müslüman olan bir kimse söyleyemez. Dolayısıyla Allah'ın *emr*i yaratmaya atfetmesinden dolayı *emr*in yaratılmamış olduğuna dair onların istidlalleri bâtıl olmuştur.

[٣٢٥] وإن قالوا: إن أمره تعالى لنا بالصلاة إلى بيت المقدس باق أبدًا لم يسقط ولا نسخ، ولا بطل، ولا أحاله تعالى بأمر آخر كفروا بلا خلاف.

[٣٢٦] والذي يدخل على هذا القول الفاسد أكثر من هذا، وقال تعالى ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾ فلو كان الأمر غير مخلوق، ولم يزل لكان الروح كذلك ٥ لأنه منه، ومعاذ الله من هذا، ولا خلاف بين المسلمين في أن أرواحهم مخلوقة، وكيف لا يكون كذلك وهي معذبة في النار أو منعمة في الجنة. وقال ﴿يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا﴾ وصح عن رسول الله صلى الله عليه وسلم: سبوح قدوس رب الملائكة والروح.

[٣٢٧] **قال أبو محمد**: والمربوب مخلوق بلا شك فإن اعترض معترض بقول ١٠ الله عز وجل ﴿أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ﴾ ورام بهذا إثبات أن الخلق غير الأمر فلا حجة له في هذا لأن الله عز وجل قال ﴿يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ ۞ الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ ۞ فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ﴾ فقد فرق الله سبحانه وتعالى في هذه الآية بين الخلق والتسوية والتعديل والتصوير ولا خلاف في أن كل هذا خلق مخلوق. وقال تعالى﴿خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ﴾

١٥ [٣٢٨] فعطف تعالى الرزق والأمانة والإحياء على الخلق بلفظة ثم. فلو كل عطف الأمر على الخلق دليلًا على أن الأمر غير الخلق لوجب ولا بد أن يكون الرزق والإماتة والإحياء والتصوير كلها غير الخلق وغير مخلوقات وهذا لا يقوله مسلم فبطل استدلالهم على أن الأمر غير مخلوق لعطفه على الخلق.

[329] Allah Teâlâ, Cebrâil'i meleklere atfetmiştir. Dolayısıyla bir şeye atfedilen bir varlık, onun söz konusu şeye dâhil olduğuna dair bir delil ortaya konulunca, atfedildiği şeyin dışında değildir. Şüphesiz Allah'ın emrinin yaratılmış, takdir edilmiş ve yerine getirilmiş olduğuyla alakalı bir âyet delil olarak mevcuttur. Ma'tûfun (atfedilenin), ma'tûfun aleyhe (atfedildiği şeye) dâhil olduğuna dair bir delil yoksa o şüphesiz onun dışında bir şeydir. Bu lügatin hükmüdür. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[330] ***İzzet***e gelince Allah Teâlâ, *"Senin Rabbin; kudret ve şeref (izzet) sahibi olan Rab, onların nitelendirdiği şeylerden uzaktır, yücedir."*[208] şeklinde buyurmuştur.

[331] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Merbûb/rabb edinen, şüphesiz mahlûktur. Allah Teâlâ'nın *"[Her kim şan ve şeref istiyorsa bilsin ki,] şan ve şeref bütünüyle Allah'a aittir."*[209] sözü izzetin ezelî olmasını zorunlu kılacak değildir. Çünkü Allah, *"Bütün tuzaklar Allah'a aittir."*[210] ve *"De ki, şefaatin tamamı Allah'a aittir."*[211] şeklinde de buyurmuştur.

[332] Bu iki âyetin, şefaatin yaratılmamış olduğunu zorunlu kılması -tartışmasız bir şekilde-söz konusu değildir. Ancak burada şöyle bir durum vardır ki *izzet* Allah Teâlâ'nın dışında değildir, dolayısıyla izzet yaratılmamıştır. Allah Resulünden (s.a.) cennet ve cehennemin yaratılmasıyla alakalı bir hadiste Cebrâil'in ["Allah'ım senin izzetin ile..." diyerek] izzet ile yemin ettiği sahîh olarak bildirilmiştir.[212]

[333] Ebû Muhammed şöyle dedi: Cebrail (a.s)'ın aziz ve celil olan Allah'ın gayrı olan bir şeye yemin etmesi bâtıl olan şeylerdendir.

[334] ***Rahmet***e gelince, Allah Resulü (s.a.) şöyle buyurdu: "Allah, yüz rahmet yaratmıştır. Sadece bir rahmeti kulları arasında taksim etmiştir. İşte bu rahmet ile birbirinize merhamet ediyorsunuz. Doksan dokuz rahmeti ise, kıyamet gününde bunlarla kullarına merhamet etmek için kaldırmıştır."[213] ya da bunun benzerini demiştir. İşte bu, genel olarak rahmetin mahlûk olduğu konusundaki tartışmaları ortadan kaldırmaktadır. Allah Teâlâ'nın cennete soktuğu kimseleri oraya rahmeti ile soktuğu hususunda ve kendisine iman edenlere rahmet olmak üzere Hz. Muhammed'i (s.a.) peygamber olarak gönderdiği hususunda ümmetten hiçbir kimse ihtilaf etmez. Bunların tamamı tartışmasız bir şekilde mahlûktur.

[٣٢٩] وقد عطف تعالى جبريل على الملائكة، فليس العطف على الشيء مخرجًا له عنه إذا قام برهان على أنه داخل فيه. وقد قام برهان النص بأن أمر الله تعالى مخلوق، وأنه قدر مقدور، مفعول. وأما إذا لم يأت برهان يدخل المعطوف في المعطوف عليه فهو غيره بلا شك هذا حكم اللغة وبالله تعالى التوفيق.

٥ [٣٣٠] وأما العزة فقد قال الله تعالى ﴿سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ﴾

[٣٣١] **قال أبو محمد**: والمربوب مخلوق بلا شك، وليس قوله تعالى ﴿فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا﴾ بموجب أن العزة لن تزل، لأنه تعالى قال ﴿فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا﴾ وقال تعالى ﴿قُل لِّلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا﴾

[٣٣٢] وليس هذان النصان بلا خلاف موجبين أن الشفاعة غير مخلوقة إلا

١٠ إن ها هنا عزة ليست غير الله تعالى، فهي غير مخلوقة، وهي التي صح عن النبي صلى الله عليه وسلم: أن جبريل عليه السلام حلف بها فقال: وعزتك في حديث خلق الجنة والنار.

[٣٣٣] **قال أبو محمد**: ومن الباطل أن يحلف جبريل بغير الله عز وجل.

[٣٣٤] وأما الرحمة، فقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن الله خلق مائة

١٥ رحمة فقسم في عباده رحمة واحدة فبها يتراحمون، ورفع التسعة والتسعين ليوم القيامة يرحم بها عباده أو كما قال عليه السلام. وهذا رفع للإشكال جملة في أن الرحمة مخلوقة ولا خلاف بين أحد من الأمة في أن إدخال الله عز وجل الجنة من أدخله فيها برحمته تعالى وأن بعثته محمدًا صلى الله عليه وسلم رحمة لمن آمن به، وكل ذلك مخلوق بلا شك.

[335] ***Kudret*** ve ***kuvvet***e gelince, aziz ve celil olan Allah şöyle buyurmuştur: *"Onlar, kendilerini yaratan Allah'ın onlardan daha güçlü olduğunu görmediler mi?"*[214] Bize Abdurrahmân b. Abdullâh b. Hâlid el-Hemedânî, İbrâhîm b. Ahmed el-Belhî > [Muhammed b. Yûsuf] el-Firebrî > Muhammed b. İsmâîl [el-Buhârî] > İbrâhîm b. el-Münzir> Ma'n b. Îsâ kanalıyla Abdurrahmân b. Ebu'l-Mevâlî'nin şöyle dediğini aktarmıştır: Ben, Muhammed b. Münkedir'in, Abdullah b. el-Hasan'ın şöyle dediğini naklettiğini işittim: Câbir b. Abdullâh şöyle demiştir: Allah'ın Elçisi, sahabesine istihâreyi öğretirdi. Böylece o, içerisinde "Allah'ım, ilminle Sen'den bu işin hayırlısını dilerim. Kudretinle bana güç vermeni, Sen'in o büyük fazlından (bana da lütfetmeni) dilerim..."[215] şeklindeki lafızların da olduğu hadisi zikretmiştir.

[336] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kudret ve kuvvet konusundaki görüş, ilim konusundaki görüş gibidir. İnsanların bu görüşler ve bunlara dair ileri sürülen deliller hakkında ihtilafları birbirinin aynısıdır, bunların arasında bir fark yoktur. Bizim bu konudaki görüşümüz, "kudret ve kuvvetin Allah Teâlâ'ya ait bir hakikat olduğu, bu ikisinin Allah'ın dışında olmadığı ve bu ikisine de Allah Teâlâ'dır denilemeyeceği" şeklinde, yerinde dile getirdiğimiz görüştür. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"O kendi nefsi üzerine rahmeti yazmıştır."*[216] ve *"Allah Teâlâ ise sizi kendi nefsi hakkında tahzir buyurur."*[217] Böylece Allah'ın nefsinden maksat, zatından haber vermesidir, asla kendisi dışındaki bir şeyden değil. Dolayısıyla birisi, Îsâ'nın (a.s.) Allah Teâlâ'ya hitaben söylediği *"[Eğer ben onu söylemiş olsaydım, elbette sen bunu bilirdin.] Sen benim içimde/nefsimde olanı bilirsin, ama ben sende/nefsinde olanı bilemem. Şüphesiz ki yalnızca sen gaybları hakkıyla bilensin."*[218] sözünü bildiren âyeti hatırlatsa şöyle deriz: Bu sözler zâhiri üzeredir ve hakikat üzeredir. Çünkü gayb (duyularla ulaşılamayan âleme ait) olan her şey, her şeyi hakkıyla bilen Allah'ın ilminde ma'lûmdur. Dolayısıyla söz, insanların istediklerini ifade etmeye ancak kendisiyle ulaştıkları ve birbirleriyle konuştukları şekilde cereyan etmiştir. Bu da sözün bilinen şeklidir. Nitekim birisi "bir şeyin kendisi" ve hakikati"derse bununla bizzat o "şey" murat edilir, başka bir şey değil. Aynı şekilde *zât* kelimesi hakkında da durum böyledir. Bunların arasında bir fark yoktur. Dolayısıyla Îsâ'nın (a.s.) "Senin nefsinde olanı ben bilmem." [219] sözünün manası, "Senin katında olanı ve senin ilminde olanı ben bilmem." olduğunda şüphe yoktur.

[٣٣٥] وأما القدرة، والقوة. فقد قال عز وجل ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً﴾ وحدثنا عبد الرحمن بن عبد الله بن خالد الهمداني حدثنا إبراهيم بن أحمد البلخي حدثنا الفربري حدثنا محمد بن إسماعيل حدثنا إبراهيم بن المنذر حدثنا معن بن عيسى، حدثنا عبد الرحمن بن أبي الموال. سمعت محمد بن المنكدر يحدث عبد الله بن الحسن. قال أخبرني جابر بن عبد الله قال: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم، يعلم أصحابه الاستخارة، فذكر الحديث. وفيه: اللهم إني أستخيرك بعلمك وأستقدرك بقدرتك وأسألك من فضلك.

[٣٣٦] **قال أبو محمد**: والقول في القدرة والقوة كالقول في العلم سواء بسواء في اختلاف الناس على تلك الأقوال، وتلك الحجاج ولا فرق، وقولنا في هذا هو ما قلناه هنالك من أن القدرة. والقوة لله تعالى حقًا وليستا غير الله تعالى ولا يقال هما الله تعالى وقال تعالى ﴿كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ﴾ وقال تعالى ﴿وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ﴾ فنفس الله تعالى إخبار عنه لا عن شيء غيره أصلًا، فإن ذكر ذاكر قول الله عز وجل، حكاية عن عيسى عليه السلام أنه يقول لربه تعالى ﴿تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ﴾ قلنا هذا على ظاهره وعلى الحقيقة لأن كل غيب فهو معلوم في علم الله العليم بكل شيء فجرى الكلام على ما يتخاطب به الناس مما لا يتوصلون إلى العبارة عما يريدون إلا به، وهذا معهود من القول، أن يقول القائل نفس الشيء وحقيقته يراد بذلك الشيء لا ما سواه، وكذلك القول في الذات ولا فرق، فقوله عليه السلام: ولا أعلم ما في نفسك. إنما معناه بلا شك: ولا أعلم ما عندك، وما في عليك.

[337] Bize sahîh olarak ulaştığına göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle haber vermiştir: Yüce Allah her gece, gecenin son üçte biri kaldığında dünya semasına iner. [rahmet nazarıyla bakar ve şöyle buyurur: Bana dua eden yok mu, duasını kabul edeyim!..][220]

5 **[338] Ebû Muhammed şöyle dedi:** Bu, ancak aziz ve celil olan Allah'ın duaların kabulü için dünya semasıda gerçekleştirdiği bir açma fiilidir. Söz konusu vakit, kabul ve icab ile gayret gösterenler, af dileyenler ve tövbe edenlerin mağfiret edilmesi umulan bir zaman dilimidir. Bu, lügatte bilinen bir durumdur. Nitekim "Onu bana hibe etti ve onunla bana iyilik etti." anlamında
10 "نزل فلان عن حقه/Filan kendi hakkından vazgeçti." dersin. Allah Resulü (s.a.)'in mezkûr tenezzülü sınırlı bir vakitle bağlaması, bunun zâta ait bir sıfat değil, fiile ait bir sıfat olmasına delâlet eden aklî delilerdendir. Böylece Allah Teâlâ'nın gecenin üçte birlik bir kısmında dünya semasına tenezzül edişinin söz konusu vakitte yaratılmış ve o vakitte gerçekleştirilmiş bir fiil
15 olduğu hususunun doğruluğu ortaya çıkmıştır.

[339] Şüphesiz biz biliriz ki; tenezzül etmeyen şeyin zamanla bir ilintisiyoktur. Allah Resulü (s.a.) mezkûr hadisin lafızlarının bir kısmında, söz konusu fiilin ne olduğunu açıklamıştır. Nitekim Hz. Peygamber şöyle ifade etmiştir: Aziz ve celil olan Allah, bir meleğe, bu vakitte şu şekilde nida
20 etmesini emreder. Buna ilaveten gecenin üçte birlik kısmı, güneşin doğuşunun ve batışının farklılığı sebebiyle beldelerde muhteliftir. Bu durumun kaçınılmaz olduğunu, bu konuyu araştıranlar zorunlu olarak bilir. Böylece *nüzûl*ün, Allah Teâlâ'nın bu vakitte, her ufuk ehli için yarattığı bir fiil olduğu hususu zorunlu olarak ortaya çıkmıştır.

25 **[340]** *Nüzûl*ün bir yerden başka bir yere intikal olduğunu kabul eden kimseye gelince, bu kimsenin görüşünün bâtıl olduğunu daha önce Allah'ın cismiyetini kabul edenin görüşün iptali konusunda -Allah'ın yardımı ve desteğiyle-ortaya koymuştuk. Şâyet Allah Teâlâ bir yerden başka bir yere intikal etseydi, bu durumda elbette O sınırlı, yaratılmış, müellef
30 (birleştirilmiş) ve bir mekanda yer tutan bir varlık olmuş olurdu. Bunlar ise yaratılmış varlıkların özellikleridir. Allah Teâlâ bundan münezzehtir.

[٣٣٧] وصح عن رسول الله صلى الله عليه وسلم: أنه أخبر أن الله تعالى ينزل كل ليلة إذا بقى ثلث الليل إلى سماء الدنيا.

[٣٣٨] **قال أبو محمد**: وهذا إنما هو فعل يفعله الله تعالى في سماء الدنيا من الفتح لقبول الدعاء، وأن تلك الساعة من مظان القبول والإجابة، والمغفرة للمجتهدين والمستغفرين والتائبين وهذا معهود في اللغة. تقول نزل فلان عن حقه بمعنى وهبه لي وتطول به علي. ومن البرهان على أنه صفة فعل لا صفة ذات أن رسول الله صلى الله عليه وسلم علق التنزل المذكور بوقت محدود فصح أنه فعل محدث في ذلك مفعول حينئذ.

[٣٣٩] وقد علمنا أن ما لم يزل فليس متعلقًا بزمان ألبتة. وقد بين رسول الله صلى الله عليه وسلم في بعض ألفاظ الحديث المذكور ما ذلك الفعل وهو أنه ذكر عليه السلام: أن الله يأمر مالكًا ينادي في ذلك الوقت بذلك. وأيضًا فإن ثلث الليل مختلف في البلاد باختلاف المطالع والمغارب، يعلم ذلك ضرورة من بحث عنه، فصح ضرورة أنه فعل يفعله ربنا تعالى في ذلك الوقت لأهل كل أفق.

[٣٤٠] وأما من جعل ذلك نقلة فقد قدمنا بطلان قوله في إبطال القول بالجسم بعون الله وتأييده. ولو انتقل تعالى لكان محدودًا مخلوقًا مؤلفًا شاغلًا لمكان وهذه صفة المخلوقين تعالى الله عن ذلك علوًا كبيرًا.

[341] Aziz ve celil olan Allah, "ayın intikali sebebiyle rab olamayacağını" kavmine açıkladığında dostu, elçisi ve kulu olan İbrâhim (a.s.)'dan hoşnut olmuştur. Nitekim yüce Allah, *"Yıldız batınca da, "Ben öyle batanları sevmem" dedi."*[221] buyurmuştur. Bir mekandan başka bir mekana intikal eden her şey, söz konusu mekandan uzak kalan, kaybolandır. Allah Teâlâ bundan münezzehtir.

[342] Allah Teâlâ'nın *"Ve rabbin[in emri] gelip melekler saf saf dizildiği zaman..."*[222] ve *"Onlar (böyle davranmakla), bulut gölgeleri içinde Allah'ın (azabının) ve meleklerin kendilerine gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar?"*[223] anlamındaki sözleri de böyledir.

[343] Böylece -açıkladığımız üzere- kıyamet günündeki geliş (meci') ve gelmeye dair herşey (ityan) Allah Teâlâ'nın söz konusu günde gerçekleştireceği fiilidir. Bu fiil, "gelmek" (meci' ve ityan) şeklinde isimlendirilir. Nitekim Rivâyet edildiğine göre Ahmed b. Hanbel (rh.a.) "Rabbin geldiği zaman..." âyetinin manası "Rabbinin emri geldiği zaman..." şeklindedir." demiştir.

[344] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kur'ân'ın nazil olduğu dilde ve sair dillerde, aklın varlığı ve duyuların zaruretinde sıfat ve sıfatlar, ancak kendisiyle vasıflanan varlıklara yüklenmiş arazlar olarak bilinebilirler.Sıfatların -bilinenin hilafına olarak-arazların dışında olmasınımümkün gördükleri zaman herhangi bir delil olmaksızın bu hususta hüküm vermiş olurlar. Çünkü onlar hakkında nassın varid olduğu ancak ne sıfatlar lafzı ile ne de sıfat lafzı ile asla bir nas gelmediği halde bunun bir benzeri sonuca ulaşırlar.Dolayısıyla hakkında bilinenin hilafına bir şekilde ta'bîr olunan bir nassın bulunmadığı bir lafız getirilmesi muhal olan şeylerdendir. Nitekim Allah Teâlâ, *"Kötü benzetmeler (sıfatlar) âhirete inanmayanlara aittir. En yüce benzetmeler (sıfatlar) ise Allah'ındır. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[224] demiş ve sonra *"Artık Allah'a (şanına uymayan) benzetmeler yapmaya kalkmayın. Çünkü Allah bilir, siz bilmezsiniz."*[225] buyurmuştur. Şâyet onlar Allah Teâlâ'yı zikretmek için sıfatların yerine benzetme lafızlarını zikretmiş olsalardı bu daha uygun olurdu.

[٣٤١] وقد حمد الله لإبراهيم خليله ورسوله وعبده صلى الله عليه وسلم، إذ بين لقومه بنقلة القمر أنه ليس ربًا. فقال ﴿فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ﴾ وكل منتقل عن مكان فهو آفل عنه. تعالى الله عن هذا.

[٣٤٢] وكذلك القول في قوله تعالى: ﴿وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا﴾ وقوله تعالى ﴿هَلْ يَنْظُرُونَ إِلاَّ أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ﴾

[٣٤٣] فهذا كله على ما بينا من أن المجيء والإتيان، يوم القيامة فعل يفعله الله تعالى في ذلك اليوم، يسمى ذلك الفعل مجيئًا وإتيانًا، وقد روينا عن أحمد بن حنبل رحمه الله أنه قال: وجاء ربك إنما معناه وجاء أمر ربك.

[٣٤٤] **قال أبو محمد**: لا تعقل الصفة والصفات في اللغة التي بها نزل بها القرآن وفي سائر اللغات وفي وجود العقل وفي ضرورة الحس إلا أعراضًا محمولة في الموصوفين فإذا جوزوها غير أعراض بخلاف المعهود فقد تحكموا بلا دليل إذ إنما يصار إلى مثل هذا فيما ورد به نص ولم يرد قط نص بلفظ الصفات، ولا بلفظ الصفة، فمن المحال أن يؤتى بلفظ لا نص فيه يعبر به عن خلاف المعهود. وقال تعالى ﴿لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ ثم قال تعالى ﴿فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ فلو ذكروا الأمثال مكان الصفات لذكر الله تعالى لفظة المثل لكان أولى. ثم قد بين الله تعالى غاية البيان.

Sonra Allah Teâlâ, *"Artık Allah'a (şanına uymayan) benzetmeler yapmaya kalkmayın."*[226] buyurmak suretiyle bu durumu en açık bir şekilde beyan etmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, en yüce benzetmelerin Allah'a ait olduğunu haber vermiştir. Böylece sadece Allah'ın kendisi hakkında haber verdiği şeylerle Ona yönelik benzetme yapılabileceği hususu zorunlu olarak ortaya çıkmıştır. Bunlara herhangi bir şey ilave edilmesi asla doğru değildir. Başarı Allah Teâlâ'nın yardımıyladır.

Mâhiyet Konusu

[345] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezileden bazı gruplar Allah Teâlâ'nın kendisine ait bir mâhiyetinin olmadığı görüşündedirler. Ehl-i Sünnet (âlimleri) ve Dırâr b. Amr[227] ise Allah Teâlâ'nın kendisine ait bir mâhiyetinin olduğu kanaatindedir. Nitekim Dırar, "Onu, Allah'tan başka hiç kimse bilemez." demiştir.

[346] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz de -başarı yüce Allah'ın yardımıyladır- bunu kabul eder ve şöyle deriz: Yüce Allah'ın kendisine ait bir mâhiyeti vardır ve o, zatının kendisidir. Fakat "Bârî nedir?" diye soran bir kimseye, Firavun, "Alemlerin rabbi nedir?" diye sorduğunda Mûsâ (a.s.)'ın verdiği cevaptan başka verilecek bir cevap yoktur. Biz de şöyle deriz: Burada, Allah Teâlâ'nın ilminde olandan başka bir cevap yoktur ve bizim nezdimizde de ancak Mûsâ (a.s.)'ın verdiği cevap vardır. Çünkü Allah Teâlâ bundan dolayı Mûsâ'yı övmüş ve bu hususta onu tasdik etmiştir. Şâyet bu, kendisinde noksanlık olmayan tam ve sahîh bir cevap olmasa idi, elbette Allah TeâlâMûsâ'yı bundan dolayı övmezdi.

[347] Mâhiyeti inkâr edenler şöyle diyerek delil getirmiştir: "Mâhiyet, ya aziz ve celil olan Allah'ın kendisidir ya da O'nun dışında bir şeydir, bunlardan başka bir şey olamaz. Eğer Allah'ın dışında bir şey olursa bu durumda mâhiyet ezelîdir. Halbuki Allah'ın dışındaki hiçbir şey O'nunla birlikte ezelî olamaz. Bu şirk ve küfürdür."

[348] Onlar, "Şâyet biz bunu bilmediğimiz halde mâhiyet Allah olursa, bu durumda aziz ve celil olan Allah'ı bilmiyor oluruz. Bu ise, Allah'ı bilmediğimizin ikrarıdır. Allah Teâlâ'yı bilmemek (cehalet) ise O'nu inkâr etmektir." dediler. Yine onlar, "Allah'a ait bir mâhiyetin olması imkândâhilinde olsa idi, bu durumda O'nun keyfiyetinin olması da gerekirdi." demişlerdir.

فقال ﴿فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ﴾ وقد أخبر الله تعالى بأن له المثل الأعلى، فصح ضرورة أنه لا يضرب له مثل إلا ما أخبر به تعالى فقط، ولا يحل أن يزاد على ذلك شيء أصلًا، وبالله تعالى التوفيق.

الكلام في المائية

٥ [٣٤٥] **قال أبو محمد**: ذهبت طوائف من المعتزلة إلى أن الله تعالى لا مائية له وذهب أهل السنة، وضرار بن عمرو إلى أن لله تعالى مائية قال ضرار: لا يعلمها غيره.

[٣٤٦] **قال أبو محمد**: والذي نقول به. وبالله تعالى التوفيق: إن له مائية هي أنيته نفسها، وأنه لا جواب لمن سأل: ما هو الباري؟ إلا ما أجاب به

١٠ موسى عليه السلام إذ سأله فرعون: وما رب العالمين؟ ونقول: إنه لا جواب ها هنا إلا في علم الله تعالى، ولا عندنا إلا ما أجاب به موسى عليه السلام لأن الله تعالى حمد ذلك منه وصدق فيه. ولو لم يكن جوابًا صحيحًا تامًا لا نقص فيه لما حمده الله.

[٣٤٧] واحتج من أنكر المائية بأن قال: لا تخلو المائية من أن تكون هي

١٥ الله أو تكون غيره فإن كانت غيره والمائية لم يزل، فلم يزل مع الله تعالى غيره، وهذا شرك وكفر.

[٣٤٨] قالوا: وإن كانت هو، هي وكنا لا نعلمها، فقد صرنا لا نعلم الله عز وجل، وهذا إقرار بأننا نجهله، والجهل بالله تعالى كفر به. وقالوا: لو أمكن أن تكون له مائية لكانت له كيفة.

[349] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, kelâmın sınırları ve isimlerin müsemmalarına mahal teşkil etmeleriyle alakalı câhilliklerindendir. Bir şeyin mâhiyeti, "O nedir?" şeklinde soru soran kimsenin sorusuna verilen cevaptır. Bu, bir şeyin hakikatini ve zatını sormaktır. Her kim mâhiyeti iptal ederse, "O nedir?" diye sorulan şeyin hakikatini de iptal etmiş olur.

[350] Fakat açıkladığımız hususlardaki ispat mertebelerinin ilki *enniyyet*tir. O da, bir şeyin sadece varlığını ispat etmektir. Bu da, bildiğimiz ve ihata ettiğimiz bir iştir. İlim bu şekilde parçalanamaz, dolayısıyla onun bir kısmı biliniyor, bir diğer kısmı bilinmiyor olsun. Bilakis "enniyye"yi takip eder. Öyle ki o, mâhiyet ile alakalı açıkladığımız sualin hakkında "mı-mi" ile soru sorana verilen cevaptır.

[351] Aziz ve celil olan Allâh'a gelince, O'nun hakkında "O nedir? diye soru sormak, "mı-mi" (هل) ile soru sormaktır. Bu, her iki durumda da cevap aynıdır. Nitekim biz şöyle deriz: "O, tek hakikattir, birdir, ilktir, mahlûkatından hiçbir şey O'na benzemez." Hakkında soru sorulan varlıktaki arazların farklı olmasından dolayı Allah Teâlâ'nın dışındakilerde *mâhiyet* ve *enniyyet* farklı olmuştur. Allah Teâlâ bu şekilde değildir. O, asla arazları taşıyan bir varlık değildir. Biz işte burada dururuz, daha fazlasını bilmeyiz. Doğrusu burada bundan başka bir şey de yoktur. Ancak rabbimiz Allah Teâlâ'nın alîm, kadîr, mümin, müheymin ve benzeri isimler gibi sair isimlerden bize öğrettiği şeyler vardır. Nitekim Allah Teâlâ, Elçisinin (s.a.) lisanıyla şöyle haber vermiştir: "Allah'ın yüzden bir eksik olarak doksan dokuz ismi vardır."[228] Allah Teâlâ da şöyle buyurmuştur: "*Onların bilgisi ise Rahmân'ı kuşatamaz.*"[229]

[352]Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu zâhiri üzere doğru bir sözdür. Çünkü ilmin ihata ettiği her şey sonlu ve sınırlıdır. Bu ise aziz ve celil olan Allah içinmümkün değildir. Allah'ın dışındaki her şeyin arazlarında ihata edilen sayıların vukuundan dolayı O'nun dışındakiler için bu zorunludur. Sınırları ve sayıları olmayan bir şey ihata edilemez. Netice olarak biz, yüce Allah'ı gerçekten biliriz, fakat O'nu -buyurduğu gibi- ilimle ihata edemeyiz.

[٣٤٩] **قال أبو محمد**: وهذا من جهلهم بحدود الكلام، وبمواقع الأسماء على المسميات. إذ مائية الشيء إنما هي الجواب في سؤال السائل بما هو. وهذا سؤال عن حقيقة الشيء وذاته، فمن أبطل المائية فقد أبطل حقيقة الشيء المسئول عنه بما هو؟

٥ [٣٥٠] لكن أول مراتب الإثبات فيما بيننا هي الأنية وهي إثبات وجود الشيء فقط. وهذا أمر قد علمناه وأحطنا به، ولا يتبعض العلم بذلك فيعلم بعضه ويجهل بعضه ثم يتلو الآنية، التي هي جواب السائل بهل فيما بيننا السؤال بما هو؟

[٣٥١] وأما في الباري تعالى فالسؤال بما هو؟ هو السؤال بهل، وهو والجواب

١٠ في كليهما واحد. فنقول: هو حق واحد أول خالق لا يشبهه شيء من خلقه. وإنما اختلفت الآنية والمائية في غير الله تعالى لاختلاف الأعراض في المسئول عنه، وليس الله تعالى كذلك، ولا هو حامل أعراضا أصلا. هاهنا نقف، ولا نعلم أكثر ولا هاهنا أيضًا شيء غير هذا إلا ما علمنا ربنا تعالى من سائر أسمائه، كالعليم والقدير والمؤمن والمهيمن وسائر أسمائه. وقد أخبر تعالى على لسان

١٥ نبيه صلى الله عليه وسلم: أن له تسعة وتسعين اسمًا مائة غير واحد قال تعالى ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا﴾

[٣٥٢] **قال أبو محمد**: وهذا كلام صحيح على ظاهره، إذ كل ما أحاط به العلم فهو متناه محدود وهذا منفي عن الله عز وجل، وواجب في غيره لوقوع العدد المحاط به في إعراض كل ما دونه تعالى، ولا يحاط بما لا

٢٠ حدود له ولا عدد له، فصح يقينًا أننا نعلم الله عز وجل حقًا، ولا نحيط به علمًا كما قال تعالى.

[353] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah Teâlâ hakkındaki *enniyyet,* Kur'ân ve sünnetin hakikatlerini bilmeyen câhillerin inkâr ettikleri mâhiyettir. Biz, aziz ve celil olan Allah'a, kelâmına uyma ve onu inceden inceye düşünüp anlama, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.)'in sünnetlerini talep etme ve bunların her ikisine vakıf olma hususunda işimizi kolaylaştırması bakımından üzerimize lütfettiği nimetlerinden dolayı O'na hamd ederiz. Biz, aklın kendi yaratıcısına hükmedemeyeceğini biliriz, bununla birlikte Allah'ın emirlerini akılla anlarız ve yarattığı şeylerin hakikatlerini onunla ayırt ederiz. Bizim başarıya ulaşabilmemiz ancak Allah'ın inayeti iledir.

[354] "Şâyet Allah'a ait bir mâhiyet olsa idi, aynı zamanda O'na ait bir keyfiyet de olurdu." sözlerine gelince, bu söz hakikatleri bilmeyen câhil bir topluluğun kelâmıdır. Biz açıkladık ve her akıl sahibi için de açıkça ortaya çıktı ki "Bir şeyin mâhiyetiyle alakalı sual, o şeyin keyfiyetiyle alakalı sualin dışındadır. Bu iki lafızdan biri ile hakkında soru sorulan varlık, diğeriyle hakkında soru sorulanın dışındadır. Bu ikisinden birine verilen cevap diğerine verilen cevaptan farklıdır." Bunun açıklaması ise şöyledir: Bir şeyin mâhiyetiyle alakalı soru, onun zatı ve ismi hakkındaki sorudur. Söz konusu varlığın keyfiyetiyle alakalı soru ise, onun durumu (hal) ve arazları hakkındaki sorudur. Bârî Teâlâ'nın bununla vasıflandırılması mümkün değildir. Böylece *mâhiyet* (enniyyet) ile *keyfiyet* arasındaki fark açıkça ortaya çıkmış oldu. Başarı yüce Allah'ın inayeti iledir.

Öfke, Rıza, Adalet, Doğruluk, Mülk, Yaratma, Cömertlik, İrade, Sehâ ve Kerem Konusundaki Meseleler ve Yüce Allah'ın Bunlara Kudretiyle Alakalı Haber Verdiği Hususlar ve Bütün Bunların Hakkında Soru Sormanın Nasıl Doğru Olacağı Konusu

[355] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz şöyle deriz: Allah Teâlâ kâfirlere kızıp öfkeleneceğini, müminlerden râzı olacağını, kendisine isyan edenlere cehennemle azap edeceğini ve kendisine itaat edenleri cennetle nimetlendireceğini, hükmettiğinde adâletle davranacağını, haber verdiğinde doğru söyleyeceğini ezelde biliyordu. Yine O, yaratacağı varlıkları yaratacağını,

[٣٥٣] **قال أبو محمد:** فالآنية في الله تعالى هي المائية التي أنكرها أهل الجهل بحقائق الأمور وبالقرآن وبالسنن. نحمد الله عز وجل على ما من به علينا من تيسيرنا لإتباع كتابه وتدبره وطلب سنن نبينا محمد صلى الله عليه وسلم والوقوف عندهما، ومعرفتنا بأن العقل لا يحكم به على خالقه، لكن يفهم به أوامره تعالى، ويميز به حقائق ما خلق فقط، وما توفيقنا إلا بالله. ٥

[٣٥٤] وأما قولهم لو كانت له مائية لكانت له كيفية، فكلام قوم جهال بالحقائق، وقد بينا وبان لكل ذي عقل أن السؤال بما هو الشيء؟ غير السؤال بكيف هو الشيء؟ وأن المسؤل عنه بإحدى اللفظتين المذكورتين غير المسؤل عنه بالأخرى. وأن الجواب عن إحداهما غير الجواب عن الأخرى. وبيان ذلك: أن السؤال بما هو. إنما هو سؤال عن ذاته واسمه. وأن السؤال بكيف هو إنما سؤال عن حاله وأعراضه. وهذا لا يجوز أن يوصف به الباري تعالى، فلاح الفرق ظاهرًا، وبالله تعالى التوفيق. ١٠

مسائل في السخط والرضا والعدل والصدق والملك والخلق والجود والإرادة والسخاء والكرم وما يخبر عنه تعالى بالقدرة عليه وكيف يصح السؤال في ذلك كله ١٥

[٣٥٥] **قال أبو محمد:** نقول: لم يزل الله تعالى عالمًا بأنه سيسخط على الكفار وسيرضى على المؤمنين وسيعذب بالنار من عصاه وسينعم بالجنة من أطاعه وسيعدل إذا حكم وسيصدق إذا أخبر ولم يزل عالمًا بأنه سيخلق ما يخلق،

âlemlerden yarattığı şeylerin rabbi olduğunu, her şeyin ve kıyamet günü-nün sahibi olduğunu, yarattığı her şeyin mülkünün ona ait olduğunu da ezelde biliyordu. Çünkü zikrettiğimiz hususların tamamı, Allah ile alakalı şeylerin tamamının varlığınıve Onunla alakalı olan şeylerin ise yok iken sonradan var olan muhdes varlıklar olmasınıgerektirir. Allah Teâlâ, bunla-rın tamamını ve olacak şeylerin tamamının onları var ettiğinde bulunduk-ları mâhiyet üzere olacaklarını ezelde biliyordu.

[356] ***İrade*** meselesine gelince, bir topluluk iradeyi zata ait sıfatlardan kabul etmiştir. Onlar, "İrade ezelîdir ve Allah Teâlâbu irade ile irade edici olarak ezelîdir." demişlerdir.

[357] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu görüş zorunlu iki kesin delil-den dolayı yanlıştır. Bu delillerden biri şudur: Allah Teâlâ ne kendisinin irade buyuran (mürîd) olduğunu ne de kendisine ait bir iradenin olduğu-nu bildirmiştir. Bu kitabımızın önceki bölümlerinde biz, Allah'a ait isim ve sıfatların türetilmesinin caiz olmadığına dâir delili açıklamıştık. Biz, bu konuda, Allah Teâlâ'ya *Tebâreke'llah* denildiği halde O'na *Mütebârik* deni-lemeyeceğini; yine "Allah onlarla alay eder." buyrulduğu halde Ona *müs-tehzî/alaycı* denilemeyeceğini ve aynı şekilde O'na âkil (akıllı) de denileme-yeceğini zikretmiştik. Yine Allah için *bâkî, dâim* (daim), *sâbit* (gerçek), *sahî* (eli açık) ve *cevâd* (cömert) denilmesi de caiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ bunlarla kendi zatını isimlendirmemiştir.

[358] Fakat O'na -buyurduğu gibi- *el-Muteâlî* denilebilir. Ve yine *el-Kerîm* (kerem sahibidir), *el-Ğanî* (zengindir) denilebilir. Fakat O'na *Mûsir* (Zengin, varlıklı) denilemez. O'na *el-Kavî* (güçlü) denildiği halde *el-Celid* (kuvvetli, bahadır) denilemez. Ona *Lem-yezel* ve *Lâ yezal* (Ezelî ve daimî) denilebilir. Nitekim Allah Teâlâ *el-Evvel* (İlk olan), *el-Âhir* (Son olan), *ez-Zâhir* (Görünen) ve *el-Bâtın* (Gizli olan)'dır. Fakat O'na *el-Hafî* (gizle-nen), *el-Ğâib* (gaybette olan, görünmeyen), *el-Bâdî* (ortaya çıkan), *el-Müs-tetir* (gizli olan) denilemez. Yine O'na *ez-Zâfir* (zafer elde eden) denilme-diği halde, *el-Ğâlip* (O işlerine galip gelendir.) denilebilir. Zikrettiğimiz kelimelerin tamamının manası sözlükte bir olduğu halde böyle denilemez. Her kim bu sıfatların ve isimlerin bir kısmını Allah Teâlâ'ya isim olarak verip diğer bir kısmını men ederse, hiç şüphesiz aziz ve celil olan Allah'ın isimleri hususunda ilhada düşmüş ve açık bir şekilde aşırı gitmiştir. Böylesi bir durumdan Allah'a sığınırız.

وأنه رب ما يخلق من العالمين، ومالك كل شيء، ويوم الدين، وأن له ملك كل ما يخلق، لأن كل ما ذكرنا يقتضي وجود كل ما علق به، وكل ما علق به محدث لم يكن ثم كان. ولم يزل تعالى عليمًا بكل ذلك، وأنه سيكون كل ما يكون على ما هو كائن عليه إذا كونه.

٥ [٣٥٦] وأما الإرادة فقد أثبتها قوم من صفات الذات وقالوا: لم تزل الإرادة، ولم يزل الله تعالى.

[٣٥٧] **قال أبو محمد**: وهذا خطأ لبرهانين ضروريين. أحدهما، أن الله تعالى لم ينص على أنه مريد ولا على أن له إرادة وقد قدمنا البرهان فيما سلف من كتابنا على أنه لا يجوز أن يشتق لله أسماء ولا صفات، وأوردنا من ذلك، أنه ١٠ لا يقال: إنه تعالى متبارك، ويقال: تبارك الله، ولا يقال أنه مستهزئ، ويقال: الله يستهزئ بهم. ولا أنه عافل وكذلك لا يجوز أن يقال: إنه تعالى باق، ولا دائم ولا ثابت ولا سخي ولا جواد لأنه تعالى لم يسم به نفسه.

[٣٥٨] لكن يقال: المتعالي كما قال تعالى ويقال هو الكريم الغني، ولا يقال: المؤسر، ويقال: هو القوى، ولا يقال: الجلد، ويقال: لم يزل، ولا ١٥ زال، هو الأول والآخر والظاهر والباطن ولا يقال هو: الخفي ولا الغائب ولا البارز ولا المشتهر. ويقال: هو الغالب على أمره ولا يقال هو الظافر. والمعنى في كل ما ذكرنا من اللغة واحد، فمن أطلق عليه تعالى بعض هذه الصفات والأسماء ومنع من بعضها فقد ألحد في أسمائه عز وجل، وأقدم إقدامًا عظيمًا، نعوذ بالله من ذلك.

[359] Bunlara ilaveten, eğer Allah bakımında irade ezelî olmuş olsa idi, Kur'ân'ın ifadesiyle murat (irade edilen varlık) da ezelî olurdu. Çünkü aziz ve celil olan Allah, *"Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak "Ol!" demektir. O da hemen oluverir."*[230] buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ, bir şeyi murat ettiğinde onun var olduğunu haber vermiştir. Müslümanlar, "Allah'ın dilediği şey olur." diyen kimsenin sözünün doğruluğu hususunda icmâ etmişlerdir. Meşîet iradedir. Böylece - zikrettiğimiz deliller vesilesi- hiç şüphe kalmaksızın ortaya çıkmıştır ki gerekli olan şey şöyle denilmesidir: Allah, *"Bir şeyi dilediği zaman…"*[231] buyurduğu gibi irade etmiştir.

[360] Bu konuda biz de şöyle deriz: Şüphesiz Allah Teâlâ dilediği şeyi irade eder ve dilemediğini de irade etmez. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez."*[232] *"Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemeyi istemediği kimselerdir…"*[233] *"Allah, bir kavme kötülük diledi mi, artık o geri çevrilemez."*[234] *"Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar."*[235] Böylece biz, -Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi- "murat etti/diledi.", "diliyor", "dilemedi", "dilemiyor" deriz. Allah'ın kendisine ait bir iradesinin olduğunu ve O'nun mürîd olduğunu söylemeyiz. Çünkü bununla alakalı olarak ne Allah'tan bir âyet ne onun Elçisinden (s.a.) bir açıklama (nass), ne de selef-i sâlihînden olan birilerinden (r.anhum) böyle bir şey gelmiştir.

[361] Bu fahiş isimlendirmeyi müslümanların sonraki neslinden gelen mütekellimîn/kelâmcılar diye isimlendirilen bir topluluk yapmıştır. Onlar için kurtuluş ümidinden ziyade korku vardır. Onların ne İslâm'da ne verâ'da (takva), ne de hayır konusundaki içtihatta bir doğruluk makamları vardır. Ayrıca onların ne Kur'ân'ı, ne Rasulullah (s.a.)'in sünnetlerini, ne müslümanların üzerinde icmâ ettikleri ve de ihtilaf ettikleri şeyleri, ne de Sahabenin, tabiînin -Allah onların tamamından razı olsun- görüşlerini, ne kelâmın sınırlarını, ne de yaratılmış varlıkların mâhiyetlerinin ve keyfiyetlerinin hakikatlerini bilmede bir doğruluk makamlarıvardır. Böylece onlar, kendilerine ait görüşlere tabi olurlar, aziz ve celil olan Allah'tan bir hidayet olmaksızın tehlikelere gözü kapalı olarak dalarlar. Böylesi bir durumdan Allah'a sığınırız.

[٣٥٩] وأيضًا، فإن الإرادة من الله تعالى لو كانت لم تزل لكان المراد لم يزل بنص القرآن لأ الله عز وجل قال ﴿إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ فأخبر تعالى، أنه إذا أراد الشيء كان وأجمع المسلمون على تصويب قول من قال: ما شاء الله كان. والمشيئة هي الإرادة، فصح بما ذكرنا صحة لا شك فيها أن ٥ الواجب أن يقال أراد الله كما قال تعالى ﴿إِذَا أَرَادَ شَيْئًا﴾

[٣٦٠] ونقول أنه تعالى يريد ما أراد ولا يريد ما لم يرد. كما قال تعالى ﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾ وقال تعالى ﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَن يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ﴾ ﴿وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا﴾ وقال تعالى ﴿فَمَن يُرِدِ اللَّهُ أَن يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَن يُرِدْ أَن يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا﴾ فنحن نقول ١٠ كما قال الله تعالى: أراد ويريد ولم يرد ولا يريد. ولا نقول: إن له إرادة ولا أنه مريد لأنه لم يأت نص من الله تعالى بذلك، ولا من رسوله صلى الله عليه وسلم. ولا جاء قط من أحد من السلف رضي الله عنهم.

[٣٦١] وإنما أطلق هذا الإطلاق الفاحش قوم من الخوالف المسمين بالمتكلمين. الخوف عليهم أقوى من رجاء السلامة لهم، لا قدم صدق لهم ١٥ في الإسلام، ولا في الورع، ولا في الاجتهاد في الخير، ولا في العلم بالقرآن، ولا بسنن رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولا بما أجمع عليه المسلمون، ولا بما اختلفوا فيه، ولا بأقوال الصحابة والتابعين رضي الله عنهم أجمعين، ولا بحدود الكلام، وحقائق مائيات المخلوقات، وكيفياتها، فهم يتبعون ما ترآى لهم ويقتحمون المهالك بلا هدى من الله عز وجل، نعوذ بالله من ذلك.

[362] Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Şâyet onu peygambere ve içlerinden yetki sahibi kimselere götürselerdi, elbette bunlardan, onu değerlendirip sonuç (hüküm) çıkarabilecek nitelikte olanları onu anlayıp bilirlerdi..."*[236] Allah Teâlâ, hakkında ihtilaf edilen hususların kitabına, Elçisinin (s.a.) kelâmına, sahabeden ve tabiînden (Allah onların tamamından razı olsun) olan âlimlerin icmâsına götürülmesi gerektiğini açıklamıştır. Yoksa sahabeden ve tabiînden sonra onların yollarına tabi olanlara götürülmesini değil. Böylece o, kendi zannı ve görüşüyle hüküm çıkaracağı şeyi bilmedi. Biz, hakikatin açıklanması ve açıkça ortaya konulmasını hedefleyen tartışmaları ve delil getirmeleri inkâr etmeyiz. Bilakis bu güzel ve faziletli bir iştir. Ancak biz, tevhit ve nübüvvetin doğruluğu hususunda, duyulara dayanan burhanın, aklın bedihi ilkelerinin, doğru mukaddimelere dayanan gerçek neticelerin gerekli kıldığı şeylerden sonra Kur'ân'dan, sünnetten, icmâdan herhangi bir delil olmadan dinde aşırı gitmeyi eleştiririz. İfade ettiğimiz hususlar sabit olunca, Allah Elçisinin bize söylediği şeylerin tamamında vukuf etmeyi akıl zorunlu olarak gerekli görür. Öyle ki Allah Teâlâ, Hz. Peygamberi elçi olarak bize gönderdi ve ona itaat etmemizi bize emretti; zann-ı kaziblerle, tutarsız görüşlerle, rezil kıyaslarla ve helâk edici bir taklitle Allah elçisine karşı gelmememiz hususunda bizleri uyardı.

[363] Birisi "Allah Teâlâ, yarattığı zaman yaratmayı irade ettiğinden dolayı ezelde mürîddir." demekten bizi alıkoyan şey nedir diye sorarsa, -Allah'ın tevfîk ve inayetiyle- şöyle cevap veririz: Bizi bundan alıkoyan şey, Allah Teâlâ'nın "O bir şeyi dilediğinde onu yaratır ve böylece o var olur." şeklinde bir nassı haber vermesidir. Dolayısıyla şâyet Allah Teâlâ ezelde mürîd/irâde eden olsa idi bu durumda dilediği şeyin de ezelî olması gerekirdi. Bu ise ilhaddır.

[364] Bunlara ilaveten onlara şöyle denilir: "Sizinle sizin görüşünüzün aksini iddia ederek 'Allah Teâlâ ezelî olarak yaratıncaya kadar yaratmayı irâde eden/dileyen değildir.' diyen arasında ne fark vardır?" Bu, diğerinden ayrılmaz.

[٣٦٢] وقد قال تعالى ﴿وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَىٰ أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنبِطُونَهُ مِنْهُمْ﴾ فنص تعالى على أن من لم يرد ما اختلف فيه إلى كتابه وإلى كلام رسوله صلى الله عليه وسلم وإلى إجماع العلماء من الصحابة والتابعين رضي الله عنهم أجميعن، ولا من سلك سبيلهم بعدهم، فلم يعلم ما استنبطه بظنه ورأيه، وليس ننكر الحاجة على القصد إلى تبيين الحق وتبيينه بل هذا هو العمل الفاضل الحسن وإنما ننكر الإقدام في الدين بغير برهان من قرآن أو سنة أو إجماع بعد أن أوجبه برهان الحس، وأول بديهة العقل، والنتائج الثابتة من مقدماته الصحيحة من صحة التوحيد والنبوة. فإذا ثبتا بما ذكرنا فضرورة العقل توجب الوقوف عند جميع ما قاله لنا الرسول الذي بعثه الله تعالى إلينا وأمرنا بطاعته، وألا يعترض عليه بالظنون الكاذبة والآراء الفاسدة والقياسات السخيفة والتقليد المهلك.

[٣٦٣] فإن قال قائل: وما الذي يمنع من أن نقول: لم يزل الله مريدًا لما أراد كونه إذا كونه؟ قلنا وبالله تعالى التوفيق، يمنع من ذلك أن الله عز وجل أخبر نصًا: بأنه إذا أراد شيئا كونه فكان، فلو كان تعالى لم يزل مريدًا لكان لم يزل ما يريد وهذا إلحاد.

[٣٦٤] ويقال لهم أيضًا، وما الفرق بينكم وبين من عكس قولكم، فقال: لم يزل الله تعالى غير مريد لأن يخلق حتى خلق وهذا لا انفكاك منه.

[365] Ebû Muhammed şöyle dedi: Birisi "Yaratma, Allah Teâlâ'nın söz konusu varlığın olmasını murat etmesidir. Dolayısıyla o, Allah'ın muradıdır; bu da bizzat iradedir ve Allah'ın yarattığı şeyin dışında kendisine ait bir iradesi yoktur" derse, elbette biz bunu inkâr etmeyiz. Biz, iradeyi, zatın ezelî bir sıfatı olarak gören kimsenin görüşünü reddederiz. Çünkü o, Allah Teâlâ'yı, O'nun kendisini vasıflandırmadığı bir şeyle sıfatlandırıyor. Yine biz, -yaratmanın dışında olduğu halde- iradeyi fiilin sıfatı olarak kabul eden kimsenin görüşünü de reddederizÇünkü böyle bir iradenin ya yaratılmış ve irade edilmiş olması, ya da yaratılmamış ve irade edilmemiş olması lazım gelir.

[366] Eğer o, "İrade, yaratılmış bir murattır." derse, ona şöyle cevap verilir: "O, kendisinin dışındaki bir irade ile mi murat edilmiştir ve kendisinin dışında bir yaratma ile mi yaratılmıştır? Yoksa herhangi bir irade ve yaratma olmadan mı murat edilmiştir?

[367] Eğer o, "İrade, bir irade olmaksızın murat edilmiştir." derse, bu durumda o aklın iptal ettiği ve bununla alakalı bir nassın gelmediği imkânsız bir şeyi dile getirmiş olur. Bundan dolayı burada durmak gerekir. Yine onun "İrade, herhangi bir yaratma olmaksızın yaratılmıştır." şeklindeki görüşü de böyledir.

[368] Eğer o, "İrade, kendisi dışındaki bir irade ile murat edilmiştir ve kendisi dışındaki bir yaratma ile yaratılmıştır." derse, bu durumda irade ve onun yaratılması hususunda ona gerekli gördüğümüz şey, iradenin irade edilmesi ve onu yaratmanın yaratılması hususunda da ona gerekli olur. Bu durum bu şekilde devam eder. Bu durum, sayıları nihayetsiz olan muhdeslerin varlığını zorunlu kılar. Bu, Dehriyye'nin görüşü olup -kitabımızın başlangıcında açıkladığımız üzere- yüce Allah, aklın zarureti ve nassın mevcudiyeti sebebiyle bunu geçersiz kılmıştır. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[369] Birisi, "İrade, ne murat edilmiştir ne de yaratılmıştır." derse, aklın temel kurallarının geçersiz kıldığı bir görüşü ileri sürmüştür. Çünkü murat edilmemiş bir iradenin varlığını kabul etmek muhaldir ve mevcut değildir. Böyle bir şey bizim nezdimizde düşünülemez ve anlaşılamaz. Yine onlara gizli kalan konularda bir delil de yoktur. Dolayısıyla bu söz soyut bir iddiadır ve zorunlu olarak da geçersizdir.

[٣٦٥] **قال أبو محمد**: ولو أن قائلا يقول أن الخلق هو المراد كونه من الله تعالى، فهو مراد الله تعالى، وهو الإرادة نفسها، وأنه لا إرادة له إلا ما خلق لما أنكرنا ذلك وإنما ننكر قول من يجعل الإرادة صفة ذات لم تزل، لأنه يصف الله تعالى بما لم يصف الله تعالى به نفسه، وقول من يجعلها صفة ٥ فعل، وأنها غير الخلق لأنه يلزمه أن تلك الإرادة إما مرادة مخلوقة، وإما غير مرادة، ولا مخلوقة.

[٣٦٦] فإن قال: هي مرادة مخلوقة. قيل له: أهي مرادة بإرادة هي غيرها ومخلوقة بخلق هو غيرها أم لا بإرادة ولا بخلق؟

[٣٦٧] فإن قال: هي مراده بلا إرادة، أتى بالمحال الذي يبطله العقل، ولم ١٠ يأت به نص. فيلزمه الوقوف عنده، وكذلك قوله: مخلوقة بغير خلق.

[٣٦٨] وإن قال: هي مرادة بإرادة هي غيرها، ومخلوقة بخلق هو غيرها، لزمه في إرادة الإرادة، وخلق خلقها ما ألزمناه في الإرادة وفي خلقها وهكذا أبدًا. وهذا يوجب وجود محدثات لا نهاية لعددها وهذا هو قول الدهرية الذي أبطله الله تعالى بضرورة العقل، والنص على ما بينا في صدر كتابنا وبالله، تعالى التوفيق.

١٥ [٣٦٩] فإن قال: إن الإرادة ليست مرادة ولا مخلوقة أتى بقول يبطله ضرورة العقل لأن القول بإرادة غير مرادة محال غير موجود، لا يحس فيما بيننا، ولا بدليل فيما غاب عنا. فهو قول بمجرد الدعوى فهو باطل ضرورة.

[370] Aynı şekilde "Şüphesiz irade yaratılmaksızın sonradan var olmuştur (muhdes)." diyen kimseye gerekli olan şey "Âlem, kendisinin bir yaratıcısı olmadan, sonradan var olmuştur." tarzında açıklamada bulunan kimseye gerekli olan şeydir. Bu görüşün bâtıl olduğu hususu zorunlu aklî delillerle daha önce ortaya konulmuştu. Başarı yüce Allah'ın inayeti iledir.

[371] Aziz ve celil olan Allah'ın *cevâd* (cömert) ve *sahî* (eli açık) şeklinde isimlendirilmesine ya da onun cömertlik ve eli açıklık ile vasıflandırılmasına gelince, elbette bu doğru değildir. Mu'tezile, rablerini "cevâd" diye isimlendirme ve yüce Allah'ın kendisine ait bir "cûd"u olduğu hususunda ileri gitmişlerse de, -öyle ki onların Arap diliyle, isimlerin hakikatiyle ve bu isimlerin müsemmâlarına kullanılması hakkında veyahut isimlerin ve sıfatların manalarıyla alakalı ilimleri vardır.- bu büyük günah konusunda çok ileri gidemediler ve "Yarattığında yüce Allah'ın yaratmasının illeti, cömertliğidir." deyip bu görüşlerini âlemin ezelî olduğunu kabul etmeye kadar götüren kâfirlere tabi olma noktasına varamadılar. Fakat Mu'tezile, cehaletleri sebebiyle kendilerini küfürden alıkoyan ve onları İslâm'dan çıkarmayan bir özürle ma'zûrdurlar. Fakat bu özür, onların kınanmasını ortadan kaldıran bir özür değildir. Çünkü onların öğrenme imkânı vardır. Lakin Allah'ın saptırdığını doğru yola iletecek kimse yoktur. Dalâlete düşmekten yüce Allah'a sığınırız.

[372] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onları bundan alıkoyan şeyin iki yönü vardır. Bunların ilki şudur: Şüphesiz Allah Teâlâ kendisini bu şekilde isimlendirmemiş ve bunlarla kendisini vasıflandırmamıştır. Dolayısıyla hakkında özellikle nassın dışında hiçbir delilin bulunmadığı hususlarda yüce Allah'ın sınırlarını aşmak hiç kimseye helal değildir.

[373] İkinci yön işe şudur: "cûd" ve "sehâ" kelimeleri, -Allah Teâlâ'nın bize hitap ettiği ve yine isteklerimizi kendisiyle ifade edip anladığımız-Arap dilinde, ihtiyaçtan fazla olan kısmın harcanmasını ifade eden iki kelimedir. "Cûd" ve "sehâ" kelimeleri ile ancak bu mana ifade edilir. Bu mana ise aziz ve celil olan Allah'tan uzaktır. Çünkü o, bir şeye muhtaç değildir ki dağıtacağı bir fazlalığa sahip olsun. Yine bu fazlalığı dağıtması sebebiyle "cûd" ve "sehâ" sahibi diye isimlendirilsin ve bunlardan dolayı "cûd" ve "sehâ" ile vasıflandırılsın. Ya da bunu yapmaması sebebiyle cimri ve pinti (eli sıkı) olsun veya cimrilik veya pintilikle vasıflansın.

[٣٧٠] وكذلك يلزمه إن قال: إنها محدثة غير مخلوقة ما يلزم من قال: إن العالم محدث لا محدث له، وقد تقدم بطلان هذا القول بالبراهين الضرورية، وبالله تعالى التوفيق.

[٣٧١] وأما تسمية الله عز وجل جوادًا، سخيًا أو صفته تعالى بأن له تعالى جودًا وسخاءً، فلا يحل ذلك ألبتة. ولو أن المعتزلة المقدمين على تسمية ربهم: جوادًا، يكون لهم علم بلغة العرب أو بحقيقة الأسماء، ووقوعها على المسميات أو بمعاني الأسماء والصفات ما أقدموا على هذه العظيمة ولا وقعوا في الإقتداء بالكفار القائلين: إن علة خلق الله تعالى لما خلق إنما هي جودة حتى أوقعهم ذلك في القول بأن العالم لم يزل ولكن المعتزلة قوم معذورون بالجهل عزرًا يبعدهم عن الكفر، ولا يخرجهم عن الإيمان لا عزرًا يسقط عنهم الملامة لأن التعليم لهم معروض ممكن ولكن لا هادي لمن أضل الله تعالى، ونعوذ الله من الخذلان.

[٣٧٢] **قال أبو محمد**: والمانع من ذلك وجهان: أحدهما، أنه تعالى لم يسم بذلك ولا وصف به نفسه، ولا يحل لأحد أن يتعدى حدود الله لا سيما فيما لا دليل فيه إلا النص فقط.

[٣٧٣] والوجه الثاني، أن الجود والسخاء في لغة العرب التي بها خاطبنا الله تعالى، وبها نتفاهم مرادنا إنما هما لفظان واقعان على بذل الفضل عن الحاجة، لا يعبر بلفظ الجود والسخاء إلا عن هذا المعنى، وهذا المعنى مبعد عن الله عز وجل، لأنه تعالى لا يحتاج إلى شيء فيكون له فضل يبذله، فيسمى ببذله له سخيًا وجودًا ويوصف من أجل بذله بجود وسخاء. أو يكون بمنعه بخيلًا أو شحيحًا أو موصوفًا ببخل أو شح.

[374] Ebû Muhammed şöyle dedi: Dünyadaki insanlardan hiçbiri şöyle bir kimse hakkında ihtilaf etmezler: Muhtaç olmadığı kadar tatlı suya ve ihtiyaç hissetmediği kadar fazla yemeğe sahip olan bir kimse, insanlar arasında açlık ve susuzluktan ölmek üzere olan bir adamı ya da kölelerden birini görüp de ona su vermemiş olsun ya da yedirmemiş olsun. İşte bu kişi cimriliğin, pintiliğin, zulmün ve taş yürekliliğin zirvesindedir. Halbuki Allah Teâlâ, kullarının ve günahsız çocuklarının bir çoğunun açlık ve susuzluktan öldüklerini görür. Halbuki O'nun yanında göklerin zenginliği ve yeryüzünün hazineleri vardır. Allah Teâlâ, söz konusu kimseler açlık ve susuzluktan ölünceye kadar, onlara bir damla su ve bir lokma yiyecek ile merhamet etmemiştir. Böyle davranmasından dolayı O cimrilik, zulüm ve taş yürekli olmakla (katılıkla) vasıflandırılamaz. Bilakis O, merhamet edenlerin en merhametlisidir, zulmetmeyen ve haksızlık yapmayan -kendi zatını isimlendirdiği gibi- rahman ve kerîmdir.

[375] Böylece onların görünmeyen âlemi görünen âleme mukayese etmek (kıyâsu'l-ğâibi ale'ş-şâhid) suretiyle sıfatlar konusundaki kıyasları bâtıl olmuştur. Yine bunlardan herhangi bir şeyle aziz ve celil olan Allah'ın vasıflandırılması da bâtıl olmuştur. Bir kimsenin dildeki isimleri lisanda vaz'edildikleri manadan uzaklaştırması mümkün değildir. Bu ancak söz konusu ismin vaz'edildiği anlama gelmesini imkânsız kılan bir nassın gelmesiyle mümkün olur. Dolayısıyla böylesi bir pozisyonda durmak gerekir. Her kim bu hüküm konusunda aşırıya düşerse şüphesiz o karşılıklı anlaşmaların tamamını, evet, ve bütün hakikatleri iptal etmiş olur. Çünkü bir kimse, isimleri vaz'edildikleri manalardan başka manalara dönüştürmek suretiyle hakkı bâtıl, bâtılı da hak diye isimlendirmekten âciz değildir. Ancak bu şeriat ve ma'kûlâttan çıkmaktır.

[376] Fakat biz, -Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi- "O, kerîm'dir." deriz. Allah Teâlâ'nın kullarına olan nimetlerini "kerem" diye isimlendirmeyi uzak görmeyiz. Şüphesiz ki yüce Allah kerîm'dir. Bu şekildeki bir isimlendirmeyi de güzel buluruz. Yine bu nimetleri "Fazl/lütuf" olarak da isimlendiririz. Nitekim Allah Teâlâ, *"İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. (Allah, büyük lütuf sahibidir.)"*[237] buyurmuştur.

[٣٧٤] **قال أبو محمد**: ولا يختلف اثنان من كل من في العالم في أن أمره له ماء عذب حاضر لا يحتاج إليه وطعام عظيم فاضل لا حاجة به إليه، ورأى رجلًا من عرض الناس أو عبدًا من عبيده يموت جوعًا وعطشًا فلم يسقه ولا أطعمه فإنه في غاية البخل والشح والقسوة والظلم والله تعالى يرى كثيرًا من عباده ٥ وأطفالًا من أطفالهم لا ذنب لهم، وهم يموتون جوعًا وعطشًا وعنده مخادع السماوات وخزائن الأرض، ولا يرحمهم بنقطة ماء، ولا لقمة طعام حتى يموتوا كذلك ولا يوصف من أجل ذلك بشح ولا بخل ولا ظلم ولا بقسوة بل هو أرحم الراحمين والرحيم الكريم والذي لا يظلم ولا يجور كما سمى نفسه.

[٣٧٥] فبطل قياسهم الفاسد في الصفات الغائب عندهم على الشاهد. وبطل ١٠ أن يوصف الله عز وجل بشيء من ذلك، وليس لأحد أن يحيل الأسماء اللغوية عن موضعها في اللغة إلا أن يأتي نص بإحالة شيء من ذلك، فيوقف عنده ومن تعدى هذا الحكم فإنه مبطل للتفاهم كله، نعم، وللحقائق بأسرها إلا أنه لا يعجز أحد عن أن يسمي والباطل حقًا والحق باطلًا وأن يحيل الأسماء كلها عن مواضعها وهذا خروج عن الشرائع والمعقول.

١٥ [٣٧٦] ولكننا نقول: إنه كريم كما قال تعالى. ولا يبعد عنا أن تسمى نعم الله على عباده كرمًا، وأن الله تعالى كريمًا نستحسن إطلاق ذلك، ونسميها أيضا فضلًا قال الله تعالى ﴿ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ﴾

[377] Allah Teâlâ'nın kerem sahibi olduğu ile alakalı bir hadis de sahîh olarak gelmiştir. Abdurrahman b. Abdullah b. Hâlid >İbrâhim b. Ahmed > Firebrî > Buhârî > Halîfe b. Hayyât > Yezîd b. Zerî' > Saîd > Katâde > Enes b. Mâlik kanalıyla ve yine Saîd, Mu'temir b. Süleyman, o babasından işittiğini söyleyerek Katade ve o da yine Enes b. Mâlik'ten Rasûlullah'ın (s.a.) şöyle dediğini nakletmiştir: "İnsanlar cehenneme atılmaya devam eder ve cehennem 'Daha fazlası yok mu?' der, âlemlerin Rabbi ayağını (kadem) oraya koyuncaya kadar bu devam eder. Neticede cehennemin bir kısmı diğer bir kısmının üzerine kapanır. Sonra da 'senin izzet ve kereminle… tamam, tamam... der.' "[238]

[378] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlar, düşündükleri bazı şeyler hakkında soru sormada sıkıntı çektiler ve şöyle sordular: "Allah Teâlâ buna muktedir midir yoksa değil midir?" Sonra buna cevap vermekte de zorluk çektiler. İnşallah biz, -Allah'ın güç ve kuvvetiyle- bu konuda soru sormanın doğruluğunu ve hataya düşmeksizin bu hususta cevap vermenin doğruluğunu açıklayacağız. Yüce ve kudretli olan Allah'ın dışında hiçbir güç ve kuvvet yoktur.

[379] Allah'ın tevfîk ve inayetiyle şöyle deriz: Soru, soru soranın muradını ifade ettiği ve soru sorulanın da soranın muradını anladığı bir lafızla gerçekleşirse bu doğru bir soru olmuş olur ve buna cevap vermek gereklidir. Her kim böyle bir soruya "Bu fâsid bir sorudur. Bu muhaldir." şeklinde cevap verirse, işte o cevabı bilmeyen câhil, ümit kesilmiş ve cevaptan kaçınan bir kimsedir.

[380] Bir kısmı diğer bir kısmını yalanlayan ve başı sonunu nakzeden bir suale gelince, bu henüz gerçekleşmemiş fâsid bir sualdir. Hakkındaki soru gerçekleşmeyen şey ise henüz hakkında soru sorulmamış demektir. Sorulmamış olan şeye ise cevap verilmesi gerekli değildir. İşte bu iki prensip, bu manada yeterli ve toparlayıcı olan iki hükümdür. Bu iki prensipten herhangi biri eksik olmaz ise; böyle bir soruya, tahkik, teşekkül ve tevehhüm açısından değil ama yaklaşık bir beyan ile cevap verilmesi gereklidir. Başarı yüce Allah'ın inayeti iledir.

[٣٧٧] وقد ثبت النص بأن له تعالى كرمًا، وحدثنا عبد الرحمن بن عبد الله بن خالد أنا إبراهيم بن أحمد أنبأنا الفربري أنا البخاري قال: لي خليفة بن خياط أنا يزيد بن زريع أنا سعيد عن قتادة عن أنس بن مالك وعن معتمر بن سليمان سمعت أبي يحدث عن قتادة عن أنس بن مالك عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لا يزال يلقى فيها وتقول هل من مزيد حتى يضع فيها رب العالمين قدمه، فيزوي بعضها إلى بعض وتقول قد قد، بعزتك وكرمك.

[٣٧٨] **قال أبو محمد**: وقد اضطرب الناس في السؤل عن أشياء ذكروها وسألوا: هل يقدر اللهتعالى عليها أم لا؟ واضطربوا أيضًا في الجواب عن ذلك. ونحن مبينون بحول الله وقوته وجه تحقيق السؤال عن ذلك وتحقيق الجواب فيه دون تخليط، ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم.

[٣٧٩] فنقول وبالله تعالى التوفيق: إن السؤال إذا حقق بلفظ يفهم السائل منه مراد نفسه، ويفهم المسؤل مراد السائل عنه فهو سؤال صحيح. والجواب عنه لازم ومن أجاب عنه بأن هذا سؤال فاسد، وأنه محال فإنما هو جاهل بالجواب، منقطع متسلل عنه.

[٣٨٠] وأما السؤال الذي يفسد بعضه بعضًا، وينقص آخره أوله فهو سؤال فاسد لم يحقق بعد، وما لم يحقق السؤال عنه فلم يسأل عنه، وما لم يسأل عنه فلا يلزم عنه جواب على مثله فهاتان قضيتان جامعتان، وكافيتان في هذا المعنى، لا يشذ عنهما شيء منه إلا أنه لا بد من جواب ببيان حوالته لا على تحقيقه، ولا على تشكله ولا على توهمه، وبالله تعالى التوفيق.

[381] Sonra -Allah'ın güç ve kudretiyle- bu konuda sorulanı efradını cami' bir tanımla tanımlarız. Böylece bu konudaki problem -inşallah- giderilmiş olur. Allah Teâlâ'nın inayeti ve desteğiyle şöyle deriz:

[382] Bu konuda hakkında soru sorulan şey; şâyet soru soran başlanılmış bir fiili var etmeye veya başlanılmış bir fiili yok etmeye dair kudretle alakalı soruyorsa; hakkında soru sorulan şey güç yetirilen bir şeydir ve bundan hiçbir şeyi istisna etmeyiz. Dolayısıyla sual sahîhtir ve buna verilen cevabın "evet" ile olması gereklidir.

[383] Eğer kendisinden sorulan varlık bir başlangıcı olmayan varlık olursa, böylesi bir durumda onun değiştirilmesi, sonradan var edilmesi ya da yok edilmesi yönünde bir soru, yanlış bir sorudur; bunu soran kişinin sorusunun manasını anlaması ve sorusunu tahkik etmesi mümkün değildir. Bu şekilde olan bir sorunun tahkik edilmesine ve teşekkülüne yönelik bir cevap verilmesi gerekli değildir. Teşekküle yönelik bir cevap, ancak bir sualin cevabı şeklinde olur. Burada ise asla bir sual ve de bir cevap yoktur. Burada ise asla bir sual ve de bir cevap yoktur.

[384] Sonra -Allah'ın tevfîk ve inayeti ile- şöyle deriz: Allah'ın güç ve kudretiyle açıklamamız gereken şeylerden biri şudur: Muhâl nedir? Bu lafız neyi ifade eder? Ve bu lafız ile tabir olunan şey nedir? Bir kimse, manasının hakikatini bilmediği halde bir şeyi kesin olarak kabul etmişse, o câhilliğin en uç noktasındadır. Biz -Allah'ın inayeti ve desteğiyle- şöyle deriz: Muhal, beşinci bir ihtimal olmaksızın dört kısma ayrılır. Bunların ilki, izafî olarak muhaldir. İkincisi, varlığı itibarıyla muhaldir. Üçüncüsü, bize göre aklın yapısı bakımından -aramızda olan şeyler itibarıyla- muhal olandır. Dördüncüsü ise, mutlak muhaldir.

[385] (1) İzafî muhale gelince, bunun örneği, üç yaşındaki bir çocuğun sakallarının çıkması ve bir kadını hamile bırakması; geri zekâlı deli bir kimsenin mantık kuralları dâhilinde konuşması ve ilginç şiirler tertip etmesi ve benzeri şeylerdir. Aslında bu manalar, bunları gerçekleştirmesi mümkün olan kimselerden meydana gelecek şekilde âlemde mevcuttur, onların dışındakilerden meydana gelmesi ise imkânsızdır.

[٣٨١] ثم نحد المسؤل عنه في هذا الباب بحد جامع بحول الله تعالى وقوته، فيرتفع الإشكال في هذه المسألة إن شاء الله تعالى. فنقول وبالله تعالى التوفيق وبه نتأيد:

[٣٨٢] إن الشيء المسئول عنه في هذا الباب إن كان إنما سأل السائل عن القدرة على إحداث فعل مبتدأ أو على إعدام فعل مبتدأ فالمسئول عنه مقدور عليه ولا تحاشى شيئًا والسؤال صحيح. والجواب عنه بنعم لازم.

[٣٨٣] وإن كان المسؤل عنه ما لا ابتداء له: فالسؤال عن تغييره أو إحداثه أو إعدامه سؤال متفاسد، لا يمكن السائل عنه فهم معنى سؤاله، ولا تحقيق سؤاله وما كان هكذا لا يلزم الجواب عنه على تحقيقه، ولا على تشكله، لأن الجواب عن التشكل لا يكون إلا عن سؤال، وليس ها هنا سؤال أصلًا.

[٣٨٤] ثم نقول وبالله تعالى نتأيد: إن من الواجب أن نبين بحول الله تعالى وقوته: ما المحال؟ وعلى أي معنى تقع هذه اللفظة. وعن ماذا يعبر بها عنها؟ فإن من قام بشيء ولم يعرف تحقيق معناه فهو في غمرات من الجهل، فنقول وبالله تعالى نتأيد: إن المحال ينقسم أربعة أقسام لا خامس لها: أحدها، محال بالإضافة. والثاني، محال في الوجود. والثالث، محال فيما بيننا في بنية العقل عندنا. والرابع، محال مطلق.

[٣٨٥] فالمحال بالإضافة مثل: نبات اللحية لابن ثلاث سنين، وإحباله امرأة وكلام الأبله الغبي في دقائق المنطق وصوغه الشعر العجيب، وما أشبه هذا. فهذه المعاني موجودة في العالم ممن هي ممكنة منه ممتنعة من غيرهم.

[386] (ıı) Varlığı itibarıyla muhale gelince, cansız varlığın canlı varlığa, canlı varlığın da cansız varlıklara ya da başka bir canlıya dönüşmesi; taşın konuşması ve cisimlerin yoktan var edilmesi ve buna benzer şeylerdir. Bu tür, bize göre elbette mümkün ve mevcut değildir, fakat "Şâyet olsa idi nasıl olurdu?" diye aklen düşünülebilen ve kurgulanabilen bir şeydir. Peygamberler (a.s.), muhalin bu iki kısmını, nübüvvet konusunda kendi doğruluklarını gösteren mûcizeler olarak yapabilirler.

[387] (ııı) Aklın yapısı bakımından -insanlar arasında geçerli olan hukuka göre- muhale gelince, kişinin aynı anda hem ayakta hem de oturuyor olması böyledir. Yine bir kimsenin "Allah Teâlâ, bir kimseyi aynı anda hem ayakta hem de oturuyor kılmaya muktedir midir?" şeklindeki sorusu da böyledir. Yüce Allah'ın dışındaki varlıklarda mümkün olsa da, tesirin vâki olduğu varlıklar konusunda akılda kurgulanamayan diğer şeyler de böyledir.

[388] "Allah Teâlâ, filan şeyi yapmaya muktedir midir?" şeklinde soran kimseye ait bu üç soru sorma şekli, doğru, anlaşılabilir bir soru sorma şeklidir. Allah Teâlâ'nın bütün bunlara muktedir olduğuna dair "evet" ile cevap vermek gereklidir. Ancak şu kadar var ki aklın yapısı bakımından insanlar arasındaki muhal, ne bir peygambere ait bir mûcize olarak ne de bunun dışındaki bir şey için bu âlemde elbette olamaz. Bu zorunlu olarak nefiste gerçekleşmiştir. Allah Teâlâ'nın bunları, kendisine ait başka bir âlemde yapıyor olması uzak bir ihtimal değildir.

[389] (ıv) Mutlak muhale gelince, bu, Allah'ın zatında değişmeyi gerekli kılan türden her bir sualdir. Muhalin bu türü, bir kısmı diğer bir kısmını nakzettiği ve başının sonunu ifsat ettiği "li-aynihî muhal"dir. Muhalin bu türü, ezelde Allah'ın ilminde de muhaldir ve birisinin bunu anlayabilmesi de mümkün değildir. Bu şekilde olan bir sual sual değildir, onu soran kişi asla anlaşılabilir bir manayı sormamıştır. Anlaşılabilir bir şeyi sormadığına göre, bunu tahkik etmeye ya da anlamaya yönelik bir cevap vermek gerekmez. Ancak asıl itibarıyla âcizlik olan kudretsizliği bu şekilde yüce Allah'a nispet etmemek için bu nevi sorulara evet ya da hayır ile cevap vermek gerekir.

[٣٨٦] وأما المحال في الوجود فكانقلاب الجماد حيوانًا والحيوان جمادًا أو حيوانًا آخر، وكنطق الحجر واختراع الأجسام، وما أشبه هذا. فإن هذا كله ليس ممكنًا عندنا ألبتة، ولا موجودًا ولكنه متوهم في العقل، متشكل في النفس كيف يكون لو كان. وبهذين القسمين يأتي الأنبياء عليهم السلام في معجزاتهم الدالة على صدقهم في النبوة.

[٣٨٧] وأما المحال فيما بيننا في بنية العقل: فكون المرء قائمًا قاعدًا معًا في حين واحد وكسؤال السائل: هل يقدر الله تعالى على أن يجعل المرء قاعدًا لا قاعدًا معًا؟ وسائر ما لا يتشكل في العقل فيما يقع فيه التأثير لو أمكن فيما دون الباري عز وجل.

[٣٨٨] فهذه الوجوه الثلاثة من سأل عنها أيقدر الله تعالى عليها فهو سؤال صحيح مفهوم، معروف وجهه، يلزم الجواب عنه بنعم أن الله قادر على ذلك كله. إلا أن المحال في بنية العقل فيما بيننا، لا يكون ألبتة في هذا العالم لا معجزة لنبي ولا بغير ذلك ألبتة، هذا واقع في النفس بالضرورة، ولا يبعد أن يكون الله تعالى يفعل هذا في عالم له آخر.

[٣٨٩] وأما المحال المطلق، فهو كل سؤال أوجب على ذات الباري تغييرًا فهذا هو المحال لعينه الذي ينقض بعضه بعضًا، ويفسد آخره أوله، وهذا النوع لم يزل محالًا في علم الله تعالى، ولا هو ممكن فهمه لأحد، وما كان هكذا فليس سؤالًا، ولا سأل سائله عن معنى أصلًا وإذا لم يسأل فلا يقتضي جوابًا على تحقيقه أو توهمه لكن يقتضي جوابًا بنعم أو لا. لئلا ينسب بذلك إلى وصفه تعالى بعدم القدرة الذي هو العجز بوجه أصلًا.

[390] "Allah Teâlâ bunu asla yapmaz, şunu ebedî olarak yapmaz." olduğuna aklın zorunlu ilkesiyle kesin bir şekilde emin isek -ki bunlar "Allah Teâlâ kendi zatına muktedir midir? veya câhil olmaya, ya da âciz kalmaya ya da kendisinin benzerini yaratmaya ya da başlangıcı olmayan bir şeyi yaratmaya muktedir midir?" şeklinde soran bir kimseye benzer.- Bütün bunlar, bir kısmı diğer bir kısmını ifsat eden, deli ve ahmakların sözüne ve anlayışı olmayan birisinin kelâmına benzeyen suallerdir. Allah Teâlâ, aklın yaratılmasından önce ve onun var olmasından sonra, ezelde bu türün muhal, imkânsız ve bâtıl olduğunu bilir.

[391] Akıl açısından muhale gelince, bu -daha önce zikrettiğimiz- üçüncü kısımdır. Şüphesiz akıl mahlûktur, sonradan yaratılmıştır. Allah onu yokken var etmiştir. Akıl, nefsin kuvvelerinden bir kuvvedir. Allah'ın yarattığı ve nefse yüklediği bir arazdır. Allah, onu, bulunduğu mâhiyet üzere yaratmıştır, bundan dolayı Allah onu seçmiştir.

[392] Aklın zorunlu ilkesiyle biliriz ki bir örneği olmaksızın ve onu yaratmayı zorunlu kılacak bir zorunluluk olmaksızın ancak onu yapmayı ihtiyar ettiğinden dolayı, bir şeyi yoktan yaratan kimse şüphesiz onu yaratmayı terk etmeye de kâdirdir; onun dışında ona benzer olan ya da farklı olan bir şeyi yaratmaya da kadirdir. Allah'ın bunların bir kısmına güç yetirmesi ile diğerlerine muktedir olması arasında bir fark yoktur. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın muhal olarak yarattığı şeylerin tamamı sadece akılda muhaldir. Allah Teâlâ'nın bunu muhal kılmasından ve -bundan daha önce değil- aklın suretini yaratması zamanından beri o muhal olmuştur. Şâyet Allah Teâlâ onu muhal (imkânsız) kılmayı dilememiş olsa idi, elbette o muhal olmazdı.

[393] Birisinin "Allah Teâlâ, bir şeyi aynı anda hem var hem de yok kılmaya ya da bir cismi iki ayrı mekânda var etmeye ya da aynı mekânda iki ayrı cismi var etmeye muktedir midir?" ve benzeri şeyleri sorması da böyledir. Doğrusu bunlar doğru sorulardır. Allah Teâlâ da bunların tamamına kâdirdir. Şâyet O, bunların var olmalarını dilerse elbette onlar var olurlar. Bunun delili, uyanıkken kesin olarak imkânsız ve muhal olduğunu kabul ettiğimiz bir kısım şeyleri, uykumuzda mümkün, hissedilebilir ve görülebilir olarak nefis gözüyle görmemiz ve kulağımızla işitebilmemizdir. Böylece sağlıklı duyuya sahip olan herkes, muhal olanı uykuda mümkün kılanın onu uyanıkken de mümkün kılmayı yaratmaya muktedir olduğunu zorunlu olarak idrak eder.

[٣٩٠] وإن كنا موقنين بضرورة العقل بأن الله تعالى لم يفعله قط، ولا يفعله أبدًا. وهذا مثل من سأل: أيقدر الله تعالى على نفسه أو على أن يجهل أو على أن يعجز أو على أن يحدث مثله؟ أو على إحداث مالا أول له؟ فهذه سؤالات تفسد بعضها بعضًا تشبه كلام الممرورين والمجانين وكلام من لا يفهم. وهذا النوع لم ٥ يزل الله تعالى يعلمه محالًا ممتنعًا باطلًا قبل حدوث العقل وبعد حدوثه أبدًا.

[٣٩١] وأما المحال في العقل وهو القسم الثالث: الذي ذكرنا قبل، فإن العقل مخلوق، محدث خلقه الله تعالى بعد أن لم يكن، وإنما هو قوة من قوى النفس، عرض محمول فيها أحدثه الله تعالى وأحدث رتبه على ما هي عليه، مختارًا لذلك تعالى.

١٠ [٣٩٢] وبضرورة العقل نعلم أن من اخترع شيئًا لم يكن قط لا على مثال سلف، ولا عن ضرورة أوجبت عليه اختراعه لكن اختار أن يفعله فإنه قادر على ترك اختراعه قادر على اختراع غيره مثله أو خلافه ولا فرق بين قدرته على بعض ذلك وبين قدرته على سائره، فكل ما خلقه الله تعالى محالًا في العقل فقط، فإنما كان محالًا مذ جعله الله تعالى محالًا وحين أحدث صورة العقل لا قبل ذلك، فلو ١٥ شاء تعالى ألا يجعله محالًا لما كان محالًا.

[٣٩٣] وكذلك من سأل هل يقدر الله تعالى على أن يجعل شيئًا موجودًا معدومًا معًا في وقت واحد؟ أو جسمًا في مكانين؟ أو جسمين في مكان؟ وكل ما أشبه هذا فهو سؤال صحيح، والله تعالى قادر على كل ذلك، لو شاء أن يكونه لكونه. ومن البرهان على ذلك ما نراه في منامنا مما لا شك أنه محال في حل ٢٠ اليقظة ممتنع يقينًا، ونراه في منامنا ممكنًا محسوسًا مرئيًا ببصر النفس مسموعًا بسمعها فبالضرورة يدري كل ذي حس أن الذي جعل المحال ممكنًا في النوم كان قادر على أن يوجده ممكنًا في اليقظة.

[394] "Allah Teâlâ çocuk edinmeye muktedir midir?" şeklinde soru sorana şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ buna kâdirdir. Nitekim Kur'ân'da aziz ve celil olan Allah bunu açıklamış ve *"Eğer Allah bir çocuk edinmek isteseydi, yarattıklarından dilediğini seçerdi. O, bundan uzaktır, yücedir. O, bir ve her şey üzerinde mutlak otorite sahibi olan Allah'tır."*[239], *"Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik. Yapacak olsaydık böyle yapardık."*[240] şeklinde buyurmuştur.

[395] Ebû Muhammed şöyle dedi: Her kim aziz ve celil olan Allah'ı buna muktedir olmakla isimlendirmez ve "Allah buna kadir olmakla vasıflandırılamaz." diyerek sözünü süslerse, aziz ve celil olan Allah'ın kadir olmadığına kesin olarak karar vermiştir. Zira muktedir olan ile olmayan arasında bir mertebe yoktur. Bu ikisinden biri zorunlu olarak gereklidir. Birisi herhangi bir şeye kâdir ise, sonra da başka bir şey hususunda ona güç yetirmekle vasıflanırsa, böylece o muktedir olmayanın hâricinde olmuş olur. Yine o, bir şeye güç yetirememekle vasfedilirse bu durumda o muktedir olanınhâricinde olmuş olur. Söz konusu şeye güç yetiremediği kesin olunca, bu durumda onun güç yetiremediği şeyden dolayı âciz bir varlık olduğu zorunlu bir şekilde ortaya çıkmış olur. Her kim aziz ve celil olan Allah'ı âcizlikle vasıflandırırsa muhakkak ki kâfir olmuştur.

[396] Bunlara ilaveten birisi, "Allah Teâlâ muhale güç yetirmekle vasıflandırılamaz." derse, Yüce Allah'ın kudretini sonlu kılmış olur. Aziz ve celil olan Allah'ın kuvvetini sonlu ve sınırlı yapmıştır. Bundan dolayı O'nun kudretinin sonlu ve araz olması zorunlu olarak gerekli olmuş olur. Buna göre Allah Teâlâ, kendisinde bulunan sonlu tabiat sebebiyle yaratandır. Bu ise aziz ve celil olan Allah'ı sınırlandırmaktır. Bunu söylemek ise katıksız birinkârdır ve O'nu yaratılmış varlıkların cümlesine dâhil etmektir.

[397] "Şüphesiz Allah Teâlâ, ma'dûma (yok olmuş olan) ve muhale muktedirdir. O, -inşallah- açıklayacağımız üzeredir." şeklindeki sözümüzün manası şudur: Muhalden ve ma'dûmdan soran kimsenin sorusu, şüphesiz var olan, işitilen ve kendisine ait lafızları olan bir sualdir. Dolayısıyla ona cevabımız şöyledir: Biz, Allah Teâlâ'nın bu lafızdan dolayı icat edeceği bir manayı yaratmaya muktedir olduğunun hakikatini kabul ederiz. Bu doğru ve mâkul bir cevaptır. [İşte bu, bizim görüşümüzdürve bu sözden başka bir söz de yoktur. Ali el-Esvârî de şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, genel olarak yapacağını bildiği şeylerin dışındakilere muktedir değildir."][241]

[٣٩٤] وكذلك من سأل هل الله تعالى قادر على أن يتخذ ولدًا فالجواب أنه تعالى قادر على ذلك وقد نص عز وجل على ذلك في القرآن قال الله تعالى ﴿لَّوْ أَرَادَ اللَّهُ أَن يَتَّخِذَ وَلَدًا لَّاصْطَفَىٰ مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ﴾ وكذلك قال تعالى ﴿لَوْ أَرَدْنَا أَن نَّتَّخِذَ لَهْوًا لَّاتَّخَذْنَاهُ مِن لَّدُنَّا إِن كُنَّا فَاعِلِينَ﴾

٥ [٣٩٥] **قال أبو محمد**: ومن لم يطلق أن الله عز وجل يقدر على ذلك، وحسن قوله، بأن قال لا يوصف الله بالقدرة على ذلك فقد قطع بأن الله عز وجل لا يقدر، إذ لا واسطة فيمن يوصف بالقدرة على شيء. ما ثم وصف في شيء آخر بأنه لا يقدر عليه فقد خرج من أنه لا يقدر عليه، وإذا وجب ألا يقدر فقد ثبت أنه عاجز ضرورة عما لا يقدر عليه ولا بد. ومن وصف ١٠ الله تعالى بالعجز فقد كفر.

[٣٩٦] وأيضًا فإن من قال: لا يوصف الله تعالى بالقدرة على المحال فقد جعل قدرته سبحانه وتعالى متناهية، وجعل قوته عز وجل منقطعة محدودة وملزومة بذلك ضرورة أن قوته تعالى متناهية، عرض، وأنه تعالى فاعل بطبيعة فيه متناهية، وهذا تحديد للباري عز وجل، وكفر به مجرد وإدخال ١٥ له في جملة المخلوقين.

[٣٩٧] ومعنى قولنا: إن لله تعالى يقدر على المعدوم وعلى المحال إنما هو ما نبينه إن شاء الله تعالى. وهو أن سؤال السائل عن المحال وعن المعدوم هو بلا شك سؤال موجود مسموع ملفوظ به فجوابنا هو أنا حققنا: أن الله تعالى قادر على أن يخلق لذلك اللفظ معنى يوجده، وهذا جواب صحيح معقول، وهذا ٢٠ قولنا وليس إلا هذا القول. وقول على الأسواري الذي يقول: إن الله تعالى لا يقدر على غير ما علم أنه يفعله جملة.

[398] Bize ve Esvârî'ye[242] muhalefet eden kimselere gelince, onun bizim görüşümüze dönmesi ya da Esvârî'nin görüşünde kalması kaçınılmazdır. Eğer o, hastayı iyileştirmek veya bir şeyi yaratmak ya da sakin olan bir şeyi hareket ettirmek açısından Allah Teâlâ'yı yapmadığı bir şeye kadir olmakla ne zaman vasfederse, bu durumda o Allah Teâlâ'yı kendi ilmini değiştirmeye ve hükmünü yalanlamaya muktedir olmakla vasfetmiş olur. Bu ise muhaldir. Böylesi bir durumda söz konusu kişi kaçınılmaz olarak ya bizim görüşümüzü ya da Esvârî'nin görüşünü kabul etmiştir.

[399] Aziz ve celil olan Allah'ın zatı hakkındaki söze götüren her bir soruya gelince, bu konuda biz şöyle deriz: Soru soran kimsenin -herhangi bir şeyi istisna etmeden- sorduğu şeylerin tamamına Allah Teâlâ kâdirdir, bunları yaratmaktan âciz değildir. Ancak şu kadar var ki sorulardan bazılarını işitmek, bunları ifade etmek ya da bu sözlerin konuşulduğu yerde oturmak doğru değildir. Bu sorular ise, içerisinde aziz ve celil olan Allah'ı inkâr anlamı taşıyan veya O'nu ya da nebîlerinden birini ya da meleklerinden birini yahut âyetlerinden birini hafife alan soruların tamamıdır. Nitekim Allah Teâlâ, *"Oysa Allah size Kitap'ta (Kur'ân'da) "Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın, aksi hâlde siz de onlar gibi olursunuz" diye hüküm indirmiştir."*[243], *"(Şâyet kendilerine (niçin alay ettiklerini) sorsan, "Biz sadece lâfa dalmıştık ve aramızda eğleniyorduk", derler.) De ki: "Allah'la, O'nun âyetleriyle ve peygamberiyle mi eğleniyordunuz?" Boşuna özür dilemeyin! Çünkü siz, (sözde) iman ettikten sonra küfrünüzü açığa vurdunuz."*[244] şeklinde buyurmuştur.

[400] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şâyet soru soran kimse bize, "Allah, bu kâfiri bir maymuna ya da bir köpeğe dönüştürmeye kâdir midir?" şeklinde sorsa, elbette "Evet" diye cevap veririz. Şâyet o, bu soruyu bize sormakla kendisine saygı göstermemiz gereken bir kimsenin bir melek mi, nebî mi, bir nebînin dostu mu yoksa faziletli bir müslüman mı olduğunu kastetmiş ise, bu durumda onu dinlememiz doğru değildir. Fakat biz ona, "Allah Teâlâ, -hiçbir şey istisna edilmeksizin- hakkında sual edilen her bir şeye kâdirdir." diyerek kifayet edecek bir cevap vermiştik. Bu kafi cevaptan sonra her kim daha ileri giderse, bu durumda onun gayesi sadece kötülemek ve şüpheye düşürmektir. Bu ise tartışmada (münazara) ve sözü kesmede (inkita) âcizliğin delillerindendir. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[٣٩٨] وأما من خالفنا، وخالف الأسواري فلا بد له من الرجوع إلى قولنا أو الوقوع في قول الأسواري وإن زعم لأنه متى ما وصف الله تعالى بالقدرة على شيء لم يفعله من إبراء مريض أو خلق شيء أو تحريك شيء ساكن فإنه قدر وصفه بالقدرة على إحالة علمه، وتكذيب حكمه، وهذا هو المحال فقد قال بقولنا ولا بد. أو بقول الأسواري ولا بد. ٥

[٣٩٩] وأما كل سؤال أدى إلى القول في ذاته عز وجل فإننا نقول: إن كل ما سأل عنه سائل لا نحاشى شيئًا فإن الله تعالى قادر عليه، غير عاجز عنه إلا أن من السؤالات سؤالات لا يستحل سماعها ولا يستحل النطق بها، ولا يحل الجلوس حيث يلفظ بها، وهي كل ما فيها كفر بالباري تعالى واستخفاف به أو بنبي من أنبيائه أو بملك من ملائكته أو بآية من آياته عز وجل قال عز وجل ﴿إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذًا مِثْلُهُمْ﴾ وقال عز وجل ﴿قُلْ أَبِاللَّهِ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ ۝ لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ﴾ ١٠

[٤٠٠] **قال أبو محمد**: ولو أن سائلًا سالنا: هل الله قادر على أن يمسخ هذا الكافر قردًا وكلبًا؟ لقلنا: نعم. ولو أنه أراد أن يسألنا هذا السؤال: فيمن يلزمنا تعظيه من ملك أو نبي أو صاحب نبي أو مسلم فاضل؟ لم يحل لنا الاستماع إليه. ولكنا قد أجبناه جوابًا كافيًا لأن الله تعالى قادر على كل ما يسأل عنه، لا نحاشى شيئًا، فمن تمادى بعد هذا الجواب الكافي فإنما غرضه التشنيع فقط والتمويه وهذان من دلائل العجز عن المناظرة والانقطاع، والحمد لله رب العالمين. ١٥

[401] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlar bu konuda kısım kısımdır. Bunun başlangıcı, "Allah Teâlâ, yaptıklarının dışındakilere kadir olmakla vasıflandırılamaz." şeklinde söyleyen bir kimsenin sözüdür. Bu da Mu'tezile'nin büyük âlimlerinden biri olan Ali el-Esvârî'nin görüşüdür. Biliniz ki, Allah Teâlâ'nın muhale ya da kendisinden istenilen şeylerden herhangi birisine kadir olmasını men eden kimselerin zorunlu olarak bu görüşe ulaşması ya da tenakuza düşmesi veya görüşünde fesada uğraması ya da kendi iddiasına göre uzak durmaya çalıştığı gerçek muhale varması -inşallah bundan sonra açıklayacağımız üzere- kaçınılmazdır.

[402] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir grup, bu görüşün manasını kabul etmişti. Ancak onlar, el-Esvârî'nin ifadelerini çirkin bulmuşlar ve şöyle demişlerdi: Allah Teâlâ her şeye kâdirdir. Fakat birisi bize "Allah Teâlâ, ezelî ilminde söz konusu işin olmayacağı bilgisi mevcut olmakla birlikte böyle bir işe kâdir midir?" şeklinde sorarsa, "Cevabın, Allah Teâlâ buna muktedir olmakla vasıflandırılamaz." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

[403] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu (hakikati) gizlemektir. Çünkü onlar, bir konuda yok saymakla birlikte Allah'ın kudretini zorunlu görmüşlerdir. Bu da gizli kapaklı olmayan bir bâtıldır.

[404] Başka bir grup da şöyle demiştir: "Şüphesiz Allah Teâlâ, yaptıklarının dışındakilere de kadirdir. Ancak O, kulları için yarattığı şeylerden daha faydalısına (aslah) muktedir olmakla vasıflandırılamaz." Bu görüş, Mu'tezile ekolünün çoğunluğunun görüşüdür.

[405] Diğer bir grup da şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, yaptıklarının dışındakilere de kadirdir. Ancak O, zulme, haksızlık yapmaya, çocuk edinmeye, yalancı bir kimsenin elinde mûcize izhar etmeye, muhal olan bir şeye ve de tevhid inancını ortadan kaldırmaya muktedir değildir." Bu görüş, -her ne kadar onlar mâhiyeti konusunda ihtilaf etseler de- Eş'ariyye ileNazzâm'ın ve arkadaşlarının görüşüdür.

[406] Diğer bir grup şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, yarattıklarının dışındakilere, haksızlık ve zulüm yapmaya ve yalan söylemeye kadirdir. Ancak O, bir şeyi aynı anda hem var hem de yok kılmaya, aynı anda hem ayakta hem de oturuyor yapmaya ya da bir cismi aynı anda iki mekanda var etmeye benzeyen muhalleri yaratmaya muktedir değildir." Bu görüş ise Belhî'nin[245] ve Mu'tezile'den bazı grupların görüşüdür.

[٤٠١] **قال أبو محمد**: والناس في هذا الباب على أقسام: فمبدؤها من الطرف: قول من قال: لا يوصف الله تعالى بالقدرة على غير ما يفعل، وهو قول على الأسواري أحد شيوخ المعتزلة. واعلموا أنه لا بد لكل من منع من أن يقدر الله تعالى على محال أو على شيء مما يسال عنه السائل فلا بد ضرورة من المصير إلى هذا القول. أو ظهور تناقضه وتفاسد، قوله وخروجه إلى المحال البحت الذي فر عنه بزعمه على ما نبينه بعد هذا إن شاء الله تعالى.

[٤٠٢] **قال أبو محمد**: وقد قالت طائفة بمعنى هذا القول إلا أنها استشنعت عبارة الأسواري فقالت: إن الله تعالى قادر على كل شيء. ولكن إن سألنا سائل فقال: أيقدر الله تعاى على أمر كذا مع تقدم علمه بأنه لا يكون؟ قالوا: فالجواب أنه تعالى لا يوصف بالقدرة على ذلك.

[٤٠٣] **قال أبو محمد**: وهذا لإخفاء لأنهم أوجبوا قدرته وأعدموها على شيء واحد، وهو الباطل بلا خفاء.

[٤٠٤] وقالت طائفة: أن الله تعالى قادر على غير ما فعل إلا أنه لا يوصف بالقدرة على أصلح مما فعل بعباده، وهو قول جمهور المعتزلة.

[٤٠٥] وقالت طائفة: إن الله تعالى قادر على غير ما فعل إلا أنه لا يقدر على الظلم، ولا على الجور، ولا على اتخاذ الولد، ولا على إظهار معجزة على يد كذاب، ولا على شيء من المحال، ولا على نسخ التوحيد وهذا قول النظام وأصحابه، والأشعرية، وإن كانوا مختلفين في مائية الظلم.

[٤٠٦] وقالت طائفة: إن الله تعالى قادر على غير ما فعل وعلى الجور والظلم والكذب إلا أنه لا يقدر على المحال مثل: أن يجعل الشيء معدومًا موجودًا معًا وقائمًا قاعدًا معًا أو في مكانين معًا وهذا قول البلخي وطوائف من المعتزلة.

[407] Ebû şöyle dedi: Bu sapkınlıklar (dalalat) ortaya çıkmadan önce, Sahabenin (Allah onlardan razı olsun) önde gelenlerinin ve onlardan sonra gelenlerin de dâhil olduğu müslümanların tamamının üzerinde bulunduğu yol bu idi. Bu şekilde dalâlete düşen kimsenin dalâleti olmasa idi, elbette dillerimiz bunu konuşmayacak ve ellerimiz bunları yazmakla meşgul olmayacaktı. Fakat biz bunu, Allah Teâlâ'nın dalâlete düşen kimsenin dalâletini hikaye tarzında naklediyoruz. Nitekim Allah *"Mesih, Allah'ın oğludur.", "Üzeyir, Allah'ın oğludur.", "Allah'ın eli kapalıdır.", "Allah fakir, biz ise zenginiz." ve "(Şeytan) İnsana inkâr et, dediğinde"*[246] şeklinde buyurmuştur. Aynı şekilde Allah Resulü (s.a.) de, insanların kendi aralarında "Allah, mahlûkatı yarattı, öyle ise onu kim yarattı?" demelerine varıncaya kadar birbirlerine soru sormaları hususunda onları uyarmıştır. Bir kimsenin bunu helal kabul etmesi ve konuşması doğru değildir.

[408] Zikrettiklerimizden önce, geneli ve özeli ile müslümanların görüşü, Allah Teâlâ "dilediğini yapan" ve "her şeye kadir olandır" şeklindedir. Kur'ân bunu getirmiş ve biz de bunu kabul ederiz. Anlaşılsın ya da anlaşılmasın muhalin en uç noktasında olsa bile O, kendisi hakkında sorulanların tamamını yapmaya kadirdir.

[409] Ebû Muhammed şöyle dedi: Söz konusu kimselerden birisi bana: "Kur'ân, Allah Teâlâ'nın dilediğini yapacağını bildirmiştir. Biz bunu inkâr etmeyiz. Ancak biz, Allah Teâlâ'nın dilemediği şeylere ve var olmayan şeylere muktedir olmakla vasıflanmasını doğru bulmuyoruz." dedi. Bunun üzerine ona şöyle dedim: *"Allah, rızkı dilediğine bol verir, (dilediğine de) kısar."*[247] Böylece aziz ve celil olan Allah rızkı umûmîleştirdi ve onu tahsis etmedi. Dolayısıyla birinin Allah Teâlâ'nın kudretini tahsis etmesi asla doğru değildir. Nitekim Allah Teâlâ "*De ki: "Şüphesiz Allah'ın, bir âyet (mûcize) indirmeğe gücü yeter."*[248] diye buyurmuştur.

[410] Yine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Eğer (Peygamber) bize isnat ederek bazı sözler uydurmuş olsaydı, mutlaka onu kudretimizle yakalardık. Sonra da onun şah damarını mutlaka keserdik."*[249]

[٤٠٧] **قال أبو محمد**: والذي عليه أهل الإسلام كلهم ومن سلف من الصحابة رضي الله عنهم ومن بعدهم قبل أن تحدث هذه الضلالات، وهذا الإقدام الشنيع الذي لولا ضلال من ضل به، ما انطلقت ألسنتنا به، ولا سمحت أيدينا بكتابته، ولكنا نحكيه حكاية الله ضلال من ضل، فقال: المسيح بن الله، والعزير بن الله، ويد الله مغلولة، والله فقير ونحن أغنياء، وإذ قال للإنسان أكفر. وكما أنذر رسول الله صلى الله عليه وسلم بأن الناس لا يزالون يتساءلون فيما بينهم حتى يقولوا: هذا الله خلق الخلق فمن خلق الله؟

[٤٠٨] فقول أهل الإسلام عامتهم وخاصتهم قبل ما ذكرنا، هو أن الله تعالى: فعال لما يشاء وعلى كل شيء قدير، وبهذا جاء القرآن وكل مسئول عنه، وإن بلغ الغاية من المحال فهم أو لم يفهم، فالله تعالى قادر عليه.

[٤٠٩] **قال أبو محمد**: وقال لي بعضهم: إن القرآن إنما جاء بأن الله تعالى يفعل ما يشاء، ونحن لا ننكر هذا، وإنما نمنع من أن يوصف الله تعالى بالقدرة على ما لا يشاء، وبالقدرة على ما ليس بشيء. فقلت له: قد قال الله تعالى يرزق من يشاء ويقدر فعم عز وجل، ولم يخص، فلا يحل لأحد تخصيص قدرته تعالى أصلًا. وقال تعالى ﴿قُلْ إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَىٰ أَن يُنَزِّلَ آيَةً﴾

[٤١٠] وقال تعالى ﴿وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ ۝ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ۝ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ﴾

[411] *"(Doğuların ve Bâtıların Rabbine yemin ederim ki,) şüphesiz onların yerine daha iyilerini getirmeye bizim gücümüz yeter. Bizim önümüze geçilemez."*[250]

[412] *"Sizin yerinize benzerlerinizi getirmek ve sizi bilemeyeceğiniz bir şekilde yeniden yaratmak üzere aranızda ölümü biz takdir ettik. (Bu konuda) bizim önümüze geçilmez."*[251]

[413] *"Eğer bütün insanlar (kâfirlere verdiğimiz nimetlere bakıp küfürde birleşen) bir tek ümmet olacak olmasalardı, Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine gümüşten tavanlar ve üzerine çıkacakları merdivenler yapardık."*[252]

[414] *"Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, onların benzerini yaratmaya gücü yetmez mi? Evet yeter. O, hakkıyla yaratandır, hakkıyla bilendir."*[253]

[415] Allah Teâlâ, başka bir âyette Nuh Peygamber için *"Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başka, artık hiç kimse iman etmeyecek."*[254] buyurmakla birlikte, elçisi Nuh'un (a.s.) *"Dedim ki: 'Rabbinizden bağışlama dileyin; çünkü O, çok bağışlayıcıdır. (Bağışlama dileyin ki) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin. Sizi mallarla, oğullarla desteklesin ve sizin için bahçeler var etsin, sizin için ırmaklar var etsin."*[255] şeklinde dediğini buyurmuştur.

[416] Yine Allah Teâlâ, *"De ki: "O, size üstünüzden (gökten) veya ayaklarınızın altından (yerden) bir azap göndermeğe, ya da sizi grup grup birbirinize düşürmeğe ve kiminizin şiddetini kiminize tattırmaya gücü yetendir."*[256] ve *"Eğer o sizi boşarsa, Rabbi ona, sizden daha hayırlı, müslüman, (inanan, sebatla itaat eden, tövbe eden, ibadet eden, oruç tutan, dul ve bakire) eşler verebilir."*[257] buyurmuştur.

[417] İşte bu âyetler, "doğru yola ulaşamayacağını bildiği bir kimsenin doğru yola ulaşması, ebediyen azap görmeyeceğini bildiği bir kimsenin azaba uğratılması ve yine Hz. Peygamber'in asla değiştirmeyeceğini bildiği hanımların değiştirilmesi" açısından ilminde sebkat eden hususların hilafını yüce Allah'ın yapabileceğini gösteren delillerdir. Bütün bu âyetler, yüce Allah'ın ezelî olan ilmini iptal etmeye ve asla yalan olmayan sözünü tekzip etmeye muktedir olduğuna delildir. Bunun örnekleri, Kur'ân'da gerçekten fazladır. Bununla birlikte yüce Allah yalana muktedir olmadığı halde "Şüphesiz ki O yalan söyledi." sözünü zorunlu gören bir kimseden daha tuhaf ve daha sapkın kim olabilir?

[٤١١] وقال تعالى ﴿نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ عَلَى أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ وَنُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾

[٤١٢] وقال تعالى ﴿وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ﴾

[٤١٣] وقال تعالى ﴿أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَن يَخْلُقَ مِثْلَهُم بَلَىٰ﴾

[٤١٤] وقال تعالى عن نوح النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال ﴿فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا . يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا . وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا﴾ مع قوله تعالى ﴿أَنَّهُ لَن يُؤْمِنَ مِن قَوْمِكَ إِلَّا مَن قَدْ آمَنَ﴾

[٤١٥] قال تعالى ﴿قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّن فَوْقِكُمْ أَوْ مِن تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ﴾ وقال تعالى ﴿عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجاً خَيْراً مِنْكُنَّ﴾

[٤١٦] فهذا نص على أن يفعل خلاف ما سبق علمه من هدى من علم أن لا يهديه ومن تعذيب من علم أنه لا يعذب أبدًا، وتبديل أزواج قد علم أنه لا يبدلهن أبدًا، وكل هذا نص على قدرته على إبطال علمه الذي لم يزل، وعلى تكذيب قوله الذي لا يكذب أبدًا. ومثل هذا في القرآن كثير. فمن أعجب قولًا، وأتم ضلالةً ممن يوجب بقوله: إن الله تعالى كذب وإنه تعالى مع ذلك غير قادر على الكذب.

Nitekim Allah Teâlâ, *"Muktedir bir hükümdarın katında..."*[258] buyurmakla birlikte, *"O, hakkıyla bilendir, hakkıyla kudret sahibidir."*[259] ve *"Allah çok affedicidir, her şeye hakkıyla gücü yetendir."*[260] şeklinde buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ, kudreti kendisine atfetmiş, onu sınırlamaksızın umûmî olduğunu açıklamıştır. Bu yüzden Allah Teâlâ'nın kudretini herhangi bir şekilde tahsis etmek caiz değildir. Konu burada tamamlanmıştır.

[418] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlardan biri, "Allah Teâlâ zulme, yalan söylemeye ve muhali yapmaya kadir olunca, bunu yapmış yada yapacak olmasından, böylece bütün hakikatlerin bâtıl olmasından ve bize haber verdiği şeylerin tamamının yalan olmasından sizi emin kılan nedir?" derse,

[419] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bizim bu konuda cevabımız şöyle olur: Allah Teâlâ'nın nefislerimize vazettiği marifet (marifetullah), zorunlu olarak böylesi bir durumdan bizi emin kılar. Bu ise, üçün ikiden daha büyük olduğunu, mümeyyizin mümeyyiz olduğunu, ahmağın ahmak olduğunu, hurma ağacının zeytin vermeyeceğini, eşeğin deve doğurmayacağını, katırların nahiv, şiir ve felsefe hakkında konuşamayacağını ve benzeri gibi, nefislerde yer bulmuş hususları zarurî olarak bilmemiz gibidir. [Aksi takdirde zikrettiğimiz ve muhtemelen oldu ya da olacak olan hususların hangisinden emin olacağınızı bize haber veriniz? Bunların arasında bir fark yoktur.] Zira farklı dinlere mensup olup da yüce Allah'ı kabul edenlerin tamamı, bu âlemin yapısında bir imkânsızlığın olmadığı hususunda mutabıktırlar. Bize muhalefet edenlerin ekseriyeti, bütün bu meselelerde, yüce Allah'ın buna kadir olduğu, fakat bunları yapmadığı hususunda hemfikirdirler. Dolayısıyla Allah Teâlâ buna kadirdir. Fakat bunu yapmaz. Onların Allah Teâlâ'nın yaptığından emin oldukları şey, bu hususta bize dediğini yaptığından emin olduğumuz şeydir. "Muhtemelen O bunu yapmıştır" ya da "yapacaktır" şeklinde bize söyledikleri arasında bir fark yoktur. Nasıl ki bu âlemin yapısı hakkında zikredilen muhallerin olması söz konusu değildir. Allah Teâlâ da, asla zulüm yapmaz ve yalan söylemez.

[٤١٧] مع قوله تعالى ﴿عِندَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ﴾ وقال تعالى﴿وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ﴾ وقوله تعالى ﴿إِنَّهُ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا﴾ فأطلق تعالى لنفسه القدرة وعم ولم يخص فلا يجوز تخصيص قدرته بوحه من الوجوه.

[٤١٨] **قال أبو محمد**: فإن قال قائل: فما يؤمنكم إذ هو تعالى قادر على الظلم والكذب والمحال من أن يكون قد فعله أو لعلة سيفعله فتبطل الحقائق كلها، ولا تصح ويكون كل ما أخبرنا به كذبًا.

[٤١٩] **قال أبو محمد**: وجوابنا في هذا هو أن الذي أمننا من ذلك ضرورة المعرفة التي قد وضعها الله تعالى في نفوسنا، كمعرفتنا أن ثلاثة أكثر من اثنين وأن المميز مميز والأحمق أحمق وأن النحل لا يحمل زيتونًا وأن الحمير لا تحمل جمالًا وأن البغال لا تتكلم في النحو والشعر والفلسفة وسائر ما استقر في النفوس علمه ضرورةً، وإلا فليخبرونا ما الذي أمنهم ما ذكرنا، ولعله قد كان أو سيكون ولا فرق، فإذ قد صح إطباق كل من يقر بالله من جميع الملل أن هذا العالم ليس في بنيته كون المحال المذكور فيه مع موافقته أكثر المخالفين لنا على أن هذا كله فإن الله تعالى قادر عليه ولكن لا يفعله، فالذي أمنهم من أنه تعالى يفعله هو الذي أمننا من أن يفعل ما قالوا لنا فيه، لعله قد فعله أو سيفعله ولا فرق وأن هذا العالم ليس في بنيته كون المحال المذكور فيه. وأنه تعالى لا يجور ولا يكذب.

[420] Bize zorunlu olarak gerekli olan şey, âlemin sonradan yaratılmış olduğunu ve âlemin kendisine benzemeyen ezelî bir yaratıcısının olduğunu, peygamberlerden (a.s.) zuhur eden şeylerin Allah katından olduğunu ve bu mûcizelerin peygamberleri tasdik etmeyi zorunlu kıldığını kabul etmektir. Peygamberler, Allah Teâlâ'nın yalan söylemediğini ve zulüm yapmadığını bize haber verdiler. Allah Teâlâ da, doğru ve adil olarak sözlerinin tamamlandığını ve sözlerinde hiçbir değişikliğin olmayacağını; O'nun kadir olduğunu ve kadir olduğu şeylerin sadece yaptıkları olmadığını bize haber vermiştir.

[421] Bunlara ilaveten İslâm'a, Hıristiyanlığa, Yahudiliğe, Mecûsîliğe, Sâbiîliğe veya Berâhimeye ya da Allah'ın hak olduğunu kabul eden herhangi bir kimseye bundan sorarsa, şüphesiz ki onlar Allah Teâlâ'nın zulmetmeyeceği ve yalan konuşmayacağı hususunda icmâ etmişlerdir. Yaratıcıyı inkâr edenlere gelince onlardan herhangi biri de Allah'ın zâlim ve yalancı olduğunu söylemez. Hiç kimse istisna edilmeksizin eskisiyle yenisiyle yeryüzü sakinlerinin tamamının, Allah Teâlâ'nın zulmetmeyeceği ve yalan söylemeyeceği hususunda mutabık olduğu doğrudur. Şâyet bunu kabul etmeye zorlanmış olmasalardı elbette onların içinde farklı görüşte olanlar bulunurdu. Şâyet birisi bunun aksini söylerse, onların tabiatlarının bu konuda birleşmesi muhaldir, bu da duyu organları ve akıllarının temel ilkeleriyle, idrak ettikleri varlıkları bilmelerinin gerekliliği gibi, Allah'ın onların nefislerine koyduğu bir zorunluluktan dolayıdır.

[422] Yine bu suali soran kimseye şöyle deriz: İnsanlardan birinin vesvese etmesi ve yalancı düşünceler ve fâsid hayallerle vehme kapılması ve varlıkları mâhiyetlerinin aksine düşünmesi mümkün müdür? İnsanlar onun görüşünün hilafında olamaz mı? O, kendisinde bulunan bu fâsid zannın şüphesiz bir hakikat olduğunu tasavvur edebilir. Yoksa âlemde bunun olması mümkün değil midir?

[423] Eğer onlar, âlemde bunun olmasının mümkün olmadığını söylerlerse, mutlak bir imkânsızlığı ifade etmiş ve kibirlenmiş olurlar. Eğer onlar, "Bilakis bu mümkündür ve insanların içinde bu özelliği olan pek çok kimse mevcuttur." derlerse, onlara şöyle denilir: Bu özelliğe sahip olan kimselerden olmadığınızdan sizi emin kılan şey nedir?

[٤٢٠] وبالضرورة الموجبة علمنا القول بحدوث العالم، وبأن له صانعًا لا يشبهه لم يزل، وبان ما ظهر من الأنبياء عليهم السلام فمن عنده تعالى وأن تلك المعجزات موجبة تصديقهم، وهم أخبرونا أن الله تعالى لا يكذب ولا يظلم، وأنه تعالى قد أخبرنا بأنه قد تمت كلماته صدقًا وعدلًا لا مبدل لكلماته، وأنه تعالى قادر وليس كل ما يقدر عليه يفعله. ٥

[٤٢١] فإن كان السائل عن هذا متدينًا بدين الإسلام أو النصارى أو اليهود أو المجوس أو الصابئين أو البراهمة أو كل من يدين بأن الله حق فإنهم مجمعون على أنه تعالى لا يكذب ولا يظلم، وكل من نفى الخالق فليس فيهم أحد يقول أنه يظلم أو يكذب فقد صح إطباق جميع سكان الأرض قديمًا وحديثًا لا نحاشي أحدًا على أن الله تعالى لا يظلم ولا يكذب، فلو لم يكونوا مضطرين إلى القول ١٠ بهذا لوجد فيهم، ولو واحد يقول بخلاف ذلك، ومن المحال أن تجتمع طبائعهم كلهم على هذا إلا لضرورة وضعها الله عز وجل في نفوسهم كضرورتهم إلى معرفة ما أدركوه بحواسهم، وبداية عقولهم.

[٤٢٢] وأيضًا فنقول لمن سأل هذا السؤال: أيمكن أن يكون إنسان في الناس قد توسوس، وأوهمته ظنونه الكاذبة، وتخيله الفاسد، وهوسه أن الأشياء على ١٥ خلاف ما هي عليه؟ وأن الناس على خلاف ما هم عليه؟ ويتصور عنده هذا الظن الفاسد أنه حق لا يشك فيه أم ليس يمكن أن يكون هذا في العالم؟

[٤٢٣] فإن قالوا: لا يمكن أن يكون هذا العالم أتوا بالمحال البحت، وكابروا. فإن قالوا: بل هو ممكن موجود في الناس كثير من هذه صفته. قيل لهم: فما يؤمنكم من أن تكونوا بهذه الصفة؟ ٢٠

[424] Onlardan olup da yüce olan Allah'a iman eden kimseye şöyle deriz: "Allah Teâlâ, balın, ebucehil karpuzu gibi acı olduğunu sanan sahib-i safraya; gözlerine kara su inmeye başlayan ve bu sebeple gerçekliği olmayan hayaller görene ve yine işitme duyusunda hastalık olup gerçekliği olmayan şeyleri işittiğini sanan kimseye yaptığı gibi, senin duyularını değiştirmeye muktedir midir, yoksa değil midir?"

[425] Eğer onlar, "Allah buna kâdirdir." derlerse, ona şöyle denilir: Seni, bu özelliklere sahip olmaktan emin kılan nedir? Eğer o, "Bana gelen herkes, benim bu sıfata sahip olmadığımı bana bildirmektedir." derse ona şöyle denilir: Vesveseye düşen kimse de bunu böyle sanır. Bunların arasında bir fark yoktur. Dolayısıyla onun, "Şüphesiz ki ben, zorunlu olarak ve kesin bir bilgi ile bu özelliğin dışında olduğumu görüyorum." demesi gereklidir.

[426] Biz de ona şöyle deriz: Söz konusu hususlar tam olarak birbirine benzemektedir. Allah Teâlâ'nın zulmettiğine, yalan söylediğine veya nebînin dışındakiler için (eşyanın) tabiatını değiştirdiğine ya da imkânsız olmayan bir şeyi muhal kıldığına inanmamız tam olarak bunun bir benzerini kabul etmemizdir, bunların arasında bir fark yoktur.

[427] Ebû Muhammed şöyle dedi: -Ali el-Esvârî'nin görüşünü kabul edenler hâriç-, bu fırkaların tamamına şöyle denilir: "Sizler, Allah Teâlâ'yı yaptığı şeyin dışındakine muktedir olmamakla vasıflandırdığında Ali el-Esvâri'yi çirkin gördünüz mü? Muhakkak ki o, Allah'ı kaçınılmaz olarak âcizlikle vasıflandırmıştı."

[428] Onların "evet" şeklinde cevap vermeleri gereklidir. Bunun üzerine onlara şöyle denilir: Şüphesiz bizzat bu, Ali el-Esvâri'nin Allah'ın zulme, yalana, muhale, kendi nefsine ve de kulları için yarattığı şeyden daha iyisini yapmaya muktedir olmadığı şeklindeki görüşü sizi zorunlu olarak ilzam eder. Bundan uzak kalamazlar. Eğer sizler, "Bu bizi ilzam etmez" derseniz, şöyle denilir: Ali el-Esvâri, "Şüphesiz bu beni ilzam etmez." demekten de âciz değildi. Bu ondan ayrılmaz.

[٤٢٤] ونقول: لمن يؤمن بالله العظيم منهم: أيقدر الله تعالى على أن يحيل حواسك كما فعل بصاحب الصفراء الذي يجد العسل مرًا كالعلقم، وبصاحب ابتداء الماء النازل في عينيه فيرى خيالات لا حقيقة لها وكمن في سمعه آفة فهو يسمع طنينًا لا حقيقة له أم لا يقدر؟

٥ [٤٢٥] فإن قالوا: يقدر. قيل له: فما يؤمنك من أنك بهذه الصفة؟ فإن قال إن كل من يحضرني يخبرني بأن لست من أهل هذه الصفة قيل له: وهكذا يظن ذلك الموسوس ولا فرق، فإنه لا بد أن يقول: إني أرى أني بخلاف هذه الصفة ضرورةً، وعلمًا يقينًا.

[٤٢٦] قلنا له: بمثل هذا سواء بسواء آمنا أن يكون الله يظلم أو يكذب أو
١٠ يحيل طبيعة لغير نبي يفعل المحال مع قدرته على ذلك ولا فرق.

[٤٢٧] **قال أبو محمد**: ويقال لجميع هذه الفرق، حاشا من قال بقول علي الأسواري هل شنعتم علي الأسواري لأنه إذا وصف الله تعالى: بأنه لا يقدر على غير ما فعل؟ فقد وصفه تعالى بالعجز ولا بد.

[٤٢٨] فلا بد من: نعم. فيقال لهم: فإن هذا نفسه لازم لكم في قولكم: بأنه
١٥ لا يقدر على الظلم والكذب ولا على المحال ولا على نفسه أولا أصلح مما فعل بعباده ضرورة. لا ينفكون من ذلك فإن قلتم إن هذا لا يلزمنا قيل لكم ولا يعجز علي الأسواري عن أن يقول أيضًا إن هذا لا يلزمني وهذا لا انفكاك منه.

[429] Onlara şöyle denilir: Aziz ve celil olan Allah, kıyameti koparacağını ve Zeyd'i şöyle bir günde öldüreceğini haber verdiğinde, Allah söz konusu günde onu öldürmemeye veya bu günden önce onu öldürmeye kadir midir, değil midir? Bunun üzerine onlar, "Hayır" diye cevap verirlerse, Esvârî'nin görüşüne katılmış olurlar. Eğer onlar "Evet" derlerse, bu durumda Allah'ın kendi sözünü tekzip etmeye muktedir olduğunu kabul ederler. Bu da, onların iptal ettikleri yalan söylemeye kudretinin olmasıdır.

[430] Buna ilaveten onlara şöyle sorarız: Allah Teâlâ, dua edenin duasına icabet etmeyeceğini bildiği halde, bize dua etmemizi emrettiğine göre güç yetiremediği ve muktedir olmadığı hususlarda mı yoksa kadir olduğu hususlarda mı bize dua etmemizi emretmiştir? Eğer onlar, "Allah Teâlâ, kadir olmadığı hususlarda dua etmeyi bize emretmiştir." derlerse, Esvârî'ye katılmış olurlar ve Allah Teâlâ'ya muhali kabul etmeyi zorunlu kılarlar. Zira onlar, Allah'ın kadir olmadığı şeyi yapması hususunda ona rağbet etmemizi bize emrettiğini iddia ettiler. Allah bundan münezzehtir. Eğer onlar, "Bilakis Allah, muktedir olduğu şeyler hususunda dua etmemizi bize emretti." derlerse, bu durumda Allah'ın kendi ilmini iptal etmeye muktedir olduğunu ikrar ederler. Öyle ki onların bu görüşü, küçük bir topluluk hâriç icmânın hilafına olmak üzere, tevhidin delillerinin ve âlemin sonradan var olduğunun iptali açısından mücerred inkâra girer.

[431] Eğer o şöyle derse: Esvârî'ye göre, kudret sıfatını reddetmek suretiyle Allah'ın âciz olduğunu ispat etmemiz gerekli değildir. Bilakis her iki durumu birlikte O'ndan nefyetmek gerekir. Sizin de dediğiniz gibi: "Allah Teâlâ'dan hareketin nefyedilmesi sükûnu ilzam etmez ve sükûnun nefyedilmesi de hareketi ilzam etmez." Nitekim sizler, cesaret ve korkaklık gibi iki zıddı ve nefyettiğiniz diğer sıfatları ve bunların zıtlarını yüce Allah'tan nefyettiniz.

[432] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah'ın inayeti ile şöyle deriz: Bu zayıf bir aldatma ve çarpıtmadır. Çünkü biz, bu sıfatları Allah Teâlâ'dan uzaklaştırma hususunda, yaratılmışların sıfatlarının tamamını O'dan uzaklaştırmada tek bir yol üzere hareket ederiz. Siz ise, Allah'ın bir kısım varlıklara kudretinin olduğunu ispat edip diğerlerine muktedir olmayı da O'ndan nefyettiniz.

[٤٢٩] ويقال لهم إذا أخبر الله عز وجل أنه سيقيم الساعة وسيميت زيدًا يوم كذا يقدر ألا يميته في ذلك اليوم وعلى أن يميته قبل ذلك اليوم أم لا فإن قالوا لا لحقوا بقول الأسواري وإن قالوا نعم أقروا أنه يقدر على تكذيب قوله وهذا هو القدرة على الكذب التي أبطلوا.

[٤٣٠] ونسألهم أيضًا إذ أمرنا الله تعالى بالدعاء ومنه ما قد علم أنه لا يجيب الداعي به هل أمرنا بالدعاء من ذلك فيما لا يستطيع ولا يقدر عليه أم فيما يقدر عليه فإن قالوا فيما لا يقدر عليه لحقوا بالأسواري وأوجبوا على الله تعالى القول بالمحال إذ زعموا أنه أمرنا بأن نرغب إليه في أن يفعل ما لا يقدر عليه تعالى الله عن ذلك وإن قالوا بل فيما يقدر عليه أقروا أنه يقدر على إبطال علمه والذي يدخل هذا الذي هو الكفر المجرد من إبطال دلائل التوحيد وإبطال حدوثه العالم وخلاف الإجماع غير قليل.

[٤٣١] فإن قال علي الأسواري لا يلزمني إثبات العجز بنفي القدرة بل أنفي عنه الأمرين جميعًا كما قلتم أنتم أن نفيكم عنه تعالى الحركة لا يلزمه السكون ونفي السكون لا يلزمه الحركة كما تنفون عنه الضدين جميعًا من الشجاعة والجبن وسائر الصفات التي نفيتموها وأضدادها.

[٤٣٢] **قال أبو محمد:** فنقول وبالله التوفيق إن هذا تمويه ضعيف لأننا نحن في نفي هذه الصفات عنه تعالى جارون على سنن واحد في نفي جميع صفات المخلوقين عنه كلها وأنتم قد أثبتم له قدرة على أشياء ونفيتم عنه قدرة على غيرها

Böylece Allah'ın -kendilerine kudretinin olmamasıyla vasıflandırdığınız- bir kısım varlıklar konusunda âciz kaldığının ispatı zaruri olarak ortaya çıkmış olur. Bize gelince, şâyet biz Allah'ı herhangi bir hususta cesaretle ya da bir yönde hareket etmekle vasıflandırsa idik, ya da herhangi bir şey hakkında akletmekle vasıflandırsa idik, sonra da başka bir hususta bu sıfatları O'ndan uzaklaştırsa idik, Allah'ı vasıfladığımız sıfatlarda söz konusu sıfatın zıddını Allah'tan nefyetmemiz lazım gelirdi. Ve yine zıddını O'ndan nefyettiğimiz sıfatlarda söz konusu sıfatı Allah için ispat etmemiz kaçınılmaz olarak bize gerekirdi. Rahmet ve öfke konusunda yaptığımız gibi.Dolayısıyla bizler, Allah'ı, Ebû Bekir es-Sıddık'a (Allah ondan razı olsun) rahmet etmekle vasıflandırdığımızda, bu durumda aziz ve celil olan Allah'tan Ebû Bekir'e öfkelenmesini nefyetmiş oluruz. Yine Ebû Cehil'e rahmetle muamelede bulunmayı Allah'tan nefyettiğimizde, bu durumda Allah'ın Ebû Cehil'e öfkelendiğini ispat etmiş oluruz. Bu zorunlu bir aklî delildir.

[433] Eğer birisi konuyu çarpıtır ve "Sizler, Allah Teâlâ diriyi ölü olduğu halde bilmez, demiyor muydunuz? Böylece ilmi nefyetmek suretiyle O'nun burada câhil olduğunu ispat etmiyor musunuz?" şeklinde derse, biz ona, "Bu da başka bir çarpıtmadır" diyerek cevap veririz. Bilakis biz, bu bilginin O'nun için bir hakikat olduğunu gerekli görürüz. Çünkü biz, olmayan şeyin hilafına olarak Allah'tan ilmi nefyedince, olmayan şeyin hakikatiyle alakalı bilgiyi Allah için ispat etmiş oluruz. Dolayısıyla burada cehaletle alakalı asla bir şey yoktur. Çünkü bir şeyi bilmemek, sadece câhilin bilmediği bir hakikattir.

[434] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlardan bizimle münazara eden kimselere şöyle deriz: Sizler, Allah Teâlâ'nın ezelî bir ilminin olduğunu kabul ediyorsunuz. Öyle ise bize şunları haber verir misiniz: Allah yarın öldüreceğini bildiği bir kimseyi bugün öldürmeye muktedir midir? Yine rabbiniz, yarın izale edeceğini bildiği bir varlığı bugün yerinden uzaklaştırmaya kadir midir? "Allah müşriklere asla merhamet etmez" diye buyurmuş olmakla birlikte o, müşrik olarak ölen bir kimseye rahmet etmeye kadir midir? Yoksa buna muktedir değil midir?

فوجب ضرورة إثبات العجز عنه في الأشياء التي وصفتموه بعدم القدرة عليها وأما نحن فلو وصفناه بالشجاعة في شيء أو بالحركة في وجه ما أو وصفناه بالعقل في شيء ما ثم نفينا عنه الصفات في وجه آخر للزمنا حيث وصفناه بشيء منها نفي ضدها وللزمنا حيث نفينا عنه ضدها إن نثبتها له ولا بد كما فعلنا ٥ في الرحمة والسخط فإننا إذا وصفناه بالرحمة لأبي بكر الصديق فقد نفينا عنه عز وجل السخط عليه وإذا نفينا عنه الرحمة لأبي جهل فقد أثبتنا له بذلك السخط عليه وهذا برهان ضروري.

[٤٣٣] فإن موه مموه فقال ألستم تقولون إن الله تعالى لا يعلم الحي ميتًا فهل تثبتون له بنفي العلم ها هنا الجهل قلنا له وهذا أيضًا تمويه آخر بل ١٠ أوجبنا له بذلك العلم حقًا لأننا إذا نفينا عنه العلم ما الأشياء فقد أثبتنا له تعالى العلم بحقيقة ما الأشياء وهل ها هنا شيء يجهل أصلاً وإنما الجهل بشيء حق الجاهل به فقط.

[٤٣٤] **قال أبو محمد**: وقد قلنا لمن ناظرنا منهم أنكم تنسبون لله تعالى علمًا لم يزل فأخبرونا هل يقدر الله تعالى على أن يميت اليوم من علم أنه لا يميته ١٥ إلا غدًا وهل يقدر ربكم على أن يزيل الآن بنية عن مكان قد علم أنها لا تزول عنه إلا غدًا وعلى رحمة من مات مشركًا مع قوله تعالى أنه لا يرحمه أصلًا أم لا يقدر على ذلك؟

[435] Bunun üzerine onlardan biri bize şöyle dedi: Allah Teâlâ buna kadirdir. Bunun üzerine ona şöyle dedik: Sizler, Allah Teâlâ'nın ezelî olan ilmini değiştirmeye ve sözünü yalanlamaya kadir olduğunu kabul ettiniz. Bu da, kendi görüşünüzün açıkça iptal edilmesidir. Onlardan biri şöyle 5 dedi: Şüphesiz Allah Teâlâ buna kadirdir. Şâyet Allah bunu yaparsa, o var olur. Böylece yaptığı şeyin yaptığı gibi olacağı hususu ilmine sebkat etmiş olur.

[436] Bunun üzerine onlara şöyle deriz: Size sadece "Söz konusu şeyin olmayacağı hususu Allah'ın ilmine tekaddüm etmekle birlikte bunu 10 yapmaya kadir midir?" diye sormak isteriz. Bunun üzerine onların canı sıkıldı ve tartışmayı kestiler. Onlardan bir kısmı, Esvârî'nin "Allah'ın buna kadir olmadığı" şeklindeki görüşüne kesin olarak sığınmak zorunda kaldı. Bunun üzerine onlara şöyle dedik: Allah Teâlâ, yaptıklarının dışındakilere ve de bir varlığı bulunduğu mekandan başka bir yere nak-15 letmeye kadir olmayınca, bu durumda O muhtaç ve mecburdur ya da belli bir mecrada akıp giden bir tabiata sahiptir. Evet, Esvârîve onun görüşünü kabul edenler, Allah'ın istitaatinin fiilinden önce olmadığını ve kaçınılmaz olarak fiiliyle birlikte olduğunu elbette kabul etmeleri lazım gelir. Çünkü şâyet O, fiilden önce istitaat sahibi olsa idi, elbette O -söz 20 konusu vakitte yapmayacağını bildiği zaman içinde- onu yapmaya kadir olurdu. Bu da açık olarak onun görüşünün zıddınadır. Nitekim o şöyle diyordu: "İnsan, bir fiili yapmadan önce istitaat sahibidir." Öyleyse O, Allah Teâlâ'dan güç ve kudret bakımında daha iyidir.Bu görüşü kabul etmek, kaçınılmaz olarak Allah'ın kudretinin sonradan var olduğunu ka-25 bul etmeyi gerektirir. Şâyet onun kudreti ezelî olsa idi, kaçınılmaz olarak yapmadan önce söz konusu fiile elbette kadir olurdu. Bu da onun görüşünün hilafınadır ve açık bir inkârdır. Çünkü o şöyle demektedir: -Allah buna kadir olmadığı halde- Allah'ın yapacağını bildiği şeyin dışındaki fiilleri yapmaya İnsan kadirdir. Şüphesiz ki bunlar, kendilerinin Allah'tan 30 daha kudretli olduklarını söylemek suretiyle rablerinin âcizliğini onaylamış oldular. Bu ise küfürden, şirkten ve ahmaklıktan daha kötü bir şeydir.

[٤٣٥] فقال لنا منهم قائل إن الله تعالى قادر على ذلك فقلنا له قد أقررتم أنه يقدر على إحاطة علمه الذي لم يزل وعلى تكذيب كلامه وهذا إبطال قولكم صراحًا وقال منهم قائلون أنه تعالى قادر على ذلك ولو فعله لكان قد سبق في علمه أنه سيكون كما فعل.

٥ [٤٣٦] فقلنا لهم لم نسألكم إلا هل يقدر على ذلك مع تقدم علمه أنه لا يكون فضجروا ها هنا وانقطعوا ولجأ بعضهم إلى القطع بقول على الأسواري في أنه لا يقدر على ذلك فقلنا لهم إذا كان تعالى لا يقدر على شيء غير ما فعل ولا على نقل بنية عن موضعها فهو إذا مضطر مجبر أو ذو طبيعة جارية على سنن واحد نعم ويلزم الأسواري ومن قال بقوله إن

١٠ استطاعة الله ليست قبل فعله ألبتة وإنما هي مع فعله ولا بد لأنه لو كان مستطيعًا قبل الفعل لكان قادرًا على أن يفعل في الوقت الذي علم أنه لا يفعل فيه وهذا خلاف قوله نصًا وهو يقول إن الإنسان مستطيع قبل الفعل فهو أتم طاقة وقدرة من الله تعالى ويلزمه أيضًا القول بحدوث قدرة الله تعالى ولا بد إذ لو كانت قدرته لم تزل لكان قادرًا على الفعل قبل أن يفعل

١٥ ولا بد وهذا خلاف قوله وهذا كفر مجرد إذ يقول إن الإنسان قادر على غير ما علم الله تعالى أن يفعله والله تعالى لا يقدر على ذلك فإن هؤلاء جمعوا إلى تعجيز ربهم القول بأنهم أقوى منه وهذا على أشد ما يكون من الكفر والشرك والحماقة.

[437] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların tamamı bu manayı kabul ederler. Çünkü onların hepsi şöyle der: "Mahlûkatın hepsi, çocuk edinmek, hareket etmek, sakin kalmak ve bunun dışında yapacakları fiillerinin tamamına kadirdir. Allah Teâlâ ise bunlardan herhangi birisini yapmaya kadir değildir." Bu ise küfürdür ve açık bir saçmalıktır.

[438] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yine onlara sorarız ve şöyle deriz: "Sizler, Allah Teâlâ'nın ezelde yaratmaya kadir olduğunu kabul eder misiniz? Yoksa sizler, "Allah Teâlâ ezelde yaratmaya kadir değildi, sonradan buna muktedir oldu" mu dersiniz?" Onlardan karşılaştıklarımızın ve müslümanların tamamının görüşü; "Aziz ve celil olan Allah ezelde yaratmaya kadirdir." şeklindedir.

[439] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar ve müslümanların tamamı, mülhidlerden olup da yüce Allah'ın ezelde yaratıcı olduğunu söyleyen kimseleri reddetmişler ve yaratmanın ezelî oluşunun muhal ve yanlış olduğunu kesin olarak kabul etmişlerdir.

[440] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar bu konuda doğru söylediler. Ancak şu kadar var ki onlar, "Allah'ın ezelde yaratıcı olması muhaldir" diyen kimsenin sözünü kabul ettiklerinde ve "Allah'ın ezelde buna kadir olduğunu" kabul ettiklerinde, böylece Allah Teâlâ'nın muhale (imkânsız olanı yapmaya) kadir olduğu şeklindeki bizim görüşümüzün doğruluğunu kabul etmiş olurlar. Ya bunu kabul etmek ya küfre düşmek ya da yüce Allah'ın ezelde kadir olmadığını kabul etmek kaçınılmaz olacaktır. Bizi hakka ulaştıran yüce Allah'a hamd olsun.

[441] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yine onlara soru yöneltir ve şöyle deriz: Size göre Allah Teâlâ'nın başkasını yapmaya muktedir olamayacağı şeyleri yapmasının istenilmesi (dua edilmesi) ya da (başkasını) yapmaya muktedir olmadığı şeyleri yapmamasının istenilmesi mümkün müdür?

[442] Eğer onlar "Evet" derlerse, muhali getirmiş olurlar. Eğer "Bu mümkün değildir" derlerse, onlara şöyle denilir: Şüphesiz ki Allah Teâlâ-Size göre O, hakkın dışındakiyle hüküm vermeye ve gücümüzün yetmediği şeyleri bize yüklemeye kadir olmadığı halde-bize; *"Ey Rabbimiz! Hak ile hüküm ver."*[261], *"Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!"*[262] şeklinde kendisine dua etmemizi emretmiştir.

[٤٣٧] **قال أبو محمد**: وكلهم يقول بهذا المعنى لأن جميعهم يقول إن كل مخلوق فهو قادر على كل ما يفعله من اتخاذ ولد وحركة وسكون وغير ذلك وأن الباري تعالى لا يقدر على شيء من ذلك وهذا كفر وحش جدًا.

[٤٣٨] **قال أبو محمد**: وسألناهم أيضًا فقلنا لهم: أتقرون أن الله تعالى لم يزل قادرًا على أن يخلق؟ أم تقولون: إنه لم يزل غير قادر على أن يخلق ثم قدر؟ فقول كل من لقينا منهم، وقول جميع أهل الإسلام: أن الله عز وجل لم يزل قادرًا على أن يخلق.

[٤٣٩] **قال أبو محمد**: وهم وجميع أهل الإسلام منكرون على من قال من أهل الإلحاد أن الله تعالى لم يزل خالقًا، قاطعون بأن لم يزل يخلق محال متفاسد.

[٤٤٠] **قال أبو محمد**: صدقوا في ذلك إلا أنهم إذ أقروا أن قول من قال: إنه لم يزل يخلق محال، وأقروا أنه لم يزل قادرًا على ذلك، فقد أفروا بصحة قولنا وأنه تعالى قادر على المحال، ولا بد من هذا أو الكفر والقول بأنه تعالى لم يزل غير قادر، والحمد لله على هداه لنا إلى الحق.

[٤٤١] **قال أبو محمد**: وسألناهم أيضًا فقلنا لهم: هل يجوز عندكم أن يدعي الله تعالى في أن يفعل ما لا يقدر على سواه أو في ألا يفعل ما لا يقدر على فعله.

[٤٤٢] فإن قالوا: نعم. أتوا بالمحال. وإن قالوا: لا يجوز ذلك. قيل لهم: فقد أمرنا الله تعالى أن ندعوه فنقول: ﴿رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ﴾ ﴿وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ﴾ وهو عندكم لا يقدر على الحكم بغير الحق، ولا أن يحملنا ما لا طاقة لنا به.

[443] Ebû Muhammed şöyle dedi: Dünyanın şaşılacak hallerinden biri de onların yüce Allah'ın şöyle buyurduğunu işitmeleridir: *"Yahudiler, "Üzeyr, Allah'ın oğludur" dediler. Hıristiyanlar ise, "Îsâ Mesih, Allah'ın oğludur" dediler."*[263], *"Allah, üçün üçüncüsüdür"*[264], *"Allah, Meryem oğlu Mesih'tir"*[265], *"Allah fakir, bizler ise zenginiz."*[266]; *"Allah'ın eli bağlıdır"*[267]; *"(Münafıkların durumu ise) tıpkı şeytanın durumu gibidir. Çünkü şeytan insana, "İnkâr et" der..."*[268]

[444] Herhangi bir müslüman bunların tamamının yalan olduğu hususunda şüphe etmez. Dolayısıyla hangi aptallık, "Şüphesiz Allah, bütün bunları hikaye yoluyla ifade etmeye kadirdir. Bu sözleri başkalarına izafe etmek suretiyle onların söylemelerinden önce söylemeye ise kadir değildir." şeklinde konuşan bir kimsenin sözünden daha çirkindir? Bu sözler, zikredilmeye değmeyen sözlerdir ve reddetme külfetine girilmesi gerekmeyen bir aptallıktır.

[445] Ebû Muhammed şöyle dedi: Sonra onlara soru sorar ve şöyle deriz: Sizler, Allah Teâlâ'nın yalana, muhale, zulme veya yaptıklarının dışındakilere güç yetiremeyeceğini nereden bildiniz?

[446] Onların "Şâyet Allah bunlardan herhangi birini yapmaya kadir olsa idi, onu yapıyor olmasından ya da bir illetten dolayı yapacağından elbette emin olmazdık." şeklinde demelerinin dışında asla bir delilleri olamaz. Onlara şöyle deriz: Sizler, Allah onu yaptığında ya da bir sebepten dolayı yapacak olmasından nereden emin oldunuz? Böylece onların "Allah bunları yapmaya kadir değildir" demelerinden başka asla bir delilleri yoktur.

[447] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların bu sözünden ortaya çıkan sonuç şudur: Onların delili, Allah Teâlâ'nın zulme, yalana, muhale ve yaptıklarının dışındakilere kadir olmaması ve bunlardan herhangi birine de güç yetirememesidir. Böylece onlar görüşlerine, bizzat bu sözleri delil getirmişlerdir. Bu ise tam bir safsatadır, açık bir ahmaklıktır ve ancak aklı kıt, dini zayıf olan bir kimsenin razı olabileceği derin bir câhilliktir. Onların zorunlu olarak bizim görüşümüze dönmeleri kaçınılmazdır. Zira üzüm bağından ceviz çıkmayacağını ve atın menisinden devenin doğmayacağını bildiğimiz gibi, Allah Teâlâ'nın bunlardan herhangi birini yapmayacağını da zorunlu olarak biliriz.

[٤٤٣] **قال أبو محمد**: ومن عجائب الدنيا أنهم يسمعون الله تعالى يقول ﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ﴾ و﴿إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلاثَةٍ﴾ و ﴿إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ﴾ و﴿إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ﴾ و﴿يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ﴾ و﴿كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلإِنْسَانِ اكْفُرْ﴾

٥ [٤٤٤] ولا يشك مسلم في أن هذا كله كذب، فأي حماقة أشنع من قول من قال: إن الله قادر على أن يقول كل ذلك حاكيًا، ولا يقدر أن يقوله من غير أن يقول ما قيل. هذه الأقوال من إضافتها إلى غيره، وهذا قول يعني ذكره وسخافته عن تكلف الرد عليه.

[٤٤٥] **قال أبو محمد**: ثم سألناهم فقلنا لهم: من أين علمتم أن الله تعالى لا

١٠ يقدر على الكذب أو المحال أو الظلم أو غير ما فعل؟

[٤٤٦] فلم تكن لهم حجة أصلًا إلى أن قالوا: لو قدر على شيء من ذلك لما أمنا أن يكون فعله أو لعله سيفعله. فقلنا لهم: ومن أين أمنتم أن يكون قد فعله أو لعله سيفعله فلم تكن لهم حجة أصلًا إلا أن قالوا لأنه لا يقدر على فعله.

[٤٤٧] **قال أبو محمد**: فحصل من هذا أن حجتهم أنه تعالى لا يقدر

١٥ على الظلم والكذب والمحال وغير ما فعل أنه لا يقدر على شيء من ذلك، فاستدلوا على قولهم بذلك القول نفسه، وهذه سفسطة تامة، وحماقة ظاهرة، وجهل قوي لا يرضى به لنفسه إلا سخيف العقل، ضعيف الدين، فلا ضرورة من أن يرجعوا إلى قولنا في أنه بالضرورة علمنا أنه تعالى لا يفعل شيئًا من ذلك، كما علمنا أن زريعة العنب لا يخرج منها الجوز، وأن

٢٠ ماء الفرس لا يتولد منها جمل.

[448] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bize gelince, görüşümüzün doğruluğuna dair delilimiz, Allah Teâlâ'nın mahlûkatından herhangi birisine benzemediğine dair kaim olan delildir. Yaratılmışlar, genel olarak pek çok şeyi yapmaktan âcizdirler ve âcizlik yaratılmışların sıfatlarından biridir. Bu ise, aziz ve celil olan Allah'tan nefyedilmiştir. Mahlûkatın içinde kendisinden istenilen her şeye zatı itibarıyla güç yetirebilen yoktur. Böylece Allah Teâlâ'nın kendisinden istenilen her şeye kadir olduğu zorunlu olarak ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde yalan söylemek ve zulüm yapmak mahlûkatın sıfatlarından olduğuna göre, bu ikisinin Allah Teâlâ'dan nefyedilmeleri yakînî olarak gereklidir. Ki -her ne kadar Allah Teâlâ bunlara kadir olsa da- O'nun yalan söylemesi, haksızlık yapması ya da yapacağını bildiği şeyin dışındakini yapmasından emin olmuşuzdur.

[449] Bunlara ilaveten onlara şöyle deriz: Aziz ve celil olan Allah kendi ilmini iptal etmeye kadir olmakla ve yarın öldüreceğini bildiği bir kimseyi bugün öldürmeye kadir olmakla vasıflandırılamaz. Çünkü onun bunu yapmaya kudreti yoktur. Şâyet bunu yapmaya kudreti olsa idi elbette bununla vasıflandırılırdı. Yarın olunca, söz konusu kişiyi öldürecektir. Dolayısıyla o zaman söz konusu kişiyi öldürmeye kudreti olur. Böylece O'nunkudretinin yok iken sonradan var olduğu ortaya çıkmış olur. Bu ise, Allah Teâlâ'nın kudretinin hâdis olmasını gerektirir. Bu da onların görüşlerinin hilafınadır.

[450] Ebû Muhammed şöyle dedi: Burada başka bir imkânsızlıkdaha vardır. O da şudur: Allah Teâlâ önceden yok iken sonradan bir kudrete sahip olduğuna göre, söz konusu kudreti O'nun için kim ihdas etmiştir? Bu kudreti kendisi için O mu ihdas etmiştir? Yoksa başkası mı O'nun için bu kudreti yaratmıştır? Yoksa bir yaratıcı olmaksızın bu kudret kendiliğinden mi var olmuştur?

[451] Eğer onlar, "Allah, söz konusu kudreti kendi zatı için sonradan yaratmıştır." derlerse, onlara şöyle sorulur: O, kudreti olmaksızın mı kendisi için bir kudret yaratmıştır, Yoksa başka bir kudretle mi bunu yarattı? Eğer onlar, "O, kudreti olmaksızın kendisi için bir kudret yaratmıştır." derlerse, bu durumda imkânsız bir şeyi ileri sürerler. Eğer onlar, "Bilakis Allah, bir kudretle yaratmıştır" derlerse, bu durumda onlar -görüşlerinin hilafına olarak- ezelî bir kudreti kabul etmiş olurlar.

[٤٤٨] **قال أبو محمد**: وأما نحن فإن برهاننا على صحة قولنا إن البرهان قد قام على أنه تعالى لا يشبهه شيء من خلقه في شيء من الأشياء، والخلق عاجزون عن شيء كثير من الأمور والعجز من صفة المخلوقين، فهو منفي عن الله عز وجل جملة. وليس في الخلق قادر بذاته على كل مسئول عنه فوجب أن الباري تعالى هو الذي يقدر على كل مسئول عنه، وكذلك الكذب والظلم من صفات المخلوقين، فوجب يقينًا أنهما منفيًان عن الباري تعالى فهذا هو الذي آمننا من أن يظلم أو يكذب أو يفعل غير ما علم أنه يفعله. وإن كان تعالى قادرًا على ذلك.

[٤٤٩] وقلنا لهم أيضًا: إذا كان عز وجل لا يوصف بالقدرة على إبطال علمه، فكان لا يوصف بالقدرة على إماتته اليوم من علم أنه لا يميته إلا غدًا، لأنه لا قدرة له على ذلك، ولو كان له على ذلك قدرة لوصف بها، فإذا جاء غد فأماته فله قدرة على إماتته حينئذ، فقد حدثت له قدرة بعد أن لم تكن. وهذا يوجب أن قدرته تعالى حادثة، وهذا خلاف قولهم.

[٤٥٠] **قال أبو محمد**: وفي هذا أيضًا محال آخر، وهو أنه إذا حدثت له قدرة بعد إن لم تكن فمن أحدثها له؟ أهو أحدثها لنفسه؟ أم غيره أحدثها له؟ أم حدثت بلا محدث؟

[٤٥١] فإن قالوا: هوأحدثها لنفسه سئلوا: بلا قدرة وأحدث لنفسه القدرة؟ أم بقدرة أخرى. فإن قالوا: أحدث لنفسه قدرة بلا قدرة أتو بالمحال. وإن قالوا: بل بقدرة. أثبتوا قدرة لم تزل، بخلاف قولهم.

[452] Eğer onlar, "Kendisi dışındaki bir şey, söz konusu kudreti onun için yaratmıştır ya da bir yaratıcı olmaksızın kudret sonradan var olmuştur." derlerse, bu durumda Dehrîlerin görüşüne katılmış olurlar ve küfre düşerler. Onların bu görüşünde ma'kûle, Kur'ân'a ve müminlerin nefislerine baskı yapan burhana karşı bir muhalefet vardır. Onları imtihan ettiği şeylerden bize himaye ettiğinden dolayı Allah'a hamd olsun.

[453] Onlar, "Şâyet Allah bunların tamamını yapsa idi, o zaman nasıl isimlendirilirdi?" derlerse, onlara şöyle cevap veririz: Bu, asla olmayacak şey hakkında bir sorudur. Bu soru, "Şâyet insan uçsa idi onun kaç tane kanadı olurdu? şeklinde soran bir kimse gibidir ve varlığı kesin olan ahmaklık sebebiyle bunun benzeri sorular gibidir. Allah Teâlâ'nın kendini isimlendirilmesi O'nun yüce zatına aittir, bize değil. Başarı yüce Allah'ın inayeti iledir.

[454] Ebu'l-Hüzeyl el-'Allâf şöyle dedi: "Şüphesiz Allah, -Evvel olduğu gibi- küll ve âhir olmaya kadirdir. Şâyet O, sonuncu oluşunu fiiliyata çıkarsa idi -ki bunu fiiliyata çıkarmamıştır- Allah hiçbir şeye ve herhangi bir şekilde bir şeyi yaratmaya asla kadir olamazdı."

[455] Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Ka'bî de şöyle dedi: Yahyâ b. Bişr el-Ercâî hâriç, bugün buna inanan hiçbir kimse bilmiyoruz. O, Ebu'l-Hüzeyl'in bu görüşten vazgeçtiğini iddia etmiştir.

[456] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, hiçbir gizliliği bulunmayan mücerret bir küfürdür. Çünkü o, bu fâsid görüşün aksine kesin icmânın varlığına rağmen Allah Teâlâ'nın cansız, uyuşturulmuş ya da mefluç varlıkların sıfatında olmasını mümkün görmüştür. Ki bu aynı zamanda Kur'ân'a, aklın gereklerine ve bedihi kurallarına da aykırıdır. Onun, Allah Teâlâ'yı mahlûkata benzettiğini düşünüyorum.

[457] Ebû Muhammed şöyle dedi: Esvârî'ye gelince, o da Allah Teâlâ'yı zorunlu olarak cansız varlıkların konumuna koydu. Bunların arasında bir fark yoktur. Buna göre Allah'ın yaptıklarının dışındakilere yönelik bir kudreti yoktur. Bu da tahtakurusu ve pirenin durumundan aşağı bir haldir.

[458] Ebu'l-Hüzeyl'e gelince o, Allah'ın kudretini mahlûkatından seçilmiş olanların konumuna uygun olarak sonlu (mutenahi) yaptı. Bu da gerçek anlamda bir teşbihtir.

[٤٥٢] وإن قالوا: غيره أحدثها له، أو حدثت بلا محدث لحقوا بقول الدهرية، وكفروا وفي قولهم هذا من خلاف المعقول، وخلاف القرآن، وخلاف البرهان ما تضيق به نفوس المؤمنين، والحمد لله على معافاته لنا مما ابتلاهم به.

[٤٥٣] وإن قالوا: لو فعل تعالى كل ذلك كيف كان يسمى؟ فقلنا: هذا سؤال ٥ سخيف عما لا يكون أبدًا، وهو كمن سأل: لو طار الإنسان كم ريشة كانت تكون له؟ وما أشبه هذا من الحماقة المأمون كونها. وتسمية الباري تعالى إليه لا إلينا، وبالله تعالى التوفيق.

[٤٥٤] وقال أبو الهذيل العلاف: إن لما يقدر الله تعالى عليه كلا وآخرًا كما له أول، فلو خرج آخره إلى الفعل ولا يخرج لم يكن الله تعالى قادرًا على شيء ١٠ أصلًا، ولا على فعل شيء بوجه من الوجوه.

[٤٥٥] وقال عبد الله بن أحمد بن محمود الكعبي: ما نعلم أحدا يعتقد هذا اليوم إلا يحي بن بشر الأرجائي. وادعى أن أبا الهذيل تاب عن هذا القول.

[٤٥٦] **قال أبو محمد**: وهذا كفر مجرد لا خفاء به، لأنه يجوز على ربه تعالى الكون في صفة الجماد أو المحذور المفلوج مع صحة الإجماع على خلاف هذا ١٥ القول الفاسد مع خلافه للقرآن ولموجب العقل، وبديهته كذا عنده. وأظنه لقد شبهه تعالى بالمخلوقين.

[٤٥٧] **قال أبو محمد**: وأما الأسواري فجعل ربه تعالى مضطرًا بمنزلة الجماد ولا فرق. لا قدرة له على غير ما فعل. وهذه حال دون حال البق والبراغيث.

[٤٥٨] وأما أبو الهذيل: فجعل قدرة ربه تعالى متناهية، بمنزلة المختارين من ٢٠ خلقه، وهذا من التشبيه حقًا.

[459] Nazzâm'a ve Eş'arîlere gelince, onlar da böyledir. Onlar, Allah Teâlâ'ya, bir şeye gücü yeten ve başka bir şeye gücü yetmeyen sonlu ve sınırlı bir kudret atfettiler. Bu da noksan kimselerin sıfatıdır.

[460] Mu'tezile'nin diğer mensuplarına gelince onlar, Allah'ı şer bakımından kudretinin nihayeti olmamakla vasıflandırdılar. O'nun hayra yönelik kudreti ise sonlu ve sınırlıdır. Bu ise şerrin ve gerçekten çirkin olan tabiatın sıfatıdır. Böylesi bir şeyden Allah'a sığınırız. Ancak Bişr b. Mu'temir bu görüşte değildir. Onun bu konudaki görüşü ehl-i hakkın görüşü gibidir. O, Allah'ın kudretinin sonlu ve sınırlı olduğunu asla söylemez. Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur.

Ru'yet Konusu

[461] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezile ve Cehm b. Safvân, Allah Teâlâ'nın âhirette görülemeyeceği görüşündedir. Biz bu görüşü Mücahit'ten, Hasan el-Basrî'den ve İkrime'den rivayet ettik. Hasan'dan ve İkrime'den Allah Teâlâ'yı görmenin zorunlu olduğu rivayet edilmiştir. Mücessime ise Allah'ın hem dünyada hem de âhirette görüleceği görüşündedir. Ehl-i Sünnetin çoğunluğu, Mürcie ve Mu'tezile'den Dırâr b. Amr, yüce Allah'ın dünyada görülemeyeceği halde âhirette görüleceği görüşündedir. Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr ise ru'yetin caiz olduğunu ve bu hususta bir kesinliğin bulunmadığını söylemiştir.

[462] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mücessime'nin görüşüne gelince, -bu kitapta daha önce ifade ettiğimiz üzere- bu görüş yanlıştır. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun. Ru'yetin inkar edenlerin dayanağı şudur: "Bize göre mâlum ru'yet, ancak renklerle gerçekleşir, bunların dışındaki şeylerle değil. Bu ise aziz ve celil olan Allah'tan uzaktır." Ru'yeti inkâr eden bize aynen bu delille delil getirdi. Bu ise onu zelil eden bir kötülüktür. Çünkü biz kesinlikle aziz ve celil olan Allah'ı bu şekilde görmeyi tecvîz eden bir şey söylemedik. Ancak biz şöyle deriz: Şüphesiz Allah Teâlâ, şu anda göze konulmuş olan bu gücün (kuvve) dışında, O'nun tarafından verilen bir güçle âhirette görülecektir. Bu görüşü kabul edenlerden bir kısmı, bu gücü/kuvveyi, altıncı duyu organı olarak isimlendirmiştir.

[٤٥٩] وأما النظام والأشعرية: فكذلك أيضًا، وجعلوا قدرة ربهم تعالى متناهية يقدر على شيء، ولا يقدر على آخر. وهذه صفة أهل النقص.

[٤٦٠] وأما سائر المعتزلة: فوصفوه تعالى بأنه لا نهاية لما يقدر عليه من الشر، وأن قدرته على الخير متانهية، وهذه صفة شر، وطبيعة خبيثة جدًا نعوذ بالله ٥ منها إلا بشر بن المعتمر، فقوله في هذا كقول أهل الحق، وهو ألا تتناهى قدرته أصلًا، والحمد لله رب العالمين.

الكلام في الرؤية

[٤٦١] **قال أبو محمد**: ذهبت المعتزلة وجهم بن صفوان إلى أن الله تعالى لا يرى في الآخرة، وقد روينا هذا القول عن مجاهد، وعذره في ذلك أن الخبر ١٠ لم يبلغ إليه ورويناه هذا القول أيضًا عن الحسن البصري وعكرمة. وقد روي عن عكرمة والحسن إيجاب الرؤية له تعالى، وذهبت المجسمة إلى أن الله تعالى يرى في الدنيا والآخرة. وذهب جمهور أهل السنة والمرجئة وضرار بن عمرو من المعتزلة إلى أن الله تعالى يرى في الآخرة، ولا يرى في الدنيا أصلًا وقال الحسن بن محمد النجار هو جائز ولم يقطع به.

١٥ [٤٦٢] **قال أبو محمد**: أما قول المجسمة ففاسد بما تقدم من كلامنا في هذا الكتاب والحمد لله رب العالمين. وعمدة من أنكر أن الرؤية المعهودة عندنا لا تقع إلا على الألوان لا على ما عداها ألبتة وهذا مبعد عن الباري عز وجل. وقد احتج من أنكر الرؤية علينا بهذه الحجة بعينها وهذا سوء وضع منهم لأننا لم نقل قط بتجويز هذه الرؤية على الباري عز وجل. وإنما قلنا أنه ٢٠ تعالى يرى في الآخرة بقوة غير هذه القوة الموضوعة في العين الآن لكن بقوة موهوبة من الله تعالى وقد سماها بعض القائلين بهذا القول: الحاسة السادسة.

Bunun açıklaması şöyledir: Biz Allah Teâlâ'yı kalplerimizde bulunan ve hiçbir şüphenin olmadığı doğru bir bilgi ile biliriz. Tıpkı dünyada kalbe yerleştirdiği güç gibi ve yine kendisini müşahede etsin, onu işitsin ve onunla konuşsun diye Mûsâ'nın (a.s.) kulağına yerleştirdiği bir güç gibi, Allah Teâlâ kıyamet günü gözlere, kendisini müşahede edecek bir kuvve/güç koyabilir ve böylece görülebilir. Mu'tezile, Allah Teâlâ'nın *"Gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder."*[269] şeklindeki sözünü delil getirmiştir.

[463] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, onların bu konuda hiçbir delillerinin olmadığını gösterir. Çünkü Allah Teâlâ, "idrak"ı nefyetmiştir. Bize göre "idrak"in, sözlükte bakmak ve görmeden daha fazla manası vardır. O da idrak'te bakmak ve görmekte olmayan ihata etme manasıdır. Böylece idrak, dünyada ve âhirette her halükârda Allah'tan uzaklaştırılmıştır. Bunun delili, Allah Teâlâ'nın şu sözüdür: *"İki topluluk birbirini görünce Mûsâ'nın arkadaşları, "Eyvah yakalandık. (mudrakun)" dediler. Mûsâ, "Hayır! Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir" dedi."*[270]

[464] Böylece Allah Teâlâ, idrak ile ru'yet arasındaki farkı açık bir şekilde ortaya koymuştur. Çünkü O, "İki topluluk birbirini görünce..." sözüyle ru'yeti ispat etmiş ve onlardan bir kısmının diğerlerini gördüğünü haber vermiştir. Ve onlardan bir kısmının İsrail oğullarını görmeleri (ru'yet) gerçekleşmiştir. Ancak Allah, Mûsâ'nın (a.s.) *"Hayır! Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir."* sözüyle idraki nefyetmiştir. Böylece Allah Teâlâ, Firavun'un yandaşlarının İsrail oğullarını idrak edemedikleri halde gördüklerini haber vermiştir. Aziz ve celil olan Allah'ın nefyettiği şeyin ispat ettiğinin dışında olduğunda şüphe yoktur. Dolayısıyla idrak, ru'yetin dışındadır.

[465] Görüşümüzün delili, aziz ve celil olan Allah'ın şu âyetidir: *"O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar."*[271] Ebû Ali Muhammed b. Abdülvehhâb (el-Cübbâî)[272] de dâhil olmak üzere Mu'tezile fırkasından bazı kimseler itiraz edip şöyle dediler: Buradaki "ilâ" edatı cer harfi değil, fakat o bir isimdir. O da "nimetler" anlamındaki "âlâi" çoğulunun tekilidir; mef'ûl konumundadır ve manası "Rabbinin nimetlerini beklemektedir." şeklindedir.

وبيان ذلك أننا نعلم الله عز وجل بقلوبنا علمًا صحيحًا هذا ما لا شك فيه، فيضع الله تعالى في الأبصار قوة تشاهد بها الله وترى بها كالتي وضع في الدنيا في القلب، وكالتي وضعها الله عز وجل في أذن موسى صلى الله عليه وسلم حتى شاهد الله وسمعه مكلمًا له. واحتجت المعتزلة بقول الله عز وجل﴿لَّا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ﴾ ٥

[٤٦٣] قال أبو محمد: هذا لا حجة لهم فيه، لأن الله تعالى إنما نفى الإدراك، والإدراك عندنا في اللغة معنى زائد على النظر والرؤية. وهو معنى الإحاطة وليس هذا المعنى في النظر والرؤية فالإدراك منفي عن الله تعالى على كل حال في الدنيا والآخرة برهان ذلك قول الله عز وجل ﴿فَلَمَّا تَرَاءَى الْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَابُ مُوسَىٰ إِنَّا لَمُدْرَكُونَ ۞ قَالَ كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ﴾ ١٠

[٤٦٤] ففرق الله عز وجل بين الإدراك والرؤية فرقًا جليًا لأنه تعالى أثبت الرؤية بقوله ﴿فَلَمَّا تَرَاءَى الْجَمْعَانِ﴾ وأخبر تعالى أنه رأى بعضهم بعضًا فصحت منهم الرؤيا لبني إسرائيل، ونفى الله الإدراك بقول موسى عليه السلام لهم ﴿كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ﴾ فأخبر الله تعالى أنه رأى أصحاب فرعون بني إسرائيل ولم يدركوهم. ولا شك في أن ما نفاه الله تعالى عز وجل فهو غير الذي أثبته، ١٥ فالإدراك غير الرؤية.

[٤٦٥] والحجة لقولنا هو قول الله تعالى ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ ۞ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾ واعترض بعض المعتزلة وهو أبو علي محمد بن عبد الوهاب الجبائي فقال: إن إلى ها هنا ليست حرف جر لكنها اسم وهي واحدة الآلاء وهي النعم فهي في موضع مفعول ومعناه نعم ربها منتظرة. ٢٠

[466] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, iki açıdan uzak bir yorumdur. Bunların ilki; Allah Teâlâ, söz konusu yüzler için aydınlığın gerçekleştiğini haber vermiştir ki bu da bir nimettir. Burada yüzlere için nimet gerçekleştiğine göre, gerçekleşmiş bir şeyi beklemek şeklindeki yorum uzak bir ihtimaldir. Zira henüz gerçekleşmemiş olan şey beklenir.

[467] İkincisi ise; "nazar" kelimesinden muradın -tevil sahiplerinin yorumladıkları şey değil- ru'yet olduğuna dair Allah Resulünden (s.a.) gelen açıklamaların tevatür derecesine ulaşmasıdır. Onlardan bazıları buradaki "nazar" sözcüğünün manasının "Rablerinin sevabını/mükâfatını beklemek" olduğunu söylemiştir.

[468] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu gerçekten yanlıştır. Çünkü sözlükte "Onu bekledim." manasında "Filana baktım." denilmez. Bu itibarla sözün lügatte vaz'edildiği zâhirî anlamına hamledilmesi zorunludur, bir nass ya da icmâ olmaksızın bir kelimenin zâhirî manasını bırakıp başka bir manaya geçmek caiz değildir. Bunu yapan bir kimse hakikatlerin, kanunların ve ma'kûlâtın tamamını ifsat etmiş olur.

[469] Eğer biri, "sözü bilinen manasına hamletmek, bilinmeyene hamletmekten evlâdır." derlerse, onlara şöyle cevap verilir: Bu konuda evlâ olan, -buna mani bir nass, icmâ ya da bir zorunluluk olmadığı müddetçe-, işlerin sözlükte bilindikleri manalara hamledilmesidir. Dolayısıyla nazar (bakmak) kelimesinin manası konusunda zikrettiğimiz şeyleri men eden ne bir nass, ne bir icmâ ne de bir zorunluluk gelmiştir.

[470] Bize göre âlim ancak akıllı bir vicdan iledir, eylem ancak gayret iledir ve acımak da ancak rikkat iledir; bu konuda Mu'tezile bize muvafakat etmiştir. Sonra onlar, bir vicdan (gönül) olmaksızın yüce Allah'ın olan her şeyi bildiği, bir gayret ve çaba olmadan yaratıcı olduğu ve yumuşak kalpli olmaksızın merhametli olduğu hususunda bizimle hemfikirdirler. Onların zikrettiğimiz hususları mümkün görmeleri ile bilinen kuvvenin dışındaki bir kuvve ile ru'yet ve nazarı mümkün görmemeleri arasında ne fark vardır? Keşke dalâlet, Kur'ân'a ve hadislere muhalefet olmasa idi. Böyle bir şeyden Allah'a sığınırız.

[٤٦٦] **قال أبو محمد**: وهذا بعيد لوجهين أحدهما أن الله تعالى أخبر أن تلك الوجوه قد حصلت لها النضرة وهي النعمة والنعمة، نعمة فإذا حصلت لها النعمة فبعيد أن ينتظر ما قد حصل لها. وإنما ينتظر ما لم يقع بعد.

[٤٦٧] والثاني، تواتر الأخبار عن النبي صلى الله عليه وسلم ببيان أن المراد بالنظر، هو الرؤية لا ما تأوله المتأولون. وقال بعضهم إن معناها إلى ثواب ربها أي منتظرة ناظرة.

[٤٦٨] **قال أبو محمد**: هذا فاسد جدًا لأنه لا يقال في اللغة نظرت إلى فلان بمعنى انتظرته. وحمل الكلام على ظاهره الذي وضع له في اللغة فرض لا يجوز تعديه إلا بنص أو إجماع، لأن من فعل غير ذلك أفسد الحقائق كلها والشرائع كلها والمعقول كله.

[٤٦٩] فإن قال قائل إن حمل اللفظ على المعهود أولى من حمله على غير المعهود. قيل له: الأولى في ذلك حمل الأمور على معهودها في اللغة، ما لم يمنع من ذلك نص أو إجماع أو ضرورة، لم يأت نص ولا إجماع ولا ضرورة تمنع مما ذكرنا في معنى النظر.

[٤٧٠] فقد وافقتنا المعتزلة على أنه لا عالم عندنا إلا بضمير وأنه لا فعال إلا بمعاناة ولا رحيم إلا برقة قلب. ثم أجمعوا على أن الله تعالى عالم بكل ما يكون بلا ضمير، وأنه عز وجل فعال بلا معاناة، ورحيم بلا رقة. فأي فرق بين تجويزهم ما ذكرنا وبين عدم تجويزهم رؤية ونظرًا بقوة غير القوة المعهودة لولا الخذلان ومخالفة القرآن والسنن، نعوذ بالله من ذلك.

[471] Mu'tezile'den bazıları şöyle dediler: Bârî Teâlâ göründüğünde O'nun tamamının mı yoksa bir kısmının mı görüneceğini bize haber veriniz?

[472] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu onların, bize ve Mu'tezile'ye sorduklarında mülhidlerden öğrendikleri bir sualdir. Nitekim mülhidler, "Sizler Allah'ı bildiğinize göre, O'nun tamamını mı yoksa bir kısmını mı biliyorsunuz? demişlerdir.

[473] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu kendisinde yanıltma olan fâsid bir sorudur. Çünkü onlar, bütün (küll) ve parçanın (ba'z) olmadığı bir konuda bütünü (küll) ve parçayı (bagz) ispat ettiler. Kül ve bagz, ancak nihayeti olan bir varlıkta gerçekleşir. Halbuki Allah Teâlâ nihayeti ve sonlu olanı yaratandır. Böylece O, sonlu ve sınırlı olmaktan ve de bir bütün ve parça olmaktan münezzehtir.

[474] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kıyamet günü Allah Teâlâ'nın görülmesi konusunda zikredilen âyet ve rivayet edilen sahîh hadisler bu olayın kabul edilmesini zorunlu kılmaktadır. Çünkü söz konusu rivayetler birbirlerini desteklemektedir ve bunları rivayet edenlerin diyarları birbirinden uzaktır. Aziz ve celil olan Allah'ın kıyamet günü görülmesi inananlara yönelik bir ikramdır, Allah bir lütuf olarak bu bize yasaklamamıştır. Bu ru'yetin, kalp ile görmek şeklindeki bir ru'yet olması da muhaldir. Çünkü Allah'ı kalpleriyle bilenler, dünyada iken kalpleriyle Allah'ı görürler. Şüphesiz ki kâfirler de âhirette böyledir.

[475] Birisi, "Allah Teâlâ, görmenin yüz ile olacağını bildirmiştir" derse, Allah'ın tevfîk ve inayeti ile ona şöyle denilir: "Göz ile görmek" murat edildiği halde ru'yetin yüze (vech) nispet edilmesi hususu bize hitap edilen dilde bilinen bir şeydir. Nitekim bazı Araplar şöyle derler:

[476] *"Bir kelimeyi bile sana gizlice söyleyene karşı mücadele ederim, onun gözleri sana ulaştı ise gönlüm onları geri ister/Onun gözleri sana sevgiyle baktığından dolayı nice yüzler vardır ki sana bakmakla aydınlanırlar."*

Kur'ân ve Allah'ın Kelâmı Konusu

[477] Ebû Muhammed şöyle dedi: Müslümanların tamamı Allah Teâlâ'nın bir kelâmının var olduğu, Mûsâ (a.s.) ile konuştuğu ve Kur'ân'ın da Allah'ın kelâmı olduğu hususunda icmâ ettikten sonra O'nun kelâmının (mâhiyeti) konusunda ihtilaf ettiler. Aynı şekilde Tevrat, İncil, Zebur ve sahifeler gibi vahiyle indirilmiş diğer kitapların da Allah'ın kelâmı olduğu hususunda müslümanlar arasında herhangi bir ihtilaf yoktur.

[٤٧١] وقد قال بعض المعتزلة أخبرونا إذا رؤي الباري أكله يرى أم بعضه؟

[٤٧٢] **قال أبو محمد**: وهذا سؤال تعلموه من الملحدين إذا سألونا نحن والمعتزلة فقالوا: إذا علمتم الباري تعالى أكله تعلمونه أم بعضه؟

[٤٧٣] **قال أبو محمد**: وهذا سؤال فاسد مغالط به لأنهم أثبتوا كلًا وبعضًا حيث لا كل ولا بعض والكل والبعض. لا يقعان إلا في ذي نهاية، والباري تعالى خالق النهاية والمتناهى فهو عز وجل لا متناه ولا نهاية فلا كل له ولا بعض.

[٤٧٤] **قال أبو محمد**: والآية المذكورة والأحاديث الصحاح مأثورة في رؤية الله تعالى يوم القيامة موجبة القبول. لتظاهرها وتباع ديا الناقلين لها، ورؤية الله عز وجل يوم القيامة كرامة للمؤمنين لا حرمنا الله ذلك بفضله، ومحال أن تكون هذه الرؤية رؤية القلب لأن جميع العارفين به تعالى يرونه في الدنيا بقلوبهم. وكذلك الكفار في الآخرة بلا شك.

[٤٧٥] فإن قال قائل إنما أخبر تعالى بالرؤية عن الوجه. قيل وبالله تعالى التوفيق: معروف في اللغة التي بها خوطبنا أن تنسب الرؤية إلى الوجه والمراد بها العين. قال بعض الأعراب:

[٤٧٦] أَنَافِسُ من ناجاك مِقْدَار لَفْظَة وَتَعْتَاد نَفْسِي أن نَأت عَنْكَ معينها
وإن وجوها يصطحبن بنظرة إلَيْكَ لمحسُود عَلَيْكَ عُيُونها

الكلام في القرآن وهو القول في كلام الله تعالى

[٤٧٧] **قال أبو محمد**: واختلفو في كلام الله عز وجل بعد أن أجمع أهل الإسلام كلهم أن لله تعالى كلامًا وعلى أن الله تعالى كلم موسى عليه السلام وكذلك سائر الكتب المنزلة كالتوراة والإنجيل والزبور والصحف فكل هذا لا اختلاف فيه بين أحد من أهل الإسلام.

[478] Bu konuda Mu'tezile, "Aziz ve celil olan Allah'ın kelâmı yaratılmış fiilî bir sıfattır." dediler. Onlar, "Yüce Allah, Mûsâ (a.s.) ile ağaçta yarattığı bir kelâm vasıtasıyla konuşmuştur." şeklinde söylemişlerdir.

[479] Ehl-i Sünnet ise, "Allah Teâlâ'nın kelâmı O'nun ezelî ilmidir ve o yaratılmamıştır." demiştir. Bu görüş, Ahmed b. Hanbel ve diğerlerinin görüşüdür.

[480] Eş'arîler şöyle dediler: Allah'ın kelâmı, zatına ait bir sıfat olup ezelîdir ve yaratılmamıştır. O'nun dışında ve O'ndan farklıdır. Bu, Allah'ın ilminin de dışındadır. Allah'a ait sadece bir kelâm vardır.

[481] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ehl-i Sünnet, bir kısım delillerle görüşlerini desteklediler. Bu delillerden biri şudur: Aziz ve celil olan Allah'ın kelâmı, şâyetonların dedikleri gibi Allah'ın dışında olsa idi bu durumda cisim ya da araz olmaktan uzak olamazdı. Eğer kelâmullah cisim olsa idi, elbette bir mekanda olurdu. Şâyet böyle olsa idi, elbette Allah'ın kelâmı bize ulaşmaz ve aynı şekilde her bir beldede bizimle birlikte olamazdı. Dolayısıyla bu küfürdür. Kelâmullah şâyet araz olsa idi, bu durumda onu taşıyan bir varlığa muhtaç olacaktı. Bu durumda yanımızda olan Allah'ın kelâmı, başkalarının yanında bulunan Allah kelâmından farklı olacaktı. Bu da muhaldir. Aynı zamanda söz konusu kelâm, onu taşıyanın yok olması (fenâ bulması) ile de yok olacaktı. Bunu da onlar söylemezler.

[482] Onlar şöyle dediler: Şâyet Mûsâ (a.s.) Allah'ın kelâmını O'nun dışındaki bir şeyden duymuş ise, bu durumda Mûsâ'nın (a.s.) elbette bizlere bir üstünlüğü/fazileti olmazdı. Çünkü bizler de Allah'ın kelâmını O'nun dışındaki varlıklardan işitebiliriz. Halbuki peygamber olması hasebiyle Mûsâ'nın (a.s.) kendisi dışındakilere bir üstünlüğü olduğu doğrudur. O (a.s.), başkalarından farklı olarak Allah Teâlâ'yı kendisiyle konuşurken -tartışmasız bir şekilde- işitmiştir.

[483] Buna ilaveten mahlûkatından herhangi bir şeyin herhangi bir şekilde ve herhangi bir anlamda Allah Teâlâ'ya benzemeyeceği hususunda deliller ortaya konulmuştur. Bizim kelâmımız bizim dışımızda olunca ve mahlûk olunca, aziz ve celil olan Allah'ın kelâmının mahlûk olmaması ve -ilim konusunda dediğimiz gibi- benzer bir şekilde Allah'ın dışında olmaması zorunlu olarak gereklidir.

[٤٧٨] ثم قالت المعتزلة: إن كلام الله تعالى صفة فعل مخلوق. وقالوا: إن الله عز وجل كلم موسى بكلام أحدثه في الشجرة.

[٤٧٩] وقال أهل السنة: إن كلام الله عز وجل هو علمه لم يزل، وأنه غير مخلوق، وهو قول الإمام أحمد بن حنبل وغيره رحمهم الله.

٥ [٤٨٠] وقالت الأشعرية: كلام الله تعالى صفة ذات لم تزل غير مخلوقة وهو غير الله تعالى، وخلاف الله تعالى وهو غير علم الله تعالى، وأنه ليس لله تعالى إلا كلام واحد.

[٤٨١] **قال أبو محمد**: واحتج أهل السنة بحجج منها: أن قالوا إن كلام الله تعالى لو كان غير الله لكان لا يخلوا من أن يكون جسمًا أو عرضًا فلو كان جسمًا ١٠ لكان في مكان واحد، ولو كان ذلك لكان لم يبلغ إلينا كلام الله عز وجل ولا كان يكون مجموعًا عندنا في كل بلد كذلك. وهذا كفر. ولو كان عرضًا لاقتضى حاملًا ولكان كلام الله تعالى الذي هو عندنا هو غير كلامه الذي عند غيرنا وهذا محال. ولكان أيضًا يفنى بفناء حامله. وهذا لا يقولونه. وبالله تعالى التوفيق.

[٤٨٢] قالوا: ولو سمع موسى عليه السلام كلام الله تعالى من غير الله تعالى ١٥ لما كان له عليه السلام في ذلك فضل علينا لأننا نسمع كلام الله عز وجل من غيره، فصح أن لموسى عليه السلام مزية على من سواه وهو أنه عليه السلام سمع كلام الله بخلاف من سواه.

[٤٨٣] وأيضًا فقد قامت الدلائل على أن الله تعالى لا يشبهه شيء من خلقه بوجه من الوجوه ولا بمعنى من المعاني، فلما كان كلامنا غيرنا وكان مخلوقًا ٢٠ وجب ضرورة أن يكون كلام الله تعالى ليس مخلوقًا، وليس غير الله تعالى كما قلنا في العلم سواء بسواء.

[484] Ebû Muhammed şöyle dedi: Eş'arîlere gelince, daha önce anlattıklarımızdan ilim ve kudret konularında onları ilzam ettiğimiz hususlar, "Allah'ın kelâmı O'nun dışındadır" şeklindeki görüşlerinde de aynı şekilde onları ilzam eder. âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

5 **[485]** Onların "Allah Teâlâ'nın sadece bir kelâmı vardır" şeklindeki görüşlerine gelince, bu Allah Teâlâ'ya ve müslümanların tamamına açık bir muhalefettir. Çünkü aziz ve celil olan Allah, *"Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi."*[273] ve *"Eğer yeryüzündeki* 10 *ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez."*[274] şeklinde buyurmuştur.

[486] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hiç bir müslümanın şüphe etmeyeceği bu kelâmı işiten kimselerden, ne daha büyük bir sapkınlık, ne daha derin hayasızlık, ne de daha büyük samimiyetsizlik, ne de bundan 15 daha açık bir şekilde Allah'ı yalanlama zuhur etmiştir. Çünkü bu önünden ve ardından bâtılın gelmeyeceği "Allah Teâlâ'nın sözlerinin tükenmeyeceği"ne dair Allah'ın haberidir. Sonra o, bayağı görüşünden hareketle Allah Teâlâ'nın tek bir kelâmı olduğunu söylemiştir.

[487] Eğer onlar, Allah'la birlikte (kadîm varlıkları) çoğaltmaktan ka-20 çındıklarını iddia ediyorlarsa, onların "Orada on beş tane varlık vardır ki onların tamamı faklıdır, Allah'ın dışındadır, O'ndan ayrıdır ve hepsi Allah'la birlikte ezelîdir." şeklindeki görüşleri kendilerini yalanlamaktadır. Allah, zâlimlerin dediklerinden tam olarak yücedir, münezzehtir.

[488] Ebû Muhammed şöyle dedi: Eş'arîlere mensup olan bu grup 25 şöyle dedi: "Cebrâil (a.s.), Allah'ın kelâmını Muhammed'in (s.a.) kalbine indirmemiştir. O, Allah'ın kelâmından ibaret olan başka bir şeyi Muhammed'e indirmiştir. Bizim mushaflarda okuduğumuz ve oraya yazdığımız şey, aziz ve celil olan Allah'ın kelâmından -öyle ki o yok iken sonradan var olan- bir şey değildir. Ve hiç kimse için şöyle demek helal değildir: Bizim 30 dediklerimiz Allahanisbet edilmiştir. Allah zail olmaz, kendisi dışındaki ile kaim olmaz, mekanlara hulûl etmez ve intikal etmez; o birbirine iliştirilmiş harfler değildir; O'nun bir kısmı diğer bir kısmından daha hayırlı, daha faziletli ve daha büyük de değildir."

[٤٨٤] **قال أبو محمد**: وأما الأشعرية فيلزمهم في قولهم إن كلام الله غير الله ما ألزمناهم في العلم وفي القدرة سواه سواء مما قد تقصيناه قبل هذا، والحمد لله رب العالمين.

[٤٨٥] وأما قولهم إنه ليس لله تعالى إلا كلام واحد فخلاف مجرد لله تعالى ولجميع أهل الإسلام، لأن الله عز وجل يقول: ﴿قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْر مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْر قَبْل أَنْ تَنْفَد كَلِمَات رَبِّي﴾، ﴿لَوْ أَنَّمَا فِي الأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ﴾

[٤٨٦] **قال أبو محمد**: ولا ضلال أضل ولا حياء أعدم، ولا مجاهرة أطم ولا تكذيب لله أعظم ممن سمع هذا الكلام الذي لا يشك مسلم أنه خبر الله تعالى الذي لا يأتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه بأن لله كلمات لا تنفد. ثم يقول هو من رأيه الخسيس إنه ليس لله تعالى إلا كلام واحد.

[٤٨٧] فإن ادعوا بأنهم فروا من أن يكثروا مع الله أكذبهم قولهم إن ها هنا خمسة عشر شيئًا كلها متغايرة وكلها غير الله وخلاف الله وكلها لم تزل مع الله تعالى عما يقول الظالمون علوًا كبيرًا.

[٤٨٨] **قال أبو محمد**: وقالت أيضًا هذه الطائفة المنتمية إلى الأشعرية إن كلام الله تعالى عز وجل لم ينزل به جبريل عليه السلام على قلب محمد صلى الله عليه وسلم وإنما نزل عليه بشيء آخر هو عبارة عن كلام الله تعالى وأن الذي نقرأ في المصاحف ويكتب فيها ليس شيء منها كلام الله وأن كلام الله تعالى الذي لم يكن ثم كان، ولا يحل لأحد أن يقول: إنما قلنا إن الله تعالى لا يزايل الباري ولا يقوم بغيره ولا يحل في الأماكن، ولا ينتقل ولا هو حروف موصولة، ولا بعضه خيرًا من بعض، ولا أفضل ولا أعظم من بعض.

[489] Onlar, Allah Teâlâ'nın cehenneme *"Doldun mu?"* demesini; kâfirlere *"Aşağılık içinde kalın orada, artık benimle konuşmayın!"*[275] ve yine onlara *"Artık alevli ateştekiler Allah'ın rahmetinden uzak olsun."*[276] demesinin ve Allah'ın bir şeyin var olmasını irade ettiğinde ona *"Kün/Ol"* demesinin ezelî olduğunu söylediler.

[490] Ebû Muhammed şöyle dedi:[277] Bu, yoruma gerek olmaksızın açık bir küfürdür. Biz onlara, Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı olup olmadığını sorarız. Eğer onlar, "Kur'ân, Allah'ın kelâmı değildir." derlerse, ümmetin ittifakıyla onlar kâfir olmuşlardır.

[491] Eğer onlar, Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı olduğunu söylerlerse onlara, "Mescitlerde tilavet edilen, mushaflarda yazılan ve kalplerde korunan ve ezberlenen Kur'ân, Allah'ın kelâmı mıdır yoksa değil midir? " diye sorarız. Eğer onlar "Hayır" diye cevap verirlerse, yine ümmetin ittifakıyla kâfir olmuşlardır.

[492] Eğer onlar, Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı olduğunu söylerlerse, bu durumda da görüşlerini terk etmiş olurlar. Böylece Allah'ın sözünün mushaflarda yazılı olduğunu, kıraat yoluyla işitildiğini ve kalplerde muhafaza edildiğini -müslümanların tamamının söylediği gibi- ikrar etmiş olurlar.

[493] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir topluluk "Ses ve yazının gayr-i mahlûk olduğunu" söyleyerek Kur'ân'ın lafzı hususunda bir görüş dile getirmiş ve bunu Ehl-i Sünnete nispet etmişlerdir.

[494] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu bâtıldır. Kesinlikle hiçbir müslüman hava olan sesin ve yazının gayr-i mahlûk olduğunu söylememiştir.

[495] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah'ın tevfîk ve inayeti ile bizim kabul ettiğimiz görüş şudur: Aziz ve celil olan Allah'ın ve Peygamberimiz Muhammed'in (s.a.) buyurduğu hususlara bizler hiçbir şey ilave etmeyiz. Bunlar Kur'ân'ı söyleyenin sözüdür ve onun sözü Allah Tela'nın sözüdür. Bunların her ikisinin lafızları farklı olduğu halde manası birdir. Kur'ân, mecazi olarak değil, hakikaten Allah Teâlâ'nın sözüdür. Bunu kabul etmeyen bir kimse kâfir olur.

[٤٨٩] وقالوا لم يزل الله تعالى قائلًا لجهنم ﴿هَلِ امْتَلأْتِ﴾ وقائلًا للكفار ﴿اخْسَئُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ﴾ ولم يزل تعالى قائلًا لكل ما أراد تكوينه كن.

[٤٩٠] **قال أبو محمد**: وهذا كفر مجرد بلا تأويل وذلك أننا نسألهم عن القرآن أهو كلام الله أم لا؟ فإن قالوا ليس هو كلام الله كفروا بإجماع الأمة.

٥ [٤٩١] وإن قالوا بل هو كلام الله سألناهم عن القرآن أهو الذي يتلى في المساجد ويكتب في المصاحف ويحفظ في الصدور أم لا فإن قالوا لا. كفروا بإجماع الأمة.

[٤٩٢] وإن قالوا نعم تركوا قولهم الفاسد وأقروا أن كلام الله تعالى في المصاحف ومسموع من القراء ومحفوظ في الصدور كما يقول جميع أهل ١٠ الإسلام.

[٤٩٣] **قال أبو محمد**: وقال قوم في اللفظ بالقرآن ونسبوا إلى أهل السنة إنهم يقولون إن الصوت غير مخلوق، وأن والخط غير مخلوق.

[٤٩٤] **قال أبو محمد**: وهذا باطل، وما قال قط مسلم إن الصوت الذي هو الهواء غير مخلوق، وإن الخط غير مخلوق.

١٥ [٤٩٥] **قال أبو محمد**: والذي نقول به وبالله تعالى التوفيق: فهو ما قاله الله عز وجل ونبينا محمد صلى الله عليه وسلم لا نزيد على ذلك شيئًا وهو أن قول القائل القرآن، وهو وقوله كلام الله كلاهما معنى واحد واللفظان مختلفان، والقرآن هو كلام الله عز وجل على الحقيقة بلا مجاز ويكفر من لم يقل ذلك.

[496] Yine bizler, Cebrâil'in (a.s.) gerçek manada Allah'ın kelâmı olan Kur'ân'ı Peygamberimizin (s.a.) kalbine indirdiğini kabul ederiz. Nitekim Allah Teâlâ, *"Uyarıcılardan olasın diye onu güvenilir Ruh (Cebrâil) senin kalbine indirmiştir."*[278] şeklinde buyurmuştur.

5 **[497]** Sonra biz şöyle deriz: Bizim "Kur'ân" ve "Allah'ın kelâmı" şeklinde dememiz, kendisiyle beş şeyin ifade edildiği müşterek bir lafızdır. Böylece biz, işitilen bir sesi ve lafızlara döküleni, Kur'ân diye isimlendiririz. Onun gerçek anlamda Allah'ın sözü olduğunu söyleriz. Bunun delili ise Allah Teâlâ'nın şu âyetleridir: "*Eğer Allah'a ortak koşanlardan biri senden*
10 *sığınma talebinde bulunursa, Allah'ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı."*[279] *"Oysa içlerinden birtakımı, Allah'ın kelâmını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi."*[280] *"Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyunuz."*[281] Ve kâfirleri reddetti ve şu sözlerinde cinlerin müminlerini tasdik etti: *"Muhakkak biz, bir acâib (bedî') bir Kur'ân işittik."*[282]

15 **[498]** Böylece lafızlara dökülmüş ses olan işitilen şeyler gerçek anlamda Kur'ân'dır. O, gerçekten Allah'ın kelâmıdır. Her kim buna muhalefet ederse Kur'ân'a inatla karşı çıkmış olur. Bu sesten anladığımız şeyi Kur'ân ve gerçek anlamda Allah'ın kelâmı diye isimlendiririz. Kur'ân'da zikredilen zekatı, namazı, haccı ve bunun dışındakileri açıklayıp tefsir ettiğimiz zaman,
20 bütün bunların Kur'ân olan Allah'ın kelâmı olduklarını söyleriz. Mushafın tamamı "Kur'ân" ve "Kelâmullah" diye de isimlendirilir.

[499] Bizim bu husustaki delilimiz, *"Muhakkak ki o, elbette bir kerîm Kur'ân'dır. Bir mahfûz kitaptadır. Ona, ancak tertemiz olanlar dokunabilir."*[283] anlamında Allah Teâlâ'nın sözüdür. Yine Allah Resulünün (s.a.), düşman
25 beldesine Kur'ân ile yolculuk yapılmasını -düşmanın Kur'ân'a ulaşmaması için- yasakladığı anlamındaki sözü de buna delildir. Nitekim Allah Teâlâ, *"Kitap ehlinden inkâr edenler ile Allah'a ortak koşanlar, kendilerine apaçık delil gelinceye kadar (küfürden) ayrılacak değillerdi. Bu delil, tertemiz sahifeleri okuyan, Allah tarafından gönderilen bir peygamberdir. O sahifelerde dosdoğru hü-*
30 *kümler vardır."*[284] buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın kitabı, ümmetin ittifakıyla Kur'ân'dır. Nitekim Allah Elçisi (s.a.) mushafı Kur'ân diye isimlendirmiştir. Kur'ân, ümmetin ittifakıyla Allah Teâlâ'nın kelâmıdır. Böylece mushaf, mecazi olarak değil gerçek anlamda Allah'ın kelâmıdır.

[٤٩٦] ونقول إن جبريل عليه السلام نزل بالقرآن الذي هو كلام الله تعالى على الحقيقة على قلب محمد صلى الله عليه وسلم كما قال تعالى ﴿نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ ۞ عَلَىٰ قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ﴾

[٤٩٧] ثم نقول إن قولنا القرآن وقولنا كلام الله لفظ مشترك يعبر به عن خمسة أشياء فنسمي الصوت المسموع الملفوظ به قرآنًا، ونقول إنه كلام الله تعالى على الحقيقة، وبرهان ذلك هو قول الله عز وجل ﴿وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلامَ اللَّهِ﴾ وقوله تعالى﴿وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِن بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ﴾ وقوله تعالى ﴿اقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ﴾ وأنكر على الكفار، وصدق مؤمني الجن في قولهم ﴿إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا۞يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ﴾

[٤٩٨] فصح أن المسموع وهو الصوت الملفوظ به هو القرآن حقيقة، وهو كلام الله تعالى حقيقة من خالف هذا فقد عاند القرآن. ويسمى المفهوم من ذلك الصوت قرآنًا وكلام الله على الحقيقة فإذا فسرنا الزكاة المذكورة في القرآن والصلاة والحج وغير ذلك قلنا في كل هذا كلام الله وهو القرآن ونسمي المصحف كله قرآنًا وكلام الله.

[٤٩٩] وبرهاننا على ذلك قول الله عز وجل ﴿إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ ۞ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ﴾ وقول رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ نهى أن يسافر بالقرآن إلى أرض الحرب لئلا يناله العدو وقوله تعالى ﴿لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنفَكِّينَ حَتَّىٰ تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ ۞ رَسُولٌ مِّنَ اللَّهِ يَتْلُو صُحُفًا مُّطَهَّرَةً ۞ فِيهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌ﴾ كتاب الله تعالى هو القرآن بإجماع الأمة، فقد سمى رسول الله صلى الله عليه وسلم المصحف قرآنًا والقرآن كلام الله تعالى بإجماع الأمة، فالمصحف كلام الله تعالى حقيقةً لا مجازًا.

[500] Yine gönüllerde yer edinen ve korunan şey de Kur'ân diye isimlendirilir ve biz ona Allah Teâlâ'nın kelâmı deriz. Bizim bu husustaki delilimiz, Allah Elçisinin (s.a.) Kur'ân ile ahitleşmeyi emrettiğinde, şöyle buyurmasıdır: "Muhakkak ki Kur'ân nimet olması bakımından insanların gönlünden ayrılıp uzaklaşanların en önemlisidir." Allah Teâlâ da, *"Bilakis o, kendilerine ilim verilenlerin kalplerindeki apaçık âyetlerdir."*[285] diye buyurmuştur. Buna göre insanların kalplerinde olan şey, Kur'ân'dır. Bu da, mecazi anlamda değil, gerçekten aziz ve celil olan Allah'ın kelâmıdır. Biz de, Allah Elçisinin (s.a.) söylediklerini söyleriz: "Kürsî âyeti, Kur'ândaki âyetlerin en büyüğüdür.", "Şüphesiz Kur'ân'ın anası (özü), Kur'ân'da indirilenFâtihatü'l-kitap'tır (Fâtiha sûresi); ne Tevrat'ta ne de İncil'de onun bir benzeri indirilmemiştir.", "Şüphesiz İhlâs suresi (Kul huve'llahu ahad), Kur'ân'ın üçte birine denktir." Aziz ve celil olan Allah da, *"Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz."*[286] şeklinde buyurmuştur.

[501] Şâyet onlar, "Bunların tamamının okunmasında ecir/fazilet farklılıkları vardır" derlerse, onlara şöyle cevap veririz: Evet, bu konuda hiçbir şüphe yoktur. Kendisinde fazilet çekişmesi olan şeylerden herhangi birisinde fazilet farklılığı, ancak mevsuftaki arazlar olan sıfatlar konusunda olur. Zatlardakilere gelince, Kur'ân'ın Allah'ın ilmi olan kelâmı olduğunu söylemeyiz. O, Bârî Teâlâ'nın dışındaki bir şey değildir. Bunun delili Allah Teâlâ'nın "*Eğer (azabın ertelenmesiyle ilgili olarak ezelde) Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, ayrılığa düştükleri hususlarda aralarında derhal hüküm verilir (işleri bitirilir)di."*[287] ve *"Rabbinin kelimesi (Kur'ân) doğruluk ve adâlet bakımından tamdır. Onun kelimelerini değiştirebilecek yoktur."*[288] meâlindeki âyetleridir. Sağlıklı duyulara sahip olan herkes kesin olarak bilir ki yüce Allah, yerine getirdiği ve uyguladığı hususlarla alakalı önceden gerçekleşen ilm-i sabıkını kastetmiştir.

[502] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bunlar, beş mana olup her bir manadan onun Kur'ân ve kelâmullah olması şeklinde bunlardan biri kastedilir. Bunların her birinin Kur'ân ve Allah'ın kelâmı oldukları hususunda, müslümanların tamamının icmâ ettiği Kur'ân ve sünnetten deliller vardır.

[٥٠٠] و يسمى المستقر في الصدور قرآنًا و نقول إنه كلام الله تعالى، برهاننا على ذلك قول رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ أمر بتعاهد القرآن وقال عليه السلام أنه أشد تفصيًا من صدور الرجال من النعم من عقلها. وقال الله تعالى ﴿بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ﴾ فالذي في الصدور هو ٥ القرآن وهو كلام الله على الحقيقة لا مجازًا ونقول كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن آية الكرسي أعظم آية في القرآن وأن أم القرآن فاتحة الكتاب لم ينزل في القرآن ولا في التوراة ولا في الإنجيل مثلها. وأن ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ تعدل ثلث القرآن. وقال الله عز وجل ﴿مَا نَنسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا أَوْ مِثْلِهَا﴾

١٠ [٥٠١] فإن قالوا إنما يتفاضل الأجر على قراءة ذلك، قلنا لهم نعم ولا شك في ذلك ولا يكون التفاضل في شيء مما يكون فيه التفاضل إلا في الصفات التي هي أعراض في الموصوف بها وأما في الذوات فلا ونقول أيضًا إن القرآن هو كلام الله تعالى وهو علمه وليس شيئًا غير الباري تعالى، برهان ذلك قول الله عز وجل ﴿وَلَوْلا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ﴾ وقال تعالى ١٥ ﴿وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلا لا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ﴾ وباليقين يدري كل ذي فهم أنه تعالى إنما عني سابق علمه الذي سلف بما ينفذه ويقضيه.

[٥٠٢] **قال أبو محمد**: فهذه خمسة معان يعبر عن كل معنى منها بأنه قرآن، وأنه كلام الله ويخبر عن كل واحد منها أخبارًا صحيحة بأنه القرآن وبأنه كلام الله تعالى بنص القرآن والسنة للذين أجمع عليهما جميع الأمة.

[503] Sese gelince o göğüsten, boğazdan, damaktan, dilden, dişlerden ve dudaklardan işitenin kulaklarına doğru itilen havadır. O hecâ harfleridir. Hava, hecâ harfleri ve bunların tamamı tartışmasız bir şekilde yaratılmıştır. Nitekim Allah Teâlâ, *"Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın."*[289], *"Bu Kur'ân, apaçık Arapça bir dil ile indirilmiştir."*[290] buyurmuştur.

[504] Arap lisanı ve her kavmin lisanı onların lügatleridir. Lisan ve lügatlerin tamamı şüphesiz yaratılmıştır. Bir araya getirilmiş harflerden telif edilmiş kelâm ile tabir olunan; Allah Teâlâ, melekler, müminler, gökler ve yerler ve bu ikisinde mevcut varlıklar, namaz, zekat; önceki ümmetlerin zikredilmesi; cennet ve cehennem; sair ibadetler ve günahlar şeklindeki manaların tamamı -eşi benzeri olmayan, kendisi dışındakileri yaratan Allah Teâlâ hâriç- yaratılmıştır.

[505] Mushafa gelince o, hayvanların derisinden yapılmış kağıt/tabakalardan terkip edilmiş ve zamk, siyah boya, mazı ve sudan elde edilmiş mürekkepten meydana gelmiştir. Bunların tamamı da şüphesiz yaratılmıştır. Aynı şekilde onun yazılması sırasındaki elin hareketi, okunması sırasında dilin hareketi ve bunların tamamının nefislerde yer etmesi de yaratılmış arazlardır.

[506] Allah'ın kelimesi Îsâ (a.s.) da böyledir. O da şüphesiz yaratılmıştır. Nitekim Allah Teâlâ, *"Ey Meryem! Allah, seni kendi tarafından bir kelime ile müjdeliyor ki, adı Meryem oğlu Îsâ Mesih'tir."*[291] buyurmuştur.

[507] Allah'ın ilmine gelince o ezelîdir ve Allah'ın kelâmıdır ve Kur'ândır. O, yaratılmamıştır (gayri mahlûktur) ve asla Allah'ın dışında (gayrı) da değildir. Her kim Allah Tela ile birlikte onun dışında ezelî bir varlık olduğunu söylerse, şüphesiz Allah Teâlâ'ya şerik/ortak kılmış olur. Biz deriz ki Allah Teâlâ'nın gerçek bir kelâmı vardır ve O Mûsâ ile konuşmuştur. Allah'ın melekler ve peygamberler (a.s.) ile konuşması mecazi anlamda olmayıp gerçek bir konuşmadır. Allah Teâlâ'nın mütekellim olduğunun söylenmesi elbette doğru olmaz. Çünkü O kendi zatını bu şekilde isimlendirmez. Birisi, "Allah Mûsâ ile konuşandır." derse onu reddetmeyiz. Çünkü o, Allah Teâlâ'nın başlangıçta yok iken sonradan var olan fiilini haber vermektedir.

[٥٠٣] وأما الصوت فهو هواء مندفع من الحلق والصدر والحنك واللسان والأسنان والشفتين إلى آذان السامعين. وهو حروف الهجاء، والهواء وحروف الهجاء والهواء وكل ذلك مخلوق بلا خلاف. قال الله عز وجل: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِن رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ﴾ وقال تعالى ﴿بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ﴾

٥ [٥٠٤] واللسان العربي ولسان كل قوم هي لغتهم واللسان واللغات كل ذلك مخلوق بلا شك والمعاني المعبر عنها بالكلام المؤلف من الحروف المؤلفة إنما هي الله تعالى والملائكة والنبيون وسموات وأرضون وما فيهما من الأشياء وصلاة وزكاة وذكر أمم خالية والجنة والنار وسائر الطاعات وسائر أعمال الدين وكل ذلك مخلوق حاشا الله وحده لا شريك له، خالق كل ما دونه،

١٠ [٥٠٥] وأما المصحف فإنما هو ورق من جلود الحيوان، ومركب منها من مداد مؤلف من صمغ، وزاج، وعفص وماء، وكل ذلك مخلوق بلا شك، وكذلك حركة اليد في خطه، وحركة اللسان في قراءته واستقرار كل ذلك في النفوس، هذه كلها أعراض مخلوقة.

[٥٠٦] وكذلك عيسى عليه السلام هو كلمة الله وهو مخلوق بلا شك قال الله

١٥ تعالى ﴿بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ﴾

[٥٠٧] وأما علم الله تعالى فلم يزل وهو كلام الله تعالى وهو القرآن وهو غير مخلوق ليس هو غير الله تعالى أصلًا. ومن قال إن شيئًا غير الله تعالى لم يزل مع الله عز وجل فقد جعل لله عز وجل شريكًا ونقول إن لله عز وجل كلامًا حقيقةً وأنه تعالى كلم موسى، ومن كلم من الأنبياء والملائكة عليهم السلام تكليمًا

٢٠ حقيقةً لا مجازًا، ولا يجوز أن يقال ألبتة أن الله تعالى متكلم، لأنه لم يسم بذلك نفسه ومن قال إن الله تعالى مكلم موسى لم ننكره لأنه يخبر عن فعله تعالى الذي لم يكن ثم كان.

[508] Birisinin "Biz, dilsizliği nefyetmek için Allah Teâlâ'nın bir kelâmının olduğunu söyledik" demesi -daha önce açıkladığımız gibi- doğru değildir; O, eğer bununla bilinen dilsizliği kastediyorsa, bu ancak dilin ve dudakların hareketi şeklinde gerçekleşen, bilinen kelâm ile nefyedilebilir. Eğer bilinenin dışındaki bir dilsizliği nefyediyorsa, bu da asla düşünülemez ve anlaşılamaz. Aynı şekilde koku alamamayı Allah Teâlâ'dan nefyetmek için O'nu koku alan ve tembelliği nefyetmek için hareketli olan diye isimlendirmemiz gerekli olur. Bu ise Allah'ın isimleri konusunda aşırı gitmektir. Fakat Allah Teâlâ kendisine ait bir kelâmın var olduğunu söyleyince biz de onu söyler ve kabul ederiz. Şâyet Allah bunu dememişse biz de onu söylemeyiz ve birisinin onu söylemesi de doğru olmaz. Başarı yüce Allah'ın inayeti iledir.

[509] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kur'ân ismi, beş varlığa doğru bir şekilde isim olarak verildiği anlaşılmış oldu; bunlardan dört tanesi yaratılmış bir tanesi ise yaratılmamıştır. Birisinin "Kur'ân mahlûktur." demesi ve "Allah Teâlâ'nın kelâmı mahlûktur." demesi doğru değildir. Çünkü bunu diyen bir kimse yalancıdır. Zira o, yaratılmış varlıkların sıfatını, Kur'ân isminin ve kelâmullah isminin üzerine vâki olduğu şeylere isim olarak vermiştir. Bu durumda zorunlu olarak "Kur'ân yaratan ve yaratılan değildir." ve "Allah'ın kelâmı yaratan ve yaratılan değildir." denilmesi gerekli olur. Çünkü isimlendirilmiş olan dört varlık yaratıcı değildir. Dolayısıyla ne Kur'ân'a ne de kelâmullaha "hâlik/yaratıcı" isminin verilmesi doğru değildir. Çünkü beşinci mana gayr-i mahlûktur. "Kısmın" sıfatının, tamamını kapsamadığı bütüne isim olarak verilmesi caiz değildir. Bilakis bütünden bir kısım olduğunu ifade etmek için bu sıfatın dışındaki bir şeyle isimlendirilmesi zorunludur. Aynı şekilde birisi "Varlıkların tamamı yaratılmıştır" veya "Hak yaratılmıştır" ya da "Her mevcut yaratılmıştır" derse, elbette bâtıl bir şey söylemiş olur. Çünkü aziz ve celil olan Allah, mahlûk olmadığı halde bir şeydir, mevcut ve haktır. Fakat söz konusu kişi "Allah her şeyin yaratıcısıdır" derse bu caizdir. Çünkü o, Allah Teâlâ'nın yaratıcı olduğunu zikretmek suretiyle sözünü anlaşılmazlıktan kurtarmıştır.

[٥٠٨] ولا يحل لأحد أن يقول إنما قلنا إن لله تعالى كلامًا لنفي الخرس عنه لما ذكرنا قبل من أنه إن كان يعني الخرس المعهود فإنه لا ينتفي إلا بالكلام المعهود الذي هو حركة اللسان والشفتين. وإن كان إنما ينفي خرسًا غير معهود فهذا لا يعقل أصلًا ولا يفهم. وأيضًا فيلزمه أن يسميه تعالى شمامًا لنفي الخشم عنه ومتحركًا لنفي الخدر عنه. وهذا كله إلحاد في أسمائه عز وجل لكن لما قال الله تعالى إن له كلامًا ما قلناه وأقررنا به ولو لم يقله عز وجل لم يحل لأحد أن يقوله، وبالله تعالى التوفيق.

[٥٠٩] **قال أبو محمد:** ولما كان اسم القرآن يقع على خمسة أشياء وقوعًا مستويًا صحيحًا منها أربعة مخلوقة وواحد غير مخلوق، لم يجز ألبتة لأحد أن يقول إن القرآن مخلوق. ولا أن يقال إن كلام الله مخلوق، لأن قائل هذا كاذب، إذا أوقع صفة الخلق على ما لا يقع عليه مما يقع عليه اسم قرآن، واسم كلام الله عز وجل، ووجب ضرورةً أن يقال إن القرآن لا خالق له ولا مخلوق، وأن كلام الله تعالى لا خالق ولا مخلوق لأن الأربعة المسميات منه ليست خالقة فلا يجوز أن نطلق على القرآن ولا على كلام الله تعالى اسم خالق، ولأن المعنى الخامس غير مخلوق، ولا يجوز أن يطلق صفة البعض على الكل الذي لا تعمه تلك الصفة بل واجب أن يطلق نفي تلك الصفة التي للبعض على الكل وكذلك لو قال قائل إن الأشياء كلها مخلوقة أو قال للحق مخلوق أو قال كل موجود مخلوق، لقال الباطل لأن الله تعالى شيء موجود وحق ليس مخلوقًا لكن إذا قال: الله تعالى خالق كل شيء جاز ذلك لأنه قد أخرج بذكر الله تعالى أن المخلوق في كلامه الأشكال،

Nitekim kendi aramızdaki “Beş elbisenin dördü kırmızı, beşincisi ise kırmızı değildir.” şeklinde dememiz bunun bir benzeridir. Elbette bu elbiselerin kırmızı olduğunu söyleyen birisi yalancıdır. Bu elbiselerin (hepsinin) kırmızı olmadığını söyleyen ise elbette doğru söylemiştir. Aynı şekilde, bütün insanları kastederek “İnsan tabiptir.” diyen kimse elbette yalancıdır. Şâyet o, bütün insanları kastederek “İnsan tabip değildir.” derse doğru söylemiş olur. Aynı şekilde “Hak yaratılmıştır”, ve “İlim yaratılmıştır” denilmesi de doğru değildir. Çünkü hak ismi, mevcudun tamamı olduğu halde Allah Teâlâ’yı da içine alır. İlim ismi de Allah’ın ilmi de dâhil olmak üzere bütün ilimleri içine alır. Halbuki Allah’ın ilmi gayri mahlûktur. Fakat genel olarak “Hak yaratılmamıştır.” ve “ilim yaratılmamıştır.” denilebilir. “aziz ve celil olan Allah dışında her hak yaratılmıştır” ve “Allah Teâlâ’nın ilmi dışında her ilim yaratılmıştır” denilerek açıklanırsa bu doğru bir sözdür. Aynı şekilde “Allah’ın kelâmı mahlûktur” ve “Kur’ân mahlûktur” denilmesi caiz değildir. Fakat “Allah’ın ilmi gayri mahlûktur, kelâmullah gayri mahlûktur ve Kur’ân gayri mahlûktur” denilebilir. Şâyet birisi, “elif, lam ve ha” harflerinden müteşekkil işitilen sesi ya da bu kelimeyi yazan mürekkebi kastederek “Allah gayri mahlûktur” dese, -”Sesim ya da bu mektup yaratılmıştır” diyerek açıklama yapmadığı müddetçe-, ümmetin tamamına göre sözünün zâhirinden dolayı küfre düşmüş olur.

[510] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, bu konuda aziz ve celil olan Allah’ın ve Elçisinin (s.a.) buyurdukları hususlarda sınırı aşmadığımız açıklamanın hakikatidir. Ümmetin tamamı bunun genelinde icmâ etmiş ve zorunluluk bunu gerekli kılmıştır. Âlemlerin rabbi olan Allah’a hamd olsun.

[511] Birisi Kur’ân’ın lafzını sorarsa, ona şöyle cevap veririz: Senin bu sorun, işitilen lafzın Kur’ân’ın gayrı olmasını gerektirir. Bu da bâtıldır. Bilakis işitilen lafız, bizzat Kur’ân’dır ve aziz ve celil olan Allah’ın kelâmının kendisidir. Nitekim Allah Teâlâ, *“Allah’ın kelâmını duyuncaya kadar..”*[292] diye buyurmuştur. Zikrettiğimiz şeylerden dolayı Allah Teâlâ’nın sözü gayri mahlûktur. Her kim ses, hece harfleri ve mürekkebi hakkında soru sorarsa, bunların tamamı şüphesiz yaratılmıştır.

ومثل ذلك فيما بيننا أن ثيابًا خمسة، الأربعة منها حمر والخامس غير أحمر لكان من قال هذه الثياب حمر كاذبًا، ولكان من قال هذه الثياب ليست حمرًا صادقًا. وكذلك من قال الإنسان طبيب يعني كل إنسان لكان كاذبًا ولو قال ليس الإنسان طبيبًا يعني كل إنسان لكان صادقًا وكذلك لا يجوز أن يطلق أن الحق مخلوق، ولا أن العلم مخلوق لأن اسم الحق يقع على الله تعالى وعلى كل موجود. واسم العلم يقع على كل علم وعلى علم الله عز وجل. وهو غير مخلوق لكن يقال: الحق غير مخلوق، والعلم غير مخلوق هكذا جملة، فإذا بين فقيل: كل حق دون الله تعالى فهو مخلوق، وكل علم دون الله تعالى فهو مخلوق، فهو كلام صحيح وهكذا ألا يجوز أن يقال: إن كلام الله مخلوق، ولا أن القرآن مخلوق ولكن يقال علم الله غير مخلوق، وكلام الله غير مخلوق والقرآن غير مخلوق ولو أن قائلًا قال إن الله مخلوق وهو يعني صوته المسموع الألف واللام والهاء أو الحبر التي كتب هذه الكلمة به لكان في ظاهر قوله عند جميع الأمة كافرًا ما لم يبين، فيقول صوتي أو هذا الخط مخلوق.

[٥١٠] **قال أبو محمد**: فهذه حقيقة البيان في هذه المسألة الذي لم نتعد فيه ما قاله الله عز وجل ورسوله صلى الله عليه وسلم. وأجمعت الأمة كلها على جملته، وأوجبته الضرورة والحمد لله رب العالمين.

[٥١١] فإن سأل سائل عن اللفظ بالقرآن قلنا له سؤالك هذا يقتضي أن اللفظ المسموع هو غير القرآن وهذا باطل بل اللفظ المسموع هو القرآن نفسه، وهو كلام الله عز وجل نفسه، كما قال تعالى ﴿حَتَّى يَسْمَعَ كَلامَ اللَّهِ﴾ وكلام الله تعالى غير مخلوق لما ذكرنا، وأما من أفرد السؤال عن الصوت، وحروف الهجا والحبر فكل ذلك مخلوق بلا شك.

[512] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz şöyle deriz: Muhakkak Allah Teâlâ, dediğini bize haber verdiği şeyleri demiştir. Yine yüce Allah, gelecekte söyleyeceğini bize haber verdiği şeyleri henüz söylememiştir. Fakat onu söyleyecektir. Her kim bu sınırı aşarsa, açıktan Allah Teâlâ'yı yalanlamış olur.

5 **[513]** Birisi, "Allah Teâlâ, yarattığı şeylerin tamamına veya yaratmayı irade ettiği şeylere ezelde 'ol' diyendir." derse, şüphesiz bu, âleminezelî olmasını gerektiren çirkin bir sözdür. Çünkü Allah Teâlâ, bir şeyi murat edince onu yerine getirir. Yüce Allah, *"O'nun emri o şeye ancak "Ol!" demektir. O da hemen oluverir."*[293] buyurduğunu bize haber vermiştir.

10 **[514]** Böylece var olan her şeyin -bir zaman fasılası olmaksızın- Allah Teâlâ'nın "Ol!" sözünün eseri olduğu ortaya çıkmıştır. Şâyet Allah'ın "Ol" demesi ezelî olursa, bu durumda var olan şeylerin tamamı ezelî olmalıdır. Bu, âleminezelî olduğunu ve onun ezelî olan bir yaratıcısı ve yöneticisi olduğunu söyleyen kimsenin sözüdür. Bu da katıksız küfürdür. Böyle bir 15 şeyden Allah'a sığınırız. Allah Teâlâ'nın sözü, O'nun konuşmasının dışındadır. Çünkü Allah Teâlâ'nın konuşması, konuştuğu kimse için bir büyük bir fazilettir. Nitekim Allah Teâlâ, *"Onların içlerinden Allah'ın konuştuğu kimseler vardır."*[294] şeklinde buyurmuştur.

[515] "Bazen O öfkelenir." sözüne gelince, nitekim Allah Teâlâ cehen-20 nem ehline *"Aşağılık içinde kalın orada, artık benimle konuşmayın!"*[295] diye buyurmuştur. İblis'e de şöyle demiştir: *"Ey İblis! Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu?"*[296], âyetin devamında da *"Öyle ise çık oradan (cennetten), çünkü sen kovuldun."*[297] buyurmuştur. Dolayısıyla "Allah Teâlâ İblis ile konuşandır." ya da "Allah cehennem ehli ile konuşandır." veya "Al-25 lah'ın sözü -nass ile- sonradan var olandır." denilmesi caiz değildir. Bunun delili Allah Teâlâ'nın *"Şüphesiz, Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya, işte onların âhirette bir payı yoktur. Allah, kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temizlemeyecektir. Onlar için elem dolu bir azap vardır."*[298] şeklindeki sözüdür. Sonra 30 O, cehennem ehline *"Aşağılık içinde kalın orada, artık benimle konuşmayın!"*[299]; *"(Nihayet hepsi orada toplandığı zaman peşlerinden gidenler, kendilerine öncülük edenler için,) "Ey Rabbimiz! Şunlar bizi saptırdılar. Onlara bir kat daha ateş azabı ver." derler. Allah, der ki: "Her biriniz için bir kat daha fazla azap vardır. Fakat bilmiyorsunuz."*[300] diye buyurur.

[٥١٢] **قال أبو محمد**: ونقول إن الله تعالى قد قال: ما أخبرنا أنه قاله وأنه تعالى لم يقل بعد ما أخبرنا أنه سيقول في المستأنف ولكن سيقوله ومن تعدى هذا فقد أكذب الله جهرا.

[٥١٣] وأما من قال إن الله تعالى لم يزل قائلًا كن لكل ما كونه أو يريد تكوينه، فإن هذا قول فاحش موجب أن العالم لم يزل، لأن الله تعالى أخبرنا أنه تعالى ﴿إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَن يَقُولَ لَهُ كُن فَيَكُونُ﴾

[٥١٤] فصح أن كل مكون فهو كائن إثر قول الله تعالى له كن بلا مهلة، فلو كان الله تعالى لم يزل قائلًا كن لكان كل يكون لم يزل، وهذا قول من قال إن العالم لم يزل وله مدبر خالق لم يزل، وهكذا كفر مجرم نعوذ بالله منه. وقول الله تعالى هو غير تكليمه لأن تكليم الله تعالى من كلم فضيلة عظيمة. قال الله تعالى ﴿ مِّنْهُم مَّن كَلَّمَ اللَّهُ﴾

[٥١٥] وأما قوله فقد يكون سخطًا قال تعالى إنه قال لأهل النار ﴿اخْسَئُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ﴾ وقال لإبليس ﴿مَا مَنَعَكَ أَن تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ﴾ قال ﴿ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ﴾ ولا يجوز أن يقال إبليس كليم الله ولا أن أهل النار كلماء الله، فقول الله عز وجل محدث بالنص، وبرهان ذلك أيضًا قول الله تعالى ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ ثم قال تعالى أنه قال لهم ﴿اخْسَئُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ﴾ وقال تعالى إنهم قالوا ﴿رَبَّنَا هَٰؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِّنَ النَّارِ قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَلَٰكِن لَّا تَعْلَمُونَ﴾

[516] Böylece Allah Teâlâ, kâfirlere söz söylediği halde onlarla konuşmayacağını açıklamıştır. Bu durum Allah Teâlâ'nın sözünün, onun kelâmı ve konuşmasının gayrı olduğunu yakînî olarak ortaya koymaktadır. Fakat biz şöyle diyebiliriz: Kur'ân'ın ifadesiyle Allah Teâlâ'nın her sözü (kavl) kelâm ve konuşma olmadığı halde, her kelâm ve konuşma sözdür. Sonra Allah'ın tevfîk ve inayeti ile şöyle deriz: Allah Teâlâ, Mûsâ (a.s.) ile ve meleklerle (a.s.) konuştuğunu bize haber vermiş ve İsrâ gecesi Muhammed (a.s.) ile konuştuğu yakînen sabit olmuştur. Nitekim O, *"İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. İçlerinden, Allah'ın konuştukları vardır. Bir kısmının da derecelerini yükseltmiştir."*[301] buyurmuştur.

[517] Böylece Allah Teâlâ, -görüleceği üzere- konuşmasını peygamberlerinden hepsine değil bir kısmına tahsis etmiştir. Nitekim O, *"Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur yahut da bir resul gönderir de kendi izniyle dilediğini vahyeder. (Yüceler yücesi O'dur; hüküm ve hikmet sahibi O'dur.)"*[302] diye buyurmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a çokça hamd olsun ki bu âyette bu meselede dediğimiz hususların doğruluğunu gösteren bir açıklama vardır. Başarıya ulaşmamız ancak Allah'ın yardımıyladır.

[518] Böylece Allah Teâlâ, bu âyette, bir beşerle ancak bu üç şekilden biri ile konuşacağını haber vermiştir. Bu hususta düşünüp de Allah Teâlâ'nın, elçilerinin bizlere getirdiklerini O'nun beşerle konuşması olarak isimlendirdiğini anladığımızda; peygamberlerin (a.s.) bizlere getirdikleri şeylerin Allah Teâlâ'nın kelâmı olduğu ve elçilerin (a.s.) bize getirdikleri vahiyle Allah'ın bizimle konuştuğu hususu doğru olmuş olur. Şüphesiz bizler, Hz. Peygambere vahyedilen Kur'ân olan Allah'ın kelâmını -hiçbir tereddüt olmaksızın- işittik. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[519] Bizler, Allah'ın peygamberlerine (a.s.) vahyetmesini onlarla konuşma olarak isimlendirdiğini gördük. Yine biz, Allah'ın, perde arkasından konuşması ve peygamberlerden bazılarını diğerlerine üstün kılması şeklindeki üçüncü vechi zikrettiğini gördük. Bu konuşma, bir bağlantı olmaksızın aziz ve celil olan Allah'ın konuşması olarak isimlendirilebilir. Nitekim Allah, *"o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan"*[303] Mûsâ (a.s.) ile konuşmuştur.

[٥١٦] فنص تعالى على أنه لا يكلمهم وأنه يقول لهم فثبت يقينًا أن قول الله تعالى هو غير كلامه وغير تكليمه لكن نقول كل كلام وتكليم فهما قول وليس كل قول منه تعالى كلامًا ولا تكليمًا بنص القرآن. ثم نقول وبالله تعالى التوفيق: إن الله تعالى أخبرنا أنه كلم موسى وكلم الملائكة عليهم السلام، وثبت يقينًا أنه ٥ كلم محمدًا صلى الله عليه وسلم ليلة الإسراء وقال تعالى ﴿تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ مِّنْهُم مَّن كَلَّمَ اللَّهُ﴾

[٥١٧] فخص تعالى بتكليمه بعضهم دون بعض كما ترى وقال تعالى ﴿وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ﴾ ففي هذه الآيات والحمد لله رب العالمين كثيرًا نص على تصحيح كل ١٠ ما قلناه في هذه المسألة، وما توفيقنا إلا بالله.

[٥١٨] وأخبرنا تعالى في هذه الآية أنه لا يكلم بشرًا إلا بأحد هذه الوجوه الثلاثة فقط فنظرنا فيها فوجدناه تعالى قد سمى ما تأتينا به الرسل عليهم السلام تكليمًا انتقل منه للبشر، فصح بذلك أن الذي أتتنا به رسله عليهم السلام هو كلام الله، وأنه تعالى قد كلمنا بوحيه الذي أتتنا به رسله عليهم السلام، وأننا قد ١٥ سمعنا كلام الله عز وجل الذي هو القرآن الموحى إلى النبي بلا شك، والحمد لله رب العالمين.

[٥١٩] ووجدناه تعالى قد سمى وحيه إلى أنبيائه عليهم السلام تكليمًا لهم ووجدناه عز وجل قد ذكر وجهًا ثالثًا وهو التكليم الذي يكون من وراء حجاب وهو الذي فضل به بعض النبيين على بعض، وهو الذي يطلق عليه تكليم الله ٢٠ عز وجل دون صلة كما كلم موسى عليه السلام ﴿مِن شَاطِئِ الْوَادِي الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ﴾

[520] İlk iki kısma gelince, bunlar mücerret olarak değil, bir bağlantı ile Allah Teâlâ'nın konuşması olarak isimlendirilirler. Böylece biz, "Allah, bütün nebîlerle (a.s.) onlara vahyetmek suretiyle konuşmuştur" deriz. Yine ikinci kısım konusunda "Allah, elçisine vahyetmek suretiyle Hz. Peygamber'in (s.a.) lisanı üzere Kur'ân'da bizimle konuşmuştur" deriz ve *"Namazı kılınız ve zekatı veriniz"*[304] şeklinde bize emrettiğini söyleyebiliriz.

[521] Yine "Allah Teâlâ, Kur'ân'da ve Hz. Peygambere (s.a.) vahyettiği şeylerde Mûsâ (a.s.), Îsâ (a.s.), cennet ve cehennem hakkında bize haber vermiştir." deriz. Şâyet birisi, yüce Allah, Kur'ân'da ve Hz. Peygamberin (s.a.) lisanı üzere önceki ümmetleri, cennet ve cehennemi bize haber vermiştir (tahdis etmiştir) derse, reddedilmesi söz konusu olmayan doğru bir söz söylemiş olur. Çünkü Allah Teâlâ, *"Sözü Allah'ınkinden daha doğru olan kimdir?"*[305] diye buyurmuştur.

[522] Aynı şekilde biz, "Allah Teâlâ, ümmetlerin haberlerini Kur'ân'da bize anlatmıştır" deriz. Nitekim Allah, *"Sana bu Kur'ân'ı vahyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz."*[306] buyurmuştur. Yine "Allah'ın kelâmını mecazî olarak değil, gerçek anlamda Kur'ân'da işittik" diyebiliriz. Yüce Allah, melekleri ve peygamberleri (a.s.) bu ikinci vecihte bize üstün kılmıştır. Bu ikinci şekle göre Allah vasıtasız ve bir melek vasıtasıyla uykuda ve uyanık oldukları halde onlara vahyetmek suretiyle onlarla konuşmuştur.

[523] Allah, meleklerin ve peygamberlerin bir kısmını diğerlerine üçüncü vecihle üstün kılmıştır. Bu da, uyanık iken bir vasıta olmaksızın perde arkasından Allah'ın konuşmasıdır. Fakat bu sadece kalple bilinen veya Allah'tan gelen bir melekten işitilen vahyden farklı olarak hem kulaklar ile işitilen ve hem de kalp ile bilinen bir kelâm ile gerçekleşir. Öyle ki Allah bunusadece Mûsâ'ya (a.s.) ağaçtan ve İsrâ gecesi istivâ ettiği yerden Muhammed'e (s.a.) tahsis etmiştir. Ki Rasûlullah orada kalem gıcırtılarını ve nebîlerden ve meleklerden (a.s.) Allah'ın konuştuğu sair kimseleri işitmiştir. Yüce Allah, *"İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. İçlerinden, Allah'ın konuştukları vardır. Bir kısmının da derecelerini yükseltmiştir."*[307]

[٥٢٠] وأما القسمان الأولان فإنما يطلق عليهما تكليم الله عز وجل بصلة لا مجردًا فنقول كلم الله جميع الأنبياء بالوحي إليهم، ونقول في القسم الثاني كلمنا الله تعالى في القرآن على لسان نبيه عليه السلام بوحيه إليه. ونقول قال لنا الله عز وجل ﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ﴾

[٥٢١] ونقول أخبرنا الله تعالى عن موسى و عيسى وعن الجنة والنار في القرآن وفيما أوحى الله إلى رسوله صلى الله عليه وسلم، ولو قال قائل: حدثنا الله تعالى عن الأمم السالفة وعن الجنة والنار في القرآن على لسان رسوله صلى الله عليه وسلم لكان قولًا صحيحًا لا مدفع له، لأن الله تعالى يقول ﴿وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا﴾

[٥٢٢] وكذلك نقول: قص الله علينا أخبار الأمم في القرآن.قال تعالى ﴿نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَٰذَا الْقُرْآنَ﴾ ونقول سمعنا كلام الله تعالى في القرآن على التحقيق لا مجازًا، وفضل علينا الملائكة والأنبياء عليهم السلام في هذا بالوجه الثاني الذي هو تكليمهم بالوحي إليهم في النوم واليقظة دون وسيطة وبتوسط الملك أيضًا.

[٥٢٣] وفضل جميع الملائكة وبعض الرسل على جميعهم عليهم السلام بالوجه الثالث الذي هو تكليم في اليقظة من وراء حجاب دون وسيطة ملك لكن بكلام مسموع بالآذان، معلوم بالقلب زائد على الوحي الذي هو معلوم بالقلب فقط أو مسموع من الملك عن الله تعالى وهذا هو الوجه الذي خص به موسى عليه السلام من الشجرة ومحمد صلى الله عليه وسلم ليلة الإسراء من المستوى الذي سمع فيه صريف الأقلام وسائر من كلم الله تعالى كذلك من النبيين والملائكة عليهم السلام. وقال تعالى ﴿تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ مِّنْهُم مَّن كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ﴾

[524] Allah Teâlâ; *"Hani, Rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.' demişti."*[308] buyurmuştur. Bunlardan herhangi birinin ses ile olması asla söz konusu değildir. Çünkü böyle olursa, o zaman Allah'ın dışında konuşan bir melek vasıtasıyla olmuş olur. O zaman bu ses havada meydana gelen bir gök gürültüsü ve cisimlerde ortaya çıkan bir ürküntü/titreme mesabesinde olur. Vahiy ise konum itibarıyla bundan daha üstündür. Perdenin ardından konuşmak ise Kur'ân'ın ifadesiyle diğer vahiy çeşitlerinden üstündür. Çünkü Allah Teâlâ bunu her ne kadar konuşma diye isimlendirmiş olsa da -okuduğumuz ve zikrettiğimiz hususlarda olduğu gibi- bir üstünlük olarak isimlendirmiştir. Mutlak anlamda konuşma, ulaştırılan/iletilen konuşmadan fazilet açısından daha üstündür. Bu durum aynı şunun gibidir: Ruhun tamamı Allah Teâlâ'nın mülkü üzerine olan ruhudur. Fakat mutlak olarak "Allah Teâlâ'nın ruhu/Rûhullah" dediğimizde, Cebrâil'i ve Îsâ'yı (a.s.) kastederiz. Şüphesiz bu, Îsâ ve Cebrâil için büyük bir fazilettir/üstünlüktür.

[525] Ebû Muhammed şöyle dedi: Aynı şekilde Kur'ân okuduğumuzda, "Bizim bu kelâmımız, mecâzî olarak değil gerçek anlamda Allah Teâlâ'nın kelâmıdır." deriz. O zaman bir kimsenin "Benim bu sözüm Allah Teâlâ'nın sözü değildir" demesi doğru olmaz. Nitekim Allah Teâlâ, bunu söyleyen kimseyi şu âyetlerle reddetmiştir: *"Ben onu dimdik bir yokuşa sardıracağım. Çünkü o, düşündü taşındı, ölçtü biçti. Kahrolası nasıl da ölçtü biçti! Yine kahrolası, nasıl ölçtü biçti! Sonra (Kur'ân hakkında) derin derin düşündü. Sonra yüzünü ekşitti, kaşlarını çattı. Sonra arkasını döndü ve büyüklük taslayıp şöyle dedi: "Bu, ancak nakledilegelen bir sihirdir.", "Bu, ancak insan sözüdür." Ben onu "Sekar"a (cehenneme) sokacağım. Sekar'ın ne olduğunu sen ne bileceksin?"*[309]

[526] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bizden birisi "Dinim, Muhammed'in (s.a.) dinidir." diyebilir. Sünnetin gerektirdiği bir işi yaptığında "Benim bu işim, Allah Elçisinin (s.a.) işidir." der. Bununla birlikte müslümanlardan herhangi bir kimsenin, "Benim dinim, Allah Elçisinin (s.a.) dininin dışındadır." demesi doğru değildir. Şâyet bunu derse, dinden dönmesi sebebiyle öldürülmesi gereklidir. Aynı şekilde bir müslümanın, Allah Elçisinden gelen bir sünnet ile amel ettiğinde, "Bu, Allah Resulünün (s.a.) amelinin dışındadır." demesi de söz konusu olamaz. Şâyet böyle bir şey derse te'dib edilir ve yalancı olur.

[٥٢٤] وقال تعالى ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ﴾ ولا يجوز أن يكون شيء من هذا بصوت أصلًا لأنه كان يكون حينئذ يفيد بوسيطة مكلم غير الله تعالى وكان ذلك الصوت حينئذ بمنزلة الرعد الحادث في الجو والقرع الحادث في الأجسام والوحي أعلى من هذه منزلة والتكليم من وراء حجاب أعلى من سائر الوحي بنص القرآن لأن الله تعالى سمى ذلك تفضيلًا كما تلونا وكل ما ذكرنا وأن كان يسمى تكليمًا فالتكليم المطلق أعلى في الفضيلة من التكليم الموصل كما أن كل روح فهو روح الله تعالى على الملك ولكن إذا قلنا روح الله على الإطلاق نعني بذلك جبريل أو عيسى عليهم السلام كان ذلك فضيلة عظيمة لهما.

[٥٢٥] **قال أبو محمد**: وكذلك إذا قرأنا في القرآن قلنا كلامنا هذا هو كلام الله تعالى حقيقةً لا مجازًا ولا يحل حينئذ لأحد أن يقول ليس كلامي هذا كلام الله تعالى. وقد أنكر الله عز وجل هذا على من قاله إذ يقول تعالى ﴿سَأُرْهِقُهُ صَعُودًا ۞ إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ﴾ إلى قوله تعالى ﴿فَقَالَ إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ ۞ إِنْ هَٰذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ ۞سَأُصْلِيهِ سَقَرَ﴾

[٥٢٦] **قال أبو محمد**: وكذلك يقول أحدنا، ديني هو دين محمد صلى الله عليه وسلم. وإذا عمل عملًا أوجبته سنة. قال عملي هذا عمل رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا يحل لأحد من المسلمين أن يقول: ديني غير دين رسول الله صلى الله عليه وسلم. ولو قال ذلك لوجب قتله بالردة، وكذلك ليس له أن يقول إذا عمل عملًا جاءت به السنة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم. هذا غير عمل رسول الله صلى الله عليه وسلم ولو قاله لأدب ولكان كاذبًا.

[527] Bunlara ilaveten müslümanlardan biri, aziz ve celil olan Allah'ın emrettiği şeyi murat ederek "Benim dinim, Allah'ın dinidir." diyebilir. Şâyet "Benim dinim, aziz ve celil olan Allah'ın dininin dışındadır." derse, irtidat sebebiyle öldürülmesi gereklidir. Aynı şekilde bizden birisi Allah Resulünden (s.a.) sahîh olarak bir hadis naklettiğinde "Benim bu sözüm, bizzat Allah Elçisinin (s.a.) sözüdür." diyebilir. Şâyet "Benim bu sözüm, Allah Elçisinin (s.a.) sözü değildir." derse, elbette yalan söylemiş olur. İşte bunlar, aziz ve celil olan Allah'ın dininin zorunlu kıldığı müslümanlar bu hususta birleştiği isimlerdir. Allah Elçisinin (s.a.) dilinin hareketi, bizim dilimizin hareketinin dışında olduğu hususu bize ve müslümanlardan herhangi bir kimseye gizli değildir. Aynı şekilde ibadet sırasında bedenlerimizin hareketi de böyledir ve yine ilim açısından nefislerin kendisiyle vasıflandığı şey de böyledir. Fakat şeriat konusundaki isimlendirme bize değil, Allah'a ve Elçisine (s.a.) aittir. Dolayısıyla buna muhalefet eden kimse, "Firavun ve Ebû Cehil mümindir, Mûsâ ve Muhammed (s.a.) kâfirdir." şeklinde diyen kimse gibi olur. Ona bu konuda itiraz edilirse der ki: "Firavun ve Ebû Cehil küfre iman eden kimseler değiller midir? Mûsâ ve Muhammed de tâğûtu inkâr eden kimseler değiller midir? der. Her ne kadar onun sözünün doğru bir çıkış noktası olsa dao, müslümanlar nazarında, isimlendirme bakımından şeriatın zorunlu kıldığı şeyleri aşması itibarıyla kâfir olmuştur. Allah'ın dini için zorunlu kıldığında tevakkuf etmenin gerekliliğine akıl da şahitlik eder. Her kim bunu aşar ve buna muhalefet hususunda aklının deliline uyduğunu iddia ederse, bilsin ki şeriatın hüküm verdiği yerde vukufu gerekli kılan sahîh aklın hükmünü terk etmiş, müslümanlara muhalefet etmiş ve onların yolundan başkasına uymuştur. Nitekim Allah Teâlâ, "*Kim, kendisine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, müminlerin yolundan başkasına uyarsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir.*"[310] buyurmuştur. Böylesi bir durumdan Allah'a sığınırız.

[٥٢٧] وكذلك يقول أحدنا ديني هو دين الله عز وجل يريد الذي أمر به عز وجل. ولو قال ديني غير دين الله عز وجل لوجب قتله بالردة. وكذلك نقول إذا حدث أحدنا حديثًا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم صحيحًا: كلامي هذا هو نفس كلام رسول الله صلى الله عليه وسلم. ولو قال إن كلامي هذا هو غير كلام رسول الله صلى الله عليه وسلم لكان كاذبًا وهذه أسماء وأوجبتها ملة الله عز وجل وأجمع عليها أهل الإسلام، ولم يخف علينا ولا على من سلف من المسلمين أن حركة لسان رسول الله صلى الله عليه وسلم غير حركة ألسنتنا. وكذلك حركة أجسامنا في العمل وكذلك ما توصف به النفوس من العلم ولكن التسمية في الشريعة ليست إلينا إنما هي لله تعالى ولرسوله صلى الله عليه وسلم، فمن خالف هذا كان كمن قال: فرعون وأبو جهل مؤمنان وموسى ومحمد كافران. فإذا قيل له في ذلك، قال أو ليس أبو جهل وفرعون مؤمنين بالكفر ومحمد وموسى كافرين بالطاغوت. فهذا وإن كان لكلامه مخرج فهو عند أهل الإسلام كافر لتعديه ما أوجبته الشريعة من التسمية. وقد شهدت العقول بوجوب الوقوف عندما أوجبه الله تعالى في دينه، فمن تعدى ذلك وزعم أنه اتبع دليل عقله في خلاف ذلك فليعلم أنه فارق قضية العقل الصادقة الموجبة للوقوف عند حكم الشريعة. وخالف المؤمنين واتبع غير سبيلهم قال تعالى ﴿وَمَن يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا﴾ نعوذ بالله من ذلك.

[528] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlardan bazıları, "Mûsâ (a.s.) Allah'ın kelâmını işitti ve biz de O'nun kelâmını işittiğimize göre, bu durumda bizim ile Mûsâ arasında ne fark vardır? demiştir. Biz, bunların arasında büyük bir fark vardır, deriz. O da şudur: Mûsâ (a.s.) ve melekler, Allah'ı kendileriyle konuşuyorken işittiler. Biz ise Allah'ın kelâmını O'nun dışındaki bir şeyden işittik. Nitekim Allah Resulü (s.a.) İbn Mes'ud'a (r.a.) Kur'ân okumasını emredince, İbn Mes'ud: Ey Allah'ın Elçisi! Kur'ân sana indirildiği halde onu sana okumamı mı istiyorsun? demişti. Bunun üzerine Allah Resulü (s.a.): Kur'ân'ı başkasından dinlemekten hoşlanıyorum, buyurmuştu. Böylece Allah Teâlâ'nın bizzat kendisine indirdiği Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in (s.a.) başkasından dinlediği hususu yakînî olarak sahîh olmuştur.

[529] Onlar, "O zaman Allah'ın kelâmı bizim içimize girer, bize hulûl eder." demişlerdir. Bunun açık bir abartı olduğunu söyleriz. Evet, Allah Teâlâ'ya ait bir kelâmı okuduğumuzda, bunu bizim kelâmımız diye isimlendirdiğine göre biz de bu şekilde kabul eder ve "Allah'ın kelâmı kalplerimizdedir, dillerimizle ifade edilmektedir ve mushaflarımızda yer edinmiştir." deriz. Fâsid aklı ile bunu inkâr eden ve bu sebeple kendini İslâm'dan çıkaran kimseden beriyiz ve dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

Kur'ân'ın İ'câzı Konusu

[530] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, Kur'ân'ın insanları onun benzerini getirmekten âcizkaldığı, âciz bırakan/mûciz bir kitap olduğuna dair burhanı daha önce zikretmiştik. Allah Kur'ân'ın benzerinin getirilmesi hususunda bütün arapları ve insan ve cintaifesinden diğerlerini Allah Elçisinin (s.a.) insanları onun benzerini getirmekten âciz kılması ve toplantılarında bu şekilde çaresiz bırakmasıyla âciz bırakmıştır. Bu, mümin-kâfir hiçbir kimsenin inkâr edemeyeceği bir durumdur. Müslümanların hepsi bu konuda icmâ etmişlerdir. Sonra kelâmcılar, bu meselede beş açıdan farklı görüş beyan ettiler.

[٥٢٨] **قال أبو محمد**: قال بعضهم فإذا سمعنا نحن كلام الله تعالى وسمعه موسى عليه السلام. فأي فرق بينه وبيننا. قلنا أعظم الفرق: وهو أن موسى والملائكة عليهم السلام سمعوا الله تعالى يكلمهم ونحن سمعنا كلام الله تعالى من غيره، وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لإبن مسعود إذ أمره أن يقرأ عليه القرآن فقال له ابن مسعود يا رسول الله اقرؤه عليك وعليك أنزل. قال إني أحب أن أسمعه من غيري. فصح يقينًا أن القرآن الذي أنزله الله تعالى نفسه فسمعه من غيره.

[٥٢٩] وقالوا فكلام الله تعالى إذا يحل فينا؟ قلنا هذا تهويل بارد. ونعم إذا سمى الله تعالى كلامنا إذا قرأنا كلامًا له تعالى فنحن نقول بذلك. ونقول أن كلام الله في صدورنا وجار على ألسنتنا ومستقر في مصاحفنا، ونبرأ ممن أنكر ذلك بقوله الفاسد المخرج له عن الإسلام، ونعوذ بالله من الخذلان.

الكلام في إعجاز القرآن

[٥٣٠] **قال أبو محمد**: قد ذكرنا قيام البرهان على أن القرآن معجز قد أعجز الله عن مثله نظمه جميع العرب وغيرهم من الإنس والجن بتعجيز رسول الله صلى الله عليه وسلم كل من ذكرنا عن أن يأتوا بمثله وتبكيتهم بذلك في محافلهم. وهذا أمر لا ينكره أحد مؤمن ولا كافر وأجمع المسلمون على ذلك. ثم اختلف أهل الكلام في خمسة أنحاء من هذه المسالة.

[531] *Birinci yön***,** Eş'arîlerden rivayet edilen; "Bir benzerini getirmek suretiyle insanlara meydan okuyan mûciz (âciz bırakan), ezelde Allah Teâlâ ile birlikte olan ve O'ndan asla ayrı olmayan "Evvel"dir (ilktir). O, bize inmemiştir ve biz de onu işitmedik." şeklindeki görüştür. Bu söz, noksanlığın ve tutarsızlığın zirvesindeki bir sözdür. Zira bir kimseyi asla bilmediği ve işitmediği bir şeyin benzerini getirmekle sorumlu tutmak imkânsız olan şeylerdendir. Böylece sözün bizzat kendisi kaçınılmaz olarak onu ilzam eder. Çünkü mûciz bu olunca, bu durumda bizim yanımızda okunan ve işitilen şey mûciz olamaz. Bilakis o, kendisine güç yetirilen veya benzeri yapılabilen bir şey olur. Bu, katıksız bir küfürdür ve bu konuda hiçbir ihtilaf yoktur. Buna ilaveten söz konusu görüş Kur'ân'a da muhaliftir. Çünkü Allah Teâlâ, insanları, Kur'ân'dan bir sure ya da on sure getirmekle ilzam etmiştir. Böylece Eş'arîlere göre kelâm, ne sureler ne de daha fazlasıdır. Bilakis o bir tanedir. Böylece bu görüş sakıt olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[532] "Metluv mûcizdir." (yani tilavet edilen Kur'ân insanları âciz bırakandır) şeklinde müslümanların görüşü gibi, Eş'arîlere ait başka bir görüş de vardır.

[533] *İkinci yön* ise şudur: İcaz, devam eden bir şey midir yoksa Allah Elçisi (s.a.) hayatta iken kendisiyle alakalı olarak delil ikame edilmesinin tamamlanmasıyla ortadan kalkmış mıdır? Kelâmcılardan bazıları şöyle dediler: Delil, Arapların tamamının Kur'ân'a muarazadan âciz kalmaları suretiyle ortaya konulmuştur. Şâyet şu anda Kur'ân'a karşı konulsa idi, sahîh olan bu delil vasıtasıyla iptal edilmezdi. Nitekim Mûsâ'nın (a.s.) asası, ona zarar vermeyen bir ejderhaya dönüşmek suretiyle onun delili olarak gerçekleşmiş, bilahare önceki haline (yani tekrar asa olması da) dönüşmesi de delil olmasını ortadan kaldırmamıştır. Aynı şekilde Mûsâ'nın parıldayan elini cebinden çıkarması, sonrada elinin eski haline dönmesi ve diğer mûcizeler de böyledir.

[534] Müslümanların çoğunluğu şöyle dediler: Kur'ân'ın i'câzı kıyamet gününe kadar bâkidir. Mûcize bu şekliyle -olduğu gibi- kıyamet gününe kadar bakidir.

[٥٣١] فالنحو الأول. قول روي عن الأشعري: وهو أن المعجز الذي يتحدى الناس بالمجيء بمثله هو الذي لم يزل مع الله تعالى ولم يفارقه قط. ولا أنزل إلينا ولا سمعناه وهذا كلام في غاية النقصان والبطلان إذ من المحال أن يكلف أحد أن يجيء بمثل لما لم يعرفه قط ولا سمعه. وأيضًا فيلزمه ولا بد بل هو ٥ نفس قوله أنه إذا لم يكن المعجز إلا ذلك فإن المسموع المتلو عندنا ليس معجزًا بل مقدورًا عليه أو على مثله، وهذا كفر مجرد لا خلاف فيه، لأحد فإنه خلاف للقرآن لأن الله تعالى ألزمهم بسورة أو عشر سور منه. وذلك الكلام الذي هو عند الأشعري هو المعجز ليس له سورًا ولا كثيرًا بل هو واحد فسقط هذا القول والحمد لله رب العالمين.

١٠ [٥٣٢] وله قول آخر كقول جميع المسلمين، إن هذا المتلو هو المعجز.

[٥٣٣] والنحو الثاني، هل الإعجاز متماد أم قد ارتفع بتمام قيام الحجة به في حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ فقال بعض أهل الكلام إن الحجة قد قامت بعجز جميع العرب عن معارضته ولو عورض الآن لم تبطل بذلك الحجة التي قد صحت، كما أن عصا موسى إذ قامت حجته بانقلابها حية لم يضره، ١٥ ولا أسقط حجته عودها عصًا كما كانت. وكذلك خروج يده بيضاء من جيبه ثم عودها كما كانت. وكذلك سائر الآيات.

[٥٣٤] وقال جمهور أهل الإسلام إن الإعجاز باق إلى يوم القيامة، والآية بذلك باقية أبدًا كما كانت.

[535] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, başkasını iddia etmenin helal olmadığı bir hakikattir Çünkü aziz ve celil olan Allah'ın sözü buna hükmetmiştir. Zira Allah, *"De ki: "Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler."*[311] şeklinde buyurur.

[536] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, "istikbal lafzıyla" Kur'ân'ın bir benzerini getiremeyeceklerine dair açık bir ifadedir. Böylece yakînen sahîh olmuştur ki, Kur'ân'ın i'câzı başlangıcında daimîlik olduğu halde ebedîdir. Birisi bununla mazinin murat edildiğini iddia ederse, o yalan söylemiştir. Çünkü lügatin değiştirilmesi ve bu suretle gelecek bildiren bir lafzın mazi manasına taşınması, bununla alakalı olarak gelen açık başka bir nassın ya da bu lafızdan muradın onun zâhiri olmadığı hususundaki kesin bir icmâ veya bir zorunluluğun bulunmasıyla mümkün olur. Bu meselede, bu vecihlerden herhangi birine ihtimal yoktur. Nitekim Allah Teâlâ'nın *"De ki: "Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar.."*[312] şeklindeki ifadesi, ebedî olarak insanlar ve cinlerin tamamına şamildir. Bir âyet ya da icmâ olmaksızın bundan herhangi bir şeyi tahsis etmek doğru değildir.

[537] Ebû Muhammed şöyle dedi: Her kim umum ve zâhire ait bir sîga olmadığı halde vakfı kabul ederse, burada mezkûr taifeyi destekleyen bir delil yoktur. Böylece Kur'ân'ın i'câzının kıyamet gününe kadar baki olduğu hususu sahîh olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[538] *Üçüncü yön* şudur: Kur'ân'a nazireden âciz bırakan nedir? Kur'ân'ın nazmı mı, yoksa gayb ile uyarması bakımından metni mi? Bazı kelâmcılar Kur'ân'ın nazmının mûciz olmadığını, ondaki i'câzın gayb ile alakalı haberlerin Kur'ân'da bulunması olduğunu söylediler. Bazı müslümanlar da şöyle dediler: Bilakis Kur'ân'ın hem nazmı hem de gaybla alakalı haberlerin onda var olması şeklindeki bu iki hali de mûcizdir. Bu ise, kendisine muhalif olan bir hakikattir, dolayısıyla o da bâtıldır. Bunun delili, aziz ve celil olan Allah'ın *"... haydin onun benzeri bir sûre getirin!"*[313] meâlindeki sözüdür.

[٥٣٥] **قال أبو محمد**: وهذا هو الحق الذي لا يحل القول بغيره لأنه نص قول الله تعالى إذ يقول ﴿قُل لَّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَن يَأْتُوا بِمِثْلِ هَٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا﴾

[٥٣٦] **قال أبو محمد**: فهذا نص جلي على أنه لا يأتون بمثله بلفظ الاستقبال فصح يقينًا أن ذلك على التأبيد وفي المستأنف أبدًا. ومن ادعى بأن المراد بذلك الماضي فقد كذب، لأنه لا يجوز أن تحال اللغة فينقل لفظ المستقبل إلى معنى الماضي إلا بنص آخر جلي وارد بذلك أو بإجماع متيقن أن المراد به غير ظاهره أو ضرورة ولا سبيل في هذه المسألة إلى شيء من هذه الوجوه. وكذلك قوله تعالى ﴿قُل لَّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَن يَأْتُوا بِمِثْلِ هَٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا﴾ عموم لكل إنس وجن أبدًا لا يجوز تخصيص شيء من ذلك أصلًا بغير ضرورة ولا إجماع.

[٥٣٧] **قال أبو محمد**: ومن قال بالوقف وأنه ليس للعموم صيغة، ولا للظاهر فلا حجة هاهنا تقوم له على الطائفة المذكورة. فصح أن إعجاز القرآن باق إلى يوم القيامة، والحمد لله رب العالمين.

[٥٣٨] والنحو الثالث ما المعجز منه؟ أنظمه أم في نصه من الإنذار بالغيوب؟ فقال بعض أهل الكلام إن نظمه ليس معجزًا وإنما إعجازه ما فيه من الإخبار بالغيوب، وقال سائر أهل الإسلام: بل كلا الأمرين، معجز نظمه ما فيه من الإخبار بالغيوب، وهذا هو الحق الذي ما خالفه. فهو باطل وبرهان ذلك قول الله تعالى ﴿فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ﴾

Allah Teâlâ, Kur'ân surelerinin çoğu gayb ile alakalı haberler içermediği halde onların, Kur'ân'ın surelerinden birinin benzerini getiremeyeceklerini açıklamıştır. Burada, Kur'ân'daki i'câzın gayb ile alakalı haberler olduğunu kabul eden bir kimse, Kur'ân'ın mûciz olduğuna dair Allah'ın açıklamasına muhalefet etmiş olur. Böylece bu tutarsız uydurmalar geçersiz olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[539] *Dördüncü yön,* Kur'ân'ın i'câzının ne şekilde olduğudur. Bir topluluk "Kur'ân'ın i'câzının şekli, onun belâğat mertebelerinin en üst noktasında olmasıdır." demiştir. Diğer topluluklar ise onun i'câzının vacip olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ, mahlûkatı, Kur'ân'a muarazaya güç yetirmekten alıkoymuştur.

[540] Kur'ân'ın i'câzının belâğat mertebelerinin en üstünde olduğunu söyleyen topluluğa gelince, şüphesiz ki onlar Allah'ın *"(Ey akıl sahipleri!) Kısasta sizin için hayat vardır."*[314] sözü ve buna benzer sözleri gibi bir kısım âyetleri zikretmek suretiyle bu konuda kargaşa çıkardılar ve şöyle diyerek bazılarının aklını karıştırdılar: "Allah'ın sadece muarazadan men etmesiyle ilgili olarak onların dedikleri şey olmuş olsa idi, kelâmdan olması mümkün olan şeyden daha fâsid olması gerekli olurdu". Dolayısıyla delil bu şekilde daha beliğ olmuş oldu.

[541] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu ikisinin dışında onlara ait bir fitne ve tartışma bilmiyorum. Her ikisi hususunda da onların bir delili yoktur. "Şâyet dediğimiz gibi olsa idi, kelâmdan olması mümkün olan şeyden daha fâsid olması gerekli olurdu ve bu şekilde delil daha açık olurdu." şeklindeki görüşlerine gelince, doğrusu bu bazı yönlerden gerçekten fâsid bir kelâmdır.

[542] Birincisi; bu söz, delili olmayan bir sözdür. Çünkü sözün kendisi onun aksine dönmektedir. Ona şöyle denilir: "Bilakis belâğatın en üst derecesinde olmasından dolayı Kur'ân mûciz olmuş olsa idi, elbette bu konuda delil olmazdı. Çünkü böyle olsaydıen üst tabakada olanların tamamı böyle olurdu. Peygamberlerin mûcizelerine gelince bunlar bilinenin dışındadır. İşte bu onların münakaşalarından daha güçlüdür.

فنص تعالى على أنهم لا يأتون بمثل سورة من سوره وأكثر سوره ليس فيها إخبار بغيب فكأن من جعل المعجز الإخبار الذي فيه بالغيوب مخالفًا لما نص الله تعالى على أنه معجز من القرآن فسقطت هذه الأقاويل الفاسدة، والحمد لله رب العالمين.

٥ [٥٣٩] والنحو الرابع ما وجه إعجازه: فقالت طائفة، وجه إعجازه كونه في أعلى مراتب البلاغة. وقالت طوائف إنما وجه إعجازه أن الله منع الخلق من القدرة على معارضته فقط.

[٥٤٠] فأما الطائفة التي قالت إنما إعجازه لأنه في أعلى درج البلاغة فإنهم شغبوا في ذلك، بأن ذكروا آيات منه مثل قوله تعالى ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ﴾ ونحو هذا وموه بعضهم بأن قال لو كان كما تقولون من أن الله تعالى منع من ١٠ معارضته فقط لوجب أن يكون أغث ما يمكن أن يكون من الكلام فكانت تكون الحجة بذلك أبلغ.

[٥٤١] **قال أبو محمد**: ما نعلم لهم شغبًا غير هذين وكلاهما لا حجة لهم فيه، أما قولهم لو كان كما قلنا لوجب أن يكون أغث ما يمكن أن يكون من ١٥ الكلام، فكانت تكون الحجة أبلغ فهذا هو الكلام الغث حقًا لوجوه:

[٥٤٢] أحدها، أنه قول بلا برهان لأنه يعكس عليه قوله بنفسه، فيقال له بل لو كان إعجازه لكونه في أعلى درج البلاغة لكان لا حجة فيه. لأن هذا يكون في كل من كان في أعلى طبقة. وأما آيات الأنبياء فخارجة عن المعهود فهذا أقوى من شغبهم.

[543] İkincisi; Allah Teâlâ yaptıklarından dolayı sorgulanamaz ve O'na şunlar sorulamaz: "Niçin başkası ile değil de bu nazım ile insanları âciz bıraktın? Niçin başkasını değil de bu peygamberi gönderdin? Niçin Mûsâ'nın (a.s.) asasını bir aslana değil de bir ejderhaya dönüştürdün?" Bu soruların tamamı ahmaklık olup, kimden gelirse gelsin akıl bunlara asla cevap vermez. Mûcizenin sadece bilinenin dışında olması yeterlidir.

[544] Üçüncüsü; onlar bu fâsid sorularını rablerine yönelttikleri zaman onların, "kelâmdaki bu i'câz, lügatlerin tamamıyla olmalı değil mi? Böylece Kur'ân'ın i'câzının bilinmesinde Arap ve Acem eşit olur." demeleri onlara lazım gelir. Çünkü Acem (Arap olmayanlar), Kur'ân'ın i'câzını ancak Arapların haber vermesiyle bilebilir. Böylece bu cılız münakaşa bâtıl olmuştur.Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[545] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Kısasta sizin için hayat vardır" sözünü zikretmelerine gelince, âyetlerden bu ve bunun gibi olanlar konusunda onların bir delili yoktur. Onlara, -Allah böyle bir şeyden muhafaza buyursun- "Şâyet dediğiniz şey olsa idi, bu durumda sizin görüşünüze göre Kur'ân'dan mûciz olanlar özellikle bu âyetler olacak, bunların dışındakiler ise mûciz olmayacaktı." denilir. Bu ise, hiçbir müslümanın kabul etmeyeceği bir küfürdür.

[546] Şâyet onlar, "Kur'ân'nın tamamı i'câz konusunda bu âyetler gibidir." derlerse, onlara şöyle denilir: "O zaman diğer âyetler değil de niçin bu âyetleri tahsis ettiniz?" Sizin ileri sürdüğünüz bu görüş, Kur'ân'ın bir kısmının mûciz, diğer bir kısmının mûciz olmadığı şeklinde câhilleri şüpheye düşürmez mi? Onlara Allah Teâlâ'nın *"(Biz, Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik.) İbrâhim'e, İsmail'e, İshak'a, Ya'kûb'a, torunlarına, Îsâ'ya, Eyyüb'e, Yûnus'a, Hârûn'a ve Süleyman'a da vahyetmiştik. Davûd'a da Zebûr vermiştik."*[315] meâlindeki sözünü söyleriz. Bu söz, sizin şartlarınıza göre, belâğatın en üst derecesinde olması bakımından mûciz midir, değil midir? Onlar, bu sözün mûciz olmadığını söylerlerse kâfir olurlar; bunun mûciz olduğunu söylerlerse, tasdik etmiş olurlar. Onlara şöyle sorulur: Sizin şartlarınıza göre bu söz belâğatın en üst derecesinde midir? Eğer onlar "Evet" derlerse, büyüklük gösterdiler ve zahmetten uzak durdular. Çünkü (ayette geçen ifadeler) sadece adamların isimleridir, onların şartlarına göre burada bir belâğat yoktur.

[٥٤٣] وثانيها، أنه لا يسأل الله تعالى عما يفعل. ولا يقال له لم عجزت بهذا النظم دون غيره، ولم أرسلت هذا الرسول دون غيره؟ ولم قلبت عصا موسى حية دون أن تقلبها أسدًا؟ وهذا كله حمق ممن جاء به لم يوجبه قط عقل وحسب الآية أن تكون خارجة عن المعهود فقط.

٥ [٥٤٤] وثالثها، أنهم حين طردوا سؤالهم ربهم بهذا السؤال الفاسد لزمهم أن يقولوا هلا كان هذا الإعجاز في كلام بجمع اللغات فيستوي في معرفة إعجازه العرب والعجم لأن العجم لا يعرفون إعجاز القرآن إلا بإخبار العرب فقط، فبطل هذا الشغب الغث، والحمد لله رب العالمين.

[٥٤٥] **قال أبو محمد:** وأما ذكرهم ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ﴾ وما كان ١٠ نحوها من الآيات فلا حجة لهم فيها ويقال لهم إن كان كما تقولون، ومعاذ الله من ذلك. فإنما المعجز منه على قولكم هذه الآيات خاصة، وأما سائره فلا. وهذا كفر لا يقوله مسلم.

[٥٤٦] فإن قالوا جميع القرآن مثل هذه الآيات في الإعجاز. قيل لهم فلم خصصتم بالذكر هذه الآيات دون غيرهما إذن؟ وهل هذا منكم إلا إيهام لأهل ١٥ الجهل أن من القرآن معجزًا وغير معجز؟ ثم نقول لهم قول الله تعالى ﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَىٰ وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا﴾ أمعجز هو على شروطكم في كونه في أعلى درجات البلاغة أم ليس معجزًا؟ فإن قالوا ليس معجزًا كفروا وإن قالوا: أنه معجز صدقوا. وسئلوا: هل على شروطكم في أعلى درج البلاغة؟ فإن قالوا نعم. ٢٠ كابروا وكفوا مؤنتهم لأنها أسماء رجال فقط ليس على شروطهم في البلاغة.

[547] Buna ilaveten, şâyet Kur'ân belâğatın en üst derecesinde olması bakımından mûciz olsa idi, bu durumda Kur'ân -Allah muhafaza buyursun-Hasan'ın, Sehl b. Hârûn'un ve Câhiz'in kelâmı ve İmriu'l-Kays'ın şiiri konumunda olurdu. Çünkü kendi tabakasında sebkat eden her şeyin zorunlu olarak bir benzerinin ortaya konulmasından emin olunamaz. Dolayısıyla onların bu noktaya varmaları ya da "Allah, sadece Kur'ân'a muarazadan alıkoymuştur." şeklindeki görüşümüze varmaları kaçınılmazdır. Bunlara ilavetenşâyet Kur'ân'ın i'câzı bilinen belâğatın en üst derecesinde olması şeklindeolsa idi, bunun bir âyet ve bundan daha azı için de olması gerekli olurdu. Bu, Kur'ân'ın daha az değil üç âyetinin mûciz olduğu şeklindeki görüşlerini nakzeder.

[548] Şâyet onlar, "O halde söyleyiniz: Kur'ân belâğatın en üst derecesi ile mevsuf mudur yoksa değil midir?" derlerse, Allah'ın tevfîk ve yardımı ile onlara şöyle deriz: Sizler, Allah'ın onunla irade ettiği şeyi beliğ kıldığını murat ediyorsanız, evet! O, bu manada kendisinden daha beliğ bir şeyin olmadığı en üst noktadadır. Sizler, Kur'ân'ın mahlûkatın belâğatının en üst seviyesinde olup olmadığını kastediyorsanız; Hayır! Çünkü o, en üst derecede ya da en aşağı seviyede yahut vasat olması bakımından mahlûkatın belâğatının nev'inden değildir. Bunun delili şudur: Birisi, kesik kesik olan hece harflerini bir mektuba, yazıya, telife veya mev'izaya sokmuş olsa, şüphesiz genel olarak bilinen belâğatın hâricinde olurdu. Böylece sahîh olmuştur ki Kur'ân, asla insan belâğatının türlerinden değildir. Allah Teâlâ, onun benzerini yapmaktan mahlûkatı menetmiş, onu mûciz kılmış ve mahlûkatın sözlerinin tamamını ondan uzaklaştırmıştır.

[549] Bunun delili, Allah Teâlâ'nın cehennemlik olan bir topluluğu anlatmasıdır. Söz konusu topluluk, cehenneme girmelerinin sebebi sorulduğunda şöyle derler: *"Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksula yedirmezdik. Bâtıla dalanlarla birlikte biz de dalardık. Ceza gününü de yalanlıyorduk. Nihayet ölüm bize gelip çattı."*[316]

[550] Yine Allah Teâlâ, bir kâfirden hikaye ederek *"Bu, ancak nakledilegelen bir sihirdir. Bu, ancak insan sözüdür. Ben onu "Sekar"a (cehenneme) sokacağım."*[317] şeklinde buyurmuştur.

[٥٤٧] وأيضًا فلو كان إعجاز القرآن لأنه في أعلى درج البلاغة لكان بمنزلة كلام الحسن وسهل بن هارون والجاحظ وشعر امرئ القيس، ومعاذ الله من هذا لأن كل ما يسبق في طبقته لم يؤمن أن يأتي من يماثله ضرورة فلا بد لهم من هذه الخطة أو من المصير إلى قولنا إن الله تعالى منع ٥ من معارضته فقط. وأيضًا فلو كان إعجازه من أنه في أعلى درج البلاغة المعهودة لوجب أن يكون ذلك الآية ولما هو أقل من الآية وهذا ينقض قولهم إن المعجز منه ثلاث آيات لا أقل.

[٥٤٨] فإن قالوا فقولوا أنتم هل القرآن موصوف بأنه في أعلى درج البلاغة أم لا قلنا وبالله تعالى التوفيق، إن كنتم تريدون أن الله قد بلغ به ما أراد، فنعم هو ١٠ في هذا المعنى في الغاية التي لا شيء. وأبلغ منها وإن كنتم تريدون هل هو في أعلى درج البلاغة في كلام المخلوقين فلا، لأنه ليس من نوع كلام المخلوقين لا من أعلاه ولا من أدناه ولا من أوسطه وبرهان هذا أن إنسانًا لو أدخل في رسالة له أو خطبة أو تأليف أو موعظة حروف الهجاء المقطعة لكان خارجًا عن البلاغة المعهودة جملة بلا شك فصح أنه ليس من نوع بلاغة الناس أصلًا، وأن الله تعالى ١٥ منع الخلق من مثله وكساه الإعجاز وسلبه جميع كلام الخلق.

[٥٤٩] برهان ذلك أن الله حكى عن قوم من أهل النار أنهم يقولون إذا سئلوا عن سبب دخولهم النار ﴿لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ ۞ وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ ۞ وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ ۞ وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ ۞ حَتَّى أَتَانَا الْيَقِينُ﴾

[٥٥٠] وحكى تعالى عن كافر قال ﴿إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ ۞ إِنْ هَٰذَا إِلَّا قَوْلُ ٢٠ الْبَشَرِ﴾

[551] Yüce Allah, başkalarından hikaye ederek onların şöyle dediğini bildirir: *"Yerden bize bir pınar fışkırtmadıkça; yahut senin hurmalardan, üzümlerden oluşan bir bahçen olup, aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtmadıkça; yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe; yahut Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe; yahut altından bir evin olmadıkça; ya da göğe çıkmadıkça sana asla inanmayacağız. Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmedikçe göğe çıktığına da inanacak değiliz." De ki: "Rabbimi tenzih ederim. Ben ancak elçi olarak gönderilen bir beşerim."*[318]

[552] Bunların tamamını Allah'ın dışındaki birileri söylediğine göre tartışmasız bir şekilde bunlar gayri mûcizdirler. Zira müslümanlardan hiçbiri, Allah'ın dışındaki birilerinin sözünün mûciz olduğunu söylemez. Fakat bunları Allah kendisine ait bir kelâm kılmak suretiyle onları söylediğinden dolayı bu sözleri mûciz yapmıştır ve benzerinin getirilmesinden de insanları alıkoymuştur. İşte bu, başkasına gerek duymayan yeterli bir delildir. Allah'a hamd olsun.

[553] *Beşinci yön* ise şudur: Kur'ân'dan mûcizin (Kur'ân ile âciz bırakmanın) miktarı nedir? Eş'ariyye ve onlara muvafakat edenler şöyle dediler: Kur'ân ile âciz bırakmanın miktarı, Kur'ân'dan en kısa sûre kadar ki o da "*Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik*"[319] şeklinde "Kevser" sûresidir, ve daha fazlasıdır Kevser sûresinden daha kısa olan ifadeler ise mûciz değildir. Onlar, bu hususta Allah Teâlâ'nın *"De ki, ona benzer bir sûre getiriniz"*[320] sözünü delil getirdiler ve "Allah, bundan daha azıyla tehaddide bulunmamıştır." dediler.

[554] Diğer müslümanlar ise, azıyla- çoğuyla Kur'ân'ın tamamının mûciz olduğu görüşündedir. İşte bu, muhalefet edilmesi doğru olmayan bir hakikattir. Allah'ın "De ki, ona benzer bir sûre getiriniz" sözü konusunda onların bir delili yoktur. Çünkü Allah Teâlâ, bir sûreden daha azının mûciz olmadığını söylememiştir. Bilakis O, *"(Andolsun, insanlar ve cinler) bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler."*[321] buyurmuştur.

[٥٥١] وحكى عن آخرين أنهم قالوا ﴿لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنبُوعًا ۝ أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيرًا ۝ أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا ۝ أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِّن زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقَىٰ فِي السَّمَاءِ وَلَن نُّؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّىٰ ٥ تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَّقْرَؤُهُ﴾

[٥٥٢] فكان هذا كله إذ قاله غير الله عز وجل غير معجز بلا خلاف إذ لم يقل أحد من أهل الإسلام إن كلام غير الله تعالى معجز لكن لما قاله الله تعالى وجعله كلامًا له أصاره معجزًا ومنع من مماثلته. وهذا برهان كاف لا يحتاج إلى غيره، والحمد لله.

١٠ [٥٥٣] والنحو الخامس ما مقدار المعجز منه؟ فقالت الأشعرية ومن وافقهم أن المعجز إنما هو مقدار أقل سورة منه وهو ﴿إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ﴾ فصاعدًا وأن ما دون ذلك ليس معجزًا. واحتجوا في ذلك بقول الله تعالى ﴿قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ﴾ قالوا ولم يتحد تعالى بأقل من ذلك.

[٥٥٤] وذهب سائر أهل الإسلام إلى أن القرآن كله قليله وكثيره معجز. وهذا ١٥ هو الحق الذي لا يجوز خلافه ولا حجة لهم في قوله تعالى ﴿فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ﴾ لأنه تعالى لم يقل إن ما دون السورة ليس معجزًا بل قد قال تعالى ﴿عَلَىٰ أَن يَأْتُوا بِمِثْلِ هَٰذَا الْقُرْآنِ﴾

[555] Kur'ân'dan olan her bir şeyin Kur'ân olduğu ve Kur'ân'dan olan her şeyin de mûciz olduğu hususunda iki kişi tartışmaz. Sonra mûcizi bir sure ya da daha fazlasıyla sınırlandırmaları hususunda onlara itiraz ederiz ve [şöyle deriz] bize söyleyin: "Mûciz, bir sûre miktarındadır" sözünüzle neyi kastedersiniz? Bu, daha azı değil, tam bir sûre midir? Yoksa Kevser sûresinin âyetleri, ya da kelimeleri yahut harfleri miktarınca mıdır? Burada beşinci bir ihtimale imkân yoktur.

[556] Şâyet onlar, "Mûciz olan daha az değil, tam bir sûredir." derlerse, bu durumda Bakara sûresinin sonundan bir âyet veya bir kelime ya da üçte biri, yarısı veya başından bir kısmı olmadığında mûcize değildir. Her sûre de böyledir. Böylesi bir görüş ise hiçbir kapalılığın olmadığı katıksız bir küfürdür. Zira onlar, -başlangıcından ya da ortasından yahut sonundan bir kelimesi çıkarıldığında- Kur'ân'daki her bir sûrenin bir benzerine güç yetirileceğini söylemiş oldular.

[557] Şâyet onlar, i'câzın miktarının âyetlerin sayısı olduğunu söylerlerse, bu durumda deyn (borçlanma) âyetinin mûcize olmaması lazım gelir. Çünkü söz konusu âyet (uzun olmasına rağmen) üç âyetten müteşekkil değildir. Bununla birlikte "*Tan yerinin ağarmasına andolsun, on geceye andolsun, çifte ve teke andolsun.*"[322] âyetlerinin mûcize olması lazım gelir, tıpkı Kürsî âyeti ve ona ilave edilen iki âyet gibi. Çünkü bunlar üç âyet yapmaktadır. Bu ise onların görüşünden farklıdır; Kur'ân'ın tamamının değil de, bu kelimelerin mûcize olması açık bir şekilde gerçeğin inkâr edilmesidir.

[558] Yine "Duhâ, fecr ve asr" şeklindeki bu üç kelimenin mûcize olması lazım gelir. Çünkü bu üç kelime üç âyettir.

[559] Şâyet onlar, söz konusu üç âyet birleşik olmayıp ayrı ayrıdırlar derlerse, bu durumda ayrı ayrı olan bin âyetten i'câzı düşürmeleri ve bunların benzerlerini getirmenin imkânını kabul etmeleri lazım gelir. Her kim bunu mümkün görürse, duyuları küçümsemiş, İslâm'dan çıkmış ve Kur'ân'ın i'câzını iptal etmiş olur. Kendi nefsine nasihat eden kimse için bu açıklamalar yeterlidir.

[٥٥٥] ولا يختلف اثنان في أن كل شيء من القرآن قرآن فكل شيء من القرآن معجز ثم تعارضهم في تحديدهم المعجز بسورة فصاعدًا. فنقول أخبرونا ماذا تعنون بقولكم إن المعجز مقدار سورة؟ أسورة كاملة لا أقل أم مقدار الكوثر في الآيات أم مقدارها في الكلمات أم مقدارها في الحروف؟ ولا ٥ سبيل إلى وجه خامس.

[٥٥٦] فإن قالوا المعجز سورة تامة لا أقل لزمهم أن سورة البقرة حاشا آية واحدة أو كلمة واحدة من آخرها أو من أولها ليست معجزة. وهكذا كل سورة وهذا كفر مجرد لا خفاء به إذ جعلوا كل سورة في القرآن سوى كلمة من أولها أو من وسطها أو من آخرها فمقدور على مثلها.

١٠ [٥٥٧] وإن قالوا بل مقدارها من الآيات لزمهم أن آية الدين ليست معجزة، لأنها ليست ثلاث آيات، ولزمهم مع ذلك أن ﴿وَالْفَجْرِ ۞ وَلَيَالٍ عَشْرٍ ۞ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ﴾ معجز كآية الكرسي وآيتان إليها لأنها ثلاث آيات. وهذا غير قولهم ومكابرة أيضًا أن تكون هذه الكلمات معجزة حاشا كلمة غير معجز.

[٥٥٨] ولزمهم أيضًا أن والضحى والفجر والعصر. هذه الكلمات الثلاث فقط ١٥ معجزات لأنهن ثلاث آيات.

[٥٥٩] فإن قالوا هن متفرقات غير متصلات لزمهم إسقاط الإعجاز عن ألف آية متفرقة وإمكان المجيء بمثلها. ومن جعل هذا ممكنًا فقد كابر العيان وخرج عن الإسلام وأبطل الإعجاز عن القرآن وفي هذا كفاية لمن نصح نفسه.

[560] Yine onlar için *"Sizin için kısasta hayat vardır"*[323] âyetinin mûciz olmaması lazım gelir. Bu da söz konusu âyetin belâğatın en üst derecesinde olduğu şeklindeki görüşleri için bir noksanlıktır. Aynı şekilde kelimenin dışındaki üç âyetten her biri de böyledir. Bu ise İslâm'dan ve ma'kûlden uzaklaşmaktır.

[561] Şâyet onlar, kelimelerin ya da harflerin sayısını söylerlerse, bu durumda onların görüşlerini ortadan kaldıran iki şey vardır. Bunlardan biri, Allah'ın "onun benzeri bir sûreyi getiriniz" şeklindeki sözüyle delil getirmelerinin iptal edilmesidir. Çünkü Allah Teâlâ bir sûre miktarınca demediği halde onlar bir sûre olmayan şeyi mûciz yaptılar. Böylece onların saptırmaları ortaya çıkmıştır. İkincisi ise, Kevser sûresi on kelime ve kırk iki harften oluşmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ, *"Biz İbrâhim'e, İsmail'e, İshak'a, Ya'kûb'a, torunlarına, Îsâ'ya, Eyyûb'a, Yûnus'a, Hârûn'a ve Süleyman'a da vahyetmiştik. Davûd'a da Zebûr vermiştik."*[324] buyurmuştur. Bu âyet on iki kelime ve yetmiş iki harftir. Şâyet sadece isimlerle yetinirsek on kelime ve altmış iki harftir. Bu da kelime ve harf itibarıyla Kevser sûresinden daha fazladır. Dolayısıyla size göre bunun mûciz olması ve yine *"Sizin için kısasta hayat vardır"* ifadesinin mûciz olması gereklidir.

[562] Eğer onlar, "Bu âyet mûcizin dışındadır." derlerse, i'câzın miktarı hususundaki "kelimeler ve harflerin sayısı bakımından Kur'ân'da bir sûre miktarı" görüşlerini terk etmiş olurlar.

[563] Şâyet onlar, "Bilakis o mûcizdir." derlerse, bu durumda onun belâğatın en üst seviyesinde olduğu şeklindeki görüşlerini terk etmiş olurlar. Biz, bu isimlerden iki tanesini ve Kevser sûresinden de bir kelimeyi dışarıda bırakmış olsa idik, bunlardan herhangi birinin mûciz olmaması lazım gelirdi. Böylece onların kelâmının geçersiz olduğu, sözlerinin karışıklığı ve tutarsızlığı ortaya çıkmış oldu.

[564] Bunlara ilaveten Kur'ân'dan bir veya iki âyetmûcizenin dışında olunca, bu âyetlerin benzerlerine güç yetirilmiş olur. Böylece tek tek her bir âyetin benzerini getirmeye güç yetirilir. Durum böyle olunca, Kur'ân'ın tamamının benzerinin ortaya konulması imkândâhilinde olur. Bu da küfürdür.

[٥٦٠] ولزمهم أيضًا أن ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ﴾ ليس معجزًا وهذا نقض لقولهم: في أنه في أعلى درج البلاغة. وكذلك كل ثلاث آيات غير كلمة وهذا خروج عن الإسلام وعن المعقول.

[٥٦١] وإن قالوا بل في عدد الكلمات أو قالوا عدد الحروف لزمهم شيئان ٥ مسقطان لقولهم. أحدهما إبطال احتجاجهم بقوله تعالى ﴿بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ﴾ لأنهم جعلوا معجزًا ما ليس بسورة ولم يقل تعالى بمقدار فلاح تمويههم. والثاني، أن سورة الكوثر عشر كلمات اثنان وأربعون حرفًا وقد قال الله تعالى ﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَىٰ وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ﴾ اثنتا عشرة كلمة اثنان وسبعون حرفًا وإن اقتصرنا على الأسماء فقط ١٠ كانت عشرة كلمات اثنين وستين حرفًا فهذا أكثر كلمات وحروفًا من سورة الكوثر فينبغي أن يكون هذا معجزًا عندكم ويكون ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ﴾ غير معجز.

[٥٦٢] فإن قالوا إن هذا غير معجز تركوا قولهم في إعجاز مقدار أقل سورة القرآن، في عدد الكلمات وعدد الحروف.

١٥ [٥٦٣] وإن قالوا بل هو معجز تركوا قولهم في أنه في أعلى درج البلاغة ويلزمهم أيضًا أننا إن أسقطنا من هذه الأسماء اسمين ومن سورة الكوثر كلمات ألا يكون شيء من ذلك معجزًا فظهر سقوط كلامهم وتخليطه وفساده.

[٥٦٤] وأيضًا فإذا كانت الآية منه أو الآيتان غير معجزة وكانت مقدورًا على مثلها وإذا كان ذلك فكله مقدور على مثلها. وهذا كفر.

[565] Şâyet onlar, "üç âyet birleşince bunlara güç yetirilemez" derlerse, onlara şöyle denilir: Bu sizin görüşünüzün dışındadır. Çünkü Kur'ân'ın i'câzı -üç âyette olduğu gibi- bir âyetteki belâğat yönündendir. Bunların arasında bir fark yoktur. Bu konudaki hakikat, yüce Allah'ın *"De ki: İnsanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler."*[325] şeklinde buyurmasıdır. Okunduğunda Kur'ân'dan olduğunu bildiğimiz bir mana ifade eden her bir kelime mûcizedir ve hiçbir kimse bunun bir benzerini getirmeye ebediyen güç yetiremez. Çünkü Allah Teâlâ, bununla insanlar arasına girmiştir. Tıpkı bu, "Benim peygamberliğimin delili, Allah Teâlâ'nın bu açık yolda yürümeye beni muktedir kılmasıdır. Benden başka hiçbir kimse ebediyen ya da onun belirttiği müddet zarfında o yolda yürüyemez." diyen kimse gibidir. İşte bu mûcizelerden olan şeyin en büyüğüdür. Mezkûr kelime, Kur'ân'dan olmayan bir haberde zikredildiğinde o mûcize değildir. İşte bu, nassın ortaya koyduğu şeydir. Öyle ki yeryüzü ahalisi dört yüz kırk yıldan beri bunu yapmaktan âciz kalmıştır. Bu, Allah yeryüzünü ve üzerindekileri miras bırakıncaya (yok edinceye) kadar devam edecektir.

[566] Biz Kur'ân-ı Kerim'de iki mana arasına sokulmuş -onlardan olmayan- bir mana buluruz. Nitekim yüce Allah'ın, (Cebrâil, şöyle dedi:) *"Biz ancak Rabbinin emriyle ineriz. Önümüzdekiler, arkamızdakiler ve bunlar arasındakiler hep O'nundur. Rabbin unutkan değildir."*[326] şeklinde buyurması böyledir. Bu, insanların belâğatinde daha öncedengörülen birşey değildir. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun ki Kur'ân'da bunun benzeri çoktur. Böylece tevhit konusundaki söz tamam oldu. Allah'a hamd olsun.

Kader Konusu

[567] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlar bu konuda ihtilaf ettiler. Bir topluluk, insanın kendi fiillerine mecbur olduğu ve onun bu konuda hiçbir istitaatinin olmadığı görüşünü kabul etti. Bu Cehm b. Safvân ve Ezârika'dan bir grubun görüşüdür. Bir diğer topluluk insanın mecbur olmadığını kabul etti ve dilediği fiilini kendisiyle yaptığı bir kuvvet ve istitaatinin olduğunu kabul etti. Sonra bu topluluk iki gruba ayrıldı.

[٥٦٥] فإن قالوا إذا اجتمعت ثلاث آيات صارت غير مقدور عليها. قيل لهم هذا غير قولكم إن إعجازه إنما هو من طريق البلاغة لأن طريق البلاغة في الآية كهو في الثلاث ولا فرق. والحق من هذا هو ما قاله الله تعالى ﴿قُل لَّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَن يَأْتُوا بِمِثْلِ هَٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ﴾ وإن كل كلمة قائمة المعنى نعلم إذا تليت أنها من القرآن فإنها معجزة لا يقدر أحد على المجيء بمثلها أبدًا لأن الله تعالى حال بين الناس وبين ذلك كمن قال إن آية النبوة أن الله تعالى يطلقني على المشي في هذه الطريق الواضحة ثم لا يمشي فيها أحد غيري أبدًا أو مدة يسميها. فهذا أعظم ما يكون من الآيات وأن الكلمة المذكورة أنها متى ذكرت في خير على أنها ليست قرآنًا فهي غير معجزة، وهذا هو الذي جاء به النص والذي عجز عنه أهل الأرض مذ أربعمائة عام وأربعين عامًا و إلي أن يرث الله الأرض ومن عليها.

[٥٦٦] ونحن نجد في القرآن إدخال معنى بين معنيين ليس بينهما كقوله تعالى ﴿وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ﴾ وليس هذا من بلاغة الناس في ورد ولا في صدر ومثل هذا في القرآن كثير، والحمد لله رب العالمين.

الكلام في القدر

[٥٦٧] **قال أبو محمد**: اختلف الناس في هذا الباب. فذهبت طائفة إلى أن الإنسان مجبر على أفعاله وأنه لا استطاعة له أصلًا وهو قول جهم بن صفوان وطائفة من الأزارقة، وذهبت طائفة أخرى. إلى أن الإنسان ليس مجبرًا وأثبتوا له قوة واستطاعة بها يفعل ما اختار فعله. ثم افترقت هذه الطائفة على فرقتين.

[568] Bu gruplardan biri şöyle dedi: Fiilin kendisiyle meydana geldiği istitaat, ancak fiil ile birlikte olur ve elbette onun önüne geçmez. Bu görüş Ehl-i Sünnetten bazı topluluklar ile Neccâr, Eş'arî ve bu ikisinin taraftarları olan kâtip Muhammed b. Îsâ Bergûs, Bişr b. Ğayyâs el-Merîsî, Ebû Abdurrahman el-Adavî; Mürcie ve Hâricîlerden bir topluluk, Hişâm b. Hakem, Süleyman b. Cerîr ve bu ikisinin müntesipleri gibi Ehl-i Sünnete muvafakat edenlerin görüşüdür. Birinci görüş Cehm b. Safvân ve Ezârika fırkasından bir topluluğun görüşüdür.

[569] Diğerleri ise "Fiilin kendisiyle meydana geldiği istitaat, fiilden önce insanda mevcuttur." demişlerdir. Bu görüş Mu'tezile'nin; Muhammed b. Şebîb, Yûnus b. Avn, Sâlih Kubbe ve en-Nâşî' gibi Mürcie fırkasından bazı toplulukların; Hâricîlerden bir topluluğun ve Şîa'nın görüşüdür.

[570] Sonra bunlar da fırkalara ayrıldılar. Bir topluluk şöyle dedi: İstitaat, yapmak ve terketmek için fiille beraber olduğu halde fiilden öncedir. Bu görüş Bişr b. Mu'temir el-Bağdâdî, Dırâr b. Amr, Abdullah b. Ğatafân el-Kûfî, Ma'mer b. Amr el-Attâr el-Basrî ve Mu'tezile'den olan diğerlerinin görüşüdür.

[571] Ebu'l-Hüzeyl Muhammed b. el-Hüzeyl el-Abdî el-Basrî el-Allâf şöyle demiştir: "İstitaat elbette fiil ile birlikte olamaz, ondan önce de olamaz. Fiilin vücûd bulmasının başlangıcıyla birlikte yok olması kaçınılmazdır."

[572] Ebû İshak İbrâhim b. Seyyâr en-Nazzâm, Ali el-Esvârî ve Ebû Bekir b. Abdurrahman b. Keysân el-Esamm şöyle demiştir: "İstitaat, istitaat edenin dışındaki bir şey değildir." Aynı şekilde onlar, âcizliğin de âcizin dışındaki bir şey olmadığını söylemişlerdir. Ancak Nazzâm, aczin, istitaat sahibine giren bir afet/hastalık olduğunu ifade etmiştir.

[573] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kulun mecbur olduğunu kabul edenlere gelince, onlar bu hususta delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ fiilleri yapan/yaratan olduğuna göre ve mahlûkatından hiçbiri ona benzemediğine göre, bu durumda O'nun dışındakilerin fiil yapan/yaratan olmaması gerekir. Yine onlar, fiilin insana izafe edilmesinin manasının da böyle olduğunu söylediler. Nitekim, "Allah Zeyd'in canını aldığında "Zeyd öldü"; yine Allah binayı ikame ettiğinde "Bina ayakta durdu" dememiz böyledir.

[٥٦٨] فقالت إحداهما: الاستطاعة التي يكون الفعل بها لا يكون إلا مع الفعل ولا يتقدمه ألبتة، وهذا قول طوائف من أهل الكلام ومن وافقهم كالنجار والأشعري وأصحابهما ومحمد بن عيسى برعوث الكاتب، وبشر بن غياث المريسي وأبي عبد الرحمن العطوي وجماعة من المرجئة والخوارج وهشام بن الحكم وسليمان بن جرير وأصحابهما.

[٥٦٩] وقالت الأخرى: إن الاستطاعة التي يكون بها الفعل هي قبل الفعل موجودة في الإنسان وهو قول المعتزلة وطوائف من المرجئة كمحمد بن شبيب ويونس بن عون وصالح قبه والناشيء وجماعة من الخوارج والشيعة.

[٥٧٠] ثم افترق هؤلاء على فرق فقالت طائفة: إن الاستطاعة قبل الفعل ومع الفعل أيضًا للفعل ولتركه وهو قول بشر بن المعتمر البغدادي، وضرار بن عمرو الكوفي، وعبد الله بن غطفان، ومعمر بن عمرو العطار البصري وغيرهم من المعتزلة.

[٥٧١] وقال أبو الهزيل محمد بن الهزيل العبدي البصري العلاف لا تكون الاستطاعة مع الفعل ألبتة ولا تكون إلا قبله ولا بد وتفنى مع أول وجود الفعل.

[٥٧٢] وقال أبو إسحاق بن إبراهيم بن سيار النظام وعلي الأسواري وأبو بكر بن عبد الرحمن بن كيسان الأصم، ليست الاستطاعة شيئًا غير نفس المستطيع. وكذلك أيضًا قالوا في العجز إنه ليس شيئًا غير العاجز إلا النظام فإنه قال هو آفة دخلت على المستطيع.

[٥٧٣] **قال أبو محمد**: فأما من قال بالإجبار فإنهم احتجوا فقالوا لما كان الله تعالى فعالًا، وكان لا يشبهه شيء من خلقه وجب ألا يكون أحد فعالًا غيره، وقالوا أيضًا معى إضافة الفعل إلى الإنسان إنما هو كما تقول مات زيد. وإنما أماته الله تعالى وقام البناء وإنما أقامه الله تعالى.

[574] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu söylemin yanlışlığı, duyular ve nas ile ve de Allah'ın bize hitap ettiği ve bizim karşılıklı anlaştığımız lisan sebebiyle açıktır.

[575] Nassa gelince, Allah Teâlâ Kur'ân'da farklı bağlamlarda haber verdiği; *"(Onlar cennetliklerdir.) Yapmakta olduklarına karşılık, (orada sürekli kalacaklardır.)"*[327]; *"Ey iman etmiş olanlar Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?" (Saff 61/2); "İman edip iyi işler yapanlara gelince,..."*[328] meâlindeki âyetler, bize ait bir amel ve fiilin olduğuna delildir.

[576] Duyulara gelince; duyu organları ve aklın zorunlu ve açık kuralları sebebiyle yakînen biliriz ki; şüpheye mahal bırakmayacak eylemler konusunda, organları sağlıklı bir şekilde çalışan ile çalışmayan arasında organları bakımından açık bir fark vardır. Çünkü sağlıklı organlara sahip olan bir kimse kalkmak, oturmak ve diğer hareketleri bir engel olmaksızın kendisine ait bir ihtiyar ile yapabilir. Halbuki organları sağlıklı olmayan bir kimse bunu isteyip gayret etse bile onu asla yapamaz. Bu farkı göstermek açısından bundan daha açık beyan olamaz.

[577] Sözlükte "mucber", kendi ihtiyarı ve niyetinin aksine bir fiilin kendisinden meydana gelmesidir. Kendi ihtiyarı ve niyeti ile fiili meydana gelen kimseye gelince, böylesi bir kimse sözlükte mücber olarak isimlendirilmez. Ümmetin tamamı, güç ve kuvvetin sadece Allah'ın olduğu hususunda icmâ ettikleri halde Cebriyye fırkasının görüşünü bâtıl kabul eder ve bize ait güç ve kudretin olduğunu gerekli görürler. Fakat bizim için bu durum ancak Allah'ın dilemesi ile mümkün olur. Şâyet Cehmiyye fırkasının kabul ettiği görüş olmuş olsa idi, bu durumda "La havle vela kuvvete ila billah/güç ve kuvvet ancak Allah iledir" sözünün hiçbir manası olmazdı. Nitekim Allah Teâlâ'nın *"O, içinizden dürüst olmak isteyenler için, ancak bir öğüttür. Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz."*[329] sözü bu şekildedir. Böylece Allah Teâlâ, bize ait bir meşîetin olduğunu açıklamıştır. Ancak şu kadar var ki söz konusu meşîet, bizden değil, Allah'ın olmasını dilemesiyle olur. İşte bu, görüşümüzün delilidir. Allah'a hamd olsun.

[٥٧٤] **قال أبو محمد**: وخطأ هذه المقالة ظاهر بالحس والنص وباللغة التي بها خاطبنا الله تعالى وبها نتفاهم.

[٥٧٥] فأما النص فإن الله عز وجل قال في غير موضع من القرآن ﴿جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ ﴿لِمَ تَقُولُونَ مَا لا تَفْعَلُونَ﴾ ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾

٥ فنص تعالى على أن لنا عملا وفعلًا.

[٥٧٦] وأما الحس فإن الحواس وبضرورة العقل وببديهة علمنا يقينًا علمًا لا يخالج فيه الشك أن بين الصحيح الجوارح وبين من لا صحة بجوارحه فرقًا لائحًا لجوارحه لأن الصحيح الجوارح، يفعل القيام والقعود وسائر الحركات مختارًا لها دون مانع والذي لا صحة لجوارحه لو رام ذلك جهده لم يفعله أصلًا،

١٠ ولا بيان أبين من هذا الفرق.

[٥٧٧] والمجبر في اللغة هو الذي يقع الفعل منه بخلاف اختياره وقصده. فأما من وقع فعله باختياره وقصده فلا يسمى في اللغة مجبرًا وإجماع الأمة كلها على لا حول ولا قوة إلا بالله مبطل قول المجبرة ووجب أن لنا حولًا وقوةً ولكن لم يكن لنا ذلك إلا بالله تعالى ولو كان ما ذهبت إليه الجهمية لكان القول لا

١٥ حول ولا قوة إلا بالله لا معنى له وكذلك قول تعالى﴿لِمَن شَاءَ مِنكُمْ أَن يَسْتَقِيمَ ﴿ وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾ فنص تعالى على أن لنا مشيئة إلا أنها لا تكون منا إلا أن يشاء الله كونها وهذا نص قولنا والحمد لله رب العالمين.

[578] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir kimse vacip, mümkin ve muhal olması bakımından varlıkların unsurlarını bilirse, organların sağlıklı olanları ile sağlıklı olmayanları arasındaki farkı çok iyi anlar. Çünkü duyunun başlangıcıyla alakalı ihtiyarî hareket zorunlu değildir. İhtiyarî fiilin, sağlıklı organlara sahip olan bir kimseden meydana gelmesi mümkün olduğu halde engelli organlara sahip bir kimseden meydana gelmesi imkânsızdır. Biz zorunlu olarak biliriz ki, yatalak/kötürüm bir kimse, ayağa kalkmaya gayret etse bunu gerçekleştiremez ve ayağa kalkamayacağından yakînen emin oluruz. Halbuki sağlıklı organlara sahip olan bir kimseyi otururken gördüğümüzde, o ayağa mı kalkacak, uzanacak mı yoksa oturmaya devam mı edecek bilemeyiz. Bu eylemlerin tamamını yapması mümkündür.

[579] Sözlük açısından meseleye bakıldığında, "icbar, ikrah, ızdırar ve ğalebe" kelimeleri, eşanlamlı isimler olup bunların tamamı aynı manayı ifade ederler. Bir fiilin meydana gelmesine etki etmeyen ve onu tercih etmeyen kimselerden meydana gelen fiillerde farklılık olmaz ve elbette bu fiilin zıddının ondan meydana gelmesi düşünülemez. Tercih ettiği ve yöneldiği inanç ve hareketler açısından kendisinden zuhur eden fiillere etki eden kimseye gelince, söz konusu kişiye icbar ve ıztırar isimleri vâki olmaz. Fakat o ihtiyar sahibidir, ondan meydana gelen fiil irade edilmiş, kast edilmiş ve planlanmıştır. Karşılıklı anlaştığımız Arapçada bu ibareler bu anlamdadır.

[580] Birisi, "Iztırar lafzını, marifetlere isim olarak verip bunların zorunlu olduğunu söylediğiniz halde, niçin burada isim olarak vermekten imtina ettiniz? Halbuki size göre bunların tamamını Allah insanda yaratmıştır." derse, ona cevabımız şöyledir: Bu ikisi arasında açık bir fark vardır. O da şudur: Fâil, fiilini terk etmesi düşünülen kimsedir ve bunun ondan meydana gelmesi mümkündür. Halbuki bir delil ile bildiği şey bu şekilde değildir. Çünkü onun bundan vazgeçmesi elbette düşünülemez ve buna da imkânı yoktur. Böylece söz konusu fiile muzdar (yapmak zorunda) olduğu ortaya çıkmıştır. Buna ilaveten Allah Teâlâ, *"Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!"*[330] diyerek kendisine dua eden bir topluluğu övmüştür.

[٥٧٨] **قال أبو محمد**: ومن عرف عناصر الأشياء من الواجب والممتنع والممكن أيقن بالفرق بين صحيح الجوارح وغير صحيحها، لأن الحركة الاختيارية بأول الحس هي غير الاضطرارية، وأن الفعل الاختياري من ذي الجوارح المؤوفة ممتنع وهو من ذي الجوارح الصحيحة ممكن، وإننا ٥ بالضرورة نعلم أن المقعد لو رام القيام جهده لما أمكنه ونقطع يقينًا إنه لا يقوم، وأن الصحيح الجوارح لا ندري إذا رأيناه قاعدًا أيقوم أم يتكى أم يتمادى على قعوده وكل ذلك منه ممكن.

[٥٧٩] وأما من طريق اللغة فإن الإجبار والإكراه والاضطرار والغلبة أسماء مترادفة وكلها واقع على معنى واحد لا يختلف وقوع الفعل ممن لا يؤثره ١٠ ولا يختاره ولا يتوهم منه خلافه ألبتة. وأما من آثر ما يظهر منه من الحركات والاعتقاد ويختاره ويميل إليه هواه فلا يقع عليه اسم إجبار ولا اضطرار، لكنه مختار والفعل منه مراد متعمد مقصود ونحو هذه العبارات عن هذا المعنى في اللغة العربية التي نتفاهم بها.

[٥٨٠] فإن قال قائل فلم أبيتم هاهنا من إطلاق لفظة الاضطرار وأطلقتموها ١٥ في المعارف فقلتم إنها باضطرار، وكل ذلك عندكم خلق الله تعالى في الإنسان فالجواب أن بين الأمرين فرقًا بينًا وهو أن الفاعل متوهم منه ترك فعله، وممكن ذلك منه وليس كذلك ما عرفه يقينًا ببرهان لأنه لا يتوهم ألبتة انصرافه عنه، ولا يمكنه ذلك أصلًا فصح أنه مضطر إليها. وأيضًا فقد أثنى الله عز وجل على قوم دعوه فقالوا ﴿وَلاَ تُحَمِّلْنَا مَا لاَ طَاقَةَ لَنَا بِهِ﴾

[581] Böylece "takat, istitaat, kudret ve kuvvet"in Arapçada aynı manayı ifade eden eşanlamlı lafızlar oldukları anlaşıldı. Bunlar, ihtiyar edilmesiyle fiilin meydana gelmesi ya da ihtiyar edilmesiyle fiilin terk edilmesi mümkün olan sıfatlardır. Bu şekilde dua eden bu topluluğun taat, ameller ve günahlardan kaçınmak gibi bir kısım şeylerle mükellef tutulduklarında şüphe yoktur. Şâyet burada onlara ait güç yetirebildikleri şeyler olmasa idi, elbette bu şekilde dua etmek ahmaklık olurdu. Çünkü onlar güçlerinin yetmediği şeylerle kendilerini sorumlu tutmaması hususunda Allah Teâlâ'ya yalvarıyor olurlardı. Halbuki onların bunlardan hiçbirine gücü yoktur. Böylece onların duaları, sorumlu tuttukları şeylerden sorumlu tutulmamaları hususunda olmuş olur. Bu da kelâm açısından muhaldir. Allah Teâlâ, muhal olan bir şeyi övmekten müstağnidir. Burada fiillere yönelik bir gücün mevcut olduğu hususu bununla yakînî olarak ortaya çıkmıştır. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[582] "Allah Teâlâ fiilleri yaratan olduğuna göre O'nun dışındakilerin faal (fiilleri yapan/yaratan) olmaması gerekir" şeklindeki delil getirmelerine gelince, bazı açılardan bu görüş hatalıdır. Bunlardan biri; insanın fiilleri ve amelleri olduğuyla alakalı gelmiş olan âyetlerdir. Allah Teâlâ, *"İşledikleri herhangi bir kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Yapmakta oldukları ne kötüydü!"*[331] buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ, insana ait bir fiilin olduğunu ortaya koymuştur. Aynı şekilde biz de insanın fiillerini yaptığını söyleriz. Çünkü nas bu şekilde gelmiştir. Şâyet nas gelmemiş olsa idi, bunlardan herhangi birini isimlendirmezdik. Aynı şekilde Allah Teâlâ, "*Arzulayıp seçecekleri meyveler*"[332] buyurduğuna göre, insana ait bir ihtiyarın olduğunu anlarız. Çünkü cennet ehli ile dünya ehli, Allah Teâlâ'nın bütün fiilleri yaratması hususunda eşittirler. Allah Teâlâ'nın *"Rabbin, dilediğini yaratır ve seçer. Onların ise seçim hakkı yoktur."*[333] şeklinde buyurmasına gelince, biliriz ki Allah'ın fiili olan ve O'nun dışındakilerden nefyedilen ihtiyar (dileme, seçme), mahlûkatına izafe ettiği ve onları vasıflandırdığı ihtiyardan farklıdır. Bunu duyu organları ile de anlarız. Çünkü Allah Teâlâ'nın kendine has kıldığı ihtiyar, dilediğinde dilediği şekilde yaratma ihtiyarıdır. Bu, mahlûkatından herhangi birinin sıfatı da değildir. Allah'ın mahlûkatına izafe ettiği ihtiyara gelince, bu, herhangi bir şeye meyletmeleri ve birini diğerine tercih etmeleri bakımından onlarda yarattığı ihtiyardır. İşte bu beyanın zirvesidir. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[٥٨١] وقد علمنا أن الطاقة والاستطاعة والقدرة والقوة في اللغة العربية ألفاظ مترادفة كلها واقع على معنى واحد وهذه صفة من يمكن عنه الفعل باختياره أو تركه باختياره ولا شك في أن هؤلاء القوم الذين دعوا هذا الدعاء قد كلفوا شيئًا من الطاعات والأعمال، واجتناب المعاصي. فلولا إن هاهنا أشياء لهم بها طاقة ٥ لكان هذا الدعاء حمقًا لأنهم كانوا يصيرون داعين الله عز وجل في ألا يكلفهم ما لا طاقة لهم به، وهم لا طاقة لهم بشيء من الأشياء، فيصير دعاؤهم في ألا يكلفوا ما قد كلفوه وهذا محال من الكلام، والله تعالى لا يثني على المحال فصح بهذا أن ها هنا طاقة موجودة على الأفعال وبالله تعالى التوفيق.

[٥٨٢] وأما احتجاجهم بأن الله تعالى لما كان فعالًا وجب ألا يكون فعال ١٠ غيره فخطأ من القول لوجوه. أحدها أن النص قد ورد بأن للإنسان أفعالًا وأعمالًا قال تعالى ﴿كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَن مُّنكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾ فأثبت الله لهم الفعل وكذلك نقول إن الإنسان يصنع لأن النص قد جاء بذلك ولولا النص ما أطلقنا شيئًا من هذا وكذلك لما قال الله تعالى ﴿وَفَاكِهَةٍ مِّمَّا يَتَخَيَّرُونَ﴾ علمنا أن للإنسان اختيارًا لأن أهل الدنيا وأهل الجنة سواء في أنه ١٥ تعالى خالق أعمال الجميع، على أن الله تبارك وتعالى قال ﴿وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ﴾ فعلمنا أن الاختيار الذي هو فعل الله تعالى وهو منفي عن سواه هو غير الاختيار الذي أضافه إلى خلقه ووصفهم به ووجدنا هذا أيضًا حسًا لأن الاخنبار الذي توحد الله تعالى به، وهو أن يفعل ما يشاء كيف شاء وإذا شاء وليست هذه صفة شيء من خلقه. وأما الاختيار الذي ٢٠ أضافه الله تعالى إلى خلقه فهو ما خلق فيهم من الميل إلى شيء ما، والإيثار له على غيره فقط وهنا غاية البيان وبالله تعالى التوفيق.

[583] Bunlardan biri de şudur: İsimler konusundaki müştereklik benzeşmeyi (teşabüh) gerektirmez. Görmüyor musunuz ki bizler, "Allah diridir ve insan diridir" deriz. Yüce Allah halîm, alîm, kerîm ve hakîm olduğu halde insanın da halîm, alîm, kerîm ve hakîm olduğunu söyleriz. Bu durum, benzeşmeyi tartışmasız bir şekilde gerektirmez. Ancak benzeşme, vasfedilen varlıklarda mevcut olan sıfatlarla gerçekleşir. Bu ikisi arasında bir fark vardır. Çünkü gerçekleşen fiil Allah Teâlâ'dan gelmektedir. Bizden meydana gelen fiil ise, Allah'ın onu yaratması, cisim ya da araz, hareket ya da sakinlik, marifet ya da irade, olumsuzluk ya da bir fikir kılmasıdır. Allah, kendisinden bir gayret olmaksızın bunları bizde yaratır ve bunları bir illet olmaksızın yapar. Bize gelince, -onu yaratmadığımız halde- bir fiilin bize ait olması, bir menfaatin elde edilmesi ya da bir zararın defedilmesi için, aziz ve celil olan Allah'ın söz konusu fiili bizde yaratması, ona dair ihtiyarımızı yaratması ve bizde ortaya çıkarması şeklindedir.

[584] İstitaatin fiilden önce olduğunu söyleyen kimselere gelince, onların delillerinin dayanağı, kâfir bir kimsenin şu iki durumun birinden uzak olamayacağını söylemeleridir: Ya iman ile emredilmiştir ya da emredilmemiştir. Eğer sizler, onun iman ile emredilmediğini söylerseniz, bu katıksız bir küfürdür, Kur'ân'a ve icmâya aykırıdır. Eğer sizler, onun iman ile emredildiğini söylerseniz ki bu şekilde söylüyorsunuz, bu durumda şu iki halin birinden uzak kalamazsınız: Ya söz konusu kişi emredildiği şeye güç yetiriyor olduğu halde bununla emredilmiş olur,- ki bu bizim görüşümüzdür, sizin değil-, ya da emredildiği şeye güç yetiremediği halde bununla emredilmiş olur. Bu durumda da Allah Teâlâ'ya kişinin gücünün yetmediği şeyle teklifi nispet etmiş olursunuz. Bu durumda âmânın görmekle, kötürümün (yatalak) koşmakla veya havaya fırlamakla sorumlu tutulması ilzam eder. Bunların tamamı da haksızlık ve zulümdür. Haksızlık ve zulüm ise aziz ve celil olan Allah'tan nefyedilmiştir.

[585] Onlar şöyle dediler: Kişi, Allah tarafından kendisine verilen bir istitaatla fiilini yapabilir. Söz konusu istitaat ya fiil mevcut olduğu halde veya fiil mevcut olmadığı halde kişiye verilmiştir. Eğer söz konusu istitaat, fiil mevcut olduğu halde kişiye verilmiş ise, bu durumda istitaate ihtiyaç yoktur. Zira istitaat ile gerçekleşsin diye istitaate muhtaç olan bu fiil zaten var olmuştur.

[٥٨٣] ومنها أن الاشتراك في الأسماء لا يقع من أجله التشابه، ألا ترى أنك تقول الله الحي والإنسان حي والإنسان حليم كريم عليم، والله تعالى حليم كريم عليم فليس هذا يوجب اشتباهًا بلا خلاف وإنما يقع الاشتباه بالصفات الموجودة في الموصوفين والفرق بين الفعل الواقع من الله عز وجل والفعل الواقع منا هو أن الله تعالى اخترعه وجعله جسمًا أو عرضًا أو حركةً أو سكونًا أو معرفةً أو إرادةً أو كراهيةً وفعل عز وجل كل ذلك فينا بغير معاناة منه وفعل تعالى لغيره علة وأما نحن فإنما كان فعلًا لنا لأنه عز وجل خلقه فينا، وخلق اختيارنا له وأظهره عز وجل فينا محمولًا لاكتساب منفعة أو لدفع مضرة ولم نخترعه نحن.

[٥٨٤] وأما من قال بالاستطاعة قبل الفعل: فعمدة حجتهم أن قالوا لا يخلو الكافر من أحد أمرين. إما أن يكون مأمورًا بالإيمان: أو لا يكون مأمورًا به فإن قلتم إنه غير مأمور بالإيمان فهذا كفر مجرد، وخلاف للقرآن والإجماع، وإن قلتم هو مأمور بإيمان وهكذا تقولون. فلا يخلو من أحد وجهين. إما أن يكون أمر وهو يستطيع ما أمر به. فهذا قولنا لا قولكم أو يكون أمر وهو لا يستطيع ما أمر به. فقد نسبتم إلى الله عز وجل تكليف ما لا يستطاع ويلزمكم أن تجيزوا تكليف الأعمى أن يرى، والمقعد أن يجري أو يطلع إلى السماء وهذا كله جور وظلم والجور والظلم منفيان عن الله عز وجل.

[٥٨٥] وقالوا: إذ لا يفعل المرء فعلًا إلا بإستطاعة الموهوبة من الله عز وجل، ولا تخلو تلك الاستطاعة من أن يكون المرء أعطيها والفعل موجود أو أعطيها والفعل غير موجود. فإن كان أعطيها والفعل موجود فلا حاجة به إليها. إذ قد وجد الفعل منه الذي يحتاج إلى الاستطاعة ليكون ذلك الفعل بها.

[586] Eğer fiil mevcut olmadığı halde kişiye istitaat verilmiş ise, istitaat fiilden öncedir, bu da bizim görüşümüzdür. Nitekim Allah Teâlâ, *"Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."* [334] buyurur. Şâyet istitaat fiilden önce gelmese idi, bu durumda hacca gitmeden önce hiçbir kimsenin hacca gitmesi gerekli olmazdı, dediler. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir."*[335], *"Kimin de buna gücü yetmezse altmış fakiri doyurmalıdır."*[336] Şâyet oruca ait istitaat, oruca tekaddüm etmemiş olsa idi, bu durumda hiç kimsenin kefaret orucu tutması lazım gelmezdi.

[587] Yine Allah Teâlâ, *"Eğer gücümüz yetseydi, elbette sizinle beraber çıkardık" diye Allah'a yemin edeceklerdir. Onlar kendilerini helâke sürüklüyorlar. Allah, biliyor ki onlar kesinlikle yalancıdırlar."*[337] buyurmuştur. Böylece çıkma istitaatının, çıkma fiili olmamakla birlikte mevcut olduğu sahîh olmuştur. Yine Allah Teâlâ, *"O hâlde, gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının."*[338] buyurmuştur. Onların, fiillerin yaratılması konusunda da itirazları vardır. İnşallah biz bunları açıklayacağız. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

İstitaat Nedir?

[588] Ebû Muhammed şöyle dedi: İstitaatin manasını incelemeden ve bununla murat edilen şeyi bilmeden ve onun zikredilmesiyle neyin tabir edildiğini anlamadan bu lafzın hükmüne dair konuşmak, onun hakikatine vakıf olmayı zorlaştırır. Bu yüzden ilk olarak istitaatin manası üzerinde durulması gerekir. Bu konuda konuştuğumuz ve -Allah'ın güç ve kuvveti ile- bu görüşlerin hatalı olanlarından doğru olanlara -Allah'ın yardım ve desteğiyle- yaklaştığımız zaman -başarı Allah'tandır- şöyle deriz:

[589] "İstitaat, müsteti'dir (yani istitaat edenin kendisidir)." şeklinde söyleyen bir kimsenin görüşü, fesadın zirvesindeki bir görüştür. Şâyet bunu söyleyen kimsenin Arapçayla, isimler ve müsemmâların (isimlendirilenlerin) hakikatiyle, cevher ve arazların mâhiyetiyle alakalı ufak bir bilgisi olsa idi elbette bu saçmalığı dile getirmezdi.

[٥٨٦] وإن كان أعطيها والفعل غير موجود فهذا قولنا: إن الاستطاعة قبل الفعل قالوا والله تعالى يقول ﴿وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا﴾ قالوا: فلو لم تتقدم الاستطاعة الفعل لكان الحج لا يلزم أحدًا قبل ان يحج. وقال تعالى ﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ﴾ وقال تعالى ﴿فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعَامُ ٥ سِتِّينَ مِسْكِينًا﴾ فلو كانت الاستطاعة للصوم لا تتقدم الصوم ما لزمت أحدًا الكفارة به.

[٥٨٧] وقال تعالى ﴿وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ﴾ فصح أن استطاعة الخروج موجودة مع عدم الخروج. وقال تعالى ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ﴾ ولهم أيضًا في خلق الأفعال ١٠ اعتراض نذكره إن شاء الله تعالى، وبالله التوفيق، والحمد لله رب العالمين.

باب ما الاستطاعة

[٥٨٨] **قال أبو محمد**: إن الكلام على حكم لفظ قبل تحقيق معناها ومعرفة المراد بها؟ وعن أي شيء يعبر بذكرها؟ طمس للوقوف على حقيقتها، فينبغي أولًا أن نوقف على معنى الاستطاعة، فإذا تكلمنا عليه وقررناه بحول الله تعالى وقوته ١٥ سهل الإشراف على صواب هذه الأقوال من خطئها بعون الله تعالى وتأييده، فنقول وبالله تعالى نتأيد.

[٥٨٩] إن من قال إن الاستطاعة هي المستطيع قول في غاية الفساد، ولو كان لقائله أقل علم باللغة العربية ثم بحقائق الأسماء والمسميات ثم بماهية الجواهر والأعراض لم يقل هذا السخف.

[590] Lisana gelince, Arapçada istitaat kelimesi "istetaâ, yestetîu, istitaeten" fiilinin mastarıdır. Mastar, fâilin eylemi ve onun sıfatıdır. Nitekim vurmak, vuranın eylemidir; Kırmızılık, kırmızının sıfatıdır; kırmızılaşmak ise kırmızı olanın sıfatıdır ve benzeri gibi. Sıfat ve fiil, şüphesiz bizden olan fâildeki ve mevsuftaki iki arazdır. Mastarlar ise müsemmâların fiilleridir, isimler ise her bir lisan ehlinin icmâsı iledir.

[591] Bizim ve onların konuştuğumuz lisandaki "istitaat" güç yetirendeki bir sıfat olduğuna göre, bu durumda biz sıfatın mevsufun dışında olduğunu zorunlu olarak biliriz. Çünkü sıfatlar mevsufu takip eder; biri geçer diğeri gelir. Şâyet sıfat mevsuf olmuş olsa idi, bu durumda sıfatlardan gelip geçenler, devam eden/bâki olan mevsuf olurdu. Elbette bunun dışındakine imkân yoktur. Öyleyse şüphesizgelip geçen bâki olandan farklıdır. Ve dolayısıyla sıfatlar kendileriyle vasıflanan varlıklardan farklıdır. Bunun dışındaki bir açıklama bizatihi muhaldir ve akıl karışıklığıdır.

[592] Şâyet onlar, "İstitaat ne *istetaa* fiilinin mastarıdır, ne de güç yetirenin sıfatıdır." derlerse, büyüklenip kendi görüşlerinde ısrar ederler ve Kur'ân'ın nazil olduğu lisanın dışında yeni bir lisan getirmiş olurlar. Öyle ki bu lisanda istitaat kelimesi çekişme ve tartışma anlamındadır. Her kim lisana ait lafızlardan birini -onları taşıyan bir nas ya da şeriattan kaynaklanan bir icmâ olmadan- lisanda vaz edildikleri manayı değiştirirse, akıl ve haya sahiplerinin hükümlerinden ayrılır ve kendisiyle konuşulamayacak kimselere dâhil olur. Birisi, "Namaz sizin kastettiğiniz şey değildir, ancak o şöyle şöyle bir iştir." ve "Su şaraptır.", demekten âciz değildir. Bu söylemde hakikatlerin tamamının iptal edilmesi vardır.

[593] Bunlara ilaveten biz, birisini, gücü yeten birisi olarak bilirken, sonra uzuvlarına arız olan bir uyuşukluktan, bir ağırlık ve tutulmadan ya da baygınlıktan dolayı gücü yetmeyen birisi olarak görürüz. O aynıyla mevcuttur ve ondan bir şey eksilmiş değildir. Dolayısıyla istitaatten yok olan şeyin güç yetirenin dışında olduğu zorunlu olarak bilinir. Öyle ki güç yetiren kimse vardır ve ondan bir şey kaybolmamıştır. Bu, müşahede ve duyular vasıtasıyla bilinen bir iştir. Biz, bu yolla, istitaatin güçlü ya da zayıf olmayı kabul eden bir araz olduğunu kesin olarak bilir ve "daha güçlü bir istitaat ve daha zayıf bir istitaat" şeklinde deriz.

[٥٩٠] أما اللغة فإن الاستطاعة إنما هي مصدر استطاع يستطيع استطاعة والمصدر هو فعل الفاعل وصفته كالضرب الذي هو فعل الضارب والحمرة التي هي صفة الأحمر، والاحمرار الذي هو صفة المحمر وما أشبه هذا، والصفة والفعل عرضان بلا شك في الفاعل منا وفي الموصوف. والمصادر هي أحداث المسمين، بالأسماء بإجماع من أهل كل لسان.

[٥٩١] فإذا كانت الاستطاعة في اللغة التي بها نتكلم نحن وهم، إنما هي صفة في المستطيع، فبالضرورة نعلم أن الصفة هي غير الموصوف، لأن الصفات تتعاقب عليه، فتمضي صفة وتأتي أخرى، فلو كانت الصفة هي الموصوف. لكان الماضي من هذه الصفات هو الموصوف الباقي، ولا سبيل إلى غير هذا ألبتة. فإذ لا شك في أن الماضي هو غير الباقي، فالصفات هي غير الموصوف بها، وما عدا هذا فهو من المحال والتخليط.

[٥٩٢] فإن قالوا: إن الاستطاعة ليست مصدر استطاعة ولا صفة المستطيع كابروا وأتوا بلغة جديدة غير اللغة الذي نزل بها القرآن والتي لفظة الاستطاعة التي فيها نتنازع إنما هي كلمة من تلك اللغة ومن أحال شيئًا من الألفاظ اللغوية عن وضوعها في اللغة بغير نص محيل لها ولا بإجماع من أهل الشريعة. فقد فارق حكم أهل العقول والحياء وصار في نصاب من لا يتكلم معه، ولا يعجز أحد أن يقول: إن الصلاة ليست ما تعنون بها وإنما هي أمر كذا والماء هو الخمر، وفي هذا بطلان الحقائق كلها.

[٥٩٣] وأيضًا فإننا نجد المرء مستطيعًا ثم نراه غير مستطيع لخدر عرض في أعضائه أو لتكتيف وضبط أو لإغماء وهو بعينه قائم لم ينتقص منه شيء فصح بالضرورة. أن الذي عدم من الاستطاعة هو غير المستطيع الذي كان ولم يعدم هذا أمر يعرف بالمشاهدة والحس، وبهذا أيقنا أن الاستطاعة عرض من الأعراض يقبل الأشد والأضعف، فنقول: استطاعة أشد من استطاعة، واستطاعة أضعف من استطاعة.

[594] Yine istitaatin bir zıddı vardır, o da acz'dir. Arazlar yeşil ve beyaz, ilim ve cehalet, hatırlamak ve unutmak ve benzeri gibi, boyutun iki yönüne taksim edilen arazlar şeklinde olurlar. Bunların tamamı müşahede ile bilinen bir durumdur. Bunları, ancak kalbi ve duyuları kör olan ve zorunluluğu kabul etmekte inatçılık gösteren bir kimse inkâr edebilir. Güç yetiren şey (*müstetî'*) bir cevherdir ve cevherin bir zıddı yoktur. Böylece zorunlu olarak ortaya çıkmıştır ki; istitaatşüphesiz güç yetirenin dışındadır. Şâyet istitâat güç yetirenin kendisi olmuş olsaydı; bu durumda acziyet de dün güç yetiren olduğu halde bugün âciz olan olurdu. Buna göre âcizlik güç yetirenin kendisi olmuş olurdu. Şâyet bunusürdürecek olsalar, bir işteki acziyetin o işe güç yetirme manasına gelmesi gerekirdi ki bu açıkça imkânsızdır.

[595] Eğer onlar, "Âcizlik, güç yetirenden farklıdır.O güç yetirene arız olan bir afettir." derlerse, onlara "İstitaat, güç yetirenin kendisidir." demelerinden hareketle aralarında ki fark nedir? diye sorulur. Onlar, âcizliğin âcizin kendisi olmasını menettiler. Bu konuda bir farkın olmasının imkânı yoktur. Bizzat bununla, "istitaat, tam olarak güç yetirenin bir kısmıdır" şeklinde diyen kimsenin sözü iptal olur. Çünkü araz, cisme ait bir kısım olamaz.

[596] "İstitaat; iğne, kova, urgan ve benzerleri gibi, fiile götüren şeylerin tamamıdır." diyen kimseye gelince, bu müşahedenin iptal ettiği yanlış bir görüştür. Çünkü bazen bu aletler mevcut olabilir ama uzuvlar sağlıklı değildir. Böylece fiilin meydana gelmesi mümkün olmaz.

[597] Eğer onlar, "bazen bu uzuvlar sağlıklı olabilir ama bu aletler yoktur. Bu sebeple fiilin meydana gelmesi yine mümkün olmaz" derlerse, onlara şöyle deriz: Doğru söylediniz, bu aletler var olmakla birlikte fiil tamam olur. Ancak manası konusunda tartıştığımız "istitaat" lafzı, karşılıklı anlaştığımız lisanda vaz'edilmiş ve "güç yetiren kimse"de murat ettiğimiz arazları ifade ettiğimiz bir lafızdır. Bir âyet ya da icmâ olmaksızın hiç kimse kendi görüşüne dayanarak bu lafzı vaz'edildiği manadan başka bir manaya dönüştüremez. Şâyet bu caiz olsa idi, hakikatler ortadan kalkar ve karşılıklı anlaşma ebediyen mümkün olmazdı. Nitekim biz, yakînen biliriz ki; birbirimizleanlaştığımız lisanda istitaat lafzı kesinlikle ip, üvendire veya iğne anlamında kullanılmamıştır.

[٥٩٤] وأيضًا فأن الاستطاعة لها ضد وهو العجز، والأضداد لا تكون إلا أعراضًا تقتسم طرفي البعد، كالخضرة والبياض والعلم والجهل والذكر والنسيان وما أشبه هذا وهذا كله أمر يعرف بالمشاهدة ولا ينكره إلا أعمى القلب والحواس ومعاند مكابر للضرورة. والمستطيع جوهر، والجوهر لا ضد له، فصح بالضرورة أن الاستطاعة هي غير المستطيع بلا شك. وأيضًا فلو كانت الاستطاعة هي المستطيع لكان العجز أيضًا هو العاجز والعاجز هو المستطيع بالأمس. فعلى هذا يجب أن العجز هو المستطيع، فإن تمادوا على هذا، لزمهم أن العجز عن الأمر هو الاستطاعة عليه. وهذا محال ظاهر.

[٥٩٥] فإن قالوا إن العجز غير المستطيع وهو آفة دخلت على المستطيع، سئلوا عن الفرق الذي من أجله قالوا إن الاستطاعة هي المستطيع، ومنعوا أن يكون العجز هو العاجز ولا سبيل إلى وجود فرق في ذلك، وبهذا نفسه يبطل قول من قال: إن الاستطاعة هي بعض المستطيع سواء بسواء لأن العرض لا يكون بعضًا للجسم.

[٥٩٦] وأما من قال إن الاستطاعة كل ما يوصل به إلى الفعل كالإبرة والدلو، والحبل، وما أشبه ذلك فقول فاسد تبطله المشاهدة لأنه قد توجد هذه الآلات وتعدم صحة الجوارح لا يمكن الفعل.

[٥٩٧] فإن قالوا: قد تعدم هذه الآلات وتوجد صحة الجوارح ولا يمكن الفعل، قلنا صدقتم، وبوجود هذه الآلات يتم الفعل إلا أن لفظة الاستطاعة التي في معناها نتنازع: هي لفظة قد وضعت في اللغة التي بها نتفاهم ونعبر عن مرادنا على عرض في المستطيع. فليس لأحد أن يصرف هذه اللفظة عن موضوعها في اللغة برأيه من غير نص ولا إجماع. ولو جاز هذا لبطلت الحقائق ولم يصح تفاهم أبدًا. وقد علمنا يقينًا أن لفظة الاستطاعة لم تقع قط في اللغة التي بها نتفاهم على حبل ولا على مهماز ولا على إبرة.

[598] Şâyet onlar, "İbn Ömer, İbn Abbâs (Allah onlardan razı olsun) gibi lisanın önde gelen âlimlerinden, istitaat kelimesinin "zad" (erzak) ve "râhile" (dişi binek devesi) manasına geldiği hususu sahîh olarak gelmiştir" derlerse, onlara şöyle denilir: Evet, bu doğrudur. Ancak Arapça bilenhiç kimse onların (İbn Ömer v İbn Abbâs) bununla, zad ve rahilenin varlığıyla sahib olunacak kuvveti kastettiklerinde ihtilaf etmemiştir. Bunun delili şudur: Dünyada erzak ve develer çoktur. Bunların dünyada çokça var olmaları, bunları bulamayan kimselere haccın farz oluşunu gerekli kılmaz. Böylece zorunlu olarak sahîh olmuştur ki, onlar bununla erzak ve deve getirebilmeye kadir olmayı kastetmiştir. Buna kadir olma/kuvvet, dediğimiz gibi bir arazdır. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[599] Eğer onlar, Allah Teâlâ'nın *"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz."*[339] şeklindeki sözünü zikrederlerse de, görüş bu şekildedir. Çünkü bu, bizim görüşümüzün delilidir. Çünkü kuvvet arazdır ve savaş atları da arazdır. Böylece bu görüş de düşmüştür. Bu görüşlerin tamamı düştüğüne göre, istitaatın arazlardan bir araz olduğu ortaya çıkmıştır. Böylece bize gereken şey bu arazların neler olduklarını bilmektir? -Allah'ın yardımı ve desteğiyle- bu konuya nazar ettiğimizde ve bu fiilin -fiilin kendisiyle yapıldığı- sağlıklı uzuvlara sahip kimsenin ihtiyarıyla gerçekleştiğini zorunlu olarak anladığımızda; yakînen anlaşılmış olur ki uzuvların selamette olması ve engellerin kaldırılması istitaattir. Sonra düşünürüz, öyle ki fiilin irade edilmesi bu sâlim uzuvlara izafe edilinceye kadar bu sâlim uzuvlar fiili ihtiyari olarak yapmıyor. Böylece iradenin istitaatıharekete geçirici olduğunu anlıyoruz. Ancak iradenin istitaat olduğunu söylemeyiz. Çünkü hareket etmekten âciz olan herkes, irâde ettiği halde istitaat sahibi/güç yetirebilen değildir. Bir fiili yapmaktan âciz olanın bu konuda fiile yönelik bir istitaatının olmadığını zorunlu olarak biliriz. Çünkü bu ikisi birbirinin zıddıdır ve zıtlar bir arada bulunamazlar. Ayrıca iradenin istitaatın bir kısmı olması da söz konusu değildir. Çünkü böyle bir şeyden, mürid (irade eden) âcizin bir şeye istitaatinin olduğu lazım gelir. Çünkü istitaatin bir kısmı da istitaattir; aczin bir kısmı da âcizliktir. Dolayısıyla bir fiili yapmaktan âciz olan bir kimsenin ona istitaatinin olması elbette imkânsızdır.

[٥٩٨] فإن قالوا: قد صح عن أئمة اللسان كابن عباس وابن عمر، رضي الله عنهما، أن الاستطاعة زاد وراحلة. قيل: لهم نعم وقد صح هذا ولا خلاف بين أحد له فهم باللغة أنهما عنيًا بذلك القوة على وجود زاد وراحلة، وبرهان ذلك أن الزاد والرواحل كثير في العالم وليس كونهما في العالم موجبًا عندهما فرض الحج على ما لا يجدهما. فصح ضرورة أنهما عنيا بذلك القوة على إحضار زاد وراحلة، والقوة على ذلك عرض كما قلنا: وبالله تعالى التوفيق.

[٥٩٩] وهكذا القول أيضًا إن ذكروا قول الله عز وجل ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ﴾ لأن هذا هو نص قولنا إن القوة عرض، ورباط الخيل عرض، فسقط هذا القول أيضًا، والحمد لله رب العالمين. فإذ قد سقطت هذه الأقوال كلها وصح أن الاستطاعة عرض من الأعراض، فواجب علينا معرفة ما تلك الأعراض؟ فنظرنا ذلك بعون الله عز وجل وتأييده فوجدنا بالضرورة الفعل لا يقع باختيار إلا من صحح الجوارح التي يكون بها ذلك الفعل. فصح يقينًا أن سلامة الجوارح وارتفاع الموانع استطاعة ثم نظرنا سالم الجوارح لا يفعل مختارًا إلا حتى يستضيف إلى ذلك إرادة الفعل، فعلمنا أن الإرادة أيضًا محركة للاستطاعة ولا نقول: إن الإرادة استطاعة لأن كل عاجز عن الحركة فهو مريد لها وهو غير مستطيع، وقد علمنا ضرورة أن العاجز عن الفعل فليس فيه استطاعة للفعل لأنهما ضدان، والضدان لا يجتمعان معًا. ولا يمكن أيضًا أن تكون الإرادة بعض الاستطاعة لأنه كان يلزم من ذلك إن في تعاجز المريد استطاعة ما لأن بعض الاستطاعة استطاعة وبعض العجز عجز ومحال أن يكون في العاجز عن الفعل استطاعة له ألبتة.

[600] İstitaat, âcizlik değildir. Muhakkak ki bir şeye güç yetiren bir kişi birçok şeyi yapmaktan âcizdir. Dolayısıyla onun güç yetirdiği şeye yönelik istitaati vardır, güç yetiremediği şeylere yönelik olarak aczi vardır. Buradaki acz, kişinin gücünün yettiği şeylerdeki istitaatinin dışındadır.

[601] Sonra bakarız ve fiili murat eden sağlıklı uzuvlara, bazan fiilin dışında bir engel arız olabileceğini, bu engel sebebiyle sağlıklı uzuvların fiili yapmaya asla muktedir olamayacaklarını anlarız. Böylece burada istitaatin kendisiyle tamamlandığı başka bir şeyin olduğunu ve ancak bunun vesilesi ile istitaatin gerçekleşeceğini biliriz. O da, zorunlu olarak kuvvettir. Çünkü istitaat kuvvettir. O zaman bu şey, kaçınılmaz olarak kuvvettir. Allah Teâlâ'nın kuvvetiverenolması sebebiyle, onun Allah katından gelen bir şey olduğunu biliriz. Zira bu kuvvet aziz ve celil olan Allah'ın (yaratması) olmaksızın hiç kimse için mümkün olmaz. Böylece zorunlu olarak istitaatin, engellerin kaldırılmasıyla birlikte uzuvların sıhhati olduğu hususu doğru olmuş olur. Fiilden önce bu iki yön, Allah katından olan diğer bir kuvvettir. Bu yönün fiille birlikte beraber olması fiili meydana getirir. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[602] Bu görüşümüzün sıhhatine yönelik delillerden biri şudur: Ümmetin tamamı, dalâlete düşmekten (hızlân) dolayı istiaze, istiane ve Allah Teâlâ'dan başarı isteme hususunda icmâ etmiştir. Böylece Allah'tan insana bir kuvvet gelir ve bununla insan güzel işler yapar. Bu da tevfîk, te'yid ve ismet diye isimlendirilir. Yine Allah'tan insana bir kuvvet gelir ve bununla insan çirkin işler yapar. Bu da icmâ ile hızlân diye isimlendirilir. Ayrıca Allah'tan insana bir kuvvet gelir ve bununla insan taat ve günah olmayan işler yapar. Bu da avn, kuvvet ya da havl diye isimlendirilir. Böylece bu sözün doğruluğu ile müslümanların bu görüşünün doğruluğu ortaya çıkmış olur. Güç ve kuvvet sadece Allah'a aittir.

[603] Birisinin bir fiil yapabilmesi ancak kuvvet ile olur. Yine kişinin Allah'ın ona verdiğinin dışında hiçbir kuvvetinin olmadığı da ortaya çıktı. Bu "teysir" diye isimlendirilir. Allah Resulü (s.a.) "Her müyesser kendisi için yaratılan şeyden dolayıdır"[340] buyurmuştur.

[٦٠٠] فالاستطاعة ليست عجزًا فمن استطاع على شيء وعجز عن أكثر منه ففيه استطاعة على ما يستطيع عليه، هي غير الاستطاعة التي فيه على ما استطاع عليه، وبالله تعالى التوفيق.

[٦٠١] ثم نظرنا فوجدنا السالم الجوارح المريد للفعل قد يعترضه دون الفعل مانع لا يقدر معه على الفعل أصلًا. فعلمنا أن هاهنا شيئًا آخر به تتم الإستطاعة ولا بد، وبه يوجد الفعل، فعلمنا ضرورة أن هذا الشيء إذ هو تمام الاستطاعة ولا تصح الاستطاعة إلا به. فهو باليقين قوة إذ الاستطاعة قوة وأن ذلك الشيء قوة بلا شك. فقد علمنا أنه ما أتى به من عند الله تعالى لأنه تعالى مؤتي القوى إذ لا يمكن ذلك لأحد دونه عز وجل فصح ضرورة أن الإستطاعة صحة الجوارح مع ارتفاع الموانع، وهذان الوجهان قبل الفعل وقوة أخرى، من عند الله عز وجل وهذا الوجه مع الفعل باجتماعهما يكون الفعل وبالله تعالى التوفيق.

[٦٠٢] ومن البرهان على صحة هذا القول: إجماع الأمة كلها على سؤال الله تعالى التوفيق والاستعاذة به من الخذلان. فالقوة التي ترد من الله تعالى على العبد فيفعل بها الخير تسمى بالإجماع توفيقًا وعصمةً وتأييدًا والقوة التي ترد من الله تعالى فيفعل العبد بها الشر تسمى بالإجماع خذلانًا. والقوة التي ترد من الله تعالى على العبد فيفعل بها ما ليس طاعة ولا معصية تسمى عونًا أو قوةً أو حولًا وتبين من صحة هذا صحة قول المسلمين، لا حول ولا قوة إلا بالله.

[٦٠٣] والقوة لا تكون لأحد ألبتة فعل إلا بها فصح أنه لا حول ولا قوة لأحد إلا بالله العلي العظيم وكذلك يسمى تيسيرًا قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "كل ميسر لما خلق له."

[604] Mu'tezilenin tamamı, istitaatin Allah Teâlâ'nın fiili olduğu ve kişinin ancak Allah'ın verdiği kuvvet ile hayrı ve şerri yapabileceği hususunda bize muvafakat etmiştir. Ancak onlar, istitaatin hayır ve şerri yapmaya uygun olduğunu söylemişlerdir.

[605] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu konudaki sözün özü şudur: Haberlerin unsurları; muhal, vacip ve bu ikisi arasındaki mümkün olmak üzere üç tanedir. Bu aklın zarureti, duyular ve temyiz ile bilinen bir durumdur. Durum bu şekilde olunca, uzuvların sağlıklı ve engellerin kaldırılmış olması istitaattir ve bununla -ne vacip ne de muhal olmadığı halde- fiilin vücûd bulması mümkündür. Bundan sonra fiil imkânsız olur. Zira uzuvların sıhhatini ortadan kaldıran ya da fiili yapmaya bir manisi bulunan için (fiilin gerçekleşmesi için) bir yol yoktur. Uzuvlar sağlam ve engellerin kaldırılmış ise, burada fiil bazan meydana gelir, bazan da gelmez. İşte bu fiilden önce var olan istitaattir. Bunun delili ise Allah Teâlâ'nın *"Eğer gücümüz yetseydi, elbette sizinle beraber çıkardık." diye Allah'a yemin edeceklerdir. Onlar kendilerini helâke sürüklüyorlar. Allah, biliyor ki onlar kesinlikle yalancıdırlar."*[341] şeklindeki sözüdür. Böylece Allah Teâlâ, onları, huruçtan önceki huruca istitaatlerinin imkânı hususunda yalanlamıştır. Yine bunun delili, Allah Teâlâ'nın *"Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."*[342] meâlindeki sözüdür. Şâyet burada istitaat, kişinin hacca gitme fiili olan eylemden önce olmasa idi, elbette hacca gitmek sadece hacceden kimseye gerekli olurdu. Ve birisi haccı terk etmesi sebebiyle âsi olmazdı. Çünkü hacca gidinceye kadar haccetmeye güç yetiremediğinden dolayı onun hacca gitmesi gerekmez, hac ile de sorumlu değildir. Nitekim Allah Teâlâ'nın *"Bunlara imkân bulamayanın, iki ay ard arda oruç tutması gerekir."*[343], *"Kimin de buna gücü yetmezse altmış fakiri doyurmalıdır."*[344] sözü de böyledir. Şâyet "oruç tutmadan önce oruca güç yetirme" sözüne ait bir görünüm olmasa idi, elbette orucun gerekliliğiyle muhatap olmazdı. Kişi azat edecek bir köle bulamayınca, kölelerin yokluğundan dolayı âyetin hükmü sadece fakirleri doyurmanın zorunlu olması şeklinde olurdu. Bu da bâtıldır.

[٦٠٤] وقد وافقنا جميع المعتزلة على أن الاستطاعة فعل الله عز وجل وأنه لا يفعل أحد خيرًا ولا شرًا إلا بقوة أعطاه الله تعالى إياها إلا أنهم قالوا يصلح بها الخير والشر معًا.

[٦٠٥] **قال أبو محمد**: فجملة القول في هذا بأن عناصر الأخبار ثلاثة وهو ممتنع أو واجب أو ممكن بينهما. هذا أمر بضرورة الحس والتمييز، فإذا الأمر كذلك فإن صحة الجوارح وارتفاع الموانع استطاعة بها يمكن وجود الفعل ويكون لا واجبا ولا ممتنعا. وبعدم يكون الفعل ممتنعا، إذ لا سبيل لعادم صحة الجوارح أو من له مانع إلي الفعل. وأما الصحيح الجوارح المرتفع الموانع فقد يكون منه الفعل وقد لا يكون فهذه هي الاستطاعة الموجودة قبل الفعل برهان ذلك قول الله عز وجل حكاية عن القائلين ﴿لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنفُسَهُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ﴾ فأكذبهم الله في إنكارهم استطاعة الخروج قبل الخروج، وقوله تعالى ﴿وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا﴾ فلو لم تكن هنا استطاعة قبل فعل المرء الحج لما لزم الحج إلا من حج فقط ولما كان أحد عاصيًا بترك الحج لأنه أن لم يكن مستطيعًا للحج حتى يحج فلا حج عليه ولا هو مخاطب بالحج وقوله تعالى ﴿فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا﴾ فلو لم يكن على المظاهر العائد لقوله إستطاعة على الصيام قبل أن يصوم لما كان مخاطبًا بوجوب الصوم عليه. إذا لم يجد الرقبة أصلًا ولكان حكمه مع عدم الرقبة وجوب الإطعام فقط، وهذا باطل.

[606] Allah Elçisinin (s.a.) sözü, ashabından (r.a.) ona tabi olanlaradır: Gücü yetenlere ayakta iken namazlarını kılmalarını emretmiştir. Ayakta namaz kılmaya gücü yetmeyen oturarak; buna gücü yetmeyen ise yattığı halde namaz kılmalıdır. Bu konuda sıhhati konusunda ittifak edilmiş bir icmâvardır, bunda şüphe yoktur. Şâyet insanlar kıyamdan önce kıyama güç yetirebilmiş olmasalardı, elbette hiç kimse bu şekilde namaz kılmadan önce ayakta olarak namazla emredilmiş olmazdı. Eğer oturarak kılsa idi ya da yattığı yerden kılsa idi bu durumda elbette her yönüyle mazur olurdu. Çünkü o, bu şekilde namaz kılınca, ayakta namaz kılmaya güç yetiren bir kimse olmazdı. Bu da bâtıldır.

[607] Yine Allah Elçisinin "Size bir şeyi emrettiğimde, gücünüz yettiğince onu yerine getiriniz"[345] şeklindeki sözüne gelince, şâyet burada yerine getirmemizden önce bize yapmamızı emrettiği şeylere ait istitaat olmamış olsa idi, elbette onu bize emretmezdi. Bize hiçbir şey gerekli olmazdı. Ve onu terketmekle de isyan etmemiş olurduk. Çünkü bizler nas ile ancak gücümüzün yettiği şeyleri yapmakla sorumlu tutulduk.

[608] Hz. Peygamberin (s.a.): İki ay oruç tutmaya güç yetirebilir misin? diye sorunca, hayır diye cevap verdi.[346] Şâyet bir kimse oruç tutuncaya kadar oruca güç yetiren birisi olmasa idi, bu sorunun ondan zuhuru muhal olurdu. Biz onu bundan tenzih ederiz.

[609] Bunun doğruluğunu açıklayan delillerden biri de şudur: Zikrettiğimiz hususların tamamından maksat uzuvların selameti ve engellerin kaldırılmasıdır. Allah Teâlâ'nın *"Kâfirlerin secdeye çağrılıp da gözleri düşmüş ve kendilerini zillet kaplamış bir hâlde buna güç yetiremeyecekleri günü (Kıyamet gününü) düşün. Halbuki onlar sağlıklarında secde etmeye çağrılıyorlar (ve buna yanaşmıyorlar)dı."*[347] meâlindeki sözü, "selametin yokluğu istitaatin bâtıl olması" hususundaki açıklamasıdır. Selametin varlığı da bunun zıddıdır. Böylece uzuvların selametinin istitaat olduğu sahîh olmuş oldu. Bu doğru olunca, yakînî olarak biliriz ki uzuvların selameti ile fiil ve onun zıddı; amel ve onun terk edilmesi; taat ve mâsiyet meydana gelir. Çünkü bunların tamamı uzuvların sağlıklı olması ile meydana gelir.

[٦٠٦] وقول رسول الله صلى الله عليه وسلم لمن بايعه. فمن لم يستطع فقاعدًا، فمن لم يستطع فعلى جنب، وهذا إجماع متيقن لا شك فيه، فلو لم يكن الناس مستطعين للقيام قبل القيام لما كان أحد مأمورًا بالصلاة قائمًا قبل أن يصليها كذلك. ولكان معذورًا إن صلى قاعدًا أو على جنب بكل وجه. لأنه إذا صلى كذلك لم يكن مستطيعًا للقيام وهذا باطل.

[٦٠٧] وقوله صلى الله عليه وسلم: إذا أمرتكم بشيء فأتو به ما استطعتم. فلو لم يكن ها هنا استطاعة لشيء مما أمرنا به أن نفعله لما لزمنا شيء مما أمرنا به مما لم نفعله ولكنا غير عصاة بالترك لأننا لم نكلف بالنص إلا ما استطعنا.

[٦٠٨] وقوله صلى الله عليه وسلم: أتستطيع أن تصوم شهرين؟ قال:لا. فلو لم يكن أحد مستطيعًا للصوم إلا حتى يصوم لكان هذا السؤال منه عليه السلام محالًا وحاشا له من ذلك.

[٦٠٩] ومما يبين صحة هذا وأن المراد في كل ما ذكرنا صحة الجوارح وارتفاع الموانع قول الله تعالى ﴿وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلا يَسْتَطِيعُونَ ۞ خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ﴾ فنص تعالى على أن في عدم السلامة بطلان الاستطاعة وأن وجود السلامة بخلاف ذلك، فصح أن سلامة الجوارح استطاعة، وإذا صح هذا فبيقين ندري أن سلامة الجوارح يكون بها الفعل وضده والعمل وتركه والطاعة والمعصية لأن كل هذا يكون بصحة الجوارح.

[610] Şâyet birisi "Uzuvların sağlıklı oluşu arazdır; araz da iki vakitte bâki kalmaz." derse, ona şöyle denilir: Bu, delili olmayan bir iddiadır. Yukarıda zikredilen âyetler, bu iddiayı geçersiz kılmıştır; uzuvların selamette oluşu ve engellerin kaldırılmasından dolayı bu istitaatın fiilden önce mevcut olduğunu zorunlu kılmıştır. Sonra şâyet sizin zikrettiğiniz olmuş olsa idi, yüce Allah'ın buradan hareketle buyurduğu hususlara yönelik bir reddetme elbette olmazdı. Sonra Allah Teâlâ'nın *"Onlar ki, işitmeğe de tahammül edemiyorlardı."*[348] şeklinde buyurduğunu gördük.

[611] Yine Allah Teâlâ, Hızır'ın Mûsâ'ya (a.s.) yönelik sözünü hikaye ederek şöyle buyurmuştur: *"Doğrusu sen benimle beraberliğe asla sabredemezsin."*[349] ve *"İşte senin, sabredemediğin şeylerin içyüzü budur."*[350]. Böylece Allah'ın kelâmına itiraz edilemeyeceğini ve tartışılamayacağını anlamış olduk. Yüce Allah, *"(Hâlâ Kur'ân'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı?) Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı."*[351] diye buyurmuştur. Böylece Allah'ın nefyettiği istitaatin, burada ispat ettiği istitaatin dışında olduğunu kesin olarak anladık. Elbette bunun dışındakiler caiz değildir.

[612] Bu, böyle olunca, dediğimiz gibi istitaat iki türlüdür. Bunlardan biri uzuvların selameti ve engellerin kaldırılması olup fiilden öncedir. İkincisi ise, ancak fiil ile birlikte olur. O da, yardım etmek ya da yardımsız bırakmak suretiyle aziz ve celil olan Allah'tan gelen kuvvettir. Bu da Allah'ın söz konusu fiili, zuhur ettiği varlıkta yaratmasıdır. Fiil kendisinde ortaya çıktığından dolayı kişi fâil diye isimlendirilir. Bunun dışında bir mananın var olmasının elbette yolu yoktur. İşte bu, Kur'ân âyetlerinin, sünnetin, icmânın, duyuların zorunluluğunun ve bedihi aklın neticeleri itibarıyla istitaat konusundaki sözün hakikatidir.

[613] Bu konudaki sözü bu taksime göre açıkladık. İstitaatin fiilden önce var olmasını nefyettiğimizde, bununla, fiilin kendisiyle birlikte meydana geldiği ve kaçınılmaz bir şekilde zorunlu olarak var olan istitaati kastederiz ki o da, Allah'ın fiili fâilinde yaratmasıdır. Öte yandan istitaatin fiilden önce olduğunu kabul ettiğimizde, bununla da uzuvların sağlıklı olmasını ve engellerin kaldırılmasını kastederiz. Öyle ki bu şekildeki bir istitaat ile vacip ya da muhal değil, mümkün ve düşünülebilen bir fiil meydana gelir.

[٦١٠] فإن قال قائل: فإن سلامة الجوارح عرض، والعرض لا يبقى وقتين قيل له. هذه دعوى بلا برهان، والآيات المذكورات مبطلة لهذه الدعوى وموجبة أن هذه الاستطاعة من سلامة الجوارح وارتفاع الموانع موجودة قبل الفعل. ثم لو كان ما ذكرتم ما كان فيه دفع لما قاله عز وجل من ذلك ثم وجدنا الله تعالى قد قال ﴿وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا﴾

[٦١١] وقال تعالى حاكيًا قول الخضر لموسى عليه السلام: ﴿إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا﴾ وقال ﴿ذَٰلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا﴾ وعلمنا أن كلام الله تعالى لا يتعارض ولا يختلف. قال الله تعالى ﴿وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا﴾ فتيقنا أن الاستطاعة التي أثبتها الله تعالى قبل الفعل هي غير الاستطاعة الت نفاها مع الفعل ولا يجوز غير ذلك ألبتة.

[٦١٢] فإذ ذلك كذلك فالاستطاعة كما قلنا شيئان، أحدهما قبل الفعل وهو سلامة الجوارح وارتفاع الموانع. والثاني لا يكون إلا مع الفعل وهو القوة الواردة من الله تعالى بالعون والخذلان، وهو خلق الله تعالى للفعل فيمن ظهر منه، وسمي من أجل ذلك فاعلًا لما ظهر منه، إذ لا سبيل إلى وجود معنى غير هذا ألبتة. فهذا هو حقيقة الكلام في الاستطاعة، بما جاءت به نصوص القرآن والسنن والإجماع، وضرورة الحس وبديهة العقل.

[٦١٣] فعلى هذا التقسيم بيّنا الكلام في هذا الباب. فإذا نفينا وجود الاستطاعة قبل الفعل فإنما نعني بذلك الاستطاعة التي بها يقع الفعل ويوجد واجبًا ولا بد، وهي خلق الله تعالى للفعل في فاعله. وإذا أثبتنا الاستطاعة قبل الفعل فإنما نعني بها صحة الجوارح، وارتفاع الموانع التي يكون الفعل بها ممكنًا متوهمًا، لا واجبًا ولا ممتنعًا.

İstitaatın bu türüyle kişi muhatap, mükellef, me'mur ve nehyedilmiş olur. Söz konusu istitaatin yokluğu durumunda ise hitap ve sorumluluk kendisinden sakıt olur. Neticede ondan bir fiilin meydana gelmesi imkânsız olur ve fiil yapmaktan âciz olur.

[614] Ebû Muhammed şöyle dedi: İstitaatin ne olduğu hususu açıkça ortaya konulduğuna göre, -Allah'ın yardımıyla- istitaatin genel olarak fiilden önce olmasının gerekliliği şeklinde Mu'tezilenin itiraz ettiği hususu açıklayabiliriz. Allah Teâlâ'nın yardımıyla şöyle deriz: [Onlar şöyle dediler]: "İman etmesi emredilen bir kâfir, güç yetiremediği bir şeyle mi,yoksa güç yetirdiği bir şeyle mi emredilmiştir? Bu durumu bize bildirin."

[615] Allah'ın yardımı ve desteğiyle cevabımız şöyledir: Biz daha önce uzuvların sağlıklı olmasının ve engellerin kaldırılmasının istitaat olduğunu; bu sıfatı taşıyan kimsenin de zâhiri itibarıyla bu açıdan istitaat sahibi (müstati') olduğunu açıklamıştık. Yine söz konusu kişi, yüce Allah onda istitaatinin tamam olacağı ve fiilin vücûd bulacağı şeyi yaratmadığı müddetçe istitaat sahibi (müstati') değildir. Dolayısıyla o, bir açıdan istitaat sahibidir (müstati'), bir diğer açıdan da istitaat sahibi değildir. Bu durum, açıkladığımız üzere, Kur'ân'ın açıklamasına uygundur. O da maharetli bir mühendis (bina yapıcısı) gibi müşahede edilir. Dolayısıyla o, dış görünüşü ve mühendisliği bilmesi bakımından istitaat sahibidir; binanın ancak kendisiyle var olacağı aletlerin yokluğu sebebiyle de istitaat sahibi değildir. Bütün ameller de böyledir.

[616] Buna ilaveten kişi bir açıdan bazan Allah'a asi olabilir, bir diğer açıdan da O'na itaat ediyor; Allah'a inanıyor ve tağutu inkâr ediyor olabilir.

[617] Eğer onlar, "Sizler, Allah Teâlâ'ya güç yetirilemeyeni teklif (teklîf-i ma la yutak) etmeyi nispet ettiniz." derlerse, şöyle deriz: Bu bâtıldır. Bilakis bizim Allah'a nispet ettiğimiz şey, uzuvlarının sağlıklı olması sebebiyle ancak güç yetirebildiği şeyle insanları sorumlu tutacağı şeklinde kendi zatından haber verdiği husustur. Bazen O, ilm-i ilâhîsinde kişinin güç yetiremediğini (bildiği) bir şeyle onu mükellef tutabilir. Çünkü fiilin kendisiyle meydana geldiği istitaat, henüz kişide mevcut değildir. Bu iki kısımdan birinin, diğeri olmadan Allah'a atfedilmesi söz konusu değildir.

وبهذا يكون المرء مخاطبًا مكلفًا مأمورًا منهيًا وبعدمها يسقط عنه الخطاب والتكليف ويصير الفعل منه ممتنعًا ويكون عاجزًا عن الفعل.

[٦١٤] **قال أبو محمد**: فإذ قد تبين ما الاستطاعة فنقول بعون الله عز وجل فيما اعترضت به المعتزلة الموجبة للاستطاعة جملة قبل الفعل ولا بد. فنقول وبالله تعالى التوفيق: إنهم أيضًا قالوا أخبرونا عن الكافر المأمور بالإيمان أهو مأمور بما لا يستطيع أم بما يستطيع؟

[٦١٥] فجوابنا وبالله تعالى نتأيد إننا قد بينا آنفًا أن صحة الجوارح وارتفاع الموانع استطاعة، وحامل هذه الصفة مستطيع بظاهر حاله من هذا الوجه وغير مستطيع ما لم يفعل الله عز وجل فيه، ما به يكون تمام استطاعة ووجود الفعل فهو مستطيع من وجه غير مستطيع من وجه آخر. وهذا مع أنه نص القرآن كما أوردنا فهو أيضًا مشاهد كالبناء المجيد، فهو مستطيع بظاهر حاله، ومعرفته بالبناء غير مستطيع للآلات التي لا يوجد البناء إلا بها. وهكذا في جميع الأعمال،

[٦١٦] وأيضًا فقد يكون المرء عاصيًا لله تعالى في وجه، مطيعًا له في آخر مؤمنًا بالله كافرًا بالطاغوت.

[٦١٧] فإن قالوا: فقد نسبتم إلى الله تكليف ما لا يستطاع. قلنا: هذا باطل بل ما نسبنا إليه تعالى إلا ما أخبر به عن نفسه أنه لا يكلف أحدًا إلا ما يستطيع بسلامة جوارحه، وقد يكلفه ما لا يستطيع في علم الله تعالى. لأن الاستطاعة التي يكون بها يكون الفعل ليست فيه بعد، ولا يجوز أن يطلق على الله تعالى أحد القسمين دون الآخر.

[618] Onların, "Bu, kötürüm (yatalak) birinin koşmakla, âmânın bakmak ve renkleri algılamakla veya gökyüzüne çıkmakla sorumlu tutulması gibidir" şeklindeki sözlerine gelince, şüphesiz bunlar bâtıldır. Çünkü bunlarda istitaatin iki kısmından herhangi biri yoktur. Dahası onlara ait bir istitaat yoktur. Uzuvların sağlıklı olmasına gelince, burada istitaatin kısımlarından biri vardır, o da uzuvların sağlıklı olmasıdır. Şâyet Allah Teâlâ, *"O, dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi"*[352] ifadeleriyle bizi te'min etmiş olmasa idi, aziz ve celil olan Allah'ın âmâyı renkleri idrak etmekle, kötürümü koşmak ve havaya fırlamakla sorumlu tutması, sonra da bunları yapmamaları halinde onları cezalandırması münker olmazdı. Allah Teâlâ'nın mükellef tutmaksızın dilediğine azap etmesi ve yine mükellef tutmaksızın dilediğini nimetlendirmesi ona aittir. Tıpkı dilediğini akılla rızıklandırıp, cansız varlıkları, taşları ve diğer hayvanları bundan mahrum kılması gibi. O, Îsâ b. Meryem'i (a.s.) doğduğu anda beşikte iken nebî kılmış; Firavun'un kalbini taşlaştırmış ve böylece iman etmemiştir. Nitekim Allah Teâlâ, *"O, yaptığından dolayı sorgulanamaz, fakat onlar sorgulanırlar."*[353] diye buyurmuştur.

[619] Elbette aklın bidayetinde, kendi zatı itibarıyla, ne husun ne de kubuh vardır. Mu'tezile şöyle demiştir: Şâyet istitaat fiilin gerçekleşmesinden önce ise -ki bu bizim görüşümüzdür- "insana istitaat, fiilin varlığından önce hangi vakitte verilir?" Eğer fiilin meydana gelmesi anında olursa, "Buna ne ihtiyacımız vardır?" Allah'ın tevfîk ve yardımıyla cevabımız şöyledir: Daha önce dediğimiz gibi istitaat iki kısımdır:

[620] Bunlardan ilki; fiilden önce olan istitaattir. Bu da uzuvların sağlıklı olması ve engellerin ortadan kalkmasıdır. Diğeri ise, fiil ile birlikte olan istitaattir. Bu da, fiilin kendisiyle meydana geldiği avn (Allah'ın yardımı) ve hızlândır (yardımsız bırakma). Bu ikisi olmazsa -Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi- fiil meydana gelmez. Ebu'l-Hüzeyl'in iddia ettiği gibi eğer istitaat sadece fiilden önce olur, asla fiil ile birlikte olmazsa böylesi bir durumda fâil, fiilini yaptığında, istitaati olmayan bir kimse olmuş olur. Ve fiilini yaptığında fiiline yönelik istitaatı bulunmayan bir fiilin fâili olur. Çünkü istitaatı yoktur ve o bundan âcizdir. Bu durumda da o, yaptığı şeyden dolayı aynı anda âciz bir fâil olmuş olur. Bu ise tezattır ve açık bir muhaldir.

[٦١٨] وأما قولهم: إن هذا كتكليف المقعد الجري أو الأعمى النظر، وإدراك الألوان والارتفاع إلى السماء فإن هذا باطل. لأن هؤلاء ليس فيهم شيء من قسمي الاستطاعة فلا استطاعة لهم أصلًا، وأما الصحيح الجوارح ففيه أحد قسمي الاستطاعة وهو سلامة الجوارح ولولا أن الله عز وجل آمننا بقوله تعالى ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾ لكان غير منكر أن يكلف الله تعالى الأعمى إدراك الألوان، والمقعد الجري والطلوع إلى السماء ثم يعذبهم عند عدم ذلك منهم. ولله تعالى أن يعذب من شاء دون أن يكلفه وأن ينعم من شاء دون أن يكلفه كما رزق من شاء العقل وحرمه الجماد والحجارة وسائر الحيوان وجعل عيسى بن مريم نبيًا في المهد حين ولادته. وشد على قلب فرعون فلم يؤمن. قال تعالى ﴿لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ﴾

[٦١٩] وليس في بداية العقول حسن ولا قبيح لعينه ألبتة. وقالت المعتزلة: متى أعطى الإنسان الاستطاعة قبل وجود الفعل. فإن كان قبل وجود الفعل قالوا: فهذا قولنا، وإن كان حين وجود الفعل فما حاجتنا إليها؟ فجوابنا وبالله تعالى التوفيق إن الاستطاعة قسمان كما قلنا:

[٦٢٠] فأحدهما، قبل الفعل وهو سلامة الجوارح وارتفاع الموانع. والثاني مع الفعل، وهو خلق الله للفعل في فاعله ولولاهما لم يقع الفعل كما قال الله عز وجل ولو كانت الاستطاعة لا تكون إلا قبل الفعل ولا بد ولا تكون مع الفعل أصلًا كما زعم أبو الهزيل لكان الفاعل إذا فعل عديم الاستطاعة وفاعلًا فعلًا لا استطاعة له على فعله حين فعله. وإذ لا استطاعة له عليه فهو عاجز عنه، فهو فاعل عاجز عما يفعل معًا، وهذا تناقض ومحال ظاهر.

[621] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların başkalarını benzer şekilde ilzam ettikleri gibi, asıl onlara gereken değersiz (sahîf) çıkarımları (ilzâmât) vardır. Bunlardan biri şu sözleridir: Ateş, tahta parçasını ne zaman yakmıştır? Tahta selamet halinde iken mi ateş onu yakmıştır? Eğer ateş tahtayı selameti anında yakmış ise, o zaman tahta yanmadığı halde yanan olmuş olurdu. Eğer yandığı halde tahtayı yaktı ise, o zaman onu yakan nedir? Onların "Kişi tahtayı ne zaman kırdı?" sorusu da bu meyandadır. Kişi tahtayı sağlam olduğu halde mi kırdı? Bu durumda tahta sağlam ve kırılmış olur. Veya tahta kırık olduğu halde mi onu kırmıştır? O zaman tahtada ne olmuştur? Yine onların "Kişi kölesini ne zaman azat etti?" sorusu da bu meyandadır: Kişi, kölesini köle halinde iken mi azat etmiştir? O zaman o aynı anda köle ve hür olmuştur. Ya da onu hür iken azat etmiştir. Bu durumda onu azat etmesinin manası nedir? Yine kişi hanımını ne zaman boşamıştır? Hanımını, boşanmış olmadığı (nikâhlı olduğu) halde mi boşamıştır? Bu durumda o, aynı anda hem boşanmış hem de boşanmamıştır. Yoksa boşanmış olduğu halde mi onu boşamıştır? Bu durumda onu boşamasının anlamı nedir? Ya da kişi ne zaman ölmüştür? Canlı iken mi yoksa ölü olduğu halde mi ölmüştür? Bunun örnekleri oldukça fazladır.

[622] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunların tamamı katıksız safsata, aklı karıştıran bayağı sorulardır. Buradaki hakikat şudur: ateşin tahtanın cüzlerine nüfuz edişi "yakma" diye isimlendirilir. Yakma bunun dışında olan bir şey değildir. "Tahta yandığı halde ateş onu yaktı mı?" şeklindeki sorular deliliktir. Çünkü yanmanın başlangıcı, zevalin başlangıcıdır. Çünkü (başlangıçta) ne yakma ne de kırma vardır. Sonra bu şekilde dediğimiz şeyler vuku bulmaktadır. Bu sorularda, "Yakma yakmanın dışındadır." şeklinde bir yanıltma vardır. Bu da saçmalıktır.

[623] Tahtanın kırılması da bu şekildedir. Tahtanın selamet halinden çıkması ve kırılma, aynı şeydir. Tahtanın o anki halidir. Aynı şekilde kölenin kölelikten hür olmaya çıkması onunazat edilmesidir; daha fazlası değil, onun bunun dışında bir hali söz konusu değildir. Kadının evlilikten boşanma haline çıkması, bizzat onun boşanmasıdır. Aynı şekilde ruhun bedenden ayrılması onun ölmesidir. O ölümün kendisidir, burada başka bir durum ondan meydana gelmiş değildir. Tevfik Allah'ın inayeti iledir.

[٦٢١] **قال أبو محمد**: ولهم الزامات سخيفة هي لازمة لهم كما تلزم غيرهم سواء سواء منها قولهم: متى أحرقت النار العود أفي حال سلامته أم وهو غير محترق؟ فإن كانت أحرقته في حال سلامته فهو إذا محرق غير محرق. وإن كانت أحرقته وهو محرق فما الذي فعلت فيه وكسؤالهم متى كسر المرء العود؟ أكسره وهو صحيح؟ فهو إذا مكسور صحيح أو كسره وهو مكسور؟ فما الذي أحدث فيه وكسؤالهم: متى أعتق المرء عبده في حال رقه فهو حر عبد معًا أو في حال عتقه فأي معنى لعتقه إياه؟ ومتى طلق المرء زوجته؟ أطلقها وهي غير مطلقة؟ فهي مطلقة لا مطلقة معًا أم طلقها وهي مطلقة. فما الذي أثر فيها طلاقه؟ ومتى مات المرء في حياته مات أم وهو ميت؟ ومثل هذا كثير.

[٦٢٢] **قال أبو محمد**: وكل هذه سفسطة وسؤالات سخيفة مموهة والحق فيها أن تفريق النار أجزاء ما عملت فيه هو المسمى إحراقًا وليس للإحراق شيء غير ذلك، فقولهم هل أحرقت وهو محرق تخليط. لأن ابتداء الإحراق هو ابتداء زوال، لأن لا إحراق ولا كسر ثم كذلك في سائر ما قلنا و هذه الأسئلة فيها إيهاما أن الإحراق غير الإحراق وهذه سخافة.

[٦٢٣] وكذلك كسر العود إنما هو إخراجه عن حال الصحة، والكسر نفسه، هو حال العود حينئذ، وكذلك إخراج العبد من الرق إلى عتقه هو عتقه ولا مزيد، ليست له حال أخرى. وكذلك خروج المرأة من الزوجية إلى الطلاق، هو تطليقها نفسه. وكذلك فراق الروح للجسد وهو الإماتة، والموت نفسه ولا مزيد وليست ها هنا حال أخرى وقع الفعل فيها وبالله تعالى التوفيق.

İstitaatin Tamamlanması Fiilden Önce Değil, Ancak Fiil ile Birlikte Olur

[624] Ebû Muhammed şöyle dedi: "İstitaatin tamamı ancak fiilden öncedir" veya "istitaat tamamiyle fiilden öncedir, ancak bazen fiille beraber de olur" şeklinde söz söyleyen kimseye şöyle denilir: Şunların hallerini bize haber verir misiniz: "Kâfir bir kimse, iman etmeden önce, küfür halinde iken iman etmeye tam bir kudreti var mıdır, yok mudur? Yine namazı terk eden bir kimse, onu terk halinde iken namaza tam bir kudret ile güç yetirebilir mi? Zanî (zina eden bir kimse), zina halinde iken kendisinden zinanın asla olmaması itibarıyla zinayı terk etmeye güç yetirebilir mi yoksa yetiremez mi?

[625] Özetle emirlerin tamamı, hareket etmek ya da sakin kalmak şeklindeki bir emirdir. Ya da herhangi bir şeyin sabit olduğuna ya da bâtıl olduğuna inanmakla alakalı bir emirdir. Bunların tamamı eylem (fiil) ya da terk etmekle birleşmiştir.

[626] Yine söyleyin bakalım! "Hareket etmekle emredilmiş sakin/duran bir kimse, sakinlik/durgunluk halinde iken hareket etmeye güç yetirebilir mi? Yine sakinlikle emredilmiş hareketli bir kimse hareket halinde iken sakin kalmaya güç yetirebilir mi?

[627] Bir şeyin gerçekliğine inanmakla emredilmiş bir kimse, söz konusu inançların gerçekliğine inandığı halde iken bunların bâtıl olduğuna inanmaya güç yetirebilir mi, yoksa yetiremez mi? Aynı şekilde bir şeyin gerçekliğine inandığı halde bâtıllığına inanmakla emredilmiş bir kimse, söz konusu inançların gerçekliğine inandığı halde iken bunların bâtıl olduğuna inanmaya güç yetirebilir mi, yoksa yetiremez mi?

[628] Terk ile emredilen ve terk etmekle emredildiği şeyi yapan bir kimsenin durumu hakkında bize bilgi verir misiniz? O, eylem halinde iken bu eylemini terk etmeye güç yetirebilir mi? Böylece o, söz konusu şeyi terk eden olmak suretiyle aynı anda onun fâili olur mu? Yoksa böyle değil midir?

[629] Eğer onlar, evet, o bunlara kadirdir derlerse, gözle görülenler hususunda aşırılığa düşmüşler, ma'kûle ve duyulara muhalefet etmişlerdir. Birisinin aynı anda hem ayakta hem de oturan, hem mümin hem de kâfir olması bakımından bütün afetleri mümkün gördüler. Bu, muhal ve imkânsızların en büyüğüdür.

الكلام في أن إتمام الاستطاعة لا يكون إلا مع الفعل لا قبله

[٦٢٤] **قال أبو محمد**: يقال لمن قال: إن الاستطاعة كلها ليست إلا قبل الفعل، وأنها قبل الفعل بتمامها وتكون أيضًا مع الفعل، أخبرونا عن الكافر هل يقدر قبل أن يؤمن في حال كفره على الإيمان قدرة تامة أم لا؟ وعن تارك الصلاة ٥ هل يقدر قدرة تامة على الصلاة في حال تركه وعن الزاني هل يقدر في حال زناه على ترك الزنا بألا يكون منه زنا أصلًا أم لا؟

[٦٢٥] وبالجملة فالأوامر كلها إنما هي امره بحركة أوامر بسكون، أوامر باعتقاد إثبات شيء ما أو أمر باعتقاد إبطال شيء، ما وهذا كله يجمعه فعل أو ترك.

١٠ [٦٢٦] فأخبرونا هل يقدر الساكن المأمور بالحركة على الحركة في حال السكون أو يقدر المتحرك المأمور بالسكون على السكون في حال الحركة؟

[٦٢٧] وعن معتقد إبطال شيء ما وهو مأمور باعتقاد إثباته هل يقدر في حال اعتقاده إبطاله على اعتقاد إثباته أم لا. وعن معتقد إثبات شيء ما وهو مأمور باعتقاد إبطاله هل يقدر في حال اعتقاده إثباته على اعتقاد إبطاله أم لا؟

١٥ [٦٢٨] وعن المأمور بالترك وهو فاعل ما أمر بتركه، أيقدر على تركه في حال فعله؟ فيكون فاعلًا لشيء تاركًا لذلك الشيء معًا أم لا؟

[٦٢٩] فإن قالوا: نعم هو قادر على ذلك كابروا العيان، وخالفوا المعقول والحس، وأجازوا كل طامة من كون المرء قاعدًا قائمًا معًا ومؤمنًا بالله كافرًا به معًا وهذا أعظم ما يكون من المحال الممتنع.

[630] Eğer onlar, "Söz konusu kişi, fiilin meydana geldiği tam bir kudretle, zıddını yaptığı bir şeye güç yetiremez." derlerse, doğru söylemişler ve "Kişi, fiilin kendisiyle meydana geldiği tam bir istitaate, ancak onu yapınca güç yetirebilir." şeklindeki görüşe dönmüşlerdir. Onların burada dile getirdikleri her bir cevap akıl karışıklığı, (hakikati) perdeleme ve sarhoşlukla yapılan bir savunmadır. Çünkü o, zorunlu, hissî ve kaçışı olmayan kesin bir inançtır. Başarı Allah'ın inayeti iledir.

[631] Şâyet onlar, "bir kimsenin iki zıddı birarada cemetmeye güç yetirebileceğini söylemeyiz, fakat biz kişinin kendisinde olanı terk etmeye ve kendisine emredileni yapmaya muktedir olduğunu söyleriz" derlerse, onlara şöyle denilir: İşte bu, sizden istediğimizin bizzat kendisidir. Kişi, o fiiliengelleyen bir durumdan dolayı, bir fiili yapmaya tam bir kudret ve istitaat ile güç yetiremez. Bunların tamamını idrak edip emredildiği şeylere başlayınca, işte o zaman kudreti ve istitaati tamam olur. Bu kaçınılmazdır. İşte bu, "Allah, kuluna yapmadan önce güç yetirebileceği şeyi mi emreder? Yoksa yapıncaya kadar güç yetiremeyeceği şeyi mi emreder?" şeklinde bize yönelttikleri sorularında çarpıttıkları ve tahrif ettikleri şeydir. Bu onlara lazımdır. Çünkü onlar, onu kötülediler ve yücelttiler. Onu zorunlu gördüklerinde de inkâr ettiler. Biz bunu inkâr etmeyiz ve bunu sahîh bir zorunluluk olarak da görmeyiz. Onun çirkinliği onlara aittir. Ancak bir şeyin gerekliliği, onu doğru kabul edenlere aittir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[632] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu konuda, Mu'tezile ekolünün önde gelen âlimlerinden biri olan ve aslah görüşünü kabul eden Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Ka'bî [el-Belhî] şöyle diyerek cevap vermiştir: "Bizler, Allah Teâlâ'nın hareketli bir varlığı sakinleştirmeye ve sakin bir varlığı da hareketlendirmeye kadir olduğu hususunda ihtilaf etmeyiz. Allah Teâlâ, bir varlığı aynı anda sakin ve hareketli kılacak şekilde kudretle vasıflanamaz."

[633] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah Teâlâ'yı vasıflandırdığı şey hakkındaki durum bu câhil ve mülhid kişinin dediği gibi değildir. Bilakis Allah Teâlâ, bir varlığı bir şekilde aynı anda hem sakin hem de hareketli kılmaya kadirdir. Fakat Belhî'nin bu görüşü, aziz ve celil olan Allah'ın muhale muktedir olmakla vasıflanamayacağı noktasından, bu kel kafalı kâfirleri ilzam eden kimse için gereklidir. Bunlar, Allah'ı âciz kılan bir topluluktur. Ancak şu kadar var ki bu topluluk, "Allah muhale muktedir olmakla vasıflanamaz." demek suretiyle görüşlerinin kabîhliğini/çirkinliğini bunun içine yerleştirmiştir.

[٦٣٠] وإن قالوا: إنه لا يقدر على ذلك قدرة تامة يكون بها الفاعل لشيء هو فاعل لخلافه، قالوا الحق ورجعوا إلى أنه لا يستطيع أحد استطاعة تامة يقع بها الفعل إلا حتى يفعله، وكل جواب أجابوا به ها هنا فإنما هو إيهام، ولواذ ومدافعة بالراح، لأنه إلزام ضروري حسي متيقن لا محيد عنه، وبالله تعالى التوفيق.

٥ [٦٣١] فإن قالوا: لسنا نقول إنه يقدر على أن يجمع بين الفعلين المتضادين معًا، ولكننا قلنا إنه قادر على أن يترك ما هو فيه ويفعل ما أمر به. قيل لهم: هذا هو نفسه الذي أردنا منكم وهو أنه لا يقدر قدرة تامة، ولا يستطيع استطاعة تامة على فعل ما دام فاعلًا لما يمانعه، فإذا ترك كل ذلك وشرع فيما أمر به، فحينئذ تمت قدرته واستطاعته. لا بد من ذلك، وهذا هو نفس ما موهوا به في ١٠ سؤالهم لنا: هل أمر الله تعالى العبد بما يستطيع قبل أن يفعله أم بما لا يستطيع حتى يفعله؟ وهذا لازم لهم، لأنهم شنعوه وعظموه وأنكروه ونحن لا ننكره ولا نرى ذلك إلزامًا صحيحًا فقبحه عائد عليهم، وإنما يلزم الشيء من يصححه، وبالله تعالى التوفيق.

[٦٣٢] **قال أبو محمد**: وقد أجاب في هذه المسألة عبد الله بن أحمد الكعبي ١٥ البلخي، أحد رؤساء الأصلح من المعتزلة بأن قال: إننا لا نختلف في أن الله عز وجل قادر على تسكين المتحرك وتحريك الساكن، وليس يوصف بالقدرة على أن يجعله ساكنًا متحركًا معًا.

[٦٣٣] **قال أبو محمد**: وليس كما قال الجاهل الملحد فيما وصف الله تعالى به بل الله تعالى، بل هو قادر على أن يجعل الشيء ساكنًا متحركًا معًا في وقت ٢٠ واحد من وجه واحد ولكن كلام البلخي هذا لازم لمن التزم هذه الكفرة الصلعاء من أن الله تعالى لا يوصف بالقدرة على المحال.

[634] Onlara şöyle denilir: Yüce Allah muhale muktedir olmakla niçin-vasıflanamaz? Allah'ınbuna kudreti vardır da mı onunla vasıflanamaz? Yoksa buna kudreti yok mudur? Onların bu sorulardan kaçmalarının yolu yoktur? Bunlar, yüce Allah'ın kudretini sonlu kılan bir topluluktur. Bilakis onlar, Allah Teâlâ bir şeyi yapıncaya kadar ona kadir olmadığına kesin olarak inanmışlardır. Bu, gizlenemeyen apaçık bir küfürdür. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

[635] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezile'ye şöyle denilir: Sizler, aziz ve celil olan Allah'ın olanın var olduğunda bulunduğu mâhiyet üzere olacağını ezelde bilen olduğunu bizimle birlikte kabul edersiniz. Allah, filan erkeğin falan kadınla şu vakitte birlikte olacağını ve cima sırasında kendilerinden gelen menilerden Allah'ın yaratacağı bir çocuğa kadının hamile kalacağını; bu çocuğun seksen sene yaşayacağını; şunlara sahip olacağını ve şunları yapacağını ezelde bilendir. "Bu kişi, Allah'ın bu birleşmenin olacağını ve bu birleşmeden bu çocuğu yaratacağını ezelde bildiği bu vat'ı (birleşmeyi) terk etmeye tam bir kudretle kadirdir." dediğiniz zaman, o kişinin Allah'ı, yaratacağını bildiği şeyi yaratmaktan men etmeye kadir olduğuna ve Allah'ın ilmini iptal etmeye tam bir kudretle kadir olduğuna kesin olarak inanmış olursunuz. Bu ise, bunu mümkün gören kimse için küfürdür."

[636] Birisi, "Sizler, uzuvlarının sağlıklı olmasından dolayı fiilden önce kişiyi güç yetiren (istitaat sahibi) olmakla isimlendirirseniz, bu sizi sorumlu tutar (bağlar)." derse, biz de şöyle deriz: Hayır, bu bizi ilzam etmez. Çünkü biz, söz konusu kişinin buna tam bir kudretinin olduğunu asla söylemedik. Bilakis söz konusu kişi elbette buna tam bir kudretle güç yetiremez dedik. Sözümüzün manası, söz konusu kişinin uzuvlarının sağlıklı olması sebebiyle güç yetiren olmasıdır. Yani şâyet olursa bu ondan beklenen bir şeydir. Biz, Allah Teâlânın istitaati isimlendirmesinden dolayı bu şekilde isimlendirdik.

[637] Şâyet onlar "Allah Teâlâ bunların tamamına kadirdir ve ezelî ilmini feshetmeye kadir olmakla vasıflanamaz." derlerse, onlara şöyle cevap veririz: Bu da daha önce tartıştığımız konulardandır. Bilakis Allah Teâlâ, yarattıklarından faklı olarak, -bu konu hakkında daha önce ortaya konduğu üzere- bunların tamamına kadirdir. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[٦٣٤] ويقال لهم لم لا يوصف بالقدرة على ذلك لأن له قدرة على ذلك ولا يوصف بها أم لأنه لا قدرة له على ذلك ولا محيد لهم عن هذا وهذه طائفة جعلت قدرة الله تعالى متناهية بل قطعوا قطعًا بأنه تعالى لا يقدر على الشيء حتى يفعله، وهذا كفر مجرد لا خفاء به، ونعوذ بالله من الخذلان.

٥ [٦٣٥] **قال أبو محمد**: ويقال للمعتزلة أيضًا أنتم تقرون أيضًا معنًا بأن الله تعالى لم يزل عليمًا بأن كل كائن فإنه سيكون على ما هو عليه إذا كان ولم يزل الله تعالى يعلم بأن فلانًا سيطأ فلانًا في وقت كذا فتحمل منه بولد يخلقه الله تعالى من منيهما الخارج منهما عند إجماعه إياها، وأنه يعيش ثمانين سنة. ويملك ويفعل ويصنع، فإذا قلتم: إن ذلك الفلان يقدر قدرة تامة على ترك ذلك الوطء ١٠ الذي لم يزل الله تعالى يعلم أنه سيكون، وأنه يخلق ذلك الولد منه، فقد قطعتم بأنه قادر على أن يمنع الله من خلق ما قد علم أنه سيخلقه، وأنه قادر قدرة تامة على إبطال علم الله عز وجل وهذا كفر ممن أجازه.

[٦٣٦] فإن قال قائل فإنكم أنتم تطلقون أن المرء مستطيع قبل الفعل لصحة جوارحه فهذا يلزمكم. قلنا: هذا لا يلزمنا لأننا لم نطلق أن له قدرة تامة على ١٥ ذلك أصلًا بل قلنا إنه لا يقدر على ذلك قدرة تامة ألبتة ومعنى قولنا إنه مستطيع بصحة جوارحه أي أنه متوهم منه ذلك لو كان، ونحن لم نطلق الاستطاعة إلا على هذا الوجه حيث أطلقها الله عز وجل.

[٦٣٧] فإن قالوا: إن الله تعالى قادر على كل ذلك ولا يوصف بالقدرة على فسخ علمه الذي لم يزل، قلنا: وهذا أيضًا مما تكلمنا فيه آنفًا بل الله تعالى قادر ٢٠ على كل ذلك، بخلاف خلقه. على ما قد مضى كلامنا فيه، وبالله تعالى التوفيق.

[638] Ebû Muhammed şöyle dedi: Dile getirdiğimiz hususları Allah Teâlâ aşağıdaki âyetlerde açıklamıştır*: "Eğer gücümüz yetseydi, elbette sizinle beraber çıkardık" diye Allah'a yemin edeceklerdir. Onlar kendilerini helâke sürüklüyorlar. Allah, biliyor ki onlar kesinlikle yalancıdırlar. Allah, seni affetsin! Doğru söyleyenler sana iyice belli olup, yalancıları bilinceye kadar beklemeden niçin onlara izin verdin? Allah'a ve âhiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten geri kalmak için senden izin istemezler. Allah, kendine karşı gelmekten sakınanları çok iyi bilendir. Ancak Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp kendileri de o şüphelerinin içinde bocalayan kimseler senden izin isterler. Onlar eğer savaşa çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların harekete geçmelerini istemedi de onları geri bıraktı ve onlara, "Oturun, oturan âcizlerle beraber" denildi."*[354]

[639] Böylece aziz ve celil olan Allah, uzuvların sağlıklı olması ve engellerin kaldırılması olan istitaati kendilerinden nefyetmeleri hususunda onları yalanlamıştır. Sonra da Allah Teâlâ, *"Oturun, oturanlarla beraber!"* diyerek kudret sahibi olduğunu açıklamıştır. Bu ancak, oturmayı emretmek şeklinde olmayıp, tekvinî bir emir olur. Çünkü Allah Teâlâ, oturmalarından dolayı onlara öfkelenmiştir. Muhakkak ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak "Ol!" demektir. O da hemen oluverir."*[355]

[640] Böylece yakînî olarak sabit olmuştur ki Allah Teâlâ onlarda oturma eylemini yarattığı halde onlar, uzuvlarda bulunan sağlık ve de engellerin kaldırılması sebebiyle zâhirî anlamda güç yetiren kimselerdir. Böylece onlardan zuhur eden fiilin hilafına onların istitaatinin tamam olması bâtıl olmuştur. Nitekim Allah Teâlâ, *"Allah, kime hidayet ederse işte o, doğru yolu bulandır. Kimi de şaşırtırsa, artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın."*[356] buyurmuştur. Yüce Allah, her kime hidayet verdi ise onun doğru yolu bulduğunu ve her kimi de şaşırttı ise onun doğru yola ulaşamayacağını açık bir şekilde ifade etmiştir. Bu şekilde yakînî olarak sahîh olmuştur ki kişinin hidayetinin vâki olması Allah'tandır ki o da tevfîktir. Bu tevfîkile, kuldoğru yolu bulacağı/mühtedi olacağı şeyleri yapar. Yine yakînî olarak ortaya çıkmıştır ki idlalin vâki olması da Allah'tan kaynaklanmaktadır. O da hızlân/yardımsız bırakma ve kulun yoldan çıkacağı şeyleri yapması olan dalâletin onda yaratılmasıdır.

[٦٣٨] **قال أبو محمد**: وقد نص الله تعالى على ما قلنا بقوله عز وجل ﴿وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ﴾ إلى قوله ﴿وَلَوْ أَرَادُوا الْخُرُوجَ لأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَلَكِنْ كَرِهَ اللَّهُ انْبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ﴾

٥ [٦٣٩] فأكذبهم الله تعالى في نفيهم عن أنفسهم الاستطاعة التي هي صحة الجوارح وارتفاع الموانع ثم نص تعالى على أنه قال اقعدوا مع القاعدين. ولا يكون هذا إلا أمر تكوين لا أمر بالقعود لأنه تعالى ساخط عليهم لقعودهم، وقد نص تعالى على أنه ﴿إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُن فَيَكُونُ﴾. فقد ثبت يقينًا أنهم مستطيعون بظاهر الأمر بالصحة في الجوارح، وارتفاع الموانع وأن الله ١٠ تعالى كون فيهم قعودهم فبطل أن يتم استطاعتهم، لخلاف فعلهم الذي ظهر منهم. وقال عزو جل ﴿مَن يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا﴾

[٦٤٠] فبين عز وجل بيانًا جليًا أن من أعطاه الهدى اهتدى، ومن أضله فلا يهتدي، فصح يقينًا أن بوقوع الهدى له من الله تعالى وهو التوفيق يفعل العبد ما ١٥ يكون به مهتديًا، وأن بوقوع الأضلال من الله تعالى، وهو الخذلان، وخلق ضلال العبد يفعل المرء ما يكون به ضلالًا.

[641] Birisi, "Bunun manası Allah Teâlâ'nın mühtedi diye isimlendirdiği iledâll diye isimlendirdiği kimselerdir." derse, ona bunun bâtıl olduğu söylenir. Çünkü Allah Teâlâ her kimi dalâlette bıraktı ise onun asla bir dostu ve yol göstericisi olmayacağını açıklamıştır. Şâyet Allah Teâlâ -iddia ettiğiniz gibi- isimlendirmeyi murat etmiş olsa idi, O'ndan gelen bu söz elbette yalan olurdu. Çünkü dalâlette olan herkesin kendisini doğru yola iletilmiş ve râşid/yol gösterici diye isimlendirdiği halde onu dalâlete sürükleyen dostları vardır. Allah'ı bu yalandan tenzih ederiz. Böylece onların fâsid yorumları bâtıl ve bizim görüşümüz de doğru olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[642] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah, kendisine ilim, hikmet ve nübüvvet verdiği Hızır'dan (a.s.) haber vererek Mûsâ'dan (a.s.) ve onun yanında bulunan gençten hikâye etmek suretiyle şöyle buyurmuştur: *"Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik."*[357] Yine Allah Teâlâ Hızır'dan (a.s.) haber verip onu tasdik ederek şöyle buyurur: *"Bunları ben kendi görüşüme göre yapmadım."*[358] Böylece Hızır'ın (a.s.) dediği şeylerin tamamının Allah'ın vahyi olduğu ortaya çıkmıştır.

[643] Sonra aziz ve celil olan Allah, Hızır'ın Mûsâ'ya (a.s.) *"Sen benimle beraberliğe asla sabredemezsin."*[359] dediğini haber vermiştir. Yüce Allah Hızır'ın bu sözünü geri çevirmemiş, Mûsâ da onu inkâr etmemiştir. Fakat ona *"İnşaallah beni sabırlı bulacaksın. Hiçbir işte de sana karşı gelmeyeceğim"*[360] diyerek cevap vermiştir.

[644] Mûsâ (a.s.) ona "Ben sabretmeye güç yetirenim." şeklinde cevap vermemiştir. Bilakis onu kabul edip inkâr etmediğine göre onun sözünü burada tasdik etmiştir. Allah'ın sabretmeye yönelik onun için bir istitaat yaratacağını ve böylece sabredeceğini temenni etmiştir. Mûsâ (a.s.) bunu inkâr etmemiş ve kendisi için sadece Allah'ın dilemesini gerekli görmüştür. Daha sonra Hızır (a.s.), Mûsâ'nın sabredemediğini gördüğünde, sabretmeye güç yetiremeyeceğini birkaç defa tekrar etmiştir. İşte bu, Muhammed, Mûsâ ve Hızır (a.s.) şeklinde üç peygamberin şahadetleridir. Onların şahadetinden daha büyük olanı ise, Allah Teâlâ'nın bu konuda onları tasdik etmek suretiyle şahadette bulunmasıdır. Zira Allah Teâlâ, onu reddetmeksizin bilakis onları tasdik ederek anlatmıştır. Bu delili, ancak hızlâna (dalâlete) düşen bir kimse reddedebilir.

[٦٤١] فإن قال قائل: معنى هذا أن من سماه الله مهتديًا، ومن سماه ضالاً لا
قيل له هذا باطل لأن الله تعالى نص على أن من أضله الله فلن تجد له وليًا مرشدًا
فلو أراد الله التسمية كما زعمتم، لكان هذا القول منه عز وجل كذبًا، لأن كل
ضال فله أولياء على ضلاله يسمونه مهتديًا وراشدًا وحاشا الله من الكذب فبطل
٥ تأويلهم الفاسد، وصح قولنا، والحمد لله رب العالمين.

[٦٤٢] **قال أبو محمد**: وقال الله تعالى مخبرًا عن الخضر الذي آتاه الله تعالى
العلم والحكمة والنبوة حاكيًا عن موسى عليه السلام وفتاه ﴿فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ
عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا﴾ وقال تعالى: مخبرًا عنه
ومصدقًا عنه ﴿وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي﴾ فصح أن كل ما قال الخضر عليه السلام
١٠ فمن وحي الله عز وجل.

[٦٤٣] ثم أخبر عز وجل بأن الخضر قال لموسى عليه السلام ﴿إِنَّكَ لَنْ
تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا﴾ فلم ينكر الله تعالى كلامه ذلك ولا أنكره موسى عليه السلام
لكن أجابه بقوله ﴿سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا﴾

[٦٤٤] فلم يقل له موسى عليه السلام: إني مستطيع للصبر بل صدق قوله
١٥ في ذلك إذ أقره ولم ينكره، ورجا أن يجد الله له استطاعه على الصبر فيصبر، ولم
يوجبه موسى عليه السلام، أيضًا لنفسه إلا أن يشاء الله تعالى ثم كرر عليه الخضر
بعد ذلك مرات أنه غير مستطيع للصبر إذ لم يصبر. فلم ينكر ذلك موسى عليه
السلام فهذه شهادة ثلاثة أنبياء محمد وموسى والخضر صلى الله عليه وسلم
وأكبر من شهادتهم شهادة الله عز وجل بتصديقهم في ذلك إذ قد نصه الله تعالى
٢٠ علينا غير منكر له، بل مصدقًا لهم وهذا لا يرده إلا مخذول.

[645] Allah Teâlâ, *"O gün cehennemi; gözleri Zikr'ime (Kur'ân'a) karşı perdeli olan ve onu dinleme zahmetine dahi katlanamayan kâfirlerin karşısına (bütün dehşetiyle) dikeriz!*[361] buyurmuştur. Böylece yüce Allah, kâfirlerin emredildikleri şeyi dinlemeye güç yetiremediklerini açık bir şekilde ifade etmiştir. Bununla birlikte onların gözleri, aziz ve celil olan Allah'ın zikrine/ Kur'ân'a karşı perdelidir. Onlar, uzuvlarının sağlıklı olması sebebiyle görünürde istitaat sahibi oldukları halde, onlar cehennemi hak etmişlerdir. İşte bu, bir zorlama olmaksızın görüşümüzün açıklamasıdır. Bize hidayet verdiği ve muvaffak kıldığından dolayı âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun, O'ndan başka ilâh yoktur.

[646] Yüce Allah şöyle buyurur: *"Zâlimler, (inananlara): "Siz ancak büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz," dediler. (Ey Muhammed!) Senin hakkında bak nasıl da temsiller getirdiler de (haktan) saptılar. Artık onlar doğru yolu bulamazlar."*[362] Böylece Allah, sapkınlık/dalâlet dışındaki yollardan herhangi birine güç yetirebilmeyi onlardan nefyetmiştir. İşte bu aklı olan kimse için yeterlidir.

[647] Allah Teâlâ, *"Allah'ın izni olmadıkça, hiçbir kimse iman edemez. (Allah, azabı akıllarını (güzelce) kullanmayanlara verir.)"*[363] buyurmuştur. Böylece yüce Allah, iman konusunda kendisine izin verilmeyen kimsenin iman edemeyeceğini; izin verilenin ise iman edeceğini açıklamıştır. Bu izin de, zikrettiğimiz tevfîktir. Neticede tevfîk vasıtasıyla iman kaçınılmaz olarak var olur. İznin olmaması ise, zikrettiğimiz hızlân'dır. Ondan Allah'a sığınırız.

[648] Allah Teâlâ, Yûsuf'tan (a.s.) hikaye ederek ve onu tasdik ederek şöyle buyurur: *"... Onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan, onlara meyleder ve câhillerden olurum" dedi. Rabbi, onun duasını kabul etti ve kadınların tuzaklarını ondan uzaklaştırdı. Şüphesiz ki O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."*[364] Böylece Allah Teâlâ, Elçisinin (a.s.), kadınların tuzağından uzaklaştırmakla onu korumamış olsa idi, onlara meyledeceğini ve câhillerden olacağını açıklamıştır. Yüce Allah Yûsuf'u kadınların tuzağından uzak tutmuş, böylece selamete çıkmıştır. İşte bu, Allah'ın Yûsuf'atevfîk verdiğinde O'nun günahtan korunduğu ve hidayete ulaştığına dair açık bir ifadedir.

[٦٤٥] وقال عز وجل ﴿وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِّلْكَافِرِينَ عَرْضًا ۝ الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَن ذِكْرِي وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا﴾ فنص تعالى نصًا جليًا على أنهم ما كانوا لا يستطيعون السمع الذي أمروا به، وأنهم مع ذلك كانت أعينهم في غطاء عن ذكر الله عزو جل، ومع ذلك استحقوا عليه ذلك جهنم وكانوا في ظاهر الأمر مستطيعين بصحة جوارحهم، وهذا نص قولنا بلا تكلف والحمد لله رب العالمين على هداه لنا وتوفيقه، إيانا، لا إله إلا هو.

[٦٤٦] وقال تعالى ﴿إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا ۝ انظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا﴾ فنفى الله عز وجل عنهم استطاعة شيء من السبل لغير سبيل الضلال وحده، وفي هذا كفاية لمن عقل.

[٦٤٧] وقال تعالى ﴿وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَن تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ فنص تعالى على إن من لم يأذن له في الإيمان لم يؤمن، وإن من أذن له في الإيمان آمن، وهذا الإذن هو التوفيق الذي ذكرنا، فيكون به الإيمان ولا بد، وعدم الإذن هو الخذلان الذي ذكرنا، نعوذ بالله منه.

[٦٤٨] وقال تعالى حاكيًا عن يوسف عليه السلام ومصدقًا له إذ يقول ﴿ وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُن مِّنَ الْجَاهِلِينَ ۝ فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴾ فنص تعالى على أن رسوله صلى الله عليه وسلم أن لم يعنه بصرف الكيد عنه صبا، وجهل وأنه تعالى صرف الكيد عنه فسلم، وهذا نص جلي على أنه إذا وفقه اعتصم واهتدى.

[649] Allah Teâlâ, dostu ve elçisi İbrâhim'den (a.s.) hikaye ederek ve onu tasdik ederek; *"Andolsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse, mutlaka ben de dalâlete düşenlerden olurum"*[365] dediğini buyurmuştur. Bu ifadeler, Allah'ın iman kuvvetini verdiği kimsenin iman edeceğine ve doğru yola ulaşacağına; bu kuvvetten men ettiği kimsenin ise sapkınlardan olduğuna dair açık bir delildir. Bu bizim görüşümüzün de delilidir. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[650] Allah Teâlâ, *"Sabret! Senin sabrın ancak Allah'ın yardımı iledir."*[366] buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ, Hz. Peygambere sabretmeyi emrettiğini açıklamış, sonra da onun sabretmesinin ancak Allah'ın yardımıyla olacağını haber vermiştir. Allah ona sabretmesi hususunda yardım edince o da sabretmiş oldu.

[651] Yine Allah Teâlâ, *"Sen onların doğru yola erişmelerine aşırı istek göstersen de şüphesiz Allah saptırdığı kimseyi doğru yola iletmez."*[367] buyurmuştur. Bu âyet de, Allah'ın hızlân ile sapkınlık içinde bıraktığı kimsenin doğru yola ulaşamayacağını açıklamaktadır.

[652] Yine Allah Teâlâ, *"Kur'ân okuduğunda, seninle âhirete inanmayanların arasına gizli bir perde çekeriz. Kur'ân'ı anlamamaları için kalpleri üzerine perdeler, kulaklarına da ağırlık koyarız."*[368] buyurmuştur. Bu da yüce Allah'ın onları Kur'ân'ı anlamaktan alı koyduğuna dair hiçbir kapalılığın bulunmadığı açık bir delildir.

[653] Birisi "Allah Teâlâ bunu inanmayan kimselere yapacağını söylemiştir ve *"Onunla ancak fâsıkları saptırır."*[369] ve "*Allah, kâfirlerin kalplerini işte böyle mühürler.*"[370] şeklinde buyurmuştur." derse, -Allah'ın tevfîk ve yardımıyla- ona şöyle cevap verilir: Bu yorum sana göre doğru olsa bile, senin aleyhine bir delil olurdu. Çünkü Allah Teâlâ onları tevfîkten (başarılı olmaktan) alıkoymuş, hızlânı onlara musallat etmiş, onları dalâlet içinde bırakmış ve kalplerini mühürlemiştir. Böylece Allah, onu nasıl diledi ise öyle yapmıştır. Dolayısıyla bu durum senin yorumladığın şekilde değildir. Fakat âyetler, -zorlama olmaksızın- zâhirleri ve lafızlarının gerekli kıldığı üzeredir.

[٦٤٩] وقال تعالى حاكيًا عن إبراهيم خليله ورسوله صلى الله عليه وسلم ومصدقًا له ﴿لَئِن لَّمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ﴾ فهذا نص على أن من أعطاه الله عز وجل قوة الإيمان آمن واهتدى، وأن من منعه تلك القوة. كان من الضالين، وهذا نص قولنا، والحمد لله رب العالمين.

٥ [٦٥٠] وقال تعالى ﴿وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ﴾ فنص تعالى على أنه أمره بالصبر ثم اخبره أنه لا صبر له إلا بعون الله تعالى، فإذا أعانه بالصبر صبر.

[٦٥١] وقال تعالى ﴿إِن تَحْرِصْ عَلَىٰ هُدَاهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَن يُضِلُّ﴾ وهذا نص جلي على أن من أضله الله تعالى بالخذلان له فلا يكون مهتديًا.

[٦٥٢] وقال تعالى ﴿وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

١٠ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَّسْتُورًا ۞ وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا﴾ فهذا نص لا إشكال فيه على أن الله عز وجل منعهم أن يفقهوه.

[٦٥٣] فإن قال قائل: إنما قال تعالى إنه يفعل ذلك بالذين لا يؤمنون، ولذلك قال تعالى ﴿وَما يُضِلُّ بِهِ إِلاَّ الْفاسِقِينَ﴾، ﴿كَذَٰلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِ الْكَافِرِينَ﴾ قيل له وبالله تعالى التوفيق، لو صح لك هذا التأويل

١٥ لكان حجة عليك لأنه تعالى قد منعهم للتوفيق وسلط عليهم الخذلان وأضلهم وطبع على قلوبهم، فاجعله كيف شئت فكيف وليس ذلك على ما تأولت، ولكن الآيات على ظواهرها وعلى ما يقتضيه لفظها دون تكلف،

Bu da şudur: Allah Teâlâ onları dalâlete uğrattığında, onları saptırdığı esnada onlar sapkınlardan ve fâsıklardan oldular; saptırmadan önce değil. Aynı şekilde onlar, Allah onlarla nebîleri (a.s.) arasına gizli bir perde çektiğinde, kalpleri ve kulaklarına ağırlıklar koyduğunda iman etmez oldular; bundan daha önce değil. Böylece onlar, kalpleri mühürlendiği zaman kâfir oldular; bundan önce değil.

[654] Nitekim Allah Teâlâ, *"Eğer biz sana sebat vermiş olmasaydık, az kalsın onlara biraz meyledecektin."*[371] buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ, şâyet elçisine (a.s.) tevfîk ile sebat vermemiş olsa idi, onlara meyledeceğini açıklamıştır. Allah Resulü (s.a.), -daha önce değil- rabbinin onu sabit kıldığı anda sebat etmiştir. Şâyet Allah, Resulüne, sebat vermemiş ve onu yardımsız bırakmış olsaydı, elbette o kâfirlere meyledecekti. Bundan dolayı dalâlete düşecek ve azaba müstehak olacaktı. Hayat ve ölüm ne kadar zayıf ve kırılgan; dolayısıyla yardımsız bırakılan kimseleri bir düşün! O, Allah'ın muvaffak kılması ve sebat vermesi bakımından Hz. Muhammed'in (s.a.) muhtaç olduğu şeyden müstağni olduğunu sanır. O, hidayetin tam olarak gerçekleştiğini ve bu hususta daha fazlasının olmadığını, Allah'ın katında henüz ona verdiğinden daha faziletlisinin ve daha büyüğünün olmadığını sanır.

[655] Yüce Allah, *"(Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapkınlarınkine değil."*[372] şeklinde dua etmemizi emretmiştir. Bu ifadeler, Allah'tan yardım dilemekle emredildiğimizi göstermektedir. Bu, görüşümüzün delilidir. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[656] Şâyet burada Allah'ın yardımda bulunduğu kimsenin hidayete ulaşması ve bu yardımı haram kıldığı ve yardımsız bıraktığı kimsenin de dalâlette kaldığı şeklinde özel bir yardım olmamış olsa idi, elbette bu duanın bir manası olmazdı. Çünkü insanların tamamı, kendilerine nimet verilerek yardım edilmiş ve azab edilmeksizin doğru yol gösterilmiş olurdu. Bu, mezkûr âyetin hilafınadır. Nitekim Allah Teâlâ, *"Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır."*[373] şeklinde buyurmuştur.

هو أن الله تعالى: لما أضلهم صاروا ضالين فاسقين حين أضلهم لا قبل أن يضلهم، وكذلك إنما صاروا لا يؤمنون حين جعل بينهم وبينه حجابًا وحين جعل على قلوبهم أكنة وفي آذانهم الوقر، لا قبل ذلك، وإنما صاروا كافرين حين طبع على قلوبهم لا قبل ذلك.

٥ [٦٥٤] وقال تعالى ﴿وَلَوْلَا أَن ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدتَّ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا﴾ فنص تعالى على أنه لولا أن ثبت نبيه صلى الله عليه وسلم بالتوفيق لركن إليهم، فإنما ثبت رسول الله صلى الله عليه وسلم حين ثبته الله عز وجل لا قبل ذلك، ولو لم يعطه التثبيت وخذله لركن إليهم، وضل واستحق العذاب على ذلك، ضعف الحياة وضعف الممات، فتبا لكل مخذول يظن في نفسه الخسيسة أنه مستغن
١٠ عما افتقر إليه محمد صلى الله عليه وسلم، من توفيق الله وتثبيته وإنه قد استوفى من الهدى مالا مزيد عليه وإنه ليس عند ربه أفضل مما أعطاه بعد ولا أكثر.

[٦٥٥] وقد أمرنا عز وجل أن نقول ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ۞ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ۞ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾ فنص تعالى على أمرنا بطلب العون منه وهذا نص قولنا، والحمد لله رب العالمين.

١٥ [٦٥٦] فلو لم يكن ها هنا عون خاص، من آتاه الله إياه اهتدى ومن حرمه إياه اهتدى ومن حرمه إياه وخذله ضل، لما كان لهذا الدعاء معنى لأن الناس كلهم كانوا يكونون معانين منعمًا عليهم مهديين وهذا بخلاف النص المذكور وقال تعالى ﴿خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

Böylece Allah Teâlâ, kâfirlerin kalpleri üzerine mühür vurduğunu, onların kulakları ve gözleri üzerinde onlar ile hakkı kabulünarasını ayıran bir perdenin olduğunu bildirmiştir. Onların kulakları ve gözleri üzerine bu perdeyi koyan, ancak onların kalplerini mühürleyen aziz ve celil olan Allah'tır. İşte bu, ifade edip açıkladığımız hizlandır. Bundan Allah'a sığınırız. Bu âyet, onların kalpleri üzerindeki bu mühür; kulakları ve gözleri üzerindeki bu perde olduğu müddetçe iman etmeye güç yetiremeyecekleri hususunda açık bir delildir. Şâyet Allah bu perdeyi gidermiş olsa elbette iman ederler, ancak şu kadar var ki onlar bunu gidermekten rablerini âciz kılmışlardır. Bu da İslâm'dan çıkıştır.

[657] Allah Teâlâ, *"Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasaydı, pek azınız hâriç, muhakkak şeytana uyardınız."*[374] buyurmuştur. Gördüğünüz gibi Allah Teâlâ bu şekilde, kendişine lütufta bulunmadığı ve merhamet etmediği kimselerin zorunlu olarak şeytana tabi olduklarını açıklamıştır. Böylece sahîh olmuştur ki Allah'ın kula lütfettiği tevfîkile iman oluyor; hızlânile ise küfür ve isyan oluyor, o da şeytana uymaktır. "*Pek azınız hâriç"* sözünün manası ise, zâhiri üzere olup, Allah'ın onlara yönelik rahmeti sebebiyle şeytana uymayan, merhamet edilmiş ve kendilerine nimet verilmiş kimselerin istisna edilmesidir. Yani Allah'ın kendilerine merhamet etmediği az bir kısmınız hâriç sizler şeytana tabi olmuş değilsiniz. Böylece sizler şeytana tabi olunuz, Allah size rahmet ettiği halde niçin ona tabi olmuyorsunuz? İşte bu dediğimiz şeyin delilidir. Allah'a hamd olsun.

[658] Allah Teâlâ, *"Size ne oluyor da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Allah, onları yaptıkları işlerden dolayı baş aşağı ederek eski konumlarına (küfre) döndürmüştür. Allah'ın saptırdığını yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa, sen onun için asla bir çıkış yolu bulamazsın."*[375] buyurmuştur. Bu da, "Allah'ın saptırdığı kimsenin doğru yola ulaşmasının imkânı yoktur. Dalâlet, Allah'ın saptırması ile birlikte kâfir ve fâsık için gerçekleşir", şeklindeki görüşümüzün delilidir.

فنص تعالى على أنه ختم على قلوب الكافرين، وأن على سمعهم وأبصارهم غشاوة جائلة بينهم وبين قول الحق، فمن هو الجاعل هذه الغشاوة على سمعهم وعلى أبصارهم إلا الذي ختم على قلوبهم عز وجل، وهذا هو الخذلان الذي ذكرنا، ونعوذ بالله منه. هذا نص على أنهم لا يستطيعون الإيمان ما دام ذلك ٥ الختم على قلوبهم والغشاوة على أبصارهم وأسماعهم فلو أزالها تعالى لآمنوا إلا أن يعجزوا ربهم عز وجل عن إزالة ذلك فهذا خروج عن الإسلام.

[٦٥٧] وقال تعالى ﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ فنص تعالى كما ترى على أنه من لم يتفضل عليه ولم يرحمه اتبع الشيطان ضرورة فصح أن التوفيق به يكون الإيمان وأن الخذلان به يكون الكفر ١٠ والعصيان وهو اتباع الشيطان ومعنى قوله تعالى إلا قليلا على ظاهره وهو استثناء من المنعم عليهم المرحومين الذين لم يتبعوا الشيطان برحمة الله تعالى لهم أي لاتبعتم الشيطان إلا قليلًا لم يرحمهم الله فاتبعوا الشيطان إذ رحمكم أنتم فلم تتبعوه وهذا نص قولنا ولله تعالى الحمد.

[٦٥٨] وقال تعالى ﴿فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُم بِمَا كَسَبُوا ١٥ أَتُرِيدُونَ أَن تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَن يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا﴾ وهذا نص ما قلنا: إن من أضله الله تعالى لا سبيل له إلى الهدى، وأن الضلال وقع مع الإضلال من الله تعالى للكافر والفاسق.

[659] Yine Allah Teâlâ, *"İşte bu, Allah'ın hidayetidir ki, kullarından dilediğini buna iletip yöneltir."*[376] buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ, kendisi katında kullarından dilediğini doğru yola ilettiği bir hidayetinin olduğunu, böylece kulun hidayete ulaştığını haber vermiştir. Gördüğünüz gibi bu açık bir tahsistir.

[660] Başka bir âyette, *"Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar."*[377] şeklinde ifade edilmiştir. Bu da, dediğimiz şeyin doğruluğunu gösteren bir delildir. Allah Teâlâ, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açtığını ifade etmiştir ki böylece o şüphesiz bir şekilde iman etmiştir. Kimi de saptırmak isterse, yani doğruya erdirmek istemez ise, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltıp sıkmıştır. Böylesi bir kimse de elbette iman etmez ve imana güç yetiremez. Onun durumunun hakikati, göğe çıkmakla sorumlu tutulan bir kimse gibidir. Böylesi bir kimse, zâhirenuzuvlarının sağlıklı olması hasebiyle istitaat sahibi olduğu halde elbette iman edemez.

[661] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yoruma ihtimali olmayan âyetlerden zikrettiklerimizden vepeygamberlerden beş tanesinin -İbrâhim, Mûsâ, Yûsuf, Hızır ve [Muhammed][378] (s.a.)- şahadetinden sonra dâl (sapkınlığa düşen) ifadesinin, sapkınlığa düşen kimse için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü onlar, Allah'ın onları muvaffak kılması hâriç, haberlerden herhangi birisini yapmayagüç yetiremezler. Yine onlar Allah onları muvaffak kılmazsa, duyular ve aklın açık ilkeleriyle bilinen zorunlu delillerden ortaya koyduklarımızçerçevesinde topluca sapıtırlar.

[662] Ebû Muhammed şöyle dedi: Her kim övülen ve zemmedilen ahlakın terkibini bilirse, aziz ve celil olan Allah'ın kişide yarattığı şeylerden yaptıklarının dışındakine güç yetiremeyeceğini de bilir. Böylece sen hafızın hıfzı tehir etmeye; aptalın da hıfza güç yetiremediğini görürsün. Aynı şekilde anlayışlı olanın geri zekâlılığa, kalın kafalı olanın da anlayış inceliğine güç yetiremez. Hasetçinin hasedi terk etmeye, temiz ruhlu bir kimsenin de haset etmeye kadir olmadığını görürsün. Hırslı bir kimsenin de hırsı terk etmeye; cimrinin harcamaya, korkağın cesaretli olmaya, yalancının yalan söylemekten kendisini uzak tutmaya güç yetiremediğini görürsün.

[٦٥٩] وقال تعالى ﴿ذَٰلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُم مَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ فأخبر تعالى أن عنده هدى يهدي به من يشاء من عباده فيكون مهتديا وهذا تخصيص ظاهر كما ترى.

[٦٦٠] وقال تعالى ﴿فَمَن يُرِدِ اللَّهُ أَن يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَن يُرِدْ أَن يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ﴾ فهذا نص على ما قلناه ٥ وأن الله تعالى قد نص قائلًا لنا إن من أراد هداه شرح صدره للإسلام، فآمن بلا شك، وأن من أراد إضلاله ولم يرد هداه ضيق صدره وأحرجه حتى يكون كمريد الصعود إلى السماء فهذا لا يؤمن ألبتة، ولا يستطيع وهو في ظاهره مستطيع بصحة جوارحه.

١٠ [٦٦١] **قال أبو محمد:** إن الضال لمن ضل بعد ما ذكرنا من النصوص التي لا تحتمل تأويلًا، ومن شهادة خمسة من الأنبياء: إبراهيم وموسى ويوسف والخضر ومحمد عليهم السلام لأنهم لا يستطيعون فعلًا لشيء من الخبر إلا بتوفيق الله تعالى لهم، وأنهم إن لم يوفقهم ضلوا جميعًا مع ما أوردنا من البراهين الضرورية المعروفة بالحس وبديهة العقل.

١٥ [٦٦٢] **قال أبو محمد:** ومن عرف تراكيب الأخلاق المحمودة والمذمومة علم أنه لا يستطيع أحد غير ما يفعل مما خلقه الله عز وجل فيه، فتجد الحافظ لا يقدر على تأخر الحفظ، والبليد لا يقدر على الحفظ والفهم لا يقدر على الغباوة، والغبي لا يستطيع ذكاء الفهم، والحسود لا يقدر على ترك الحسد، والنزيه النفس لا يقدر على الحسد والحريص لا يقدر على ترك الحرص، والبخيل لا يقدر على البذل، ٢٠ والجبان لا يقدر على الشجاعة، والكذاب لا يقدر على ضبط نفسه عن الكذب،

Yine çocukluklarından itibaren var olan huylar da böyledir. Kötü huy sahibi hilme (yumuşak huylu olmaya); çirkefin saf olmaya; küstahın haya sahibi olmaya, aptalın beyana; temkinsiz olanın sabra; öfkelinin yumuşak huylu olmaya; sabırlının sersemliğe; hilm sahibi kimsenin öfkelenmeye; izzet sahibi kimsenin hakir ve zelil olmaya; hakir olanın da izzetli olmaya gücü yetmez. Her şey böyledir. Böylece Allah'ın kendisine yapma kuvvesi verdiklerinin dışındakileri yapmaya hiç kimsenin güç yetiremeyeceği anlaşılmış oldu. Her ne kadar onlar tarafından bünyenin sıhhati ve engellerin kalkmasıyla bunun zıddının olabileceği düşünülse de bizler huya göre hüküm veririz, huy edinilene göre değil.

[663] Ebû Muhammed şöyle dedi: Melekler, huriler, cinler, insanlar ve bütün canlılar istitaat konusunda zikrettiğimiz gibi eşittir. Bunların arasında hiçbir fark yoktur. Allah Teâlâ, onlarda, uzuvların sağlıklı olmasından dolayı zâhirî bir istitaat yaratmıştır. Onlardan bir fiilin meydana gelmesi, ancak aziz ve celil olan Allah'tan gelen bir yardım ile mümkündür. Bu yardım vâki olduğunda kaçınılmaz olarak fiil meydana gelir. Yine Allah Teâlâ söz konusu varlıklarda ihtiyar, irade, hareket ve sakinlik yaratmıştır. Bunlar, başkasının değil, söz konusu varlıkların fiilleridir. Melekler ve huriler masumdurlar, Allah onlarda mâsiyeti asla yaratmamıştır. Cinlere gelince, tevfîk ve hızlân konusunda birebir Âdem'in (a.s.) çocukları gibidirler. Diğer canlılara gelince, onlara kulluk gerekli değildir; ne ibadetleri ne de günahları vardır.

[664] Yaptığı şeylerin tamamına kadir olan ve kalbe gelen her bir şeye ezelde güç yetiren ise, "Bir" olan, şeriki bulunmayan aziz ve celil olan Allah'tır. *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur."*[379] *"Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir."*[380] Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

Hidayet ve Tevfîk Konusu

[665] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu konu, istitaat konusundaki tartışmalarla ilişkilidir. Mu'tezile, aziz ve celil olan Allah'ın *"Semûd kavmine gelince, biz onlara doğru yolu göstermiştik. Ama onlar körlüğü hidayete tercih etmişlerdir..."*[381] "*Şüphesiz biz insanı, karışım hâlindeki az bir sudan (meniden) yarattık ve onu imtihan edeceğiz. Bu sebeple onu işitir ve görür kıldık. Şüphesiz biz onu (ömür boyu yürüyeceği) yola koyduk. O bu yolu ya şükrederek ya da nankörlük ederek kat eder.*"[382] şeklindeki sözüyle delil getirmiştir.

كذلك يوجدون من طفوليتهم، والسيء الخلق لا يقدر على الحلم، والحي لا يقدر على القحة، والوقاح لا يقدر على الحياء، والعي لا يقدر على البيان والطيوش لا يقدر على الصبر، والغضوب لا يقدر على الحلم، والصبور لا يقدر على الطيش، والحليم لا يقدر على الغضب، والعزيز النفس لا يقدر على المهانة، ٥ والمهين لا يقدر على عزة النفس، وهكذا في كل شيء فصح أنه لا يقدر أحد إلا على ما يفعل بما يتم الله تعالى فيهم القوة على فعله، وإن كان خلاف ذلك متوهمًا منهم بصحة البنية وعدم المانع.

[٦٦٣] **قال أبو محمد**: والملائكة والحور العين والجن وجميع الحيوان كله في الاستطاعة سواء كما ذكرنا ولا فرق بين شيء في ذلك كله وكلهم قد خلق ١٠ الله عز وجل فيهم الاستطاعة الظاهرة بصحة الجوارح ولا يكون منهم فعل إلا بعون وارد من الله تعالى إذا ورد كان الفعل معه ولا بد قد خلق الله عز وجل فيهم اختيارًا وإرادة وحركة وسكونًا هم أفعالهم على غيرها والملائكة وحور العين معصومون لم يخلق الله تعالى فيهم معصية أصلًا لا طاعة ولا معصية.

[٦٦٤] وأما الذي يقدر على كل ما يفعل ومالا يفعل ولم يزل قادرًا على كل ١٥ ما يخطر بالقلب فهو واحد لا شريك له وهو الله عز وجل ليس كمثله شيء ولم يكن له كفوًا أحد وبالله تعالى التوفيق.

الكلام في الهدى والتوفيق

[٦٦٥] **قال أبو محمد**: احتجت المعتزلة بقول الله عز وجل ﴿وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى﴾ وبقوله تعالى ﴿إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن ٢٠ نُّطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ۞ إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ۞ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَ وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا﴾

[666] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu hakikattir. Nitekim Allah Teâlâ, *"Andolsun biz, her ümmete, "Allah'a kulluk edin, tâğûttan kaçının" diye peygamber gönderdik. Allah, onlardan kimini doğru yola iletti; onlardan kimine de (kendi iradeleri sebebiyle) sapkınlık hak oldu."*[383] buyurmuştur. Böylece O, insanların tamamına değil, bir kısmına hidayet ettiğini haber vermiştir.

[667] Yine Allah Teâlâ, "*Sen onların doğru yola erişmelerine aşırı istek göstersen de şüphesiz Allah saptırdığı kimseyi doğru yola iletmez."*[384] buyurmuştur. Buradaki "h-d-y" fiilinin ya harfinin fethası ve dal harfinin kesrası ile (yehdî şeklinde) okunması Asım'dan gelen okuyuş tarzında meşhurdur. Böylece Allah Teâlâ, insanlar içinde kendilerini doğru yola ulaştırmadığı kimselerin olduğunu haber vermiştir.

[668] Yine Allah Teâlâ, *"(Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir."*[385] buyurmuştur. Burada Allah, hidayet ettiği kimselerin, saptırdıklarının ve bu sebeple doğru yolu bulamayanların dışında olduğunu haber vermiştir.

[669] Yüce Allah, *"Allah, kimi saptırırsa artık onu doğru yola iletecek kimse yoktur."*[386] buyurmuş ve burada saptırdıklarının kendilerini doğru yola iletmediği kimseler olduğunu haber vermiştir.

[670] Başka bir âyette yüce Allah , *"Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar."*[387] buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ, hidayet ettiklerinin saptırdıklarından farklı olduğunu haber vermiştir. Bunun örnekleri çoktur. Bunların tamamı Allah'ın kelâmı olup, hepsi hakikattir. Teâruz etmezler ve bunların bir kısmı diğer bir kısmını iptal etmez. Nitekim Allah Teâlâ, *"(Hâlâ Kur'ân'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı?) Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı."*[388] buyurmuştur. Böylece yakînen sahîh olmuştur ki, âyetlerden ortaya koyduklarımızın tamamı konusunda ihtilaf edilmeyip ittifak edilmiştir.

[671] Mezkûr âyetleri düşününce bunların açık ve anlaşılır olduklarını görürüz. O da Allah Teâlâ'nın Semud kavmine doğru yolu gösterdiğini fakat onların doğru yola ulaşamadıklarını haber vermesidir. Allah insanların tamamına doğru yolu göstermiş, bundan sonra onlar ya şükrederek ya da nankörlük ederek yollarına devam etmişlerdir.

[٦٦٦] **قال أبو محمد**: وهذا حق وقد قال تعالى ﴿وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُم مَّنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُم مَّنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ﴾ فأخبر تعالى أن الذين هدى بعض الناس لا كلهم.

[٦٦٧] وقال تعالى ﴿إِن تَحْرِصْ عَلَىٰ هُدَاهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَن يُضِلُّ﴾ وهي قراءة مشهورة عن عاصم بفتح الياء من يهدي وكسر الدال فأخبر تعالى أن في الناس من لم يهده.

[٦٦٨] وقال تعالى ﴿يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا﴾ فأخبر تعالى أن الذى هدى غير الذى أضل فلم يهد.

[٦٦٩] وقال تعالى ﴿مَن يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ﴾ فأخبر تعالى أن الذين أضل فلم يهدهم.

[٦٧٠] وقال تعالى ﴿فَمَن يُرِدِ اللَّهُ أَن يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَن يُرِدْ أَن يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ﴾ فأخبر تعالى أن الذين هدى بعض الناس لا كلهم، غير الذي أضل ومثل هذا كثير وكل ذلك كلام الله عز وجل وكله حق لا يتعارض ولا يبطل بعضه بعضًا قال الله تعالى ﴿وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا﴾ فصح يقينًا أن كل ما أوردنا من الآيات فكلها متفق لا مختلف.

[٦٧١] فنظرنا في الآيات المذكورة فوجدناها ظاهرة لائحة، وهو أن الله تعالى أخبر أنه هدى ثمود فلم يهتدوا، وهدى الناس كلهم السبيل ثم هم بعد ﴿إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا﴾

[672] Son âyetlerde Allah, bir topluluğa doğru yolu gösterdiği ve böylece onların hidayete ulaştıklarını; başka bir topluluğa doğru yolu göstermediğini ve böylece onların hidayete ulaşamadıklarını haber vermiştir. Buradan zorunlu olarak Allah'ın bütün insanlara verdiği hidayetin, bir kısmına verdiği, diğerlerine ise men edip vernmediği hidayetten farklı olduğunu biliriz. Bu, aklın zorunlu ilkeleri ve temel kurallarıyla bilinen bir durumdur. Bu konuda şüphe olmayınca, "hüdâ (اَلْهُـدَى)" kelimesi Arapçada müşterek isimlerden oldu iki ve daha fazla türdeki farklı isimleri ifade etmek için vâki olduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla "hüda" kelimesi delâlet (göstermek, işaret etmek) manasına gelmektedir. Nitekim "Filana yolu gösterdim (هديت فلانا الطريق)" dersin "yolu ona gösterdim, yola onu vakıf kıldım ve yolu ona bildirdim" manasında. Söz konusu kişi ister yola girip devam etsin isterse yolu terk etsin, bu denktir. Yine sen, "Filan yol gösterendir (فلان هادٍ للطريق) dersin, yani o bu konuda delildir, rehberdir. İşte bu, Semud kavmine, cinlerin ve meleklerin tamamına, ister mümin ister kâfir olsun bütün insanlara Allah'ın doğru yolu göstermesi anlamındaki hidayettir (hüdâ). Çünkü Allah Teâlâ, iyilikleri (ibadetleri) ve günahları onlara gösterdi, hoşnut olduğu ve öfkelendiği şeyleri de onlara bildirdi. İşte bunun manası, hidayet (hüdâ) tevfik manasında ve hayır konusunda yardım etme ve onu kolaylaştırma manasındadır. Allah onu hayrı kabul etsin diye [nefislerde] yaratmıştır. İşte bu, aziz ve celil olan Allah'ın meleklerin tamamına, insanlardan ve cinlerden hidayete erdirilmiş olanlara verdiği şeydir. Bu iki gruptan kâfir ve fâsık olanlardan -günah işlemelerinden dolayı- men ettiği şey de budur. Şâyet Allah Teâlâ onlara bizzat bunu vermiş olsa idi, elbette küfre düşmezler ve günah işlemezlerdi. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[673] Yukarıda zikredilen âyetlerdeki Allâhü Teâlâ'nın *"Her halde biz ona yolu gösterdik, ister şâkir/şükreden olsun ister nankör kâfir."*[389] şeklindeki sözü bu durumu açıklayanlardandır. Böylece "Allah onlara hidayet etti." şeklindeki ifadenin "Onlara yolu gösterdi" olduğu anlaşılmaktadır. Allah Teâlâ'nın *"Biz ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi; iki apaçık yolu (hayır ve şer yollarını) göstermedik mi?"*[390] sözü de bu şekildedir. Bu da bizim görüşümüzün delilidir. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[٦٧٢] وأخبر تعالى في الآيات الأخر أنه هدى قومًا فاهتدوا، ولم يهد آخرين. فلم يهتدوا، فعلمنا ضرورة أن الهدى الذي أعطاه الله عز وجل جميع الناس هو غير الذي أعطاه بعضهم ومنعه بعضهم فلم يعطهم إياه، هذا أمر معلوم بضرورة العقل وبديهته، فإذ لا شك في ذلك فقد لاح الأمر وهو أن الهدى في اللغة العربية من الأسماء المشتركة، وهي التي يقع الاسم منها على مسميين مختلفين بنوعهما فصاعدًا، فالهدى يكون بمعنى الدلالة، تقول هديت فلانًا الطريق، بمعنى أريته إياه، وأوقفته عليه، وأعلمته إياه سواء سلكه أو تركه، وتقول: فلان هاد بالطريق أي دليل فيه، فهذا الهدى الذي هداه الله ثمود وجميع الجن والملائكة، وجميع الإنس كافرهم ومؤمنهم لأنه تعالى دلهم على الطاعات والمعاصي وعرفهم ما يسخط مما يرضى. فهذا معنى ويكون الهدى بمعنى التوفيق والعون على الخير، والتيسير له وخلقه لقبول الخير في النفوس، فهذا هو الذي أعطاه الله عز وجل الملائكة كلهم، والمهتدين من الإنس والجن، ومنعه الكفار من الطائفتين والفاسقين فيما فسقوا فيه، ولو أعطاهم إياه تعالى لما كفروا ولا فسقوا، وبالله تعالى التوفيق.

[٦٧٣] ومما يبين هذا قوله تعالى في الآيات المذكورة ﴿إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا﴾ فبين تعالى أن الذي هداهم له فهو الطريق فقط، وكذلك أيضًا قوله تعالى ﴿أَلَمْ نَجْعَل لَّهُ عَيْنَيْنِ ۝ وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ ۝ وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ﴾ فهذا نص قولنا، والحمد لله رب العالمين.

[674] Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın "*Eğer dileseydik, herkese hidayetini verirdik. Fakat benim, "Andolsun, cehennemi hem cinlerden hem de insanlardan dolduracağım" sözüm gerçekleşecektir.*"[391] ve "*Eğer Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzere toplardı.*"[392] şeklindeki sözleri de böyledir. Şüphesiz bu, hakkı bâtıldan ayırt etme ve doğru yolu gösterme şeklindeki herkese şamil olan hidayetinden farklıdır.

[675] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın *"Şüphesiz inkâr edenler ve zulmedenler (var ya), Allah onları asla bağışlayacak ve doğru yola iletecek değildir, ancak içinde ebedî kalacakları cehennemin yoluna iletir."*[393] şeklindeki sözü de böyledir.

[676] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, dediklerimize apaçık bir delildir ve onlar için delâletin/yol göstermenin iletilecekleri cehennemin yolunu göstermek olduğuna dair açık bir beyandır. İşte bu, onların söz konusu yola iletilmeleridir. Allah âhirette -cehennem yolu hâriç- bu yollardan herhangi birine ulaşmayı onlardan nefyetmiştir. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

[677] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bilgisizce görüşünü ileri süren bazıları, *"Semûd kavmine gelince, biz onlara doğru yolu göstermiştik. Ama onlar körlüğü hidayete tercih ettiler..."*[394]; *"Biz ona yolu gösterdik"*[395]; *"Biz ona iki apaçık yolu (hayır ve şer yollarını) göstermedik mi?"*[396] şeklindeki âyetlerde aziz ve celil olan Allah'ın bütün bunlarla sadece müminleri murat ettiğini söylemişlerdir.

[678] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu görüş iki açıdan hatalıdır. Bunlardan ***biri*** şudur: İlgili âyetler delil olmaksızın böyle olmadıkları halde tahsis edilmiştir. Bu bâtıldır. ***İkincisi*** ise şudur. İlgili âyetlerin metni, kesin olarak tahsisi meneder. O da Allah Teâlâ'nın *"Semûd kavmine gelince, biz onlara doğru yolu göstermiştik. Ama onlar körlüğü hidayete tercih ettiler."*[397] şeklinde buyurmasıdır. Allah Teâlâ, "Körlüğü hidayete tercih ettiler" ifadesindeki zamiri hidayet edilenlere çevirmiştir. Böylece kendilerine doğru yolgösterilenler doğru yola ulaşamadılar. Buna ilaveten Allah Teâlâ, Elçisine (s.a.) "*Onları hidayete erdirmek sana ait değildir. Fakat Allah, dilediğini hidayete erdirir.*"[398] demiştir ve yine *"Şüphesiz ki sen doğru bir yola iletiyorsun; göklerdeki ve yerdeki her şeyin sahibi olan Allah'ın yoluna."*[399] buyurmuştur.

[٦٧٤] وكذلك قوله تعالى ﴿وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا وَلَٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾ وقوله تعالى ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ﴾ وهذا بلا شك غير ما هدى جميعهم عليه من الدلالة والتبيين للحق من الباطل.

[٦٧٥] **قال أبو محمد**: وقوله تعالى ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا﴾

[٦٧٦] **قال أبو محمد**: فهذا نص جلي على ما قلنا، وبيان جلي أن الدلالة لهم على طريق جهنم يحملون فيه إليها هدى لهم إلى تلك الطريق، ونفى عنهم تعالى في الآخرة كل هدى إلى شيء من الطرق إلا طريق جهنم، ونعوذ بالله من الضلال.

[٦٧٧] **قال أبو محمد**: وقال بعض من يتعسف القول بلا علم إن قول الله عز وجل ﴿وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى﴾ وقوله تعالى ﴿إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ﴾ وقوله تعالى ﴿وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ﴾ إنما أراد تعالى بكل ذلك المؤمنين خاصة.

[٦٧٨] **قال أبو محمد**: وهذا باطل لوجهين. أحدهما، تخصيص الآيات بلا برهان، وما كان هكذا فهو باطل. والثاني، أن نص الآيات يمنع من التخصيص ولا بد وهو أن الله تعالى قال ﴿وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى﴾ فرد تعالى الضمير فاستحبوا العمى على الهدى إلى المهديين أنفسهم، فصح أن الذين هدوا لم يهتدوا، وأيضًا فإن الله تعالى قال لرسوله صلى الله عليه وسلم ﴿لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ﴾ وقال له تعالى ﴿وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾

[679] Böylece nebîye (a.s.) gerekli olan hidayetin, yol gösterme ve dini öğretmek olduğu; bunun da onun kudretinin üstünde olan ve sadece Allah'a ait olan hidayetten farklı olduğu hususu yakînen ortaya çıkmış oldu. Şâyet bir kimse aziz ve celil olan yüce Allah'ın "*Allah onlarda (inkârcılarda) bir hayır görseydi elbette kendilerine işittirirdi, eğer işittirseydi yine reddederek yüz çevirirlerdi.*"[400] meâlindeki sözünü hatırına getirirse, -düşünce ve istidlalden payı olmayan bir kimsenin âyetin manasını zannettiği üzere- âyetin manası yüce Allah açısından "Şâyet Allah onlara işittirseydi bile bu şekilde onlar işitmeyeceklerdi." şeklinde değildir. Bilakis âyetin zâhiri, bu zannı iptal etmektedir. Çünkü yüce Allah, *"Allah onlarda (inkârcılarda) bir hayır görseydi elbette kendilerine işittirirdi."*[401] şeklinde buyurmuştur. Böylece yüce Allah'ın kendisinde hayır gördüğü kimselere bunu işittirdiği ve söz konusu kişi hakkında hakkın sabit olduğu hususu kesin bir şekilde ortaya çıkmış oldu. Sonra da âyetin devamında Allah Teala *"Eğer işittirseydi yine reddederek yüz çevirirlerdi."*[402] şeklinde buyurmuştur. Böylece Allah Teala'nın bu âyet ile "Yüce Allah, şâyet onlara işittirse idi, elbette onlar reddederek küfürden yüz çevirirlerdi." anlamını murat ettiği hususu kesin olarak anlaşılmış oldu. Bunun dışında bir anlamın olması asla mümkün değildir. Çünkü Allah Teala, sadece kendisinde hayrın olduğunu bildiği kimselere onu işittireceğini açıkça beyan etmiştir. Dolayısıyla yüce Allah'ın kendisinde hayır bulunduğunu bildiği bir kimsenin hayrı reddederek ondan yüz çevirmesi imkânsız olan şeylerdendir. Böylece onların kendi zanlarıyla Allah'ın kelâmından tahrif ettikleri hususlar geçersiz ve bâtıl olmuştur. Allah Teala'nın *"Biz ona yolu gösterdik; ister şakir/şükreden olsun isterse nankör olsun."*[403] sözü de böyledir. Allah Teâlâ kendilerine yol gösterilenleri "şükreden/şâkir ve nankörlük eden/kefûr" şeklinde iki gruba taksim etmiştir.Neticede nankörlük edene de yol gösterildiği anlaşılmaktadır. Bâtıl olması bakımından onların düşündükleri hususlar da geçersizdir. Hamd Allah'a mahsustur. Böylece dediğimiz şeylerin doğruluğu ortaya çıkmıştır.

İdlal (Saptırma) Konusu

[680] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bundan önceki bölümde ve onunla bağlantılı olan önceki bölümde Allah'ın kelâmından "Allah'ın yarattıklarından dilediklerini saptırdığını ve onların kalplerini sıkıştırıp ağırlık koyduğunu" ifade eden pek çok âyeti okumuştuk.

[٦٧٩] فصح يقينًا أن الهدى الواجب على النبي صلى الله عليه وسلم هو الدلالة وتعليم الدين وهو غير الهدى الذي ليس هو عليه وإنما هو لله تعالى وحده فإن ذكر ذاكر قول الله عز وجل ﴿وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ﴾ فليس هذا على ما أظنه من لا ينعم النظر، من أن الله وحده: لو أسمعهم لم يسمعوا بذلك، بل ظاهر الآية مبطل لهذا الظن، لأنه تعالى قال ولو علم الله فيهم خيرًا لأسمعهم. فصح يقينًا أن من علم الله تعالى فيه خيرًا أسمعه، وثبت أن فيه خيرًا ثم قال تعالى ﴿وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ﴾ فصح يقينًا أنه أراد بلا شك: أنه لو أسمعهم لنولوا عن الكفر، وهم معرضون عنه. لا يجوز غير هذا أصلًا لأنه تعالى قد نص على أن إسماعه لا يكون إلا لمن علم فيه خيرًا، ومن المحال الباطل أن يكون: من علم الله تعالى فيه خيرًا يتولى عن الخير، ويعرض عنه فبطل ما حرفوه بظنونهم من كلام الله عز وجل، وكذلك قوله تعالى ﴿إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا﴾ فإنه تعالى قسم من هدى السبيل قسمين: كفورًا وشاكرًا. فصح ان الكفور أيضًا هدى السبيل، فبطل ما توهموه من الباطل، ولله تعالى الحمد. وصح ما قلنا.

الكلام في الإضلال

[٦٨٠] **قال أبو محمد:** وقد تلونا من كلام الله تعالى في الباب الذي قبل هذا، والباب الذي قبله متصلًا به نصوصًا كثيرة بأن الله تعالى أضل من شاء من خلقه، وجعل صدورهم ضيقة حرجة.

[681] Onlar, Allah Teâlâ'nın kâfirlerden haber vererek onların *"Bizi ancak mücrimler saptırdılar."*[404] demelerini gerekçe göstererek itiraz ederlerse, onların bu konuda şu açılardan hiçbir delili yoktur.

[682] Bunlardan ***ilki***, kâfirlerin sözüdür. Nitekim onlar, *"Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz (O'na) ortak koşanlar değildik"*[405] şeklinde Allah Teâlâ'nın onlardan hikaye ettiği sözlerinde onlar yalan söylemişlerdir. Yine Allah Teâlâ, *"Bak, kendilerine karşı nasıl yalan söylediler ve iftira edip durdukları şeyler (uydurma ilâhları) onları nasıl yüzüstü bırakıp kayboluverdi?"*[406] buyurmuştur. Şâyet onlar sadece kâfirlerin sözüyle delil getirmekten dolayı yüz çevirirlerse, bu sözlerini *"Rabbim, dedi, beni azdırman hakkı için yeryüzünde insanlara (günah ve kötülükleri) iyice süsleyeceğim ve hepsini de azdıracağım."*[407] şeklindeki İblis'in sözünün yanına koysunlar.

[683] ***İkincisi*** ise, biz, günahkârların dalâletini ve İblis'in onları saptırmasını inkâr etmeyiz. Fakat bu, aziz ve celil olan Allah'ın onları saptırmasından farklı bir saptırmadır.

[684] ***Üçüncüsü*** şudur: Allah'ın dalâlette bıraktığı kimse için özür/bahane yoktur, bu konuda yaratıcıya kınama da yoktur. Allah'ın dışındaki diğer saptıranlara gelince onlar kınanmıştır. Allah, dalâlete düşürmesinin dalâlete düşende nasıl gerçekleştiğini açıklamıştır. Allah'ın bu saptırmayı açıklaması, Nazzâm, Allâf, Sümâme, Bişr b. Mu'temir, Câhiz, Nâşî', diğer gruplardan olan kimseler ve onlara tabi olan câhiller gibi âsi ve ayyar kimselerin açıklamasından bizi müstağni kılmıştır. Böylece Allah Teâlâ, Kur'ân'ın metninde kullarından dalâlete düşenlerin saptırılmasını beyan etmiştir. O da söz konusu kişinin imanı kabul hususunda kalbinin sıkışması; onu anlamaya ve ona yakın olmaya ilgi göstermemesi ve buna sabırlı olmaması; göğe yükselmekle sorumlu tutulmuş gibi hakka dönmeyi zor ve çetin bulmasıdır.

[685] Allah Teâlâ, az önce okuduğumuz başka bir âyette bunu da açıklamıştır. Allah, kâfirlerin kalbine ağırlık koymak suretiyle onların kalpleri ile Kur'ân'ı anlamaları, onun açıklaması ve yol göstermesine kulak vermeleri, Kur'ân'ı düşünüp idrak etmeleri arasına girmiş; onlarla Peygamberin sözü arasına onları doğru yola iletmekten alı koyan bir perde koymuştur. Yine Allah Teâlâ onların kalplerini mühürlediğini açıklamış, bu şekilde onlar doğru yola ulaşmaktan alı konulmuşlardır.

[٦٨١] فإن اعترضوا بقول الله تعالى عن الكفار أنهم قالوا ﴿وَمَا أَضَلَّنَا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ﴾ فلا حجة لهم في هذه الوجوه:

[٦٨٢] أحدها، أنه قول الكفار قد قالوا الكذب وحكى الله تعالى أنهم يقولون حينئذ ﴿وَاللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ﴾ وقال تعالى: ﴿انْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾ فإن أبوا إلا الاحتجاج بقول الكفار فليجعلوه إلى جنب قول إبليس ﴿رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ﴾

[٦٨٣] والوجه الثاني، أنا لا ننكر إضلال المجرمين وإضلال إبليس لهم، ولكنه إضلال آخر ليس إضلال الله تعالى لهم.

[٦٨٤] والثالث، أنه لا عذر لأحد في أن الله تعالى أضله، ولا لوم على الخالق تعالى في ذلك، وأما من أضل آخر من دون الله تعالى فهو ملوم وقد فسر الله تعالى إضلاله لمن يضل كيف هو وفسر تعالى ذلك الإضلال تفسيرًا أغنانا به عن تفسير الخلعاء العيارين كالنظام والعلاف وثمامة وبشر بن المعتمر والجاحظ والناشيء، وما هنالك من الأحزاب، ومن تبعهم من الجهال فبين تعالى في نص القرآن أن إضلاله لمن أضل من عباده إنما هو أن يضيق صدره عن قبول الإيمان وأن يحرجه حتى لا يرغب في تفهمه والجنوح إليه، ولا يصبر عليه ويوعر عليه الرجوع إلى الحق حتى يكون كأنه يتكلف في ذلك الصعود إلى السماء.

[٦٨٥] وفسر ذلك أيضًا عز وجل في آيه أخرى قد تلوناها آنفًا بأنه يجعل أكنه على قلوب الكافرين، تحول بين قلوبهم وبين تفهم القرآن والإصاغة لبيانه وهداه، وأن يفقهوه، وأنه جعل تعالى بينهم وبين قول الرسول صلى الله عليه وسلم حجابًا مانعًا لهم من الهدى، وفسره أيضًا تعالى بأنه ختم على قلوبهم وطبع عليها فامتنعوا بذلك من وصول الهدى إليها.

[686] Allah Teâlâ, başkalarının saptırmasını açıklamıştır ki Allah onları cehenneme davet eden önderler kılmıştır. Allah, müminlere verdiği ve kâfirlere haram kıldığı kuvveti de açıklamıştır. Öyleki bu kuvvetle hakkı kabul gerçekleşir, hakikati anlama, ona inanmak ve onunla amel etmek için Allah onların kalplerini açmıştır. Allah Teâlâ, şeytanın tuzaklarını ve fitnesini onlardan uzak tutandır. Biz de, bu hediye ile Allah'ın bizlere yardım etmesini, lütfuyla idlali bizden uzak tutmasını ve nefislerimizle bizi sorumlu tutmamasını dileriz. Kendisi hakkında hidayeti tamam olduğunu düşünen hatta Allah'ın tevfîk ve ismetini artırmasından müstağni olan, şeytanın fitnesinden ve tuzağından uzak tutması için rabbisine muhtaç olmayan ve özellikle kendisini bu hususta yaratıcısından daha güçlü gören bir kimse zarar etmiş ve hüsrana uğramıştır. Halbuki yaratıcısının karşısında onu şeytanın tuzağından uzak tutacak bir güç yoktur. Biz, Allah'ın onları imtihan ettiği bu şeylerden O'na sığınırız. Allah'ın bize lütuf olarak verdikleri hâriç güç ve kuvvetin tamamını Ona atfederiz.

[687] Şeytanların insanları saptırması, Allah'ı anmayı onlara unutturmaları ve bunu onlara süslü göstermeleri, ona vesvese vermeleri, insanlardan bir kısmı ile diğerlerini aldatması bakımından Kur'ân'da bildirilen hususların tamamı tartışmasız bir şekilde doğrudur. Bunların tamamı, -zikrettiğimiz üzere- insanların kalplerine ilkadır (atma ve yerleştirmedir), bu ilka da kalplerde bütün bunları yaratan ve cinlerden ve insanlardan dalâlete düşen bu kimseler için fiiller yaratan Allah'tandır. Allah Teâlâ'nın şu sözü *"içlerindeki kıskançlıktan ötürü"*[408] bu şekildedir. Çünkü bu, Allah'ın onda yarattığı bir fiil olduğu halde, kendisinden zuhur etmesinden dolayı nefse izafe edilen bir fiildir.

[688] Eğer onlar, Allah Teâlâ'nın *"Doğru yola ilettikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine apaçık bildirmedikçe, Allah bir toplumu saptıracak değildir."*[409] meâlindeki sözünü zikrederlerse, bu da Allah'ın buyurduğu gibidir ve Mu'tezile'nin aleyhine bir delildir. Çünkü Allah Teâlâ, sakınacakları ve onlara gerekli olan şeyleri kendilerine apaçık bildirmedikçe, bir toplumu saptırmayacağını haber vermiştir.

[٦٨٦] وفسر تعالى إضلال من دونه فقال تعالى إنه جعلهم أئمة يدعون إلى النار، وفسر تعالى أيضًا القوة التي أعطاها المؤمنين وحرمها الكافرين بأنها تثبت على قبول الحق وأنه تعالى يشرح صدورهم لفهم الحق واعتقاده، والعمل به، وأنه صارف لكيد الشيطان ولفتنته عنهم، نسأل الله أن يمدنا بهذه العطية، وأن ٥ يصرف عنا الإضلال بمنه، وألا يكلمنا إلى أنفسنا، فقد خاب وخسر من ظن في نفسه أنه قد استكمل القوى حتى استغنى عن أن يزيده الله تعالى توفيقًا وعصمة، ولم يحتج إلى خالقه في أن يصرف عنه فتنته ولا كيده، لا سيمًا من جعل نفسه أقوى على ذلك من خالقه تعالى، ولم يجعل عند خالقه قوة يصرف بها عنه كيد الشيطان، نعوذ بالله مما امتحنهم به، ونبرأ إلى الله خالقنا تعالى من الحول والقوة ١٠ كلها إلا ما أتانا منها متفضلًا علينا.

[٦٨٧] وأما كل ما جاء في القرآن من إضلال الشياطين للناس وإنسائهم إياهم ذكر الله تعالى، وتزينهم لهم ووسوستهم وفعل بعض الناس ذلك ببعض فصحيح كما جاء في القرآن دون تكلف، وهذا كله إلقاء لما ذكرنا في قلوب الناس، وهو من الله تعالى خلق لكل ذلك في القلوب، وخالق لأفعال هؤلاء ١٥ المضلين من الجن والإنس وكذلك قوله تعالى ﴿حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ﴾ لأنه فعل أضيف إلى النفس لظهوره منها وهو خلق الله تعالى فيها.

[٦٨٨] فإن ذكروا قول الله تعالى ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ حَتَّى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ﴾ فهو كما قال الله عز وجل، وهو حجة على المعتزلة لأن الله تعالى أخبر أنه لا يضل قومًا حتى يبين لهم ما يتقون، وما يلزمهم

Aziz ve celil olan Allah doğru söylemiştir. Çünkü kişi, peygamberin haberi kendisine gelmeden önce, yaptığı herhangi bir şey sebebiyle asla dalâlete düşmüş değildir. Allah'ın kula ait fiili, ancak beyanın ona ulaşmasından sonra "saptırma" diye isimlendirmiştir, bundan önce değil. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[689] Bu âyetler vesilesi ile yüce Allah'ın hakikati açıkladıktan sonra onları dalâlete düşürdüğü anlaşılmaktadır. Onlardan bazıları, saptırmayı (idlal) sadece imanın kendisiyle vâki olduğu lutfun men edilmesi şeklinde açıklamışlardır.

[690] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kur'ân'ın âyetleri, şüphe yok ki bu manaya bir ziyadelik ilave eder ve idlalin Allah'ın kâfir ve günahkârlara verdiği zaid bir mana olmasını gerekli kılar. O da, kalplerin daralması ve sıkışması, kalplerin mühürlenmesi ve damgalanması, hakikati anlamalarının perdelenmesi hususunda zikrettiğimiz şeylerdir.

[691] Eğer onlar, "Allah yardım ederek hidayet etmemişse eğer, bunların hepsi nefislerin fiilidir." derlerse, onlara şöyle deriz: "Eğer tevfîk ile desteklememişse, bu kötü mahlûkatın yaratıcısı kimdir?" Eğer onlar: "Allah Teâlâ onları bu şekilde yaratandır." derslerse, Allah Teâlâ'nın bu imtihanı (belayı) ona verdiğini ve helâk edici bu kuvveyi ona yüklediğini kabul etmiş olurlar. Eğer onlar "Bunların tamamı tabiatın fiilleridir" şeklindeki Ma'mer ve Câhiz'in görüşüne meylederlerse, suâlimizden kurtulamazlar ve onlara şöyle deriz: Nefsi ve nefse bu fiiller için gerekli olan tabiatı kim yarattı?

[692] Eğer onlar, "Allah Teâlâ'dır" derlerse, -bir lütuf ve tevfîk ile doğru yolu göstermemiş bile olsa- bu helâk edici sıfatı nefse Allah'ın verdiğini kabul etmiş olurlar. Aynı şekilde eğer onlar, bu helâk edici şeyler için gerekli olan tabiatı yapanın nefis olduğunu derlerse, bu sözle onlar İslâm'dan çıkmış olmakla birlikte açık bir muhali yüceltmiş olurlar. Çünkü nefis şâyet kendi tabiatını yapmış olsa idi, ya kendi amelini tercih eden ya da bulunduğu mâhiyet üzere bu fiili yapmaya muzdarr/zorlanan olurdu. Eğer nefis muhtar olsa idi, şu an bulunduğu şeklin aksine defalarca onun tabiatının vâki olması gerekirdi. Nefis eğer muzdarr olsa idi, o zaman bu fiili yapmaya onu muzdarr olarak yaratan kimdir?

وصدق الله عز وجل، لأن المرء قبل أن يأتيه خبر الرسول غير ضال بشيء مما يفعل اصلًا فإنما سمي الله تعالى فعله في العبد إضلالًا بعد بلوغ البيان إليه لا قبل ذلك، وبالله التوفيق.

[٦٨٩] فصح بهذه الآية أنه تعالى يضلهم بعد ان يبين لهم وقد فسر بعضهم الإضلال بأنه منع اللطف الذي يقع به الإيمان فقط.

[٦٩٠] **قال أبو محمد**: ونصوص القرآن تزيد على هذا المعنى زيادة لا شك فيها وتوجب أن الإضلال معنى زائد أعطاه الله للكفار والعصاة، وهو ما ذكرنا من تضييق الصدور وتحريجها والختم على القلوب، والطبع عليها، وأكنانها عن أن يفقهوا الحق.

[٦٩١] فإن قالوا إن هذا فعل النفوس كلها إن لم يمدها الله تعالى بتوفيق. قلنا لهم من خلقها هذه الخلقة المفسدة إن لم يؤيدها بالتوفيق. فإن قالوا: الله تعالى هو خلقها كذلك، أقروا بأن الله تعالى أعطاها هذه البلية، وركب فيها هذه الصفة المهلكة لها، فإن فروا إلى قول معمر والجاحظ إن هذا كله فعل الطبيعة لم يتخلصوا من سؤالنا، وقلنا لهم: فمن خلق النفس وخلق لها، هذه الطبيعة الموجبة لهذه الأفاعيل؟

[٦٩٢] فإن قالوا الله سبحانه وتعالى أقروا بأن الله أعطاها هذه الصفة المهلكة لها إن لم يمدها بلطف وتوفيق، وكذلك إن قالوا إن النفس هي التي فعلت الطبيعة الموجبة لهذه المهالك كان مع خروجهم من الإسلام بهذا القول مجلين أيضًا محالًا ظاهرًا، لأن النفس لو فعلت هي طبيعتها لكانت إما مختارة لفعلها، وإما مضطرة إلى فعلها على ما هي عليه، فإن كانت مختارة فقد يجب أن تقع طبيعتها مرارًا بخلاف ما لا توجد إلا عليه، وإن كانت مضطرة فمن خلقها مضطرة إلى هذا الفعل؟

Bu kaçınılmaz olarak Allah'tan kaynaklanmıştır. Böylece onlar, günahların kendisiyle var olduğu bu helâk edici sıfatı ona verenin Allah olduğu görüşüne zorunlu olarak dönerler. Nitekim müslümanlardan hiç kimse "nefis kendi tabiatını sonradan var etmiştir" dememiştir. Ve yine bu, duyuların, müşahedenin ve aklın zorunlu kurallarının iptal ettiği bir görüştür.

[693] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezileden "aslah" görüşünü kabul edenlere gelince, onlar burada cevap veremediler ve "Biz idlalin manasının ne olduğunu, kalplere mühür vurulmasının ve kalplerin damgalanmasının manasının ne olduğunu bilmiyoruz." dediler. Onlardan bazıları da "Bunun manası, yüce Allah'ın onları "dalâlette olanlar" diye isimlendirmesi ve onların dalâlette olan kimseler olduğuna hükmetmesidir." demişlerdir. Bazıları da "Allah'ın onları saptırmasının manası", "Devemi öldürdüm "اضللت بعيرى" demeniz gibi onları telef etmesidir, dediler. Bunların hepsi delilsiz iddialardır.

[694] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah Teâlâ'nın Mûsâ'dan (a.s.) hikaye ederek *"Bu, sırf senin bir imtihanındır. Onunla dilediğin kimseyi saptırırsın, dilediğini de doğruya iletirsin."*[410] buyurduğu sözünün ne anlama geldiği hususunda onlardan asla bir yorum bilmiyoruz.

[695] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte gerçek sapkınlık budur. [Allah'ın] yanlışlığı ortaya çıkan önemli bir konuda inat ve gerçeği görmemeyi onlara yüklemesidir. Ve idlâlin, mühürlemenin, damgalamanın ve kalpler üzerine perde germenin ne manaya geldiğini bilmedikleri iddiasında seleflerinden bu konuda hayır gelmeyen kimseleri taklit etmenin onlara yüklenmiş olmasıdır.Halbuki Allah Teâlâ bu hususu apaçık bir tefsir ile beyan etmiştir. Şüphesiz ki bunlar, Kur'ân'ın nazil olduğu lisanda manaları bilinen Arapça kelimelerdir. Bir kimsenin lisanda manası bilinen bir kelimeyi, Allah'ın Kur'ân'da bize hitap ettiği lisanda vaz'edildiği mananın dışında bir manada kullanması câiz değildir. Ancak şu kadar var ki bu konuda bu mananın başka bir manaya dönüştürüldüğüne dair Kur'ân'dan bir âyet, Allah Elçisinden (s.a.) bir kelâm ya da ümmetin âlimlerinin tamamından bir icmânın gelmesi ya da bunu duyuların zorunluluğu veya aklın bedihî kurallarının gerektirmesi durumu hâriçtir. Bunlardan biri vâki olduğunda o zaman tevakkuf etmek gerekir.

فلا بد من أنه الله تعالى فرجعوا ضرورة إلى أن الله تعالى هو الذي أعطاها هذه الصفة المهلكة التي بها كانت المعصية مع أنه لم يقل أحد من المسلمين أن النفس أحدثت طبيعتها مع أنه أيضًا قول يبطله الحس والمشاهدة وضرورة العقل.

[٦٩٣] **قال أبو محمد**: وأما القائلون بالأصلح من المعتزلة فإنهم انقطعوا ها هنا وقالوا لا ندري ما معنى الإضلال؟ ولا معنى الختم على قلوبهم، ولا الطبع عليها؟ وقال بعضهم معنى ذلك أن الله تعالى سماهم ضالين، وحكم أنهم ضالون، وقال بعضهم معنى أضلهم أتلفهم كما تقول: ضللت بعيري. وهذه كلها دعاوى بلا برهان.

[٦٩٤] **قال أبو محمد**: لم نجد لهم تأويلًا أصلًا في قول الله عز وجل حكاية عن موسى عليه السلام أنه قال ﴿إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ﴾

[٦٩٥] **قال أبو محمد**: وهذا هو الضلال حقًا، وهو أن يحملهم اللجاج والعمى في لزوم أصل قد ظهر فساده وتقليد من لا خير فيه من أسلافهم على أن يدعوا أنهم لا يعرفون ما معنى الإضلال والختم والطبع والأكنة على القلوب وقد فسر الله كل ذلك تفسيرًا جليًا وأيضًا فإنها ألفاظ عربية معروفة المعاني في اللغة التي نزل بها القرآن فلا يحل لأحد صرف لفظة معروفة المعنى في اللغة عن معناها الذي وضعت له في اللغة التي بها خاطبنا الله تعالى في القرآن إلى معنى غير ما وضعت له إلا أن يأتي نص قرآن أو كلام عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أو إجماع من علماء الأمة كلها على أنها مصروفة عن ذلك المعنى إلى غيره أو يوجب صرفها ضرورة حس أو بديهة عقل فيوقف حينئذ عندما جاء من ذلك.

[696] Nitekim Allah'ın bu konuda onları saptırdığını ve şeytanın söz konusu lafızların anlaşılmasında onların kafalarını karıştırdığını ifade eden bu lafızlar hakkında lisanda vaz'edildikleri manadan başka bir manaya dönüştürüldüklerini gösteren ne bir nas, ne icmâ ne de bir zorunluluk vardır. Bilakis Allah Resulü (s.a.) *"Herkes ne için yaratılmış ise o kendisine kolaylaştırılır"*[411] buyurmuştur. Böylece Allah Resulü, hidayet ve tevfîkin Allah'ın mümin için yarattığı hayrı ona kolaylaştırması; hızlânın da fâsık için yarattığı şerri ona kolaylaştırması olduğunu açıklamıştır. İşte bu lisana, Kur'ân'a ve aklî zorunlu delillere; sahabeden, tabiînden ve onlardan sonra gelen müslümanlarınâlimlerinden olan fakihlerin ve muhaddis imamların görüşlerine muvafıktır. Nazzâm, Allâf, Sümâme ve Câhiz gibi Allah'ın saptırdığı âsi ve ayyar kimselerbunun dışındadır.

[697] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz de bunu tabii ve zorunlu bir açıklama ile beyan ediyoruz; nefsi ve huylarını, Allah'ın bunları yaratmada ve düzenlemedeki kudretini bir nebze bilen kimseye -Allah'ın yardımı ve teyidiyle- bu hususta hiçbir kapalılık yoktur. Allah'ın tevfîkiyle şöyle deriz: Allah insan nefsini, varlıkları mâhiyetleri üzere bilen (ârif), akleden, ayırt eden (mümeyyiz), müyessir ve kendisine hitap edileni anlayan olarak yarattı ve onu bir kısım şeyleri yapmak ve bir kısmından da uzak durmakla sorumlu, fiiller yapan, gıdalanan, lezzet alan ve duyuları olan bir varlık kılmıştır. Bu nefiste, tesirde birbirine zıd ve birbirine düşman iki kuvvet yaratmıştır: Bunlar temyiz ve hevâdır. Bunlardan her biri nefsin tamamına galebe çalmayı arzu eder.

[698] Temyiz, -mükellef olmayan ve konuşamayan diğer canlılar değil- insan, cin ve meleklere tahsis edilmiş bir özelliktir. Hevâ ise lezzetleri ve üstün gelmeyi sevmeleri bakımından konuşamayan canlılar ve cinlerin nefislerinin bu konuda müşterek olduğu bir özelliktir.

[699] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu kuvvet, -melekler hâriç- her canlıda vardır. Zira meleklerde sadece temyiz kuvvesi mevcuttur. Bundan dolayı meleklerden hiçbir şekilde asla günah vâki olmaz. Allah bir kulu himaye ettiğinde, onun yanında bulunan temyiz kuvvesi üstün gelir, o da bu kimse için bir yardımdır. Böylece nefsin fiilleri, Allah'ın nefiste tertip ettiği temyîz kuvveti üzere, itaat fiilleri şeklinde cereyan eder. Bu, aklın tesmiye ettiği şeydir.

[٦٩٦] ولم يأت في هذه الألفاظ التي أضلهم الله تعالى فيها وحيرهم الشيطان عن فهمها نص ولا إجماع ولا ضرورة بأنها مصروفة عن موضعها في اللغة بل قد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «كلًّا ميسَّرٌ لِما خُلِق له» فبين عليه السلام أن الهدى والتوفيق هو تيسير الله تعالى المؤمن للخير الذي له خلقه، ٥ وأن الخذلان: تيسيره الفاسق للشر الذي له خلقه، وهذا موافق للغة والقرآن والبراهين الضرورية العقلية، ولما عليه الفقهاء والأئمة المحدثون من الصحابة والتابعين ومن بعدهم وعامة المسلمين، حاشا من أضله الله على علم من أتباع العيارين الخلعاء، كالنظام وثمامة والعلاف والجاحظ.

[٦٩٧] **قال أبو محمد**: ونبين هذا أيضًا بيانًا طبيعيًا ضروريًا لا خفاء به ١٠ بعون الله تعالى وتأييده على من له أدنى بصر بالنفس وأخلاقها، وقدرة الله تعالى في اختراعها فنقول وبالله تعالى التوفيق: إن الله عز وجل خلق نفس الإنسان مميزة عاقلة عارفة بالأشياء على ما هي عليه فهمة بما تخاطب به وجعلها مأمورة منهية، فعالة منعمة معذبة ملتذة آلمة حساسة، وخلق فيها قوتين متعاديتين متضادتين في التأثير، وهما التمييز والهوى كل واحدة منهما ١٥ تريد الغلبة على آثار النفس.

[٦٩٨] فالتمييز هو الذي خص به نفس الإنسان والجن والملائكة دون الحيوان الذي لا يكلف، والذي ليس ناطقًا. والهوى هو الذي يشاركها فيه نفوس الجن والحيوان الذي ليس ناطقًا من حب اللذات والغلبة.

[٦٩٩] **قال أبو محمد**: وهذه القوة في كل الحيوان حاشا الملائكة فإنما فيها ٢٠ قوة التمييز فقط ولذلك لم يقع منها معصية أصلًا بوجه من الوجوه، فإذا عصم الله تعالى النفس غلب التمييز بقوة من عنده هي له مدد وعون. فجرت أفعال النفس على ما رتب الله عز وجل في تمييزها من فعل الطاعات وهذا هو الذي يسمى العقل.

[700] Allah bir nefsi yardımsız bırakınca (hızlân), bir kuvvet ile -ki o da idlaldir- hevâyı destekler. Böylece nefsin fiilleri, Allah'ın nefiste tertip ettiği hevâ kuvveti üzere şehvetler, galebeyi sevme, hırs, isyan, haset, diğer rezil huylar ve günahkârlık şeklinde cereyan eder.

[701] Nefsin yaratılmış olduğu hususunda deliller ortaya konulmuştur. Aynı şekilde nefsin temyiz ve hevâ şeklindeki ilk iki kuvvetinden ortaya çıkan bütün kuvvetleri, bunların tamamı mâhiyetleri üzere nefse yüklenmiş ve yaratılmış şeylerdir. Yaratılmış tabiatı üzere cereyan eden her şey, elbette mâhiyeti üzere olan keyfiyetleriyle birlikte meydana gelir.

[702] Bunların tamamının aziz ve celil olan Allah'ın yaratması olduğu hususu sahîh olunca, -her şeyin yaratıcısı, bir ve eşi benzeri olmayan Allah Teâlâ hâriç- bunlardan bir kısmının diğer bir kısmına üstün gelmesi söz konusu değildir. Nitekim Allah Teâlâ, merhamet edip himaye ettikleri hâriç- genel olarak nefsi zemmettiğini açıklamıştır: *"Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hâriç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder."*[412] Böylece aziz ve celil olan Allah, dediğimiz hususu nas ile haber vermiştir ki merhamet edilen ve müstesna tutulan nefislere kötülük emredilmemiştir. Tevfîk Allah'ın inayetiyledir.

[703] Yine Allah Teâlâ, *"Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsini arzularından alıkoyarsa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır."*[413] buyurmuştur. Allah Teâlâ, kitabında birçok yerdehevâyı (nefsin arzularını) zemmetmiştir. Bu da dediğimiz hususun açıklamasıdır. Allah bize yeter, O ne güzel vekildir.

Kaza ve Kader Konusu

[704] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlardan bir kısmı, müslümanların kaza ve kader kelimelerini fazlaca kullanmalarından dolayı bu iki kelimenin ikrah ve icbar manasının olduğunu sanmışlardır. Halbuki durum onların zannettikleri gibi değildir. Allah'ın ve elçisinin bize hitap ettiği, bizimde birbirimizle konuşup muradımızı anladığımız Arap lisanına göre "kaza" kelimesinin manası, sadece "hüküm"dür. Bundan dolayı Araplar "hâkim" manasında "el-kâdî" derler ve yine "Aziz ve celil olan Allah bu şekilde "kaza" etmiştir, yani hükmetmiştir, bunu emretmiştir." derler. Bazen "kazâ/قضى" fiili emretmek manasına da gelir. Nitekim Allah Teâlâ,

[٧٠٠] وإذا خذل جل وعز النفس أمد الهوى بقوة هي الإضلال، فجرت أفعال النفس على ما رتب الله عز وجل في هواها من الشهوات وحب الغلبة، والحرص والبغي والحسد، وسائر الأخلاق الرذلة، والمعاصي.

[٧٠١] وقد قامت البراهين على أن النفس مخلوقة، وكذلك جميع قواها المنتجة عن قوتيها الأوليين: التمييز والهوى، وكل ذلك مخلوق مركب في النفس مرتب على ما هو عليه فيها، كل جار على طبيعته المخلوق لجري كيفياته بها على ما هي عليه.

[٧٠٢] فإذا قد صح أن كل ذلك خلق الله تعالى فلا مغلب لبعض ذلك على بعض، إلا خالق الكل وحده لا شريك له، وقد نص الله تعالى على ذم النفس جملة إلا من رحمها الله تعالى وعصمها. قال جل وعز ﴿إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي﴾ فأخبر عز وجل بنص ما قلنا فصح أن المرحومة المستثناة لا تأمر بسوء وبالله تعالى التوفيق.

[٧٠٣] وقال الله تعالى ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى * فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى﴾ وذم الله تعالى الهوى في غير ما موضع من كتابه، وهذا نص ما قلنا وحسبنا الله ونعم الوكيل.

الكلام في القضاء والقدر

[٧٠٤] **قال أبو محمد**: ذهب بعض الناس لكثرة استعمال المسلمين هاتين اللفظتين إلى أن ظنوا أن فيهما معنى الإكراه والإجبار، وليس كما ظنوا وإنما معنى القضاء في لغة العرب التي بها خاطبنا الله تعالى ورسوله صلى الله عليه وسلم، وبها نتخاطب ونتفاهم مرادنا أنه الحكم فقط، ولذلك يقولون: القاضي: بمعنى الحاكم، وقضى الله عز وجل بكذا أي حكم به ويكون أيضًا بمعنى أمر، قال تعالى

"Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi kesin olarak emretti."[414] buyurmuştur. Burada geçen "kazâ/قضاء" kelimesinin manası, Allah Teâlâ'nın kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi kesin olarak "emretti" şeklindedir. Bazen "kaza" fiili, "haber vermek" manasında olur. Nitekim Allah Teâlâ, *"Ona şu durumu kesin olarak bildirdik: "Sabaha çıkarken onların sonu kesilmiş olacak."*[415] buyurmuştur. Buradaki "kaza" kelimesinin manası, Biz, Lût'a, kavminin sonunun (kökü) sabah olunca kesileceğini "haber verdik" şeklindedir. Yine Allah Teâlâ, *"Biz, Kitap'ta (Tevrat'ta) İsrailoğullarına, "Yeryüzünde muhakkak iki defa bozgunculuk yapacaksınız ve büyük bir kibre kapılarak böbürleneceksiniz" diye hükmettik."*[416] buyurmuştur. Yani İsrail oğullarına bu şekilde haber verdik, manasındadır. Bazen "kaza/قضى" fiili, "hüküm vermek" manasına yakın bir şekilde "irade etmek" manasına gelir. Nitekim Allah Teâlâ, *"O bir emri murat edince sadece ona ol der, o oluverir."*[417] buyurmuştur. Buradaki "kazâ/قضى"fiilinin manası, "Allah onun olmasına "hükmetti", o da oluverdi" şeklindedir.

[705] Arapçadaki "kader" kelimesinin manası ise, bir şeyin kendisinde nihayet bulduğu tertip (düzenleme, sıraya koyma) ve had (planlama, tasarlama, tasvir etmek) şeklindedir. Nitekim bir binayı tasarlayıp, planlayıp düzene koyduğunda "Binayı tam olarak takdir ettim." dersin. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah, orada rızık arayanların ihtiyaçlarına uygun olarak rızıklar takdir etti."*[418] Yani onların rızıklarını düzenledi ve belirledi. Nitekim Allah Teâlâ, *"Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık."*[419] buyurarak, her şeyi bir düzen, denge ve ölçü içinde yarattığını murat etmiştir.

[706] Böylece "kazâ/قضى ve kadera/قدر fiillerinin manası, "hükmetti" ve "düzenledi" şeklindedir. "Kaza ve kader kelimelerinin manası ise, Allah Teâlâ'nın belli bir vakitte, belli bir vasıf üzere bir şeyi övme, zemmetme, var etme ya da düzenleme suretiyle ona hükmetmesidir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

Bedel Konusu

[707] Ebû Muhammed şöyle dedi: İstitaatin fiil ile birlikte olduğunu kabul edenlerden bazıları "Kâfir iman etmeye güç yetirebilir mi yoksa güç yetiremez mi?" diye sormuştu. Bunun üzerine o şöyle cevap verdi: Şüphesiz kâfir, -küfürde ısrar et**me**mek anlamıyla- bir bedel olarak imana istitaati vardır. O, küfrü sona erdirebilir ve onun yerine imanı koyabilir.

﴿وَقَضَى رَبُّكَ أَلاَّ تَعْبُدُواْ إِلاَّ إِيَّاهُ﴾ إنما معناه بلا خلاف أنه تعالى أمر أن لا تعبدوا إلا إياه، ويكون أيضًا بمعنى أخبر، قال الله تعالى ﴿وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَٰلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَٰؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ﴾ بمعنى أخبرناه أن دابرهم مقطوع بالصباح، وقال تعالى ﴿وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا﴾ أي أخبرناهم بذلك ويكون أيضًا بمعنى أراد وهو قريب من معنى حكم قال الله تعالى ﴿وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ﴾ ومعنى ذلك حكم بكونه فكونه.

[٧٠٥] ومعنى القدر في اللغة العربية الترتيب والحد الذي ينتهي إليه الشيء، تقول: قدرت البناء تقديرًا إذا رتبته وحددته، قال تعالى ﴿وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا﴾ بمعنى رتب أقواتها وحددها، وقال عالى ﴿إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ﴾ يريد تعال: برتية وحد.

[٧٠٦] فمعنى قضى وقدر حكم ورتب، ومعنى القضاء والقدر: حكم الله تعالى في شيء بحمده أو ذمه، وبكونه وترتيبه على صفة كذا وإلى وقت كذا فقط، وبالله تعالى التوفيق.

الكلام في البدل

[٧٠٧] **قال أبو محمد**: قال بعض القائلين بالاستطاعة مع الفعل إذا سئل هل يستطيع الكافر ما أمر به من الإيمان أم لا يستطيعه؟ فأجاب أن الكافر مستطيع للإيمان على البدل، بمعنى أن لا يتمادى في الكفر لكن يقطعه ويبدل منه الإيمان.

[708] Ebû Muhammed şöyle dedi: Cevap olarak ifade edilen husus, -Allah'ın güç ve kuvvetiyle- istitaat konusundaki görüşlerimizde doğruluğunu açıkladığımız cevaptır. O da şöyledir: Biz, uzuvlarının sağlıklı olması ve engellerin kaldırılması sebebiyle dış görünüş bakımından kişinin istitaat sahibi olduğunu söyleriz. Öte yandan kişi kâfir olarak devam ettiği ya da Allah'ın ona yardımda bulunmadığı müddetçe iman ile küfrün arasını cem etmeye de güç yetiremeyeceğini söyleriz. Allah, bizzat bu yardımı kişiye verince, onun istitaati tamam olur ve tabii olarak iman fiilini gerçekleştirir.

[709] Eğer, "O, mükellef ve sorumlu mudur?" denilirse, evet deriz. Eğer, "O, mükellef ve sorumlu olduğu şeyi yapmaktan âciz midir?" diye sorulursa -Allah'ın tevfîk ve inayetiyle- şöyle deriz: söz konusu kişidışarıdan bakıldığında uzuvlarının sağlıklı olması ve engellerin kaldırılması sebebiyle âciz değildir. Ancak Allah yardımda bulunmadığı müddetçe bir fiili ve onun zıddını bir araya getirmekten âcizdir. Ki bu yardımla kişiden âcizliğin kaldırılması tamam olur ve fiil kaçınılmaz olarak gerçekleşir.

[710] Biz deriz ki: Sözlükte âcizlik, uzuvlardan kaynaklanan bir hastalık ya da duyularda görülen açık bir engel sebebiyle eylemden men edilmenin gerçekleşmesi şeklinde tarif edilir. Bir fiil ile sorumlu tutulan, dışarıdan bakıldığında âciz değildir. Zira ne uzuvlarında bir hastalık ne de görünürde onun için bir engel vardır. Bununla birlikte o, gerçekte fiil ile zıddını ve bir fiili yapmak ile terk etmeyi birleştirmekten âcizdir. Yine Allah'ın onu desteklemediği bir fiili yapmaktan ve Allah'ın ezelî ilminitekzip etmekten de âcizdir ki buna göre bir kimse Allah'ın ilminde geçmiş olanın dışında bir şeyi yapamaz. İşte bu, bu konudaki cevabın hakikatidir. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[711] Şâyet "O, yapacağı şey için ihtiyar sahibi midir?" denilirse, "Evet, mecazi anlamda değil, gerçekten doğru bir ihtiyarı vardır" deriz. Çünkü o, söz konusu fiil kendisinden olduğundan dolayı irade sahibidir, ona yönelik bir muhabbeti vardır, onu terk etmeye gücü vardır. İşte bu ihtiyar kelimesinin gerçek manasıdır. Kişi muzdarr, mecbur edilmiş ve zorlanmış değildir. Çünkü bu lafızlar lügatte ancak bu durumda zorlamayı gerçekleştiren bir zorlayan olması durumunda söz konusudur.

[٧٠٨] **قال أبو محمد**: وهذا والذي يجيب أن يجيب به هو الجواب الذي بينا صحته، بحول الله تعالى وقوته في كلامنا في الاستطاعة، وهو أن نقول: هو مستطيع في ظاهر الأمر بسلامة جوارحه، وارتفاع موانعه، غير مستطيع للجمع بين الإيمان والكفر ما دام كافرًا وما دام لا يؤتيه الله جل وعز العون، فإذا آتاه إياه ٥ تمت الإستطاعة وفعل ولا بد.

[٧٠٩] فإن قيل فهو مكلف مأمور قلنا: نعم، فإن قيل أهو عاجز عما هو مأمور به ومكلف أن يفعله. قلنا وبالله التوفيق: هو غير عاجز بظاهر بنيته وسلامة جوارحه، وارتفاع الموانع، وهو عاجز عن الجمع بين الفعل وضده، ما لم ينزل الله تعالى له العون فيتم ارتفاع العجز عنه، ويوجد الفعل ولا بد.

١٠ [٧١٠] ونقول إن العجز في اللغة إنما يقع على الممنوع بآفة على الجوارح أو بمانع ظاهر إلى الحواس، والمأمور بالفعل ليس في ظاهر أمره عاجزًا إذ لا آفة في جوارحه ولا مانع له ظاهرًا، وهو في الحقيقة عاجز عن الجمع بين الفعل وضده، وبين الفعل وتركه، وعن فعل ما لم يؤته الله عونًا عليه، وعن تكذيب علم الله تعالى الذي لم يزل بأنه لم يفعل إلا ما سبق علمه، تعالى فيه هذه الحقيقة ١٥ الجواب في هذا الباب، والحمد لله رب العالمين.

[٧١١] فإن قيل: فهو مختار لما يفعل قلنا: نعم اختيارًا صحيحًا لا مجازًا، لأنه مريد لكونه منه محب له، مؤثر على تركه، وهذا معنى لفظة الاختيار على الحقيقة، وليس مضطرًا ولا مجبرًا ولا مكرهًا لأن هذه ألفاظ في اللغة لا تقع إلا على الكاره لما يكون منه في هذه الحال،

Ancak bazen kişi aynı anda muzdarr, mecbur edilmiş ve zorlanmış olabilir. Bir insan düşünün ki ayağında kesip atmaktan başka şifası olmayan hastalıklı bir tırnağı vardır. Akabinde o kişi, kendisi için irade ederek söz konusu tırnağı kesmeyi, kestikten sonra da ateşle dağlamayı yardımcılarına emreder.Yine kendisini sıkıca tutup zaptetmelerini de emreder. Ve onlardan, acıyı hissettiğindebağırmalarına ve onları dövmekle, ağır bir şekilde cezalandırmakla tehdit etse bile bu işi bırakma isteğine iltifat etmemelerini ve bu kesme işini gerçekleştirmelerini onlara emreder. Söz konusu kişi ayağını kestirme hususunda muhtardır. Zira o,bunu tam manasıyla kerih görse de kimse onu buna zorlamamıştır. Ancak yine o ayağını kesmeye mecbur olmasından dolayı gönülsüzdür. Çünkü o, parmağını kesip atma noktasında, ölümün dışında herhangi bir yol bulsaydı elbette onu kesmezdi. Dolayısıyla o, kesme ve dağlama işi tamam oluncaya kadar dostları tarafından sıkıca tutulup kontrol edilmeye icbar edilmiş ve zorlanmış bir kimsedir. Şayet onu sıkıca tutmasalar ve zorlamasalardı elbette kesme eylemi mümkün olmazdı. Birisinin bir açıdan muhtar, diğer bir açıdan icbar edilmiş (mükreh); yine bir açıdan istitaat sahibi, bir diğer açıdan da âciz; bir açıdan kâdir, diğer açıdan men edilmiş olabileceğinicâhiller inkâr etmesinler diye bu örneği getirdik. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

Yüce Allah'ın Mahlûkatın Fiillerini Yaratması Konusu

[712] Ebû Muhammed şöyle dedi: İslâm âlimleri, şanı yüce Allah'ın kullarının fiillerini yaratması konusunda farklı görüşler ileri sürdüler. Ehl-i Sünnet ekolünün tamamı, istitaatin fiil ile birlikte olduğunu kabul eden Merîsî[420] ve Burğûs[421] gibi şahısların yanı sıra Neccâriyye, Eş'ariyye, Cehmiyye ekolleri ile Hâricîlerden, Mürcieden ve Şîa'dan bazı gruplar kullara ait fiillerin tamamının yaratılmış olduğunu ve şanı yüce Allah'ın söz konusu fiilleri onların fâillerinde yarattığını kabul ettiler. Bu konuda Mu'tezile ekolünden Dırâr b. Amr[422] ve arkadaşı Ebû Yahyâ Hafs el-Ferd[423] de onlara tam olarak muvafakat etmiştir.

وقد يكون المرء مضطرًا مختارًا مكرهًا في حالة واحدة، كإنسان في رجله أكلة لا دواء له إلا بقطعها، فيأمر أعوانه مختارًا لأمره إياهم يقطعها، وبحسمها بالنار بعد القطع، ويأمرهم بإمساكه وضبطه، وألا يلتفتوا إلى صياحه ولا إلى أمره لهم بتركه إذا أحس الألم ويتوعدهم على التقصير في ذلك بالضرب والنكال الشديد، ٥ فيفعلون به ذلك، فهو مختار لقطع رجله، إذ لو كره ذلك كراهة تامة لم يكرهه أحد على ذلك، وهو بلا شك كاره لقطعها مضطر إليه، إذ لو وجد سبيلًا بوجه من الوجوه دون الموت إلى ترك قطعها ولم يقطعها، وهو مجبر مكره بالضبط من أعوانه له حتى يتم القطع والحسم إذ لو لم يضبطوه ويعسروه ويقهروه ويكرهوه ويجبروه. لم يمكن من قطعها ألبتة، وإنما أتينا بهذا لئلا ينكر الجاهلون ١٠ أن يكون أحد يوجد مختارًا من وجه، مكرهًا من وجه آخر عاجزًا من وجه مستطيعًا من آخر قادرًا من وجه ممنوعًا من آخر وبالله تعالى نتأيد.

الكلام في خلق الله عز وجل لأفعال خلقه

[٧١٢] **قال أبو محمد**: اختلفوا في خلق الله تعالى لأفعال عباده، فذهب أهل السنة كلهم، وكل من قال بالاستطاعة مع الفعل، كالمريسي وبرغوث ١٥ والنجارية والأشعرية والجهمية وطوائف من الخوارج والمرجئة والشيعة إلى ان جميع أفعال العباد مخلوقة خلقها الله عز وجل في الفاعلين لها، ووافقهم على هذا موافقة صحيحة من المعتزلة ضرار بن عمرو وصاحبه أبو يحيى حفص الفرد.

[713] Muʻtezilenin geri kalan kısmı ile Mürcieden, Hâricîlerden ve Şîa'dan bu konuda onlara muvafakat eden kimseler kulların fiillerinin tamamının sonradan var olduğu (muhdes); onların fâilleri tarafından yapıldığı ve aziz ve celil olan Allah'ın söz konusu fiilleri yaratmadığı görüşünü kabul ettiler. Nefsin fiillerinin mâhiyeti konusunda onların kafa karışıklığı vardır. Ancak Bişr b. Mu'temir bu görüşten caymış ve "Kulların fiillerinden kaynaklanan herhangi bir şey yoktur, ancak bu konuda isim ve hüküm tariki açısından Allah'a ait olan bir fiil vardır." demiştir. Bu şekilde o, insanlara ait bütün fiiller için Allahü Teâlâ'nın bu fiilin doğru ya da yanlış olduğuna dair bir hükmü veya husun veya kubuh, sevap ya da günah olduğuna dair bir tesmiyesiolduğunu söylemek istemiştir.

[714] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu lanetli çirkin görüş Muʻtezilenin önde gelenlerinden biri olan Hişam b. Amr [el-Fuvatî][424]'nin öğrencisi Abbad b. Süleyman'ı şöyle demeye götürmüştür: "Şüphesiz yüce Allah kâfirleri yaratmamıştır. Çünkü onlar, insan ve küfürden meydana gelmektedirler. Fakat Allah küfürleri olmaksızın onların cisimlerini yaratmıştır."

[715] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bizatihi bu, onu, müminler ile meleklerin ve cinlerin tamamı konusunda ilzam eder. Çünkü bunların hepsi, ya mümindir ya da kâfirdir. Mümin, insan ve imandan; melek ve imandan; ya da cinnî ve imanından müteşekkildir. [ya da kâfir bunlarla] küfürlerinden [müteşekkildir.]

[716] Bu umutsuz ve saçma söze göre, "Şüphesiz şanı yüce Allah, cinleri ve melekleri değil, insanlarısaid/iyi olarak yaratmıştır" şeklinde denilmesi caiz değildir. Bilakis bu şekildeki bir söz yalandır ve Kur'ân'a ve müslümanlara muhalefet olarak da bu söz sana yeter.

[717] Muammer ve Câhiz şöyle dediler: Kulların fiillerinin tamamı, bu hususta onlara ait bir fiil değildir. Ancak söz konusu fiiller, kullardan meydana geldiğinden dolayı mecazen onlara nispet edilirler. Şüphesiz bu fiiller, irade hâriç tabiatın fiilleridir. Elbette iradenin dışında insana ait bir fiil yoktur.

[٧١٣] وذهب سائر المعتزلة ومن وافقهم على ذلك من المرجئة والخوارج والشيعة إلى أن أفعال العباد محدثة، فعلها فاعلوها ولم يخلقها الله عز وجل على تخليط منهم في مائية أفعال النفس إلا بشر بن المعتمر عطف فقال إلا إنه ليس شيء من أفعال العباد إلا ولله تعالى فيه فعل من طريق الاسم والحكم، يريد ٥ بذلك أنه ليس للناس فعل إلا ولله تعالى فيه حكم، بأنه صواب أو خطأ ونسميه بأنه حسن أو قبيح طاعة أو معصية.

[٧١٤] **قال أبو محمد:** وقد أدى هذا القول الفاحش الملعون رجل من كبار المعتزلة، وهو عباد بن سلمان تلميذ هشام بن عمرو. الفوطي إلى أن قال: إن الله تعالى لم يخلق الكفار لأنهم ناس وكفر معًا لكن خلق أجسامهم دون كفرهم.

١٠ [٧١٥] **قال أبو محمد:** ويلزمه مثل هذا نفسه في المؤمنين وفي جميع الملائكة والجن لأنه ليس إلا مؤمن وكافر والمؤمن إنسان وإيمانه أو ملك وإيمانه أو جني وإيمانه وكفره.

[٧١٦] فعلى قول هذا البائس السخيف: لا يجوز أن يقال: إن لله تعالى خلق من الناس ولا الجن ولا الملائكة سعيد بل يكون القول بهذا كذبًا وحسبك بهذا ١٥ القول خلافًا للقرآن وللمسلمين.

[٧١٧] وقال معمر والجاحظ: إن أفعال العباد كلها لا فعل لهم فيها وإنما نسبت إليهم مجازًا لظهورها منهم، وإنها فعل الطبيعة حاشا الإرادة فقط فإنه لا فعل للإنسان غيرها ألبتة.

[718] Ebû Muhammed şöyle dedi: Her kim bu sözü düşünürse, bu sözün Cehm'in ve bütün Mücbire'nin görüşünden daha çirkin olduğunu anlar. Çünkü onlar, kulların fiillerini tıpkı tabiatı sebebiyle ateşin yakma fiilini yapması ve yine tabiatı sebebiyle karın dondurma/soğutma fiilini yapması, sakamonya bitkisinin (mahmûde otu) tabiatı sebebiyle safra üretmesi gibi tabii bir zorunluluk kıldılar. Bunlar, diri ve ihtiyar sahibi kimselerin değil ölülerin sıfatıdır. Bu iki şahsın görüşüne göre insana ait olmak üzere iradenin dışında bir fiil kalmadığına göre, bu durumda hiçbir insanın iradeyi dönüştürmeye, yok etmeye ya da değiştirmeye hiçbir şekilde muktedir olmadığını görürüz. Ancak bir kimseden kendi hareketlerini ve sakinliğini değiştirmesi zuhur edebilir.

[719] İradeye gelince, bu konuda insan için bir çıkar yol yoktur. Biz görürüz ki; aleti güçlü olan bir kısım adamların -şâyet takvaları olmasa idi- işittikleri her güzel kadınla birlikte olmayı arzu ederlerdi. Ayrıca soğuk gecelerde ve sıcaklığın yüksek olduğu öğle vaktinde namaz kılmaktan ise uyumayı; oruçlu günlerde yemek yemeyi ve zekât vermektense malını yanında tutmayı arzu ederlerdi. Ancak bunların hilafını yapabilmek, iradesine galebe çalan ve onu yenen kimseden meydana gelir.

[720] Sarfa (kaderi değiştirmeye) gelince, bunun da bir imkânı yoktur. Böylece bu iki adamın görüşüne göre icbarın doğruluğu gerçekleşmiştir. Allah bize yeter. O ne güzel vekîldir.

[721] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Yüce Allah kulların fiillerinin tamamını yaratmıştır" şeklinde söyleyen bir kimsenin görüşünün doğruluğuna dair delil, Kur'ân'dan âyetler, duyulardan ve aklın açık kurallarından kaynaklanan zaruri delillerdir. Câhiller hâriç bunlar hiç kimseye gizli değildir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[722] Şanı yüce olan Allah'ın *"Allah'tan başka size göklerden ve yerden rızık veren bir yaratıcı var mı?"*[425] şeklindeki sözü âyetlerden biridir.

[723] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyet, düşünen ve Allah'tan hakkıyla çekinen bir kimse için yeterlidir. Onlardan bazıları bana "Aziz ve celil olan Allah kendisi dışında bize rızık veren -ayetin metninde ifade edildiği gibi- bir yaratıcının olmasını reddetti." demiştir.

[٧١٨] **قال أبو محمد**: ومن تدبر هذا القول علم أنه أقبح من قول جهم وجميع المجبرة لأنهم جعلوا أفعال العباد طبيعة اضطرارية كفعل النار للإحراق بطبعها، وفعل الثلج للتبريد بطبعه وفعل السقمونيا في إحدارها الصفراء بطبعها. وهذه صفة الأموات لا صفة الأحياء المختارين، وإذا لم يبق على قول هذين ٥ الرجلين للإنسان فعل إلا الإرادة فقد وجدنا الإرادة لا يقدر الإنسان على صرفها ولا إحالتها ولا على تبديلها بوجه من الوجوه. وإنما يظهر من المرء تبديل كل حركاته وسكونه.

[٧١٩] وأما إرادته فلا حيلة له فيها ونحن نجد كل قوي الآلة من الرجال يحب وطء كل جميلة يستمتع بها لولا التقوى ويحب النوم عن الصلاة في ١٠ الليالي القاهرة والهواجر الحارة ويحب الأكل في أيام الصوم. ويحب إمساك ماله عن الزكاة وإنما يأتي خلاف ما يريد مغالبة لإرادته وقهرًا لها.

[٧٢٠] وإما صرفًا لها فلا سبيل له إليه فقد تم الإجبار صحيحًا على قول هذين الرجلين. وحسبنا الله ونعم الوكيل.

[٧٢١] **قال أبو محمد**: والبرهان على صحة قول من قال: إن الله تعالى خلق ١٥ أعمال العباد كلها نصوص من القرآن وبراهين ضرورية منتجة من بديهة العقل والحواس، لا يغيب عنها إلا جاهل، وبالله تعالى التوفيق.

[٧٢٢] فمن النصوص: قول الله عز وجل ﴿هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ﴾

[٧٢٣] **قال أبو محمد**: هذا كاف لمن عقل واتقى الله. وقد قال لي بعضهم: إنما أنكر الله تعالى أن يكون هاهنا خالق غيره يرزقنا. كما في نص الآية.

[724] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunun cevabı, durum bu söz sahibinin zannettiği gibi değildir. Bilakis hüküm, Allah'ın "gayru'llah" şeklindeki sözüyle tamam olmaktadır. Sonra şanı yüce Allah üzerimize olan nimetlerini sayıp tadat etmekle söze başlamış ve böylece bizleri göklerden ve yerden rızıklandırdığını haber vermiştir.

[725] Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata sımsıkı tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir."*[426] Bu âyet, dinin yüce Allah tarafından yaratıldığına dair apaçık bir ifadedir.

[726] Yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"(İnkâr edenler), Allah'ı bırakıp hiçbir şey yaratmayan ve zaten kendileri yaratılmış olan, üstelik kendilerine fayda ve zararları dokunmayan, öldürmeye, yaşatmaya ve ölüleri diriltip kabirden çıkarmaya güçleri yetmeyen ilâhlar edindiler."*[427]

[727] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlardan Mesih'e tapınan kimseler vardı. Nitekim melekler, "Yalan söylediler, bilakis onlar cinlere tapınıyorlardı." demiştir. Mesih ve cinlerin de içlerinde bulunduğu onların kulluk ettikleri şeylerin tamamının hiçbir şey yaratmayan ve üstelik kendilerine de fayda ve zararları dokunmayan varlıklar olduğu ortaya çıkmıştır. Böylece onların yönlendirilen ve idare edilen kimseler oldukları ve fiillerinin kendileri dışındakiler tarafından yaratıldığı hususu yakînen sabit olmuştur.

[728] Yüce Allah şöyle buyurur: *"Şu hâlde yaratan, yaratamayan gibi olur mu? Artık siz düşünmez misiniz?"*[428]

[729] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu âyet, Allah'tan başkasının herhangi bir şey yaratamayacağını gösteren açık bir delildir. Çünkü burada Allah'ın dışında bir şeyler yaratan birileri olmuş olsa idi, böylesi bir durumda o, bir yerde tür olarak varlığı yaratan başka bir yerde de yaratmayan bir kimse olurdu. Neticede yaratan ile yaratamayan arasında benzerlik var olurdu. Halbuki yaratan kimse, yaratamayana benzemez. Bu büyük bir sapkınlıktır (ilhad).

[٧٢٤] **قال أبو محمد**: وجواب هذا أنه ليس كما ظن هذا القائل بل القضية قد تمت في قوله غير الله ثم ابتدأ عز وجل بتعديد نعمه علينا، فأخبرنا أنه يرزقنا من السماء والأرض.

[٧٢٥] وقال تعالى ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ﴾ وهذا برهان جلي على أن الدين مخلوق لله عز وجل.

[٧٢٦] وقال تعالى ﴿وَاتَّخَذُوا مِن دُونِهِ آلِهَةً لَّا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ لِأَنفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَاةً وَلَا نُشُورًا﴾

[٧٢٧] **قال أبو محمد**: ومنهم من يعبد المسيح، وقالت الملائكة: وصدقوا بل كانوا يعبدون الجن. فصح أن كل ما عبدوه ومنهم المسيح والجن لا يخلقون شيئًا، ولا يملكون لأنفسهم ضرًا ولا نفعًا، فثبت يقينًا أنهم مصرفون مدبرون، وأن أفعالهم مخلوقة لغيرهم.

[٧٢٨] وقال تعالى ﴿فَمَن يَخْلُقُ كَمَن لَّا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾

[٧٢٩] **قال أبو محمد**: وهذا نص جلي على إبطال أن يخلق أحد دون الله تعالى شيئًا، لأنه لو كان هاهنا أحد غيره تعالى يخلق لكان من يخلق موجودًا جنسًا في حيز، ومن لا يخلق جنسًا آخر. وكان الشبه بين من يخلق موجودًا، وكان من لا يخلق لا يشبه من يخلق وهذا إلحاد عظيم.

[730] Bu âyetin ifadesiyle yüce Allah'ın yegâne yaratan olduğu, onun dışındakilerin hiçbir şey yaratamayacakları sabit olmuştur. Hiç bir kimse yüce Allah'ın dengi ve benzeri değildir. Yaratan yaratmayan gibi değildir. Burada yaratan yüce Allah'tır, yaratmayan ise O'nun dışındaki herkestir. Nitekim yüce Allah, *"Herkesin yüzünü ona doğru çevirdiği bir yönü vardır. Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın!"*[429] diye buyurmuştur. Bu âyet, açık bir delildir, her kim onu yalanlarsa kâfir olmuştur.

[731] Bizler, yüce Allah'ın söz konusu yönlerin tamamını emretmediğini biliriz. Bilakis Allah'ın nehyettiği küfür de onların içindedir. Böylece geriye hiçbir şey kalmadı. Zira o her yönün efendisidir, ancak şu kadar var ki yüce Allah insanların her biri için bütün yönleri yaratandır. İşte bu, düşünen ve nefsine samimi davranan bir kimse için yeterlidir. Şanı yüce olan Allah'ın şu sözü bunlardan biridir: *"İşte Allah'ın yarattıkları! Haydi, Allah'ı bırakıp da taptıklarınızın yarattığını bana gösterin!"*[430] İşte bu tasdik ve teyittir. Çünkü yüce Allah âlemdeki her şeyi yaratmıştır. Onun dışındakilerin tamamı ise asla bir şey yaratmamışlardır. Şâyet burada yüce Allah'ın dışında herhangi bir şey yaratan birileri olsa idi, elbette doğruyu göremeyen bu mağrur kimselerin cevabı kesin olur ve şöyle derlerdi: "Evet, senin dışındakilerin yarattığı fiillerimizi sana gösteriyoruz. İşte burada -fiillerimizi yaratmamızdan dolayı biz de dâhil olmak üzere- pek çok yaratıcı vardır."

[732] Yine yüce Allah'ın *"Yoksa Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma ile Allah'ın yaratması onlara göre birbirine mi benzedi?" De ki: "Her şeyin yaratıcısı Allah'tır. O, birdir, mutlak hâkimiyet sahibidir."*[431] şeklinde buyurmuştur. Bu âyet, yaratılmışların hepsinin cevherler ve arazlar olduğuna ve yüce Allah'tan başka hiçbir kimsenin cevherleri yaratamayacağı hususunda şüphe olmadığına ve cevherleri sadece yüce Allah'ın yaratacağına dair açık bir beyandır. Şu halde geriye arazlar kaldı. Şâyet yüce Allah bir kısım arazların yaratıcısı, insanlar da diğerlerinin yaratıcısı olsa idi, elbette yaratma konusunda ona ortakçı olurlardı. Buna göre onlar daAllah'ın yaratması gibi yaratıcı olurlardı. Allah bazı arazları yaratmış, insanlar da bazılarını yaratmışolurlardı. Bu ise, yüce Allah'ı tekzip etme ve kesin olarak Kur'ân'ı reddetmektir. Böylece bir olan yüce Allah'tan başkasının hiçbir şey yaratamayacağı ortaya çıkmıştır.

[٧٣٠] فصح بنص هذه الآية أن الله تعالى هو يخلق وحده، وكل من عداه لا يخلق شيئًا، فليس أحد مثله تعالى فليس من يخلق وهو الله تعالى كمن لا يخلق وهو كل من سواه. وقال تعالى ﴿وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ﴾ وهذا نص جلي من كذبه كفر.

٥ [٧٣١] وقد علمنا أنه تعالى لم يأمر بتلك الوجهات كلها بل فيها كفر قد نهى الله عز وجل عنه. فلم يبق إذ هو مولي كل وجهة إلا أنه خالق كل وجهة لا أحدًا من الناس. وهذا كاف لمن عقل ونصح نفسه ومنها: قول الله عز وجل ﴿هَٰذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِن دُونِهِ﴾ وهذا إيجاب لأن الله تعالى خلق كل ما في العالم وأن كل من دونه لا يخلق شيئًا أصلًا ولو كان ههنا خالق لشيء ١٠ من الأشياء غير الله تعالى لكان جواب هؤلاء المقررين جوابًا قاطعًا، ولقالوا له: نعم نريك أفعالنا خلقها من دونك ونعم هاهنا خالقون كثير، وهم نحن لأفعالنا.

[٧٣٢] وقوله عز وجل ﴿أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ﴾ وهذا بيان واضح لا خفاء به لأن الخلق كله جواهر وأعراض ولا شك في أنه لا يفعل الجواهر أحد دون الله تعالى وإنما ١٥ يفعله الله عز وجل وحده فلم تبق إلا الأعراض فلو كان الله عز وجل خالقًا لبعض الأعراض، ويكون الناس خالقين لبعضها، لكانوا له شركاء في الخلق، ولكانوا قد خلقوا كخلقه، خلق إعراضًا وخلقوا أعراضًا. وهذا تكذيب لله تعالى ورد للقرآن مجرد، فصح أنه لا يخلق شيئًا غير الله عز وجل وحده.

[733] Halk (yaratmak), yoktan var etmektir. Böylece yüce Allah, bize ait olan arazları diğer arazlar gibi yoktan var edendir, bunların arasında hiçbir fark yoktur.

[734] Şâyet onlar, yüce Allah'ın arazların tamamını yaratmasını inkâr ederlerse, bu durumda onların "Arazlar, fâillerinin gayrına ait fiillerdir ya da cansız cisimler ve gayrısı olmaları bakımından kendisinden zuhur ettiği kimseye ait bir fiildir." şeklinde demeleri lazım gelir.

[735] Eğer onlar, "Arazlar, fâillerinin gayrına ait fiillerdir." derlerse, bu Dehrîlerin görüşü olup, Dehrîlerin dile getirdiklerini söylemiş olurlar.

[736] Eğer onlar, "Arazlar cisimlerin fiilleridir" derlerse, bu durumda cansız varlıkları fâil ve yaratıcı yapmış olurlar. Bu, kökünden yanlıştır ve onların görüşünün de hilafınadır. Tabiat, yoktan var etmek suretiyle herhangi bir şey yapmaz. Fâil, tabiattan ortaya çıkanları yaratan, ortaya çıkan şeyleri tabiattan hareketle ortaya çıkaran tabiatın yaratıcısıdır. Ve o kaçınılmaz olarak her şeyin yaratıcısıdır. Allah'a hamd olsun.

[737] Yüce Allah'ın *"(İbrâhim, şöyle dedi:) "Yonttuğunuz putlara mı tapıyorsunuz?" "Oysa Allah sizi de, yaptığınız şeyleri de yaratmıştır."*[432] şeklinde buyurması bunlardandır. İşte bu âyet, yüce Allah'ın amellerimizin yaratıcısı olduğunu gösteren apaçık bir delildir. Bazıları, yüce Allah'ın *"Oysa Allah sizi de, yaptığınız şeyleri de yaratmıştır."*[433] şeklindeki ifadesini; "Allah bizi ve putların yapıldığı hurma ağaçlarını ve madenleri yaratmıştır," şeklinde tefsir etmiştir.

[738] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu söz, söyleyen kimsenin câhilliğini, inatçılığını ve meseleden habersiz oluşunu gösteren saçma bir sözdür. Çünkü Allah'ın Kur'ân'da bize hitap ettiği ve kendi aramızda karşılıklı anlaştığımız Arapça lisanında hiç kimse "İnsan, odunu ve taşı yapar." şeklinde demez. Bu, lisanda ve mâ'kûlatta kesinlikle caiz olmayan bir şeydir. Ancak insan bunları bir vasıta olarak kullanır. Nitekim bizler, "Bu odundan ve bu taştan put yaptım." şeklinde deriz.

[٧٣٣] والخلق: هو الاختراع فالله مخترع لأفعالنا كسائر الأعراض ولا فرق،

[٧٣٤] فإن نفوا خلق الله تعالى لجميع الأعراض لزمهم أن يقولوا أنها أفعال لغير فاعل أو أنها فعل لمن ظهرت منه من الأجرام الجمادية وغيرها.

[٧٣٥] فإن قالوا: هي أفعال لغير فاعل فهذا قول أهل الدهر نصًا ويكلمون ٥ حينئذ بما يكلم به أهل الدهر.

[٧٣٦] وإن قالوا إنها أفعال الأجرام كانوا قد جعلوا الجمادات فاعلة مخترعة، وهذا باطل محال وهو أيضًا غير قولهم. فالطبيعة لا تفعل شيئًا مخترعة، له وإنما الفاعل لما ظهر منها خالق الطبيعة المظهر منها ما ظهر. فهو خالق الكل ولا بد، ولله الحمد.

١٠ [٧٣٧] ومنها قوله تعالى ﴿أَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ ۝ وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ﴾ وهذا نص جلي على أنه تعالى خلق أعمالنا. وقد فسر بعضهم قوله تعالى ﴿وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ﴾ أنه خلقنا وخلق العيدان والمعادن التي تعمل منها الأوثان.

[٧٣٨] **قال أبو محمد**: وهذا كلام سخيف دل على جهل قائله وعناده وانقطاعه، لأنه لا يقول أحد في اللغة التي بها خوطبنا في القرآن وبها ١٥ نتفاهم فيما بيننا أن الإنسان يعمل العود أو الحجر، هذا ما لا يجوز في اللغة أصلًا ولا في المعقول. وإنما يستعمل ذلك موصولًا فنقول عملت هذا العود صنمًا، وهذا الحجر وثنًا.

[739] Böylece yüce Allah, putun şekli olan putçuluğu yarattığını açıklamıştır. Bu durumu yüce Allah, *"Yonttuğunuz putlara mı tapıyorsunuz? Oysa Allah sizi de, yaptığınız şeyleri de yaratmıştır."*[434] sözüyle açıklamıştır. "Yontmak" fiili, âyetin ifadesi ve duyuların zorunluluk ilkesine göre bizim amelimizdir ve yüce Allah'ın yarattığını haber verdiği eylemdir.

[740] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezilenin önde gelenlerinden Muhammed b. Abdullah el-İskâfî'nin, "Şüphesiz ki yüce Allah ne uzun hurma ağaçlarını, ne tamburları ne de mizmarları yaratmıştır." şeklinde dediği bildirilmiştir.

[741] Mu'tezilenin burada düşünmesi/tavakkuf etmesi lazım gelir. Çünkü ahşap (odun), ne ud ne de tambur diye isimlendirilir. Şâyet bir kimse tambur almayacağına dair yemin etse ve sonra bir odun satın alsa yeminini bozmaz. Söz konusu kişi odun almayacağına dair yemin etse ve sonra gidip bir tambur satın alsa yine yeminini bozmuş olmaz. Çünkü tambur sözcüğü, lisanda odun/ahşap ismine karşılık gelmez. Nitekim yüce Allah, *"Allah, gökleri ve yeri yaratandır."*[435] diye buyurmuştur. Bunlar, Kur'ân'ın ifadesiyle yaratılmışlardır.

[742] Mu'tezileden bazıları, Allah'ın gökleri ve yeri, ikisi arasındakileri altı gün içinde (altı evrede) yaratmış olmasından hareketle kulun amellerinin bu altı günde yaratılmış olduğunu söylemişlerdir.

[743] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah, altı günden sonra bir şey yarattığını inkâr etmez. Bilakis şanı yüce Allah, *"Sizi annelerinizin karnında bir yaratılıştan öbürüne geçirerek üç (kat) karanlık içinde yaratır."*[436] buyurmuştur. Yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Andolsun biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık. Sonra onu az bir su (meni) hâlinde sağlam bir karargâha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu az suyu "alaka" hâline getirdik. Alakayı da "mudga" yaptık. Bu "mudga"yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!"*[437] Bu âyetlerde ifade edilen hususların tamamı, söz konusu altı günün (devre) dışındadır.

[٧٣٩] فإنما بين تعالى خلقه الصنمية التي هي شكل الصنم. فنص تعالى على ذلك بقوله تعالى ﴿أَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ ۞ وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ﴾ فإنما عملنا النحت بنص الآية وبضرورة المشاهدة فهي التي عملنا وهي التي أخبرنا تعالى أنه خلقها.

٥ [٧٤٠] **قال أبو محمد**: وقد ذكر عن كبير منهم وهو محمد بن عبد الله الإسكافي أنه كان يقول إن الله تعالى لم يخلق العيدان ولا الطنابير ولا المزامير.

[٧٤١] ولقد يلزم المعتزلة أن توافقه على هذا لأن الخشبة لا تسمى عودًا ولا طنبورًا ولو حلف إنسان أنه لا يشتري طنبورًا فاشترى خشبًا لم يحنث، وكذلك لو حلف ألا يشتري خشبًا فاشترى طنبورًا لم يحنث ولا يقع في اللغة على ١٠ الطنبور اسم خشبة وقال تعالى ﴿خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ﴾ فهي مخلوقة بنص القرآن.

[٧٤٢] وقد قال بعضهم إنما قال تعالى ﴿خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ﴾ فكانت أعمال الناس مخلوقة في تلك الأيام.

[٧٤٣] **قال أبو محمد**: لم ينف الله عز وجل ان يخلق شيئًا بعد الستة أيام بل قد ١٥ قال عز وجل ﴿يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ﴾ وقال تعالى ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن سُلَالَةٍ مِّن طِينٍ ۞ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ ۞ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾ فكان هذا كله في غير تلك الستة الأيام.

Böylece yüce Allah'ın bu altı günden sonra da ebedî olarak yaratıcı olduğuna dair âyetler gelmiştir. O, dünyanın meydana gelmesinden sonra da hâlâ yaratıyor. Sonra O, cennetliklerin nimetlerini ve cehennemliklerin azabını ebedî olarak sonsuza dek yaratacaktır. Ancak yüce Allah'ın gökleri ve yeri ve bu ikisi arasında olan şeyleri yaratmasının umûmîliği mevcudun tamamı üzerine bakidir.

[744] Mu'tezileden bazıları, "Amellerimiz, gök ile yer arasındadır, demeyiz. Çünkü ameller, göğe ve yere temas etmezler." şeklinde demişlerdir.

[745] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu saçmalığın ta kendisidir. Çünkü yüce Allah burada teması şart koşmamıştır. Nitekim yüce Allah *"... gökle yer arasındaki emre amade bulutları (evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır)."*[438] buyurmuştur. Bulutların göğe ve yere bitişik olmadığı ya da dokunmadığı da bilinen bir gerçektir. O zaman bu câhilin sözüne göre bulutlar gayr-i mahlûktur. Bunlara ilaveten bu şahsın, Muammer[439] ve Câhiz'in[440] "Yüce Allah, ne renkleri, ne tatları, ne kokuları, ne ölümü ne de hayatı yaratmıştır." şeklindeki görüşlerini de kabul etmesi gerekir. Çünkü bunların tamamı, göğe ve yere bitişik değildir, temas etmemektedir.

[746] Ebû Muhammed şöyle dedi: Muammer ve Câhiz'in "Bunların tamamı tabiatın fiilidir." şeklindeki görüşlerine gelince, bu aşırı bir ahmaklık ve tabiat ve tabiat kelimesinin manası konusunda câhilliktir. Şüphesiz ki tabiat, bir şeyin kendi mâhiyeti üzere keyfiyetinin cereyan etmesini sağlayan varlıktaki kuvvettir. Biz zorunlu olarak biliriz ki bu kuvvet akletmeyen bir arazdır.Cisim ya da arazlardan kendisine ait bir ihtiyarı olmayan varlıkların tamamı, taş ve benzeri cansız varlıklar gibidir. Dolayısıyla her kim, ortaya çıkan şeyin onun tarafından yaratılmış ona ait fiil olduğunu ileri sürerse, o cehaletin en uç noktasındadır. Böylece zorunlu olarak biliriz ki bu fiillerkendisi dışındakinin yaratmasıdır ve bu fiiller için her şeyin yaratıcısı olan Allah dışında hiçbir yaratıcı yoktur. O da, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır.

فإذ قد جاء النص بأن الله تعالى يخلق بعد تلك الأيام أبدًا. ولا يزال يخلق بعد ناشئة الدنيا. ثم لا يزال يخلق نعيم أهل الجنة وعذاب أهل النار أبدًا بلا نهاية إلا أن عموم خلقه تعالى للسموات والأرض وما بينهما باق على كل موجود.

[٧٤٤] وقال بعضهم لا نقول: إن أعمالنا بين السماء والأرض لأنها غير ٥ مماسة للسماء والأرض.

[٧٤٥] **قال أبو محمد**: وهذا عين التخليط لأن الله تعالى لم يشترط المماسة في ذلك وقد قال تعالى ﴿وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاء وَالأَرْضِ﴾ فصح أن السحاب ليست مماسة للسماء ولا للأرض. فهي إذن على قول هذا الجاهل غير مخلوقة. ويلزمه أيضًا أن يقول بقول معمر والجاحظ في أن الله تعالى لم يخلق ١٠ الألوان ولا الطعوم ولا الروائح، ولا الموت ولا الحياة لأن كل هذا غير مماس للسماء ولا للأرض.

[٧٤٦] **قال أبو محمد**: وأما قول معمر والجاحظ أن كل هذا فعل الطبيعة فغباوة شديدة. وجهل بالطبيعة، ومعنى لفظ الطبيعة. إنما هي قوة الشيء تجري بها كيفياته على ما هي عليه. وبالضرورة نعلم أن تلك القوة عرض لا يعقل ١٥ وكل ما كان مما لا اختيار له من جسم أو عرض كالحجارة وسائر الجمادات. فمن نسب إلى ما يظهر منها أنها أفعالها وهي مخترعة لها فهو في غاية الجهل، وبالضرورة نعلم أن تلك الأفعال خلق غيرها فيها ولا خالق لها هاهنا إلا خالق الكل، وهو الله لا إله إلا هو.

[747] Ebû Muhammed şöyle dedi: Her kim buraya ulaşırsa; bu büyük cehaleti ve Kur'ân'ı yalanlama hususunda Dehriyye'ye muvafakati sebebiyle bu mutlak küfrü ortaya çıkarmak içinşanı yüce Allah bize kâfidir. Zira yüce Allah şöyle buyurur: *"O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır."*[441] ve *"(Yeryüzünde birbirine komşu kara parçaları, üzüm bağları, ekinler; bir kökten çıkan çok gövdeli ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır ki) hepsi aynı su ile sulanır. Ama biz bazılarını bazıları üzerine yenmesi hususunda üstün kılıyoruz."*[442] Böylece yüce Allah, meyvelerin tatları konusunda bazılarını bazılarına üstün kılmasının kendi yaratması olduğunu haber vermiştir. Biz, onları imtihan ettiği şeylerden ve onların içine düştükleri tehlikeden Allah'a sığınırız.

[748] Muammer, yüce Allah'ın "O, ölümü ve hayatı yarattı." sözünün manasının "O, öldürmeyi ve diriltmeyi yarattı." şeklinde olduğunu söylemiştir.

[749] Ebû Muhammed şöyle dedi: İki açıdan o câhilliğini ortaya koymuştur. Bunların ilki; azîz ve celîl olan Allah'ın kelâmından olan bir âyeti delil olmaksızın dönüştürmesidir. İkincisi ise, gerekli gördüğü şeyin ezelî olduğunu kabul etmesidir. Çünkü ölüm ve hayat, şüphesiz diriltmek ve öldürmektir. Çünkü diriltme ve hayat, nefis ile topraktan oluşturulmuş cesedin birleştirilmesidir. Ölüm ve öldürmek de aynı şey olup, sadece ceset ile mezkûr nefsi ayırmaktır.

[750] Şu halde ceset ile nefsi birleştirme ya da bu ikisini ayırma fiili şanı yüce Allah tarafından yaratılmış olduğuna göre ölüm ve hayatın Allah tarafından yaratıldığı kesin olarak ortaya çıkmış oldu. Bu delinin zihinleri karıştırması da böylece geçersiz oldu.

[751] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın *"Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık."*[443] anlamındaki sözü, bu manayı kesin olarak ortaya koyan âyetlerdendir. Onlardan bazıları, ilgili âyetin husûsî olduğu iddiasına sığınıp yüce Allah'ın şu sözlerini hatırlatmışlardır: *"O, Rabbimin emriyle her şeyi yerle bir eder." Derken evlerinden başka hiçbir şeyleri görünmez hâle geldi."*[444], *"Ben, kendisine her şeyden bolca verilmiş (ve büyük bir tahtı olan) bir kadın gördüm."*[445], *"Kendilerine verilenler sebebiyle sevinip şımardıkları zamana kadar üzerlerine her şeyin kapılarını açtık."*[446]

[٧٤٧] **قال أبو محمد**: ومن بلغ ههنا فقد كفانا الله تعالى شأنه لمجاهرته بالجهل العظيم والكفر المجرد في موافقته أهل الدهر وتكذيبه القرآن إذ يقول الله تبارك وتعالى ﴿الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا﴾ وقوله تعالى ﴿يُسْقَىٰ بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ﴾ فأخبر تعالى أن تفاضلها في الطعوم من فعله عز وجل، نعوذ بالله مما ابتلاهم به، وأقحمهم فيه.

[٧٤٨] وقال معمر معنى قوله تعالى ﴿خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ﴾ إنما معناه الإماتة والإحياء.

[٧٤٩] **قال أبو محمد**: فما زاد على أنه أبدى تمام جهله بوجهين بينين. أحدهما، إحالته النص من كلام ربه تعالى بلا دليل. والثاني، أنه لم يزل عما لزمه لأن الموت والحياة هما الإماتة والإحياء بلا شك. لأن الحياة والإحياء هو جمع النفس مع الجسد المركب الأرضي، والموت والإماتة شيء واحد وهو التفريق بين النفس والجسد المذكور فقط.

[٧٥٠] وإذا كان جمع النفس والجسد وتفريقهما مخلوقين لله تعالى فقد صح أن الموت والحياة مخلوقان له تعالى يقينًا، وبطل تمويه هذا المجنون.

[٧٥١] **قال أبو محمد**: ومن النصوص القاطعة في هذا قول الله تعالى ﴿إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ﴾ فلجأ بعضهم إلى دعوى الخصوص وذكر قول الله تعالى ﴿تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا لا يُرَى إلا مَسَاكِنُهُمْ﴾ وقوله تعالى ﴿وَأُوتِيَتْ مِن كُلِّ شَيْءٍ﴾ وقوله ﴿فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا﴾

[752] Ebû Muhammed şöyle dedi: İleri sürdükleri bu iddialar hakkında onların hiçbir delili yoktur. Çünkü yüce Allah'ın *"O, Rabbimin emriyle her şeyi yerle bir eder."*[447] meâlindeki sözü, şanı yüce Allah'ın emretmediği şeyleri değil, emrettiklerinin tamamını yerle bir ettiğini gösteren apaçık bir beyandır. Bu da, aziz ve celil olan Allah'ın emrettiği şeylerin tamamı için umûmîdir.

[753] Yüce Allah'ın *"Ben, kendisine her şeyden (min külli şey) bolca verilmiş bir kadın gördüm."*[448] anlamındaki sözüne gelince, âyette geçen "min" edatı teb'iz (bir kısmını ifade etmek) içindir. Dolayısıyla yüce Allah her kime varlıklardan bir şey vermişse, ona her şeyden bir parça vermiştir. Çünkü o, varlıkların bir kısmını ona vermiştir.

[754] Yine yüce Allah'ın *"üzerlerine her şeyin kapılarını açtık."*[449] âyetine gelince bu hakikattir, bizler ve onlar bu "açmanın" keyfiyetini bilmeme hususunda eşitiz. Ancak şu kadar var ki biz, yüce Allah'ın ifade buyurduğu hususlarda doğru söylediğini ve "üzerlerine kapılarını açtığı" varlıklardan bir kısmını onlara verdiğini biliyoruz. Sonra bu umûmîliğin bir kısmı hakkında onun zâhiri üzere olmadığı ve bununla hususun murat edildiğine dair delil sahîh olsa idi, buradan hareketle her umûmîliğin onun zâhirinin hilafına hamledilmesi zorunlu olmazdı. Bilakis her umûmîlik, onun tahsis edildiğine ya da nesh edildiğine dair bir delil ikame edilinceye kadar zâhiri üzeredir. Onun neshedildiğine ya da tahsis edildiğine dair bir delil ikame edilmediği sürece tahsis ya da nehyedilmesine geçilmez ve tevakkuf edilir. Şâyet bunun gayrısı olmuş olsa idi, yüce Allah'ın haber verdiği şeyler hususunda hiçbir hakikat gerçekleşmez/doğru olmaz ve şeriat ebediyen sahîh olmazdı.

[755] Zira hiç kimse yüce Allah'ın emirlerinden ve haber verdiği hususlardan her birini zâhirî manasının dışına hamletmekten ve umûmîliğinin gerektiği şeylerde bir kısmına tahsis etmekten âciz değildir. Bu ise safsatanın, küfrün ve ahmaklığın ta kendisidir. Hızlâna düşmekten Allah'a sığınırız. Dolayısıyla yüce Allah'ın "*Biz her şeyi bir ölçü ile yarattık*" sözünün tahsis edilmesine dair bir delil vâki olmamıştır.

[٧٥٢] **قال أبو محمد**: وكل هذا لا حجة لهم فيه لأن قوله تعالى ﴿تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا﴾ بيان جلي على أنها إنما دمرت كل شيء أمرها الله تعالى بتدميره، لا ما لم يأمرها، فهو عموم لكل شيء أمرها به.

[٧٥٣] وقوله تعالى ﴿وَأُوتِيَتْ مِن كُلِّ شَيْءٍ﴾ فمن للتبعيض: فمن أتاه الله شيئًا من الأشياء فقد أتاه من كل شيء، لأنه قد آتاه بعض الأشياء.

[٧٥٤] وأما قوله تعالى ﴿فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ﴾ فحق ونحن لاندري كيفية ذلك الفتح إلا أننا ندري أن الله تعالى صدق فيما قال، وأنه تعالى إنما أتاهم بعض الأشياء التي فتح عليهم أبوابها. ثم لو صح برهان في بعض هذا العموم أنه ليس على ظاهره وإنما أريد به الخصوص لما وجب من ذلك أن يحمل كل عموم على خلاف ظاهره، بل كل عموم فعلى ظاهره حتى يقوم برهان بأنه مخصوص أو أنه منسوخ فيوقف عنده ولا يتعدى بالتخصيص وبالنسخ إلى ما لم يقم برهان بأنه منسوخ أو مخصوص ولو كان غير هذا لما صحت حقيقة في شيء من أخبار الله تعالى ولا صحت شريعة أبدًا.

[٧٥٥] لأنه لا يعجز أحد في أمر من أوامر الله تعالى وفي كل خبر من أخباره عز وجل أن يحمله على غير ظاهره وعلى بعض ما يقتضيه عمومه، وهذا عين السفسطة والكفر والحماقة، ونعوذ بالله من الخذلان. ولم يقم برهان على تخصيص قوله تعالى ﴿إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ﴾

[756] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın şu sözü de bu manadadır: *"Yeryüzünde ve kendi nefislerinizde uğradığınız hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da) yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır. Elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye (böyle yaptık.)"*[450]

[757] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu âyet, yüce Allah'ın musibetlerin tamamını yarattığına dair bir delildir. O, musibetleri yaratandır/bâri. Ve bâri şüphesiz onları halk edendir/yaratandır. Böylece yüce Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu yakînen ortaya çıkmış oldu. Zira O, yeryüzündeki ve kendi nefislerinizdeki musibetlerin tamamını yaratmıştır. Sonra yüce Allah, *"Elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye (böyle yaptık.)"*[451] şeklinde buyurmak suretiyle problemin tamamen giderilmesi için bir açıklama ilave etmiştir.

[758] Böylece yüce Allah, mala ve nefislere isabet eden musibetlerin yaratıcısı olduğunu açıklamıştır. Bazen bu musibetler, mala zarar verilmesi ve nefislere eziyet edilmesi şeklinde zâlimlerin fiilleri de olabilir. Neticede yüce Allah, bunların tamamının kendisi tarafından yaratıldığını beyan etmiştir. Başarı O'nun yardımıyladır.

[759] Meselenin aklî boyutuna gelince, [ağır/yavaş] hareket bir türdür (nev') ve tür açısından yüce Allah'tan istenilen şeylerin tamamı kaçınılmaz olarak bu türün eşhası (fertleri/mensupları) üzere menkuldür. Eğer tür mahlûk olursa, onun fertleri de mahlûk olur. Buna ilaveten şâyet âlemde yüce Allah'ın yaratmasının dışında bir şey var olmuş olsa idi, bu durumda "Alem mahlûktur ve varlıklar da mahlûktur, Allah'ın dışındaki varlıklar onun tarafından yaratılmıştır" diyen bir kimse elbette yalancı olurdu. Çünkü onlara göre bunların içinde yaratılmamış olan şeyler vardır. Yine "Yüce Allah âlemi yaratmadığına göre, âlemin bir kısmı ya da bütün varlıklar gayri mahlûktur" diyen bir kimse de elbette doğru söylemiş olurdu. Biz, böyle bir anlayışa götüren sözden Allah'a sığınırız.

[٧٥٦] **قال أبو محمد**: ومن ذلك قوله تعالى ﴿مَا أَصَابَ مِن مُّصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِّن قَبْلِ أَن نَّبْرَأَهَا إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ۞ لِّكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ﴾

[٧٥٧] **قال أبو محمد**: فنص الله على أنه برأ المصائب كلها، فهو باريء لها، والباريء هو الخالق نفسه بلا شك، فصح يقينًا أن الله تعالى خالق كل شيء، إذ هو خالق كل ما أصاب في الأرض وفي النفوس. ثم زاد تعالى بيانًا برفع الإشكال جملة بقوله تعالى ﴿لِّكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ﴾

[٧٥٨] فبين تعالى أن ما أصاب الأموال والنفوس من المصائب فهو خالقها. وقد تكون تلك المصائب أفعال الظالمين بإتلاف الأموال وأذى النفوس، فنص تعالى على أن كل ذلك خلق له تعالى وبه عز وجل، وبه التوفيق.

[٧٥٩] وأما من طريق النظر: فإن الحركة نوع واحد وكلما يقال على جملة النوع فهو يقال منقول على أشخاص ذلك النوع ولا بد، فإن كان النوع لمخلوقًا فأشاصه مخلوقة، وأيضًا فلو كان في العالم شيء غير مخلوق لله عز وجل لكان من قال: العالم مخلوق والأشياء مخلوقة، وما دون الله تعالى مخلوق كاذب لأن في كل ذلك عندهم ما ليس بمخلوق، ولكان من قال: من العالم غير مخلوق ولم يخلق الله تعالى الأشياء صادقًا، ونعوذ بالله تعالى من كل قول أدى إلى هذا.

[760] Biz onlara şöyle sorarız: Yüce Allah, âlemdeki varlıkların ilâhı ve her şeyin rabbi midir? Yoksa değil midir?" Eğer onlar, "evet" derlerse, onun ilâhlığının umûmî mi yoksa husûsî mi olduğu sorulur. Eğer onlar, yüce Allah'ın ilâhlığının umûmî olduğunu söylerlerse, doğru söylemiş olurlar ve görüşlerini terk etmeleri lazım gelir. Çünkü yaratmayan bir ilâhın olması muhaldir.

[761] Eğer onlar, bunun husûsî olduğunu söylerlerse, onlara şöyle denilir: O zaman âlemde, yüce Allah'ın, ilâhı olmadığı ve rabbi olmadığı şeyler vardır. Eğer böyle olursa, "Yüce Allah âlemlerin rabbidir" diyen bir kimse yalan söylemiş olur ve yine "Yüce Allah âlemlerin ilâhı ve rabbi değildir" diyen kimse doğru söylemiş olur. Bu ise İslâm dininden çıkmak ve yüce Allah'ı "O, âlemlerin rabbidir ve her şeyin yaratıcısıdır." şeklindeki sözünde yalanlamaktır.

[762] Onlar, yüce Allah'ın melekler, insanlar ve cinlerin dışındaki diğer canlılardan olan ihtiyar sahibi varlıkların hareketlerinin yaratıcısı olduğu hususunda bizimle hemfikirdirler. Bizler, ihtiyarî hareketlerin tamamının aynı tür olduğunu zorunlu olarak biliriz. Dolayısıyla ihtiyarî hareketlerin bir kısmının mahlûk, diğer bir kısmının da gayr-i mahlûk olması imkânsızdır.

[763] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar, Kur'ân'dan pek çok âyet ile delil getirdiler ve şöyle dediler: Şanı yüce olan Allah, *"Vay o kimselere ki, elleriyle Kitab'ı yazarlar, sonra da onu az bir karşılığa değişmek için, "Bu, Allah'ın katındandır" derler."*[452] buyurmuştur. Yine yüce Allah'ın aşağıdaki sözleri de bu meyandadır: *(Onlardan/Kitap ehlinden bir grup var ki) Kitab'dan olmadığı hâlde Kitab'dan sanasınız diye (okudukları) Kitap'tanmış gibi dillerini eğip bükerler ve "Bu, Allah katındandır" derler. Halbuki o, Allah katından değildir.*[453] *"Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!"*[454], *"(Siz, Allah'ı bırakarak ancak putlara tapıyorsunuz) ve yalan uyduruyorsunuz."*[455], *"(Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Halbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler.) Bunu, her şeyi sağlam ve yerli yerince yapan Allah yapmıştır."*[456], *"O ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı. (İnsanı yaratmaya da çamurdan başladı.)"*[457], *"Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin."*[458]

[٧٦٠] ونسألهم هل لله تعالى إله ما في العالم ورب كل شيء أم لا؟ فإن قالوا: نعم، سئلوا أعمومًا أم خصوصًا. فإن قالوا بل عمومًا صدقوا ولزمهم ترك قولهم، إذ من المحال أن يكون تعالى إلهًا لما لم يخلق.

[٧٦١] وإن قالوا: بل خصوصًا. قيل لهم ففي العالم إذا ما ليس الله إلها له، ومالا رب له، وإن كان هذا فإن من قال، إن الله تعالى رب العالمين كاذب، وكان من قال: ليس الله إلها للعالمين ولا برب للعالمين صادقًا. وهذا خروج عن الإسلام. وتكذيب لله تعالى في قوله: إنه رب العالمين وخالق كل شيء.

[٧٦٢] وقد وافقونا على أن الله تعالى خالق حركات المختارين، من سائر الحيوان غير الملائكة والإنس والجن، وبالضرورة ندري الحركات الاختيارية كلها نوع واحد، فمن المحال الباطل أن يكون بعض النوع مخلوقًا وبعضه غير مخلوق.

[٧٦٣] **قال أبو محمد**: واعترضوا بأشياء من القرآن وهي أنهم قالوا قال الله عز وجل ﴿فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا﴾ وقال تعالى ﴿لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾ وقال تعالى ﴿فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾ وقوله تعالى ﴿وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا﴾ وقوله تعالى ﴿صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ﴾ وقوله ﴿الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ﴾ وقوله ﴿مَّا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَٰنِ مِن تَفَاوُتٍ﴾

[764] Onlar, aklî açıdan bazı şeyleri vesile ederek itiraz ettiler. Bunlardan biri de onların şöyle demeleridir: "Şâyet şanı yüce Allah kulların fiillerini yaratmışsa, o zaman O, yarattığı şeylerden dolayı öfkeleniyor, yaptıklarını çirkin buluyor, kendi fiiline kızıyor, yaptığı ve düzenlediği şeylerden razı olmuyor."

[765] Yine onlar şöyle dediler: "Bir fiili yapan herkes onunla isimlendirilir ve ona nispet edilir, bunun dışındaki bir şey düşünülemez. Şâyet yüce Allah hatayı, yalanı, küfrü ve zulmü yaratmışsa bunların tamamı ona nispet edilir." Allah bütün bunlardan münezzehtir.

[766] Yine onlar şöyle dediler: "Bir fiilin iki fâilden meydana gelmesi düşünülemez. Bu fiil, tamamıyla bunun fiilidir ve şu da tamamıyla onun fiilidir."

[767] Yine onlar "Sizler, şânı yüce Allah'ın fiilleri yarattığını, kulların da bunları kesbettiğini söylüyorsunuz", derler. Öyle ise, kulun tek başına gerçekleştirdiği bu iktisap Allah'ın yaratması mıdır yoksa onun dışındaki birilerinin yaratması mıdır? bu hususu bize haber verebilir misiniz? Eğer sizler, "o, Allah'ın yaratmasıdır" derseniz, bu durumda sizlerin yaratıcı ve yüce Allah'ın da onu iktisap eden olması lazım gelir. Zira yaratmak kesbetmektir, kesbetmek de yaratmaktır."

[768] Eğer sizler, "Kesb yaratmanın dışındadır ve Allah'a ait bir yaratma değildir." derseniz, bu durumda görüşünüzü terk etmiş olup bizim görüşümüze dönmüş olursunuz.

[769] Yine onlar şöyle dediler: "Sizler fiillerinizi yapmaya ve onları terk etmeye güç sahibi olduğunuzu söylediğiniz halde fiillerinizin yüce Allah tarafından yaratıldığını kabul etmektesiniz. O halde sizler, yüce Allah'ın yarattıklarının bazısını yaratmamasına güç yetiriyorsunuz demektir.

[770] Yine onlar, "Sizin fiiliniz aziz ve celil olan Allah tarafından yaratıldığına göre ve cezalandırılmanız da fiillerinize karşılık olacağına göre, sizin cezalandırılmanız da Onun yarattığı şeye göre olacaktır." Yine onlar şöyle dediler: "Yüce Allah yarattığı şeylere rıza göstermeyi bize farz kılmıştır. Küfür, zulüm ve yalan da yarattıklarından olduğuna göre küfre, zulme ve yalana rıza göstermeyi bize farz kılmıştır.

[٧٦٤] واعترضوا بأشياء من طريق النظر وهي أن قالوا: إن كان الله تعالى خلق أعمال العباد فهو إذا يغضب مما خلق، ويكره ما فعل ويسخط فعله، ولا يرضى ما فعل ولا ما دبر.

[٧٦٥] وقالوا أيضًا: كل من فعل شيئًا فهو مسمى به ومنسوب إليه، لا يعقل غير ذلك فلو خلق الله الخطاء والكذب والظلم والكفر لنسب كل ذلك إليه، تعالى الله عن ذلك.

[٧٦٦] وقالوا أيضًا لا يعقل فعل واحد من فاعلين، هذا فعله كله أو هذا فعله كله.

[٧٦٧] وقالوا أيضًا: أنتم تقولون: إن الله تعالى خلق الفعل، وأن العبد اكتسبه. فأخبرونا عن هذا الاكتساب الذي انفرد به العبد، أهو خلق أم هو غيره؟ فإن قلتم: هو خلق الله لزمكم أنه تعالى اكتسبه وأنه مكتسب له، إذا لكسب هو الخلق.

[٧٦٨] وإن قلتم: إن الكسب هو غير الخلق، وليس خلقًا لله تعالى تركتم قولكم، ورجعتم إلى قولنا.

[٧٦٩] وقالوا أيضًا إذا كانت أفعالكم مخلوقة لله تعالى، وأنتم تقولون إنكم مستطيعون على فعلها وعلى تركها، فقد أوجبتم أنكم مستطيعون على ألا يخلق الله تعالى بعض خلقه.

[٧٧٠] وقالوا أيضًا: إذا كان فعلكم خلقًا لله تعالى، وعذبكم على فعلكم فقد عذبكم على ما خلق. وقالوا أيضًا قد فرض الله علينا الرضا بما خلق فإن كان الظلم والكفر والكذب مما خلق ففرض علينا الرضا بالكفر والظلم والكذب.

[771] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bunlar, teferruatına dair herhangi bir şeyin geride kalmadığı itirazlarının esasıdır. Onların dile getirdikleri itirazları konusunda hiçbir delilleri yoktur. Biz, yüce Allah'ın yardımı ve desteğiyle inşallah bunları aşağıda açıklayacağız. Yüce ve azamet sahibi olan Allah'tan başkasının hiçbir güç ve kuvveti yoktur.

[772] Böylece biz -yüce Allah'ın yardımıyla- şöyle deriz: Yüce Allah'ın *"Sonra onlar, bu Allah'ın katındandır derler"*[459] anlamındaki sözüne gelince, bu konuda onların hiçbir delili yoktur. Çünkü âyetin başlangıcı bir kitap yazan topluluk hakkındadır. Nitekim onlar, "Bu Allah'ın katındandır." demişler ve akabinde yüce Allah bu konuda onları yalanlamış ve söz konusu kitabın kendisi katından olmadığını ve kendisinin emrettiği şeyleri içermediğini haber vermiştir. Bu topluluk, "Bu kitap yaratılmıştır." dememiştir bu konuda şanı yüce Allah onları yalanlamış olsun.

[773] Yüce Allah "Şüphesiz bu kitap, Allah tarafından yaratılmış değildir." buyurmuştur. Böylece onların bu âyetle ilişki kurmaları genel olarak hükümsüz kalmıştır. Şüphesiz bize ve Mu'tezileye göre bu kitap aziz ve celil olan Allah tarafından yaratılmıştır. Çünkü bu kitap kağıt ya da deri ve mürekkepten müteşekkildir, bunların tamamı da şüphesiz mahlûktur.

[774] Yüce Allah'ın "*Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!*"[460] şeklindeki sözüne gelince, biliriz ki aziz ve celil olan Allah'ın kitabına muaraza edilemez ve ona karşı konulamaz. Nitekim yüce Allah, *"Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı."*[461] buyurmuştur. Bunda şüphe olmadığına göre, yüce Allah'ın kâfirleri reddettiğini görürüz. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Yoksa Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma ile Allah'ın yaratması onlara göre birbirine mi benzedi?" De ki: "Her şeyin yaratıcısı Allah'tır. O, birdir, mutlak hâkimiyet sahibidir."*[462] Bu âyet, Mu'tezilenin ilinti kurduğu şeyin tutarsızlığını ispat eder. Bu da, bir kavmin O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar icat etmeleri ve onları yaratıcılar olarak göstermeleridir. Böylece yüce Allah, bunu inkâr etmiş ve bunun akabinde "*Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!*"[463] meâlindeki sözü ifade edilmiştir.

[٧٧١] **قال أبو محمد**: هذه عمدة اعتراضاتهم التي لا يشذ عنها شيء من تفريعاتهم وكل ما ذكروا لا حجة لهم فيه على ما نبين إن شاء الله تعالى بعونه وتأييده ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم.

[٧٧٢] فنقول وبالله تعالى نستعين أما قول الله تعالى ﴿وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِندِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِندِ اللَّهِ﴾ فلا حجة لهم في هذا لأن أول الآية في قوم كتبوا كتابًا. وقالوا هذا من عند الله، فأكذبهم الله تعالى في ذلك. وأخبر أنه ليس منزلًا من عنده ولا مما أمر به عز وجل، ولم يقل هؤلاء القوم إن هذا الكتاب مخلوق، فأكذبهم الله تعالى في ذلك.

[٧٧٣] وقال تعالى إن ذلك الكتاب ليس مخلوقًا لله تعالى، فبطل تعلقهم بهذه الآية جملة ولا شك عند المعتزلة، وعندنا في أن ذلك الكتاب مخلوق لله تعالى، لأنه قرطاس أو أديم ومداد وكل ذلك مخلوق بلا شك.

[٧٧٤] وأما قوله تعالى ﴿فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾ فقد علمنا أن كلام الله تعالى لا يتعارض ولا يتدافع. وقال تعالى ﴿وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلافًا كَثِيرًا﴾ فإذ لا شك في هذا فقد وجدناه تعالى أنكر على الكافرين فقال تعالى ﴿أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ﴾ فهذه الآية بينت ما تعلقت به المعتزلة وذلك أن قومًا جعلوا الله شركاء خلقوا كخلقه، فجعلوهم خالقين. فأنكر الله تعالى ذلك، فعلى هذا خرج قوله تعالى ﴿فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾

Nitekim yüce Allah, *"Şüphesiz onlar bir tuzak kurarlar, Ben de bir tuzak kurarım."*[464] ve *"Onlar tuzak kurdular, Allah da tuzak kurdu."*[465] buyurmuştur. Bu şekilde yüce Allah, Mu'tezilenin bu âyet hakkındaki görüşünün yanlışlığını açıklamıştır.

5 **[775]** Yüce Allah'ın *"Allah onlara, "Nerede bana ortak koştuklarınız?" diye seslendiği gün şöyle derler: Sana arz ederiz ki, içimizden onları gören hiçbir kimse yok."*[466] şeklindeki sözüne gelince, yüce Allah'a ortaklar koşan kâfirlere "Nerede benim ortaklarım?" şeklindeki sözünden hareketle, yüce Allah'a ortaklar koşan bir kimse müslüman olabilir mi? Şüphe yok ki bu 10 hitap, kâfirlerin Allah'a ortaklar koşmalarına cevap olarak dile getirilmiştir. Allah bundan münezzehtir.

[776] Aynı şekilde yüce Allah'ın *"(Deyin ki:) "Tat bakalım! Hani sen güçlüydün, şerefliydin!?"*[467] anlamındaki sözü de böyledir. Şüphesiz bu, dünyada iken izzet ve şeref sahibi olan böyle muazzeb bir kimsenin hükmüne 15 göredir. Böylece biz, aziz ve celil olan Allah'ın kelâmının tümünün zâhiri üzere olduğunu anladık. Bu kelâmı zâhirinin dışına hamletmek ancak başka bir âyet, icmâ ya da aklın zorunluluk ilkesiyle mümkün olabilir. Aklın zorunluluk ilkesi ve nass ile yüce Allah'ın ortaklarının olmadığını, onun dışında hiçbir yaratıcının bulunmadığını, araz ya da cevher olarak âlemde 20 mevcut olan her şeyi onun yarattığını biliriz. Yüce Allah'ın "*Yaratanların en güzeli olan*"[468] ve *"Şu hâlde yaratan, yaratamayan gibi olur mu?"*[469] sözleri bu bağlamda ifade edilmiştir.

[777] Şâyet âlemde yüce Allah'ın dışında herhangi bir şey yaratan bir yaratıcının olması mümkün olsa idi, elbette şanı yüce olan Allah bunu 25 inkâr etmezdi. Çünkü şanı yüce olan Allah mevcudatın varlığını inkâr etmez. Ancak o bâtılın varlığını reddeder. Böylece âlemde yüce Allah'ın dışında hiçbir yaratıcının olmadığı hususu zorunlu olarak ortaya çıkmıştır. Bunda bir şüphe yoktur.

[778] Yine yüce Allah'ın "*Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yü-* 30 *cedir!*"[470] sözü de âlemde Allah'ın dışında bir şeyler yaratan bir yaratıcının olduğuna dair bir ispat da değildir. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

كما قال تعالى ﴿يَكِيدُونَ كَيْداً وَأَكِيدُ كَيْدًا﴾ وقال ﴿وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ﴾ ويبين بطلان ظنون المعتزلة في هذه الآية.

[٧٧٥] قول الله تعالى ﴿وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكَائِي قَالُوا آذَنَّاكَ مَا مِنَّا مِن شَهِيدٍ﴾ أفيكون مسلمًا من أوجب لله تعالى شركًا من أجل قول الله تعالى للكفار ٥ الذين جعلوا له شركاء أين شركائي. ولا شك في أن هذا الخطاب إنما خرج جوابًا عن إيجابهم له الشركاء، تعالى الله عن ذلك.

[٧٧٦] وكذلك قوله تعالى ﴿ذُقْ إِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ﴾ وإنما هذا على حكم ذلك المعذب لنفسه في الدنيا أنه العزيز الكريم وقد علمنا أن كلام الله عز وجل كله على ظاهره إلا أن ينقله نص آخر أو إجماع أو ضرورة عقل وقد علمنا ١٠ بضرورة العقل والنص أنه ليس لله تعالى شركاء، وأنه لا خالق غيره عز وجل، وأنه خلق كل شيء في العالم من عرض أو جوهر، وبهذا خرج قوله تعالى ﴿أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ﴾ مع قوله تعالى ﴿أَفَمَن يَخْلُقُ كَمَن لَّا يَخْلُقُ﴾

[٧٧٧] فلو أمكن أن يكون في العالم خالق غير الله تعالى يخلق شيئًا لما أنكر ذلك عز وجل إذ هو عز وجل لا ينكر وجود الموجودات، وإنما ينكر الباطل ١٥ فصح ضرورة لا شك فيها أنه لا خالق غير الله تعالى.

[٧٧٨] فإذ لا شك في هذا فليس في قول الله تعالى ﴿أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ﴾ إثبات لأن في العالم خالقًا غير الله تعالى يخلق شيئا وبالله تعالى التوفيق.

[779] Yüce Allah'ın *"Sizler yalan uyduruyorsunuz (yaratıyorsunuz)"*[471] ve Mesih'ten (a.s.) haber vererek buyurduğu *"Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. O da Allah'ın izniyle hemen kuş oluverir."*[472] sözüne gelince ve ayrıca Züheyr b. Ebû Selmâ el-Müzenî'nin[473] şiir olarak söylediği *"Uydurduğun şeyi yarattığını görüyorum, topluluktan bazı kimseler ise uyduruyor, sonra da iftira etmiyor."* şeklindeki sözüne gelince, şanı yüce Allah'ın kelâmının değişmeyeceğini söylemiştik. Nitekim yüce Allah *"Yaratan, yaratmayan gibi midir?"* ve *"(İnkâr edenler), Allah'ı bırakıp hiçbir şey yaratmayan ve zaten kendileri yaratılmış olan ilâhlar edindiler."*[474] buyurmuştur. Böylece her akıl sahibi için zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır ki cinler, melekler ve Mesîh (a.s.) kâfirlerin edindiği bu ilâhlar cümlesindendir. Nitekim yüce Allah *"Andolsun, "Allah, Meryem oğlu Mesih'tir", diyenler kesinlikle kâfir oldular."*[475] buyurmuştur.

[780] Yine yüce Allah, meleklerden hikâye ederek onların kâfirler hakkında *"(Tespih ederiz seni! Bizim Velî'miz sendin, onlar değil.) Doğrusu şu ki, onlar cinlere tapıyorlardı. Onların çoğu cinlere iman etmekteydi."*[476] dediklerini buyurmuştur. Böylece âyetin ifadesiyle meleklerin, cinlerin ve Mesîh'in asla herhangi bir şey yaratmadıkları hususu yakînen sahîh olmuştur. Fiilleri hususunda bütün insanların zikrettiğimiz kimseler gibi olduğunda hiç kimse ihtilaf etmez. Eğer şu kimseler kendi fiillerini yaratabilselerdi diğer insanlar da kendi fiillerini yaratabilirlerdi, yine şu kimseler kendi fiillerini yaratamıyorlarsa diğer insanlar da kendi fiillerini yaratamazlar. Durum bu şekilde olunca ve yüce Allah'ın kelâmı da farklılık göstermeyince – ki bu konuda şüphe yoktur-, yüce Allah'ın bildirdiği şekilde Mesih'in (a.s.) kuşları yaratması ve kâfirlerin de yalan uydurmaları (yaratmaları), yüce Allah'ın onlardan ve bütün mahlûkattan nefyettiği yaratmanın dışında bir şeydir. Elbette bundan farklı bir şeyin olması caiz değildir.

[781] Bu husus, yakînî olarak bir hakikat olduğuna göre, yüce Allah'ın kendi zatına gerekli gördüğü ve kendisi dışındakilerden de nefyettiği yaratma "ihtirâ'", "ibdâ'" ve bir şeyi yokluktan varlığa geçirme anlamında "lâ şey"den birşey "ihdas" etmesidir. Yüce Allah'ın kendisi dışındakilere uygun gördüğü yaratmaya gelince, bu ancak söz konusu fiilin onlardan zuhûr etmesi, bu fiilin sadece kendilerinden meydana gelmesidir.

[٧٧٩] وأما قوله ﴿وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا﴾ وقوله تعالى عن المسيح عليه السلام أنه قال ﴿أَنِّي أَخْلُقُ لَكُم مِّنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ﴾ وقول زهير بن أبي سلمى المزني:

وَأَرَاكَ تَخْلُقُ مَا فَرَيْت وَبَعْضَ الْقَوْمَ يَخْلُقُ ثُمَّ لَا يفْري

فقد قلنا إن كلام الله تعالى لا يختلف وقد قال تعالى ﴿أَفَمَن يَخْلُقُ كَمَن لَّا يَخْلُقُ﴾ وقال تعالى ﴿وَاتَّخَذُوا مِن دُونِهِ آلِهَةً لَّا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ﴾ وبيقين علم كل ذي عقل أن من جملة أولئك الآلهة الذين اتخذهم الكفار الملائكة والجن والمسيح عليه السلام. قال تعالى ﴿لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُواْ إِنَّ اللّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ﴾

[٧٨٠] وقال الله تعالى حاكيًا عن الملائكة أنهم قالوا عن الكفار ﴿بَلْ كَانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّ﴾ فقد صح يقينًا بنص هذه الآية أن الملائكة والجن والمسيح عليه السلام لا يخلقون شيئًا أصلًا، ولا يختلف اثنان في أن جميع الإنس في فعلهم كمن ذكرنا إن كانوا هؤلاء يخلقون أفعالهم فسائر الناس يخلقون أفعالهم، وإن كان هؤلاء لا يخلقون شيئًا من أفعالهم فسائر الناس لا يخلقون شيئًا من أفعالهم فإن ذلك كذلك، وكلام الله عزوجل لا يختلف فإذ لا شك في هذا فإذ الخلق الذي أثبته الله عز وجل للمسيح عليه السلام في الطير، وللكفار في الإفك، هو غير الخلق الذي نفاه عنهم وعن جميع الخلق، لا يجوز ألبتة غير هذا.

[٧٨١] فإذ هذا هو الحق بيقين فالخلق الذي أوجبه الله تعالى لنفسه، ونفاه عن غيره هو الاختراع والإبداع وإحداث الشيء من لا شيء بمعنى من عدم إلى وجود، وأما الخلق الذي أوجبه الله تعالى فإنما هو ظهور الفعل منهم فقط، وانفرادهم به،

Allah bu fiili onlarda yaratandır. Bunun delili, Arapların yalan söylemeyi "ihtilâk/اختلاق" ve yalancının sözünü de "muhtelak/مختلق" diye isimlendirmeleridir.

[782] Şüphesiz bu "kavl/söz" lafız ve manadan meydana gelmektedir. Lafız da hecâharflerinden oluşmaktadır. Bu, söz konusu kelâmı uyduran (yaratan) şahısların varlığından önce belli bir şey için mevcuttu. Bu durum, yüce Allah'ın *"Ektiğiniz tohuma ne dersiniz? Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren biz miyiz?"*[477] ve *"(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı."*[478] sözleri gibidir.

[783] Sağlıklı duyu organlarına sahip olan, yüce Allah'a ve Kur'ân'a inanan herkes burada yüce Allah'ın insanlardan ve Elçisinden (s.a.) nefyettiği "ekmek", "atmak" ve "öldürmek" fiillerinin, onlara izafe ettiği ekmek, atmak ve öldürmek fiillerinin dışında olduğunu yakînî olarak bilir. Elbette bunun dışındaki bir şey mümkün değildir. Çünkü yüce Allah sadece hakikati söyler. Öyle ise durum bu şekildedir.

[784] Yüce Allah'ın zikrettiğimiz kimselerden nefyettiği şey, bunların tamamını yaratmak (halk), onları yoktan var etmek (ihtira'), örneksiz bir şekilde yaratmak (icat), var etmek (tekvin) ve yokluktan varlık sahasına çıkarmaktır.

[785] Yüce Allah'ın söz konusu fiillerden onlar için uygun gördüğü şey bunların onlarda meydana gelmesidir. Ve yüce Allah, söz konusu fiillerin tamamını onlara nispet etmiştir. Tevfîk Allah'ın inayeti iledir.

[786] Züheyr'in "Seni, uydurduğun şeyi yarattığını görüyorum." sözüne gelince, şüphesiz bir tutam Arapça bilgisi olan kimse bununla yoktan var etmeyi ve yokluktan varlık sahasına çıkarmak şeklinde yaratmayı kastetmediğini bilir. O, bu sözle sadece işi yoluna koymayı ve uygulamayı murat etmiştir.

[787] Böylece ortaya çıkmıştır ki "yaratma" (الخلق) sözcüğü iki manayı ifade eden müşterek bir lafızdır. Bunlardan biri sadece Allah'a aittir, O'nun dışında hiçbir kimse için geçerli değildir. Bu da "ibda'/yoktan var etme" ve yokluktan varlık sahasına çıkarmaktır. İkincisi ise olmayan bir şey hakkında yalan söylemek veya başkası için tekaddüm etmeyen bir fiilin ortaya çıkması ya da gayret gösterilen bir şeyin gerçekleştirilmesidir.

والله تعالى خالقه فيهم. وبرهان ذلك أن العرب تسمى الكذب اختلاقًا، والقول الكاذب مختلقًا.

[٧٨٢] وذلك القول بلا شك إنما هو لفظ ومعنى، واللفظ مركب من حروف الهجاء، وقد كان كل ذلك موجودًا لشيء النوع قبل وجود أشخاص هؤلاء ٥ المختلفين وهذا كقوله عز وجل ﴿أَفَرَأَيْتُم مَّا تَحْرُثُونَ ۞ أَأَنتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ﴾ وكقوله تعالى ﴿فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ﴾

[٧٨٣] فبيقين يدري كل ذي حس يؤمن بالله تعالى وبالقرآن أن الزرع والقتل والرمي الذي نفاه عن الناس وعن المؤمنين وعن رسول الله صلى الله عليه وسلم ١٠ هو غير الزرع والقتل والرمي الذي أضافه إليهم، لا يمكنه ألبتة غير ذلك، لأنه تعالى لا يقول إلا الحق، فإذ ذلك كذلك.

[٧٨٤] فإن الذي نفاه عمن ذكرنا هو خلق كل شيء واختراعه، وإبداعه وتكوينه، وإخراجه من عدم إلى وجود.

[٧٨٥] والذي أوجب لهم منه ظهوره فيهم ونسبة ذلك كله إليهم كذلك ١٥ فقط، وبالله التوفيق.

[٧٨٦] وقول زهير "وأراك تخلق ما فريت" لا يشك من له أقل فهم بالعربية. أنه لم يعن الإبداع ولا إخراج الخلق من عدم إلى وجود، وإنما أراد النفاذ في الأمور فقط.

[٧٨٧] فقد وضح أن لفظة الخلق مشتركة تقع على معنيين: أحدهما، ٢٠ لله تعالى لا لأحد دونه، وهو الإبداع والإخراج من عدم إلى وجود. والثاني، الكذب فيما لم يكن أو ظهور فعل لم يتقدم لغيره أو نفاذ فيما يحاول

Bunların tamamı, -Allah onların yaratıcısı olduğu halde- canlılarda mevcuttur. Tevfîk Allah'ın inayeti iledir. Bu şekilde bütün sözlerin arası bulunmuş olur.

[788] Yüce Allah'ın *"Bunu, her şeyi sağlam ve yerli yerince yapan Allah yapmıştır."*[479] anlamındaki sözüne gelince, bu söz onların aleyhinde olup lehinde değildir. Çünkü yüce Allah her şeyi sağlam ve yerli yerince yaptığını haber vermiştir. Bu umûmîdir ve zâhiri üzeredir. Yüce Allah her şeyi sağlam ve yerli yerince yapandır. O'nun bir şeyi sağlam ve yerinde yapması, ebedî olarak aynı düzlemde cereyan eden cevher ve arazları yaratmasıdır. İşte bu sağlam ve yerinde yapmanın ta kendisidir.

[789] Yüce Allah'ın *"O ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı* (أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ)[480] âyetine gelince, bu âyetin müslümanların kıraatında iki meşhur okunuş şekli vardır. Bunlardan biri; "أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ" şeklinde lam'ın sükûnu ile okunmasıdır. Bu durumda söz konusu kelime bedel-i beyan şeklinde olup "her şey/كل شيء"den bedeldir. Bu kıraat onların aleyhinedir. Çünkü âyetin manası "Şüphesiz ki yüce Allah her şeyi en güzel şekilde yaratmıştır." şeklinde olur. Aziz ve celil olan Allah doğru söylemiştir. Biz de aynı şekilde şöyle deriz: "Şüphesiz yüce Allah her şeyi en güzel şekilde yaratmıştırve Allah her şeydeen güzelini yapandır" Diğer kıraat ise, "أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ"şeklinde lam harfinin fethası iledir. Bu okuyuş tarzı da, bu konuda onların lehine bir delil değildir. Çünkü burada şanı yüce Allah'ın yaratmadığı şeyler var olduğuna dair burada bir zorunluluk yoktur. Her kim âyetin muktezasının bu şekilde olduğunu iddia ederse o yalan söylemiştir. Zira âyetin metni, diğer âyetlerde olduğu gibi "Her şeyi yüce Allah yaratmıştır ve yüce Allah yarattığı zaman her şeyin en güzelini yapandır." şeklindeki manayı gerektirir.

[790] Bu, bizim de görüşümüzdür. Aynı şekilde biz şöyle deriz: "İnsan hareket ya da sakinlik, inanç, irade ve fikir dışında hiçbir şey yapamaz. Bunların tamamı yüce Allah'ın yarattığı güzel keyfiyetler ve arazlardır. Yüce Allah bu keyfiyetlerin derecelerini, nefislere ve cisimlere yerleştirilmesini en güzel şekilde yapmıştır. Bu keyfiyetlerden çirkin olanların ise insanlar açısından çirkin ve kötü olduğu söylenebilir.

وهذا كله موجود من الحيوان، والله تعالى خالق كل ذلك وبالله تعالى التوفيق. وبهذا تتألف النصوص كلها.

[٧٨٨] وأما قوله تعالى﴿صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ﴾ فهو عليهم لا لهم، لأن الله تعالى أخبر أن بصنعه أتقن كل شيء، وهذا على عمومه، وظاهره، فالله تعالى صانع كل شيء وإتقانه له أن خلقه جوهرًا أو عرضًا، جاريين على رتبة ٥ واحدة أبدًا وهذا عين الإتقان.

[٧٨٩] وأما قوله تعالى ﴿أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ﴾ فإنهما قرءآتان مشهورتان من قراآت المسلمين. إحداهما: ﴿أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ﴾ بإسكان اللام فيكون خلقه بدلًا من كل شيء، بدل البيان، فهذه القرآة حجة عليهم، لأن معناها أن الله تعالى أحسن خلقه لكل شيء وصدق الله عز و جل وهكذا نقول: إن خلق ١٠ الله تعالى لكل شيء حسن، والله تعالى محسن في كل شيء والقراءة الأخرى خلقه بفتح اللام. وهذه أيضًا لا حجة لهم فيها: لأنه ليس فيها إيجاب، لأن ها هنا شيئًا لم يخلق الله عز وجل، ومن ادعى أن هذا في اقتضاء الآية فقد كذب. وإنما يقتضي لفظة الآية: أن كل شيء فالله خلقه كما في سائر الآيات، والله تعالى أحسن إذ خلقه. ١٥

[٧٩٠] وهذا قولنا، وكذا نقول إن الإنسان لا يفعل شيئًا إلا الحركة أو السكون والاعتقاد والإرادة والفكر، وكل هذه كيفيات وأعراض حسان خلقها من الله عز وجل قد أحسن رتبتها وإيقاعها في النفوس والأجساد وإنما قبح ما قبح من ذلك من الإنسان،

Çünkü yüce Allah bunların ya da bir kısmının vukuunu kendisinden meydana geldiği kimseler açısındankabîh/çirkin diye isimlendirmiştir. Bir kısmını da yine kendisinden vuku bulduğu kimselere göre hasen/iyi diye isimlendirmiştir. Tıpkı (başlangıçta) Beyt-i Makdis'e yönelerek namaz kılmak iman açısından güzel bir hareket iken daha sonra yüce Allah'ın bu hareketi kabîh ve küfür olarak isimlendirmesi gibi. Şu veya bu hareket aynı şeydir. Böylece âlemde kendi varlığından dolayı (li-aynihi) hasen/güzel ya da kabîh/çirkin olan hiçbir şeyin olmadığı ortaya çıkmıştır. Fakat yüce Allah'ın hasen diye isimlendirdiği şey hasendir ve onu yapan kimse de muhsindir.

[791] Yüce Allah *"İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz, (kötülük yaparsanız yine kendinize yapmış olursunuz.)"*[481], *"İyiliğin karşılığı, yalnız iyiliktir."*[482] buyurmuştur. Yüce Allah'ın kabîh diye isimlendirdiği şey, çirkin bir harekettir. Ancak yüce Allah âlemde yarattığı varlıkların tamamını hasen/güzel diye isimlendirmiştir. Bunların tamamı yüce Allah açısından hasendir. Yüce Allah, bunlardan kullarında meydana gelenleri dilediği gibi isimlendirmiştir.

[792] Yüce Allah'ın bunlardan çirkin kabul ettikleri kabîh, güzel kabul ettikleri de hasendir. Yine bunlardan bazılarını başlangıçta çirkin (kabîh) kabul etmiş, sonra da güzel kılmıştır. Bu durumda o çirkin iken sonradan güzel olmuştur. Yine bunlardan bazılarını başlangıçta güzel (hasen) kabul etmiş, sonra da onu çirkin kılmıştır. Bu durumda o güzel iken sonradan çirkin olmuştur. Tıpkı Kabe'ye dönerek namaz kılmanın (başlangıçta) çirkin olduğu halde sonradan hasen olması gibi. Aynı şekilde nikâhtan önce ve nikâh sona erdikten sonra birleşmek (cima etmek), esir almak için zimmeti bozmak ve diğer bütün kanunlarda olduğu gibi, yüce Allah'ın insanlarda yaratmış olduğu fiillerinin tamamı böyledir.

[793] Mu'tezile mezhebine mensup olanlar bizimle birlikte şarabı, domuzu, kendisinden başka ibadet edilen taştan yapılmış putları yüce Allah'ın yarattığı hususunda hemfikirdir. Yüce Allah'ın yaratmasıyla birlikte meydana gelen bütün bu varlıklar, çirkin, pis, haram, necis, kötü ve habis diye isimlendirilmiş olmakla birlikte şüphesiz hasendir. Kullarındaki arazlar için yarattıkları hakkındaki sözü de böyledir. Bunların arasında bir fark yoktur.

لأن الله تعالى سمى وقوع ذلك أو بعضه ممن وقعت منه قبيحًا، وسمى بعض ذلك حسنًا، كما كانت الصلاة إلى بيت المقدس حركة حسنة إيمانًا. ثم سماها تعالى قبيحة كفرًا وهذه تلك الحركة نفسها. فصح أنه ليس في العالم شيء حسن لعينه، ولا شيء قبيح لعينه لكن ما سماه الله تعالى حسنًا فهو حسن وفاعله ٥ محسن.

[٧٩١] قال الله تعالى ﴿إِنْ أَحْسَنتُمْ أَحْسَنتُمْ لِأَنفُسِكُمْ﴾ وقال تعالى ﴿هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ﴾ وما سماه الله تعالى قبيحًا فهو حركة قبيحة، وقد سمى الله تعالى خلقه لكل شيء في العالم حسنًا، فهو كله من الله تعالى حسن، وسمى ما وقع من ذلك من عباده كما شاء.

١٠ [٧٩٢] فبعض ذلك قبحه فهو قبيح، وبعض ذلك حسنه فهو حسن، وبعض ذلك قبحة ثم حسنة. فكان قبيحًا ثم حسنًا، وبعض ذلك حسنه ثم قبحه فكان حسنًا ثم قبح، كما صارت الصلاة إلى الكعبة حسنة بعد أن كانت قبيحة، وكذلك جميع أفعال الناس التي خلقها الله تعالى فيهم كالوطء قبل النكاح وبعده، وكسبي من نقض الذمة وسائر الشريعة كلها.

١٥ [٧٩٣] وقد اتفقت المعتزلة معنا على أن خلق الله تعالى للخمر والخنازير، والحجارة المعبودة من دونه، حسن بلا شك وهو سماه قبائح وأرجاسًا وحرامًا ونجسًا وسيئًا وخبيثًا. وهكذا القول في خلقه للأعراض في عباده ولا فرق،

Aynı şekilde Mu'tezilenin ekseriyeti, yüce Allah'ın zihinlerin fesada uğramasını ve bundan kaynaklanan delilikleri, cüzzamlıyı, körü, sağırı, felçliyi ve kamburu yarattığı hususunda bizimle hemfikirdir. Bunların tamamı Allah'ın yaratması olup onun için hasendir. Bizim aramızda ise bunlar gerçekten yüce Allah'a sığınılan çirkin, kötü ve şerli şeylerdir.

[794] Yüce Allah, bütün musibetleri yarattığını açıklamıştır. Nitekim O, *"Yeryüzünde ve kendi nefislerinizde uğradığınız hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da) yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır."*[483] buyurmuştur.

[795] Böylece yüce Allah musibetlerin tamamını yaratan olduğunu ifade etmiştir. "b-r-e/برأ" fiili, hiçbir kimsenin muhalefeti olmaksızın yaratmak (h-l-k/خلق) anlamındadır. Yüce Allah'ın küfrü, zulmü, haksızlığı, yalan söylemeyi ve çirkinlikleri -yarattığında bütün bunları- güzel yaptığı hususunda onların bizleri ilzam etmeleri ile yüce Allah'ın şarabı, domuzu, kanı, ölümü, hastalığı, İblis'i ve "Ben yüce Allah'ın dışında bir ilâhım." diyen herkesi, kendisi dışında ibadet edilen putları, bütün musibetleri, hastalıkları ve kusurları güzel kılmasını bizimle birlikte kabul etmeleri arasında hiçbir fark yoktur. Onların bu varlıklar hakkında söyledikleri, Yüce Allah'ın yarattıkları arasında; Allah'a küfür, ona sövme, zulüm ve yalan içinbizim sözümüzdür. Bunların arasında bir fark yoktur. Bunların tamamı, yüce Allah'ın yaratılışını güzel ve iyi yaptığı şeylerdir. Zira yüce Allah, bunları nefiste hareket, sukün veya temyiz olarak yaratmıştır. Bunların kuldan zuhurunu "kabîh/çirkin" diye isimlendirmiş ve insanı bunlarla vasıflandırmıştır.

[796] Aziz ve celil olan Allah'ın *"Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin."*[484] şeklindeki sözüne gelince, bu âyet bu konuda onların lehine bir delil asla değildir. Çünkü bilinen uyumsuzluk (تفاوت), nefislerin nefret ettiği şeydir ya da bilinenin dışına çıkmaktır. Biz karışık bir sureti, ondaki karışıklık sebebiyle tefavüt diye isimlendiririz. Bu ise yüce Allah'ın mahlûkatından nefyettiği tefavut/uyumsuzluk değildir. Zira bu, insanların uyumsuzluk/çelişki diye isimlendirdikleri şey değildir. Dolayısıyla burada var olan ve yüce Allah'ın yarattığı varlıklardan nefyettiği uyumsuzluk (tefavut/تفاوت), elbette burada var olanın dışındaki bir şeydir.

وكذلك وافقنا أكثرهم على أنه تعالى خلق فساد الدماغ والجنون المتولد منه والجذام والعمى والصم، والفالج والحدبة والأدرة، وكل هذا من خلق الله تعالى له حسن، وكله فيما بيننا قبيح رديء جدًا، يستعاذ بالله منه.

[٧٩٤] وقد نص الله تعالى على أنه خلق المصائب كلها. فقال عزو جل ﴿مَا أَصَابَ مِن مُّصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِّن قَبْلِ أَن نَّبْرَأَهَا إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ﴾ ٥

[٧٩٥] فنص تعالى على أنه براء المصائب كلها، وبرأ هو خلق بلا خلاف من أحد، ولا فرق بين إلزامهم إيانا أن الله تعالى أحسن الكفر والظلم، والجور والكذب والقبائح إذ خلق كل ذلك وبين إقرارهم معنا، أن الله تعالى قد أحسن الخمر والخنازير والدم والميتة والعذرة وإبليس وكل ما قال: أنا إله من دون الله ١٠ تعالى والأوثان المعبودة من دون الله تعالى والمصائب كلها والأمراض والعاهات إذ خلق كل ذلك، فأي شيء قالوه في هذه الأشياء فهو قولنا في خلق الله تعالى للكفر به ولشتمه والظلم والكذب ولا فرق، وكل ذلك قد أحسن الله خلقه، إذ حركة أو سكونًا أو ضميرًا في النفس وسمى ظهوره من العبد قبيحًا، موصوفًا به الإنسان. ١٥

[٧٩٦] وأما قوله تعالى ﴿مَّا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَٰنِ مِن تَفَاوُتٍ﴾ فلا حجة لهم في هذا أيضًا لأن التفاوت المعهود: هو ما نافر النفوس أو خرج عن المعهود فنحن نسمي الصورة المضطربة بأن فيها تفاوتًا، فليس هذا التفاوت الذي نفاه الله تعالى عن خلق فإذ ليس هو هذا الذي يسميه الناس تفاوتًا، فلم يبق إلا أن التفاوت الذي نفاه الله تعالى عما خلق هو شيء غير موجود فيه ألبتة، ٢٠

Çünkü yüce Allah'ın yaratmasında bir çelişki ya da uyumsuzluk var olsa idi, bu durumda Allah Teâlâ'nın *"Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin."*[485] şeklindeki sözü elbette yalan olurdu. Yüce Allah'ı ancak kâfir olan bir kimse yalanlayabilir. Böylece "küfür, zulüm, yalan ve haksızlık"ın uyumsuzluk ve çelişki olduğu şeklindeki Mu'tezile'nin düşüncesinin yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Çünkü bunların tamamı yüce Allah'ın yaratmasında mevcuttur, duyularla müşahede edilen geçerli bir husustur. Bu şekilde Mu'tezilenin delil getirmesi geçersiz olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[797] Şâyet birisi "Yüce Allah'ın mahlûkatında görülemeyeceğini haber verdiği bu tefavut (uyumsuzluk, çelişki) nedir?" derse, -Allah'ın tefvik ve inayeti ile- ona şöyle cevap verilir: Evet, o âlemde mevcut diye isimlendirilen herhangi bir şeye vâki olmayan bir isimdir, bilakis o genel olarak yoktur. Zira âlemde mevcud olan bir şey olsa idi, o zaman yüce Allah'ın yaratmasında çelişki/uyumsuzluk elbette var olurdu. Yüce Allah bunu yalanlamış ve yaratmasında bir çelişkinin görülemeyeceğini haber vermiştir. Sonra biz -Allah'ın inayeti ve desteğiyle- şöyle deriz: Âlem, Allah'ın dışındaki her şeydir ve bunların tamamı cisimleriyle ve arazlarıyla yüce Allah tarafından yaratılmıştır. Bunlardan hiçbirini istisna etmeyiz. Sonra bir kimse, âlemin arazlarının türleri ve cisimlerinin türlerinin taksimini düşündüğünde, onun cinsleri ve türlerinin fasıllarında kendisine ait mümeyyiz tanımlarla ve kendi arasında farklılık gösteren fasıllarıyla fertlere (eşhas) varıncaya kadar belli bir derece ve belli bir şekil üzere eşit bir şekilde cereyan ettiğini görür. Öyle ki bu fertler nevlerin nev'ini takip eder ve hiçbir şekilde burada bir çelişki ve uyuşmazlık olmaz. Bunlardan herhangi bir şey asla farklılık göstermez. Bu duruma vakıf olan bir kimse, bize göre çirkin kabul edilen bir suretin ve yine bize göre güzel kabul edilen bir suretin, şekil ve çizgi (tahdid/تخطيط) nev'i altında birlikte gerçekleştiğini, sonra keyfiyet nev'i altında, daha sonra araz ismi altında -bir üstünlük ya da bir uyuşmazlık olmaksızın- eşit bir şekilde vâki olmak suretiyle gerçekleştiğini bilir.

لأنه لو وجد في خلق الله تعالى تفاوت لكذب قول الله عزو جل ﴿مَّا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَٰنِ مِن تَفَاوُتٍ﴾ ولا يكذب الله تعالى إلا كافر، فبطل ظن المعتزلة أن الكفر والظلم والكذب والجور تفاوت لأن كل ذلك موجود في خلق الله عز وجل، مرئي فيه مشاهد بالعيان فيه. فبطل احتجاجهم، والحمد لله رب العالمين. ٥

[٧٩٧] فإن قال قائل: فما هذا التفاوت الذي أخبر الله عز وجل أنه لا يرى في خلقه؟ قيل لهم نعم وبالله التوفيق هو اسم لا يقع على مسمى موجود في العالم أصلًا، بل هو معدوم جملة، إذ لو كان شيئًا موجودًا في العالم لوجد التفاوت في خلق الله تعالى، والله تعالى قد أكذب هذا وأخبر أنه لا يرى في خلقه. ثم نقول وبالله تعالى التوفيق، إن العالم كله ما دون الله تعالى ١٠ وهو كله مخلوق لله تعالى، أجسامه وأعراضه كلها، لا نحاشى شيئًا منها ثم إذا نظر الناظر في تقسيم أنواع أعراضه، وأنواع أجسامه جرت القسمة جريًا مستويًا في تفصيل أجناسه وأنواعه بحدودها المميزة لها وفصولها المفرقة بينها على رتبة واحدة، وهيئة واحدة إلى أن يبلغ إلى الأشخاص التي تلي أنواع الأنواع لا تفاوت في شيء من ذلك ألبتة بوجه من الوجوه، ولا ١٥ تخالف من شيء منه أصلًا ومن وقف على هذا علم أن الصورة المستقبحة عندنا والصورة المستحسنة عندنا واقعتان معًا تحت نوع الشكل والتخطيط. ثم تحت نوع الكيفية ثم تحت اسم العرض وقوعًا مستويًا لا تفاضل فيه ولا تفاوت في هذا بوجه من التقسيم.

[798] Yine aynı şekilde kalp ile inanmak (iman) ve inkâr etmenin (küfür) inanç (itikat) nev'i altında, sonra nefis nev'i altında, sonra keyfiyet ve araz nev'i altında eşit bir şekilde gerçekleştiğini biliriz. Burada, kısımlara ayrılma açısından herhangi bir çelişki de yoktur. Yine aynı şekilde dil ile iman ve küfrün kelâm aletleri vasıtasıyla hevâ nev'i altında, sonra hareket nev'i, sonra keyfiyet ve araz nev'i altında eşit bir şekilde gerçekleştiğini biliriz. Burada herhangi bir uyuşmazlık ve ihtilaf da yoktur. Zulüm-insaf, adâlet-haksızlık, doğru sözlü olmak-yalan söylemek, zina etmek-helal yolla cima etmek konularındaki durum da bu şekildedir. Bunların arasında bir fark yoktur. Aynı şekilde mevcudatın tamamı, kendilerini bir araya toplayan ve üstünde başka bir başın olmadığı ilk başlara dönünceye kadar âlemdeki her şey böyledir. Ancak onların şanı yüce Allah tarafından yaratılmış olmaları bunun dışındadır. Bunlar da -"Takrîb" kitabında açıkladığımız üzere- cevher, kemmiyet, keyfiyet ve izafettir. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[799] Böylece yüce Allah'ın yarattığı şeylerin tamamından çelişki/tefavut nefyedilmiş oldu ve mezkûr âyet zorunlu olarak Mu'tezilenin aleyhine kendisinden uzak kalamayacakları bir delile dönüştü. O da şudur: Şâyet küfrün, zulmün ve yalanın varlığı -onların iddia ettiği gibi- bir çelişki olmuş olsa idi, bu durumda çelişki Allah'ın yaratmasında varolmuş olurdu. Halbuki yüce Allah bunu yalanlamış ve kendi yaratmasındabir çelişkinin görülmesini nefyetmiştir.

[800] Mu'tezilenin akıl ve düşünce yoluyla "Şâyet Allah küfrü ve ma'siyeti yaratmış olsa idi, bu durumda O yaptığı ve yarattığı şeyden dolayı gazaplanıyor, yaptıklarından hoşnut olmuyor, yaptığına öfkeleniyor ve yaptığını çirkin görüyor; kendi tedbiri ve takdirinden dolayı kızıp öfkeleniyor." demek suretiyle ileri sürdükleri itirazlarına gelince, bu itiraz güçsüz bir tahrif ve saptırmadır. Biz, bu durumu inkâr etmeyiz, zira şanı yüce Allah bunu bize haber vermiştir. Nitekim O, küfre, yalana ve zulme öfkelendiğini ve bunlardan hoşnut olmadığını, bunların tamamının onun nezdinde çirkin ve hoşlanmadığı şeyler olduğunu haber vermiştir. Dolayısıyla yüce Allah'a teslim olmak gerekir. Sonra bu suali aynısıyla geri çevirir ve onlara şöyle sorarız:

[٧٩٨] وكذلك أيضًا نعلم أن الكفر والإيمان بالقلب واقعان تحت نوع الاعتقاد. ثم تحت فعل النفس ثم تحت نوع الكيفية والعرض، وقوعًا مستويًا لا تفاضل فيه ولا تفاوت من هذا الوجه من التقسيم، وكذلك أيضًا نعلم أن الإيمان والكفر باللسان واقعان تحت نوع فرع الهواء بآلات الكلام. ثم تحت ٥ نوع الحركة وتحت نوع الكيفية وتحت اسم العرض وقوعًا حقًا مستويًا لا تفاوت فيه ولا اختلاف، وهكذا القول في الظلم والإنصاف وفي العدل والجور وفي الصدق والكذب وفي الزنا وفي والوطء الحلال، وكذلك كل ما في العالم حتى يرجع جميع الموجودات إلى الرؤس الأول التي ليس فوقها رأس يجمعها، إلا كونها مخلوقة لله تعالى، وهي الجوهر والكم والكيف والإضافة على ما بينا في ١٠ كتاب: التقريب، والحمد لله رب العالمين.

[٧٩٩] فانتفى التفاوت عن كل ما خلق الله تعالى وعادت الآية المذكورة حجة على المعتزلة ضرورة لا منفك لهم عنها، وهي أنه لو كان وجود الكفر والكذب والظلم تفاوتًا كما زعموا لكان التفاوت موجودًا في خلق الرحمن وقد كذب الله تعالى ذلك ونفى أن يرى في خلقه تفاوت.

١٥ [٨٠٠] وأما اعتراضهم من طريق النظر بأن قالوا: إنه تعالى إن كان خلق الكفر والمعاصي فهو إذن يغضب مما فعل، ويغضب مما خلق، ولا يرضى مما صنع، ويسخط ما فعل، ويكره ما يفعل، وأنه يغضب ويسخط من تدبيره وتقديره فهذا تمويه ضعيف، ونحن لا ننكر ذلك إذ أخبرنا الله عز وجل بذلك وهو تعالى قد أخبرنا أنه يسخط الكفر والظلم والكذب ولا يرضاه، وأنه يكره كل ذلك، ويغضب منه، ٢٠ فليس إلا التسليم لقول لله تعالى، نعم نعكس عليهم هذا السؤال بعينه فنقول لهم:

Yüce Allah İblis'in, Firavun'un, şarabın ve kâfirlerin yaratıcısı değil midir? Kaçınılmaz olarak onlar "evet" demek durumundadırlar. Bunun üzerine onlara, "Aziz ve celil olan Allah bütün bunlardan hoşnut mudur yoksa öfkeli midir?" diye sorarız. Yüce Allah'ın onlardan razı olmayıp onlara öfkeli olduğu, onları çirkin gördüğü ve onlara kızgın olduğunu kaçınılmaz olarak söyleyeceklerdir. Bunun üzerine onlara şöyle deriz: İşte bu, yüce Allah'ın kendi tedbirine öfkelenmesi, kendi fiiline kızması ve yarattığı şeyi çirkin görmesi ve onu lanetlemesi bakımından inkâr ettiğiniz şeyin bizzat kendisidir.

[801] Eğer onlar, "Yüce Allah küfrün bizzat kendisini çirkin görmez, İblis'in şahsına öfkelenmez ve şarabın bizzat kendisini kerih görmez." derlerse, bu konuda onları doğru bulmayız. Çünkü yüce Allah İblis'i ve kâfirleri lanetlediğini açıklamıştır. Dolayısıyla onlar, yüce Allah tarafından öfke duyulan, lanetlenmiş, çirkin görülmüş ve gazaba uğramış kimselerdir. Şarap ve putlar da böyledir. Nitekim yüce Allah, *"(Ey iman edenler!) İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz."*[486], *"... ya da domuz eti. Şüphesiz ki o pistir."*[487] diye buyurmuştur. Yüce Allah, bunların hepsini pislik diye isimlendirmiş, onlardan sakınılmasını emretmiş ve bunların tamamını şeytanın ameli olarak göstermiştir. Nassın ifadesine göre yüce Allah'ın bunların tamamının yaratıcısı olduğu hususunda hiçbir ihtilaf yoktur. Dolayısıyla o pisliğin (rics) de yaratıcısıdır. Mâ'kûlat açısından yüce Allah'ın pisliğin yaratıcısı olması ile küfrün, zulmün ve yalanın yaratıcısı olması arasında bir fark yoktur. Nitekim yüce Allah, *"Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun."*[488] buyurmuştur.

[802] Aşırılığa düşen bu kimselerin görüşüne göre yüce Allah, ilham ettiği şeylerden dolayı gazaplanıyor ve bunları çirkin görüyor. Şüphesiz Allah'ın ilham etmesi, zorunlu olarak onun fiilidir. Böylece yüce Allah'ın kendi fiilinden dolayı öfkelenmesi bakımından eleştirip karaladıkları şeyin onların aleyhine olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine onlara şöyle denilir:

أليس الله خلق إبليس، وفرعون والخمر والكفار؟ فلا بد من نعم، فنقول لهم: أيرضى عز وجل عن هؤلاء كلهم أم هو ساخط لهم؟ فلا بد من أنه ساخط لهم، كاره لهم غضبان عليهم، غير راض عنهم. فنقول لهم: هذا نفس ما أنكرتم من أنه تعالى يسخط تدبيره، وغضب من فعله، ويكره ما خلق ويلقيه.

[٨٠١] فإن قالوا: لم يكره عين الكافر ولا سخط شخص إبليس، ولا كره عين الخمر، لم نسلم لهم ذلك، لأنه تعالى قد نص على أنه تعالى لعن إبليس والكفار، وأنهم مسخوطون ملعونون، مكروهون من الله تعالى، مغضوب عليهم وكذا الخمر والأوثان. وقال ﴿إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنْصَابُ وَالأَزْلامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ﴾ وقال تعالى ﴿أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ﴾ وقد سمى الله تعالى كل ذلك رجسًا ثم أمر بعد ذلك باجتنابه وأضاف كل ذلك إلى عمل الشيطان، ولا خلاف في أنه عز وجل خالق كل ذلك، فهو خالق الرجس بالنص ولا فرق في المعقول بين خلق الرجس وخلق الكفر والظلم والكذب. وقوله تعالى ﴿وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا۝فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا﴾

[٨٠٢] فعلى قول هؤلاء المخاذيل أنه تعالى يغضب مما ألهم ويكرهه، وإلهامه فعله بلا شك ضرورة، فقد صح عليهم ما شنعوا به من أنه يغضب من فعله أيضًا. فيقال لهم:

Yüce Allah, zâlimi mazlumun zulmünden men etmeye kadir midir? Yine Allah'ın elçilerini (a.s.) öldürenleri alıkoymaya kâdir midir? Yine baliğ olmadan önce öldürmek suretiyle kâfir ile küfrü arasına girmeye kâdir midir? Yine organlarını zayıflatmak, ya da başka bir işle meşgul etmek veya bir insanı onların yanına göndermek suretiyle zâni ile zina arasına girmeye kâdir midir? Yoksa yüce Allah bunlardan hiçbirine güç yetiremeyip tamamından âciz midir? Burada üçüncü bir ihtimalin imkânı yoktur.

[803] Eğer onlar, "Yüce Allah, bunlardan herhangi bir şeye kadir değildir." derlerse, bu durumda Allah Teâlâ'ya acziyet nispet etmiş, küfre düşmüş olurlar ve Allah'ın âlemi yoktan var ettiğine dair ortaya koydukları delilleri geçersiz olmuş olur. Zira onlar, rablerinin kudretini bu kolay ve basit şeyi yapmakta zayıf göstermişlerdir.

[804] Eğer onlar, "Yüce Allah, bunların tamamını yapmaya kâdirdir." derlerse, bu durumda yüce Allah'ın münkiri, kâfiri, zaniyi ve zulmü gördüğü, bunları kabullendiği ve değiştirmediği, elçilerini dövme ve öldürme hususunda kâfirleri serbest bıraktığı hususunu onaylamış olurlar. Allah onları bu konuda ikrar ile yetinmemiş; onları organları ve aletleri ile kuvvetlendirmiş ve bütün manileri de engellemiştir. Onların görüşüne göre bu Allah'ın küfre rıza göstermesidir ve zikredilen şeylerin tamamı yüce Allah'ın iradesi ve ondan kaynaklanan ihtiyar sebebiyle gerçekleşmiştir. Bu ise katıksız küfürdür.

[805] Yüce Allah'ın kabul ettiği şeyden dolayı gazaplanması, yardım ettiği bir fiilden dolayı öfkelenmesi, onların bütün bunları ikrar etmeleri sebebiyle yaptığı şeyleri çirkin görmesine gelince, işte bu onların Allah'ı karalayıp kötüledikleri şeydir. Zorunlu olarak iki durumdan biri gereklidir. Onların her ikisi de onların sözünün hilafınadır, ancak bu usullerine göre onlara lazımdır. Bizi ise herhangi bir şey ilzam etmez. Çünkü biz, sadece Allah'ın çirkin kıldığı şeyi çirkin, güzel kabul ettiği şeyi de güzel kabul ederiz.

هل الله تعالى قادر على منع الظالم من المظلوم؟ وعلى منع الذين قتلوا رسل الله صلى الله عليه وسلم وعلى أن يحول بين الكافر وكفره وبأن يميته قبل أن يبلغ وبين الزاني وزناه بإضعاف جارحته أو بشيء يشغله به أو تيسير إنسان يطل عليهما أم هو عاجز عن ذلك كله قادر على شيء منه؟ ولا سبيل إلى قسم ثالث.

٥ [٨٠٣] فإن قالوا: هو غير قادر على شيء من ذلك عجزوا ربهم، وكفروا وبطلت أداتهم على إحداث العالم، إذ أضعفوا قدرته عن هذا اليسير السهل.

[٨٠٤] وإن قالوا: بل هو قادر على ذلك كله فقد أقروا أيضًا على أنه تعالى رأى المنكر والكفر والزنا والظلم فأقره ولم يغيره، وأطلق أيدي الكفار على قتل رسله وضربهم ومع إقراره لكل ذلك فلم يكتفي بكل ذلك إلا حتى قواهم ١٠ بجوارحهم وآلاتهم وكف كل مانع وهذا على قولهم أنه رضا منه تعالى بالكفر واختيارًا منه تعالى لكل ذلك وهذا كفر مجرد.

[٨٠٥] وأما أنه يغضب مما أقر ويسخط مما أعان عليه ويكره ما فعل من إقرارهم على كل ذلك. وهذا هو الذي شنعوا به، لا بد من أحد الوجهين ضرورة، وكلاهما خلاف قولهم إلا أن هذا لازم لهم على أصولهم، ولا يلزمنا نحن شيء ١٥ منه، لأننا لا نقبح إلا ما قبح الله تعالى، ولا نحسن إلا ما حسن الله تعالى.

[806] Eğer onlar, "Yüce Allah bunu ondan intikam almak için kabul etmiştir. Ve -onu ebedî olarak ikrar ederse- sefeh ve abes olan şey olmuş olur." derlerse onlara şöyle denilir: Yüce Allah'ın küfrü, zulmü ve yalanı bir an olarak kabul etmesi ile bunları an be an daimi kılması arasında ne fark vardır? Aynı şekilde husun ve kubuh konusunda sonlu ya da sonsuz olarak ebedî olması da böyledir. Aksi takdirde küfür, zulüm ve yalanın ikrar edilmesinin Yüce Allah için hikmet ve hasen; bunun geçilmesinin ise abes ve sefeh olması durumunu bize bildiriniz? Eğer onlar, burada bir sınır çizmeyi üzerlerine alırlarsa bu durumda delilik, aptallık, yalan ve hiçbir kimsenin âciz kalmayacağı bir iddia ortaya koymuş olurlar.

[807] Eğer onlar, "bilmiyoruz." derler ve bu konudaki bilgiyi yüce Allah'a havale ederlerse bu durumda doğru söylemiş olurlar. İşte bu bizim görüşümüzdür. Güç yetirilemeyen şeyleri teklif etmesi, bundan dolayı cezalandırması, zâlimde ve kâfirde zulmü ve küfrü yaratması ve bunların tamamını ikrar etmesi, sonra da bunlardan dolayı kâfiri ve zâlimi cezalandırması şeklinde yüce Allah'ın yaptığı şeylerin tamamı, O'ndan meydana gelmiş olması bakımından hikmet, adâlet ve hakikattir. Onun dışındaki bir kimseden meydana gelmesi ise sefeh, zulüm ve bâtıldır. Yüce Allah yaptıklarından dolayı sorgulanamaz, ancak onlar sorgulanacaklardır.

[808] Onların "Her kim -akledemez ve bunun dışında başka birşey icat edemez olduğu halde- bir şey yaparsa, yaptığı şeyin kendisine nispet edilmesi ve onun bu isimle tesmiyesi zorunludur." şeklindeki görüşlerine gelince; onların bu istidlalleri Allah'ın zulmü yaratması sebebiyleO'nu zâlim olarak isimlendirmeye götürür. Küfür ve yalan hakkında da durum böyledir. Bu görüş iki açıdan onların tenakuza düştüğünü göstermektedir.

[809] Bunlardan birincisi; bu görüş katıksız bir teşbih/benzetmedir. Çünkü onlar, yüce Yaratıcıya mahlûkatında geçerli olan mevcut hükmü uygulamak istiyorlar. Onlara şöyle denilir: Sizler görünen âlemde cismin dışında bir fâil, kendisi dışında bulunan bir ilim olmadıkça bir âlim, yine kendisinde bir araz olarak bulunan hayat olmadıkça diri, cisim ya da araz olmadıkça kendisinden haber verilen bir varlık bulamadığınıza göre, bu şekilde olmayan bir şey ma'dûmdur (yoktur), düşünülemez ve akledilemez bir şeydir.

[٨٠٦] فإن قالوا إنما أقره لينتقم منه. وإنما يكون سفهًا وعبثًا لواقره أبدًا. قيل لهم: أي فرق بين إقراره تعالى الكفر والظلم والكذب ساعة وبين إبقائه إياه ساعة بعد ساعة، وهكذا أبدًا بلا نهاية أو بنهاية في الحسن والقبح. وإلا فعرفونا الأمد الذي يكون إقرار الكفر والكذب والظلم إليه حكمة وحسنًا، وإذا ٥ تجاوزه صار عبثًا وعيبًا وسفهًا. فإن تكلفوا أن يحدوا في ذلك حدًا أتوا بالجنون والسخف والكذب، والدعوى التي لا يعجز عنها أحد.

[٨٠٧] وإن قالوا: لا ندري وردوا الأمر في ذلك إلى الله عزو جل صدقوا. وهذا هو قولنا: إن كل ما فعله الله تعالى من تكليف ما لا يطاق وتعذيبه عليها وخلقه الكفر والظلم في الكافر والظالم وإقراره كل ذلك ثم تعذيبهما عليه وخلقه ١٠ الكفر وغضبه منه وسخطه إياه كل ذلك من الله تعالى حكمة وعدل وحق وممن دونه تعالى سفه وظلم وباطل، لا يسأل عما يفعل وهم يسألون.

[٨٠٨] وأما قولهم إن من فعل شيئًا وجب أن ينسب إليه ويسمي به نفسه وأنه لا يعقل ولا يوجد غير هذا وإيجابهم بهذا الاستدلال أن يسمى الله تعالى ظالمًا لأنه خلق الظلم وكذلك من الكفر والكذب فهذا ينتقض عليهم من وجهين:

١٥ [٨٠٩] أحدهما أن هذا تشبيه محض لأنهم يريدون أن يحكموا على الباري تعالى بالحكم الموجود الجاري على خلقه. ويقال لهم إذا لم تجدوا فاعلًا في الشاهد إلا جسمًا ولا عالمًا إلا بعلم هو غيره ولا حيًا إلا بحياة هي عرض فيه، ولا مخبرًا عنه إلا جسمًا أو عرضًا. وما لم يكن كذلك فهو معدوم ولا يتوهم ولا يعقل.

Sonra yüce Allah'ın bütün bunlardan farklı olduğunu ve gördüğünüz şeylerdeki hükmü ona uygulayamayacağınızı gördünüz. Böylece yüce Allah'ın fiillerinden hareketle isimlendirilmesi ve fiillerin bize nispet edildiği gibi O'na nispet edilmesi hususunda, bize göre geçerli olan hükümlerin yüce Allah'a uygulanamayacağı zorunlu olarak gerekli olmuştur. Bilakis zorunlu bir aklî delil ile bunun hilafına hükmedilmelidir. O da şudur: Yüce Allah bunların tamamını kendisi dışındakilerde meydana gelen bir oluşum ve keyfiyet olarak kendisine ait bir yaratma ile yaratmıştır. Böylece bunlar, yüce Allah'ın yarattığı varlıklardaki fiilleridir.

[810] Yaptıkları şeylerden dolayı "kulların fiilleri" (ifadesine) gelince, bunun manası söz konusu fiillerin fâillerine yüklenmiş arazlar olarak onlardan meydana gelmesidir. Çünkü bu fiiller, ya hareketli bir varlığın hareketi ya sakin bir varlığın sükûnu ya inançlı bir kimsenin inancı veya düşünen bir kimsenin fikri yahut bir irade sahibinin irade etmesidir. Daha fazlası değil. Ve bu ikisi arasında açık bir fark vardır ki bir tutam anlayışı olan hiçbir kimseye bu gizli kalmaz.

[811] Övme, yerme ve fâilin fiilinden hareketle isminin türetilmesine gelince, durum onların zannettiği gibi değildir. Fakat hakikat şudur ki, Allah ve Elçisinin (s.a.) övdüğü ya da zemmettiği kimseler hâriç, hiç kimse ne övgüye ne de zemmedilmeye müstahaktır. Nitekim yüce Allah kendisine hamd edilmesini ve övgüde bulunulmasını bize emretmiştir. Dolayısıyla şanı yüce Allah, yaptığı şeyler sebebiyle övülen ve sevilendir. Yüce Allah'ın dışındaki varlıklara gelince, yüce Allah her kimin fiillerini övmüş ise o övülmüş ve methedilmiş kimsedir. Yine yüce Allah her kimin kendisinde izhar ettiği fiilini kötülemiş ise o da zemmedilmiştir.

[812] Bunun delili, medih ve övgüyü ancak şanı yüce Allah'a itaat eden kimsenin hakkettiği; zemmedilmeye de ancak O'na isyan edenin layık olduğu hususunda müslümanların icmâsıdır. Bazen kul bugün gerçekleştirdiği fiili sebebiyle övülmüş ve methedilmiş olur, bazen de söz konusu fiilini yarın yaptığında bu fiili sebebiyle zemmedilmiş ve küfre düşmüş olur.

ثـم رأيتـم البـاري تعالـى بخلاف ذلـك كلـه ولـم تحكمـوا عليـه بالحكـم فيمـا وجدتـم، فقـد وجـب ضـرورة ألا يحكـم عليـه تعالـى بالحكـم علينـا فـي أن يسـمى مـن أفعالـه ولا فـي أن ينسـب إليـه كمـا ينسـب إلينـا بـلا خـلاف ذلـك بالبرهـان الضـروري. وهـو أن الله عـز وجـل خلـق كل مـا خلـق مـن ذلـك مخترعًـا لـه كيفيـة مركبـة فـي غيـره فهكـذا هـو فعـل الله تعالـى فيمـا خلـق.

[٨١٠] وأمـا فعـل عبـاده لمـا فعلـوا فإنمـا معنـاه أنـه ظهـر ذلـك الفعـل عرضًـا محمـولًا فـي فاعلـه، لأنـه إمـا حركـة فـي متحـرك، وإمـا سـكون فـي سـاكن أو اعتقـاد فـي معتقـد أو فكـر فـي متفكـر أو إرادة فـي مريـد، ولا مزيـد، فبيـن الأمريـن بـون بائـن لا يخفـى علـى مـن لـه أقـل فهـم.

[٨١١] وأمـا المـدح والـذم واشـتقاق اسـم الفاعـل مـن فعلـه فليـس كمـا ظنـوا لكـن الحـق هـو أنـه لا يسـتحق أحـد مدحًـا ولا ذمًـا إلا مـن مدحـه الله تعالـى أو ذمـه وقـد أمرنـا الله تعالـى بحمـده والثنـاء عليـه، فهـو عـز وجـل محمـود علـى كل مـا فعلـه محبـوب لذلـك. وأمـا مـن دونـه تعالـى فمـن حمـد الله تعالـى فعلـه الـذي أظهـره فيـه فهـو ممـدوح محمـود وأمـا مـن ذم عـز وجـل فعلـه الـذي أظهـره فيـه فهـو مذمـوم ولا مزيـد.

[٨١٢] وبرهـان هـذا إجمـاع أهـل الإسـلام علـى أنـه لا يسـتحق الحمـد والمـدح إلا مـن أطـاع الله عـز وجـل، ولا يسـتحق الـذم إلا مـن عصـاه وقـد يكـون المـرء مطيعًـا محمـودًا اليـوم ممدوحًـا بفعلـه إن فعلـه اليـوم، وكافـرًا مذمومًـا بـه إن فعلـه غـدًا

Nitekim hac ibadetini, hac aylarında ve hac aylarının dışında yapmak; oruç ibadetini, Fıtr (Ramazan Bayramı) ve Kurban Bayramı günlerinde ya da Ramazan ayında tutmak; namazı vaktinde, vaktinden önce ya da vaktinden sonra kılmak ve diğer emirlerin tamamında olduğu gibi. Şüphesiz biz, yalanı ve küfrü dile getiren kimseler görürüz. Bunlar küfrü ve yalanı hikaye eden ve onlardan hoşlanmayan kimseler olmaları sebebiyle zemmedilmiş değillerdir ve bunlardan herhangi biri ne kâfir ne de yalancı diye isimlendirilmiştir. Böylece Mu'tezilenin yalanı yapanın yalancı, küfrü yapanın kâfir ve zulmü yapanın da zâlim olduğu şeklindeki kanaati geçersiz olmuştur. Netice olarak sadece yüce Allah'ın kâfir ya da zâlim diye isimlendirdiği kimselerin kâfir ve zâlim oldukları hususu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Allah'ın küfr, zulüm veya yalan olarak isimlendirdikleri dışında küfr, zulüm veya yalan söz konusu değildir.

[813] Böylece âlemde kendi zatından dolayı övgüye veya zemmedilmeye layık olan, ya da bizatihi küfür veya zulüm olan bir şeyin olmadığı hususu kaçınılmaz bir şekilde zorunlu olarak ortaya çıkmış oldu.

[814] Taat ve ma'siyet isminin vâki olmadığı ve bu ikisinin hükmünün geçerli olmadığı şeye gelince, böylesi bir şeye medih, zem ve övgü ancak daha önce vuku bulan bir nas vesilesi ile mümkün olabilir. Bize emrettiği gibi "Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a aittir." demek suretiyle yüce Allah'a hamd ederiz.

[815] Meleklerin, hûrilerin, insanların ve cinlerin dışındaki canlılar ve cansız varlıklar gibi, taatin ya damâsiyetin ilzam etmediği Yüce Allah'ın dışındaki varlıklara gelince, bunlar ne methedilmeye ne de zemmedilmeye müstahaktır. Çünkü yüce Allah bu konuda bize bunu emretmemiştir. Şâyet bunlardan herhangi bir şey için bir övgü ya da zemmetme emri olsaydı, tıpkı Ka'be'yi, Medine'yi, hacer-i esved'i, Ramazan ayını, namazı ve bunların dışındakileri methetmeyi emretmesi; şarabı, domuzu, ölü hayvanın etini, kiliseyi, küfrü, yalan söylemeyi ve buna benzeyen şeyleri zemmetmeyi emretmesi gibi, yüce Allah'ın emrinin bulunduğu hususta durmak zorunludur. Bu iki kısmın dışındaki şeylere gelince bunların methedilmesi ya da zemmedilmesi söz konusu değildir.

كالحج في أشهر الحج وفي غير أشهر الحج وكصوم يوم الفطر والأضحى وصوم رمضان وكالصلاة في الوقت وقبل الوقت وبعد الوقت وكسائر الشرائع كلها. وقد وجدنا فاعلًا للكذب قائلًا له وفاعلًا للكفر قائلًا به، وهما غير مذمومين ولا يسمى واحد منهما كاذبًا ولا كافرًا، وهما الحاكي والمكره، فبطل ما ظنت المعتزلة بأن من أنه كل من فعل الكذب فهو كاذب ومن فعل الكفر فهو كافر، ومن فعل الظلم فهو ظالم، وصح أنه لا يكون كاذبًا ولا كافرًا ولا ظالمًا إلا من سماه الله تعالى كافرًا وكاذبًا وظالمًا، وأنه لا كفر ولا ظلم ولا كذب إلا ما سماه الله كفرًا وكذبًا وظلمًا.

[٨١٣] فصح بالضرورة التي لا محيد عنها أنه ليس في العالم شيء محمود ممدوح لعينه ولا مذموم لعينه ولا كفر لعينه ولا ظلم لعينه.

[٨١٤] وأما ما لا يقع عليه اسم طاعة ولا معصية، ولا حكمها وهو الله تعالى فلا يجوز أن يوقع عليه مدح ولا حمد ولا ذم إلا بنص من قبله، فنحمده كما أمرنا أن نقول: الحمد لله رب العالمين.

[٨١٥] وأما من دونه ممن، لا طاعة تلزمه ولا معصية كالحيوان من غير الملائكة وكالحور العين والإنس والجن وكالجمادات فلا يستحق حمدًا ولا ذمًا، لأن الله لم يأمر بذلك فيها. فإن وجد له تعالى أمر بمدح شيء منها أو ذمه، وجب الوقوف عند أمره تعالى، كأمره تعالى بمدح الكعبة والمدينة والحجر الأسود وشهر رمضان والصلاة وغير ذلك وكأمره تعالى بذم الخمر والخنزير والميتة والكنيسة والكفر والكذب وما أشبه ذلك وأما ما عدا هذين القسمين فلا حمد ولا ذم.

[816] Fâilin kendi fiilinden hareketle isminin türetilmesine gelince, bu da aynı şekilde olup aralarında bir fark yoktur. Birisinin herhangi bir şeyi isimlendirmesi ancak yüce Allah'ın şeriatta ya da bize konuşmamızı emrettiği lisanda mubah kıldığı şeylerle mümkün olabilir. Nitekim bizler, yüce Allah'ın kendisine ait bir tuzağın ve hilenin olduğunu; tuzak kurduğunu, hile yaptığını ve alay ettiğini haber verdiğini görmekteyiz. Mu'tezile bunların hiçbirini reddedemez. Şâyet bunları reddederlerse, elbette Kur'ân'ın âyetlerini kabul etmemelerinden dolayı küfre düşerler. Aynı zamanda onlar, yüce Allah'ın bunlardan türetilmiş isimlerle isimlendirilmeyeceği hususunda bizimle hem fikirdirler. Dolayısıyla yüce Allah hakkında kendisine ait bir hilenin olması sebebiyle "hilekâr"; tuzağı olduğundan ve tuzak kurmasından dolayı "tuzak kuran" ve alay ettiğinden dolayı da "müstehzî" denilemez. Böylece Mu'tezilenin "Her kim bir fiil yaparsa o fiil ile isimlendirilir ve söz konusu fiil ona nispet edilir." şeklinde dayandıkları esas geçersiz olmuş oldu.

[817] Burada kavgacı bir kimse, münazarayı güzel yapamayan bir kimse ile birlikte şöyle diyerek huzursuzluk çıkaramaz: "Biz, bu şekilde muhalefet yapmak üzere, yüce Allah'ın aldattığını, alay ettiğini, plan yapıp tuzak kurduğunu ve unuttuğunu söylemiştik." Biz de ona şöyle deriz: "Doğru söyledin. Bu konuda sana muhalefet etmeyiz. Fakat senin dediğin gibi muhalefet manasında olmak üzere, yüce Allah'ı tuzak kuran (keyyâd), hile yapan, alay eden ve unutan şeklinde isimlendirmenle seni ilzam ettik." Bunun üzerine o, eğer bundan sakınır ve "Şanı yüce Allah, kendi zatını bunlardan herhangi bir şeyle isimlendirmemiştir." derse, bu durumda hakikate dönmüş olur ve yüce Allah'ın zulmü, küfrü ve yalanı yaratmasından dolayı zâlim, yalancı, kâfir diye isimlendirilemeyeceği hususunda bize muvafakat etmiş olur. Çünkü yüce Allah kendi zatını bu şekilde isimlendirmemiştir. Şâyet o bunu inkâr ederse tenakuza düşer ve kendi mezhebindeki görüşün tutarsızlığı ortaya çıkmış olur.

[٨١٦] وأما اشتقاق اسم الفاعل من فعله فكذلك أيضًا ولا فرق وليس لأحد أن يسمي شيئًا إلا بما أباحه الله تعالى في الشريعة أو في اللغة التي أمرنا بالتخاطب بها وقد وجدناه تعالى أخبرنا بأن له كيدًا ومكرًا ويمكر ويكيد ويستهزئ وينسى من نسيه وهذا لا تدفعه المعتزلة ولو دفعته لكفرت لردها نص القرآن، وهم ٥ مجمعون معنا على أنه لا يسمى باسم مشتق من ذلك. فلا يقال ماكر من أجل أن له مكرًا، ولاأنه كياد من أجل أنه يكيد، وأن له كيدًا، ولا يسمى مستهزئًا من أجل أنه يستهزئ بهم فقد أبطل ما أصلوه من أن كل فعل فعلًا فإنه يسمى منه، وينسب إليه.

[٨١٧] ولا يشغب ها هنا مشغب مع من لا يحسن المناظرة فيقول: إنما قلنا: ١٠ أنه يكيد ويستهزئ ويمكر وينسى على المعارضة بذلك فإنا نقول له: صدقت ولم نخالفك في هذا لكن ألزمناك أن تسميه تعالى كيادًا وماكرًا ومستهزئًا وناسيًا على معنى المعارضة كما تقول فإن أبى من ذلك وقال: إن الله تعالى لم يسم بشيء من ذلك نفسه، فقد رجع إلى الحق، ووافقنا في أن الله تعالى لا يسمى ظالمًا ولا كافرًا ولا كاذبًا من أجل خلقه الظلم والكفر والكذب لأنه تعالى لم ١٥ يسم بذلك نفسه وإن أنكر ذلك تناقض وظهر بطلان مذهبه.

[818] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar, yüce Allah'ın şarabı yarattığı ve kadınları hamile bıraktığı hususunda bizimle hemfikirdirler. Buradan hareketle yüce Allah'ın şarapçı ya da hamile bırakan diye isimlendirilmesi caiz değildir. Yine yüce Allah yusufcuk, hüdhüd ve kekliğin renklerini ve diğer renkleri yaratmıştır. Buradan hareketle O'nun sabbağ (boyacı) diye isimlendirilmesi de doğru olmaz. Yine yüce Allah gökleri bina etmiştir, ancak O "bennâ'/bina yapan" diye isimlendirilemez. Yüce Allah yağmur ve yeryüzünün sularıyla bizi sulayandır. Fakat o "sucu/sekkâ'" ve "sulayıcı/sâki" diye isimlendirilemez.

[819] Yüce Allah şarabı, domuzu, İblis'i, şeytanların isyanını ve aynı şekilde kötü, çirkin, habis, necis ve şer olan her şeyi yaratmıştır. Bunları yaratmış olmasından dolayı yüce Allah "kötülük yapan/musî'" ve "şerli olan/şerîr" diye isimlendirilemez. Bütün bunlar ile şerri, zulmü, yalanı, küfrü ve kullarının günahlarını yaratması arasında ne fark vardır? Bundan dolayı yüce Allah kötülük yapan/musî', zâlim, yalancı/kâzib, şerli/şerîr, çirkinlik yapan/fâhiş diye isimlendirilemez. Hidayet ve tevfîkinden lütfettiği şeylerden dolayı, fazlını ziyadeleştiren ve kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a hamd olsun.

[820] Yine onlara şöyle denilir: "Sizler, küfrün, yalan ve zulmün kendisiyle meydana geldiği gücü yüce Allah'ın yarattığını ve bunları kullarına hibe ettiğini kabul ediyor, ancak bütün bunlardan dolayı onu ne küfrü takviye eden, ne kâfire küfrü konusunda yardım eden, ne zulme sebep olan ne de küfrü hibe eden diye isimlendirmiyorsunuz. Bu, ayıpladığınız ve inkâr ettiğiniz şeyin ta kendisidir."

[821] Yine onlara şöyle denilir: Bize söyleyin bakalım! Yüce Allah'ın cehennem ehline cehennemde azap etmesiyle; Allah bu şekilde onlara iyilik eden (muhsin) midir yoksa kötülük eden (musî') mi? Eğer onlar, "O, iyi davranan, onlara ihsanda bulunandır." derlerse, bâtıl bir şey söylemiş ve kendi usullerine muhalefet etmiş olurlar. Bu durumda biz, bizzat bu ihsanı kendileri için istemelerini onlardan talep ederiz. Eğer onlar "O, onlara kötülük yapandır." derlerse küfre düşmüş olurlar.

[٨١٨] **قال أبو محمد**: وقد وافقونا على أن الله تعالى خلق الخمر وحبل النساء ولا يجوز أن يسمى خمارًا ولا محبلًا وأنه تعالى خلق أصباغ القمارى والهداهد والحجل وسائر الألوان ولا يسمى صباغًا وأنه تعالى بنى السماء والأرض ولا يسمى بناء وأنه تعالى سقانا الغيث ومياه الأرض ولا يسمى ٥ سقاء ولا ساقيًا.

[٨١٩] وأنه تعالى خلق الخمر والخنازير وإبليس ومردة الشياطين وكذلك كل سوء وسيء وخبيث ورجس وشر ولا يسمى من أجل ذلك مسيئًا ولا شريرًا فأي فرق بين هذا كله وبين أن يخلق الشر والظلم والكفر والكذب ومعاصي عباده؟ ولا يسمى بذلك مسيئًا ولا ظالمًا ولاكافرًا ولا ١٠ كاذبًا ولا شريرًا ولا فاحشًا، والحمد لله على ما من به من الهدى والتوفيق وهو المستزاد من فضله لا إله إلا هو.

[٨٢٠] ويقال لهم أيضًا: أنتم تقرون بأنه خلق القوة التي بها يكون الكفر والظلم والكذب وهيأها لعباده ولا يسمونه من أجل ذلك يغريًا على الكفر، ولا معينًا للكافر في كفره، ولا مسببًا للكفر ولا واهبًا للكفر، وهذا بعينه هو الذي ١٥ عبتم وأنكرتم.

[٨٢١] ويقال لهم أيضًا: أخبرنا عن تعذيبه أهل جهنم في النيران أمحسن هو بذلك إليهم أم مسيء؟ فإن قالوا: بل محسن إليهم، قالوا: الباطل وخالفوا أصلهم، وسألناهم أن يسألوا الله عز وجل لأنفسهم ذلك الإحسان نفسه وإن قالوا: إنه مسيء إليهم كفروا به.

[822] Eğer onlar, "onlara kötülük yapan değildir." derlerse, onlara şöyle cevap veririz: Onlar, kötülük içinde mi yoksa iyilik içinde midirler? Eğer onlar, "Onlar kötülük içinde değillerdir" derlerse, gözle görüleni, açık-seçik olanı kabul etmemiş olurlar. Eğer "Bilakis onlar bir kötülük içindedir." derlerse onlara şöyle deriz: Yüce Allah'tan onlara yönelik olan inkâr ettiğiniz bu durum kötülüğün zirvesinde olan bir durumdur. Ancak bu durum sebebiyle o "Kötülük yapan" diye isimlendirilemez.

[823] Bize gelince şöyle deriz: Şüphesiz onlar, kötülüğün zirvesinde olup kendilerine kötülük yapılan ve öfke duyulan kimselerdir. Öfke, kendisine öfkelenilen kimseye yönelik bir ihsan değildir. Aynı şekilde lanetlenen kimse hakkında lanet de böyledir. Halbuki yüce Allah mutlak anlamda muhsindir, O'nun musî' (kötülük yapan) olduğunu asla söylemeyiz. Tevfîk yüce Allah'ın inayeti iledir.

[824] Bu konuda dediğimiz şeyin aslı şudur: Yüce Allah'ı, zatını isimlendirdiği isimlerle isimlendirmek ve zatından haber verdiği şeylerle ondan haber vermek caizdir, daha fazlası değil.

[825] Eğer onlar, "Yüce Allah'ın bize göre zulüm olan şeyi yarattığını ve bu sebeple zâlim olmadığını mümkün gördüğünüze göre, bir şeyi mâhiyetinin hilafına bize haber vermesini ve bu vesile ile yalancı olmayacağını; meydana gelen şeyleri bilmeyip bu sebeple câhil olmayacağını ve yine bir şeye güç yetiremeyip bundan dolayı âciz olmayacağını da mümkün görürsünüz." derlerse, -Allah'ın tevfîk ve inayetiyle- onlara bunun iki açıdan imkânsız olduğu söylenir.

[826] Bunlardan birisi şudur: Biz, âlemde ne kendiliğinden (li-aynihi) ne de zatından (bizatihi) dolayı bir zulmün olmadığını açıklamıştık. Zulüm bir şeye izafetledir. Dolayısıyla yüce Allah bunu yasakladığında Zeyd'in öldürülmesi zulüm olur ve onun öldürülmesini emrettiğinde ise bunu yapmak adâlet olur. Yalan söylemeye gelince, o içeriği ve zatı itibarıyla (li-aynihi ve bizatihi) yalandır. Dolayısıyla her kim mâhiyetinin hilafına bir haber verirse o yalancıdır. Ancak şu kadar var ki sadece yüce Allah'ın bu hususta günah ve zemmedilmeyi gerekli kılması bakımından bu şekilde davranan kimse günahkâr ve ayıplanmış olur.

[٨٢٢] وإن قالوا ليس مسيئًا إليهم قلنا لهم فهم في إساءة أو في إحسان؟ فإن قالوا: ليسوا في إساءة كابروا العيان، وإن قالوا بل هم في إساءة، قلنا لهم: هذا الذي أنكرتم أن يكون منه تعالى إليهم حال هي غاية الإساءة، ولا يسمى بذلك مسيئًا.

٥ [٨٢٣] وأما نحن فنقول لهم: إنهم في غاية المساءة والإساءة والسخط إليهم وعليهم وليس السخط إحسانًا إلى المسخوط عليه، وكذلك اللعنة للملعون وأنه تعالى محسن على الإطلاق، ولا نقول أنه مسيء أصلًا وبالله تعالى التوفيق.

[٨٢٤] والأصل في ذلك ما قلناه من أنه لا يجوز أن يسمى الله تعالى إلا بما سمى به نفسه ولا يخبر عنه إلا بما أخبر به عن نفسه ولا مزيد.

١٠ [٨٢٥] فإن قالوا إذا جوزتم أن يفعل الله تعالى فعلًا ما هو ظلم بيننا ولا يكون بذلك ظالمًا فجوزنا أن نخبر بالشيء على خلاف ما هو ولا يكون بذلك كاذبًا، وألا يعلم ما يكون ولا يكون بذلك جاهلًا وأن لا يقدر على الشيء ولا يكون بذلك عاجزًا. قيل لهم، وبالله تعالى التوفيق، هذا محال من وجهين:

[٨٢٦] أحدهما: أننا قد أوضحنا أنه ليس في العالم ظلم لعينه، ولا بذاته ألبتة.

١٥ وإنما الظلم بالإضافة فيكون قتل زيد إذا نهي الله عنه ظلمًا، وقتله إذا أمر الله بقتله عدلًا، وأما الكذب فهو كذب لعينه وبذاته، فكل من أخبر بخبر بخلاف ما هو فهو كاذب إلا أنه لا يكون ذلك آثمًا ولا مذمومًا إلا حيث أوجب الله تعالى فيه الإثم والذم فقط،

Cehalet ve âcizlik konusundaki söz de bu şekildedir. Bunların her ikisi de zatı itibarıyla (li-aynihi) cehalet ve âcizliktir. Her kim bir şeyi bilmiyorsa o kaçınılmaz olarak onun câhilidir ve yine her kim bir şeye güç yetiremiyorsa o kaçınılmaz olarak ondan âcizdir.

[827] İkinci vecih ise şudur: Hurma çekirdeğinden zeytin ağacının çıkmayacağını ve attan deve meydana gelmeyeceğini zorunlu olarak biliriz. Yine yüce Allah'ın yalan söylemeyeceğini, câhil olmadığını ve âciz kalmayacağını da zorunlu olarak biliriz. Çünkü bunların tamamı yaratılmışların sıfatlarıdır ve bunlar Allah Teala'dan nefyedilmiştir. Ancak şu kadar var ki bu isimlerden herhangi biriyle yüce Allah'ın isimlendirilmesine dair bir nassın gelmesi durumunda, orada tevakkuf edilir.

[828] Bunlara ilaveten Mu'tezilenin çoğunluğu yüce yaratıcının zulme ve yalana gücünün yettiğini kabul ederler, fakat Allah Teâlâ'dan bunların vuku bulmasını mümkün görmezler. Onların yüce Allah'ı zulüm ve küfre kadir olmakla vasıflamaları bunların Allahü Teâlâ'nın bunları yapmasını gerektirmez.

[829] Onlar, "Yüce Allah, kendisinden olması bakımından adâlet ve hikmet olan ve bizden olmaları bakımından zulüm ve abes olan fiiller yaratmıştır." dememizi reddetmezler. Bununla birlikte bizim, yüce Allah'ın yalan söylediğini ve câhil olduğunu söyleme mecburiyetimiz yoktur. Böylece bu zorunlu tutma hükümsüz kalmıştır. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[830] Bunlara ilaveten biz, yüce Allah'ın, ne zulmettiğini ne de zâlim olduğunu söyleriz. Yine O'nun ne inkâr ettiğini ne de kâfirdiye isimlendirildiğini; ne yalan söylediğini ne de yalancı diye isimlendirildiğini söyleriz. Böylece onların bizi ilzam etmeyi murat ettikleri şey bize gereki olur. Ancak biz, yüce Allah'ın açlığı, susuzluğu, doymayı, semizliği (reyye), cılızlığı (hüzâl) ve lisanları yarattığı gibi; zulmü, yalanı, küfrü, şerri, hareketi, uzunluğu, genişliği ve sükûnu mahlûkatındaki arazlar olarak yarattığını söyledik. Bize ve onlara göre yüce Allah'ı -zikrettiğimiz şeylerin tamamını yaratmasından dolayı- muteharrik, sakin, uzun, geniş, susamış, suya kanmış (doymuş), aç,

وكذلك القول في الجهل والعجز أنهما جهل لعينه وعجز لعينه، فكل من لم يعلم شيئًا فهو جاهل به ولا بد، وكل من لم يقدر على شيء فهو عاجز عنه ولا بد.

[٨٢٧] والوجه الثاني، أن بالضرورة التي بها علمنا من نواة التمر لا يخرج منها زيتونة، وأن الفرس لا ينتج جملًا بها عرفنا أن الله تعالى لا يكذب، ولا يعجز، ولا يجهل لأن كل هذه من صفات المخلوقين عنه تعالى منفية إلا ما جاء نص بأن يطلق الاسم خاصة من أسمائها عليه تعالى فيقف عنده.

[٨٢٨] وأيضًا، فإن أكثر المعتزلة يحقق قدرة الباري تعالى على الظلم، والكذب ولا يجيزون وقوعهما منه تعالى، وليس وصفهم إياه عز وجل بالقدرة على ذلك، بموجب إمكان وقوعه منه تعالى.

[٨٢٩] فلا ينكرون علينا أن نقول إن الله عز وجل فعل أفعالًا هي منه تعالى عدل وحكمة، وهي منا ظلم وعبث، وليس يلزمنا مع ذلك أن نقول إنه يقول الكذب، ويجهل فبطل هذا الإلزام، والحمد لله رب العالمين.

[٨٣٠] وأيضًا فإننا لم نقل إنه تعالى يظلم ولا يكون ظالمًا، ولا قلنا إنه يكفر ولا يسمى كافرًا ولا قلنا إنه يكذب ويسمى كاذبًا، فيلزمنا ما أرادوا وإلزامنا إياه، وإنما قلنا إنه خلق الظلم والكذب والكفر والشر والحركة والطول والعرض والسكون، أعراضًا في خلقه، فوجب أن يسمى خالقًا لكل ذلك، كما خالق الجوع والعطش والشبع والري والسمن والهزال واللغات ولم يجز أن يسمى ظالمًا ولا كاذبًا ولا كافرًا ولا شريرًا كما لم يجز عندنا وعندهم أن يسمى من أجل خلقه لكل ما ذكرناه متحركًا ولا ساكنًا ولا طويلًا ولا عريضًا ولا عطشان ولا ريان ولا جائعًا

tok, semiz, cılız, dilli diye isimlendirmek caiz olmadığı gibi, zâlim, yalancı, kâfir ve şerîr diye isimlendirmek de caiz değildir. Yüce Allah'ın yarattığı şeylerin tamamı bu şekildedir ve yaratılanların tamamı da O'ndandır. Çünkü O, zatı hakkında sadece bunların yaratıcısı olduğunu haber vermiştir. Dolayısıyla O, zikrettiğimiz şeylerden herhangi birisiyle vasıflandırılamaz. Ancak yüce Allah'ın yarattığı bir kimse, kendisinde bulunan bir arazla vasıflandırılabilir.

[831] "Bir fiil, iki fâilden meydana gelmez, bu tamamıyla onun fiilidir, şu da tamamıyla şunun fiilidir." şeklindeki sözlerine gelince, şüphesiz bu bir tahakkümdür ve câhillikleri ve tutarsızlıklarının ortaya koyduğu taksim hususundaki bir noksanlıktır.

[832] Yine onların "Biz, görünenden hareketle görülmeyene delil getiririz." sözlerine gelince, *el-İhkam fî Usûli'l-Ahkâm* adlı kitabımızda -yüce Allah'a hamd olsun- bu sözün yanlışlığını ortaya koymuştuk. İşte burada bu sözün yanlışlığını kısaca açıklayacağız.

[833] Yüce Allah'ın tevfîk ve inayetiyle biz şöyle deriz: Temyiz olan (iyi olanı kötüden ayırt etmek anlamındaki) akılda asla gaib olan bir şey yoktur. Ancak bazı şeyler duyu organlarına gizli kalabilir. Âlemdeki şeylerin tamamı mezkûr akıl ile müşahede edilmektedir. Çünkü âlemin tamamı taşıyıcı cevher ve ona yüklenmiş olan arazlardır. Bunların her ikisi de tek olan ve mahlûkatından hiçbirinin kendisine hiçbir şekilde benzemediği bir ilk yaratıcıyıgerektirir. Eğer onlar, "gâib" (görünmeyen) ile yüce Allah'ı kastediyorlarsa bu durumda yüce Allah'ımahlûkatına benzetmiş olmalarıilzam eder. Zira onlar gâibi hâzır olana benzetmek suretiyle hüküm vermişlerdir. Bu konuda bu bilgi yeterlidir.

[834] Bilakis bütün görünenler, yüce Allah'ın her açıdan yarattığı varlıklardan farklı olduğuna işaret etmektedir. Biz, şanı yüce Allah'ı bize gizli kalmasından tenzih ederiz. Bilakis O, duyularla mevcut (hazır) olan her şeyi müşahede ettiğimiz gibi, akılla müşahede edilendir. Aklın zorunlu ilkeleri vasıtasıyla müşahede etmek suretiyle yüce Allah'ı bilmemizin sıhhati ilegözlerimizle gördüğümüz (müşahede ettiğimiz) diğer varlıkları bilmemiz arasında hiçbir fark yoktur. -İnşallah bu konudan sonra, "bir fiilin iki fâilden meydana gelmesini" inkâr etmeleri konusuna döneceğiz.

ولا شابعًا ولا سمينًا ولا هزيلًا ولا لغويًا، وهكذا كل ما خلق الله تبارك وتعالى فإنما يخبر عنه بأنه تعالى خالق له فقط ولا يوصف بشيء مما ذكرنا إلا من خلقه الله تعالى عرضًا فيه.

[٨٣١] وأما قولهم: لا يفعل فعل من فاعلين هذا فعله كله وهذا فعله فإن هذا تحكم ونقصان من القسمة أوقعهم فيها جهلهم وتناقضهم.

[٨٣٢] وقولهم إنما يستدل بالشاهد على الغائب، وهذا قول قد أفسدناه في كتابنا في الإحكام في أصول الأحكام بحمد الله تعالى ونبين ها هنا فساده بإيجاز.

[٨٣٣] فنقول: وبالله تعالى التوفيق إنه ليس عن العقل الذي هو التمييز شيء غائب أصلًا وإنما يغيب بعض الأشياء من الحواس وكل ما في العالم فهو مشاهده في العقل المذكور لأن العالم كله جوهر حامل وعرض محمول فيه، وكلاهما يقتضي خالقًا أولا واحدًا لا يشبهه شيء من خلقه في وجه من الوجوه. فإن كانوا يعنون بالغائب الباري عز وجل فقد لزمه تشبيهه بخلقه إذ حكموا بتشبيه الغائب بالحاضر وفي هذا كفاية.

[٨٣٤] بل ما دل الشاهد كله إلا بأن الله تعالى بخلاف كل من خلق من جميع الوجوه، وحاشا الله أن يكون جل وعز غائبًا بل هو شاهد بالعقل كما نشاهد بالحواس كل حاضر، ولا فرق بين صحة معرفتنا عز وجل بالمشاهدة بضرورة العقل وبين صحة معرفتنا لسائر ما نشاهده. ثم نرجع إن شاء الله تعالى إلى إنكارهم فعلًا واحدًا من فاعلين.

[835] Yüce Allah'ın tevfîk ve inayetiyle şöyle deriz: Bizler, genel itibarıyla bir hareketin iki hareketli varlığa; bir inancın iki inanç sahibine; bir iradenin iki irâde sahibinine/müride ve de bir fikrin iki düşünüre ait olmadığını müşahede ettiğimizden dolayı, kendi aramızdaki işlerin ekseriyetinde bu durumun geçersiz olduğunu düşünürüz. Fakat iki kişi bir kılıcı ya da bir mızrağı ellerine alsalar, sonrasında bununla bir insana vursalar veya yaralasalar, elbette bu iki müteharrik arasında taksim edilemeyen bir hareket ve iki fâil arasında taksim edilemeyen bir fiil olmuş olur. Bu, duyu organları ve zaruretle müşahede edilen ve Kur'ân'da açıklanmış olan bir durumdur. Her kim bunu reddederse kâfir olur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurur: *"Cebrâil, "Ben ancak Rabbinin elçisiyim. Sana tertemiz bir çocuk bağışlamak için gönderildim"*[489] Bu âyetin "لِأَهَبَ" ve "لِيَهَبَ" şeklinde müslümanlar nazarında iki meşhur kıraati vardır. Bu iki kıraat, Allah Resulünün (s.a.) Cebrâil'den (a.s.), büyük kalabalıkların da Allah elçisinden nakletmesiyle meşhur olmuştur. Söz konusu âyet hemze ile "لِأَهَبَ" okunduğunda, Allah'ın elçisi olan Cebrâil'in (a.s.) Meryem'e Îsâ'yı hibe edenin Rûhu'l-Emîn olduğunu haber vermesi anlamına gelir. İlgili âyet "لِيَهَبَ" şeklinde okunduğunda ise, Meryem'e Îsâ'yı (a.s.) hibe edenin yüce Allah olduğunu Cebrâil'in yüce Allah'tan haber vermesi anlamına gelir. Dolayısıyla bu iki fâilden kaynaklanan bir fiil olup hibe fiili yüce Allah'a nispet edilir. Çünkü Allah Teâlâ, bu hibeyi yaratandır. Öte taraftan bu hibenin Cebrâil'den zuhur etmesi sebebiyle -ki Meryem'e bunu o getirmiştir.- hibe Cebrâil'e de nispet edilmiştir.

[836] Yüce Allah'ın *"Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı."*[490] sözü de böyledir. Burada yüce Allah, Elçisi (s.a.) attığı halde, kendisinin attığını bildirmiştir. Böylece yüce Allah, aynı anda, nebîsine ait bir atma fiilinin olduğunu ortaya koymuş, sonra da bu fiili ondan nefyetmiştir. Biz, yüce Allah'ın kelâmında tenakuz olmadığını zorunlu olarak biliriz. Böylece şanı yüce Allah'ın Nebîsinden (s.a.) nefyettiği atma fiilinin kendisine nispet ettiğinin dışında bir "atma" fiili olduğunu anlarız. Müslüman olan bir kimse elbette bunun dışında bir şey düşünemez. Böylece yaratıcısı olmasından dolayı atma fiilinin Allah'a nispet edilmesi zorunlu olarak sahîh olmuştur.

[٨٣٥] فنقول وبالله تعالى التوفيق إنما امتنع ذلك فيما بيننا في الأكثر لا على العموم لما شاهدناه من أنه لا تكون حركة واحدة في الأغلب لمتحركين، ولا اعتقاد واحد لمعتقدين، ولا إرادة واحدة لمريدين ،ولا فكرة واحدة لمفتكرين. ولكن لو أخذ اثنان سيفًا واحدًا أو رمحًا واحدًا فضربا به إنسانًا فقطعاه أو طعناه به لكانت حركة واحدة غير منقسمة لمتحركين بها، وفعلًا واحدًا غير منقسم لفاعلين. هذا أمر يشاهد بالحس والضرورة وهذا أمر منصوص في القرآن من أنكره كفر وهو أن القرآءة المشهورة عند المسلمين ﴿إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا﴾ وليهب لك غلامًا زكيًا. كلا القراءتين بنقل الكواف عن رسول الله صلى الله عليه وسلم عن جبريل صلى الله عليه وسلم. فإذا قرئت بالهمز فهو إخبار جبريل رسول الله صلى الله عليه وسلم الروح الأمين أنه هو الواهب لها عيسى عليه السلام. وإذا قرئت بالياء، فهو من إخبار جبريل عن الله عز وجل بأن الله تعالى هو الواهب لها عيسى عليه السلام. فهذا فعل من فاعلين ينسب إلى الله عز وجل الهبة لأنه تعالى هو الخالق لتلك الهبة، ونسبت الهبة أيضًا إلى جبريل لأنه منه ظهرت إذ أتى بها.

[٨٣٦] وكذلك قوله عز وجل ﴿وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ﴾ فأخبر تعالى أنه رمى. وأن نبيه رمى. فأثبت تعالى لنبيه صلى الله عليه وسلم الرمي ونفاه عنه معًا. وبالضرورة ندري أن كلام الله عز وجل لا يتناقض فعلمنا أن الرمي الذي نفاه الله عز وجل عن نبيه صلى الله عليه وسلم هو غير الرمي الذي أثبته له لا يظن غير هذا مسلم ألبتة، فصح ضرورة أن نسبة الرمي إلى الله عز وجل

Yüce Allah, atma şeklindeki hareketi yaratan, atışı gerçekleştiren ve sair atmaları da halk edendir. İşte bu, atışı yapandan -ki o da Allah'ın Elçisidir (s.a.)- nefyedilen şeydir. Böylece ortaya çıkmıştır ki Yüce Allah'ın elçisine nispet ettiği "atma" fiili, sadece atma hareketinin ondan zuhurudur. İşte bu, yapmacılık ve ikiyüzlülük olmaksızın- bizim görüşümüzün ifadesidir.

[837] Yüce Allah'ın *"Onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü."*[491] sözü de böyledir. Buradaki görüş, "atma" fiilindeki görüş gibidir, bunların arasında bir fark yoktur. Yüce Allah'ın bir âyette *"Böylece her ümmete yaptıklarını süslü gösterdik."*[492], başka bir âyette ise *"Fakat şeytan onlara işlerini güzel gösterdi."*[493] demesi de böyledir. Böylece zorunlu olarak biliriz ki, yüce Allah'ın her ümmete kendi amellerini güzel göstermesi, onların nefislerinde kendi amellerine yönelik bir muhabbet yaratmasıdır. Şeytanın onlara kendi amellerini güzel göstermesi ise, vesvese vermek suretiyle onlara yönelik davetin ortaya konulmasıdır. Nitekim yüce Allah, Îsâ'dan (a.s.) hikaye ederek şöyle buyurmuştur: *"...Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. O da Allah'ın izniyle hemen kuş oluverir. Körü ve alacalıyı iyileştiririm ve Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim..."*[494] âyetin ifadesine göre bu durum yüce Allah ve Mesih (a.s.) olmak üzere iki fâilden meydana gelmiş bir fiil değil midir? Îsâ, yarattığını ve iyileştirdiğini haber verdiği halde, gerçekte kuşu yaratan, körü ve alacalıyı iyileştiren Allah'tan başkası mıdır? Neticede söz konusu fiil, şüphesiz iki fâilden meydana gelen bir fiildir. Nitekim yüce Allah kendisinden haber verirken dirilttiğini ve öldürdüğünü bildirmiştir. Îsâ da (a.s.) kendisi hakkında " *Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim...*"[495] demiştir.

[838] Böylece zorunlu olarak Kur'ân'ın ifadesiyle Îsâ'nın (a.s.) dirilttiği ölüyü ve halk ettiği (şekil ve suret verdiği) kuşu, -Kur'ân'ın ifadesiyle Îsâ (a.s.) diriltmiş ve yaratmış olmasına- şüphesiz yüce Allah diriltmiş ve yaratmıştır. Bunların hepsi, şüphesiz iki fâilden meydana gelmiştir. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

لأنه خلقه وهو تعالى خالق الحركة التي هي الرمي وممضى الرمية وخالق مسير الرمي، وهذا هو المنفي عن الرامي، وهو النبي صلى الله عليه وسلم. وصح أن الرمي الذي أثبته الله عز وجل لنبيه صلى الله عليه وسلم هو ظهور حركة الرمي منه فقط وهذا هو نص قولنا دون تكلف.

٥ [٨٣٧] وكذلك قوله تعالى ﴿فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ﴾ والقول في هذا كالقول في الرمي ولا فرق وكذلك قوله تعالى ﴿زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ﴾ وقوله تعالى ﴿وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ﴾ فعلمنا ضرورة أن تزيين الله لكل أمة عملها إنما هو خلقه لمحبة أعمالهم في نفوسهم وأن تزيين الشيطان لهم أعمالهم إنما هو بظهور الدعاء إليها وبوسوسة وقال تعالى حاكيًا عن عيسى عليه السلام أنه قال ١٠ ﴿أَنِّي أَخْلُقُ لَكُم مِّنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ فيكون طيرا بإذن الله وأبرئ الأكمة والأبرص وأحيي الموتى بإذن الله﴾ أفليس هذا فعلًا من فاعلين من الله تعالى ومن المسيح عليه السلام بنص الآية؟ وهل خالق الطير ومبرئ الأكمه والأبرص إلا الله. وقد أخبر عيسى إذ يخلق ويبرئ، فهو فعل من فاعلين بلا شك وقال عز وجل مخبرًا عن نفسه أنه يحيي ويميت، وقال عيسى ١٥ عليه السلام عن نفسه: وأحي الموتى بإذن الله.

[٨٣٨] فبالضرورة نعلم أن الميت الذي أحياه عليه السلام والطير الذي خلق بنص القرآن، فإن الله تعالى أحياه وخلقه، وعيسى عليه الصلاة والسلام أحياه وخلقه بنص القرآن، فهذا كله فعل من فاعلين بلا شك، وبالله تعالى التوفيق.

[839] Yüce Allah'ın *"(Allah'ın nimetini küfre değişenleri ve) kavimlerini helâk yurduna, (yaslanacakları) cehenneme sürükleyenleri görmedin mi?"*[496] sözü konusundaki görüş de böyledir. Şüphesiz onları helâk yurduna sürükleyenin yüce Allah olduğunu yakînî olarak biliriz. Ancak helâk yurduna sürüklenmelerini gerekli kılan sebep onlardan zuhur edince bu durum kendilerine izafe edilmiştir. Nitekim yüce Allah İblis hakkında şöyle buyurur: *"Şeytan anne ve babanızı cennetten çıkardığı gibi..."*[497] Halbuki biz, yakînen biliriz ki Âdem ile Havvâ'yı ve bu ikisiyle birlikte İblis'i cennetten çıkaran yüce Allah'tır. Fakat Âdem ile Havvâ'nın çıkarılmasındaki sebep İblis'ten kaynaklandığından dolayı bu durum İblis'e izafe edilmiştir. Tıpkı yüce Allah'ın *"Bu Kur'ân, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır."*[498] buyurması ve Mûsâ'ya (a.s.) *"Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar"*[499] demesi gibi.

[840] Aynı şekilde bizi ve Allah Resulünü (s.a.) karanlıklardan aydınlığa çıkaranın yüce Allah olduğunu bildiğimiz halde, "Muhammed (s.a.) bizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmıştır." deriz. Zira sebep Allah elçisinden zuhur ettiğinden dolayı fiil ona izafe edilmiştir. Bunların hiçbiri, -Mu'tezilenin akılları karıştırdığı gibi-, insanlar ile Allah arasında bir ortaklığı gerektirmez. Bunların tamamı iki fâilin fiili olup insanlardan meydana gelen diğer fiiller de böyledir. Bunların arasında bir fark yoktur.

[841] Yüce Allah şöyle buyurur: *"Biz, onlara ancak günahları artsın diye mühlet veriyoruz."*[500]; *"Onlara mühlet veriyorum. Şüphesiz benim tuzağım sağlamdır."*[501]; *"(Kendileri için hidayet yolu belli olduktan sonra gerisingeri dönenleri,) şeytan aldatıp peşinden sürüklemiş ve kendilerini boş ümitlere düşürmüştür."*[502] Böylece zorunlu olarak biliriz ki, yüce Allah'ın mühlet vermesi, azabı hemen vermeyip onları bulundukları hal üzere bırakmasıdır. Bilakis yüce Allah dünyada kâfirlere imkânlar sağlar ve küfre ve isyana düşmelerine yardımcı olan nimetlerle onları destekler.

[842] Yine biliriz ki şeytanın mühlet vermesi, vesveseye düşürmesi, azabı unutturması ve günahlara daldırması suretiyle olur. Nitekim yüce Allah, *"Ektiğiniz tohuma ne dersiniz?! Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren biz miyiz?"*[503] diye buyurmuştur. İşte bu, iki fâilden ortaya çıkan bir fiildir. Yüce Allah'a nispet edilmiştir; çünkü yüce Allah onu yoktan var etmiş, yaratmış ve yetiştirmiştir.

[٨٣٩] وهكذا القول في قوله تعالى ﴿وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ ۞ جَهَنَّمَ﴾ وقد علمنا يقينًا أن الله تعالى هو الذي أحلهم فيها بلا شك لكن لما ظهر منهم السبب الذي حلوا به دار البوار أضيف ذلك إليهم كما قال تعالى: عن إبليس ﴿كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ﴾ وقد علمنا أن الله تعالى هو أخرجهما وأخرج إبليس معهما، ولكن لما ظهر من إبليس السبب في خروجهما أضيف ذلك إليه وكما قال تعالى ﴿لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾ وقال لموسى ـ عليه السلام ﴿أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾

[٨٤٠] فنقول إن محمدًا صلى الله عليه وسلم أخرجنا من الظلمات إلى النور وقد علمنا أن المخرج له عليه السلام ولنا هو الله تعالى لكن لما ظهر السبب في ذلك منه عليه السلام أضيف الفعل إليه فهذا كله لا يوجب الشركة بينهم وبين الله تعالى كما تموه المعتزلة وكل هذا فعل من فاعلين، وكذلك سائر الأفعال الظاهرة من الناس ولا فرق.

[٨٤١] وقال تعالى ﴿إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا﴾ وقال تعالى ﴿وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ﴾ وقال تعالى ﴿الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَى لَهُمْ﴾ فعلمنا ضرورة أن إملاء الله تعالى إنما هو تركه إياهم دون تعجيل عقاب، بل بسط لهم من الدنيا ومد لهم من العمر ما كان لهم عونًا على الكفر والمعاصي.

[٨٤٢] وعلمنا أن إملاء الشيطان إنما هو بالوسوسة، وإنساء العقاب، والحض لهم على المعاصي وقال تعالى ﴿أَفَرَأَيْتُم مَّا تَحْرُثُونَ. أَأَنتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ﴾ فهذا فعل من فاعلين ضرورة نسب إلى الله تعالى لأنه اخترعه وخلقه

Yine bu fiil bize nispet edilmiştir; çünkü ekilmesinde etkimiz vardır ve yaratılmış bir hareket bizde tezahür etmiştir. Nihayetinde bunların tamamı, yüce Allah'ın yarattığı ve sadece kullarında izhar ettiği fiillerdir. Tevfîk Allah'ın inayeti iledir.

[843] Ebû Muhammed şöyle dedi: Fiiller konusundaki görüşün hakikati şudur: Yüce Allah, yarattığı şeylerin tamamını taşıyıcı cevherler ve bu cevherlere yüklenmiş olan arazlar şeklinde sadece iki kısımda yaratmıştır. O, "kâmil cevher"i "diri" ve "diri olmayan" şeklinde iki kısımda yaratmıştır. Sonra diriyi de nâtık ve gayr-i nâtık şeklinde iki kısımda yaratmıştır. "Diri olmayan" kâmil cevher bütün cansız varlıklardır. "Nâtık" diri ise, melekler, hûriler, insanlar ve cinlerdir. "Gayr-i nâtık" diriler ise, zikrettiğimiz şeylerin dışında kalan canlıların tamamıdır. Sonra yüce Allah cansız varlıklarda, nâtık ve gayr-i nâtık dirilerde hareket, sükûn ve te'sir yaratmıştır. Daha önce zikretmiştik. Sen şöyle dersin: "Felek hareket eder, yağmur yağar/yere iner, ırmak akar, dağ sakin durur, ateş yakar, kar dondurur." Aynı şekilde her şey böyledir. Kur'ân ve lisanların tamamı bunu getirmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ateş yüzlerini yalar ve onlar orada sırıtır kalırlar."*[504], *"Dereler kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü."*[505], *"Köpüğe gelince sönüp gider. İnsanlara yararlı olan ise yerde kalır".*[506], *"İnsanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemiler..."*[507] Bu manadaki âyetler gerçekten fazladır. Lisanlar, cansız varlıklarda ortaya çıkan fiillerin onlarda zuhur etmesinden dolayı bunların kendilerine nispet edilmesi şeklinde gelmiştir. Lisan bu konuda ihtilaf etmez.

[844] Yüce Allah, İbrâhim'den (a.s.) şöyle dediğini hikaye ederek *"(Rabbim! Bu şehri güvenli kıl,) beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut. Rabbim! Çünkü o putlar insanlardan birçoğunu saptırdılar. Artık kim bana uyarsa, o bendendir."*[508] şeklinde buyurmuş ve putların saptırdığını haber vermiştir. Yüce Allah, *"Bütün bu canlılık sonunda rüzgârın savurduğu kuru bir çer çöpe döner."*[509] buyurmuştur. Bu durum sayılamayacak kadar fazladır.

[845] Arazlar da daha önce zikrettiğimiz gibi yaparlar. Nitekim yüce Allah *"(Güzel sözler ancak O'na yükselir.) Sâlih ameli de güzel sözler yükseltir."*[510], başka bir âyette *"İşte bu, Rabbiniz hakkında beslediğiniz zannınızdır ki bu zan sizi mahvetti."*[511] buyurmuştur. Böylece zan mahvetmiş, amel ise yüceltmiştir.

وأنما نسب إلينا لأننا تحركنا في زرعه فظهرت الحركة المخلوقة فينا فهذه كلها أفعال خلقها الله تعالى وأظهرها في عباده فقط، وبالله تعالى نتأيد.

[٨٤٣] **قال أبو محمد**: وتحقيق هذا القول في الأفعال هو أن الله سبحانه وتعالى خلق كل ما خلق قسمين فقط جوهرًا حاملًا وعرضًا محمولا في ذلك الجوهر، فهو خلق الجوهر الكامل قسمين فقط حيًا وغير حيٍّ، ثم خلق الحى قيمين ناطقًا وغير ناطق فغير الحي هو الجماد كله، والناطق هو الملائكة وحور العين والجن والإنس فقط، وغير الناطق هو كل ما عدا ذلك من الحيوان. ثم خلق تعالى في الجمادات وفي الحي غير الناطق وفي الحي الناطق حركة وسكونًا وتأثيرًا، قد ذكرناه آنفًا فالفلك يتحرك والمطر ينزل والوادي يسيل، والجبل يسكن، والنار تحرق، والثلج يبرد وهكذا في كل شيء، بهذا جاء القرآن وجميع اللغات. قال تعالى ﴿تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ﴾ وقال تعالى ﴿فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَّابِيًا﴾ وقال تعالى ﴿فَأَمَّا الزبد فَيَذْهَبُ جُفَآءً وَأَمَّا مَا يَنفَعُ الناس فَيَمْكُثُ فِي الأَرْضِ﴾ وقال تعالى ﴿وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ﴾ ﴿وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنفَعُ النَّاسَ﴾ ومثل هذا كثير جدًا، وبهذا جاءت اللغات في نسبة الأفعال الظاهرة في الجمادات إليها لظهورها فيها فقط لا يختلف لغة في ذلك.

[٨٤٤] وقال تعالى حاكيًا عن إبراهيم عليه السلام أنه قال ﴿وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَن نَّعْبُدَ الْأَصْنَامَ ۞ رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ﴾ فأخبر أن الأصنام تضل. وقال تعالى﴿تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ﴾ وهذا أكثر من أن يحصى.

[٨٤٥] والأعراض أيضًا تفعل كما ذكرنا. قال عز وجل ﴿وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ﴾ ﴿وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُم بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ﴾ فالظن يردى، والعمل يرفع.

[846] Ümmet, “Filanın ameli beni hayran bıraktı. (أعجبنى عمل فلان)” ve “falanın yaratması beni sevindirdi. (سرنى خلق فلان)” şeklindeki sözlerinin doğruluğu hususunda ihtilaf etmez. Bunun örnekleri gerçekten fazladır. Nitekim bizler hararetin (sıcaklık) varlıkları çözdüğünü ve yükselttiğini, soğuğun ise dondurduğunu gördük. Bunun örnekleri de -açıkladığımız gibi- gerçekten çoktur. Bunların hepsi yüce Allah’ın yaratmasıdır.

[847] Konuşan (nâtık) canlı ve konuşamayan (gayr-i nâtık) canlının hareketine, sakinliğine ve tesirine (etkilemesine) gelince, bu da zâhirdir. Sonra yüce Allah gayr-i nâtık canlıda, -hayvanın otlamayı istemesi ve terk etmesi, yürümeyi irade etmesi ve terk etmesi, yemeyi istemesi ve terk etmesi ve buna benzer şeyler gibi- cansız varlıklarda yaratmadığı bir meşîet ve amaç yarattı. Sonra yüce Allah nâtık canlıda -gayr-i nâtık canlıda ve cansız varlıklarda yaratmadığı- temyiz kabiliyetini yarattı. Bu da ilim ve marifetteki tasarruftur.

[848] Bunların hepsi müşahede edilen durumlardır ve bunların tamamı yüce Allah’ın mahlûkatındaki yaratmasıdır. Bu fiillerin tamamı sadece yüce Allah’ın bu fiili izhar ettiği kimseye nispet edilir. Böylece yüce Allah, -açıkladığımız gibi- nâtık canlıda fiil, ihtiyar ve temyiz yaratmıştır, gayri nâtık canlıda sadece fiil ve ihtiyar yaratmış ve cansız varlıklarda ise sadece fiil yaratmıştır, o da -ifade ettiğimiz gibi- hareket, sakinlik ve tesir (etkileme)dir. Özetle, direnip karşı çıkan ve böylece tabiatı sebebiyle tabiatına tabi kılınmış olanın fiilini inkâr edip “Bu, onun fiili değildir, bilakis yüce Allah’ın onda yarattığı fiildir.” diyen kimse ile, reddedip karşı çıkan ve böylece ihtiyarı sebebiyle tercihte bulunanın (muhtar) fiilini inkâr eden ve “Bu, onun fiili değildir, bilakis yüce Allah’ın onda yarattığı fiildir.” diyen diğer kimse arasında hiçbir fark yoktur. Her iki durumda da duyu organları aracılığıyla hissedilmiş ve aklın temel ilkeleriyle zorunlu olarak bilinmiştir ki fiil kendisinden zuhur ettiği için mahlûkat bu fiili yapmıştır ve zorunlu burhan ile bilinmiştir ki Allah bu fiili matbû‘da ve muhtârda yaratmıştır.

[٨٤٦] ولـم تختلف أمة في صحة القول: أعجبني عمل فلان. وسرني خلق فلان ومثل هذا كثير جدًا، وقد وجدنا الحر يحلل ويصعد، والبرد يجمد، ومثل هذا كثير جدًا. وقد بيناه، والكل خلق الله عز وجل.

[٨٤٧] وأما حركة الحي غير الناطق والحي الناطق وسكونهما وتأثيرهما فظاهر أيضًا. ثم خلق الله سبحانه وتعالى في الحي غير الناطق وفي الحي الناطق قصدًا ومشيئة لم يخلق ذلك في الجماد كإرادة الحيوان الرعي وتركه، والمشي وتركه، والأكل وتركه، وما أشبه هذا. ثم خلق تعالى في الحي الناطق تمييزًا لم يخلقه في الحي غير الناطق ولا في الجماد، وهو التصرف في العلوم والمعارف.

[٨٤٨] هذا كله أمر مشاهد وكل ذلك خلق الله تعالى فيما خلقه فيه، ونسب الفعل في كل ذلك إلى من أظهره الله تعالى منه فقط. فخلق تعالى كما ذكرنا في الحي الناطق الفعل والاختيار، والتمييز وخلق في الحي غير الناطق الفعل والاختيار فقط، وخلق في الجماد الفعل فقط، وهو الحركة والسكون والتأثير كما ذكرنا، وبالجملة فلا فرق بين من كابر وجاهر فأنكر فعل المطبوع بطبعه. وقال ليس هو فعله بل هو فعل الله تعالى فيه فقط، وبين آخر جاهر وكابر فأنكر فعل المختار باختياره. وقال ليس هو فعله بل هو فعل الله تعالى فيه فقط، وكلا الأمرين محسوس بالحس معلوم بأول العقل وضرورة، أنه فعل لما ظهر منه، ومعلوم كل ذلك بالبرهان الضروري أنه خلق الله تعالى في المطبوع وفي المختار.

[849] Eğer onlar, "Yüce Allah muhtârın (tercih yapabilme hakkına sahip olan kimsenin) fiilini yaratmamıştır ve sadece yüce Allah muhtârdır." demek suretiyle bu görüşe sığınırlarsa, onlara şöyle cevap veririz: Daha önce bu görüşün yanlışlığını açıklamıştık. Fakat burada sizden Mu'tezile-nin önde gelenlerinden Muammer ve diğer kimselerin dediği gibi, "Yüce Allah matbuun fiilini de yaratmamıştır, o sadece matbuun fiilidir" şeklinde diyen kimselere karşı çıkarız.

[850] Onlar, "Bunu söyleyen kimse hata etmiş ve küfre düşmüştür." derlerse, onlara şöyle cevap veririz: Doğru söylediniz. Ancak "Muhtarın fiilini şanı yüce Allah yaratmamıştır." diyen bir kimse de küfre düşmüştür. Bu ikisi arasında (matbu ile muhtar arasında) bir fark yoktur.

[851] Onlar, "Şüphesiz ki yüce Allah, fiilin kendilerine nispet edildiği bu tabiatı ve matbuu (bu tabiata bağlı olan varlığı) yaratandır. Dolayısıyla o, bu fiilin de yaratıcısıdır." derlerse, onlara şöyle cevap veririz: Şanı yüce Allah hem muhtarın, hem onun ihtiyarının hem onun kudretinin/kuvvetinin yaratıcısıdır. Ve fiil onlara nispet edilmiştir. Böylece Allah, bu fiilin de yaratıcısıdır. Bunların arasında bir fark yoktur.

[852] Ebû Muhammed şöyle dedi: Tesir ve fiillerin tamamının kendisinden zuhur ettiği cansızlar, arazlar, nâtık ya'da gayri nâtık canlılar cinsinden varlıklara izafe edilmesi hususunda şimdiye kadar açıkladığımız şeylere, şeriat, Kur'ân ve sünnetin hepsi ve aklî deliller şahitlik eder. Çünkü bu durum hislerle algılanan ve müşahede edilen bir durumdur. Sadece Arapçayı kastetmiyoruz, bilakis bunlardan herhangi birini istisna etmeden Yeryüzünde bulunan lisanların tamamı kesin olarak buna şahitlik eder. Bu şekilde olan bir şeyden daha sağlıklı ve doğru olanı yoktur.

[853] Şâyet, "O zaman sizler, cansız varlıkları ve arazları kâsib (kesbeden) diye isimlendiriyorsunuz." denilirse, onlara şöyle cevap veririz: Lisanın getirdiği sınırları aşmayız, her kim Kur'ân'ın nazil olduğu lisanı kendi re'yi ile değiştirir ve dönüştürürse, yüce Allah'ın haklarında *"Kelimeleri yerlerinden kaydırarak (tahrif edip) değiştiriyorlar."*[512] buyurduğu kimselerin cümlesine dâhil olurlar ve karşılıklı anlaşmayı (tefahüm) ortadan kaldırdıkları için sofistlere eklenmiş olurlardı. Şâyet lisan bu şekilde gelmiş olsa idi, bu durumda biz "Şüphesiz yüce Allah fâildir ve biz onu "kâsip" diye isimlendirmeyiz." dediğimiz gibi derdik.

[٨٤٩] فإن فروا إلى القول بأن الله تعالى لم يخلق فعل المختار وأنه فعل المختار فقط. قلنا: قد بينا بطلان هذا قبل ولكن نعارضكم ها هنا بأن منكم من يقول بأن الله تعالى أيضًا لم يخلق فعل المطبوع، وأنه فعل المطبوع فقط، كمعمر وغيره من كبار المعتزلة.

٥ [٨٥٠] فإن قالوا: أخطأ من قال هذا وكفر. قلنا لهم: وأخطأ أيضًا وكفر من قال إن أفعال المختار لم يخلقها الله تعالى ولا فرق.

[٨٥١] فإن قالوا: إن الله تعالى هو خالق الطبيعة والمطبوع الذين ينسبون الفعل إليهما فهو خالق ذلك الفعل. قلنا لهم: والله عز وجل أيضًا هو خالق المختار، وخالق اختياره، وخالق قوته وهم الذين ينسبون الفعل إليهم فهو عز ١٠ وجل خالق ذلك الفعل ولا فرق.

[٨٥٢] **قال أبو محمد:** وهذا الذي ذكرنا من إضافة التأثير وجميع الأفعال إلى كل من ظهرت منه من جماد أو عرض أو حي أو ناطق أو غير ناطق، فهو الذي تشهد به الشريعة، وبه جاء القرآن والسنن كلها، وبه تشهد البينة. لأنه أمر محسوس مشاهد، وبه تشهد جميع اللغات من جميع أهل الأرض قاطبة ١٥ لا نقول لغة العرب فقط. بل كل لغة لا نحاشي شيئًا منها وما كان هكذا فلا شيء أصح منه.

[٨٥٣] فإن قالوا: تسمون الجماد والعرض كاسبًا. قلنا: لا لأنا لا نتعدى ما جاءت به اللغة، من أحال اللغة التي بها نزل القرآن برأيه فقد دخل في جملة من قال الله تعالى فيه ﴿يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهِ﴾ ولحق بالسوفسطائية في ٢٠ إبطالهم التفاهم ولو جاءت اللغة بذلك لقلناه كما نقول إن الله عز وجل فاعل ذلك ولا نسميه كاسبًا.

[854] "O zaman sizler, cansız varlıkların ve arazların âmil ve aktif (iş yapan) varlıklar olduklarını mı söylüyorsunuz?" denilirse, cevap olarak biz "evet" deriz. Çünkü lisan bu şekilde gelmiştir. Nitekim bizler "Demir ve sıcaklık, cisimlere tesir eder." (الحديد يعمل والحر يعمل في الأجسام) deriz. Bunların dışındakilerde de böyledir.

[855] "Sizler, cansız varlıkların ve arazların kendilerine ait bir istitaat, güç ve kudretlerinin olduğunu mu söylüyorsunuz?" denilirse, şöyle cevap veririz: Biz sadece lisana tabi oluruz. Biz, "Cansız varlıkların ve arazların kendilerine ait bir gücü vardır. Yüce Allah'ın onlarda yarattığı fiiller bu güç sayesinde ortaya çıkar. Yine cansız varlıklarda ve arazlarda kendilerine ait bir takat (kuvve?) vardır." deriz. Ancak onlarda bir kudret vardır, demeyiz. Onlarda takat olduğunu söyleyen bir kimseye de mani olmayız. Nitekim yüce Allah, *"Demiri indirdik, onda hem çetin bir sertlik (hem de insanlar için birçok menfaatler) vardır."*[513] diye buyurmuştur. Bunun üzerine biz demirin çok çetin bir sertlik, büyük bir güç ve aşırı bir takat sahibi olduğunu söyleriz. Nitekim biz, isimlendirme ve ifade etme hususunda lisanın getirdiklerini aşmayacağımızı size söylemiştik. Aynı şekilde yüce Allah'ın isimlendirilmesi ve O'ndan haber verme konusunda da Kur'ân'ın getirdiklerini ve Allah Elçisinin (s.a.) ifade ettiklerini aşmayız. İşte bu, delilin doğru olduğunu ortaya koyduğu şeydir, bunun dışındakiler ise yanlıştır ve sapkınlıktır. Tevfîk Allah'ın inayeti iledir.

[856] "Yaratmak (halk) kesbetmek midir ya da bunun dışında bir şey midir?" şeklindeki itirazlarına gelince, evet, bizden zuhur eden ve gizli kalan, bütün tabiatımız, amellerimiz ve fiillerimiz bizim kesbimiz olup bunların tamamı -daha önce açıkladığımız gibi- yüce Allah'ın bizde yaratmasıdır. Çünkü bunların tamamı "şey"dir ve yüce Allah *"Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık."*[514] buyurmuştur.

[857] Fakat biz "kesb" isminde aşırılığa gitmeyiz. Yüce Allah kitabında birçok yerde ellerimizin kazandıkları ve kesbettiklerimiz sebebiyle cezalandırılacağımızı bize haber vermiştir. Bunların yüce allaha ait kesb olduğunu söylemek caiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ bunu kendisi hakkında dememiştir ve sözünde buna izin vermemiştir. Aynı şekilde bunun bize ait bir yaratma olduğunu söylemek de caiz değildir.

[٨٥٤] فإن قيل: أتقولون إن الجمادات والعرض عامل. قلنا: نعم. لأن اللغة جاءت بذلك وبه نقول الحديد يعمل والحر يعمل في الأجسام، وهكذا في غير ذلك.

[٨٥٥] فإن قيل: أتقولون للجماد والعرض استطاعة وقوة وطاقة وقدرة؟ قلنا: إنما نتبع اللغة فقط فنقول: إن للجمادات والأعراض قوى يظهر بها ما خلق الله تعالى فيها من الأفعال وفيها طاقة لها ولا نقول فيها قدرة ولا نمنع من أن نقول فيها طاقة. قال الله تعالى ﴿وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ﴾ فنقول: الحديد ذو بأس شديد، وذو قوة عظيمة وذو طاقة، وقد قلنا لكم لا نتعدى في التسمية والعبارة جملة ما جاءت به اللغة، ولا نتعدى في تسمية الله تعالى والخبر عنه ما جاء به القرآن ونص عليه رسول الله صلى الله عليه وسلم، وهذا هو الذي صح به البرهان، وما عداه فباطل، وضلال وبالله تعالى التوفيق.

[٨٥٦] وأما اعتراضهم بهل الخلق هو الكسب أو غيره؟ فنعم كسبنا لما ظهر منا وبطن، وكل صنعنا وجميع أعمالنا وأفعالنا، لذلك هو خلق لله عز وجل فينا كما ذكرنا لأن كل ذلك شيء وقال تعالى ﴿إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ﴾

[٨٥٧] ولكنا لا نتعدى باسم الكسب حيث أوقعه الله تعالى مخبرًا لنا بأننا نجزي بما كسبت أيدينا وبما كسبنا في غير موضع من كتابه ولا يحل أن يقال إنه كسب لله تعالى،

Çünkü Yüce Allah böyle bir şey dememiş ve sözünde de buna izin vermemiştir. Fakat biz, yüce Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu açıkladığı gibi bunların da onun yaratması olduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda yüce Allah'ın *"Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır."*[515] buyurduğu gibi "O, bizim kesbimizdir." diyebiliriz.

[858] Şeriat konusunda ve yüce Allah'tan haber verilen hususlarda onu isimlendirmeyiz. Çünkü Allah, isimleri konuşan dillerin yaratıcısıdır; isimlerin yaratıcısıdır; -kendi hariç olmak üzere- isimlendirilen varlıkların (müsemmiyat) yaratıcısıdır ve hecâ harflerine ayrılan ve bu şekilde isimlerin oluştuğu havanın yaratıcısıdır. İsimler, şanı yüce Allah tarafından yaratıldığına göre, O'nun dışındaki isimlendirilen varlıklar (müsemmiyat) Allah tarafından yaratıldığına göre, ve yine kendilerine ait şekillerde konuşan isimlendirilmiş varlıklar (müsemma) da şanı yüce Allah tarafından yaratıldığına göre Allah'ın şeriatta ortaya koymadığı ya da -Kur'ân'ı indirdiği ve bununla karşılıklı anlaşmamızı emrettiği ve yine bu kendisiyle dinini öğrendiğimiz ve öğrettiğimiz lisan ile- konuşulmasına müsaade etmediği bir ismin müsemmaya verilmesi hiç kimse için söz konusu değildir. Nitekim yüce Allah bu konuda hükmü bildirmiş ve isim takılmasına izin vermediği varlıklara (müsemma) isimler uyduran bir topluluğu reddederek şöyle buyurmuştur: *"Onlar ancak sizin ve atalarınızın (ilâh edindiğiniz şeylere) taktığınız isimlerdir. Allah, onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar (putperestler) yalnız zanna ve nefislerin arzusuna tâbi oluyorlar. Andolsun ki, kendilerine, Rableri katından yol gösterici gelmiştir. Yoksa insan (kayıtsız şartsız), her temenni ettiği şeye sahip mi olacaktır?"*[516] Böylece yüce Allah, mubahlığıyla alakalı bir nassın gelmediği, şeriatın veya genel olarak lisanın müsaade etmediği bir şekilde bir varlığa (müsemma) isim takan bir kimsenin zanna tabi olduğunu haber vermiştir. Zan ise sözün en yalanıdır (اكذب الحديث). Böylesi bir kimse hevâsına tabi olmuştur, şanı yüce olan Allah ise hevâya tabi olmayı yasaklamıştır. Nitekim yüce Allah hidayetin (الهدى) kendi katından geldiğini haber vermiş ve *"Rabbin, dilediğini yaratır ve seçer. Onların ise seçim hakkı yoktur."*[517] buyurmuştur. Dolayısıyla hiç kimsenin yüce Allah'ın doğru yolu göstermesi (hidayet) olan Kur'ân ve sünneti aşıp ileri gitmesi söz konusu değildir. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

لأنه تعالى لم يقله ولا أذن في قوله، ولا يحل أن يقال إنها خلق لنا لأن الله تعالى لم يقله ولا أذن في قوله لكن نقول هي خلق الله كما نص على أنه خالق كل شيء، ونقول هي كسب لنا كما قال تعالى ﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ﴾

[٨٥٨] ولا نسميه في الشريعة ولا فيما يخبر به عن الله عز وجل لأن الله خالق الألسنة الناطقة بالأسماء وخالق الأسماء وخالق المسميات حاشاه تعالى وخالق الهواء الذي ينقسم على حروف الهجاء فتتركب منها الأسماء. فإذا كانت الأسماء مخلوقة له لله، والمسميات دونه تعالى مخلوقة لله عز وجل والمسمون الناطقون بآلاتهم مخلوقين لله عز وجل، فليس لأحد إيقاع اسم على مسمى لم يوقعه الله تعالى عليه في الشريعة أو أباح إيقاعه عليه بإباحته الكلام باللغة التي أمرنا الله عز وجل بالتفاهم بها وبأن نتعلم بها دينه ونعلمه بها، وقد نص تعالى على هذا القول منكرًا على قوم أوقعوا اسمًا على مسميات لم يأذن الله تعالى بها ولا بإيقاعها عليه ﴿إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنتُمْ وَآبَاؤُكُم مَّا أَنزَلَ اللَّهُ بِهَا مِن سُلْطَانٍ إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنفُسُ وَلَقَدْ جَاءَهُم مِّن رَّبِّهِمُ الْهُدَىٰ ۞ أَمْ لِلْإِنسَانِ مَا تَمَنَّىٰ﴾ فأخبر عز وجل أن من أوقع اسمًا على مسمى لم يأت به نص بإيجابه أو بالإذن فيه بالشريعة أو بجملة اللغة فإنما يتبع الظن، والظن أكذب الحديث، وإنما يتبع هواه وقد حرم الله تعالى اتباع الهوى وأخبر تعالى أن الهدى قد جاء من عنده وقال تعالى ﴿وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ﴾ فليس لأحد أن يتعدى القرآن والسنة اللذين هما هدى الله عز وجل، وبه التوفيق.

[859] Böylece birisinin "Fiillerimiz bize ait yaratmadır." demesi ve "onlar aziz ve celil olan Allah'a ait kesblerdir." demesinin mümkün olmayacağı hususu zorunlu olarak anlaşılmaktadır. Fakat muhalefet etmenin caiz olmadığı hakikat şudur:"Söz konusu fiiller yaratma bakımından Allah'a, kesb bakımından da bize aittir."yüce Allah'ın doğru yolu göstermesinde -ki o da Kur'ân'dır- geldiği gibi. Biz, yaratmanın (halk) yoktan var etme (ibdâ') ve ihtirâ' olduğunu ve bunun bizim için söz konusu olmadığını açıklamıştık. Dolayısıyla fiillerimiz bizim halketmemiz (yaratmamız) değillerdir. Kesb ise, Allah'ın dilemesiyle bir şeyin onu taşıyana veya toplayana (cem') izafe edilmesidir. Yüce Allah, fiillerimiz konusunda böyle bir şeyle vasıflanamaz. "Bunlar, şanı yüce Allah'a ait kesbtir" şeklinde denilmesi de doğru değildir. Biz, O'nun yardımını dileriz.

[860] Onların tamamı, yüce Allah'ın cisimlerin yaratıcısı olmakla isimlendirilmesi hususunda bizimle aynı görüştedir. Yine Muammer ve Amr b. Bahr el-Câhiz hâriç, onların tamamı yüce Allah'ın -ihtiyar sahibi varlıkların fiilleri dışındaki- bütün arazların yaratıcısı olmakla isimlendirilmesi hususunda bizimle hemfikirdir. Muammer ve Câhiz dâhil olmak üzere Mu'tezilenin tamamı, yüce Allah'ın öldürmeyi ve diriltmeyi yaratan olduğu hususunda bizimle hemfikirdir. Yine onların tamamı, önceden olmayan şeyleri yoktan yaratması sebebiyle her şeyin yaratıcısı diye isimlendirilmesi hususunda bizimle aynı görüştedirler.

[861] Yüce Allah'ın diğer arazların yaratıcısı olduğu hususu -ki Mu'tezile bu hususta bize muhalefet etmiştir- burhan ile sabit olunca, bunların Allah'a ait bir yaratma (halk) diye isimlendirilmesi ve Allah'ın onların yaratıcısı olarak isimlendirilmesi gerekli olmuştur. Onların "Fiillerimiz yüce Allah'a ait bir yaratma olduğuna göre, organlarımızın sağlıklı olmaları sebebiyle zahiren söz konusu fiilleri yapmaya güç yetirilebileceği halde bu fiillerin tarafımızdan yapılmadığı düşünülmektedir." şeklindeki itirazlarına gelince, biz de -yüce Allah'ın söz konusu fiilleri yaratmaktan alıkoyabileceğini düşünmekle birlikte- organlarımızın sağlıklı olması sebebiyle dış görünüş itibarıyla istitaat sahibi olduğumuzu iddia edebiliriz. Bu ise, bunu mümkün gören kimseden kaynaklanan soyut bir küfürdür.

[٨٥٩] فصح ضرورة أنه ليس لأحد أن يقول: إن أفعالنا خلق لنا ولا أنها كسب لله عز وجل ولكن الحق الذي لا يجوز خلافه هو أنها خلق لله تعالى كسب لنا، كما جاء في هدي الله الذي هو القرآن، وقد بينا أيضًا أن الخلق هو الإبداع والاختراع وليس هذا لنا أصلًا فأفعالنا ليست هي خلقًا لنا والكسب إنما هو استضافة الشيء إلى جاعله أو جامعه بمشيئة له وليس يوصف الله تعالى، بهذا في أفعالنا فلا يجوز أن يقال هي كسب له تعالى وبه نتأيد.

[٨٦٠] وأيضًا فقد وافقونا كلهم على تسمية الباري تعالى بأنه خالق الأجسام وكلهم حاش معمرًا عمرو بن بحر الجاحظ، موافقون لنا على تسمية البارئ تعالى بأنه خالق للأعراض كلها، حاش أفعال المختارين وكلهم ومعمر والجاحظ أيضًا موافقون لنا على تسمية الباري تعالى بأنه خالق الإماتة والإحياء، وكلهم موافقون لنا على أنه تعالى إنما سمي خالقًا لكل ما خلق لإبداعه إياه ولم يكن قبل ذلك.

[٨٦١] فإذا ثبت بالبرهان اختراعه تعالى لسائر الأعراض التي خالفونا فيها وجب أن يسمى خلقًا له عز وجل ويسمى هو تعالى خالقًا لها. وأما اعتراضهم بأنه إذا كانت أفعالنا خلقًا لله تعالى وكان متوهمًا منا ومستطاعًا عليه في ظاهر أمرنا بسلامة جوارحنا ألا تكون تلك الأفعال فقد ادعينا أننا مستطيعون في ظاهر الأمر بسلامة الجوارح، وأنه متوهم منا منع الله من أن يخلقها وهذا كفر مجرد ممن أجازه.

[862] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu bizim için değil, hakikatte Mu'tezile için gereklidir. Çünkü onlar, hakikatte fiilleri terk etmeye ve yüce Allah'ın kesin olarak olacağını bildiği ve bundan bir çocuğu yaratacağını bildiği birleşmeyi (vat') terk etmeye kadir olduklarını ve buna güç yetirdiklerini kabul etmektedirler. Yine onlar, yüce Allah'ın olacağını kesin olarak bildiği ve bundan dolayı ölümün vuku bulacağını ve katında belirlenmiş olan ecelin gerçekleşeceğini bildiği darbı/dayak atmayı terk etmeye kadir olduklarını da iddia etmişlerdir. Yine onlar, yüce Allah'ın gerçekleşeceğini vekendisinden yiyecek ve geçimin sağlanacağı bitkilerin olacağını kesin olarak bildiği ekme ve dikme fiiline terk etmeye kadir olduklarını iddia etmişlerdir. Böylece onlara, yüce Allah'ı çocuklarını yaratmaktan ve birini öldüren kimseyi öldürmekten men etmeye kadir olmaları kaçınılmaz olarak gereklidir.

[863] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir kimse bu noktaya varmış ise, onun, ya muhsin bir tövbekâr olarak ya da kovulmuş, yoldan çıkmış, mukallid ve umudunu kesmiş bir kimse olarak kendi nefsine dönmesi kaçınılmazdır. Ya da kendi görüşünün peşine düşmeye devam eder ve böylece o, duyuların ve müşahedenin zarureti ile aklın ve Kur'ân'ın zaruri kurallarına muhalefeti sebebiyle kaçınılmaz olarak küfre düşer. Başarı yüce Allah'ın inayeti iledir.

[864] Bize gelince, bizim buradaki cevabımız şöyledir: Biz, yapacağımızı bilmediğimiz bir şeyi yapmaya asla güç yetiremeyiz, yüce Allah'ın yapacağımızı bildiği bir şeyi de terk etmeye güç yetiremeyiz; Allah'ın ilmini neshetmeye de asla güç yetiremeyiz; yine Allah'ın yapılmasını emrettiği bir şeyi yapmada O'nu tekzip etmeye de güç yetiremeyiz. . Biz her ne kadar işin zâhirinde sadece Allah'ın bildiği şeylerin meydana geleceği demek olan İstitaat kavramını kullansak da bu mutlak manada istitaat değil izâfi bir istitaattir. Fakat biz şöyle deriz: O, uzuvlarının sağlıklı olması sebebiyle istitaat sahibidir. Yani o, sadece, fiilin kendinden meydana gelmesi umulan bir kimsedir.

[865] Eğer onlar, "Yüce Allah, yapmayacağınızı bildiği bir ameli yapmanızı sizlere emrettiğine göre, bu durumda "sözünü yalanlamanızı ve amelini iptal etmenizi size emretmiştir." derlerse, onlara şöyle cevap veririz: Durum incelendiğinde, "Yüce Allah'ın, kendisine emrettiği hususu yapmayacağını bildiği bir kimseye bir şeyi emretmesi âciz bırakmaya yönelik bir emirdir.

[٨٦٢] **قال أبو محمد**: وهذا لازم للمعتزلة على الحقيقة لا لنا لأنهم القائلون إنهم يقدرون ويستطيعون على الحقيقة على ترك أفعالهم وعلى ترك الوطء الذي قد علم الله تعالى أنه لا بد أن يكون، وأنه يخلق منه الولد، وعلى ترك الضرب الذي قد علم الله أنه لا بد أن يكون، وأنه يكون منه الموت وانقضاء الأجل ٥ المسمى عنده، وعلى ترك الحرث والزرع الذي قد علم الله تعالى أنه لا بد أن يكون، وأن يكون منه النبات الذي تكون منه الأقوات والمعاش فيلزمهم ولا بد أنهم قادرون على منع الله تعالى مما قد علم وقال أنه سيفعل.

[٨٦٣] **قال أبو محمد**: ومن بلغ ههنا فلا بد أن يرجع إما تائبًا محسنًا إلى نفسه أو خاسئًا غاويًا مقلدًا منقطعًا أو يتمادى على طرد قوله فيكفر، ولا بد مع ١٠ خلافه لضرورة الحس والمشاهدة، وضرورة العقل والقرآن، وبالله تعالى التوفيق.

[٨٦٤] وأما نحن فجوابنا ها هنا أننا لم نستطع قط على فعل ما لم يعلم الله أننا سنفعله ولا على ترك ما علم أننا نفعله ولا على فسخ علم الله تعالى أصلًا ولا على تكذيبه عز وجل في فعل ما أمر تعالى به، وإن كنا في ظاهر الأمر نطلق ما أطلق الله تعالى من الاستطاعة التي لا يكون بها إلا ما علم الله تعالى أنه يكون ولا ١٥ مزيد، وهي استطاعة بإضافة لا استطاعة على الإطلاق لكن نقول: هو مستطيع بصحة جوارحه أي أنه متوهم، كون الفعل منه فقط.

[٨٦٥] فإن قالوا: أفأمركم الله تعالى بأن تكذبوا قوله وتبطلوا علمه إذ أمركم بفعل ما علم أنه لا تفعلونه قلنا عند تحقيق الأمر فإن أمره عز وجل لمن علم أنه لا يفعل ما أمر به أمر تعجيز

Nitekim yüce Allah'ın *"De ki: "İster taş olun ister demir..."*[518] şeklindeki sözü böyledir. Yine yüce Allah'ın *"Her kim Allah'ın ona (peygamberine) dünyada da âhirette de asla yardım etmeyeceğini düşünüyorsa, bir çaresini bulup göğe uzansın da (ona yapılan yardımı) kessin, sonra baksın, bulduğu çare öfkelendiği şeyi ortadan kaldırabilecek mi?"*[519] meâlindeki sözü de böyledir.

[866] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezile bu konuda tereddüt etmiş ve bazıları "Zeyd şâyet öldürülmemiş olsa idi elbette yaşayacaktı." demiştir. Ebu'l-Hüzeyl ise, "Zeyd şâyet öldürülmemiş olsa idi elbette ölecekti." demiştir. Zeyd öldürülmemiş olsa idi yaşayacağını kabul edenler, yüce Allah'ın *"Herhangi bir kimseye uzun ömür verilmez yahut ömrü kısaltılmaz ki bu bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da yazılı) olmasın."*[520] sözü konusunda ve Allah Resulünün (s.a.) *"Her kim ecelinin tehir edilmesini arzu ederse sıla-i rahimde bulunsun (akrabasını ziyaret etsin)."*[521] sözü hakkında görüş ayrılığına düştüler.

[867] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezilenin bu konuda hiçbir delili yoktur. Aksine söz konusu nasların zâhiri, onların aleyhine bir delildir. Çünkü Kur'ân'ın indirildiği bu lisanda "naks (noksanlık) izâfîdir. Zorunlu olarak biliriz ki yüce Allah birisine yüz yıl ömür verse bir başkasına da seksen yıl ömür verse, seksen yıl ömrü olanın diğerinden yirmi yıl noksan ömrü olmuş olur. İşte bu âyetin zâhirî anlamıdır. Bu âyetin hakiki manası dikkate alınmalıdır. Aklı olmayan kimsenin, Allah'ın kullarının hükümleri altında icraatta bulunduğu "Eğer onlar Zeyd'i darp ederlerse Allah onu öldürür, eğer darp etmezlerse onu öldürmez." şeklinde zannettiği gibi veya İlmi kesin ve kat'i olmayan bir kimsenin "Allah Zeyd'i belki yüz yıl, belki de daha az yaşatır." şeklinde zannettiği gibi değildir. Çünkü bu bizatihi "bedâ'"dır[522]. Bu görüşten Allah'a sığınırız. Bilakis yaratmanın hepsi, aziz ve celil olan Allah'ın emri ve bilgisi dâhilinde gerçekleşmiştir. Yüce Allah'ın olacağını ve olmayacağını bildiği bir şeyi aşmaya hiç kimsenin gücü yetmez. Ancak bir şeyin meydana geleceği bilgisi, Allah'ın ilminde mevcut olması durumu müstesnadır. Nitekim öldürme eylemi, ölüm türlerinden biridir.

كقوله ﴿قُل كُونُواْ حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا﴾ وكقوله ﴿مَن كَانَ يَظُنُّ أَن لَّن يَنصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ﴾

[٨٦٦] **قال أبو محمد**: وقد تحيرت المعتزلة ها هنا حتى قال بعضهم: لو لم يقتل زيد لعاش، وقال أبو الهذيل: لو لم يقتل لمات، وشغب القائلون بأنه لو لم يقتل لعاش، بقول الله عز وجل ﴿وَمَا يُعَمَّرُ مِن مُّعَمَّرٍ وَلَا يُنقَصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ﴾ وبقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: من سره أن ينسأ في أجله فليصل رحمه.

[٨٦٧] **قال أبو محمد**: وكل هذا لا حجة لهم فيه بل هو بظاهره حجة عليهم، لأن النقص في اللغة التي بها نزل القرآن إنما هو من باب الإضافة، وبالضرورة علمنا أن من عمر مائة عام وعمر آخر ثمانين سنة. فإن الذي عمر ثمانين نقص من عدد عمر الآخر عشرين عامًا فهذا هو ظاهر الآية ومقتضاها على الحقيقة لا على ما يظنه من لا عقل له من أن الله تعالى جار تحت أحكام عباده إن ضربوا زيدًا أماته. وإن لم يضربوه لم يمته، ومن أن علمه غير محقق فربما أعاش زيدًا مائة سنة، وربما أعاشه أقل، وهذا هو البداء بعينه، ومعاذ الله تعالى من هذا القول، بل الخلق كله مصرف تحت أمر الله عز وجل وعلمه فلا يقدر أحد على تعدى ما علم الله تعالى أنه يكون ولا يكون ألبتة، إلا ما سبق في علمه أنه يكون والقتل نوع من أنواع الموت

Her kim öldürülen kişi hakkında "Şâyet öldürülmese idi ölür müydü, yoksa yaşar mıydı?" diye sorarsa, onun sorusu aptallık olur. Çünkü o, "şâyet bu ölü, ölmese idi, ölüyor mu olurdu yoksa ölmüyor mu?" diye sormuş olur. Bu ahmaklıktır. Çünkü öldürme eylemi, -tıpkı humma ya da taun ve diğer benzeri öldürücü hastalıkların bunlardan kaynaklanan ölümlere sebep oldukları gibi- öldürülen kimse için ölümün illetidir. Bunların arasında bir fark yoktur.

[868] Hz. Peygamberin (s.a.) *"Her kim ecelinin tehir edilmesini arzu ederse sıla-i rahimde bulunsun (akrabasını ziyaret etsin)"*[523] sözüne gelince, bu sahîh olup Kur'ân'a ve müşahedenin gerekli kıldığına muvafıktır. Bunun manası ise şudur: Yüce Allah ezelde Zeyd'in akrabalarını ziyaret edeceğini bilir. İşte bu, Zeyd'in şöyle bir ömre baliğ olmasının sebebidir. Dünyadaki her bir ecel de böyledir. Çünkü söz konusu kimsenin zaman açısından şöyle bir ömür yaşayacağıYüce Allah'ın bilgisi dâhilindedir. Şüphesiz ki yüce Allah, şu zaman zarfında, kulunun yiyecek ve içeceklerle besleneceğini, havayı teneffüs edeceğini ve öldürücü bela ve musibetlerden güvende olacağını bilmiş ve bunu takdir etmiştir. Bu durum, söz konusu şahsın tamamlaması gerekli olan bu müddete ulaşmasının sebebidir. Sebep ve müsebbep, bütün bunlar, yüce Allah'ın ilmine sebkat etmiştir (ilminde önceden mevcuttur). Yüce Allah, *"Benim katımda söz değiştirilmez ve ben kullara zulmedici değilim."*[524] şeklinde buyurduğu gibi, hükmünü değiştirmez.

[869] Şâyet bundan farklı bir şey olmuş olsa idi, zorunlu olarak bedâ' gerekirdi ve bu durumda o, olacak şeyler konusunda "Olacak mı, olmayacak mı?" şeklinde bilgisiz ve şüpheye düşmüş ya da genel olarak câhil olurdu. Bu ise yaratıcının değil, yaratılmışların sıfatıdır. Bu, bu görüşü kabul eden kimseden kaynaklanan bir küfürdür. Onlar ise bunu kabul etmezler.

[870] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kur'ân'ın âyetleri, dediklerimizin doğruluğuna şahitlik eder. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"De ki: "Evlerinizde dahi olsaydınız, üzerlerine öldürülmesi yazılmış bulunanlar mutlaka yatacakları (öldürülecekleri) yerlere çıkıp gideceklerdi."*[525]; *"De ki: "Eğer siz ölümden ya da öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçmak size asla fayda vermeyecektir."*[526] *"Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır."*[527]

فمن سأل عن المقتول لو لم يقتل لكان يموت أو يعيش؟ فسؤاله سخيف لأنه إنما يسأل لو لم يمت هذا الميت أكان يموت أو كان لا يموت، وهذه حماقة جدًا لأن القتل علة لموت المقتول، كما أن الحمى القاتلة والبطن القاتل، وسائر الأمراض القاتلة، علل للموت الحادث عنها ولا فرق.

٥ [٨٦٨] وأما قول رسول الله صلى الله عليه وسلم: من سره أن ينسأ في أجله فليصل رحمه. فصحيح موافق للقرآن ولما توجبه المشاهدة وإنما معناه أن الله عز وجل لم يزل يعلم أن زيدًا سيصل رحمه، وأن ذلك سبب إلى أن يبلغ من العمر كذا وكذا، وكذا كل حي في الدنيا لأن من علم الله تعالى أن سيعمره كذا وكذا من الدهر. فإنه تعالى قد علم وقدر أنه سيتغذى بالطعام والشراب، ويتنفس ١٠ بالهواء، ويسلم من الآفات القاتلة تلك المدة التي لا بد من استيفائها والمسبب والسبب كل ذلك قد سبق في علم الله عز وجل كما هو لا يبدل قال تعالى ﴿مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ﴾

[٨٦٩] ولو كان على غير هذا لوجب البداء ضرورة، ولكان غير عليم بما يكون، متشككًا فيه لا يكون أم لا يكون؟ جاهلًا به جملة وهذه صفة المخلوقين، ١٥ لا صفة الخالق وهذا كفر ممن قال به وهم لا يقولون بهذا.

[٨٧٠] **قال أبو محمد**: ونص القرآن يشهد بصحة ما قلنا قال الله تعالى عز وجل ﴿لَّوْ كُنتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ﴾ وقال تعالى ﴿قُل لَّن يَنفَعَكُمُ الْفِرَارُ إِن فَرَرْتُم مِّنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ﴾ وقال تعالى ﴿أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِككُّمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشَيَّدَةٍ﴾

[871] Yüce Allah, görüşlerinden dolayı Mu'tezile ekolünü reddedecek şekilde şöyle buyurmuştur: *(Onlar), kendileri oturup kaldıkları hâlde kardeşleri için, "Eğer bize uysalardı, öldürülmezlerdi." diyen kimselerdir. De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz kendinizden ölümü savın."*[528] *Ey iman edenler! Kardeşleri sefere veya savaşa çıktığında onlar hakkında, "Onlar bizim yanımızda olsalardı, ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi." diyen inkârcılar gibi olmayın. Allah, bunu (bu düşünceyi) onların kalplerine bir hasret (yarası) olarak koydu. Allah, yaşatır ve öldürür."*[529] *"Allah'ın izni olmadıkça, hiçbir kimse iman edemez.*[530] *Allah, azabı akıllarını (güzelce) kullanmayanlara verir."*[531]

[872] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyetleri işittikten sonra bunları reddeden bir kimse küfürden uzak kalamaz. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

[873] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlardan bazıları, yüce Allah'ın *"...sonra (her birinize) bir ecel tayin etmiştir ve belirlenmiş bir ecel de O'nun katındadır."*[532] şeklindeki sözünü zikretmek suretiyle meseleyi saptırmışlardır.

[874] Ebû Muhammed şöyle dedi: Halbuki bu âyet, onların aleyhine bir delildir. Çünkü yüce Allah, herhangi bir sebep göstermeden genel olarak bir ecel tayin ettiğini açıklamıştır. Sonra yüce Allah "... *ve belirlenmiş bir ecel de O'nun katındadır."*[533] diye buyurmuştur. İşte O'nun katındaki belirlenmiş ecel, şüphesiz O'nun takdir ettiği eceldir. Zira bunun dışında bir ecel olmuş olsa idi, elbette bunlardan -kendisinde kısaltma ya da uzatma mümkün olduğunda- biri diğerine ait bir ecel olmazdı. Bu durumda da yüce Allah, onu "ecel" diye isimlendirmesinden dolayı bunu geçersiz kılmış olurdu. Bu ise, küfürdür ve bir müslüman bunu söylemez. Bir şeyin eceli, onun mîâdıdır. Öyle ki bu varlık mîâdını asla aşamaz. Aksi takdirde bu elbette ecel diye isimlendirilmezdi.

[875] Yüce Allah, kendi katında belirlenmiş olan ecelin, takdir ettiği ecelin dışındaki bir ecel olduğunu da söylememiştir. Dolayısıyla her şeyin eceli onun emrinin muktezasıdır. Biz bunu zorunlu olarak biliriz. Bu durumu yüce Allah'ın şu âyetleri açıklamaktadır:

[٨٧١] وقال تعالى منكر القول قوم جرت المعتزلة في ميدانهم ﴿الَّذِينَ قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ فَادْرَءُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ وقال تعالى﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًّى لَّوْ كَانُوا عِندَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَٰلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ﴾ وقال تعالى ﴿وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَن تُؤْمِنَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ﴾

[٨٧٢] **قال أبو محمد:** وهذه نصوص لا يبعد من ردها بعد ان سمعها عن الكفر، نعوذ بالله من الخذلان.

[٨٧٣] **قال أبو محمد:** وموه بعضهم بأن ذكر قول الله تعالى ﴿ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِندَهُ﴾

[٨٧٤] **قال أبو محمد:** وهذه الآية حجة عليهم لأنه تعالى نص على أنه قضى أجلًا ولم يقل لشيء دون شيء لكن على الجملة ثم قال تعالى ﴿وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِندَهُ﴾ فهذا الأجل المسمى عنده هو الذي قضى بلا شك إذ لو كان غيره لكان أحدهما ليس أجلًا للآخر إذا أمكن التقصير عنه أو مجاوزته ولكن الباري تعالى مبطلًا إذ سماه أجلًا وهذا كفر لا يقوله مسلم، وأجل الشيء هو معياده الذي لا يتعداه أصلًا وإلا فليس يسمى أجلًا ألبتة.

[٨٧٥] ولم يقل تعالى إن الأجل المسمى عنده هو غير الأجل الذي قضى فأجل كل شيء مقتضى أمره بالضرورة نعلم ذلك، ويبين ذلك قوله تعالى

"(Her milletin belli bir eceli vardır.) Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler."[534]; *"Allah, eceli geldiğinde hiçbir kimseyi asla ertelemez."*[535]. Yüce Allah aynı şekilde haber vermiş ve şöyle buyurmuştur: *"Hiçbir kimse Allah'ın izni olmadan ölmez. Ölüm belirli bir süreye göre yazılmıştır."*[536] Böylece bütün âyetler bizim görüşümüz olan hakikati ve bunun dışındakini söyleyenlerin tekzip edilmesini ortaya koymuştur. Başarı yüce Allah'ın inayeti iledir.

[876] Rızıklara gelince, yüce Allah bize haber vermiş ve şöyle buyurmuştur: *"Allah, sizi yaratan, sonra size rızık veren, sonra sizi öldürecek ve daha sonra da diriltecek olandır..."*[537] ve *"Sizleri (erkekli dişili) eşler hâlinde yarattık."*[538]

[877] Helal olan mal ve servet için, "Allah onu bize rızık olarak vermiştir." deriz. Yine helal olan kadın için, "Allah bizi onunla evlendirmiştir ya da onu bize mülk olarak vermiştir." deriz.

[878] Haksız yere bir malı ya da bir kadını alan kimseye gelince, "Yüce Allah onu bize rızık olarak vermiştir ya da onu bize mülk olarak vermiştir. Veyahut yüce Allah bizzat o malı bize vermiştir; onu bize eş olarak vermiştir; onu bize mülk olarak vermiştir; Allah bizi onunla evlendirmiştir." şeklinde biz söz söylememiz caiz değildir. Çünkü yüce Allah bunu söylememiz hususunda bizi serbest bırakmamıştır. Nitekim biz "İsimlendirme yüce Allah'a aittir, bize değil" şeklinde demiştik. Fakat biz, "Yüce Allah, bu mal ve bu kadın ile bizi sınadı, bu ikisi ile bizi imtihan etti, bunlar sebebiyle dalâlete düşürdü, o ikisine sahip olmamızı ve onları kullanmamızı yarattı" deriz. Ancak biz isimlendirme konusunda zikrettiğimiz üzere şöyle demeyiz: "Yüce Allah bizi haramla doyurdu, bize haramı mubah kıldı ve bize haram verdi." Başarı yüce Allah'ın inayeti iledir.

[879] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Fiilleriniz size ve yüce Allah'a ait olduğuna göre, bu durum fiilleriniz konusunda Allah'a ortak olmanızı zorunlu kılmış değil midir?" şeklindeki görüşlerine gelince, onlara -Allah'ın tevfik ve yardımıyla- şöyle cevap veririz: Şüphesiz bu -onların aleyhine döndüğü halde- çarpıtmaya çalıştıkları şeylerin en çirkinidir. Çünkü onlar, "İnsanlar, arazların bir kısmını oluşturan kendi fiillerini icat edip yaratırlar.

﴿فَإِذَا جَاء أَجَلُهُمْ لاَ يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلاَ يَسْتَقْدِمُونَ﴾ قال ﴿وَلَن يُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجَلُهَا﴾ وقد أخبرنا تعالى بذلك أيضًا فقال ﴿وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَن تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُّؤَجَّلًا﴾ فتظاهرت الآيات كلها بالحق الذي هو قولنا وبتكذيب من قال غير ذلك، وبالله تعالى التوفيق.

٥ [٨٧٦] وأما الأرزاق فإن الله تعالى أخبرنا فقال ﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ﴾ وقال تعالى ﴿وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا﴾

[٨٧٧] فكل مال حلال فإنما نقول: إنه تعالى رزقنا إياه وكل امرأة حلال فإنا نقول: إن الله تعالى زوجنا إياها أو ملكنا إياها.

[٨٧٨] وأما من أخذ مالًا بغير حق أو امرأة بغير حق، فلا يجوز أن نقول
١٠ إنه تعالى رزقنا إياه ولا أن الله تعالى ملكنا إياه، ولا أن الله أعطانا إياه، ولا أن الله تعالى زوجنا إياها ولا أن الله تعالى ملكنا إياها، ولا أنكحنا إياها لأن الله تعالى لم يطلق لنا أن نقول ذلك. وقد قلنا: إن الله تعالى له التسمية لا لنا لكن نقول إن الله ابتلانا بهذا المال، وبهذه المرأة وامتحنا بهما، وأضلنا بهما وخلق تملكنا إياهما ونكاحها لنا واستعمالنا إياهما، ولا نقول: إنه أطعمنا الحرام ولا أباح لنا الحرام
١٥ ولا وهب لنا الحرام ولا آتانا الحرام كما ذكرنا من التسمية، وبالله تعالى التوفيق.

[٨٧٩] **قال أبو محمد**: وأما قولهم أليس إذا كانت أفعالكم لكم ولله تعالى فقد أوجب إنكم شركاؤه فيها؟ فالجواب وبالله تعالى التوفيق إن هذا من أبرد ماموهوا به وهو عائد عليهم، لأنهم يقولون إنهم يخترعون أفعالهم ويخلقونها، وهي بعض الأعراض

Yüce Allah da diğer arazları icat edip yaratır." şeklinde derler. Bu ise şirkin ta kendisidir ve gerçek anlamdaki teşbihtir, o da yaratmaktır. Yüce Allah bundan münezzehtir.

[880] Bize gelince, ifade ettiğimiz konularda şanı yüce olan Allah'a ait bir ortaklığın zorunluluğu bizi ilzam etmez. Çünkü ortaklık, iki ortağın ortak oldukları hususta ittifak etmeleri (birlikte hareket etmeleri) dışında bir şey gerektirmez.Bunun delili şudur: Bizim ve Mu'tezile ekolüne mensup olanların icmâsı ile mallarımız hem bize ait hem de Allah'a ait mülklerdir. Bu durum, bizim açımızdan mülkiyetin yönlerinin farklı olmasından dolayı mallarımız konusunda ortaklar olmamızı zorunlu kılmaz. Çünkü biz şöyle demiştik: Şanı yüce Allah maliktir, mülkün yaratılması ona aittir. Bu konuda o, bizi yönlendiren ve mülkü dilediği şekilde nakledendir. Öte yandan mülk, bizim mülkümüzdür. Çünkü mülk, bize ait bir kesbtir/kazanmadır ve Allah'ın bize mubah kıldığı şekilde mülk konusunda tasarruf etmek ve ona hükmetmek bize bırakılmıştır.

[881] Bunlara ilaveten biz, Muhammed'in (s.a.) Allah'ın elçisi olduğunu bilmekteyiz; yüce Allah da bunu bilmektedir. Bu, ilim konusunda Allah'a ortaklar olmamızı gerektirmez. Çünkü keyfiyetler farklıdır. Bizim ilmimiz, bizim dışımızda olan ve bize yüklenmiş bir arazdır. Allah'ın ilmi ise zatının dışında değildir. Bunun örnekleri, ancak uzun bir zamanda sayılabilecek kadar gerçekten çoktur. Bilakis bu örnekleri sadece bir olan ve eşi benzeri olmayan yüce Allah ayrıntılı bir şekilde sayabilir. Onlara göre bütün bu konularda Allah ile bizim aramızda bir iştirak (ortaklık) gerekli omadığı halde bu nasıl olur? Yine iştirak konusunda bir müdahalenin olmadığı her bir konuda yüce Allah'ın ortakları olmamız nasıl gerekli olur? Halbuki fiillerimizi Allah yaratmıştır, dolayısıyla O, fiillerimizi yaratan manasında onların fâilidir. Biz de fiillerimizin bizden zuhur etmeleri ve bize yüklenmiş olmaları anlamında fiillerimizin fâiliyiz. Dolayısıyla bu, yüce Allah'ın fiilinden farklıdır.

[882] Ashabımızdan bazıları ise fiillerin yaratılış bakımınından Allah'a, kesb bakımından da bize ait olduğunu söylemiştir.

وأن الله تعالى يفعل سائر الأعراض ويخلقها ويخترعها، فهذا هو عين الإشراك والتشبيه في حقيقة المعنى وهو الاختراع تعالى الله عن ذلك علوًا كبيرًا.

[٨٨٠] وأما نحن فلا يلزمنا إيجاب الشركة لله تعالى فيما قلنا لأن الإشراك لا يجب بين المشتركين إلا باتفاقهما فيما اشتركا فيه، وبرهان ذلك أن أموالنا ملك لنا وملك لله عز وجل بإجماع منا ومنهم، وليس ذلك بموجب أن تكون شركاؤه فيها، لاختلاف جهات الملك لأن الله تعالى إنما هو مالك لها لأنها مخلوقة له تعالى، وهو مصرفنا فيها وناقلها عنا وناقلنا عنها، كيف شاء الله تعالى، وهي ملكنا لأنها كسب لنا، وملزمون إحكامها ومباح لنا التصرف فيها بالوجوه التي أباحها الله تعالى لنا.

[٨٨١] وأيضًا فنحن عالمون بأن محمدًا رسول الله والله تعالى عالم بذلك، وليس ذلك موجبًا لأن نكون شركاءه في ذلك العلم، لاختلاف الأمر في ذلك، لأن علمنا عرض محمول فينا وهو غيرنا، وعلم الله تعالى ليس هو غيره، ومثل هذا كثير جدًا لا يحصى إلا في دهر طويل بل لا يحصيه مفصلًا إلا الله وحده لا شريك له، فكيف ولم يجب الاشتراك ألبتة بين الله تعالى وبيننا عندهم في هذه الوجوه كلها؟ ولا وجب أن يكون شركاؤه في شيء ليس للاشتراك ألبتة فيه مدخل، وهو خلقه تعالى لأفعالنا فهو فاعل لها بمعنى مخترع لها ونحن فاعلون لها بمعنى أنها ظهورها محمولة فينا، وهذا خلاف فعل الله تعالى لها.

[٨٨٢] وقد قال بعض أصحابنا: بأن الأفعال لله تعالى من جهة الخلق، وهي لنا من جهة الكسب.

[883] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ben, Ebu'l-Hasan Mu'tezilî diye künyelenen Şeyh Trablusî ile birlikte bu konuyu müzakere etmiştim. O, bana şöyle dedi: "Fiillerin yönleri vardır ve onlardan bazıları zaiddir. Sonra o şöyle demiştir: Onlar araz değildir. Arazlar araz taşımazlar ve sıfatlar da sıfat taşımazlar.

[884] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, söyleyen kimsenin câhilliğini gösterir ve kelâmcıların saçmalıklarından ve tartışmalarından fâsid bir kaziyyedir; Kur'ân'ın, aklın, dil ehlinin icmâsının ve müşahedenin reddettiği bir görüştür.

[885] Kur'ân'a gelince, şüphesiz ki yüce Allah *"büyük bir azap"*[539] ve *"elîm bir azap"*[540] diye buyurmaktadır. Ayrıca şu âyetler de bu meyandadır: *"Biz onlara (âhiretteki) en büyük azaptan önce (dünyadaki) yakın azabı elbette tattıracağız."*[541]; *"Büyük bir sihir yaptılar."*[542]; *"... ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi."*[543]; *"... Şüphesiz şeytanın hilesi zayıftır."*[544]; *"Onlar da, çok büyük bir tuzak kurdular."*[545]; *"Şüphesiz sizin tuzağınız çok büyüktür."*[546]; *"Rabbim diyor ki, o, sapsarı, rengi, bakanların içini açan bir sığırdır" dedi."*[547]; *"Onların kinleri konuşmalarından apaçık ortaya çıkmıştır."*[548]; *"Güzel sözler ancak O'na yükselir. Sâlih ameli de güzel sözler yükseltir."*[549]; *"İşte bu sizin, Rabbiniz hakkında beslediğiniz zannınızdır. (O, sizi mahvetti de ziyâna uğrayanlardan oldunuz.)"*[550]; *"Bu, Allah'ı gazaplandıran şeylere uydukları içindir."*[551]; *"Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada (Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir.)"*[552]; *"Ateş yüzlerini yalar (ve onlar orada sırıtır kalırlar.)"*[553]; *"... Böylece (zulümleri sebebiyle) onları yıldırım çarptı."*[554]; *"... Yerden biten şeylerden..."*[555]; *"... Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yarılır da içinden sular çıkar."*[556]; *"O, gökten su indirdi de dereler kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü."*[557]; *"... Köpüğe gelince sönüp gider. İnsanlara yararlı olan ise yerde kalır."*[558]; *"... İnsanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde,"*[559]

[٨٨٣] **قال أبو محمد**: وقد تذاكرت هذا مع شيخ طرابلسي يكنى أبا الحسن معتزلي فقال لي: وللأفعال جهات، وزاد بعضهم فقال أو ليست أعراضًا، والعرض لا يحمل العرض، والصفة لا تحمل الصفة.

[٨٨٤] **قال أبو محمد**: وهذا جهل من قائله، وقضية فاسدة من أهذار المتكلمين ومشاغبهم، وقول يرده القرآن والمعقول والإجماع من جميع اللغات والمشاهدة.

[٨٨٥] فأما القرآن فإن الله تعالى يقول ﴿عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ و﴿عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ ﴿وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الأَدْنَى دُونَ الْعَذَابِ الأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾ وقال تعالى ﴿وَأَنبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا﴾ وقال تعالى ﴿إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا﴾ وقال تعالى ﴿وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًا﴾ وقال تعالى ﴿إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ﴾ وقال تعالى ﴿وَجَاءُوا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ﴾ وقال تعالى ﴿صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا﴾ وقال تعالى ﴿قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ﴾ وقال تعالى ﴿إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ﴾ وقال تعالى ﴿وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ﴾ وقال تعالى ﴿اتَّبَعُوا مَا أَسْخَطَ اللَّهَ﴾ وقال تعالى ﴿فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ﴾ وقال تعالى ﴿تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ﴾ وقال تعالى ﴿فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ﴾ وقال تعالى ﴿مِمَّا تُنْبِت الْأَرْض﴾ وقال تعالى ﴿لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ﴾ وقال تعالى ﴿فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ﴾ وقال تعالى ﴿فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَّابِيًا﴾ ﴿فَأَمَّا الزبد فَيَذْهَبُ جُفَآءً وَأَمَّا مَا يَنفَعُ الناس فَيَمْكُثُ فِي الأَرْضِ﴾ وقال تعالى ﴿وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنفَعُ النَّاسَ﴾

[886] Ebû Muhammed şöyle dedi: Böylece yüce Allah, azabı, büyük ve elim olmakla vasıflandırmış ve azapta daha büyük ve daha aşağı derecelerin bulunduğunu haber vermiştir. Aynı şekilde bitkileri güzel bir şekilde yetiştirmekle, şeytanın hilesini zayıflıkla, kadınların hilesini büyük olmakla, tuzağı büyüklükle, sihri etkili ve büyük olmakla; rengi sarılıkla vasıflandırmıştır. Ayrıca yüce Allah, onların kinlerinin ortaya çıktığını, güzel sözün yüce Allah'a yükseldiğini, güzel sözün sâlih ameli yükselttiğini, zannın mahvettiğini, kötü amelin yüce Allah'ı öfkelendirdiğini belirtmiştir. Bunların benzeri Kur'ân'da çoktur, Allah Resulünün (s.a.) hadislerinde de büyük bir cüzde toplanabilecek kadar fazladır. Dolayısıyla ifade ettiğimiz âyetler sebebiyle yüce Allah'ın şahadetinden sonra bir müslümanın lisanı bu neviden şeyleri inkâr etmeye nasıl müsaade edebilir?

[887] Lisanlara gelince, her lisanda güzel ve çirkin suret, açık kırmızı, sarıya çalan kırmızı ve koyu kırmızı gibi bir sözün bulunduğunu hiç kimse inkâr edemez. Yine yeryüzündeki insanlardan hiçbiri "Bana filanın işini/amelini tavsif et" denilmesinde ihtilaf etmez. Bu, sıfatları belirtilen bir ameldir, filanın amelinin sıfatı şöyle şöyledir. İşte bu onların aynıyla inkâr ettikleri şeydir. Bunlar sayılamayacak kadar çoktur.

[888] Duyulara, akla ve mâ'kûle gelince, her akıl sahibi yakînî olarak bilir ki keyfiyetler daha güçlü ya da daha zayıf olmayı kabul ederler. Bu, keyfiyetin başka şeylerde bulunmayan bir özelliğidir. Bunların tamamı, arazı taşıyan bir arazdır ve sıfatı taşıyan bir sıfattır.

[889] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu konuda birisi bana muarazada bulunmuş ve şöyle demişti: "Araz, bir diğer arazı taşıyor olsa idi, bu arazın başka bir arazı taşımasından dolayı bu şekilde ebediyete kadar devam ederdi. Bu ise, nihayeti olmayan arazların varlığını gerekli kılar. Bu bâtıldır."

[890] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunun üzerine şöyle dedim: Müşahede edilen hususlar, bu tutarsız iddia sebebiyle reddedilemez. Zikrettiğim bu husus [bunu] ilzam etmez. Çünkü biz, "Her arazın, ebedî olarak bir arazı taşıması zorunludur." demedik. Fakat biz şöyle dedik:

[٨٨٦] **قال أبو محمد**: فوصف الله تعالى العذاب بالعظيم بالإيلام، وبأن فيه أكبر وأدنى، ووصف النبات بالحسن، وكيد الشيطان بالضعف، وكيد النساء بالعظم، والمكر بالكبر، والسحر بالعظم، واللون بالمفقوع، وذكر أن البغضاء تبدو، وأن الكلام الطيب يصعد إليه تعالى، وأن الأعمال الصالحة ترفع الكلام الطيب، وأن الظن يردي، وأن العمل الرديء يسخط الله تعالى، ومثل هذا في القرآن وسنن رسول الله صلى الله عليه وسلم أكثر من أن يجمع إلا في جزء ضخم فكيف يساعد أمرًا مسلمًا لسانه على إنكار شيء من هذا بعد شهادة الله عز وجل بما ذكرنا.

[٨٨٧] وأما إجماع اللغات فكل لغة لا ينكر أحد فيها القول بصورة حسنة وصورة قبيحة، وحمرة مشرقة وحمرة مضيئة وحمرة كدرة ولا يختلف أحد من أهل الأرض في أن يقول صف لي عمل فلان، وهذا عمل موصوف، وصفة عمل كذا وكذا وهذا هو الذي أنكروا بعينه، وهو أكثر من أن يحصى،

[٨٨٨] وأما الحس والعقل والمعقول فبيقين يدري كل ذي فهم أن الكيفيات تقبل الأشد والأضعف، هذه خاصية الكيفية التي توجد في غيرها، وكل هذا عرض يحمل عرضًا، وصفة تحمل صفة.

[٨٨٩] **قال أبو محمد**: وقد عارضني بعضهم في هذا فقال لو أن العرض يحمل العرض لحمل ذلك العرض عرضًا آخر، وهكذا أبدًا وهذا يوجب وجود أعراض لا نهاية لها وهذا باطل.

[٨٩٠] **قال أبو محمد**: فقلت إن المشاهدات لا تدفع بهذه الدعوى الفاسدة، وهذا الذي ذكرت لا يلزم لأننا لم نقل إن كل كل عرض فواجب أن يحمل أبدًا لكننا نقول:

Arazlardan bazıları, -zikrettiğimiz gibi- diğer arazları taşırlar, bazıları da taşımazlar. Bu, yüce Allah'ın tertip ettiği ve yarattığı şekilde cereyan eder. Bunların tamamının kendilerine ait bir nihayetleri vardır. Burada duruluz ve daha ileri gitmeyiz. Bir cisim, uzunluk ve genişlik konusunda diğer bir cisimden fazla olduğunda, söz konusu ziyadenin sonsuza kadar devam etmesi gerekli değildir. Fakat bu ziyadelik, yüce Allah'ın düzenlediği yere ulaşır ve orada durur. İlmin tamamı, sadece varlıkları mâhiyetleri üzere bilmektir.

[891] Onlara "Elmanın kırmızılığı şeftalinin kırmızılığından farklı olur mu yoksa olmaz mı?" deriz. Onların belli bir sıfat hususunda buna muhalefet ettiğini kabul etmeleri gerekir, aksi takdirde onlar açıkça görülene (العيان) muhalefet etmiş olurlar.

[892] Yine onlara şöyle deriz: "Sarı renk kırmızı renkten farklı mıdır yoksa değil midir?" Buna kaçınılmaz olarak "Evet" demeleri gerekir. Bunun üzerine onlara " Kırmızının kırmızıdan farklılığı sarının kırmızıdan farklılığı mıdır yoksa değil midir? diye sorarız. Buna hayır şeklinde cevap vermeleri kaçınılmazdır. Şâyet onlar bu soruya evet şeklinde cevap vermiş olsalardı, onlara göre kırmızının sarı olması lazım gelirdi. Zira sarı, kırmızıdan ancak bir kırmızının diğer bir kırmızıveya yeşilden farklı olduğu şeyle farklı olmuştur. Böylece yakînî olarak sahîh olmuştur ki, sarı ve kırmızı iki sıfattır. Bu iki sıfat sebebiyle kırmızı ve sarı, -kırmızının diğer bir kırmızıdan ve yeşilden farklılık gösterdiği- söz konusu sıfatın dışındakilerden farklılık gösterirler. Böylece Allah'ın tertip ettiği şekilde müşahadenin zorunluluğu sebebiyle sıfatın başka bir sıfatı taşıyabileceği ve arazın da başka bir arazı taşıyabileceği hususu yakînen ortaya çıkmış oldu. Bunların tamamının kaçınılmaz olarak bir nihayeti vardır.

[893] Bu konudaki sözün özü ve vardığı nokta şudur: Bütün âlem taşıyıcı cevher ve bunlara yüklenmiş olan arazlardır, daha fazla söze gerek yoktur. Cevherin cinsleri ve nevileri vardır. Arazın da cinsleri ve nevileri vardır. Cinsler ve neviler sınırlıdır (mahsurdur). Biz, daha önce *"et-Takrîb"* adlı kitapta bunların esasını delillerle açıklamıştık. Özü şöyledir:

إن من الأعراض ما يحمل على الأعراض كالذي ذكرنا ومنها ما لايحمل الأعراض وكل ذلك جار على ما رتبه الله عز وجل وعلى ما خلقه، وكل ذلك له نهاية تقف عندها ولا يزيد، ونحن إذا وجد فيما بيننا جسم يزيد على جسم آخر زيادة ما في طوله أو عرضه، فليس يجب من ذلك أن الزيادة لا تزال موجودة إلى ٥ مالا نهاية له لكن تنتهي الزيادة إلى حيث رتبها الله عز وجل وتقف، وإنما العلم كله معرفة الأشياء على ما هي عليه فقط.

[٨٩١] ونقول لهم:أيضًا أتخالف حمرة التفاحة حمرة الخوخة أم لا؟ فلا بد لهم من أن يقروا بأنها قد تخالفها في صفة ما إلا ان ينكروا العيان.

[٨٩٢] فنقول لهم أتخالف الحمرة والصفرة أم لا؟ فلا بد أيضًا من نعم ١٠ فنقول لهم أخلاف الحمرة للحمرة هو خلاف الحمرة للصفرة أم لا؟ فلا بد من لا. ولو قالوا نعم للزمهم أن الصفرة هي الحمرة إذ كانت الصفرة لا تخالفها الحمرة إلا بما تخالف فيه تلك الحمرة الحمرة الأخرى، والخضرة فإذا في الحمرة والصفرة صفتان بهما تختلفان غير الصفة التي بها تخالف الحمرة الحمرة الأخرى، والخضرة، فقد صح يقينًا أن الصفة قد تحمل الصفة، وأن ١٥ العرض قد يحمل العرض، بضرورة المشاهدة على حسب ما رتبه الله تعالى وكل ذلك ذو نهاية ولا بد.

[٨٩٣] وتحقيق الكلام في هذه المعاني وتناهيها هو أن العالم كله جوهر حامل وعرض محمول ولا مزيد، والجوهر أجناس وأنواع والعرض أجناس وأنواع، والأجناس محصورة والأنواع، محصورة ببراهين قد ذكرناها في كتاب التقريب عمدتها

Muhakkak ki cinsler, kendi altında kısımlara ayrılmış olan nev'ilerden sayı bakımından daha azdır. Neviler de cinslerden sayı bakımından daha fazladır. Zira her bir cinsin altında iki ya da daha fazla nev'in olması gereklidir. Çokluk ve azlık, ancak başlangıç ve sonuç (mebde ve münteha) bakımından sonlu olan varlıkta zorunlu olarak vâki olur. Çünkü nihayeti olmayan bir şeyin başka bir şeyden çok olması ya da az olması ya da ona eşit olması mümkün değildir. Çünkü bunların tamamı kaçınılmaz olarak sonlu olmayı gerektirir. O zaman âlem sonludur. Çünkü âlem, sadece cevherler ve arazlardan meydana gelen cinsler ve nev'lerin dışında bir şey değildir. Manalar ise, sadece bunlardan tabir olunan şeylerdir. Bu durum bizim dediğimiz gibi olunca, varlıklar sınırları kendileri ile kaim olan sıfatlarına göre taksim edilebilirler. "İnsan nedir?" diye sormamız buna örnektir. Buna şöyle cevap veririz: "İnsan, mülevven bir varlık olup kendisinde tasarrufta bulunan bir nefse sahiptir. Bu nefisten ilimler ve sanat türleri sadır olur ve bu nefis hayatı ve ölümü kabul eder."

[894] "Cisim nedir? Nefis nedir? Renk nedir? Sanat nedir? İlim nedir? Hayat nedir? Ölüm nedir?" diye sorulursa, bu lafızların tamamını açıklar, vâki olan şeylerin tamamını resmeder ve bu şekilde cinslerin ve türlerin tamamında bunu yaptığın zaman manalar nihayete erer ve iş tamam olur. Sonsuza kadar işi götürmenin imkânı asla yoktur. Çünkü konuşulan ya da düşünülen her bir şey, elbette cinslerin ve türlerin ötesine geçemez.

[895] Cinsler ve nev'ler -açıkladığımız üzere- sınırlıdır ve sonludur. Fiilin tanımına kadar şahıslardan çıkan herşeyi sayılar kuşatmıştır/sınırlamıştır. Çünkü o, bir başlangıca sahiptir. Sayıların sınırladığı her şey, zorunlu olarak sonludur. Yine arazlardan ve diğerlerinden kaynaklanan manaların tamamı da açıkladığımız deliller sebebiyle kuşatılmış ve sınırlandırılmıştır. Şâyet biz onu sınırlamamış olsa idik, bu durum âlemdeki şeylerin hepsini bilmeyi ihata etme hususunda gücümüzü elbette zorlardı. Fakat biz zikrettiğimiz sahîh delille biliriz ki: Âlem var olduğundan beri zaman içinde cisim ve araz olarak varlık sahasına çıkan âlemdeki her şeyin sayısı belirlidir, müddeti sonludur, zatında, başlangıcında, sonunda ve sayısında bir gayeye sahiptir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

أن الأجناس أقل عددًا من الأنواع المنقسمة تحتها بلا شك والأنواع أكثر عددًا من الأجناس إذ لا بد من أن يكون تحت كل جنس نوعان أو أكثر من نوعين، والكثرة والقلة لا يقعان ضرورة إلا في ذي نهاية من مبدئه ومنتهاه لأن ما لا نهاية له فلا يمكن أن يكون شيء أكثر منه ولا أقل منه ولا مساويًا له لأن هذا يوجب النهاية ولا بد، فالعالم إذا ذو نهاية لأنه ليس شيئًا غير الأجناس والأنواع التي للجواهر والأعراض فقط، والمعاني إنما هي الأشياء المعبرة عنها بالألفاظ فقط، فإذ هذا كما ذكرنا فإنما تقسيم الأشياء بصفاتها التي تقوم منها حدودها مثل أن نقول ما الإنسان؟ فنقول: جسم ملون، ذو نفس متصرفة فيه، تمكن أن تكون متصرفة في العلوم والصناعات تقبل الحياة والموت.

[٨٩٤] فيقال ما الجسم؟ وما النفس؟ وما اللون؟ وما الصناعات؟ وما العلوم؟ وما الحياة؟ وما الموت؟ فإذا فسرت جميع هذه الألفاظ، ورسمت كل ما يقع عليه وفعلت كذلك في جميع الأجناس والأنواع فقد انتهت المعاني، وانقطعت، ولا سبيل إلى التمادي بلا نهاية أصلًا، لأن كل ما ينطبق به أو يعقل فإنه لا يعدو الأجناس والأنواع ألبتة.

[٨٩٥] والأنواع والأجناس محصورة كما بينا وكل ما خرج من الأشخاص إلى حد الفعل فقد حصره العدد، لأنه ذو مبدأ، وكل ما حصره العدد فمتناه ضرورة، فجميع المعاني من الأعراض وغيرها محصورة بما ذكرنا من البرهان. و إن لم نحصره نحن لضيق اتساعنا في الإحاطة بمعرفة كل ما في العالم، ولكن عارفون بالبرهان الصحيح الذي ذكرنا أن كل ما في العالم مما خرج إلى الوجود في الدهر مذ كان العالم من جنس أو عرض فهو كله محصور عدده، متناه أمده، ذو غاية في ذاته في مبدئه ومنتهاه، وبالله تعالى التوفيق.

[896] Bizler, kendi cismimizin his ve algılarını saymaktan âciziz. Bununla birlikte bizler kesin olarak kabul etmekteyiz ki bu hisler belli ve sonlu bir sayıya sahiptir. Âlemdeki varlıkların adetlerini sayma açısından bizim kuvvelerimizin (قوانا) yetersizliği, cevherleri ve arazlarıyla bütün cisimlerde bir nihayetin varlığının gerekliliğine itiraz eden bir kimseye imkân vermez. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[897] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Fiillerimiz yüce Allah'ın yaratması olduğuna göre sonra da yüce Allah bu fiillere göre bize azap ettiğine göre bu durumda O, yarattığı üzere bize azap etmiştir." şeklindeki sözlerine gelince, -Allah'ın tevfîk ve inayetiyle- şöyle cevap veririz: Şüphesiz bu durum zorunlu değildir. Eğer bu durum bizi ilzam ederse, onları da ilzam eder. Yüce Allah her ikisi de bizden vukû bulan irademiz ve hareketlerimize binaen bize azap ettiğine göre, o bize ait bir harekete binaen veya bize ait bir iradeye binaen bize azap etmiştir. Bilakis âlemdeki hareketin ve iradenin bütününe göre bize azap etmiştir.

[898] Eğer onlar "Allah, kendi emrinin hilafına olarak bizden vâki olan hareketimiz ve irademize binaen bizi cezalandırır." derlerse onlara şöyle deriz: Allah, emrine muhalif olarak bizden ortaya çıkan bizde yarattığı fiillere göre cezalandırır. Öyle ki bu fiillersadece bizde yaratılmalarını tercih ettiğimizden dolayı bize nispet edilmiş ve tarafımızdan iktisap edilmişlerdir. Bizde ya da bizim dışımızda yarattığı şeylerin tamamı böyle değildir. Bunların arasında fark yoktur.

[899] Şâyet yüce Allah, bizim dışımızdakilerde yarattığı şeyler sebebiyle bizi cezalandırmış olsa idi, tıpkı yüce Allah'ın, bazı kavimleri yapmadıkları ve emretmedikleri şeylere göre cezalandırmasını kabul ettiğimiz gibi, elbette bunu kabul eder ve tasdik ederdik. Nitekim yüce Allah, kendilerinden bin yıl kadar sonra gelen kimselerin yaptıklarından dolayı onları da cezalandırır. Çünkü bunlar, söz konusu fiilin benzerini yapanların ilki idiler. Nitekim yüce Allah, *"Andolsun, onlar mutlaka kendi yüklerini ve kendi yükleriyle beraber nice ağır yükleri yükleneceklerdir."*[560] buyurmuştur.

[٨٩٦] وقد نعجز نحن عن عد شعور أجسامنا، ونوقن أنها ذات عدد متناه بلا شك، فليس قصور قوانا عن إحصاء عدد ما في العالم بمعترض على وجوب وجود النهاية في جميع أشخاص جواهره وأعراضه. وبالله تعالى التوفيق.

[٨٩٧] **قال أبو محمد**: وأما قولهم إذا كان فعلنا خلقا لله عز وجل ثم عذبنا عليه فإنما عذبنا على خلقه. فالجواب وبالله تعالى التوفيق إن هذا لا يلزم، ولو لزمنا للزمهم إذا كان تعالى يعذبنا على إرادتنا وحركتنا الواقعتين منا، أن يعذبنا على كل حركة لنا أو على كل إرادة لنا بل على كل حركة في العالم وعلى كل إرادة.

[٨٩٨] فإن قالوا: لا يعذبنا إلا على حركتنا وإرادتنا الواقعين منا بخلاف أمره عز وجل.وكذلك نقول نحن أنه لا يعذبنا إلا على خلقه فينا الذي هو ظاهر منا، بخلاف أمره، وهو منسوب إلينا ومكتسب لنا، لإيثارنا إياه المخلوق فينا فقط، لا على كل ما خلق فينا أو في غيرنا ولا فرق.

[٨٩٩] ولو أخبرنا تعالى أنه يعذبنا على ما خلق في غيرنا لقلنا به ولصدقناه كما نقر بأنه يعذب أقوامًا على ما لم يفعلوه قط، ولا أمروا به، لكن على ما فعله غيرهم ممن جاء بعدهم بألف عام لأن أولئك كانوا أول من فعل مثل ذلك الفعل، قال الله تعالى ﴿وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ﴾

Yine yüce Allah, Hz. Âdem'in oğullarının birinden hikâye ederek şöyle buyurmuştur: *"Ben istiyorum ki, sen benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın."*[561]. Başka bir âyette ise yüce Allah, *"Böylece kıyamet gününde kendi günahlarını tam olarak, bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarının da bir kısmını yüklenirler. Dikkat et, yüklendikleri ne kötüdür."*[562] buyurmuştur. Bu âyetler, yüce Allah'ın *"(İnkâr edenler iman edenlere, "Yolumuza uyun da sizin günahlarınızı yüklenelim" derler.) Halbuki onların günahlarından hiçbir şey yüklenecek değillerdir."*[563] şeklindeki sözüne muhalif değildir. Bilakis her iki âyet diğeri ile müttefiktir. Çünkü Allah'ın bir kimsenin günahını başkasının yüklenmesini nefyettiği günahlar, bunları işleyenin azabından hiçbir şey eksilmeyeceği manasındadır. Bu olamaz, çünkü yüce Allah bunu reddetmiştir.

[900] Diğerinin cezasından herhangi bir şey azaltmaksızın, kendi cezâsına ilave olarak ve kat kat günahı işleyenin azabının benzerini yüklenmeye gelince, bu vâciptir ve mevcuttur. Allah Elçisi (s.a.) bu şekilde bize haber vermiştir: *"İslâm'da kötü bir adet ihdas eden bir kimse, bu günahı işleyen kimsenin günahının bir benzeri ebediyete kadar onun üzerine olur. Bu durum söz konusu günahı işleyenlerin cezasından herhangi bir şey eksiltmez."*[564] Şâyet yüce Allah, -biz ihdâs etmediğimiz halde- bizim dışımızdakilerin fiili sebebiyle bizi cezalandıracağını, yaptıklarımızın ya da itaat etiklerimizin dışındakilere göre bizi cezalandıracağını bize haber verse idi, elbette Allah'tan gelen bu hüküm hakikat ve adâletin bizatihi kendisi olurdu ve buna teslim olmak zorunlu olurdu. Fakat yüce Allah -hamd ona mahsustur- *"Siz doğru yolda olursanız, yoldan sapan kimse size zarar veremez."*[565] şeklindeki sözüyle bizi bundan emin kılmıştır.

[901] İşte bu, sadece işlediğimiz ya da amel etmeye başladığımız fiillerimizin karşılığını göreceğimize işaret etmektedir. Dolayısıyla buna iman ettik. Hamd Allah'a mahsustur.

[902] Yüce Allah'ın, bizde yarattığı hastalık ve musibetlere göre bizleri mükâfatlandırdığını ve yine -başka birisinin haksız yere bize vurması ve eziyet etmesi gibi- meydana gelmesinde bir etkimizin olmadığı dışımızdaki bir fiile göre bizi mükâfatlandırdığını kesin olarak kabul ederiz. Haksız yere öldürülen kimse için katilin öldürülmesi de böyledir. Halbuki burada öldürülen açısından bir sabır ve amel asla yoktur.

وقال تعالى:حاكيًا عن أحد ابني آدم عليه السلام أنه قال ﴿إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ﴾ وقال تعالى﴿لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُم بِغَيْرِ عِلْمٍ أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ﴾ وليس هذا معارضًا لقوله تعالى ﴿وَمَا هُم بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُم مِّن شَيْءٍ﴾ بل كلا الآيتين
٥ متفقة مع الأخرى لأن الخطايا التي نفى الله عز وجل أن يحملها أحد عن أحد هي بمعنى أن يحط حمل هذا لها من عذاب العامل بها شيئًا، فهذا لا يكون لأن الله عز وجل نفاه.

[٩٠٠] وأما الحمل لمثل عقاب العامل للخطيئة مضاعفًا زائدًا إلى عقابه غير حاط من عقاب الآخر شيئًا فهو واجب موجود، وكذلك أخبرنا رسول الله صلى
١٠ الله عليه وسلم أن: من سن سنة في الإسلام سنة سيئة كان عليه مثل وزر من عمل بها أبدًا لا يحط ذلك من أوزار العاملين لها شيئًا ولو أن الله تعالى أخبرنا أنه يعذبنا على فعل غيرنا دون أن نسنه، وأنه يعذبنا على غير فعل فعلناه أو على الطاعة له، لكان كل ذلك حقًا وعدلًا، ولوجب التسليم له ولكن الله تعالى وله الحمد قد أمننا من ذلك بقوله تعالى ﴿لا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ﴾

١٥ [٩٠١] ولحكمه تعالى أننا لا نجزي إلا بما عملنا إذا كنا مبتدئين له فآمنا ذلك ولله تعالى الحمد.

[٩٠٢] وقد أيقنا أيضًا أنه تعالى يأجرنا على ما خلقه فينا من المرض والمصائب وعلى فعل غيرنا الذي لا أثر لنا فيه كضرب غيرنا لنا ظلمًا، وتعذيبهم لنا وعلى قتل القاتل لمن قتل ظلمًا، وليس ها هنا من المقتول صبر ولا عمل أصلًا.

Katil, öldürme fiilini öldürülen kişide meydana getirdiğine göre, söz konusu kişi başkasının fiilinden dolayı mükâfatlandırılmıştır. Aynı şekilde başkasının malını alan kimse de böyledir, halbuki malı alınan kişi bu durumu ölünceye kadar bilemez.

5 **[903]** Yüce Allah'ın bizleri başkalarının fiiline veya malının yanacağını bilmeyen bir kimsenin malını yakması hususunda yüce Allah'ın fiiline göre mükâfatlandırması ile -eğer yüce Allah dilerse- buna göre bizi cezalandırması arasında ne fark vardır?

[904] "Yüce Allah hükmettiği ve yarattığı şeylere rıza göstermeyi farz 10 kılmıştır. Küfür, zina ve zulüm yüce Allah'ın yarattığı şeylerden olduğuna göre, bunlara rıza göstermeyi de bizlere gerekli kılmıştır." şeklindeki görüşlerine gelince, bizim bu konudaki cevabımız şöyledir: Aziz ve celil olan yüce Allah, yarattığı ve hükmettiği hususlarla alakalı olarak açıkladığı her şeye rıza göstermeyi bize zorunlu kılmamıştır. Bilakis Allah, nefiste ya da 15 malda meydana gelen musibetler açısından bize hükmettiği şeylere rıza göstermeyi farz kılmıştır.

[905]Ebû Muhammed şöyle dedi: Şâyet onlar yüce Allah'ın *"Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindendir."*[566] sözünü delil olarak ileri sürerlerse, cevap olarak onlara şöyle denilme- 20 lidir: -Tevfîk Allah'ın yardımıyladır- Şüphesiz bu âyet, -Mu'tezilenin tamamına karşı iki açıdan hüccet olduğu halde- Mu'tezilenin cumhurunu teşkil eden aslah prensibini kabul edenlere karşı üç açıdan büyük bir hüccettir.

[906] *[İlk vecih]* Çünkü bu âyette insana gelen iyiliğin Allah'tan oldu- 25 ğu ve ona gelen kötülüğün ise kendinden kaynaklandığı bildirilmektedir. Onların tamamı, kişinin fiilleri hususunda husun ile kubhun arasını ayırt etmezler. Onlara göre bunların tamamı Allah Teâlâ'nın bir şey hakkında ne husun ne kubuh şeklindeki bir yaratması olmayıp kişinin kendisinden kaynaklanmaktadır. İşte bu âyet, onların tamamının bu konudaki görüşle- 30 rini iptal etmektedir.

فإنما أجر على فعل غيره مجردًا إذا أحدثه فيه وكذلك فيه من أخذ غيره ماله والمأخوذ ماله لا يعلم بذلك إلى أن مات.

[٩٠٣] فأي فرق بين أن يأجرنا على فعل غيرنا وعلى فعله تعالى في إحراق مال من لم يعمل باحتراق ماله وبين أن يعذبنا على ذلك لو شاء عز وجل.

٥ [٩٠٤] وأما قولهم: فرض الله عز وجل الرضا بما قضى، وبما خلق، فإن كان الكفر والزنا والظلم مما خلق ففرض علينا الرضا بذلك. فجوابنا: أن الله عز وجل، لم يلزمنا قط الرضا بما خلق وقضى بكل ما ذكر بل فرض الرضا بما قضى علينا من مصيبة في نفس أو في مال مظهر تمويههم بهذه الشبهة.

[٩٠٥] **قال أبو محمد**: فإن احتجوا بقول الله عز وجل ﴿مَّا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ

١٠ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِن سَيِّئَةٍ فَمِن نَّفْسِكَ﴾ فالجواب أن يقال لهم: وبالله تعالى التوفيق إن هذه الآية أعظم حجة على أصحاب الأصلح، وهم جمهور المعتزلة في ثلاثة أوجه، وهي حجة على جميع المعتزلة في وجهين.

[٩٠٦] لأن في هذه الآية أن ما أصاب الإنسان من حسنة فمن الله، وما أصابه من سيئة فمن نفسه، وهم كلهم لا يفرقون بين الأمرين بل الحسن والقبيح من

١٥ أفعال المرء، كل ذلك عندهم من نفس المرء لا خلق لله تعالى في شيء من فعله لا حسنه ولا قبيحه، فهذه الآية مبطلة لقول جميعهم في هذا الباب.

[907] *İkinci vecih şudur:* Mu'tezile mensuplarının tamamı, kişinin yüce Allah tarafından hibe edilen bir güçle iyi ve kötü fiiller yapabileceğini kabul ederler. Böylece Allah, hayır ve şerri, sevap ve günahı işlemede ona eşit bir şekilde imkân verir. Bu da, onların bu konudaki ihtilaflarına rağmen istitaattır. Onlar, -istitaat, müstetî'in/istitaat sahibinin kendisi ya da onun bir kısmı ya da ondaki bir araz olsun farketmez- yüce Allah'ın istitaatın yaratıcısı ve hibe edeni olduğu hususunda hemfikirdirler. İyilik ve kötülük arasında gördüğün gibi âyette de bir farklılık vardır.

[908] *Üçüncü vecih şudur:* Bu âyet, "Aslah" prensibini kabul edenlere özellikle muhalefet etmektedir. Onlar, yüce Allah'ın ne iyilik işleyene ne de kötülük işleyene katından bir destekte bulunmadığını söylerler. Halbuki âyet bunun hilafını haber vermektedir. Dolayısıyla âyet, onların görüşlerini iptal eden, aleyhlerinde açık bir hüccettir.

[909] Bizim bu konudaki görüşümüze gelince, bu, şanı yüce Allah'ın dediği şeydir. Zira yüce Allah, bir fasıla vermeksizin bu âyetle bitişik olarak şöyle buyurur: *"De ki: "Hepsi Allah'tandır." Bu topluma ne oluyor ki, neredeyse hiçbir sözü anlamıyorlar! Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindendir."*[567] Sonra yüce Allah, bu âyetin hemen birkaç cümle sonrasında şöyle buyurmuştur: *"Hâlâ Kur'ân'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı."*[568]

[910] Böylece zikrettiklerimiz sebebiyle ortaya çıkmıştır ki bu kelâmın tamamında ittifak edilmiş, ihtilaf edilmemiştir. Yüce Allah, her şeyin kendi katından olduğunu ortaya koymuştur. Böylece hayrın ve şerrin ve insana isabet edenlerin tamamının yaratıcısının yüce Allah olduğu hususu nass ile sahîh olmuştur. Sonra O, bize gelen iyiliklerin kendi katından olduğunu haber vermiştir. Bu hakikattir. Çünkü bu konuda Bizim için Allah'a yönelik bir şey gerekli olmadı. Sonra bizden vâki olan hasenat, Allah'tan gelen mücerret bir lütuf olup bu konuda bize ait bir şey yoktur. Bunlar, Allah'ın bize ihsanı olup asla bunları ona rağmen hak etmiş değiliz.

[٩٠٧] والوجه الثاني، أنهم كلهم قائلون إنه لا يفعل المرء حسنًا ولا قبيحًا ألبتة إلا بقوة موهوبة من الله تعالى مكنة بها من فعل الخير والشر، والطاعة والمعصية، تمكينًا مستويًا، وهي الاستطاعة على اختلافهم فيها، فهم متفقون على أن الباري تعالى خالقها وواهبها كانت نفس المستطيع أو بعضها أوعرضًا فيه وفي ٥ هذه الآية فرق بين الحسن والسيء.كما ترى.

[٩٠٨] وأما الوجه الثالث الذي خالف فيه القائلون بالأصلح خاصة هذه الآية فإنهم يقولون: إن الله تعالى لم يؤيد فاعل الحسنة بشيء من عنده تعالى ولم يؤثر بيه فاعل السيئة. والآية مخبرة بخلاف ذلك، فصارت الآية حجة عليهم ظاهرة مبطلة لقولهم.

١٠ [٩٠٩] وأما قولنا نحن فيها فهو ما قاله الله عز وجل إذ يقول متصلًا بهذه الآية دون فصل ﴿قُلْ كُلٌّ مِّنْ عِندِ اللَّهِ فَمَالِ هَٰؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا ۞ مَّا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللهِ وَمَا أَصَابَكَ مِن سَيِّئَةٍ فَمِن نَّفْسِكَ﴾ ثم قال تعالى بأثر ذلك بعد كلام يسير ﴿أَفَلا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلافًا كَثِيرًا﴾

١٥ [٩١٠] فصح بما ذكرنا أن كل هذا الكلام متفق لا مختلف، فقدم الله تعالى أن كل شيء من عنده، فصح بالنص أنه تعالى خالق الخير والشر، وخالق كل ما أصاب الإنسان. ثم أخبر تعالى أن ما أصابنا من حسنة فمن عنده وهذا هو الحق، لأنه لا يجب لنا تعالى عليه شيء. فالحسنات الواقعة منا فضل مجرد منه لا شيء لنا فيه، وإحسان منه إلينا لن نستحقه قط عليه.

[911] Şanı yüce Allah iyilik ve kötülüğün tamamının kendi katından olduğunu buyurduktan sonra bize isabet eden kötülüklerin nefislerimizden kaynaklandığını bize haber vermiştir. Böylece kötülüğün bizden meydana gelmesinden dolayı cezaya müstahak olduğumuz ve bu şekilde -Allah'ın hakkımızda hükmettiği gibi- günah işlediğimiz hususu sahîh olmuştur. Yüce Allah'ın hükmü hakikattir ve adâlettir, bunun ötesi yoktur. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[912] Şâyet onlar, "Şanı yüce Allah, sizin ve fiillerinizin yaratıcısı olduğuna göre sizler ve cansız varlıklar eşitsiniz." derlerse, şöyle deriz: "Asla! Böyle değil" Çünkü yüce Allah bizde nefislerimizi ve mâhiyetleri üzere varlıkları bildiğimiz bir ilim yaratmıştır. Yine yüce Allah, bize ait fiiller diye isimlendirilen şeylerden bizde halk ettiklerinin tamamı için bizde bir meşîet/irade yaratmıştır. Böylece yüce Allah orada güzel kabul ettiğimiz şeyleri "istihsan/hasen" ve çirkin kabul ettiğimiz şeyleri de "istikbah/kubuh" olarak yaratmıştır. Sanatlar ve ilimler konusunda tasarruf etme özelliğini bizde yaratmıştır. Cansız varlıklarda ise bunlardan herhangi bir şeyi yaratmamıştır. Dolayısıyla bizler cansız varlıkların hilafına olarak tercih sahibiyiz (muhtar), niyet ve irade sahibiyiz, iyi ya da çirkin kabul etme melekesine sahibiz ve öğrenerek tasarrufta bulunuruz.

[913] Şâyet "Sizler kendi işlerinizin maliklerisiniz, işleriniz size havale edilmiştir ve sizler işlerinizin yaratıcısısınız." denilirse onlara şöyle cevap veririz: Hayır böyle değil. Çünkü mülk ve yaratma sadece şanı yüce Allah'a mahsustur. Zira yüce Allah âlemdeki varlıkların tamamının yaratıcısıdır ve bunlar onun mülküdür. Buradaki havale (التفويض), istiğna (ihtiyacı olmamak) manasındadır. Hiç kimse yüce Allah'tan zengin değildir. Yüce Allah'ın desteğini dileriz.

[914] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah'ın güç ve kuvvetiyle kulların fiillerinin Allah tarafından yaratılmadığı şeklindeki Mu'tezilenin saçmalıklarının tamamını iptal ettiğimize göre, böylece fiillerin yüce Allah tarafından yaratıldıkları görüşünün doğruluğuna dair inşallah zorunlu bir aklî delil getirmeliyiz. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[٩١١] وأخبر عز وجل أن ما أصابنا من مصيبة فمن أنفسنا بعد أن قال إن الكل من عند الله تعالى، فصح أننا مستحقون بالنكال لظهور السيئة منا، وأننا عاصون بذلك كما حكم علينا تعالى فحكمه الحق والعدل ولا مزيد وبالله تعالى التوفيق.

٥ [٩١٢] فإن قالوا: فإذا كان الله خالقكم وخالق أفعالكم فأنتم والجمادات سواء. قلنا كلا، لأن الله تعالى خلق فينا علمًا نعرف به أنفسنا الأشياء على ما هي عليه، وخلق فينا مشيئة لكل ما خلق فينا يسمى فعلًا لنا، فخلق فيه استحسان ما يستحسنه، واستقباح ما يستقبحه، وخلق فينا تصرفًا في الصناعات والعلوم، ولم يخلق في الجمادات شيئًا من ذلك فنحن مختارون، قاصدون مريدون، ١٠ مستحسنون أو كارهون متصرفون علمًا، بخلاف الجمادات.

[٩١٣] فإن قيل: فأنتم مالكون لأموركم مفوض إليكم أعمالكم مخترعون لأفعالكم. قلنا: لا لأن الملك والاختراع ليس هو لأحد غير الله تعالى إذ لكل مما في العالم مخترع له وملك له عز وجل، والتفويض فيه معنى من الاستفناء ولا غني بأحد عن الله عز وجل وبه نتأيد.

١٥ [٩١٤] **قال أبو محمد**: فإذ قد أبطلنا بحول الله تعالى وقوته كل ما شغب به المعتزلة في أن أفعال العباد غير مخلوقة لله تعالى فلنأت ببرهان ضروري إن شاء الله تعالى على صحة القول بأنها مخلوقة لله تعالى.

[915] Şöyle deriz: -Güç ve kuvvet ancak yüce ve ulu olan Allah iledir- Yüce Allah'ın dışındaki âlemin tamamı, cevher ve araz şeklinde iki kısma ayrılır.Bir üçüncü kısmı yoktur. Sonra cevher de cinslere ve nev'lere ayrılır. Aynı şekilde araz da cinslere ve nev'lere ayrılır. Bunlardan her bir nev'in kendisi dışındaki nevilerden ayırt edildiği bir faslı vardır.Öyleki bu nevilerin hepsi tek bir Cins altında toplanır. En üst cinse (cins-i a'la) gerekli olan şeyin cinsin altında bulunanların tamamına da gerekli olduğunu zorunlu olarak biliriz. Çünkü ateşin hararetsiz olması ya da tabiatı itibarıyla havanın dibe çökmesi ya da tabiatı itibarıyla insanın kişneyici (صهال) olması ve buna benzer şeyler muhaldir.

[916] Sonra insanın ancak hareket, sükûn, fikir ve irade (eylemlerini) yapabileceğini zorunlu olarak biliriz. Bunların tamamı da keyfiyetlerdir. Bunlar renk, tat, cismiyet ve şekil ile birlikte keyfiyet cinsi altında birleşirler. Bir nev'in ve bir cinsin altında bulunan şeylerin bir kısmının mahlûk diğer bir kısmının ise gayri mahlûk olması imkânsızdır. Bu, âlemin sınırları ve kısımlarıyla alakalı az bir bilgisi olan kimsenin bâtıl olduğunu bildiği bir durumdur. Hareketimiz ve sükûnumuz,ve bununla birlikte âlemdeki her bir hareket ve sükûn,hareket nev'i ve sükûn nev'idir. Sonra bunlar, zorunlu ve ihtiyârî hareket ile zorunlu ve ihtiyârî sükûnet şeklinde -daha fazla değil- iki kısma ayrılırlar. Bu hareketin ve sakinliğin tamamı hareket ve sükûnun tanımıyla tanımlanırlar. Hareketlerin bir kısmının şanı yüce Allah tarafından yaratılmış olması diğer bir kısmının da gayri mahlûk olması muhaldir. Sükûn da böyledir.

[917] Şâyet onlar "Bu arazların tamamı, söz konusu varlığın tabiatı sebebiyle kendisinden zuhur edenin fiilidir." şeklindeki Ma'mer'in görüşüne sığınırlarsa, şanı yüce Allah'ın yardımıyla onların işi kolay olur. Bu da şöyledir: Onlar, yüce Allah'ın tabiat olarak varlıklara yerleştirdiği özelliklerin (matbuat) yaratıcısı ve mâhiyeti üzere tabiatın düzenleyicisi olduğunu kabul ettiklerine göre, neticede söz konusu tabiattan meydana gelen şeyin yaratıcısı da yüce Allah olmuş olur. Çünkü o, varlığın oluşunu ve söz konusu varlığın aksi meydana gelmeyecek şekilde mâhiyeti üzere belli bir düzende zuhur edişini takdir eden ve düzenleyendir. İşte bu tam anlamıyla yaratmadır.

[٩١٥] فنقول وبه عز وجل نتأيد إن العالم كله ما دون الله تعالى ينقسم قسمين جوهر، وعرض لا ثالث لهما. ثم ينقسم الجوهر إلى أجناس وأنواع ولكل نوع منها فصل يتميز به مما سواه من الأنواع التي تجمعها وإياه جنس واحد، وبالضرورة نعلم أن ما لزم الجنس الأعلى لزم كل ما تحته إذ محال أن ٥ تكون نار غير حارة أو هواء راسب بطبعه أو إنسان صهال بطبعه، وما أشبه هذا.

[٩١٦] ثم بالضرورة نعلم أن الإنسان لا يفعل شيئًا إلا الحركة والسكون والفكر والإرادة. وهذه كلها كيفيات يجمعها مع اللون والطعم والمحبة والأشكال جنس الكيفية. فمن المحال الممتنع أن يكون بعض ما تحت النوع الواحد والجنس الواحد مخلوقًا، وبعضه غير مخلوق، وهذا أمر يعلمه باطلًا من له ١٠ أدنى علم بحدود العالم وانقسامه، وحركتنا وسكوننا، يجمع كل ذلك مع كل حركة في العالم وكل سكون في العالم نوع من الحركة ونوع من السكون. ثم ينقسم كل ذلك قسمين ولا مريد حركة اضطرارية وحركة اختيارية، وسكونًا اختياريًا وسكونًا اضطراريًا، وكل ذلك حركة تحد بحد الحركة، وسكون يحد بحد السكون، ومن المحال أن يكون بعض الحركات مخلوق لله تعالى، وبعضها ١٥ غير مخلوق، وكذلك السكون أيضًا.

[٩١٧] فإن لجؤا إلى قول معمر في أن هذه الأعراض كلها فعل ما ظهرت فيه بطباع ذلك الشيء، سهل أمرهم بعون الله تعالى وذلك أنهم إذا أقروا أن الله تعالى خالق المطبوعات ومرتب الطبيعة على ما هي عليه فهو تعالى خالق ما ظهر منها، لأنه تعالى هو رتب كونه فظهوره على ما هو عليه رتبة لا توجد بخلافها، وهذا هو الخلق بعينه

Fakat onlar karanlıklar içinde nereye gideceğini bilmeyen şaşkınlar gibi, câhil bir topluluktурlar. Nitekim yüce Allah, *“Önlerini her aydınlatışında ışığında yürürler. Karanlık çökünce dikilip kalırlar.”*[569] buyurmuştur. Dalâlete düşmekten yüce Allah'a sığınırız.

[918] Bunlara ilaveten, hareketler nev'i, insanın yaratılmasından önce mevcuttu. Kişinin kendisinden önce var olan nev'ini yaratması apaçık muhaldendir. Yine onların, âlemin ezelî olduğunu kabul edenlere karşı delil ortaya koymadaki temel esasları, arazların cevherlerle birlikte olması ve hareketin zuhurunun hareketi gerçekleştiren bir varlığı gerektirmesidir. İşte bu cevherlerin sonradan yaratıldığına ve onları yüce Allah'ın yarattığına dair apaçık bir delil olduğuna göre, bu durumda arazların sonradan yaratılmasına ve onları yüce Allah'ın yarattığına dair apaçık bir delil olmasına mani nedir? Şâyet Kaderiyye mensupları, Allah'ın onları imtihan ettiği şeyler hususunda akıllarızayıf ve bilgileri az olmasaydı [bunları düşünür, anlarlardı.] Biz bunlardan Allah'a sığınırız. Kendisinden başka ilâh olmayan yüce Allah'tan başarı dileriz.

[919] Bunlara ilaveten yüce Allah, *“(Allah, hiçbir çocuk edinmemiştir. O'nunla birlikte başka hiçbir ilâh yoktur.) Öyle olsaydı, her ilâh kendi yarattığını alır götürür (ve mutlaka birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı.)”*[570] buyurmuştur. Böylece o, “her kim bir şey yarattı ise o yarattığı şeyin ilâhıdır.” esasını tesbit etmiştir. Dolayısıyla onların yarattıkları fiillerinin ilâhları oldukları hususu zorunlu olarak onları ilzam eder. Bu görüş, -eğer onlar bunu ileri sürdüyseler- mücerret bir küfürdür. Aksi takdirde onların susmaları ve fâsid görüşlerini terk etmeleri lazım gelir.

[920] Yine bir kimse başkasının yardımı olmadan tek başına yaratmak suretiyle bir şey halk ederse, zorunlu olarak biliriz ki muhakkak o yarattığında dilediği şekilde tasarrufta bulunur, dilediğinde onu yaratır ve dilediğinde terk eder, dilerse onu güzel yapar dilerse de çirkin yapar. Şu halde onlar kendi hareketlerini ve iradelerini tek başlarına yarattıklarına göre, bizler onları görelim ya da onlara dokunalım diye gözlerimizin önüne onları ortaya çıkarsınlar, ya da onların değerini artırsınlar ve yapıları açısından onlara muhalefet etsinler. Eğer onlar “Buna güç yetiremeyiz.” derlerse, fiillerin yaratılmasının kendilerine ait olduğu şeklindeki iddialarında yalancı olduklarını bilsinler.

ولكنهم قوم لا يعلمون، كالمتكسع في الظلمات وكما قال تعالى ﴿كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُم مَّشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا﴾ نعوذ بالله من الخذلان.

[٩١٨] وأيضًا فإن نوع الحركات موجود قبل خلق الناس فمن المحال البين أن يخلق المرء ما قد كان نوعه موجودًا قبله، وأيضًا فإن عمدتهم في الاحتجاج ٥ على القائلين بأن العالم لم يزل، إنما هي مقارنة الأعراض للجواهر، وظهور الحركات ملازمة للمتحرك بها، فإذا كان ذلك دليلًا باهرًا على حدوث الجواهر وأن الله تعالى خلقها، فما المانع من أن يكون ذلك دليلًا باهرًا أيضًا على حدوث الأعراض وأن الله تعالى خلقها؟ لولا ضعف عقول القدرية وقلة علمهم، نعوذ بالله مما امتحنهم به ونسأله التوفيق لا إله إلا هو.

١٠ [٩١٩] وأيضًا فإن الله تعالى قال ﴿إِذًا لَّذَهَبَ كُلُّ إِلَٰهٍ بِمَا خَلَقَ﴾ فأثبت تعالى أن من خلق شيئًا فهو له إله، فيلزمهم بالضرورة أنهم آلهة لأفعالهم التي خلقوها، وهذا كفر مجرد إن طردوه، وإلا لزمهم الانقطاع وترك قولهم الفاسد.

[٩٢٠] وأيضًا فإن من خلق شيئًا لم يعنه غيره عليه لكن انفرد بخلقه فبالضرورة يعلم أنهم يصرف ما خلق كما يفعله إذا شاء، ويتركه إذا شاء، ١٥ ويفعله حسنًا إذا شاء، وقبيحًا إذا شاء، فإذ هم خلقوا حركاتهم وإرادتهم منفردين بخلقها فليظهروها إلى أبصارنا حتى نراها أو نلمسها أو ليزيدوا في قدرها وليخالفوها عن رتبتها. فإن قالوا: لا نقدر على ذلك فليعلموا أنهم كاذبون في دعاويهم خلقها لأنفسهم.

[921] Eğer onlar, "Yüce Allah, onu yapmaya bizi muktedir kıldığı gibi, biz fiilleri yaparız." derlerse bilsinler ki yüce Allah hayrı ve şerri yapmaya muktedir kılandır. Şüphesiz hayır ve şer O'nun vesilesi ile olur. Şâyet O olmasa idi ne hayır ne de şer olurdu. Allah, bu ikisini yaratandır (tekvin eden), bunlar O'nun vasıtasıyla olurlar ve o bunlara yardım edendir. Böylece Allah, hayır ve şerri ortaya çıkarmış ve her ikisini yoktan var etmiştir. Bu, yüce Allah'ın onları yaratması manasınadır. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[922] Yüce Allah'ın mahlûkatının fiillerini yarattığına dair delillerden biri, "*Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır ve müslüman olarak bizim canımızı al.*"[571] şeklindeki sözlerini tasdik etmek ve tespit etmek suretiyle Firavun'un sihirbazlarından -Allah onlardan razı olsun- hikaye ederek buyurduğu sözüdür. Böylece ortaya çıkmıştır ki yüce Allah, ortaya konulan sabrı yaratandır. Öyle ki, şâyet yüce Allah sabredene sabır yağdırmamış olsa idi elbette o sabredemezdi.

[923] Bunlara ilaveten hareketin, sükünun ve marifetin tamamının cinsi tek bir cinstir. Bütün için söylenenlerin tamamı, onun cüzlerinin tamamı için ve kısımlarından her bir kısım için de söylenir. Onlara konuşamayan canlıların hareketlerinden, sakinliğinden sorarız. Yine faydalı ve zararlı olması bakımından onun yediği-içtiği ve bunun dışındakileri bildiği şeylerin bilgisinden sorarız: Bunların tamamı aziz ve celil olan Allah tarafından mı yaratılmıştır? Yoksa bunlar gayr-i mahlûk mudur?

[924] Şâyet onlar, bunların tamamının mahlûk olduğunu söylerlerse, bu durumda akıl ve duyuların doğruluğuna şahit olduğu bu mukaddimeleri nakzetmiş olurlar. Böylece bizim bilgimiz ile diğer canlıların bilgisini, bizim hareketlerimiz ile diğer canlıların hareketlerini ve bizim sakinliğimiz ile diğer canlıların sükûnu arasındaki farkı ayırt etme hususundaki görüşlerinin yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Bu ise apaçık bir inatçılık ve delili olmayan bir iddiadır.

[٩٢١] فإن قالوا: إنما نفعلها كما قوانا الله على فعلها فليعلمون أن الله تعالى إذا هو المقوي على فعل الخير والشر، فإن به عز وجل كان الخير والشر. وإذ لولا هو لم يكن خير ولا شر وبه كانا، فهو كونهما وأعان عليهما، وأظهرهما واخترعهما وهذا معنى خلقه تعالى لهما وبالله تعالى التوفيق.

٥ [٩٢٢] ومن البرهان على أن الله تعالى خالق أفعال خلقه قوله تعالى حاكيًا عن سحرة فرعون مصدقًا لهم ومثنيًا عليهم في قولهم ﴿رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا﴾ فصح أنه خالق ما يفرغه من الصبر الذي لو لم يفرغه على الصابر لم يكن له صبر.

[٩٢٣] وأيضًا فإن جنس الحركات كلها والسكون كله والمعارف كلها جنس

١٠ واحد، وكل ما قيل على الكل قيل على جميع أجزائه وعلى كل بعض من أبعاضه. فنسألهم عن حركات الحيوان غير الناطق وسكونه ومعرفته بما يعرف من مضاره ومنافعه، في أكله وشربه وغير ذلك، أكل ذلك مخلوق لله تعالى أم هو غير مخلوق؟

[٩٢٤] فإن قالوا: كل ذلك مخلوق كانوا قد نقضوا هذه المقدمات التي شهد

١٥ العقل والحس بتصديقها، وظهر فساد قولهم في التفريق بين معرفتنا ومعرفة سائر الحيوان بما عرفه وبين حركاتنا وبين حركات سائر الحيوان وبين سكوننا وسكونه، وهذه مكابرة ظاهرة ودعوى بلا برهان.

[925] Şâyet onlar, "Bilakis bunların tamamı gayr-i mahlûktur" derlerse diğer bütün azalarda olduğu gibi bu konuda da onları sustururuz. Eğer onlar tenakuza düşerlerse, kendilerini bizden uzak tutmuş olurlar. Şâyet devam ederlerse, bu durumda yüce Allah'ın arazlardan herhangi bir şey yaratmadığını kabul etmeleri lazım gelir. Bu ise açık bir ilhaddır, hakkın iptal edilmesi ve küfürdür. Sapkınlık olarak bu yeterlidir. Hızlâna düşmekten yüce Allah'a sığınırız. Bu açıdan fiillerin fâilin sıfatlarına göre gerçekleşmesi yeterli olur. Nitekim biz, hikmet sahibi bir kimsenin tutarsızlığa ve iğrençliğe muktedir olamayacağını görürüz. Hafifmeşrep bir kimse haya ve sabretmeye güç yetiremez. Kötü huylu bir kimse de yumuşak huylu olmaya; hilim sahibi bir kimse hafiflik ve taşkınlığa; cömert bir kimse menetmeye; cimri bir kimse ise cömert olmaya güç yetiremez. Nitekim yüce Allah, *"Her kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte felâha ermiş olanlar onlardır."*[572] diye buyurmuştur.

[926] Böylece ortaya çıkmıştır ki insanların içinde nefsinin cimriliğinden korunmuş olanlar felaha ulaşmış, nefsinin cimriliğinden korunmamış olanlar ise kurtulamamıştır. Aynı şekilde zeki olan bir kimse ahmaklığa güç yetiremez, ahmaklar da zekiliğe güç yetiremez. Ezberi güçlü olan unutmaya güç yetiremez, unutkan olan da hatırında tutmaya güç yetiremez. Cesur bir kimse korkak olmaya, korkak da cesarete güç yetiremez. Fiillerin kendilerinden meydana geldiği bütün huylar da böyledir. Böylece sahîh oldu ki bu huyların tamamını yüce Allah yaratmıştır ve bir kimsenin -sesinin çıktığı yere ve sözünün sıfatına varıncaya kadar- bunlardan herhangi birini değiştirmeye asla gücü yetmez. Bir kimse açık sözlülük ve gizlilik ya da iyilik ve hoşgörülü olma açısından yaratıldığı mâhiyetini değiştirmeye elbette güç yetiremez. Aynı şekilde kişi, -gayret etse de- Allah'ın onu tertip edip yarattığı şeylerden çizgisini/tutumunu değiştirmesi de mümkün değildir. Ayaklarının yere konması ve yürümesine varıncaya kadar kişinin hareketlerinin tamamı da böyledir. Şâyet insan bunların tamamının yaratıcısı olsa idi elbette bunları dilediği şekilde değiştirebilirdi. Dolayısıyla insanda bunlardan herhangi birini heyeti açısından değiştirme gücü yoktur. Böylece zorunlu olarak sabit olmuştur ki bunlar, yüce Allah'ın sözlükte bunların fâili olmayı kendisine nispet ettiği kimselerdeki yaratmasıdır. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[٩٢٥] وإن قالوا: بل كل ذلك غير مخلوق ألزمناهم مثل ذلك في سائر الأعضاء كلها. فإن تناقضوا، كفونا أنفسهم، وإن تمادوا لزمهم أنه تعالى لم يخلق شيئًا من الأعراض وهذا إلحاد ظاهر وإبطال للخلق وكفى بهذا إضلالًا ونعوذ بالله من الخذلان ويكفي من هذا أن الأعراض تجري على صفات الفاعل ونحن نجد الحكيم لا يقدر على الطيش والبذاء، وأن الطياش البذي لا يقدر على الحياء والصبر، والسيء الخلق، لا يقدر على الحلم، والحليم لا يقدر على النزق، والسخي لا يقدر على المنع، والشحيح لا يقدر على الجود، وقال تعالى ﴿وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾

[٩٢٦] فصح أن من الناس من وقي شح نفسه مفلحًا، وغير موقي ولا مفلح وكذلك الزكي لا يقدر على البلادة، والبليد لا يقدر على الزكاء والحافظ لا يقدر على النسيان والناسي لا يقدر على ثبات الحفظ، والشجاع لا يقدر على الجبن، والجبان لا يقدر على الشجاعة. هكذا في جميع الأخلاق التي عنها تكون الأفعال. فصح أن ذلك خلق ألله تعالى لا يقدر المرء على إحاطة شيء من ذلك أصلًا حتى أن مخرج صوت أحدنا وصفة كلامه، لا يقدر ألبتة على صرفه كما خلق عليه من الجهارة والخفاء أو الطيب والسماحة. وكذلك خطه لا يمكنه صرفه عما رتبه الله تعالى عليه ولو جهد، وهكذا جميع حركات المرء حتى وقع قدميه ومشيه. فلو كان هو خالق كل ذلك لصرفه كما يشاء. فإذ ليس فيه قوة على صرف شيء من ذلك عن هيئته فقد ثبت ضرورة أنه خلق الله تعالى فيمن نسب في اللغة إلى أنه فاعله وبالله تعالى التوفيق.

[Tevlit-Tevellüt Konusu]

[927] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezile ekolü, tevlit konusundaki sözleri çoğalttı ve bu hususta büyük bir tereddüt ve şaşkınlık gösterdi. Bir grup şöyle "Oku atmaktan kaynaklanan (mütevellit) ölüm ve elem ve bunların benzerleri gibi kişinin fiilinden kaynaklanan şeyler, aziz ve celil olan Allah'ın fiilidirler." Demişlerdir. Onlardan bazıları, bunun (mütevellit fiillerin) tabiatın fiili olduğunu söylemiştir. Bazıları da, bunun, tevellütten kaynaklanan fiilin fiili olduğunu söylemiştir. Yine bazıları, bunun, fâili olmayan bir fiil olduğunu söylemiştir. Ehl-i hakkın tamamı, bunların Allah'ın fiili ve yaratması olduğunu kabul etmiştir. Bu konudaki delil, fiillerin yaratılması konusunda yüce Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu ifade ettiğimiz delildir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

Ta'dîl ve Tecvîr Konusu[573]

[928] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bize göre bu konu, Mu'tezile'nin dalâletinin aslıdır. -Böyle bir durumdan Allah'a sığınırız.- Nitekim biz, Mu'tezile'den olan bazı kimselerin onların bu konudaki görüşlerinden hoşnut olmadıklarını gördük.

[929] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezile ekolünün cumhurunun söylediği şey şudur: "Biz, dünya hayatında/görünür âlemde haksızlık yapan bir kimsenin câir; zulüm yapanın ise zâlim olduğunu biliriz.Her kim fiilini yapmasında bir kimseye/fâiline yardım eder, sonra da bu fiil sebebiyle onu cezalandırırsa, o günahkâr bir zâlim olur.

[930] Onlar şöyle dediler: Adalet, yüce Allah'ın sıfatlarındandır. Zulüm ve cevr (adaletsizlik) yüce Allah'tan nefyedilmiştir. Nitekim yüce Allah, *"Rabbin, kullara zulmedici değildir."*[574]; *"Onlar (verdiğimiz nimetlere nankörlük etmekle) bize zulmetmediler, fakat kendilerine zulmediyorlardı."*[575], *"... Demek ki Allah onlara zulmediyor değildi, (ama onlar kendilerine zulmediyorlardı.)"*[576] ve "*Bugün asla zulüm yoktur.*"[577] şeklinde buyurmuştur.

[931]Ebû Muhammed şöyle dedi: Müslümanlar, yüce Allah'ın adil olduğunu, haksızlık ve zulüm yapmadığını bilirler.

[٩٢٧] **قال أبو محمد**: وأكثرت المعتزلة في التوليد وتحيرت فيه حيرة شديدة. فقالت طائفة: ما تولد عن فعل المرء مثل القتل والألم المتولد عن رمي السهم، وما أشبه ذلك فإنه فعل الله عز وجل. وقال بعضهم: بل هو فعل الطبيعة؟ وقال بعضهم: بل هو فعل الذي فعل ما عنه تولد؟ وقال بعضهم: هو فعل لا ٥ فاعل له؟ وقال جميع أهل الحق أنه فعل الله عز وجل وخلقه. فالبرهان في ذلك هو البرهان الذي ذكرنا في خلق الأفعال من أن الله تعالى خالق كل شيء، وبالله تعالى التوفيق.

الكلام في التعديل والتجوير

[٩٢٨] **قال أبو محمد رحمه الله**: هذا الباب هو أصل ضلالة المعتزلة، نعوذ ١٠ بالله من ذلك على أننا رأينا منهم من لا يرضى عن قولهم فيه.

[٩٢٩] **قال أبو محمد**: وذلك أن جمهورهم قالوا: وجدنا من فعل الجور في الشاهد كان جائرًا، ومن فعل الظلم كان ظالمًا، ومن أعان فاعلًا على فعله ثم عاقبه عليه كان جائرًا عابثًا.

[٩٣٠] قالوا: والعدل من صفات الله تعالى، والظلم والجور منفيان عنه، قال تعالى ١٥ ﴿وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ﴾ وقال تعالى ﴿وَمَا ظَلَمُونَا ولكن كانوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾ وقال تعالى ﴿فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ﴾ وقال تعالى ﴿لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ﴾

[٩٣١] **قال أبو محمد**: وقد علم المسلمون أن الله تعالى عدل لا يجور ولا يظلم،

Her kim yüce Allah'ı zulüm ve cevr ile vasıflarsa o kâfirdir. Fakat bu câhillerin zannettiği gibi, sadece akılların güzel gördüğü şeylerin Allah açısından güzel olacağı ve akılların çirkin gördüğü şeylerin de Allah için çirkin olacağı şeklinde akıllarının yüce Allah'a hükmedici olması söz konusu değildir. Bu, tam olarak yüce Allah'ı yarattığı varlıklara benzetmektir. Çünkü onlar, bizim açımızdan güzel olan şeyin Allah açısından da güzel olduğuna, yine bizim açımızdan çirkin olan şeyin O'nun açısından da çirkin olduğuna hükmetmişlerdir. Böylece onlar, aklı esas alarak, bize hükmettikleri şeylerle yüce Allah'a da hükmetmiş oldular.

[932] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu durum, "Görünür âlemde diri olmak, ancak bir hayat ile mümkün olduğuna göre, yüce Allah'ın da bir hayat ile diri olması zorunludur." şeklindeki görüşü dillendiren herkesi ilzam eden bir görüştür. Bu iki söz arasında bir fark yoktur. Bu ikisi, bunlardan birini gerekli gören herkesi ilzam eder. Dolayısıyla her iki görüş yanlıştır ve sapkınlıktır. Hakikat ancak şudur: Her ne olursa olsun, aziz ve celil olan Allah'ın yaptığı şeylerin tamamı, -her ne kadar bunlardan bazıları bizim açımızdan zulüm ve sefeh olsa da- onun açısından hakikat, adâlet ve hikmettir. Yine yüce Allah'ın yapmadığı şeylerin tamamı da zulüm, bâtıl, abes ve de düzensizliktir.

[933] Bizden bir kısım kimselerin kendileri aralarında hüküm verdikleri hususların benzerleri ile yüce Allah'a yönelik hüküm vermeleri, apaçık bir sapkınlık ve kötü bir görüştür. Bu görüşün, Dehriyye, Mennâniyye ve Berâhime nezdinde bir temeli bulunmaktadır. Nitekim Dehriyye şöyle demiştir: Bizler, kendi aramızda hikmet sahibi olan bir kimsenin sadece bir menfaati elde etmek ya da bir zararı gidermek için eylem yaptığını gördük ve faydası olmayan bir şeyi yapan kimsenin de boş ve gereksiz bir şey yaptığını anladık. İşte bu aksi düşünülemeyen bir şeydir.

[934] Onlar şöyle dediler: Âlemde zarar, kötülük, abes, günah, böcek, sinek ve ifsat eden kimseler gördüğümüze göre bütün bu varlıklar, bunların hikmet sahibi bir yaratıcısı olduğunu reddeder.

ومن وصفه عز وجل بالظلم والجور فهو كافر، ولكن ليس هذا على ما ظنه الجهال من أن عقولهم حاكمة على الله تعالى في إلا يحسن منه إلا ما حسنت عقولهم، وأنه يقبح منه تعالى ما قبحت عقولهم. وهذا هو تشبيه مجرد لله تعالى بخلقه. إذ حكموا عليه بأنه تعالى يحسن منه ما حسن منا، ويقبح منه ما قبح منا، ٥ ويحكم عليه في العقل بما يحكم علينا.

[٩٣٢] **قال أبو محمد**: وهذا مذهب يلزم كل من قال: لما كان الحي في الشاهد لا يكون إلا بحياة، وجب أن يكون الباري تعالى حيًا بحياة، وليس بين القولين فرق، وكلاهما لازم لمن التزم أحدهما، وكلاهما ضلال وخطأ. وإنما الحق هو أن كل ما فعله الله عز وجل أي شيء كان فهو منه عز وجل حق وعدل ١٠ وحكمة، وإن كان بعض ذلك منا جورًا وسفهًا، وكل ما لم يفعله الله عز وجل فهو الظلم والباطل والعبث والتفاوت.

[٩٣٣] وأما أجزاؤهم الحكم على البارئ تعالى بمثل ما يحكم به بعضنا على بعض فضلال بين وقول سبق، له أصل عند الدهرية وعند المنانية وعند البراهمة، وهو أن الدهرية قالت: لما وجدنا الحكيم فيما بيننا لا يفعل إلا لاجتلاب منفعة أو ١٥ لدفع مضرة، ووجدنا من فعله ما لا فائدة فيه فهو عابث، هذا الذي لا يعقل غيره.

[٩٣٤] قالوا: ولما وجدنا في العالم ضرًا وشرًا وعبثًا وأقذارًا ودودًا وذبابًا ومفسدين انتفى بذلك أن يكون له فاعل حكيم.

[935] Yine onlardan bir grup, tam olarak bunun bir benzerini söylemiştir. Ancak onlar, bu görüşe ilaveler yapıp şöyle dediler: Bu vesile ile bizler, âlemin, yüce Allah'ın dışında, sefih bir yaratıcısı olduğunu bildik. O da nefisdir. Hikmet sahibi olan Bârî Teâlâ, nefsin hayal ettiği şeylerin fesadını ona göstermek için bunları yapma hususunda onu kendi başına bırakmıştır. Bu durum nefis için açıkça ortaya çıkınca hikmet sahibi yüce Allah onu o vakit fesada düşürmüş ve onu bâtılda bırakmıştır. Bundan sonra nefis bir şey yapmaya dönmemiştir.

[936] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu sözün iptal edilmesi, tam olarak Muʿtezilenin görüşünün iptal edildiği şeyle sabit olur. Bunların arasında bir fark yoktur.

[937] Mennâniyye, tam olarak Dehriyye'nin ifade ettiklerinin benzerini söylemiştir. Ancak onlar şunu da söylemişlerdir: "Her kim bir varlık yaratır, sonra bu yarattığı varlığı sapkınlığa düşürecek kimseyi de yaratırsa o zâlimdir ve günahkârdır (abesle uğraşan bir kimsedir). Yine her kim bir varlık yaratır, sonra da onlardan bir kısmını diğerlerine musallat eder ya da mahlûkatın tabiatları arasına düşmanlık hislerini ekerse o da zâlimdir ve günahkârdır (abesle uğraşan bir kimsedir)." Onlar, "Böylece biz, şerrin yaratıcısı ve fâilinin, hayrın yaratıcısı ve fâilinden başka birisi olduğunu bildik." demişlerdir.

[938] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, Muʿtezilenin görüşünün aynısıdır. Ancak onlar, "Allah Teâlâ, hayır ya da şer kulların hiçbir fiilini yaratmamıştır. İyi ve kötü fiillerin yaratıcısı yüce Allah'ın dışındadır. Fakat herkes kendi nefsinin fiilini yaratır." demek suretiyle Mennaniyye'nin görüşüne kubhu (çirkinlik prensibini) ilave etmişlerdir. Sonra onlar, "Şerrin unsurlarını yaratan İblis, şeytanların mâridleri/inatçıları ve her şerri yapanlardır. Dahası iyi-kötü şeklinde zıdlar üzere onların tabiatlarını yaratan da yüce Allah'tır." demek suretiyle tenakuza da düşmüşlerdir.

[939] Berahime ise şöyle demiştir: "Yüce Allah insanların helâk olacaklarını ve azaba müstahak olacaklarını bildiğinden dolayı, kullarına peygamberler göndermesi abes, hikmetsizlik ve apaçık adâletsizliktir."Onlar, bununla, risâleti ve nübüvveti bütünüyle ortadan kaldırmayı arzu ederler.

[٩٣٥] وقالت طائفة منهم مثل هذا سواء بسواء إلا أنهم زادوا فقالوا: علمنا بذلك أن للعالم فاعلًا سفيهًا غير البارئ تعالى وهو النفس، وأن البارئ الحكيم خلاها تفعل ذلك ليريها فساد ما تخيلته، فإذا استبان ذلك لها أفسده البارئ الحكيم تعالى حينئذ وأبطله، ولم تعد النفس إلى فعل شيء بعدها.

٥ [٩٣٦] **قال أبو محمد**: وإبطال هذا القول يثبت بما يبطل به قول المعتزلة سواء بسواء ولا فرق.

[٩٣٧] وقالت المنانية بمثل ما قالت به الدهرية سواء بسواء إلا أنها قالت: ومن خلق خلقًا ثم خلق من يضل ذلك الخلق فهو ظالم عابث، ومن خلق خلقًا ثم سلط بعضهم على بعض أو أغرى بين طبائع خلقه فهو ظالم عابث. قالوا:

١٠ فعلمنا أن خالق الشر وفاعله هو غير خالق الخير وفاعله.

[٩٣٨] **قال أبو محمد**: وهذا نفس قول المعتزلة: إلا أنها زادت قبحا بأن قالت: إن الله تعالى لم يخلق من أفعال العباد لا خيرًا ولا شرًا، وأن خالق الأفعال الحسنة والقبيحة هو غير الله تعالى لكن كل أحد يخلق فعل نفسه ثم زادت تناقضًا، فقالت: إن خالق عنصر الشر هو إبليس ومردة الشياطين، وفعلة كل شر،

١٥ وخالق طباعهم على تضادهما هو الله تعالى.

[٩٣٩] وقالت البراهمة: إن من العبث وخلاف الحكمة، ومن الجور البين أن يعرض الله تعالى عباده لما يعلم انهم يعطبون عنده ويستحقون العذاب أن وقعوا فيه، يريدون بذلك إبطال الرسالة والنبوات كلها.

[940] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bizler, şerri yaratmak ile şerrin kendisiyle meydana geldiği kuvveti yaratmak arasında bir fark olmadığını zorunlu olarak biliriz. Yine bu durumla yüce Allah'ın kötülük yapacağını bildiği kimseyi yaratması arasında da bir fark yoktur. Yine İblis'i yaratıp kıyamet gününe kadar ona mühlet vermesi, kulların akıllarını karıştırmak ve onları saptırmak üzere onu musallat etmesi ve bu hususta onu desteklemesi ve böylece şeytanın, sadece yüce Allah'ın koruduğu kimseler hâriç kulları dalâlete düşürmesi arasında da bir fark yoktur.

[941] Şâyet onlar, "Yüce Allah'ın İblis'i, şer kuvvelerini ve şerrin fâilini yaratması hayır, adâlet ve güzeldir (hasen)." derlerse, doğru söylemiş olurlar ve yanlış olan usullerini terk etmiş olurlar. Yüce Allah'ın şerri, hayrı ve kulların fiillerinin tamamını yarattığı, onlardan hidayete ulaştırmadığı kimselerden dilediklerine azap ettiği ve dalâlete düşeni dalâlette bıraktığı ve hidayete ereni hidayete ulaştırdığı noktasında hakikate dönmeleri gerekir. Bunların tamamı hakikat, adâlet ve hasendir. Bizim hükümlerimiz, Allah Teâlâ'nın üzerinde geçerli değildir. Fakat O'nun hükümleri bizim üzerimizde caridir. İşte bu, yüce Allah'ın dalâlette bıraktığı kimseler hâriç gizlenemeyen bir hakikattir. Yüce Allah'ın bizleri dalâlette bırakmasından yine O'na sığınırız. Elbette akıl nokta-i nazarından ifade ettiğimiz şeylerden herhangi birisi ile burhan-ı zarurî (zorunlu aklî delil) arasında bir fark yoktur.

[Zorunlu Bir Delil (Burhan)]

[942] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Yüce Allah'ın, ancak bizim açımızdan aklen güzel (hasen) olanı yapması mümkündür. Yine aramızdaki hukuka göre bizim açımızda naklen çirkin olan (kabîh) şeyleri yapması ve yaratması da caiz değildir." diyen bir kimseye şöyle denilir: "Ey filancalar! Sizler kendi nefislerinizden emri aldınız, sonra onu ters çevirdiniz. Dolayısıyla hatanız çok büyüktür. Sizler, yüce Allah'ın ezelde bir ve tek olduğunu, ister cisim, ister araz, isterse akıl, mâ'kûl, sefeh ve bunun dışındakiler olsun, onunla birlikte yaratılmış ve mevcut olan bir şeyin bulunmadığını kabul ettiğinize göre, sonra sizden bir muhalefet olmaksızın yüce Allah'ın nefisleri yarattığını ve yok iken onları ihdas ettiğini ve -elbette akıllar yok iken- nefislere ait akılları yaratıp bunları nefislere yüklediğini kabul ettiniz. Öyleyse gerekli olan şey Allah Teâlâ'ya karşı, onun yarattığı varlıklar için gerekli olan bir hükmü dile getirmemenizdir. Elbette bundan daha vahim bir cinnet yoktur.

[٩٤٠] **قال أبو محمد**: وبالضرورة نعلم انه لا فرق بين خلق الشر وبين خلق القوة التي لا يكون الشر إلا بها، ولا بين ذلك وبين خلق من علم الله عز وجل أنه لا يفعل إلا الشر، وبين خلق إبليس وإنظاره إلى يوم القيامة، وتسليطه على إغواء العباد وإضلالهم وتقويته على ذلك وتركه يضلهم إلا من عصم الله منهم.

٥ [٩٤١] فإن قالوا: إن خلق الله تعالى إبليس، وقوى الشر، وفاعل الشر، خير وعدل وحسن صدقوا وتركوا أصلهم الفاسد، ولزمهم الرجوع إلى الحق في أن خلقه تعالى للشر والخير ولجميع أفعال عباده وتعذيبه من شاء منهم ممن لم يهده وإضلاله من أضل، وهداه من هدى، كل ذلك حق وعدل وحسن، وأن أحكامنا غير جارية عليه لكن أحكامه جارية علينا، وهذا هو الحق الذي لا يخفى

١٠ إلا على من أضله الله تعالى، نعوذ بالله من إضلالنا، ولا فرق بين شيء مما ذكرناه في العقل ألبتة. وبرهان ضروري.

[٩٤٢] **قال أبو محمد**: يقال لمن قال لا يجوز أن يفعل الله تعالى إلا ما هو حسن في العقل منا، ولا أن يخلق ويفعل ما هو قبيح في العقل فيما بينا منا: يا هؤلاء أنكم أخذتم الأمر من عند أنفسكم ثم عكستموه، فعظم غلطكم، وإنما

١٥ الواجب إذ أنتم مقرون بأن الله تعالى لم يزل واحدًا وحده ليس معه خلق أصلًا، ولا شيء موجود لا جسم ولا عرض، ولا جوهر ولا عقل ولا معقول، ولا سفه ولا غير ذلك. ثم أقررتم بلا خلاف منكم أنه خلق النفوس وأحدثها بعد أن لم تكن وخلق لها العقول وركبها في النفوس بعد أن لم تكن العقول ألبتة، أن لا تحدثوا على البارئ تعالى، حكمًا لازمًا له من قبل بعض خلقه. فليس في

٢٠ الجنون أفحش من هذا ألبتة.

[943] Sonra yüce Allah "bir" olup kendisiyle birlikte mevcut herhangi bir şey olmadığına göre, hasenin suretinin hasen, kabîhin suretinin de kabîh olmasının hangi sebeple olduğunu bize haber verin. Orada, hasenin hasen, kabîhin de kabîh olduğunu belirleyecek bir akıl asla yoktur. Orada âkil ya da gayr-i âkil bir nefis de yoktur ki böylece kendince çirkin olanı kabîh görsün, hasen olanı da güzel görsün. Hasenin güzel ve kabîhin çirkin kabul edilmesi -bu ikisi araz iken- nasıl mümkün olmuştur? Halbuki bu iki arazı taşıyan bir hamil gereklidir. Oysa yüce Allah nefisleri ihdas edip yaratılmış akılları bu nefislere yükleyinceye kadar, yine sizin görüşünüze göre çirkin kabul ettiği şeyi çirkin gösterip ve yine güzel kabul ettiği şeyleri de güzel gösterinceye kadar orada ne bir taşıyıcı, ne bir taşınan (mahmul), ne güzel ne de çirkin bir şey vardır. Böylece ezelde yüce Allah ile birlikte ne iyi ne de kötü bir varlığın mevcut olması asla mümkün olmadığına ve orada bir şeyi iyi ya da kötü kabul eden bir akıl da olmadığına göre yakînen gerekli olmuştur ki Allah'ın kudreti ve yaratması açısından bir şeyde kötülük (kubuh) bulunduğundan dolayı onu ihdas etmesine mani bir durum yoktur. Yine bir şey güzel (hasen) olduğundan dolayı yüce Allah'ı ilzam edemez. Çünkü ezelde Bârî Teâlâ ile beraber ne kubuh (çirkinlik) ne de husun (iyilik) vardır. Böylece zorunlu olarak şu anda bize göre çirkin olan şeyin, bir evveli olmaksızın çirkin olmaması gerekir. Bilakis onun çirkinliğinin kendisinden önce var olmayan bir başlangıcı vardır. Dolayısıyla bu şeyin var olmadan önce çirkin olması nasıl mümkün olur? İyilik ve güzellik (husun) konusundaki görüş de böyledir. Bunların arasında bir fark yoktur.

[944] Yüce Allah'ın o zaman bir şeyi yapmasının mümkün olması, daha sonra bunu yapmasının imkânsız olması, genel olarak muhal ve imkânsız olan şeylerdendir. Çünkü bu, ya yüce Allah'ın kendi tabiatını değiştirmesini gerektirir -ki yüce Allah bundan münezzehtir-, ya da ona dair hükmün sonradan yaratılmasını gerektirir. Böylece o, kulluk eden olur. Bu da, aptalca ve ahmakça bir küfürdür. Bundan Allah'a sığınırız.

[٩٤٣] ثم أخبرونا إذا كان الله وحده لا شيء موجود معه، ففي أي شيء كانت صورة الحسن حسنة، وصورة القبيح قبيحة، وليس هنالك عقل أصلًا يكون فيه الحسن حسنًا، والقبيح قبيحًا ولا كانت هنالك نفس عاقلة أو غير عاقلة، فيقبح عندها القبيح ويحسن الحسن، فبأي شيء قال تحسين الحسن وتقبيح القبيح وهما عرضان. لا بد لهما من حامل، ولا حامل أصلًا ولا محمول ولا شيء حسن ولا شيء قبيح حتى أحدث الله تعالى النفوس وركب فيها العقول المخلوقة، وقبح فيها على قولكم ما قبح وحسن فيها على قولكم ما حسن. فإذ لا سبيل إلى أن يكون مع البارئ تعالى في الأزل شيء موجود أصلًا قبيح ولا حسن، ولا عقل يقبح فيه شيء أو يحسن، فقد وجب يقينًا أن لا يمتنع من قدرة الله تعالى وفعله شيء يحدثه لقبح فيه، ووجب ألا يلزمه تعالى شيء لحسنه إذ لا قبح ولا حسن ألبتة فيما لم يزل، فبالضرورة وجب أن ما هو الآن عندنا قبيح فإنه لم يقبح بلا أول، بل كان لقبحه أول لم يكن موجودًا قبله، فكيف أن يكون قبيحًا قبله؟؟؟ وكذلك القول في الحسن ولا فرق.

[٩٤٤] ومن المحال الممتنع جملة أن يكون ممكنًا أن يفعل البارئ تعالى حينئذ شيئًا ثم يمتنع منه فعله بعد ذلك، لأن هذا يوجب إما تبدل طبيعة. والله تعالى منزه عن ذلك، وإما حدوث حكم عليه فيكون تعالى متعبدًا وهذا هو الكفر السخيف، نعوذ بالله منه.

[945] Şâyet onlar, "Şanı yüce Allah'ın ilminde çirkin olan ezelde çirkin, yine O'nun ilminde iyi olan ezelde iyidir." derlerse, onlara şöyle cevap veririz: Diyelim ki bu sizin dediğiniz gibidir. Böylece burada size fâsid görüşünüzü iptal eden iki hüküm gerekir. Bunlardan *biri*: Sizler, bu konudaki hükmü, şanı yüce Allah'ın ilmine sebkat eden şeyden dolayı değil, mâ'kûldeki şeye göre verdiniz. Dolayısıyla sizler, size göre kabîh olan şeyi yapmaktan ancak akılların onu çirkin kabul etmesinden dolayı alıkoydunuz. Böylece bu konuda hata ettiniz.

[946] *İkincisi* ise şudur: Şüphesiz yüce Allah, bir kişinin mümin olarakküfre düşmeden öleceğini ezelde bilir, yine bir kişinin kâfir olarakiman etmeden öleceğini de ezelde bilir. Böylece sizler, yüce Allah'ın ezelde bildiği şeyi değiştirmeye ve dönüştürmeye kudretinin olduğunu mümkün görmediniz. Yine yüce Allah'ın hasen olarak bildiği bir şeyi kabîhe, kabîh olarak bildiği bir şeyi de hasene dönüştürmeye muktedir olmasını da mümkün görmediniz. Bu iki durum arasında asla bir fark yoktur.

[947] Böylece kabîh olanın kendi zatından dolayı kabîh olmadığı ve hasen olanın da yine kendi zatından dolayı hasen olmadığı hususu zorunlu olarak sabit olmuştur. Yüce Allah'ın kabîh olduğuna hükmettiği şeyin dışında kabîh yoktur, yine yüce Allah'ın hasen olduğuna hükmettiği şeyin dışında da hasen yoktur. Bu konuda daha fazla söze ihtiyaç yoktur.

[948] Bunlara ilaveten, sizin, "Kabîh olan, yüce Allah'ın ilminde ezelde kabîhtir." şeklindeki iddianızın delili nedir? Şüphesiz yüce Allah, bu şekilde emredeceğini ve zamanın bir kısmında bunun hasen olacağını, sonra onu çirkin kılacağını ezelde bilendi. Böylece yüce Allah, -bundan önce değil- söz konusu varlığı çirkin kıldığında o kabîh olur. Nitekim yüce Allah, hükmü kaldırılmış dinlerin tamamını böyle yapmıştır. Bu görüş, aklî delillerin ortaya konulmasından dolayı sizin görüşünüzden daha sahîhdir. Başarı yüce Allah'ın inayeti iledir.

[949] Yüce Allah, küfür inancının ve bunun kabul edilmesinin, bu ikisini bunlara inanarak yaptığındakul açısından çirkin olduğunu ezelde biliyordu. Çünkü Bunların kabîh olması, nefiste bir hareket ya da araz olmalarından dolayı değil, yüce Allah'ın bunları çirkin kılmasından dolayıdır. İşte bu, zatından dolayı değil, aklî delillerin ortaya konulmasından dolayı da gerçektir.

[٩٤٥] فإن قالوا: لم يزل القبيح قبيحًا في علم الله عز وجل، ولم يزل الحسن حسنًا في علمه تعالى، قلنا لهم هبكم إن هذا كما قلتم، فعليكم في هذا حكمان مبطلان لقولكم الفاسد. أحدهما، أنكم جعلتم الحكم في ذلك لما في المعقول لا لما سبق في علم الله عز وجل، فلم تجعلوا المنع من فعل ما هوقبيح عندكم؟ ٥ إلا لأن العقول قبحته فأخطأتم في هذا الوجه.

[٩٤٦] والثاني، أنه تعالى أيضًا لم يزل يعلم أن الذي يموت مؤمنًا فإنه لا يكفر، ولم يزل تعالى يعلم أن الذي يموت كافرًا لا يؤمن، فلم جوزتم قدرته على إحالة ما علم من ذلك وتبديله، ولم تجوزوا قدرته تعالى على إحالة ما علم حسنًا إلى القبح وإحالة ما علم قبيحًا إلى الحسن، ولا فرق بين الأمرين أصلًا.

١٠ [٩٤٧] فإذا ثبت ضرورة أنه لا قبيح لعينه، ولا حسن لعينه ألبتة، وأنه لا قبيح إلا ما حكم الله تعالى بأنه قبيح، ولا حسن إلا ما حكم بأنه حسن، ولا مزيد.

[٩٤٨] وأيضًا فإن دعواكم أن القبيح لم يزل قبيحًا في علم الله تعالى ما دليلكم على هذا؟ بل لعله تعالى لم يزل عليمًا بأن أمر كذا يكون حسنًا برهة من الدهر ثم يقبحه فيصير قبيحًا إذا قبحه لا قبل ذلك كما فعل تعالى بجميع الملل ١٥ المنسوخة، وهذا أصح من قولكم لظهور براهين هذا القول، وبالله التوفيق.

[٩٤٩] ولم يزل سبحانه وتعالى عليمًا أن عقد الكفر والقول به قبيح من العبد إذا فعلهما معتقدًا لهما لأن الله قبحهما، لا لأنهما حركة أو عرض في النفس، وهذا هو الحق لظهور براهين هذا أيضًا، لا لأن ذلك قبيح لعينه.

[950] Onlara şöyle de denilir: Bize haber verir misiniz? Aklen hasen olanı kim hasen kılmıştır? ve aklen kabîh olanı da kim kabîh kılmıştır? Eğer onlar, "Yüce Allah" derlerse, onlara şöyle deriz: Yüce Allah, bu düzenlemenin aksini yapmaya -zira o, düzenlediği şeyin hilafına onu düzenlemeyi tertip etmiştir- böylece burada kabîh olanı hasen ve hasen olanı da kabîh kılmaya kadir midir?

[951] Eğer onlar "Evet" derlerse, bu durumda onlar, bir şeyin ancak yüce Allah'ın onun çirkinliğine hükmetmesinden sonra çirkin olacağını ve yine bir şeyin yüce Allah'ın onun güzelliğine hükmettikten sonra güzel olacağını, yüce Allah'ın yaptığının hilafına yaratmaya muktedir olduğunu, bunun şu anda ve ebediyen var olduğunu gerekli görmüşlerdir. Böylece yüce Allah'ın kendi zatına kul olması ve buna muhalefet ederse zâlim ve zemmedilen olmasının gerekliliği ortadan kalkmış oldu.

[952] Eğer onlar, "Yüce Allah buna kadir olmakla vasıflandırılamaz." derlerse, bu durumda rablerine âcizlik nispet etmiş olurlar ve "Yüce Allah, yarattığının dışındakilere muktedir değildir." şeklindeki "Ali el-Esvârî'nin" görüşünün benzeri onlara lazım gelir. Böylece dini ve aklı kötü/şerli olan bu adam, kendisinin, rabbinden daha kudretli ve güçlü olduğuna hükmetmiştir. Çünkü o, hasis nefsine göre, yaptığı ve yapmadığı şeylere muktedirdir. Halbuki yüce rabbi ise sadece yaptıklarına muktedirdir. Şâyet bu mecnun, rabbini, kendilerinden ortaya çıkan şeylere muhtaç olan ve onlardan zuhur eden şeylerin dışındakilerin zuhurunun mümkün olmadığı cansız varlıklar mesabesinde kıldığını bilmiş olsa idi, musibetinin büyüklüğü sebebiyle elbette gözünden ateş fışkırır ve bağrışması uzayıp giderdi. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız. Yine cehalet ve körlükte inatçılık yapan Kaderiyye'nin içine düştüğü durumun büyüklüğünden de Allah'a sığınırız. Yüce Allah'ın bizlere doğru yolu göstermesinden dolayı -ehlinin ona hamd ettiği gibi- O'na çokça hamd ederiz.

[953] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlara şöyle denilir: Hadi sizin dediğiniz gibi olsun. Kabîhi, kabîh olması sebebiyle zemmettiniz. Öyle ise yüce Allah'tan hayrın ve hasenin/iyiliğin tamamını yaratmasını niçin nefyettiniz? Böylece sizler; "Yüce Allah, ne imanı, ne İslâm'ı,

[٩٥٠] ويقال لهم أيضًا: أخبرونا من حسن الحسن في العقول، ومن قبح القبح في العقول؟ فإن قالوا: الله عز وجل. قلنا لهم: أفكان الله تعالى قادرًا على عكس تلك الرتبة إذ رتبها على أن يرتبها بخلاف ما رتبها عليه فيحسن فيها القبيح، ويقبح فيها الحسن؟

٥ [٩٥١] فإن قالوا نعم أوجبوا أنه لم يقبح شيء إلا بعد ان حكم الله تعالى بقبحه، ولم يحسن شيء إلا بعد ان حكم الله تعالى بحسنه وأنه كان له تعالى أن يفعل بخلاف ما فعل، وله ذلك الآن وأبدًا، وبطل أن يكون تعالى متعبدًا لنفسه وموجبًا عليه ما يكون ظالمًا مذمومًا إن خالفه.

[٩٥٢] وإن قالوا: لا يوصف تعالى بالقدرة على ذلك عجزوا ربهم تعالى، ١٠ ولزمهم القول بمثل قول علي الأسواري، من أنه تعالى لا يقدر على غير ما فعل، فحكم هذا الرديء الدين والعقل بأنه أقدر من ربه تعالى وأقوى لأنه عند نفسه الخسيسة يقدر على ما فعل وعلى ما لم يفعل، وربه تعالى لا يقدر إلا على ما فعل، ولو علم المجنون أنه جعل ربه من الجمادات المضطرة إلى ما يبدو منها ولا يمكن أن يظهر منها غير ما يظهر لسخنت عينه ولطال عويله على عظيم ١٥ مصيبته، نعوذ بالله من الخذلان. ومن عظيم ما حل بالقدرية المتنطعين بالجهل والعمى، والحمد لله على توفيقه، إيانا حمدًا كثيرًا كما هو أهله.

[٩٥٣] **قال أبو محمد:** ويقال لهم: هبكم شنعتم في القبيح، بأنه قبيح فلم نفيتم عن الله عز وجل خلق الخير كله، وخلق الحسن كله؟ فقلتم: لم يخلق الله تعالى الإيمان ولا الإسلام،

ne namazı, ne zekatı, ne iyi niyeti, ne güzel inancı, ne zekat vermeyi, ne sadakayı ne de iyiliği yaratmıştır." dediniz. Bunların yaratılması kötü olduğu için mi (böyle dediniz)? Yoksa durum nedir.

[954] Böylece şerrin yaratıldığını ifade etmek suretiyle kafa karışıklığınız ortaya çıkmış oldu. Yüce Allah'ın bütün bunlardan herhangi bir şeyi yaratmaması hususunda size göre hayır ve şer eşit konumdadır. Böylece onlar güçsüz bir çarpıtmaya (kafa karışıklığına) davet ettiler.

[955] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezile'nin lideri olan Ebû Hâşim Abdusselâm b. Ebû Ali Muhammed b. Abdulvehhâb el-Cübbâî'ye[578] ve reislerinin oğluna ait meseleler hakkında bazı sözler okudum. Orada pek çok kez, utanmaksızın ve nezaketsizce "Allah'ın şöyle yapması ona vaciptir" sözünü tekrar ettiğini gördüm. Sanki bu mecnun, kendisinden ya da yeryüzündeki herhangi bir adamdan haber veriyordu.

[956] Nasıl böyle bir şey olur! Onun kendisini sorgulayacağı bir aklı ya da duyuları yok mudur ki bu aklı ve duyuları vasıtasıyla o; "Yüce Allah'ın kendi üzerine gerekli olduğuna hükmettiği bu şeyleri O'na kimin vacip kıldığını keşke bilseydim!" diye kendisine sorsun. Her vücûb ve îcabı gerekli kılan bir kimsenin var olması zorunlu olarak gereklidir. Aksi takdirde bufâili olmayan bir fiil olmuş olur. Bu ise, bunu mümkün gören için bir küfürdür. Öyle ise herhangi bir şeye hükmetmeyi yüce Allah'a zorunlu kılan kimdir? Bu durum, üçüncü ihtimalin söz konusu olmadığı iki durumun birinden zorunlu olarak uzak olamaz: Söz konusu hükmü yüce Allah'a zorunlu kılan ya yarattıklarından biridir ki bu da ya akıldır ya da akıl sahibi bir kimsedir. Şâyet böyle olsa idi hüküm ondan kaldırılmış olurdu. Yok iken kendisini yaratan ve ihdas edene, mâhiyeti üzere onu tertip edene ve dilediği şekilde onda tasarrufta bulunana hükmettiğini iddia eden her bir akla yazıklar olsun!

[957] Ya da yüce Allah'ın ezelde bunu zatına zorunlu kılan olmadığı halde bizzat kendisinin bunu kendi zatına gerekli kılmış olması lazımdır. Eğer muhatabımız bunu kabul ederse, ona şöyle denilir: Yüce Allah, bir şeyi vacip kılıncaya kadar ona bu durumu zorunlu kılan yoktur.

ولا الصلاة ولا الزكاة ولا النية الحسنة، ولا اعتقاد الخير، ولا إيتاء الزكاة ولا الصدقة ولاالبر لأن خلق هذا قبيح أم كيف الأمر؟

[٩٥٤] فبان تمويهكم بذكر خلق الشر، وأنتم قد استوى عندكم الخير والشر في أن الله تعالى لم يخلق شيئًا من ذلك كله، فدعوا التمويه الضعيف.

٥ [٩٥٥] **قال أبو محمد:** وقرأت في مسائل، لأبي هاشم عبد السلام بن أبي علي محمد بن عبد الوهاب. الجبائي رئيس المعتزلة وابن رئيسهم كلامًا لم يردد فيه كثيرًا دون حياء ولا رقبة، يجب على الله أن يفعل كذا كأنه المجنون يخبر عن نفسه أو عن رجل من عرض الناس.

[٩٥٦] فليت شعري أما كان له عقل أو حس يسائل به نفسه فيقول: ليت ١٠ شعري من أوجب على الله تعالى هذا الذي قضى بوجوبه عليه، ولا بد لكل وجوب وإيجاب من موجب ضرورة، وإلا كان يكون فعلًا لا فاعل له وهذا أكفر مما أجازه. فمن هذا الموجب على الله تعالى حكمًا ما؟ وهذا لا يخلو ضرورة من أحد وجهين لا ثالث لهما: إما أن يكون أوجبه تعالى عليه بعض خلقه إما العقل وإما، العاقل فإن كان هذا فقد رفع القلم عنه وأن لكل عقل ١٥ يقوم فيه أنه حاكم على خالقه ومحدثه بعد أن لم يكن، ومرتبه على ما هو عليه ومصرفه على ما يشاء.

[٩٥٧] وإما أن يكون تعالى أوجب ذلك على نفسه بعد أن لم يزل غير موجب له على نفسه، فإن قال بهذا. قيل له: فقد كان غير واجب عليه حتى أوجبه،

Dolayısıyla o böyle olunca, yaptığı takdirde azaba uğrayacağı şeyi terk etme gücü vermediği kimseye azap etmesi ona mubah olur. Açıkladığım benzeri durumların hilafına, onu kendi zatına zorunlu kılmıştır. Bunu, kendisine vacip olmadığı halde kendisine vacip kılınca, bu gerekliliği kendinden düşürmesi de mümkündür.

[958] Ya da yüce Allah'ın ezelde bunu kendi zatına gerekli kılan olması mümkündür. Şâyet muhatabımız bunu kabul ederse, bu durumda onu İslâm'dan ve şeriatların tamamından çıkartan iki büyük mesele ona lazım gelir. Bunlar da şöyledir: "Yüce Allah ezelde fâildi, onun yaratması da ezelde onunla birlikte idi. Çünkü icap fiildir. Kim ezelde mûcib/zorunlu kılan ise aynı zamanda ezelde fâildir." Bu ise, bizzat Dehriyye'nin görüşüdür.

[959] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Yüce Allah'ın şöyle yapması ona vaciptir ve şöyle yapması ona gereklidir." şeklinde bu deliliğin dile getirilmesi noktasında Mu'tezile mensupları arasında bir itiraz yoktur. Dolayısıyla bu katıksız küfre hayret edilir! Bu sebeple yüce Allah'ın *"... Müminlere yardım etmek ise üzerimizde bir haktır."*[579] ve *"O, merhamet etmeyi kendine gerekli kıldı."*[580] şeklindeki sözleri hakkındaki tevillerinin bâtıl olduğu ortaya çıkmıştır. Allah Resulünün, "Allah'tan başka ilâh yoktur" dedikleri takdirde, *"Kulların Allah'a karşı hakları, yüce Allah'ın onlara azap etmemesidir.."*[581] şeklindeki hadisi ve yine şarap içen bir kimseyi kastederek *"Cehennem ehlinin bedenlerinden akan sarı sularla onları sulaması Allah üzerine haktır."* buyurması, işte bunların tamamını yüce Allah, bu şekilde hükmetmesini, bunu kesin ve değişmez kılmasını ve bunun bir hakikat olmasını, başka bir şeyden dolayı değil, kendi zatından dolayı zorunlu kılar. Böylece buradaki "min" harf-i cerini "alâ" harf-i cerine bedel kıldım. Zira harf-i cerler bazen birbirleri yerine kullanılabilirler.

[960] Sonra onlara şöyle deriz: İblis'i, şeytanların azgınlıklarını, şarabı, domuzları, kendilerine ibadet edilen putları, kumarı, dikili taşları ve fal oklarını, Allah'tan başkası için kesilen kurbanları ve dikili taşlara kesilen kurbanları kim yarattı? Onların ve müslümanların tamamının sözü, "Şüphesiz ki bütün bunların yaratıcısı yüce Allah'tır" şeklindedir. Bu durumda onlara şöyle sorarız:

فإذ هو كذلك فقد كان مباحًا له أن يعذب من لم يقدره على ترك ما عذبه عليه، وعلى خلاف سائر ما ذكرت أنه أوجبه على نفسه وإذا وجب ذلك على نفسه بعد أن لم يكن واجبًا عليه فممكن له أن يسقط ذلك الوجوب عن نفسه.

[٩٥٨] وإما أن يكون تعالى لم يزل موجبًا ذلك على نفسه، فإن قال بهذا لزمته عظيمتان مخرجتان له عن الإسلام وعن جميع الشرائع وهما: أن الباري تعالى لم يزل فاعلًا، ولم يزل فعله معه لأن الإيجاب فعل، ومن لم يزل موجبًا فلم يزل فاعلًا، وهذا قول أهل الدهر نفسه.

[٩٥٩] **قال أبو محمد:** ولا يمانع بين جميع المعتزلة في إطلاق هذا الجنون، من أنه يجب على الله أن يفعل كذا ويلزمه أن يفعل كذا، فأعجبوا لهذا الكفر المحض، وبهذا يلوح بطلان ما يتأولونه في قول الله تعالى ﴿وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ﴾ وقوله تعالى ﴿كَتَبَ عَلَىٰ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ﴾ وقوله عليه السلام: حق العباد على الله أن لا يعذبهم، يعني إذا قالوا لا إله إلا الله، وحق على الله أن يسقيه من طينة الخبال، يعني عن شارب الخمر وإن كل هذا إنما هو أن الله تعالى قضى بذلك وجعله حتمًا واجبًا، وكونه حقًا فوجب ذلك منه تعالى لا عليه. فأبدلت من من على وحروف الجر يبدل بعضها من بعض.

[٩٦٠] ثم نقول لهم: من خلق إبليس ومردة الشياطين والخمر والخنازير والحجارة المعبودة والميسر والأصنام والأزلام وما أهل لغير الله به، وما ذبح على النصب؟ فمن قولهم وقول كل مسلم أن الله تعالى خالق هذا كله، فلنسألهم:

Bunların tamamı güzel/hasen şeyler midir yoksa bunlar pis, çirkin ve şer midir? Şâyet onlar: "Bilakis bunlar pis, çirkin, necis, şer ve fısktır." derlerse elbette doğru söylemişler ve yüce Allah'ın çirkinlikleri, pisliği, şerri, fıskı ve hasen olmayan şeyleri yarattığını kabul etmişlerdir.

[961] Eğer onlar, "Yüce Allah'ın bunları pis, necis, şer ve fısk diye isimlendirdiği halde bilakis bunlar, yaratılmalarının yüce Allah'a izafe edilmeleri noktasında güzeldirler." derlerse, onlara "Doğru söylediniz" deriz. Aynı şekilde biz şöyle deriz: Küfür ve günahlar, Allah'ın yarattığı araz ve hareketler olup Allah'ın yaratması açısından bunların tamamı hasendir, bunların isyankârların kendilerine izafe edilmesi bakımından ise çirkin ve kötüdürler. Nitekim yüce Allah, *"(Ey iman edenler!) İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir."*[582] ve *"... ya da domuz eti, şüphesiz o pistir."*[583] buyurmuştur. Dolayısıyla bu varlıklardan olanların hangi günahı sebebiyle yüce Allah'ın onlara öfkelenmesi ve bunları necis kılması, bunların dışındakileri de iyi ve temiz kılmasının gerekli olduğunu bize haber versinler? Şüphesiz ki burada var olan şey, sadece yüce Allah'ın dilediğini yaratmasıdır. Böylece yüce Allah'ın, akledemeyen varlıklardan dilediğine öfkelenip onu lanetlemesi; bunlardan dilediklerinden de hoşnut olup -Sâlih'in devesi ve Beytullah (Beyt-i Haram) gibi- onun değerini yüceltmesi ve ona tazim edilmesini emretmesi ile bunu akıl sahibi bir kimse hakkında yapması arasında ne fark vardır? Böylece bunlardan bazılarını dilediği gibi yakınlaştırır ve bazılarını da dilediği gibi uzaklaştırır. İşte bu, burada bir farkın varlığına imkânın kesinlikle olmadığını gösterir.

[962] Sonra onlara şöyle sorarız: Yüce Allah, müslümanların dinini kötüleyen, bâtıl gösteren ve bu dinden alıkoyan kimseleri işitmesi sebebiyle Zencilerin, Çinlilerin ve Rumların yaşadığı topraklarda yarattığı kimselere göre, dine ve iyiliğe davet eden kimseler ile karşılaşılmasından dolayı İslâm topraklarında yarattığı kimselere iltimas geçmiş midir? Onlar, dine dair delillerin doğruluğunu araştırmak için bu beldelerden ayrılıp giden kimseleri gördüler mi ya da duydular mı? Her kim bunu inkâr ederse aklî bilgiye ve duyulara karşı çıkmış olur. Her kim de buna boyun eğer ve itaat ederse Mu'tezile'nin hatalı görüşünü terk etmiş olur.

أشيء حسن هو كل ذلك أم رجس وقبيح وشر؟ فإن قالوا: بل رجس وقبيح ونجس وشر وفسق صدقوا. وأقروا أنه تعالى خلق الأنجاس والرجس والشر والفسق وما ليس حسنًا.

[٩٦١] فإن قالوا: بل هي حسان في إضافة خلقها إلى الله تعالى، وهي رجس ونجس وشر وفسق تسمية الله تعالى لها بذلك. قلنا: صدقتم، وهكذا نقول إن الكفر والمعاصي هي في أنها أعراض وحركات خلق لله تعالى حسن من خلق الله تعالى كل ذلك، وهي من العصاة بإضافتها إليهم قبايح ورجس وقال عز وجل ﴿إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنْصَابُ وَالأَزْلامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ﴾ وقال تعالى ﴿أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ﴾ فليخبرونا بأي ذنب كان من هذه الأشياء وجب أن يسخطها الله تعالى، وأن يرجسها ويجعل غيرها طيبات، هل ها هنا إلا أنه تعالى فعل ما يشاء، وأي فرق بين أن يسخط ما شاء فيلعنه مما لا يعقل ويرضى عما شاء من ذلك فيعلي قدره ويأمر بتعظيمه، كناقة صالح والبيت الحرا، وبين أن يفعل ذلك أيضًا فيمن يعقل، فيقرب بعضًا كما شاء ويبعد بعضًا كما شاء، وهذا ما لا سبيل إلى وجود الفرق فيه أبدًا.

[٩٦٢] ثم نسألهم: هل حابى الله تعالى من خلقه في أرض الإسلام بحيث لا يلقى إلا داعيًا إلى الدين ومحسنًا له على من خلقه في أرض الزنج والصين والروم بحيث لا يسمع إلا ذامًا لدين المسلمين مبطلًا له وصادًا عنه؟ وهل رأوا قط وسمعوا بمن خرج من هذه البلاد طالبًا لصحة البرهان على الدين؟ فمن أنكر هذا كابر العيان والحس، ومن أذعن لها ترك قول المعتزلة الفاسد.

[963] Ebû Muhammed şöyle dedi: Sahîh olan görüş şudur: muhakkak sıhhatli/sahîh bir akılla zorunlu olarak bilinir ki yüce Allah kendisi dışındaki varlıkların tamamına hükmedendir ve o, kendisine hükmedilemeyendir. Yüce Allah'ın dışındaki varlıkların tamamı şanı yüce olan Allah'ın mahlûkatıdır. Bunların taşıyıcı cevher ya da taşınan araz olmaları eşittir. Allah'ın dışında hiçbir yaratıcı yoktur. O, azap etmeyi dilediği kimseye azap eder, merhamet dilediği kimseye de merhamet eder. Yüce Allah, zorunlu kıldığı şeyler hâriç hiç kimseyi ilzam etmez. Allah'ın çirkin kıldığı şeylerin dışında bir çirkin (kabîh) yoktur ve yine onun güzel kıldığı şeylerin dışında da güzel (hasen) yoktur. Hiç kimse Allah'a karşı bir hak ve delil ileri süremez. Kendisi dışındaki herşey ve herkese karşı zorunlu olan hakikat ve bağlayıcı olan hüccet sadece Allah'a aittir. Şâyet yüce Allah, itaatkâr kullarına, meleklere ve peygamberlere cehennemde ebedî olarak azap etse idi, elbette bu Allah için mümkün olur ve bu ondan gelen adâlet ve hak olurdu. Yine O, ebedî olarak cennette İblis'i ve kâfirleri nimetlendirse idi bu onun için mümkün olur ve ondan gelen adâlet ve hak olurdu. Yüce Allah bunlara karşı çıktığından ve bunları yapmayacağını haber verdiğinden dolayı şüphesiz bunların tamamı bâtıl, haksızlık ve zulüm olmuşlardır. Şanı yüce Allah'ın doğru yola ulaştırdığı kimse hâriç hiç kimse hidayete ulaşamaz. Yine O'nun dalâlette bıraktığı kimse hâriç hiç kimse dalâlete düşmez. İster hayır, ister şer, isterse bunun dışındaki bir şey olsun, âlemde sadece şanı yüce Allah'ın olmasını irade ettiği şey olur. Onun var olmasını dilemediği şey ise elbette var olamaz. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[964] Bizler, bir kısım canlılar görürüz ki bunların birbirlerine yönelik saldırganlıkları çirkin ya da zulüm diye isimlendirilemez ve bundan dolayı da kınanmazlar. Yine bu hayvanların saldırganlıklarını terbiye etmeye çalışan kimse de kınanmaz. Dolayısıyla şâyet bu tür/davranış, zâtı itibariyle çirkin ve zulüm olmuş olsa idi, elbette ne zaman gerçekleşirse gerçekleşsin çirkin olurdu. Bu şekilde olmadığına göre herhangi bir varlığın kendi zatından dolayı çirkin olmadığı, fakat sadece yüce Allah'ın onu çirkin kıldığından dolayı çirkin olduğu ortaya çıkmış oldu.

[٩٦٣] **قال أبو محمد**: والقول الصحيح هو أن العقل الصحيح يعرف بصحته ضرورة أن الله تعالى حاكم على كل ما دونه، وأنه تعالى غير محكوم عليه، وأن كل ما سواه تعالى فمخلوق له عز وجل، سواء كان جوهرًا حاملًا أو عرضًا محمولًا، لا خالق سواه، وأنه يعذب من يشاء أن يعذبه ويرحم من يشاء أن يرحمه، وأنه لا يلزم أحدًا إلا ما ألزمه الله عز وجل، ولا قبيح إلا ما قبح الله، ولا حسن إلا ما حسن الله، وأنه لا يلزم لأحد على الله تعالى حق ولا حجة، ولله تعالى على كل من دونه وما دونه الحق الواجب والحجة البالغة، لو عذب المطيعين والملائكة والأنبياء في النار مخلدين لكان ذلك له، ولكان عدلًا وحقًا منه، ولو نعم إبليس والكفار في الجنة مخلدين كان ذلك له وكان حقًا وعدلًا منه، وإن كل ذلك إذ أباه الله تعالى وأخبر أنه لا يفعله صار باطلًا وجورًا وظلمًا، وأنه لا يهتدي أحد إلا من هداه الله عز وجل، ولا يضل أحد إلا أضله الله عز وجل، ولا يكون في العالم إلا ما أراد الله عز وجل كونه من خير أو شر وغير ذلك، وما لم يرد عز وجل كونه فلا يكون ألبتة، وبالله تعالى التوفيق.

[٩٦٤] ونحن نجد الحيوان لا يسمى عدوان بعضها على بعض قبيحًا ولا ظلمًا ولا يلام على ذلك، ولا يلام على من ربى شيئًا منها، على العدوان عليها فلو كان هذا النوع قبيحًا لعينه وظلمًا لعينه لقبح متى وجد، فلما لم يكن كذلك صح أنه لا يقبح شيء لعينه ألبتة، لكن إذا قبحه الله عز وجل فقط.

[965] Onların fâsid prensiplerine ait görüşleri kapsayıcı küllî bir aklî delil ile geçersiz olduğuna göre, -Allah'ın güç ve kuvvetiyle- onların meselelerinin ayrıntılarını iptal etmeye geçebiliriz. Yüce Allah'tan yardım dileriz:

[966] Bunun ilki, "Mutlak anlamda aklen çirkin olan şeyin ne olduğunu bize bildirir misiniz?" diye onlarasormamızdır. Bunun üzerine onların önde gelenlerinden el-Hâris b. Ali el-Verrâk el-Bağdâdî[584], Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Ka'bî el-Belhî[585] ve bu ikisi dışındaki kimseler, "Her şey bir yönüyle güzeldir." dediler.

[967] Ben de şöyle dedim: "Bunun bir benzerinin yüce Allah'tan vuku bulmasını imkânsız görüyorlar. Çünkü söz konusu durum, o zaman hasen olur. Öyleyse elbette her hâlükârda kabîh olan yoktur. Her durumda kabîh olan şeye elbette hasen olamaz. Dolayısıyla bu, şanı yüce Allah'tan ebedî olarak uzaklaştırılmıştır."

[968] Onlar şöyle dediler: "Sana yapılmasını istemediğin bir şeyi başkalarına yapman" ve "güç yetirilemeyen bir şeyle sorumlu tutulup sonra da bundan dolayı cezalandırılmak" her halükarda kabîh olan şeylerdendir.

[969] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu ahmaklığı dile getirdiklerine göre, hakikati iptal eden bu kimseler onların aşırı gittiklerini ve hedeflerine ulaştıklarını zannettiler. Gerçekte onlar, hezeyana düşmüş ve saçmalamışlardır. Bu hatanın ta kendisidir. Ancak bu türden bazı varlıklar, şanı yüce Allah'ın bunları çirkin kılmasından dolayı çirkin; bunlardan bazılarını güzel kılmasından dolayı da güzel olmuştur. Onların davalarındaki tartışmalarından kaynaklanan tuhaflık, bizim nezdimizde iltimasın (المحاباة) zulüm olduğu esasına dayanmaktadır. Hangi şeriatta ya da hangi akılda iltimas etmenin zulüm olduğunu bulduklarını bilmiyoruz? Şüphesiz ki yüce Allah, ancak dilediği zaman bunu mubah kılmıştır. Bu durum şuna benzer; bir erkek, iki, üç ya da dört kadınla nikâhlanmayı arzu edebilir. Bu kendisi için mubah ve hasendir. Yine istediği sayıda cariyesi ile birlikte olması da onun için mubah ve hasendir. Bununla birlikte bir kadının birden fazla kişiyle evlenmesi ya da kölesiyle birlikte olması helal değildir. Bu da onun açısından hasendir.

[٩٦٥] فإذ قد بطل قولهم بالبرهان الكلي الجامع لأصلهم الفاسد فلنقل بحول الله تعالى وقوته إبطال أجزاء مسائلهم وبالله تعالى نستعين.

[٩٦٦] فأول ذلك أن نسألهم فنقول: عرفونا ما هذا القبيح في العقل أعلى الإطلاق؟ فقال قائلون من زعمائهم منهم الحارث بن علي الوراق البغدادي، ٥ وعبد الله بن أحمد بن محمود الكعبي البلخي وغيرهما: إن كل شيء حسن بوجه ما؟

[٩٦٧] قلت: يمتنع وقوع مثله من الله تعالى، لأنه حينئذ يكون حسنًا، إذ ليس قبيحًا ألبتة على كل حال، وأما ما كان قبيحًا على كل حال فلا يحسن ألبتة فهذا منفي عن الله عز وجل أبدًا.

١٠ [٩٦٨] قالوا: ومن القبيح على كل حال أن تفعل بغيرك ما لا تريد أن يفعل بك، وتكليف ما لا يطاق ثم التعذيب عليه.

[٩٦٩] **قال أبو محمد**: وظن هؤلاء المبطلون إذ أتوا بهذه الحماقة أنهم أغربوا وقرطسوا، وهم بالحقيقة قد هذوا وهدروا، وهذا عين الخطأ، وإنما قبح بعض هذا النوع إذ قبحه الله عز وجل، وحسن بعضه إذ حسنه الله عز وجل، والعجب ١٥ من مباهتتهم في دعواهم أن المحاباة فيما بيننا ظلم، ولا ندري في أي شريعة أم في أي عقل وجدوا أن المحاباة ظلم؟ وأن الله تعالى قد أباحها إلا حيث شاء، وذلك أن للرجال أن ينكح امرأتين وثلاثًا وأربعًا من الزوجات، وذلك له مباح حسن، وأن يطأ من إمائه أي عدد أحب، وذلك له مباح حسن، ولا يحل للمرأة أن تنكح غير واحد ولا يكون عبدها، وهذا منه حسن.

[970] Zorunlu olarak biliriz ki kadınların kalplerinde de bizim kalplerimizde olduğu gibi kıskançlık vardır. Bu durum, bizim dışımızdaki şeriatte de yasaklanmıştır. Bundan sakınmak tabii olarak bazı canlılarda da mevcuttur. Hür bir müslüman, müslüman kardeşini köle edinmek isteyebilir. Belki o, Allah katında, dini, ahlakı ve Allah'a itaati konusunda efendisinden daha hayırlıdır. Böyle olmasına rağmen sahibi onu satabilir, hibe edebilir ve çalıştırabilir. Ne onu ne de ondan başkasını köle edinmeyen bir kimsenin bizzat böylesi bir kimseyi köle edinmek istemesi doğru değildir. Bu durum, onun açısından hasendir. Nitekim Allah Resulü (s.a.), yüce Allah'ın bizzat mübarek zatına ikram ettiği ve de bizlerin anneleri (r.a.) olan hanımlarıyla kendisinden sonra hiç kimsenin evlenmesini istememiştir. Halbuki Resulüllah (s.a.), hanımlarının eşlerinden sonra onlarla nikâhlanmayı istemişti. Bunların tamamı hasendir, güzeldir ve doğrudur. Bunu onun dışındaki bir kimse isterse, isteği hususunda hata etmiş çirkin ve zâlim bir kimse olur. Eğer araştırılırsa bunun örnekleri hakikaten çoktur. Zira bu durum dünyada ve şeriatların pek çoğunda yaygındır. Böylece onların bu hatalı görüşü geçersiz olmuştur.

[971] Yüce Allah, Mu'tezile ekolüne göre adâlet olmayan bir şeyin mubahlığını açıklamış; bilakis söz konusu durum mutlak ve O'nun dilediği şekilde bir iltimas da olabilir. Şüphesiz bunların tamamı yüce Allah açısından adâlettir. Nitekim O şöyle buyurmuştur: *"Ne kadar uğraşırsanız uğraşın, kadınlar arasında adâleti yerine getiremezsiniz. Öyle ise (birine) büsbütün gönül verip [ötekini (kocası hem var, hem yok) askıda kalmış kadın gibi bırakmayın]."*[586], *"Eğer (o kadınlar arasında da) adâletli davranmayacağınızdan korkarsanız, o takdirde bir tane alın veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin."*[587]

[972] Böylece yüce Allah, sahip olduğumuz cariyeler arasında adâletle davranmamayı ve onlardan dilediğimize iltimas etmeyi bize mübah kılmıştır. Dolayısıyla Allah'ın adâlet diye isimlendirdiğinin dışında bir adâletin olmadığı ortaya çıkmış oldu. Allah'ın yaptığı her şey adâlettir ve bunun dışında hiçbir adâlet yoktur.

[٩٧٠] وبالضرورة ندري أن في قلوبهن من الغيرة كما في قلوبنا، وهذا محظور في شريعة غيرنا، والنفار منه موجود في بعض الحيوان بالطبع، والحر المسلم ملكه أن يستعبد أخاه المسلم، ولعله عند الله تعالى خير من سيده في دينه وفي أخلاقه وقنوته، ويبيعه ويهبه ويستخدمه ولا يجوز أن يستعبده هو أحد ٥ لا عبده ذلك ولا غيره، وهذا منه حسن، وقد أحب رسول الله صلى الله عليه وسلم لنفسه المقدسة ما أكرمه الله تعالى به من ألا ينكح أحد من بعده من نسائه، أمهاتنا رضوان الله عليهن، وأحب هو عليه السلام نكاح من نكح من النساء بعد أزواجهن، وكل ذلك حسن جميل صواب، ولو أحب ذلك غيره كان مخطئ الإرادة قبيحًا ظالمًا، ومثل هذا إن تتبع كثير جدًا إذ هو فاش في العالم وفي أكثر ١٠ الشريعة، فبطل هذا القول الفاسد منهم.

[٩٧١] وقد نص الله تعالى على إباحة ما ليس عدلًا عند المعتزلة، بل على الإطلاق وعلى المحاباة حيث شاء، وكل ذلك عدل منه قال عز وجل ﴿وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ﴾ وقال تعالى ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ﴾

١٥ [٩٧٢] فأباح تعالى لنا ألا نعدل بين ما ملكت أيماننا، وأباح لنا محاباة من شئنا منهن، فصح ألا عدل إلا ما سماه الله عدلًا فقط. وأن كل شيء فعله الله فهو العدل فقط لا عدل سوى ذلك.

[973] Nitekim bizler yüce Allah'ın mirastan erkek evladına -zengin ve kazanç sahibi olsa da- iki pay verdiğini, kız evladına da -küçük ve fakir olsa da- bir pay verdiğini görürüz. Böylece Mu'tezile'nin görüşü bâtıl olmuş ve yüce Allah'ın dilediği kimselere iltimas edeceği ve dilediklerine de mani olacağı hususu ortaya çıkmış oldu. İşte bu, Mu'tezile mensuplarının câhillikleri ve akıllarının zayıflığı sebebiyle adâlet sandıkları şey olmayıp gerçek adâlettir.

[974] "Gücümüz yetmediği bir şeyle sorumlu tutulmamız (teklîf-i mâ lâ yutak), sonra da bundan dolayı cezalandırılmamız" hususuna gelince, şüphesiz bu kendi aramızda çirkindir. Çünkü yüce Allah bunu sadece bizlere haram kılmıştır.

[975] Mu'tezile ekolü, kendilerine muhalefet edenlerin çokluğuna rağmen, kendisi üzerinde bir emrin bulunmadığı ve akıllarımızla da ilzam edemeyeceğimiz yüce Allah'tan çirkin bir şeyin meydana gelmeyeceğini bildirmiştir. Onların bu meselede muhaliflerine yönelik iddiaları, muhaliflerinin açık bir şekilde aklın hükmüne muhalefet etmeleri şeklindedir. Ancak tecsim fikrini kabul edenler de (Mucessime), Mu'tezile'nin açık bir şekilde aklın hükmüne muhalefet ettiğini iddia etmiştir. Çünkü Mu'tezile mensupları cisim olmayan bir varlıktan fiilin meydana gelmesini; ayrıca hayat olmaksızın canlı olmayı ve ilim olmaksızın âlim olmayı mümkün görmüşlerdir.

[976] Ebû Muhammed şöyle dedi: Akla göre bu iki iddianın her ikisi de yalan ve yanlıştır. Nitekim biz, bu eserimizin önceki bölümlerinde, akıl konusunda onda var olmayan bir şeyi iddia eden bir kimsenin hata ettiğini açıklamıştık. Yine biz, akılla, kendisini yaratan ve mâhiyeti üzere onu tertip eden yüce Allah'a yönelik hüküm verilemeyeceğini de açıklamıştık. Daha fazla söze ihtiyaç yoktur. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[977] Mu'tezile'den bazıları şöyle dedi: Her halükarda çirkin olan ve her açıdan akılda mahzurlu olan şey, nimet verene karşı nankörlük etmek ve anne-babaya asi olmaktır.

[978] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu hatanın âlâsıdır. Çünkü işleri düşündüğünde bunların iyisini kötüsünden ayırt edebilen akıl sahibi bir kimse, kişiye nimet verenin sadece eşi benzeri olmayan yüce Allah olduğunu yakînî olarak bilir. Öyle ki Allah, insanı yoktan var etmiş, sonra ona duyular ve ayırt etme kabiliyeti vermiştir. Yeryüzünde bulunanları ve semada olanların çoğunu onun emrine amade kılmış, ona mal vermiştir.

[٩٧٣] وكذلك وجدنا الله تعالى قد أعطى الابن الذكر من الميراث حظين، وإن كان غنيًا مكتسبًا، وأعطى البنت حظًا واحدًا وإن كانت صغيرة فقيرة، فبطل قول المعتزلة، وصح أن الله تعالى يحابي من يشاء ويمنع من يشاء، وأن هذا هو العدل لا ما تظنه المعتزلة عدلًا بجهلها وضعف عقولها.

٥ [٩٧٤] وأما تكليف ما لا يطاق والتعذيب عليه فإنما قبح ذلك فيما بيننا لأن الله تعالى حرم ذلك علينا فقط.

[٩٧٥] وقد علمت المعتزلة كثرة عدد من يخالفهم في أن هذا لا يقبح من الله تعالى الذي لا آمر فوقه، ولا يلزمه حكم عقولنا، وما دعواهم على مخالفيهم في هذه المسألة أنهم خالفوا قضية العقل ببديهته إلا كدعوى المجسم عليهم أنهم ١٠ خالفوا قضية العقل ببديهته، إذ أجازوا وجود الفعل مما ليس جسمًا، وإذ أجازوا حيًا بلا حياة، وعالمًا لا بعلم.

[٩٧٦] **قال أبو محمد**: وكلتا الدعويين على العقول كاذبة، وقد بينا فيما سلف من كتابنا هذا غلط من ادعى في العقل ما ليس فيه وبينا أن العقل لا يحكم به على الله الذي خلق العقل ورتبه على ماهو به، ولا مزيد، وبالله تعالى التوفيق.

١٥ [٩٧٧] وقال بعض المعتزلة: إن من القبيح بكل حال والمحظور في العقل بكل وجه كفر نعمة المنعم وعقوق الأب.

[٩٧٨] **قال أبو محمد**: وهذا غاية الخطأ، لأن العاقل المميز بالأمور إذا تدبرها علم يقينًا أنه لا منعم على أحد إلا الله وحده لا شريك له، الذي أوجده من عدم ثم جعل له الحواس والتمييز وسخر له ما في الأرض وكثيرًا مما في السماء وخوله المال،

Şanı yüce Allah'ın dışında nimet veren herkes, her ne kadar mal vermiş olsa da, ancak yüce Allah'ın malından vermiştir. Şüphesiz nimet, başkalarına değil, sadece şanı yüce Allah'a aittir. Eğer hastalanmış, azat edilmiş ya da hoş olmayan bir şeyden korkan bir kimse olursa, bu konuda kişi söz, kuvvet, duyular ve uzuvlar cinsinden yüce Allah'ın ona hibe ettiği şeylerin tamamını sarfeder. Şüphesiz bunların tamamını, şanı yüce olan Allah'ın mülkünde tasarruf eder. Dolayısıyla yüce Allah, nimete sahip olmaya ondan daha layıktır. Nimet, başkalarına değil, sadece şanı yüce Allah'a aittir. Böylece O, bütün nimetlerin sahibidir. Zira hiçbir şüphe yoktur ki "Mun'im (Nimet veren)", sadece Allah'ın mun'im diye isimlendirdiği kimsedir. Dolayısıyla nimet verene teşekkür etmek, ancak yüce Allah'ın ona teşekkür etmeyi zorunlu kılmasından sonra vacip olur ve işte o zaman nimet verene teşekkür gerekir, aksi takdirde gerekmez. Bu durumda ona şükretmeyen bir kimse, yüce Allah'ın emrine bu şekilde muhalefet ettiğinden dolayı büyük bir günah işlemiş asi ve fâsık bir kimse olmuş olur.

[979] Bizim anne ve babalarımızın menilerinden dünyaya gelmemiz ile yeryüzü toprağından dünyaya gelmemiz arasında bir fark yoktur. Toprağa hürmet etmemizin gerekli olmadığı ve toprağın bizim üzerimizde bir hakkının bulunmadığı hususunda bir ihtilaf yoktur. Bu, yüce Allah toprağa bizim üzerimizde bir hak tanımadığı için böyledir. Bazen bir koyun küçük bir çocuğu emzirebilir. Bundan dolayı koyunun çocuküzerinde bir hakkının olması gerekmez. Çünkü yüce Allah, -her ne kadar anne ve baba kâfir veya mecnun olsalar da ya da bizim terbiyemizle ilgilenip bize sahip çıkmasalar hatta kendi zevklerini tatmin etmek için bizimle meşgul olsalar bile- çocuğun üzerindeki hakkı anne babaya verdiği halde onu emziren koyuna herhangi bir hak tanımamıştır. Burada sadece şanı yüce Allah'ın emri vardır.

[980] Başka bir aklî delil: Bir adam, haram olduğunu bilerek ya da bilmeyerek bir kadın ile zina etse, ancak bu birleşme neticesinde meydana gelen çocuk bu adama nisbet edilmemiş olsa, çocuğun kendi annesine iyilikte bulunması gerekli olduğu halde babasına iyilikte bulunması gerekli değildir. Çünkü Allah, bu kadına iyilikte bulunmayı çocuğa emretmiş;

وأن كل منعم دون الله عز وجل فإن كان منعمًا بمال فإنما أعطى من مال الله عز وجل، فالنعمة لله عز وجل دونه، وإن كان ممرضًا أو معتقًا أو خائفًا من مكروه، فإنما صرف في ذلك كلما وهبه الله عز وجل من الكلام والقوة والحواس والأعضاء. وإنما تصرف بكل ذلك في ملك الله عز وجل وفيما هو تعالى أولى ٥ به منه. فالنعمة لله عز وجل دونه، فالله تعالى هو ولي كل نعمة، فإذ لا شك في ذلك فلا منعم إلا من سماه الله تعالى منعمًا، ولا يجب شكر منعم إلا بعد أن يوجب الله تعالى شكره فحينئذ يجب وإلا فلا، ويكون حينئذ من لم يشكره عاصيًا فاسقًا أتى كبيرة لخلاف أمر الله تعالى بذلك فقط.

[٩٧٩] ولا فرق بين تولدنا من منيّ أبوينا وبين تولدنا من التراب والأرض، ١٠ ولا خلاف في أنه لا يلزمنا بر التراب ولا له علينا حق، ليس ذلك إلا لأن الله تعالى لم يجعل له علينا حقًا، وقد يرضع الصغير شاة فلا يجب لها عليه حق لأن الله تعالى لم يجعله لها وجعله للأبوين وإن كانا كافرين مجنونين ولم يتوليا تربيتنا بل اشتغلا عنا بلذاتهما، ليس ههنا إلا أمر الله تعالى فقط.

[٩٨٠] وبرهان آخر: أن امرأ لو زنى بامرأة عالمًا بتحريم ذلك أو غير عالم، ١٥ إلا أنه ممن لا يلحق به الولد المخلوق من نطفته النازلة من ذلك الوطء، فإن بره لا يلزم ذلك الولد أصلًا ويلزمه بر أمه، لأن الله تعالى أمره بذلك لها،

fakat nutfesinden doğduğu bu kişi için (yani biyolojik babası için) bunu emretmemiştir. Halbuki akıl açısından burada adam ile kadın arasında bir fark yoktur, makulde de böyledir. Öte yandan anneyle birlikte olan kişinin nütfesinden meydana gelen ceninden çocuğun dünyaya gelmesi bakımından zina çocuğu ile nikâhlı evlilikten doğan çocuk arasında da (doğum şekli itibarıyla) bir fark yoktur. Fakat yüce Allah, sahîh veya fâsid olarak nikâh akdinden ya da sahip olunan cariyelerden dünyaya gelen meşru çocuklara, anne babalarına iyilik etmelerini ve onlara teşekkür etmelerini gerekli kılmış, anne babalarına isyan etmelerini ise büyük günahlardan kabul etmiştir. Bizim de böyle davranmamız gereklidir. Aynı durumu zinadan dünyaya gelen çocuklara gerekli kılmadığından bu durum onlara gerekli değildir.

[981] Biz ve onlar yakînen biliriz ki; iki müslüman erkek, bir sefere çıksalar, onlardan biri daru'l-harb olan köylerden birine saldırsa ve burada bulunan yetişkin erkeklerin tamamını öldürse, mallarını alsa, onların nesillerini esir etse, sonra adil imamın hükmüne uyarak malını beşe bölüp kendi payına çocuklar düşmüş olsa, söz konusu bu çocukların velâyetini babalarını öldüren ve annelerini esir alan ve kendi payına düşen kadınlarla birlikte olan bu adam üstlense; sonra bu adam, payına düşen kadınlarla nikâh yapıp, çocuklarını bostanının bakımında, hayvanlarının hizmetinde, dikim ve hasatta kullansa ve onları güçlerinin yettiği şeylerle sorumlu tutsa; onları giydiripAllah'ın emrettiği gibi iyilikle onlara infak etse Tartışmasız bir şekilde çocukların üzerinde bu adamın hakkı vardır. Şâyet onları azat etse, şüphesiz onlara in'amda bulunmuştur ve bu adamaşükranda bulunmaları o çocukların üzerine farzdır. Müslüman iken satın aldığı bir kimse için de durum böyledir.

[982] İkinci şahıs ise müslümanlara ait bir köye saldırmış olsun; bunun neticesinde bu köydekilerin erkek çocuklarını alsın ve onları köle edinsin, herhangi birini öldürmesin ve onlara saygı göstererek bunlara esir muamelesi yapmasın. Dahası onları en güzel şekilde terbiye edip yetiştirsin -ki bu çocuklar, köylerinde iken zorluk, sıkıntı, yorgunluk, çetin bir hayat ve kötü bir halde idiler.- sonra onların hayat standartlarını yükseltip onlara bilgi versin ve İslâm'ı öğretsin, onlara mal-mülk hibe etsin ve sonra da onları azat etsin. Bütün bunlara rağmen bu adamın çocuklar üzerinde hakkının olmadığında ihtilaf yoktur. Ve söz konusu çocukların bu adamı kötülemeleri, ona düşmanlık beslemeleri onların üzerine farzdır.

ولـم يأمره بذلـك في الـذي تولـد مـن نطفته فقـط. ولا فـرق فـي العقـل بيـن الرجـل والمـرأة في ذلـك، ولا فـرق في المعقـول وفـي الـولادة تولـد الجنيـن مـن نطفـة الواطئ لأمه بين أولاد الزنـا وأولاد الرشـدة لكـن لمـا ألـزم الله تعالـى أولاد الرشـدة المتولديـن عـن عقد نـكاح أو ملك يميـن فاسـدين أو صحيحيـن.

٥ بـر آبائهـم وشـكرهم، وجعـل عقوقهـم مـن الكبائـر لزمنـا ذلـك، ولمـا لـم يلـزم ذلـك أولاد الزانيـة لـم يلزمهـم.

[٩٨١] وقد علمنا نحن وهم يقينًا أن رجلين مسلمين لو خرجا في سفر فأغار أحدهما على قرية من قـري دار الحرب فقتل كل رجل بالـغ فيها وأخذ جميـع أموالهـم، وسبى ذراريهـم ثـم خمس ذلك. بحكـم الإمـام العـدل ووقـع في حظـه

١٠ أطفال قد تولى هـو قتل آبائهـم، وسبى أمهاتهـم، ووقعن أيضًا بالقسـمة الصحيحة في حصته، فنكحهـن وصرف أولادهن في كنس حشوشـه، وخدمة دوابه وحرثـه وحصاده، ولـم يكلفهـم من ذلـك إلا ما يطيقون وكساهم وأنفق عليهـم بالمعروف كمـا أمـر الله تعالـى فـإن حقـه واجـب عليهـم بـلا خـلاف، ولـو أعتقهـم فإنـه منعـم عليهـم وشكره فرض عليهـم، وكذلـك لـو فعل ذلك بمن اشتراه وهـو مسلم بعد.

١٥ [٩٨٢] وأغار الثاني على قرية للمسلمين فأخذ صبيانًا من صبيانهم فاسترقهم فقط ولـم يقتل أحدًا ولا سبى لهـم حرمة فربى الصبيان أحسـن تربية، وكانـوا في قرية شقاء وجهد وتعب وشظف عيش وسوء حال، فرفه معايشهم وعلمهم العلم والإسلام وخولهم المـال ثـم أعتقهـم. فلا خلاف في أنـه لا حق لـه عليهـم، وأن ذمه وعداوته فرض عليهم.

[983] Şâyet bu adam, iffetli ve namuslu olduğu halde onlardan bir kadın ile cima etse, ve o çocuklardan biri yönetimi ele geçirse; ona, ölünceye kadar bu adamın başını taşla ezmesi gerekli olur.

[984] Ehl-i İslâm'dan olan her akıl sahibi için bir ve eşi benzeri olmayan Allah'tan başka -O'nun muhsin ve mun'in diye isimlendirdiği kimseler hâriç- iyilik yapan ve nimet verenin olmadığı hususu açıkça ortaya çıkmıştır. Yüce Allah'ın kendisine teşekkür etmeyi gerekli kıldığı kimseler hâriç, hiç kimsenin başka bir kimseye şükretmesi gerekli değildir. Yine yüce Allah'ın hak (salahiyet) verdiği kimseler hâriç, bir kimsenin başka bir kimse üzerinde bir hakkı yoktur. Böylece bütün bunlar, yüce Allah'ın zorunlu kılmasından dolayı gereklidir, aksi takdirde bunlar gerekli değildir.

[985] Bir kimse, Allah'ın haram kıldığı bir şekilde bir insana dünya ihsanında bulunmuş olsa, bu kişinin iyilik yapan kimseye şükretmesinin gerekli olmadığı hususunda bizimle birlikte onlar da icmâ etmişlerdir. Yine bir kimse başkasına en güzel şekilde iyilik etse, bunun üzerine o kişi dünyası konusunda kendisine yardım eden bu kişiye dinen caiz olmayan bir şey ile teşekkür etse, şüphesiz ki o kendisine kötülük eden bir zâlim olmuş olur. Böylece yakînî olarak ortaya çıkmıştır ki; yüce Allah'ın dinde vacip kıldıklarından başka vacip, dinde hasen/güzel kabul ettiklerinden başka güzel ve yine dinde kabîh/çirkin kabul ettiklerinden başka kabîh yoktur. Yüce Allah'ın inayetini dileriz.

[986] Mu'tezile ekolünden bazıları yalan söylemenin her halükarda çirkin olduğunu ileri sürmüştür.

[987] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu da ilk iddiaları gibidir. Onlar, bu görüşün yanlışlığı ve yüce Allah'ın yalan söylemeyi güzel kıldığı beş yerde yalan söylemenin güzel kabul edildiği hususunda bizimle birlikte icmâ etmişlerdir. Bu, kendisine haksızlık yapan ve onu araştırıp bulmaya çalışan zâlim bir yöneticiden gizlenen bir insanın durumuna benzer. Nitekim zâlim yönetici bulmak istediği ama gizlenen bu adamı araştırır, onunla ve malıyla alakalı bilgisi bulunan herkesten onun hakkında bilgi ister. Böylesi bir kimse eğer doğruyu söyler; bu adamın yerini ve malını gösterirse, söz konusu kişinin Allah katında günahkâr, fâsık, zâlim ve çirkin bir fiil işleyen bir kimse olduğu hususunda müslümanlar arasında hiçbir ihtilaf yoktur.

[٩٨٣] وأنه لو وطئ امرأة منهن وهو محصن وكان أحدهم قد ولي حكمًا للزمه شدخ رأسه بالحجارة حتى يموت،

[٩٨٤] أفلا يتبين لكل ذي عقل من أهل الإسلام إنه لا محسن ولا منعم إلا الله تعالى وحده لا شريك له إلا من سماه الله تعالى محسنًا أو منعمًا، ولا شكر لازمًا لأحد على أحد إلا من ألزمه الله تعالى شكره، ولا حق لأحد على أحد إلا من جعل الله تعالى له حقًا، فيجب كل ذلك إذا أوجبه الله تعالى وإلا فلا.

[٩٨٥] وقد أجمعوا معنا على أن من أفاض إحسان الدنيا على إنسان أفاضه بوجه حرمه الله تعالى فإنه لا يلزمه شكره، وأن من أحسن إلى آخر غاية الإحسان فشكره بأن أعانه في دنياه بما لا يجوز في الدين فإنه مسيء إليه ظالم، فصح يقينًا أنه لا يجب شيء ولا يحسن شيء، ولا يقبح شيء إلا ما أوجبه الله تعالى في الدين أو حسنه الله في الدين أو قبحه الله في الدين فقط، وبالله تعالى نتأيد.

[٩٨٦] وقال بعضهم: الكذب قبيح على كل حال.

[٩٨٧] **قال أبو محمد**: وهذا كالأول، وقد أجمعوا معنا على بطلان هذا القول وعلى تحسين الكذب في مواضع خمسة إذ حسنه الله تعالى، وذلك نحو إنسان مسلم مستتر من أمام ظالم يظلمه ويطلبه، فسأل ذلك الظالم هذا الذي استتر عنده المطلوب وسأل أيضًا كل من عنده خبره وعن ماله، فلا خلاف بين أحد من المسلمين في أنه إن صدقه ودله على موضعه وعلى ما له فإنه عاص الله عز وجل، فاسق ظالم فاعل فعلًا قبيحًا،

Şâyet söz konusu kişi yalan söyleyip “Ben onun ve malının yerini bilmiyorum” derse, bu durumda o güzel bir fiil yapan ve sevap kazanan birisi olur. Aynı şekilde kişinin hanımına, aralarındaki sevgiyi artırma hususunda yalan söylemesi de böyledir. Müşriklerle savaşta iken, onların helâkine ve müslümanların da onlardan kurtulmasına sebebiyet verecek bir hususta yalan söylemek de böyledir. Böylece yalan söylemenin, yüce Allah'ın onu çirkin gösterdiğinden dolayı çirkin olduğu, şâyet böyle olmasa idi, aklen bunun asla çirkin olmayacağı hususu ortaya çıkmış oldu. Çünkü aklın zorunluluk prensibi gereğince -yüce Allah'ın bizzat aklın varlığında onu bu şekilde düzenlemesinden dolayı- vacip olan şeyin bu âlemde muhal olması elbette imkânsızdır. Böylece onların ma‘kûlü yalanlamaları ortaya çıkmış oldu.

[988] Mu‘tezile ekolünden bazıları zulmün çirkin olduğunu söylemiştir.

[989] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu iddia da bir önceki gibidir. Onlara, “Zulmün manası nedir? diye sorarız. Onlar, insanları öldürmek, mallarını almak, onlara eziyet etmek, kişinin kendisini öldürmesi veya kötülemesi ya da insanların evlendikleri hanımların haram oluşunun mubah görülmesinin zulüm olduğunu söyleyebilirler. Halbuki bunların tamamı bizatihi çirkin değildir. Nitekim yüce Allah, Endülüs'teki amcaoğullarının bir adamı öldürmeyi murat etmeksizin yanlışlıkla öldürmesinden dolayı Horasan'da bulunan bir topluluğun mallarının alınmasını mubah kılmıştır. Nitekim bu adam kendisine mubah olan bir tuzak kurmuş ya da savaş sırasında bir kâfire ok atmış, ancak bu ok savaşın dışında ve tepenin ardında bulunan bir müslümana isabet etmiş ve adam ölmüştü. Bizler, yüce Allah'ın muhsan olarak zina eden bir kimsenin kanını mubah kıldığını görürüz. Öyle ki bu adam yaşlı, çirkin çehreli ve siyah hanımı hâriç hiçbir kadınla birlikte olmamıştır. Dahası bu adam, söz konusu kadınla bir defa birlikte olmuş sonra da kadın ölmüştür. Bu kişi genç olup kadınlara muhtaç olduğu halde evlenecek ya da esir olarak satın alabilecek bir kadın da bulamamıştır. İşte bu durumda olup zina eden bir kimsenin kanını Allah mubah kılmıştır. Öte yandan yıldızlar gibi güzel yüz cariyesi olan, ancak asla nikâhlı bir hanımı (zevcesi) bulunmayan yaşlı bir adam düşünelim. (Bu adam, cariyelerine rağmen zina etmiş olsa) yüce Allah zina eden bu yaşlı adamın kanını haram kılmıştır.

وأنه لو كذبه وقال له لا أدري مكانه ولا مكان ماله فإنه مأجور محسن فاعله فعلًا حسنًا، وكذلك كذب الرجل لامرأته فيما يستجر به مودتها وحسن صحبتها، والكذب في حرب المشركين فيما يوجد به السبيل إلى إهلاكهم وتخليص المسلمين منهم، فصح أنه إنما قبح الكذب حيث قبحه الله عز وجل، ولولا ذلك ٥ ما كان قبيحًا بالعقل أصلًا، إذ ما وجب بضرورة العقل فمحال أن يستحيل في هذا العالم ألبتة عما رتبه الله عز وجل في وجود العقل إياه كذلك، فصح كذبهم على العقول.

[٩٨٨] وقال بعضهم: الظلم قبيح.

[٩٨٩] **قال أبو محمد:** وهذا كالأول ونسألهم: ما معنى الظلم؟ فلا يجدون ١٠ إلا أن يقولوا: إنه قتل الناس وأخذ أموالهم وأذاهم، وقتل المرء نفسه أو التشويه بها أو إباحة حرمه للناس ينكحونهن، وكل هذا فليس شيء منه قبيحًا لعينه. وقد أباح الله عز وجل أخذ أموال قوم بخراسان من أجل ابن عمهم قتل بالأندلس رجلًا خطأ لم يرد قتله. لكن رمى صيدًا مباحًا له أو رمى كافرًا في الحرب فصادف المسلم السهم وهو خارج من خلف جبل فمات، ووجدناه ١٥ تعالى قد أباح دم من زنى وهو محصن ولم يطأ امرأة قط إلا زوجة له عجوزًا شوهاء سوداء، وطئها مرة ثم ماتت ولا يجد من أن ينكح ولا من أن يتسرى، وهو شاب محتاج إلى النساء وحرم دم شيخ زنى ولهماية جارية كالنجوم حسنًا إلا أنه لم يكن له قط زوجة.

[990] "Kişinin kendisini öldürmesine" gelince, şanı yüce Allah'ın yolunda savaşmak ve toplulukla çarpışmak için -öyle ki bu eylemi yaptığında kesin olarak öldürülecektir- kişinin kendisini ortaya koymasını şüphesiz yüce Allah hasen kabul etmiştir. Nitekim yüce Allah, *(Mûsâ, kavmine dedi ki: "Ey kavmim! Sizler, buzağıyı ilâh edinmekle kendinize yazık ettiniz.) Gelin yaratıcınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün. Bu, Yaratıcınız katında sizin için daha iyidir. Böylece Allah da onların tövbesini kabul etti."*[588] buyurarak bizden öncekilere, kendi nefislerini öldürmelerini emretmiştir. Şâyet yüce Allah bunun bir benzerini bize emretmiş olsa idi, -İsrail oğullarına bu şekilde emretmesi hasen olduğu gibi- elbette bize emretmesi de hasen olurdu.

[991] "Nefsi kötüleyip eziyet etmeye" gelince, şüphesiz yüce Allah sünnet olmayı, ihrama girmeyi, rükû ve secde etmeyi bu şekilde emretmemiş ve bizzat bunları güzel kılmamış olsa idi, elbette bu fiillerin bir manası olmaz ve onların prensibine göre nefsi kötüleme ya da nefse zarar verme olurdu. Bunun delili şudur: Bir insan ayağa kalksa, sonra insanların huzurunda namaz niyeti olmaksızın başını yere koysa, elbette bu kişi anlamsız bir şey yapmış olur ve aptallık yaptığına kesin olarak hükmedilir. Aynı şekilde bir kimse hac ve umre vazifesi olmaksızın topluluk önünde elbisesini çıkarsa, başını açsa, taşlar atsa, çevresinde dönerek ve hervele haliyle koşarak beyti tavaf etse, -özellikle başında bulunan bitleri öldürmekten, tırnaklarını ve bıyığını kısaltmaktan imtina etse-, şüphesiz onun deli olduğuna hükmedilirdi. Fakat şanı yüce olan Allah bunları emredince, bu durumda söz konusu fiiller farz, vacip ve hasen oldular; bunların terk edilmesi çirkin, inkâr edilmesi ise küfür oldu.

[992] "Kişinin evlenilmesi haram olan kadınları mubah görmesine" gelince, şüphesiz bu ileri sürdükleri şeylerin en garibidir. Onlar, yüce Allah'ın, köleler ile cariyeleri aynı ortamda bıraktığını (halvet) ve böylece birbirlerine meyillerinin aktığını bilmiyorlar mı? Halbuki yüce Allah, bunu yapmaktan onları alı koymaya kadirdir, fakat bunu yapmamıştır. Bilakis -Mu'tezile'nin kabulüyle birlikte- bunu yapmaları için onların uzuvlarını ve arzularını takviye etmiştir. Bu durum Allah açısından hasen, kulları açısından ise kabîhtir. Çünkü yüce Allah bunu çirkin kılmıştır. Daha fazla söze gerek yoktur. Şâyet yüce Allah bunu güzel kılmış olsa idi elbette bu güzel olurdu.

[٩٩٠] وأما قتل المرء نفسه فقد حسن الله تعالى تعريض المرء نفسه للقتل في سبيل الله عز وجل وصدمة الجموع التي يوقن أنه مقتول في فعله ذلك، وقد أمر عز وجل من قبلنا بقتل نفسه، قال تعالى ﴿فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِندَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ﴾ ولو أمرنا عز وجل بمثل ذلك لكان حسنًا كما كان حسنًا أمره عز وجل بذلك بني إسرائيل.

[٩٩١] وأما التشويه بالنفس فإن الختان والإحرام والركوع والسجود لولا أمر الله تعالى بذلك وتحسينه إياه لكان لا معنى له، ولكان على أصولهم تشويهًا، ودليل ذلك أن أمر أمن الناس لو قام ثم وضع رأسه في الأرض في غير صلاة بحضرة الناس لكان عابثًا بلا شك مقطوعًا عليه بالهوس، وكذلك لو تجرد المرء من ثيابه أمام الجموع في غير حج ولا عمرة وكشف رأسه، ورمى بالحصى وطاف ببيت مهر ولا مستديرًا به لكان مجنونًا بلا شك، لا سيما إن امتنع من قبل قملة ومن فلى رأسه، ومن قص أظفاره وشاربه، لكن لما أمر الله عز وجل بما أمر به من ذلك كان فرضًا واجبًا وحسنًا، وكان تركه قبيحًا وإنكاره كفرًا.

[٩٩٢] وأما إباحة المرء حرمه للنكاح فهذا أعجب ما أتوا به، أما علموا أن الله تعالى خلى بين عبده، وإمائه يفجر بعضهم ببعض وهو قادر على منعهم من ذلك، فلم بفعل بل قوى آلاتهم وقوى شهواتهم على ذلك بإقرار المعتزلة، فهذا من الله حسن ومن عباده قبيح لأن الله قبحه ولا مزيد، ولو حسنه تعالى لحسن.

[993] Onlar, insanların kendi kızlarını bir kısım adamlarla evlendirmelerini görmüyorlar mı? Sonra söz konusu adamlardan biri -imkânlar ölçüsünde- bu kadınlardan birini, sonra ötekisini, daha sonra bir başkasını boşar ya da kadınlardan biri ölürse; bu durumda "Seni evlendirdim, senin nikâhını kıydım." lafızlarıyla onun cima yapmasını mubah kabul etmesi ile onu talâk ile boşaması sebebiyle cimayı yasaklaması arasında ya da "Kalk ve onunla cima et" sözleri arasında akıl açısından ne fark vardır? Burada yüce Allah'ın çirkin kıldığı şeyin dışında bir kabîh var mıdır? Ya da yüce Allah'ın güzel kıldığı şeyin dışında bir hasen var mıdır?

[994] Onlardan bazıları küfrün her halükarda çirkin olduğunu söylemiştir.

[995] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu iddia da ilki gibidir. Küfür, yüce Allah'ın onu çirkin kıldığından ve ondan nehyettiğinden dolayı çirkindir. Şâyet bu durum olmasa idi, elbette çirkin olmazdı. Nitekim yüce Allah takiyye durumunda küfür lafızlarını söylemeyi mubah kılmıştır. Takiyyenin dışında da küfür kelimesi sebebiyle kanı mubah kılmıştır. Şâyet birisi, içkiyi haram kılan âyetin nüzulünden önce -Allah Elçisinin içkiyi mubah kıldığını bildiği halde- içkinin haram olduğuna inansa, elbette o kâfir olur ve bunun ondan meydana gelmesi de küfür olurdu. Halbuki daha sonra bu küfür iman oldu, ve şimdi içkinin helal olduğuna inanan kimse kâfir oldu. Böylece içkinin helal olduğuna inanmak küfür olmuştur. Dolayısıyla sadece yüce Allah'ın küfür diye isimlendirdiği şey küfürdür, yine O'nun iman diye isimlendirdiği şey de imandır. Küfür, ancak yüce Allah'ın onu çirkin kılmasından sonra çirkin olur; iman da yüce Allah'ın bunu güzel kılmasından sonra güzel olur. Böylece Mu'tezile'nin "haksızlık/cevr, küfür ve zulüm" konusunda dile getirdiklerinin tamamı geçersiz olmuştur. Böylece ortaya çıkmıştır ki yüce Allah'ın neyhettiği şeyden başka zulüm ve aynı şekilde haksızlık yoktur. Yine yüce Allah'ın emrettiği ya da her ne olursa olsun mubah kıldığı şeyden başka da adâlet yoktur. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[٩٩٣] أما شاهدوا إنكاح الرجال بناتهم من رجال. ثم إن يطلق الرجل منهم المرأة فمن آخر ثم آخر وهكذا ما أمكنهم. وكذلك إن مات عنها، فأي فرق في العقول بين إباحة وطئها بلفظ زوجتك أو أنكحتك، وبين حظر وطئها بالإطلاق عليه بلفظة قم فطأها، فهل ها هنا قبيح إلا ما قبحه الله عز وجل أو حسن إلا ما ٥ حسن الله عز وجل.

[٩٩٤] وقال بعضهم: الكفر قبيح على كل حال.

[٩٩٥] **قال أبو محمد**: وهذا كالأول، وما قبح الكفر إلا لأن الله قبحه ونهى عنه ولولا ذلك ما قبح، وقد أباح الله عز وجل كلمة الكفر عند التقية، وأباح بها الدم في غير التقية، ولو أن امرأ اعتقد أن الخمر حرام قبل أن ينزل تحريمها لكان ١٠ كافرًا أو لكان ذلك منه كفرًا إن كان عالمًا بإباحة الرسول صلى الله عليه وسلم. ثم صار ذلك الكفر إيمانًا وصار الآن من اعتقد تحليلها كافرًا، وصار اعتقاد تحليلها كفر أفصح أن لا كفر إلا ما سماه الله عز وجل كفرًا، ولا إيمان إلا ما سماه إيمانًا وأن الكفر لا يقبح إلا بعد أن قبحه الله عز وجل، ولا يحسن الإيمان إلا بعد أن حسنه الله عز وجل فبطل كل ما قالوه في الجور والكفر والظلم. وصح ١٥ أنه لا ظلم إلا ما نهى الله عنه ولا جور إلا ما كان كذلك، ولا عدل إلا ما أمر الله تعالى به أو أباحه أي شيء كان، وبالله تعالى التوفيق.

[996] Bu durum zikrettiğimiz şekilde olunca, yüce Allah'ın fiillerinden herhangi birisinde zulüm bulunmadığı hususu da ortaya çıkmış olur. Yüce Allah, kendisine itaat edilmesini emrettiği şeye güç yetiremeyen bir kimseye azap etse de elbette bu zulüm olmazdı. Zira yüce Allah bunu zulüm olarak isimlendirmemiştir. Aynı şekilde kullarından meydana gelmesi bakımından küfür, zulüm ve cevr olan fiilleri yaratması da zulüm değildir. Çünkü yüce Allah'ın üzerinde emreden ya da nehyeden bir kimse yoktur. Bilakis emir onun emridir ve mülk onun mülküdür.

[997] Onlar şöyle dediler: "Güç yetirilemeyen şeyle sorumlu tutulmak, sonra da bundan dolayı cezalandırılmak" genel olarak aklen çirkin ve bizim aramızda herhangi bir şekilde hasen/güzel değildir, dolayısıyla yüce Allah açısından da asla hasen/güzel değildir.

[998] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu topluluk, unutulmaması gerekeni unutmuştur. Onlara, "Bizim aramızda "Bana ibadet ediniz, bana secde ediniz!" şeklinde diyen bir kimsenin sözü, hiçbir şekilde ve hiçbir durumda hasen olmayan bir kabîh değil midir?" denilir ki buna "Evet" demeleri kaçınılmazdır. Bu durumda onlara şöyle denilir: Allah açısından bu söz hasen ve hak değil midir? Yine onların "evet" diye cevap vermeleri kaçınılmazdır.

[999] Eğer onlar, "Bu bizim açımızdan ona layık olmadığımızdan dolayı çirkindir" derlerse, onlara şöyle denilir: Aynı şekilde "Güç yetirilemeyen şeyle sorumlu tutulmak, sonra da bundan dolayı cezalandırılmak", bu sıfata layık olmadığımızdan dolayı bizim açımızdan çirkindir. Bu konuda fark olarak ileri sürdükleri her şey, "teklîf-i ma la yutak" konusunda onların aleyhine döner, bunların arasında bir fark yoktur.

[1000] Aynı şekilde, yaptığı iyiliği başa kakan/minnet altında bırakan güçlü, kudretli ve şeref sahibi bir kimse her halükarda bizim aramızda çirkindir. Halbuki bu durum yüce Allah açısından hasen ve haktır. Nitekim yüce Allah kendi zatını "el-Cebbâr" ve "el-Mütekebbir" diye isimlendirmiş ve yüceliğin/kibriyânın kendisine ait olduğunu haber vermiş ve ihsanı sebebiyle minnet altında bırakmıştır.

[٩٩٦] فإذا هذا كما ذكرنا فقد صح أنه لا ظلم في شيء من فعل الباري تعالى، ولو أنه تعالى عذب من لم يقدره على ما أمر به من طاعته لما كان ذلك ظلمًا إذ لم يسمه تعالى ظلمًا، وكذلك ليس ظلمًا خلقه تعالى للأفعال التي هي من عباده عز وجل كفر وظلم وجور، لأنه لا آمر عليه تعالى ولا ناهيًا بل الأمر ٥ أمره والملك ملكه.

[٩٩٧] وقالوا: تكليف ما لا يطاق ثم التعذيب عليه قبيح في العقول جملة، لا يحسن بوجه من الوجوه فيما بيننا، فلا يحسن من الباري تعالى أصلًا.

[٩٩٨] **قال أبو محمد:** نسي هؤلاء القوم ما لا يجب أن ينسى، ويقال لهم: أليس قول القائل فيما بيننا: أعبدوني، أسجدوا لي قبحًا لا يحسن بوجه من ١٠ الوجوه ولا على حال من الأحوال، فلا بد من نعم، فيقال لهم: أو ليس هذا القول من الله تعالى حسنًا وحقًا، فلا بد من نعم.

[٩٩٩] فإن قالوا: إنما قبح ذلك منا لأننا لا نستحقه. قيل لهم: وكذلك إنما قبح منا تكليف ما لا يطاق والتعذيب عليه لأننا لا نستحق هذه الصفة، وأي شيء أتوا به من الفرق فهو راجع عليهم في تكليف ما لا يطاق، ولا فرق.

١٥ [١٠٠٠] وكذلك الممتن بإحسانه الجبار المتكبر ذو الكبرياء قبيح فيما بيننا على كل حال، وهو من الله تعالى حسن وحق. وقد سمى نفسه الجبار المتكبر وأخبر أن له كبرياء وهو تعالى يمن بإحسانه.

[1001] Şâyet onlar, "Bu durum, yüce Allah'ın her şeyi yaratmasından dolayı O'nun açısından güzeldir." derlerse, onlara şöyle cevap verilir: Aynı şekilde her şeyin yaratıcısı olduğundan dolayı yüce Allah'ın insanları güç yetiremeyecekleri şeylerle sorumlu tutması, sonra da onları cezalandırması da onun açısından güzeldir. Bizim aramızda da böyledir. Bir kimse hayvana vurmak veya tüylerini yolmak suretiyle ceza verse, sonra da bu hayvanı güzelce beslese ve rahatlatmış olsa, her açıdan söz konusu kişi çirkin/kötüdür ve bunu yapan abes bir iş yapmıştır.

[1002] Onlar şöyle derler: Yüce Allah, hayvanların boğazlanmasını ve etlerinin yenilmesini mubah kılmış, sonra da bundan dolayı onlara bir karşılık vermiştir. Bu durum, yüce Allah açısından hasendir. Ancak şu kadar var ki onlar, yüce Allah'ın hayvanlara eziyet edilmesinden sonra onlara bir karşılık vermeye muktedir olduğu görüşüne sığındılar. Dolayısıyla bu, sözlerin en çirkini, yalanın en belirgin olanı, yüzsüzlüğün en açığı, küfrün en mükemmeli ve Bârî Teâlâ'yı en zemmedicisidir. Allah bize yeter, o ne güzel vekildir.

[1003] Şâyet onlar şöyle derlerse: "Bizim aramızdaki uygulamalara göre canlılara eziyet edilmesi bazen güzel olabilir. Nitekim bir insan, sevdiği kimseye bununla fayda bulsun diye acı ilaç suyunu içirebilir, ona hacamat yapabilir ve ateşle dağlayabilir. Şâyet bu acı verici durumlar olmasa idi kişi sağlığına ulaşamazdı."

[1004] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, bir çarpıtmadır. Onlar, bu konuda arkadaşlarımızın kendilerine sordukları şeylerden uzak değillerdir. Biz, ancak eziyetten sonra bir fayda elde etmeye muktedir olan bir kimse hakkında onlara bir şey sormadık. Öyle ki söz konusu kişi, ancak bu eziyetten sonra faydanın en azını elde etmiştir. Ancak onlara, bir eziyetle başlamaksızın fayda elde etmeye muktedir olan, sonra da kendisine eziyet edinceye kadar ondan yararlanmayan bir kimseyi sorduk.

[1005] Ebû Muhammed şöyle dedi: Aynı şekilde, "Bir kimsenin, güç yetiremeyeceğini ve o kişi buna güç yetiremeyince de cezalandırılacağını bildiği bir kimseye sorumluluk yüklemesi bizim nezdimizde çirkindir.

[١٠٠١] فإن قالوا: حسن ذلك منه لأن الكل خلقه. قيل لهم: وكذلك حسن منه تكليف من لا يستطيع ثم تعذيبه لأن الكل خلقه، وكذلك فيما بيننا من عذب حيوانًا بالنتف والضرب ثم أحسن علفه ورفهه فهو قبيح على كل وجه وفاعله عابث.

٥ [١٠٠٢] وهم يقولون إن الباري تعالى أباح ذلك في الحيوان من أكلها وذبحها ثم يعوضها على ذلك، وهذا منه عز وجل حسن، إلا أن يلجؤا إلى أنه تعالى لا يقدر على تعويض الحيوان إلا بعد إيلامها وتعذيبها، فهذا أقبح قول وأبينه كذبًا وأوضحه نخبة وأتمة كفرًا أو ذمه للباري تعالى، وحسبنا الله ونعم الوكيل.

[١٠٠٣] فإن قالوا: إن إيلام الحيوان قد يحسن فيما بيننا مثل أن يسقي الإنسان

١٠ من يحب ماء الأدوية الكريهة، ويحجمه ويكويه ليوصله بذلك إلى منافع لولا هذا المكروه لم يكن ليصل إليها.

[١٠٠٤] **قال أبو محمد**: وهذا تمويه لم ينفكوا به مما سألهم عنه أصحابنا في هذه المسألة، ونحن لم نسألهم عمن لا يقدر على نفعه إلا بعد الأذى الذي هو أقل من النفع الذي يصل إليه بعد ذلك الأذى، وإنما سألناهم عمن يقدر على

١٥ نفعه دون أن يبتديه بالأذى ثم لا ينفعه إلا حتى يؤذيه.

[١٠٠٥] **قال أبو محمد**: وكذلك تكليف من يدري المرء أنه لا يطيقه وأنه إذا لم يطقه عذبه قبيح فيما بيننا.

[1006] Onlardan birisi şöyle dedi: Şüphesiz ki bu durum, bizim nezdimizde bazen güzel olabilir. Şöyle ki: "Bir kimse, -kölesinin kendisine itaat etmeyeceğini bildiği halde-, arkadaşının yanında kölesinin kendisine asi olmasını ister ve ona bunu emreder. Böylece kölesinin kendisine asi olmayı reddetmesi hasendir."

[1007] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu örnek ilki gibidir, aralarında bir fark yoktur. Biz, bu konuda kendisine itaat etmeyeceği bir emri arkadaşının huzurunda kölesine teklif etmekten başka kölesinin kendisine asi olmasını arkadaşına göstermeye güç yetiremeyen bir kimse hakkında soru sormadık. Yine yasaklamakla birlikte kendisine isyan eden bir kimseyi menetmeye güç yetiremeyen bir kimseden de sormadık. Ancak biz onlara, Zeyd'in kölesinin kendisine yönelik isyanını bilmesi konusunda bir menfaati olmayan kimse hakkında sorarız. Yine bu durumu Zeyd'e bildirmeye ve -kendisine itaat etmeyen bir kimseye emretme olmaksızın- açıklamaya muktedir olan bir kimse hakkında sorarız. Yine kölesini asi olmaktan men etmeye gücü yeten fakat bunu yapmayan bir kimse hakkında da sorarız. Ancak şu kadar var ki onlar, -belirttiğimiz gibi- rablerine acziyet nispet etmişlerdir. Dolayısıyla bu küfür olmakla birlikte açık bir yalandır. Çünkü yüce Allah, cehennem ehli hakkında; "*Şâyet onlar dünyaya geri döndürülseler elbette nehyedildikleri şeyleri yapmaya devam ederlerdi*"[589] şeklinde haber vermiştir.

[1008] Bu durum bize göre tam olarak karara bağlanmıştır. Şâyet bu durumu gözlerimizle görsek bunun doğruluğu hususundaki bilgimizde hiçbir ziyade olmazdı. Aynı şekilde çeşitli günahlar işlemeyi isteyen başka topluluklar gördük ki yüce Allah çeşitli engeller koymak suretiyle onlarla söz konusu günahlar arasına girmiştir. Başka toplulukları ise onlarla günahlar arasına engel koymaksızın serbest bırakmış, bilakis bu günahları irtikap etsinler diye bunlara çağıran saikleri takviye etmiş ve engelleri kaldırmıştır. Böylece Mu'tezile'nin yalanı ve yüce Allah'a karşı iftira etmede aşırı gitmelerinin büyüklüğü, apaçık delillere rağmen inkârları ve akla muhalefet etmelerinin şiddeti, câhillikleri ve tenakuza düşmelerinin güçlü oluşu hususu ortaya çıkmış oldu. Hızlâna düşmekten Allah'a sığınırız.

[١٠٠٦] فقال قائل منهم: إن هذا قد يحسن فيما بيننا، وذلك أن يكون المرء يريد أن يقرر عند صديقه معصية عبده له فيأمره وهو يدري أنه لا يطيعه فإن نهيه له حسن.

[١٠٠٧] **قال أبو محمد**: وهذا كالأول ولا فرق ولم نسألهم عمن لم يقدر على تعريف صديقه معصية غلامه له إلا بتكليفه أمامه ما لا يطيعه فيه، ولا عمن لا يقدر على منع العاصي له بأكثر من النهي. وإنما نسألهم عمن لا منفعة له في أن يعلم زيدًا معصية غلامه له، وعمن يقدر على أن يعرف زيدًا بذلك ويقرره عنده بغير أن يأمر من لا يطيعه، وعمن يقدر على منعه من المعصية فلا يفعل ذلك، إلا أن يعجزوا ربهم كما ذكرنا، فهذا مع أنه كفر فهو أيضًا كذب ظاهر، لأنه تعالى قد أخبر عن أهل النار أنهم لو ردوا لعادوا لما نهوا عنه.

[١٠٠٨] فتقرر هذا عندنا تقررًا لو رأينا ذلك عيانًا ما زادنا علمًا بصحته، وكذلك قد شاهدنا قومًا آخرين أرادوا ضروبًا من المعاصي فحال الله تعالى بينهم وبينها بضروب من الحوائل، وأطلق آخرين ولم يحل بينهم وبينها بل قوي الدواعي لها ورفع الموانع عنها جملة حتى ارتكبوها، فلاح كذب المعتزلة وعظيم إقدامهم على الافتراء على الله تعالى وشدة مكابرتهم العيان، ومخالفتهم للمعقول وقوة جهلهم وتناقضهم، نعوذ بالله من الخذلان.

[1009] Bütün bunlardan sonra, Firavun'un iman etmeyip asi olacağını bilmemizde ve kimin itaat edeceğini ve kimin de isyan edeceğini bilmeden önce çocuklar öldüklerinde onlara zarar veren şeyi bilmemizde bizim açımızdan nasıl bir fayda vardır?

5 **[1010]** Yine onlara şöyle sorarız: Birisi, bir başkasına -cihat etmek, yol kesmek ve hırsızlık yapmak için uygun olan- kılıç, hançer ve delmek için şiş vermiştir. Halbuki veren kişi biliyor ki bu adam yol kesme ve hırsızlık yapmak dışında bu aletlerden hiçbirini cihat yolunda kullanmayacak. Böylesi bir kimse hakkında ne dersiniz? Yine birisini, şarabın yanında zinakâr ve 10 günahkâr bir kadınla birlikte bir evde tek başına bırakmak suretiyle kendisine imkân veren bir kimseyi sorarız: Bu adam tartışmasız bir şekilde kötü ve zâlim birisi değil midir? "Evet" şeklinde cevap vermesi kaçınılmazdır.

[1011] Yüce Allah'ın, -insanların söz konusu kuvvelerle günah işleyeceklerini bildiği halde- bütün insanlara kendileriyle isyan edecekleri bir 15 kısım kuvveler hibe ettiğini bizler ve onlar yakînen biliyoruz. Ayrıca yüce Allah şarabı yaratmış, onu insanlar arasında yaymış ve onunla insanlar arasına bir engel koymamıştır. Bundan dolayı yüce Allah zâlim ve kötü biri değildir. Dolayısıyla onlar yüce Allah'ın bunları men etmekten âciz olduğunu söylerlerse küfrün en uç noktasına varırlar. Her kim -buna muktedir 20 olduğu halde- şarabı, içen kimseden engellemekten âciz kalırsa şüphesiz o zafiyetin ve güçsüzlüğün en uç noktasındadır ya da dilediği şekilde bunun olmasını murat eden ve hükmünden dolayı sorgulanamayan bir kimsedir. İşte bu onların değil, bizim görüşümüzdür.

[1012] Ebû Muhammed şöyle dedi: Burada durdular ve onların bir 25 cevabı olmadı. Ancak onlardan bazıları şöyle dediler: Şüphesiz bu, maslahatları bilmediğimizden ve karşılığını vermekten âciz kaldığımızdan dolayı bizim açımızdan çirkindir. Çünkü bu yasaklanmıştır ve bize de yasak kılınmıştır. Şâyet bizden birinin köleleri olsa ve onun yanında söz konusu kölelerin asla inanmayacaklarına dair Hz. Peygamber'den (s.a.) gelen sahîh 30 bir haber bulunmuş olsaydı bile, muhakkak ki bu köleleri giydirmesi ve doyurması ona mubah olurdu.

[١٠٠٩] ثـم بعـد هـذا كلـه فـأي منفعـة لنـا فـي تعريفنـا أن فرعـون يعصـي ولا يؤمـن، ومـا الـذي ضـر الأطفـال إذا ماتـوا قبـل أن يعرفـوا مـن أطـاع ومـن عصـى.

[١٠١٠] ونسـألهم أيضًـا عمـن أعطـى آخـر سـيوفًا وخناجـر وعتـلًا للنقـب، وكل ذلـك يصلـح للجهـاد ولقطـع الطريـق والتلصـص، وهـو يـدري أنـه لا يسـتعمل شـيئًا ٥ مـن ذلـك فـي الجهـاد إلا فـي قطـع الطريـق والتلصـص، وعمـن مكـن آخـر مـن خمـر وامـرأة عاهـرة وبغـاء، وأخلـى لـه منـزلًا مـع كل ذلـك، أليـس عابثًـا ظالمًـا بـلا خـلاف؟ فـلا بـد مـن نعـم.

[١٠١١] ونحـن وهـم نعلـم أن الله عـز وجـل وهـب لجميـع النـاس القـوي التـي بهـا عصـوا وهـو يـدري أنهـم يعصونـه بهـا، وخلـق الخمـر وبثهـا بيـن أيديهـم ولـم يحـل ١٠ بينهـم وبينهـا، وليـس ظالمًـا ولا عابثًـا، فـإن عجـزوه تعالـى إلـى عـن المنـع مـن ذلـك بلغـو الغايـة مـن الكفـر. فـإن عجـز نفسـه منـا عـن منـع الخمـر مـن شـاربها وهـو يقـدر علـى ذلـك لفـي غايـة الضعـف والمهانـة أو مريـد لكـون ذلـك كمـا شـاء لا معقـب لحكمـه، وهـذا قولنـا لا قولهـم.

[١٠١٢] **قـال أبـو محمـد:** فانقطعـوا عنـد هـذه ولـم يكـن لهـم جـواب إلا أن ١٥ بعضهـم قـال: إنمـا قبـح ذلـك منـا لجهلنـا بالمصالـح ولعجزنـا عـن التعويـض، ولأن ذلـك محظـور وهـذا محظـور علينـا، ولـو أن امـرأ لـه منـا عبيـد وقـد صـح عنـده بأخبـار النبـي صلـى الله عليـه وسـلم إنهـم لا يؤمنـون أبـدًا، فـإن كسـوتهم وإطعامهـم مبـاح لـه.

[1013] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu delil onların lehine değil, aleyhlerinedir ve bu fiilin çirkin olmasının bize haram kılınması sebebiyle olduğunun onlar tarafından kabul edilmesidir. Aynı şekilde inanmayacakları kesin olan kölelerin giyindirilmeleri de böyledir. Onlara ihsan ile muamelede bulunmakla emredildiğimizden dolayı -kâfir olsalar da- onlara bu şekilde davranmak güzeldir. Fakat daru'l-harb ehline bu şekilde davranırsak, bundan nehyedildiğimizden dolayı isyankar oluruz. Dolayısıyla burada, yüce Allah'ın emrettiği şeylerin dışında güzel ya da çirkin olan hiçbir şey yoktur.

[1014] "Bu, maslahatı bilmememizden dolayı bizim açımızdan çirkindir." şeklindeki görüşlerine gelince, "yüce Allah'ın güç yetirilemeyen şeyle teklifte bulunması ve bu sebeple cezalandırmasının" hasen olması ile bizim açımızdan bunun çirkin olması arasındaki fark konusunda onlara aynen bu şekilde cevap veren kimsenin bu cevabıyla ikna olsunlar. Öyle ki bu durum, maslahatı bilmememizden dolayı bizim açımızdan çirkin olmuştur.

[1015] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bize gelince, bize göre her iki cevap da yanlıştır. Cehenneme ve orada ebedî kalmaya vesile olan bir şeyde hiçbir maslahat yoktur. Fakat biz şöyle deriz: "Bizim açımızdan yüce Allah'ın bizi nehyettiği şey çirkin ve bize emrettiği şey de güzeldir. Kendisi üzerinde hiçbir amir bulunmayan rabbimiz yüce Allah'ın yaptığı şeylerin tamamı adâlet ve hasendir." Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1016] Arkadaşlarımız onlara sordular ve şöyle dediler: Bizim aramızda bilinen hususlara göre hikmet sahibi bir kimse, ancak bir menfaati celbetmek ya da bir zararı gidermek için eylemde bulunur. Her kim bunun dışındaki bir şey için eylemde bulunursa o sefihtir. Yüce Allah, -hikmet sahibi olduğu halde- bir menfaati celbetmek ya da bir zararı gidermek için eylemde bulunmaz.

[1017] Mu'tezile'den bir topluluk "Yüce Allah, kullarına yönelik menfaatleri celbetmek ve onlardan zararlı olan şeyleri defetmek için eylemde bulunur." demişlerdir.

[1018] Yine onlardan bir grup, "Bizim aramızda bilinen hususlara göre hakim olan bir kimse, menfaatleri celbetmek ya da zararları gidermek için eylemde bulunduğundan dolayı "hakîm" olamaz. Çünkü bunu lezzet alan ve yiyip içip doyuma ulaşan herkes yapabilir. Şüphesiz hakîm, işini sağlam ve muhkem yapmasından dolayı "hakîm" diye isimlendirilir.

[١٠١٣] **قال أبو محمد**: وهذا عليهم لا لهم وإقرار منهم بأنه إنما قبح ذلك منا لأنه محرم علينا، وكذلك كسوة العبيد الذين يوقن أنهم لا يؤمنون، وإنما حسن ذلك لأننا مأمورون بالإحسان إلى العبيد وإن كانوا كفارًا. ولو فعلنا ذلك بأهل دار الحرب لكنا عصاة لأننا نهينا عن ذلك، ليس ها هنا شيء يقبح ولا ٥ يحسن إلا ما أمر الله تعالى فقط.

[١٠١٤] وأما قولهم أن ذلك قبح منا لجهلنا بالمصالح فليقنعوا بهذا فمن أجابهم بهذا بعينه في الفرق بين حسن تكليف الله تعالى ما لا يطاق، وتعذيبه عليه منه وقبح ذلك منا، وأنه إنما قبح منا لجهلنا بالمصالح.

[١٠١٥] **قال أبو محمد**: وأما نحن فكلا الجوابين عندنا فاسد ولا مصلحة ١٠ فيما أدى إلى النار والخلود فيها بلا نهاية، ولكنا نقول: قبح منا ما نهانا الله عنه وحسن منا ماأمرنا به، وكل ما فعله ربنا تعالى الذي لا آمر فوقه فهو عدل وحسن، وبالله تعالى التوفيق.

[١٠١٦] وسألهم أصحابنا فقالوا: إن المعهود بيننا أن الحكيم لا يفعل إلا لاجتلاب منفعة أو دفع مضرة، ومن فعل لغير ذلك فهو سفيه، والباري تعالى ١٥ يفعل لغير اجتلاب منفعة ولا لدفع مضرة وهو حكيم.

[١٠١٧] فقالت طائفة من المعتزلة: إن الباري تعالى يفعل لاجتلاب المنافع إلى عباده ودفع المضار عنهم.

[١٠١٨] وقالت طائفة منهم: لم يكن الحكيم فيما بيننا حكيمًا لأنه يفعل لاجتلاب المنافع ودفع المضار، لأنه قد يفعل ذلك كل ملتذ وكل متشف وإن لم ٢٠ يكن حكيمًا، وإنما سمي الحكيم حكيمًا لإحكامه عمله.

[1019] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunların tamamının hiçbir anlamı yoktur. Çünkü kırlangıç, örümcek, arı ve ipek böceği gibi işini muhkem yapan canlılardan hiçbiri "hakîm" diye isimlendirilmez. Fakat hakim, faziletleri elde etmesi ve çirkinliklerden (rezilet) uzak durmasından dolayı gerçek anlamda "hakîm" diye isimlendirilir. İşte bu, fâilini "hakîm" ve "akıllı" diye isimlendiren akıl ve hikmettir. Bu durum şeriatta da böyledir. Çünkü faziletlerin tamamı, şanı yüce Allah'a itaat ve boyun eğmektir. Reziletler ise, ona karşı günahlardır. Hakîm, ancak şanı yüce olan Allah'a itaat eden, ona karşı günah işlemekten sakınan ve rabbinin emrettiği şeyleri yapan kimsedir. Yüce Allah, kendi zatını "hakîm" diye isimlendirdiğinden dolayı "hakîm" diye isimlendirilmiştir. Şâyet o kendi zatını "hakîm" diye isimlendirmemiş olsa idi, elbette biz onu "hakîm" diye isimlendiremezdik. Tıpkı kendi zatını "âkil" şeklinde isimlendirmediğinden dolayı onu "âkil" diye isimlendiremediğimiz gibi.

[1020] Sonra onlara şöyle deriz: "Yüce Allah, hikmeti yarattığı için bundan dolayı "hakîm" diye isimlendirilmiştir." şeklindeki sözünüze gelince, Sizler de kabul edersiniz ki yüce Allah kâfirlere küfrü işleme kuvvesi vermiştir. Bununla birlikte o, "küfrü destekleyen" diye isimlendirilemez.

[1021] Onlardan, "Yüce Allah, kullarına yönelik menfaatleri celbetmek ve onlardan zararlı olan şeyleri defetmek için eylemde bulunur." şeklinde diyen bir kimseye gelince, bu söz -genel anlamda söylenildiğinde- yanlıştır. Çünkü yüce Allah dünyası ve ukbası konusunda yaptıklarıyla kendine zarar vermek isteyenlerin hepsinden bu zararı uzaklaştırmaz. Oysa bu zararı ondan uzaklaştırmaya kâdirdir. Ancak onlar yüce Allah'ı bunu yapmakta âcizliğe nispet ederler ve böylece küfre düşerler.

[1022] Arkadaşlarımız onlara sordular ve şöyle dediler: "Yüce Allah, bizim aramızda "adalet" diye isimlendirilen şeyleri yaptığına göre, kendisini inkâr edeceğini ve bu sebeple cehennem ateşi içinde ebedî olarak bırakacağını bildiği kimseyi niçin yaratmıştır?"

[١٠١٩] **قال أبو محمد**: وكل هذا ليس بشيء لأن من الحيوان ما يحكم عمله مثل الخطاف والعنكبوت، والنحل ودود القز، ولا يسمى شيء من ذلك حكيمًا، ولكن إنما سمي الحكيم حكيمًا على الحقيقة لالتزامه الفضائل واجتنابه الرزائل فهذا هو العقل والحكمة المسمى فاعله حكيمًا عاقلًا، وهكذا هو في الشريعة، ٥ لأن جميع الفضائل إنما هي طاعات الله عز وجل، والرذائل إنما هي معاصيه، فلا حكيم إلامن أطاع لله عز وجل واجتنب معاصيه، وعمل ما أمره ربه عز وجل، وليس من أجل هذا يسمى الباري حكيمًا. إنما سمي حكيمًا لأنه سمى نفسه حكيمًا فقط، ولو لم يسم نفسه حكيمًا ما سميناه حكيمًا، كما لم نسمه عاقلًا إذ لم يسم بذلك.

١٠ [١٠٢٠] ثم نقول لهم: وأما قولكم إنما سمى الله حكيمًا لفعله الحكمة، فأنتم مقرون أنه أعطى الكفار قوة الكفر ولا يسمى مع ذلك مقويًا على الكفر.

[١٠٢١] وأما من قال منهم إنه تعالى يفعل لاجتلاب المنافع إلى عباده ودفع المضار عنهم فكلام فاسد إذا قيل على عمومه، لأن كل مستضر يفعله في دنياه وأخراه لم يصرف الله تعالى عنه تلك المضرة، وقد كان قادرًا على صرفها عنه إلا ١٥ أن يعجزوه عن ذلك فيكفروا.

[١٠٢٢] وسألهم أصحابنا فقالوا: إذا كان الله عز وجل لا يفعل إلا ما هو عدل بيننا فلم حلق من يدري أنه يكفر به. وأنه سيخلده بين أطباق النيران أبدًا؟

[1023] Onlar bu soruya birkaç şekilde cevap verdiler. Onların ekseriyetinin verdiği en zarif cevaplardan biri şöyle demeleridir: Şâyet yüce Allah, kendisini inkâr edecek ve cehennem ateşinde ebedî olarak bırakacağı kimseyi yaratmamış olsa idi, bu durumda hiç kimse azaba müstahak olmaz ve hiç kimse cehenneme girmezdi.

[1024] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu câhilin aklının zayıflığını göstermesi bakımından bu cevap yeterlidir.

[1025] Ona şöyle deriz: İşte bu aradığımız şeydir. Bizim nezdimizdeki hayrın tamamı, sadece birilerinin ateşle azap edilmemesi midir? Yine bizim aramızda bilinen hikmet ve adâlet, -öyle ki bize göre Allah'tan başka adil bir kimse yoktur- ancak insanların tamamını eziyetten kurtarmak ve onları daimi bir nimette birleştirmek midir? Fakat Mu'tezile düşünemeyen bir topluluktur.

[1026] Onlardan bazıları şöyle diyerek cevap vermiştir: Şâyet bu olsa idi, toplum levm edilmekten güvende olurdu. Bu durumda akıldan daha önemsiz ve adi bir şey olmazdı. Çünkü aklı olmayan bir kimse azap ve levm edilmekten güvendedir. Halbuki ümmetlerin tamamı aklın fazileti hususunda birleşmiştir.

[1027] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şâyet bu câhil, aklın manasını bilmiş olsa idi bu saçmalığa gerek olmazdı. Çünkü gerçekte akıl, taatleri işlemek ve günahlardan kaçınmaktır; bunun dışındakiler ise akıl değildir, bilakis saçmalık ve ahmaklıktır. Nitekim yüce Allah, kâfirlerden hikaye ederek onların şöyle dediklerini buyurmuştur: *"Eğer kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şu alevli ateştekilerden olmazdık."*[590] Sonra yüce Allah onları bu konuda tasdik edip şöyle buyurmuştur: *"İşte böylece günahlarını itiraf ederler. Artık alevli ateştekiler Allah'ın rahmetinden uzak olsun!"*[591] Böylece yüce Allah, kendisine asi olan bir kimsenin düşünemediğini/akledemediğini doğrulamıştır.

[1028] Sonra onlara şöyle deriz: Evet, -ister akılla isterse akıl dışında olsun- cehennemde ebedî kalmaya sebebiyet veren bir konumdan daha adi, daha düşük, daha çirkin ve daha aşağılık bir konum yoktur. Sizin akıl konusundaki görüşünüze göre, şâyet insan bir haşere, kurtçuk ya da bir köpek olmuş olsa idi bu durum onun için daha kıymetli ve daha güvenilir;

[١٠٢٣] فأجابوا عن هذا بأجوبة، فمن أظرفها أن كثيرًا منهم قالوا: لو لم يخلق من يكفر به ويخلده في نار جهنم لما استحق العذاب أحد ولا دخل النار أحد.

[١٠٢٤] **قال أبو محمد**: وتكفي من الدلالة على ضعف عقل هذا الجاهل هذا الجواب.

[١٠٢٥] ونقول له: ذلك ما كنا نبغي، وهل الخير كله على ما بيننا إلا ألا يعذب أحد بالنار، وهل الحكمة المعهودة بيننا والعدل الذي لا عدل عندنا سواه إلا نجاة الناس كلهم من الأذى واجتماعهم في النعيم الدائم، ولكن المعتزلة قوم لا يعقلون.

[١٠٢٦] وأجاب بعضهم في هذا بأن قال: لو كان هذا السلم الجميع من اللوم، ولكان لا شيء أوضع ولا أخس من العقل لأن الذي لا عقل له سالم من العذاب واللوم، والأمم كلها مجمعة على فضل العقل.

[١٠٢٧] **قال أبو محمد**: لو عرف هذا الجاهل معنى العقل لم يجب بهذاا لسخف، لأن العقل على الحقيقة إنما هو استعمال الطاعات واجتناب المعاصي، وما عدا هذا فليس عقلًا، بل هو سخيف وحمق. قال الله عز وجل حكاية عن الكفار أنهم قالوا: ﴿لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾ ثم صدقهم الله عز وجل في هذا فقال ﴿فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ فَسُحْقًا لِّأَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾ فصدق الله من عصاه أنه لا يعقل.

[١٠٢٨] ثم نقول لهم: نعم لا منزلة أخس ولا أوضع ولا أسقط من منزلة وموهبة أدت إلى الخلود في النيران، عقلًا كانت أو غير عقل، على قولكم في العقل. لكن كون الإنسان حشرة أو دودة أو كلبًا كان أحظى له وأسلم وأفضل

şu anda ve daha sonrası için daha faziletli, aklı karışık olmayan sahîh akıl ve temyiz sahibi herkes için daha sevimli olurdu. Bu topluluk nezdinde akıl, sahibine bir vebal/kötülük olarak ihsan edilen ve bir kısım işlerle sorumlu tutulmasına ve yerine getiremediği takdirde ateşe gitmesine sebep olan şey olduğuna göre, selim duyu sahibi olan herkese göre şüphe yoktur ki; aklın yokluğu varlığından daha hayırlıdır.

[1029] Şâyet onlar "Şüphesiz teklif, onun ateşe girmesini zorunlu kılmaz." derlerse, onlara şöyle cevap veririz: Evet, fakat teklif bunun sebebi olur. Şâyet teklif olmasa idi asla cehenneme girmeyecekti. Nitekim yüce Allah, bu görüşün doğruluğuna hiçbir müslümana gizli kalmayan bir şahadetle şahitlik etmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zâlimdir, çok câhildir."*[592]

[1030] Böylece yüce Allah, cansız varlıkların, teklifin gerçekleşmesine vesile olan temyiz kabiliyetini kabul etmekten ve şeriat emanetini yüklenmekten çekinmelerini övmüş; insanın bunları taşımayı tercih etmesini ise zemmetmiştir. Yüce Allah İnsanın bu tercihini, insandan kaynaklanması bakımından zulüm, cehalet ve haksızlık olarak isimlendirmiştir. Kesin ve garantili olan bir selametin/kurtuluşun, helâke ya da nimete götüren bir aldatma ile eşit olamayacağı hususu, aklın ve temyizin yapısı içinde maruftur.

[1031] Onlardan bazıları, şanı yüce olan Allah'ın, kâfir olacağını ve bu sebeple cehennemde ebedî olarak kalacağını bildiği kimseleri meleklere ve hurilere ibret olsun diye yarattığını söylemiştir.

[1032] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu bir tökezleme ve yıkılmadır. Bunun bir benzeri bize bildirilmiş değildir. Bu, saçmalığın, abesin (istihza ve boş şeyle uğraşmak) ve zulmün âlâsıdır. "Abes"e gelince, başkasını uyarmak için birine eziyet eden bir kimsenin abes ve saçmalığın en uç noktasında olduğu hususu bizim açımızdan akıllarda mevcuttur. Haksızlığa (cevr) gelince, bizim nezdimizde, ebedî olarak nimet içinde olan diğer mahlûkatını tembihlemek için yüce Allah'ın kendilerine azap edeceğini bildiği bir topluluğu yaratmasından daha büyük bir haksızlık var mıdır?

عاجلًا وآجلًا، وأحب إلى كل ذي عقل صحيح وتمييز غير مدخول، وإذا كان عند هؤلاء القوم العقل الموهوب وبالأعلى صاحبه وسببًا إلى تكليفه أمورًا لم يأت بها فاستحق النار، فلا شك عند كل ذي حس سليم في أن عدمه خير من وجوده.

[١٠٢٩] فإن قالوا: إن التكليف لم يوجب عليه دخول النار، قلنا: نعم؛ ولكنه كان سببًا إلى ذلك، ولولا التكليف لم يدخل النار أصلًا، وقد شهد الله عز وجل بصحة هذا القول شهادة لا تخفى على مسلم؛ وهي قوله تعالى: ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾

[١٠٣٠] فحمد الله تعالى إباءة الجماعات من قبول التمييز الذي به وقع التكليف، وتحمل أمانة الشرائع وذم عز وجل اختيار الإنسان لتحملها، وسمى ذلك منه ظلمًا وجهلًا وجورًا، وهذا المعروف في بنية العقل والتميز أن السلامة المضمونة لا يعدل بها التغرير المؤدي إلى الهلاك أو إلى الغنم.

[١٠٣١] وقال بعضهم: خلق الله عز وجل من يكفر، ومن يعلم أنه يخلد في النار ليعظ بذلك الملائكة وحور العين.

[١٠٣٢] **قال أبو محمد**: وهذا خبط لا عهد لنا بمثله، وهذا غاية السخف والعبث والظلم؛ فأما العبث فإن في العقول منا أن من عذب واحدًا ليعظ به آخر فغاية العبث والسخف، وأما الجور فأي جور أعظم فيما بيننا من أن يخلق قومًا قد علم أنه يعذبهم ليعظ بهم آخرين من خلقه مخلدين في النعيم،

Cinleri ve insanları tembihlemek için meleklere ve hurilere niçin azap etmemiştir? Onların prensiplerine göre bu durum, iltimas etmenin, zulüm ve abesin âlâsı değil midir? Allah, böylesi bir durumdan münezzehtir. O, hükmünden dolayı sorgulanamaz ve dilediğini yapar.

[1033] Arkadaşlarımız onlara, yüce Allah'ın küçük çocuklara ve hayvanlaraelem vermesini ve onların boğazlanmasını mubah kabul etmesini sordular. Bunun üzerine onlar, bu soru karşısında sessizliğe büründüler. Ancak onlardan bazıları, yüce Allah'ın onlara bunun karşılığını vereceğini söylediler.

[1034] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu durum, bizim nezdimizde abesin âlâsıdır. Abes ve zulüm konusunda, daha sonra kendisine iyilik yapmak için küçük bir varlığa eziyet eden bir kimseden daha kötü bir şey yoktur.

[1035] Bunun üzerine onlardan bazıları şöyle dediler: "Çiçek hastalığı ve bir kısım hastalıklarla eziyet ettikten sonra bu hastalıkların karşılığını vermesi, azap etmeksizin onu nimetlendirmesinden daha mükemmel ve daha lezzetlidir."

[1036] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu konuda onların aleyhine iki cevap vardır: Bunlardan biri, onlara şöyle dememizdir: Yüce Allah, acı vermeksizin çocuklara ve hayvanlara bu nimetleri tam olarak vermeye kadir midir, değil midir? Şâyet onlar, yüce Allah'ın buna kadir olmadığını söylerlerse, bu durumda küfür ile deliliği birleştirmiş olurlar. Çünkü aklın zorunluluk ilkesine göre bilinmektedir ki, yüce Allah acı çektirdikten sonra onlara belli oranda nimet vermeye kadir olduğuna göre, bunun öncesinde bir acı vermeksizin bu nimeti vermeye de kadir olduğunda şüphe yoktur. Bunun dışındaki bir şey aklen mümkün değildir. Zira burada kudret açısından fazladan bir durum veya iki farklı eylem sözkonusu değildir. Ancak bu, her iki durumda tek bir şeye yönelik tek bir ihsan ve ikramdır.

[1037] Eğer onlar, "Yüce Allah buna kadirdir." derlerse, bu durumda onların prensiplerine göre abes lazım gelir. Çünkü Yüce Allah, ancak onlara acı ve elemden sonra verdiği nimetleri, acı çektirmeksizin vermeye kâdir midir?

[1038] İkinci cevap ise şöyledir: Biz onlara, yüce Allah'ın acı çektirmeksizin hayır ve güzellik içinde canlarını aldığı bazı çocuklar ve canlılar gösterebiliriz. İşte bu, bir iltimas ve bu canlılardan acı çektirilen kimseler için bir zulümdür.

فهلا عذب الملائكة وحور العين ليعظ بهم الجن والإنس؟ وهل هذا على أصولهم إلا غاية المحاباة والظلم والعبث؟! تعالى الله عن ذلك؛ يفعل ما يشاء لا معقب لحكمه.

[١٠٣٣] وسألهم أصحابنا عن إيلام الله عز وجل الصغار والحيوان وإباحته تعالى ذبحها، فوجموا عند هذه، وقال بعضهم لأن الله تعالى يعوضهم على ذلك.

[١٠٣٤] **قال أبو محمد**: وهذا غاية العبث فيما بيننا، ولا شيء أتم في العبث والظلم ممن يعذب صغيرًا ليحسن بعد ذلك إليه.

[١٠٣٥] فقالوا: إن تعويضه بعد العذاب بالجدري والأمراض أتم وألذ من تنعيمه دون تعذيب.

[١٠٣٦] **قال أبو محمد**: وفي هذا عليهم جوابان: أحدهما: أن يقول لهم أكان الله تعالى قادرًا على أن يوفي الأطفال والحيوان ذلك النعيم دون إيلام أو كان غير قادر على ذلك؟ فإن قالوا كان غير قادر جمعوا مع الكفر الجنون لأن ضرورة العقل يعلم بها أنه إذا قدر على أن يعطيهم مقدارًا ما من النعيم بعد الإيلام فلا شك في أنه قادر على ذلك المقدار نفسه دون إيلام يتقدمه، ليس في العقل غير هذا أصلًا، إذ ليس ها هنا منزلة زائدة في القدرة ولا فعلان مختلفان؛ وإنما هو عطاء واحد في كلا الوجهين.

[١٠٣٧] وإن قالوا إنه قادر على ذلك فقد وجب العبث على أصولهم، إذ كان قادرًا على أن يعطيهم دون إيلام ما لم يعطهم إلا بعد غاية الإيلام؟

[١٠٣٨] والجواب الثاني: أن نريهم صبيانًا وحيوانًا أماتهم في خير دون إيلام، وهذه محاباة وظلم للمؤلم منهم.

[1039] Bunun üzerine onlar şöyle dediler: "Eziyet eden (mu'lim), acı çektirmesinden dolayı nimetini artırır." Biz de onlara şöyle dedik: Bu da, acı çekene yönelik nimetin ziyadeleştirilmesiyle yapılan bir iltimastır. Allah, nimet konusunda eşit olsunlar diye herkese elem vermeli değil miydi? Ya da onlar, içlerinden herhangi birine acı ve elem vermemek suretiyle nimet hususunda onlar eşit olmalı değil miydiler? İşte bu, onların elbette uzak kalamayacakları bir sorudur.

[1040] Onlardan bazıları da, "Yüce Allah bunu, başkalarını bununla tembihlemek için yapmıştır." demiştir.

[1041] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, bizim nezdimizde cevrin/haksızlığın âlâsıdır.

[1042] Günahkâr olsun ya da olmasın başkalarına bu şekilde tembihte bulunmak için günahı olmayan insanların azaba uğramasındandaha büyük bir abes olamaz. Yüce Allah, *"Herkes günahı yalnız kendi aleyhine kazanır. Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez."*[593] sözüyle bunu reddetmiştir. Böylece şanı yüce Allah'tan bu zulüm gerçek anlamda nefyedilmiştir. Onların yanlış prensiplerine göre Allah'ın bununla başkalarını uyarmak için azgınlara azap etmesi ve asilere elem vermesi; başkalarını tembihlemek için günahsız küçük çocuklara ve hayvanlara elem vermesinden adâlete ve hikmete daha uygundur. Bilakis bu durum (günahsız çocuklara ve hayvanlara elem vermek) pek çok insanın küfre düşmesine sebep olabilir. Onlardan bazıları, Yüce Allah'ın bunu, çocukların anne ve babalarına ecir vermek için yaptığını söylemek suretiyle cevaplandırmıştır.

[1043] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu iddia, günahkâr olsun ya da olmasın bir kimseye bu şekilde ecir vermek için günahı olmayan bir kimseye eziyet etmedeki haksızlık konusunda bir önceki ile birebir aynıdır. Yüce Allah bundan münezzehtir. Ancak burada tenakuzdan daha fazlası vardır. Çünkü bu ta'lil (gerekçe gösterme), kâfirlerin çocukları, annesi ölen zina çocukları ve de anne ve babalarından yetim kalanlar konusunda onların aleyhine işler. Nice çocuklar vardır ki kâfirler ya da fâsıklar onun annesini ve babasını öldürmüş ve onu zayıflıktan ölünceye kadar ya da yırtıcı bir hayvan tarafından yenilinceye kadar harap bir evde terk etmiştir. Dolayısıyla kim bu şekilde nasihatte bulunur? Ya da bununla kim ödüllendirilir?

[١٠٣٩] فقالوا: إن المؤلم لم يزداد في نعيمه لأجل إيلامه. فقلنا لهم: فهذه محاباة بزيادة النعيم للمؤلم، فهلا آلم الجميع ليستوى بينهم في النعيم؟ أو هلا تستوي بينهم في النعيم بألا يؤلم منهم أحدًا؟ وهذا ما لا انفكاك منه ألبتة.

[١٠٤٠] وقال بعضهم: فعل ذلك ليعظ بهم غيرهم.

[١٠٤١] **قال أبو محمد**: وهذا غاية الجور بيننا، ولا عبث أعظم من أن يعذب إنسانًا لا ذنب له ليوعظ بذلك آخرون مذنبون وغير مذنبين، والله تعالى قد أنكر هذا بقوله تعالى: ﴿وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ﴾

[١٠٤٢] فقد انتفى عن الله عز وجل هذا الظلم حقًا، ولقد كان على أصولهم الفاسدة تعذيبه الطغاة، وإيلامه البغاة ليعظ بذلك غيرهم أدخل في العدل والحكمة من أن يؤلم طفلًا أو حيوانًا لا ذنب لهما ليعظ بذلك آخرين بل لعل هذا الوجه قد صار سبيلًا إلى كفر كثير من الناس. وأجاب بعضهم في ذلك بأن قال إنما فعل ذلك عز وجل بالأطفال ليؤجر آباءهم.

[١٠٤٣] **قال أبو محمد**: وهذا كالذي قبله في الجور، سواء بسواء إن يؤذى من لا ذنب له ليأجر بذلك مذنبًا أو غير مذنب، حاشا لله من هذا إلا أن في هذا مزية من التناقض، لأن هذا التعليل ينقض عليهم في أولاد الكفار، وأولاد الزنا ممن قد ماتت أمه، وفي اليتامى من آبائهم وأمهاتهم، ورب طفل قد قتل الكفار أو الفساق أباه وأمه وترك هو بدار مضيعة حتى مات هزلًا أو أكلته السباع، فليت شعري من وعظ بهذا؛ أو من أوجر به؟

Bu durum, yani başkaları fayda elde etsin diye günahı olmayan bir insana eziyet edilmesi, bizim nezdimizde elbette hiçbir şekilde güzel kabul edilmeyen şeylerden olmasına rağmen onlar şöyle derler: Şüphesiz ki Allah bunu yapmıştır, dolayısıyla bu hasen ve hikmettir. Onlardan bazıları şöyle demeye sığınmışlardır: Şanı yüce Allah'ın bu konuda -ne için ve nasıl olduğunu bilmesek de- kesin olarak inandığımız hikmet ve adâletinden kaynaklanan bir sırrı vardır.

[1044] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu noktaya vardıklarına göre, Allah'ın yardımıyla onların durumu yakın olmuştur. O da şudur: "Yüce Allah'ın gücü yetmeyen bir kimseye sorumlulukyükleme ve sonra da onu cezalandırmasında, kesin olarak inandığımız hikmet açısından ne olduğunu bilmediğimiz bir sır vardır." diyen bir kimsenin tasdik edilmesi onlara lazım gelir.

[1045] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bize gelince, bunu kabul etmeyiz. Bilakis biz, burada bir sırrın olmadığını söyleriz. Bilakis bunun tamamı, -başkası açısından değil, şanı yüce Allah açısından- olduğu gibi adâlettir. En ikna edici delil Allah'a aittir. Onlar sorgulandıkları halde yüce Allah yaptıklarından dolayı sorgulanamaz.

[1046] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlardan iki taife şu iki duruma sığınmıştır. *Bunlardan biri*, Bekir b. Uhti Abdulvâhid b. Zeyd'in[594] görüşüdür. O, çocukların kesin olarak acı çekmeyeceklerini söylemiştir.

[1047] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Bilemiyorum, belki o hayvanlar hakkında da bunun bir benzerini söylemiş olabilir."

[1048] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, iğrençliğin sonu, bâtılda ısrar, çirkinlikle akıl ve duyuları reddetmektir. Küçük de olsa her birimiz, tahammül etmeye gücümüzün yetmediği şiddetli acı ve elemlerden dolayı acı çektiğimizi kesin olarak biliriz.

[1049] *İkincisi ise*, Ahmed b. Hâbıt el-Basrî ve el-Fadl el-Hadesî'dir. Bunların her ikisi Nazzâm'ın öğrencilerinden olup şöyle demişlerdir: Çocukların ve hayvanların ruhları, asi bir topluluğun cesetlerinde idi. Böylece asi topluluğa acı çektirmek için onların ruhları çocukların ve hayvanların cesetlerine yüklenmek suretiyle cezalandırılmışlardır.

مع أن هذا مما لم يجدوه يحسن بيننا ألبتة بوجه من الوجوه يعني أن نؤذي إنسان لا نب له لينتفع بذلك آخرون، وهم يقولون إن الله تعالى فعل هذا فكان حسنًا وحكمة، ولجأ بعضهم إلى أن قال إن الله عز وجل في هذا سرًا من الحكمة والعدل يوقن به وإن كنا لا نعلم لم هو؟ ولا كيف هو؟

٥ [١٠٤٤] **قال أبو محمد**: وإذ قد بلغوا ها هنا فقد قرب أمرهم بعون الله تعالى، وهو أنه يلزمهم تصديق من يقول لهم ولله تعالى في تكليف من لا يستطيع ثم تعذيبه عليه سر من الحكمة يوقن به ولا نعلمه.

[١٠٤٥] **قال أبو محمد**: وأما نحن فلا نقول بهذا، بل نقول إنه لا سر هاهنا أصلًا، بل كل ذلك كما هو عدل من الله عز وجل لا من غيره ولله الحجة البالغة لا يسأل عما يفعل وهم يسألون. ١٠

[١٠٤٦] **قال أبو محمد**: ولجأت طائفتان منهم إلى أمرين. أحدهما: قول بكر ابن أخت عبد الواحد بن يزيد فإنه قال: إن الأطفال لا يألمون ألبتة.

[١٠٤٧] **قال أبو محمد**: ولا ندري لعله يقول مثل ذلك في الحيوان.

[١٠٤٨] **قال أبو محمد**: وهذا انقطاع سمج ولجاج في الباطل قبيح ودفع للعيان والحس، وكل أحد منا قد كان صغيرًا ويوقن أننا كنا نألم الألم الشديد الذي لا طاقة لنا بالصبر عليه. ١٥

[١٠٤٩] والثانية: أحمد بن حابط. البصري والفضل الحدثي. وكلاهما من تلاميذ النظام فإنهما قالا: أن أرواح الأطفال وأرواح الحيوان كانت في أجساد قوم عصاة فعوقبت بأن ركبت في أجساد الأطفال والحيوان لتؤلم عقوبة لها.

[1050] Ebû Muhammed şöyle dedi: Küfre ve İslâm'dan çıkışa yönelmek suretiyle hakka itaat etmekten ya da hakkı kabul etmekten kaçınan bir kimse, varmasını murat ettiğimiz duruma ulaşmıştır. Fakat o, küfrü, Allah'ın lanetini ve onun cehenneminin hararetini tercih etmiştir. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

[1051] Ehl-i İslâm'a muhalefet etmekten sakınan kimseyle birlikte bizim sözümüz işte budur. Küfür ehline gelince, onların görüşlerini iptal edişimiz -Allah'a hamd olsun- tamam olmuştur. Şüphesiz biz, -Allah'a hamd olsun- tenasuh taraftarlarının görüşünü, bu eserimizin başlangıcında iptal etmiştik. Böylece tekrar etmeye gerek kalmamıştır. Hasmımız, duyuları inkâr etmeye ya da İslâm'dan ayrılma noktasına vardığına göre, iş bitmiş ve görüşünün bâtıl olduğu ortaya çıkmıştır. Hamd Allah'a mahsustur.

[1052] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şayet onlar, Muammer'in ve Câhiz'in görüşüne sığınıp "çocukların acı çekmesi, Allah'ın değil tabiatın fiilidir" derlerse, bu şekilde meseleyi sonlandırmaktan (الانقطاع) kurtulamazlar. Bilakis onlara şöyle deriz: Şanı yüce Allah, suçiçeği, egzama ve ur (boyunda çıkan guddeler) sebebiyle taş hastalığı, idrarını ve büyük abdestiniyapamama ya da ishal gibi ölünceye kadar kendisine eziyet eden ve bu çocuğun vücûdunu lime lime eden tabiata karşı koymaya ve kendi katından bir kuvvetle bu elemleri bu miskin ve azab çeken çocuktan gidermeye muktedir midir? -Öyle ki kalbi katı olan bir düşman bile ona merhamet eder, acı ve kederden gördüğü şeyin büyüklüğünden dolayı nefesi kesilir.- yoksa Allah Teâlâ buna kadir değil midir?

[1053] Onlar, yüce Allah'ın buna kadir olmadığını söylerlerse, bu durumda tabiatı yarattığı, onu şekillendirdiği ve bunu söz konusu canlının bedenine yerleştirdiği halde, âlemde tabiatın kendisine üstün geldiği bir kimseden daha âciz bir kimse yoktur. Muhtemelen zayıf bir tabip Allah'ın yarattığı basit bir ilaç ile tedavi etmek suretiyle bu tabiata galebe çalmıştır. Delilik ve küfür noktasında bu görüşten daha büyük olanı var mıdır ki; Yüce Allah tabiatı yaratmış ve onu söz konusu canlının bedenine yerleştirmiş, ancak bu canlıya yerleştirdiği bu tabiatın faaliyetini durdurmaya güç yetiremiyor.

[١٠٥٠] **قال أبو محمد**: ومن هرب عن الإذعان للحق أو عن الإقرار بالانقطاع إلى الكفر والخروج عن الإسلام فقد بلغ إلى حالة ما كنا نريد ان يبلغها، لكن إذا آثر الكفر فإلى لعنة الله وحر سعيره، ونعوذ بالله من الخذلان.

[١٠٥١] وإنما كلامنا هذا مع من يتقي مخالفة الإسلام، فأما أهل الكفر فقد

٥ تم والله الحمد إبطالنا لقولهم، وقد أبطلنا قول أصحاب التناسخ في صدر كتابنا هذا والحمد لله، فأغنى عن إعادته، وإذا بلغ خصمنا إلى مكابرة الحس أو إلى مفارقة الإسلام فقد انقطع وظهر باطل قوله، ولله تعالى الحمد.

[١٠٥٢] **قال أبو محمد**: فإن لجؤا إلى قول معمر والجاحظ، وقالوا إن آلام الأطفال هي فعل الطبيعة لا فعل الله تعالى لم يتخلصوا بذلك من الانقطاع، بل

١٠ نقول لهم: هل الله عز وجل قادر على معارضة هذه الطبيعة المقطعة لحم هذا الصبي بالجدري والآكلة والخنازير المعدية له ووجع الحصاة واحتباس البول أو الغائط أو انطلاق البطن حتى يموت، والعدو القاسي القلب يرحمه ويتقطع له لعظيم ما يرى به من التضرر والأوجاع؛ بقوة من عنده تعالى يفرج بها عن هذا الطفل المسكين المعذب أم هو تعالى غير قادر على ذلك؟

١٥ [١٠٥٣] فإن قالوا هو غير قادر على ذلك، فما في العالم أعجز ممن تغلبه طبيعة هو خلقها وطبعها ووضعها فيمن هي فيه وربما غلها طبيب ضعيف من خلقه بعقار ضعيف من خلقه، فهل في الجنون والكفر أكثر من هذا القول؛ أن يكون هو خلق الطبيعة ووضعها فيمن هي فيه ثم لا يقدر على كف عملها الذي هو وضعه فيها.

[1054] Eğer onlar, -bunu yapmadığı halde- "Yüce Allah tabiatı değiştirmeye ve alıkoymaya kadirdir." derlerse, fâsid prensiplerine göre inkâr ettikleri şeye dâhil olmuş ve rablerinin zulüm ve abes işlediğini kabul etmiş olurlar. Bir kimse ateşte yanan ya da suda boğulan bir çocuk görse ve bu çocuğu zahmetsiz bir şekilde kurtarmaya muktedir olduğu halde bunu yapmazsa, bu durumda onun zâlim ve kötü bir kimse olduğunu zorunlu olarak biliriz. Fakat Yüce Allah bunu yapar. Ve O kötü ve zâlim birisi olmayıp, hükmünde hikmet ve adâlet sahibidir. Ve bu, kâfirleri hidayete ulaştırmaya kadir olduğu halde bunu yapmaması bakımından tazim ettikleri şeydir.

[1055] Onlardan bazıları, "Şâyet bu çocuk yaşamış olsa idi, elbette isyankâr olurdu." demeye sığınmışlardır. Onlara şöyle deriz: Sizlere, çocukken ölen bir kimsenin durumunu henüz sormadık. Biz, buluğ çağına erişmeden önce bu çocuğun acı çekmesini soruyoruz. Sonra onların "Çocuklardan ölen kimseler şâyet yaşasa idi isyankar olurdu" şeklindeki görüşlerine cevap vereceğiz. Onlara şöyle deriz: Bu durum, zulüm açısından, henüz yapmadığı bir şeyden dolayı çocuğu cezalandırmasından daha kötüdür.

[1056] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın bazı hayvanları boğazlamayı ve etlerini yemeyi haram kıldığını, bazılarını mubah kıldığını ve bazılarının boğazlanmasını da -bu hayvanları boğazlamayı ve kurban etmeyi adak yapan bir kimseye- vacip kıldığını görürüz. Buradan hareketle Mu'tezile mensuplarına şöyle deriz: Söyleyin bakalım! Boğazlanması, derisinin yüzülmesi, ateşte pişirilmesi ve etinin yenilmesi mubah kılınan hayvanın günahı nedir? Yine iddia ettiğiniz ıvazın (bedelin) haram kılınmasına varıncaya kadar, bütün bunların yapılmasının haram kılındığı hayvanların günahı nedir? Ya da elem vermenin haram kılındığı hayvanların bahtı/şansı nedir? Biz, deve ve sığır gibi hayvanların yavrularının başlarına gelen felakete inilti ve vaveyla ile karşılık vermelerine rağmen, hayvan yavrularının boğazlanmasını şanı yüce Allah'ın mubah kıldığını görürüz. Kendi menfaatimiz ya da bir şeyin karşılığı/bedeli olması için hayvanları boğazlamamız ile yine kendi maslahatımız ya da bir şeyin bedeli olarak çocuklarımızın ve düşmanlarımızın çocuklarının boğazlanmalarının haram kılınması arasında ne fark vardır? Eğer onlar, rableri hakkında maslahat konusundaki iddialarını ortaya atarlarsa, başkasını öldürmede maslahatı bulunan herkes için söz konusu kişiyi öldürmesi mümkün olur.

[١٠٥٤] وإن قالوا: بل هو قادر على صرف الطبيعة وكفها ولم يفعل دخل في نفس ما أنكر وأقر على ربه على أصله الفاسد بالظلم والعبث، وبالضرورة ندري أن من رأى طفلًا في نار أو ماء وهو قادر على استنقاذة بلا مؤنة ولم يفعل فهو عابث ظالم، ولكن الله تعالى يفعل ذلك وهو الحكم العدل في حكمه لا العابث ولا الظالم، وهذا هو الذي أعظموا من أن يكون قادر على هدى الكفار ولا يفعل.

[١٠٥٥] ولجأ بعضهم إلى أن قال: لو عاش هذا الطفل لكان طاغيًا، قلنا لهم لم نسئلكم بعد عمن مات طفلًا، إنما سألناكم عن إيلامه قبل بلوغه. ثم نجيبهم عن قولهم فيمن مات من الأطفال أنه لو عاش لكان طاغيًا، فنقول لهم: هذا أشد في الظلم أن يعذبه على ما لم يفعل بعد.

[١٠٥٦] **قال أبو محمد:** قد وجدنا الله عز وجل قد حرم ذبح بعض الحيوان وأكله، وأباح ذبح بعضه، وأوجب ذبح بعضه إذا نذر الناذر بذبحه قربانًا، فنقول للمعتزلة: اخبرونا ما كان ذنب الذي أبيح ذبحه وسلخه وطبخه بالنار وأكله، وما كان ذنب الذي حرم كل ذلك فيه حتى حرم العوض الذي تدعونه، وما كان بخت الذي حرم إيلامه، ووجدناه عز وجل قد أباح ذبح صغار الحيوان مع ما يحدث لأمهاتها من الحنين والوله كالإبل والبقر، فأي فرق بين ذبحنا لمصالحنا أو لتعوض هي وبين ما حرم من ذبح أطفالنا وصغار أولاد أعدائنا لمصالحنا أو ليعوضوا، فإن طردوا دعواهم في المصلحة لربهم أن كل من له مصلحة في قتل غيره كان له قتله.

[1057] Eğer onlar, bu durum sadece yüce Allah'ın mubah kılmasından dolayı caizdir derlerse, görüşlerini terk etmiş ve hakkın yanında yer almış olurlar.

[1058] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz Yüce Allah'ın kendisine eş ve çocuk nispet eden müşriklerin, yahudilerin ve Mecûsîlerin bize yılda bir veya dört dinar ödediklerinde öldürülmelerini haram kıldığını görüyoruz. Halbuki onlar, yüce Allah'ı inkâr ediyorlar. Öte yandan muhsin/evli olduğu halde yaptığı bir zinadan dolayı tövbe etmiş ve halini düzeltmiş olsa da, faziletli bir müslümanın öldürülmesini mubah kılmıştır. Ayrıca yüce Allah, puta tapan Arap müşriklerin ancak müslüman olmaları durumunda Arap yarım adasında kalmalarına müsaade etmiştir. Şu halde bu kâfirler ile -her yıl kendilerinden aldığımız altıncıklardan dolayı- hayatta kalmalarını sağlamanın üzerimize bir vecibe olduğu diğer kâfirler arasında ne fark vardır?

[1059] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar bize şöyle dediler: "Yüce Allah'ın fiillerinde kötülük, dalâlet, noksanlık ve zemmedilmişlik var mıdır?

[1060] Allah'ın tevfîk ve inayetiyle cevabımız şöyledir: Allah Teâlâ'nın fiillerinde kendisiyle vasıflandırılacağı bir abes (kötülük), kendisine izafe edilen bir kusur, kendisiyle vasıflandırıldığı bir dalâlet, ona ait bir noksanlık, kendisinden kaynaklanan bir haksızlık (cevr), zulüm ya da zemmedilmişliğin olması asla söz konusu olamaz. Bilakis O'nun fiillerinin tamamı kendisi açısından adâlet, hikmet, hayır ve doğruluktur. Bunların tamamı Allah Teâlâ açısından hasendir ve övgüye layıktır. Fakat bu fiillerin kendisinde ortaya çıktığı kimse açısından bunlarda ayıp, abes, dalâlet, zulüm ve zemmedilmişliğin olması mümkündür.

[1061] Sonra onlara sorar ve şöyle deriz: Allah Teâlâ'nın fiillerinde bunaklık, delilik, ahmaklık, çirkinlik, kötülük, tiksindiricilik, iğrençlik, pislik, yüzü karartacak ya da kızartacak bir durum var mıdır? Eğer onlar, bu sorumuza "Hayır" şeklinde cevap verirlerse, aziz ve celil olan yüce Allah "*Yeryüzünde ve kendi nefislerinizdeuğradığınız hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da) yazılmış olmasın...*"[595] şeklinde buyurmak suretiyle onları yalanlamıştır. Peygamberlerin ölümü, Firavun, İblis ve bunların tamamı mahlûktur.

[١٠٥٧] فإن قالوا لا يجوز ذلك إلا حيث أباحه الله عز وجل تركوا قولهم ووقفوا للحق.

[١٠٥٨] **قال أبو محمد**: وجدناه تعالى قد حرم قتل قوم مشركين يجعلون له الصاحبة والولد ويهود ومجوس إذا أعطونا دينارًا أو أربعة دنانير في العام وهم ٥ يكفرون بالله تعالى، وأباح قتل مسلم فاضل قد تاب وأصلح لزنا سلف منه وهو محصن، ولم يبح لنا استبقاء مشركي العرب من عباد الأوثان إلا بأن يسلموا ولا بد. فأي فرق بين هؤلاء الكفار وبين الكفار الذين افترض علينا إبقاؤهم لذهب نأخذه منهم في العام.

[١٠٥٩] **قال أبو محمد**: وقالوا لنا هل في أفعال الله تعالى عبث وضلال ١٠ ونقص ومذموم؟

[١٠٦٠] فجوابنا وبالله تعالى التوفيق: إما أن يكون في أفعاله تعالى عبث يوصف به أو عيب مضاف إليه أو ضلال يوصف به أو نقص ينسب إليه أو جور منه أو ظلم منه أو مذموم منه؛ فلا يكون ذلك أصلًا، بل كل أفعاله عدل وحكمة وخير وصواب منه، وكلها حسن منه تعالى ومحمود منه، ولكن فيها عيب على ١٥ من ظهر منه ذلك الفعل وعبث منه وضلال منه وظلم منه ومذموم منه.

[١٠٦١] ثم نسألهم فنقول لهم: هل في أفعاله تعالى سخف وجنون وحمق وفضائح ومصائب وقبح وسخام وأقذار وأنتان ونجس وسخنه للعين وسواد للوجه؟ فإن قالوا لا. أكذبهم الله عز وجل بقوله تعالى: ﴿مَا أَصَابَ مِن مُّصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِّن قَبْلِ أَن نَّبْرَأَهَا﴾ وموت الأنبياء وفرعون ٢٠ وإبليس وكل ذلك مخلوق.

[1062] Eğer onlar, "Şüphesiz yüce Allah bunların tamamını yaratandır. Fakat bunlardan herhangi bir şey, zemmedilmiş bir şekilde değil, ancak övgüye layık bir şekilde aziz ve celil olan Allah'a izafe edilebilir."derlerse işte bu, bizden cevabını istediğiniz konu hakkındaki görüşümüzdür, deriz. Bunların arasında bir fark yoktur.

[1063] Şâyet onlar, "Şanı yüce Allah'ın fiillerinden ve kazasından hoşnut musunuz?" derlerse, "Biz, onun fiil ve kazasına teslim olanlarız." anlamında evet deriz. Yüce Allah'ın bize çirkin kıldığı şeyleri çirkin kabul etmemiz Onun fiil ve kazasından hoşnut olmamızdan kaynaklanmaktadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"(Fakat Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiş;) inkârı, fâsıklığı ve (İslâm'ın emirlerine) karşı çıkmayı da çirkin göstermiştir..."*[596]

[1064] Sonra onlara bizzat bu hususu sorar ve şöyle deriz: Sizler, yüce Allah'ın fiillerinden ve kazasından hoşnut musunuz? Eğer onlar "Evet" derlerse, bu durumda peygamberlerden katledilenlerin katline, içkilere, dikili taşlara, fal oklarına ve İblis'e rıza göstermeleri onlara gerekli olur. Yine cehennemde ebedî olarak bırakılan bir kimsenin ateşte ebedî kalışına ve oradaki şeylere de rıza göstermesi lazımdır. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1065] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bazı arkadaşlarımız, Mu'tezile'ye mensup olanlardan bazılarına sorup şöyle dediler. Size göre yüce Allah, kâfirleri -onların iman etmeyeceğini ve cehennemin katmanlarında onlara azab edeceğini bildiği halde- meleklere ve hurilere ibret olsun diye yarattığına göre bunun için kâfirlerden bir topluluğun yaratılmış olması yeterli olurdu. Bunun üzerine Mu'tezile'den birisi ona şöyle dedi: Cennete girecek olan müminler, melekler, huriler ve azap görmeyecek olan çocukların tamamı kâfirlerden çok fazladır.

[1066] Ebû Muhammed şöyle dedi: Soru soran kişi, bu cevapla ilzam ettiği şeyden kurtulamaz. Çünkü mevize/öğüt, (örnek) bir topluluğun yaratılmasıyla tamam olur. Bu -şâyet olsa idi-, elbette yüce Allah -bizim aramızdaki hikmet anlayışına göre- başkaları bundan ibret alsın diye azap edilecek bir kimseyi yaratırdı. Buna ilaveten şâyet söz konusu kişi melekleri zikretmemiş olsa idi, "insanlardan cennete girenlerin sayıları cehenneme girenlerin sayılarından daha çoktur" şeklindeki kanaatinde yalancı olurdu. Çünkü durum bunun zıddınadır.

[١٠٦٢] وإن قالوا إن الله تعالى خالق كل ذلك ولكن لا يضاف شئ منه إلى الله عز وجل على الوجه المذموم؛ ولكن على الوجه المحمود. قلنا هذا قولنا فيما سألتمونا عنه ولا فرق.

[١٠٦٣] فإن قالوا: أترضون بأفعال الله عز وجل وقضائه قلنا نعم، بمعنى أننا مسلمون لفعله وقضائه، ومن الرضى بفعله وقضائه أن نكره ما كره إلينا، قال تعالى: ﴿وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ﴾

[١٠٦٤] ثم نسألهم عن هذا بعينه فنقول لهم أترضون بفعل الله تعالى وقضائه؟ فإن قالوا نعم. لزمهم الرضى بقتل من قتل من الأنبياء وبالخمور والأنصاب والأزلام وبإبليس، ويلزمهم أن يرضى منهم بالخلود في النار من خلد فيها وفي هذا ما فيه، وبالله تعالى التوفيق.

[١٠٦٥] **قال أبو محمد**: وسأل بعض أصحابنا بعض المعتزلة فقال: إذا كان عندكم إنما خلق الله تعالى الكفار وهو يعلم أنهم لا يؤمنون وأنه سيعذبهم بين أطباق النيران أبدًا ليعظ بهم الملائكة وحور العين فقد كان يكفي من ذلك خلق واحد منهم، فقال له المعتزلة: إن المؤمنين الذين يدخلون الجنة والملائكة وحور العين وجميع من لاعذاب عليه ومن الأطفال أكثر من الكفار بكثير جدًا.

[١٠٦٦] **قال أبو محمد**: ولم يخرج بهذا الموت مما ألزمه السائل، لأن الموعظة كانت تتم بخلق واحد، هذا لو كان يخلق من يعذب ليوعظ به آخر وجه في الحكمة بيننا، وأيضًا فلولا ذكره الملائكة لكان كاذبًا في ظنه أن عدد الداخلين في الجنة من الناس أكثر من الداخلين النار لأن الأمر بخلاف ذلك.

[1067] Şanı yüce Allah şöyle buyurur: *"(Andolsun, biz bu Kur'ân'da insanlara her türlü misali değişik şekillerde açıkladık.) Yine de insanların çoğu ancak inkârda direttiler."*[597] *"Sen ne kadar şiddetle arzu etsen de insanların çoğu inanacak değillerdir."*[598] *"Eğer yeryüzündekilerin çoğuna uyarsan seni Allah yolundan saptırırlar..."*[599] *"... Ancak iman edip sâlih ameller işleyenler başka. Onlar da pek azdır."*[600]

[1068] Onların kendi aralarındaki hususlarda ya da bizim aramızdaki konularda ne tür bir hikmet bulduklarını keşke bilse idim. Yahut -bu câhillerin esaslarına göre- ekseriyeti cehennemde ebedî olarak kalacak kimseleri yüce Allah'ın yaratmasında ne tür bir adâlet olduğunu keşke bilse idim!

[1069] Bize gelince, şâyet yüce Allah semâvât ehlinin tamamına ve yeryüzünde yaşayanların hepsine azap etse, elbette bu durum yüce Allah açısından adâlet, hak ve hikmet olurdu. Yine o cehennemi yaratmayıp mahlûkatının tamamını cennete koysa, elbette bu durum yüce Allah açısından hak, adâlet ve hikmet olurdu. Adalet, hikmet ve hakikat ancak yüce Allah'ın yaptığı ve yapılmasını emrettiği şeydir.

[1070] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezile'den bir topluluk, "Yüce Allah, iman etmeyip küfre düşecek kimseleri bilmez." şeklinde görüş açıklayanların sözüne sığınmıştır. Onlar, "Şâyet yüce Allah kâfir olarak ölecek kimseleri bilse idi onu yaratması haksızlık ve zulüm olurdu." görüşünü kabul etmişlerdir.

[1071] Ebû Muhammed şöyle dedi: Rablerini câhilliğe nispet etme hususunda ortaya koydukları küfrün büyüklüğüyle birlikte bu kimseler, arkadaşlarımızın onları ilzam ettiği hususlardan kurtulabilmiş değillerdir. Çünkü yüce Allah'ın, kâfir olarak ölüp ölmeyeceğini ve ona azap edip etmeyeceğini bilmediği bir kimseyi yaratmasında bir hikmet yoktur. İşte bu, yarattığı kimseleri tehlikeye atmak ve bilmeden onları tehlikeye maruz bırakmaktır. Bu ise, tehlikeye atılması mümkün olan kimse açısından, bizim nezdimizde, ne hikmet ne de adâlettir. Şüphesiz yüce Allah, ezelde yaratmayıp sonradan yarattığı gibi, yaratmamaya da kadirdir. Ancak şu kadar var ki onlar, yüce Allah'ın yaratmamaya kudretinin olmadığı hususuna sığınmışlardır. Böylece onlar, yüce Allah'ı galebe çalan bir tabiata sahip zorunlu kılınmış (muztar) bir varlık kabul etmişlerdir. Bu ise katıksız ve kesin bir küfürdür. Dalâlete düşmekten yüce Allah'a sığınırız.

[١٠٦٧] لأن الله عز وجل يقول: ﴿فَأَبَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا﴾ وقال تعالى: ﴿وَمَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ﴾ وقال تعالى: ﴿وَإِن تُطِعْ أَكْثَرَ مَن فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ﴾ وقال تعالى: ﴿إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَلِيلٌ مَّا هُمْ﴾

٥ [١٠٦٨] فليت شعري في أي حكمة وجدوا فيما بينهم أو بيننا أو في أي عدل خلق من يكون أكثرهم مخلدين في جهنم على أصول هؤلاء الجهال.

[١٠٦٩] وأما نحن فإنه لو عذب أهل السموات كلهم وجميع من عمر الأرض لكان عدلًا منه وحقًا منه وحكمة منه، ولو لم يخلق النار وأدخل كل من خلق الجنة لكان حقًا منه وعدلًا وحكمة منه لا عدل ولا حكمة ولا حق إلا ما ١٠ فعل وما أمر به.

[١٠٧٠] **قال أبو محمد**: ولجأ قوم منهم إلى أن قالوا إن الله تعالى لم يعلم من يكفر ولا من يؤمن، وأقروا أنه لو علم من يموت كافرًا لكان خلقه له جورًا وظلمًا.

[١٠٧١] **قال أبو محمد**: وهؤلاء أيضًا مع عظيم ما أتوا به من الكفر في تجهيل ١٥ ربهم تعالى فلم يتخلصوا مما ألزمهم أصحابنا، لأنه ليس من الحكمة خلق من لا يدري أيموت كافر أفيعذبه أم لا، وهذا هو التغرير بمن خلق وتعريضهم للهلكة على جهاله، وهذا ليس من الحكمة ولا من العدل فيما بيننا لمن يمكنه ألا يغرر، وقد كان الباري تعالى قادرًا على ألا يخلق كما قد كان لم يزل لا يخلق ثم خلق إلا أن يلجأ إلى أنه تعالى لا يقدر على ألا يخلق، فيجعلوه مضطرًا ذا طبيعة غالبة، ٢٠ وهذا كفر مجرد محض، ونعوذ بالله من الخذلان.

[1072] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezile mensupları, ister müşrik çocukları olsun isterse müslümanların çocukları olsun insanoğlunun çocuklarının tamamının -bir azap ve teklife muhatap olmaları söz konusu olmaksızın- cennette olduğunu kabul ettiğine göre, bu durumda onlar "Akıl, yokluğundan daha faziletlidir" şeklindeki fâsid görüşlerini unutmuşlardır. Bilakis biz, -onların görüşlerine göre- kurtuluşa ermeyi (selamet), bunun gerçekleşmesini ve -bir karar verme olmaksızın- âhiretteki daimi nimetlere ulaşmayı ancak aklın yokluğunda mümkün görürüz. Böylece onlar, bu akıl yürütmeden (istidlal) nasıl uzak kalacaklardır?

[1073] Bize gelince şöyle deriz: Şüphesiz yüce Allah'ın meleklerden said kıldığı kimseler vardır ki onları herhangi bir imtihana maruz bırakmamıştır; onlar (imtihana tabi tutulmamaları sebebiyle) kendileri dışındaki bütün yaratılmışlardan daha üstün bir durumdadırlar. Meleklerden sonra yüce Allah'ın nebîlerden (a.s.) himaye ettiği ve ve günahlardan emin kıldığı kimseler gelir. Sonra da cinlerden ve insanlardan olan müminlerden iyilikleri Allah'ın ilmine sebkat etmiş olanlar gelir. Öyle ki bunlar cehenneme girmeyeceklerdir. Sonra cennet ehli için yaratılmış olan huriler gelir. Huriler hâriç, zikredilen bu kimseler için dünyada kaldıkları uzun müddet boyunca bir çeşit havf (korku) vardır. Mahşer gününde de görülen ve müşahede edilenin korkusunu, bu mevkinin zorluğu ve çirkinliğini yaşarlar. Öyle ki bu durumdan kurtulmuş olmak hâriç hiçbir şey bunun yerini tutamaz ve bu durumdan kurtuluncaya kadar yaşamaktan da zevk almazlar. Nitekim akıl ve fazilet sahibi sâlih kullardan pek çoğu -kendilerine göre eksilmeyen tam bir güven ve teslimiyetle iman ettikleri halde- dünyada unutulup gitmiş olmayı ve kendilerine arz edilen bu durumla karşılaşmamayı temenni etmiştir. Şüphesiz bu konuda da isabet etmişlerdi. Çünkü bu durumdan kurtulmuş olmanın yerini hiçbir şey tutmaz. Ancak Mu'tezile çeşitli azaplarla baskı görmek, kırbaçla dövülmek ve çeşitli imtihanlara tabi tutulduktan sonra gelen sevap ve nimetin, kendisine bir belanın (sınavın) tekaddüm etmediği güvenilir bir nimetten daha faziletli, daha lezzetli ve daha güzel olduğunu kabul etmiştir. Sonra teklife ve bir azaba muhatap olmaksızın cennete giren çocuklar, temyiz kabiliyeti olmadığı halde buluğ çağına yetişenler, sonra da cehenneme giren ve daha sonra imtihanlardan orada olan şeylere göre cehenneme dâhil olduktan sonra oradan çıkarılan kimselerin konumu gelir. Böylesi bir durumdan Allah'a sığınırız.

[١٠٧٢] **قال أبو محمد**: وإذا أقرت المعتزلة أن أطفال بني آدم كلهم أولاد المشركين وأولاد المسلمين؛ في الجنة دون عذاب ولا تقرير تكليف؛ فقد نسوا قولهم الفاسد أن العقل أفضل من عدمه، بل ما نرى السلامة على قولهم وضمانها والحصول على النعيم الدائم في الآخرة بلا تقرير إلا في عدم العقل فكيف فارقوا هذا الاستدلال؟ ٥

[١٠٧٣] وأما نحن فنقول: إن من أسعده الله تعالى من الملائكة فلم يعرضهم لشئ من الفتن أعلى حالا من كل خلق غيرهم، ثم بعدهم الذين عصم الله تعالى من النبيين عليهم الصلاة والسلام وآمنهم من المعاصي، ثم من سبقت لهم من الله تعالى الحسنى من مؤمني الجن والإنس الذين لا يدخلون النار، والحور العين ١٠ اللاتي خلقن لأهل الجنة، على أن لهؤلاء المذكورين حاشا الحور العين حالة من الخوف طول بقائهم في الدنيا، يوم الحشر في هول المطلع وشنعة ذلك الموقف الذي لا يقى به شئ إلا السلامة منه، ولا يهنأ معه عيش حتى يخلص منه، وقد تمنى كثير من الصالحين العقلاء الفضلاء أن لو كانوا نسيًا منسيًا في الدنيا ولا يعرضوا لما عرضوا له، على أنهم قد آمنوا بالضمان التام الذي لا يبخس، ولقد ١٥ أصابوا في ذلك؛ إذ السلامة لا يعد لها شئ الا عند المعتزلة القائلين بأن الثواب والنعيم بعد الضرب بالسياط والضغط بأنواع العذاب والتعريض لكل بلية أطيب وألذ وأفضل من النعيم السالم من أن يتقدمه بلاء. ثم الأطفال الذين يدخلون الجنة دون تكليف ولا عذاب، ومن بلغ ولا تمييز له، ثم منزلة من دخل النار ثم أخرج منها بعد أن دخل فيها على ما فيهامن البلاء نعوذ بالله منه.

[1074] Cehennemde ebedî olarak bırakılacak kimselere gelince, sağlıklı duyu sahibi herkes zorunlu olarak ve kesin bir şekilde bilir ki köpek, böcek, maymun ve bütün haşerat, dünyada ve âhirette, kendisinden daha iyi bir durumda, daha üstün bir mertebede, daha mutlu, daha faziletli bir vasıfta ve Allah katında ikrama daha layık konumdadır.

[1075] Bu zaviyeden bakıldığında yüce Allah'ın şu durumu haber vermesi yeterli olur. Zira yüce Allah şöyle buyurur: *"(O gün) Kâfir, 'Ah! Ben keşke, bir toprak olaydım!' diyecektir."*[601] Böylece yüce Allah, cansız varlıkların durumunun kâfirin durumundan daha iyi ve güzel olduğunu açıklamıştır. "Şüphesiz ki yüce Allah, kıyamet gününde, toprak olmayı temenni eden bir kimseye nezdindeki en faziletli hediyeyi vermiş, -onun için yaratması, onu yaratmamasından daha hayırlı olduğu halde- yaptığından daha iyisini (aslah olanı) kudretine bırakmamıştır." şeklinde söyleyen Mu'tezile fırkasına hayret edilir! Doğrusu bizler, Allah'ın Mu'tezile fırkasına yaptığını bize yapmasından kendi adımıza yüce Allah'a sığınırız.

[1076] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezilenin tuhaflıklarından biri onların şu görüşüdür: "Yüce Allah, mükellef kimselerden herhangi birinin ibret almayacağı bir şey yaratmamıştır."

[1077] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunun üzerine onlara: Buna dair deliliniz nedir? diye sorarız. Nitekim bizler, duyuların zorunlu bilgi ifade etmesiyle biliriz ki yüce Allah'ın okyanusların diplerinde ve yeryüzünün derinliklerinde hiçbir insanın göremeyeceği varlıkları vardır. Meleklerin ve cinlerin dağların derinliklerine ve denizlerin diplerine dalmalarını istemekten başka bir imkânımız yoktur. Dolayısıyla bu iddia delile muhtaçtır, aksi takdirde bâtıldır. Nitekim şanı yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"... De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin."*[602]

[1078] Bunlara ilaveten, bilgisizce yüce Allah hakkında söz söyleyen bu kimselerin davasını iptal eden şeylerden biri de şudur: Yüce Allah, Zeyd'i yaratıp ona şöyle şöyle bir uzunluk ve ebat verdiğine göre, şâyet Allah onu bu uzunluğundan bir parmak daha kısa yaratmış olsa idi, elbette onun yaratılmasıyla meydana gelen ibret/itibar şu anda olduğu gibi eşit olurdu. Daha fazla söze ihtiyaç yoktur. Aynı şekilde ölçülerden her biri de böyledir.

[١٠٧٤] وأما من يخلد في النار فكل ذي حس سليم توقن نفسه يقين ضرورة أن الكلب والدود والقرد وجميع الحشرات أحسن حالًا في الدنيا والآخرة منه، وأعلى مرتبة وأتم سعدًا وأفضل صفة وأكرم عناية من عند البارى تعالى منه.

٥ [١٠٧٥] ويكفي من هذا إخبار الله تعالى إذ يقول: ﴿وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنتُ تُرَابًا﴾ فنص تعالى على أن حال الجمادية أحسن منه حالة، فاعجبوا للمعتزلة القائلين إن الله تعالى أعطى من يتمنى يوم القيامة أن يكون ترابًا أفضل عطية عنده ولم يترك في قدرته أصلح مما عمل به، وأن خلقه له كان خيرًا له من ألا يخلقه، ونحن نعوذ بالله لأنفسنا من أن يعمل بنا ما عمل بهم.

١٠ [١٠٧٦] **قال أبو محمد**: ومن عجائبهم قولهم أن الله تعالى لم يخلق شيئًا لا يعتبر به أحد من المكلفين.

[١٠٧٧] **قال أبو محمد**: فنقول لهم: ما دليلكم على هذا، وقد علمنا بضرورة الحس أن لله تعالى في قعور البحار وأعماق الأرض أشياء كثيرة لم يرها إنسان قط، فلم يبق إلا أن يدعو عوض الملائكة والجن في عمق الجبال وقعور البحور، ١٥ فهذه دعوى مفتقرة إلى دليل، وإلا فهي باطلة، قال عز وجل: ﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ﴾

[١٠٧٨] وأيضًا فمما تبطل به دعوى هؤلاء القائلين بغير علم على الله أن الله تعالى إذا خلق زيدًا وله من الطول كذا وكذا فإنه لو خلقه على أقل من ذلك الطول بأصبع لكان الاعتبار بخلقه سواء كما هو الآن ولا مزيد، وهكذا ٢٠ كل مقدار من المقادير.

[1079] Şâyet onlar, sayılardaki ziyadeliğin ibret ve öğütteki ziyadelik olduğunu iddia ederlerse, bu durumda onların yüce Allah'a yarattığı her bir şeyin uzunluk miktarını artırmasını zorunlu tutmaları gerekir. Çünkü bu, itibar hususunda da bir ziyadeliktir. Aksi takdirde ibret noksan kalır. Özetle bunlar, ancak onları yaratan yüce Allah'ın sayabileceği bir pay ve hissedir. Onları imtihan ettiği şeyden yüce Allah'a sığınırız.

[1080] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar, aklın, şanı yüce Allah katından verilmiş olduğunu kabul etmişlerdir. Bunun üzerine onlara; "Allah'ın kulları arasında onlara verdiği akıl açısından üstün olan bir kimse var mıdır yok mudur?" diye sorarız. Onlar, hayır derlerse, duyuları inkâr etmiş olurlar. Bununla birlikte onlara göre, Hz. Peygamberin (s.a.) aklı ve temyiz kabiliyeti; Mûsâ'nın, Îsâ'nın, İbrâhim'in, Eyyûb'un ve diğer peygamberlerin (a.s.) akılları ve temyiz kabiliyetleri; İmran kızı Meryem'in aklı ve temyiz kabiliyeti; bilakis Cebrâil'in, Mîkâil'in ve diğer meleklerin temyiz kabiliyeti; dahası Ebû Bekir es-Sıddık'ın, Ömer b. hattab'ın, Ali b. Ebû Tâlib'in temyiz kabiliyeti ve akılları; müminlerin annelerinin ve Allah Resulü'nün kızlarının -zikrettiğimiz kimselerin hepsinden Allah razı olsun- temyiz kabiliyetleri ve akılları; sonra Sokrat'ın, Eflatun'un, Aristo'nun temyiz kabiliyetleri ve akıllarının, kadın gibi davranan (muhannes), kırıtan ve zikzaklar çizen bu kimselere verilen akıl ve temyiz kabiliyetinden; yine zinakâr, sefih, süslü ve lezbiyen kadınlara verilen akıl ve temyiz kabiliyetinden; yine hainlik ederek çocukların henüz tomurcuklanmış memeleriyle oynaşan ve muktedir olduğunda onları iğfal eden bu ihtiyara verilen akıl ve temyiz kabiliyetinden daha üstün olmaması gerekir. Her kim bu noktaya ulaşır ve yüce Allah'ın akıl ve temyiz kabiliyeti vermesi bakımından zikrettiğimiz kimseleri eşit kabul ederse, muhalefeti problem ve sıkıntı olarak ona yeterli olur.

[1081] Şâyet onlar, "Bilakis yüce Allah, kendilerine akıl ve temyiz kabiliyeti vermesi bakımından kulları arasında bazı kimseleri üstün kılmıştır." derlerse, onlara şöyle cevap verilir: Doğru söylediniz. İşte bu, sizin prensiplerinize göre iltimas ve haksızlıktır. Hakikatte bundan daha büyük iltimas yoktur. Halbuki bize göre bunlar, yaptığı şeylerden dolayı sorgulanamayan yüce Allah açısından hakikat ve adâlettir.

[١٠٧٩] فإن ادعوا أن الزيادة في العدد زيادة في العبرة لزمهم أن يلزموا ربهم تعالى أن يزيد في مقدار طول كل ما خلق لأنه كان يكون زيادة في الاعتبار وإلا فقد قصر، وبالجملة فهو سهم لا يحصيه إلا الذي خلقهم نعوذ بالله مما ابتلاهم به.

٥ [١٠٨٠] **قال أبو محمد**: وهم مقرون أن العقول معطاة من عند الله عز وجل، فنسألهم أفاضل بين عباده فيما أعطاهم من العقول أم لا؟ فإن قالوا لا كابر والحس ولزمهم مع ذلك أن عقل النبي صلى الله عليه وسلم وتميزه وعقل عيسى وإبراهيم وموسى وأيوب وسائر الأنبياء عليهم الصلاة والسلام وتميزهم وعقل مريم بنت عمران وتمييزها بل تمييز جبريل وميكائيل وسائر الملائكة، ثم ١٠ تمييز أبي بكر الصديق وعمر بن الخطاب وعلي بن أبي طالب وعقولهم وتمييز أمهات المؤمنين وبنات النبي صلى الله عليه وسلم ورضوان الله على جميع من ذكرنا وعقولهن، ثم تميز سقراط وأفلاطون وأرسطوطاليس وعقولهم ليس شئ من ذلك أفضل من العقل والتمييز المعطيين لهذا المخنث اللغاء الرفان ولهذه الزانية الخليفة المتبرجة السحاقة ولهذا الشيخ الذي يلعب مع الصبيان بالكعاب ١٥ في الخانات ويعجفهم إذا قدر، ومن بلغ هذا المبلغ وساوى بين من أعطى الله عز وجل كل من ذكرنا من العقل والتمييز؛ فقد كفى خصمه مؤنته.

[١٠٨١] وإن قالوا: بل الله تعالى فاضل بين عباده فيما أعطاهم من العقل والتمييز، قيل لهم صدقتم، وهذا هو المحباة والجور على أصولكم، ولا محاباة على الحقيقة أكثر من هذا، وهي عندنا حق وعدل منه تعالى، لا يسأل عما يفعل.

[1082] Hayatıma yemin olsun ki onlarda bir tuhaflık vardır. Zira onlar, yüce Allah'ın yarattığı kimselerden her birine, ancak diğerlerine verdiği şeyleri verdiğini söylerler. -Şâyet doğru iseler- bu durumda yukarıda zikrettiğimiz kimseler ile İbrâhim en-Nazzâm'ı[603], Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf'ı[604], Bişr b. el-Mu'temir'i[605] ve Cübbâî'yi[606] düşüncelerinin inceliğinde ve cedele muktedir olmaları hususunda eşit kılmış olmazlar mı? Çünkü onların tamamı akıl açısından yüce Allah'ın kendilerine verdiği şeyler konusunda eşittirler. Zira onların bunu anlamaktan âciz kaldıkları hususunda şüphe yoktur. Yine şüphe yoktur ki herkes yüce Allah'ın kendisine verdiği şeyleri ziyadeleştirmeye muktedir olamaz. Onların tamamı zihnin keskin bir zekâya, nazarın inceliğine, fetânet kuvvetine, iyi ezberleme gücüne ve yerinde delil getirme melekesine -her ne kadar izhar etmeseler de- muktedir olduklarını iddia etmeleri asla mümkün değildir. Nitekim salih ameller konusunda bunu iddia etmişlerdir. Böylece yüce Allah açısından iltimasın varlığı yakînî olarak ve bertaraf edilemez bir şekilde ortaya çıkmıştır. Tevfîk Allah'ın inayeti iledir.

[1083] Eğer onlar, akılların, zekâların, ilmin deruhte edilmesinin, zihin kıvraklığının ve ince anlayışın yüce Allah tarafından verilmediğini kabul ederlerse, onlara şöyle deriz: Öyle ise bunları kim yaratmıştır?

[1084] Eğer onlar: "Bunlar, tabiatın fiilidir." derlerse onlara: Akılları ve bütün bunları farklı seviyelerde yapan bu tabiatı kim yaratmıştır? diye sorarız.

[1085] Bunun üzerine onların cevabı, "Şüphesiz yüce Allah onu yaratmıştır." şeklindedir. Bu cevap üzerine onlara şöyle denilir: Öyle ise yüce Allah iltiması zorunlu kılandır. Zira o, kesin olarak tabiatı iltimas tertibine göre düzenlemiştir.

[1086] Eğer onlar, "Yüce Allah ne tabiatı ne de akılları yaratmıştır." derlerse, Dehrîlere katılmış olurlar ve böylece onlar istemedikleri bir noktaya ulaşmış olurlar. Bu durumdan asla kurtulamazlar. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[1087] Biz zorunlu olarak biliriz ki -onların usullerine göre- her kimin temyiz kabiliyeti daha tamam ise onun hidayeti ve korunmuşluğu daha mükemmeldir. İşte bu onların inkâr ettikleri, zulüm ve haksızlık olarak isimlendirdikleri iltimasın kendisidir.

[١٠٨٢] ولعمري أن فيهم لعجبا، إذ يقولون: إن الله تعالى لم يعط أحدًا من خلقه إلا ما أعطى سائرهم، فهلا إن كانوا صادقين ساوى جميعهم إبراهيم النظام، وأبا لهذيل العلاف، وبشر بن المعتمر، والجبائي في دقة نظرهم وقوتهم على الجدال؛ إذ كلهم فيما منحهم الله عز وجل من ذلك سواء، فإذ لا شك في عجزهم عن بلوغ ذلك فلا شك في أن كل أحد لا يقدر أن يزيد فيما منحه الله تعالى به وليس يمكنهم أصلًا أن يدعواها هنا أنهم كلهم قادرن على ذكاء الذهن، وحدة النظر، وقوة الفطنة، وجودة الحفظ، وألبتة لدقيق الحجة، وإن لم يظهر، وكما ادعوا ذلك في الأعمال الصالحة، فصحت المحاباة من الله تعالى يقينًا عيانًا لا محيد عنه وبالله تعالى التوفيق.

[١٠٨٣] فإن أقروا أن العقول، والذكاء، وقبول العلم، ذكاء الخاطر، ودقة الفهم غير موهوبة من الله تعالى عز وجل. قلنا لهم: فمن خلقها؟

[١٠٨٤] فإن قالوا: هي فعل الطبيعة. قلنا لهم: ومن خلق الطبيعة التي فعلت العقول، وكل ذلك بذلتها متفاضلة؟

[١٠٨٥] فمن قولهم: إن الله تعالى خلقها. فيقال لهم: فهو موجب المحاباة، إذ رتب الطبيعة رتبة المحاباة، ولا بد.

[١٠٨٦] وإن قالوا: لم تخلق الطبيعة، ولا العقول لحقوا بالدهرية. وصاروا إلى ما لم يرد لهم المصير إليه. وهذا لا مخلص لهم منه أصلًا. وبالله تعالى التوفيق.

[١٠٨٧] وبالضرورة ندرى: أن من كان تميزه أتم كان اهتداؤه، واعتصامه أتم على أصولهم، وهذا هو المحاباة التي أنكروها، وسموها ظلمًا وجورًا.

[1088] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların her şeyi savunmaları bu konudaki yüzsüzlükleri mümkün olsa da Allah Teâlâ'nın Meryem oğlu Mesih'i (a.s.) ve Zekeriyyâ'nın oğlu Yahyâ'yı üstün tutmuş olmasına itiraz etmeleri asla mümkün değildir. Zira yüce Allah'ın, Îsâ'ya -ki onu beşikte iken akıl sahibi, konuşan bir nebî ve annesinden doğduğu anda bir elçi (resul) kılmıştır.-ve Yahyâ'ya -ki ona çocuk olduğu halde hikmet vermiştir.- olan fazlı siyahilerin yaşadığı uzak bölgelerde dünyaya gelen kimselere nazaran daha tam, üstün ve daha fazladır. Çünkü söz konusu beldelerde dünyaya gelenler Hazreti Muhammed'in (s.a.) adını ancak yalanlama açısından en çirkin zikre tabi olarak duymuşlardır. Yine aynı şekilde Firavun'a olan fazlından da daha fazladır. Nitekim Mûsâ (a.s.) Firavun'u hakikate davet edip şöyle demiştir: *"(Mûsâ şöyle dedi:) "Ey Rabbimiz! Gerçekten sen Firavun'a ve onun ileri gelenlerine, dünya hayatında nice ziynet ve mallar verdin. Ey Rabbimiz, yolundan saptırsınlar diye mi? Ey Rabbimiz, sen onların mallarını silip süpür ve kalplerine darlık ver, çünkü onlar elem dolu azabı görünceye kadar iman etmezler." Allah da, "Her ikinizin de duası kabul edildi. (Öyleyse dürüst olmakta devam edin ve sakın bilmeyenlerin yolunda gitmeyin)" dedi."*[607]

[1089] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şüphesiz bundan sonra sapkınlığa düşen kimse sapıtmıştır. Her kim "Şanı yüce olan Allah'ın Mûsâ'ya, Îsâ'ya, Yahyâ'ya ve Muhammed'e lütfu, ihsanı ve onları koruması, Firavun'a ve adamlarına yönelik lütfü, ihsanı ve onları koruması gibidir." derse ki yüce Allah, onların kalplerini öyle bir daraltmıştır ki elem dolu azabı görünceye kadar iman etmeyeceklerini açıklamıştır. Zaten o zaman, akılların zayıflığı, bilgilerinin az oluşu ve yakînlerinin eksilip kaybolmasından dolayı imanları onlara fayda vermez. Şu halde yüce Allah'ın yarattığı varlıklarından bazılarını diğerlerine üstün kılması, onlardan bazılarına hidayet ve rahmet vermesi, onlardan dilediklerine iltimas etmesi ve yine onlardan dalâlete düşenleri sapkınlık içinde bırakması hususunda bu âyetten daha açık ve anlaşılır olanı yoktur.

[1090] Bunlara ilaveten, şüphesiz onlar yüce Allah'ın Âdemoğullarını yarattığı varlıkların çoğuna üstün kılmış olmasını inkâr edemezler.

[١٠٨٨] **قال أبو محمد**: ومهما أمكنهم من الدفاع، والقحة في شيء ما فإنه لا يمكنهم اعتراض أصلًا في أن فضل الله تعالى على المسيح ابن مريم عليه الصلاة والسلام، وعلى يحيى بن زكريا، إذ جعل عيسى نبيًا ناطقًا، عاقلًا في المهد رسولًا حين سقوطه من بطن أمه، وإذ أتى يحيا الحكم صبيًا، أتم وأعلا وأكثر من فضله على من ولد في أقاصي بلاد الخز والزنج حيث لم يستمع قط ذكر محمد صلى الله عليه وسلم إلا متبعًا أقبح الذكر من التكذيب، وأنه كان متخيلًا، وأكثر من فضله بلا شك على فرعون إذ دعا موسى عليه الصلاة والسلام فقال: ﴿رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُ زِينَةً وَأَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَن سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَىٰ أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّىٰ يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ۞ قَالَ قَدْ أُجِيبَت دَّعْوَتُكُمَا﴾.

[١٠٨٩] **قال أبو محمد**: أن من ضل بعد هذا لضلال، وإن من قال: إن فضل الله عز وجل وعطاءه لموسى وعيسى ويحيى ومحمد صلى الله عليه وسلم، وعصمته لهم كفضلة، وعطائه على فرعون وملئه، وعصمته لهم، الذين نص عز وجل على أنه شد على قلوبهم شدًا منعهم الإيمان حتى يروا العذاب الأليم، فلا ينفعهم إيمانهم حينئذ لضعيف العقل، قليل العلم، مهلهل اليقين، ولا أبين من هذه الآية في تفضيل الله عز وجل بعض خلقه على بعض، واختصاص بعضهم بالهدى والرحمة دون بعض، ومحاباته من شاء منهم، واضلالهم من ضل منهم.

[١٠٩٠] وأيضًا: فإنهم لا يستطيعون أن الله عز وجل فضل بني آدم على كثير ممن خلق.

[1091] Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. İçlerinden, Allah'ın konuştukları vardır. Bir kısmının da derecelerini yükseltmiştir..."*[608], *"Andolsun, peygamberlerin bir kısmını bir kısmına üstün kıldık."*[609], *"Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık."*[610] İşte bu, Mu'tezile fırkasına göre haksızlık ve zulüm olan iltimasın ta kendisidir.

[1092] Onlara şöyle denilir: Sizin fâsid prensibinize göre yüce Allah sair canlılara akıl vermeli değil miydi? ve böylece insan nesline sunulan yüce mertebeler onlara sunulmalı değil miydi? Tehlikeli durumlar ve fitnelerle sınanmamamız hususunda hayvanlarla eşit konumda olmalı değil miydik? Bu durum, yüce Allah'ın hükmünden dolayı cezalandırılamadan ve yaptığı şeylerden dolayı sorgulanmadan dilediğini yapması ve mücerret anlamda iltimas etmesi değil midir?

[1093] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlardan bazıları, "Şüphesiz yüce Allah, Âdemoğluna verdiği bazı şeyleri yemelerini ve başkalarının malını (haksız yere) yemeyi çirkin göstermiştir. Halbuki bunu hayvanlara çirkin kılmamıştır." şeklinde demişlerdir.

[1094] Ebû Muhammed şöyle dedi: Böylece bu câhil, yüce Allah'ın bir şeyin iyi (muhassin) ya da kötü (mukabbih) olduğunu belirleyen olduğunu kabul etmiştir. Bu durum böyle olunca, yüce Allah'ın çirkin kıldığı şeyden başka çirkin yoktur ve yine onun güzel kıldığı şeyden başka da güzel yoktur. İşte bu bizim görüşümüzdür. Yüce Allah, mahlûkatını yaradılıştan dolayı çirkin kılmış değildir. Ancak mahlûkatını bizde günahların meydana gelmesine sebep olmaları bakımından sadece bizim açımızdan çirkin kılmıştır. Tevfîk Allah'ın inayeti iledir.

[1095] Durum bundan çok daha açıktır. Yüce Allah'ın hayvanları yarattığını ve onlardan bazılarını herhangi bir amelleri olmaksızın diğerlerine üstün kıldığını görmüyor musunuz? Nitekim Sâlih'in (a.s.) devesini diğer develere, evet, Sâlih'ten daha üstün olan Peygamberlerin develerine de üstün kılmıştır. Biz bu delili, yüce Allah'ın söz konusu deveyi Sâlih'ten (a.s.) dolayı üstün kıldığını ileri sürmesinler diye ortaya koyduk. Nitekim yüce Allah, önemsiz ve değersiz konularda "kelb/köpek" figürünü örnek olarak kullanmıştır.

[١٠٩١] قال تعالى: ﴿تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ مِّنْهُم مَّن كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ﴾ وقال تعالى: ﴿وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَىٰ بَعْضٍ﴾ وقال تعالى: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا﴾ وهي المحاباة بعينها التي هي ٥ عند المعتزلة جور وظلم.

[١٠٩٢] فيقال لهم، على أصلكم الفاسد: هلا رزق الله العقل سائر الحيوان؟ فيعرضهم بذلك للمراتب السنية التي عرض لها بني آدم، وهلا ساوى بين الحيوان وبيننا في ألا يعرضنا كلنا للمهالك والفتن. فهل هذا إلا محاباة مجردة؟! وفعل لما يشاء لا معقب لحكمه، لا يسأل عما يفعل.

١٠ [١٠٩٣] **قال أبو محمد**: وقد ذكر بعضهم: أن الله تعالى قبح في عقول بني آدم أكل ما يعطيهم، وأكل أموال غيرهم، ولم يقبح ذلك في عقول الحيوان.

[١٠٩٤] **قال أبو محمد**: فأقر هذا الجاهل لأن الله تعالى هو المقبح والمحسن، فإذ ذلك كذلك فلا قبيح إلا ما قبح الله، ولا محسن إلا ما حسن. وهذا قولنا. ولم يقبح الله تعالى قط خلقه لما خلق، وإنما قبح منا كون ذلك الذي خلق من ١٥ المعاصي فينا فقط. وبالله تعالى التوفيق.

[١٠٩٥] وأن الأمر لأبين من ذلك، ألم تروا أن الله خلق الحيوان فجعل بعضه أفضل من بعض بلا عمل أصلًا، ففضل ناقة صالح عليه السلام على سائر النوق نعم وعلى نوق الأنبياء الذين هم أفضل من صالح. وإنما أتينا بهذا لئلا يقولوا أنه تعالى إنما فضلها تفضيلًا لصالح عليه ٢٠ السلام، وجعل تعالى الكلب مضروبًا به المثل في الخساسة والرزالة،

Yine yüce Allah, kendisine asi olan bazı kimseleri maymun ve domuz suretinde tasvir etmekle maymun ve domuzu azap edici varlıklar olarak göstermiştir. Şâyet domuz ve maymunun sureti azap ve ceza olmasa idi, elbette yüce Allah onların suretine dönüştürmeyi dünyadaki azap ve cezalandırma açısından, olanların en şiddetlisi kılmazdı. Yine yüce Allah, bazı hayvanları kurban etmek suretiyle kendisine yakınlaşmanın vasıtası kılmış, öte yandan bazılarının boğazlanmasını haram kılmıştır. Yine yüce Allah bazı hayvanlara güzel bahçeleri, ağaçları ve yeşillikleri sığınak kılmış, bazılarına ise kuru otları, çamuru ve dağları mekan kılmıştır. Bazılarını güçlü, bazılarını zayıf yaratmıştır. Bazılarını tedavide kendisinden faydalanılan bitkiler kılarken bazılarına öldürücü zehir vermiştir. Bazılarını uçmak, koşmak ve güçlü olmak suretiyle kaçıp kurtulmaya muktedir kılarken bazılarını da kendine göre kurtuluşu olmayan sabit varlıklar kılmıştır. Bazılarını düşmana karşı savaşan hayır yolundaki atlar kılarken, bazılarını da diğer hayvanlara musallat olan, onları ürküten, öldüren ve etlerini yemek suretiyle zarar veren yırtıcı hayvanlar olarak yaratmıştır. Diğer hayvanları da bunlardan mahrum bırakmıştır. Bazılarına saldırgan, helâk edici bir hayat verirken bazılarını da her halükarda (diğer canlılara gıda olmak üzere) yenilen varlık kılmıştır. Şu halde bazı hayvanların günahı nedir ki başka hayvanlar ona musallat olup onu yemiş ve öldürmüş veya boğazlanması ya da öldürülmesi mübah kılınmıştır? Yine bit, pire, tahtakurusu, keler ve diğer haşerat gibi bazı hayvanlar yenilmediği halde, yüce Allah, Harameyn'in dışında ve ihramlı değilken bu böceklerin öldürülmesini ve avlanmayı mubah kıldığı halde bunları Harameyn'de ve ihramlı iken yapmayı niçin yasaklamıştır?

[1096] Eğer onlar, "Şüphesiz yüce Allah, bu canlılardan boğazlanması ve öldürülmesini mubah kıldıklarına bir bedel ve karşılık verir." derlerse, "Yüce Allah, öldürülmesini haram kıldığı canlılar hakkında da onlara bedel olsun diye bunu mubah kılmalı değil miydi?" şeklinde onlara cevap verilir.

وجعل القردة والخنازير معذبًا بعض من عصاه بتصويره في صورتها، فلولا أن صورتها عذاب ونكال ما جعل القلب في صورتها أشد ما يكون من عذاب الدنيا ونكالها، وجعل بعض الحيوان متقربًا إلى الله عز وجل بذبحه، وبعضه محرما ذبحه، وبعضه مأواه الرياض والأشجار، والخضرة، وبعضه مأواه الحشوش والرداع والدبر. وبعضه قويًا. وبعضه ضعيفًا، منتفعًا به في الأودية، وبعضه سمًا قاتلًا، وبعضه قويًا على الخلاص ممن أراد بطيرانه وعدوه، أو قوته، وبعضه مهينًا لا مخلص عنده وبعضه خيلًا في نواصيها الخير يجاهد عليها العدو، وبعضه سباعًا ضارية مسلطة على سائر الحيوان ذا عرة لها، قاتلة لها، آكلة لها، وجعل سائر الحيوان لا ينقصر منها، وبعضها حياة عادية مهلكة وبعضه مأكولًا على كل حال. فأي ذنب كان لبعضه حتى سلط عليه غيره فأكله وقتله وأبيح ذبحه وقتله؟ وإن لم يؤكل كالقمل والبراغيث والبق، والوزغ وسائر الهوام. ونهى عن قتل النحل، وعن قتل الصيد في الحرمين، والأحرام وأباحه في غير الحرمين، والإحرام.

[١٠٩٦] فإن قالوا: إن الله تعالى يعوض ما أباح ذبحه وقتله منها. قيل له: فهلا أباح ذلك فيما حرم قتله، ليعوضه أيضًا.

[1097] İşte bu, hiçbir şüphenin bulunmadığı bir iltimastır. Bununla birlikte mâ'kûlat açısından bunun bizatihi abes olduğu bilinir. Şu kadar var ki onlar, yüce Allah'ın ancak öncesinde bir eza ve cefa vererek onları nimetlendirmeye muktedir olduğunu söylemişlerdir. Onların bu görüşleri yüce Allah'ı âciz göstermekle birlikte, diğer canlılara bu konuda iltimas edilmesini doğru bulmayan bir kimseye göre onlar bu görüşleri sebebiyle iltimastan uzak kalamazlar.

[1098] Onlara şöyle denilir: dünyada kendisine eza ve cefanın tekaddüm ettiği kimsenin nimetlendirilmesine güç yetirdiği halde, bunu yapmaktan yüce Allah'ı âciz kılan şey nedir? Bu, onun yapısında geçerli olan tabiat mıdır? Yoksa onun üzerinde söz konusu kudreti ona hibe eden bir kimse midir? Bu iki görüşten birini ifade etmesi kaçınılmazdır. Halbuki bu görüşlerin her ikisi de açık ve katıksız küfürdür.

[1099] Bunlara ilaveten, şüphesiz onların görüşü, aziz ve celil olan yüce Allah'ın diri olarak doğan ve maruz kaldıkları bir elem ve azap olmaksızın zamanında ölen çocukları nimetlendirmesini iptal eder. Sizin usulünüze göre, yüce Allah bütün canlılara bu şekilde davranmalı değil midir?

[1100] Yine şanı yüce Allah, gıdalarımızı canlıların dışındaki varlıklardan, bitki ve meyvelerden vermeye kadirdir. Nitekim dünyadaki insanların ekseriyeti et yemeksizin yaşamaktadırlar. Bu durum, onların yaşamlarına bir zarar vermemektedir. Burada ancak bizim fiillerimize verilen hükümlerle yüce Allah'ın fiillerine hüküm vermenin mümkün olmadığı hususu vardır. Çünkü bizler emredilen ve nehyedilen kimseleriz. Halbuki yüce Allah ne emredilen ne de yasaklanan olmayıp bize emredendir. Onun yaptığı şeylerin tamamı haktır, hikmettir ve adâlettir. Bizim yaptıklarımız ise, eğer yüce Allah'ın emrine uygun ise adâlet ve hakikattir; eğer O'nun emrine aykırı ise haksızlık ve zulümdür.

[1101] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hayvanlara gelince, bizim bu konudaki görüşümüz yüce Allah'ın ve Elçisinin (s.a.) ifade ettikleridir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurur: *"Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir. Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda hepsi Rablerinin huzuruna toplanıp getirilecekler."* [611];

[١٠٩٧] وهذه محاباة لا شك فيها، مع أنه في المعهود من المعقول عين العبث إلا أن يقولوا: إنه تعالى لا يقدر على نعيمها إلا بتقديم الأذى، فإنهم لا ينفكون بهذا من المحاباة لها، على من لم يبح ذلك فيها من سائر الحيوان، مع أنه تعجيز لله عز وجل.

[١٠٩٨] ويقال لهم: مالذي عجزه عن ذلك وأقدره على تنعيم من تقدم له الأذى في الدنيا؟ أطبيعة فيه جارية على بنيتها؟ أم فوقه واهب له تلك القدرة ولا بد من أحد هذين القولين. وكلاهما كفر مجرد.

[١٠٩٩] وأيضًا: فإن قولهم يبطل بتنعيم الله عز وجل الأطفال الذين ولدوا أحياء، وماتوا من وقتهم دون ألم سلف لهم. ولا تعذيب. فهلا فعل بجميع الحيوان كذلك على أصولكم.

[١١٠٠] وأيضًا: فقد كان عز وجل قادرًا على أن يجعل غذاءنا في غير الحيوان، لكن في النبات والثمار كعيش كثير من الناس في الدنيا، لا يأكلون لحمًا، فما ضرهم ذلك في عيشهم شيئًا، فهل هاهنا إلا أن الله تعالى لا يجوز الحكم على أفعاله بما يحكم به على أفعالنا لأننا مأمورون منهيون، وهو تعالى أمرنا لا مأمور ولا منهي، فكل ما فعل فهو عدل وحكمة وحق، وكل ما فعلناه فإنه وافق أمره عز وجل كان عدلًا وحقًا، وإن خالف أمره عز وجل كان جورًا وظلمًا.

[١١٠١] **قال أبو محمد**: وأما الحيوان، فإن قولنا فيه هو نص ما قاله الله عز وجل، ورسوله صلى الله عليه وسلم، إذ يقول عز وجل: ﴿وَمَا مِن دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُم مَّا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِن شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ﴾

"Vahşi hayvanlar (korkudan) bir araya toplandığında.. "[612] Bizler kesin olarak inanmaktayız ki vahşi hayvanların tamamı, yeryüzünde gezen her türlü canlı ve gökte uçan kuşların hepsi kıyamet günü şanı yüce Allah'ın dilediği gibi ve dilediği zamanda toplanacaklardır. Bize gelince, "Niçin" olduğunu bilemiyoruz. Şüphesiz ki yüce Allah her şeyi en iyi bilendir.

[1102] Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "O gün, boynuzsuz koyun boynuzlu koyundan hakkını alacaktır." Böylece bizler, bunu kabul eder ve boynuzsuz koyunun boynuzlu koyundan hakkını alacağına inanırız. Fakat bundan sonra yüce Allah'ın bu koyunlara ne yapacağını bilmeyiz. Ancak bizler yakînî olarak biliyoruz ki hayvanlara cehennem ateşiyle azap edilmeyecektir. Çünkü yüce Allah, *"O ateşe, ancak yalanlayıp yüz çeviren en bedbaht kimse girer."*[613] şeklinde buyurmuştur. Yine yakînî olarak bu sıfatın sadece cinlerde ve insanlarda bulunduğunu bilmekteyiz. Ve bizim yüce Allah'ın bize öğrettiğinin dışında hiçbir bilgimiz yoktur. Bizler yine kesin olarak inanırız ki melekler, hûriler, cinler ve insanlar hâriç bu dünyadaki çeşitli canlılar, herhangi bir şeriata uymak zorunda değillerdir.

[1103] Cennete gelince, Allah Elçisi (s.a.) *"Cennete ancak müslüman olmuş kimseler girecektir."*[614] şeklinde buyurmuştur. Yukarıda belirttiklerimizin dışındaki canlılar için "müslüman" ismi kullanılamaz. Çünkü müslüman, İslâm'a uymak suretiyle kulluk eden kimsedir. Yukarıda zikredilen canlılar ise bir şeriata uymakla zorunlu değillerdir.

[1104] Şâyet birisi, "Sizler, müslümanların ve müşriklerin çocuklarının tamamının cennette olduğunu söylüyorsunuz. Şu halde bu çocuklar için "müslüman" ismi geçerli midir?" diye soracak olursa, -yüce Allah'ın tevfîk ve yardımıyla- şöyle cevap veririz: Evet, yüce Allah'ın şu sözlerinden dolayı onların tamamı şüphesiz müslümandır: *"Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)" demişlerdi."*[615] ve *"Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sımsıkı tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur."*[616]

وقال عز وجل: ﴿وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ﴾ فنحن موقنون أن الوحوش كلها، وجميع الدواب، والطير، تحشر كلها يوم القيامة، كما شاء الله تعالى، ولما شاء عز وجل. وأما نحن فلا ندري لماذا والله أعلم بكل شيء.

[١١٠٢] وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إنه يقتص يومئذ للشاة الجماء من الشاة القرناء. فنحن نقر بهذا، وبأنه يقتص يومئذ للشاة الجماء من الشاة القرناء ولا ندري ما يفعل الله بهما بعد ذلك، إلا أنا ندري يقينًا أنها لا تعذب بالنار، لأن الله تعالى قال: ﴿لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى ۞ الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ﴾ وبيقين ندري أن هذه الصفة ليست إلا في الجن والإنس خاصة، ولا علم لنا إلا ما علمنا الله تعالى. وقد أيقنا أن سائر الحيوان الذي في هذا العالم ما عدا الملائكة، والحور والإنس، والجن فإنه غير متعبد بشريعته.

[١١٠٣] وأما الجنة: فإن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لا يدخل الجنة إلا نفس مسلمة. والحيوان حاشا من ذكرنا لا يقع عليهم اسم مسلمين، لأن المسلم: هو المتعبد بالإسلام، والحيوان المذكور غير متعبد بشرع.

[١١٠٤] فإن قال قائل: إنكم تقولون إن أطفال المسلمين، وأطفال المشركين كلهم في الجنة، فهل يقع على هؤلاء اسم مسلمين؟ فجوابنا وبالله تعالى التوفيق: أن نقول: نعم، كلهم مسلمون بلاشك لقول الله تعالى: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ﴾ وقوله تعالى: ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ﴾

[1105] Allah Elçisi (s.a.) "Dünyaya gelen her çocuk fıtrat (millet/din diye de rivayet edilmiştir) üzere doğar. Daha sonra anne babası onu Yahudi, Hıristiyan, Mecusî ya da müşrik yapar."[617] diye buyurması buna delildir. Yine Hz. Peygamber, yüce Allah'tan haber vererek şöyle buyurmuştur: *"Ben kullarımın hepsini hanifler olarak yarattım. Daha sonra şeytanlar onları dinlerinden döndürdüler."*[618] Böylece onların tamamı hakkında İslâm isminin kullanılması doğru olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1106] Nitekim Allah Elçisi (s.a.), müşriklerin ve diğer kimselerin evlatlarından çocuk yaşta ölenlerin tamamının Allah'ın dostu (Halîlullah) olan İbrâhim Peygamber (a.s.) ile birlikte cennette olduklarını gördüğünü açıklamıştır.

[1107] Delilere, fetret döneminde ölenlere, nebînin davetinin kendisine ulaşmadığı kimselere ve de iyice ihtiyarlamış ya da hiçbir şey duymayan sağır bir kimse olduğu halde İslâm'ın kendisine ulaştığı kimselere gelince, bu konuda Allah Resulü; "Böylesi kimseler için kıyamet günü yakıcı bir ateş tutuşturulur ve oraya girmeleri emredilir. Her kim bu ateşe girerse, ateş ona sakin ve serin olur ve cennete girer." buyurmuştur ya da bu manada bir söz söylemiştir. Biz buna inanır ve bunu kabul ederiz. Elçisinin (s.a.) lisanıyla Yüce Allah'ın bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yoktur.

[1108] Ebû Muhammed şöyle dedi: Söz bu noktaya vardığına göre, ecrini şanı yüce Allah'tan dileyerek inşallah sözü, hakikatin açıklanmasına ulaştıralım. Yüce Allah'ın yardım ve desteğini dileriz.

[1109] Şüphesiz yüce Allah, açıkladığımız üzere, Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini aldığını açıklamıştır. Bu apaçık bir beyandır. Buna göre şanı yüce Allah, bizim ruhlarımızın tamamını Âdem (a.s.) zamanında yaratmıştır. Çünkü o zaman cesetler, -şüphesiz- toprak ve su idiler. Buna ilaveten, sorumlu olan ve muhatap kabul edilen varlık, ceset değil ancak ruhtur. Böylece kesin olarak sahîholmuştur ki Âdemoğullarından kıyamet gününe kadar gelecek olanların tamamının ruhları, -şüphesiz- Âdem'in yaratılması anında yaratılmıştı ve mevcuttu. Nitekim şanı yüce Allah, bundan sonra nefisleri öldürdüğünü/yok ettiğini söylememiştir.

[١١٠٥] ولقول رسول الله صلى الله عليه وسلم :كل مولود يولد على الفطرة. وروي على الملة، فأبواه يهودانه أو ينصرانه أو يمجسانه أو يشركانه. ولقوله صلى الله عليه وسلم عن الله عز وجل: إني خلقت عبادي حنفاء كلهم، فاجتالتهم الشياطين عن دينهم. فصح لهم كلهم اسم الإسلام والحمد لله رب العالمين.

٥ [١١٠٦] وقد نص عليه السلام على أنه رأى كل من مات طفلًا من أولاد المشركين وغيرهم في روضة مع إبراهيم خليل الله صلى الله عليه وسلم.

[١١٠٧] وأما المجانين، ومن مات في الفترة، ولم تبلغه دعوة نبي، ومن أدركه الاسلام وقد هرم، أو أصم لا يسمع، فقد صح عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، أنه تبعث لهم يوم القيامة نار موقدة، ويؤمرون بدخولها فمن دخلها كانت

١٠ عليه بردًا، أو دخل الجنة أو كلامًا هذا معناه. فنحن نؤمن بهذا، ونقر به، ولا علم لنا إلا ما علمنا الله تعالى، على لسان رسوله صلى الله عليه وسلم.

[١١٠٨] **قال أبو محمد**: وإذ قد بلغ الكلام ها هنا فلنصله إن شاء الله تعالى راغبين في الأجر من الله عز وجل على بيان الحق فنقول وبالله تعالى نتأيد.

[١١٠٩] إن الله تعالى قد نص كما ذكرنا أنه آخذ من بني آدم من

١٥ ظهورهم ذرياتهم، وهذا نص جلي على أنه عز وجل: خلق أنفسنا كلها من عهد آدم عليه السلام لأن الأجساد حينئذ بلا شك كانت ترابًا وماء. وأيضًا: فإن المكلف المخاطب إنما هو النفس لا الجسد، فصح يقينًا أن نفوس كل من يكون من بني آدم إلى يوم القيامة كانت موجودة مخلوقة حين خلق آدم بلا شك، ولم يقل الله عز وجل: إنه أفنانا بعد ذلك،

Yüce Allah, *"Biz, diri olan her şeyi sudan yarattık."*[619] Ve yine *"Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan, sonra da Arş'a kurulup işleri yerli yerince düzene koyan Allah'tır."*[620] sözleriyle de işaret ettiği üzere yeryüzünü ve suyu işte o zaman yarattığını açıklamıştır. Şanı yüce olan Allah, bizi balçıktan/topraktan yarattığını haber vermiştir. Tîn (balçık, çamur), toprak ve su demektir. Şüphesiz yüce Allah, bu topraktan da cesetlerimizi yaratmıştır.

[1110] Böylece cesetlerimizin unsurlarının, yüce Allah'ın gökleri yarattığı ilk andan itibaren mahlûk olduğu hususu sahîh olmuştur. Ruhlarımız ise nefislerimiz olup, yüce Allah'ın ahit aldığı andan itibaren yaratılmışlardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Andolsun sizi yarattık. Sonra size şekil verdik. Sonra da meleklere, "Âdem için saygı ile eğilin" dedik."*[621] âyette geçen "sümme/sonra" kelimesi, Kur'ân'ın nazil olduğu dile göre zaman itibarıyla bir şeyin ardından gelmeyi ifade eder. Sonra yüce Allah bu çamurdan, toprak ve suyun arazlarının ve sıfatlarının dönüşmesiyle et, kan ve kemikten meydana gelen cesetlerimizi şekillendirmiştir. Böylece cesetlerimiz bitkilerden, hububattan ve meyvelerden beslenmeye başlamıştır. Bu varlıklar, bünyemizde ete, kemiğe, kana, sinir uçlarına, cilde, tırnaklara, saça, beyne, iliğe, damarlara, kaslara, yağlara, meniye ve süte dönüşürler. Aynı şekilde ölümden sonra da cisimlerimiz kaçınılmaz olarak toprağa dönüşür ve cisimlerimizdeki sudan kaynaklı rutubet de havaya yükselir.

[1111] Yüce Allah'ın nefislerimizi cesetlerimizle birleştirmesine gelince, işte bu ilk ölüm olan ayrılıktan sonraki ilk hayattır. Böylece nefislerimiz, imtihan dünyası olan bu dünya âleminde Allah'ın dilediği şekilde devam ederler. Sonra nefislerin cesetlerden ikinci defa ayrılışı olan ikinci ölüm ile berzah âlemine nakledilirиз. Nefisler burada kıyamet gününe kadar kalırlar ve dediğimiz gibi cesetlerimiz toprağa dönerler. Sonra yüce Allah, kıyamet günü, cesetleri iade edip kabirlerinden dirilttikten sonra nefislerimiz ile cesetlerimizi birleştirir. Kabirler, cesetlerin cüzlerinin mevcut olduğu yerler olup, şanı yüce Allah'tan başkası bu cüzleri bilemez ve de sayamaz. O'ndan başka ilâh yoktur. İşte bu, ebedî olarak sona ermeyecek olan ikinci hayattır. Mümin olan insanlar ve cinler nihayetsiz bir şekilde cennette, kâfir olanlar ise nihayetsiz bir şekilde cehennemde ebedî kalacaklardır.

ونص تعالى على أنه خلق الأرض والماء حينئذ، بقوله تعالى: ﴿وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ﴾ وقوله تعالى: ﴿خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ﴾ وأخبر عز وجل: أنه خلقنا من طين، والطين هو التراب وإنما خلق تعالى من ذلك أجسامنا.

٥ [١١١٠] فصح أن عنصر أجسامنا مخلوق منذ أول خلقه تعالى السموات وأن أرواحنا وهي أنفسنا مخلوقة، منذ أخذ الله تعالى عليها العهد. وهكذا قال تعالى: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ﴾ وثم توجب في اللغة التي بها نزل القرآن التعقيب بمهلة، ثم يصور الله تعالى من الطين أجسامنا من اللحم والدم والعظام، بأن يحيل أعراض التراب والماء ١٠ وصفاتهما فتصير نباتًا وحبًا وثمارًا يتغذى بها، فتستحيل فينا لحمًا وعظمًا ودمًا وعصبًا وجلدًا وغضاريف وشعرًا ودماغًا ونخاعًا وعروقًا وعضلًا وشحمًا ومنيًا ولبنًا فقط. وكذلك تعود أجسامنا بعد الموت ترابًا، ولا بد، وتصعد رطوباتها المائية.

[١١١١] وأما جمع الله تعالى الأنفس إلى الأجساد فهي الحياة الأولى بعد ١٥ افتراقها الذي هو الموت الأول، فتبقى كذلك في عالم الدنيا، الذي هو عالم الابتلاء ما شاء الله تعالى ثم ينقلنا بالموت الثاني الذي هو فراق الأنفس للأجساد ثانية إلى البرزخ الذي تقيم فيه الأنفس إلى يوم القيامة، وتعود أجسامنا ترابًا كما قلنا ثم يجمع الله عز وجل يوم القيامة بين أنفسنا وأجسادنا التي كانت بعد أن يعيدها وينشرها من القبور، وهي المواضع التي استقرت أجزاؤها فيها، ٢٠ لا يعلمها غيره، ولا يحصيها سواه عز وجل لا إله إلا هو، فهذه الحياة الثانية التي لا تبيد أبدًا، ويخلد الإنس والجن مؤمنهم في الجنة بلا نهاية، وكافرهم في النار بلا نهاية.

[1112] Meleklere ve hurilere gelince, onların tamamı, nurdan yaratıldıkları cennetin içindedirler ve nihayetsiz bir şekilde ebedî olarak orada kalacaklardır.Onlar oradan başka bir yere asla gönderilmediler ve gönderilmeyeceklerdir. Burada ifade edilen hususların tamamı, yüce Allah'ın sözlerinin açıklamasıdır. Nitekim o, *"Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. (En sonunda O'na döndürüleceksiniz.)"*[622] şeklinde buyurmaktadır. Zira yüce Allah, " *"Ey Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa da dirilttin. (Günahlarımızı kabulleniyoruz. Şimdi (bu ateşten) bir çıkış yolu var mı?)"*[623] şeklinde diyen kimseleri tasdik ederek böyle buyurmuştur. Kendisinde bir mûcizenin ortaya çıktığını yüce Allah'ın açıkladığı kimseler hâriç, hiç kimse bunun dışında değildir. Nitekim Îsâ/Mesîh (a.s.) gibi bir nebîiçin bir mûcize olarak şanı yüce Allah'ın dirilttiği kimseler böyledir. Yine "binlerce kişi oldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkarılan kimseler"[624]de böyledir ki yüce Allah onlara, "ölünüz" diye buyurmuş, sonra da onları diriltmiştir. Yüce Allah'ın yüz yıl öldürdüğü sonra da tamamını dirilttiği bu kimseler, üç defa ölmüş ve üç defa dirilmişlerdir.

[1113] Kıyamet günü olacak olan bayılma şeklindeki azabın ölüm olduğunu düşünen kimse, daha önce açıkladığımız Kur'ân beyanına göre hata etmiştir. Çünkü böylesi bir durumda herkes için üçüncü defa ölmek ve dirilmek söz konusu olacaktır. Bu ise yalan ve bâtıl olup Kur'ân'a aykırıdır. Şanı yüce Allah, bunu bir âyet olarak açıklamış ve şöyle buyurmuştur: *"Sûr'a üfürüleceği ve Allah'ın dilediği kimselerden başka göklerdeki herkesin, yerdeki herkesin korkuya kapılacağı günü hatırla. (Hepsi de boyunlarını bükerek O'na gelirler.)"*[625] Böylece yüce Allah, bu *saika*nın ölüm değil, korku olduğunu açıklamıştır. Bunu da Zümer suresindeki şu sözüyle açıklamıştır: *"(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp bayılacak; sonra sûra yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar. Artık rabbinin nuruyla yer aydınlanır, hesap kitap ortaya konur, peygamberler ve şahitler getirilir, (insanlar hakkında doğruluk ve adâlet ölçüsüne göre hüküm verilir, onlara asla haksızlık edilmez.)"*[626] Böylece yüce Allah, bu *saika* ifadesinden dilediği kimselerin müstesna olduğunu açıklamıştır.

[١١١٢] وأما الملائكة، وحور العين، فكلهم في الجنة فيها خلقوا من النور، وفيها يبقون أبدًا بلا نهاية، ولم ينقلوا عنها قط، ولا ينقلون. هذا كله نص قول الله عز وجل، إذ يقول: ﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ﴾ وإذ يقول الله تعالى مصدقًا للقائلين: ﴿رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ﴾ فلا يشذ عن هذا أحد إلا من أبانه الله تعالى بمعجزة ظهرت فيه، كمن أحياه الله عز وجل آية لنبي كالمسيح عليه السلام، وكالذين خرجوا من ديارهم وهم ألوف حذر الموت، فقال لهم الله موتوا ثم أحياهم. فهؤلاء، والذي أماته الله مائة عام ثم أحياه كلهم ماتوا ثلاث موتات وحيوا ثلاث مرات.

[١١١٣] وأما من ظن أن الصعقة التي تكون يوم القيامة موتًا فقد أخطأ بنص القرآن الذي ذكرنا، لأنها كانت تكون حينئذ لكل أحد ثلاث موتات وثلاث إحياءات، وهذا كذب وباطل، وخلاف للقرآن. وقد بين عز وجل هذا نصا فقال تعالى: ﴿ويوم ينفخ في الصور ففزع من في السماوات ومن في الأرض إلا من شاء الله﴾ فبين تعالى أن تلك الصعقة إنما هي فزع لا موت، وبين ذلك بقوله تعالى في سورة الزمر: ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَن شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنظُرُونَ۝وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ﴾ الآية فبين تعالى أن تلك الصعقة مستثنى منها من شاء الله عز وجل،

Az önce zikrettiğimiz âyet bunu tefsir etmiş ve bunun ölüm değil, korku olduğunu beyan etmiştir. Aynı şekilde Allah Resulü de (s.a.) Mûsâ'nın "saika" sonrası ayağa kalkanların ilki olduğunu, ancak bunun baygınlıktan sonra uyanmak mı, yoksa Tur dağının sarsıntısının bir sonucu ortaya çıkan ve iyileşme (ifakat) diye isimlendirdiği şey mi olduğunu bilmediğini açıklamıştır. Şâyet "saika" ölüm olsa idi, onu ifaket (yani iyileşmek, ayağa kalkmak) değil, ihya (diriltme) diye isimlendirirdi. Dolayısıyla Tur günü Mûsâ'nın (a.s.) saika diye ifade edilen durumu da ölüm değil korkudur. Yüce Allah, *"(Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi.) Mûsâ da baygın düştü (saiken). Ayılınca, "Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. (Ben inananların ilkiyim" dedi.)"*[627] İşte bunda hiçbir ihtilaf yoktur.

[1114] Ebû Muhammed şöyle dedi: Açıkladığımız şeylere binaen *yedi* yurdun var olduğu, bunların âlemler olup her birinin yüce Allah'ın kendi zatıyla ayakta durduğu anlaşılmaktadır.

[1115] *Bu âlemlerin ilki*, yüce Allah'ın nefisleri tek bir seferde yarattığı yer olan ibtidâ/başlangıç yurdu ve âlemidir. Yüce Allah burada nefislerden ahit almıştır. Şanı yüce Allah, *"Nefisleri kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti."*[628] sözüyle bunu söyleyenlerin nefisler olduğunu açıklamıştır. Âlem-i ibtida, tek bir yurt olup nefislerin tamamı orada müslüman idiler. Burası, nefislerin sonuncusuna doğru gerçek anlamda uzayan bir âlemdir. Ancak yaratılmışların ilkine göre burası oldukça kısa müddetli bir yurttur.

[1116] *Bu âlemlerin ikincisi***,** imtihan yurdu ve âlemidir. Burası Yüce Allah'ın nefisleri, âlem-i ibtidâdan kendisine gönderdiği ve şu anda bulunduğumuz yerdir. Burada nefisler, bu yurttan ayrılıncaya kadar nesilden nesile cesetlerinin içinde Allah'a kulluk yaparak kalırlar. Allah tarafından yaratılmış olan bu nefislerin tamamı, kendilerine uygun bir bedende/mekanda vakitlerini tamamlarlar. Sonra bu âlemden ayrılırlar. Doğrusu bu âlem, varlığı itibarıyla her bir nefse göre gerçekten kısa bir dönemdir. Çünkü insan ömrünün bu âlemdeki müddeti -şâyet bin yıl yaşasa da- kısadır. Bir saatten yüz yıla kadar uzayabilen insan topluluğunun ömürleri nasıl kısa olmasın!

وفسر بها الآية التي ذكرنا قبل، وبينت أنها فزعة لا موتة، وكذلك فسرها النبي عليه الصلاة والسلام بأنه أول من يقوم فيرى موسى عليه السلام قائمًا، فلا يدري أكان ممن صعق فأفاق؟ أم جوزى بصعقة الطور فسماها إفاقة، ولو كانت موتة ما سماها إفاقة بل إحياء فكذلك كانت صعقة موسى عليه الصلاة والسلام يوم ٥ الطور فزعة لا موتًا، قال تعالى: ﴿وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ﴾ هذا ما لا خلاف فيه.

[١١١٤] **قال أبو محمد:** فصح بما ذكرنا أن الدور سبع، وهي: عالمون، كل عالم منها قائم بذاته.

[١١١٥] فأولها: دار الابتداء، وعالمه، وهو الذي خلق عز وجل فيه الأنفس ١٠ جملة واحدة. وأخذ عليها العهد، هكذا نص تعالى على أنها الأنفس بقوله عز وجل: ﴿وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ﴾ وهي دار واحدة، لأنهم كلهم فيها مسلمون، وهي دار طويلة على آخر النفوس جدًا، إلا على أول المخلوقين فهي قصيرة عليهم جدًا.

[١١١٦] وثانيها: وهي دار الابتلاء، وعالمه: وهي التي نحن فيها، وهي التي ١٥ يرسل الله تعالى النفوس إليها من عالم الابتداء، فتقيم فيه في أجسادها متعبدة ما أقامت حتى تفارقه جيلًا بعد جيل، حتى تستوفي جميع الأنفس المخلوقة بسكناها الموفق لها فيه. ثم ينقضي هذا العالم، وهي دار قصيرة جدًا على كل نفس في ذاتها، لأن مدة عمر الإنسان فيها قليل، ولو عمر ألف عام. فكيف بأعمار جمهور الناس التي هي من ساعة إلى حدود المائة عام؟

[1117] *Sonra Berzah âlemine* ait iki yurt, *iki âlem* gelir. Nefisler, bu âlemden çıkarken ve cesetlerinden ayrıldıklarında berzaha ait bu iki âleme dönerler. Bu iki âlem, Allah Elçisinin (s.a.) açıkladığı üzere dünya semasındadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.), İsrâ hâdisesinin vukû bulduğu gecede Hz. Âdem'i dünya semasında gördüğünü, sağında ve solunda karartıların olduğunu bildirmiştir. Hz. Peygamber, bu karartıların ne olduğunu Âdem'e sormuş, o da bunların çocuklarının canları/ruhları olduğunu, sağ tarafında olanların iyi kimselerin ruhları, sol tarafında olanlar ise kötü/şakî kimselerin ruhları olduğunu haber vermiştir.

[1118] Nitekim yüce Allah bu durumu şu âyetlerle açıklamıştır: *"Siz de üç sınıf olduğunuz zaman, âhiret mutluluğuna erenler var ya; ne mutlu kimselerdir! Kötülüğe batanlara gelince; ne mutsuz kimselerdir! (İman ve amelde) öne geçenler ise (Âhirette de) öne geçenlerdir. İşte onlar (Allah'a) yaklaştırılmış kimselerdir. Onlar, Naîm cennetlerindedirler. Onların çoğu öncekilerden, azı da sonrakilerdendir."*[629] *"Fakat (ölen kişi) Allah'a yakın kılınmışlardan ise, ona rahatlık, güzel rızık ve Naîm cenneti vardır. Eğer Âhiret mutluluğuna ermiş kişilerden ise, kendisine, "Selâm sana Âhiret mutluluğuna ermişlerden!" denir. Ama haktan sapan yalancılardan ise, işte ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır. Bir de cehenneme atılma vardır. Şüphesiz bu, kesin gerçektir.*[630] *"Sonra da iman edenlerden olup birbirine sabrı tavsiye edenlerden, birbirine merhameti tavsiye edenlerden olanlar var ya, işte onlar Âhiret mutluluğuna erenlerdir. Âyetlerimizi inkâr edenler ise; kötülüğe batmış kimselerdir. Üzerlerinde etrafı sımsıkı kapatılmış bir ateş vardır."*[631]

[1119] Ebû Muhammed (r.a.) **şöyle dedi:** Aynı şekilde Allah Resulü (s.a.), şehitlerin ruhlarının cennette olduğunu açıklamıştır. Hiç şüphesiz peygamberler de böyledir. Yüce Allah'ın cennette olduklarını belirttiği mukarrebûn sınıfından oldukları halde şehitlerin elde ettiği bir faziletin peygamberlere yasaklanmış olması söz konusu değildir. Zira yüce Allah şöyle buyurur: *"Fakat (ölen kişi) Allah'a yakın kılınmışlardan ise, ona rahatlık, güzel rızık ve Naîm cenneti vardır."*[632]

[١١١٧] ثم داران اثنتان للبرزخ، وهما اللتان ترجع إليهما النفوس عند خروجها من هذا العالم وفراقها أجسادها، وهما عند سماء الدنيا نص على ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم وذكر أنه رأى ليلة أسرى به عليه الصلاة والسلام آدم في سماه الدنيا، وعن يمينه أسودة، وعن يساره أسودة، فسأل عنها فأخبر أنها نسم بنيه، وأن الذين عن يمينه أرواح أهل السعادة، والذين عن يساره أرواح أهل الشقاء. وقد نص الله تعالى على هذا نصًا.

[١١١٨] فقال تعالى: ﴿وَكُنتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً ۞ فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ۞ وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ ۞ وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ ۞ أُولَٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ ۞ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ۞ ثُلَّةٌ مِّنَ الْأَوَّلِينَ ۞ وَقَلِيلٌ مِّنَ الْآخِرِينَ﴾ وقال تعالى: ﴿فَأَمَّا إِن كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ ۞ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ ۞ وَأَمَّا إِن كَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ ۞ فَسَلَامٌ لَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ ۞ وَأَمَّا إِن كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ ۞ فَنُزُلٌ مِّنْ حَمِيمٍ ۞ وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ ۞ إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ﴾ وقال تعالى: ﴿ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ ۞ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ۞ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا هُمْ أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ ۞ عَلَيْهِمْ نَارٌ مُّؤْصَدَةٌ﴾

[١١١٩] **قال أبو محمد**: رضي الله عنه هكذا نص رسول الله صلى الله عليه وسلم، على أن أرواح الشهداء في الجنة، وكذلك الأنبياء بلا شك، فمن الباطل أن يفوز الشهداء بفضل يحرمه الأنبياء وهم المقربون، الذين ذكر الله تعالى أنهم في الجنة، إذ يقول تعالى: ﴿فَأَمَّا إِن كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ ۞ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ﴾

[1120] Bu iki yurt, şu anda mevcut olup Kur'ân ve Sünnetin ifadesine göre ne cennete ne de cehenneme henüz cennetlikler ve cehennemlikler girmiş değildir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"(Öyle bir) ateş ki, onlar sabah akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde de, "Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun" denilecektir."*[633] Yine yüce Allah, kâfirlerin kıyamet günü, *"Vay başımıza gelene! Kim bizi diriltip mezarımızdan çıkardı?"*[634] diyeceklerini onlardan hikaye ederek bildirmiştir.

[1121] Böylece onların cehennemde henüz azaba muhatap olmadıkları anlaşılmaktadır. Bütün haberler, bütün insanların, kıyamet günü -daha önce değil- cennete ve cehenneme gönderilecekleri şeklinde gelmiştir. Sadece nebîler ve şehitler bunun dışındadır. Onların hesapta hazır olmak üzere cennetten çıkarılacakları hususu inkâr edilemez. Nitekim Allah Resulü (s.a.), (daha önce) cennete girmiş, sonra da oradan çıkmıştır. Nitekim yüce Allah, *"Andolsun ki, o, Cebrâil'i bir başka inişte daha (aslî suretiyle) görmüştü. Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında. Me'vâ cenneti onun (Sidre'nin) yanındadır."*[635]

[1122] Bu iki yurt, -yaratılmışların sonuncusuna doğru değil-, nefislerin başlangıcına/ilkine doğru uzanan iki yurttur. Dolayısıyla (Berzah alemi) kafirler için gerçekten çok kısadır. Nitekim kâfirler, yüce Allah'ın Kur'ân'da ifade ettiği gibi, Berzah yurdunu çok kısa bulurlar. Çünkü onlar, kabirden cehennem azabına intikal ederler. -Böyle bir şeyden Allah'a sığınırız.- Dolayısıyla berzah âlemi her ne kadar uzun olsa da, onlar bu müddeti (cehennemin daimiliği ve şiddeti sbebebiyle) azımsamışlardır. Hatta bazıları, içinde bulundukları cehennemin şiddetinden dolayı berzahı bir gün ya da bir günün bir kısmı zannetmişlerdir. Nitekim onlardan bazıları şöyle demiştir: *"Aralarında birbirlerine "(Dünya'da) sadece on (gün) kaldınız" diye gizli gizli konuşacaklar."*[636]

[1123] Sonra *beşinci yurt* gelir. Burası, diriliş âlemi olup, kıyamet günü ve hesap âlemidir. Zamanı ise elli bin yıldır. Yüce Allah, *"Melekler ve Ruh (Cebrâil) ona süresi elli bin yıl olan bir günde yükselir.*

[١١٢٠] فهاتان داران قائمان، لم يدخل أهلهما بعد، لا جنة ولا نارًا بنص القرآن والسنة، وقال تعالى: ﴿النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ﴾ وقال تعالى حاكيًا عن الكفار أنهم يقولون يوم البعث: ﴿يَا وَيْلَنَا مَن بَعَثَنَا مِن مَّرْقَدِنَا﴾

٥ [١١٢١] فصح أنهم لم يعذبوا في النار بعد، وهكذا جاءت الأخبار كلها بأن الجميع يوم القيامة يصيرون إلى الجنة وإلى النار، لا قبل ذلك حاشا الأنبياء والشهداء فقط ولا ينكر خروجهم من الجنة لحضور الحساب، فقد دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم الجنة ثم خرج عنها، قال تعالى: ﴿وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ ۝ عِندَ سِدْرَةِ الْمُنتَهَىٰ ۝ عِندَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَىٰ﴾

١٠ [١١٢٢] وهما داران طويلتان على أول النفوس جدًا حاشا آخر المخلوقين، فهي قصيرة عليهم جدًا، وإنما استقصرها الكفار، كما قال عز وجل في القرآن لأنهم انتقلوا عنها إلى عذاب النار، نعوذ بالله منها، فاستقلوا تلك المدة، وإن كانت طويلة حتى ظنها بعضهم لشدة ما صاروا إليه يوما أو بعض يوم. وقال بعضهم: ﴿إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا﴾

١٥ [١١٢٣] ثم الدار الخامسة: هي عالم البعث، وهو يوم القيامة، وهو عالم الحساب ومقداره خمسون ألف سنة قال تعالى: ﴿فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ ۝

(Ey Muhammed!) Sen güzel bir şekilde sabret. Şüphesiz onlar o azabı uzak görüyorlar. Biz ise onu yakın görüyoruz. Göğün, erimiş maden gibi ve dağların atılmış renkli yün gibi olacağı günü hatırla. (O gün) hiçbir samimi dost, dostunu sormaz. Onlar birbirlerine gösterilirler. Günahkâr olan temenni eder ki, o günün azabından dolayı oğullarını feda etsin..."[637] buyurmuştur. Böylece söz konusu âlemin kıyamet günü olduğu ortaya çıkmış oldu. Bununla alakalı olarak Allah Resulünden (s.a.) güvenilir haberler gelmiştir.

[1124] Yüce Allah'ın *"süresi bin yıl olan bir gün"* şeklinde hakkında açıklamada bulunduğu günlere gelince, bu başka bir şeydir. Nitekim Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Gökten yere kadar bütün işleri Allah yürütür. Sonra bu işler, süresi sizin hesabınızla bin yıl olan bir günde O'na yükselir."*[638], *"Şüphesiz Rabbinin nezdinde bir gün, sizin saydığınız bin yıl gibidir."*[639] Onlar Kur'ân'ın ifadesiyle başka türden günlerdir. Başka bir âyet, ya da kesin bir icmâ ya da duyuların zorunluluğu olmaksızın, bir âyeti zâhirinin dışına yorumlamak doğru değildir.

[1125] Daha sonra *altıncı ve yedinci yurtlar* gelir. Bu iki yurt, ceza ve mükâfat yurdu olup cennet ve cehennemdirler. Cennet ve cehennem, sonu olmayan iki yurt olup onlar da onların içinde olan kimseler deyok olmazlar. Biz, Allah'ıncehenneme götüren gazabındanyine O'na sığınırız. Ve yine O'ndan cennete götüren hoşnutluğunu dileriz. Bizim tevfîkimiz, ancak rahîm ve kerîm olan Allah'ın yardımıyladır.

[1126] Allah Teâlâ'nın kıyamet günü hakkındaki "onun süresi elli bin senedir" şeklindeki sözünü, şâyet bir kimse bu hesabı başka bir şekilde yorumlarsa muhakkak ki o bu günün uzunluğu hususunda Kur'ân'a ve Rasulullah'ın sözüne muhalefet etmiş ve Allâhü Teâlâ'yı yalanlamıştır." şeklinde söz söyleyen bir kimseye gelince, aklın zorunluluk ilkesiyle biliriz ki şâyet yüce Allah, yeryüzü ahalisinin tamamını, bir asrın insanlarının gizledikleri ve yaptıkları şeyleri muhasebe etmek ve bunların tamamını tartıp ölçmekle sorumlu tutmuş olsa idi, elbette bunu binlerce yılda yerine getiremezlerdi. Böylece bu yalancı söz kesin olarak -hiçbir şüphe kalmaksızın- bâtıl olmuştur. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا ۞ إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا ۞ وَنَرَاهُ قَرِيبًا ۞ يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ ۞ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ ۞ وَلَا يَسْأَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا ۞ يُبَصَّرُونَهُمْ يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِبَنِيهِ﴾ فصح أنه يوم القيامة، وبهذا أيضًا جاءت الأخبار الثابتة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم.

[١١٢٤] وأما الأيام التي قال الله تعالى فيها: أن اليوم منها ألف سنة فهي آخر. قال تعالى: ﴿يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ﴾ وقال تعالى: ﴿وَإِنَّ يَوْمًا عِندَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ﴾ فهي أيام أخر. بنص القرآن. ولا يحل إحالة نص عن ظاهره بغير نص آخر أو إجماع بيقين، أو ضرورة حس.

[١١٢٥] ثم الدار السادسة والسابعة: داران للجزاء، وهما الجنة والنار وهما داران لا آخر لهما، ولا فناء لهما ولا لمن فيهما. نعوذ بالله من سخطه الموجب للنار، ونسأله الرضا منه، الموجب للجنة وما توفيقنا إلا بالله الرحيم الكريم.

[١١٢٦] وأما من قال: إن قوله تعالى في يوم القيامة: إنما هو مقدار خمسين ألف سنة لو تولى ذلك الحساب غيره فهو مكذب لربه تعالى، مخالف للقرآن، ولقول رسول الله صلى الله عليه وسلم في طول ذلك اليوم، وبضرورة العقل ندري أنه لو كلف جميع أهل الأرض محاسبة أهل حصر واحد فيما أضمروه وفعلوه، وموازنة كل ذلك ما قاموا به في ألف ألف عام، فبطل هذا القول الكاذب بيقين، لا شك فيه. وبالله تعالى التوفيق.

[Zulmün Allah'a Nispet Edilmesi]

[1127] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz Mu'tezile'nin yüce Allah'a tahakküm etmeleri, kendi aşağılık görüşleriyle bir kısım işleri yapmasının vacip olduğunu iddia etmeleri, güzel ya da çirkin gördükleri hususlarda O'nu kendilerine benzetmeleri; yaptığı, hükmettiği ve takdir ettiği hususlarda O'na zulüm ve haksızlık nispet etmeleri konusundaki görüşlerinin bâtıl olduğunu açıklamıştık. Şimdi de -yüce Allah'ın güç ve kudretiyle- Mu'tezile-nin bize değil, gerçekte Allah'a karşı haksızlık ettiğini açıklayacağız. Sonra da yüce Allah'ın bizim görüşümüzü tasdik edici ve onların görüşlerini de yalanlayıcı olarak açıkladığı hususları zikredeceğiz. Başarı, yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1128] Biz -şanı yüce olan Allah'ın yardımını dileyerek- şöyle deriz: "Mu'tezile'nin 'Biz, yüce Allah'a zulmü nispet ederiz.' demesi açıkça imkânsız olan şeylerdendir." Ve yine şöyle deriz: "Allah, elbette zulüm yapmaz ve asla haksızlık yapmamıştır. Her ne olursa olsun yaptığı ya da yapacağı şeylerin tamamı -bu konuda hiçbir şüphe bulunmaksızın- gerçekten adâlettir, haktır (الحق) ve hikmettir. Zulüm, ancak şanı yüce olan Allah'ın "cevr/zulüm" diye isimlendirdiği şeydir. Bu da, cinlerden ve insanlardan olan kullarının asi olanlarında emrine muhalif olarak zuhur eden şeylerdir. Allah, -dilediği gibi- onlarda bunu yaratandır. Söylemi bu şekilde olan bir kimsenin aziz ve celil olan Allah'a zulmü nispet etmesi nasıl mümkün olur? Yüce Allah'a zulüm nispet eden kimse, Allah'ın haber verdiği hususlarda "Allah'ın bunu yaratması zulüm ve haksızlıktır." diyen kimsedir. Şâyet o bu görüşü kabul ederse, -üçüncü bir ihtimal olmaksızın- şu iki durumun birinden uzak kalamaz:

[1129] [1] Böylesi bir kimse yüce Allah'ın bütün kötülükleri yaratıp var ettiği, bizi ve fiillerimizi yarattığı ve her şeyi bir kader ve ölçü ile var ettiği şeklinde Kur'ân'da haber verdiği hususları yalanlayan bir kimsedir. Ve o, beyanın en üst seviyesinde olan Allah'ın kelâmının vaz'edildiği manasını tahrif eden ve duyduktan sonra bunu değiştiren bir kimsedir. Yüce Allah, kelâmı vaz'edildiği anlamından alıp tahrif eden ve onu işittikten sonra değiştiren kimseler hakkında söyleyeceğini söylemiştir. İşte bu kendisine tutundukları küfrün nişanıdır.

[١١٢٧] **قال أبو محمد**: وإذ قد بينا بطلان قول المعتزلة في تحكمهم على ربهم، وإيجابهم عليه ما أوجبوا بآرائهم السخيفة، وتشبيههم إياه بأنفسهم فيما يحسن منهم ويقبح، وتجويزهم إياه فيما فعل وقضى، وقدر. فلنبين بحول الله وقوته أنهم المجورون له على الحقيقة لا نحن، ثم نذكر ما نص الله تعالى عليه مصدقًا لقولنا، ومكذبا لقولهم وبالله تعالى التوفيق. ٥

[١١٢٨] فنقول وبالله عز وجل نتأيد أن من المحال البين أن يقول المعتزلة إننا نجور الله تعالى. ونحن نقول: إنه لا يجور ألبتة ولا جار قط، وإن كل ما فعل أو يفعل أي شئ كان فهو العدل والحق، والحكمة على الحقيقة لا شك في ذلك، وأنه لا جور إلا ما سماه الله عز وجل جورًا، وهو ما ظهر في عصاة عباده من الجن والإنس مما خالف أمره تعالى، وهو خالقه فيهم كما شاء فكيف يكون ١٠ مجور إليه عز وجل من هذه هي مقالته؟ وإنما المجور لربه تعالى من يقول فيما أخبر الله عز وجل: أنه خلقه هذا جور وظلم، فإن قائل هذا القول، لا يخلو ضرورة من أحد وجهين لا ثالث لهما:

[١١٢٩] إما أنه مكذب لربه عز وجل في إخباره في القرآن أنه برأ المصائب كلها وخلقها، وأنه تعالى خلقنا وما نعمل، وأنه خلق كل شئ بقدر، محرف ١٥ لكلام ربه تعالى الذي هو غاية البيان عن مواضعه، مبدل له، بعدما سمعه. وقد نص الله تعالى فيمن يحرف الكلم عن مواضعه، ويبدله بعد ما سمعه ما نص. فهذا خطة كفران التزامها.

[1130] **[11]** İkincisi ise, yüce Allah'ı fiillleri konusunda zulme nispet etmekle birlikte bununla alakalı haberlerinde onu tasdik etmektir. Bu durum ona gereklidir. Bu da tutundukları küfrün nişanı ya da inkıtaya uğramaları ve tenakuza düşmeleridir. Ayrıca Nazzâm, Allâf, köle taciri Bişr, Mutezililere göre dini konusunda itham edilen Muammer, kötülükleriyle meşhur olan sefih Sümâme[640], komiklik, aylaklık ve dikkatsizliği ile bilinen Câhiz[641] gibi aylak, tutarsız ve fâsık kimseleri de taklit ederek delilsiz bir şekilde bâtıl inançta sebat etmeleridir. İşte bunlar, onlara ait yorumların en güveniliridir. Biz, bunların bir benzerinden Allah'a sığınırız.

[1131] Bundan sonra onlar, *Ashâbu'l-Aslah* ve *Ashabu'l-lütuf* şeklinde iki gruba ayrıldılar. Ashâbu'l-lütufa gelince, Aslah görüşüne kail olanlar bunları "Allah'a zulüm ve câhillik nispet edenler" diye vasıflandırırlar. Ashâbu'l-Aslaha gelince, Ashabu'l-lütuf da bunları "Allah'a acziyet nispet edenler ve onu yaratılmışlara benzetenler" şeklinde vasfettiler. *"Bunun üzerine birbirlerini kınamaya başladılar."*[642] Yüce Allah, Mu'tezile'nin dile getirdiklerinin hilafına, dilediğini yapan olduğunu açıklamıştır. Şanı yüce Allah, *"İşte böyle Allah, dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletir."*[643] şeklinde buyurmuştur.

[1132] Yüce Allah, bizlere, kendisine yalvarmamızı ve dua etmemizi emretmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!"*[644]

[1133] **Ebû Muhammed şöyle dedi:** İşte bu ifadeler, şanı yüce Allah'ın gücümüzün yetmediği şeylerle bizleri sorumlu tutmasının kendisine ait olduğunu gösteren en açık beyandır. Şâyet Allah bunu dilese idi, elbette bu onun hakkı olurdu. Şâyet yüce Allah'ın "gücümüzün yetmediği şeylerle bizleri sorumlu tutması" söz konusu olmasa idi, bunu bize yüklemesin diye dua etmemizi emretmezdi. Bu şekildeki dua, kendi prensibine göre yaratıcı bir ilâhın olması konusundaki dua gibidir. -Az önce okuduğumuz üzere- yüce Allah, bizden önceki ümmetlere güç yetirilemeyen bir ağırlık olan "isr"i yüklediğini açıklamıştır. Bizlere de, bunu bize yüklemesin diye dua etmemizi emretmiştir. Bunu bizim üzerimize yüklemeyen Allah'a hamd olsun.

[١١٣٠] والثانية: وهي تصديق الله عز وجل في إخباره بذلك، وتجويزه في فعله، لا بد له من ذلك، وهذه أيضًا خطة كفران التزامها. أو الانقطاع والتناقض، والثبات على اعتقاد الباطل بلا حجة تقليدًا للعيارين الشطار الفساق كالنظام، والعلاف، وبشر نخاس الرقيق، ومعمر المتهم عندهم في دينه، وثمامة الخليع المشهور بالقبائح والجاحظ، وهو من عرف هزلًا وعيارة، وإنهمالًا. وهذه أسلم الوجوه لهم. ونعوذ بالله من مثلها.

[١١٣١] ثم هم بعد هذا صنفان: أصحاب الأصلح، وأصحاب اللطف. فأما أصحاب اللطف، فإن أصحاب الأصلح يصفونهم بأنهم مجورون لله، مجهلون له. وأصحاب الأصلح: يصفهم أصحاب اللطف بأنهم معجزون لله تعالى، مشبهون له بخلقه. ﴿فأقبل بعضهم على بعض يتلاومون﴾. وقد نص الله تعالى على أنه يفعل ما يشاء بخلاف ما قالت المعتزلة. فقال عز وجل: ﴿كَذَٰلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ﴾

[١١٣٢] وأمرنا عز وجل: أن ندعوه فنقول: ﴿رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِن نَّسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ﴾

[١١٣٣] **قال أبو محمد**: وهذا غاية البيان في أنه عز وجل له أن يكلفنا ما لا طاقة لنا به وأنه لو شاء ذلك لكان من حقه، ولو لم يكن له ذلك لما أمرنا بالدعاء في ألا يحملنا ذلك، ولكان الدعاء بذلك كالدعاء في أن يكون إلهًا خالقًا على أصولهم. ونص تعالى كما تلونا على أنه قد حمل من كان قبلنا الإصر وهو الثقل الذي لا يطاق. وأمرنا أن ندعوه بألا يحمل ذلك علينا.

[1134] Bunlara ilaveten, yüce Allah bu âyette, "Eğer unutursak ya da yanılırsak bizi sorumlu tutmasın" diye kendisine dua etmemizi emretmiştir. Bu ise, bizatihi güç yetirilemeyen şeyle (teklîf-i mâ lâ yutâk) sorumlu tutulmaktır. Çünkü hiç kimse unutkanlıktan kurtulmaya muktedir değildir, hiç kimsenin bundan korunması düşünülemez ve hiç kimse bunu kendisinden uzak da tutamaz. Şâyet yüce Allah'ın kullarından dilediği kimseleri unutkanlık sebebiyle sorumlu tutması söz konusu olmasa idi, unutkanlıktan kurtulma hususunda dua etmemizi emretmezdi. Nitekim bizler, babamız Âdem (a.s.) gibi, unutkanlık sebebiyle uyarılan (muahaze edilen) peygamberleri (a.s.) bilmekteyiz. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Andolsun, bundan önce biz Âdem'e (cennetteki ağacın meyvesinden yeme, diye) emrettik. O ise bunu unutuverdi."*[645] Burada ki nisyan ile yüce Allah, Âdem'in, İblis'in kendisine olan düşmanlığını unutmasını kastediyor. -ki Yüce Allah bu düşmanlık hususunda Âdem'i uyarmıştı.- Sonra da bu unutkanlığından dolayı onu muahaze etmiş ve cennetten çıkarmıştır. Daha sonra Âdem tövbe etmişti. Bunların tamamı, -Mu'tezile'nin esaslarına göre- cevr ve zulümdür. Allah, bundan münezzehtir.

[1135] Yüce Allah, *"Allah dileseydi ortak koşmazlardı..."*[646] şeklinde buyurmuştur. âyette geçen "lev/ لو" edatı, Kur'ân'ın indiği lisanda, "kendisi dışındaki bir şeyin imkânsızlığı sebebiyle bir şeyin imkânsız oluşuna delâlet eden" bir harftir. Böylece şirkin terk edilmesine yönelik yüce Allah'ın meşîetinin imkânsız olmasından dolayı müşriklerin şirki terk etmelerinin imkânsız olduğu yakînen ortaya çıkmıştır. Nitekim yüce Allah, *"Allah'ın izni olmadıkça, hiçbir kimse iman edemez."*[647] buyurmuştur. Bu âyet, Allah'ın meşîetinin onun izni olduğunu tefsir etmektedir. Yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Biz onlara melekleri de indirseydik, kendileriyle ölüler de konuşsaydı ve her şeyi karşılarında (hakikatın şahidleri olarak) toplasaydık, Allah dilemedikçe yine de iman edecek değillerdi."*[648] Bu âyet, bir kimsenin iman etmesinin ancak yüce Allah'ın ona iman etmesi noktasında izin vermesiyle mümkün olduğuna dair apaçık delildir. Böylece iman eden herkesin, ancak şanı yüce Allah'ın izni ile ve onun inanmasını dilemesi ile iman ettiği yakînen sahîh olmuştur. Aynı şekilde inanmayan kimseye deYüce Allah iman konusunda müsaade etmemiş ve onda imanın meydana gelmesini dilememiştir.

[١١٣٤] وأيضًا فقد أمرنا تعالى في هذه الآية أن ندعوه: في ألا يؤاخذنا إن نسينا أو أخطأنا وهذا هو تكليف ما لا يطاق نفسه، لأن النسيان لا يقدر أحد على الخلاص منه، ولا يتوهم التحفظ منه، ولا يمكن أحدًا دفعه عن نفسه، فلولا أن له تعالى أن يؤاخذ بالنسيان من شاء من عباده لما أمرنا بالدعاء في النجاة منه. وقد وجدنا الأنبياء عليهم الصلاة والسلام مؤاخذين بالنسيان. منهم: أبونا آدم صلى الله عليه وسلم قال الله تعالى: ﴿وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَىٰ آدَمَ مِن قَبْلُ فَنَسِيَ﴾ يريد نسيانه عداوة إبليس له الذي حذره الله تعالى منها، ثم وآخذه على ذلك، وأخرجه من الجنة، ثم تاب عليه. وهذا كله على أصول المعتزلة جور وظلم. تعالى الله عن ذلك.

[١١٣٥] وقال عز وجل: ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا﴾ ولو في اللغة التي بها نزل القرآن حرف يدل على امتناع الشيء لامتناع غيره فصح يقينًا: أن ترك الشرك من المشركين ممتنع لامتناع مشيئة الله تعالى لتركه. وقال تعالى: ﴿وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَن تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ ومشيئة الله هي تفسير إذن الله وقال تعالى: ﴿وَلَوْ أَنَّنَا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتَىٰ وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَّا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ﴾ فهذا نص جلي على أنه لا يمكن أحدًا أن يؤمن إلا بإذن الله عز وجل له في الإيمان فصح يقينًا أن كل من آمن فلم يؤمن إلا بإذن الله عز وجل، وأنه تعالى شاء أن يؤمن، وأن كل من لم يؤمن فلم يأذن الله تعالى له في الإيمان، ولا شاء أن يكون منه الإيمان.

[1136] İşte bu, başka bir manaya tevil edilmesi ihtimal dâhilinde bulunmayan iki âyetin açıklamasıdır. Dolayısıyla bir kimsenin, "Yüce Allah, bu âyetle iman etmeye zorlamayı kastetmiştir." demesi söz konusu değildir. Bu iki âyetin metni, bu tutarsız yoruma manidir. Çünkü yüce Allah haber bildirmiştir ki; inanan herkes ancak Allah'ın izni ile iman etmiştir ve inanmayan kimseye gelince de Allah onun iman etmesini dilememiştir. Böylece onların bu görüşü, "dünyada iman eden herkes, imana mecbur bırakılmış, zorlanmıştır." demelerini gerektirir. Bu ise, Cehmiyye'nin görüşünden daha kötüdür ve daha aşırıdır.

[1137] Eğer onlar, "burada yüce *Allah'ın izni*, emri anlamınadır." derlerse, bu durumda şu iki ihtimalden bir tanesi kaçınılmaz olarak onlara gerekli olur.

[1138] Ya onlar, "Yüce Allah, kâfirlere iman etmeyi emretmemiştir." demeleri gerekirdi. Çünkü âyet, "Şâyet Allah onlara *izin* verse idi, elbette iman ederlerdi." şeklinde gelmiştir.

[1139] Ya da "Dünyadaki herkes mümindir." demeleri gerekirdi. Çünkü onlar -izin emir olduğuna göre- onların nazarında iman konusunda kendilerine izin verilmiş kimselerdir. Her iki görüş de apaçık küfürdür ve apaçık gerçeği kabul etmemektir. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

[1140] Ebû Muhammed şöyle dedi: Buradaki izin ve yüce Allah'ın meşîeti, iman eden kimsede yüce Allah'ın imanı yaratması ve imana *"Ol dedi, o da hemen oluverdi"* demesidir. Allah Teâlâ'nın izninin olmaması ve imanı dilememesi de kişide imanı yaratmaması ve böylece söz konusu kişinin iman etmemesidir. Bunun dışındaki bir şeyin olması elbette mümkün değildir. Zira buradaki iznin emir anlamında olmadığı hususu sahîhtir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Andolsun biz, her ümmete, "Allah'a kulluk edin, tâğûttan kaçının" diye peygamber gönderdik. Allah, onlardan kimini doğru yola iletti; onlardan kimine de (kendi iradeleri sebebiyle) sapkınlık hak oldu."*[649] Böylece yüce Allah, onlardan bazılarını doğru yola ilettiğini haber vermiştir. Mu'tezile'ye göre bu zulümdür. Nitekim Allah Teâlâ, "*Andolsun biz, cinler ve insanlardan birçoklarını cehennem için var ettik."*[650] buyurmuştur. Böylece yüce Allah, onları cehenneme sokmak için yarattığını açıklamıştır. Böylesi bir durumdan Allah'a sığınırız.

[١١٣٦] هذا نص هاتين الآيتين اللتين لا يحتملان تأويلًا، غيره أصلًا وليس لأحد أن يقول: إنه تعالى عنى الإكراه على الإيمان، لأن نص الآيتين مانع من هذا التأويل الفاسد، لأنه تعالى أخبر أن كل من آمن فإنما آمن بإذن الله عز وجل. وأن من لم يؤمن فإن الله تعالى لم يشاء أن يؤمن، فيلزمهم على هذا: إن كل مؤمن في العالم فمكره على الإيمان. وهذا شر من قول الجهمية، وأشد.

[١١٣٧] فإن قالوا: إن إذن الله تعالى ها هنا إنما هو أمره لزمهم ضرورة أحد وجهين، لا بد منهما:

[١١٣٨] إما أن يقولوا: إن الله تعالى لم يأمر الكفار بالإيمان لأن النص قد جاء بأنه تعالى لو أذن لهم لآمنوا.

[١١٣٩] وإما أن يقولوا: إن كل من في العالم فهم مؤمنون لأنهم عندهم مأذون لهم في الإيمان، إذا كان الإذن هو الأمر وكلا القولين كفر مجرد، ومكابرة للعيان. ونعوذ بالله من الضلال.

[١١٤٠] **قال أبو محمد**: الإذن هاهنا ومشيئته تعالى هو خلق الله تعالى للإيمان فيمن آمن، وقوله لإيمانه ﴿كُن فَيَكُونُ﴾. وعدم إذنه تعالى، وعدم مشيئته للإيمان هو ألا يخلق في المرء الإيمان فلا يؤمن، لا يجوز غير هذا ألبتة، إذ قد صح أن الإذن ها هنا ليس هو الأمر. وقال عز وجل: ﴿وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُم مَّنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُم مَّنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ﴾ فأخبر تعالى أنه هدى بعضهم دون بعض. وهذا عند المعتزلة جور، وقال تعالى: ﴿وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ﴾ فنص على أنه خلقهم ليدخلهم النار، نعوذ بالله من ذلك.

[1141] Allah Teâlâ, *"Allah dileseydi, sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir."*[651] buyurmuştur. Yüce Allah, kendisine dua etmemizi ve şöyle dememizi emretmiştir: *"Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi eğriltme."*[652] Böylece yüce Allah, kendilerine hidayet etmediği doğru yoldan sapan kimselerin kalplerini saptırdığını açıklamıştır. Çünkü Allah, onların kalplerini saptırmıştır. Nitekim Allah, "*Rabbinin yoldan çıkanlar hakkındaki, "Onlar artık imana gelmezler" sözü, işte böylece gerçekleşmiştir."*[653] şeklinde buyurmuştur. Böylece yüce Allah, fâsıkların iman etmeyeceklerinin gerçekleştiğine dair sözlerinin kesin olduğunu bildirmiştir. Onların iman etmemesini gerçekleştirecek olan Allah'tan başka kimdir Halbuki bu, Mu'tezile'ye göre zulüm ve haksızlıktır.

[1142] Ebû Muhammed şöyle dedi: İstitaat konusunda ifade ettiğimiz âyetlerin hepsi, bu konuda Mu'tezile'nin aleyhine delildir. Bu bölümden sonra, yüce Allah'ın küfrü ve fâsıklığı dilediğinin isbatı babında -inşallah- dile getireceğimiz âyetlerin tamamı da yine bu konuda onların aleyhine delillerdir. Yine aynı şekilde "Yüce Allah'ın nezdinde, imana davet etmesi bakımından, Ebû Cehil'e, Firavun'a ve Ebû Leheb'e verdiklerinden daha aslahı/iyisi yoktur." diyen bir kimsenin sözünü iptal etmek üzere-inşallah- okuyacağımız âyetlerin tamamı da,bu konuda onların aleyhine delildirler. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1143] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezile aşağıdaki âyetleri kendi görüşüne delil olarak getirmiştir: *"Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, eğlenmek için yaratmadık. Biz onları ancak hak ve hikmete uygun olarak yarattık."*[654] *"Biz onlara zulmetmedik, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı."*[655] *"Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."*[656] *"Rabbin, kullara (zerre kadar) zulmedici değildir."*[657] *"Şüphesiz, yeryüzünde yürüyen canlıların Allah katında en kötüsü, akıllarını kullanmayan (gerçeği görmeyen) sağırlar, dilsizlerdir. Allah, onlarda bir hayır (hakka yöneliş) olduğunu bilseydi, elbette onlara işittirirdi. Onlara işittirseydi dahi mutlaka yine yüz çevirerek dönüp giderlerdi."*[658]

[١١٤١] وقال تعالى: ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَٰكِن يُضِلُّ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ﴾ وأمر تعالى أن ندعوه فنقول: ﴿رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا﴾ فنص تعالى على بزيغ قلوب من لم يهدهم من الذين زاغوا إذ أزاغ الله قلوبهم. وقال تعالى: ﴿كَذَٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ فقطع تعالى، على أن كلماته قد حقت على الفاسقين أنهم لا يؤمنون، فمن الذي حقق عليهم ألا يؤمنوا إلا هو عز وجل. وهذا جور عند المعتزلة.

[١١٤٢] **قال أبو محمد:** وكل آية ذكرناها في باب الاستطاعة منهن حجة عليهم في هذا الباب وكل آية نتلوها إن شاء الله عز وجل في باب إثبات أن الله عز وجل أراد كون الكفر والفسق، بعد هذا الباب منهي أيضًا حجة عليهم في هذا الباب. وكذلك كل آية نتلوها إن شاء الله عز وجل في إبطال قول من قال: ليس عند الله تعالى شيء أصلح مما أعطاه الله أبا جهل وفرعون وأبا لهب مما يستدعى إلى الإيمان فإنها حجة عليهم في هذا الباب. وبالله تعالى التوفيق.

[١١٤٣] **قال أبو محمد:** واحتجت المعتزلة بقول الله تعالى: ﴿وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ۝ مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ﴾ وبقوله تعالى: ﴿وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ﴾ وبقوله تعالى: ﴿وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَٰكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾ وبقوله تعالى: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ وبقوله تعالى ﴿وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ﴾ وبقوله تعالى: ﴿إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِندَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ۝ وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَّأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوا وَّهُم مُّعْرِضُونَ﴾

[1144] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyet, onlara karşı bizim için bir delildir. Çünkü Allah Teâlâ, onlara işittirmeye kadir olduğunu haber vermiştir. Burada "İşittirmek", şüphesiz doğru yolu göstermektir (الهُدى). Çünkü onların kulakları yani işitmeleri sağlıklı idi. Bu durumda yüce Allah'ın "*...Onlara işittirseydi dahi mutlaka yine yüz çevirerek dönüp giderlerdi.*"[659] şeklindeki sözünün manası, "Şüphesiz onlar, küfürden yüz çevirerek ondan uzak dururlardı." şeklindedir. Yüce allah'ın onları doğru yola ulaştırması muhal olduğundan dolayı bu mananın dışındaki bir mana mümkün değildir. (Bu durumda da) Allah onların kalplerinde bir hayır (hakka yöneliş) olduğunu bildiği halde onları doğru yola iletmemiş olur. Bu, tenakuz olup yüce Allah'ın kelâmı bundan münezzehtir. Böylece durumun bizim açıkladığımız gibi olduğu hususu kesin olarak ortaya çıkmıştır.

[1145] Ebû Muhammed şöyle dedi: Diğer âyetlerde de bu konuda onların lehine bir delil yoktur. Bilakis söz konusu âyetler, onlara karşı olup bizim lehimize delillerdir. Bizim görüşümüzün açıklaması şöyledir. Yüce Allah, gökleri, yeri ve bu ikisi arasındakileri hak ve hikmete uygun olarak yaratmıştır. Kulların fiilleri de, tartışmasız bir şekilde yer ile gök arasındaki şeylerdendir. Böylece yüce Allah, kulların fiillerini -onlara yönelik yaratması olan- hak ile var etmiştir. Allah'ın yarattığı her şey haktır. Dalâlete düşürdüğü kimseleri saptırması da O'nun adına ve ondan zuhur eden bir haktır. Yine doğru yola ulaştırdığı kimseye hidayet etmesi de O'ndan zuhur eden bir haktır. Yine nübüvvet ve taatle iltimas ettiği kimselere iltimas etmesi de O'ndan zuhur eden bir haktır. Biz "Yüce Allah, varlığı hak ve hikmetin dışında yaratmıştır, ya da varlığı eğlence olarak yaratmıştır veyahut yüce Allah birisine zulmetmiştir..." şeklinde söz söyleyen herkesten Allah'a sığınırız. Bilakis yüce Allah'ın yaratması adâlettir, iyiliktir. Böylece anlayış sahibi herkes için açıkça ortaya çıkmıştır ki bizler, bu âyetleri metinlerine ve zâhirlerine göre kabul ederiz. Bu âyetlerde onlar için bize karşı hangi delilleri vardır, keşke düşünseler!

[١١٤٤] **قال أبو محمد**: وهذه حجة لنا عليهم لأنه تعالى أخبر أنه قادر على أن يسمعهم والإسماع هاهنا: الهدى بلا شك، لأن آذانهم كانت صحاحًا. ومعنى قوله تعالى: ﴿وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوا وَّهُم مُّعْرِضُونَ﴾ إنما معناه بلا شك: لتولوا عن الكفر، وهم معرضون عنه، لا يجوز غير هذا، لأنه محال أن يهديهم الله، وقد علم ٥ من قلوبهم خيرًا فلا يهتدوا، وهذا تناقض قد تنزه كلامه عز وجل عنه، فصح أنه كما ذكرنا يقينًا.

[١١٤٥] **قال أبو محمد**: وسائرها لا حجة لهم في شيء منه، بل هو حجة لنا عليهم، وهو نص قولنا: أنه خلق السموات والأرض وما بينهما بالحق، وأفعال العباد بين السماء والأرض بلا شك، فالله تعالى خلقها بالحق الذي هو اختراعه ١٠ لها، وكل ما فعل تعالى حق، وإضلاله من أضل حق له ومنه تعالى، وهداه من هدى حق منه تعالى، ومحاباته من حابى بالنبوة وبالطاعة حق منه. ونحن نبرأ إلى الله تعالى من كل من قال: إن الله تعالى خلق شيئًا بغير الحق، أو أنه تعالى خلق شيئًا لاعبًا، أو أنه تعالى ظلم أحدًا، بل فعله عدل وصلاح، ولقد ظهر لكل ذي فهم أننا قائلون بهذه الآيات على نصها، وظاهرها فأي حجة لهم علينا في ١٥ هذه النصوص لو عقلوا؟

[1146] Mu'tezile'ye gelince onlar, "Yüce Allah, gökler ile yer arasında bulunan varlıkların ekseriyetini yaratmamıştır."derler. Özellikle Mu'tezile'den Hişâm b. Amr el-Fuvatî'nin öğrencisi olan Abbâd b. Süleymân, "Yüce Allah, ne kuraklık, ne açlık, ne hastalıklar, ne kâfirler ne de fâsıklar yaratmıştır." demiştir. Ca'fer b. Harb'ın öğrencisi olan Muhammed b. Abdullah el-İskâfî de, "Allah Teâlâ, bayramları, telli ve vurgulu müzik aletlerini yaratmamıştır. Bunların tamamı, Allah'ın yarattığı şeylerden değildir." demiştir. Allah, zâlimlerin söyledikleri şeylerden elbette münezzehtir.

[1147] Yine onlar, "Şanı yüce Allah, şâyet birisine iltimas etseydi başkalarına zulmetmiş olurdu." demişlerdir. Yüce Allah, Ebû Leheb'e, Ebû Cehil'e, Firavun'a ve rabbi hakkında İbrâhim ile tartışana ve başkalarına iltimas etmediği halde, Mûsâ'ya, İbrâhim'e, Yahyâ'ya ve Muhammed'e (s.a.) iltimas etmiştir. Bu durumda Mu'tezile'nin görüşüne göre yüce Allah'ın diğerlerine iltimas ettiğinden dolayı bu kimselere zulmetmiş olması gerekir. Bu durumdan onlar, ancak bu tutarsız görüşlerini terk etmek suretiyle kurtulabilirler.

[1148] Yüce Allah'ın *"Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."*[660] sözüne gelince, aynı şekilde şöyle deriz: Yüce Allah onları, kendileri hakkında verdiği hükmüne uysunlar ve onun yönetimine boyun eğen kullar olsunlar diye yaratmıştır. İşte bu kulluğun özüdür. İtaat ve boyun eğmek de kulluktur.

[1149] Yüce Allah söyleyenlerden hikaye ederek şu âyeti bildirmiştir: *"Kavimleri bize kul köle iken, bizim gibi iki insana mı inanacağız"*[661]. Mûsâ'nın kavminin Firavun'a dinî bir ibadet olarak asla kulluk etmediğini herkes biliyordu. Fakat onlar Firavun'a zillet sebebiyle kulluk etmişlerdi. Böylece onlar Firavun'un köleleri oldular ve ona kulluk ettiler.

[1150] Yine meleklerin *"Bilakis onlar cinlere ibadet ediyorlardı."*[662] şeklindeki sözü de böyledir. Onların (kâfirlerin) cinlere dini bir ibadet olarak kulluk etmediğini herkes biliyordu. Fakat onlar, cinlerin emrine ve iğvalarına (yönlendirmelerine) uymak suretiyle onlara kulluk etmişlerdi. Bu şekilde onlar cinlere köle olmuşlardı. Böylece onların cinlere kulluk yaptığı sözü doğru olmuştur. Bu açıktır.

[١١٤٦] وأما المعتزلة فيقولون: إنه تعالى لم يخلق كثيرًا مما بين السموات والأرض، لا سيما عباد ابن سليمان منهم تلميذ هشام بن عمرو الفوطي القائل: إن الله تعالى لم يخلق الجدب، ولا الجوع، ولا الأمراض، ولا الكفار، ولا الفساق. ومحمد بن عبد الله الإسكافي تلميذ جعفر بن حرب القائل: إن الله تعالى لم يخلق العيدان، ولا المزامير، ولا الطنابير، وكل ذلك ليس بخلق من خلق الله، تعالى الله عما يقول الظالمون علوًا كبيرًا.

[١١٤٧] وهم يقولون: إن الله عز وجل لو حابى أحدًا لكان ظالمًا لغيره، وقد صح أن الله تعالى حابى موسى وإبراهيم، ويحيى ومحمدًا صلوات الله عليهم دون غيرهم ودون أبي لهب، وأبي جهل، وفرعون، والذي حاج إبراهيم في ربهن، فعلى قول المعتزلة: يجب أن الله تعالى ظلم هؤلاء الذين حابى غيرهم عليهم، وهذا ما لا مخلص لهم منه إلا بترك قولهم الفاسد.

[١١٤٨] وأما قوله تعالى: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ فهكذا نقول: ما خلقهم الله تعالى إلا ليكونوا له عبادًا مصرفين بحكمه، فيهم منقادين لتدبيره إياهم، وهذه حقيقة العبادة، والطاعة أيضًا عبادة.

[١١٤٩] وقال تعالى حاكيًا عن القائلين: ﴿أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ﴾ وقد علم كل أحد أن قوم موسى عليه السلام لم يعبدوا قط فرعون عبادة تدين لكن عبدوه عبادة تذلل، فكانوا له عبيدًا، فهم له عابدون.

[١١٥٠] وكذلك قول الملائكة عليهم السلام ﴿بَلْ كَانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّ﴾ وقد علم كل أحد أنهم لم يعبدوا الجن عبادة تدين، لكن عبدوهم عبادة تصرف لأمرهم، وإغوائهم، فكانوا لهم بذلك عبيدًا. فصح القول بأنهم يعبدونهم، وهذا بين.

[1151] Arkadaşlarımızdan bazıları bu âyetin manası hakkında "Allah Teâlâ, onları (insanları ve cinleri), kendisine ibadet etmelerini emretmek için yaratmıştır." demişlerdir. Ancak biz, bunu kabul etmiyoruz. Çünkü onların içinde yüce Allah'ın kendisine ibadet etmesini asla emretmediği çocuklar ve deliler gibi kimseler de vardır. Böylece bu, herhangi bir delil olmaksızın âyeti tahsis etmek oldu. Bizim dediğimiz şey, kendisinde hiçbir şüphenin bulunmadığı hakikattir. Çünkü o müşahede edilen ve kesin olan ve onlardan her birine şamil olan bir şeydir.

[1152] Mu'tezile'nin bu âyet hakkındaki düşüncesine gelince, bu bâtıldır ve yüce Allah'ın kendilerinden pek çok kimsenin O'na ibadet etmeyeceğini ezelde bildiği hususunda onların bizimle birlikte icmâ etmeleri bu düşüncelerini yalanlamaktadır. Yüce Allah'ın onları kendilerinden meydana gelmeyecek bir iş için yarattığını haber vermesi nasıl mümkün olur? Böylesi bir durumda onlar, "Yüce Allah, oluncaya kadar herhangi bir şeyi bilemez." şeklinde söz söyleyen bir kimsenin görüşüne varırlar. Böylece bu görüşe sığınan bir kimsenin küfrü de tamam olur. Bununla birlikte onlar yüce Allah'a abes nispet etmekten de kurtulamazlar. Çünkü Allah Teala, "Onlar, imtihande kaybedecekler mi yoksa kazanacaklar mı?" şeklinde bilmediği bir hususda yarattığı kimseleri tehlikeye atmıştır.

[1153] Aslah görüşünü ve iltimasın iptalini kabul eden Mu'tezile, adâletin şekli konusunda on altı babta şaşırmıştır. Bu bablar şunlardır: [I] Azabın devam ettirilmesindeki adâlet; [II] hayvanlara eziyet edilmesindeki adâlet; [III] küfre düşeceği mâlum olan kimselere tebliğdeki adâlet; [IV] yaratılmışlar hakkındaki adâlet; [V] istitaatin verilmesindeki adâlet; [VI] iradedeki adâlet; [VII] bedeldeki adâlet; [VIII] emirdeki adâlet; [IX] çocuklara azap edilmesindeki adâlet; [X] azabın hak edilmesindeki adâlet; [XI] marifetteki adâlet; [XII] lütuftaki adâlet; [XIII] aslah konusundaki adâlet; [XIV] yaratılmış varlıkların durumlarının farklı kılınmasındaki adâlet; [XV] şeriatların neshedilmesindeki adâlet ve [XVI] nübüvvet konusundaki adâlet.

[١١٥١] وقال بعض أصحابنا معنى هذه الآية: أنه تعالى خلقهم ليأمرهم بعبادته، ولسنا نقول بهذا، لأن فيهم من لم يأمره الله تعالى قط بعبادته، كالأطفال والمجانين، فصار تخصيصًا للآية بلا برهان، والذي قلناه هو الحق الذي لا شك فيه، لأنه المشاهد المتيقن، العام لكل واحد منهم.

٥ [١١٥٢] واما ظن المعتزلة في هذه الآية فباطل يكذبه إجماعهم معنًا أن الله تعالى لم يزل يعلم أن كثيرا منهم لا يعبدونه، فكيف يجوز أن يخبر أنه خلقهم لأمر قد علم أنه لا يكون منهم إلا أن يصيروا إلى قول من يقول: إنه تعالى لا يعلم الشيء حتى يكون، فيتم كفر من لجأ إلى هذا، ولا يخلصون مع ذلك من نسبة العبث إلى الخالق تعالى إذ غرر من خلق فيما لا يدري أيعطبون فيه أم ١٠ يفوزون؟

[١١٥٣] وتحيرت المعتزلة القائلون بالأصلح، وبإبطال المحاباة في وجه العدل في ستة عشر بابًا وهي: العدل في إدامة العذاب، العدل في إيلام الحيوان، العدل في تبليغ من في المعلوم أنه يكفر، العدل في المخلوق، العدل في إعطاء الاستطاعة، العدل في الإرادة، العدل في البدل، العدل في الأمر، العدل في ١٥ عذاب الأطفال، العدل في استحقاق العذاب، العدل في المعرفة، العدل في أخلاف أحوال المخلوقين، العدل في اللطف، العدل في الأصلح، العدل في نسخ الشرائع، العدل في النبوة.

Yüce Allah'ın Küfrün ve Fasıklığın Olmasını Dileyip Dilemeyeceği İle Kafir ve Fasıktan Küfür ve Fasıklığı İrade Edip Etmeyeceği Hakkında Kelâm

[1154] Ebû Muhammed şöyle dedi: Muʻtezile, "Yüce Allah, kâfirin küfre düşmesini, fâsıkın fıska düşmesini, kendisine kötü söz söylenilmesini, peygamberlerin (a.s.) öldürülmesini dilemez." demiştir. Onlar, aziz ve celil olan Allah'ın şu âyetlerini delil getirdiler: *"Allah, kullarının inkâr etmesine razı olmaz."*[663] *"Bu, Allah'ı gazaplandıran şeylere uydukları ve O'nun hoşnut olduğu şeyleri beğenmedikleri içindir. Allah da onların amellerini boşa çıkarmıştır."*[664]

[1155] Onlar şöyle dediler: "Her kim Allah'ın irade ettiğini yaparsa, o mükâfatlandırılmış iyi kimsedir. Eğer yüce Allah kâfirin küfre düşmesini ve fâsıkın da fıska düşmesini dilemiş ise, kâfir ve fâsık Allah'ın kendilerinden istediği şeyi topluca yapmışlardır. Bundan dolayı kâfir ve fâsık, iyi ve mükâfatlandırılmış iki kimsedir."

[1156] Ehl-i Sünnet, "شاء" (şâe) ve "أراد" (erâde) lafızlarının iki manaya gelen müşterek lafızlar oldukları görüşündedir. Bunların ilki, "rıza" ve "istihsan" anlamındadır. Bu anlam, yüce Allah'tan nefyedilmiştir. Allah Teâlâ, nehyettiği her bir hususu irade etmiş ve dilemiştir. İkincisi, "şâe" ve "erâde" lafızları, yüce Allah'ın bir şeyin olmasını dilemesi ve varlığını murat etmesi manasındadır. İşte bu, ister hayır isterse şer olsun âlemdeki her bir varlık hakkında yüce Allah'tan haber verdiğimiz şeydir.

[1157] Muʻtezile, iki ve daha fazla manaya gelen müşterek lafızlarla alakalı hususlarda safsata ve incelendiğinde yavaş yavaş azalan ve araştırıldığında kusurları ortaya çıkan bir göz boyama yolunu tutmuştur. İşte bu, anlamını değiştirmek ve manasını bozmaktan başka ellerinde bir çıkar yolu bulunmayan câhillerin metodudur.

[1158] Ehl-i Sünnet şöyle dedi: "Yüce Allah'ın irade ettiği ve dilediği şeyi yapan bir kimse "muhsin" değildir. Ancak muhsin, yüce Allah'ın kendisine emrettiği ve kendisinden hoşnut olduğu şeyi yapan kimsedir."

الكلام في هل شاء الله عز وجل كون الكفر والفسق وأراده تعالى من الكافر والفاسق أم لم يشاء ذلك ولا أراد كونه.

[١١٥٤] **قال أبو محمد**: قالت المعتزلة: إن الله تعالى لم يشاء أن يكفر الكافر، ولا أن يفسق الفاسق، ولا ان يشتم تعالى، ولا أن يقتل الأنبياء عليهم الصلاة ٥ والسلام، واحتجوا بقول الله عز وجل: ﴿وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ﴾ وبقوله تعالى: ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ اتَّبَعُوا مَا أَسْخَطَ اللَّهَ وَكَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ﴾

[١١٥٥] وقالوا: من فعل ما أراد الله فهو مأجور محسن، فإن كان الله تعالى أراد أن يكفر الكافر، وأن يفسق الفاسق فقد فعلا جميعًا ما أراد الله تعالى منهما، فهمًا محسنان مأجوران.

١٠ [١١٥٦] وذهب أهل السنة: أن لفظة شاء وأراد لفظة مشتركة تقع على معنيين: أحدهما الرضى والاستحسان، فهذا منهي عن الله تعالى انه أراده، أو شاءه في كل ما نهى عنه. والثاني: أن يقال: أراد وشاء بمعنى أراد كونه وشاء وجوده، فهذا هو الذي نخبر به عنه الله عز وجل في كل موجود في العالم من خير أو شر.

[١١٥٧] فسلكت المعتزلة سبيل السفسطة في التعلق بالألفاظ المشتركة، ١٥ الواقعة على معنيين فصاعدًا والتمويه الذي يضمحل إذا فتش، ويفتضح إذا بحث عنه، وهذه سبيل الجهال الذين لا حيلة بأيدهم إلا المخرقة.

[١١٥٨] وقال أهل السنة: ليس من فعل ما أراد الله تعالى وما شاء الله، كان محسنًا، وإنما المحسن من فعل بما أمره الله تعالى به، ورضيه منه.

[1159] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlara sorar ve şöyle deriz: Lütfen bize haber veriniz! Yüce Allah, kâfiri küfürden, fâsıkı fıskından, kendisine kötü söz söyleyen bir kimseyi konuşmaktan ve bunu zihnen düşünmekten, peygamberlerden (a.s.) birini öldüren bir kimseyi öldürme (eyleminden) men etmeye kadir midir? Yoksa bütün bunlardan alıkoymaktan âciz midir?

[1160] Eğer onlar, "Yüce Allah, bunlardan herhangi birisinden men etmeye kadir değildir." derlerse, bu durumda Allah hakkında zorunlu olarak âcizlik manasını kabul etmiş olurlar. Bu ise büyük bir tutarsızlıkla birlikte açıkça küfür, Allâhü Teâlâ'nın ulûhiyyetini iptal etmek, onun zayıflık ve noksanlığına, gücünün sonluluğuna ve kudretinin sınırlılığına hükmetmektir. Çünkü onlar, yüce Allah'ın kendilerine kuvvet ve kudreti veren olduğunu kabul etmektedirler. Öyle ki bu kudret sayesinde onlar, küfre, fıska, Allah'a kötü söz söylemeye ve peygamberleri (a.s.) öldürmeye güç yetirebiliyorlar. Yüce Allah'ın onlara verdiği şeyleri onlara vermemeye muktedir olamaması mutlak anlamda muhal olan şeylerdendir. Bu, zorlanmış ve mecbur tutulmuş bir varlığın sıfatıdır.

[1161] Şâyet onlar, "Bilakis yüce Allah, bütün bunlardan men etmeye kadirdir." derlerse, bu durumda yüce Allah kâfirin ve küfrün devamını sağlayan, kâfirin küfrünü ve fâsıkın da fıskını devam ettirdiği zamanı yaratan olduğu halde, onların küfür üzere devam etmelerini murat ettiğini zorunlu olarak kabul ederler. İşte bu, bizatihi bizim görüşümüzdür: "Yüce Allah, küfrün, fıskın, kendisine kötü söz söylenmesinin ve peygamberlerin (a.s.) öldürülmesinin imkânını irade etmiştir. Ancak bunlardan herhangi birisine rızası yoktur, bilakis bunları yapana öfkelenmiş ve gazaplanmıştır.

[1162] Mu'tezile, "Şâyet Allah Teâlâ, bütün bunların olmasını irade etmişse, o zaman O irade ettiği şeylerden dolayı öfkelenen bir kimsedir." demişlerdir.

[1163] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın, olmasını irade ettiği bir fiilin fâiline öfkelendiğini kabul ederiz. Sonra bu sualin aynısını sorar ve onlara şöyle deriz: Sizler, bu durumu çirkin görüyor ve aynı zamanda Allah'ın bu fiillerden alıkoymaya kadir olduğunu kabul ediyorsunuz. Öyleyse size göre yüce Allah kabul ettiği şeyden dolayı gazaplanan, kabul ettiği ve değiştirmediği bir şeye öfkelenen, razı olmadığı bir şeyi sabit kılan bir kimsedir. İşte bu, onların bu konudaki iftiraları ve kara çalmalarıdır.

[١١٥٩] **قال أبو محمد**: ونسألهم فنقول لهم: أخبرونا، كان الله تعالى قادرًا على منع الكفار من الكفر، والفاسق من الفسق، وعلى منع من شتمه من النطق به، ومن إمراره على خاطره وعلى المنع من قتل من قتل من أنبيائه عليهم الصلاة والسلام أم كان عاجزًا عن المنع من ذلك؟

[١١٦٠] فإن قالوا: لم يكن قادرًا على المنع من شيء من ذلك، فقد أثبتوا له معنى العجز ضرورة، وهذا كفر مجرد، وإبطال لإلهيته تعالى، وقطع عليه بالضعف والنقص وتناهي القوة، وانقطاع القدرة، مع التناقض الفاحش، لأنهم مقرون أنه تعالى هو أعطاهم القوة التي بها كان الكفر والفسق، وشتمه تعالى، وقتل الأنبياء عليهم الصلاة والسلام، فمن المحال المحض أن يكون تعالى لا يقدر على ألا يعطيهم الذي أعطاهم وهذه صفة المضطر المجبر.

[١١٦١] وإن قالوا: بل هو قادر على منعهم من كل ذلك أقروا ضرورة أنه مريد لبقائهم على الكفر، وأنه المبقي للكافر وللكفر، وحالف الزمان الذي امتد فيه الكافر على كفره، والفاسق على فسقه، وهذا نفسه هو قولنا: إنه أراد كون الكفر والفسق والشتم له وقتل الأنبياء عليهم الصلاة والسلام، ولم يرض عن شيء من ذلك، بل سخطه تعالى وغضب على فاعله.

[١١٦٢] وقالت المعتزلة: إن كان الله تعالى أراد كون كل ذلك فهو إذن يغضب مما أراد.

[١١٦٣] **قال أبو محمد**: ونحن نقرأ أنه تعالى يغضب على فاعل ما أراد كونه منه، ثم نعكس عليهم هذا السؤال بعينه فنقول لهم: فاذ هذا عندكم منكر، وأنتم مقرون بأنه قادر على المنع منه فهو عندكم يغضب مما أقر، ويسخط ما يقره ولا يغيره، ويثبت ما لا يرضى، وهذا هو الذي شنعوا فيه،

Bunu defetmeye güçleri yetmez ve çirkinlik onların aleyhine dönmüştür. Çünkü onlar, kendilerine gerekli olan şeyi inkâr etmişlerdir. Zorunlu olarak biliriz ki her kim bir şeye engel olmaya kadir olduğu halde bunu yapmaz ve ona mani olmaz ise, onun olmasını irade etmiştir. Şâyet onun olmasını irade etmeseydi, elbette onu değiştirir, ona mani olur ve onu yapmayı terk ederdi.

[1164] Eğer onlar, "Yüce Allah, hakîmdir; burada hikmetinden kaynaklanan bir sırdan dolayı engellememeksizin onları serbest bırakmıştır." derlerse, onlara şöyle cevap verilir: Öyleyse Sizler, "Yüce Allah, onun olmasını irade etti. Çünkü o, hakimdir, kerimdir ve azizdir. Onun bu konuda hikmetinden kaynaklanan bir sırrı vardır." diyen bir kimsenin bu şekildeki cevabıyla ikna olun."

[1165] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bize gelince biz şöyle deriz: Şüphesiz ki yüce Allah bunların tamamının olmasını irade etti, burada herhangi bir sır da yoktur. Onun yaptıklarının hepsi hikmete uygundur ve gerçektir. Mu'tezile'nin bu şekildeki sözü, "Bizim açımızdan ve bizim aramızda çirkin olan şeyler, yüce Allah açısından da çirkindir." şeklindeki fâsid mukaddimelerini yıkmaktadır.

[1166] Akıl sahibi kimse bilir ki; bizden bir kimse düşmanını, dostuna ve en sevdiği kişiye karşı elleri serbest bir şekilde bıraksa ve düşmanı, dostunu öldürse, ona azap etse, dövüp hakaret etse veya kölesine ve cariyesine karşı onu serbest bıraksa ve o isteyerek veya zorla fücûr işlese ve efendi de orda hazır olup her şeyi görüp işitse ve bunu engellemeye kâdir olduğu halde bunu yapmasa; aksine onları terketmekle yetinmeyip düşmanına bu işlerde destek olsa, ona yardımcı olacak aletleri verse ve onu sürekli desteklese o kişi hikmet sahibi ve hilm sahibi değildir; aksine abesle iştiğal eden, haksızlık yapan, zulmeden bir kişidir. Böylece tutarsız esaslarına göre Mu'tezilenin yüce Allah hakkındabütün bunlarla hüküm vermeleri gerekir. Çünkü onlar, yüce Allah'ın bunların tamamını yaptığını kabul etmektedirler. Ancak böyle bir ilzam bizim için gerekli değildir. Çünkü biz, "Yüce Allah, dilediğini yapar, zikrettiğimiz hususlardan ve bunların dışındakilerden yaptığı şeylerin tamamı Onun açısından hikmet, adâlet ve hakikattir.

ولا يقدرون على دفعه، والشناعة عليهم راجعة لأنهم أنكروا ما لزمهم وبالضرورة ندري أن من قدر على المنع من شيء فلم يفعل، ولا منع منه فقد أراد وجود كونه، ولو لم يرد كونه لغيره، ولمنع منه، ولما تركه بفعل.

[١١٦٤] فإن قالوا: إنه حكيم، وخلاهم دون منع لسر من الحكمة له في ذلك. قيل لهم: فاقنعوا بمثل هذا الجواب ممن قال لكم: أنه أراد كونه لأنه حكيم كريم عزيز، وله في ذلك سر من الحكمة.

[١١٦٥] **قال أبو محمد**: وأما نحن فنقول: إنه تعالى أراد كون كل ذلك، ولا سر هاهنا، وأن كل ما فعل فهو حكمة وحق. وأن قولهم هذا هادم لمقدمتهم الفاسدة أنه يقبح من الباري تعالى ما يقبح منا، وفيما بيننا.

[١١٦٦] وما علم قط ذو عقل أن عن خلى من عدوه منطلق اليد على وليه، وأحب الناس إليه يقتله ويعذبه ويلطمه، ويهينه ويتركه ينطلق على عبيده، وإمائه يفجر بهم وبهن طوعًا وكرهًا والسيد حاضر يرى ويسمع، وهو قادر على المنع من ذلك فلا يفعل بل لا يقنع بتركهم إلا حتى يعطي عدوه القوة على كل ذلك، والآلات المعينة له، ويمده بالقوى شيئًا بعد شيء فليس حكيمًا، ولا حليمًا، ولكنه عابث ظالم، جائر، فيلزمهم على أصلهم الفاسد أن يحكموا على الله تعالى بكل هذا لأنهم معترفون بأنه تعالى فعل كل هذا وهذا لا يلزمنا لأننا نقول: إن الله تعالى يفعل ما يشاء، وإن كل ما فعل مما ذكرنا وغيره فهو كله منه تعالى حكمة، وحق، وعدل.

Onlar yaptıklarından dolayı sorumlu tutuldukları halde yüce Allah yaptığı şeylerden dolayı sorumlu tutulamaz." deriz. Böylece onların "Şüphesiz yüce Allah küfrün veya fıskın ya da kendisine yönelik kötü söz söylenmesini ve peygamberlerin (a.s.) öldürülmesini murat etmemiştir. Şâyet bunun olmasını murat etmemiş olsa idi -tıpkı olmasını murat etmediği her şeyin olmasına mani olduğu gibi- elbette bundan men ederdi." şeklindeki sözleri, görünen hadiselerin zorunlu şahitliğiyle bâtıl olmuştur.

[1167] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bütün bu tartışmalara, ümmetin üzerinde icmâ ettiği "Allah'ın dilediği olmuş, dilemediği de olmamıştır." şeklinde söz yeterlidir. Genel olarak bu söz şunu gerekli kılmaktadır: "Yüce Allah -her ne olursa olsun- âlemde olan ya da olacak olan şeylerin tamamını dilemiştir, olmayan ya da olmayacak olan şeyleri de dilememiştir." Yüce Allah, tevile ve yoruma gerek kalmaksızın bunların tamamının olmasını irade ettiğini açıkça ifade etmiştir. Aşağıdaki âyet yüce Allah'ın bu manadaki sözlerindendir: *"Özellikle sizden doğru yolda gitmek isteyenler için. Âlemlerin rabbi olan Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz!"*[665] Böylece yüce Allah, bir kimsenin kendisine kulluk etmede doğru yolda gitmeyi (istikamet) dilemesinin ancak Allah'ın onun istikametini dilemesi ile mümkün olacağını apaçık bir âyet ile ifade etmiştir. Şâyet Mu'tezile'nin "Yüce Allah her mükellefin doğru yolda gitmesini (istikamet üzere olmasını) dilemiştir." şeklindeki görüşü doğru olsa idi, bu durumda her mükellef Kur'ân'ın ifadesiyle istikamet üzere olurdu. Çünkü onlara göre yüce Allah bunu dilemiştir. Bu, yüce Allah'a yönelik apaçık bir yalanlamadır. Bunun bir benzerinden Allah'a sığınırız.

[1168] Böylece hiçbir şüphe dâhil olmaksızın yakînî bir şekilde ortaya çıkmıştır ki, yüce Allah -Kur'ân'ın ifadesiyle- onlardan istikametin zıddını dilemiş, onların doğru yolda gitmelerini dilememiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Biz cehennemin işlerine bakmakla yalnız melekleri görevlendirmişizdir. Onların sayısını da inkâr edenler için sadece bir imtihan vesilesi yaptık ki böylelikle kendilerine kitap verilenler kesin bilgi edinsinler, inananların imanı artsın; kendilerine kitap verilenler ve müminler şüpheye düşmesinler; kalplerinde hastalık bulunanlar ve inkârcılar da, "Allah bu sayı misaliyle ne demek istemiş olabilir?" desinler. İşte Allah böylece dilediğini sapkınlıkta bırakır, dilediğine de doğru yolu gösterir."*[666]

لا يسأل عما يفعل وهم يسألون. فبطل بضرورة المشاهدة قولهم: إن الله تعالى لم يرد كون الكفر، أو كون الفسق، أو كون شتمه تعالى، وقتل أنبيائه عليهم الصلاة والسلام، ولو لم يرد كونه لمنع من ذلك كما منع من كون كل ما لم يرد أن يكون.

٥ [١١٦٧] **قال أبو محمد**: ويكفى من هذا كله اجتماع الأمة على قول ما شاء الله كان وما لم يشأ لم يكن. فهذا على عمومه موجب أن كل ما في العالم كان أو يكون أي شيء كان فقد شاءه الله تعالى، وكل ما لم يكن ولا يكون فلم يشأه الله تعالى؟ وقد نص الله تعالى نصًا لا يحتمل تأويلًا على أنه تعالى أراد كون كل ذلك، فمن ذلك قوله تعالى: ﴿لِمَن شَاءَ مِنكُمْ أَن يَسْتَقِيمَ ۝ وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَن ١٠ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾ فنص تعالى نصًا جليًا على أنه لا يشاء أحد استقامة على طاعته تعالى إلا أن شاء الله تعالى أن يستقيم، فلو صح قول المعتزلة: إن الله تعالى شاء أن يستقيم كل ملكف لكان بنص القرآن كل مكلف مستقيم، لأن الله تعالى عندهم قد شاء ذلك، وهذا تكذيب مجرد لله تعالى، نعوذ بالله من مثله.

[١١٦٨] فصح يقينًا، لا مدخل للشك في صحته أنه تعالى شاء خلاف ١٥ الاستقامة منهم، ولم يشأ أن يستقيموا بنص القرآن، وقال تعالى: ﴿وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِّلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَيَزْدَادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا وَلَا يَرْتَابَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَٰذَا مَثَلًا كَذَٰلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ﴾

[1169] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyet, yüce Allah'ın cehennem meleklerinin sayısını, inkâr edenler ve "*Allah bu sayı misaliyle ne demek istemiş olabilir?*" diyenler için bir imtihan kıldığı hususunda açık bir ifadedir. Böylece yüce Allah, inkârcıları denemeyi, onları dalâlete düşürmeyi ve onlarında sapkınlığa düştüğünü irade ettiğini haber vermiştir. Yine yüce Allah, kâfirlerin dalâletini istemiş ve buna hükmetmiştir. Tıpkı inananların doğru yola ulaşmasını isteyip bunu irade etmesi gibi. Nitekim yüce Allah, *"Eğer biz onu başka dilde bir Kur'ân yapsaydık onlar mutlaka, "Onun âyetleri genişçe açıklanmalı değil miydi? Başka dilde bir kitap ve Arap bir peygamber öyle mi?" derlerdi. De ki: "O, inananlar için bir hidayet ve şifâdır. İnanmayanların kulaklarında bir ağırlık vardır ve Kur'ân onlara kapalı ve anlaşılmaz gelir."*[667] şeklinde buyurmuştur.

[1170] Ebû Muhammed şöyle dedi: Böylece yüce Allah, Kur'ân'ı inananlara bir hidayet, kâfirlere de bir körlük (kapalı ve anlaşılmaz) olsun diye indirdiğini ifade etmiştir. Bizler kesin olarak biliriz ki; yüce Allah Kur'ân'ı indirdiğinde onun "inananlara bir hidayet, kâfirlere de bir körlük (kapalı ve anlaşılmaz)" olmasını dilediği gibi, *"Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekûn iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mümin olsunlar diye, insanları zorlayacaksın? Allah'ın izni olmadıkça, hiçbir kimse iman edemez. Allah, azabı akıllarını (güzelce) kullanmayanlara verir."* [668] şeklinde de buyurmuştur. Aynı şekilde bütün âyetler birbirleriyle bağlantılıdır. Böylece yüce Allah, şâyet dilemiş olsa idi yeryüzünün meskunları olan insanlar ve cinlerin hepsinin iman edeceklerini ifade etmiştir. âyette geçen "lev" lafzı, -bize anlatmak için yüce Allah'ın kendisiyle bize hitap ettiği- Arap dilinde başkasını men etmek için belli bir şeyi engellemeye delâlet eden bir harftir.

[1171] Netice olarak yüce Allah'ın, yeryüzünde bulunanların tamamının iman etmesini dilemediği hususu kesin olarak ortaya çıkmıştır. Bu konuda bir şüphe olmayınca biz yüce Allah'ın onlardan imanın zıddını -ki bu da küfür ve fısktır- dilediğini kesin olarak biliriz. Mu'tezile'nin görüşüne göre şâyet Allah Teâlâ iman konusunda kâfirlere izin verse idi, elbette yeryüzünde bulunanların tamamı iman ederdi.

[١١٦٩] **قال أبو محمد**: وهذه الآية غاية في البيان في أن الله تعالى جعل عدة ملائكة النار فتنة للذين كفروا، وليقولوا: ماذا أراد الله بهذا مثلًا، فأخبر تعالى: أراد أن يفتن الذين كفروا، وأن يضلهم فيضلوا، وأنه تعالى قصد إضلالهم وحكم بذلك كما قصد هدى المؤمنين وأراده، وكذلك قال تعالى: ﴿وَلَوْ جَعَلْنَاهُ
٥ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَّقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءٌ وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى﴾

[١١٧٠] **قال أبو محمد**: فنص تعالى على أنه أنزل القرآن هدى للمؤمنين، وعمي للكفار، وبيقين ندري أنه تعالى إذا نزل القرآن أراد أن يقول كما قال تعالى: عمي للكفار وهدى للمؤمنين. وقال تعالى: ﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَن فِي
١٠ الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ۝ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَن تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ﴾ هكذا هي الآية كلها موصولة بعضها ببعض فنص تعالى على أنه لو شاء لآمن الناس والجن، وهم أهل الأرض كلهم، ولو في لغة العرب التي بها خاطبنا الله عز وجل ليفهمنا حرف يدل على امتناع الشيء لامتناع غيره.

١٥ [١١٧١] فصح يقينًا أن الله تعالى لم يشأ أن يؤمن كل من في الأرض، وإذ لا شك في ذلك فباليقين ندري أنه شاء منهم خلاف الإيمان وهو الكفر والفسق لا بد، ولو كان الله تعالى أذن للكافرين في الإيمان على قول المعتزلة لكان كل من في الأرض قد آمن،

Çünkü yüce Allah inanan bir kimsenin ancak kendi izni ile iman edeceğini açıklamıştır. İşte bu, Mu'tezile açısından onları açık bir şekilde yalanlayan bir durumdur. Böylece Mu'tezilenin yalan söylediği ve yüce Allah'ın doğru söylediği ortaya çıkmıştır. Yine yüce Allah kâfir olarak ölen bir kimsenin iman etmesine elbette izin vermez. Bunu görmeyen bir kimsenin elbette kalbi kör edilir. Yüce Allah'ın hidayet açısından kalbini kör ettiği bir kimsenin kalbi nasıl olur da kör edilmez? Biz, yüce Allah'ın *"Allah'ın izni olmadıkça, hiçbir kimse iman edemez."*[669] şeklindeki sözünün hak olduğunu yakînî olarak biliriz. Yüce Allah, her kime iman konusunda izin vermemiş ise, onun iman etmesini dilememiştir. Ve Allah birisinin iman etmesini dilememiş ise bu durumda şüphesiz onun kâfir olmasını dilemiştir. Bundan asla kaçınılamaz. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"(Biz onların kalplerini ve gözlerini ters döndürürüz de ilkin ona iman etmedikleri gibi mûcize geldikten sonra da inanmazlar) ve yine onları azgınlıkları içinde bırakırız da bocalar dururlar. Biz onlara melekleri de indirseydik, kendileriyle ölüler de konuşsaydı ve her şeyi karşılarında (hakikatin şahitleri olarak) toplasaydık, Allah dilemedikçe yine de iman edecek değillerdi..."*[670]

[1172] Böylece yüce Allah, âyet (mûcize) ve uyarıların -ki bunlar elçilerdir- bir anlam ifade etmediğini, yüce Allah'ın iman etmesini dilediği kimseler hâriç bunlardan herhangi birisinin inanmayacağını çok açık bir şekilde beyan emiştir. Netice olarak sadece yüce Allah'ın inanmasını dilediği kimsenin iman edeceği ve yine sadece küfre düşmesini dilediği kimsenin de kâfir olacağı hususu yakînen ortaya çıkmış oldu.

[1173] Yüce Allah, Yûsuf peygamberden (a.s.) hikaye ederek şöyle buyurmuştur: *"(Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni dâvet ettiği şeyden daha sevimlidir.) Onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan, onlara meyleder ve câhillerden olurum" dedi. Rabbi, onun duasını kabul etti ve kadınların tuzaklarını ondan uzaklaştırdı."*[671] Böylece zorunlu olarak biliriz ki yüce Allah, -rahmetinin bir ifadesi olarak günaha meyletmeyen ve câhil olmayan kimselerden uzaklaştırdığı- bu tuzağı günaha meyleden ve câhil olan kimselerden uzaklaştırmamıştır.

لأنه تعالى قد نص على أنه لا يؤمن أحد إلا بإذنه، وهذا أمر من المعتزلة يكذبه العيان، فصح أن المعتزلة كذبت، وأن الله تعالى صدق، وأنه لم يأذن قط لمن مات كافرًا في الإيمان، وأن من عمي عن هذه لأعمى القلب، وكيف لا يكون أعمى القلب، من أعمى الله قلبه عن الهدى، وبالضرورة ندري أن قول الله تعالى: ﴿وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَن تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ حق، وإن من لم يأذن الله تعالى له في الإيمان فإنه تعالى لم يشأ أن يؤمن، وإذا لم يشأ أن يؤمن فبلا شك أنه تعالى شاء أن يكفر، هذا ما لا انفكاك منه وقال تعالى: ﴿وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ۞ وَلَوْ أَنَّنَا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتَى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَّا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ﴾.

[١١٧٢] فبين تعالى أتم بيان على أن الآيات لا تغني شيئًا ولا النذر، وهم الرسل، وإنه لا يؤمن شيء من ذلك إلا من شاء الله عز وجل أن يؤمن فصح يقينًا أنه لا يؤمن إلا من شاء الله إيمانه، ولا يكفر إلا من شاء الله كفره.

[١١٧٣] فقال تعالى حاكيًا عن يوسف عليه السلام أنه قال: ﴿وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُن مِّنَ الْجَاهِلِينَ ۞ فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ﴾ فبالضرورة نعلم: أن من صبا وجهل فإن الله تعالى لم يصرف عنه الكيد الذي صرفه برحمته عمن لم يصب ولم يجهل،

Zira yüce Allah, bu tuzağı bazı kullarından uzaklaştırmış, bazılarından ise uzaklaştırmamıştır. Böylece yüce Allah, günaha meyleden ve câhil olan kimselerin dalâlete düşmelerini irade etmiştir. Nitekim o şöyle buyurmuştur: *"...Kur'ân'ı anlamamaları için kalpleri üzerine perdeler (gereriz), kulaklarına ağırlık koyarız."*[672] Dolayısıyla nasıl olur böyle bir şey! Zira yüce Allah, Kur'ân'ı anlamasınlar diye kâfirlerin kalpleri üzerine perdeler gerdiğini ve kulaklarına ağırlıklar koyduğunu ifade etmiştir. Acaba o, kâfirlerin Kur'ân'ı anlamasını mı dilemiştir? Yoksa onu anlamamalarını mı dilemiştir?

[1174] "Yüce Allah, yapmayı irade etmediği, olmasını istemediği ve yaratmayı dilemediği bir şeyi yapmıştır." şeklinde yüce Allah'ın haber vermesi bir kimsenin aklında nasıl mümkün olabilir? Bu, bir tutam aklı olan bir kimsenin aklında teşekkül etmeyecek bir akıl tutulmasıdır. Böylece yüce Allah'ın kâfirlerin kulaklarında ağırlık olmasını ve kalpleri üzerine de örtü gerilmesini dilediği yakînen ortaya çıkmıştır.

[1175] Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Allah dileseydi, sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir."*[673] Böylece yüce Allah, bizleri tek bir ümmet kılmayı dilemediğini açıklamıştır. Fakat O, bir kavmi dalâlete düşürmeyi bir diğerini de doğru yola ulaştırmayı dilemiştir. Böylece yüce Allah'ın dalâlete düşen bir kimseyi sapkınlığa düşürmeyi dilediği hususu kesin olarak ortaya çıkmış oldu. Nitekim yüce Allah bir topluluğu överek ve onların sözlerinde doğru olduklarını tasdik ederek şöyle buyurmuştur: *"Allah, bizi sizin dininizden kurtardıktan sonra eğer ona dönersek mutlaka Allah'a karşı yalan uydurmuş oluruz. Rabbimiz Allah'ın dilemesi olmadıkça, sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir."*[674] Böylece peygamberler (a.s.) ve onların tabileri, şanı yüce Allah'ın doğru olduğuna şahitlik ettiği doğru bir söz söylemişlerdir. O da şudur: Şüphesiz ki onlar, yüce Allah'ın kâfirleri küfürden kurtarmadığı halde kendilerini küfürden kurtarması sebebiyle bundan kurtulmuşlar ve eğer yüce Allah onların küfre dönmesini dilese idi elbette küfre döneceklerdi. Neticede kesin olarak ortaya çıkmıştır ki yüce Allah küfre dönen kimseler hakkında bunu dilemiştir.

وإذ صرفه تعالى عن بعض ولم يصرفه عن بعض فقد أراد تعالى إضلال من صبا وجهل. وقال تعالى: ﴿وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا﴾ فليت شعري إذ قال تعالى: إنه جعل قلوب الكافرين في أكنة أن يفقهوا القرآن، وجعل الوقر في آذانهم، أتراه أراد أن يفقهوه، أو أراد ألا يفقهوه؟

٥ [١١٧٤] وكيف يسوغ في عقل أحد أن يخبر تعالى: أنه فعل عز وجل شيئًا لم يرد أن يفعله ولا أراد كونه، ولا شاء إيجاده، وهذا تخليط لا يتشكل في عقل كل ذي مسكة من عقل فصح يقينًا أن الله تعالى أراد كون الوقر في آذانهم، وكون الأكنة على قلوبهم.

[١١٧٥] وقال تعالى: ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَٰكِن يُضِلُّ مَن ١٠ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ﴾ فنص تعالى على أنه لم يرد أن يجعلنا أمة واحدة، ولكن شاء أن يضل قومًا ويهدي قومًا، فصح يقينًا أنه تعالى، شاء إضلال من ضل وقال تعالى: مثنيًا على قوم، ومصدقًا لهم في قولهم: ﴿قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُم بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَا أَن نَّعُودَ فِيهَا إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّنَا﴾ فقال النبيون عليهم الصلاة والسلام واتباعهم قول الحق الذي شهد الله عز وجل ١٥ بتصديقه أنهم إنما خلصوا من الكفر بأن الله تعالى نجاهم منه، ولم ينج الكافرين منه، وأن الله تعالى إن شاء ان يعودوا في الكفر عادوا فيه فصح يقينًا أنه تعالى شاء ذلك ممن عاد في الكفر.

[1176] Mu'tezile bu âyet hakkında şunları söylemiştir: Bu âyetin manası, ancak yüce Allah'ın bizlere haceru'l-esved ve Kâbe'ye saygı göstermemizi emretmesi gibi, putlara saygı göstermeyi bizlere emretmesidir.

[1177] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, fesadın en uç noktasıdır. Çünkü yüce Allah bize bunu emretse idi, o zaman bu küfür dininden dönmek olmazdı. Bilakis bu iman üzere sebat etmek ve imanda ziyadeleşmek olurdu. Yüce Allah, *"Onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah Teâlâ da onlar için hastalığı artırmıştır."*[675] şeklinde buyurmuştur. Nasıl böyle bir şey olur! Çünkü Allah onların hastalığını artırmıştır. Acaba O, onların kalplerindeki hastalığı -ki o da şüphe ve küfür hastalığıdır- artırma bakımından yaptığını irade etmemiş ve dilememiş midir? Yüce Allah, yapmayı irade et**me**diği bir şeyi nasıl olur da yapar? Bu, ancak bu sözü dile getiren kimse açısından açık bir küfür değil midir? Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Eğer Allah dileseydi, bunların arkasından gelen (millet)ler, kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ayrılığa düştüler. Onlardan inananlar da vardı, inkâr edenler de. Yine Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Lâkin Allah dilediğini yapar."*[676] Böylece yüce Allah, dilemesi durumunda birbirlerini öldürmeyeceklerini açıklamıştır. Dolayısıyla birbirlerini öldürmelerini irade ettiği ve dilediği zorunlu olarak gerekli olmuştur. Savaşanların birbirlerini öldürmeleri ise şüphesiz dalâlettir. Yüce Allah -Kur'ân'ın ifadesiyle- dalâletin olmasını ve varlığını dilemiştir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah, kimin azaba uğramasını (fitneye düşmesini) istemişse artık sen onun için asla Allah'a karşı bir şey yapamazsın."*[677]

[1178] Böylece yüce Allah, fitneye düşenlerin -ki onlar kâfirlerdir- fitneye ve küfre düşmelerini irade ettiğini ve Allah Elçisinin (s.a.) onların küfürleri hususunda Allah'a karşı hiçbir şeye malik olmadığını açıklamıştır. İşte bu, kâfirlerde küfrün olmasını yüce Allah'ın irade ettiğinin beyanıdır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemeyi istemediği kimselerdir. Onlara dünyada bir rüsvaylık, âhirette ise yine onlara büyük bir azap vardır."*[678]

[١١٧٦] وقد قالت المعتزلة في هذه الآية: معنى هذا إلا أن يأمرنا الله بتعظيم الأصنام كما أمرنا بتعظيم الحجر الأسود والكعبة.

[١١٧٧] **قال أبو محمد**: وهذا في غاية الفساد، لأن الله تعالى لو أمرنا بذلك لم يكن عودًا في ملة الكفر بل كان يكون ثابتًا على الإيمان، وتزايدًا فيه. وقال تعالى: ﴿فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا﴾ فليت شعري إذ زادهم الله مرضًا أتراه لم يشأ، ولا أراد ما فعل من زيادة المرض في قلوبهم، وهو الشك والكفر؟ وكيف يفعل الله مالا يريد أن يفعل؟ وهل هذا إلا إلحاد مجرد ممن قاله؟ وقال تعالى: ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِن بَعْدِهِم مِّن بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلَٰكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُم مَّنْ آمَنَ وَمِنْهُم مَّن كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ﴾ فنص تعالى على أنه لو شاء لم يقتتلوا، فوجب ضرورة أنه شاء وأراد أن يقتتلوا وفي اقتتال المقتتلين ضلال بلا شك، فقد شاء الله تعالى كون الضلال، ووجوده بنص كلامه تعالى، وقال عز وجل: ﴿وَمَن يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَن تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا﴾

[١١٧٨] فنص تعالى على أنه أراد فتنة المفتتنين، وهم الكفار، وكفرهم الذين لم يملك لهم رسول الله صلى الله عليه وسلم من الله شيئًا، فهذا نص على أن الله تعالى أراد كون الكفر من الكفار. وقال تعالى: ﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَن يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

[1179] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu âyet, yüce Allah'ın onların kalplerini temizlemeyi istemediği hususunda net bir açıklamadır. Biz, zorunlu olarak biliyoruz ki yüce Allah her kimin kalbini temizlemeyi murat etmemiş ise, onun dininin fesada uğramasını murat etmiştir; bu da kalp temizliğinin zıddıdır.

[1180] Yüce Allah, *"Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzere toplardı."*[679] buyurmuştur. Bu âyet, yüce Allah'ın topyekûn herkesin doğru yola iletilmesini dilemediğine dair açık bir beyandır. Şu halde Allah onların hidayetini dilemediğine göre hidayetin zıddı olan küfürde olmalarını dilemiştir. Allah şöyle buyurmuştur: *"Eğer dileseydik, herkese hidayetini verirdik. Fakat benim, "Andolsun, cehennemi hem cinlerden hem de insanlardan dolduracağım" sözüm gerçekleşecektir."*[680]

[1181] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yukarıdaki âyet, yüce Allah'ın kâfirlerin hidayetini dilemediğine dair açık bir beyandır. Onların kaçınılmaz bir şekilde küfre düşecekleri ve böylece cehennem ehli olacakları şeklindeki sözü gerçekleşmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Allah, kimi dilerse onu şaşırtır. Kimi de dilerse onu dosdoğru yol üzere kılar.*"[681] Böylece yüce Allah, sapkınlığa düşürdüğü kimsenin sapmasını, dosdoğru yol üzere kıldığı kimsenin de hidayete ulaşmasını dilediğini haber vermiştir. Şüphesiz onlar (müminler), Allah'ın dosdoğru yol üzere kılmadığı, fitneye düşmelerini istediği, kalplerini temizlemediği ve böylece cehennem ehlinden olmalarını dilediği (kâfir) kimselerin dışındadırlar. Bundan Allah'a sığınırız.

[1182] Yüce Allah, İbrâhim peygamberden (a.s.) hikâye ederek buyurmuştur ki: "*Andolsun ki, eğer bana Rabbim hidâyet etmemiş olsaydı, elbette ben dalâlete düşenler gürûhundan olacaktım*"[682] Böylece Allah'ın dostu olan İbrâhim (a.s.), Allah'ın doğru yola ulaştırmadığı bir kimsenin sapkınlığa düşeceğine şahitlik etmiştir. Her kim dalâlete düşmüş ise şanı yüce Allah ona hidayet etmemiştir. Yüce Allah, hidayete erdirmeye kadir olduğu halde her kime hidayet etmemiş ise onu dalâlete düşürmeyi ve onun sapıtmasını dilemiştir ve ona hidayete ermesini dilememiştir.

[١١٧٩] **قال أبو محمد**: وهذا غاية البيان في أنه تعالى لم يرد أن يطهر قلوبهم وبالضرورة ندري أن من لم يرد الله أن يطهر قلبه فقد أراد فساد دينه الذي هو ضد طهارة القلب.

[١١٨٠] وقال تعالى: ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ﴾ وهذا غاية البيان في أن الله تعالى لم يرد هدى الجميع، وإذا لم يرد هداهم فقد أراد كون كفرهم الذي هو ضد الهدى، وقال تعالى: ﴿وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا وَلَٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾

[١١٨١] **قال أبو محمد**: هذا غاية البيان في أنه تعالى لم يشأ هدى الكفار لكن حق قوله بأنهم لا بد من أن يكفروا فيكونوا من أهل جهنم. وقال تعالى: ﴿مَن يَشَإِ اللَّهُ يُضْلِلْهُ وَمَن يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ﴾ فأخبر تعالى أنه شاء أن يضل من أضله، وشاء أن يهدي من جعله على صراط مستقيم، وهم بلا شك غير الذين لم يجعلهم على صراط مستقيم، وأراد فتنتهم وألا يطهر قلوبهم، وأن يكونوا من أصحاب النار، نعوذ بالله من ذلك.

[١١٨٢] وقال تعالى حاكيًا عن إبراهيم عليه الصلاة والسلام أنه قال: ﴿لَئِن لَّمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ﴾ فشهد الخليل عليه السلام أن من لم يهده الله تعالى ضل، وصح أن من ضل فلم يهده الله عز وجل، ومن لم يهده الله وهو قادر على هداه فقد أراد ضلاله وإضلاله، ولم يرد هداه.

[1183] Yine yüce Allah, *"Allah dileseydi ortak koşmazlardı."*[683] buyurmuştur. Böylece bu konuda hiçbir problem olmaksızın kesin olarak sahîh olmuştur ki yüce Allah onların şirke düşmelerini dilemiştir. Zira Allah, onların ortak koşmamalarını dilese idi ortak koşmazlardı. Allah Teâlâ, *"(İşte böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık.) Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı laflar fısıldarlar. Rabbin dileseydi, bunu yapamazlardı."*[684] buyurmuştur. Bu âyet, onların bunu yapmalarını yüce Allah'ın dilediğini göstermektedir. Zira yüce Allah onların bunu yapmamalarını dilese idi bunu yapmayacaklarını haber vermiştir.

[1184] Allah Teâlâ yine şöyle buyurmuştur: *"Yine bunun gibi, Allah'a ortak koşanların çoğuna, koştukları ortaklar, çocuklarını öldürmelerini güzel gösterdi ki; onları helâke sürüklesinler ve dinlerini karıştırıp onları yanıltsınlar. Eğer Rabbin dileseydi, bunu yapamazlardı."*[685] Böylece yüce Allah şunu açıklamıştır: Onlardan bazılarının diğerlerine aldatmak için yaldızlı laflar fısıldamalarını Allah dilemese idi bunu fısıldamazlardı. Yine onların birbirlerinin dinlerini karıştırmamalarını ve çocuklarını öldürmemelerini dilese idi, elbette dinlerini karıştırmaz ve çocuklarını öldürmezlerdi. Böylece Allah Teâlâ'nın dinini karıştıran bir kimsenin dinini karıştırmasını dilediği, onların kendi çocuklarını öldürmelerinive birbirlerine aldatmak için yaldızlı laflar fısıldamalarını irade ettiği zorunlu olarak ortaya çıkmıştır.

[1185] Yüce Allah *"Eğer Allah dileseydi, onları size musallat kılardı."*[686] buyurmuştur. Böylece yüce Allah'ın kâfirleri peygamberlerden ve sâlih kullardan öldürdükleri kimselere musallat kıldığı hususu kesin olarak ortaya çıkmış oldu.

[1186] Yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır."*[687] Allah, bir kavmin hidayetini murat ederse onları hidayete ulaştıracağını ve göğüslerini İslâm'a açacağını; başkalarının dalâletini dilerse göğüslerini daraltmak ve sanki göğe çıkıyormuşçasına sıkıştırmak suretiyle onları dalâlete sevk edeceğini ve onların da küfre düşeceğini açıklamıştır.

[١١٨٣] وقال تعالى: ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا﴾ فصح يقينًا لا إشكال فيه أن الله تعالى شاء أن يشركوا إذ نص على أنه لو شاء ألا يشركوا ما أشركوا. أو قال تعالى: ﴿يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ﴾ وهذا نص على أنه تعالى شاء أن يفعلوه، إذ أخبر أنه لو شاء ألا يفعلوه ما فعلوه.

٥ [١١٨٤] وقال تعالى: ﴿وَكَذَٰلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ﴾ فنص تعالى على أنه لو لم يشأ أن يوحي بعضهم إلى بعض زخرف القول غرورًا ما أوحوه ولو شاء ألا يلبس بعضهم دين بعض، وألا يقتلوا اولادهم ما لبس عليهم دينهم، ولا قتلوا اولادهم، فصح ضرورة أنه تعالى شاء أن يلبس دين من التبس دينه

١٠ وأراد كون قتلهم أولادهم، وأن يوحي بعضهم إلى بعض زخرف القول غرورًا،

[١١٨٥] وقال تعالى: ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ﴾ فصح يقينًا: أنه تعالى سلط أيدي الكفار على من قتلوه من الأنبياء والصالحين.

[١١٨٦] وقال تعالى: ﴿فَمَن يُرِدِ اللَّهُ أَن يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَن يُرِدْ أَن يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ﴾ فنص على أنه يريد

١٥ هدى قوم فيهديهم، ويشرح صدورهم للإيمان، ويريد ضلال آخرين فيضلهم بأن يضيق صدورهم، ويحرجها فكأنهم كلفوا الصعود إلى السماء فيكفروا.

[1187] Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Sabret! Senin sabrın ancak Allah'ın yardımı iledir."*[688] Bu şekilde yüce Allah, sabreden bir kimsenin sabrının ancak O'nun yardımıyla olduğunu açıklamıştır. Böylece her kim sabrederse, yüce Allah'ın ona sabır verdiği ve her kim sabretmezse ona da sabrı vermediği anlaşılmaktadır.

[1188] Yine yüce Allah *"birbirinizle çekişmeyin."*[689] buyurmuş ve bizi ihtilaftan nehyetmiş, ayrıca şöyle buyurmuştur: *"Rabbin dileseydi, insanları (aynı inanca bağlı) tek bir ümmet yapardı. Fakat Rabbinin merhamet ettikleri müstesna, onlar ihtilafa devam edeceklerdir. Zaten onları bunun için yarattı."*[690] Böylece yüce Allah, kendilerine merhamet ettiği kimseler hâriç onları ihtilaf etsinler diye yarattığını, şâyet dilese idi ihtilaf etmeyeceklerini açıklamıştır. Allah'ın onları nehyettiği şey olan ihtilaf için yarattığı ve onlardan ihtilafın meydana gelmesini irade ettiği hususu kesin olarak ortaya çıkmıştır.

[1189] Yine yüce Allah; *"Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin."*[691] şeklinde buyurmuş ve şöyle demiştir: *(Sizi cezalandırmak için) üzerinize, pek güçlü olan birtakım kullarımızı gönderdik. Onlar evlerinizin arasına kadar sokuldular. Bu, herhâlde yerine gelmesi gereken bir va'd idi. Sonra onlara karşı size tekrar egemenlik verdik. Mallar ve çocuklarla sizi güçlendirdik; sayınızı daha da çoğalttık. İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz, kötülük yaparsanız yine kendinize yapmış olursunuz. İkinci bozgunculuğun zamanı gelince, yüzünüzü kara etsinler, daha önce girdikleri gibi yine mescide (Beyt-i Makdis'e) girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi yerle bir etsinler diye (üzerinize yine düşmanlarınızı gönderdik.)"*[692] Böylece yüce Allah, hükümranlık konusunda kâfirleri yönlendirdiğini ve müminleri de alı koyduğunu, mescide giren bu kimseleri gönderdiğini ve onların da Allah'ı öfkelendirecek bir şekilde oraya girdiklerini açıklamış ve böylece Yüce Allah'ın bütün bunları yarattığı ve bunların olmasını irade ettiği hususu kesin olarak ortaya çıkmıştır.

[١١٨٧] وقال تعالى: ﴿وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ﴾ فنص تعالى على أن من صبر فصبره ليس إلا بالله فصح أن من صبر فإن الله أتاه الصبر، ومن لم يصبر فان الله عزوجل لم يؤته الصبر.

[١١٨٨] وقال تعالى: ﴿وَلَا تَنَازَعُوا﴾ فنهانا عن الاختلاف. وقال تعالى: ﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ ۞ إِلَّا مَن رَّحِمَ رَبُّكَ وَلِذَٰلِكَ خَلَقَهُمْ﴾ فنص تعالى أنه خلقهم للاختلاف إلا من رحم الله منهم، ولو شاء لم يختلفوا فصح يقينًا أن الله خلقهم لما نهاهم عنه من الاختلاف، وأراد كون الاختلاف منهم.

[١١٨٩] وقال عز وجل: ﴿تُؤْتِي الْمُلْكَ مَن تَشَاءُ وَتَنزِعُ الْمُلْكَ مِمَّن تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَن تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَن تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ وقال تعالى: ﴿بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَّنَا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ وَعْدًا مَّفْعُولًا﴾ إلى قوله تعالى: ﴿وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾ فنص تعالى على أنه أغرى الكفار وسلب المؤمنين في الملك، وأنه بعث أولئك الذين دخلوا المسجد، ودخوله مسخط لله تعالى بلاشك. فصح يقينًا أنه تعالى خلق كل ذلك وأراد كونه.

[1190] Allah Teâlâ, *"Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrâhim ile tartışanı görmedin mi?"*[693] diye buyurmuştur. Bu âyet, yüce Allah'ın bu kâfire hükümdarlık verdiğine dair açık bir beyandır. Böylece yüce Allah'ın hükümdarlığı ona verdiği ve onu müminlere melik kıldığı hususu kesin olarak ortaya çıkmış oldu. Bu durumun yüce Allah'ı öfkelendirdiği, onu kızdırdığı ve bundan memnun olmadığı hususunda ümmet arasında bir tartışma yoktur. Halbuki bu, Mu'tezile'nin inkâr ettiği ve çirkin gördüğü bir şeydir.

[1191] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlara, başlangıcından günümüze kadar dünyada yaşanan hadiseleri sorarız; müşriklerin krallarına, zâlim ve haksız olan hükümdarlara verilen zaferleri ve yine müslümanlardan ve fazilet sahibi kimselerden olup da onlara karşı mücadele etmelerine rağmen kâfirlere verilmiş olan zafer ve başarıları; onların ölmelerini ya da büyük bir sıkıntı geçirmelerini murat eden bir kimseye saygı göstermek zorunda kalmalarını ve neticede zâlim ve kâfirlere her türden zaferin verilmiş olmasını sorarız? Hiç şüphe yok ki fazilet ehlinden olan düşmanlarının yok edilmesini ve (fazilet sahibi kimselere karşı) kâfirlerin desteklenmesinin yaratıcısı yüce Allah'tır. İşte bu, yüce Allah'ın olmasını irade ettiği hususunda onların hiçbirkaçışlarının olmadığı bir durumdur.

[1192] Yüce Allah şöyle buyurdu: *"(Onlar eğer savaşa çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı.) Fakat Allah onların harekete geçmelerini istemedi de onları geri bıraktı ve onlara, "Oturun, oturan âcizlerle beraber" denildi."*[694] Böylece yüce Allah, herhangi bir yoruma ihtiyaç hissetmeyecek bir şekilde onların -Allah Resulü (s.a.) ile birlikte cihada çıkmalarını üzerine farz kıldığı halde- cihada çıkmalarını istemediğini açıkça ifade etmiştir. Allah, irade ettiği bir şeyin olmasını hoş görmemiş (istememiş) ve onları cihada çıkmaktan geri bıraktığını ifade etmiştir. Sonra, yüce Allah'ın kendi fiili olduğunu haber verdiği geri bırakmadan dolayı onları cezalandırmış ve *"Oturun, oturanlarla birlikte."* diye buyurduğunu açıklamıştır. Bu kesin olup ilzâmî bir durum değildir. Çünkü Allah Teâlâ, onlara, Allah Elçisiyle (s.a.) birlikte cihat etmekten geri kalıp oturmalarını emretmemiş, bilakis onları lanetlemiş ve oturduklarından dolayı onlara öfkelenmiştir.

[١١٩٠] وقال عز وجل: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ﴾ فهذا نص جلي على أن الله اتى ذلك الكافر، فصح يقينًا أن الله تعالى فعل تمليكه وملكه على أهل الإيمان، ولا خلاف بين أحد من الأمة في أن ذلك يسخط الله عز وجل، ويغضبه ولا يرضاه، وهو نفس الذي أنكرته المعتزلة ٥ وشنعت به.

[١١٩١] **قال أبو محمد**: ونسألهم عما مضت الدنيا عليه مذ كانت من أولها إلى يومنا هذا من النصر النازل على ملوك أهل الشرك، والملوك الجورة، والظلمة، والغلبة المعطاة لهم على من ناوأهم من أهل الإسلام، وأهل الفضل، واحترام من أرادهم بالموت أو باضطراب الكلمة، وياتى النصر لهم بوجوه الظفر ١٠ الذي لا شك في أنه الله تعالى فاعله من أماته أعدائهم من أهل الفضل، وتأييدهم عليهم. وهذا ما لا مخلص لهم في أن الله تعالى أراد كونه.

[١١٩٢] وقال عزوجل: ﴿وَلَٰكِن كَرِهَ اللَّهُ انبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ﴾ فنص تعالى نصًا جليًا لا يحتمل تأويلًا على أنه كره أن يخرجوا في الجهاد الذي افترض عليهم الخروج فيه مع رسول الله صلى الله عليه وسلم، ١٥ فقد كره تعالى كون ما أراد ونص على أنه ثبطهم عن الخروج في الجهاد ثم عذبهم على التثبيط الذي أخبر تعالى أنه فعله. ونص تعالى على أنه قال: اقعدوا مع القاعدين. وهذا يقين ليس بأمر إلزام لأن الله تعالى لم يأمرهم بالقعود عن الجهاد مع رسوله صلى الله عليه وسلم بل لعنهم، وسخط عليهم إذ قعدوا.

Bunda bir şüphe olmadığına göre bu durumda söz konusu emir zorunlu olarak tekvînî bir emirdir. Böylece Allah'ı gazaba sevkeden ve O'nun öfkelenmesine sebep olan "onların oturmalarını" Yüce Allah'ın yarattığı hususu ortaya çıkmıştır. Allah, bunu bir emir olarak beyan ettiğine göre birisinin buna itiraz etmesi söz konusu değildir.

[1193] Yüce Allah şöyle buyurdu: "*Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Allah, bununla ancak onlara dünya hayatında azap etmeyi ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor.*"[695] Bu âyet, yüce Allah'ın onların kâfir olarak ölmelerini ve onların küfrünü irade ettiğine dair açık bir beyandır. Âyette geçen "tezhaka" (تَزْهَقَ) fiilindeki "kaf" harfinin harekesi kıraat imamlarının hepsine göre -ihtilaf olmaksızın- fethalı olup, bu kelime "Allah, kâfirlere bu mallar sebebiyle dünya hayatında azap etmeyi diler." cümlesine atfedilmiştir Buradaki "vav" harfi de Yüce Allah'ın bize hitap ettiği dilde -ihtilaf olmaksızın- matufu matufun aleyhin hükmüne dâhil eder.

[1194] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şâyet birisi, Hz. Peygamber ile birlikte cihada katılmaktan geri duranlar hakkında yüce Allah'ın *"Eğer onlar da sizin içinizde (sefere) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek için aranızda koşuşturacaklardı. Aranızda onları dinleyecek kişiler de vardı."*[696] şeklinde buyurduğunu ve bundan dolayı Allah'ın onları geri bıraktığını söylerse, ona şöyle cevap veririz: Hayır, bu sizin aleyhinizedir. Onlar, özürsüz bir şekilde geri kalırlarsa cehennem ile tehdit edilerek Allah Elçisiyle (s.a.) birlikte cihada çıkmakla emrolunmuş muydu; yoksa bununla emrolunmuş değiller miydi? Zira onların cihat ile emrolundukları hususunda bir şüphe yoktur. Böylece yüce Allah emrettiği şeyden onları geri bırakmış, bu sebeple onları cezalandırmış ve kendilerine emrettiği şeyden geri kalmalarını yaratmıştır.

[1195] Sonra onlara şöyle deriz: Onlar, müslümanlarla birlikte cihada çıkmış olsalardı, onların bozgunculuk ve fitnelerini müslümanlardanuzak tutmaya Yüce Allah kâdir midir, yoksa değil midir?

فإذ لا شك في هذا فهو ضرورة أمر تكوين، فصح ان الله تعالى خلق قعودهم المغضب له الموجب لسخطه، وإذا نص تعالى على أمر فلا اعتراض لأحد عليه.

[١١٩٣] وقال عزوجل: ﴿فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُم بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ﴾ وهذا نص جلي على أنه عزوجل أراد أن يموتوا وهم كافرون، وأنه تعالى أراد كفرهم، والقاف من تزهق مفتوحة بلا خلاف من أحد من القراء، معطوفة على ما اراد الله عز وجل من أن يعذبهم بها في الدنيا والواو تدخل المعطوف في حكم المعطوف عليه بلا خلاف من أحد في اللغة التي بها خاطبنا الله تعالى.

[١١٩٤] **قال أبو محمد**: فإن قال قائل: فإن الله عزوجل قال في الذين قعدوا عن الخروج مع رسول الله صلى الله عليه وسلم: ﴿لَوْ خَرَجُوا فِيكُم مَّا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَلَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ﴾ فلهذا ثبطهم. قلنا: لا عليكم. أكانوا مأمورين بالخروج معه عليه السلام متوعدين بالنار أن قعدوا لغير عذر، أم كانو غير مأمورين بذلك؟ فإذ لا شك في أنهم كانوا مأمورين فقد ثبطهم الله عزوجل عما أمرهم به، وعذبهم على ذلك، وخلق قعودهم عما أمرهم به.

[١١٩٥] ثم نقول لهم: أكان تعالى قادرًا على أن يكف عن أهل الإسلام خبالهم وفتنتهم لو خرجوا معهم أم لا؟

[1196] Eğer onlar, "Allah buna muktedir değildir" derlerse, bu durumda Allah'a âcizlik isnat etmiş olurlar. Eğer "Allah buna kâdirdir" derlerse, gerçeğe dönmüş ve Allah'ın onları geri bıraktığını, onlara farz kıldığı şeyin olmasını istemediğini ve onları dilediği gibi kınayıp cezalandırdığı oturma/geri kalma fiillerini yarattığını kabul etmiş olurlar. O, hükmünden dolayı sorgulanamaz. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[1197] Ebû Muhammed şöyle dedi: Zikrettiğimiz gibi, yüce Allah'ın dalâlete düşen bir kimsenin dalâletini irade ettiği ve küfre düşen bir kimsenin de küfrünü dilediğiyle alakalı olarak tevile mahal bırakmayan manası açık âyetler gelince zorunlu olarak biliriz ki; yüce Allah'ın kelâmı asla çelişmez. Şanı yüce Allah, kullarının küfre düşmesinden hoşnut olmadığını haber verdiğine göre, buradan hareketle yüce Allah'ın nefyettiği/reddettiği şey, ispat ettiğinin (yarattığının) dışında bir şey olduğunu zorunlu olarak biliriz. Bu konuda şüphe olmadığına göre yüce Allah'ın reddettiği şey, küfre rıza göstermek; ispat ettiği de küfrün olmasını irade etmek ve onun varlığını dilemektir. Bu ikisi Kur'ân'ın ifadesi ve dilin incelikleri itibarıyla iki farklı manadır.

[1198] Şâyet Mu'tezile, rablerinin ve peygamberlerinin (s.a.) kelâmını, yine İbrâhim, Yûsuf, Şuayb ve diğer peygamberlerin kelâmını kabul etmekte diretirlerse; yine lügatı ve duyuların ve akılların şahitlik ettiği zorunlu aklî delillerin gereğini -ki şâyet yüce Allah, var ve mevcut olan bir şeyin olmasını irade etmemiş olsaydı elbette ona mani olurdu.- kabul etmede diretirlerse; muhakkak ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"...Şu'ayb'ı yalanlayanlar var ya, asıl ziyana uğrayanlar onlar oldu."*[697] Böylece yüce Allah, onların Şuayb'ı yalanladıklarına şahitlik etmiştir. Mu'tezile, "Hikmet sahibi, zulmün olmasını irade etmez ve onu yaratmaz." şeklindeki Maniheistlerin usulleriyle bunu değiştirmiştir. *"Öz benliklerini sattıkları şey ne kötüdür! Bir bilebilselerdi..."*[698]

[1199] Onlardan bazıları, "Bu âyetlerde, yüce Allah'ın -bizim bil**me**diğimiz- bir mana ve muradı vardır." demeye sığındılar.

[١١٩٦] فإن قالوا: لم يكن قادرًا على ذلك عجزوا ربهم تعالى، وإن قالوا إنه تعالى كان قادرًا على ذلك رجعوا إلى الحق وأقروا أن الله تعالى ثبطهم، وكره كون ما افترض عليهم، وخلق قعودهم الذي عذبهم عليه، ولا مهم عليه كما شاء لا معقب لحكمه، وبالله تعالى التوفيق.

٥ [١١٩٧] **قال أبو محمد**: فإذ جاءت النصوص كما ذكرنا متظاهرة لا تحتمل تأويلًا بأنه عز وجل أراد ضلال من ضل وشاء، كفر من كفر فقد علمنا ضرورة أن كلام الله تعالى لا يتعارض، فلما أخبر عز وجل أنه لا يرضى لعباده الكفر فبالضرورة علمنا أن الذي نفى عز وجل هو غير الذي أثبت. فإذ لا شك في ذلك، فالذي نفى تعالى هو الرضى بالكفر، والذي أثبت هو الإرادة لكونه والشيئة ١٠ لوجوده، وهما معنيان متغايران بنص القرآن، وحكم اللغة.

[١١٩٨] فإن أبت المعتزلة من قبول كلام ربهم، وكلام نبيهم صلى الله عليه وسلم، وكلام إبراهيم ويوسف وشعيب، وسائر الأنبياء صلى الله عليهم وسلم، وأبت أيضًا من قبول اللغة، وما أوجبته البراهين الضرورية مما شهدت به الحواس والعقول من الله تعالى لو لم يرد كون ما هو موجود كائن لمنع منه، وقد ١٥ قال تعالى: ﴿الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ﴾ فشهد الله تعالى بتكذيبهم، واستعاضته من ذلك بأصول المنانية أن الحكيم لا يريد كون الظلم، ولا يخلقه، ﴿وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾

[١١٩٩] ولقد لجأ بعضهم إلى أن قال: إن لله تعالى في هذه الآيات معنى ومراد لا نعلمه.

[1200] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, açıkça bilmezden gelmedir (tecahül). Aynı zamanda bu söz, yüce Allah'ın kullarının fiillerini yarattığı, sonra da onları cezalandırdığı hususunda tam olarak onların aleyhine, bizim de lehimize dönmektedir. Bunların arasında hiçbir fark yoktur. Bu âyetlerin tamamının hiçbir manası olmadığı nasıl söylenebilir? Bilakis âyetlerin hepsi, zâhirleri üzerine bir hak olup bunun dışında yorumlanmaları doğru değildir.

[1201] Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Onlar Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?"*[699] *"(Biz onu, akıl erdiresiniz diye) Arapça bir Kur'ân olarak indirdik."*[700] *"Sana bu kitabı; her şey için bir açıklama, (doğru yolu gösteren bir rehber, bir rahmet ve müslümanlar için bir müjde olarak indirdik)"*[701] *"Kendilerine okunan kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmedi mi?"*[702] *"Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın..."*[703] Böylece yüce Allah, Kur'ân'ın her şeyi açıklayan bir kitap olduğunu haber vermiştir.

[1202] Mu'tezile, "Kur'ân'ı hiç kimse anlayamaz, o bir açıklama değildir." demiştir. Biz, şanı yüce Allah'a ve onun Elçisine (s.a.) muhalefet etmekten Allah'a sığınırız.

[1203] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın küfrün ve dalâletin olmasını dilediği hususunda âyetlerden okuduklarımız ile şu âyetler arasında hiçbir fark yoktur: *De ki: "Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir."*[704] *"...Şüphesiz Allah, dilediğini yapar."*[705] *"...Allah, peygamberlerinden dilediğini seçer."*[706] *"...Allah, dilediğini hesapsız olarak rızıklandırır."*[707] *"...Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder."*[708] *"...Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır."*[709]

[1204] Bu bütünlük, bu âyetlerin manalarını, Kur'ân'ın ifadesini ve ümmetin şu konudaki icmâsını cemetmektedir: "Her kim -yemin ettiği şey ne olursa olsun- yemin edip "Allah dilerse" ya da "ancak Allah'ın dilemesi ile" derse, sonra da yapmayacağına dair yemin ettiği şeyi yaparsa, bu durumda yeminini bozmuş olmaz ve ona kefaret de gerekmez. Çünkü Allah dilerse elbette onu yerine getirir." Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Hiçbir şey hakkında, 'Ben bunu elbette ki, yarın yapacağım.' deme. 'Ancak Allah Teâlâ dileyecek olursa (yapacağım)' de."*[710]

[١٢٠٠] **قال أبو محمد**: وهذا تجاهل ظاهر، وراجع لنا عليهم سواه بسواء في خلق الله تعالى أفعال عباده ثم يعذبهم عليها، ولا فرق. فكيف وهذا كله لا معنى له بل الآيات كلها حق على ظاهرها، لا يحل صرفها عنه.

[١٢٠١] لأن الله تعالى قال: ﴿أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا﴾ وقال تعالى: ﴿ قُرْآنًا عَرَبِيًّا﴾ وقال تعالى: ﴿ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ﴾ وقال تعالى: ﴿أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ﴾ وقال تعالى: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِن رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ﴾ فأخبر تعالى: أن القرآن تبيان لكل شيء.

[١٢٠٢] فقالت المعتزلة: إنه لا يفهمه أحد وأنه ليس بيانًا نعوذ بالله من مخالفة الله عز وجل ومخالفة رسول الله صلى الله عليه وسلم.

[١٢٠٣] **قال أبو محمد**: ولا فرق بين ما تلونا من الآيات في أن الله تعالى شاء كون الكفر والضلال وبين قوله تعالى: ﴿قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَن تَشَاءُ وَتَنزِعُ الْمُلْكَ مِمَّن تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَن تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَن تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ﴾ وقوله تعالى: ﴿إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ﴾ وقال تعالى: ﴿يَجْتَبِي مِن رُّسُلِهِ مَن يَشَاءُ﴾ وقوله: ﴿يَرْزُقُ مَن يَشَاءُ﴾ وقوله تعالى: ﴿يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَن يَشَاءُ﴾ وقوله تعالى: ﴿فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ﴾

[١٢٠٤] فهذا العموم جامع لمعاني هذه الآيات ونص القرآن وإجماع لأمة على أن الله عز وجل حكم بأن من حلف فقال: إن شاء الله أو إلا أن يشاء الله على أي شيء حلف فإنه إن فعل ما حلف عليه ألا يفعله فلا حنث عليه ولا كفارة تلزمه لأن الله تعالى لو شاء لأنفذه. وقال عز وجل: ﴿وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا﴿إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ﴾

[1205] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar, yüce Allah'ın *"Eğer Rahmân dileseydi, biz onlara kulluk etmezdik" dediler. Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar."*[711] meâlindeki sözünü delil getirerek itiraz ederlerse, bu âyetlerde onların lehine hiçbir delil yoktur. Çünkü yüce Allah'ın kelâmı birbiriyle çelişmez, bilakis âyetlerin bir kısmı diğerlerini destekler ve tasdik eder. Nitekim yüce Allah, "Eğer onların iman etmelerini dilese idi, elbette iman ederlerdi. Yine onların ortak koşmalarını dilemese idi onlar şirk koşmazlardı. O, kâfirlerin dalâletini dilemiş ve onların kalplerini küfürden temizlemeyi irade etmemiştir." şeklinde haber vermiştir. Dolayısıyla yüce Allah'ın önceden haber verdiği ve doğruluğunu onayladığı bir sözünü yalanlaması imkânsız olan şeylerdendir. Bu konuda hiçbir şüphe yoktur. Onların belirttikleri âyette, itirazlarının tutarsızlığının beyanı hususunda açık bir delil vardır, o da şudur: Yüce Allah, onların *"Eğer Rahmân dileseydi, biz onlara kulluk etmezdik"*[712] şeklindeki sözlerinde yalan konuştuklarını söylememiştir. O zaman âyette onların lehine bir bağlantı (tealluk) olmuş olurdu. Ancak yüce Allah, onların bu konuda hiçbir bilgilerinin olmadığını, sadece uydurmak suretiyle bir söz söylediklerini haber vermiştir. Bu âyette, bunun dışında bir mana asla yoktur.

[1206] İşte bu hakikattir ve de bizim görüşümüzdür: Şüphesiz ki yüce Allah, onların *"Eğer Rahmân dileseydi, biz onlara kulluk etmezdik."* şeklindeki sözlerinin manasını ne burada ne de başka bir yerde inkâr etmiş değildir. Aksine başka âyetlerde bunu tasdik etmiştir. Ancak yüce Allah, onların bunu bilgisizce ve yalan olarak söylemelerini reddetmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, inanmadan söylemesi sebebiyle, doğruların en doğrusunu söyleyen bir kimseyi yalanlamış ve şöyle buyurmuştur: *"(Ey Muhammed!) Münafıklar sana geldiklerinde, "Senin, elbette Allah'ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz" derler. Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor. (Fakat) Allah, o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına elbette şahitlik eder."*[713]

[١٢٠٥] **قال أبو محمد**: فإن اعترضوا بقول الله عز وجل: ﴿وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمَٰنُ مَا عَبَدْنَاهُم ۗ مَّا لَهُم بِذَٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ﴾ فلا حجة لهم في هذه الآية لأن الله عز وجل لا يتناقض كلامه بل يصدق بعضه بعضًا وقد أخبر تعالى أنه لو شاء أن يؤمنوا لآمنوا وأنه لو لم يشاء أن يشركوا ما أشركوا وأنه ٥ شاء إضلالهم وأنه لا يريد أن يطهر قلوبهم فمن المحال الممتنع أن يكذب الله عز وجل قوله الذي أخبر به وصدقه فإذ لا شك في هذا فإن في الآية التي ذكروا بيان نقض اعتراضهم بها بأوضح برهان وهو أنه لم يقل تعالى إنهم كذبوا في قولهم: ﴿لَوْ شَاءَ الرَّحْمَٰنُ مَا عَبَدْنَاهُم﴾ فكان يكون لهم حينئذ في الآية متعلق وإنما أخبر تعالى أنهم قالوا ذلك بغير علم عندهم لكن تخرصًا ليس في هذه ١٠ الآية معنى غير هذا أصلًا.

[١٢٠٦] وهذا حق وهو قولنا إن الله تعالى لم ينكر قط فيها ولا في غيرها معنى قولهم لو شاء الرحمن ما عبدناهم بل صدقه في الآيات الأخر وإنما أنكر عز وجل أن قالوا ذلك بغير علم لكن بالتخرص وقد أكذب الله عز وجل من قال الحق الذي لا حق أحق منه إذ قاله غير معتقد له. قال عز وجل: ﴿إِذَا ١٥ جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ﴾

[1207] Ebû Muhammed şöyle dedi: Münafıklar, sözün en doğrusunu -ki o da Muhammed'in (s.a.) elçi olduğuna şahitlik etmeleridir- buna inanmaksızın söyledikleri zaman, Allah onları yalancılar olarak isimlendirmiştir. Yüce Allah, onların *"Eğer Rahmân dileseydi, biz onlara kulluk etmezdik" dediler. Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur."*[714] şeklindeki sözlerini de aynı şekilde açıklamıştır. Onlar, doğruluğunu bilmeksizin hakikat olan bu kelâmı söylediklerinde, yüce Allah onların bunu yalan uydurarak söylemelerini reddetmiştir. Bunun delili, bu âyetin hemen sonrasında gelen Allah'ın şu sözüdür: *"Yoksa bundan önce onlara bir kitap verdik de ona mı sarılıyorlar? Hayır! Onlar sadece, "Şüphesiz biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz" dediler."*[715]

[1208] Böylece yüce Allah, onların bunu, kendilerine verilen kitaptan bir bilgileri olmaksızın dediklerini açıklamıştır. Onların kendisine inandıklarını söyledikleri şey, babalarının izlerini takip etmek suretiyle hidayet bulacaklarını söylemeleridir. İşte bu kendisine inandıkları husustur. Burada yüce Allah'ın reddettiği şey budur, yoksa onların *"Eğer Rahmân dileseydi, biz onlara kulluk etmezdik"*[716] şeklindeki sözleri değil. Böylece söz konusu âyette onlara ait bir bağlantının/ilintinin olması bâtıl olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1209] Şâyet onlar, yüce Allah'ın *"Allah'a ortak koşanlar, dediler ki: "Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık, O'nun emri olmadan hiçbir şeyi de haram kılmazdık." Kendilerinden öncekiler de böyle yapmıştı. Peygamberlere düşen sadece apaçık bir tebliğdir."*[717] meâlindeki sözünü gerekçe göstererek itiraz ederlerse,

[1210] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şâyet onlar tam burada susarlarsa çarpıtma ve sahtekarlık küçümsenemez. Onlara şöyle cevap veririz: âyeti okumaya devam edin ve manasını tamamlayın. Zira âyetin devamında yüce Allah, *"Andolsun biz, her ümmete, "Allah'a kulluk edin, tâğûttan kaçının" diye peygamber gönderdik. Allah, onlardan kimini doğru yola iletti; onlardan kimine de (kendi iradeleri sebebiyle) sapkınlık hak oldu."*[718] şeklinde buyurmuştur.

[١٢٠٧] **قال أبو محمد**: فلما قالوا أصدق الكلام وهو الشهادة لمحمد صلى الله عليه وسلم بأنه رسول غير معتقدين لذلك سماهم الله تعالى كاذبين وهكذا فعل عز وجل في قولهم: ﴿لَوْ شَاءَ الرَّحْمَٰنُ مَا عَبَدْنَاهُم مَّا لَهُم بِذَٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ﴾ لما قالوا هذا الكلام الذي هو الحق غير عالمين بصحته أنكر تعالى عليهم أن ٥ يقولوه متخرصين وبرهان هذا قول الله تعالى أثر هذه الآية نفسها: ﴿أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِّن قَبْلِهِ فَهُم بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ ۞ بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِم مُّهْتَدُونَ﴾

[١٢٠٨] فبين تعالى أنهم قالوا ذلك بغير علم من كتاب أتاهم وإن الذين قالوا معتقدين له إنما هو أنهم اهتدوا باتباع آثار آبائهم، فهذا هو الذي عقدوا ١٠ عليه وهذا أنكر تعالى عليهم لا قولهم لو شاء الرحمن ما عبدناهم فبطل أن يكون لهم في الآية متعلق أصلا والحمد لله رب العالمين.

[١٢٠٩] فإن اعترضوا بقول الله عز وجل: ﴿وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِن دُونِهِ مِن شَيْءٍ نَّحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِن دُونِهِ مِن شَيْءٍ كَذَٰلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ﴾

١٥ [١٢١٠] **قال أبو محمد**: فإن سكتوا ها هنا لم يهنهم التمويه. وقلنا لهم: صلوا القراءة وأتموا معنى الآية فإن بعد قوله تعالى: ﴿فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ﴾ متصلًا به: ﴿وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُم مَّنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُم مَّنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ﴾

[1211] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyetin son kısmı, başını açıklar. Bu da, onların burada söyledikleri hususunda Allah'ın onları yalanlamadığıdır. Bilakis şanı yüce Allah, onların, *"Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık, O'nun emri olmadan hiçbir şeyi de haram kılmazdık."*[719] dediklerini hikaye etmiş ve burada asla onları yalanlamamış bilakis yüce Allah *"Eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlaka "Allah" derler."*[720] şeklinde onların sözlerini hikaye ettiği gibi, bu sözü de onlardan hikaye etmiştir. Şâyet yüce Allah onların bu sözünü reddetmiş olsa idi, elbette onları yalanlardı. Onları yalanlamadığına göre bu hususta onları tasdik etmiştir. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1212] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şâyet onlar, yüce Allah'ın *"Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: "Eğer Allah dileseydi, biz de ortak koşmazdık, babalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık." Onlardan öncekiler de (peygamberlerini) böyle yalanlamışlardı da sonunda azabımızı tatmışlardı. De ki: "Sizin (iddialarınızı ispat edecek) bir bilginiz var mı ki onu bize gösteresiniz? Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz." De ki: "En üstün delil yalnızca Allah'ındır. O, dileseydi elbette sizin hepinizi doğru yola iletirdi." De ki: "Haydi, Allah şunu haram kıldı" diye tanıklık yapacak şahitlerinizi getirin. Onlar şahitlik etseler de sen onlarla beraber şahitlik etme. âyetlerimizi yalanlayanların ve âhirete inanmayanların arzularına uyma. Onlar Rablerine, başka şeyleri denk tutuyorlar. (Ey Muhammed!) De ki: "Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın..."*[721] âyetlerini gerekçe göstererek itiraz ederlerse.

[1213] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ancak biz, Kur'ân'daki dizilişine göre âyetlerin tamamını okuduk. Onların söz konusu âyetle itiraz edip "tahrusûn" (sizler yalan uyduruyorsunuz) sözünde susmaları korkutucudur. Onların bunun gibi; âyetlerin bir kısmını zikredip bir kısmını zikretmeden bizi açıklamaya sevkettikleri durumların çoğu, yüce Allah'tan korkmayan bir kimsenin çarpıtmalarından ibarettir.

[١٢١١] **قال أبو محمد**: فآخر هذه الآية يبين أولها وذلك أن الله تعالى أيضًا لم يكذبهم فيما قالوه من ذلك بل حكى عز وجل أنهم قالوا: ﴿لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِن دُونِهِ مِن شَيْءٍ نَّحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِن دُونِهِ مِن شَيْءٍ﴾ ولم يكذبهم في ذلك أصلًا بل حكى هذا القول عنهم كما حكى تعالى أيضًا قولهم: ﴿وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ﴾ ولو أنكر عزو جل قولهم ذلك لأكذبهم فإذ لم يكذبهم فلقد صدقهم في ذلك والحمد لله رب العالمين.

[١٢١٢] **قال أبو محمد**: فإن اعترضوا بقول الله عز وجل: ﴿سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِن شَيْءٍ كَذَٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ حَتَّىٰ ذَاقُوا بَأْسَنَا قُلْ هَلْ عِندَكُم مِّنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ ۞ قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ ۞ قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ (١٤٩) قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَٰذَا فَإِن شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُم بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ۞ قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا﴾

[١٢١٣] **قال أبو محمد**: إنما تلونا جميع الآيات على نسقها في القرآن واتصالها خوف أن يعترضوا بالآية ويسكتوا عند قوله يخرصون فكثيرًا ما احتجنا إلى بيان مثل هذا من الاقتصار على بعض الآية دون بعضها من تمويه من لا يتقي الله عز وجل.

[1214] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyet, Kaderiyye'ye karşı en büyük delillerden biridir. Çünkü yüce Allah onların *"Eğer Allah dileseydi, biz de ortak koşmazdık, babalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık."* şeklindeki sözünü reddet**me**miştir. Şâyet bunu reddetse idi, elbette onları bu konuda yalanlardı. Ancak Allah Teâlâ, -az önce ifade ettiğimiz gibi, her ne kadar doğru ve hakka muvafık olsalar da- onların bilgisizce bunu söylemelerini reddetmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, *"Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz."*[722] âyetindeki sözü sebebiyle bu konuda onları reddettiğini açıklamıştır. Sonra yüce Allah bizi bundan şüphelenmeye çağırmamış, bilakis *"En üstün delil yalnızca Allah'ındır. O, dileseydi elbette sizin hepinizi doğru yola iletirdi."*[723] buyurmak suretiyle bunu bir bütünlük halinde sunmuştur.

[1215] Yüce Allah, "Şâyet Allah Teâlâ dilese idi ne onlar ne de babaları ortak koşmazlar ve haram kıldıkları şeyleri de haram kılmazlardı." şeklindeki sözlerinde onları tasdik etmiş ve "Allah dilese idi elbette onları doğru yola iletirdi. Böylece onlar da hidayete ulaşırlardı." şeklinde haber vermiş ve bu konuda onlara karşı delilin kendisine ait olduğunu, Allah'a karşı hiç kimsenin delilinin bulunmadığını açıklamıştır. Şanı yüce Allah, onların bunu -Mu'tezile'nin yaptığı gibi- peygamberlere (a.s.) karşı özür yerine ya da delil yerine koymalarını reddetmiştir. Sonra yüce Allah, *"Onlardan öncekiler de (peygamberlerini) böyle yalanlamışlardı"*[724] şeklindeki sözüyle kâfirlerin elçilerini yalanlamalarını da kabul etmediğini açıklamıştır. âyette geçen "كَذَّبَ" kelimesindeki "zel" harfi, karilerin ihtilafı olmaksızın şeddeli okunmuştur. Onların iddiası, haram kılındığını iddia ettikleri şeyi yüce Allah'ın haram kıldığıdır. Onlar, Allah Teâlâ'nın *"De ki: 'Haydi, Allah şunu haram kıldı.' diye tanıklık yapacak şahitlerinizi getirin..."*[725] meâlindeki sözüyle yalancıdırlar.

[1216] Böylece zikrettiğimiz hususların tamamı, cahil Mu'tezile'nin görüşünün bâtıl olduğunu ve bizim "Yüce Allah, iman, şirk, hidayet ve dalâlet olarak âlemde var olan her şeyi dilemiş ve bunların tamamının olmasını irade etmiştir." şeklindeki görüşümüzün doğru olduğunu ortaya koymuştur.

[١٢١٤] **قال أبو محمد**: وهذه الآية من أعظم حجة على القدرية لأنه تعالى لم ينكر عليهم قولهم ﴿لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِن شَيْءٍ﴾ ولو أنكره لكذبهم فيه وإنما أنكر تعالى قولهم ذلك بغير علم وأن وافقوا الصدق والحق كما قدمنا آنفًا وقد بين تعالى: أنه إنما أنكر عليهم ذلك بقوله عز وجل في الآية نفسها ﴿إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ﴾ ثم لم يدعنا تعالى في لبس من ذلك بل وأتبع ذلك نسقًا واحدًا، بأن قال: ﴿فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ﴾

[١٢١٥] فصدقهم عز وجل في قولهم إنه لو شاء ما أشركوا ولا آباؤهم ولا حرموا ما حرموا، وأخبر تعالى أنه لو شاء لهداهم فاهتدوا وبين تعالى أن له الحجة عليهم في ذلك ولا حجة لأحد عليه تعالى، وأنكر عز وجل أن اخرجوا ذلك فخرج العذر لأنفسهم أو فخرج الاحتجاج على الرسل عليهم السلام كما تفعل المعتزلة ثم بين تعالى أنه إنما أنكر أيضًا تكذيبهم رسله بقوله تعالى: ﴿كَذَٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ﴾ بالذال المشددة بلا خلاف من القراء، ودعواهم أن الله تعالى حرم ما ادعوا تحريمه وهم كاذبون بقوله تعالى: ﴿قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَٰذَا﴾

[١٢١٦] فوضح بكل ما ذكرنا بطلان قول المعتزلة الجهال وبأن صحة قولنا إن الله تعالى شاء كون كل ما في العالم من إيمان وشرك وهدى وضلال وأن الله تعالى أراد كون ذلك كله.

Yüce Allah'ın, "Şâyet Allah dilese idi, ortak koşmazdık." meâlindeki sözlerini reddetmesi nasıl mümkün olur? Nitekim yüce Allah, bunu, aynı surede *"Ey Muhammed! Sen, Rabbinden sana vahyedilene uy. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Allah'a ortak koşanlardan yüz çevir. Allah dileseydi ortak koşmazlardı..."*[726] bir nas olarak haber vermiştir.

[1217] Böylece yüce Allah'ın onları, *"Eğer Allah dileseydi, biz de ortak koşmazdık, babalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık."* şeklindeki sözlerinde yalanlamadığıyla alakalı olarak söylediklerimizin doğruluğu kesin olarak ortaya çıkmıştır. Bu, *"Allah'ın, dilemiş olsa kendilerini doyurabileceği kimselere mi yedireceğiz?"*[727] şeklinde Allah'ın zikrettiği onların sözlerine benzemektedir. Şanı yüce Allah, onların bu sözünü yalanlamak üzere zikretmiş değildir. Bilakis onlar, bu konuda şüphesiz doğru söylemişlerdir. Eğer Allah dilese idi, elbette fakirleri ve açları doyururdu.

[1218] Biz, Mu'tezile'nin bunu inkâr ettiğini görmüyoruz. Ancak Allah Teâlâ, onların bu sözünü, aç olanı doyurma ve sadakadan uzak durma konusunda bununla delil getirmeleri sadedinde ortaya koymuştur. Nitekim Mu'tezile bizzat bununla rablerine karşı delil getirmiştir. Nitekim Mu'tezile, "Allah, gücümüzün yetmediği şeyle bizi sorumlu tutuyor, sonra bizden olmasını irade ettiği şeye göre bundan sonra bizi cezalandırıyor." dediğine göre, bu durumda onlar "Yüce Allah bu aç ve fakir olan kişiyi doyurmakla niçin bizi sorumlu tuttu? Eğer bu açı doyurmak istese idi, elbette onu doyururdu." diyen kimselerin yolunu tuttular.

[1219] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah'ın emrine karşı çıkan ve ona karşı delil ileri süren kimseye yazıklar olsun! Bilakis en güçlü delil Allah'ındır. Eğer O dilese idi, doyurulması bize gerekli olan kimseyi elbette doyururdu. Eğer dilese idi, elbette kâfirleri doğru yola ulaştırır ve böylece onlar iman ederlerdi. Fakat yüce Allah bunu dilememiştir. Bilakis O, fakirleri ve miskinleri doyurmayanları ve kâfirlerden dalâlete düşürdüğü kimseleri cezalandırmayı dilemiştir. Allah, yaptıklarından dolayı sorgulanamaz, fakat onlar sorgulanacaklardır. Bize Allah yeter, o ne güzel vekildir.

وكيف يمكن أن ينكر تعالى قولهم لو شاء الله ما أشركنا وقد أخبرنا عز وجل بهذا نصًا في قوله في السورة نفسها: ﴿اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا﴾

[١٢١٧] فلاح يقينًا صدق ما قلنا من أنه تعالى لم يكذبهم في قولهم لو شاء ٥ الله ما أشركنا ولا آباؤنا ولا حرمنا من دونه من شيء وهذا مثل ما ذكره الله تعالى من قولهم: ﴿أَنُطْعِمُ مَن لَّوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ﴾ فلم يورد الله عز وجل قولهم هذا تكذيبًا بل صدقوا في ذلك بلا شك ولو شاء الله لأطعم الفقراء والمجاويع.

[١٢١٨] وما نرى المعتزلة تنكر هذا وإنما أورد الله تعالى قولهم هذا لاحتجاجهم به في الامتناع من الصدقة وإطعام الجائع وبهذا نفسه احتجت ١٠ المعتزلة على ربها. إذ قالت يكلفنا ما لا يقدرنا عليه، ثم يعذبنا بعد ذلك على ما أراد كونه منا فسلكوا مسلك القائلين لم كلفنا الله عز وجل إطعام هذا الجائع ولو أراد إطعامه لأطعمه؟

[١٢١٩] **قال أبو محمد**: تبًا لمن عارض أمر ربه واحتج عليه بل لله الحجة البالغة ولو شاء لأطعم من ألزمنا إطعامه، ولو شاء لهدى الكافرين فآمنوا، ولكنه ١٥ تعالى لم يرد ذلك بل أراد أن يعذب من لا يطعم المسكين، ومن أضله من الكافرين لا يسأل عما يفعل وهم يسألون، وحسبنا الله ونعم الوكيل.

[1220] Mu'tezile şöyle dedi: Allah Teâlâ'nın *"Eğer Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzere toplardı."*[728] ve *"Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekûn iman ederlerdi."*[729] meâlindeki sözleri ve okuduğunuz sair âyetlerin manası şudur: Şâyet Allah Teâlâ dilese idi, onları imana zorlar ve onlar da zorunlu olarak iman ederlerdi. Böylece onlar cennet ile mükâfatlandırılmayı hak etmezlerdi.

[1221] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu yorum, Mu'tezilenin pek çok belayı bir araya topladığı bir yorumdur. Bunların ilki şudur: Bu, aklî delili olmayan bir sözdür ve delili olmayan bir iddiadır. Bu şekilde olan şey, hükümsüzdür. Onlara şöyle denilir: Size göre sevaba layık olmayan zorunlu imanın özelliği nedir? Yine size göre sevabı gerektiren zorunlu olmayan imanın özelliği nedir? Onlar, yüce Allah'ın buyurduğunun benzerini demenin dışında bu konuda asla bir fark ortaya koyamazlar. Zira O şöyle buyurur: *"Rabbinin âyetlerinden bazısı geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o günkü) imanı fayda vermez."* [730], *"Eğer doğru söyleyenler iseniz, şu fetih ne zamanmış?" diyorlar. De ki: "Fetih (Kıyamet) günü, inkâr edenlere iman etmeleri fayda vermeyecektir. Onlara göz de açtırılmayacaktır."*[731] Kıyamet gününde (kontrolde) imanı kabul edilmeyen kimsenin durumu böyledir ve Firavun'a *"Şimdi mi?! Oysa daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun."*[732] denilmesi gibidir.

[1222] Ebû Muhammed şöyle dedi: Böylece onlara, bu âyetlerin tamamının hak olduğu söylenir. Melekler bu âyetlere ve bu durumlara şahit olmuşlardır. Ve bununla onların imanlarının kabulü bâtıl olmamıştır. Sizin esaslarınıza göre, onların imanı cennette mükâfatlandırılmayı hak etmeyen zorunlu bir iman değil midir? Yoksa onların mükâfatlandırılması, kendileri dışındaki bütün müslümanlarınmükâfatlandırılmasından daha mı faziletli oldu? Bundan asla kurtuluşları yoktur.

[1223] Sonra onlara şöyle deriz: Müminlerin imanından bize haber veriniz? Çünkü size göre peygamberin doğruluğu şakku'l-kamer (Ay'ın yarılması), az bir yemekle büyük kalabalıkların doyurulması, parmakların arasından suyun fışkırması, denizin yarılması ve ölülerin diriltilmesi gibi mûcizelerin müşahede edilmesiyle gerçekleşmiştir.

[١٢٢٠] وقالت المعتزلة: معنى قوله تعالى: ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ﴾ ﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَن فِي الْأَرْضِ﴾ وسائر الآيات التي تلوتهم إنما هو لو شاء عز وجل لاضطرهم إلى الإيمان فآمنوا مضطرين فكانوا لا يستحقون الجزاء بالجنة.

٥ [١٢٢١] **قال أبو محمد**: وهذا تأويل جمعوا فيه بلايا جمة أولها: أنه قول بلا برهان ودعوى بلا دليل وما كان هكذا فهو ساقط ويقال لهم ما صفة الإيمان الضروري الذي لا يستحق عليه الثواب عندكم وما صفة الإيمان غير الضروري الذي يستحق به الثواب عندكم فإنهم لا يقدرون على فرق أصلًا إلا أن يقولوا هو مثل ما قال الله عز وجل إذ يقول تعالى: ﴿يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنفَعُ نَفْسًا

١٠ إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِن قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا﴾ ومثل قوله تعالى: ﴿وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْفَتْحُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ۞ قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ﴾ ومثل حالة المحتضر عند المعاينة التي لا يقبل فيها إيمانه وكما قيل لفرعون: ﴿آلْآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ﴾

[١٢٢٢] **قال أبو محمد**: فيقال لهم كل هذه الآيات حق وقد شاهدت الملائكة

١٥ تلك الآيات وتلك الأحوال ولم يبطل بذلك قبول إيمانهم فهلا على أصولكم صار إيمانهم إيمان اضطرار لا يستحقون عليه جزاء في الجنة أما صار جزاؤهم عليه أفضل من جزاء كل مؤمن دونهم وهذا لا مخلص لهم منه أصلا.

[١٢٢٣] ثم نقول لهم أخبرونا عن إيمان المؤمنين إذ صح عندهم صدق النبي بمشاهدة المعجزات من شق القمر، وإطعام النفر الكثير من الطعام

٢٠ اليسير، ونبعان الماء الغزير من بين الأصابع، وشق البحر، وإحياء الموتى،

Bunların tamamı tevatür nakliyle ortaya konulmuştur. Öyle ki bizden önceki hadiseler, krallar ve bunların dışında geçmişte vuku bulan şeyler bu tevatüren nakille sahîh olmuştur. Bu haberler her kime ulaşırsa onu görmüş gibidir. Onların imanının kesin ve yakînî bir iman olmasından dolayı, yakînin kesinliği ve sıhhati hususunda bir fark yoktur. O, onlara göre haktır ve bu konuda onlar şüpheye düşmemişlerdir. Onların bunu bilmeleri, üçün ikiden daha büyük olduğunu bilmeleri gibidir. Yine duyu vasıtaları ile tamamının hak olduğunu müşahede ettikleri şeyleri bilmeleri gibidir. Onlar, bunu zorunlu olarak mı bilirler? Yoksa onların bu imanı, -duyu organları vasıtasıyla doğruluğunu bildikleri şeyin kesinliği ve katiliği gibi- iman ettikleri şeyin sıhhatine dair bir kesinlik ve yakînîlik değil midir? Burada üçüncü bir yola imkân yoktur.

[1224] Şâyet onlar şöyle derlerse: "Bilakis o, şu anda kesin ve kat'îdir. Onun hak olduğuna dair onların bilgileri sahîhtir. Duyu organlarının müşahedesi ile bildikleri bir şeyin sıhhatini kesin olarak bilmeleri gibi, onlara göre bu konuda bir şüphe yoktur." Bu durumda onlara şöyle cevap veririz: Evet bu tam olarak zorunlu/ızdırarî bir imandır. Aksi takdirde onlar fırkalara ayrılırlardı. İşte bu, -başkalarının hak ettiği gibi-mükâfat açısından onun hak etmediği şeklindeki çarpıttıkları şeydir. Böylece sizin çarpıtmanız yüce Allah'a hamd olsun ki sonuçsuz kalmıştır.

[1225] Zira sizler şöyle dediniz: "Yüce Allah'ın *"(Eğer Allah dileseydi,) elbette onları hidayet üzere toplardı."*[733] ve *"Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekûn iman ederlerdi."*[734] şeklindeki sözlerinin manası, Allah'ın onları imana zorlamasıdır.

[1226] Eğer onlar: "Bilakis müminlerin imanı bu şekilde değildir. Tevhidin ve nübüvvetin doğruluğuna dair bilgileri yakînî ve zorunlu değildir." derlerse, onlara şöyle cevap verilir: Sizler, müminlerin kendi imanlarında şüpheye düşmelerini ve kendi inançlarında yakîn üzere olmadıklarını zorunlu kıldınız. Halbuki bu iman değildir, bilakis dini bu şekilde olan bir kimse açısındanaçık bir küfürdür. Dolayısıyla Mu'tezile'nin imanının sıfatı bu ise, şu halde onlar kendilerini en iyi bilenlerdirler.

وأوضح كل ذلك مما يصير فيه من بلغه كمن شاهده ولا فرق في صحة
اليقين لكونه هل إيمانهم إلا ايمان يقين قدصح عندهم وأنه حق ولم
يتخالجهم فيه شك فإن علمهم به كعلمهم أن ثلاثة أكثر من اثنين وكعلمهم
ما شاهدوه بحواسهم في أنه كله حق وعلموه ضرورة أم إيمانهم ذلك
٥ ليس يقينًا مقطوعًا بصحة ما آمنوا به عنده كقطعهم على صحة ما علموه
بحواسهم ولا سبيل إلى قسم ثالث؟

[١٢٢٤] فإن قالوا: بل هو الآن يقين قد صح علمهم بأنه حق لا مدخل
للشك فيه عندهم كتيقنهم لصحة ما علموه بمشاهدة حواسهم. قلنا لهم: نعم هذا
هو الإيمان الاضطراري بعينه وإلا ففرقوا وهذا الذي موهتم بأنه لا يستحق عليه
١٠ من الجزاء كالذي يستحق على غيره وبطل تمويهكم بحمد الله تعالى.

[١٢٢٥] إذ قلتم: إن معنى قوله تعالى: ﴿لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ﴾ ﴿وَلَوْ شَاءَ
رَبُّكَ لَآمَنَ مَن فِي الْأَرْضِ﴾ إنه كان يضطرهم إلى الإيمان.

[١٢٢٦] فإن قالوا: بل ليس إيمان المؤمنين هكذا ولا علمهم بصحة
التوحيد والنبوة على يقين وضرورة. قيل لهم: قد أوجبتم أن المؤمنين على
١٥ شك في إيمانهم وعلى عدم يقين في اعتقادهم وليس هذا إيمانا بل كفر مجرد
ممن كان دينه هكذا فإن كان هذا صفة إيمان المعتزلة فهم أعلم بأنفسهم.

Bize gelince, Allah'a hamd olsun ki bizim imanımız, tıpkı üçün ikiden daha büyük olduğunu, her binanın bir banisinin bulunduğunu ve her kim mûcize getirirse peygamberliğini gerçekleştirdiğini bilmemiz gibi, şüpheye mahal bırakmayan kesin bir imandır. Bilgimiz, istidlali olarak mı başlamıştır; yoksa duyu organları vasıtasıyla mı idrak etmiştir? bununla ilgilenmeyiz. Çünkü bunların tamamının neticesi, inanılan şeyin doğruluğunun kesinliği noktasında eşittir. Tevfîk Allah'ın inayeti iledir.

[1227] Sonra onlara, hiçbir nefse imanın fayda vermeyeceği gün yüce Allah'ın âyetlerinden bazılarını görenler hakkında sorarız: Yüce Allah, bu iman vesilesi ile onlara fayda vermeye ve onları diğer müminlere verdiği mükâfat ile mükâfatlandırmaya kâdir midir; yoksa buna kâdir değil midir?

[1228] Eğer onlar, "Yüce Allah buna kâdirdir." derlerse, bu durumda hakka dönmüş ve Allah'a teslim olmuş olurlar. Yüce Allah, dilediğini men etmiş ve dilediğine de vermiştir. Yine Allah, âyetlerinden bir âyetin (mûcize) görülmesi anında iman edenlerden bazılarının imanını geçersiz kılmış ve başka bir mûcizenin görülmesi anında iman edenin imanını da geçerli kabul etmiştir. Bunların tamamı mûcize olmaları noktasında (i'câz babında) eşittir. Ve bu, Mu'tezileye göre mutlak bir iltimas ve apaçık bir cevr (zulüm)dür. Eğer onlar, Allah'ı bundan âciz varsayarlarsa saçmalarlar, küfre düşerler ve yüce Allah'ı zorlanmış, tabi ve mahkûm olmuş bir varlık yaparlar. Allah bundan münezzehtir.

[1229] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah *"Yûnus'un kavminden başka, keşke (azabı görmeden) iman edip, imanı kendisine fayda veren bir tek memleket halkı olsaydı! (Yûnus'un kavmi) iman edince, dünya hayatında (sürüklenebilecekleri) rezillik azabını onlardan uzaklaştırmış ve onları belli bir zamana kadar yararlandırmıştık."*[735] şeklinde buyurduğunu ifade etmiştir.

[1230] İşte bunlar Yûnus'un (a.s.) kavmi olup azabı gördüklerinde iman etmiş ve Allah da onların imanını kabul etmiştir. Firavun ve cezalandırılmış olan diğer ümmetler, azabı gördüklerinde iman etmişler, ancak Allah Teâlâ onların imanını kabul etmemiştir. Dolayısıyla yüce Allah dilediği şekilde davranmıştır.

وأما نحن فإيماننا ولله الحمد إيمان ضروري لا مدخل للشك فيه كعلمنا أن ثلاثة أكثر من اثنين وأن كل بناء فمبنى وكل من أتى بمعجزة فمحق في نبوته ولا نبالي إن كان ابتداء علمنا استدلالًا أم مدركًا بالحواس إذ كانت نتيجة كل ذلك سواء في تيقن صحة الشيء المعتقد وبالله تعالى التوفيق.

٥ [١٢٢٧] ثم نسألهم عن الذين يرون بعض آيات ربنا يوم لا ينفع نفسا إيمانها. أكان الله تعالى قادرًا على أن ينفهم بذلك الإيمان ويجزيهم عليه جزاءه لسائر المؤمنين أم هو تعالى غير قادر على ذلك؟

[١٢٢٨] فإن قالوا بل هو قادر على ذلك رجعوا إلى الحق والتسليم لله عز وجل وأنه تعالى منع من شاء وأعطى من شاء وأنه تعالى أبطل إيمان بعض من ١٠ آمن عند رؤية آية من آياته ولم يبطل إيمان من آمن عند رؤية آية أخرى وكلها سواء في باب الإعجاز وهذا هو المحاباة والمحضة والجور البين عند المعتزلة فإن عجزوا ربهم تعالى عن ذلك أحالوا وكفروا وجعلوه تعالى مضطرًا مطبوعًا محكومًا عليه تعالى الله عن ذلك.

[١٢٢٩] **قال أبو محمد:** وقد قال عز وجل: ﴿فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَا ١٥ إِيمَانُهَا إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ﴾

[١٢٣٠] فهؤلاء قوم يونس لما رأوا العذاب آمنوا فقبل الله عز وجل منهم إيمانهم وآمن فرعون وسائر الأمم المعذبة لما رأوا العذاب فلم يقبل الله عز وجل منهم ففعل الله تعالى ما شاء.

O, hükmünden dolayı sorgulanamaz. Böylece Mu'tezile'nin "Izdırârî iman, genel olarak mükâfatı hak etmez" şeklindeki görüşlerinin tutarsızlığı ortaya çıkmış ve yüce Allah'ın dilediği kimsenin imanını kabul edeceği, dilediğinin de imanını kabul etmeyeceği hususu doğru olmuştur. Sözü daha fazla uzatmaya gerek yoktur.

[1231] Sonra Allah'ın tevfîkiyle onlara şöyle denilir: Yüce Allah'ın *"Eğer dilese idik elbette hepinizi doğru yola iletirdik."* şeklindeki sözünün manasının onları imana zorunlu tutmak olduğu şeklinde saçmaladığınız bu bâtıl ve tutarsız görüşünüzün doğru olduğunu kabul edelim. Bu durumda söyleyin bakalım; "Şâyet bu olsa idi, bu konuda insanlara ve cinlere nasıl bir zararı olabilirdi? Bilakis bu konuda olanların tamamı hayır olmuştur. Izdırârî imanın çocuklara ne zararı vardır. Nitekim iddia ettiğiniz üzere çocukların ihtiyarî bir imanı yoktur. Ayrıca onlar, genel olarak cehennemden, yeniden doğma korkusu ve hesabın zorluğu ve bütün bu âhiret ahvalinin korkularından emin olma hususunda en faziletli lütufları elde etmişler, başkalarının gördüğü korku ve dehşeti görmeden, hepsi nimete ulaşmış olarak güven ve selamet ile cennete girmişlerdir.

[1232] Buna ilaveten burada, yüce Allah'a karşı yalan söyledikleri bu iddialarında -zira onlar yüce Allah'ın muradını demediği bir şeyle tasvir etmişlerdir-, Kur'ân'a ve Arap diline muhalefet etmişlerdir. Çünkü hidayet ve iman isimleri Kur'ân'da ve Arapçada bilinen manalarının dışındaki bir manaya elbette gelmez. Bu ikisi yani iman ve hidayet, -Kur'ân'ın ifadesiyle- yüce Allah'ın rızasını ve cennetini zorunlu/gerekli kılan yüce Allah'(ın emirlerin)e itaat etmek, bunlarla amel etmek, bunları kabul etmek ve bunların tamamını tasdik etmektir. Cansız varlıklar, konuşamayan canlılar, deliler ve çocuklar mümin ve mühtedi (hidayete ulaşmış/doğru yola iletilmiş) diye isimlendirilemez; özellikle deli ve çocuklara iman ahkamının uygulanması manasında söylenemez. Dile getirdiğimiz bu hususun delili, yüce Allah'ın *"Eğer dileseydik, herkese hidayetini verirdik. Fakat benim, "Andolsun, cehennemi hem cinlerden hem de insanlardan dolduracağım" sözüm gerçekleşecektir."*[736] şeklindeki sözüdür. Bu durumda ortaya çıkmıştır ki; -şâyet Allah dileseydi bütün insanlığa teşmil edebileceği ve ehlini cehenneme doldurmayacağı- hidayet, Cehennemden kurtaran bir vasıtadır. Allah Teâlâ'nın *"Allah'ın izni olmadıkça, hiçbir kimse iman edemez."*[737] şeklindeki sözü de böyledir.

لا معقب لحكمه فظهر فساد قولهم في أن الإيمان الاضطراري لا يستحق عليه جزاء جملة وصح أن الله تعالى يقبل إيمان من شاء ولا يقبل إيمان من شاء ولا مزيد.

[١٢٣١] ثم يقال لهم وبالله تعالى التوفيق هبكم لو صح لكم هذا الباطل الغث الذي هديتم به من أن معنى قوله تعالى: ﴿لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ﴾ إنما هو لاضطرهم إلى الإيمان فأخبرونا لو كان ذلك فأي ضرر كان يكون في ذلك على الناس والجن بل كان يكون في ذلك الخير كله وماذا ضر الأطفال إذ لم يكن لهم إيمان اختياري كما تزعمون وقد حصلوا على أفضل المواهب من السلامة من النار بالجملة ومن هول المطلع وصعوبة الحساب وفظاعة تلك المواقف كلها ودخل الجنة جميعهم بسلام آمنين منعمين لم يروا فزعًا رآه غيرهم.

[١٢٣٢] وأيضًا فإن دعواهم هذه التي كذبوا فيها على الله عز وجل إذ وصفوا عن مراد الله تعالى ما لم يقله تعالى فقد خالفوا فيها القرآن واللغة لأن اسم الهدى والإيمان لا يقعان ألبتة على معنى غير المعنى المعهود في القرآن واللغة وهما طاعات الله عز وجل والعمل بها والقول بها والتصديق بجميعها الموجب كل ذلك بنص القرآن رضي الله عز وجل وجنته، ولا يسمى الجماد والحيوان غيرالناطق ولا المجنون ولا الطفل مؤمنًا ولا مهتديًا الا على معنى جرى أحكام الإيمان على المجنون والطفل خاصة وبرهان ما قلنا: قول الله تعالى: ﴿وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا وَلَٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾ فصح أن الهدى الذي لو أراد الله تعالى جمع الناس عليه هو المنقذ من النار والذي لا يملأ جهنم من أهله وكذلك قوله تعالى: ﴿وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَن تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾

[1233] Böylece genel olarak imanın cennete götüren ve cehennemden kurtaran tek bir şey olduğu ortaya çıkmıştır. Buna ilaveten yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah, kime hidayet ederse işte o, doğru yolu bulandır. Kimi de şaşırtırsa, artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın."*[738], *"Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir. O, doğru yola gelecekleri daha iyi bilir."*[739] *"Onları hidayete erdirmek sana ait değildir. Fakat Allah, dilediğini hidayete erdirir."*[740]

[1234] İşte bu âyetler, mezkûr hidayetin Mu'tezile nezdinde ihtiyarî olduğunu beyan etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, Elçisine (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekûn iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mümin olsunlar diye, insanları zorlayacaksın?"*[741] *"Dinde zorlama yoktur."*[742]

[1235] Böylece yüce Allah'ın, "Elbette onları hidayet üzere birleştirirdi." ve "Yeryüzünde olanlar elbette iman ederlerdi." sözleriyle, içinde zorlamanın olduğu bir imanı asla irade etmediği kesin olarak ortaya çıkmıştır. Neticede onların saçmalıkları hükümsüz kalmış ve bâtıl olmuştur. Hamd, âlemlerin rabbi Allah'a mahsustur.

[1236] Eğer onlar bize, "Yüce Allah, küfrün ve dalâletin olmasını irade ettiğine göre, onlar bu zaviyeden Allah'ın irade ettiği bir şeyi dilemişlerdir" derlerse, -Allah'ın rızasını dileyerek- şöyle cevap veririz: Bizim, Allah'ın emretmediği bir şeyi yapmamız söz konusu değildir. Ve yine O'nun dilemesi sebebiyle bize emretmediği bir şeyi irade etmemiz de caiz değildir. Bizim üzerimize düşen ancak Allah'ın yapılmasını emrettiği bir şeyi yapmak, kötü görmemizi istediği şeyi kötü görmek, muhabbet beslememizi istediği şeyi sevmek ve irade etmemizi istediği şeyi de irade etmektir. Sonra onlara şöyle sorarız: Yüce Allah, Elçisini (s.a.) hasta ettiğinde onu hasta etmeyi; öldürdüğünde de onun ölümünü ve oğlu İbrâhim'i öldürdüğünde onun ölümünü irade etmiş midir? Yoksa Allah Teâlâ bunlardan herhangi birini irade etmemiş midir? Kaçınılmaz olarak Yüce Allah bunların tamamının olmasını irade etmiştir. Dolayısıyla onların Hz. Peygamberin (s.a.) ölümünü, hastalığını ve oğlu İbrâhim'in ölümünü irade etmeleri gerekir. Çünkü Allah Teâlâ bunların tamamını irade etmiştir.

[١٢٣٣] فصح أن الإيمان جملة شيء واحد وهو المنقذ من النار الموجب للجنة. وأيضًا فإن الله عز وجل يقول: ﴿ مَن يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُّرْشِدًا﴾ ويقول: ﴿إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ﴾ ويقول تعالى: ﴿لَّيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ﴾ ٥

[١٢٣٤] فهذه الآيات مبنية أن الهدى المذكور هو الاختياري عند المعتزلة لأنه تعالى يقول لنبيه صلى الله عليه وسلم: ﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَن فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ﴾ وقال تعالى:﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ﴾

١٠ [١٢٣٥] فصح يقينًا أن الله تعالى لم يرد قط بقوله: لجمعهم على الهدى، ولآمن من في الأرض إيمانًا فيه إكراه فبطل هذرهم والحمد لله رب العالمين.

[١٢٣٦] فإن قالوا لنا فإذا أراد الله تعالى كون الكفر والضلال فأريدوا ما أراد الله تعالى من ذلك قلنا لهم: وبالله تعالى التوفيق ليس لنا أن نفعل ما لم نؤمر به و لا يحل لنا أن نريد ما لم يأمرنا الله تعالى بإرادته وإنما علينا ١٥ ما أمرنا به فنكره ما أمرنا بكراهيته ونحب ما أمرنا بمحبته ونريد ما أمرنا بإرادته ثم نسألهم هل أراد الله تعالى أمراض النبي صلى الله عليه وسلم إذ أمرضه، وموته صلى الله عليه وسلم إذ أماته، وموت إبراهيم ابنه إذ أماته أو لم يرد الله شيئًا من ذلك، فلا بد من أن الله تعالى أراد كون كل ذلك فيلزم أن يريدوا موت النبي صلى الله عليه وسلم ومرضه وموت ابنه إبراهيم لأن ٢٠ الله تعالى أراد كل ذلك.

[1237] Şâyet onlar buna cevap verirseler, tartışmasız bir şekilde aşırılığa düşerler ve Allah'a ve Resulüne karşı asi olurlar. Buna cevap vermekten sakınırlarsa, bu durumda bizi ilzam etmeyi istedikleri şey hükümsüz kalır, bâtıl olur. Ancak şu kadar var ki kendi fâsid usullerine göre bu, bize değil onlara gereklidir. Çünkü bu meseleyi biz doğru kabul etmediğimiz halde onlar doğru kabul etmişlerdir. Her kim bir şeyi doğru kabul ederse, o şey onu bağlar.

[1238] Sonra Allah'ın tevfîk ve yardımıyla onlara şöyle deriz: Bazı insanların küfrünü irade etmenin mubah olduğu durumların varlığını inkâr etmeyiz. Nitekim yüce Allah, kardeşine yönelik şu sözünden dolayı Hz. Âdem'in oğlunu övmüştür: *"Ben istiyorum ki, sen benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte bu zâlimlerin cezasıdır."*[743] İşte Hz. Âdem'in fazilet sahibi oğlu, günahlarıyla birlikte kendi günahını da yüklenerek kardeşinin cehennem ehlinden olmasını irade etmiştir.

[1239] Yüce Allah, Mûsâ'nın ve Hârûn'un sözlerini de şöyle buyurarak tasvip etmiştir: *"Ey Rabbimiz, sen onların mallarını silip süpür ve kalplerine darlık ver, çünkü onlar elem dolu azabı görünceye kadar iman etmezler."* Allah da, *"Her ikinizin de duası kabul edildi..."*[744] İşte böyle Mûsâ ve Hârûn (a.s.), Firavun'un inanma**ma**sını, kâfir olarak ölüp cehenneme gitmesini irade etmiş ve bunu arzulamışlardır. Nitekim Allah Resulünden (s.a.), Utbe b. Ebû Vakkâs'ın[745] kâfir olarak ölüp cehenneme gitmesi için dua ettiğine ve sonunun bu şekilde olduğuna dair haberler gelmiştir.

[1240] Ebû Muhammed şöyle dedi: Nefsimde olanları benden daha iyi bilen Allah'ı tasdik ederim ki; muhakkak ki Allah Teâlâ Ukbe b. Ebû Muayt'ın[746] kâfir olarak ölmesinin beni sevindireceğini bilir. Aynı şekilde Ebû Leheb'in[747] durumu da bu ikisinin Allah Resulüne (s.a.) eziyet etmeleri sebebiyle böyledir. Ve onlara yönelik azap sözü mutlaka gerçekleşecektir. Bir kimse haksız yere kendisine eziyet eden bir kimsenin en kötü bir şekilde ölmesi suretiyle ölümüne muhakkak sevinir. Nitekim bu durum bazı zâlimler hakkında sâlih kimselerden de bize rivayet edilmiştir. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in (s.a.), Hz. Mûsâ'nın ve Hz. Âdem'in oğullarından faziletli olanlarının yolunu sünnet edinen bir kimseye bir zorluk yoktur. Nasıl böyle bir şey olsun ki! Kâfir ve zâlime lanet etmek ve cehennemde azap görmesi için dua etmekle tövbe etmeden ölmesini dilemek ve bu iki duruma sevinmek arasında bir fark yoktur. Allah bize yeter, O ne güzel vekildir.

[١٢٣٧] فإن أجابوا إلى ذلك ألحدوا بلا خلاف وعصوا الله ورسوله وإن أبوا من ذلك بطل ما أرادوا إلزامنا إياه. إلا أنه لازم الهم على أصولهم الفاسدة لا لنا لأنهم صححوا هذه المسألة ونحن لم نصححها، ومن صحح شيئًا لزمه.

[١٢٣٨] ثم نقول لهم: وبالله تعالى التوفيق: لسنا ننكر في حال ما يباح لنا فيه إرادة الكفر من بعض الناس فقد أثنى الله عز وجل على ابن آدم في قوله لأخيه: ﴿إِنِّي أُرِيدُ أَن تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ وَذَٰلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ﴾ فهذا ابن آدم الفاضل قد أراد أن يكون أخوه من أصحاب النار وأن يبوء بإثمه مع إثم نفسه.

[١٢٣٩] وقد صوب الله عز وجل قول موسى وهارون عليهما السلام: ﴿رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَىٰ أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّىٰ يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ۝ قَالَ قَدْ أُجِيبَت دَّعْوَتُكُمَا﴾ فهذا موسى وهارون عليهما السلام قد أرادا وأحبا ألا يؤمن فرعون وأن يموت كافرًا إلى النار وقد جاء عن رسول الله صلى الله عليه وسلم إنه دعا على عتبة بن أبي وقاص أن يموت كافرًا إلى النار فكان كذلك.

[١٢٤٠] **قال أبو محمد**: وأصدق الله عز وجل أنا عن نفس التي هو أعلم بما فيها مني أن الله تعالى يعلم أني لأسر بموت عقبة بن أبي معيط كافرًا وكذلك أمر أبي لهب لأذاهما رسول الله صلى الله عليه وسلم ولتتم كلمة العذاب عليهما وأن المرء ليسر بموت من استبلغ في أذاه ظلمًا بأن يموت على أقبح طريقة، وقد روينا هذا عن بعض الصالحين في بعض الظلمة ولا حرج على من أئتسى بمحمد وبموسى وبأفضل ابني آدم صلى الله عليه وسلم. وليت شعري أي فرق بين لعن الكافر والظالم والدعاء عليه بالعذاب في النار وبين الدعاء عليه بأن يموت غير متوب عليه والمسرة بكلا الأمرين وحسبنا الله ونعم الوكيل.

[1241] Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Eğer Allah dileseydi, onları size musallat kılardı..."*[748] *"Yardım ve zafer ancak Allah katındadır."*[749] *"Hani bir topluluk size el uzatmaya (tecavüze) kalkışmıştı da, Allah (buna engel olmuş) onların ellerini sizden çekmişti."* [750] *"O, Mekke'nin göbeğinde, (sizi onlara karşı üstün kıldıktan sonra,) onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çekendir."*[751]

[1242] Böylece kesin olarak ortaya çıkmıştır ki yüce Allah, kâfirleri peygamberlerden (a.s.) bazılarına, "Bi'r-i Maûne" ehline ve Uhud Savaşına katılanlara musallat kılmış, kâfirleri cehenneme doldurmak ve müminleri de imtihan etmek için onlara (kâfirlere) zafer vermiştir. Ancak bu durumu inkâr eden kimseye, "Acaba yüce Allah kâfirleri men etmekten âciz mi idi?" diye sorulur. Eğer onlar evet şeklinde cevap verirlerse kâfir olurlar ve tenakuza düşerler. Çünkü Allah Teâlâ, dilediğinde kâfirlerin elini müminlerin üzerinden çektiğini ve yine dilediğinde kâfirlerin elini müminlerin üzerine musallat kılıp onu engellemediğini açıklamıştır.

[1243] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezile'nin önde gelenlerinden bazıları şöyle demiştir: "Yüce Allah, peygamberlerinden bazılarını düşmanlarının eline bırakmış, onlar da peygamberleri yaralamış ve öldürmüşlerdir. Yine çocuklardan bazılarını da düşmanlarının eline bırakmıştır; onlar da çocukları teşvik edip kötülük işlemek suretiyle galebe çalmaya zorlamışlardır. Bütün bunlar, kendilerine yapılanların karşılığı olarak en büyük sevap ve mükâfat olduğuna göre, bu durum bir hızlân (yardımsız bırakma durumu) değildir."

[1244] Bunun üzerine onlara şöyle deriz: "Hızlân" lafzını bize bırakın. Biz bunu mümkün görmeyiz, çünkü Allah Teâlâ bu konuda hızlân lafzını zikretmemiştir. Fakat biz size şöyle deriz: Peygamberlerin (a.s.) öldürülmesi küfür ve zulümden daha büyük olduğuna ve sizin görüşünüze göre yüce Allah onlara daha büyük ecirler vermek için peygamberlerini (a.s.) düşmanlarına bırakmış olduğuna göre; yüce Allah'ın peygamberlerini düşmanlarına bırakmayı irade ettiğini iddianıza göre kabul etmiş oldunuz. Şanı yüce Allah bunu irade ettiğine göre, sizin ikrarınızla, küfürden daha büyük olan bir şeyi irade etmiş, dalâletin en büyüğünün vuku bulmasını dilemiştir. Olanın olduğunu söylediğiniz şekilde Allah peygamberleri (a.s.) hakkında buna razı olmuştur. Bu durum, kendisinden kaçıp kurtulamayacakları bir şeydir.

[١٢٤١] وقال عز وجل: ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ﴾ وقال تعالى: ﴿وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِندِ اللَّهِ﴾ وقال تعالى: ﴿إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَن يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ﴾ وقال تعالى: ﴿وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُم بِبَطْنِ مَكَّةَ﴾

٥ [١٢٤٢] فصح يقينًا أن الله تعالى سلط الكفار على من سلطهم من الأنبياء، وعلى أهل بئر معونة ويوم أحد، ونصرهم أملاء لهم وابتلاء للمؤمنين وإلا فيقال لمن أنكر هذا أتراه تعالى كان عاجزًا عن منعهم؟ فإن قالوا نعم. كفروا وناقضوا لأن الله تعالى قد نص على أنه كف أيدي الكفار عن المؤمنين إذ شاء وسلط أيديهم على المؤمنين ولم يكفها. إذ شاء.

١٠ [١٢٤٣] **قال أبو محمد:** وقال بعض شيوخ المعتزلة: إن إسلام الله تعالى من أسلم من الأنبياء إلى أعدائه فقتلوهم وجرحوهم وإسلام من أسلم من الصبيان إلى أعدائه يحضونهم ويغلبونهم على أنفسهم بركوب الفاحشة إذا كان ليعوضهم أفضل الثواب فليس خذلانًا.

[١٢٤٤] فقلنا دعونا من لفظة الخذلان فلسنا نجيزها لأن الله تعالى لم ١٥ يذكرها في هذا الباب لكنا نقول لكم إذا كان قتل الأنبياء عليهم الصلاة والسلام أعظم ما يكون من الكفر والظلم وكان الله عز وجل بقولكم قد أسلم أنبياءه صلوات الله عليهم إلى أعدائهم ليعوضهم أجل عوض فقد أقررتم بزعمكم أن الله عز وجل أراد إسلامهم إلى أعدائهم وإذا أراد الله عز وجل ذلك بإقراركم فقد أراد بإقراركم كون أعظم ما يكون من الكفر وشاء ٢٠ وقوع أعظم الضلال ورضي ذلك لأنبيائه عليهم السلام على الوجه الذي تقولون كائنًا ما كان وهذا ما لا مخلص لهم منه.

[1245] Bunlara ilave olarak, bu sözü söyleyene şöyle deriz: Peygamberlerin öldürülsünler diye aziz ve celil olan Allah'ın düşmanlarının eline bırakılması, "Mükâfatın en bol olanına götüren şey hızlân değildir." şeklindeki esasınızdan dolayı tenakuz içeren bu yönlendirmenize göre zulüm ve abes değildir. Aynı şekilde bir müslümanın günaha teşvik eden ve günah işleyen bir düşmanına teslim edilmesi, sizin prensiplerinize göre hayır ve adâlettir. Dolayısıyla bunu temenni etmeniz, peygamberlerin (a.s.) bu konuda nail oldukları şeylere sevinmeniz ve bu hususta yüce Allah'a dua etmeniz gerekir. Bu ise sizin görüşünüzün zıddınadır, aynı zamanda müslümanların icmâsının da hilafınadır. Bu durum, kendisinden kaçıp kurtulamayacakları bir şeydir. Halbuki bu durum bizi ilzam etmez. Çünkü biz, sadece yüce Allah'ın sevinmemizi emrettiği şey sebebiyle seviniriz. Yine biz, yüce Allah'ın dua etmemizi mubah kıldığı şeyleri temenni ederiz. Şanı yüce Allah'ın fiillerinin tamamı -her ne kadar bu fiiller O'nun açısından adâlet ve hayır olsalar da- bunlardan başkaları (kulları) açısından zulüm diye isimlendirdiği şeyleri inkâr etmemizi, bunlardan uzak durmamızı ve bir müslüman hakkında bunları temenni etmememizi bize farz kılmıştır. Dolayısıyla biz, sadece âyetlerle gelen hususlara tabi oluruz. Tevfik Allah'ın inayeti iledir.

[1246] Mu'tezileden birisi şöyle demiştir: Sizler, yüce Allah'ın *"İnanmayanların ise kulaklarında bir ağırlık vardır. Kur'ân, onlara kapalı ve karanlıktır."*[752] şeklindeki sözünü hamlettiğinize göre, nereden biliyorsunuz, belki sizde de bir kapalılık ve körlük vardır?

[1247] Ebû Muhammed şöyle dedi: -Allah'ın tevfik ve yardımıyla- cevabımız şöyledir: Yüce Allah sadece inanmayan kimselerin ama ve kör olacaklarını açıklamıştır. Allah'a hamd olsun ki bizler iman edenleriz ve buna iman ettik. Yüce Allah, Kur'ân'ı zâhirî anlamının dışına hamleden bir topluluğu zemmetmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Onlar, kelimeleri yerlerinden kaydırıp yani tahrif ederek onları anlamlarından uzaklaştırırlar."*[753] İşte bu, sizde duyu olarak var olan hakikate göre sizin sıfatınızdır. Her kim Kur'ân'ı Arap dili açısından hitap edildiği şeye göre hamlederse ve Resul'ün beyanına tabi olursa, bu durumda Kur'ân onun için hidayet ve şifadır.

[١٢٤٥] وأيضًا فنقول لهذا القائل إذا كان إسلام الأنبياء إلى أعداء الله عز وجل يقتلونهم ليس ظلمًا وعبثًا على توجيهكم المناقض لأصولكم في أنه أدى إلى أجزل الجزاء فليس خذلانًا، وكذلك إسلام المسلم إلى عدوه يحضه ويرتكب فيه الفاحشة فهو على أصولكم خير وعدل فيلزمكم أن تتمنوا ذلك وأن تسروا بما نيل من الأنبياء عليهم السلام في ذلك وأن تدعوا، فيه إلى الله تعالى وهذا خلاف قولكم وخلاف إجماع أهل الإسلام وهذا ما لا مخلص لهم منه ولا يلزمنا نحن ذلك لأننا لا نسر إلا بما أمرنا الله تعالى بالسرور به ولا نتمنى إلا ما قد أباح لنا تعالى أن ندعوه فيه وكل فعله عز وجل وإن كان عدلا منه وخيرًا فقد افترض تعالى علينا أن ننكر من ذلك ما سماه من غير ظلم وإن نبرأ منه ولا نتمناه لمسلم فإنما نتبع ما جاءت به النصوص فقط وبالله تعالى التوفيق.

[١٢٤٦] وقال قائل من المعتزلة: إذا حملتم قوله تعالى: ﴿وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى﴾ فما يدريكم لعله عليكم عمى.

[١٢٤٧] **قال أبو محمد**: فجوابنا وبالله تعالى التوفيق أن الله تعالى قد نص على أنه لا يكون عمى إلا على الذين لا يؤمنون ونحن مؤمنون ولله تعالى الحمد فقد أمنا ذلك وقد ذم الله تعالى قومًا حملوا القرآن على غير ظاهره. فقال تعالى: ﴿يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهِ﴾ فهذه صفتكم على الحقيقة الموجودة فيكم حسًا فمن حمل القرآن على ما خوطب به من اللغة العربية واتبع بيان الرسول صلى الله عليه وسلم فالقرآن له هدى وشفاء.

Her kim de kelimeleri yerlerinden kaydırıp değiştirir ve Kur'ân'da kendi görüşüne göre davalar, zannıyla kehanetler ve sırlar olduğunu iddia ederse, Allah'ın emriyle O'ndan gelen hakikati açıklayan Resul'ün (s.a.) beyanından yüz çevirmiş ve uzaklaşmıştır; ve maniheistlerin görüşüne meyletmiştir. İşte Kur'ân ona kapalı ve karanlıktır. Tevfîk Allah'ın inayeti iledir.

[1248] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezile'nin tuhaflıklarından, câhilliğinin, ahmaklığının ve ileri gitmişliğinin aşırılığını gösteren şeylerden biri de onların şöyle demeleridir: "-Yüce Allah'ın kendisiyle şehitleri özendirdiği, şehitlik vesilesiyle onlara ecirlerin en faziletlisini vermeyi vacip kıldığı, Allah Resulünün (s.a.), ashabının ve müslümanlardan fazilet sahibi olan kimselerin temenni ettikleri- şehitlik, ne kâfirin mümini katletmesidir ne de zâlimin iyi bir müslümanı öldürmesidir."

[1249] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezile'nin deliliği, cehaleti, saçmalığı ve vesvesesinin bir ölçüsü yoktur. Şanı yüce Allah'tan müstağni kalan ve "İnsan, Yüce Allah'ın güç yetiremediği bir şeye güç yetirebilir." ve "İnsanın aklı, tam olarak peygamberlerin (a.s.) akılları gibidir." diyen bir kimse Allah Teâlâ'nın bu hızlânabenzer şekilde onu yardımsız bırakmasını haketmiştir. Biz, Allah'ın bizi yardımsız bırakmasından O'na sığınırız ve korumasını dileriz. Ondan başka hakkıyla koruyan yoktur. Onlar yüce Allah'ın *"Şüphesiz Allah, müminlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve ölürler. Allah, bunu kesin olarak vaat etmiştir."*[754], *"Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz."*[755] şeklindeki sözlerini duymadılar mı?

[1250] Sonra onlar, şahadeti kendi akıllarınca tefsir edip şöyle dediler: Şahadet, ölüme sebebiyet veren yaralanmaya sabretmek ve harpte öne geçmeye azimli olmaktır.

[1251] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu sözde üç türlü delilik vardır. Bunların ***ilki*** şudur: Bu söz, genel olarak hayırdan kesilmiş olan Mu'tezile'nin son âlimlerinden önce hiç kimsenin dile getirmediği bir bidat kelâmdır.

ومن بدل كلمه عن مواضعه وادعى فيه دعاوى برأيه وكهانات بطنه وأسرارًا وأعرضًا عن بيان الرسول صلى الله عليه وسلم، المبين عن الله تعالى بأمره، ومال إلى قول المنانية فهو الذي عليه القرآن عمى وبالله تعالى التوفيق.

[١٢٤٨] **قال أبو محمد**: ومن نوادر المعتزلة وعظيم جهلها وحماقتها وإقدامها أنهم قالوا أن الشهادة التي غبط الله تعالى بها الشهداء وأوجب لهم بها أفضل الجزاء وتمناها رسول الله صلى الله عليه وسلم وأصحابه وفضلاء المسلمين ليس هي قتل الكافر للمؤمن ولا قتل الظالم للمسلم البريء.

[١٢٤٩] **قال أبو محمد**: وجنون المعتزلة وجهلهم وإهذارهم ووساوسهم لا قياس عليها وحق لمن استغنى عن الله عز وجل وقال أنه يقدر على ما لا يقدر عليه ربه تعالى وقال أن عقله كعقول الأنبياء عليهم السلام سواء بسواء إن يخذله الله عز وجل مثل هذا الخذلان نعوذ بالله من خذلانه ونسئله العصمة فلا عاصم سواه أما سمعوا قول الله عز وجل: ﴿إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا﴾ وقوله تعالى: ﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَن يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ﴾

[١٢٥٠] ثم إنهم فسروا الشهادة بعقولهم فقالوا: إنما الشهادة الصبر على الجراح المؤدية إلى القتل والعزم على التقدم إلى الحرب.

[١٢٥١] **قال أبو محمد**: وفي هذا الكلام من الجنون ثلاثة أضرب. أحدها: أنه كلام مبتدع لم يقبله أحد قبل متأخريهم المنسلخين من الخير جملة.

[1252] ***İkincisi:*** Şâyet zikrettikleri şey doğru olsa idi, bu durumda şehitlik ölümle değil hayatta olurdu. Çünkü yaralanmaya sabretmek ve harpte öne geçmeye azimli olmak ancak hayatta iken olur. Halbuki Allah yolunda şehitlik Kur'ân'ın ve sahîh haberlerin ifadesi ve ümmetin icmâsıyla sadece ölümle olur.

[1253] ***Üçüncüsü:*** Onların bu konuda kendisinden kaçtıkları ve aynıyla gerçekleştirdikleri şey şudur; müslümanların temenni ettiği şehitlik eğer harpte öne geçmeye azimli olmak ve ölüme götüren yaralanmaya sabretmek olsa idi, o zaman kâfirlerin müslümanları öldürmelerini temenni etmek, ölüme sebebiyet veren yaralarla müslümanları yaralamalarını temenni etmek ve İslâm ehlini öldürücü darbelerle yaralayıncaya kadar kâfirlerin küfür üzere kalmalarını temenni etmek sonucu hâsıl olur. Kâfirlerin müslümanlarla savaşması, küfür üzere sebat etmeleri ve onları öldürücü darbelerle yaralamaları şüphesiz günah ve küfürdür. Böylece onlar günahı temenni noktasına ulaşmışlardır. Ki bunu onlar da çirkin görmüşlerdir. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır. Böylece Mu'tezile'nin ortaya attığı fitnelerin tamamı bâtıl oldu, hükümsüz oldu. Âlemlerin rabbi olan Allah'a çokça hamd olsun.

Lütuf ve Aslah Konusu

[1254] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezile'nin cumhuru kaderle ilgili bir konuda tam bir dalâlete düşmüştür. Dırâr b. Amr[756], Hafs el-Ferd[757], Bişr b. Mu'temir[758] ve bunlara tabi olanlardan küçük bir grup hâriç, Mu'tezile'nin tamamı "Allah katında -ister mümin, isterse kâfir olsun-insanlara verdiğinden daha iyisi ve daha uygunu yoktur. Yine O'nun katında, kâfire ve mümine -ki bu ikisi eşittir- kendisiyle hidayet verdiğinden daha iyi bir hidayet de yoktur. Yine Allah Teâlâ, kâfirlere ve müminlere yaptığından daha uygun bir şeye de kâdir değildir." demişlerdir.

[1255] Sonra bunlar ihtilaf etmişler ve onların çoğunluğu, "Yüce Allah, salah açısından yaptığı şeylerin benzerlerini yapmaya nihayetsiz bir şekilde kâdirdir." demiştir. Onlardan küçük bir grup ise -ki bunlar Abbâd[759] ve onunla uyum halinde olanlardır- şöyle demiştir: "Bu geçersizdir. Çünkü yüce Allah'ın herhangi bir şeyin salahı için yaratması bakımından, salah açısından muktedir olduğu bir şeyi terk etmesi caiz değildir."

[١٢٥٢] والثاني: أنه لو وضح ما ذكروا لكانت الشهادة في الحياة لا بالموت لأن الصبر على الجراح والعزم على التقدم لا يكونان إلا في الحياة والشهادة في سبيل الله لا تكون بنص القرآن وصحيح الأخبار وإجماع الأمة إلا بالقتل.

[١٢٥٣] والثالث: أن الذي منه هربوا فيه وقعوا بعينه وهو أن الشهادة التي تمنى المسلمون بها إن كانت العزم على التقدم إلى الحرب والصبر على الجراح المودية إلى القتل فقد حصل تمنى قتل الكفار للمسلمين، وتمنى أن يجرحوا المسلمين جراحًا تؤدي إلى القتل وتمنى ثبات الكفار على الكفر حتى يجرحوا أهل الإسلام جراحًا قاتلة وحرب الكفار للمسلمين وثباتهم لهم وجراحهم إياهم معاص وكفر بلا شك، فقد حصلوا على تمني المعاصي وهو الذي به شنعوا وبالله تعالى التوفيق. فبطل كل ما شنعت به المعتزلة والحمد لله رب العالمين كثيرًا.

الكلام في اللطف والأصلح

[١٢٥٤] **قال أبو محمد**: وضل جمهور المعتزلة في فصل من القدر ضلالًا بعيدًا فقالوا بأجمعهم حاشا ضرار بن عمرو، وحفصا الفرد وبشر بن المعتمر، ويسيرًا ممن اتبعهم أنه ليس عند الله تعالى شيء أصلح مما أعطاه جميع الناس كافرهم ومؤمنهم ولا عنده هدي أهدى مما قد هدى به الكافر والمؤمن هدًا مستويًا، وأنه ليس يقدر على شيء هو أصلح مما فعل بالكفار والمؤمنين.

[١٢٥٥] ثم اختلف هؤلاء فقال جمهورهم إنه تعالى قادر على أمثال ما فعل من الصلاح بلا نهاية وقال الأقل منهم: وهم عباد، ومن وافقه هذا باطل لأنه لا يجوز أن يترك الله تعالى شيئًا يقدر عليه من الصلاح من أجل فعله لصلاح ما.

[1256] Onların ileri sürdükleri bu küfre dair delilleri şöyledir: Şâyet yüce Allah'ın katında insanlara yaptığından daha uygunu ve daha faziletli olanı bulunsa ve bunu da onlardan alı koysaydı, bu durumda insanlara karşı cimri ve zâlim olurdu. Şâyet insanlardan bazılarına lütfundan bir şeyler verip bazılarına vermemiş olsa idi, bu durumda da iltimas eden bir zâlim olurdu. Zira iltimas haksızlık ve zulümdür. Şâyet O'nun katında -onlara verdiği zaman- kâfirlerin kendisiyle iman edecekleri şey olsa ve bunu da onlardan men etse, bu durumda Allah, onlara karşı zulmün en üst seviyesinde zâlim olurdu.

[1257] Onlar şöyle dediler: Biz biliriz ki; Bir kimse, büyük bir malvarlığına sahip olsa ve buna da muhtaç olmasa, kendisine sadakanın helal olduğu fakir bir komşusu ona gelse ve ondan hayatını devam ettireceği bir dirhem istese, fakir komşusunun kendisine muhtaç olduğunu ve geçimini bununla sağlayacağını bildiği halde -bir gerekçesi olmaksızın- bu dirhemi ona vermese; işte o cimridir.

[1258] Onlar şöyle dediler: Şâyet bu zengin kimse, dirhemi bu fakire verdiğinde sorumlu tutulduğu fiillerin ona kolay olacağını bilse, buna rağmen dirhemi vermese, elbette cimri ve zâlim olurdu. Şâyet bu kimse, sorumlu olduğu şeylere ancak bu dirhem ile vasıl olacağını bilse ve yine de ona dirhemi vermese, bu durumda o cimri, zâlim ve sefih bir kimse olurdu. İşte bunlar, onların delil getirdiği şeylerdir, onların elbette bunun dışında bir delilleri yoktur.

[1259] Dırâr b. Amr, Hafs el-Ferd, Bişr b. Mu'temir ve bunlara tabi olanlar -ki bunlar Mu'tezile'nin küçük bir grubudur- şanı yüce Allah katında nihayetsiz pek çok lütufların olduğu, şâyet bunları kâfirlere verse idi elbette onların ihtiyarî bir iman ile inanacakları ve bu surette cenneti kazanacakları sevabı hakedecekleri görüşünü kabul ettiler.

[1260] Ebû Ali el-Cübbâî ve oğlu Ebû Hâşim tam olarak bunu ifade etmeseler de, onlar bunun benzeri bir görüşe işaret etmişlerdir. Bişr b. Mu'temir ise, "Aslah" görüşünü kabul edenleri tekfir ediyordu. Günümüz Mu'tezilesi, Bişr'in lütuf görüşünden tövbe ettiğini ve aslah görüşünü kabul etmeye yöneldiğini iddia eder.

[١٢٥٦] وحجتهم في هذا الكفر الذي أتوا به أنه لو كان عنده أصلح أو أفضل مما فعل بالناس ومنعهم إياه لكان بخيلًا ظالمًا لهم ولو أعطى شيئًا من فضله بعض الناس دون بعض لكان محابيًا ظالمًا والمحاباة جور ولو كان عنده ما يؤمن به الكفار إذا أعطاهم إياه ثم منعهم إياه لكان ظالمًا لهم ٥ غاية الظلم.

[١٢٥٧] قالوا وقد علمنا أن إنسانًا لو ملك أموالا عظيمة تفضل عنه ولا يحتاج إليها فقصده جار فقير له تحل له الصدقة فسأله درهمًا محي به نفسه وهو يعلم فقره إليه ويعلم أنه يتدارك به رمقه فمنعه لا لمعنى فإنه بخيل.

[١٢٥٨] قالوا: فلو علم أنه إذ أعطاه الدرهم سهلت عليه أفعال كلفه إياها ١٠ فمنعه من ذلك لكان بخيلًا ظالمًا فلو علم أنه لا يصل إلى ما كلفه إلا بذلك الدرهم فمنعه لكان بخيلًا ظالمًا سفيهًا. فهذا كل ما احتجوا به لا حجة لهم غير هذه ألبتة.

[١٢٥٩] وذهب ضرار بن عمرو وحفص الفرد وبشر بن المعتمر ومن وافقهم وهم قليل منهم إلى أن عند الله عز وجل ألطافًا كثيرة لا نهاية لها لو ١٥ أعطاها الكفار لآمنوا إيمانًا اختياريًا يستحقون به الثواب بالجنة.

[١٢٦٠] وقد أشار إلى نحو هذا ولم يحققه أبو علي الجبائي وابنه أبو هاشم وكان بشر بن المعتمر يكفر من قال بالأصلح والمعتزلة اليوم تدعي أن بشرًا تاب عن القول باللطف ورجع إلى القول بالأصلح.

[1261] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunların delili şudur: Yüce Allah, katında iman ettikleri şeyi onlar için yaratmıştır. Onlar isteseler de, bunun dışındaki bir şey onlar için olmazdı ve bundan daha fazlası da Allah'a gerekli değildir. Aslah taraftarları, "İhtiyar, yapılması ve terk edilmesi mümkün olan şeydir." diyerek onlara karşı çıkmıştır. Şâyet kâfirler, yüce Allah'ın bu lütufları yaratması anında imanı ihtiyar etmiş olsalardı, elbette iman etmeleri ya da iman etmemeleri mümkün olurdu. Böylece durum mâhiyetine dönerdi. Ancak şu kadar var ki onların "Şüphesiz onlar, iman ediyorlardı." demeleri gerekli olurdu. Bu ise, ihtiyar değil, Allah Teâlâ'nın onları imana zorlamasıdır.

[1262] Onlar şöyle dediler: Biz bunu inkâr etmeyiz, bilakis yüce Allah onları iman etmeye zorlamaya kadirdir. Nitekim yüce Allah, *"Rabbinin âyetlerinden bazısı geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o günkü) imanı fayda vermez."*[760] şeklinde buyurmuştur.

[1263] Onlar (Mu'tezile ekolü), Allah Teâlâ'nın kendileri için yaptığı şeyin en üstün ve en uygun olduğunu söylemişlerdir.

[1264] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu söz, kulların fiillerinin yüce Allah tarafından yaratıldığını söylemeyen bir kimseye lazımdır ve bundan uzak duramaz. Bize gelince, bu bize gerekli değildir. Ancak onlara şöyle sorarız: Yüce Allah, kâfirlere kaçınılmaz olarak ihtiyari bir şekilde kendilerinden imanın meydana geleceği lütuflar vermeye; kullarından herhangi birini mükâfatlandırdığı tam bir sevap ile onları mükâfatlandırmaya kadir midir? Yoksa değil midir? Bunun üzerine onlar" hayır" diye cevap verdiler.

[1265] Ebû Muhammed şöyle dedi: Sanki Aslah taraftarları bu dünyada gaiptirler ya da sanki bu âleme geldiklerinde akılları yok olmuş ve duyuları kaybolmuş gibidirler. Yüce Allah doğru söylemiş ve nitekim şöyle diyerek bunun benzerine dikkat çekmiştir: *"Onların kalpleri vardır onunla (hakkı) anlamazlar, gözleri vardır onunla (hakikati) görmezler, kulakları vardır, onunla (doğruyu) işitmezler."*[761]

[١٢٦١] **قال أبو محمد:** وحجة هؤلاء، أنه تعالى قد فعل بهم ما يؤمنون عنده لو شاؤا فليس لهم عليه غير ذلك ولا يلزمه أكثر من ذلك فعارضهم أصحاب الأصلح بأن قالوا أن الاختيار هو ما يمكن فعله ويمكن تركه، فلو كان الكفار عند إتيان الله تعالى بتلك الألطاف يختارون الإيمان لأمكن أن يفعلوه وألا يفعلوه أيضًا، فعادت الحال إلى ما هي عليه إلا أن يقولوا أنهم كانوا يؤمنون ولا بد فهذا إ ضطرار من الله تعالى لهم إلى الإيمان لا اختيار.

[١٢٦٢] قالوا ونحن لا ننكر هذا بل الله تعالى قادر على أن يضطرهم إلى الإيمان كما قال تعالى: ﴿يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِن قَبْلُ﴾

[١٢٦٣] قالوا فالذي فعل تعالى بهم أفضل وأصلح.

[١٢٦٤] **قال أبو محمد:** هذا لازم لمن لم يقل إن أفعال العباد مخلوقه لله تعالى لزومًا لا ينفكون عنه وأما نحن فلا يلزمنا. وإنما سألناهم هل الله تعالى قادر على أن يأتي الكفار بألطاف يكون منهم الإيمان عندها باختيار ولا بد ويثيبهم على ذلك أتم ثواب يثيبه عبدًا من عباده أم لا؟ فقالوا: لا.

[١٢٦٥] **قال أبو محمد:** كأن أصحاب الأصلح غيب عن العالم أو كأنهم إذا حضروا فيه سلبت عقولهم وطمست حواسهم وصدق الله فقد نبه على مثل هذا. إذ يقول تعالى: ﴿لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ بِهَا﴾

[1266] Acaba bu topluluk, yüce Allah'ın bir kavme mal vermediğini diğer bir kavme de mal verdiğini; bir kavme nebîlik verip onları kullarına gönderdiğini, putlara ibadet eden diğer bir kavmi yeryüzünün en uzak köşesinde zenci diyarında yarattığını, katında göklerin denizleri bulunduğu halde dostlarından ve düşmanlarından olan bir kavmi susuzluktan öldürdüğünü ve başkalarını tatlı su ile suladığını görmezler mi? Bu açık bir iltimas değil midir?

[1267] Eğer onlar, "Yüce Allah'ın yaptığı şeylerin tamamı, bunları yaptığı kimselere en uygun ve en iyi olandır." derlerse, o zaman onlara yüce Allah'ın cehenneme gidecek olan kâfirleri öldürmesinden, sayıca az ve düşük bir durumda fakat sâlih kimseler iken bir topluluğa mal ve iktidar vermesinden ve onların şımarıp helâk olmalarından sorarız. Yine Allahü Teâla zenginlik halinde sâlih kimseler iken bir grubu fakirleştirmiş ve böylece çalmışlar ve öldürmüşlerdir. Bazı kavimlerin durumunu iyileştirmiş ve görünümlerini güzelleştirmiştir ve bu durum, günahların onlardan meydana gelmesinin bir sebebi olmuş ve yaşlandıklarında bunları terk etmişlerdir. Yine Allah Teâlâ bazı kavimleri hasta etmiş ve böylece onlar namazı kasıtlı olarak terk etmişler, canları sıkılmış ve usanmışlar, küfür ya da buna yakın olan şeyleri konuşmuşlardır. Halbuki onlar, sağlıklı iken Allah'a şükreden, namazlarını kılan ve orucunu tutan kimseler idiler. Şu halde yüce Allah'ın yaptığı bu şeyler, onlar hakkında en uygun ve en iyi olan mıdır?

[1268] Eğer onlar, "evet" derlerse, duyularla algılanan gerçekleri görmezden gelmiş olurlar. Eğer, "Şâyet yaşasalardı elbette küfürleri çoğalırlardı" derlerse, onlara şöyle cevap veririz: Şüphesiz onlar için en uygun olan, yüce Allah'ın onları buluğdan önce öldürüp alması ya da ömürlerini uzatıp onları ordulara lider yapmasıdır. Böylece onlar, bu ordularla müslüman toprağını yok ederler ve kendi varlıklarını ve zihinlerini takviye ederler. Böylece Said el-Feyyûmî el-Yahûdî[762], Ebû Rayta el-Ya'kûbî en-Nasrânî ve yahudilerden, hıristiyanlardan, Mecûsîlerden, Maniheistlerden ve Dehrîlerden kelâmı araştırıp inceleyen kimselerin yaptığı gibi, onların sebebiyle bir topluluk dalâlete düşer. Onlar ve onlardan dalâlete düşen kimseler için en uygun olan şey, yüce Allah'ın onları küçük yaşta iken öldürmesi değil midir?

[١٢٦٦] أترى هؤلاء القوم ما شاهدوا إن الله عز وجل منع الأموال قومًا وأعطاها آخرين ونبأ قومًا وأرسلهم إلى عباده، وخلق قومًا آخرين في أقاصي أرض الزنج يعبدون الأوثان وأمات قوما من أوليائه ومن أعدائه عطشًا وعنده مجاديح السموات وسقى آخرين الماء العذب أما هذه محاباة ٥ ظاهرة؟

[١٢٦٧] فإن قالوا إن كل ما فعل من ذلك فهو أصلح بمن فعله به سألناهم عن أماتته تعالى الكفار وهم يصيرون إلى النار وإعطائه تعالى قومًا مالًا ورياسة فبطروا وهلكوا وكانوا مع القلة والخمول صالحين وأفقر أقوامًا فسرقوا وقتلوا كانوا في حال الغنى صالحين وأصح أقوامًا وجمل ١٠ صورهم فكان ذلك سببًا لكون المعاصي منهم وتركوها إذ أسنوا وأمرض أقوامًا فتركوا الصلاة عمدًا وضجروا وثربوا وتكلموا بما هو الكفر أو قريب منه وكانوا في صحتهم شاكرين لله يصلون ويصومون أهذا الذي فعل الله بهم كان أصلح لهم؟

[١٢٦٨] فإن قالوا نعم كابروا المحسوس. وإن قالوا لو عاشوا لزادوا. ١٥ قلنا لهم فإنما كان أصلح لهم أن يخترمهم الله عز وجل قبل البلوغ أو أن يطيل أعمارهم في الكفر ويملكهم الجيوش فيهلكوا بها أرض الإسلام ويقوي أجسادهم وأذهانهم فيضل بهم جماعة كما فعل لسعيد الفيومى. اليهودي وأبى ريطه اليعقوبي النصراني والمحققين بالكلام من اليهود والنصارى والمجوس والمنانية والدهرية أما كان أصلح لهم ولمن ضل ٢٠ منهم أن يميتهم صغارًا.

[1269] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunun üzerine onlar sustular ve bazıları, "belki de, 'şâyet onları küçük yaşta öldürse idi, müminlerden bir topluluk küfre düşerdi.'[bilgisi] Allah'ın ilminde sebkat etmiştir, demeye sığınmıştır.

5 **[1270] Ebû Muhammed şöyle dedi:** Bu cevapta ahmaklığın çeşitli türleri vardır. Bunlardan ***ilki***, bunun delili olmayan bir iddia olmasıdır.

[1271] ***İkincisi;*** onlar, kendilerini ilzam ettiğimiz şeylerden asla uzak olamazlar. Onlara şöyle deriz: Şanı yüce Allah, onları öldürmeye ve bu ölümün herhangi bir kimsenin küfre düşmesini zorunlu kılmayacak bir 10 şekilde olmasına kâdir midir?. Eğer onlar, bu soruya hayır diye cevap verirlerse, bu durumda rablerini âciz kılmış olurlar. Eğer onlar, "Bilakis Allah Teâlâ, buna kâdirdir." derlerse, bu durumda kendi usullerine göre Allah'a zulüm ve cevri gerekli görmüş olurlar. Bu iki durumun birinden kurtulmaları mümkün değildir.

15 **[1272]** ***Üçüncüsü;*** "mümin bir kimse, küçük bir çocuğun ölmesinden dolayı kâfir olur." diyen bir kimsenin sözünden daha komik bir şey dünyada duyulmamıştır. Doğrusu bu, âlemde görülmemiş, düşünülmemiş bir durumdur, mümkün ve mâkul de değildir. Yüce Allah'ın âlemi yaratmasından kıyamet gününe kadar her gün nice çocuklar ölmektedir. Bu çocuğun 20 ölümünden dolayı herhangi bir kimse kâfir olmuş mudur? Biz insanların, yüce Allah'ın onların tabiatlarında yarattığı kızgınlık, sebeplerini onlara verdiği asabiyet ve Allah'ın verdiği ve bir olumsuzluğa maruz kalan mülk sebebiyle küfre düştüklerini biliriz.

[1273] ***Dördüncüsü*** şudur: Haksızlık, abes, zulüm ve iltimas hususunda, 25 bir çocuğu kâfir olup cehennemde ebedî olarak kalmaya müstahak olması için hayatta bırakmaktan daha büyük bir şey yoktur. Onu çocukken öldürüp ateşten kurtarmıyor ve bunu da bir kavmin kurtulması için yapıyor. Bu talihsiz çocuk kâfir olmasa idi, bunlar kâfir olacaklardı. Zulüm ve iltimas konusunda bundan daha çirkini var mıdır? Bu ancak, öldürmek için bir insanı durduran 30 sonra da yolun diğer tarafından başka birini alıp onun yerine öldüren kimse gibidir. Böylece bu saçma ve lanetli sözün tutarsızlığı ortaya çıkmıştır.

[١٢٦٩] **قال أبو محمد**: فانقطعوا فلجأ بعضهم إلى أن قال لعله قد سبق في علم الله تعالى أنه لو أماتهم صغارًا لكفر خلق من المؤمنين.

[١٢٧٠] **قال أبو محمد**: وفي هذا الجواب من السخافة وجوه جمة. أولها: أنه دعوى بالدليل.

[١٢٧١] والثاني: أنهم لا ينفكون به مما ألزمناهم ونقول لهم كان الله عز وجل قادرًا على أن يميتهم ولا يوجب موتهم كفر أحد فإن قالوا: لأعجزوا ربهم تعالى. وإن قالوا بل كان قادرًا على ذلك ألزموه الجور والظلم على أصولهم ولا بد من أحد الأمرين.

[١٢٧٢] والثالث: أنه ما يسمع في العالم بأسخف من قول من قال إن إنسانًا مؤمنًا يكفر من أجل صغير مات فهذا أمر ما شوهد قط في العالم ولا توهم ولا يدخل في الإمكان ولا في العقل وكم طفل يموت كل يوم مذ خلق الله تعالى الدنيا إلى يوم القيامة فهل كفر أحد قط من أجل موت ذلك الطفل؟ وإنما عهدنا الناس يكفرون عندما يقع لهم من الغضب الذي يخلقه الله عز وجل في طبائعهم وبالعصبية التي أتاهم الله عز وجل أسبابها، وبالملك الذي أتاهم الله إياه إذا عارضهم فيه عارض.

[١٢٧٣] والرابع: أنه ليس في الجور ولا في العبث ولا في الظلم ولا في المحاباة أعظم من أن يبقي طفلًا حتى يكفر فيستحق الخلود في النار ولا يميته طفلًا فينجوا من النار من أجل صلاح قوم لولا كفر هذا المنحوس لكفر أولئك وما في الظلم والمحاباة أقبح من هذا. وهل هذا إلا كمن وقف إنسانًا للقتل فأخذ هو آخر من عرض الطريق فقتله مكانه فظهر فساد هذا القول السخيف الملعون.

[1274] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlardan bazıları, onun sulbünden inanan kimselerin gelebileceğini söylemişlerdir.

[1275] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bazen kâfir bir kimse, ardında hiçbir kimse bırakmadan ölür. Bazen de kâfir bir kimse İslâm'a kendisinden daha fazla zarar veren kâfirler dünyaya getirebilir. Bununla birlikte zikrettiğimiz hususların tamamı, bu saçma ve ahmakça cevap konusunda bağlayıcıdır.

[1276] Buna ilaveten bazen mümin bir kimsenin sulbünden isyankar bir kâfir ve asi bir zâlim kimse de dünyaya gelebilir. Hatta bu şahıs, büyük bir topluluğun dalâlete düşmesine sebep olacak şekilde nesli ve kültürü bozan, zulmü yayan, hakkı öldüren, sapkınlıkları ve münkeratı tesis eden bir kimse de olabilir. Öyle ki bu topluluk, yaptıkları işlerin hakikat ve sünnet olduğunu düşünebilir. Dolayısıyla dalâlete düşmüş Mu'tezile'nin prensiplerine göre bu topluluğun durumu ne olacaktır? Evet, İblis'in ve lanetlenmiş şeytanların yaratılmasında ve aramızda söz konusu olan hikmet açısından insanların saptırılmalarına yönelik onlara güç verilmesinde nasıl bir salah vardır ve bunun manası nedir?

[1277] Biz zorunlu olarak biliriz ki; insanlar için yollarda tuzaklar kuran, onların yürüyecekleri yerlere dikenler atan bir kimse -kendi aramızda- kötü ve sefih bir kimsedir. Yüce Allah, -onların da ikrar ettiği üzere- zikrettiğimiz şeylerin tamamını yaratmıştır. O hikmet ve ilim sahibidir. Sonra biz yüce Allah'ın, "Onların kalplerinde bulunanları bildi ve üzerlerine sekinet indirdi." buyurmak suretiyle ağacın altında biat edenlere şahitlik ettiğini; sonra müslümanların işlerini hızlı bir şekilde yöneten bazı kimseleri öldürdüğünü, bazılarının güçlerini tükettiğini ve cesaretlerini kırdığını, Ziyâd'ı[763], Haccâc'ı[764] ve asi Hâricîleri onlara melik kıldığını görürüz. Bu işlerde Haccâc, Katarî b. Fücâe[765] ya da diğer müslümanlar için nasıl bir maslahat vardır? Keşke Mu'tezile düşünüp akledebilseydi!

[1278] Fakat hakikat bizim dediğimiz şeydir. O da, bunların tamamının Allah açısından adâlet, hak ve hikmet olması; zâlim Haccâc, Katarî ve bu ikisinin benzerleri için helâk ve perişanlık olmasıdır. Bu şekilde yüce Allah âhirette onların helâk olmalarını irade etmiştir. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

[١٢٧٤] **قال أبو محمد**: وقال بعضهم قد يخرج من صلبه مؤمن.

[١٢٧٥] **قال أبو محمد**: وقد يموت الكافر عن غير عقب وقد يلد الكافر كفارًا أضر على الإسلام منه ومع هذا فكل ما ذكرنا يلزم أيضًا في هذا الجواب السخيف.

٥ [١٢٧٦] وأيضًا فقد يخرج من صلب المؤمن كافر طاغ وظالم باغ يفسد الحرث والنسل، ويثير الظلم، ويميت الحق، ويؤسس القتالات والمنكرات حتى يضل بها خلق كثير حتى يظنوا أنها حق وسنة فأي وجه لخلق هؤلاء على أصول المعتزلة الضلال. نعم وأي معنى وأي صلاح في خلق إبليس ومردة الشياطين وإعطائهم القوة على إضلال الناس من الحكمة المعهودة بيننا.

١٠ [١٢٧٧] وبالضرورة نعلم أن من نصب المصايد للناس في الطرقات وطرح الشوك في ممشاهم فإنه عائب سفيه فيما بيننا والله تعالى خلق كل ما ذكرنا بإقرارهم وهو الحكيم العليم، ثم وجدناه تعالى قد شهد للذين بايعوا تحت الشجرة بأنه علم ما في قلوبهم فأنزل السكينة عليهم، ثم أمات منهم من ولي منهم أمور المسلمين سريعًا. ووهن قوي بعضهم، وملك عليهم زيادًا والحجاج

١٥ وبغاة الخوارج. فأي مصلحة في هذا للحجاج، ولقطرى. أو لسائر المسلمين لو عقلت المعتزلة.

[١٢٧٨] ولكن الحق هو قولنا وهو أن كل ذلك عدل من الله وحق وحكمة وهلاك ودمار وإضلال للحجاج المسلط، ولقطرى ونظايرهما أراد الله تعالى بذلك هلاكهم في الآخرة، ونعوذ بالله من الخذلان.

[1279] Sonra onlara şöyle sorarız: Yüce Allah'ın hür bir kadının zina ettiğinde yüz değnekle, cariyenin ise bunun yarısı kadar değnekle cezalandırılmasını emretmesi hususunda ne dersiniz? Bu durum cariye açısından bir iltimas değil midir? Yine şanı yüce Allah, bir kavme çokça mal lütfetmiş, onlar da bu malı israf edip diğerlerine vermemişlerdir. Fakir komşusuna mal vermeyen bir kimse hakkındaki bu durum -sizin fâsid prensibinize göre- bizatihi iltimas ve haksızlık değil midir? Ancak onlar (Mu'tezile) sözlerini reddederler. Böylece onlar, "Mal ve kadınlar konusunda insanları eşit bir şekilde dengelemek gereklidir" diyen kimsenin görüşüne varırlar.

[1280] Özetle, bu kavim (yani Mu'tezile) teşbihi reddetmeye çağırıyor ve Allah'ı mahlûkatına benzeten kimseleri tekfir ediyorlar. Sonra bizler, yüce Allah'ı mahlûkatına benzetmede onlardan daha aşırı giden bir topluluk görmüyoruz. Nitekim onlar, Allah'ı hükümle ilzam ediyorlar; O'na emir ve yasaklar uyguluyorlar; kendisinden güzel ve çirkin işlerin zuhur etmesi konusunda Allah Teâla'yı mahlukatına benzetiyorlar; sonra da kendi usullerini nakzediyorlar. Nitekim şu söz onların görüşlerindendir: "Bizim aramızda herhangi bir şekilde iyi olan (salah) şeyi Allah Teâlâ'dan uzak görmeyiz. Nitekim biz, kendi aramızda, kölelerinden birine karşı iltimasta bulunan kimseler görürüz. Söz konusu kişi, kölelerinden birini malına ve ailesine gözetleyici ve çocuğunu yetiştiren biri olarak tayin edebilir. Böylece bu köle, kitabı ve hesabı bu çocuğa öğreterek onu küçüklüğünden itibaren yetiştirir. Yine başka bir kölesini hayvanına bakan, bahçesindeki sebzelerini toplayan ve bahçesinin bakımını yapan biri olarak görevlendirebilir. Cariyeler de böyledir. Yine bir kimse cariyelerinden birini cinsel ihtiyaçlarını karşılamak ve ondan çocuk sahibi olmak için görevlendirebilir. Bir başkasını ise yemek ve yıkama işlerinde ilk cariyeye hizmetçi yapabilir. Bu durum, müslümanların tamamının ittifakıyla adâlettir. Dolayısıyla onlar, şanı yüce Allah'ın kullarından dilediği bir kimseye dilediği faziletlerden herhangi birisiyle iltimas etmesini niçin inkâr ederler? Nitekim onlar, görünen âlemde malından açlara ve miskinlere veren, böylece onlardan birini varlıklı kılan ve ona bin dinar kadar vermek suretiyle fakirlikten çıkaran kimseler gördüler.

[١٢٧٩] ثم نسألهم ماذا تقولون. إذا أمر الله عز وجل بجلد الحرة في الزنا مائة وبجلد الأمة نصف ذلك أليس هذا محاباة للأمة؟ وإذ خول الله عز وجل قومًا أموالًا جمة فعاثوا فيها وحرم آخرين أما هذا عين المحاباة والجور على أصلهم الفاسد فيمن منع جاره الفقير إلا أن يطردوا قولهم فيصيروا إلى قول من ذكر. أن الواجب يواسى الناس في الأموال والنساء على السواء. ٥

[١٢٨٠] وبالجملة فإن القوم يدعون نفي التشبيه ويكفرن من شبه الله تعالى بخلقه، ثم لا نعلم أحد أشد تشبيهًا لله تعالى بخلقه منه فيلزمونه الحكم ويحرمون عليه الأمر والنهي ويشبهونه بخلقه تعالى فيما يحسن منه ويقبح ثم نقضوا أصولهم إذ من قولهم إن ما صلح بيننا بوجه من الوجوه فلسنا نعبده عن الباري تعالى ونحن نجد فيما بيننا من يحابي أحد عبيده على الآخر ١٠ فيجعل أحدهم مشرفًا على ماله وعياله وحاضنًا لولده ويرتضيه لذلك من صغره بأن يعلمه الكتاب والحساب ويجعل الآخر رائضًا لدابته وجامعًا للزبل لبستانه ومنقيًا لحشه ويرتضيه لذلك من صغره وكذلك الإماء فيجعل إحداهن محل إزاره ومطلبًا لولده، ويجعل الثانية خادمًا لهذه في الطبخ والغسل وهذا عدل بإجماع المسلمين كلهم فلم أنكروا أن يحابى الباري عز وجل من شاء ١٥ من عباده بما أحب من التفضيل ووجدوا في الشاهد من يعطي المحاويج من ماله فيعطي أحدهم ما يغنيه ويخرجه عن الفقر وذلك نحو ألف دينار،

Sonra bu kimse bir başkasına bin dinar verir ve buna bin dinar daha ilave edebilir. Şüphesiz bu kimse -her ne kadar iltimas etmişse de- iyi bir kimse olup kötülenecek bir kimse değildir. Dolayısıyla onlar, niçin bunu yüce Allah'tan men ederler ve bunu yaptığında onu zâlimlikle itham ederler? Yüce Allah, bizden birine mülkünden bir parça bahşettiği zaman şüphesiz âlemdeki varlıkların tamamına mülkü en güzel şekilde verendir. Böylece onlar, "Görünür âlemde herhangi bir şekilde hasen/güzel olan bir şeyin Allah Teâlâ'dan vâki olmasına karşı gelmezler" şeklindeki prensiplerini nakzettiler. Nitekim onlar, görünür âlemde büyük servet biriktiren bir kimse- görürler. Söz konusu zengin kişi, yanında muhtaç bir kimse kalmayıncaya kadar gerekli olan hakların tamamını yerine getirir. Sonra da başkalarını bu imkânlardan men eder. Bundan dolayı o cimri diye isimlendirilmez. Onlar, niçin şanı yüce Allah'ı buna benzeyen şeylerden men ettiler, katında bulunan nimetlerin en üstününü vermediğinde zâlimlikle suçladılar ve cimri olduğunu iddia ettiler? Bunların tamamı açıktır ve bu konuda herhangi bir problem yoktur.

[1281] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlara tuhaf görüşlerinden sorarız: Onlar, yüce Allah'ın varlıkların en zayıfını yaratmasını mümkün gördüler, sonra bundan daha zayıfına kadir olmadığını söylediler. Allah Teâlâ'nın, varlıkların en iyi ve uygun olanını yaptığını ve buna muktedir olduğunu kabul ettiler, sonra da bundan daha iyisini (aslah) yapmaya kadir olmadığını söylediler. Yine Allah Teâlâ'nın, bölünemeyen parça olan (cüz'ün la yetecezze) varlıkların en küçük parçasını yaratmaya kadir olduğunu, sonra da bundan daha küçük parçacığı yaratmaya kadir olmadığını söylediler.

[1282] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu durum, onların şanı yüce Allah'ın kudretinin sonlu olduğunu ve âciz kılındığını kabul etmeleri, ayrıca O'nun sonradan var olduğunun ve ulûhiyetinin iptal edilmesinin de kabulüdür. Çünkü güç ve kuvvet noktasındaki sonlu olma, ezelî olan yaratıcının değil, sonradan var olan (muhdes) ve mahlûk olan bir varlığın sıfatıdır. Bu ise, Kur'ân'a ve müslümanların icmâsına aykırıdır ve yüce Allah'ı kudretinin sonlu oluşu bakımından mahlûkatına benzetmektir.

ثم يعطي آخر مثله ألف دينار ويزيده ألف دينار فإنه وإن حابى فمحسن غير ملوم فلم منعوا ربهم من ذلك وجوره إذا فعله؟ وهو تعالى بلا شك أتم ملكًا لكل ما في العالم من أحدنا لما خوله عز وجل من الأملاك ونقضوا أصلهم في أن ما حسن في الشاهد بوجه من الوجوه لم يمنعوا وقوعه من الباري عز وجل ٥ ووجدوا في الشاهد من يدخر أموالًا عظيمة فيؤدي جميع الحقوق اللازمة له حتى لا يبقى بحضرته محتاج ثم يمنع سائر ذلك فلا يسمى بخيلًا. فلأي شيء منعوا ربهم عز وجل من مثل ذلك وجوروه وبخلوه إذا لم يعط أفضل ما عنده وهذا كله بين لا إشكال فيه.

[١٢٨١] **قال أبو محمد:** ونسألهم عن قول لهم عجيب وهو أنهم أجازوا أن ١٠ يخلق الله عز وجل أضعف الأشياء ثم لا يكون قادرًا على أضعف منه فهكذا هو قادر فاعل أصلح الأشياء ثم لا يكون قادرًا على أصلح منه، وعلى أصغر الأشياء. وهو الجزء الذي لا يتجزأ ولا يقدر على أصغر منه.

[١٢٨٢] **قال أبو محمد:** هذا إيجاب منهم لتناهي قدرة الله عز وجل وتعجيز له تعالى وإيجاب لحدوثه وإبطال إلهيته إذ التناهي في القوة صفة المحدث ١٥ المخلوق، لا صفة الخالق الذي لم يزل وهذا خلاف القرآن وإجماع المسلمين وتشبيه الله تعالى بخله في تناهي قدرتهم.

[1283] Ebû Muhammed şöyle dedi: Fakat bu bölünemeyen bir parçacığın varlığını (cüz'ün la yetecezze) ve "kıyas" görüşünün gerekli ve doğru olduğunu kabul eden herkese gereklidir, bundan uzak kalmaları mümkün değildir. Böylesi helâk edici bir söylemden Allah'a sığınırız. Bilakis biz şöy-
5 le deriz: Yüce Allah, küçük, zayıf, büyük, güçlü ya da maslahata uygun olsun yarattığı şeylerin tamamını yaratmıştır. Şüphesiz O, bunlardan daha küçüğünü, daha zayıfını, daha güçlüsünü ve daha uygununu yaratmaya sonsuz bir şekilde kadirdir.

[1284] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlara "Yüce Allah, -şâyet ya-
10 parsa- insanların tamamının kâfir olacağı bir şeyi yaratmaya kâdir midir?" diye sorarız. Eğer onlar "hayır" şeklinde cevap verirlerse, Ali el-Esvârî'ye[766] katılmış olurlar. Onlar da bunu kabul etmezler.

[1285] Eğer onlar bunu kabul ederlerse, bu durumda yüce Allah onları yalanlamıştır. Zira Allah Teâlâ, *"Allah, kullarına (tümüne birden) rızkı*
15 *bol bol verseydi, yeryüzünde mutlaka azgınlık ederlerdi."*[767], *"Eğer bütün insanlar (kâfirlere verdiğimiz nimetlere bakıp küfürde birleşen) bir tek ümmet olacak olmasalardı, Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine gümüşten tavanlar yapardık."*[768] şeklinde buyurmuştur.

[1286] Eğer onlar, "Evet, Allah buna kâdirdir." derlerse, onlara şöyle
20 deriz: Böylece sizler, yüce Allah'ın hayra değil, şerre muktedir olduğunu kesin olarak kabul etmiş oldunuz. Bu, onların esaslarına göre bir musibettir. Bu durumda onlara, "Bir şeye muktedir olan onun zıddını yapmaya da muktedirdir" şeklindeki görüşlerinde ortaya koydukları esaslarını bozmaları lazım gelir. Çünkü onlar, "Yüce Allah, nezdinde insanların tamamının
25 kâfir olmasına kadirdir; fakat yine nezdinde insanların tamamının mümin olmasına kadir değildir." demişlerdir.

[1287] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Allah Teâlâ, salah (uygunluk ve güzellik) açısından yaptığı şeylerin -bundan daha fazlasına değil- benzerlerini yapmaya nihayetsiz bir şekilde güç yetirebilir." şeklin-
30 de söz söyleyen bir kimseye sorar ve onlara şöyle deriz: Esaslarınıza göre sizler, şanı yüce Allah'ı zâlimlikle itham etmeye devam ediyorsunuz.

[١٢٨٣] **قال أبو محمد**: ولكنه لازم لكل من قال بالجزء الذي لا يتجزأ وبالقياس لزومًا صحيحًا لا إنفكاك لهم منه ونعوذ بالله من هذه المقالات المهلكة بل نقول. إن الله تعالى كل ما خلق شيئًا صغيرًا أو ضعيفًا أو كبيرًا أو قويًا أو مصلحة فإنه أبدًا بلا نهاية قادر على خلق أصغر منه وأضعف ٥ وأقوى وأصلح.

[١٢٨٤] **قال أبو مجمد**: ونسألهم أيقدر الله تعالى على ما لو فعله لكفر الناس كلهم؟ فإن قالوا لا لحقوا بعلي الأسواري وهم لا يقولون بهذا.

[١٢٨٥] ولو قالوه لأكذبهم الله تعالى إذ يقول: ﴿وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ﴾ وبقوله تعالى: ﴿لَوْلَا أَن يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَّجَعَلْنَا لِمَن ١٠ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِّن فِضَّةٍ﴾

[١٢٨٦] وإن قالوا: نعم هو قادر على ذلك قلنا لهم فقد قطعتم بأنه تعالى يقدر على الشر ولا يقدر على الخير هذه مصيبة على أصولهم ولزمهم أيضًا فساد أصلهم في قولهم إن من يقدر على شيء قدر على ضده لأنهم يقولون إن الله تعالى يقدر على ما يكفر الناس كلهم عنده ولا يقدر على ما ١٥ يؤمن جميعهم عنده.

[١٢٨٧] **قال أبو محمد**: ونسأل من قال منهم إنه تعالى يقدر على مثل ما فعل من الصلاح بلا نهاية لا على أكثر من ذلك فنقول لهم: إن على أصولكم لم تنفكوا من تجوير الباري عز وجل.

Çünkü duyuların zorunluluğuyla biliriz ki; maslahatların bir kısmı diğerlerine izafe edildiğinde her bir maslahat diğerinden ayrı ve farklı olduğu için bazıları daha iyidir (aslah). Size göre yüce Allah -bunu kulları için yaratmadığı halde- bunu yapmaya kadir olduğuna göre, şâyet yüce Allah yarattığı ve yaratmadığı şeylerin daha iyisini ve daha uygununu yapmaya muktedir olsaydı, bu durumda sizin onu ilzam ettiğiniz şey ona gerekli olurdu. Bunun üzerine onlar şöyle dediler: Bu durum ilaç, yemek ve içeçecek gibidir. Bunların her birinin belli bir ölçüsü vardır, bu ölçü sayesinde bunlar verildiği kişiye faydalı olurlar. Söz konusu bu ölçüye bir benzeri ilave edildiğinde ise bunlar (yani ilaç, yemek ve içecek) kişiye zararlı olurlar.

[1288] Hz. Ali (r.a.) şöyle demiştir: İşlerin hakikatine vakıf olan akıl ve marifet sahibi hiç kimse "Şu ilaç, genel olarak ve her halükarda faydalıdır (maslahat); Yemekler, daima ve her halükarda faydalıdır (maslahat); Yine içecekler de, her yönüyle daima faydalıdır (maslahat)" şeklinde bir söz asla demez. Ancak hakikat şudur ki, sadece ilacın belli bir miktarı faydalı ve uygundur. Şâyet miktar azaltılırsa, ya da çoğaltılırsa ya da bu hastalık geçmiş ise bu durumda ilaç zararlı olur. Yiyecekler ve içecekler de böyledir. Belli bir durumda ve belli bir miktarda olduklarında bu ikisi faydalı olmuş olurlar. Bunların miktarı artırılır ya da vakti geçerse zararlı olurlar. Yine bunlar yeterinden az olurlarsa yine zararlı olurlar. Dolayısıyla bunlardan herhangi bir şeye salah ismini vermek, ona zararlı ismini vermekten daha evla değildir. Çünkü -zikrettiğimiz gibi- bunların tamamında her iki durum da mevcuttur. Yüce Allah açısından kula yönelik salah, kulu hidayete erdirmesi ve Allah'ın fiillerindeki hayır bu şekilde değildir, bilakis mutlak, genel ve her halükardadır. Bilakis salahın, hidayetin ve hayrın artıp çoğalması daha faziletlidir.

[1289] Eğer onlar, "Bizler, namaz ve orucun belli vakitlerde ifa edilmesinin günah, başka vakitlerde ifasının ise sevap olduğunu görüyoruz." derlerse, onlara şöyle deriz: Bunlardan yasaklanmış olanlar elbette salah, hidayet ve hayır değildir. Bilakis bu, günah, hızlân ve dalâlettir. Bu konuda sizinle konuşmuş değiliz. Fakat gerçek anlamda salah, hidayet ve hayır olan konularda sizinle konuşmuş idik. Bundan kaçınmaları mümkün değildir.

لأن بضرورة الحس ندري أنه إذا استضافت المصالح بعضها إلى بعض كانت أصلح من انفراد كل مصلحة عن الأخرى فإذا هو قادر عندكم على ذلك ولم يفعله بعباده فقد لزمه ما ألزمتموه لو كان قادرًا على أصلح مما فعل ولم يفعله، فقالوا هذا كالدواء والطعام والشراب لكل ذلك مقدار يصلح به من أعطيه فإذا ٥ استضافت إليه أمثاله كان ضررًا.

[١٢٨٨] قال علي رضي الله عنه: ولم يقل قط ذو عقل ومعرفة بحقائق الأمور أن غفار كذا مصلحة جملة وعلى كل حال. ولا أن الأكل مصلحة أبدًا وعلى الجملة، ولا أن الشراب مصلحة بكل وجه أبدًا وإنما الحق أن مقدارًا من الدواء مصلحة لعلة كذا فقط فإن زاد أو نقص أو تعدى به تلك العلة كان ضررًا ١٠ وكذلك الطعام والشراب هما مصلحة في حال ما وبقدر ما فما زاد أو تعدى به وقته كان ضررًا، وما نقص عن الكفاية كان ضررًا ليس إطلاق اسم الصلاح في شيء من ذلك أولى من إطلاق اسم الضرر لأن كلا الأمرين موجود في ذلك كما ذكرنا وليس الصلاح من الله عز وجل للعبد والهدى له والخير من قهلة عز وجل كذلك بل على الإطلاق والجملة وعلى كل حال بل كل ما زاد الصلاح وكثر، زاد ١٥ الهدى وكبر، وزاد الخير وكبر فهو أفضل.

[١٢٨٩] فإن قالوا: نجد الصلاة والصيام إثمًا في وقت ما وأجرا في آخرة. قلنا ما كان من هذا منهيًا عنه فليس صلاحًا ألبتة ولا هو هدى ولا خير بل هو إثم وخذلان وضلال وليس في هذا كلمناكم لكن فيما هو صلاح حقيقة وهدى حقيقة وخير حقيقة وهذا ما لا مخلص لهم منه.

[1290] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezile'den aslah görüşü taraftarları şöyle dediler: Yaşadıkları takdirde çocuklardan iman edecekler, kâfirlerden olup da müslüman olacaklar ve fâsıklardan olup da tövbe edecek kimseler yüce Allah'ın ilminde mevcuttur. Dolayısıyla şanı yüce Allah'ın onları bu vakitten önce öldürmesi elbette caiz değildir.

[1291] Yine onlar şöyle dediler: Aynı şekilde yaşadığı takdirde hayır işleyecek kimse Allah'ın ilminde bilinmektedir. Dolayısıyla yüce Allah'ın onu fiilini yapmadan önce öldürmesi elbette caiz değildir.

[1292] Onlar şöyle dediler: Yüce Allah, -daha fazla değil- bir an bile hayatta bıraksa asla hayır işlemeyeceğini, bilakis kesin olarak küfre ve fıska düşeceğini bildiği kimse hâriç hiç kimseyi öldürmez.

[1293] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu onların küfür ve aptallıklarını cemeden musibetlerindendir. Bu anlayışa devam ettikleri müddetçe kendi iddialarına göre yüce Allah'a zulüm ve haksızlık isnat etmekten uzak duramazlar. Küfre gelince, "Allah Elçisinin (s.a.) oğlu İbrâhim, şâyet buluğ çağına ulaşsa idi elbette kâfir veya fâsık olurdu." demeleri onlara gerekirdi. Onlar nezdinde bu durum, zannettikleri gibi olsa idi, o zaman Allah Teâlâ niçin çocuklardan bir kısmını doğumlarının hemen sonrasında öldürmüş; diğerlerini ise, bir saat, bir gün, iki gün, bu şekilde aylar sonra, yıllar sonra hatta bazılarını buluğ çağlarına az bir vakit kala öldürmüştür? Zira onların hepsi, -eğer yaşasalardı tamamının kâfir ve fâsık olmaları hususunda- Mu'tezile'ye göre eşittir. Allah onlara (kâfir olacağı için öldürdüğü çocuklara) bu şekilde inayet gösterirken kâfir ya da fâsık olacağını bildiği çocuklardan bir kısmını niçin hayatta bırakmıştır? Keşke bilseydim! Evet, Allah onlara güç ve ince anlayış vermiştir. Tıpkı Yahudi kelâmcılarından Said b. Yûsuf el-Feyyûmî, el-Muammis Dâvûd b. Mervân (Kazvan?), İbrâhîm el-Bağdâdî ve Ebû Kesîr et-Teberânî; Hıristiyan kelâmcılarından Ebû Rayta el-Ya'kûbî ve Makrûniş el-Melkî ile Kırdân Bahtu'l-Mesânî'ye verdiği gibi. Bunlar şüpheleri, zihin karıştırmaları ve kutsal kitabı tahrifleri sebebiyle pek çok kimseyi sapkınlığa düşürmüşlerdi. Bunların arasında asla bir fark yoktur. Bu durum, onların usullerine göre iltimas ve haksızlıktır.

[١٢٩٠] **قال أبو محمد**: وقال أصحاب الأصلح منهم إن من علم الله تعالى أنه يؤمن من الأطفال إن عاش أو يسلم من الكفار إن عاش أو يتوب من الفساق إن عاش. فإنه لا يجوز ألبتة أن يميته الله قبل ذلك.

[١٢٩١] قالوا وكذلك من علم الله تعالى أنه إن عاش فعل خيرًا فلا يجوز ألبتة أن يميته الله قبل فعله.

[١٢٩٢] قالوا ولا يميت الله تعالى أحدًا إلا وهو يدري أنه إن أبقاه طرفة عين فما زاد فإنه لا يفعل شيئًا من الخير أصلًا بل يكفر أو يفسق، ولا بد.

[١٢٩٣] **قال أبو محمد**: وهذا من طوامهم التي جمعت الكفر والسحق ولم ينفكوا بها فما فروا عنه من تجوير الباري تعالى بزعمهم، وأما الكفر فإنه يلزمهم بقولهم إن إبراهيم ابن رسول الله صلى الله عليه وسلم لو بلغ لكفر أو فسق، وليت شعري إذ هذا عندهم كما زعموا فلم أمات بعضهم أثر ولادته ثم آخر بعد ساعة ثم يوم ثم يومين وهكذا شهرًا بعد شهر وعامًا بعد عام إلى أن أمات بعضهم قبل بلوغه بيسير؟ وكلهم عندهم سواء في أنهم لو عاشوا لكفروا أو فسقوا كلهم وإذ عنى بهم هذه العناية فلم أبقى من الأطفال من درى أنه يكفر ويفسق؟ نعم ويؤتيهم القوى والتدقيق في الفهم كالفيومي، سعيد بن يوسف والمعمس داود بن قزوان وإبراهيم البغدادي وأبي كثير الطبراني متكلمي اليهود وأبي ربطه اليعقوبي، ومقرونيش. الملكي من متكلمي النصارى وقردان بخت المناني. حتى أضلوا كثيرًا بشبههم وتمويهاتهم ومخارفتهم ولا سبيل إلى وجود فرق أصلًا، وهذا محاباة وجور على أصولهم.

[1294] Sonra yüce Allah'ı bu çocuklardan bazılarını yetimlik, bitlenme, çıplaklık, soğuk ve açlık, kötü bir yatak, körlük, yokluk ve hastalıklarla cezalandırdığını, hatta bu şekilde ölünceye kadar devam ettiklerini görürüz. Yine yüce Allah'ın -belki de aynı anne-babadan olmalarına rağmen- bazı çocukları da ölünceye kadar refah, huzur ve nimet içinde kıldığını görürüz. Aynı şekilde bu görüş onları "Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali ve diğer sahabeler (r.anhum.) ve yine Hz. Muhammed, Mûsâ, Îsâ, İbrâhim ve diğer peygamberlerden (a.s.) her biri ölüm vaktinin gelmesinden sonra bir an daha yaşamış olsalardı elbette küfre düşer ve fâsık olurlardı." demeye götürürdü. Yine Cebrâil, Mîkâil ve Arş'ı taşıyan melekler (a.s.) konusunda da -her ne kadar onlar bu meleklerin öleceklerini kabul etseler de- bunun bir benzerinin olması gerekirdi. Eğer onlar bu fikirde devam ederlerse küfre düşerler ki onlardan bazıları bunu alenen açıklamıştır. Eğer onlar diretirlerse tenakuza düşerler ve Allah'ın hayrını ziyadeleştireceğini bildiği bir kimseyi öldürmesi ve küfre düşeceğini bildiği bir kimseyi de hayatta bırakmasının onların esaslarına göre Allah katında bizatihi zulüm ve abes olduğunu kabul etmeleri gerekir.

[1295] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlardan bazıları bu soruya şöyle diyerek cevap vermiştir: "Allah Teâlâ, ölümünden önce Hz. Peygamber'i (s.a.), itaatine/ibadetlerine karşı alacağı sevabı, şâyet kıyamete kadar yaşasaydı yerine getireceği ibadetlerle elde edeceği sevap kadar olan şeylerle imtihan etmiştir."

[1296] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu deliliktir, birkaç açıdan seni bundan nehyedeceğim (delilini çürüteceğim).

[1297] ***İlki:*** Muhakkak ki bu, başkalarına nazaran Hz. Peygamber'e (s.a.) yönelik açık bir iltimastır. Bunu başkalarına da yapsaydı, dünya ve sıkıntılarına karşı onların rahata ermelerini hızlandırsaydı ya!

[1298] ***İkincisi:*** Bu, sırf yalan bir sözdür. Dünyadaki imtihan bilinmektedir. Bu imtihan ya bedene arız olan hastalıklar sebebiyledir, ya servetin yok olması ya da nefislerde vuku bulan korku, sıkıntı, aile ve sevdiklerine yönelik üzüntü ve ümitsizliğe düşme şeklinde olur. Din konusundaki mihnet hâriç, dünyada bu şekillerin dışına çıkan bir imtihan yoktur. Bundan da Allah'a sığınırız.

[١٢٩٤] ثم نجده تعالى قد عذب بعض هؤلاء الأطفال باليتم والقمل والعرى والبرد والجوع وسوء المرقد والعمى والبطلان والأوجاع حتى يموتوا كذلك وبعضهم مرفه مخدوم منعم حتى يموت كذلك ولعلهما لأب وأم وكذلك يلزمهم أن أبا بكر وعمر وعثمان وعليا وسائر الصحابة رضي الله عنهم نعم ومحمدًا صلى الله عليه وسلم وموسى وعيسى وإبراهيم وسائر الرسل عليهم الصلاة والسلام أن كل واحد منهم لو عاش طرفة عين على الوقت الذي مات فيه لكفر أو فسق ولزمهم مثل هذا في جبريل ومكائيل وحملة العرش عليهم السلام، إن كانوا يقولون بأنهم يموتون فإن تمادوا على هذا كفروا وقد صرح بعضهم بذلك جهارًا وإن أبوا تناقضوا ولزمهم أن الله تعالى يميت من يدري أنه يزداد خيرًا، ويبقي من يدري أنه يكفر وهذا عندهم على أصولهم عين الظلم والعبث.

[١٢٩٥] **قال أبو محمد**: وأجاب بعضهم في هذا السؤال بأن قال إن النبي صلى الله عليه وسلم امتحنه الله عز وجل قبل موته بما بلغ ثوابه على طاعته فيه مبلغ ثوابه على كل طاعة تكون منه لو عاش إلى يوم القيامة.

[١٢٩٦] **قال أبو محمد**: وهذا جور ناهيك به لوجوه.

[١٢٩٧] أولها: أنه محاباة مجردة له عليه السلام على غيره وهلا فعل ذلك بغيره وعجل راحتهم من الدنيا؟ ونكدها.

[١٢٩٨] وثانيها: أن هذا القول كذب بحت وذلك أن المحن في العالم معروفة وهى إما في الجسم بالعلل وإما في المال بالإتلاف وإما في النفوس بالخوف والهوان، والهم بالأهل والأحبة والقطع دون الأمل لا محنة في العالم تخرج عن هذه الوجوه إلا المحنة في الدين فقط نعوذ بالله من ذلك.

[1299] Bedende meydana gelen mihnete (imtihan) gelince, bu konuda onlar yalan söylediler. Hz. Peygamber (s.a.) uzuvları sağlıklı olarak vefat etmiştir. Allah, Eyyûb'un (a.s.) ve diğer belaya muhatap olmuş kimselerin mihnetinin benzerinden onu muhafaza etmiştir. Bundan Allah'a sığınırız.

[1300] Mal konusundaki imtihana gelince, yüce Allah Hz. Peygamberi, malın fazlalığı durumundaki imtihanın gerektirdiği şeyler sebebiyle, mal ile meşgul etmemiş ve onu hiçbir kimseye de muhtaç kılmamıştır. Bilakis yüce Allah, onu, yiyeceklerle zenginlik seviyesinde desteklemiş, yüce Allah'a yaklaştıran hususlarda faziletin yerine getirilmesinde onu muvaffak kılmıştır.

[1301] Nefse gelince, hakkında yüce Allah'ın *"Allah, seni insanlardan korur."*[769] diye buyurduğu ve zikrini yücelttiği, dinini -düşmanları razı olmasa da- diğer bütün dinlere üstün kılacağına dair garanti verdiği, kendisine buğz edenleri ebter kıldığı, düşmanlarının tamamına karşı kendisini zaferle aziz kıldığı kimse için nasıl bir mihnet olabilir? Hangi korku ya da hangi zillet ona vâki olabilir?

[1302] Ailesine ve sevdiklerine gelince, bunlardan oğlu İbrâhim, Hatice, Hamza, Ca'fer[770] ve kızları Zeynep, Ümmü Gülsüm ve Rukiyye (Allah onlardan razı olsun) gibi bazılarını ölüm almış götürmüş ve onlar sebebiyle Allah Efendimizi mükâfatlandırmıştır. Yine Hz. Âişe ve müminlerin diğer anneleri, kızı Fatıma, Ali, Abbâs, Hasan, Hüseyin, Abbâs'ın oğulları, Abdullah b. Ca'fer, Ebû Süfyan İbnü'l-Hâris[771] (Allah onların cümlesinden razı olsun) gibi bazılarını hayatta bırakmak ve sâlih kılmak suretiyle Efendimizi sevindirmiştir. Dolayısıyla burada nasıl bir mihnet vardır? Yüce Allah, onu, Hübeyb b. Adî[772] ve Ammâr'ın annesi Sümeyye'nin (r.a.) mihnetinin benzerinden korumuş değil midir? Yine peygamberlerden öldürülenler, testere ile biçilenler ve ateşte yakılanların imtihanı daha büyük bir imtihan değil midir? Kavmi kendisine muhalefet edip -küçük bir topluluk hâriç- tabi olmayan ve çoğunluğu azaba dûçâr olan Hud, Sâlih, Lût, Şuayb ve benzerlerinin durumu daha büyük bir mihnet değil midir? Bu durum hakkı görmezden gelme, aptallık ve ahmaklık değil midir?

[١٢٩٩] فأما المحنة في الجسم فكذبوا وما مات عليه السلام إلا سليم الأعضاء سويها معافى من مثل محنة أيوب عليه السلام وسائر أهل البلاء نعوذ بالله منه.

[١٣٠٠] وإما في المال فما شغله الله عز وجل منه بما يقتضي محنته في فضوله ولا أحوجه إلى أحد بل أقامه على حد الغنى بالقوت ووفقه لتنفيذ الفضل فيما يقربه من ربه عز وجل.

[١٣٠١] وأما النفس فأي محنة لمن قال الله عز وجل له ﴿وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ﴾ ولمن رفع له ذكره وضمن له إظهار دينه على الدين كله ولو كره أعداؤه وجعل شانئه الأبتر، وأعزه بالنصر على كل عدو فأي خوف وأي هوان يتوقعه عليه السلام؟

[١٣٠٢] وأما أهله وأحبته فاخترم بعضهم فأجره فيهم كإبراهيم ابنه وخديجة وحمزة وجعفر وزينب وأم كلثوم ورقية بناته رضي الله عنهم وأقر عينه ببقاء بعضهم وصلاحه كعائشة وسائر أمهات المؤمنين وفاطمة ابنته وعلي والعباس والحسن والحسين وأولاد العباس وعبد الله بن جعفر وأبي سفيان بن الحارث رضي الله عن جميعهم فأي محنة هاهنا أليس قد أعاذ الله تعالى من مثل محنة حبيب بن عدي سمية أم عمار رضي الله عنهم.. أليس من قتل من الأنبياء عليهم السلام ومن انشر بالمنشار وأحرق بالنيران أعظم محنة؟! ومن خالفه قومه فلم يتبعه منهم إلا اليسير وعذب الجمهور كهود وصالح ولوط وشعيب وغيرهم اعظم محنة وهل هذه إلا مكابرة وحماقة وقحة

Yüce Allah'ın cinlere ve insanlara kendisine itaat edilmesini zorunlu kıldığı, risâletiyle kendisine ikramda bulunduğu, bütün insanlardan güvende kıldığı, kendisi için düşmanlarını yere serdiği, önceki ve sonraki bütün günahlarını affettiği bir kimse için nasıl bir mihnet olabilir? Bunların tamamı insanlara ve cinlere nispetle ancak ona ait nimetler, hasletler, faziletler, kerametler ve iltimaslar değil midir? Allah Resulü (s.a.), bu büyük nimetler başlayıncaya kadar, rabbisine ibadet etmek suretiyle bunu (kazanarak) haketmiş midir? Nitekim Hz. peygamberden önce Zeyd b. Amr b. Nüfeyl b. Abduluzzâ el-Adevî[773] ve Kus b. Sâide el-İyâdî[774] ve bu ikisinin dışında ibadet eden ve günahlardan uzak kalan kimseler vardı. Fakat onlar, bu neviden bir şey ile ikram olunmadılar. Fakat Mu'tezilenin ahmaklığı burada bir ölçü değildir.

[1303] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlara sorulan hususlardan biri de şudur: Yüce Allah, Firavun ve kâfirlerin yaşadıklarında kâfir olacaklarını biliyor değil miydi? Onların cevabı "Evet"dir. Bunun üzerine onlara; "sizin görüşünüze göre yaşadığı takdirde kâfir olacağını bildiği kimseleri Allah öldürür. Öyle ise niçin onları kâfir oluncaya kadar yaşattı?" diye sorulur. Bu, mâkul olmayan bir kafa karışıklığıdır.

[1304] Yine onlara şöyle deriz: Toplum için ve özellikle cehennem ehli için en uygun (aslah) olanı hangisidir? Yüce Allah, melekleri ve hurileri yarattığı gibi bizlerin tamamını cennette yaratması mı, yoksa bizleri dünyada yaratıp burada deneme ve sınamalara tabi tutması ve nihayetinde cehennemde ebedî bırakmak suretiyle yaptığı mı daha uygundur?

[1305] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar, bunda ısrar ettiler. Bazıları ise, yüce Allah'ın cenneti henüz yaratmadığını söylediler. Onlara şöyle deriz: Farz edin ki durum sizin dediğiniz gibidir. Halk için en uygun olanı, yüce Allah'ın cenneti var etmesi, sonra da bizleri onun içinde yaratması ya da bizim yaradılışımızı cennetin yaradılışına kadar tehir etmesi, sonra da bizleri cennette yaratmasıdır ya da bizi yarattığı vakitte cenneti bizim için yaratmasıdır.

وأي محنة تكون لمن أوجب الله عز وجل على الجن والإنس طاعته وأكرمه برسالته وأمنه من كل الناس وأكب عدوه لوجهه وغفر له ما تقدم من ذنبه وما تأخر وهل هذه إلا نعم وخصائص وفضائل وكرامات ومحاباة مجردة له على جميع الإنس والجن وهل استحق عليه السلام هذا قط على ربه تعالى حتى ٥ ابتدأ بهذه النعمة الجليلة وقد تحنث قبله زيد بن عمرو بن نفيل بن عبد العزي العدوى، وقيس بن ساعدة الأبادي وغيرهما فما أكرموا بشيء من هذا ولكن نوك المعتزلة ليس عليه قياس.

[١٣٠٣] **قال أبو محمد**: ومما سئلوا عنه أن قيل لهم أليس قد علم الله أن فرعون والكفار أن أعاشهم كفروا فمن قولهم نعم. فيقال لهم: فلم أبقاهم حتى ١٠ كفروا واخترم على قولكم من علم أنه إن عاش كفر؟ وهذا تخليط لا يعقل.

[١٣٠٤] ونقول لهم أيضًا: أيما كان أصلح للجميع لا سيما لأهل النار خاصة أن يخترعنا الله تعالى كلنا في الجنة كما فعل بالملائكة وحور العين أم ما فعل بنا من خلقنا في الدنيا والتعريض للبلاء فيها وللخلود في الناس.

[١٣٠٥] **قال أبو محمد**: فلحوا عند هذه فقال بعضهم لم يخلق الجنة بعد. ١٥ فقلنا لهم هبكم أن الأمر كما قلتم فإنما كان أصلح للجميع أن يعجل الله عز وجل خلقها ثم يخلقنا فيها أو يؤخر خلقنا حتى يخلقها ثم يخلقنا منها أم خلقه لنا حيث خلقنا؟

[1306] Eğer onlar rablerine âcizlik nispet ederlerse, bu durumda onlar Allah'ı kudreti sınırlı bir tabiata sahip kılarlar, mahlûkatına benzetirler, uluhiyetini iptal ederler ve mekan edinmiş güçsüz bir varlık yaparlar. Bu ise katıksız küfürdür.

5 **[1307]** Bir soru daha kaldı: Buna ilaveten -onun hesabına göre- yüce Allah'ın bizleri melek olarak yaratması ve tıpkı Îsâ, Yahyâ ve diğer peygamberlere (a.s.) yaptığı gibi, bizleri de peygamberler kılması [daha uygun değil midir?]

[1308] Onlardan bazıları şöyle dedi: Bizim bu konudaki maslahatın 10 şeklini/vechini bilmememiz, bu işi hikmetin dışında bırakacak değildir. Bunun üzerine onlara şöyle dedik: Bunun tam olarak bir benzeri ile yetinin. "Yüce Allah'ın kullarının fiillerini yaratması, kâfire ve fâsıka güçlerinin yetmeyeceği şeyleri teklif etmesi, sonra da bunlara binaen onları cezalandırması konusundaki hikmet ve maslahatı bilmememiz bu işi hikmetin 15 dışına çıkaracak şeylerden değildir." diyen bir kimseye karşı ne yapacaksınız? Bu, onların kurtulamayacağı bir durumdur.

[1309] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bize gelince, buna asla razı olmayız. Bilakis bunun câhili değiliz. Fakat yüce Allah'ın yaptığı şeylerin tamamının bizatihi adâlet ve hikmet olduğuna kesin olarak inanırız. Yüce 20 Allah'ın fiillerini bizim aramızda geçerli olan ve bilinen hikmet ve adâlete göre icra etmek isteyen bir kimse aşırılığa düşmüş, hata etmiş, sapıtmış ve şanı yüce Allah'ı yarattığı varlıklarına benzetmiştir. Çünkü bizim nezdimizde hikmet ve adâlet sadece şanı yüce Allah'a itaat etmektir ve bunun dışında her ne olursa olsun Allah'ın bize emrettiği şeyler hâriçhikmet ve 25 adâlet yoktur. Allah Teâlâ'ya gelince, onun herhangi birisine itaati söz konusu değildir. Böylece Allah'ın fiillerinin, yaptıklarından sorumlu tutulan, merbub ve memur olan kulların ahkamına göre cari olması bâtıl olmuştur. Fakat onun fiilleri izzet, kudret, azamet, ululuk, kendisine teslimiyete ve yaptıklarından dolayı sorgulanmamaya göre caridir. Yüce Allah'ın 30 buyurduğu gibi daha fazlasına gerek yoktur. Yüce Allah'ın buyurduğuna muhalefet eden kimse kaybetmiştir. Bütün bunlarla birlikte onlar, -kendi usullerine göre- rablerine haksızlık ve abesin gerekliliğini atfetmekten kurtulamazlar. Allah bundan münezzehtir.

[١٣٠٦] فإن عجزوا ربهم جعلوه ذا طبيعة متناهي القدرة ومشبهًا لخلقه وأبطلوا إلاهيته وجعلوه محيزًا ضعيفًا وهذا كفر مجرد.

[١٣٠٧] وبقى السؤال أيضًا مع ذلك بحسبه في أن يجعلنا كالملائكة وأن يجعلنا كلنا أنبياء كما فعل بعيسى ويحيى عليهما السلام وسائر الأنبياء عليهم ٥ الصلاة والسلام؟

[١٣٠٨] وقال بعضهم ليس جهلنا بوجه المصلحة في ذلك مما يخرج هذا الأمر عن الحكمة فقلنا لهم فاقنعوا بمثل هذا بعينه فمن قال لكم ليس جهلنا بوجه المصلحة والحكمة في خلق الله تعالى لأفعال عباده وفي تكليفه الكافر والفاسق مالا يطيق ثم يعذبهما على ذلك مما يخرجه عن الحكمة وهذا لا ١٠ مخلص لهم منه.

[١٣٠٩] **قال أبو محمد**: وأما نحن فلا نرضى بهذا بل ما جهلنا ذلك لكن نقطع على أن كل ما فعله الله تعالى فهو عين الحكمة والعدل وأن من أراد إجراء أفعاله تعالى على الحكمة المعهودة بيننا والعدل المعهود بيننا فقد ألحدوا حظًا وضل وشبه الله عز وجل بخلقه لأن الحكمة والعدل بيننا إنما هما طاعة الله عز ١٥ وجل فقط لاحكمة ولا عدل غير ذلك إلا ما أمرنا به أي شيء كان فقط وأما الله تعالى فلا طاعة لأحد عليه فبطل أن تكون أفعاله جارية على أحكام العبيد المأمورين المربوبين المسؤلين عما يفعلون لكن أفعاله تعالى جارية على العزة والقدرة والجبروت والكبرياء والتسليم له وألا يسأل عما يفعل ولا مزيد كما قال تعالى، وقد خاب من خالف ما قال الله عز وجل ومع هذا كله فلم يتخلصوا من ٢٠ رجوع وجوب التجوير والعبث على أصولهم على ربهم تعالى عن ذلك.

[1310] Onların kelâmcıları şöyle dediler: Şâyet Allah bizleri cennette yaratmış olsa idi, burada bize verilen nimetin miktarını anlamazdık. Yine biz, işlediğimiz bir amel sebebiyle bu nimeti hak etmemiş olurduk. Cenneti hak ettikten sonra oraya sokulmamız, nimeti daha mükemmel kılmış ve lezzeti de daha doyurucu kılmıştır. Bunlara ilaveten şâyet cennette yaratılmış olsa idik, bize yasakladığı şeylerden dolayı bir tehdit olmazdı. Cennet tehdit ve korkutma diyarı değildir. Buna ilaveten yüce Allah, kullarından bazılarının küfre düşeceğini ve böylece cennetten çıkmasının zorunlu olduğunu bilmiştir.

[1311] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunların tamamı, Muʿtezile'nin ortaya koyduğu ahmaklıklardan olup onların aleyhine döner. Allah'ın güç, kudret ve bize yardımıyla şöyle deriz -başarı Yüce Allah'tandır-: Onların "Şâyet Allah bizleri cennette yaratmış olsa idi burada bize verilen nimetin miktarını anlamazdık." şeklindeki sözlerine gelince, -Allah'ın yardım ve inayeti ile- şöyle deriz: Allah Teâlâ, bizleri cennette yaratmaya; bizde cennette verilen nimetlerin miktarını, kıyamet gününde cennete girdikten sonra anlayacağımız gibi yada bundan daha iyi bir şekilde anlayacağımız bir kuvve ve tabiat yaratmaya, kadir midir, yoksa buna kadir değil midir?

[1312] Eğer onlar, yüce Allah'ın buna kâdir olmadığını söylerlerse, Allah Teâlâ'ya âcizlik nispet etmiş olurlar ve onun kudretini bir şeye muktedir olan ve başka bir şeye güç yetiremeyen sonlu bir kudret yaparlar. Bu ise ancak bir araz ya da kudreti sonlu olan bir bünye için söz konusu olabilir. Bu da katıksız küfürdür.

[1313] Eğer onlar, yüce Allah'ın buna kâdir olduğunu söylerlerse, bu durumda Allah Teâlâ'nın -katında onlara yaptığından daha iyisi olduğu halde- katında bulunanların en iyisini (aslah) onlara yapmadığını kabul etmiş olurlar.

[1314] Buna ilaveten onlar, sıkıntı ve yorgunluğun akabinde gelen lezzetin daha sevinçli ve daha etkili olduğunu murat ederlerse, bu durumda genel olarak cennet nimetlerini iptal etmeleri lazım gelir. Çünkü cennet nimetleri elbette elem ve yorgunlukla karışık değildir. Her elem zamanı geçtikten sonra unutulur. Nitekim şair şöyle demiştir:

[١٣١٠] وقال متكلموهم لو خلقنا في الجنة لم نعلم مقدار النعمة علينا في ذلك وكنا أيضًا نكون غير مستحقين لذلك النعيم بعمل عملناه وإدخالنا الجنة بعد استحقاقنا لها أتم في النعمة وأبلغ في اللذه. وأيضًا فلو خلقنا في الجنة لم يكن بد من التوعد على ما حظر علينا وليست الجنة دار توعد وأيضًا فإن الله ٥ تعالى قد علم أن بعضهم كان يكفر فيجب عليه الخروج من الجنة.

[١٣١١] **قال أبو محمد**: هذا كل ما قدروا عليه من السخف وهذا كله عائد عليهم بحول الله تعالى وقوته وعونه لنا فنقول وبالله تعالى التوفيق. أما قولهم لو خلقنا في الجنة لم نعلم مقدار النعمة علينا في ذلك فإننا نقول: وبالله تعالى نتأيد أكان الله تعالى قادرًا على أن يخلقنا فيها ويخلق فينا قوة وطبيعة نعلم بها قدر ١٠ النعمة علينا في ذلك أكثر من علمنا بذلك بعد دخولنا فيها يوم القيامة أو كعلمنا ذلك أم كان غير قادر على ذلك؟

[١٣١٢] فإن قالوا: كان غير قادر على ذلك عجزوا ربهم تعالى وجعلوا قوته متناهية يقدر على أمرنا ولا يقدر على غيره وهذا لا يكون إلا لعرض داخل أو لبنية متناهية القوة وهذا كفر مجرد.

١٥ [١٣١٣] وإن قالوا: كان الله قادرًا على ذلك أقروا بأنه عز وجل لم يفعل بهم أصلح ما عنده وأن عنده أصلح مما فعل بهم.

[١٣١٤] وأيضًا فإن كانوا أرادوا بذلك أن اللذة تعقب البلاء والتعب أشد سرورًا وأبلغ، لزمهم أن يبطلوا نعم الجنة جملة لأنه ليس نعيمها ألبتة مشوبًا بألم ولا تعب وكل ألم بعد العهد به فإنه ينسى كما قال القائل.

"Delikanlı büründüğünde bir gün dahi utanmaz / Zengin olduğunda bir gün bile ihtiyaç hissetmez."

[1315] Bu esasa göre yüce Allah'ın cennet ehline orada lezzetin varlığı onlar için yenilensin ve tekrar etsin diye elem ve acılar tayin etmesi gerekli olurdu. Bu ise İslâm'dan çıkmak demektir. Buna göre peygamberlerin ve sâlih kulların cehenneme sokulması, sonra buradan çıkarılıp cennete dâhil edilmesi gerekirdi. Böylece onların lezzet ve sevinçleri bununla kat be kat artmış olurdu.

[1316] Yine onlara şöyle denilir: "Bizler, melekler ve huriler gibi olmuş oluruz. Şâyet onlar, nimet ve lezzet konusunda kendilerine verilenlerin miktarını anladıysalar, bizler de bu şekildeyiz. Şâyet onlar, nimet ve lezzet konusunda kendilerine verilenlerin miktarını anlamadılarsa, Allah onlara bu maslahatı vermedi mi? Hangi sebeple Allah,- melekler ve huriler günaha bulaşmamış ve Allah'a itaat eden varlıklar oldukları halde- bize verdiği bu faziletten onları men etmiştir?

[1317] Eğer onlar, melekler ve hurilerin cehennemdeki kâfirlerin azabını gördüğünü, dolayısıyla bu durumun korkutma yerine geçtiğini söylerlerse, onlara şöyle cevap veririz: İltimas ve haksızlık bir kavmin tehlikelere maruz kalması, küfre düşünceye kadar hayatta bırakılmaları ve -böylece cennette olup daimi bir refah ve huzur içinde yaratılan başka topluluklar onlardan ibret alsınlar diye- cehennemde ebedî olarak kalmalarından başka bir şey midir? Mu'tezilenin esaslarına göre bizim nezdimizde bizzat zulüm bu değil midir? Bu durum asilerden, "Üçte ikinin salahı için üçte birin katli salahtır.." şeklinde söz söyleyen kimse gibidir. Müşahade âleminde bir başkasına şöyle diyenin yaptığından daha büyük abes ve sefeh mi vardır: "Gel, sana kamçı ile vurayım, seni dağdan aşağıya atayım, başını gözünü yarayım, sakalını/bıyığını yolayım, bunda huzur ve menfaat olmaksızın dikenli yollarda seni yürüteyim. Fakat bunların sonrasında sana büyük bir mülk vereceğim. Ancak sana vurmam sırasında zarar görmen ve ebediyen çıkamayacağın dipsiz bir kuyuya düşmen de mümkün." Akıl sahipleri nezdinde bu durumda nasıl bir maslahat vardır? Özellikle de o kimse bu belalardan herhangi birisine maruz bırakmaksızın bu mülkü vermeye kâdir ise. İşte bu, yüce Allah'ı vasıflandırdıkları adâlet ve hikmet ile kendi nefislerini vasıflandırmaktan haya etmeyen Mu'tezile'ye göre şanı yüce Allah'ın sıfatıdır.

كأَنَّ الفتى لم يَغْرُ يَوْمًا إذا اكْتَسَى وَلَمْ يَفْتَقِرْ يَوْمًا إذا مَا تَمَوَّلا

[١٣١٥] فلزم على هذا الأصل أن يحدد الله تعالى لأهل الجنة آلا ما فيها ليتجدد لهم بذلك وجود اللذة وهذا خروج عن الإسلام ويلزمهم أيضًا أن يدخل النبيين والصالحين النار ثم يخرجهم منها إلى الجنة فتضاعف اللذة والسرور أضعافًا بذلك.

[١٣١٦] ويقال أيضًا كنا نكون كالملائكة والحور العين، فإن كانوا عالمين بمقدار ما هم فيه من نعيم ولذة فكنا نحن كذلك وإن كانوا غير عالمين مقدار ما هم فيه من اللذة والنعيم فهلا أعطاهم هذه المصلحة ولأي شيء منعهم هذه الفضيلة التي أعطاها لنا وهم أهل طاعته التي لم تشب بمعصية؟

[١٣١٧] فإن قالوا: إن الملائكة وحور العين قد شاهدوا عذاب الكفار في النار فقام لهم مقام الترهيب. قلنا لهم: وهل المحاباة والجور إلا أن يعرض قوم للمعاطب ويبقيهم حتى يكفروا فيخلدوا في النار ليوعظ بهم قوم آخرون خلقوا في الجنة والرفاهية سرمدًا أبدًا لا بد؟ وهل عين الظلم إلا هذا فيما بيننا على أصول المعتزلة؟ وكمن يقول من الطغاة قتل الثلث في صلاح الثلثين صلاح وهل في الشاهد عبث وسفه أعظم من عبث من يقول لآخر: هات أضربك بالسياط وأردك من جبل وأصفع في قفاك وأنتف سبالك وأمشي بك في طريق ذات شوك دون راحة في ذلك ولا منفعة ولكن لأعطيك بعد ذلك ملكًا عظيمًا؟ ولعلك في خلال ضربي إياك أن تتضرر فتقع في بئر منتنة لا يخرج منها أبدًا. فأي مصلحة عند ذي عقل في هذا الحال لا سيما وهو قادر على أن يعطيه ذلك الملك دون أن يعرضه لشيء من هذا البلاء فهذه صفة الله عز وجل عند المعتزلة لا يستحقون من أن يصفوا أنفسهم بأن يصفوا الله تعالى بالعدل والحكمة.

[1318] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bize gelince biz şöyle deriz: Şâyet yüce Allah, bütün bunları aynen yapacağını haber vermiş olsaydı biz bunu inkâretmez ve bunların yüce Allah açısından hakikat, adâlet ve hikmet olduğunu bilirdik.

[1319] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın kıyamet günü bizleri asla acıkmayacağımız, susamayacağımız, tuvalete çıkmayacağımız, hasta olmayacağımız, ölmeyeceğimiz bir şekilde ve göğsümüzdeki nefret ve kinin sökülüp atılmış bir yaratılışla yaratması; sonra orada bizleri yaratmaya ve -büyük sıkıntılardan sonra cennete girmek suretiyle elde edeceğimiz lezzetler gibi,- orada ilk yaratılışımızla birlikte lezzet alacağımız bir yaratılışla bizleri yaratmaya güç yetirememesi şaşılacak şeylerdendir. Bunların arasını ancak aklı olmayan bir kimse ya da yüce Allah ile ve din ile dalga geçen bir kimse ayırabilir.

[1320] Mu'tezile'nin "Şâyet Allah bizleri cennette yaratmış olsa idi, bizler bu nimetleri hak etmemiş olurduk." şeklindeki görüşüne gelince, onlara şöyle deriz: "Bize kendinizce cenneti kendisiyle hakettiğiniz amellerinizden bahsedin!" Bu ameli yapan bir kimsenin -Allah Teâlâ'nın vermesi gereken bir karşılık olarak- cenneti hakkedeceğini aklın zaruretiyle mi bildiniz? Yoksa bunu bilmiyor musunuz? Yüce Allah bunu yapacağını bizlere bildirinceye kadar ve cenneti bu amellerin karşılığı olarak kılıncaya kadar bu gerekli değildi.

[1321] Onlar, "Bu amellerin karşılığı olarak cennetin hakedildiğini akılla biliriz." derlerse, gerçeği görmezden gelmiş ve aklı yalanlamış olurlar ve küfre düşerler. Çünkü onlar bu görüşleri sebebiyle peygamberlerden (a.s.) müstağni olmayı gerekli görürler. Bu durumda onlara yüce Allah'ın cenneti bu amellerin karşılığı olarak var etmediğini; bu durumun kendi ihtiyarıyla değil zorunlu olarak Allah'a vacip olduğunu; şâyet o, bunun dışındaki bir şeyi dilese idi, elbette onun olmayacağını kabul etmeleri lazım gelir. Bu da mutlak anlamda küfürdür.

[١٣١٨] **قال أبو محمد**: وأما نحن فنقول لو أن الله تعالى أخبرنا أنه يفعل هذا كله بعينه ما أنكرناه ولعلمنا أنه منه تعالى حق وعدل وحكمة.

[١٣١٩] **قال أبو محمد**: ومن العجب أن يكون الله تعالى يخلقنا يوم القيامة خلقًا لا نجوع فيه أبدًا ولا نعطش ولا نبول ولا نمرض ولا نموت وينزع ما في ٥ صدورنا من غل ثم لا يقدر على أن يخلقنا فيها ولا على أن يخلقنا خلقا نلتذ معه بإبتدائنا فيها كالتذاذنا بدخولها بعد طول النكد فهل يفرق بين شيء من هذا إلا من لا عقل له أو مستخف بالباري تعالى وبالدين.

[١٣٢٠] وأما قولهم: لو خلقنا الله تعالى في الجنة لكنا غير مستحقين لذلك النعيم، فإنا نقول لهم أخبرونا عن الأعمال التي استحققتم بها الجنة عند أنفسكم ١٠ أفبضرورة العقل علمتم أن من عملها فقد استحق الجنة دينًا واجبًا على ربه تعالى أم لم تعلموا ذلك؟ ولا وجب ذلك إلا حتى أعلمنا الله عز وجل أنه يفعل وجعل الجنة جزاء على هذه الأعمال؟

[١٣٢١] فإن قالوا: بالعقل عرفنا استحقاق الجنة على هذه الأعمال كابروا وكذبوا على العقل وكفروا لأنهم بهذا القول يوجبون الاستغناء عن الرسل عليهم ١٥ الصلاة والسلام. ولزمهم أن الله تعالى لم يجعل الجنة جزاء على هذه الأعمال لكن وجب ذلك عليه حتمًا لا باختياره ولا بأنه لو شاء غير ذلك لكان له، وهذا كفر مجرد.

[1322] Bunlara ilaveten, Mûsâ'nın (a.s.) şeriatında Sebt günü (Cumartesi yasağı), içyağının haram kılınması ve bunun dışındaki emirlerle amel etmenin karşılığı olarak cennet nimetinin verileceği bildirilmişti. Şimdi ise bunlarla amel etmenin karşılığı cehennemdir. Dolayısıyla burada sadece yüce Allah'ın bunu dilemesi vardır. Şâyet bunu dilemese idi, bunlardan herhangi biri zorunlu olmayacaktı.

[1323] Eğer onlar, "Bilakis cennetin bu amellerle hakkedildiğini ancak yüce Allah'ın bu şekilde hüküm verdiğini haber vermesiyle biliriz." derlerse, onlara şöyle denilir: Yüce Allah, cenneti bizlere bir hak olarak yarattığını haber vermeye ve bizleri -tıpkı meleklere ve hurilere yaptığı gibi- cennette yaratmaya muktedir idi. Buna ilaveten onlar, cenneti amelleri sebebiyle hakkettikleri şeklindeki iddialarında yalan söylediler. Zira Allah Resulü (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Hiç bir kimse yoktur ki ameli onu kurtarsın ya da cennete soksun." Bunun üzerine "Sen de mi Ey Allah'ın Elçisi!" denilmiş. Hz. Peygamber de "Evet ben de amelimle cennete giremeyeceğim. Ancak Allah'ın rahmeti beni kuşatmıştır."[775] diye buyurmuş ya da manası bu şekilde olan bir söz söylemiştir.

[1324] Ayrıca aklın zorunlu ilkesiyle biliriz ki, bizim aramızda geçerli olan hukuka göre, mükâfat konusundaki benzerliğe ilave olunan şey ihsan açısından mücerret bir fazilettir ve kötülük açısından ise zulümdür. Bu, akılda bilenen bir hükümdür. Mu'tezile'nin esaslarına göre bizlerden birinin geçmişte işlediği fiillere karşılık olarak iyilik ya da kötülüğünden daha fazla bir şekilde cennette veya cehennemde kalması mutlak anlamda lütuf ya da günahını aşan bir cezadır. Şanı yüce Allah, bunu şüphesiz yapmıştır ve bu O'nun açısından adâlet, hikmet ve hakikattir.

[1325] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezile'nin "Amele dayanan bir mükâfat sebebiyle cennete girmek, mutlak lütuf ile cennete girmekten daha üstün ve daha yüce bir rütbedir." şeklindeki görüşlerine gelince, -yüce Allah'ın tevfîk ve inayeti ile- onlara şöyle deriz: Bu kesin olarak yanlıştır. Çünkü biz, bu hükmün denk ve benzer olan varlıklar arasında vâki olduğunu biliriz. Yüce Allah'a gelince hiç kimse O'nun dengi değildir.

[١٣٢٢] وأيضًا فإن شريعة موسى عليه السلام في السبت وتحريم الشحوم وغير ذلك قد كان الجنة جزاء على العمل بها، ثم صارت الآن جهنم جزاء على العمل بها فهل ها هنا إلا أن الله تعالى أراد ذلك فقط؟ ولو لم يرد ذلك لم يجب من ذلك شيء.

[١٣٢٣] فإن قالوا: بل ما علمنا استحقاق الجنة بذلك إلا بخبر الله تعالى أنه حكم بذلك فقط. قيل لهم: فقد كان الله تعالى قادرًا على أن يخبرنا أنه جعل الجنة حقًا لنا يختر عنا فيها كما فعل بالملائكة وحور العين. وأيضًا فقد كذبوا في دعواهم استحقاق الجنة بأعمالهم فإن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ما من أحد ينجيه عمله أو يدخله الجنة عمله قيل ولا أنت يا رسول الله قال ولا أنا إلا أن يتغمدني الله برحمة منه. أو كلامًا هذا معناه.

[١٣٢٤] وأيضًا فبضرورة العقل ندري أن ما زاد على المماثلة في الجزاء فيما بيننا فإنه تفضل مجرد في الإحسان وجور في الإساءة هذا حكم المعهود في العقل فعل أصول المعتزلة يلزمهم أن بقاء أحدنا في الجنة أو في النار أكثر من مثل مدة زمن إحسانه أو إساءته جزاء على ما سلف منه فضل مجرد وعقاب زائد على مقدار الجرم وقد فعله الله عز وجل بلا شك وهو عدل منه وحكمة وحق.

[١٣٢٥] **قال أبو محمد**: وأما قولهم إن دخول الجنة على وجه الجزاء على العمل أعلى درجة أسنى رتبة من دخولها بالتفضل المجرد فنقول لهم وبالله تعالى التوفيق: هذا خطأ محض لأننا قد علمنا أن هذا الحكم إنما يقع بين الأكفاء والمتماثلين وأما الله تعالى فليس له كفوًا

Birisine köle olan bir kimseyi düşünün; efendisinin ona mutlak bir lütuf, tahsis ve iltimas ile yönelmesi, onun konumu itibarıyla daha yüce, daha üstün, daha şereflive köleye hizmeti sebebiyle hakkettiği miktarı vermesi veya ücretsiz çalıştırmasından daha üstün bir derecedir. Bunu ancak inatçı bir kimse inkâr edebilir. Nasıl olabilir ki hiçbir kimsenin Allah'a karşı bir hakkı yoktur. Yüce Allah'ın peygamberlerine ve meleklerine hibe ettiği şeylerin tamamı; kendisine vacip kıldığını, nefsi üzere yazdığını ve kullarına ait bir hak kıldığını haber verdiği şeylerin hepsi şanı yüce Allah'tan mutlak anlamda lütuf ve baştan verilmiş bir tahsistir. Şâyet Allah bunlarla nimetlendirmemiş olsa idi, bundan dolayı O'na herhangi bir şey gerekmezdi. Bunun dışındaki bir şeyi, ancak aklî dengesi bozuk dinine müdahale edilmiş bir kimse söyleyebilir.

[1326] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar, meleklerin peygamberlerden (a.s.) daha faziletli olduğunu kabul ettiler ve bu konuda doğru söylediler. Sonra onlar, "Belalara (denemelere) muhatap olduktan sonra cennete giren bir kimse, nimetin başlangıçta verildiği bir kimseden daha üstündür." şeklindeki görüşlerinden kaynaklanan bu ahmakça esasları sebebiyle bu prensiplerini bozdular. Onların görüşüne göre bizler meleklerden (a.s.) daha üstün ve faziletliyiz. Halbuki onlar "Melekler, peygamberlerden daha üstündür." demişlerdi. Bu anlayışa göre bizlerin meleklerden ve peygamberlerden daha üstün olmamız gerekir. Bu ise mutlak anlamda küfür ve apaçık çelişkidir.

[1327] "Allah, bizleri cennette yaratmış olsa idi, tehdit ve korkutma olmazdı." şeklindeki görüşlerine gelince, onlara -Allah'ın tevfîk ve yardımıyla- şöyle deriz: Şâyet dedikleri şey olsa idi, bu durum onların cennette yaratılmalarına ve orada tehdit ve korkutmaya muttali olmalarına mani olmazdı. Böylece onlar cehennemi görürler, onun vahşetini, dehşetini, çirkinliğini ve nefislerin ondan nefret etmesini anlarlardı. Nitekim her ne kadar bizler orada bulunmasak ve orada gerçekleşen şeyleri görmesek de, karanlık ve derin mağaralara muttali olma anında bize arz olunan şeyler böyledir.

أحد ومن كان عبدًا لآخر فإن إقبال السيد عليه بالتفضل عليه المجرد والاختصاص والمحاباة أسنى له وأعلى وأشرف لرتبته وأرفع لدرجته من ألا يعطيه شيئًا إلا بمقدار ما يستحقه لخدمته ويستخبره إياه هذا ما لا ينكره إلا معاند فكيف وليس لأحد على الله حق وحينئذ كل ما وهبه الله تعالى لأحد بين أنبيائه وملائكته عليهم السلام وكل ما أخبر تعالى أنه أوجبه وكتبه على نفسه وجعله حقًا لعباده فكل ذلك تفضل مجرد من الله عز وجل واختصاص مبتدأ لو لم ينعم به عز وجل لم يجب عليه شيء منه لا يقول غير هذا إلا مدخول الدين فاسد العقل.

[١٣٢٦] **قال أبو محمد**: وهم يقرون أن الملائكة أفضل من الأنبياء عليهم جميعهم السلام وصدقوا في هذا ثم نقضوا هذا الأصل بأصلهم هذا السخيف من قولهم إن من دخل الجنة بعد التعريض للبلاء فهو أفضل من ابتداء النعمة والتقريب فنحن على قولهم أفضل من الملائكة على جميعهم السلام. وقد قالوا: إن الملائكة أفضل من الأنبياء فعلى هذا التقريب يجب أن يكون نحن أفضل من الملائكة بدرجة وأفضل من النبيين بدرجتين وهذا كفر مجرد وتناقض ظاهر.

[١٣٢٧] وأما قولهم إننا لو خلقنا في الجنة لم يكن بد من التوعد والتحذر. فإننا نقول لهم: وبالله تعالى التوفيق: حتى لو كان ما يقولون لما منع من ذلك أن يخلقوا في الجنة ثم يطلعوا منها فيروا النار ويعاينوا وحشتها وهو لها وقبحها ونفار النفوس عنها كالذي يعرض لنا عند الاطلاع على الغيران العميقة المظلمة

Bilakis bu durum, görme olmaksızın söz konusu durumun vasfedilmesi açısından tehdit ve korkutmadan daha etkili olur. Nitekim yüce Allah'ın meleklere ve hurilere yaptığı böyledir. Bunun bu şekilde olması, onlar açısından şükretmeye, hamd etmeye, kendi konumlarına gıpta etmeye ve sahip oldukları güzelliklerden ayrı kalma korkusundan dolayı nehyolundukları şeylerden sakınmaya daha fazla davet edicidir.

[1328] Sonra onlara şöyle deriz: Onlar cennete girdikten sonra onların hakkında şunu söyleyebilir misiniz: "Onların kendi aralarında küfretmeleri, sövmeleri ve birbirlerine vurmaları mubah mıdır; yoksa yasak mıdır?" Neticede orada tehdit ve korkutmanın devam ettiğini kabul etmeleri lazım gelir. Şöyle deriz: Şâyet yüce Allah kıyamet günü orada olacağımız hal üzere bizi cennette yaratmış olsa idi, biz yine böyle olurduk. Bunların arasında bir fark yoktur. Şüphesiz bu durum hepimiz için daha iyi (aslah) olurdu.

[1329] Eğer onlar, "taat ve ibadet dünyada kalmıştır" derlerse, onlara şöyle denilir: Meleklerde olduğu gibi aynı şekilde cennette de onlar için taat ve ibadetler söz konusu olabilir. Nitekim onlar cennete günahların, dövüşmenin, vuruşmanın, rekabetin ve kötü söz söylemenin kendilerine mubah olduğunu söylemezler. Bunu hiçbir kimse de söylemez. Dolayısıyla bu sözü sonlandırmaları gerekir.

[1330] Eğer onlar, "Cennet ehli ihtiyar sahibi değil zorlanmış kimselerdir." şeklinde Ebu'l-Hüzeyl'in görüşüne sığınırlarsa, onlara şöyle denilir: Biz orada kıyamet günü olacağımız gibi aynı şekilde olacağız. Bu, herkes için şüphesiz daha iyidir. Bu uzak kalamayacakları bir görüştür.

[1331] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezile'nin, "Allah biliyor ki; onlardan bazıları kesin olarak küfre düşecek ve bu sebeple cennetten çıkmaları gerekecek." şeklindeki görüşüne gelince, onlara şöyle deriz: "Allah, bildiği şeyin hilafını yapmaya muktedir midir; değil midir?"

وأن كنا قط لم نقع فيها ولا شاهدنا من وقع فيها بل ذلك كان يكون أبلغ في التحذير من وصفها دون رؤية لكن كما فعل بالملائكة وحور العين فيكون ذلك أدعى لهم إلى الشكر والحمد والاغتباط بمكانهم واجتناب ما نهو عنه خوف مفارقة ما قد حصلوا عليه.

٥ [١٣٢٨] ثم نقول لهم أيضًا: قولوا هذا فهم بعد دخولهم الجنة: أمباح لهم الكفر والشتم والضرب فيما بينهم أم محظور عليهم؟ لزمهم تمادي التوعد والتحذير هنالك قلنا نكون لو اخترعنا فيها على الحال التي تكون فيها يوم القيامة. ولا فرق وكان يكون أصلح لجميعنا بلا شك.

[١٣٢٩] فإن قالوا: قد سبقت الطاعة في الدنيا. قيل لهم: وكذلك كانت ١٠ تسبق منهم في الجنة كالملائكة سواء بسواء. وهم لا يقولون إن المعاصي، والتضارب، والتلاطم، والتراكض، والتشاتم، مباح لهم في الجنة، ولا يقولون هذا أحد، فيحتاج إلى كسر هذا القول.

[١٣٣٠] فإن لجؤا إلى قول أبي الهذيل: إن أهل الجنة مضطرون لا مختارون، قيل لهم: وكنا نكون فيها كذلك أيضًا، كما نكون يوم القيامة فيها، فهذا أكان ١٥ أصلح للجميع بلا شك، وهذا ما لا انفكاك لهم منه.

[١٣٣١] **قال أبو محمد**: وأما قلوبهم إن الله علم أن بعضهم يكفر ولا بد فيجب عليه الخروج من الجنة. قلنا لهم: أيقدر الله على خلاف ما علم أم لا؟

[1332] Eğer onlar, "Evet, Allah bildiğinin zıddını yapmaya muktedirdir, fakat bunu yapmaz." derlerse, bu durumda yüce Allah'ın, bizi baştan cennette yaratmayı terk şeklindeki fiili, şüphesiz bizim için en uygun olanın dışında olarak ilmine sebkat eden şeyin uygulamasıdır. Böylece onlar, "tek olan ve ortağı olmayan Allah Teâlâ, "güç yetirilemeyen şeyi teklif etmek (teklif-i mala yutak), kulları için küfrü ve zulmü yaratmak, dilediğini nimetlendirmek bakımından ilmine sebkat eden şeyi yapmıştır." şeklindeki bizim görüşümüz olan hakikate dönmüşler ve aslah konusundaki görüşlerini terk etmişler olurlar.

[1333] Eğer onlar, "Yüce Allah, yapacağını bildiği şeyin dışındakine güç yetiremez." derlerse, bu durumda onlar Allah Teâlâ'yı zorlanmış, (mucber, muzdar), âciz, gücü sınırlı, kudreti noksan ve kendilerinden daha kötü bir konumda sonradan var olmuş bir varlık kılarlar. Bu ise küfür olup Kur'ân'a ve müslümanların icmâsına aykırıdır. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

[1334] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Haşere, köpek, tahta kurusu ve kurtçuğun, -cennete girmek için mükellef ve sorumlu insanlar olarak yaratılmayıp da- haşere olarak yaratılmasında nasıl bir maslahat vardır?" diye onlara sorarız.

[1335] Bunun üzerine onlar, "Şâyet Allah onları insan olarak yaratsa idi, elbette kâfir olurlardı." derlerse, onlara şöyle denilir: Nitekim Allah Teâlâ kâfirleri insan olarak yaratmış onlar da küfre düşmüşlerdir. Dolayısıyla Allah, kurtçuğa ve haşerelere ihtimam gösterdiği gibi kâfirlere de nazar etmeli ve böylece onları da -kâfir olmasınlar diye haşere olarak- yaratmalı değil mi idi? Bu durum, sizin görüşünüze göre daha iyi (aslah) olurdu. Bu, kendisinden kurtulamayacakları bir görüştür.

[1336] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yine onlara sorar ve şöyle deriz: Sizler, "Yüce Allah'ın kâfirlere verilse elbette bunun sayesinde cennete girmeyi hak edecekleri imanı yerine getirebilecekleri bir lütfa kâdir olmadığını, fakat onları imana zorlamamaya kâdir olduğunu söylediğinize göre, bu durumda kendisiyle sevabı hak ettiğiniz imanınız hakkında bize haber veriniz: Size göre ona bir şüphe bulaşmış mıdır? veya nezdinizde herhangi bir şekilde onun bâtıl olması mümkün müdür?

[١٣٣٢] فإن قالوا: نعم يقدر ولكن لا يفعل، أقروا أنه فعل من ترك ابتدائنا في الجنة إمضاء لما سبق في علمه غير ما كان أصلح لنا بلا شك، ورجعوا إلى الحق الذي هو قولنا إنه تعالى فعل ما سبق في علمه من تكليف مالا يطاق، ومن خلقه تعالى الكفر، والظلم، وإنعامه على من شاء وحده لا شريك له وتركوا ٥ قولهم في الأصلح.

[١٣٣٣] وإن قالوا: لا يقدر على غير ما علم أن يفعله، جعلوه محيرًا مضطرًا عاجزًا متناهي القوة، ضعيف القدرة، محدثًا في أسوأ حالة منهم، وهكذا كفر وخلاف للقرآن ولإجماع المسلمين، نعوذ بالله من الخذلان.

[١٣٣٤] **قال أبو محمد:** ونسألهم أي مصلحة للحشرات، والكلاب، والبق، ١٠ والدود، في خلقها حشرات، ولم يخلقها ناسًا مكلفين معرضين لدخول الجنة؟

[١٣٣٥] فإن قالوا: لو جعلها ناسًا لكفروا. قيل لهم: فقد جعل الكفار ناسًا فكفروا، فهلا نظر لهم كما نظر للدود والحشرات فجعلهم حشرات لئلا يكفروا؟ فكان أصلح لهم على قولكم، وهذا ما لا مخلص منه.

[١٣٣٦] **قال أبو محمد:** ونسألهم فنقول لهم: إذا قلتم إن الله تعالى لا يقدر ١٥ على لطف لو أتى به الكفار لآمنوا إيمانًا يستحقون معه الجنة، لكنه قادر على ألا يضطرهم إلى الإيمان! أخبرونا عن إيمانكم الذي تستحقون به الثواب، هل يشوبه عندكم شك؟ أم يمكن بوجه من الوجوه أن يكون عندكم باطلًا؟

[1337] Bunun üzerine onlar, "Evet ona şüphe bulaşmıştır, bâtıl olması mümkündür." derlerse, kendileri hakkında küfrü kabul ettiler ve bizi bu sıkıntıdan kurtardılar.

[1338] Eğer onlar "Hayır ona şüphe bulaşmamıştır, bâtıl olması da mümkün değildir." derlerse, onlara şöyle deriz: İşte bu, zorlamanın ta kendisidir. Allah'ın bilgisi ile ilgili zaruret de bundan başka bir şey değildir. Ancak o, kendisine şüphe bulaşmamış olan bir marifettir ve söz konusu marifet ile bilinen bir şeyde de ihtilaf mümkün değildir. Bu da, bizatihi zorunlu ilimdir. Bunun dışındaki bilgi ise zan ve şüphedir.

[1339] Eğer onlar, "Izdırar (zorunlu bilgi), duyu organları ile ya da mücerret akılla bilinen şeydir. Bunun dışındakiler ise, istidlal yoluyla bilinen şeylerdir." derlerse, onlara şöyle deriz: Bu yanlış bir iddiadır. Çünkü bu iddianın bir delili yoktur. Bu şekildeki bir iddia da bâtıldır. Bizim zorunlu bilgiyi bu şekilde kısımlara ayırmamız ise, zorunlu olarak bilinen bir hakikattir. Tevfîk ve başarı Allah'ın yardımıyladır.

[1340] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlara şöyle sorarız: Dünyanın yırtıcı hayvanlardan, yılanlardan, böceklerden ve haşereden uzak olması mı, yoksa insanlara, çocuklara ve diğer hayvanlara musallat olan buna benzer varlıkların orada bulunması mı daha iyidir? Eğer onlar, "Allah ekmeyi, dikmeyi ve kâfirler için menzilleri yarattığı gibi, yılanları ve yırtıcı hayvanları da yaratmıştır." derlerse,

[1341] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu bir çeşit deliliktir. Yüce Allah'ı hikmet ve adâleti olmayan sadece yaratıcı bir ilâh olarak kabul eden Maniheistler ve Mecûsîlerde olduğu gibi, Allah'ı fiilleri konusunda muaheze etme hususunda Mu'tezile'nin görüşlerini benimseyen kimselerden Allah'ın yardımsız bıraktığı birçoğu da bunların yaratılması sebebiyle dalâlete düşmüşlerdir.

[١٣٣٧] فإن قالوا: نعم يشوبه شك: ويمكن أن يكون باطلًا. أقروا على أنفسهم بالكفر وكفونا مؤنتهم.

[١٣٣٨] وإن قالوا: لا يشوبه شك، ولا يمكن ألبتة أن يكون باطلًا. قلنا لهم: هذا هو الاضطرار بعينه، ليست الضرورة في العلم شيئًا غير هذا، إنما هو معرفة ٥ لا يشوبها شك، لا يمكن اختلاف ما عرف بها، فهذا هو علم الضرورة نفسه، وما عدا هذا فهو ظن وشك.

[١٣٣٩] فإن قالوا: إن الاضطرار: ما علم بالحواس أو بأول العقل، وما عداه فهو ما عرف بالاستدلال. قلنا: هذه دعوى فاسدة لأنها بلا برهان، وما كان هكذا فهو باطل وتقسيمنا هو الحق الذي يعرف ضرورة وبالله تعالى التوفيق.

١٠ [١٣٤٠] **قال أبو محمد**: ونسألهم أيما كان أصلح للعالم أن يكون بريًا من السباع والأفاعي والدواب العادية، أو أن يكون فيه كما هي مسلطة على الناس، وعلى سائر الحيوان وعلى الأطفال؟ فإن قالوا: خلق الله الأفاعى والسباع كخلق الحفر والحرث، ومزجرة للكفار.

[١٣٤١] **قال أبو محمد**: وهذا من ظريف الجنون، ولقد ضل بخلقتها جموع ١٥ من المخذولين ممن جرى مجرى المعتزلة في أن يتعقبوا على الله عز وجل فعله كالمنانية والمجوس اللذين جعلوا إلهًا خالقًا غير الحكيم العدل.

[1342] Sonra Muʿtezile'ye şöyle deriz: Bu sizin dediğiniz maslahat ise, bu durumda zorlama ve korkutma konusunda maslahatın çoğaltılması daya iyi ve daha uygundur. Sizden gelen bu iddiaların tamamı ahmaklık ve delilsiz bir şekilde gerçekleri inkâr etmektir. Onların bu konudaki cevapla-
5 rı, Maniheistlerin, Mecûsîlerin ve tenasühü kabul edenlerin cevaplarından daha doğru değildir. Bilakis bu cevapların tamamı, delili bulunmayan yanlış iddialar olarak aynı düzlemde cereyan etmiştir. Hatta burhan bunları nakzeder ve tamamı aynı esasa döner. Bu esas da, şanı yüce Allah'ın -bir illeti bulunmayan- fiillerini bir illete bağlamak, O'ndan gelen şeylerin iyi ve
10 kötü diye tanımlanmasında mahlûkatı hakkında hüküm verilir gibi O'nun hakkında hüküm verilmesidir. Allah bundan münezzehtir.

[1343] Ebû Muhammed şöyle dedi: Özellikle Aslah görüşü taraftarlarına şöyle denilir: Sizler, yüce Allah'ın müminleri koruduğu gibi kâfirleri de koruduğunu söylediğiniz halde -ki onlar korunmamış/himaye edilme-
15 mişlerdir- "ismet" konusunda dua etmenizin manası nedir? Yine Allah katında sizlere verdiğinden daha uygunu ve üstününün bulunmadığını ve size yaptığından daha fazlasına muktedir olmadığını söylediğiniz halde hızlâna düşmekten korunma ve tevfike ulaştırılma hususundaki duanızın anlamı nedir? Sizler, yüce Allah'ın bu konuda sizlere verdiğine ilave olarak
20 bir arpa tanesi kadar yardım etmeye güç yetiremeyeceğine inandığınız halde tövbe konusundaki duanız hangi anlamdadır? Sizin bu konudaki duanız, insanı insan, nebîyi nebî, taşı da taş yapması hususunda Allah'a dua eden bir kimsenin duası gibi bir dalâlet, alay ve şaka mıdır? bu iki durum arasında bir fark var mıdır?

25 **[1344]** Eğer onlar, duanın, yüce Allah'ın bize yapmamızı emrettiği bir amel olduğunu söylerlerse, onlara şöyle denilir: Yüce Allah'ın emirleri, şüphesiz O'nun fiillerinin cümlesindendir. Size göre Allah'ın fiilleri, bilinen ve kendi aramızdaki hukuka göre aklen güzel veya çirkin olan şeylere göre ve sizin anlayışınızdaki hikmete göre cereyan eder. Bizler, bir kimsenin bir
30 başkasına elinde olmayan veya kendisine verdiği şeylerde bulunmayan bir hususa rağbet etmesini emretmesinin maddi âlemde hiçbir şekilde hasen/güzel olmadığını biliriz. Dolayısıyla bu iki durum aptallık ve saçmalıktır.

[١٣٤٢] ثم نقول للمعتزلة: إن كانت كما تقولون مصلحة فكان الاستكثار من المصلحة أصلح وأبلغ في الزجر والتحويف، وكل هذه الدعاوى منهم حماقات ومكابرات بلا برهان، ليست أجوبتهم فيها بأصلح من أجوبة المنانية، والمجوس، وأصحاب التناسخ، بل كلها جارية في ميدان واحد من أنها كلها دعوى فاسدة بلا برهان، بل البرهان ينقضها وكلها راجعة إلى أصل واحد، وهو تعليل أفعال الله عز وجل الذي لا علة لها أصلًا والحكم عليه بمثل الحكم على خلقه فيم يحسن منه ويقبح، تعالى الله عن ذلك. ٥

[١٣٤٣] **قال أبو محمد**: ويقال لأصحاب الأصلح خاصة: ما معنى دعائكم في العصمة وأنتم تقولون إن الله تعالى قد عصم الكفار كما عصم المؤمنين، فلم يعتصموا وما معنى دعائكم في الإعادة من الخذلان، وفي الرغبة في التوفيق، وأنتم تقولون إنه ليس عنده أفضل مما قد أعطاكموه، ولا في قدرته زيادة على ما قد فعله بكم؟ وأي معنى لدعائكم في التوبة وأنتم تقطعون على أنه لا يقدر على أن يعينكم في ذلك بمقدار شعرة زائدة على ما قد أعطاكموه؟ فهل دعاؤكم في ذلك الإ ضلال، وهزل، وهزء كمن دعا إلى الله أن يجعله من بني آدم، أو أن يجعل النبي نبيًا، والحجر حجرًا. وهل بين الأمرين فرق؟ ١٠ ١٥

[١٣٤٤] فإن قالوا:إن الدعاء عمل أمرنا الله تعالى به. فقيل لهم: إن أوامره تعالى من جملة أفعاله بلا شك، وأفعاله عندكم تجرى على ما يحسن في العقل، ويقبح فيه في المعهود وفيما بيننا وعلى الحكمة عندكم وقد علمنا أنه لا يحسن في الشاهد بوجه من الوجوه أن يأمر أحدًا يرغب إليه فيما ليس بيده، ولا فيما قد أعطاه إياه، وكلا هذين الوجهين عبث وسفه، ٢٠

Halbuki onların tamamı, yüce Allah'ın bu şekilde hükmettiğini ve bunu yaptığını kabul ederler. Bu durumda Allah'ın kendisine dua etmelerini onlara emretmesi, ya kendilerine göre kudretle vasıflandırılmayan konularda ya da yüce Allah'ın bizzat onlara verdiği hususlarda olmalıdır. Onlara göre bu adâlet ve hikmettir. Böylece onlar, yanlış ve tutarsız olan prensiplerini şüphesiz nakzetmişlerdir. Bize gelince, şöyle deriz: Dua, gücümüzün yettiği hususlarda yüce Allah'ın yapmamızı bize emrettiği bir ameldir. Sonra Allah dilerse istediğimiz şeyi bize verir ve eğer dilerse bizzat onu bizden alı koyar. O, hikmetinden dolayı muakabe edilemez ve yaptıklarından dolayı da sorgulanamaz.

[1345] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şanı yüce Allah'ın bizlere indirdiği kitabının başlangıcında; *"Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapkınlarınkine değil."*[776] şeklinde dua etmemizi bize emretmiş ve bundan razı olacağını bize bildirmiştir. Sonra da kitabını; *"De ki: "Cinlerden ve insanlardan; insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine, insanların Melik'ine, insanların İlâh'ına sığınırım."*[777] diyerek dua etmemizi emredip bundan razı olacağını ifade ederek tamamlamıştır. Dolayısıyla bu âyetler, "Yüce Allah katında, yaptığından daha iyisi yoktur." ve "O, şeytanın vesvesesini engellemeye ve -hidayete erenlere vaat ettiği gibi- kâfirleri sevaba müstahak olacakları bir hidayete ulaştırmaya kadir değildir." görüşlerini kabul edenlerin yalanlanmasında en açık beyandır. Çünkü şanı yüce Allah, bize yardım etmenin kendisinden istenildiğini; -kendilerine gazap ettiği ve dalâlete düşmüş olanların yoluna değil- kendilerine nimet verdiği kimselerin yoluna ulaştırmanın da kendisinden talep edildiğini açıklamıştır. Şâyet yüce Allah söz konusu hidayete kâdir olmasa idi ve nezdinde dilediğine verip dilediğine de vermeyeceği bir yardım olmasa idi ve yine bir topluluğu hidayete ulaştırmak suretiyle nimetlendirmeye ve başka bir topluluğu da bu hidayetten mahrum bırakmaya muktedir olmasa idi, elbette kâdir olmadığı ya da insana verdiği bir şeyi ondan istememizi bize emretmezdi. Nitekim yüce Allah şeytanın vesvesesini yok etmeye muktedir olduğunu açıklamıştır. Şâyet yüce Allah, dilediği kimselerden şeytanın vesvesesini uzaklaştırmaya muktedir olmasa idi, bu durumda korumaya güç yetiremediği ya da daha önceden zaten bizi koruduğu bir şeyden dolayı kendisine sığınmamızı bize emretmezdi.

وهم مقرون بأجمعهم أن الله تعالى حكم بهذا، وفعله وهو أمره لهم بالدعاء إليه أما فيما لا توصف عندهم بالقدرة عليه وأما فيما قد أعطاهم إياه، وهو عندهم عدل وحكمة، فنقضوا أصلهم الفاسد بلا شك. وأما نحن فإننا نقول: إن الدعاء عمل أمرنا الله عز وجل به فيما يقدر عليه ثم إن شاء أعطانا وإن شاء منعنا إياه ٥ لا معقب لحكمه ولا يسأل عما يفعل.

[١٣٤٥] **قال أبو محمد**: وإن في ابتداء الله عز وجل كتابه المنزل إلينا بقوله تعالى آمرًا لنا أن نقوله راضيًا منا أن نقوله: ﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ۝صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾ ثم ختم تعالى كتابه آمرًا لنا أن نقوله راضيًا بقوله: ﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ١٠ مَلِكِ النَّاسِ ۝ إِلَٰهِ النَّاسِ ۝ مِن شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ ۝ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ ۝ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ﴾ لأبين بيان في تكذيب القائلين بأنه ليس عند الله تعالى أصلح مما فعل وإنه غير قادر على كف وسوسة الشيطان، ولا على هدى الكفار هدى يستحقون به الثواب كما وعد المهتدين، لأنه عز وجل نص على أنه هو المطلوب منه العون لنا والهدى إلى صراط من ١٥ خصه بالنعمة عليه تعالى وضل فلو لا أنه تعالى قادرًا على الهدى المذكور، وأن عنده عونًا على ذلك لا يؤتيه إلا من شاء دون من لم يشأ، وأنه تعالى أنعم على قوم بالهدى ولم ينعم به على آخرين لما أمرنا أن نسأله من ذلك ما ليس يقدر عليه أو ما قد أعطاه إياه ونص تعالى على أنه قادر على صرف وسوسة الشيطان فلولا أنه تعالى يصرفها عمن يشاء لما أمرنا عز وجل أن ٢٠ نستعيذ مما لا يقدر على الإعاذة منه، أو مما قد أعاذنا بعد منه.

[1346] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların bundan kurtulmaları asla söz konusu değildir. Sonra onlara şöyle sorarız: Yüce Allah'ın günahkârların bazı hareket ve duruşlarını cehennemi gerektirecek büyük günahlar kılmasında ve yine onların bazı hareket ve duruşlarını affedilmiş küçük günahlar kılmasında -nitekim fiillerinin tamamının affedilmiş küçük günahlar olması daha iyi ve uygundur.- onlar açısından nasıl bir maslahat vardır?

[1347] Eğer onlar, "Bu, günahları daha fazla engeller ve daha iyidir." derlerse, onlara şöyle denilir: Durum sizin dediğiniz gibiyse, öyleyse günahların tamamını, engelleme konusunda daha etkili olacak şekilde engelleyen/alı koyan büyük günahlar (kebîre) yapmalı değil miydi?

[1348] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah Kur'ân'da te'vile ihtimali bulunmayan pek çok âyette rablerine âcizlik nispet edenlerin yalan söylediklerini açıklamıştır. Ve onların tutunabilecekleri bir âyetyada bir hadis bulmaları da mümkün değildir. Nitekim bu âyetlerden biri şudur: *"Bu, sırf senin bir imtihanındır. Onunla dilediğin kimseyi saptırırsın, dilediğini de doğruya iletirsin."*[778] Allah'ın katında mahlûkatından bazılarını kendisiyle dalâlete düşürdüğü fitneden daha iyisi yok mudur? Yüce Allah bu küfürden ve acziyetten münezzehtir. Nitekim yüce Allah övgüyle andığı cinlerin müminlerinin şöyle dedikleri bildirmiştir: *"Hakikaten biz bilmiyoruz, yeryüzündekilere kötülük mü istendi, yoksa Rableri onlara bir hayır mı diledi?"*[779]

[1349] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şanı yüce Allah, cinleri bu konuda doğrulamıştır. Zira onları reddetmiş olsa idi, onlardan övgü ile bahsetmezdi. İşte bu ona muhalefet edenin helâk olduğu beyanın zirvesidir. Bu beyan sebebiyle, yüce Allah'ın Firavun ve İblis'in rüştünü (hayrını) irade ettiğini, O'nun katında bu ikisi için yaptığından daha iyisinin bulunmadığını ve bunları asla hidayete erdirmeye muktedir olmadığını söyleyen sapkın ve mülhidlerin görüşü bâtıl olmuştur.

[1350] Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Andolsun biz, cinler ve insanlardan birçoklarını cehennem için var ettik."*[780] Doğrusu yüce Allah'ın onları cehennem için var etmesinde nasıl bir maslahat olduğunu keşke bilseydim! Böylesi bir maslahattan Allah'a sığınırız.

[١٣٤٦] **قال أبو محمد**: ولا مخلص لهم من هذا أصلًا ثم نسألهم أي مصلحة للعصاة في أن جعل بعض حركاتهم وسكونهم كبائر يستحقون عليها النار، وجعل بعض حركاتهم وسكونهم صغائر مغفورة، ولقد كان أصلح أن يجعلها كلها صغائر مغفورة؟

٥ [١٣٤٧] فإن قالوا: هذا أزجر عن المعاصي وأصلح. قيل لهم: فهلا إذ هو كما تقولون جعلها جميعها كبائر زاجرة، فهو أبلغ في الزجر.

[١٣٤٨] **قال أبو محمد**: وقد نص الله تعالى في القرآن آيات كثيرة لا يحتمل تأويلًا بتكذيب المعجزين لربهم تعالى وليس يمكنهم وجود آية ولا سنة يتعلقون بها أصلًا، فمنها قوله تعالى: ﴿إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَن ١٠ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَن تَشَاءُ﴾ أفلم يكن عنده أصلح من فتنة يضل بها بعض خلقه حاشى لله من هذا الكفر والتعجيز. وقال تعالى حاكيًا عن الذين أثنى عليهم من مؤمنى الجن، أنهم قالوا: ﴿وَأَنَّا لَا نَدْرِي أَشَرٌّ أُرِيدَ بِمَن فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا﴾

[١٣٤٩] **قال أبو محمد**: وصدقهم الله عز وجل في ذلك إذ لو أنكره لما أورده ١٥ مثنيًا عليهم عن ذلك، وهذا في غاية البيان، الذي قد هلك من خالفه، وبطل به قول الضلال الملحدين القائلين: إن الله تعالى أراد رشد فرعون وإبليس، وأنه ليس عنده أصلح، ... ولا يقدر لهما على هدى أصلًا.

[١٣٥٠] وقال تعالى: ﴿وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ﴾ فليت شعري أي مصلحة لهم في أن يذرأهم لجهنم؟ نعوذ بالله من هذه المصلحة.

[1351] Yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Onları kötülüklerden koru. Sen o gün kimi kötülüklerden korursan, ona rahmet etmiş olursun".*[781] Böylece yüce Allah'ın kötülüklerden koruduğu ve kötülüklerden koruduğu kimseye merhamet ettiği hususu ortaya çıkmıştır. Çünkü O, kötülüklerden korumadığı bir kimseye merhamet etmemiştir. Allah'ın kötülüklerden koruduğu bir kimseye kötülüklerden korumadığı bir kimseye yaptığından daha iyisini yaptığında şüphe yoktur. Bu, yüce Allah'ın *"Eğer dileseydik, herkese hidayetini verirdik."*[782] ve "*Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekûn iman ederlerdi."*[783] meâlindeki sözleriyle birlikte (düşünülmeli)dir.

[1352] Şâyet onlar, müstahak olmadıkları halde cennete sokulduklarını söylüyorlarsa, zihninde en küçük bir tutarlılık olan ya da yüzünde bir parça haya ve utanma duygusu bulunan bir kimse, -söz konusu hidayetin onlara verilmemesi sebebiyle- kâfirlerin cehenneme sokulmalarından bunun daha iyi ve uygun olduğu hususunda şüphe etmez.

[1353] Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Fakat Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiş; inkârı, fâsıklığı ve (İslâm'ın emirlerine) karşı çıkmayı da çirkin göstermiştir. İşte bunlar doğru yolda olanların ta kendileridir. Allah, kendi katından bir lütuf ve nimet olarak böyle yaptı. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[784] Keşke yüce Allah'ın bu kimselere niçin böyle yaptığını -Yüce Allah'ın bizleri onlardan kılmasını dileriz-, ve "Allah onların kalplerini mühürledi, kötü amellerini onlara güzel gösterdi ve göğüslerini göğe çıkıyormuşçasına sıkıştırdığını" söylediği kimselere de neden böyle davrandığını bilseydim!

[1354] İki durumun arasını denk gören ve "Allah şunlara, ancak filanlara verdiği şeyleri vermiştir. O, hidayet ve tahsis açısından İblis'e, Firavun'a, Ebû Cehil'e, Ebû Leheb'e, rabbi konusunda İbrâhim ile tartışana, yahudilere, hıristiyanlara, Mecûsîlere, isyankarlara ve zinakârlara ve yüce Allah'ın, *"Vadide kayaları oyan (Sâlih'in kavmi) Semûd'a, kazıklar sahibi Firavun'a ne yaptığını görmedin mi? Bunlar şehirlerde azgınlık eden ve oralarda pek çok bozgunculuk çıkaran kimselerdi."* buyurduğu kimselere verdiğini Muhammed'e, İbrâhim'e, Mûsâ'ya, Îsâ'ya, Yahyâ'ya ve meleklere vermiştir.

[١٣٥١] وقال تعالى: ﴿وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ وَمَن تَقِ السَّيِّئَاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ﴾ فصح أنه تعالى هو الذي يقى السيئات، وأن الذي رحمه هو الذي وقاه السيئات، لأن من لم يقه السيئات فلم يرحمه، وبلا شك أن من وقاه السيئات فقد فعل به أصلح مما فعل بمن لم يقه إياها، هذا مع قوله تعالى: ﴿وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا﴾ ﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَن فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا﴾ ٥

[١٣٥٢] ولا يشك من لدماغه أقل سلامة، أو في وجهه من برد الحياء شيء، في إن هذا كان أصلح بالكفار من إدخالهم النار، بألا يؤتهم ذلك الهدى، وإن كانوا كما يقولون: من دخولهم الجنة بغير استحقاق.

[١٣٥٣] وقال تعالى: ﴿حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ ۞ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَنِعْمَةً وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ فليت شعري أين فعله تعالى بهؤلاء؟ نسأل الله أن يجعلنا منهم من فعله بالذين قال فيهم: أنه ختم على قلوبهم وزين لهم سوء أعمالهم وجعل صدورهم ضيقة حرجة. ١٠

[١٣٥٤] إن من ساوى بين الأمرين وقال: إن الله تعالى لم يعط هؤلاء إلا ما أعطى هؤلاء، ولا أعطى من الهدى والاختصاص محمدًا وإبراهيم وموسى وعيسى ويحيى والملائكة عليهم السلام إلا ما أعطى إبليس وفرعون وأبا جهل وأبا لهب والذي حاج إبراهيم في ربه واليهود والنصارى والمجوس والمتقيلين والشرط والبغائيين، والعواهر، ﴿وَثَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ ۞ وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَادِ ۞ الَّذِينَ طَغَوْا فِي الْبِلَادِ ۞ فَأَكْثَرُوا فِيهَا الْفَسَادَ﴾ ١٥

Bilakis tevfîki onların arasında eşit ve denk görmüş, hayanın azlığı ve dinin noksanlığından dolayı onların salah/iyiliklerinin artırılmasını takdir etmemiştir." şeklinde söz söyleyen bir kimsenin cevabı ancak yüce Allah'ın şu sözleridir: "*Şüphesiz Rabbin, gözetlemededir.*"[785] ve "*İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi.*"[786]

[1355] Ebû Muhammed şöyle dedi: Cehennemde ebedî olarak kalacak kâfirler için hangisi daha iyidir? Onların müminlerle birlikte kendilerine azap edilmeyen tek bir ümmet olmaları mı? Yoksa yüce Allah'ın, -onların iman etmeyeceklerini ve bundan dolayı ebediyen cehennemde bırakılacaklarını bildiği halde- onlara elçiler göndermesi mi? Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur:

[1356] "*Ben onlara mühlet veririm. Şüphesiz benim tuzağım çetindir.*"[787]

[1357] "*İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz mühletin, sakın kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Biz, onlara ancak günahları artsın diye mühlet veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır.*"[788]

[1358] "*Kendilerine bol bol verdiğimiz mal ve evlatla onların iyiliğine koştuğumuzu mu sanıyorlar? Hayır, onlar farkına varmıyorlar!*"[789]

[1359] "*(Ey Muhammed! Bu sözü (Kur'ân'ı) yalanlayanlarla beni baş başa bırak.) Biz onları bilemeyecekleri biçimde adım adım helâka yaklaştıracağız.*"[790]

[1360] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu âyetler, yüce Allah'ın onlar hakkında dinlerinin bozulmasını ve helâk edilmelerini -ki bu "salah"ın zıddıdır- murat ettiği ve bunu onlara yaptığına dair en açık beyandır. Ancak bilemeyecekleri biçimde adım adım helâka yaklaştırılmalarında ve günahlarını artırsınlar diye onlara mühlet verilmesinde nasıl bir maslahat vardır? Yüce Allah, yaptıklarının tamamının onlar açısından hayırda gayret etme olmadığını açıklamıştır. Böylece bu lanetlilerin (helâk olmuşların) görüşü genel olarak bâtıl olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

بل سوى في التوفيق بين جميعهم، ولم يقدر لهم على مزيد من الصلاح، لقليل الحياء عديم الدين، وما جوابه إلا قوله تعالى: ﴿إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ﴾ وقال عز وجل: ﴿كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ﴾

[١٣٥٥] **قال أبو محمد**: فأيما كان أصلح للكفار المخلدين في النار أن يكونوا مع المؤمنين أمة واحدة، لا عذاب عليهم، أم بعثة الرسل إليهم وهو عز وجل يدري أنهم لا يؤمنون فيكون ذلك سببًا إلى تخليدهم في جهنم.

[١٣٥٦] وقال تعالى: ﴿وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ﴾

[١٣٥٧] وقال تعالى: ﴿وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِّأَنفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ﴾

[١٣٥٨] وقال تعالى: ﴿أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُم بِهِ مِن مَّالٍ وَبَنِينَ ۝ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَل لَّا يَشْعُرُونَ﴾

[١٣٥٩] وقال تعالى: ﴿سَنَسْتَدْرِجُهُم مِّنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ﴾

[١٣٦٠] **قال أبو محمد**: وهذا غاية البيان في أن الله عز وجل أراد بهم، وفعل بهم ما فيه فساد أديانهم وهلاكهم، الذي هو ضد الصلاح، وإلا فأي مصلحة لهم في أن يستدرجوا إلى البلاد من حيث لا يعلمون، وفي الإملاء لهم ليزدادوا إثمًا، ونص تعالى أن كل ذلك الذي فعله ليس مسارعة لهم في الخير فبطل قول هؤلاء الهلكى جملة والحمد لله رب العالمين.

[1361] Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Biz bir memleketi helâk etmek istediğimizde, onun refah içinde yaşayan şımarık elebaşlarına (itaati) emrederiz de onlar orada kötülük işlerler. Böylece o memleket hakkındaki hükmümüz gerçekleşir de oranın altını üstüne getiririz."*[791] "Şanı yüce Allah onların iyiliğini murat etmeyip, onların helâkini ve köklerinin kazılmasını irade etti. Böylece söz konusu memleketin ileri gelenlerine muhalefet edecekleri emirler verdi. Onlar da günah işlediler ve bunun neticesinde kökleri kazındı ve yok edildiler." şeklindeki açıklamadan sonra bir beyana ihtiyaç var mıdır? Onlar açısından hangisi daha iyidir? Emre muhatap olmamaları ve neticede müslüman olmaları mı yoksa -yüce Allah emredilen şeyleri yapmayacaklarını bildiği halde- onların emre muhatap olmaları ve böylece ebedî olarak cehenneme girmeleri mi?

[1362] Şâyet onlar, "Yüce Allah'ın *"Söz konusu memleketin refah içinde yaşayan şımarık elebaşlarına emrettik"*[792] mealindeki sözünü zâhirine hamlediniz." derlerse, biz de şöyle deriz: Evet, biz de böyle deriz. Nitekim Allah Teâlâ, onlara kötülük yapmalarını emrettiğini söylememiştir. Ancak O, sadece "Onlara emrettik." demiş ve kötülükleri emretmeyeceğini açıklamıştır. Böylece bizim görüşümüzün doğru olduğu ortaya çıkmıştır.

[1363] Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Eğer O'ndan yüz çevirecek olursanız, yerinize başka bir toplum getirir de onlar sizin gibi olmazlar."*[793] Böylece yüce Allah, Hz. Peygamberin (s.a.) ashabı şâyet yüz çevirselerdi, yerlerine onlar gibi olmayan başka bir topluluk getireceğini açıklamıştır. Bizler, şanı yüce Allah'ın onların hakkında hayır dilediğini zorunlu olarak biliriz. Ayrıca yüce Allah'ın onlardan daha iyi ve güzel olanı yaratmaya muktedir olduğu da ortaya çıkmıştır. Nitekim Allah Teâlâ, *"(Doğuların ve Bâtıların Rabbine yemin ederim ki,) şüphesiz onların yerine daha iyilerini getirmeye bizim gücümüz yeter..."*[794] buyurmuştur. Bu kadarı yeterlidir.

[1364] Allah Teâlâ, *"Eğer o sizi boşarsa, Rabbi ona, sizden daha hayırlı eşler verebilir."*[795] buyurmuştur. Yüce Allah'ın yaptığından daha iyisini yapmaya kadir olduğu ve onun katında mahlûkatına verdiğinden daha iyi ve güzelinin bulunduğu hususundaki beyan, Allah'ın insanlar içinde kendisine en sevimli olan elçisine verdiği eşlerini -öyle ki onlar peygamberlerden (a.s.) sonra insanların en hayırlılarıdır- daha hayırlı eşlerle değiştirmeye kadir olduğunu haber vermesinden daha açık, daha sahîh ve daha doğrudur.

[١٣٦١] وقال تعالى: ﴿وَإِذَا أَرَدْنَا أَن نُّهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا﴾ فهل بعد هذا بيان في أن الله عز وجل أراد هلاكهم ودمارهم ولم يرد صلاحهم فأمر مترفيها بأوامر خالفوها ففسقوا فدمروا تدميرًا؟ فأيما كان أصلح لهم ألا يؤمروا فيسلموا، أو أن يؤمروا وهو تعالى يدري أنهم لا يأتمرون، فيدخلون النار؟

[١٣٦٢] فإن قالوا: فإحملوا قوله تعالى: ﴿أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا﴾ على ظاهره، قلنا: نعم هكذا نقول ولم يقل تعالى: إنه أمرهم بالفسق وإنما قال تعالى: ﴿أَمَرْنَاهُم﴾. فقط، وقد نص تعالى على أنه لا يأمر بالفحشاء فصح قولنا.

[١٣٦٣] أيضًا وقال عز وجل: ﴿وَإِن تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُم﴾ فنص تعالى على أن أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم لو تولوا لا يدل قومًا غيرهم، لا يكونون أمثالهم. وبالضرورة نعلم أنه عز وجل إنما أراد خيرًا منهم، فقد صح أنه عز وجل قادر على أن يخلق أصلح منهم. وقال تعالى: ﴿إِنَّا لَقَادِرُونَ﴾ ﴿عَلَىٰ أَن نُّبَدِّلَ خَيْرًا مِّنْهُمْ﴾ وفي هذا كفاية.

[١٣٦٤] وقال تعالى: ﴿عَسَىٰ رَبُّهُ إِن طَلَّقَكُنَّ أَن يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِّنكُنَّ﴾ فهل في البيان أن الله تعالى قادر على أن يفعل أصلح مما فعل، وأن عنده تعالى أصلح مما أعطى خلقه أبين أو أوضح أو أصح من إخباره تعالى أنه قادر على أن يبدل نبيه صلى الله عليه وسلم الذي هو أحب الناس إليه خيرًا من الأزواج اللواتي أعطاه واللواتي هن خير الناس بعد الأنبياء عليهم السلام؟

[1365] Ebû Muhammed şöyle dedi: Böylece ender bulunan öküzün yani Aslah taraftarlarının "Yüce Allah, kullarına yaptığından daha iyisini yaratmaya kâdir değildir." şeklindeki görüşü bâtıl olmuştur.

[1366] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onları sınadığı şeylere karşı Yüce Allah'tan sıhhat ve selamet dileriz. Yüce Allah kendisiyle onları faziletli kılmaya kadir olduğu halde bunu dilemediği ve onlara haram kıldığı hidayeti temenni ederiz. Bizim doğru yola ulaşmamız ancak şanı Yüce Allah'ın yardımıyladır. O, bize yeter; O, ne güzel vekildir.

[1367] Ebû Muhammed şöyle dedi: Zikrettiğimiz şeylerden herhangi birinde Allah'ın kudretinin olmadığını söyleyen kimselerin kâfir olduklarında şüphe yoktur. Çünkü o, rabbini âciz kılmış ve müslümanların tamamına muhalefet etmiştir.

[1368] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar şöyle dediler: "Yüce Allah'ın katında bizler için yaptığından daha iyisi olduğuna ve -cimri olmadığı halde- onu bizlere vermediğine göre; kullarının fiillerini yarattığına ve -zâlim olmadığı halde- bu fiilleri sebebiyle onları cezalandırdığına göre sizler, "Yüce Allah -mahlûkatına benzemediği halde- bir cisimdir; ve yine O -yalancı olmadığı halde- hakikatin ve gerçeğin dışındakini söyleyebilir." şeklinde söz söyleyen bir kimseyi reddetmezsiniz.

[1369] Ebû Muhammed şöyle dedi: -Allah'ın tevfîk ve yardımıyla- cevabımız şöyledir: Yüce Allah, kendisinin cisim olduğunu söylememiştir. Şâyet bunu söylese idi, biz de bunu derdik. Dolayısıyla bu onun açısından mahlûkuna benzemek değildir. Yine Allah Teâlâ, hakkın dışındakini dediğini söylememiştir. Bilakis bunu geçersiz kılmış ve sözünün hakikat olduğunu kesin olarak ortaya koymuştur. Dolayısıyla her kim Allah'a demediği bir şeyi atfederse, o mülhid ve şanı yüce Allah'a karşı yalancıdır. Yine Allah Teâlâ, her şeyi yarattığını, bizleri ve yaptıklarımızı da yarattığını; şâyet dilese idi kâfirlerin tamamını hidayete erdireceğini; zâlim, cimri ve eli sıkı olmadığını bildirmiştir. Böylece bizler, bütün bu hususlarda Allah'ın dediğini der, demediğini de demeyiz. Yüce Allah'ın kendisi dışında var olan her şeyi yaratan, kendisinden istenilen her şeye güç yetiren; ne zulüm, ne cimrilik ne de bunlardan başka kullara ait herhangi bir sıfatla vasıflanamayacağının aklî burhan ile kaim olduğunu söyleriz. Ancak Yüce Allah'ın cisim olmasının bâtıl olduğunu ya da hakkın dışındakini söylediği hususunun aklî burhan ile kaim olduğunu söylemeyiz.

[١٣٦٥] **قال أبو محمد**: فبطل قول البقر الشاذة أصحاب الأصلح في أنه تعالى لا يقدر على أصلح مما فعل بعباده.

[١٣٦٦] **قال أبو محمد**: نسأل الله العافية مما ابتلاهم به، ونسأله الهدى، الذي حرمهم إياه، وكان قادرًا على أن يتفضل عليهم به، فلم يرد، وما توفيقنا إلا بالله ٥ عز وجل وهو حسبنا ونعم الوكيل.

[١٣٦٧] **قال أبو محمد**: كل من منع قدرة الله عز وجل عن شيء مما ذكرنا فلا شك في كفره، لأنه عجز ربه تعالى وخالف جميع أهل الإسلام.

[١٣٦٨] **قال أبو محمد**: وقالوا: إذا كان عنده أصلح مما فعل بنا ولم يؤتنا إياه وليس بخيلًا وخلق أفعال عباده وعذبهم عليها ولم يكن ظالمًا فلا تنكروا على ١٠ من قال إنه جسم، ولا يشبه خلقه وأنه يقول غير الحق ولا يكون كاذبًا.

[١٣٦٩] **قال أبو محمد**: فجوابنا وبالله تعالى التوفيق أنه تعالى لم يقل أنه جسم ولو قاله لقلناه ولم يكن ذلك تشبيهًا له بخلقه، ولم يقل تعالى إن يقول غير الحق، بل قد أبطل ذلك وقطع بأن قوله الحق، فمن قال على الله ما لم يقله فهو ملحد كاذب على الله عز وجل وقد قال تعالى إنه خلق كل شيء وخلقنا وما ١٥ نعمل، وأنه لو شاء لهدى كل كافر، وإنه غير ظالم ولا بخيل ولا ممسك، فقلنا ما قال من كل ذلك، ولم نقل ما لم يقل، وقلنا ما قام به البرهان العقلي، من أنه تعالى خالق كل موجود دونه، وأنه تعالى قادر على كل من يسأل عنه وأنه لا يوصف بشيء من صفات العباد، لا ظلم ولا بخل، ولا غير ذلك، ولم نقل ما قد قام البرهان العقلي على أنه باطل من أنه جسم، أو أنه يقول غير الحق.

[1370] Aslah görüşü taraftarlarından olan Nazzâm'ın öğrencisi Muhammed b. Şebîb'in öğrencisi İbn Beded el-Ğazzâl şöyle demiştir: Evet, Allah'ın katında lütuflar vardır. Şâyet bunları kâfirlere vermiş olsa idi elbette bu lütuflar sayesinde sevaba müstahak olacakları imana ulaşırlardı. Ancak onların Allah'ın kendileri için yarattığı fiillerle hak ettikleri sevap daha büyük ve daha yücedir. Bundan dolayı Allah onları bu lütuflardan alı koymuştur.

[1371] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, zayıf bir çarpıtmadır. Çünkü biz onlara, "Yüce Allah, kâfirlere verdiğinde, bugün imana karşılık verdiği sevabı veya daha fazlasını hak edecekleri bir iman ile iman edecekleri lütufları vermeye muktedir midir?" şeklinde sormuştuk. Dolayısıyla onun ya görüşünü terk etmesi ya da rabbine âcizlik nispet etmesi gerekir.

[1372] Ebû Muhammed şöyle dedi: Aslah görüşü taraftarlarına sorar ve -Allah'ın tevfîk ve yardımıyla- şöyle deriz: Bize inanmayan kimselerden olup da peygamberlerin (a.s.) burhanlarına şahit olan kimseler hakkında söyleyin bakalım. Öyle ki, böylesi bir kimsenin yanında söz konusu burhanlar tevatür yoluyla nakledilerek sahîh olmuştur. Bu deliller peygamberlerin nübüvvetlerinin doğruluğunu zorunlu kılan şahitler oldukları halde, onların nazarında bunlar herhangi bir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde sahîh midir? Yoksa onlara göre bu deliller, ancak zann-ı galip ve bunların hayal etme, sihir yapma ya da içeriğine müdahale edilmiş bir nakil olmaları mümkün olan şeylerden olması sebebiyle sahîh değil midir? Bu iki durumdan birisinin olması kaçınılmazdır.

[1373] Eğer onlar, "Bilakis bu, onlar nezdinde herhangi bir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde sahîhtir ve bu akıllarında şüphe olmaksızın sabit olmuştur." derlerse, onlara şöyle deriz: İşte bu, dünyada kendisinden başka bir zorunluluğun olmadığı zorunluluğun (ızdırar) ta kendisidir. Bu, filanın ölümü, Cemel ve Sıffîn savaşlarının vuku bulması ve kişinin duyu organları ile müşahede edemediği sair şeylerde olduğu üzere, bilgiyi zorunlu kılan haberi kesin olarak bilen bir kimse gibi, yanında herhangi bir şey kesin ve kat'i olarak sübut bulan herkesin özelliğidir. Buna göre herkes, imana zorlanmıştır onu seçmiş değillerdir.

[١٣٧٠] وقال بعض أصحاب الأصلح وهو ابن بدد الغزال تلميذ محمد بن شبيب تلميذ النظام: بلى أن عند الله ألطافًا لو أتى بها الكفار لآمنوا إيمانًا يستحقون معه الثواب، إلا أن الثواب الذي يستحقونه على ما فعل بهم أعظم وأجل، فلهذا منعهم تلك الألطاف.

٥ [١٣٧١] **قال أبو محمد**: وهذا تمويه ضعيف لأننا إنما سألناهم هل يقدر الله تعالى على ألطاف إذا أتى بها أهل الكفر آمنوا إيمانًا يستحقون به مثل هذا الثواب الذي يؤتيهم على الإيمان اليوم أو أكثر من ذلك الثواب فلا بد له من ترك قوله أو يعجز ربه تعالى.

[١٣٧٢] **قال أبو محمد**: ونسأل جميع أصحاب الأصلح، فنقول لهم وبالله ١٠ تعالى التوفيق: أخبرونا عن كل من شاهد براهين الأنبياء عليهم السلام ممن لم يؤمن به، وصحت عنده بنقل التواتر، هل صح ذلك عندهم صحة لا مجال للشك فيها أنها شواهد موجبة صدق نبوتهم، أم لم يصح ذلك عندهم إلا بغالب الظن، وبصفة أنها مما يمكن أن يكون تخييلًا أو سحرًا أو نفلًا مدخولًا، ولا بد من أحد الوجهين؟

١٥ [١٣٧٣] فإن قالوا: بل صح ذلك عندهم صحة لا مجال للشك فيها، وثبت ذلك في عقولهم بلا شك. قلنا لهم: هذا هو الاضطرار نفسه الذي لا اضطرار في العالم غيره، وهذه صفة كل من ثبت عنده شيء ثباتًا متيقنًا كمن يتيقن بالخبر الموجب للعلم، موت فلان، وكون صفين والجمل، وكسائر ما لم يشاهد المرء بحواسه، فالكل على هذا مضطرون إلى الإيمان لا مختارون له.

[1374] Şâyet onlar, “Bunlardan (söz konusu mucize rivayetlerinden) hiçbiri onlara göre bu derece doğru değildir.” derlerse, onlara şöyle deriz: Öyleyse peygamberlik delili (hüccet) onlara kesin olarak ikame edilmemiş ve Allah Teâlâ hakkında onlara bir delil sahîh olarak gelmemiştir. Bu durumda olan bir kimsenin imanı tercih etmesi, ancak istihbab (arzulamak ve istemek), taklit ve nefsinin meylettiği şeye tabi olması ve zann-ı gâlibine uymasıdır. Böylesi bir anlayışta ise bütün şeriatların iptal edilmesi ve yüce Allah'ın hüccetinin geçersiz kılınması vardır. Bu da katıksız bir küfürdür.

Yüce Allah'ın Kâfirler Üzerinde Bir Nimetinin Olup Olmadığı Konusu

[1375] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kelâmcılar bu konuda farklı görüşler ortaya koydular. Mu'tezile ekolü, “Yüce Allah'ın din ve dünya hususundakâfirlere yönelik nimetleri, tıpkı müminlere yönelik nimetleri gibidir ve bunların arasında bir fark yoktur.” demişlerdir. Bu, yanlış bir görüştür. Az önce bu görüşün yanlışlığını ortaya koymuştuk. Allah'a hamd olsun.

[1376] Başka bir topluluk şöyle demiştir: Yüce Allah'ın ne din ne de dünya konusunda kâfir üzerine bir nimeti kesinlikle yoktur.

[1377] Bir topluluk da demiştir: Allah Teâlâ'nın kâfirlere yönelik nimetleri dünyadadır. Din konusuna gelince, Allah'ın bu hususta onlara yönelik bir nimeti asla yoktur.

[1378] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şanı yüce Allah şöyle buyurdu: *“...Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. (Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.)”*[796]

[1379] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ı şöyle derken görüyoruz: *“Allah, içinde rahat edesiniz diye geceyi ve (her şeyi) gösterici (aydınlık) olarak da gündüzü yaratandır. Şüphesiz Allah, insanlara karşı sonsuz iyilik sahibidir, fakat insanların çoğu şükretmezler.”*[797] Yine Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Allah, yeryüzünü sizin için karar kılma yeri, göğü de binâ yapan; size şekil verip de şekillerinizi güzel kılan ve sizi temiz şeylerle rızıklandırandır. İşte Rabbiniz Allah!”*[798]

[١٣٧٤] وإن قالوا: لم يصح عندهم شيء من ذلك، هذه الصحة. قلنا لهم: فما قامت عليهم حجة النبوة قط، ولا صحت لله تعالى عليهم حجة، ومن كان هكذا فاختياره للإيمان إنما هو استحباب وتقليد واتباع لما مالت إليه نفسه، وغلب في ظنه فقط، وفي هذا بطلان جميع الشرائع، وسقوط حجة الله تعالى، ٥ وهذا كفر مجرد.

الكلام في هل لله تعالى نعمة على الكفار أم لا

[١٣٧٥] **قال أبو محمد**: اختلف المتكلمون في هذه المسألة. فقالت المعتزلة: إن نعم الله تعالى على الكفار في الدين والدنيا كنعمه على المؤمنين ولا فرق. وهذا قول فاسد قد نقضناه آنفًا ولله الحمد.

١٠ [١٣٧٦] وقالت طائفة أخرى: إن الله تعالى لا نعمة له على كافر أصلًا، لا في دين ولا دنيا.

[١٣٧٧] وقالت طائفة: له تعالى عليهم نعم في الدنيا، فأما في الدين فلا نعمة له عليهم فيه أصلًا.

[١٣٧٨] **قال أبو محمد**: قال الله عز وجل: ﴿فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى ٢٠ اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾

[١٣٧٩] **قال أبو محمد**: فوجدنا الله عز وجل يقول: ﴿اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ﴾ وقال تعالى: ﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَرَزَقَكُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ﴾

[1380] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyetler[in bir kısmı], yüce Allah'ın yarattıklarının tamamını nimetlendirdiğiyle alakalı umûmî bir hitaptır ve [bir kısmı] insanlardan şükredenleri kapsamaktadır. Kâfirler de hiç şüphe yok Allah'ın yarattığı varlıklar cümlesine dâhildir. Ehl-i İslâm'a gelince, onların tamamı Allah'ı kabul etmek suretiyle ona şükrederler. Sonra şükür konusunda kendi aralarında derecelere ayrılırlar. Yaratılmışlardan hiçbiri, yüce Allah'a olan şükrünü tam manasıyla eda edemez. Yüce Allah'ın dünyalıklar hususunda kâfirlere olan nimetlerinin müminlere olan nimetleri gibi olduğu bilinen birşeydir. Belki kâfirlerin bazıları için bazı vakitlerde bu nimetler daha da çok olabilir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın nimetini küfre değişenleri ve kavimlerini helâk yurduna, yaslanacakları cehenneme sürükleyenleri görmedin mi? O, ne kötü duraktır!"*[799] Bu âyet, yüce Allah'ın kâfirlere olan nimetlerine dair açık bir beyandır. Fakat onlar, Allah'ın nimetlerini küfürle değiştirmişlerdir. Hiç kimse için kendi yanlış görüşüyle yüce Allah'ın kelâmına muâraza etmesi caiz değildir.

[1381] Allah'ın din konusundaki nimetine gelince, şüphesiz Allah Teâlâ onlara kendisinin razı olacağı şeylere hidayet eden elçiler göndermiştir. Bu, şüphesiz genel bir nimettir. Onlar, küfre düşüp yüce Allah'ın bu konudaki nimetini inkâr ettikleri zaman, onları bela ve nimetin yok olması takip etmiştir. Nitekim yüce Allah, *"Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez."*[800] şeklinde buyurmuştur. Allah'ın yardımını ve desteğini dileriz. O bize yeter, O ne güzel vekildir.

İMAN, KÜFÜR, İTAATLER, GÜNAHLAR, VA'D VE VA'ÎD KİTABI

[1382] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlar imanın mâhiyeti konusunda ihtilaf etmiştir.

[1383] Bir topluluk, imanın sadece yüce Allah'ı kalp ile bilmek olduğu görüşünü benimsemiştir. Her ne kadar yahudiler, hıristiyanlar ve diğerleri dilleri ve ibadetleriyle küfrün çeşitlerini izhar etseler de şâyet bunlar, yüce Allah'ı kalbiyle bilmişse, cennet ehlinden bir müslüman olmuştur. Bu, Ebû Muhriz el-Cehm b. Safvân[801] ile Ebu'l-Hasan el-Eş'arî el-Basrî ve bu ikisinin taraftarlarının görüşüdür.

[١٣٨٠] **قال أبو محمد**: فهذا عموم بالخطاب بإنعام الله تعالى على كل من خلق الله تعالى وعموم لمن يشكر من الناس، والكفار من جملة ما خلق الله تعالى بلا شك. وأما أهل الإسلام فكلهم شاكر لله تعالى بالإقرار به، ثم يتفاضلون في الشكر، وليس أحد من الخلق يبلغ كل ما عليه من شكر الله تعالى فصح أن نعم الله تعالى في الدنيا على الكفار كهي على المؤمنين، وربما أكثر في بعضهم، في بعض الأوقات قال تعالى: ﴿بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ ۞ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا﴾ وهذا نص جلي على نعم الله تعالى على الكفار، وأنهم بدلوها كفرًا فلا يحل لأحد أن يعارض كلام ربه تعالى برأيه الفاسد.

[١٣٨١] وأما نعمة الله في الدين، فإن الله تعالى أرسل إليهم الرسل هادين لهم إلى ما يرضى الله تعالى وهذه نعمة عامة بلا شك، فلما كفروا وجحدوا نعم الله تعالى في ذلك أعقبهم البلاء وزوال النعمة كما قال عز وجل: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ﴾ وبالله تعالى نتأيد وهو حسبنا ونعم الوكيل.

كتاب الإيمان والكفر والطاعات والمعاصي والوعد والوعيد

[١٣٨٢] **قال أبو محمد**: اختلف الناس في ماهية الإيمان.

[١٣٨٣] فذهب قوم إلى أن الإيمان إنما هو: معرفة الله تعالى بالقلب فقط وأن أظهر اليهودية والنصرانية وسائر أنواع الكفر بلسانه وعبادته فإذا عرف الله تعالى بقلبه فهو مسلم من أهل الجنة، وهذا قول أبي محرز الجهم بن صفوان وأبي الحسن الأشعري البصري وأصحابهما.

[1384] Bir topluluk da imanın -her ne kadar kalbiyle küfre inanmış olsa da- dil ile yüce Allah'ı ikrar etmek olduğunu kabul etmiştir. Bunu yaparsa o cennet ehlinden bir mümindir. Bu, Muhammed b. Kerrâm es-Sicistânî[802] ve taraftarlarının görüşüdür.

5 **[1385]** Başka bir topluluk ise, imanın kalple bilmek ve dille ikrar etmek şeklinde ikisi birlikte olduğunu kabul etmiştir. Buna göre kişi (İslâm) dinini kalbiyle bilip diliyle ikrar ettiğinde imanı ve İslâm'ı kâmil bir müslüman olmuştur. Ameller iman diye isimlendirilmezler fakat ameller imanın kanunlarıdır. Bu da, fakih Ebû Hanife Nu'man b. Sâbit ve fakihlerden 10 bir topluluğun görüşüdür.

[1386] Diğer fakihler, Ehl-i hadis, Mu'tezile ve Hâricîlerin çoğunluğu ise imanın "Dini kalp ile bilmek, dil ile ikrar etmek ve uzuvlarla amel etmek" olduğu görüşünü kabul etmiştir. İster farz olsun isterse nafile olsun her taat ve amel hayırdır; o da imandır. İnsan hayrını artırdığında imanı da 15 artar. Günah işlediğinde de imanı eksilir.

[1387] Muhammed b. Ziyâd el-Harîrî el-Kûfî şöyle demiştir: Her kim şanı yüce Allah'a iman eder ve Allah'ın Elçisini (s.a.) yalanlarsa, o mutlak anlamda ne mümin ne de kâfirdir. Fakat o, aynı zamanda hem mümin hem de kâfirdir. Çünkü o Allah Teâlâ'ya iman ettiğinden dolayı mümin, 20 Hz. Peygamberi (s.a.) inkâr ettiğinden dolayı da kâfirdir.

[1388] Ebû Muhammed şöyle dedi: Cehmiyye'nin, Kerrâmiyye'nin, Eş'ariyye'nin ve Ebû Hanife'nin mezhebini kabul edenlerin delili aynı delildir. O da şudur: Onlar şöyle dediler: "Kur'ân, apaçık Arapça lisanıyla indirilmiştir. Yüce Allah ve Elçisi (s.a.) bizlere Arapça lisanıyla hitap et- 25 mişlerdir. "İman" kelimesiise sözlüktesadece tasdik etmek anlamına gelir. Uzuvlarla amel ise sözlükte "tasdik" olarak isimlendirilmez ve dolayısıyla bunlar iman değildir."

[1389] Onlar şöyle dediler: "İman, tevhittir. Ameller ise tevhit diye isimlendirilmezler. Dolayısıyla ameller, iman değildir."

[١٣٨٤] وذهب قوم إلى أن الإيمان هو: إقرار باللسان بالله تعالى وأن اعتقد الكفر بقلبه، فإذا فعل ذلك فهو مؤمن من أهل الجنة، وهذا قول محمد بن كرام السجستاني وأصحابه.

[١٣٨٥] وذهب قوم إلى أن الإيمان هو: المعرفة بالقلب، والإقرار باللسان معًا فإذا عرف المرء الدين بقلبه، وأقر بلسانه فهو مسلم كامل الإيمان والإسلام ٥ وأن الأعمال لا تسمى إيمانًا ولكنها شرائع الإيمان، وهذا قول أبي حنيفة النعمان بن ثابت الفقيه وجماعة من الفقهاء.

[١٣٨٦] ذهب سائر الفقهاء وأصحاب الحديث والمعتزلة والشيعة وجميع الخوارج إلى أن الإيمان هو: المعرفة بالقلب بالدين والإقرار به باللسان والعمل بالجوارح، وأن كل طاعة وعمل خير فرضًا كان أو نافلة فهي إيمان، وكل ما ازداد ١٠ الإنسان خيرًا ازداد إيمانه، وكلما عصى نقص إيمانه.

[١٣٨٧] وقال محمد بن زياد الحريري الكوفي: من آمن بالله عز وجل وكذب برسول الله صلى الله عليه وسلم فليس مؤمنًا على الإطلاق ولا كافرًا على الإطلاق، ولكنه مؤمن كافرًا معًا، لأنه آمن بالله تعالى فهو مؤمن، وكافر بالرسول صلى الله عليه وسلم فهو كافر. ١٥

[١٣٨٨] **قال أبو محمد**: فحجة الجهمية، والكرامية، والأشعرية، ومن ذهب مذهب أبي حنيفة حجة واحدة وهي أنهم قالوا: إنما أنزل القرآن بلسان عربي مبين، وبلغة العرب خاطبنا الله تعالى ورسول الله صلى الله عليه وسلم والإيمان في اللغة هو: التصديق فقط، والعمل بالجوارح لا يسمى في اللغة تصديقًا فليس إيمانًا. ٢٠

[١٣٨٩] قالوا: والإيمان هو التوحيد، والأعمال لا تسمى توحيدًا، فليست إيمانًا.

[1390] Onlar, "Şâyet ameller, tevhit ve iman olsa idi, bunlardan herhangi bir şeyi kaybeden bir kimse imanı kaybetmiş ve imandan ayrılmış olurdu. Böylece onun mümin olmaması gerekirdi." demişlerdir. Onlar, "Bu delil, Hâricîleri ve Muʿtezile'yi değil, özellikle hadis taraftarlarını ilzam eder. Çünkü onlar, amellerin zâyi olması ile genel olarak imanın gideceğini kabul ederler." demişlerdir.

[1391] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bizim zikrettiğimiz hususların dışında onların bir delili yoktur. Bahsedeceğimiz üzere zikrettikleri şeylerin hiçbiri bu konuda onların lehine bir delil asla değildir.

[1392] Ebû Muhammed şöyle dedi: İman, sözlükte tasdik manasındadır. Bu hüccet, Eşʿariyye, Cehmiyye ve Kerrâmiyye'ye karşı -başka bir delile ihtiyaç hissettirmeyecek şekilde- görüşlerini tam olarak iptal eden bir delildir. İşte onların görüşü şudur: İman Kur'ân'ın indirildiği dilde "tasdik" demektir. Durum, mutlak olarak onların dediği gibi değildir. Dil ile tasdik olmaksızın sadece kalp ile tasdik etmek Arap dilinde iman diye isimlendirilmez. Nitekim hiçbir Arap kesinlikle; "bir şeyi kalbiyle tasdik eden, sonra da kalbiyle ve diliyle onu yalanladığını ilan eden bir kimse, bunu tasdik eden/musaddik diye isimlendirilir." dememiştir. Ve elbette "buna inanan/mümin olarak isimlendirilir." de dememiştir.

[1393] Aynı şekilde kalp ile tasdik olmaksızın sadece dil ile tasdik etmek de Arap dilinde mutlak manada iman diye isimlendirilmez. Arap dilinde ancak bir şeyi kalbi ve lisanıyla birlikte tasdik etmek mutlak olarak tasdik ve iman diye isimlendirilir. Böylece Cehmiyye ve Eşʿariyye'nin genel olarak dille ilinti kurmaları sonuçsuz kalmış, bâtıl olmuştur.

[1394] Sonra, imanın dil ve kalbin birlikte tasdiki olduğu şeklindeki Ebû Hanife'nin görüşünü kabul eden ve bu konuda lisanı gerekçe gösteren kimselere şöyle deriz: "Sizin lisanı gerekçe göstermeniz, bu konuda asla sizin lehinizde bir delil değildir. Çünkü lisanda bir zorunluluk vardır: Bir şeyi tasdik eden herkes onun müminidir (ona inanmıştır). Sizler, Eşʿarîler, Cehmîler ve Kerrâmîler hepiniz iman ismini kullanırsınız. Bu ismi, herhangi bir şeyi tasdik eden kimselere isim olarak vermezsiniz.

[١٣٩٠] قالوا ولو كانت الأعمال توحيدًا وإيمانًا لكان من ضيع شيئًا منها قد ضيع الإيمان، وفارق الإيمان، فوجب ألا يكون مؤمنًا، قالوا: وهذه الحجة إنما تلزم أصحاب الحديث خاصة، لا تلزم الخوارج ولا المعتزلة، لأنهم يقولون بذهاب الإيمان جملة بإضاعة الأعمال.

[١٣٩١] **قال أبو محمد**: ما لهم حجة غير ما ذكرنا، وكل ما ذكروا فلا حجة لهم فيه أصلًا لما نذكره إن شاء الله عز وجل.

[١٣٩٢] **قال أبو محمد**: إن الإيمان: هو التصديق في اللغة، فهذا حجة على الأشعرية والجهمية والكرامية مبطلة لأقوالهم إبطالًا تامًا كافيًا لا يحتاج معه إلى غيره، وذلك قولهم: إن الإيمان في اللغة التي بها نزل القرآن هو التصديق فليس كما قالوا على الإطلاق، وما سمي قط التصديق بالقلب دون التصديق باللسان إيمانًا في لغة العرب، وما قال قط عربي: إن من صدق شيئًا بقلبه فأعلن التكذيب به بقلبه وبلسانه فإنه لا يسمى مصدقًا به أصلًا ولا مؤمنًا به ألبتة.

[١٣٩٣] وكذلك ما سمي قط التصديق باللسان دون التصديق بالقلب إيمانًا في لغة العرب أصلًا على الإطلاق، ولا يسمى تصديقًا في لغة العرب ولا إيمانًا مطلقًا إلا من صدق بالشيء بقلبه ولسانه معًا، فبطل تعلق الجهمية والأشعرية باللغة جملة.

[١٣٩٤] ثم نقول لمن ذهب مذهب أبي حنيفة في أن الإيمان إنما هو التصديق باللسان والقلب معًا، وتعلق في ذلك باللغة، إن تعلقكم باللغة لا حجة لكم فيه أصلًا، لأن اللغة يجب فيها: ضرورة أن كل من صدق بشيء فإنه مؤمن به وأنتم والأشعرية والجهمية والكرامية كلكم توقعون اسم الإيمان، ولا تطلقونه على كل من صدق بشيء ما،

Bunu, diğer sıfatlar hâriç sadece belirli ve sınırlı bir sıfata isim olarak verirsiniz. O da şudur: “İman, şanı yüce Allah’ı, onun elçisini (s.a.), Kur’ân’ın getirdiği her bir hususu, dirilişi, cenneti, cehennemi, namazı, zekatı ve bunların dışında ümmetin icmâ ettiği hususları tasdik eden kimse(ye verilen isim)dir. Buna göre -yukarda ifade edilen hususları- tasdik etmeyen bir kimse mümin olamaz.” Bu ise, mücerret olarak lisanın hilafınadır.

[1395] Eğer onlar, “Şeriat, bunu bize zorunlu kılmıştır.” derlerse, onlara şöyle deriz: Doğru söylediniz.Halbuki sizler, -az önce yaptığınız gibi-, lisanda bir manaya vazʿedilmiş olan bir ismin başka bir yere nakledilmesiyle alakalı olarak şeriatin hüküm beyan etmesi açısından lisan ile ilişki kurmadınız, bunların arasında bir fark yoktur.

[1396] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şâyet onların dediği doğru olsa idi, bu durumda iman isminin herhangi bir şeyi tasdik eden herkese isim olarak verilmesi gerekli olurdu. Nitekim Hallâc’ın[803], Mesih’in ve putların ilâhlığını tasdik eden bir kimsenin mümin diye isimlendirmesi gerekli olurdu. Çünkü onlar, onayladıkları şeylerin tasdikçileridirler. Bu görüş ise, İslâm’a intisap eden hiçbir kimsenin söyleyemeyeceği bir görüştür, bilakis bunu söyleyen bir kimse müslümanların ekseriyetine göre kâfirdir. Kur’ân-ı Kerim, bu görüşü kabul edenin kâfir olacağını beyan etmiştir. Nitekim yüce Allah, *“(Şüphesiz, Allah’ı ve peygamberlerini inkâr edenler,) Allah’a inanıp peygamberlerine inanmayarak ayrım yapmak isteyenler, “(Peygamberlerin) kimine inanırız, kimini inkâr ederiz” diyenler ve böylece bu ikisinin (imanla küfrün) arasında bir yol tutmak isteyenler var ya; işte onlar gerçekten kâfirlerdir.”*[804] şeklinde buyurmuştur. Böylece yüce Allah, Allah’a iman ettiği halde bazı peygamberlere inanan ve bazılarını da inkâr eden bir topluluğa iman isminin kullanılmasının asla caiz olmadığına şahitlik etmiştir. Bilakis Kur’ân’ın beyanına göre onlara kâfir isminin verilmesi gereklidir.

[1397] Ebû Muhammed şöyle dedi: Muhammed b. Ziyâd el-Harîrî’nin görüşü bu toplulukların tamamı için gereklidir. Lisanın muktezası ve zorunluluğu sebebiyle bu görüşten uzak kalamazlar. O da şudur: Bu, -zikrettiğimiz üzere- mutlak bir küfür olması ve Kur’ân’a muhalif olması hususunda iki müslümanın ihtilaf etmediği bir görüştür.

ولا تطلقونه إلا على صفة محدودة دون سائر الصفات، وهي من صدق بالله عز وجل وبرسوله صلى الله عليه وسلم وبكل ما جاء به القرآن والبعث والجنة والنار والصلاة والزكاة وغير ذلك مما قد أجمعت الأمة على أنه لا يكون مؤمنًا من لم يصدق به، وهذا خلاف اللغة مجرد.

٥ [١٣٩٥] فإن قالوا: إن الشريعة أوجبت علينا هذا. قلنا: صدقتم، فلا تتعلقوا باللغة حيث جاءت الشريعة بنقل اسم منها عن موضوعه في اللغة كما فعلتم آنفًا سواء بسواء ولا فرق.

[١٣٩٦] **قال أبو محمد**: ولو كان ما قالوه صحيحًا لوجب أن يطلق اسم الإيمان لكل من صدق بشيء ما، ولكان من صدق بإلاهية الحلاج، وبإلاهية المسيح، وبإلاهية الأوثان، مؤمنين، لأنهم مصدقون بما صدقوا به وهذا لا يقوله ١٠ أحد ممن ينتمي إلى الإسلام، بل قائله كافر عند جميعهم، ونص القرآن يكفر من قال بهذا قال الله تعالى: ﴿وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَن يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَن يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ۞ أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا﴾ فهذا الله عز وجل شهد بأن قومًا يؤمنون ببعض الرسل وبالله ١٥ تعالى ويكفرون ببعض فلم يجز مع ذلك أن يطلق عليهم اسم الإيمان أصلًا، با أوجب لهم اسم الكفر بنص القرآن.

[١٣٩٧] **قال أبو محمد**: وقول محمد بن زياد الحريري لازم لهذه الطوائف كلها لا ينفكون عنه على مقتضى اللغة وموجبها وهو قول لم يختلف مسلمان في أنه كفر مجرد، وأنه خلاف للقرآن كما ذكرنا.

[1398] Ebû Muhammed şöyle dedi: Böylece bu toplulukların lisanı gerekçe göstermeleri tamamen sonuçsuz kalmış, bâtıl olmuştur.

[1399] Onların, "Şâyet amel, iman diye isimlendirilse idi, amelinden herhangi bir şeyi kaybeden ya da ihmal eden bir kimse imanını da kaybetmiş olurdu ve mümin olmaması gerekirdi." şeklindeki görüşlerine gelince, -bu zorunluluk beni bağladığı halde- onların bazılarına izahı ve tefsiri şöyle olan bir söz söylemiştim: Bizler, şeriat konusunda bir ismi, ancak yüce Allah'ın onu isim olarak vermemizi emretmesi ya da bir nass ile bunu mubah kılması suretiyle isim olarak kullanırız. Çünkü bizler, Allah'ın muradını ancak katından bizlere gelen bir vahiyle bilebiliriz.

[1400] Bununla birlikte şüphesiz şanı yüce Allah, kendi izni olmaksızın şeriat konusunda herhangi bir şeyi isim olarak kullanan bir kimseyi reddederek şöyle buyurur: *"Onlar ancak sizin ve atalarınızın (ilâh edindiğiniz şeylere) taktığınız isimlerdir. Allah, onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar (putperestler) yalnız zanna ve nefislerin arzusuna tâbi oluyorlar. Andolsun ki, kendilerine, Rableri katından yol gösterici gelmiştir. Yoksa insan için her temenni ettiği şey var mıdır?"*[805].

[1401] Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: *"Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklere göstererek, "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin" dedi. Melekler, "Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur." dediler."*[806]

[1402] Böylece ortaya çıkmıştır ki; Allah'ın dışında ne bir melek ne de bir insan için mubah olan bir tesmiye vardır. Her kim buna muhalefet ederse, şanı yüce Allah'a karşı yalan söyleyerek iftirada bulunmuş ve Kur'ân'a muhalefet etmiştir. Dolayısıyla bizler, sadece yüce Allah'ın mümin diye isimlendirdiği bir kimseyi mümin diye isimlendiririz ve vuku bulduktan sonra da iman ismini, sadece Allah'ın kendisinden söküp aldığı kimselerden düşürürüz. Nitekim biz, yüce Allah'ın "iman" diye isimlendirdiği bazı amelleri terk edenlerden iman ismini düşürmediğini görmekteyiz. Dolayısıyla söz konusu ameli terk eden bir kimseden iman ismini düşürmemiz mümkün değildir. Fakat biz, "O, imanın tamamını değil ama bir kısmını kaybetmiştir." deriz. Nitekim -inşallah açıklayacağımız üzere- âyet bu şekilde gelmiştir.

[١٣٩٨] **قال أبو محمد**: فبطل تعلق هذه الطوائف باللغة جملة.

[١٣٩٩] وأما قولهم: إنه لو كان العمل يسمى إيمانا لكان من ضيع منه شيئًا فقد أضاع الإيمان ووجب ألا يكون مؤمنًا. فإني قلت لبعضهم وقد ألزمني هذا الإلزام كلامًا تفسيره وبسطه أننا لا نسمي في الشريعة اسمًا إلا بأن يأمرنا الله تعالى أن نسميه أو يبيح لنا الله بالنص أن نسميه، لأننا لا ندري مراد الله عز وجل منا إلا بوحي وارد من عنده علينا.

[١٤٠٠] ومع هذا فإن الله عز وجل يقول منكرًا لمن سمى في الشريعة شيئًا بغير إذنه عز وجل: ﴿إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنتُمْ وَآبَاؤُكُم مَّا أَنزَلَ اللَّهُ بِهَا مِن سُلْطَانٍ إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنفُسُ وَلَقَدْ جَاءَهُم مِّن رَّبِّهِمُ الْهُدَىٰ ۞ أَمْ لِلْإِنسَانِ مَا تَمَنَّىٰ﴾

[١٤٠١] وقال تعالى: ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَٰؤُلَاءِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ۞ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا﴾

[١٤٠٢] فصح أنه لا تسمية مباحة لملك ولا لأنسي دون الله تعالى ومن خالف هذا فقد افترى على الله عز وجل الكذب وخالف القرآن فنحن لا نسمي مؤمنًا إلا من سماه الله عز وجل مؤمنًا ولا نسقط الإيمان بعد وجوبه إلا عمن أسقطه الله عز وجل عنه ووجدنا بعض الأعمال التي سماها الله عز وجل إيمانًا لم يسقط الله عز وجل اسم الإيمان عن تاركها فلم يجز لنا أن نسقط عنه لذلك، لكن نقول: إنه ضيع بعض الإيمان ولم يضيع كله كما جاء النص على ما نبين إن شاء الله تعالى.

[1403] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu grupların çarpıttığı konuların tamamı hükümsüz kaldığına ve onların lehine asla bir delil kalmadığına göre, bizler -şanı yüce Allah'ın yardım ve desteğiyle- Ehl-i İslâm'ın çoğunluğu, Ehli Sünnet ve Cemaat mezhebi ile Ehl-i Eserin; imanın akit, söz ve amel olduğu şeklindeki görüşünün doğruluğunu izah etmek ve daha önce Mürcie'nin görüşünü tenkit babında özetle temas ettiğimiz konuları açıklamak üzere şöyle deriz: Tevfîk Allah'ın inayeti iledir.

[1404] Ebû Muhammed -Allah ondan razı olsun- şöyle dedi: Daha önce dile getirdiğimiz gibi sözlükte imanın aslı "tasdik eden kişinin -muayyen bir şeyi değil- herhangi bir şeyi onaylamak suretiyle kalp ve lisan ile gerçekleşen tasdik"tir. Ancak Allah Teâlâ, Elçisinin (s.a.) lisanı üzere, iman lafzını -her şeye yönelik bir akit değil- sınırlı, özel ve bilinen şeylere yönelik kalbin akdi (bağlanması) olarak ortaya koymuştur. Aynı şekilde Allah Teâlâ, söz konusu şeyleri -bunun dışındakilerle değil- dil ile ikrar etme olarak bildirmiştir. Yine, sadece yüce Allah'a taat olan her şey için uzuvların ameli olarak ortaya koymuştur. Hiç kimseye, Allah'ın indirdiği ve hükmettiği şeylerin zıddını yapması caiz değildir. O Allah ki, lisanı ve o lisanı konuşanların yaratıcısıdır. Dolayısıyla O, dilde tasarruf ve isimleri dilediği manada kullanma yetkisine sahiptir.

[1405] İmriü'l-Kays[807], Züheyr[808], Cerîr[809], el-Hatîe, Tarammâh, Şemmâh[810], Arabî el-Esedî, Sülemî veya Temîmî ya da onların ardından gelen diğer Arap şairlerine ait bir şiir veya nesirdeki sözü (lafız) lisanda bir delil kabul eden ya da bunu kesin olarak onaylayan ve bu konuda itiraz etmeyen; sonra da -lisanları ve bu lisanları konuşan insanları yaratan- yüce Allah'a ait bir kelâm gördüğünde buna iltifat etmeyen, bu kelâmı delil kabul etmeyen ve söz konusu kelâmın anlamını yönlendirmeye, vaz'edildiği manayı tahrif etmeye ve Allah'ın gerçekleştirdiği noktadan durumunu değiştirmeye çalışan; dahası Allah Elçisine ait bir kelâm bulunca bunların bir benzerini de ona uygulayan bir kimseden daha tuhafı yoktur.

[١٤٠٣] **قال أبو محمد**: فإذا سقط كل ما موهت به هذه الطوائف كلها ولم يبق لهم حجة أصلًا فلنقل بعون الله عز وجل وتأييده في بسط حجة القول الصحيح الذي هو قول جمهور أهل الإسلام ومذهب الجماعة وأهل السنة وأصحاب الآثار من أن الإيمان عقد وقول وعمل، وفي بسط ما أجملناه مما نقدنا به قول المرجئة وبالله تعالى التوفيق.

[١٤٠٤] **قال أبو محمد**: أصل الإيمان كما قلنا في اللغة: التصديق بالقلب وباللسان معًا. بأي شيء صدق المصدق لا شيء دون شيء ألبتة إلا أن الله عز وجل على لسان رسول الله صلى الله عليه وسلم أوقع لفظة الإيمان على العقد بالقلب لأشياء محدودة مخصوصة معروفة، لا على العقد لكل شيء وأوقعها أيضًا تعالى على الإقرار باللسان بتلك الأشياء خاصة لا بما سواها وأوقعها أيضًا على أعمال الجوارح لكل ما هو طاعة له تعالى فقط، فلا يحل لأحد خلاف الله تعالى فيما أنزله وحكم به وهو تعالى خالق اللغة وأهلها فهو أملك بتصريفها وإيقاع أسمائها على ما يشاء.

[١٤٠٥] ولا عجب أعجب ممن **أن وجد** لإمريء القيس أو لزهير أو لجرير أو الحطيئة والطرماح أو لأعرابي أسدي أو سلمي أو تميمي أو من سائر أبناء العرب بوال على عقبيه لفظًا في شعر أو نثر جملة في اللغة وقطع به ولم يعترض فيه ثم إذا وجد لله تعالى خالق اللغات وأهلها كلامًا لم يلتفت إليه ولا جعله حجة، وجعل يصرفه عن وجهه ويحرفه عن مواضعه ويتحيل في إحالته عما أوقعه الله عليه، وإذا وجد لرسول الله صلى الله عليه وسلم كلامًا فعل به مثل ذلك.

[1406] Allah'a yemin olsun ki, Muhammed b. Abdullah b. Abdulmuttalib b. Hâşim, yüce Allah'ın kendisine peygamberlikle ikramda bulunmasından önce ve Mekke'deki gençlik günlerinde, -bir tutam aklı olan herkese göre, şüphesiz- kavminin dilini en iyi bilen ve bu konuda en fasih konuşan idi. Bundan dolayı onun konuştukları, delil olmaya Handefî, Kaysî, Rebiî, İyâdî, Teymî, Kudaî, Himyerî olan herkesten daha çok layık idi. (Bu böyle iken) Yüce Allah'ın, uyarma işini Hz. Peygamber'e (s.a.) tahsis etmesi ve kendisiyle mahlûkatı arasında elçi olarak onu tayin etmesi, kelâmını onun diliyle icra etmesi, onu ve getirdiklerinin muhafaza edileceğini garanti etmesinden sonra bu nasıl olmaz?

[1407] Hangi sapkınlık, "Eyhukan[811] otunun yaprakları kaynadı (yükseldi) ve derenin iki yakasında geyiklerle deve kuşları yavruladı." şeklinde şiir söyleyen Lebîd b. Rebî' b. Malik b. Ca'fer b. Kilâb'ı işiten ve (söz konusu saçmalığı dile getiren) Lebîd'i hüccet kabul edenbir kimseden daha aşırı olabilir?

[1408] Nitekim Ebû Ziyad el- Kilâbî, "Eyhukan'ı Araplar asla bilmezler. Ancak o, maruf bir evdeki beyazlıktır." demiştir.

[1409] Yine söz konusu kişi, İbn Ahmer'in (كما تفلق عن مأموسة الحجر) "Taşın hararetinden parçalandığı gibi..."[812] sözünü de işitir. Halbuki dil bilginleri, İbn Ahmer hâriç, ateşin "me'muse" diye isimlendirildiğini Araplardan hiç kimsenin bilmediğini söylerler. Buna rağmen söz konusu kişi, İbn Ahmer'in bu sözünü delil kabul eder. Ayrıca söz konusu kişi, (هذا حجر من خرب) "Bu, delinmiş bir taştır." şeklinde söz söyleyen bir Arap'ın görüşünü ve dilin bilinen diğer şâz kullanımlarını -ki bunların zikredilmesi bize gerekli olsaydı elbette bunlar çok olurdu- işte bunları mümkün görür. Bunların hepsini delil gösteririz. Sonra söz konusu kişi, Allah ve Elçisinin (s.a.) -ki Allah'ın Elçisi, Said b. Bekroğullarının süt çocuğu olan Kureyşli Muhammed b. Abdullah'tır- bu konuda ortaya koyduklarına göre iman isminin kullanılmasından imtina eder. Böylece o, bu konuda bâtıl ve ahmakça olan ve duyularla müşahede edilenlerin reddedilmesine dayanan her bir şeyin hakikatini inkâr eder. Hızlâna düşmekten Allah'a sığınırız.

[١٤٠٦] وتالله لقد كان محمد بن عبد الله بن عبد المطلب بن هاشم قبل أن يكرمه الله تعالى بالنبوة وأيام كونه فتى بمكة بلا شك عند كل ذي مسكة من عقل أعلم بلغة قومه وأفصح فيها وأولى بأن يكون ما نطق به من ذلك حجة من كل خندفي وقيسي وربيعي وأيادي وتميمي وقضاعي وحميري، فكيف بعد أن اختصه الله تعالى للنذارة واجتباه للوساطة بينه وبين خلقه، وأجرى على لسانه كلامه وضمن حفظه وحفظ ما يأتي به؟

[١٤٠٧] فأي ضلال أضل ممن يسمع لبيد بن ربيعة بن مالك بن جعفر بن كلاب يقول: ''فَعَلَتْ فروع الأيهقان وأطفلت بالجلهتين ظباؤها ونعامها'' فجعله حجة.

[١٤٠٨] وأبو زياد الكلابي يقول: ما عرفت العرب قط إلا يهقان وإنما هو اللهق بيت معروف.

[١٤٠٩] ويسمح قول ابن أحمر: "كما نقلق عن مأموسة الحجر". وعلماء اللغة يقولون إنه لم يعرف قط لأحد من العرب أنه سمي النار مأموسة إلا ابن أحمر فيجعله حجة ويجيز قول من قال من الأعراب: هذا حجر من خرب وسائر الشواذ عن معهود اللغة مما يكثر لو تكلفنا ذكره ونحتج بكل ذلك ثم يمتنع من إيقاع اسم الإيمان على ما أوقعه عليه الله تعالى ورسوله صلى الله عليه وسلم محمد بن عبد الله القرشي المسترضع في بني سعد بن بكر ويكابر في ذلك بكل باطل، وبكل حماقة، وبكل دفع للمشاهدة ونعوذ بالله من الخذلان.

[1410] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın *"O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir."*[813] meâlindeki sözü, O'nun dine ait amellere iman ismini verdiğini gösteren âyetlerden biridir.

[1411] Ebû Muhammed şöyle dedi: Her ne olursa olsun bir şeyin tasdik edilmesinde elbette bu konuda bir artışın ya da noksanlığın vâki olması mümkün değildir. Tevhit ve peygamberliği tasdik etmek böyledir. Bu konuda bir artışın ya da noksanlığın vâki olması mümkün değildir. Çünkü -ikrar ettiği ya da inandığı her ne olursa olsun- herhangi bir şeye kalbiyle inanan ya da diliyle onu ikrar eden herkes, -bir dördüncüsü olmaksızın- şu üç durumun biriden uzak kalamaz.

[1412] [ı] Ya inandığı ve ikrar ettiği şeyi tasdik ediyor,

[1413] [ıı] Ya inandığı şeyi yalanlıyor,

[1414] [ııı] Ya da bu ikisi arasında bir menzildedir ki o da şüphedir.

[1415] Bir kimsenin tasdik ettiği şeyi tekzib etmesi imkânsızdır. Yine tasdik ettiği bir şeyden şüphe etmesi de imkânsızdır. Böylece hiçbir şüphe olmaksızın söz konusu kişinin inandığını tasdik eden bir kimse olduğu hususu geriye kalmıştır. Bir kimsenin tasdikinin başka bir kimsenin tasdikinden daha fazla olması mümkün değildir. Çünkü iki tasdikten birine bir şey dâhil olduğunda sağlıklı duyulara sahip olan herkes zorunlu olarak bilir ki o kesin olarak tasdikten çıkmış ve şüphe hasıl olmuştur. Çünkü tasdikin manası, tasdik edilen şeyin varlığına kesin ve kat'i bir şekilde inanılmasıdır. Dolayısıyla bu sıfatta fazilet üstünlüğü (tefadül) yoktur. Şâyet kişi onun doğruluğuna kesin ve kat'i bir şekilde inanmamışsa bu konuda şüphe etmiştir ve artık onu tasdik edici değildir. Bunu tasdik eden olmadığına göre ona inanan (mümin) da değildir.

[1416] Sonuç olarak ortaya çıkmıştır ki şanı yüce Allah'ın iman konusunda zikrettiği ziyade (artış), kesinlikle ne tasdik ne de inanç konusundadır. Bu zorunlu olarak tasdikin dışında bir şey olur ki burada da sadece ameller vardır. Böylece Kur'ân'ın ifadesiyle iyi amellerin iman olduğu hususu kesin olarak doğru olmuştur.

[١٤١٠] **قال أبو محمد**: فمن الأيات التي أوقع الله تعالى فيها اسم الإيمان على أعمال الديانة. قوله عز وجل: ﴿هُوَ الَّذِي أَنزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَّعَ إِيمَانِهِمْ﴾

[١٤١١] **قال أبو محمد**: والتصديق بالشيء أي شيء كان لا يمكن ألبتة أن يقع فيه زيادة ولا نقص، وكذلك التصديق بالتوحيد والنبوة لا يمكن ألبتة أن يكون فيه زيادة ولا نقص، لأنه لا يخلو كل معتقد بقلبه أو مقر بلسانه بأي شيء أقر أو أي شيء اعتقد من أحد ثلاثة أوجه لا رابع لها:

[١٤١٢] أما أن يصدق بما اعتقد وأقر.

[١٤١٣] وإما أن يكذب بما اعتقد.

[١٤١٤] وإما منزلة بينهما: وهي الشك.

[١٤١٥] فمن المحال أن يكون إنسان مكذبًا بما يصدق به. ومن المحال أن يشك أحد فيما يصدق به. فلم يبق إلا أنه مصدق بما اعتقد بلا شك، ولا يجوز أن يكون تصديق واحد أكثر من تصديق آخر لأن أحد التصديقين إذا دخلته داخلة فبالضرورة يدري كل ذي حس سليم أنه قد خرج عن التصديق ولا بد، وحصل في الشك لأن معنى التصديق إنما هو أن يقع ويوقن بصحة وجود ما صدق به ولا سبيل إلى التفاضل في هذه الصفة، فإن لم يقطع ولا أيقن بصحته فقد شك فيه فليس مصدقًا به وإذا لم يكن مصدقًا به فليس مؤمنًا به.

[١٤١٦] فصح أن الزيادة التي ذكر الله عز وجل في الإيمان ليست في التصديق أصلًا ولا في الاعتقاد ألبتة فهي ضرورة في غير التصديق وليس هاهنا إلا الأعمال فقط. فصح يقينًا أن أعمال البر إيمان بنص القرآن.

[1417] Şanı yüce Allah'ın şu âyetleri de böyledir: *"İman etmiş olanlara gelince, inen sûre onların imanını artırmıştır (Onlar bunu birbirlerine müjdelerler.)"*[814]

[1418] *"Onlar öyle kimselerdir ki, halk kendilerine, "İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun" dediklerinde, bu söz onların imanını artırdı (ve "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!" dediler.)"*[815]

[1419] Şâyet birileri, "Burada imanın artmasının manası, söz konusu âyet indiğinde onu tasdik etmeleridir. Böylece âyetin inmesiyle birlikte kendilerinde bulunmayan bir şeyin ortaya çıkması suretiyle onların iman ve tasdiki artmıştır." şeklinde derse, onlara -Allah'ın tevfîk ve yardımıyla- şöyle denilir: Bu imkânsızdır. Çünkü müslümanlar İslâm'a girdiklerinde, peygamberlerinin (a.s.) onlara getireceği şeylerin tamamını tasdik edici olduklarına inandılar. Dolayısıyla âyetin nüzulü, inanmadıkları bir konudaki tasdiklerini artırmış değildir.

[1420] Böylece âyetlerin ziyadeleştirdiği imanın, henüz kendisiyle amel etmedikleri, bilmedikleri ve henüz tasdik etmedikleri bir amel olduğu, buna inanmaları ve bununla amel etmelerinin de kendileri için mümkün olmadığı hususu ortaya çıkmıştır. Bilakis söz konusu ameli terk etmeleri ve onun vâcipliğini tekzip etmeleri onların üzerine bir farzdı. Ziyade, ancak adet ve kemiyette olabilir, bunun dışında değil. İnançta ise ne adet ne de kemiyet vardır. Kemiyet ve adet, sadece amellerde ve sözlerdedir.

[1421] Eğer onlar, "Âyetlerin tilavet edilmesi imanın artmasıdır." derlerse, şöyle deriz: Doğru söylediniz, bizim görüşümüz de budur. Tilavet, inanılanın ikrarı değil, dil organının amelidir, Allah'ı tenzih etmek (tesbih) ve "Allah'tan başka ilâh yoktur" (tehlîl) demek suretiyle bir çeşit zikirdir.

[1422] Allah Teâlâ, *"Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir."*[816] diye buyurmuştur. Cehmiyye, Eş'ariyye, Kerrâmiyye ve bazı Mürciî gruplardan önce müslümanlar, Yüce Allah'ın bu âyetle Kâbe'ye doğru namazla neshedilmeden önce Beyt-i Makdis'e yönelerek kıldıkları namazları kastettiği hususunda icmâ etmişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim."*[817]

[١٤١٧] وكذلك قول الله عز وجل: ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا﴾

[١٤١٨] وقوله تعالى: ﴿الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا﴾

[١٤١٩] فإن قال قائل: معنى زيادة الإيمان هاهنا إنما هو لما نزلت تلك
٥ الآية صدقوا بها فزادهم بنزولها إيمانًا تصديقًا بشيء وارد لم يكن عندهم. قيل لهم: وبالله تعالى التوفيق: هذا محال، لأنه قد اعتقد المسلمون في أول إسلامهم أنهم مصدقون بكل ما يأتيهم به نبيهم عليه الصلاة والسلام في المستأنف فلم يزدهم نزول الآية تصديقًا لم يكونوا اعتقدوه.

[١٤٢٠] فصح أن الإيمان الذي زادتهم الآيات إنما هو العمل بها الذي
١٠ لم يكونوا عملوه ولا عرفوه ولا صدقوا به قط، ولا كان جائزًا لهم أن يعتقدوه ويعملوا به، بل كان فرضًا عليهم تركه والتكذيب بوجوبه والزيادة لا تكون إلا في كمية عدد لا فيما سواه، ولا عدد للاعتقاد ولا كمية، وإنما الكمية والعدد في الأعمال والأقوال فقط.

[١٤٢١] فإن قالوا: إن تلاوتهم لها زيادة إيمان. قلنا: صدقتم. وهذا هو
١٥ قولنا، والتلاوة عمل بجارحة اللسان ليس إقرارًا بالمعتقد، ولكنه من نوع الذكر بالتسبيح والتهليل.

[١٤٢٢] وقال تعالى: ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ﴾ ولم يزل أهل الإسلام قبل الجهمية والأشعرية والكرامية وسائر المرجئة مجمعين على أنه تعالى إنما عنى بذلك صلاتهم إلى بيت المقدس قبل أن ينسخ بالصلاة إلى الكعبة وقال
٢٠ عز وجل: ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا﴾

[1423] Yine Allah Teâlâ *"Halbuki onlara, ancak dini Allah'a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O'na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir."*[818] buyurmuştur.

[1424] Böylece yüce Allah, dini kendisine has kılarak samimi bir halde O'na kulluk etmenin ve şeriatta varit olan namaz kılma ve zekatı vermenin dosdoğru din olduğunu açıklamıştır. Nitekim O, *"Allah katında din, İslâm'dır"*[819] ve *"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o âhirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır."*[820] diye buyurmuştur.

[1425] Böylece yüce Allah, dinden maksadın İslâm olduğunu açıklamıştır. Bundan daha önce de bütün ibadetlerin, namazın ve zekatın din olduğunu açıklamıştı. Böylece ibadetlerin din, dinin de İslâm olduğu sonucuna kesin olarak varırız. Dolayısıyla ibadetlerin hepsi İslâm'dır.

[1426] Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Müslüman olmalarını bir lütufta bulunmuş gibi sana hatırlatıyorlar. De ki: "Müslüman olmanızı bir lütuf gibi bana hatırlatıp durmayın. Tam tersine eğer doğru kimselerseniz sizi imana erdirmesinden dolayı Allah size lütufta bulunmuş oluyor."*[821]

[1427] Yine Allah Teâlâ *"Orada (Lût'un yöresinde) bulunan müminleri çıkardık. Zaten orada bir ev halkından başka müslüman bulamadık."*[822] buyurmuştur.

[1428] İşte bu, İslâm'ın iman olduğu hususunda açık bir beyandır. Daha önce açıkladığımız şeyler sebebiyle bütün iyi amellerin İslâm, İslâm'ın da iman olduğu zorunlu olmuştu. Böylece iyi amellerin tamamı imandır. İşte bu, kurtuluşu olmayan zorunlu bir aklî delildir. Tevfîk Allah'ın inayeti iledir.

[1429] Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar."*[823]

[١٤٢٣] وقال عز وجل: ﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَٰلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ﴾

[١٤٢٤] فنص تعالى على أن عبادة الله تعالى في حال إخلاص الدين له تعالى وأقام الصلاة وإيتاء الزكاة الواردتين في الشريعة كله دين القيمة وقال تعالى: ﴿إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾ وقال تعالى: ﴿وَمَن يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَن يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾

[١٤٢٥] فنص تعالى أن الدين هو الإسلام، ونص قبل على أن العبادات كلها والصلاة والزكاة هي الدين فأنتج ذلك يقينًا أن العبادات هي الدين، والدين هو الإسلام، فالعبادات هن الإسلام.

[١٤٢٦] وقال عز وجل: ﴿يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُل لَّا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُم بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ﴾

[١٤٢٧] وقال تعالى: ﴿فَأَخْرَجْنَا مَن كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ۞ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِّنَ الْمُسْلِمِينَ﴾

[١٤٢٨] فهذا نص جلي على أن الإسلام هو الإيمان، وقد وجب قبل بما ذكرنا أن أعمال البر كلها هي الإسلام، والإسلام هو الإيمان، فأعمال البر كلها إيمان وهذا برهان ضروري لا محيد عنه وبالله تعالى التوفيق.

[١٤٢٩] وقال تعالى: ﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾

[1430] Böylece yüce Allah kendi nefsine yemin ederek açıklamıştır ki; bir kimse, arz ettiği şeylerin tamamında peygamberin verdiği hükümleri kabul edip sonra da peygamberin hükmettiği şeylerden dolayı içinde hiçbir sıkıntı duymadan kalbiyle teslim olmadıkça iman etmiş olamaz. Böylece tahkimin kalp ile teslim olmanın dışında bir şey olduğu ortaya çıkmıştır. Bu da imandır, öyle ki bunu yerine getirmeyen bir kimsenin imanı olmaz. Netice olarak iman, şeriattaki emirlerin her birindeki ameller üzerine vâki olan bir isimdir.

[1431] Allah Teâlâ, *"(Peygamberlerin) kimine inanırız, kimini inkâr ederiz" diyenler ve böylece bu ikisinin (imanla küfrün) arasında bir yol tutmak isteyenler var ya; işte onlar gerçekten kâfirlerdir."*[824] buyurmuştur.

[1432] Böylece yüce Allah'ın açıkladığı hususlar kendisine ekleninceye kadar sadece tasdik etmenin mutlak anlamda iman olmadığı hususu sahîh olarak ortaya çıkmıştır.

[1433] Yüce Allah'ın aşağıdaki kelâmı küfrün sözle olacağını açıklayan delillerdendir: *"...Derken kendine zulmederek bağına girdi. Şöyle dedi: "Bunun sonsuza değin yok olacağını sanmıyorum. Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Rabbime döndürülsem bile andolsun bundan daha iyi bir sonuç bulurum." Arkadaşı, ona cevap vererek dedi ki: "Seni topraktan, sonra bir damla sudan (nutfeden) yaratan, sonra da seni (eksiksiz) bir insan şeklinde düzenleyen Allah'ı inkâr mı ediyorsun? Fakat O Allah benim Rabbimdir. Ben Rabbime hiç kimseyi ortak koşmam. Bağına girdiğinde 'Mâşaallah! Kuvvet yalnız Allah'ındır' deseydin ya! Eğer benim malımı ve çocuklarımı kendininkilerden daha az görüyorsan, belki Rabbim bana, senin bağından daha iyisini verir. Seninkinin üzerine de gökten bir afet indirir de bağ kupkuru ve yalçın bir toprak hâline geliverir. Ya da suyu çekiliverir de (bırak bir daha bulmayı) artık onu arayamazsın bile." Derken bütün serveti helâk edildi. (Yıkılmış) çardakları üzerine çökmüş hâldeki bağına yaptığı harcamalar karşısında ellerini ovuşturuyor ve şöyle diyordu: "Keşke Rabbime hiçbir kimseyi ortak koşmasaydım."*[825] Böylece yüce Allah, söz konusu kişinin rabbini ikrar etmekle birlikte şirke ve küfre düştüğünü belirlemiştir. Zira o, diriliş konusunda şüpheye düşmüştür. Yüce Allah, *"Yoksa siz Kitab'ın bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?"*[826] diye buyurmuştur.

[١٤٣٠] فنص تعالى وأقسم بفسه ألا يكون مؤمنًا إلا بتحكيم النبي صلى الله عليه وسلم في كل ماعن ثم يسلم بقلبه ولا يجد في نفسه حرجًا مما قضى. فصح أن التحكيم شيء غير التسليم بالقلب، وأنه هو الإيمان الذي لا إيمان لمن لم يأت به. فصح يقينًا أن الإيمان اسم واقع على الأعمال في ٥ كل ما في الشريعة.

[١٤٣١] وقال تعالى: ﴿وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَن يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ۝ أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا﴾

[١٤٣٢] فصح ألا يكون التصديق مطلقًا إيمانًا إلا حتى يستضيف إليه ما نص الله تعالى عليه.

١٠ [١٤٣٣] ومما يتبين أن الكفر يكون بالكلام قول الله تعالى: ﴿وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ قَالَ مَا أَظُنُّ أَن تَبِيدَ هَٰذِهِ أَبَدًا ۝ وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِن رُّدِدتُّ إِلَىٰ رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِّنْهَا مُنقَلَبًا ۝ قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاكَ رَجُلًا﴾ إلى قوله: ﴿يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا﴾ فأثبت الله الشرك والكفر مع إقراره بربه تعالى إذ شك في البعث وقال تعالى:

١٥ ﴿أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ﴾

[1434] Böylece dinin bir kısmına iman eden ve dinden herhangi bir şeyi inkâr eden bir kimsenin -dinden tasdik ettiği hususların tasdikinin doğru olmasıyla birlikte- kâfir olacağı kesinleşmiş olur.

[1435] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şer'î isimlerin ekserisi, isimlendirilen varlıklara yüce Allah tarafından koyulmuştur -ki Araplar bunları asla bilmezdi.- Bu durum, yeryüzü ehlinden Arapçayı ve şer'î isimleri bilen herkesin bileceği bir durumdur. Salat/Namaz (الصلاة) gibi ki bu lafız Arapça'da sadece "dua" anlamında kullanılır. Şanı yüce Allah, namaz/(الصلاة) lafzını, belli vakitlerde, belli bir taharetle (abdest) ve (sınırları) belli bir giyim ile belli bir sayısı olan sınırlı hareketlere; belli bir yöne doğru kıyama, aynı şekilde rükûya, secdelere, oturuşlara ve Kur'ân okumaya ve zikre isim olarak vermiştir. Ne zaman bunlar gerçekleşmezse bozulur ve bu, namaz olmaz. Hz. Peygamber (s.a.) bu hususları bize getirinceye kadar Araplar, bu lafızla ilgili sözlük manasından öte hiçbir şey bilmiyordu.

[1436] Bazıları, "Namazın içinde dua vardır. Bu sebeple isim, dilde vaz'edildiği manadan çıkmaz." demiştir.

[1437] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu yanlıştır. Çünkü belli sayıdaki rek'atları yerine getiren, her rek'atta fatiha ve bir miktar Kur'ân okuyan, belirli sayıdaki rükû, secde, kıyam ve teşehhüdü yerine getiren, Hz. Peygamber'e (s.a.) salat eden ve her iki tarafına selam veren bir kimsenin -herhangi bir şekilde dua etmese de- emredildiği şekilde namaz kıldığı hususunda ümmetten hiçbir kimse ihtilaf etmez.

[1438] Fakihlerin içinde şöyle diyenler vardır: İmamın arkasında namaz kılan bir kimse -Kur'ân okumasa, teşehhütte bulunmasa ve dua etmese bile-, buna rağmen emredildiği şekilde namaz kılmıştır.

[1439] Bunlara ilaveten, namazdaki duanın bir şey olmadığı hususunda ümmetten hiç kimse muhalefet etmemiştir ve Ehl-i İslâm'dan kimse nezdinde dua salat (namaz) diye isimlendirilmemiştir. Dolayısıyla bütün bunlara göre şanı yüce Allah salat ismini kesin olarak duanın dışındaki amellere ve Arapların bilmediği belirli ve sınırlı duaya isim olarak vermiştir. Araplar, salat lafzının, diğer dualar olmaksızın bizatihi belli bir duaya hasredildiğini bilmiyorlardı.

[١٤٣٤] فصح أن من آمن ببعض الدين وكفر بشيء منه فهو كافر مع صحة تصديقه لما صدق من ذلك.

[١٤٣٥] **قال أبو محمد**: وأكثر الأسماء الشرعية فإنها موضوعة من عند الله تعالى على مسميات لم يعرفها العرب قط، هذا أمر لا يجهله أحد من أهل الأرض فمن يدري اللغة العربية ويدري الأسماء الشرعية كالصلاة فإن موضوع هذه اللفظة في لغة العرب: الدعاء فقط. فأوقعها الله عز وجل على حركات محدودة معدودة من قيام موصوف إلى جهة موصوفة لا تتعدى، وركوع كذلك وسجود كذلك وقعود كذلك وقراءة كذلك وذكر كذلك في أوقات محدودة وبطهارة محدودة وبلباس محدود، متى لم تكن على ذلك بطلت، ولم تكن صلاة، وما عرفت العرب قط شيئًا من هذا كله فضلًا عن أن تسميه حتى أتانا بهذا كله رسول الله صلى الله عليه وسلم.

[١٤٣٦] وقد قال بعضهم: إن في الصلاة دعاء فلم يخرج الاسم بذلك عن موضوعه في اللغة.

[١٤٣٧] **قال أبو محمد**: وهذا باطل لأنه لا خلاف بين أحد من الأمة في أن من أتى بعدد الركعات وقرأ أم القرآن وقرآنًا معها في كل ركعة وأتى بعد بالركوع والسجود والجلوس والقيام والتشهد وصلى على النبي صلى الله عليه وسلم وسلم بتسليمتين فقد صلى كما أمر وأن لم يدع بشيء أصلًا.

[١٤٣٨] وفي الفقهاء من يقول: إن من صلى خلف الإمام فلم يقرأ أصلًا ولا تشهد ولا دعا أصلًا فقد صلى كما أمر.

[١٤٣٩] وأيضًا فإن ذلك الدعاء في الصلاة لا يختلف أحد من الأمة في أنه ليس شيئًا ولا يسمى صلاة أصلًا عند أحد من أهل الإسلام. فعلى كل قد أوقع الله عز وجل اسم الصلاة على أعمال غير الدعاء ولا بد، وعلى دعاء محدود لم تعرفه العرب قط، ولا عرفت إيقاع الصلاة على دعاء بعينه دون سائر الدعاء.

[1440] Zekat (الزكاة) da bunlardandır. Zekat lisanda artma ve çoğalma için vaz'edilmiş bir lafızdır. Yüce Allah, bu lafza, belirli bir topluluk için, belirlenmiş zaman içinde, bütün mallar için değil; vasıfları belli, sayısı belirli ve muayyen mallardan, belirli ve sınırlı bir malın verilmesi anlamını yüklemiştir. Eğer bundan herhangi biri ihlal edilirse, onun bu fiiline zekat ismi verilmez. Nitekim Araplar, bu sıfatların hiçbirini bilmiyorlardı.

[1441] Arapçada oruç/sıyâm (الصيام), vukuf/durmak anlamındadır. Nitekim gündüz uzayıp uzunluğundan dolayı durur gibi olunca, "Gün durdu/صام النهار" dersin. Şair İmriu'l-Kays da şöyle demiştir.

"Gün uzayıp öğle sıcağında yürüyünce…"

Bir diğer şair Nâbiga ez-Zibyânî[827] de şöyle demiştir:

"Toz duman altında duran (siyam) ve durmayan (gayr-ı saime) atlılar ve gemlenmiş olarak sana gelen atlılar…"

[1442] Halbuki yüce Allah "sıyâm" ismine; senenin belirli günlerinde belli bir vakitten yani/ikinci fecrin ortaya çıkmasından güneşin batışına kadar yemek, içmek, cinsi münasebet ve kasten kusmaktan imtina etme anlamı yüklemiştir. Eğer bu sınırlar aşılırsa ona sıyâm/oruç ismi verilmez. Bu da Arapların asla bilmediği bir durumdur.

[1443] Böylece "İsimler, şeriatta dilde vaz'edildikleri mananın dışında kullanılmazlar." diyen bir kimsenin görüşünün yanlışlığı ortaya çıkmış ve bu görüşlerinin iğrenç ve çirkin bir gösteriş olduğu anlaşılmıştır.

[1444] Ebû Muhammed şöyle dedi: İmanın tasdik olduğunu söyleyen kimsenin aksine, imanda artmanın var olduğu açıklandığına göre, bu durumda ziyadenin/artışın zorunlu olarak eksilmeyi gerekli kıldığını kesin olarak anlarız. Çünkü ziyadenin manası, sayıya ilave edilen sayılardır. Bu durum bu şekilde olunca, kendisine ilavede bulunulan sayı ziyadenin olmadığı anda kesin olarak eksikti. Eksilmeyi ifade etmek üzere nas gelmiştir. Büyük bir topluluk tarafından nakledilmiş olan meşhur bir hadiste Allah Resulü (s.a.) kadınlara şöyle demiştir: "Dini ve aklı eksik olup da basiret sahibi ve akıllı bir kimsenin aklını sizden daha iyi çelebilen kimse görmedim." Bunun üzerine kadınlar, "Ey Allah'ın elçisi, bizim dinimizin noksanı nedir?" diye sordular. Allah Resulü (s.a.): Kadınlar yılın belli gün ve gecelerini oruç tutmadan ve namaz kılmadan geçirmiyorlar mı? İşte bu onların dininin noksanıdır." diye buyurmuştur.[828]

[١٤٤٠] ومنها الزكاة، وهي موضوع في اللغة للنماء والزيادة فأوقعها الله تعالى على إعطاء مال محدود معدود من جملة أموال ما موصوفة محدودة معدودة معينة دون سائر الأموال لقوم محدودين في أوقات محدودة فإن هو تعدى شيئًا من ذلك لم يقع على فعله اسم زكاة ولم تعرف العرب قط هذه الصفات.

٥ [١٤٤١] والصيام في لغة العرب: الوقوف.تقول: صام النهار إذا طال حتى صار كأنه واقف لطوله. قال امرؤ القيس:

إذا صَامَ النَّهَار وهجَّرا

وقال آخر وهو: النابغة الذبياني:

خَيلٌ صِيَامٌ وَخَيْلٌ غَيْرَ صَائِمَةٍ تَحْتَ العَجَاجِ وخيلٌ تعلُكُ اللُّجُما

١٠ [١٤٤٢] فأوقع الله تعالى اسم الصيام على الامتناع من الأكل والشرب والجماع وتعمد القيء من وقت محدود وهو تبين الفجر الثاني إلى غروب الشمس في أوقات من السنة محدودة فإن تعدى ذلك لم يسم صيامًا وهذا أمر لم تعرفه العرب قط.

[١٤٤٣] فظهر فساد قول من قال: إن الأسماء لا تنقل في الشريعة عن موضوعها في اللغة. وصح أن قولهم هذا مجاهرة سمجة قبيحة. ١٥

[١٤٤٤] **قال أبو محمد**: فإذ قد وضح وجود الزيادة في الإيمان بخلاف قول من قال إنه التصديق، فبالضرورة ندري أن الزيادة تقتضي النقص ضرورة ولا بد لأن معنى الزيادة إنما هي عدد مضاف إلى عدد، وإذا كان ذلك فذلك العدد المضاف إليه هو بيقين ناقص عند عدم الزيادة فيه وقد جاء النص بذكر النقص

٢٠ وهو قول رسول الله صلى الله عليه وسلم المشهور المنقول نقل الكواف أنه قال للنساء: ما رأيت من ناقصات عقل ودين أسلب للب الرجل الحازم منكن. قلن يا رسول الله وما نقصان ديننا؟ قال عليه السلام: أليس تقيم المرأة العدد من الأيام والليالي لا تصوم ولا تصلي فهذا نقصان دينها.

[1445] Ebû Muhammed şöyle dedi: Tasdikten herhangi bir şey eksik kalsaydı, bunun tasdik olması geçersiz olurdu. Çünkü tasdik asla bölünmez, parçalanamaz ve böylesi bir durumda şüphe ortaya çıkardı. Tevfîk Allah'ın inayeti iledir. Onlar, bir kimse Kur'ân'dan bir âyeti ya da bir sureyi tasdik etmeyip geri kalanını tasdik etmiş olsa, bu durumda onun imanının bâtıl olduğunu kabul ederler. Böylece tasdikin asla kısımlara ayrılamayacağı ortaya çıkmıştır.

[1446] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şanı yüce Allah, yahudilerin Hz. Peygamberi (s.a.) kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanıdıklarını, bu hususu yanlarında bulunan Tevrat ve İncil'de yazılı olarak bulduklarını açıklamış ve şöyle buyurmuştur: "*Onlar gerçekte seni yalanlamıyorlar; fakat o zâlimler Allah'ın âyetlerini inadına inkâr ediyorlar.*"[829] Yine yüce Allah kâfirlerden haber vererek şöyle buyurmuştur: "*Andolsun, onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette, "Allah" derler...*"[830] Böylece yüce Allah, onların Hz. Peygamber'in (s.a.) doğruluğunu bildiklerini ve onu yalanlamadıklarını haber vermiştir. Onlar, -İslâm ümmetinden hiçbir kimsenin itirazı olmaksızın- kâfir olan yahudiler ve hıristiyanlardır. Onların kâfir olduğunu inkâr eden bir kimsenin küfre düştüğü ve İslâm'dan çıktığı hususunda ümmetten hiç kimsenin itirazı yoktur.

[1447] Yüce Allah, İblis'in Allah Teâlâ'yı, meleklerini, elçilerini ve dirilişi bildiğini ve onun şöyle dediğini açıklamıştır: *"Rabbim! Öyle ise onların tekrar diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver"*[831], *"Ben, kuru bir çamurdan, şekillenmiş balçıktan yarattığın insan için saygı ile eğilemem."*[832], *"(Allah, "Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?" dedi. (O da) "Ben ondan hayırlıyım.) Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın"* dedi.[833]

[1448] İblis, yüce Allah'ın Âdem'i yaratmaya başladığına şahit olmuş, Allah kendisine pek çok sefer hitap etmiş, kendisine *"Ey İblis! Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu?"*[834] diye sormuş, sonrasında cennetten çıkmasını ona emretmiş, kendisine kıyamet gününe kadar mühlet verildiği ve hidayete ulaştırılan kimseleri kandırmasının menedildiği ona haber verilmişken nasıl bunların tamamını tasdik edici olmaz?

[١٤٤٥] **قال أبو محمد**: ولو نقص من التصديق شيء لبطل عن أن يكون تصديقًا، لأن التصديق لا يتبعض أصلًا، ولصار شكا وبالله تعالى التوفيق وهم مقرون بأن امرأ لو لم يصدق بآية من القرآن أو بسورة منه وصدق بسائره لبطل إيمانه. فصح أن التصديق لا يتبعض أصلًا.

٥ [١٤٤٦] **قال أبو محمد**: وقد نص الله عز وجل على أن اليهود يعرفون النبي صلى الله عليه وسلم كما يعرفون أبناءهم، وأنهم يجدونه مكتوبًا عندهم في التوراة والإنجيل وقال تعالى: ﴿فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَٰكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ﴾ وأخبر تعالى عن الكفار فقال: ﴿وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ﴾ فأخبر تعالى أنهم يعرفون صدقه ولا يكذبونه وهم اليهود والنصارى وهم كفار ١٠ بلا خلاف من أحد من الأمة ومن أنكر كفرهم فلا خلاف من أحد من الأمة في كفره وخروجه عن الإسلام.

[١٤٤٧] ونص تعالى عن إبليس أنه عارف بالله تعالى وبملائكته وبرسله وبالبعث، وأنه قال: ﴿رَبِّ فَأَنظِرْنِي إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴾ وقال: ل ﴿مْ أَكُن لِّأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِن صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ﴾ وقال: ﴿خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن ١٥ طِينٍ﴾

[١٤٤٨] وكيف لا يكون مصدقًا بكل ذلك وهو قد شاهد ابتداء خلق الله تعالى لآدم، وخاطبه الله تعالى خطابًا كثيرًا، و سأله: ﴿مَا مَنَعَكَ أَن تَسْجُدَ﴾، وأمره بالخروج من الجنة، وأخبره أنه منظر إلى يوم الدين وأنه ممنوع من إغواء من سبقت له الهداية؟

[1449] Bütün bunlarla birlikte o tartışmasız bir şekilde kâfirdir. Bu, ya İblis'in Hz. Âdem'e "Ben, ondan daha hayırlıyım." anlamındaki sözüyledir ya da secde etmekten imtina etmesi sebebiyledir. Bu konuda hiç kimse şüphe edemez. İman, sadece tasdik ve ikrar olsa idi, o zaman Yahudi, Hıristiyan ve diğer kâfirlerle birlikte cehennemde ebedî olarak kalanların tamamı müminler olurlardı. Çünkü onların hepsi, dünyada iken yalanladıkları şeylerin tamamını tasdik edicidirler ve bunların hepsini ikrar edenlerdirler. Ayrıca İblis, yahudiler ve hıristiyanlar dünyada iken de zorunlu olarak mümin olurlardı. Bu, bunu mümkün gören açısından mutlak anlamda küfürdür. Cehennem ehli ancak amellerden men edilmeleri sebebiyle kâfirolmuşlardır.

[1450] Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"(O gün, baldır-bacak açılacak;) secdeye çağrılacaklar ama (buna) güçleri yetmeyecek."*[835]

[1451] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yardımsız bırakılmış bu kimseler şu söyleme sığınmışlardır: "Şüphesiz yahudiler ve hıristiyanlar, Hz. Muhammed'in Allah elçisi olduğunu bilmiyorlardı. Allah Teâlâ'nın *"Kendi çocuklarını tanıdıkları gibi onu tanıyorlardı..."*[836] sözünün manası, onların Hz. Peygamber'in suretini ayırt edebilmeleri ve bu adamın Muhammed b. Abdullah b. Abdulmuttalib el-Hâşimî olduğunu bilmeleridir."

[1452] Yüce Allah'ın *"Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de onu yazılı olarak bulurlar..."*[837] meâlindeki sözünün anlamı, mâhiyetini bilmedikleri ve manasını anlamadıkları bir beyazın içindeki siyah noktayı bulmaları şeklindedir. İblis, Allah Teala'nın Resulullah hakkında övgüyle konuştuğuna dair zikrettiği şeyleri söylememiş, aksine bunu alay ederek söylemiştir.

[1453] Bunlar, ayrıca şöyle dediler: O ne yeryüzünde idi, ne de Allah'ın hak olduğunu bilen bir kâfir idi. Mûsâ'nın nebî olduğu, ortaya koyduğu mûcizeler ile Firavun için açık-seçik ortaya çıkmamıştı.

[1454] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar, "Kâfir, Allah'ın hak olduğunu" tasdik ettiğine ve tasdik de sözlükte iman olduğuna göre, o zaman kâfir mümindir, ya da onda kendisiyle mümin olmadığı bir iman vardır." demişlerdir. Bu iki görüş de imkânsızdır.

[١٤٤٩] وهو مع ذلك كله كافر بلا خلاف. إما بقوله عن آدم: أنا خير منه. وإما بامتناعه للسجود. لا يشك أحد في ذلك ولو كان الإيمان هو بالتصديق والإقرار فقط لكان جميع المخلدين في النار من اليهود والنصارى وسائر الكفار مؤمنين، لأنهم كلهم مصدقون بكل ما كذبوا به في الدنيا، مقرون بكل ذلك ولكان إبليس واليهود والنصارى في الدنيا مؤمنين ضرورة وهذا كفر مجرد ممن أجازه، وإنما كفر أهل النار بمنعهم من الأعمال.

[١٤٥٠] قال تعالى: ﴿وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ﴾

[١٤٥١] **قال أبو محمد**: فلجأ هؤلاء المخاذيل إلى أن قالوا: إن اليهود والنصارى لم يعرفوا قط أن محمدًا رسول الله، ومعنى قول الله تعالى: ﴿يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ﴾ أي إنهم يميزون صورته ويعرفون أن هذا الرجل هو محمد بن عبد الله بن عبد المطلب الهاشمي فقط.

[١٤٥٢] وأن معنى قوله تعالى: ﴿يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِندَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنجِيلِ إنما هو أنهم يجدون سوادًا في بياض لا يدرون ما هو ولا يفهمون معناه، وإن إبليس لم يقل شيئًا مما ذكر الله عز وجل عنه أنه قال مجدًا بل قاله هازلًا.

[١٤٥٣] وقال هؤلاء أيضًا: إنه ليس على ظهر الأرض ولا كان قط كافر يدري أن الله حق، وأن فرعون قط لم يتبين له أن موسى نبي بالآيات التي عمل.

[١٤٥٤] **قال أبو محمد**: وقالوا: إذا كان الكافر يصدق أن الله حق، والتصديق إيمان في اللغة فهو مؤمن إذا أوفيه إيمان ليس به مؤمنًا وكلا القولين محال.

[1455] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bunlar, onların kitaplarında gördüğümüz ve kendilerinden işittiğimiz görüşlerinin delilleridir. Onların şöyle demeleri de bu açık küfür için ortaya koydukları delillerdendir: "Şanı yüce Allah, zikrettiğimiz kimselerin tamamını kâfirler ve müşrikler diye isimlendirdi. Bu Allahu Teâlâ'nın onların kalbinde küfür, şirk ve inkârın olduğunu bildiğini göstermektedir."

[1456] Bunlar şöyle dediler: "Yüce Allah'a ve Elçisine (s.a.) kötü söz söylemek küfür değildir. Fakat bu durum onun kalbinde küfrün olduğunun delilidir."

[1457] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah Teâlâ'nın yahudiler hakkında *"Kendi çocuklarını tanıdıkları gibi onu tanıyorlardı..."*[838] buyurması; yahudiler ve hıristiyanlar hakkında da; *"Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de onu yazılı olarak bulurlar..."*[839] şeklinde buyurması ile ilgili görüşlerine gelince, bu durum kesin olarak yanlıştır ve hayasızca bir gösteridir. Çünkü durum şâyet onların zikrettiği gibi olsaydı, bu konuda yüce Allah'ın onların aleyhine bir delili olmazdı. Dolayısıyla yahudilerin Hz. Peygamberin suretini tanımalarında ve onun, Muhammed b. Abdullah b. Abdulmuttalib olduğunu bilmelerinde ya da manasını bilmedikleri bir kitaba sahip olmalarında nasıl bir fayda ve nasıl bir mana olabilir? âyetin bizzat kendisi onları tekzip ettiği halde bu nasıl olabilir? Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Böyle iken içlerinden birtakımı bile bile gerçeği gizlerler."*[840] Böylece yüce Allah, onların Hz. Peygamberin nübüvveti konusundaki hakikati bildiklerini açıklamıştır.

[1458] Başka bir âyette de Allah şöyle buyurmuştur: *"Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûl, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır..."*[841] Yüce Allah bu şekilde onların Hz. Peygambere yönelik bilgilerinin onların aleyhinde bir delil olduğunu ortaya koymuştur; yoksa faydası olmayan bir söz getirmiş değildir.

[١٤٥٥] **قال أبو محمد**: هذه نصوص أقوالهم التي رأيناها في كتبهم وسمعناهم منهم وكان مما احتجوا به لهذا الكفر المجرد إن قالوا: إن الله عز وجل سمى كل من ذكرنا كفارًا ومشركين فدل ذلك على أنه علم أن في قلوبهم كفرًا وشركًا وجحدًا.

٥ [١٤٥٦] وقال هؤلاء: إن شئتم الله عز وجل وشئتم رسول الله صلى الله عليه وسلم ليس كفرًا لكنه دليل على أن في قلبه كفرًا.

[١٤٥٧] **قال أبو محمد**: أما قولهم في أخبار الله تعالى عن اليهود: أنهم يعرفون رسول الله صلى الله عليه وسلم كما يعرفون أبناءهم. وعن اليهود والنصارى أنهم يجدونه مكتوبًا عندهم في التوراة والإنجيل فباطل بحت ومجاهرة لا حياء معها، ١٠ لأنه لو كان كما ذكروا لما كان في ذلك حجة لله تعالى عليهم، وأي معنى أو أي فائدة في أن يجيزوا صورته ويعرفوا أنه محمد بن عبد الله بن عبد المطلب فقط. أو في أن يجدوا كتابًا لا يفقهون معناه؟ فكيف ونص الآية نفسها مكذبة لهم؟ لأنه تعالى يقول: ﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ فنص تعالى أنهم يعلمون الحق في نبوته.

١٥ [١٤٥٨] وقال في الآية الأخرى: ﴿يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِندَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنجِيلِ يَأْمُرُهُم بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ﴾ وإنما أورد تعالى معرفتهم لرسول الله صلى الله عليه وسلم محتجًا عليهم بذلك لا أنه أتى من ذلك بكلام لا فائدة فيه.

[1459] Onların İblis hakkındaki görüşlerine gelince, bu yüce Allah'ı ve Kur'ân'ı hafife almanın murat edildiği bir kelâmdır ve bunun dışında hiçbir özelliği yoktur. Zira yüce Allah'ın Âdem'i şeytandan üstün kılıp ona secde etmesini şeytana emretmesi ve onun da bundan kaçınarak ortaya koyduğu bu boş sözlerin (hezl) hakikate aynen uygun olması akıl ve imkân açısından son derece imkânsızdır. Yine yüce Allah'ın Âdem'i topraktan yaratması, şeytanı da ateşten yaratmasında; ağacı yasakladığını Âdem'e haber vermesinde; onun cennete girmesi ve oradan çıkmasında -zira Allah Âdem'i cennetten çıkarmıştır-; İblis'in Allah'tan mühlet istemesinde; kulların diriltileceği günün anılmasında; şeytanın onu yoldan çıkaracağını yüce Allah'ın haber vermesinde ve henüz var olmadan önce Âdem'in zürriyetini tehdit etmesinde de İblis'in boş sözlerinin bizzat hakikate muvafık olması imkânsız olan şeylerdendir. İblis, melekleri, cenneti ve Âdem'in yaratılışının başlangıcını görmüştür. Alaycı bir kimsenin, bilmediği doğru manalara uygun hareket etmesinin imkânı yoktur. Dolayısıyla bu yüce işler nasıl olur?

[1460] Diğeri de şudur: Yüce Allah, alaycı/boş konuşan bir kimseye, boş sözlerinin manasını gerekli kılacak şekilde cevap vermekten münezzehtir. Allah Teâlâ, İblis'e secde etmesini emretmiş, sonra da secde etmekten kendisini alı koyan şeyi sormuştu. Sonra istediği mühleti ona vermiş ve onu cennetten çıkarmıştı. Sonra da Allah, Âdem'in neslinden dilediği kimseleri ondan koruyacağını haber vermişti. Bütün bu manaları reddeden bir kimse, Kur'ân'ı yalanladığından dolayı İslâm'dan çıkmış, bu muhalleri mümkün kabul ettiğinden dolayı mâ'kûlden uzaklaşmış, böylece arsız delilere katılmıştır.

[1461] "Allah Teâlâ'nın bu kimselerin tamamının kâfir olduklarını haber vermesi, onların kalbinde küfür bulunduğunun delilidir." ve "Allah Teâlâ'ya kötü söz söylemek küfür değildir, ancak kalbinde küfür bulunduğuna delildir. Şâyetkâfir olsaydı Allah'ı asla bilmezdi." şeklindeki görüşlerine gelince, onlar tarafından dile getirilen bu iddialar yalan ve uydurmadır.

[١٤٥٩] وأما قولهم في إبليس فكلام داخل في الاستخفاف بالله عز وجل وبالقرآن لا وجه له غير هذا، إذ من المحال الممتنع في العقل وفي الإمكان غاية الامتناع أن يكون إبليس يوافق في هزله عين الحقيقة في أن الله تعالى كرم آدم عليه السلام، وأنه تعالى أمره بالسجود فامتنع. وفي أن الله تعالى خلق آدم من طين وخلقه من نار، وفي أخباره آدم أن الله تعالى نهاه عن الشجرة، وفي دخوله الجنة وخروجه عنها إذ أخرجه الله تعالى، وفي سؤاله الله تعالى النظرة، وفي ذكره يوم يبعث العباد، وفي إخباره أن الله تعالى أغواه، وفي تهديده ذرية آدم قبل أن يكونوا. وقد شاهد الملائكة والجنة وابتداء خلق آدم، ولا سبيل إلى موافقة هازل معنيين صحيحين لا يعلمها، فكيف بهذه الأمور العظيمة؟

[١٤٦٠] وأخرى أن الله تعالى حاشا له من أن يجيب هازلًا بما يقتضيه معنى هزله فإنه تعالى أمره بالسجود ثم سأله عما منعه من السجود ثم أجابه إلى النظرة التي سأل ثم أخرجه عن الجنة وأخبره أنه يعصم منه من شاء من ذرية آدم وهذه كلها معان من دافعها خرج عن الإسلام لتكذيبه القرآن، وفارق المعقول لتجويزه هذه المحالات، ولحق بالمجانين الوقحاء.

[١٤٦١] وأما قولهم إن أخبار الله تعالى بأن هؤلاء كلهم كفار دليلًا على أن في قلوبهم كفرًا وأن شتم الله تعالى ليس كفر ولكنه دليل على أن في القلب كفرًا وإن كان كافرًا لم يعرف الله تعالى قط فهذه منهم دعاوى كاذبة مفتراة

Onların bu konuda ne âyetlerden, ne sahîh ne de zayıf sünnetten, ne aklî bir delilden, ne icmâdan, ne kıyastan ne de -lanetli Cehm b. Safvân'dan önce- seleften bir kimsenin sözünden ne bir delilleri ne de burhanları vardır. Bu şekilde olan bir iddia bâtıldır, uydurmadır ve yalandır. Dolayısıyla onların bu görüşü kısa yoldan sakıt olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1462] Kur'ân, sünnet, icmâ, akıl, his ve zorunlu müşahededen kaynaklanan burhan bu iddianın bâtıl olduğunu ortaya koyduğu halde bu nasıl olur? Kur'ân'a gelince, şanı yüce Allah şöyle buyurur: *"Andolsun, eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı hizmetinize kim verdi?" diye soracak olsan mutlaka, "Allah" diyeceklerdir."*[842] *"Onların çoğu Allah'a ancak ortak koşarak inanırlar."*[843]

[1463] Yüce Allah onların yüce Allah'ı tasdik ettiklerini bununla birlikte onların müşrik olduklarını haber vermiştir. Yine Allâhü Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"...Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler."*[844]

[1464] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, bir müslümanın asla dile getiremeyeceği bu yoldan çıkmışların görüşlerini yalanlamak üzere yüce Allah'tan gelen bir şahitliktir.

[1465] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın *"Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu (Peygamberi) kendi öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar."*[845] sözü hakkında bazılarının şöyle dediği bize ulaşmıştır: "Bu, Hz. Peygamberin nübüvvetiyle alakalı bilgilerinin sıhhatine yönelik olarak yüce Allah'tan gelen bir inkârdır. Çünkü erkekler, çocuklarının (kendilerine ait olduğunun) doğruluğunu gerçekte bilemezler. Bu ancak onların zannıdır."

[1466] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu küfürdür ve sözü vaz'edildiği anlamdan alı koyup tahrif etmektir. Bu görüşe şöyle cevap verilir:

[1467] Ebû Muhammed şöyle demiştir: Bunun ***ilki*** şudur: Yüce Allah'tan gelen bu hitap, kendilerine kitap verilen erkek ve kadınlar için umûmîdir. Dolayısıyla bu hitabın kadınlar olmaksızın erkeklere tahsis edilmesi doğru değildir. Böylece bunu yapan bir kimse Allah Teâlâ'ya iftira etmiş olur.

لا دليل لهم عليها ولا برهان لا من نص ولا سنة صحيحة ولا سقيمة ولا من حجة عقل أصلًا ولا من إجماع ولا من قياس ولا من قول أحد من السلف قبل اللعين جهم بن صفوان وما كان هكذا فهو باطل وإفك وزور فسقط قولهم هذا من قرب ولله الحمد رب العالمين.

٥ [١٤٦٢] فكيف والبرهان قائم بإبطال هذه الدعوى من القرآن والسنن والإجماع والمعقول والحس والمشاهدة الضرورية. فأما القرآن فإن الله عز وجل يقول: ﴿وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ﴾ وقال تعالى: ﴿وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُم بِاللَّهِ إِلَّا وَهُم مُّشْرِكُونَ﴾

[١٤٦٣] فأخبر تعالى بأنهم يصدقون بالله تعالى وهم مع ذلك مشركون.

١٠ وقال تعالى: ﴿وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ﴾

[١٤٦٤] **قال أبو محمد**: هذه شهادة من الله مكذبة لقول هؤلاء الضلال لا يردها مسلم أصلًا.

[١٤٦٥] **قال أبو محمد**: وبلغنا عن بعضهم أنه قال في قول الله تعالى: ﴿يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ﴾ إن هذا إنكار من الله تعالى لصحة معرفتهم بنبوة

١٥ رسول الله صلى الله عليه وسلم. قال: وذلك لأن الرجال لا يعرفون صحة أبنائهم على الحقيقة وإنما هو ظن منهم.

[١٤٦٦] **قال أبو محمد**: وهذا كفر وتحريف للكلم عن مواضعه ويرد ما شئت منه.

[١٤٦٧] **قال أبو محمد**: فأول ذلك أن هذا الخطاب من الله تعالى

٢٠ عموم للرجال والنساء من الذين أوتوا الكتاب لا يجوز أن يخص به الرجال دون النساء فيكون من فعل ذلك مفتريًا على الله تعالى

Her müslüman yakînî olarak bilir ki Allah Resulü (s.a.) erkeklere peygamber olarak gönderildiği gibi kadınlara da gönderilmiştir. Cemi' müzekker/Çoğul erkek lafzı ile hitaba -dil âlimlerinden hiçbir ihtilaf olmaksızın- kadınlar ve erkekler dâhildir. Bununla birlikte bizler, kadınların kendi çocuklarını gerçekte çok daha iyi tanıdıklarını biliriz.

[1468] ***İkincisi:*** Yüce Allah, "Onlar, kendi menilerinden yarattığımız kimseleri tanıdıkları gibi.." dememiştir. O zaman zorlama ile yapılan bu uzak çarpıtma bu adam için mümkün olurdu. Ancak yüce Allah *"Onu (Peygamberi) kendi öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar."*[846] şeklinde buyurmuştur. Böylece yüce Allah onlara nübüvveti izafe etti. Her kim, yüce Allah bunları onların çocukları yaptıktan sonra "Bunlar, onların çocuklarıdır." demez ise, Allah'ı yalanlamıştır. Şüphesiz biliriz ki; bir erkeğin sperminden yaratılanların hepsi onun oğlu değildir. Zinadan olan çocuk dinin hükmüne göre babası olarak asla kabul edilmeyen bir erkeğin sperminden yaratılmıştır. Bizim çocuklarımız ancak, yüce Allah'ın bizim çocuklarımız olarak yarattığı kimselerdir. Nitekim Allah Teâlâ, Hz. Peygamberin (s.a.) hanımlarını müminlerin anneleri yapmıştır. Böylece onlar, -her ne kadar bizi doğurmamışlarsa da- bizim annelerimizdirler. Bizler de -her ne kadar onların karınlarından çıkmamış isek de- onların çocuklarıyız. Her kim bunu inkâr ederse, onu tasdik ederiz. Çükü artık o mümin değildir ve dolayısıyla Hz. Peygamberin hanımları onun anneleri değildir, o da onların çocuğu değildir.

[1469] ***Üçüncüsü:*** Yüce Allah, söz konusu âyeti, kendilerine kitap verilen kimseler için bir mazeret olsun diye değil onları azarlamak ve tekdir etmek üzere ortaya koymuş ve onların Hz. Peygamberin nübüvvetinin doğruluğunu onun sıfatları/mûcizeleri ile Tevrat'ta ve İncil'de buldukları bilgiler sebebiyle -kendi çocuklarını tanıdıkları gibi- kendisinden şüphe duyulmayacak kesin bir bilgiyle tanıdıklarını haber vermiştir. Sonra yüce Allah, onların bildikleri halde hakikati gizlediklerini buna ilave etmiştir. Böylece dalâlete düşmüş bu câhil kişinin zırvası bâtıl olmuştur. Âlemlerin rabbi yüce Allah'a hamd olsun.

وبيقين يدري كل مسلم أن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعث إلى النساء كما بعث إلى الرجال. والخطاب بلفظ الجمع المذكر يدخل فيه بلا خلاف من أهل اللغة النساء والرجال. وقد علمنا أن النساء يعرفن أبناءهن على الحقيقة بيقين.

[١٤٦٨] والوجه الثاني: هو أن الله تعالى لم يقل كما يعرفون من خلقنا من نطفتهم فكان يسوغ لهذا الجاهل حينئذ هذا التمويه البارد باستكراه أيضًا وإنما قال قال تعالى: ﴿كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ﴾ فأضاف تعالى النبوة إليهم فمن لم يقل إنهم أبناءهم بعد أن جعلهم الله أبناءهم فقد كذب الله تعالى وقد علمنا أنه ليس كل من خلق من نطفة الرجل يكون ابنه، فولد الزنا مخلوق من نطفة إنسان ليس هو أباه في حكم الديانة أصلًا، وإنما أبناؤنا من جعلهم الله أبناءنا فقط. كما أن الله تعالى جعل أزواج رسول الله صلى الله عليه وسلم أمهات المؤمنين منهن أمهاتنا وإن لم يلدننا ونحن أبناؤهن وإن لم نخرج من بطونهن فمن أنكر هذا فنحن نصدقه، لأنه حينئذ ليس مؤمنًا، فلسن أمهاته ولا هو ابن لهن.

[١٤٦٩] والوجه الثالث: هو أن الله تعالى إنما أورد الآية مبكتًا للذين أوتوا الكتاب لا معتذرًا عنهم لكن مخبرًا بأنهم يعرفون صحة نبوة النبي صلى الله عليه وسلم بآياته وبما وجدوا في التوراة والإنجيل معرفة قاطعة لا شك فيها كما يعرفون أبناءهم. ثم أتبع ذلك تعالى بأنهم يكتمون الحق وهم عالمون به، فبطل هذر هذا الجاهل المخذول والحمد لله رب العالمين.

[1470] Şanı yüce Allah, *"Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapkınlıktan iyice ayrılmıştır."*[847] buyurmuştur. Böylece Allah, doğruluğun sapkınlıktan genel olarak ayrıldığını açıklamıştır.

[1471] Yine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Kim, kendisine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, müminlerin yolundan başkasına uyarsa, onu yöneldiği yolda bırakırız..."*[848]

[1472] Yine *"İnkâr edenler, Allah yolundan alıkoyanlar ve kendilerine hidayet yolu belli olduktan sonra Peygamber'e karşı gelenler hiçbir şekilde Allah'a zarar veremezler."*[849] buyurmuştur.

[1473] İşte bunlar, tevhit ve peygamberlik konusunda kâfirler için hakikat ve hidayetin açıklandığına dair kendisine muhalefet edenin kâfir olacağı apaçık âyetlerdir. Böylece onun hiç şüphesiz bu durumu kalbiyle tasdik etmiş olduğunu sağlam duyulara sahip herkes kesin bir şekilde bilir.

[1474] Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Nitekim âyetlerimiz kendilerine gerçeği gösterecek biçimde gelince, "Bu apaçık bir sihirdir" dediler. Kendileri de bunların hak olduklarını kesin olarak bildikleri hâlde, sırf zâlimliklerinden ve büyüklük taslamalarından ötürü onları inkâr ettiler."*[850]

[1475] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyet aynı zamanda, kâfirlerin, peygamberlerin (a.s.) getirdikleri âyetlerin/mûcizelerin hak olduğunu kalpleriyle kesin olarak bildikleri halde, dilleri ile inkâr ettikleri hususunda tevile ihtimali olmayan açık bir delildir. Kâfirler, söz konusu âyetlerin/mûcizelerin varlığını asla inkâr etmezler. Ancak onlar, söz konusu mûcizelerin Allah katından olduğunu inkâr ettiler.

[1476] Böylece kâfirlerin kalben emin oldukları şeyin, aslında inkâr ettikleri şey olduğu ortaya çıkmış oldu. Bu da, bu topluluktan olup da "Şüphesiz onlar, kendilerince gerçekliği olmayan hayaller olan mûcizelerin varlığını kesin olarak kabul ederler." şeklinde söz söyleyen kimsenin görüşünü iptal eder. Çünkü bu olmuş olsa idi, elbette yüce Allah'tan gelen bu söz yalan olurdu. -Allah bundan münezzehtir.- Çünkü onlar, mûcizenin olmasını değil, onun Allah katından geldiğini inkâr ettiler. İşte kâfirlerininkâr ettikleri şey, -ayetin ifadesiyle-onların kesin olarak emin oldukları şeydir.

[١٤٧٠] وقال عز وجل: ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ﴾ فنص تعالى على أن الرشد قد تبين من الغي عمومًا.

[١٤٧١] وقال تعالى: ﴿وَمَن يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ﴾

[١٤٧٢] وقال تعالى: ﴿الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَشَاقُّوا الرَّسُولَ مِن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ لَن يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا﴾

[١٤٧٣] وهذا نص جلي من خالفه كفر في أن الكفار قد تبين لهم الحق والهدى في التوحيد والنبوة وقد تبين له الحق فبيقين يدري كل ذي حس سليم أنه مصدق بلا شك بقلبه.

[١٤٧٤] وقال تعالى: ﴿فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هَٰذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ﴾ ﴿وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا﴾

[١٤٧٥] **قال أبو محمد:** وهذا أيضًا نص جلي لا يحتمل تأويلًا على أن الكفار جحدوا بألسنتهم الآيات التي أتى بها الأنبياء عليهم الصلاة والسلام واستيقنوا بقلوبهم أنها حق ولم يجحدوا قط أنها كانت وإنما جحدوا أنها من عند الله.

[١٤٧٦] فصح أن الذي استيقنوا منها هو الذي جحدوا وهذا يبطل قول من قال من هذه الطائفة إنهم إنما استيقنوا كونها وهي عندهم حيل لا حقائق إذ لو كان ذلك لكان هذا القول من الله تعالى كذبًا تعالى الله عن ذلك لأنهم لم يجحدوا كونها وإنما جحدوا أنها من عند الله، وهذا الذي جحدوا هو الذي استيقنوا بنص الآية.

[1477] Nitekim Allah Teâlâ, Mûsâ'dan (a.s.) hikâye ederek onun, Firavun'a *"İyi biliyorsun ki, bunları ancak, göklerin ve yerin Rabbi apaçık deliller olarak indirmiştir."*[851] dediğini buyurmuştur. Her kim, "Şüphesiz ki Firavun, Allah Teâlâ'nın hak olduğunu bilmez ve Mûsâ'nın mûcizelerinin yüce Allah katından hakikat olduğunu da bilmez." derse, Allah Teâlâ'yı yalanlamış olur ve bu mutlak olarak küfürdür.

[1478] Bazıları, "bu âyet (لقدعلمتُ) "lekad alimtü/bildim" şeklinde "ta" harfi ötreli olarak da okunmuştur." demek suretiyle fitne çıkarmak istemiştir.

[1479] Ebû Muhammed şöyle dedi: Her iki kıraat Allah Teâlâ katında haktır, bunlardan herhangi birini reddetmek doğru değildir. Dolayısıyla evet, Mûsâ (a.s.) bunu bildi ve Firavun da bunu bildi. Bunlar Kur'ân'ın âyetleridir. Ancak akıl, müşahede ve nazar açısından bakıldığında onlara şöyle deriz: Yüce Allah'ın hücceti, müminler için sabit olduğu gibi, aklî delillerin açıklanması suretiyle kâfirler için de sabit olmuş mudur, yoksa -hakikat kâfir için tam olarak ortaya çıkmadığından- Allah'ın delili onlara asla sabit olmamış mıdır?

[1480] Eğer onlar, "Hakikat kâfire ayan beyan sabit olmadığından Allah'ın delili kâfirlere asla sabit olmamıştır." derlerse, hiç kimsenin itirazı olmaksızın onlar kâfir olmuş, kâfirleri mazur göstermiş ve icmâya muhalefet etmiş olurlar. Eğer onlar, hakikatin ayan beyan ortaya çıkması suretiyle Allah'ın hüccetinin kâfirlere sabit olduğunu kabul ederlerse, doğru söylemiş, hakikate ve müslümanların görüşüne dönmüş olurlar.

[1481] Diğer delil ise şöyledir: Bizden her birimiz, aklımız erdiğinden bu yana, yahudilerin ve hıristiyanların Allah'ı ve Mûsâ'nın (a.s.) peygamberliğini ikrar ettiklerine ve yüce Allah'ın yahudilere cumartesi (sebb) günü iş yapmayı ve içyağı yemeyi haram kıldığına müşahede ediyoruz. Böylece onların doğuda ve batıda bulunanlarının tamamının -buna çağıran bir sebep olmaksızın- zıddına inandıkları şeyleri ilan etmek üzere birleşmeleri bâtıl olan hususlardandır.

[١٤٧٧] وقال تعالى حاكيًا عن موسى عليه السلام أنه قال لفرعون: ﴿لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنزَلَ هَـٰؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بَصَائِرَ﴾ فمن قال: إن فرعون لم يعلم أن الله تعالى حق ولا علم أن معجزات موسى حق من عند الله تعالى فقد كذب ربه تعالى وهذا كفر مجرد.

٥ [١٤٧٨] وقد شغب بعضهم بأن هذه الآية قرئت لقد علمت بضم التاء.

[١٤٧٩] **قال أبو محمد**: وكلا القراءتين حق من عند الله تعالى لا يجوز أن يرد منهما شيء. فنعم موسى عليه السلام علم ذلك، وفرعون علم ذلك فهذه نصوص القرآن وأما من طريق المعقول والمشاهدة والنظر فإنا نقول لهم: هل قامت حجة الله تعالى على الكفار كما قامت على المؤمنين بتبين براهينه عز ١٠ وجل لهم، أم لم تقم حجة لله تعالى عليهم قط إذ لم يتبين الحق قط لكافر؟

[١٤٨٠] فإن قالوا: إن حجة الله تعالى لم تقم قط على كافر إذ لم يتبين الحق للكفار، كفروا بلا خلاف من أحد وعذروا الكفار وخالفوا الإجماع. وإن أقروا أن حجة الله تعالى قد قامت على الكفار بأن الحق تبين لهم صدقوا ورجعوا إلى الحق وإلى قول أهل الإسلام.

١٥ [١٤٨١] وبرهان آخر: أن كل أحد منا مذ عقلنا لم نزل نشاهد اليهود والنصارى فما سمعهم أحد إلا مقرين بالله تعالى وبنبوة موسى عليه السلام وأن الله تعالى حرم على اليهود العمل في السبت والتحوم. فمن الباطل أن يتواطؤا كلهم في شرق الأرض وغربها على إعلان ما يعتقدون خلافه بلا سبب داع إلى ذلك.

[1482] Başka bir delil ise şöyledir: Bizler, yahudi ve hıristiyanlardan sayılamayacak kadar çok topluluğun müslüman olduklarına ve müslümanlıklarını da güzel yaptıklarına şahidiz. Sonuncularından ilklerine kadar onların tamamı, yüce Allah'ın hak olduğunu ve Mûsâ ile Hârûn'un peygamberliklerinin hak olduğunu müslüman oldukları dönemde bunu tıpkı kâfir oldukları dönemde bildikleri gibi bildiklerini ve bunların arasında bir fark olmadığını hayatta oldukları müddetçe duymak isteyenlere haber verirler. Bunu inkâr eden bir kimse, aklına ve duyularına karşı gelmiş olur ve konuşulmaya layık olmayan kimselere katılır.

[1483] Diğer delil şöyledir: Onlar, tevatür naklinin zorunlu ilmi gerekli kıldığı hususunda ihtilaf etmezler. Bu iki hükümden Hz. Peygamberin getirdiği mûcizelerin Yahudi ve hıristiyanlara tevatür yoluyla nakledildiği sonucunu çıkarmak gerekir. Bundan dolayı Hz. Peygamberin nübüvvetinin sıhhatiyle alakalı olarak onlarda zorunlu bir bilgi meydana gelmiştir. Bu, onların asla kaçamayacakları bir durumdur. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[1484] "Allah'a kötü söz söylemek küfür değildir. aynı şekilde Allah Elçisine de (s.a.) kötü söz söylemek küfür değildir." şeklindeki görüşlerine gelince, bu [bâtıl]bir iddiadır. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Bir şey söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar. Halbuki o küfür sözünü söylediler ve (sözde) müslüman olduktan sonra inkâr ettiler."*[852] Böylece yüce Allah bazı sözlerin küfür olduğunu açıklamıştır.

[1485] Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın, aksi hâlde siz de onlar gibi olursunuz"*[853] Böylece yüce Allah, kendi âyetleri hakkındaki kelâmın bizatihi işitilen küfür olduğunu açıklamıştır.

[1486] Yine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"De ki: "Allah'la, O'nun âyetleriyle ve peygamberiyle mi eğleniyordunuz?" Boşuna özür dilemeyin! Çünkü siz, (sözde) iman ettikten sonra küfrünüzü açığa vurdunuz. İçinizden (tövbe eden) bir zümreyi affetsek bile, suçlarında ısrar etmeleri sebebiyle, diğer bir zümreye azap edeceğiz."*[854] Böylece yüce Allah, kendisiyle veya âyetleri ile yahut elçilerinden biri ile alay etmenin İslâm'dan çıkaran bir küfür olduğunu açıklamıştır.

[١٤٨٢] وبرهان آخر: وهو أننا قد شاهدنا من النصارى واليهود طوائف لا يحصى عددهم أسلموا وحسن إسلامهم، وكلهم أولهم عن آخرهم يخبر من استخبره متى بقوا أنهم في إسلامهم يعرفون أن الله تعالى حق، وأن نبوة موسى وهارون حق، كما كانوا يعرفون ذلك في أيام كفرهم ولا فرق. ومن أنكر هذا فقد كابر عقله وحسه ولحق بمن لا يستحق أن يكلم.

[١٤٨٣] وبرهان آخر: وهو أنهم لا يختلفون في أن نقل التواتر يوجب العلم الضروري فوجب من هذين الحكمين أن اليهود والنصارى الذين نقل إليهم ما أتى به عليه السلام من المعجزات نقل التواتر قد وقع لهم به العلم الضروري بصحة نبوته من أجلها وهذا لا محيد لهم عنه وبالله تعالى التوفيق.

[١٤٨٤] وأما قولهم: إن شتم الله تعالى كفرًا وكذلك شتم رسول الله صلى الله عليه وسلم. فهو دعوى لأن الله تعالى قال: ﴿يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ﴾ فنص تعالى على أن من الكلام ما هو كفر.

[١٤٨٥] وقال تعالى: إ ﴿ذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذًا مِّثْلُهُمْ﴾ فنص تعالى أن من الكلام في آيات الله تعالى ما هو كفر بعينه مسموع.

[١٤٨٦] وقال تعالى: ﴿قُلْ أَبِاللَّهِ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ ۞ لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ إِن نَّعْفُ عَن طَائِفَةٍ مِّنكُمْ نُعَذِّبْ طَائِفَةً﴾ فنص تعالى على أن الاستهزاء بالله تعالى أو بآياته أو برسول من رسله كفر فخرج عن الإيمان

Bu konuda yüce Allah, "Sizin kalplerinizde küfür olduğunu bildim." dememiştir. Bilakis Allah, onları, alay etmeleri sebebiyle kâfir kılmıştır. Her kim bundan başka bir şey iddia ederse, demediğini Allah'a söyletmiş ve O'na karşı yalan söylemiş olur.

5 **[1487]** Şanı yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Haram ayları ertelemek, ancak inkârda daha da ileri gitmektir ki bununla inkâr edenler saptırılır. Allah'ın haram kıldığı ayların sayısına uygun getirip böylece Allah'ın haram kıldığını helâl kılmak için haram ayı bir yıl helâl, bir yıl haram sayıyorlar."*[855]

[1488] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kur'ân'ın inzal edildiği lisanın
10 hükmüyle bir şeydeki artış/ziyade, kendisi dışındakinde değil ancak kendisinde olur. Böylece amellerden bir amel olan ve yüce Allah'ın haram kıldığı bir şeyi helal kılmak olan nesî'in (haram ayları ertelemek) küfür olduğu hususu doğru olarak ortaya çıkmış oldu. Her kim yüce Allah'ın haram kıldığı bir şeyi -Allah'ın onu haram kıldığını bildiği halde- helal sayarsa,
15 o kimse bizzat bu fiili sebebiyle kâfirdir. Yine her kim yüce Allah'ın helal kıldığı bir şeyi haram sayarsa, şanı yüce Allah'ın haram kıldığını helal kılmıştır. Çünkü yüce Allah, kendisinin helal kıldığı bir şeyi insanların haram kabul etmelerini yasaklamıştır.

[1489] İcmâya muhalefet etmeye gelince, şüphesiz müslümanların ta-
20 mamı, yüce Allah'ı ve elçisini inkâr ettiğini açıklayan bir kimsenin durumu hakkında ihtilaf etmezler. Böylesi bir kimse kesin olarak küfür hükmüyle mahkûm edilir; ya öldürülür ya da kendisinden cizye alınır ve diğer küfür hükümleri uygulanır. Onların kendi iç dünyalarında mümin olup olmadıkları hususunda hiçbir kimse asla şüphe etmemiştir. Bu konuda ne Allah
25 Elçisi (s.a.), ne onun ashabından bir kimse ne de onlardan sonra herhangi bir kimse fikir beyan etmiştir.

[1490] Onların "Kâfirler, yüce Allah'ı ve onun elçisini (s.a.) kalpleriyle tasdik ettiklerine göre ve tasdik de Kur'ân'ın nazil olduğu lisanda iman olduğuna göre böylece kâfirlerde kesin olarak iman vardır. Öyleyse bu iman-
30 ları sebebiyle onların ya mümin olmaları veya onlarda -kendilerinde bulunan bu imanla mümin olamadıkları- bir imanın bulunması gerekir. Bu iki durumdan birinin olması kaçınılmazdır." şeklindeki görüşlerine gelince,

ولـم يقل تعالى في ذلك أني علمت أن في قلوبكـم كفرًا، بل جعلهم كفارًا بنفس الاستهزاء. ومـن ادعى غير هـذا فقد قـول الله تعالى ما لـم يقـل وكـذب على الله تعالى.

[١٤٨٧] وقال عز وجل: ﴿إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِّيُوَاطِئُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ﴾ ٥

[١٤٨٨] **قال أبو محمد**: وبحكـم اللغـة التي بها نـزل القـرآن أن الزيـادة في الشيء لا تكون ألبتة إلا منه لا من غيره. فصح أن النسيء كفر وهو عمل من الأعمال وهو تحليل ما حرم الله تعالى. فمن أحل ما حرم الله تعالى وهو عالم بأن الله تعالى حرمه فهو كافر بذلك الفعل نفسه. وكل من حرم ما أحل الله تعالى فقد أحل ما حرم الله عز وجل لأن الله تعالى حرم على الناس أن يحرموا ما أحل الله. ١٠

[١٤٨٩] وأما خلاف الإجماع فإن جميع أهل الإسلام لا يختلفون فيمن أعلن جحد الله تعالى أو جحد رسوله صلى الله عليه وسلم فإنه محكوم له بحكم الكفر قطعًا، إما القتل، وإما أخذ الجزية، وسائر أحكام الكفر وما شك قط أحد في هل هم في باطن أمرهم منؤمنين أم لا؟ ولا فكروا في هذا ولا رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا أحد من أصحابه ولا أحد ممن بعدهم. ١٥

[١٤٩٠] وأما قولهم: إن الكفار إذا كانوا مصدقين بالله تعالى ونبيه بقلوبهم بقلوبهم والتصديق في اللغة التي بها نزل القرآن هو الإيمان ففيهم بلا شك إيمان، فالواجب أن يكونوا بإيمانهم ذلك مؤمنين، أو أن يكون فيهم إيمان ليسوا بكونه فيهم مؤمنين ولابد من أحد الأمرين. ٢٠

[1491] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu yanlış bir çarpıtmadır. Daha önce açıkladığımız gibi isimlendirme başkalarına değil sadece Allah Teâlâ'ya aittir. Biz, yüce Allah'ın iman ismini şeriatta, sözlükte vaz'edildiği yerden başka bir manaya naklettiğine ve iman isminin dinde mutlak tasdik anlamında kullanımını haram kıldığına dair aklî delilleri açıklamıştık.Şâyet zikrettiğimiz gibi yüce Allah iman lafzını (şeriattaki manaya) nakletmiş olmasa idi, bu durumda yeryüzündeki bütün kâfirlerin mümin diye isimlendirilmeleri ve onlarda imanın bulunduğunun haber verilmesi zorunlu olurdu. Çünkü onlar, dünyada bulunan şeylerden pek çoğunu tasdik ettiklerinden dolayı kaçınılmaz olarak mümindirler. Bunu, bir tutam aklı olan hiçbir kimse inkâr edemez.

[1492] Pek çok şeyi tasdik etseler bile kâfirleri mutlak olarak mümin diye isimlendirmenin veya onlarda mutlak olarak imanın var olduğunu söylemenin caiz olmayacağına dair bizim, onların ve İslâm'a mensup olanların tamamının icmâsı gerçekleşince; herhangi bir kimsenin, Allâhü Teâlâ'nın hak olduğunu kalbi ve lisanıyla tasdik eden ve Muhammed'in (s.a.) Allah'ın elçisi olduğunu kalbiyle tasdik eden bir kâfir hakkında onun mümin olduğunu veya onda iman bulunduğunu söylemesi asla caiz değildir. Ancak Allah'ın iman ismini naklettiği şeriattaki mana olan; kalbi ve lisanıyla Allah'tan başka ilâh olmadığını ve Hz. Muhammed'in onun elçişi olduğunu, onun getirdiklerinin hepsinin hak olduğunu,onun getirdiği din dışındaki bütün dinlerden uzak olduğunu tasdik edip sonra da imanın ancak onu ikrar etmekle tamam olacağı inancını ölünceye kadar devam ettirirse onun için "o mümindir veya onda imandan bir parça vardır" denilebilir.Fakat biz şöyle deriz: Kâfirde, Allah Teâlâ'ya yönelik bir tasdik vardır ve bununla yüce Allah'ı tasdik eden olur. Ancak Allah'ın emrettiği şekliyle -Cehm'in ve Eş'arî'nin emrettiği gibi değil- bununla ne mümin olur ne de onda iman olduğu söylenebilir.

[1493] Ebû Muhammed şöyle dedi: Söyleyenin tekfir edildiği hususunda ittifak edilen bu görüş bâtıl olmuştur. Nitekim Ebû Ubeyd el-Kâsım[856], "Risâletü'l-îmân/Îmân Risalesi" diye bilinen kitabında ve diğer eserlerinde onların küfre düştüklerini açıklamıştır. Bizim de bu yanlış görüşün taraftarlarının şüphelerini nakzettiğimiz büyük bir kitabımız vardır. Biz bu kitabı, Afrika'nın Kayrevan şehrinden olup 'İtâf b. Dûnas denilen ve onlardan olan birine karşı yazmıştık. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[١٤٩١] **قال أبو محمد**: وهذا تمويه فاسد لأن التسمية كما قدمنا لله تعالى لا لأحد دونه وقد أوضحنا البراهين على أن الله تعالى نقل اسم الإيمان في الشريعة عن موضوعه في اللغة إلى معنى آخر وحرم في الديانة إيقاع اسم الإيمان على التصديق المطلق ولولا نقل الله تعالى للفظة الإيمان كما ذكرنا لوجب أن يسمى كل كافر على وجه الأرض مؤمنًا، وأن يخبر عنهم بأن فيهم إيمانًا لأنهم مؤمنون ولا بد بأشياء كثيرة مما في العالم يصدقون بها. هذا لا ينكره ذو مسكة من عقل.

[١٤٩٢] فلما صح إجماعنا وإجماعهم وإجماع كل من ينتمي إلى الإسلام على انهم وإن صدقوا بأشياء كثيرة فإنه لا يحل لأحد أن يسميهم مؤمنين على الإطلاق ولا أن يقول إن لهم إيمانا مطلقًا أصلًا لم يجز لأحد أن يقول في الكافر المصدق بقلبه ولسانه بأن الله تعالى حق والمصدق بقلبه أن محمدًا رسول الله أنه مؤمن، ولا أن فيه إيمانًا أصلًا إلا حتى يأتي بما نقل الله تعالى إليه اسم الإيمان من التصديق بقلبه ولسانه بألا إله إلا الله وأن محمدًا رسول الله، وأن كل ما جاء به حق وأنه بريء من كل دين غير دينه ثم يتمادى بإقراره على ما لا يتم إيمان إلا بالإقرار به حتى يموت لكنا نقول: إن في الكافر تصديقًا بالله تعالى هو به مصدق بالله تعالى وليس بذلك مؤمنًا، ولا فيه إيمان كما أمرنا الله تعالى لا كما أمر جهم والأشعري.

[١٤٩٣] **قال أبو محمد**: فبطل هذا القول المتفق على تكفير قائله. وقد نص على تكفيرهم أبو عبيد القاسم في كتابه المعروف برسالة الإيمان، وغيره ولنا كتاب كبير نقضنا فيه شبه أهل هذه المقالة الفاسدة كتبناه على رجل منهم يسمى عطاف بن دوناس، من أهل قيروان إفريقية وبالله تعالى التوفيق.

[1494] Ebû Muhammed şöyle dedi: "İmanın ancak dil ile ikrar olduğunu" söyleyenlere gelince onlar, Hz. Peygamber (s.a.), onun ashabının (r.a.) tamamı ve onlardan sonra gelenlerin hepsinin, diliyle İslâm'a şahadetini açıklayan bir kimsenin kendileri nazarında İslâm'ın hükümlerinin uygulanacağı bir müslüman olduğu hususunda icmâlarının gerçekleşmiş olmasını, Hz. Peygamber'in (s.a.) siyahî bir cariye hakkında "Onu özgür bırak, zira o bir mümindir." sözünü ve amcası Ebû Tâlib'e *"Ey Amca, Allah katında senin için şahitlik yapacağım bir kelime söyle..."* sözünü delil göstermişlerdir.

[1495] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunların hiçbiri bu konuda onların lehine bir delil değildir. Daha önce zikredilen icmâya gelince o sahîhtir. Biz, zâhirde iman hükmüyle onlara hükmederiz, fakat Allah katında onların kesin bir şekilde mümin olduğuna inanmayız.

[1496] Nitekim Allah Elçisi de (s.a.) bu şekilde buyurmuştur: *"Allah'tan başka hakk ilâh olmadığına (zâhirde) şahadet edip getirdiklerime iman edinceye kadar insanlarla muharebe etmekle emrolundum. Onlar bu işleri yapınca -müslümanlık hakkının gereği olan hadler müstesna- canlarını ve mallarını benim elimden kurtarırlar. Hesaplarına gelince o Allah'a aittir."*[857]

[1497] Yine Rasulullah şöyle buyurmuştur: *"Her kim samimi olarak kalbiyle Allah'tan başka ilâh yoktur, derse..."*[858]

[1498] Hz. Peygamber'in (s.a.) siyahî cariye hakkında "O mümindir." şeklindeki sözüne gelince işin dış görünüşü Allah elçisinin dediği gibidir. Nitekim Halid b. Velid Hz. Peygambere şöyle demiştir: "Nice namaz kılan kimseler vardır ki kalplerinde olmayan şeyleri dilleriyle söylerler." Bunun üzerine Allah Elçisi (s.a.): "*Ben, insanların kalplerini ikiye yarmak (içinde iman olup olmadığını araştırmak) için gönderilmedim*." diye buyurmuştur.

[1499] Resulullah'ın (s.a.) amcasına, *"Allah katında senin için şahitlik edeceğim bir söz söyle..."*[859] şeklindeki sözüne gelince, evet Allah Resulü işin zâhirine göre bu sözle şahitlik eder; onun hesabı ise Allah'a aittir. Böylece onların ileri sürdükleri çarpıtmaların tamamı bâtıl olmuştur. Sonra onların görüşlerinin bâtıl oluşunu -inşaallah- açıklayacağız.

[١٤٩٤] **قال أبو محمد**: وأما من قال إن الإيمان إنما هو الإقرار باللسان فإنهم احتجوا بأن النبي صلى الله عليه وسلم وجميع أصحابه رضي الله عنهم وكل من بعدهم قد صح إجماعهم على أن من أعلن بلسانه بشهادة الإسلام فإنه عندهم مسلم محكوم له بحكم الإسلام وبقول رسول الله صلى الله عليه وسلم ٥ في السوداء: أعتقها فإنها مؤمنة. وبقوله صلى الله عليه وسلم لعمه أبو طالب: قل كلمة أحاج لك بها عند الله عز وجل.

[١٤٩٥] **قال أبو محمد**: وكل هذا لا حجة لهم فيه. إما بالإجماع المذكور فصحيح وإنما حكمنا لهم بحكم الإيمان في الظاهر. ولم نقطع على أنه عند الله تعالى مؤمن.

١٠ [١٤٩٦] وهكذا قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أمرت أن أقاتل الناس حتى يشهدوا ألا إله إلا الله، ويؤمنوا بما أرسلت به فإذا فعلوا عصموا مني دماءهم وأموالهم إلا بحقها وحسابهم على الله.

[١٤٩٧] وقال عليه السلام: من قال لا إله إلا الله مخلصًا من قلبه

[١٤٩٨] وأما قوله عليه السلام في السوداء إنها مؤمنة. فظاهر الأمر كما قال ١٥ عليه السلام إذ قال له خالد بن الوليد: رب مصل يقول بلسانه ما ليس في قلبه فقال عليه السلام: إني لم أبعث لأشق عن قلوب الناس.

[١٤٩٩] وأما قوله لعمه: أحاج لك بها عند الله. فنعم يحاج بها على ظاهر الأمر وحسابه على الله تعالى فبطل كل ما موهوا به ثم نبين بطلان قولهم إن شاء الله تعالى.

[1500] -Allah'ın yardımı ve desteğiyle- şöyle deriz: Şüphesiz bu kimselerin görüşlerinin yanlışlığını yüce Allah'ın şu sözü açıklamaktadır: *"İnsanlardan, inanmadıkları hâlde, "Allah'a ve âhiret gününe inandık" diyenler de vardır. Bunlar Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir. Kalplerinde münafıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır. Söyledikleri yalana karşılık da onlara elem dolu bir azap vardır."*[860]

[1501] Başka âyetlerde ise şöyle buyurmuştur: *"Ey Resûl! Küfür içinde yarış edenler seni mahzun etmesin. O kimselerdir ki, ağızlarıyla imân ettik dedikleri halde kalbleri imân etmemiştir."*[861],

[1502] *"Bedevîler "İman ettik" dediler. De ki: "İman etmediniz. (Öyle ise, "iman ettik" demeyin.) "Fakat boyun eğdik" deyin. Henüz iman kalplerinize girmedi."*[862]

[1503] *"Müminler ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler. Onlar namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçekten müminlerdir."*[863]

[1504] Ebû Muhammed şöyle dedi: Eğer onlar, "bu âyetler 'bu fiiller kalpte bir imanın bulunduğuna delâlet ederler' manasındadır." derlerse, onlara şöyle deriz: Şâyet sizin dediğiniz olsa idi, kaçınılmaz olarak bu fiillerden herhangi birini terk eden bir kimsenin kalbinde imanın bulunmadığına delil olması gerekli olurdu ki sizler bunu asla söylemezsiniz. Ayrıca bu, âyeti manasından uzaklaştırmaktır ki bu da ancak bir delil ile mümkün olur. Dolayısıyla onların bu görüşü delili olmayan bir iddiadır.

[1505] Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"İman edenler ancak, Allah'a ve Peygamberine inanan, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir."*[864],

[1506] Yine *"... İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onların velâyetleri size ait değildir."*[865] buyurmuştur.

[١٥٠٠] فنقول وبالله تعالى نتأيد: أنه يبين بطلان قول هؤلاء قول الله عز وجل: ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُم بِمُؤْمِنِينَ ۞ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ۞ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ﴾

٥ [١٥٠١] وقوله عز وجل: ﴿يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِن قُلُوبُهُمْ﴾

[١٥٠٢] وقوله: ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَٰكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ﴾

[١٥٠٣] وقال تعالى: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ۞ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ۞ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا﴾ ١٠

[١٥٠٤] **قال أبو محمد:** فإن قالوا إنما هذه الآية بمعنى أن هذه الأفعال تدل على أن في القلب إيمانًا. قلنا لهم: لو كان ما قلتم لوجب ولا بد أن يكون ترك من ترك شيئًا من هذه الأفعال دليلًا على أنه ليس في قلبه إيمان وأنتم لا تقولون هذا أصلًا مع أن هذا صرف للآية عن وجهها وهذا لا يجوز إلا ببرهان. وقولهم هذا دعوى بلا برهان. ١٥

[١٥٠٥] وقال تعالى: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ﴾

[١٥٠٦] وقال تعالى: ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُم مِّن وَلَايَتِهِم مِّن شَيْءٍ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا﴾ ٢٠

[1507] Böylece yüce Allah, tasdik anlamına gelen imanları olduğunu kesin olarak ortaya koymuş, sonra da onların velâyetini bizden düşürmüştür. Çünkü onlar hicret etmemişlerdir. Böylece onların mutlak imanını iptal etmiştir. Sonra yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İman edip hicret eden ve Allah yolunda cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya; işte onlar gerçek müminlerdir."*[866] Böylece bu amellerin gerçek anlamda iman olduğu ve yokluğunun ise iman olmadığı hususu kesin olarak sahîh olmuştur. Bu beyanın zirvesidir. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[1508] Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"(Ey Muhammed!) Münafıklar sana geldiklerinde, "Senin, elbette Allah'ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz" derler. Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor. (Fakat) Allah, o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına elbette şahitlik eder."*[867] Böylece şanı yüce Allah, bu âyette, kalbiyle inanmadığı halde lisanıyla iman eden kimsenin kâfir olduğunu açıklamıştır. Sonra bizlere, müminlerin kimler olduğunu haber vermiştir. Onlar, dilleriyle ve kalpleriyle birlikte kesin bir şekilde inanan ve iman eden, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat eden kimselerdir. Yüce Allah, işte bunların sadıklar/dosdoğru kimseler olduklarını haber vermiştir.

[1509] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların, münafıkların dilleriyle imanı ikrar etmelerinden dolayı mümin olduklarını kabul etmeleri gerekir. Bu ise İslâm'dan çıkaran bir sözdür. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*... Şüphesiz Allah, münafıkların ve kâfirlerin hepsini cehennemde toplayacaktır.*"[868]. Yine Allâhü Teâlâ şöyle demiştir: *"(Ey Muhammed!) Münafıklar sana geldiklerinde, "Senin, elbette Allah'ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz" derler. Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor. (Fakat) Allah, o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına elbette şahitlik eder. Yeminlerini kalkan yaptılar da insanları Allah'ın yolundan çevirdiler. Gerçekten onların yaptıkları şey ne kötüdür! Bu, onların önce iman edip sonra inkâr etmeleri, bu yüzden de kalplerine mühür vurulması sebebiyledir. Artık onlar anlamazlar."*[869] Böylece yüce Allah, gördüğünüz gibi, onların küfrünü kesin olarak ortaya koymuştur. Çünkü onlar, küfürlerini gizlemişlerdir.

[١٥٠٧] فأثبت عز وجل لهم الإيمان الذي هو التصديق ثم أسقط عنا ولايتهم إذ لم يهاجروا فأبطل إيمانهم المطلق، ثم قال تعالى: ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوا وَّنَصَرُوا أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا﴾ فصح يقينًا أن هذه الأعمال إيمان حق وعدمها ليس إيمانًا وهذا غاية البيان وبالله ٥ تعالى التوفيق.

[١٥٠٨] وقال تعالى: ﴿إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ﴾ فنص عز وجل في هذه الآية على أن من آمن بلسانه ولم يعتقد الإيمان بقلبه فإنه كافر. ثم أخبرنا تعالى بالمؤمنين من هم؟ وأنهم الذين آمنوا وأيقنوا بألسنتهم وقلوبهم معًا وجاهدوا في ١٠ سبيل الله بأموالهم وأنفسهم. وأخبر تعالى أن هؤلاء هم الصادقون.

[١٥٠٩] **قال أبو محمد:** ويلزمهم أن المنافقين مؤمنون لإقراهم بالإيمان بألسنتهم وهذا قول مخرج عن الإسلام وقد قال تعالى: ﴿إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا﴾ وقال تعالى: ﴿إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ ۞ اتَّخَذُوا ١٥ أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۞ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ﴾ فقطع الله تعالى عليهم بالكفر كما ترى لأنهم أبطنوا الكفر.

[1510] Ebû Muhammed şöyle dedi: Diğer bir delil de şudur: Kalbin inanışı olmaksızın lisan ile ikrar etmenin Allah katında bir hükmü yoktur. Çünkü bizden biri, Kur'ân'da zikredilen küfür ifadelerini hikâye yoluyla ve okuyarak telaffuz edebilir. Bunlara inandığını ikrar etmediği müddetçe kâfir olmaz.

[1511] Ebû Muhammed şöyle dedi: Eğer ilk görüşün sahipleri, bununla delil getirip "Bu, küfrü ilan etmenin küfür olmadığına şahitlik eder." derlerse, onlara -Allah'ın tevfîk ve yardımıyla- şöyle deriz: Biz, isimlendirmenin bize değil, ancak Allah Teâlâ'ya ait olduğunu söylemiştik. Yüce Allah, Kur'ân'da küfür ehlinin sözlerini hikâye ettiği halde onu tilavet etmemizi bize emredip kullarının küfre düşmesinden razı olmayacağını bize haber verdiğine göre Kur'ân'ı okuyan kimse bu şekilde küfürden yüce Allah'ın rızasına çıkmış olur.

[1512] Kur'ân'ın anlatımı ile iman, yüce Allah'ın hakka şahitliğin eda edilmesiyle olduğunu açıkladığı şeydir. Nitekim Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"(O'nu bırakıp taptıkları şeyler şefaat edemezler.) Ancak bilerek hakka şâhitlik edenler şefaat edebilirler."*[870]

[1513] Kâfirin küfründen haber veren bir şahit/mümin, bu şekilde kâfir olmaktan yüce Allah'ın rızasına ve imana çıkmıştır. Yüce Allah, *"Kalbi imanla dolu olduğu hâlde zorlanan kimse hâriç, (inandıktan sonra Allah'ı inkâr eden ve böylece) göğsünü küfre açanlara Allah'tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır."*[871] buyurduğuna göre, iman üzere sebat ettiği halde küfrü izhar etmek suretiyle kâfir olmaya zorlandığı sabit olan bir kimse Allah'ın ruhsatına çıkmıştır. Böylece okumak, (küfrüne) şahit olmak, hikâye etmek ve zorlanmak suretiyle küfrü izhar edenler hâriç olmak üzere küfrü izhar eden kimseyi bu fiilinin küfre götürmesi ümmetin ona küfür hükümlerinin uygulanmasına yönelik icmâsı, Allah Resulü'nün (s.a.) aynı şekildeki hükmüyle ve Kur'ân'ın küfür kelimesini söyleyenlerin kâfir olduğuna yönelik nassıyla (bu şekilde) vacip olur.

[١٥١٠] **قال أبو محمد**: وبرهان آخر وهو أن الإقرار باللسان دون عقد القلب لا حكم له عند الله عز وجل لأن أحدنا يلفظ بالكفر حاكيًا وقارئا له في القرآن فلا يكون بذلك كافرًا حتى يقر أنه عقده.

[١٥١١] **قال أبو محمد**: فإن احتج بهذا أهل المقالة الأولى وقالوا هذا يشهد بأن الإعلان بالكفر ليس كفرًا. قلنا له: وبالله تعالى التوفيق قد قلنا إن التسمية ليست لنا وإنما هي لله تعالى فلما أمرنا تعالى بتلاوة القرآن وقد حكى لنا فيه قول أهل الكفر وأخبرنا تعالى أنه لا يرضى لعباده الكفر خرج القاريء للقرآن بذلك عن الكفر إلى رضى الله عز وجل.

[١٥١٢] والإيمان بحكايته ما نص الله تعالى بأداء الشهادة بالحق فقال تعالى: ﴿إِلَّا مَن شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾

[١٥١٣] خرج الشاهد المخبر عن الكافر بكفره عن أن يكون بذلك كافر إلى رضى الله عز وجل والإيمان ولما قال تعالى: ﴿إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَٰكِن مَّن شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا﴾ خرج من ثبت إكراهه عن أن يكون بإظهار الكفر كافرًا إلى رخصة الله تعالى والثبات على الإيمان وبقي من أظهر الكفر لا قارئًا ولا شاهدًا ولا حاكيًا ولا مكرهًا على وجوب الكفر له بإجماع الأمة على الحكم له بحكم الكفر وبحكم رسول الله صلى الله عليه وسلم بذلك، وبنص القرآن على من قال كلمة الكفر أنه كافر.

[1514] Şanı yüce Allah'ın "*...Fakat göğsünü küfre açanlara...*"[872] şeklindeki sözü, sandıkları gibi sadece küfre imanla ilgili değildir. Bilakis okumak, şahit olmak, hikaye etmek ve zorlanmak suretiyle küfrü izhar edenler hâriç olmak üzere, müslümanlar nazarında küfür ahkamıyla hükmedilmeyi gerektiren sözleri söyleyen herkes göğsünü küfre açmıştır. Şu manada ki o, göğsünü, ifade edilmesi ehl-i İslâm'a ve ehl-i küfre haram olan küfrü kabule açmıştır. Buna inansalar da inanmasalar da aynıdır. Çünkü küfrü ifadenin meşru olduğu durumlar dışında küfrün ilanı şeklindeki bu amel, göğsün küfre açılmasıdır. Böylece bu âyet vesilesi ile onların çarpıtması bâtıl olmuştur. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[1515] Diğer delil ise yüce Allah'ın şu sözüdür: *"İman edenler ancak, Allah'a ve Peygamberine inanan, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir."*[873] Böylece yüce Allah, imanın şüpheyi nefyetmekten önceki bir şey olduğunu açıklamıştır. Şüpheyi nefyetmek ise, zorunlu olarak sadece kalp iledir.

[1516] Böylece iman, şüphenin nefyedilmesinden önceki bir şey olduğuna göre o, şüphenin giderilmesinin dışında başka bir şeydir. Şüphenin nefyedilmesinden önceki şey ise dil ile söylemek, sonra kalp ile tasdik etmek ve bunlarla birlikte beden, nefis ve mal ile cihat etmektir. Şanı yüce Allah'ın kelâmının ifadesine göre iman ancak bütün bu kısımlar ile tamam olur.

[1517] Bu açıklama ile, imanın sadece kalp ile tasdik ya da sadece dil ile söylemek ya da bedenin ameli olmaksızın sadece bu ikisi ile olduğunu iddia eden bir kimsenin görüşü bâtıl olmuştur.

[1518] Diğer delil ise onlara şöyle dememizdir: Küfür üzere ölüp cehennemde ebedî olarak kalacak cehennemlikler hakkında bize haber veriniz? Onlar, cehennemde iken, bütün bunları inkâr etmeleri sebebiyle cehenneme sokuldukları tevhid ve nübüvvetin doğruluğunu kalpleriyle bilmekte midirler? Ya da o zaman onlar, bu şekilde dilleriyle ikrar edici midirler? Yoksa böyle değiller midir? Bunlardan birinin olması kaçınılmazdır!

[١٥١٤] وليس قول الله عز وجل: ﴿وَلَٰكِن مَّن شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا﴾ على ما ظنوه من اعتقاد الكفر فقط، بل كل من نطق بالكلام الذي يحكم لقائله عند أهل الإسلام بحكم الكفر لا قارئًا ولا شاهدًا ولا حاكيًا ولا مكرهًا فقد شرح بالكفر صدرًا بمعنى أنه شرح صدره لقبول الكفر المحرم على أهل الإسلام وعلى أهل ٥ الكفر أن يقولوه وسواء اعتقده أو لم يعتقده، لأن هذا العمل من إعلان الكفر على غير الوجوه المباحة في إيراده وهو شرح الصدر به فبطل تمويههم بهذه الآية وبالله تعالى التوفيق.

[١٥١٥] وبرهان آخر وهو قول الله تعالى: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ ١٠ الصَّادِقُونَ﴾ فنص الله تعالى على الإيمان أنه شيء قبل نفي الارتياب، ونفي الارتياب لا يكون ضرورة إلا بالقلب وحده.

[١٥١٦] فصح أن الإيمان إذ هو قبل نفي الارتياب شيء آخر غير نفي الارتياب، والذي قبل نفي الارتياب هو القول باللسان ثم التصديق بالقلب والجهاد مع ذلك بالبدن والنفس والمال فلا يتم الإيمان بنص كلام الله عز وجل ١٥ إلا بهذه الأقسام كلها.

[١٥١٧] فبطل بهذا النص قول من زعم أن الإيمان هو التصديق بالقلب وحده أو القول باللسان وحده، أو كلاهما فقط دون العمل بالبدن.

[١٥١٨] وبرهان آخر: وهو أن نقول لهم أخبرونا عن أهل النار المخلدين فيها الذين ماتوا على الكفر. أهم حين كونهم في النار عارفون بقلوبهم صحة ٢٠ التوحيد والنبوة الذي بجحدهم لكل ذلك ادخلوا النار؟ وهل هم حيئذ مقرون بذلك بألسنتهم أم لا؟ ولا بد من أحدهما!

[1519] Eğer onlar, "Onlar, bütün bunları bilen dilleriyle ve kalpleriyle ikrar eden kimselerdir." derlerse, onlara şöyle deriz: Onlar mümin midirler, yoksa mümin değil midirler? Eğer onlar: "Onlar mümin değillerdir." derlerse, şöyle deriz: Sizler, "İman kalp ile bilmek ya da sadece dil ile ikrar etmek veyahut sadece ikisiyle birliktedir." şeklindeki sözünüzü terk ettiniz.

[1520] Eğer onlar, "Bu, âhirete ait bir hükümdür." derlerse, onlara şöyle deriz: "Sizler, âhirette, isimlerin lisanda vaz'edildikleri manadan başka bir manaya nakledilmesini mümkün gördüğünüze göre, dünyada bunu neden yasaklıyorsunuz ve şanı yüce Allah'ın dünyada bunu yapmasını niçin mümkün görmüyorsunuz? Ahmaklıkta bundan daha ötesi yoktur.

[1521] Eğer onlar, "Bilakis onlar mümindirler." derlerse, onlara şöyle deriz: O zaman cehennem kâfirler için değil, müminler için hazırlanmıştır ve orası müminlerin yurdudur. Bu ise Kur'ân'a, sünnete ve sağlam iman sahibi müslümanların icmâsına aykırıdır.

[1522] Eğer onlar, "Onlar, cehennemde iken, tevhidi ve peygamberliğin doğruluğunu bilenler değillerdir." derlerse, Kur'ân'ın âyetleri onları yalanlamıştır ve onlar, şanı yüce rablerini, cehennemdekilerin bütün bunları bilen kimseler olduğunu, dilleriyle bunu seslendirdiklerini, dünyaya geri dönmeyi ve bunu söylemeyi arzu ettiklerini, önceden yaptıklarına pişman olduklarını haber vermesi hususunda rablerini yalanlamışlardır. Böylece mâ'kûlün ifadelerini yalanladılar ve imkânsızı açıkça ifade ettiler.

[1523] Çükün onlar, kıyamete, hesaba ve cezaya şahit olan kimseleri bunların doğruluğunu bilmeyen kimseler yapmışlardır. Böylece sahîh olmuştur ki, yüce Allah'ın iman, küfür ve şirk diye isimlendirdikleri hâriç, ne iman ne de küfür vardır. Yine yüce Allah'ın ya Kur'ân'da ya da Elçisinin (s.a.) lisanıyla, bunlardan herhangi birisiyle isimlendirdiği kimselerin dışında ne mümin, ne kâfir, ne de müşrik vardır.

[1524] Ebû Muhammed şöyle dedi: "İman, uzuvların ameli olmaksızın kalp ile inanmak ve lisan ile ikrar etmektir." diyen bir kimseye gelince, -bu söylem her ne kadar hatalı ve bid'at olsa da- biz bu görüşü kabul eden bir kimseyi tekfir etmeyiz.

[١٥١٩] فإن قالوا هم عارفون بكل ذلك مقرون به بألسنتهم وقلوبهم. قلنا: أنهم مؤمنون أم غير مؤمنين؟ فإن قالوا: هم غير مؤمنين. قلنا: قد تركتم قولكم إن الإيمان هو المعرفة بالقلب أو الإقرار باللسان فقط أو كلاهما فقط.

[١٥٢٠] فإن قالوا: هذا حكم الآخرة. قلنا لهم: فإذ جوزتم نقل الأسماء عن موضوعها في اللغة في الآخرة فمن أين منعتم من ذلك في الدنيا ولم تجوزوه لله عز وجل فيها؟ وليس في الحماقة أكثر من هذا.

[١٥٢١] وإن قالوا: بل هم مؤمنون. قلنا لهم: فالنار إذن أعدت للمؤمنين، لا للكافرين وهي دار المؤمنين وهذا خلاف القرآن والسنن وإجماع أهل الإسلام المتقين.

[١٥٢٢] وإن قالوا: بل هم غير عارفين بالتوحيد ولا بصحة النبوة في حال كونهم في النار. أكذبهم نصوص القرآن وكذبوا ربهم عز وجل في إخباره أنهم عارفون بكل ذلك هاتفون به بألسنتهم راغبون في الرجعة وإلا قالة، نادمون على ما سلف منهم وكذبوا نصوص المعقول وجاهروا بالمحال.

[١٥٢٣] إذ جعلوا من شاهد القيامة والحساب والجزاء غير عارف بصحة ذلك فصح بهذا أنه لا إيمان ولا كفر إلا ما سماه الله تعالى إيمانًا وكفرًا وشركًا فقط، ولا مؤمن ولا كافر ولا مشرك إلا من سماه الله تعالى بشيء من ذلك أما في القرآن وأما على لسان النبي صلى الله عليه وسلم.

[١٥٢٤] **قال أبو محمد**: وأما من قال إن الإيمان هو العقد بالقلب والإقرار باللسان دون العمل بالجوارح فلا نكفر من قال بهذه المقالة وإن كانت خطأ وبدعة.

[1525] Onlar, "Allah'tan başka ilâh yoktur ve Muhammed O'nun elçisidir." diyen ve İslâm'dan başka bütün dinlerden uzak kalan, Hz. Peygamber'in (s.a.) getirdiklerini tasdik eden, bunlara kalbiyle inanan ve bu anlayış üzere ölen bir kimsenin mümin olup olmadığını bize haber verir misiniz? demek suretiyle delil getirdiler.

[1526] Bizim cevabımız, böylesi bir kimsenin hem yüce Allah katında hem de bizim nazarımızda mümin olduğudur.

[1527] Onlar şöyle dediler: "Söyleyin bakalım o imanı eksik olan mıdır yoksa imanı tam biri midir?"

[1528] Onlar, "Eğer sizler, onun imanının tam olduğunu söylerseniz, bu bizim görüşümüzdür." dediler. "Eğer onun imanının noksan olduğunu söylerseniz, o zaman size sorarız: Onun imanından eksik olan nedir? İmanı ile birlikte olan nedir?"

[1529] Ebû Muhammed şöyle dedi: -Allah'ın tevfîk ve yardımıyla- bizim cevabımız şöyledir: Ameller sebebiyle imanı artmış olan bir kimseye nispetle o, yapmadığı amellerden dolayı imanı noksan olan bir mümindir. Bu, -en güzel ameller anlamında kendisinden daha mükemmel bir imana hiç kimsenin sahip olmadığı- Allah Resulüne (s.a.) varıncaya kadar amelleri daha üstün olan kimselere nispetle imanı eksik olan bir kimsedir.

[1530] "İmandan eksik olan şey nedir?" şeklindeki görüşlerine gelince, bu, başkalarının yaptığı amellerdir. Öyle ki şanı yüce rabbimiz onların miktarını en iyi bilendir.

[1531] Ebû Muhammed şöyle dedi: (İşte bu), şeriattaki iman isminin, sözlükte vazʿedildiği yerden kaydırılmış olduğunu açıklayan hususlardandır. Küfür ismi de böyledir. Nitekim sözlükte küfür "örtmek" anlamındadır. Çiftçi, taneyi (hububatı) toprakla örttüğünden dolayı "kâfir/örten" diye isimlendirilmiştir. Gece de, her şeyi örttüğünden dolayı "kâfir/örten" diye isimlendirilmiştir. Şanı yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların (küffar) hoşuna giden bir ekin gibidirler."*[874], *"... Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki kâfirlerin (yani çiftçilerin) hoşuna gider..."*[875]

[١٥٢٥] واحتجوا بأن قالوا: أخبرونا عمن قال: لا إله إلا الله محمد رسول الله وبريء من كل دين حاشا الإسلام وصدق بكل ما جاء به النبي صلى الله عليه وسلم واعتقد ذلك بقلبه ومات إثر ذلك أمؤمن هو أم لا؟

[١٥٢٦] فإن جوابنا أنه مؤمن بلا شك عند الله عز وجل وعندنا.

٥ [١٥٢٧] قالوا: فأخبرونا أناقص الإيمان هو أم كامل الإيمان؟

[١٥٢٨] قالوا: فإن قلتم إنه كامل الإيمان فهذا قولنا. وإن قلتم: إنه ناقص الإيمان سألناكم ماذا نقصه من الإيمان؟ وماذا معه مع الإيمان؟

[١٥٢٩] **قال أبو محمد**: فجوابنا وبالله تعالى التوفيق أنه مؤمن ناقص الإيمان بالإضافة إلى من له إيمان زائد بأعمال لم يعملها وهذا وكل واحد فهو ناقص

١٠ الإيمان بالإضافة إلى من هو أفضل أعمالاً منه حتى يبلغ الأمر إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم الذي لا أحد أتم إيمانًا منه بمعنى أحسن أعمالًا منه.

[١٥٣٠] وأما قولهم: ما الذي نقصه من الإيمان؟ فإنه نقصه الأعمال التي عملها غيره والتي ربنا عز وجل أعلم بمقاديرها.

[١٥٣١] **قال أبو محمد**: ومما يبين أن اسم الإيمان في الشريعة

١٥ منقول عن موضوعه في اللغة وأن الكفر أيضًا كذلك. فإن الكفر في اللغة: التغطية. وسمى الزراع كافرًا لتغطيته الحب. وسمى الليل كافرًا لتغطيته كل شيء. قال الله عز وجل: ﴿فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ﴾ وقال تعالى: ﴿كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ﴾ يعني الزراع.

Lebîd b. Rebîa[876], bir şiirinde "Gece karanlığında (kâfir) zekatı onun eline bıraktı..." demiştir. Daha sonra yüce Allah, küfür ismini, şeriatta, rubûbiyeti ve Kur'ân'da peygamberliği doğrulanmış olan enbiyadan herhangi birisinin nübüvvetini inkâr etme anlamına dönüştürmüştür. Ya da Allah Elçisinin (s.a.) getirdiklerinden inkâr eden nazarında büyük bir topluluğun nakletmesi ile sahîh olan şeylerden herhangi birini inkâr etme anlamına, ya da *el-Îsâl* kitabında açıkladığımız şeylerden olup işlendiğinde küfür olan herhangi bir şeyi yapmak manasına nakledilmiştir. Âlemlerin rabbine hamd olsun.

[1532] Şâyet bir kimse, yüce Allah'ın *"O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır."*[877] buyurduğu gibi, "tağutları tanımayanlar" anlamını kastederek "Muhammed (s.a.) kâfirdir, ona tabi olanların hepsi de kâfirdir." deyip sussa, bunu söyleyen kimseye küfürle hükmedileceği hususunda müslümanlardan hiç kimse ihtilaf etmez.

[1533] Aynı şekilde söz konusu kişi, onların küfür dinine inananlar olduklarını kastederek "İblis, Firavun ve Ebû Leheb mümindirler." demiş olsa, bunu söyleyen kimseye küfürle hükmedileceği hususunda müslümanlardan hiç kimse ihtilaf etmez. Böylece temyiz kabiliyeti açısından bir tutam aklı olan herkese göre, iman ve küfür isimleri sözlükte vaz'edildikleri yerden şeriattaki yerlerine nakledilmişlerdir. Bu konuda hiçbir şüphe yoktur. Böylece mutlak olarak iman isminin, bir kimsenin onayladığı herhangi bir şeyi tasdik etmek manasında kullanılması câiz değildir. Yine küfür isminin de, bir kimsenin üzerini örttüğü herhangi bir şey için "üzerini örtme" manasında kullanılması da doğru değildir. Bu kelimeler sadece yüce Allah'ın iman ve küfür isimlerini kullandığı mana için kullanılabilir daha fazlası için değil.

[1534] Bunun dışında kalanların, Kur'ân'a, Sünnete ve baştan sona müslümanların icmâsına muhalif bir sapkınlık olduğu kesin olarak sabit olmuştur. Tevfîk Allah'ın inayeti iledir.

وقال لبيد بن ربيعة: ‘‘يمينها ألقت زكاة في كافر.’’ يعني الليل. ثم نقل الله تعالى اسم الكفر في الشريعة إلى جحد الربوبية وجحد نبوة نبي من الأنبياء صحت نبوته في القرآن. أو جحد شيء مما أتى به رسول الله صلى الله عليه وسلم مما صح عند جاحده بنقل الكافة. أو عمل شيء قام البرهان بأن العمل به كفر مما قد بيناه في كتاب الإيصال والحمد لله رب العالمين.

[١٥٣٢] فلو أن إنسانًا قال: إن محمدًا عليه الصلاة والسلام كافر وكل من تبعه كافر وسكت وهو يريد كافرون بالطاغوت كما قال تعالى: ﴿فَمَن يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِن بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انفِصَامَ لَهَا﴾ ولما اختلف أحد من أهل الإسلام في أن قائل هذا محكوم له بالكفر.

[١٥٣٣] وكذلك لو قال إن إبليس وفرعون وأبا جهل مؤمنون لما اختلف أحد من أهل الإسلام في أن قائل هذا محكوم له بالكفر وهو يريد مؤمنون بدين الكفر فصح عند كل ذي مسكة من يتحيز أن اسم الإيمان والكفر منقولان في الشريعة عن موضوعهما في اللغة بيقين لا شك فيه، وأنه لا يجوز إيقاع اسم الإيمان المطلق على معنى التصديق بأي شيء صدق به المرء. ولا يجوز إيقاع اسم الكفر على معنى التغطية لأي شيء غطاه المرء لكن على ما أوقع الله تعالى عليه اسم الإيمان واسم الكفر ولا مزيد.

[١٥٣٤] وثبت يقينًا أن ما عدا هذا ضلال مخالف للقرآن وللسنن ولإجماع أهل الإسلام أولهم عن آخرهم وبالله تعالى التوفيق.

[1535] Tasdikin hükmü sözlükteki hal üzere bâkidir. Bu hususta ins, cins, kâfir, mümin hiç kimse ihtilaf etmez. Dolayısıyla bir şeyi onaylayan herkes, onun musaddiki/tasdikçisidir. Böylece imanın kendisiyle tamam olacağı şeyleri tasdik etmediği halde yüce Allah'ı ve O'nun Elçisini (s.a.) tasdik eden bir kimse, mümin veya müslüman olmadığı halde Allah Teâlâ'yı veya O'nun Elçisini (s.a.) tasdik eden bir kimsedir. Fakat o, -zikrettiğimiz hususlardan dolayı- kâfir ve müşriktir. Başarı, Allah'ın yardımıyladır. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

Mürcie'nin Mezkûr Üç Tabakasına Yöneltilen İtirazlar

[1536] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir kimse, "Küfür, imanın zıddı değil midir?" derse, -Allah'ın tevfik ve yardımıyla- şöyle deriz: Mutlak olarak kullanmak yanlıştır. Çünkü iman, -daha önce açıkladığımız gibi- çeşitli manalara gelen müşterek bir isimdir. Küfrün imanın zıddı olması bu manalardan biridir. Bazen küfür değil, fısk/fâsıklık imanın zıddı olur. Bazen küfür ve fısk değil, "terk etmek" imanın zıddı olur.

[1537] Küfrün zıddı olan imana gelince, o kalp ile inanmak ve lisan ile ikrar etmektir. Böylece küfür, bu imanın karşıtıdır.

[1538] Küfrün değil de fıskın zıddı olan imana gelince, bu farz olan amellerle alakalı bir durumdur. Muhakkak ki bunun terk edilmesi amelin zıddıdır. O da küfür olmayıp fısktır.

[1539] Terkin zıddı olan imana gelince, bu da gönüllü olarak yapılan amellerle alakalı bir durumdur. Muhakkak ki bunun terk edilmesi de onunla amel etmenin zıddıdır. Ancak bu ne fâsıklık ne de küfürdür.

[1540] Bunun delili, yüce Allah'ın iyi amellerin tamamını iman diye isimlendirmesi ve küfür, fısk, mâsiyet ve ibahe -mâsiyet, küfr veya iman değil- diye isimlendirdiği şeylerin tesmiyesi ile alakalı âyetlerden zikrettiğimiz şeylerdir.Nitekim biz, tesmiye O'ndan başkasına değil, sadece Allah'a aittir, demiştik.

[١٥٣٥] وبقي حكم التصديق على حاله في اللغة لا يختلف في ذلك إنسي ولا جني ولا كافر ولا مؤمن فكل من صدق بشيء فهو مصدق به.

[١٥٣٦] فمن صدق بالله تعالى وبرسوله صلى الله عليه وسلم ولم يصدق بما لا يتم الإيمان إلا به فهو مصدق بالله تعالى أو برسوله صلى الله عليه وسلم وليس مؤمنًا ولا مسلمًا لكنه كافر مشرك لما ذكرنا وبالله تعالى التوفيق والحمد لله رب العالمين.

اعترافات للمرجئية الطبقات الثلاث المذكورة

[١٥٣٧] **قال أبو محمد:** إن قال قائل: أليس الكفر ضد الإيمان؟ قلنا وبالله تعالى التوفيق: إطلاق هذا القول خطأ لأن الإيمان اسم مشترك يقع على معان شتى كما ذكرنا. فمن تلك المعاني شيء يكون الكفر ضدًا له. ومنها ما يكون الفسق ضدًا له لا الكفر. ومنها ما يكون الترك ضدًا له لا الكفر ولا الفسق.

[١٥٣٨] فأما الإيمان الذي يكون الكفر ضدًا له فهو العقد بالقلب والإقرار باللسان فإن الكفر ضد لهذا الإيمان.

[١٥٣٩] وأما الإيمان الذي يكون الفسق ضدًا له لا الكفر فهو ما كان من الأعمال فرضًا فإن تركه ضد للعمل وهو فسق لا كفر.

[١٥٤٠] وأما الإيمان الذي يكون الترك له ضدًا فهو كل ما كان من الأعمال تطوعًا فإن تركه ضد العمل به وليس فسقًا ولا كفرًا.

[1541] Eğer onlardan biri, "Lisan ile değil, sadece kalp ile şanı yüce Allah'ı inkâr etmek küfür değil midir?" derse -ki buna 'evet' diye cevap verilmesi gerekir.- ve bunun üzerine, "öyleyse bu durum sadece tasdikin iman olmasını gerektirir." derse; cevabımız -Allah'ın Tevfîk ve yardımıyla- şöyledir: Şâyet sadece kalp ile ya da sadece dil ile tasdik iman olursa bu durum sizin açınızdan doğrudur. Ancak biz daha önce bunun tek başına iman olmayacağını; imanın ancak şanı yüce Allah'ın iman diye isimlendirdiği şey ve küfrün de yine ancak yüce Allah'ın küfür diye isimlendirdiği şey olduğunu açıklamıştık.

[1542] Şâyet üçüncü taifeye mensup olanlardan (Mürcie'den) birisi "Yüce Allah'ı kalp ve lisan ile inkâr etmek bütünüyle küfür değil midir? Bu durumda aynı şekilde dil ve kalp ile yüce Allah'ı ikrar etmek de imanın tamamı olması gerekmez mi?" şeklinde derse, -Allah'ın yardım ve desteğiyle- şöyle deriz: Dediğinizin bir anlamı yoktur. Bilakis hakkında imanın ancak onu tasdik etmekle mümkün olacağına dair delil olan bir şeyi inkâr etmek küfürdür. Hakkında konuşulmasının küfür olduğu burhan ile kaim olan şeylerden herhangi birisinin konuşulması da küfürdür. Yine küfür olduğu burhan ile kaim olan şeylerden herhangi birisiyle amel edilmesi de küfürdür. Neticede küfür artar, ondaki artma da küfürdür. Küfür eksilir, bununla birlikte küfürden geri kalan ve eksilen şeylerin tamamı da küfürdür. Bunların tamamı küfür olmakla birlikte, küfrün bir kısmı diğerlerinden daha büyük, daha şiddetli ve daha çirkin olabilir.

[1543] Nitekim yüce Allah şu âyetlerle küfrün bir kısmından haber vermiştir: *"(Rahman'a çocuk isnat etmelerinden dolayı) neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp çökecektir!"*[878] *"(Kimler de kötü amel getirirse, yüzüstü ateşe atılırlar.) (Onlara), "Ancak yaptıklarınızın karşılığını görüyorsunuz" (denir.)"*[879] *"Şüphesiz ki münafıklar, cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar. (Onlara hiçbir yardımcı da bulamazsın.)"*[880] *"(Onlar sabah akşam ateşe sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde de,) "Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun" (denilecektir.)"*[881]

[١٥٤١] برهان ذلك ما ذكرناه من ورود النصوص بتسمية الله عز وجل أعمال البر كلها إيمانًا وتسميته تعالى ما سمى كفرًا وما سمى فسقًا وما سمي معصية وما سمي إباحة لا معصية ولا كفرًا ولا إيمانًا. وقد قلنا: إن التسمية لله عز وجل لا لأحد غيره.

٥ [١٥٤٢] فإن قال قائل منهم: أليس جحد الله عز وجل بالقلب فقط لا باللسان كفرًا؟ فلا بد من نعم. قال: فيجب على هذا أن يكون التصديق باللسان وحده إيمانًا. فجوابنا: وبالله تعالى التوفيق إن هذا كان يصح لكم لو كان التصديق بالقلب وحده، أو باللسان وحده إيمانًا، وقد أوضحنا آنفًا أنه ليس شيء من ذلك على انفراده إيمانًا، وأنه ليس إيمانًا إلا ما سماه الله عز وجل إيمانًا وليس الكفر ١٠ إلا ما سماه الله عز وجل كفرًا فقط.

[١٥٤٣] فإن قال قائل: من أهل الطائفة الثالثة: أليس جحد الله تعالى بالقلب وباللسان هو الكفر كله؟ فكذلك يجب أن يكون الإقرار بالله تعالى باللسان والقلب هو الإيمان كله. قلنا: وبالله تعالى نتأيد ليس شيء مما قلتم بل الجحد لشيء مما صح البرهان أنه لا إيمان إلا بتصديقه كفر والنطق بشيء من كل ما قام البرهان ١٥ أن النطق به كفر كفر، والعمل بشيء مما قام البرهان بأنه كفر كفر، فالكفر يزيد وكلما زاد فيه فهو كفر، والكفر ينقص وكله مع ذلك ما بقي منه وما نقص فكله كفر، وبعض الكفر أعظم وأشد وأشنع من بعض وكله كفر. وقد أخبر تعالى عن بعض الكفر أنه: ﴿تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا﴾ وقال عز وجل: ﴿هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ ثم قال: ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي ٢٠ الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ﴾ وقال تعالى: ﴿أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ﴾

[1544] Böylece yüce Allah, bazı topluluklara azabın katbekat artırılacağını haber vermiştir. Çünkü bunların tamamı Allah'ın sözleridir ve onun sözü haktır. Nasslara göre ceza küfrün miktarına göredir, yine nasslara göre cezanın bir kısmı diğerlerinden zorunlu olarak daha şiddetlidir.

5 **[1545]** Allah Elçisinden (s.a.) gelen sahîh haberlere göre imanın da fazilet dereceleri farklıdır. İmana göre cennetteki mükâfat da -tartışmasız olarak- farklılık gösterir.

[1546] Mürcie'nin ilk iki tabakasından olan bir kimse şöyle derse: "Şanı yüce Allah'ı ve Hz. Peygamberi (s.a.) bilen ve bu ikisini sadece kalbi ile tasdik eden, ancak bunların tamamını ya da bir kısmını dili ile inkâr eden bir kimse kâfirdir. Aynı şekilde Şanı yüce Allah'ı ve Elçisini (s.a.) sadece dili ile ikrar eden, ancak bunların tamamını ya da bir kısmını kalbi ile inkâr eden bir kimse de kâfirdir." şeklindeki görüş sizin görüşünüz değil midir?

[1547] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bizim cevabımız evettir, biz bu şekilde söyleriz.

[1548] Onlar şöyle dediler: Sizin görüşünüze göre zikrettiğimiz sebeplerle kişi kâfir olduğuna göre onun fiilinin de kaçınılmaz olarak küfür olması gerekir. Zira kişi ancak küfrü sebebiyle kâfir olur. Böylece sizin görüşünüze göre, yüce Allah'ı ve Elçisini (s.a.) kalp ile ikrar etmenin (dil ile ikrar vâki olmadığından dolayı) kesin olarak küfür olması gerekir. Yine yüce Allah'ı ve Elçisini (s.a.) dil ile ikrar etmenin de (kalp ile tasdik vâki olmadığından dolayı) kesin olarak küfür olması gerekir. Nitekim sizler bu ikisinin (yani kalp tasdik ve dil ile ikrarın) iman olduğunu söylüyorsunuz. Bu durumda sizin görüşünüze göre bu ikisinin hem küfr hem de iman olması; ve yine bu ikisini yapan bir kimsenin aynı anda hem kâfir hem de mümin olması gerekir. Bu durum, gördüğünüz gibidir.

[1549] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bizim cevabımız -Allah'ın tevfîk ve yardımıyla- şöyledir: Bu zayıf bir itiraz, yalan ve çarpıtma bir ilzamdır. Çünkü biz, "Her kim inanır ve sadece kalbiyle Allah'ı ve Elçisini (s.a.) tasdik eder, diliyle bunların tamamını ya da bir kısmını inkâr ederse, bu tasdikinden dolayı onun itikadı küfürdür, bu sebeple o da kâfirdir." şeklinde bir söz asla söylemedik. Ancak biz şöyle dedik: O, dili ile bunları ikrarı terk etmesi sebebiyle küfre düşmüştür. Bu da küfürdür.

[١٥٤٤] فأخبر تعالى أن قومًا يضاعف لهم العذاب فإذ كل هذا قول الله عز وجل وقوله الحق فالجزاء على قدر الكفر بالنص وبعض الجزاء أشد من بعض بالنصوص ضرورة.

[١٥٤٥] والإيمان أيضًا يتفاضل بنصوص صحاح وردت عن رسول الله صلى الله عليه وسلم والجزاء عليه في الجنة بتفاضل بلا خلاف. ٥

[١٥٤٦] فإن قال من الطبقتين الأوليتين: أليس من قولكم من عرف الله عز وجل والنبي صلى الله عليه وسلم وأقر بهما بقلبه فقط إلا أنه منكر بلسانه لكل ذلك أو لبعضه فإنه كافر؟ وكذلك من قولكم أن من أقر بالله عز وجل وبرسوله صلى الله عليه وسلم بلسانه فقط إلا أنه منكر بقلبه لكل ذلك أو لبعضه فإنه كافر؟

[١٥٤٧] **قال أبو محمد**: فجوابنا نعم هكذا نقول. ١٠

[١٥٤٨] قالوا فقد وجب من قولكم إذا كان بما ذكرنا كافرًا أن يكون فعله ذلك كفرًا ولا بد إذ لا يكون كافرًا إلا بكفره فيجب على قولكم إن الإقرار بالله تعالى وبرسوله صلى الله عليه وسلم بالقلب كفر ولا بد ويكون الإقرار بالله تعالى أيضًا وبرسوله صلى الله عليه وسلم باللسان أيضًا كفر ولا بد. وأنتم تقولون إنهما إيمًا، فقد وجب على قولكم إن يكونا كفرًا إيمانًا معًا وفاعلهما كافرًا مؤمنًا معًا وهذا كما ترون. ١٥

[١٥٤٩] **قال أبو محمد**: فجوابنا وبالله تعالى التوفيق أن هذا شغب ضعيف وإلزام كاذب سموه، لأننا لم نقل قط إن من اعتقد وصدق بقلبه فقط وبالله تعالى وبرسوله صلى الله عليه وسلم وأنكر بلسانه ذلك أو بعضه فإن اعتقاده لتصديق ذلك كفر ولا أنه كان بذلك كافرًا، وإننا قلنا إنه كفر بترك إقراره بذلك بلسانه فهذا هو الكفر، ٢٠

Bu sebeple o kâfir olmuştur ve Allah Teâlâ onun kanını ve ondan cizye alınmasını sizin, bizim ve müslümanların tamamının icmâsı ile mubah kılmıştır. Onun sadece kalbi ile bunların tamamını tasdik etmesi, amelini boşa çıkaran yanlış bir söz olur. Sanki o, ne iman ne küfür ne itaat ne de isyan etmiş gibi olur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Eğer Allah'a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar..."*[882] ve *"Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider."*[883] Ameli boşa çıkan ve geçersiz olan bir kimsenin hükmünün ve tesirinin sakıt olduğunu, şekil ve suretinin baki kalmadığını her müslüman zorunlu olarak bilir.

[1550] Aynı şekilde, "Sadece diliyle yüce Allah'ı ve Elçisini (s.a.) ikrar eden ve lisanıyla yaptığı bu ikrarı kalbiyle inkâr eden bir kimsenin bu ikrarı küfürdür ve o, bununla kâfir olmuştur." da demeyiz. Fakat bunu inkâr ettiğinde kalbiyle onu inkâr etmesi sebebiyle kâfir olmuştur. Ve onun bu şekildeki inkârı küfürdür. Onun lisanıyla bütün bunları ikrar etmesi, ne iman ne küfür ne itaat ne de isyandır; açıkladığımız üzere amellerini yok eden boş bir sözdür. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır. Böylece bu fâsid belirsizlik ortadan kalkmış oldu.

[1551] Onlardan biri: "İmanın parçası iman değil midir? Küfrün parçası da küfür değil midir? diye sorup; bununla "kalp ile iman, dil ile ikrar ve uzuvlarla amel etmek iman olursa onların biri tek başına bulunduğunda da iman olur" diyerek bizi ilzam etmek veya "imanın kısımları iman değildir" dememizi isteyerek gerçeği saptırmak isterse;

[1552] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bizim cevabımız, -yüce Allah'ın tevfîkiyle- şöyledir: Biz, imanın bir kısmının asla iman olmadığını söyler ve bunu açıklarız. Bilakis iman, bazı şeylerin terkibidir. Bunlar birleştiğinde iman meydana gelir. Tıpkı alaca gibi; tek başına siyah alaca değildir, yine tek başına beyaz da alaca değildir. Bu ikisi belli bir şekil üzere birleştikleri zaman alaca meydana gelir. Kapı da böyledir; tek başına ahşap kapı değildir, yine tek başına çiviler de kapı değillerdir. Ahşap ve çiviler belli bir şekilde bir araya geldiğinde kapı diye isimlendirilirler.

وبه صار كافرًا وبه أباح الله تعالى دمه، أو أخذ الجزية منه بإجماعكم معنا، وإجماع جميع أهل الإسلام. وكان تصديقه بقلبه فقط بكل ذلك لغوًا محبطًا كأنه لم يكن ليس إيمانًا ولا كفرًا، ولا طاعة ولا معصية قال تعالى: ﴿لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ﴾ وقال تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ﴾ وبالضرورة يدري كل مسلم أن من حبط عمله وبطل فقد سقط حكمه وتأثيره، ولم يبق له رسم.

[١٥٥٠] وكذلك لم نقل إن من أقر بلسانه وجحد بالله تعالى وبرسوله صلى الله عليه وسلم، وجحد بقلبه أن إقراره بذلك بلسانه كفر، ولا أنه كان به كافرًا لكنه كان كافرًا بجحده بقلبه لما جحد من ذلك، وجحده لذلك هو الكفر، وكان إقراره بكل ذلك بلسانه لغوًا محبطًا كما ذكرنا، لا إيمانًا ولا كفرًا ولا طاعة ولا معصية وبالله تعالى التوفيق، فقط هذا الإيهام الفاسد.

[١٥٥١] فإن قال قائل منهم: أليس بعض الإيمان إيمانًا، وبعض الكفر كفرًا، وأراد أن يلزمنا من هذا أن العقد بالقلب، والإقرار باللسان، والعمل بالجوارح إذا كان ذلك إيمانًا فإبعاضه إذا انفردت إيمان. أو أن نقول إن إبعاض الإيمان ليست إيمانًا فيموه بهذا.

[١٥٥٢] **قال أبو محمد**: فجوابنا وبالله تعالى التوفيق إننا نقول ونصرح إنه ليس بعض الإيمان إيمانًا أصلًا، بل الإيمان متركب من أشياء إذا اجتمعت صارت إيمان كالبلق ليس السواد وحده بلقًا، ولا البياض وحده بلقًا، فإذا اجتمعا صارا بلقًا. وكالباب ليس الخشب وحده بابًا، ولا المسامير وحدها بابًا، فإذا اجتمعا على شكل سمي حينئذ بابًا

Namaz da böyledir; sadece kıyam (ayakta durmak) namaz değildir. Sadece- rükû, sadece oturma, sadece kıraat, sadece zikir ve sadece kıbleye yönelmek asla namaz değildir. Bunların tamamı bir araya geldiğinde işte bu bütünlük namaz diye isimlendirilir. Farz ve nafile oruç da böyledir; gündüzün her saati tek başına oruç değildir. Günün tamamı oruçlu olunca bu oruç diye isimlendirilir. Bazen kişi, oruçlu olduğu bir günde yemek, içmek ve cinsi birlikteliği unutarak yapabilir. Bu durum kişinin orucunun sahîh olmasına engel değildir.

[1553] Daha önce ifade ettiğimiz gibi isimlendirme sadece Allah'a aittir, ondan başka birilerine değil. Bilakis imandan bir şey tek başına bulunduğunda küfür olabilir. Nitekim kalbiyle tasdik ederek "Allah'tan başka ilâh yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir." diyen bir kimse böyledir. İşte bu imandır. Şâyet o, "İlâh yoktur" derse ve kesin bir suskunlukla susarsa, hiç kimsenin tartışması olmaksızın küfre düşmüştür.

[1554] Sonra onlara sorar ve şöyle deriz: Bir kimse, iman olmaksızın orucunu tutsa ya da namaz kılsa bu ibadet midir? Onların görüşü "Hayır" şeklindedir.Böylece onlar, "İbadetlerin kısımlarıtek başına oldukları zaman sevap (taat) olmayıp bilakis günah (mâsiyet) olurlar. İbadetler birleşip bir bütün oldukları zaman taat ve sevap olurlar." görüşünden hareketle aklımızı karıştırmak ve bizi saptırmak istediler.

[1555] Ebû Muhammed şöyle dedi: Eğer onlar, "Sizin nazarınızda lisan ile konuşmak iman olduğuna göre, kişi ikrar ettikten sonra susmak suretiyle konuşmadığında onun suskunluğunun küfür olması gerekir. Böylece suskunluğu sebebiyle o kâfir olur." şeklinde derlerse, onlara şöyle cevap veririz: Şüphesiz bu durum, sizin anlayışınıza göre bizi ilzam eder. Peki, Muhammed b. Kerrâm'ın[884] taraftarları size sorar ve "Size göre kalbin inanması iman olduğuna göre, ister konuştuğu kimseyle birlikte konuşma anında, isterse düşünme durumunda yahut uykusunda inancı unuttuğunda ve onun zikrini hatırına getirmeyi unuttuğunda onun kâfir olması ve bu unutmanın da küfür olması gerekir." derlerse ne dersiniz? Onların cevabı, lisan ile ikrardan kaynaklanan sahîh görüşe hamledilir.

وكالصلاة فإن القيام وحده ليس صلاة، ولا الركوع وحده صلاة، ولا الجلوس وحده صلاة، ولا القراءة وحدها صلاة، ولا الذكر وحده صلاة، ولا استقبال القبلة وحده صلاة أصلًا، فإذا اجتمع كل ذلك سمى المجتمع حينئذ صلاة، وكذلك الصيام المفترض والمندوب إليه، ليس صيام كل ساعة من النهار على انفرادها ٥ صيامًا، فإذا اجتمع صيامها كلها يسمى صيامًا وقد يقع في اليوم الأكل والجماع والشراب سهوًا فلا يمنع ذلك من أن يكون صيامه صحيحًا.

[١٥٥٣] والتسمية لله عز وجل كما قدمنا، لا لأحد دونه بل من الإيمان شيء إذا إنفرد كان كفرًا، كمن قال مصدقًا بقلبه: لا إله إلا الله محمد رسول الله فهذا إيمان فلو أفرد لا إله وسكت وسكوت قطع كفر بلا خلاف من أحد.

١٠ [١٥٥٤] ثم نسألهم فنقول لهم: فإذا انفرد صيامه أو صلاته دون إيمان أهي طاعة؟ فمن قولهم لا، فقد صاروا فيما أرادوا أن يموهوا به علينا من أن إبعاض الطاعات إذا انفردت لم تكن طاعة بل كانت معصية، وإذا اجتمعت كانت طاعة.

[١٥٥٥] **قال أبو محمد**: فإن قالوا: إذا كان النطق باللسان عندكم إيمانًا فيجب ١٥ إذا عدم النطق بأن يسكت الإنسان بعد إقراره أن يكون سكوته كفرًا فيكون بسكوته كافرًا. قلنا: إن هذا يلزمنا عندكم فما تقولون إن سألكم أصحاب محمد بن كرام فقالوا لكم: إذا كان الاعتقاد بالقلب هو الإيمان عندكم فيجب إذا سها عن الاعتقاد وإحضاره ذكره أما في حال حديثه مع من يتحدث أو في حال فكره أو نومه أن يكون كافرًا، وأن يكون ذلك السهو كفرًا، فجوابهم أنه محمول على ٢٠ ما صح منه من الإقرار باللسان.

[1556] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, Cehmiyye ve Eş'ariyye fırkalarının "Allah'ın inkâr edilmesi ve ona kötü söz söylenmesi ve Hz. Peygamberin (s.a.) inkâr edilmesi -bunların tamamı lisan ile olduğuna göre-bunlar küfür değildir. Fakat bu durum kalpteki küfre delildir." şeklindeki görüşleri konusunda şöyle deriz: Söyleyin bakalım! Zikrettiğiniz bu delile kesin olarak inanıyor, yakînî bir şekilde tespit ediyor ve mezkûr kişinin kalbinde rubûbiyete ve nübüvvete yönelik bir inkâr olduğu hususunda şüpheden uzak kalıyor musunuz? Yoksa o, şüphenin dâhil olduğu ve mezkûr kişinin kalbinde küfrün olmamasının da mümkün olduğu bir delil midir? Bunlardan birinin olması kaçınılmazdır.

[1557] Eğer onlar, "Bu, bizim kesin olarak inanmadığımız ve yakînî bir şekilde tespit etmediğimiz bir delildir." derlerse, onlara şöyle deriz: Bu durumda size ne oluyor ki zan ile delil getiriyorsunuz? Öyle ki yüce Allah bu konuda, *"(Halbuki onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur.) Onlar sadece zanna uyuyorlar. Şüphesiz zan, hakikat namına hiçbir şey ifade etmez."*[885] şeklinde buyurmuştur.

[1558] Bundan daha garip olanı ise, size akseden şeyler sebebiyle burada hasmınızı kötülemenizdir. Çünkü sizler, "Küfrün ilan edilmesi, kalpteki küfrün delilidir." diyorsunuz. Çünkü Allah Teâlâ, onları kâfirler olarak isimlendirmiştir, dolayısıyla yüce Allah'ın şahadetini reddetmemiz mümkün değildir. Böylece bu bela size geri döner. Çünkü sizler, bu durumun, Allah'ın şahitliği olduğuna kesin olarak inandınız. Sonra da O'nun şahitliğini tasdik etmediniz ve ona inanmadınız. Bilakis bu konuda şüpheye düştünüz. İşte bu, hiçbir gizlilik olmaksızın Allah'ı yalanlamaktır.

[1559] Bize gelince, yüce Allah'ın buna şahit olduğunu söylemekten veya buna inanmaktan Allah'a sığınırız. Bilakis küfrünü ilan eden bir kimsenin kalbinde inkâr olduğuna yüce Allah'ın şahit olduğunu iddia eden bir kimse, şanı yüce Allah'a karşı yalan söylemiş ve ona iftira etmiştir. Bilakis bu, bununla dostlarını dalâlete sürükleyen şeytanın şahitliğidir. Halbuki yüce Allah ancak bunun zıddına, onların gerçeği bildikleri halde gizlediklerine ve onların, yüce Allah'ın hak olduğunu, Muhammed'in de (s.a.) onun gerçek elçisi olduğunu bildikleri halde dilleriyle bunun hilafını söylediklerine şahitlik etmiştir. Şanı yüce Allah onları ancak, -İblis, Ehl-i kitap ve diğerlerine yaptığı gibi- dilleri ve fiilleriyle ortaya koydukları şeyler sebebiyle "kâfirler" diye isimlendirmiştir.

[١٥٥٦] **قال أبو محمد**: ونقول للجهمية والأشعرية في قولهم::: إن جحد الله تعالى وشتمه وجحد الرسول صلى الله عليه وسلم إذا كان كل ذلك باللسان فإنه ليس كفرًا لكنه دليل على أن في القلب كفرًا. أخبرونا عن هذا الدليل الذي ذكرتم أتقطعون به فتثبتونه يقينًا ولا تشكون في أن في قلبه جحدًا للربوبية، وللنبوة أم هو دليل يجوز ويدخله الشك، ويمكن ألا يكون في قلبه كفر؟ ولا بد من أحدهما.

[١٥٥٧] فإن قالوا: إنه دليل لا نقطع به قطعًا، ولا نثبته يقينًا. قلنا لهم: فما بالكم تحتجون بالظن، الذي قال تعالى فيه: ﴿إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا﴾

[١٥٥٨] وأعجب من هذا أنكم تشنعون على خصومكم في هذا المكان بما ينعكس عليكم إذ تقولون: إنكم إنما قلتم إن إعلان الكفر دليل على أن في القلب كفرًا، لأن الله تعالى سماهم كفارًا، فلا يمكننا رد شهادة الله تعالى، فعاد هذا البلاء عليكم لأنكم قطعتم أنها شهادة الله عز وجل، ثم لم تصدقوا شهادته. ولا قطعتم بها بل شككتم فيها. وهذا تكذيب من لاخفاء فيه.

[١٥٥٩] وأما نحن فمعاذ الله من أن نقول أو نعتقد أن الله تعالى شهد بهذا قط بل من أدعى أن الله شهد بأن من أعلن الكفر فإنه جاحد بقلبه، فقد كذب على الله عز وجل، وافترى عليه، بل هذه شهادة الشيطان التي أضل بها أولياءه، وما شهد الله تعالى إلا بضد هذا، وبأنهم يعرفون الحق، ويكتمونه، ويعرفون أن الله تعالى حق، وأن محمدًا رسول الله صلى الله عليه وسلم حقًا، ويظهرون بألسنتهم خلاف ذلك، وما سماهم الله عز وجل قط كفارًا إلا بما ظهر منهم بألسنتهم، وأفعالهم كما فعل بإبليس وأهل الكتاب، وغيرهم.

[1560] Eğer onlar, "Bilakis bizler bu delili kesin olarak kabul ederiz ve buna inanırız. Şeriatta kendisine küfür isminin kullanılmasını gerekli kılan şeyleri ilan eden herkesin kalbiyle inkârcı olduğunu da kesin olarak kabul ederiz." derlerse, onlara şöyle deriz: -Tevfîk Allah'ın yardımıyladır- Bu, çeşitli açılardan yanlıştır.

[1561] ***İlki;*** bu delili olmayan bir iddiadır.

[1562] ***İkincisi;*** bu, yüce Allah'tan başkasının bilemeyeceği ve Allah'ın başkalarına gizlediği gayb bilgisidir. Nitekim Allah Resulü (s.a.) *"Ben, insanların kalplerini ikiye yarmak için gönderilmedim."* diye buyurmuştur. Böylece bunu iddia eden bir kimse gaybı bildiğini de iddia edendir. Gaybı bildiğini iddia eden ise yalancıdır.

[1563] ***Üçüncüsü;*** Kur'ân ve Sünnetteki metinler, -daha önce açıkladığımız gibi- bunun zıddını bildirecek şekilde gelmiştir.

[1564] ***Dördüncüsü;*** Şâyet durum sizin dediğiniz gibi olsa idi, bu durumda niçin imanı sadece kalbin inanmasıyla sınırlandırdınız ve dilin ikrar etmesini dikkate almadınız? Halbuki bu ikisi size göre birbiriyle irtibatlıdır ve bunların ayrılması söz konusu değildir. Bu, "kalbiyle iman eden bir kimsenin (diliyle) küfrü ilan etmesi onu kâfir yapmaz" görüşünüzü de geçersiz kılar. Nitekim siz batınında iman olan bir kimsenin küfrü açıklamasına cevaz vermiştiniz. Böylece onların mezhebinin tenakuzu ve yanlışlığının azameti ortaya çıkmıştır.

[1565] ***Beşincisi;*** dil ile küfrün ilan edilmesi kalpteki inkâra delil olduğuna göre, onların, dil ile imanın ilan edilmesinin de kalpteki imanın ve tasdikin kesin ve kat'i olduğuna delil olmasını kabul etmeleri gerekir. Çünkü yüce Allah şunları "kâfirler" diye isimlendirdiği gibi, bunları da "müminler" diye isimlendirmiştir. Bu iki şahitlik arasında bir fark yoktur.

[1566] Eğer onlar, "Yüce Allah, imanı açıklayan ancak küfrü ve inkârı içlerinde gizleyen münafıklardan haber vermiştir." derlerse, onlara şöyle denilir: Aynı şekilde yüce Allah İblis'in, Ehl-i kitabın ve peygamberliği inkâr edenlerin -yüce Allah'ın ve elçisinin hak olduğuna inandıkları ve Hz. Peygamberi kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanıdıkları halde- küfrü ilan ettiklerini ve tasdiki gizlediklerini bizlere bildirmiş ve haber vermiştir. Bunların arasında bir fark yoktur.

[١٥٦٠] وإن قالوا: بل يثبت بهذا الدليل ونقطع به، ونوقن أن كل من أعلن بما يوجب إطلاق اسم الكفر عليه في الشريعة فإنه جاحد بقلبه. قلنا لهم: وبالله تعالى التوفيق. هذا باطل من وجوه.

[١٥٦١] أولها: أنه دعوى بلا برهان.

٥ [١٥٦٢] وثانيها: أنه علم غيب لا يعلمه إلا الله عز وجل والذي يضمره. وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إني لم أبعث لأشق عن قلوب الناس. فمدعى هذا معدع علم غيب، ومدعي علم الغيب كاذب.

[١٥٦٣] وثالثها: أن القرآن والسنن كما ذكرنا قد جاءت النصوص فيهما بخلاف هذا كما تلونا قبل.

١٠ [١٥٦٤] ورابعها: إن كان الأمر كما تقولون فمن أين اقتصرتم بالإيمان على عقد القلب فقط، ولم تراعوا إقرار اللسان؟ وكلاهما عندكم مرتبط بالآخر لا يمكن انفرادهما وهذا يبطل قولكم أنه إذا اعتقد الإيمان بقلبه لم يكن كافرًا بإعلانه الكفر فجوزتم أن يكون يعلن الكفر من يبطن الإيمان فظهر تناقض مذهبهم وعظيم فساده.

١٥ [١٥٦٥] وخامسها: أنه كان يلزمهم أذا كان إعلان الكفر باللسان دليلًا على الجحد بالقلب، والكفر به ولا بد، فإن إعلان الإيمان باللسان يجب أيضًا أن يكون دليلًا قاطعًا باتًا ولا بد على أن في القلب إيمانًا وتصديقًا لا شك فيه لأن الله تعالى سمى هؤلاء مؤمنين كما سمى أؤلئك كفارًا، ولا فرق بين الشهادتين.

[١٥٦٦] فإن قالوا: إن الله تعالى قد أخبر عن المنافقين المعلنين بالإيمان

٢٠ المبطنين للكفر والجحد قيل لهم، وكذلك أعلمنا الله تعالى وأخبرنا أن إبليس وأهل الكتاب والكفار بالنبوة أنهم يعلنون الكفر، ويبطنون التصديق ويؤمنون بأن الله تعالى حق وأن رسوله حق، يعرفونه كما يعرفون أبنائهم ولا فرق،

Bunların hakkında bâtıl ve yalandan hareketle çarpıttığınız şeylerin tamamını, Kerramiyye münafıklar hakkında benzer bir şekilde mümkün görmüş ve şöyle demişlerdir: Onlar, küfrü içlerinde gizlemekle asla kâfir diye isimlendirilmediler.Fakat Allah'ın "onlar önce iman ettiler sonra da küfre düştüler" diye onları isimlendirmesinden dolayı kâfir oldular. Biz, yüce Allah'ın bu şekildeki şahitliği sebebiyle onların küfrü ve inkârı konuştuklarını biliriz. Nitekim yüce Allah'ın kâfirlerin nefislerinde olanlar hakkında şahitlik ettiğini iddia etmeniz de böyledir. Bunların arasında bir fark yoktur.

[1567] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu iki gruptan gelen her iki şahitlik de şanı yüce Allah'a karşı yalan söylemektir. Yüce Allah iblis ve ehl-i kitabın küfrüne ancak Âdem (a.s.) ve Hz. Peygamber'i (s.a.) hafife almak suretiyle ortaya koydukları sözleri sebebiyle şahitlik etmiştir. Allah Teâlâ münafıkların küfrüne de sadece içlerinde gizledikleri küfür sebebiyle şahitlik etmiştir. Buna gelince, sözün vaz edildiği yerden kaydırılmasıve büyük bir iftiradır. İnayetin kesilmesinden Allah'a sığınırız.

[1568] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların görüşünü dikkate aldılar. Onlar şöyle demişti: Bunun benzeri, Hz. Peygamberin (s.a.) "Bugün bu eve ancak kâfir olan girecektir. Ya da bugün bu eve her kim girerse o kâfirdir." demesi gibidir. Onlar, "Söz konusu eve girmek kişinin küfre inandığına delildir, yoksa eve girmek küfür değildir" demişlerdir.

[1569] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, "söz konusu günde bu eve girmenin kesin ve mutlak anlamda küfür olması"yla alakalı bir yalandır ve zayıf bir çarpıtmadır. Söz konusu eve girenin Allah'ı ve Elçisini (s.a.) tasdik eden bir kimse olması mümkündür, ancak şu kadar var ki onun bu tasdiki bu eve girişiyle yok olmuştur.: Bunun delili şudur: Bugün bu eve girmenin Aişe'ye, Ebû Bekr'e, Ali'ye (r.a.), Peygamber'in (s.a.) hanımlarından herhangi birisine ve ashabından herhangi bir kimseye -Allah hepsinden razı olsun- helal olmadığı noktasında İslâm ümmetinde hiçbir ihtilaf yoktur. Oysa yüce Allah, onların kalplerindekini bildiğini ve üzerlerine sekînet indirdiğini açıklamıştı. Bu, bu şekilde olduğuna göre, onların -Allah onlardan razı olsun- bu eve girmiş olmaları durumunda sırf oraya girmeleri sebebiyle- kâfir olmaları ve imanlarının yok olması zorunlu olarak gerekli olurdu.

وكل ما موهتم به من الباطل والكذب في هؤلاء أمكن للمرامية مثله سواء بسواء في المنافقين وقالوا لم يكفروا قط بإبطانهم الكفر لكن لما سماهم الله بأنهم آمنوا ثم كفروا علمنا أنهم نطقوا بعد ذلك بالكفر والجحد بشهادة الله تعالى بذلك كما أدعيتم أنتم شهادته تعالى على ما في نفوس الكفار ولا فرق.

٥ [١٥٦٧] **قال أبو محمد**: وكلتا الشهادتين من هاتين الطائفتين كذب على الله عز وجل تعالى، وما شهد الله عز وجل قط على إبليس وأولى الكتاب بالكفر إلا بما أعلنوه من الاستخفاف بالنبوة، وبآدم وبالنبي صلى الله عليه وسلم فقط، ولا شهد تعالى قط على المنافقين بالكفر إلا بما بطنوه من الكفر فقط، وأما هذا فتحريف للكلم عن مواضعه، وأفك مفتري ونعوذ بالله من الخذلان.

١٠ [١٥٦٨] **قال أبو محمد**: ونظروا قولهم: قالوا، مثل هذا أن نقول رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يدخل هذه الدار اليوم إلا كافر، أو يقول: كل من دخل هذه الدار اليوم فهو كافر، قالوا: فدخول تلك الدار دليل على أنه يعتقد الكفر، لا أن دخول الدار كفر.

[١٥٦٩] **قال أبو محمد**: وهذا كذب وتمويه ضعيف بأن دخول تلك الدار في ١٥ ذلك اليوم كفر محض مجرد وقد يمكن أن يكون الداخل فيها مصدقًا بالله تعالى وبرسوله صلى الله عليه وسلم إلا أن تصديقه ذلك قد حبط بدخوله الدار، برهان ذلك أنه لا يختلف اثنان من أهل الإسلام في أن دخول تلك الدار لا يحل ألبتة لعائشة، ولا لأبي بكر، ولا لعلي، ولا لأحد من أزواج النبي صلى الله عليه وسلم ولا لأحد من أصحابه رضي الله عنهم كما أن الله تعالى قد نص على أنه علم ما ٢٠ في قلوبهم، وأنزل السكينة عليهم، وإذ ذلك كذلك فقد وجب ضرورة أن هؤلاء رضي الله عنهم لو دخلوا تلك الدار لكانوا كفارًا بلا شك بنفس دخولهم فيها، ولحبط إيمانهم.

[1570] Eğer onlar, "Bunlar, söz konusu eve girse idiler, kâfir olmazlardı." derlerse, asıl onlar kâfir olurlar. Çünkü onlar, bu sözle, Hz. Peygamberin "Oraya ancak kâfir olan girer" şeklindeki sözünün yalan olduğuna inanmış olurlar. Onlardan bazıları, bu konuda Hıristiyan el-Ahtal'ın[886] (Allah ona lanet etsin) aşağıdaki şiirini delil getirdiler:

"Muhakkak ki söz, kalptedir. Ve dil ancak kalbe delil kılınmıştır."

[1571] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu şekilde delil getirmeye biz şöyle diyerek cevap veririz: Bu beyti söyleyen mel'undur mel'un; ve bu hıristiyan'ın sözünü şanı yüce Allah'ın dini konusunda delil gösteren de mel'undur mel'un.Bu şiirin, -kâfirdahi olsa- bir Arap'ın bu konuda delil getirdiği lügat açısından bir anlamı yoktur. Şüphesiz o, aklî bir hükümdür. Dolayısıyla akıl ve duyular bu şiiri yalanlamaktadır. Şer'i hüküme gelince, şüphesiz şanı yüce Allah bu lanetli Hıristiyan'dan daha doğru söz söylemiştir. Zira yüce Allah şöyle buyurur: *"Ağızlarıyla kalplerinde olmayanı söylüyorlardı..."*[887] Böylece şanı yüce Allah, Ahtal'ın (Allah ona lanet etsin) "Muhakkak ki söz, kalptedir. Ve dil kalbe delildir" şeklindeki sözünün zıddına, insanlardan kalplerinde olmayanı dilleriyle söyleyen kimselerin olduğunu haber vermiştir. Bize gelince, yüce Allah'ı tasdik ederiz ve Ahtal'ı tekzip ederiz. Ahtal'ı Allah'ın dini konusunda delil gösteren kimselere de Allah lanet etsin. Allah bize yeter, o ne güzel vekildir.

[1572] Eğer onlar, yüce Allah'ın *"... Sen onları, konuşma tarzlarından da tanırsın."*[888] şeklinde buyurduğunu söylerlerse, onlara şöyle deriz: Şâyet yüce Allah onları Hz. Peygambere bildirmese ve konuşma tarzlarını ona göstermese idi, elbette konuşma tarzları onların aleyhine bir delil olmazdı. Yüce Allah bunu herkese yönelik değil sadece onlar için kullanmıştır. Bilakis yüce Allah başkalarına yönelik olarak bunun zıddını açıklamıştır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Çevrenizdeki bedevîlerden birtakım münafıklar vardır. Medine halkından da münafıklıkta direnenler var ki sen onları bilmezsin. Biz onları biliriz..."*[889]

[١٥٧٠] فإن قالوا فإن قالوا لو دخلها هؤلاء لم يكفروا كانوا هم قد كفروا لأنهم بهذا القول قاطعون بأن كلامه صلى الله عليه وسلم كذب في قوله: لا يدخلها إلا كافرًا، واحتج بعضهم في هذا المكان بقول الأخطل النصراني لعنه الله إذ يقول:

٥ إِنَّ الْكَلَامَ لَفِي الْفُؤَادِ وَإِنَّمَا جُعِلَ اللِّسَانُ عَلَى الْفُؤَادِ دَلِيلَا

[١٥٧١] **قال أبو محمد**: فجوابنا على هذا الاحتجاج أن نقول ملعون، ملعون قائل هذا البيت، وملعون، ملعون من جعل قول هذا النصراني حجة في دين الله عز وجل، وليس هذا من باب اللغة التي يحتج فيها بالعربي، وإن كان كافرًا، وإنما هي قضية عقلية فالعقل والحس يكذب بأن هذا البيت، وقضية شرعية فالله

١٠ عز وجل أصدق من النصراني اللعين إذ يقول عز وجل: ﴿يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِم مَّا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ﴾ فقد أخبر عز وجل بأن من الناس من يقول بلسانه ما ليس في فؤاده بخلاف قول الأخطل لعنه الله أن الكلام لفي الفؤاد، واللسان دليل على الفؤاد، فأما نحن فنصدق الله عز وجل ونكذب الأخطل، ولعن الله من يجعل الأخطل حجة في دينه، الله وحسبنا الله ونعم الوكيل.

١٥ [١٥٧٢] فإن قالوا: إن الله عز وجل قال: { وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ﴾ قلنا: لولا أن الله عز وجل عرفه بهم ودله عليهم بلحن القول ما كان لحن قولهم دليلًا عليهم ولم يطلق الله تعالى على هذا على كل أحد بل على أولئك خاصة، بل قد نص تعالى على آخرين بخلاف ذلك إذ يقول: ﴿وَمِمَّنْ حَوْلَكُم مِّنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ﴾

[1573] Böylece Medine ahalisinden olan bu kimseler nifakta direnen münafıklar olup Allah Resulü (s.a.) konuşma tarzlarından onları tanımamaktadır. Şâyet insanlar, yüce Allah'ın kelâmının bir kısmını diğer bir kısmına tercih edip terk etmemiş olsalardı ve onun muktezasına göre Allah'ın kelâmının tamamını almış olsalardı, elbette hidayete ulaşırlardı. Fakat sadece Allah'ın hidayete ulaştırdığı kimse doğru yola ulaşmıştır. Allah'ın saptırdığı kimsenin ise ne bir dostu ne de bir yol göstericisi vardır.

[1574] Yüce Allah, *"Kendileri için hidayet yolu belli olduktan sonra gerisingeri dönenleri, şeytan aldatıp peşinden sürüklemiş ve kendilerini boş ümitlere düşürmüştür. Bu, münafıkların, Allah'ın indirdiğini beğenmeyen kimselere, "Bazı işlerde size itaat edeceğiz" demelerindendir. Allah, onların gizlice konuşmalarını bilir. Melekler, onların yüzlerine ve sırtlarına vurarak canlarını alırken hâlleri nasıl olacak? Bu, Allah'ı gazaplandıran şeylere uydukları ve O'nun hoşnut olduğu şeyleri beğenmedikleri içindir. Allah da onların amellerini boşa çıkarmıştır."*[890]

[1575] Böylece yüce Allah, hakkı bilmelerinden ve henüz söylemedikleri bir şeyi kâfirlere söylemek suretiyle hidayetin kendileri için açıkça ortaya çıkmasından sonra, onları dinden dönen kâfirler olarak belirtmiş ve onların sırlarını bildiğini bize haber vermiştir. Bunun inkâr ya da tasdik olduğunu söylememiştir. Bilakis onların sırrında tasdik bulunduğu kesinleşmiştir. Çünkü hidayet onlar için açıkça ortaya çıkmıştı. Bir husus bir kimse için açıkça ortaya çıkınca bu kimsenin bunu kalbiyle inkâr etmesi asla mümkün değildir. Onların Allah'ı gazaplandıran şeylere uymaları ve O'nun hoşnut olduğu şeyleri beğenmemeleri sebebiyle Allah da onların amellerini boşa çıkardığını bizlere haber vermiş ve şöyle buyurmuştur: *"Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider."*[891]

[١٥٧٣] فهؤلاء من أهل المدينة منافقون مردوا على النفاق لم يعلمهم قط رسول الله صلى الله عليه وسلم بلحن قولهم، ولو أن الناس لم يضربوا قط كلام ربهم تعالى بعضه ببعض وأخذوه كله على مقتضاه لاهتدوا لكن: من يهده الله فهو المهتد ومن يضلل فلن تجد له وليا مرشدا.

٥ [١٥٧٤] وقد قال عز وجل: ﴿إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِم مِّن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى ۙ الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَىٰ لَهُمْ ۞ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ ۞ فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ ۞ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ اتَّبَعُوا مَا أَسْخَطَ اللَّهَ وَكَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ﴾

١٠ [١٥٧٥] فجعلهم تعالى مرتدين كفرًا بعد علمهم الحق، وبعد أن تبين لهم الهدى بقوله للكفار ما قالوا فقط، وأخبرنا تعالى أنه يعرف أسرارهم، ولم يقل تعالى أنها جحد أو تصديق، بل قد صح أن في سرهم التصديق، لأن الهدى قد تبين لهم، ومن تبين له شيء فلا يمكن ألبتة أن يجحده بقلبه أصلًا، وأخبرنا تعالى أنه قد أحبط أعمالهم باتباعهم ما أسخطه وكراهيتهم رضوانه، وقال تعالى:

١٥ ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ﴾

[1576] Bu, asla bir inkâr söz konusu olmasa da, seslerini, Peygamberin (a.s) sesinin üstüne yükseltmeleri sebebiyle müminlerin amellerinin boşa gideceği ve imanlarının toptan hükümsüz olacağına yönelik müminlere bir hitap ve açık bir âyettir. Şâyet onlarda bir inkâr meydana gelmiş olsa idi, elbette bunun farkına varırlardı. Oysa Yüce Allah, bu durumun onlar farkına varmadan meydana geleceğini bizlere haber vermiştir. Böylece ortaya çıkmıştır ki: bedene ait amellerden bazısı fâilinin imanını toptan iptal eden bir küfürdür; bazısı ise küfür değildir fakat bunların tamamı yüce Allah'ın onlarla alakalı hükmüne göredir. Daha fazlası değil.

[1577] Ebû Muhammed şöyle dedi: Birisi, "Sizler tasdik konusunda üstünlüğün olmadığını nereden çıkarıyorsunuz? Nitekim biz, bir yeşilin diğer bir yeşilden, yine bir şecaatin diğerinden daha güçlü ve daha üstün olduğunu görüyoruz. Özellikle şecaat ve tasdik, nefsin sıfatlarından iki keyfiyettir." derse, -Allah'ın tevfik ve yardımıyla- şöyle cevap verilir:

[1578] Bunların tamamı, daha güçlü ya da daha zayıf keyfiyetler olmaları bakımından dile getirilen hususlardır. Şüphesiz ki bu keyfiyetler, başka bir keyfiyetin kendisine dahil olmasıyla birlikte yeni bir mizacı/ terkibi de kabul eder. Bu da, ancak iki zıttan her birine karışmış olan vasıtalarla veya iki zıddın birbirine karışmasının mümkün olduğu şeylerde olabilir. Nitekim yeşil ile beyaz arasında bu ikisine işlemiş/karışmış kırmızı ve sarıdan oluşan vasıtalar (ara tonlar) görürüz. İşte bu karışım güçlü ve zayıfın ortaya çıkmasına sebep olur. Nitekim sıhhat, uzvun mizacının uygun olmasıdır. Bu uyuma herhangi bir fazlalık karıştığında hastalık, şiddet ve zâfiyet noktasında kendisine karışan miktara göre ortaya çıkar.

[1579] Şecaat ise, muaraza anında karşılaşmada azimli ve cesaretli olmanın nefse kolay gelmesidir. İki kişi kararlı olup onların azmi ve cesareti eşit olduğunda, onlar şecaat noktasında eşittirler. Onlardan biri, diğerinin kararlılığından daha fazla bir cesaret gösterirse ondan daha şecaatli olmuş olur, diğerinin sebat ve cesaretine ise korkaklık bulaşmış olur.

[١٥٧٦] فهذا نص جلي وخطاب للمؤمنين بأن إيمانهم يبطل جملة وأعمالهم تحبط برفع أصواتهم فوق صوت النبي صلى الله عليه وسلم دون جحد كان منهم أصلًا ولو كان منهم جحد لشعروا به، والله تعالى أخبرنا بأن ذلك يكون وهم لا يشعرون فصح أن من أعمال الجسد ما يكون كفرًا مبطلًا لإيمان فاعله جملة، ومنه ما لا يكون كفرًا لكن على ما حكم الله تعالى به في كل ذلك ولا مزيد.

[١٥٧٧] **قال أبو محمد**: فإن قال قائل من أين قلتم إن التصديق لا يتفاضل ونحن نجد خضرة أشد من خضرة، وشجاعة أشد من شجاعة، لا سيما والشجاعة والتصديق كيفيات من صفات النفس معًا، فالجواب وبالله تعالى التوفيق:

[١٥٧٨] أن كل ما قيل من الكيفيات الأشد والأضعف فإنما يقبلها بمزاج يدخله من كيفية أخرى، ولا يكون ذلك إلا فيما بينه وبين ضده منها وسائط قد تمازج كل واحد من الضدين أو فيما جاز امتزاج الضدين فيه، كما نجد بين الخضرة والبياض وسائط من حمرة وصفرة تمازجهما فتولد حينئذ بالممازجة الشدة والضعف وكالصحة التي هي اعتدال مزاج العضو، فإذا مازج ذلك الاعتدال فضل ما كان مرضه بحسب ما مازجه في الشدة والضعف.

[١٥٧٩] والشجاعة، إنما هي استسهال النفس للثبات والإقدام عند المعارضة في اللقاء، فإذا ثبت الاثنان فإثباتًا واحدًا، وأقدامًا إقدامًا مستويًا فهما في الشجاعة سواء، وإذا ثبت أحدهما أو أقدم فوق ثبات الآخر وإقدامه كان أشجع منه، وكان الآخر قد مازج ثباته أو إقدامه جبن.

[1580] Karışımı asla kabul etmeyen keyfiyetlerden olanlara gelince, bunlarda üstünlüğün olmasının imkânı yoktur. Bunların tamamı, yüce Allah'ın onlardan yarattığı şeylere göredir, daha fazla değil. Renkler böyledir; bir rengin başka bir renge daha fazla dâhil olması söz konusu değildir. Nitekim doğruluk, başka bir şeye karışsa idi, elbette o vakit yalan olurdu. Yine tasdike kendisi dışındaki bir şey karışsa idi o vakit şüphe olur ve toptan tasdik bâtıl olurdu. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[1581] Biz, imanın sadece tasdik olmadığını, bilakis tasdikle birlikte pek çok şeyin olduğunu söylemiştik. Üstünlük bu şeylerin çokluğuna, azlığına ve onların ortaya çıkmasının keyfiyetine dâhildir. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[1582] Allah Resulü (s.a.) de bu şekilde buyurmuştur: "Kalbinde bir arpa ağırlığınca iman bulunan kimse cehennemden çıkar. Sonra kalbinde bir buğday tanesi ağırlığınca iman bulunan kimse cehennemden çıkar. Daha sonra kalbinde bir zerre ağırlığınca iman bulunan kimse cehennemden çıkar." Hz. Peygamber, "bundan daha azına daha azına.." şeklinde devam etmiştir. Şüphesiz ki Allah Elçisi (s.a.), bununla, İslâm'ı kalbiyle tasdik ve diliyle ikrar ettikten sonra, hayır olan bir şeyi yapmaya yönelen ya da yapamadığı halde ona niyet eden kimseyi murat etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, daha önce zikredilen hadisinde; "Her kim kalbinde şu kadar iman olduğu halde "Allah'tan başka ilâh yoktur" derse..." şeklinde buyurmuştur:

[1583] Ebû Muhammed şöyle dedi: Amelin iman olduğuna dair âyetlerden biri yüce Allah'ın *"Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar."*[892] meâlindeki sözüdür. Böylece yüce Allah, tevile ihtimali bulunmayan apaçık bir beyanda bulunmuş ve aralarında çıkan çekişmeli işlerde Allah Resulünü (s.a.) hakem yapıp, sonra da verdiği hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmayacağına dair kendi zatına yemin etmiştir. Bunların tamamı dil ve uzuvlarla ameldir; şüphesiz tasdik değildir ve kalple teslim olmak da tasdikin dışındadır. Bu kadarı, düşünen bir kimse için yeterlidir.

[١٥٨٠] وأما ما كان من الكيفيات لا يقبل المزاج أصلًا فلا سبيل إلى وجود التفاضل فيه، وكان ذلك على حسب ما خلقه الله عز وجل من كل ذلك ولا مزيد، كاللون فإنه لا سبيل إلى أن يكون لون أشد دخولًا في أنه لون من لون آخر إذ لو مازج الصدق غيره لصار كذبًا في الوقت، ولو مازج التصديق شيئ غيره لصار ٥ شكًا في الوقت، وبطل التصديق جملة، وبالله تعالى التوفيق.

[١٥٨١] والإيمان قد قلنا إنه ليس هو التصديق وحده بل أشياء مع التصديق كثيرة فإنما دخل التفاضل في كثرة تلك الأشياء وقلتها، وفي كيفية إيرادها وبالله تعالى التوفيق.

[١٥٨٢] وهكذا قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إنه يخرج من النار من ١٠ في قلبه مثقال شعيرة من إيمان ثم من في قلبه مثقال برة من إيمان ثم من في قلبه مثقال ذرة من إيمان إلى أدنى أدنى من ذلك. إنما أراد عليه السلام من قصد إلى عمل شيء من الخير أو هم به ولم يعمله بعد أن يكون مصدقًا بقلبه بالإسلام مقرًا بلسانه كما في الحديث المذكور: من قال لا إله إلا الله وفي قلبه مثقال كذا.

١٥ [١٥٨٣] **قال أبو محمد**: ومن النصوص على أن الأعمال إيمان قول الله تعالى: ﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ فنص تعالى نصًا جليًا لا يحتمل تأويلًا وأقسم تعالى بنفسه أنه لا يؤمن أحد إلا من حكم رسول الله صلى الله عليه وسلم فيما شجر بينه وبين غيره، ثم يسلم لما حكم به عليه السلام ولا يجد في ٢٠ نفسه حرجًا مما قضى، وهذه كلها أعمال باللسان وبالجوارح غير التصديق بلا شك وتسليم أيضا بالقلب غير التصديق وفي هذه كفاية لمن عقل.

[1584] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların "Namaz, oruç ve zekat iman değildir. Fakat bunlar imanın kanunlarıdır (şeriat)." şeklindeki görüşleri şaşılacak şeylerdendir.

[1585] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, yüce Allah'ın, Elçisinin (s.a.) ve sahabeden hiçbir kimsenin izin vermeyeceği bir isimlendirmedir. Bilakis İslâm, kanunlar (şeriat) olan imandır. Kanunlar ise iman ve İslâm'dır. Tevfîk Allah'ın inayeti iledir.

[Küfür ve Şirk Meselesi]

[1586] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlar küfür ve şirk konusunda ihtilaf ettiler. Bir grup, bu ikisinin iki ayrı manaya gelen iki isim olduğunu her şirkin küfür olduğunu fakat her küfrün şirk olmadığını söylediler. Bunlar, "Şirk, ancak Allah'a ortak koşan bir kimsenin sözüdür." dediler. Ayrıca bunlar, Yahudi ve hıristiyanların müşrik değil, kâfir olduklarını; diğer din mensuplarının ise kâfir ve müşrik olukları söylediler. Bu görüş, Ebû Hanife ve başkalarının görüşüdür. Diğerleri ise şöyle dediler: Küfür ve şirk eşittir. Her kâfir müşriktir, her müşrik de kâfirdir. Bu da Şafiî ve başkalarının görüşüdür.

[1587] Ebû Muhammed şöyle dedi: İlk grup, şanı yüce Allah'ın *"Kitap ehlinden inkâr edenler ile Allah'a ortak koşanlar, (kendilerine apaçık delil gelinceye kadar küfürden) ayrılacak değillerdi."*[893] meâlindeki âyetini delil getirdiler. Onlar, yüce Allah'ın kâfirler ile müşrikleri ayırdığını söylediler. Yine onlar, "şirk" lafzının "şerîk/ortak"dan alındığını, dolayısıyla Allah'a ortak koşmayanların müşrik olmayacağını söylediler.

[1588] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, onların delillerinin temel dayanağıdır, bu ikisinin dışında onların lehine bir delil bilmiyoruz.

[1589] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların *"Kitap ehlinden inkâr edenler ile Allah'a ortak koşanlar, (kendilerine apaçık delil gelinceye kadar küfürden) ayrılacak değillerdi."*[894] meâlindeki âyetle delil getirmelerine gelince, şâyet bu âyetin dışında bu manada başka bir âyet gelmemiş olsa idi elbette onların delili açık seçik olurdu. Fakat bu âyeti indiren yüce Allah (başka âyetlerde) şöyle buyurmuştur:

[١٥٨٤] **قال أبو محمد**: ومن العجب قولهم إن الصلاة والصيام والزكاة ليست إيمانا لكنها شرائع الإيمان.

[١٥٨٥] **قال أبو محمد**: هذه تسمية لم يأذن الله تعالى بها ولا رسوله صلى الله عليه وسلم ولا أحدًا من الصحابة رضي الله عنهم بل الإسلام هو الإيمان وهو الشرائع، الشرائع هي الإيمان والإسلام، وبالله تعالى التوفيق.

[١٥٨٦] **قال أبو محمد**: واختلف الناس في الكفر والشرك فقالت طائفة: هي اسمان واقعان على معنيين وأن كل شرك كفر، وليس كل كفر شركًا وقال هؤلاء: لا شرك إلا قول من جعل لله شريكًا. قال هؤلاء: اليهود والنصارى كفارًا لا مشركون، وسائر الملل كفار مشركون، وهو قول أبي حنيفة وغيره وقال آخرون: الكفر والشرك سواء، وكل كافر فهو مشرك، وكل مشرك فهو كافر، وهو قول الشافعي وغيره.

[١٥٨٧] **قال أبو محمد**: واحتجت الطائفة الأولى بقول الله عزو جل: ل ﴿مْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنفَكِّينَ﴾ قالوا ففرق الله تعالى بين الكفار والمشركين وقالوا لفظة الشرك مأخوذة من الشريك فمن لم يجعل لله شريكًا فليس مشركًا.

[١٥٨٨] **قال أبو محمد**: هذه عمدة حجتهم ما نعلم لهم حجة غير هاتين.

[١٥٨٩] **قال أبو محمد**: أما احتجاجهم بقول الله عز وجل: ﴿لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ﴾ فلو لم يأت في هذا المعنى، غير هذه الآية لكانت حجتهم ظاهرة لكن الذي أنزل هذه الآية هو القائل:

"(Yahudiler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (Hristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler. Oysa bunlar da ancak, bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardır."[895] *"Ey Meryem oğlu Îsâ! Sen mi insanlara, Allah'ı bırakarak beni ve anamı iki ilâh edinin, dedin?"*[896]

[1590] Yüce Allah onların "Allah, üçün üçüncüsüdür." şeklinde dediklerini haber vermiştir. Bunların tamamı hiçbir gizliliğin olmadığı apaçık ortak koşmadır. Şu halde Kur'ân'da Yahudi ve hıristiyanlar hakkında bir şirk ve teşrik'in (ortak koşma) olduğu ortaya çıktığınagöre, onların müşrik oldukları da ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla şirk ve küfür, aynı manaya gelen iki isimdir. Nitekim biz, isimlendirmenin bize değil şanı yüce Allah'a ait olduğunu söylemiştik. Bu durum bu şekilde olduğuna göre, yüce Allah'ın *"Kitap ehlinden inkâr edenler ile Allah'a ortak koşanlar..."*[897] sözünün *"... Şüphesiz Allah, münafıkların ve kâfirlerin hepsini cehennemde toplayacaktır." 898* sözü gibi olduğu ortaya çıkmıştır. Müslümanlardan hiç kimsenin münafıkların kâfir olduğu hususunda itirazı yoktur. Yüce Allah'ın *"Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e ve Mîkâil'e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır."*[899] meâlindeki sözü de böyledir. Cebrâil ve Mîkâil'in melekler zümresine dâhil olduğu hususunda hiçbir ihtilaf yoktur. Yine yüce Allah, *"İçlerinde her türlü meyve, hurma ve nar vardır."*[900] diye buyurmuştur. Halbuki nar, meyvelerdendir.

[1591] Kur'ân, Arapça olarak inmiştir. Araplar, varlıkların ismini tekrar ederler. Eğer böyle olursa, söz konusu ismin zikredilmesi onun durumunu tekit etmek açısından güzel olur. Böylece yüce Allah'ın kâfirler ile müşriklerin arasını lafız olarak ayırt ettiği fikrini benimseyenlerin bu görüşü geçersiz olmuştur. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[1592] Şirk lafzının şerîk'ten (الشريك) alındığıyla delil getirmelerine gelince biz, isimlendirmenin başka birilerine değil, şanı yüce Allah'a ait olduğunu ve dilediği ismi dilediği varlığa isim olarak vermenin ona ait olduğunu söylemiştik. Bunun delili şudur: İki kölesi arasında herhangi bir işte ya da karşılıksız verdiği hibede iki kişi arasında eşit davranan (ortak tutan) bir kimseye "müşrik" ismi verilemez, "Filan şirk koştu" ve "onun işi şirktir" denilmesi de doğru olmaz.

﴿اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَٰهًا وَاحِدًا﴾ وقال تعالى: ﴿يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَٰهَيْنِ مِن دُونِ اللَّهِ﴾

[١٥٩٠] وقال تعالى عنهم أنهم قالوا: ﴿إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ﴾ وهذا كله تشريك ظاهر لا خفاء فيه، فإذ قد صح الشرك والتشريك في القرآن من اليهود والنصارى فقد صح أنهم مشركون، وأن الشرك والكفر اسمان لمعنى واحد، وقد قلنا أن التسمية لله عز وجل لا لنا، فإذ ذلك كذلك فقد صح أن قوله تعالى: ﴿الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ﴾ كقوله تعالى: ﴿إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا﴾ ولا خلاف بين أحد من أهل الإسلام في أن المنافقين كفار وكقوله تعالى: ﴿مَن كَانَ عَدُوًّا لِّلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِّلْكَافِرِينَ﴾ ولا خلاف في أن جبريل وميكائيل من جملة الملائكة وكقوله تعالى: ﴿فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ﴾ والرمان: الرمان من الفاكهة.

[١٥٩١] والقرآن نزل بلغة العرب، والعرب تعيد الشيء باسمه، وإن كانت قد أجملت ذكره تأكيدًا لأمره، فبطل تعلق من تعلق بتفريق الله تعالى بين الكفار والمشركين في اللفظ وبالله تعالى التوفيق.

[١٥٩٢] وأما احتجاجهم بأن لفظ الشرك، مأخوذ من الشريك فقد قلنا إن التسمية لله عز وجل لا لأحد دونه، وله تعالى أن يوقع أي أسم شاء على أي مسمى شاء. برهان ذلك أن من أشرك بين عبيدين له في عمل ما، أو بين اثنين في هبة وهبها لهما، فإنه لا يطلق عليه اسم مشرك ولا يحل أن يقال إن فلانًا أشرك، ولا أن عمله شرك،

Böylece nasıl küfür lafzı sözlükte vazʿedildiği manadan yüce Allah'ın ona verdiği manaya taşındıysa, "müşrik" kelimesinin de sözlükte vazʿedildiği manadan [Allah'ın ona verdiği manaya] taşındığı ortaya çıkmış oldu. Herkes nezdinde küfürleri apaçık olan Hristiyanların -çünkü onların hepsi baba-oğul-ruhu'l-kuds'e ibadeti ve Mesih'in gerçek ilâh olduğu görüşünü benimsemişlerdir.- müşrik olmadığını söyleyen bu görüş taraftarlarının Berahime fırkasını -Allah'ın birliğini ikrar etmelerine rağmen- müşrik saymaları şaşılacak şeydir. Oysa bu görüş sahiplerinin sadece yüce Allah'ı inkâr eden kimseleri kâfir olarak isimlendirmeleri lazım gelirdi.

[1593] Birisi, "Yahudiler ve hıristiyanlar, -bunu reddettikleri halde- Allah'tan başkasını nasıl rab edindiler?" diye soracak olsa, -Allah'ın tevfîk ve inayetiyle- şöyle cevap veririz: İsimlendirme sadece yüce Allah'a aittir. Yahudiler ve hıristiyanlar rahiplerini ve hahamlarının haram kıldığını haram, helal kıldıklarını da helal sayıldıkları zaman işte bu din olarak edindikleri gerçek bir rububiyet ve gerçek bir kulluk olmuştur. Yüce Allah da bu eylemi Allah'tan başka rabler edinmek ve kulluk olarak isimlendirmiştir. Yüce Allah, Rasulullah'ın onların üzerinde bulundukları dini nesheden bir nebî olmasını inkâr etmelerini Allâhü Teâlâyı inkâr olarak isimlendirdiği gibi, bu da tartışmasız bir şekilde şirktir. Her ne kadar onlar Allâhü Teâlâ'yı tasdik etmiş olsalar da Allah onların tasdiklerini boşa çıkardığında tasdikin hükmü toptan düşmüştür.

[1594] Şâyet onlar şöyle derse: Yüce Allah *"O ateşe, ancak yalanlayıp yüz çeviren en bedbaht kimse girer."*[901] ve *"Ama haktan sapan yalancılardan ise, işte ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır. Bir de cehenneme atılma vardır."*[902] buyurduğu halde, sizler nasıl olur da kâfirler yüce Allah'ı tasdik edicidirler dersiniz?

[1595] Biz de -Allah'ın yardımı ve desteğiyle- şöyle deriz: Yolu herhangi bir şekilde küfre çıkan herkes, İslâm'ın ancak onunla sahîh olduğu hususlardan herhangi birini yalanlayan bir kimse olması ya da İslâm'ın ancak kendisiyle sahîh olacağı şanı yüce Allah'ın emirlerinden birini reddetmesi gerekir. Böylece o, reddettiği ya da yalanladığı şey sebebiyle yalancıdır.

فصح أنها لفظة منقولة أيضًا عن موضوعها في اللغة كما أن الكفر لفظة منقولة أيضًا عن موضوعها إلى ما أوقعها الله تعالى عليه، والتعجب من أهل هذه المقالة وقولهم إن النصارى ليسوا مشركين وشركهم أظهر وأشهر من أن يجهله أحد، لأنهم يقولون كلهم بعبادة الآب، والابن، وروح القدس، وأن المسيح إله حق، ٥ ثم يجعلون البراهمة مشركين، وهم لا يقرون إلا بالله وحده، ولقد كان يلزم أهل هذه المقالة ألا يجعلوا كافرًا إلا من جحد الله تعالى فقط.

[١٥٩٣] فإن قال قائل: كيف اتخذ اليهود والنصارى أربابًا من دون الله وهم ينكرون هذا؟ وقلنا: وبالله تعالى التوفيق إن التسمية لله عز وجل، فلما كان اليهود والنصارى يحرمون ما حرم أحبارهم ورهبانهم، ويحلون ما أحلوا كانت هذه ١٠ ربوبية صحيحة، وعبادة صحيحة، قد دانوا بها، وسمى الله تعالى هذا العمل اتخاذ أرباب من دون الله، وعبادة، وهذا هو الشرك بلا خلاف كما سمي كفرهم بأن رسول الله صلى الله عليه وسلم نبي ناسخ لما هم عليه كفر بالله عز وجل، وإن كانوا مصدقين به تعالى، لكن لما أحبط الله تعالى تصديقهم سقط حكمه جملة.

[١٥٩٤] فإن قالوا: كيف تقولون إن الكفار مصدقون بالله تعالى، والله تعالى يقول: ١٥ ﴿لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى ۝ الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ﴾ ويقول تعالى: ﴿وَأَمَّا إِن كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ ۝ فَنُزُلٌ مِّنْ حَمِيمٍ ۝ وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ﴾

[١٥٩٥] قلنا وبالله تعالى نتأيد إن كل من خرج إلى الكفر بوجه من الوجوه، فلا بد له من أن يكون مكذبًا بشيء مما لا يصح الإسلام إلا به، أورد أمرًا من أمرو الله عز وجل لا يصح الإسلام إلا به فهو مكذب بذلك الشيء الذي رده أو كذب به،

Ancak Yüce Allah âyette "Allah'ı yalanladı" dememiştir, "Yalanladı ve yüz çevirdi" diye buyurmuştur. Yine yüce Allah, "Allah'ı yalanlayanlardan olursa..." dememiş, ancak "sapkınlığa düşmüş yalancılar" demiştir. Dolayısıyla [her kim Allah'ın emirlerinden onsuz İslâm'ın sahîh olmayacağı bir emri yalanlarsa] o, Allah'ın isimlendirdiği gibi mutlak anlamda yalancıdır. Allah'ı ve onun tasdik ettiklerini doğrulamış olsa bile.

[1596] Ebû Muhammed şöyle dedi: Eğer onlar, "Yüce Allah, *"Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın."*[903] meâlinde buyurduğu halde Yahudi ve hıristiyanların Allah'ı bildiklerini nasıl söylerler?" diye sorarlarsa, -Allah'ın tevfîk ve yardımıyla- şöyle deriz: Biz, daha önce, isimlendirmenin başkalarına değil sadece yüce Allah'a ait olduğunu söylemiş ve iman isminin sözlükte vaz'edildiği mücerret tasdik manasından tasdik manasından daha geniş başka bir manaya taşındığını belirtmiştik. Dolayısıyla bu manaları tamamlamadıkça onların tasdiki toptanbâtıl olur vebunun bâtıl olması sebebiyle Allah'a ve âhiret gününe iman edenler (isminin) dışında isimlendirilmeyi hak ederler.

[1597] Onlar, Allah'ı ve ahret gününü tasdik edici midirler? diye sorulursa "evet" diye cevap veririz.

[1598] Onların içinde Allah'ı birleyen var mıdır? denilirse yine "evet" deriz.

[1599] Onların içinde Allah'a, Elçisine (s.a.) ve ahret gününe iman edenler var mıdır? denilirse buna "hayır" diye cevap veririz. Çünkü yüce Allah dediklerimizin tamamını açıklamıştır. Nitekim yüce Allah, onların kendisini bildiklerini, bunu ikrar ettiklerini; elçisini ve onun peygamberliğini bildiklerini haber vermiştir. Biz de bunu kabul ederiz. Ancak yüce Allah onlardan iman ismini düşürmüştür bu sebeple biz de bu ismi onlardan düşürmüşüzdür. Her kim bu noktada aşırı giderse, yüce Allah'ı yalanlamış, Kur'ân'a muhalefet etmiş, Hz. peygambere inat edip karşı çıkmış, müslümanların ittifakını bozmuş, bununla beraber duyularına ve aklına karşı gelip büyüklenmiştir. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

ولم يقل الله تعالى الذي كذب بالله عز وجل لكن قال كذب وتولى. ولا قال تعالى وأما إن كان من المكذبين بالله، وإنما قال من المكذبين الضالين فقط. فمن كذب بأمر من أمور الله عز وجل لا يصح الإسلام إلا به فهو مكذب على الإطلاق كما سماه الله تعالى، وإن كان مصدقًا بالله تعالى، وبما صدق به.

٥ [١٥٩٦] **قال أبو محمد**: فإن قالوا كيف تقولون: إن اليهود عارفون بالله تعالى والنصارى والله تعالى يقول: ﴿قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ﴾ قلنا وبالله تعالى التوفيق: قد قلنا إن التسمية إلى الله عز وجل لا لأحد دونه وقلنا إن اسم الإيمان منقول عن موضوعه في اللغة عن التصديق المجرد إلى معنى آخر ١٠ زائد مع التصديق فلما لم يستوفوا تلك المعاني بطل تصديقهم جملة، واستحقوا ببطلانه أن يسموا غير مؤمنين وبالله ولا باليوم الآخر.

[١٥٩٧] فإن قيل فهل هم مصدقون بالله وباليوم الآخر؟ قلنا: نعم.

[١٥٩٨] فإن قيل ففيهم موحدون لله تعالى؟ قلنا: نعم.

[١٥٩٩] فإن قيل فيهم مؤمنون بالله وبالرسول وباليوم الآخر؟ قلنا: لا، لأن الله ١٥ تعالى نص على كل ما قلنا، فأخبر تعالى أنهم يعرفونه، ويقرون به، ويعرفون نبيه صلى الله عليه وسلم وأنه نبي فإقررنا بذلك وأسقط تعالى عنهم اسم الإيمان، فأسقطناه عنهم، ومن تعدى هذه الطريقة فقد كذب ربه تعالى، وخالف القرآن، وعاند الرسول، وخرق إجماع أهل الإسلام، وكابر حسه وعقله مع ذلك وبالله تعالى التوفيق.

[1600] Biz, müslüman olan, sonra da Hz. Peygamberin nübüvvetinden sonra başka bir insanın nebîliğini, içkinin helal olduğunu ve benzeri şeyleri kabul gibi İslâm'dan çıkmayı gerekli kılacak herhangi bir şeye inanan kimse hakkında şöyle deriz: O yüce Allah'ı ve Elçisini (s.a.) tasdik eden, bütün bunları bilen bir muvahhiddir. Fakat O -az önce dediğimiz gibi- mutlak olarak mümin değildir, Ayrıca o, ne yüce Allah'a, ne Elçisine (s.a.) ne de âhiret gününe inanan bir kimsedir. Zikrettiğimiz kimselere küfür isminin tahakkuk etmesine dairümmetin tamamının icmâsından dolayı bunların arasında bir fark yoktur. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır. Salat ve selam Hz. Muhammed'e ve onun ailesi üzerine olsun. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

Mümin Müslüman, Müslüman da Mümin Diye İsimlendirilir mi, İman ve İslâm Aynı Şeyi ve Aynı Manayı mı İfade Eder Yoksa İki Farklı Şeyi ve İki Farklı Manayı İfade Eden İki Kavram mıdır?

[1601] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir kesim, İslâm ve iman kelimelerinin iki manaya gelen iki isim olduğu görüşünü kabul etmiştir. Buna göre bazen müslüman mümin olmayabilir. Bu görüşü savunanlar, yüce Allah'ın *"Bedevîler "İman ettik" dediler. De ki: "İman etmediniz. (Öyle ise, "iman ettik" demeyin.) "Fakat boyun eğdik" deyin. Henüz iman kalplerinize girmedi."*[904] meâlindeki sözünü ve Allah Resulünden (s.a.) nakledilen bir hadisi delil getirdiler. Bu rivayete göre Sa'd, Allah elçisine, "Filan hakkında ne düşünürsün, o mümin midir?" deyince, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) "Ya da Müslim midir?" şeklinde demiştir.[905] Yine Allah Resulünden (s.a.) nakledilen bir hadise göre Cebrâil (a.s.) tanınmayan bir surette Hz. Peygambere gelmiş ve ona İslâm'ı sormuştur. Hz. Peygamber, bu hadiste zikredilen içerisinde namaz kılmak, zekat vermek ve diğer amellerin olduğu bazı şeylerle ona cevap vermiştir. Sonra Cebrâil, imanı sormuştur. Hz. Peygamber de Allah'a ve meleklerine inanmanın içinde olduğu bazı şeylerle ona cevap vermiştir."[906] Sahîh olmayan bir hadise göre de kişi imandan çıkıp İslâm'a girer.

[١٦٠٠] وهكذا نقول: فيمن كان مسلمًا ثم أطلق واعتقد ما يوجب الخروج عن الإسلام كالقول بنبوة إنسان بعد النبي صلى الله عليه وسلم أو تحليل الخمر، أو غير ذلك فإنه مصدق بالله عز وجل وبرسوله صلى الله عليه وسلم موحد عالم بكل ذلك، وليس مؤمنًا مطلقًا ولا مؤمنًا بالله تعالى ولا بالرسول صلى الله عليه ٥ وسلم ولا باليوم الآخر لما ذكرنا آنفًا، ولا فرق لإجماع الأمة كلها على استحقاق اسم الكفر على من ذكرنا وبالله تعالى التوفيق وصلى الله على محمد وعلى آله وصحبه وسلم تسليمًا، والحمد لله رب العالمين.

الكلام في تسمية المؤمن بالمسلم والمسلم بالمؤمن وهل الإيمان والإسلام اسمان لمسمى واحد ومعنى واحد أو لمسميين ومعنيين؟

١٠ [١٦٠١] **قال أبو محمد:** ذهب قوم إلى أن الإسلام والإيمان اسمان واقعان على معنيين، وأنه قد يكون مسلم غير مؤمن واحتجوا بقول الله عز وجل: ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَٰكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ﴾ وبالحديث المأثور عن رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ قال له سعد هل لك يا رسول الله في فلان فإنه مؤمن؟ فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم أو مسلم.
١٥ وبالحديث المأثور عن رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ أتاه جبريل صلى الله عليه وسلم في صورة فتى غير معروف العين فسأله عن الإسلام فأجابه بأشياء في جملتها إقام الصلاة وإيتاء الزكاة وأعمال أخر مذكورة في ذلك الحديث وسأله عن الإيمان فأجابه بأشياء من جملتها أن تؤمن بالله وملائكته، وبحديث لا يصح من أن المرء يخرج عن الإيمان إلى الإسلام.

[1602] Diğerleri ise, iman ve İslâm'ın aynı manaya gelen müteradif iki lafız olduğu görüşünü benimsemiştir. Bunlar, yüce Allah'ın *"Orada (Lût'un yöresinde) bulunan müminleri* (المومنين) *çıkardık. Zaten orada bir ev halkından başka müslüman* (المسلمين) *bulamadık."*[907] meâlindeki âyeti ile "*Müslüman olmalarını bir lütufta bulunmuş gibi sana hatırlatıyorlar. De ki: "Müslüman olmanızı bir lütuf gibi bana hatırlatıp durmayın. Tam tersine eğer doğru kimselerseniz sizi imana erdirmesinden dolayı Allah size lütufta bulunmuş oluyor."*[908] meâlindeki âyetini delil getirdiler.

[1603] Ebû Muhammed şöyle dedi: -Yüce Allah'ın tevfîkiyle- kabul ettiğimiz görüş, imanın aslının sözlükte daha önce zikrettiğimiz sıfat üzere olan tasdik olduğudur. Sonra yüce Allah, iman ismini, şeriattaki bütün itaatler ve günahlardan kaçınma anlamında kullanmıştır. Bütün bunlarla bir amelin ya da şanı yüce Allah'ın rızasının terk edilmesi kastedilince, bu durumda "İslâm"ın sözlükteki aslı "teberru"dur (suçtan ve günahtan uzak olmaktır). Nitekim sen bir işin birine uygun olduğunu gördüğünde şöyle dersin: "Şöyle bir işi filana teslim ettim." Böylece müslüman, müslüman diye isimlendirildi. Çünkü o, Allah'a karşı her şeyden beri olmuştur. Sonra yüce Allah, İslâm ismini de taatlerin tamamına nakletmiştir. Bunlara ilaveten, her şeyden uzaklaşıp yüce Allah'a yaklaşmak da tasdik manasındadır. Çünkü kişi, bunları tasdik etmedikçe, her şeyden uzaklaşıp Allah'a yaklaşamaz. Böylece İslâm kelimesiyle, küfrün ve fâsıklığın zıddı olan mana murat edildiğine göre, bu durumda İslâm ile iman aynı şeydir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Müslüman olmalarını bir lütufta bulunmuş gibi sana hatırlatıyorlar. De ki: "Müslüman olmanızı bir lütuf gibi bana hatırlatıp durmayın. Tam tersine eğer doğru kimselerseniz sizi imana erdirmesinden dolayı Allah size lütufta bulunmuş oluyor."*[909]

[1604] Fakat bazen İslâm "istislâm" manasına, yani söz konusu dine inanmadığı halde ölüm korkusundan dolayı bir dine teslim olma, boyun eğme manasına da gelebilir. İslâm ile bu mana kastedildiği zaman bu durumda İslâm imandan farklı olur. Bu da, yüce Allah'ın *"İman etmediniz. "Fakat boyun eğdik" deyin. Henüz iman kalplerinize girmedi."*[910] sözüyle murat ettiği şeydir.

[١٦٠٢] وذهب آخرون إلى أن الإيمان والإسلام لفظان مترادفان على معنى واحد واحتجوا بقول الله عز وجل: ﴿فَأَخْرَجْنَا مَن كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ۝فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِّنَ الْمُسْلِمِينَ﴾ وبقوله تعالى: ﴿يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُل لَّا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُم بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ﴾

٥ [١٦٠٣] **قال أبو محمد**: والذي نقول به وبالله تعالى التوفيق إن الإيمان أصله في اللغة: التصديق على الصفة التي ذكرنا قبل ثم أوقعه الله عز وجل في الشريعة على جميع الطاعات، واجتناب المعاصي، إذا قصد بكل ذلك من عمل أو ترك وجه الله عز وجل وأن الإسلام أصله في اللغة: التبرؤ، تقول أسلمت أمر كذا إلى فلان إذا تبرأت منه إليه، فسمى المسلم مسلمًا لأنه تبرأ من كل شيء إلى الله ١٠ عز وجل ثم نقل الله تعالى اسم الإسلام أيضًا إلى جميع الطاعات، وأيضًا فإن التبرؤ إلى الله من كل شيء هو معنى التصديق، لأنه لا يبرأ إلى الله تعالى من كل شيء حتى يصدق به، فإذا أريد بالإسلام المعنى الذي هو خلاف الكفر، وخلاف الفسق، فهو والإيمان شيء واحد كما قال تعالى: ﴿لَّا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُم بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ﴾

١٥ [١٦٠٤] وقد يكون الإسلام أيضًا بمعنى الاستسلام أي إنه استسلم للملة خوف القتل، وهو غير معتقد لها، فإذا أريد بالإسلام هذا المعنى فهو غير الإيمان، وهو الذي أراد الله تعالى بقوله: ﴿لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَٰكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ﴾

[1605] Kur'ân'dan ve hadislerden zikredilen naslar bu görüş ile uyum halindedir. Nitekim yüce Allah, *"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecektir."*[911] Hz. Peygamber de (s.a.) *"Cennete ancak teslim olmuş (müslim) bir nefis girebilir."*[912] diye buyurmuştur. İşte bu, iman olan İslâm'dır. Böylece İslâm isminin -zikrettiğimiz üzere- müşterek bir lafız olduğu anlaşılmaktadır.

[1606] İslâm kelimesinin sözlükte vaz'edildiği yerden başka bir manaya taşınmış bir lafız olduğuna dair delillerden biri şudur: Sözlükte "İslâm" teberru' (temiz olmak, suçsuz olmak; uzak durmak) manasına gelir. Böylece kişi teberru' ettiği/uzak durduğu her şeyden kurtulmuş/islâm olmuş ve onun müslimi olmuştur. Nitekim herhangi bir şeyi tasdik eden ona iman etmiştir, dolayısıyla onun müminidir/ona inanandır. Herhangi bir şüphe olmaksızın yakînî olarak herkes bilir ki, yeryüzündeki kâfirlerin tamamı dünya işlerinden pek çoğunu tasdik edicidirler ve pek çok şeyden de uzak durmuşlardır. Bundan dolayı kâfiri mutlak olarak mümin ya da Müslim diye isimlendirmenin hiçbir kimseye helal olmayacağı hususunda İslâm ümmetinden hiç kimse ihtilaf etmez.

[1607] Böylece İslâm ve iman lafızlarının sözlükte vaz'edildikleri yerden sınırlı ve bilinen manalara nakledilmiş oldukları hususu kesin olarak ortaya çıkmıştır. Yüce Allah, buna (İslâm ve iman kelimelerinin nakledildikleri anlama) dair vahyi Elçisine (s.a.) indirinceye kadar Araplar bunu asla bilmiyorlardı. Her kim bunu (yani yüce Allah'ın iman ve İslâm diye tanımladığı hususları) yerine getirirse iman ve İslâm ismini hakeder ve mümin-müslüman diye isimlendirilir. Her kim de bunu yerine getirmez ise, -her ne kadar bunun dışındaki her şeyi tasdik etse ya da şeriatın uzak durmayı gerekli kıldığı şeyler hâriç her şeyden uzak dursa da- ne mümin ne de müslüman diye isimlendirilir.

[١٦٠٥] وبهذا تتألف النصوص المذكورة من القرآن والسنن، وقد قال تعالى: ﴿وَمَن يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَن يُقْبَلَ مِنْهُ﴾ وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا يدخل الجنة إلا نفس مسلمة. فهذا هو الإسلام الذي هو الإيمان فصح أن الإسلام لفظة مشتركة كما ذكرنا.

٥ [١٦٠٦] ومن البرهان على أنها لفظة منقولة عن موضعها في اللغة أن الإسلام في اللغة: هو التبرؤ فأي شيء تبرأ منه المرء فقد أسلم من ذلك الشيء وهو مسلم كما أن من صدق بشيء فقد آمن به، وهو مؤمن به وبيقين لا شك فيه يدري كل واحد أن كل كافر على وجه الأرض فإنه مصدق بأشياء كثيرة من أمور دنياه ومتبرىء من أشياء كثيرة، ولا يختلف ١٠ اثنين من أهل الإسلام في أنه لا يحل لأحد أن يطلق على الكافر من أجل ذلك أنه مؤمن، ولا أنه مسلم.

[١٦٠٧] فصح يقينًا أن لفظة الإسلام والإيمان منقولة عن موضوعها في اللغة إلى معان محدودة معروفة، لم تعرفها العرب قط، حتى أنزل الله عز وجل بها الوحي على رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه من أتى بها استحق اسم ١٥ الإيمان والإسلام وسمي مؤمنًا مسلمًا، ومن لم يأت بها لم يسم مؤمنًا ولا مسلمًا، وإن صدق بكل شيء غيرها، أو تبرأ من كل شيء حاشا ما أوجبت الشريعة التبرأ منه.

[1608] Aynı şekilde küfür ve şirk lafızları da sözlükte vaz'edildikleri yerden başka manalara nakledilen iki lafızdırlar. Çünkü sözlükte küfür "örtmek" manasına gelir. Şirk ise, herhangi bir şeyi bir diğerine, ikisinin arasını birleştiren herhangi bir manada denk tutmandır. Akıl sahibi hiçbir kimse yeryüzündeki müslümanların pek çok eşyanın üzerini örttükleri (tağtie) hususunda ihtilaf etmez. Bundan (yani bir varlığın üzerine örtmekten) dolayı herhangi bir şeyi küfür ya da şirk diye tanımlamak ya da (bu eylemi yapan) birisini kâfir veya müşrik diye isimlendirmenin mümkün olmadığı hususunda müslümanlar arasında bir tartışma yoktur.

[1609] Böylece yüce Allah'ın küfür ve şirk isimlerini Arapların asla bilmedikleri şeyleri inkâr ve [küfür olduğunu] bilmedikleri ameller anlamına naklettiği hususu kesin olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim Yüce Allah vahiyle indirinceye kadar Arapların asla bilmediği şeriattaki namaz kılma veya Ramazan orucu ve başka şeyleri inkâr eden kimsenin veya putlara kulluk eden kimsenin durumu da böyledir. (Vahiy indikten sonra) her kim bunlardan herhangi birisini gerçekleştirirsekâfir veya müşrik diye isimlendirilir. Bunlardan herhangi birini yapmayan kimse ise, kâfir veya müşrik diye isimlendirilmez. Her kim buna muhalefet ederse, duyulara karşı çıkmış ve apaçık olanı inkâr etmiştir. Dahası Allah'a, Elçisine (s.a.), Kur'ân'a, sünnete ve müslümanların icmâsına muhalefet etmiştir. Tevfik Allah'ın yardımıyladır.

Fasl: [İmanda İstisna Meselesi]

[1610] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlar "Ben müminim" diyen bir müslümanın sözü konusunda ihtilaf ettiler. Bize, İbn Mes'ud'dan[913] ve fazilet sahibi sahabe topluluğundan ve daha sonra da fakihlerden onun bunu kerih gördüğü ve "Ben inşallah müminim." Dediği rivayet edilmiştir. Bazıları da, "Ben Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve elçilerine iman ettim." demiştir. Onlar, "Her kim ben müminin diyorsa, kendisinin cennette olduğunu söylesin." diyorlardı.

[1611] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu İbn Mes'ud ve taraftarları, lügat konusunda delil/hüccettir. Kendi bidatlerinin başarısını vehmeden Mürcie'nin câhilleri nerede?

[١٦٠٨] وكذلك الكفر والشرك لفظتان منقولتان عن موضوعهما في اللغة لأن الكفر في اللغة: التغطية والشرك أن تشرك شيئًا مع آخر في أي معنى جمع بينهما، ولا خلاف بين أحد من أهل التمييز في أن كل مؤمن في الأرض في أنه يغطي أشياء كثيرة، ولا خلاف بين أحد من أهل الإسلام في أنه لا يجوز أن يطلق ٥ عليه من أجل ذلك الكفر، ولا الشرك، ولا أن يسمى كافرًا ولا مشركًا.

[١٦٠٩] وصح يقينًا أن الله تعالى نقل اسم الكفر والشرك إلى إنكار أشياء لم تعرفها العرب، وإلى أعمال لم تعرفها العرب قط، كمن جحد الصلاة أو صوم رمضان، أو غير ذلك من الشرائع التي لم تعرفها العرب قط، حتى أنزل الله تعالى بها وصيه، أو كمن عبد وثنا فمن أتى بشيء من تلك الأشياء سمي كافرًا ١٠ أو مشركًا، ومن لم يأت بشيء من تلك الأشياء لم يسم كافرًا ولا مشركًا، ومن خالف هذا فقد كابر الحس، وجحد العيان، وخالف الله تعالى ورسوله صلى الله عليه وسلم والقرآن، والسنن وإجماع المسلمين وبالله تعالى التوفيق.

[١٦١٠] **قال أبو محمد**: واختلف الناس في قول المسلم: أنا مؤمن فروينا عن ابن مسعود، وجماعة من أصحابه الأفاضل، ومن بعده من الفقهاء أنه كره ١٥ ذلك وكان يقول: أنا مؤمن إن شاء الله، وقال بعضهم آمنت بالله، وملائكته وكتبه ورسله، وكانوا يقولون: من قال: أنا مؤمن فليقل إنه من أهل الجنة

[١٦١١] **قال أبو محمد**: فهذا ابن مسعود وأصحاباه حجج في اللغة فأين جهال المرجئة المموهون في نصر بدعتهم.

[1612] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu mesele hakkındaki bizim görüşümüz şudur: Bu [iman], kişinin kendi nefsinden anladığı bir sıfattır. Kişi, yüce Allah'ı, Hz. Muhammed'i (s.a.) ve onun getirdiklerinin tamamını tasdik edici olduğunu bilir ve bütün bunları diliyle ikrar eder. Dolayısıyla Allâhü Teâlâ'nın *"Rabbinin nimetine gelince; işte onu anlat."*[914] diye buyurduğu gibi bu durumu bildirmesi ona vaciptir. Zira İslâm nimetinden daha büyük, daha faziletli ve şükretmeye daha layık bir nimet yoktur. Dolayısıyla kişiye, "Ben, bulunduğum bu vakitte Allah Teâlâ katında kesin olarak mümin ve müslümanım." demesi ona vaciptir. Kişinin "Ben mümin ve müslümanım." demesi ile "Ben siyahım veya ben beyazım" demesi arasında bir fark yoktur. Kişinin şüpheye düşmediği diğer sıfatları da böyledir. Bu, bir şey hakkında övgüde bulunmak ya da hayrete düşmek cinsinden değildir. Çünkü tevhide şahitlik etmek uğruna kanını feda etmesi ona farzdır. Yüce Allah, *"Deyiniz ki: "Biz Allah'a, bize indirilene (Kur'ân'a), İbrâhim, İsmail, İshak, Ya'kub ve Ya'kuboğullarına indirilene, Mûsâ ve Îsâ'ya verilen (Tevrat ve İncil) ile bütün diğer peygamberlere Rab'lerinden verilene iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimseleriz."*[915] buyurmuştur.

[1613] Bize göre İbn Mes'ud'un görüşü doğrudur. Çünkü İslâm ve iman lafızları, sözlükte vaz'edildikleri yerden bütün iyilik ve ibadetler manasına nakledilmiş iki isimdir. Böylece İbn Mes'ud, "ibadetlerin tamamını yerine getiren" manasında kişinin müslüman ve mümin olduğunu ifade etmeye karşı çıkmıştır. Bu sahîhtir. Her kim kendisi hakkında bunu iddia ederse, o şüphesiz yalan söylemiştir. İbn Mes'ud, kişinin tasdik ediciyim manasında "Ben müminim" demesini menetmemiştir. "Allah'a ve elçilerine inandım, yani tasdik ettim." deyiniz dediği halde bu nasıl olur?

[1614] "De ki, sen cennettesin." şeklinde söz söyleyen bir kimseye gelince, cevap olarak "Eğer şu an bulunduğumuz hal üzere ölürsek şüphesiz cennette olmamız gerekir." deriz. Bunun delili, Allah'a, Resulüne (s.a.), getirdiği şeylerin tamamına iman eden ve küfür olan bir şeyi de yapmayan kimsenin cennette olduğuna dair Kur'ân, sünnet ve icmâdan gelen açıklamaların sahîh olduğudur. Ancak şu kadar var ki bizler, dünya hayatında bize ne olacağını bilemeyiz; Allah'ın sınamasından ve saptırmasından ve şeytanın tuzağından emin değiliz. Yarın ne kazanacağımızı bilemeyiz. İnayetin kesilmesinden (hızlân) Allah'a sığınırız.

[١٦١٢] **قال أبو محمد**: والقول عندنا في هذه المسألة إن هذه صفة يعلمها المرء من نفسه، فإنه كان يدري أنه مصدق بالله عز وجل، وبمحمد صلى الله عليه وسلم، وبكل ما أتى به عليه السلام، وأنه يقر بلسانه بكل ذلك فواجب عليه أن يعترف بذلك كما أمر تعالى إذ قال تعالى: ﴿وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ﴾ ولا نعمة أوكد، ولا أفضل، ولا أولى بالشكر من نعمة الإسلام، فواجب عليه أن يقول: أنا مؤمن مسلم قطعًا عند الله تعالى في وقتي هذا ولا فرق بين قوله أنا مؤمن مسلم، وبين قوله: أنا أسود، أو أنا أبيض، وهكذا سائر صفاته التي لا يشك فيها، وليس هذا من باب الامتداح والعجب في شيء، لأنه فرض عليه أن يحقن دمه بشهادة التوحيد، قال تعالى: ﴿قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾

[١٦١٣] وقول ابن مسعود عندنا صحيح، لأن الإسلام والإيمان اسمان منقولان عن موضوعهما في اللغة إلى جميع البر والطاعات، فإنما منع ابن مسعود من القول بأنه مسلم مؤمن، على معنى أنه مستوف لجميع الطاعات، وهذا صحيح، ومن ادعى لنفسه هذا فقد كذب بلا شك، وما منع. رضي الله عنه من أن يقول المرء: أني مؤمن بمعنى مصدق، كيف وهو يقول: قل آمنت بالله ورسله: أي صدقت.

[١٦١٤] وأما من قال: فقل أنك في الجنة، فالجواب أننا نقول: إن متنا على ما نحن عليه الآن فلا بد لنا من الجنة بلا شك، وبرهان ذلك أنه قد صح من نصوص القرآن والسنن والإجماع أن من آمن بالله ورسوله صلى الله عليه وسلم، وبكل ما جاء به، و لم يأت بما هو كفر، فإنه في الجنة، إلا أننا لا ندري ما يفعل بنا في الدنيا، ولا نأمن مكر الله تعالى ولا إضلاله ولا كيد الشيطان، ولا ندري ماذا نكسب غدًا، ونعوذ بالله من الخذلان.

Fasl: Günahkârın İsimlendirilmesi Meselesi

[1615] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlar, dinimizden olan günahkârın isimlendirilmesi hususunda ihtilaf etti:

[1616] Mürcie fırkası şöyle dedi: O, her ne kadar hiçbir hayır yapmamış ve kötülüklerden asla uzak durmamış olsa da imanı kâmil bir mümindir. Bekir b. Uhtü Abdulvâhid b. Zeyd[916] ise, mizah yoluyla yapmış bile olsa ister küçük isterse büyük olsun herhangi bir günah sebebiyle kişinin putlara tapınan bir kimse gibi kâfir ve müşrik olduğunu söylemiştir.

[1617] Sufriyye[917] grubu ise şöyle demiştir: Eğer günah büyük olursa, o kişi puta tapınan bir kimse gibi müşriktir. Eğer günah küçük olursa, bu durumda kâfir değildir.

[1618] İbâzıyye[918] grubu ise şöyle demiştir: Eğer günah büyük günahlardan ise, bu durumda o nimeti inkâr eden kimse (kâfir-i nimet) olur ki onun mirası, nikâhı ve kestiklerinin yenilmesi helal olur. Fakat o mutlak anlamda ne mümin ne de kâfirdir.

[1619] Hasan el-Basrî[919] ve Katâde'den[920] kebire/büyük günah sahibinin münafık olduğu rivayet edilmiştir.

[1620] Mu'tezile ekolü ise şöyle demiştir: "Eğer işlenen günah büyük günahlardan olursa, bu durumda o mümin, kâfirveya münafık değil fâsıktır." Mu'tezile, böylesi bir kimsenin nikâhını, mirasını ve boğazladığı hayvanın etinin yenilmesini caiz görmüştür. Onlar, "şâyet işlenilen günah küçük günahlardan ise, bu durumda o mümindir ve ona herhangi bir şey gerekmez." demişlerdir.

[1621] Hadis taraftarlarından ve fakihlerden olan Ehl-i Sünnet, böylesi bir kimsenin imanı noksan fâsık bir mümin olduğu görüşünü kabul etmişler ve imanın kişinin inandığı, ikrar ettiği ve işlediği sâlih amelin ismi olduğunu fıskın ise kişinin işlediği kötülüğün ismi olduğunu söylemişlerdir. Ancak Ehl-i Sünnetin selefi ve halefi, kasıtlı olarak namazı vakti çıkıncaya kadar terk eden, orucu, zekatı ve haccı aynı şekilde terk eden, ayrıca kasıtlı olarak bir müslümanı öldüren, şarap içen, nebîlerden birine kötü söz söyleyen ve nezdinde Hz. Peygamber'den sahîh olarak gelen bir hadisi reddeden kimse hakkında ihtilaf etmiştir.

اختلاف الناس في تسمية المذنب

[١٦١٥] **قال أبو محمد**: اختلف الناس في تسمية المذنب من أهل ملتنا.

[١٦١٦] فقالت المرجئة هو مؤمن كامل الإيمان، وإن لم يعمل خيرًا قط، ولا كف عن شر قط وقال بكر بن أخت عبد الواحد بن زيد هو كافر مشرك كعابد الوثن، بأي ذنب كان منه صغيرًا أو كبيرًا، ولو فعله على سبيل المزاح.

[١٦١٧] وقالت الصفارية: إن كان الذنب من الكبائر فهو مشرك كعابد الوثن، وإن كان الذنب صغيرًا فليس كافرًا.

[١٦١٨] وقالت الأباضية: إن كان الذنب من الكبائر فهو كافر نعمة تحل موارثته، ومناكحته وأكل ذبيحته، وليس مؤمنًا ولا كافرًا على الإطلاق.

[١٦١٩] وروي عن الحسن البصري وقتادة رضي الله عنهما أن صاحب الكبير منافق.

[١٦٢٠] وقالت المعتزلة: إن كان الذنب من الكبائر فهو فاسق ليس مؤمنًا ولا كافرًا ولا منافقًا وأجازوا مناكحته، وموارثته وأكل ذبيحته، قالوا: وإن كان من الصغائر فهو مؤمن لا شيء عليه. فيها.

[١٦٢١] وذهب أهل السنة من أصحاب الحديث والفقهاء إلى أنه مؤمن فاسق ناقص الإيمان وقالوا: الإيمان اسم معتقده وإقراره وعلمه الصالح، والفسق اسم عمله السيء إلا أن بين السلف منهم والخلف اختلافًا في تارك الصلاة عمدًا، حتى يخرج وقتها، وتارك الصوم لو مضى كذلك، وتارك الزكاة، وتارك الحج كذلك، وفي قاتل المسلم عمدًا، وفي شارب الخمر، وفيمن سب نبيا من الأنبياء عليهم السلام وفيمن رد حديثًا قد صح عنده عن النبي صلى الله عليه وسلم.

[1622] Bize, Ömer b. Hattab'tan (r.a.), Muaz b. Cebel'den, İbn Mes'ud ve sahabeden bir topluluktan -Allah onlardan razı olsun-; İbn Mübarek'ten[921], Ahmed b. Hanbel'den, İshak b. Râhûye'den[922] (Allah onlara rahmet eylesin); sahabe ve tabiînden (r.a.) olan on yedi kişinin tamamından, vakti çıkıncaya kadar farz namazı kasıtlı ve hatırında olduğu halde/bilerek terk eden bir kimsenin kâfir ve mürted olduğu rivayet edildi. Malik'in[923] arkadaşı olan Abdullah b. el-Mâcişûn[924] da bu görüşü kabul eder. Abdülmelik b. Habîb el-Endelüsî[925] ve diğerleri de bunu kabul ederler.

[1623] Bize benzer şekilde, Hz. Ömer'den (r.a.) haccı terk eden kimse hakkında; İbn Abbâs ve diğerlerinden zekatı ve orucu terk eden ve kasıtlı olarak müslümanı katleden kimse hakkında; Ebû Mûsâ el-Eş'arî[926] ve Abdullah b. Amr b. As'dan[927] şarap içen kimse hakkında; İshak b. Râhûye'den ise, nezdinde Hz. Peygamber'den sahîh olarak gelen bir hadisi reddeden kimse hakkında; bunları yapanın kâfir olacağı rivayet edildi.

[1624] Ebû Muhammed şöyle dedi: Günahkârlarınkâfir olduklarını iddia edenler, yüce Allah'ın *"... Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler kâfirlerin ta kendileridir."*[928] ve *"Sizi alevler saçan ateşe karşı uyardım. O ateşe, ancak yalanlayıp yüz çeviren en bedbaht kimse girer."*[929] meâlindeki sözlerini delil getirmiştir. Dolayısıyla bunların tamamı yalanlayan ve yüz çeviren kimselerdendir. Yalancı ve yüz çeviren kimse kâfir olduğuna göre bu durumda bunlar da kâfirlerdir.

[1625] Ebû Muhammed şöyle dedi: Gariptir ki, müslüman olanlardan "vaîd"i tamamen düşüren Mürcie de kendisine bu âyeti delil göstermiş ve şöyle demişlerdir: "Yüce Allah, ateşe, ancak yalanlayıp yüz çeviren en bedbaht kimsenin gireceğini bizlere haber vermiştir. Böylece yalanlamayan ve yüz çevirmeyen bir kimsenin ateşe girmeyeceği anlaşılmaktadır."

[1626] Yine onlar şöyle dediler: Biz, bunların tamamının yalan söylemediğini ve yüz çevirmediklerini gördük. Bilakis onlar, tasdik edenler ve mümin olduklarını ifade edenlerdir. Böylece onların ateşe girmeyecekleri ortaya çıkmıştır. Belirtilen âyette zikredilen vaîd ile kastedilen ise hassaten kâfirlerden olup bu fiillerden herhangi birini yapan kimsedir.

[١٦٢٢] فروينا عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه، ومعاذ بن جبل وابن مسعود، وجماعة من الصحابة رضي الله عنهم، وعن ابن المبارك، وأحمد بن حنبل، وإسحاق ابن راهوية، رحمة الله عليهم وعن تمام سبعة عشر رجلًا من الصحابة والتابعين رضي الله عنهم، أن من ترك صلاة فرض عامدًا ذاكرًا حتى يخرج وقتها فإنه كافر مرتد، وبهذا يقول عبد الله بن الماجشون، صاحب مالك، وبه يقول عبد الملك بن حبيب الأندلسي، وغيره.

[١٦٢٣] وروينا عن عمر رضي الله عنه مثل ذلك في تارك الحج وعن ابن عباس وغير مثل ذلك في تارك الزكاة والصيام، وفي قاتل المسلم عمدًا، وعن أبي موسى الأشعري وعبد الله بن عمرو بن العاص في شارب الخمر، وعن اسحق بن راهوية، أن من رد حديثًا صحيحًا عنده عن النبي صلى الله عليه وسلم فقد كفر.

[١٦٢٤] **قال أبو محمد**: واحتج من كفر المذنبين بقول الله عز وجل: ﴿وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ﴾ وبقوله تعالى: ف ﴿أَنذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّىٰ ۞ لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى ۞ الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ﴾ فهؤلاء كلهم ممن كذب وتولى، والمكذب المتولي كافر فهؤلاء كفار.

[١٦٢٥] **قال أبو محمد**: و العجب أن المرجئة المسقطة للوعيد جملة عن المسلمين قد احتجوا بهذه الآية نفسها فقالوا قد أخبرنا أن الله عز وجل أن النار لا يصلاها إلا الأشقى الذي كذب وتولى فصح أن من لم يكذب ولا يتولى لا يصلاها.

[١٦٢٦] قالوا: ووجدنا هؤلاء كلهم لم يكذبوا ولا تولوا، بل هم مصدقون معترفون بالإيمان، فصح أنهم لا يصلونهان وأن المراد بالوعيد المذكور في الآيات المنصوصة إنما هو فعل من تلك الأفاعيل من الكفار خاصة.

[1627] Ebû Muhammed şöyle dedi: Zikrettiğimiz kimseleri tekfir edenler pek çok hadisle ihticac etmiştir. Bu hadislerden bazıları şunlardır: "Müslümana sövmek fasılıktır, onu öldürmek küfürdür."[930], "Zina eden bir kimse mümin olduğu halde zina edemez; hırsızlık yapan bir kimse mümin olduğu halde hırsızlık yapamaz; şarap içtiğinde mümin olduğu halde şarap içemez, soygun yaptığında mümin olduğu halde soygun yapamaz."[931], "Namazı terk etmek şirktir.", "Babalarınızı istememeniz sizin için küfürdür.". Bunlara benzer hadisler çoktur.

[1628] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, "O münafıktır." ve "O nimeti inkâr edendir (kâfir-i nimet)" diyen bir kimse için asla bir delil bilmiyoruz. Ancak onlar, şanı yüce Allah'ın *"Allah'ın nimetini küfre değişenleri ve kavimlerini helâk yurduna, yaslanacakları cehenneme sürükleyenleri görmedin mi? O, ne kötü duraktır!"*[932] sözünü delil olarak gösterdiler.

[1629] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, bu konuda onların lehine bir delil değildir. Çünkü nimetiinkâr, müminden de kâfirden de vâki olan bir ameldir. Dolayısıyla o ne dindir (millet), ne de dinin ismidir. Her kim mutlak iman ve mutlak küfrün dışında din ve milletin ismini iddia ederse, delili olmayan bir şey getirmiş olur.

[1630] Onun (yani günahkâr bir kimsenin) mümin veya kâfir olmayıp fâsık olduğunu söyleyen kimselere gelince, onlarında asla bir delilleri yoktur. Ancak onlar, söz konusu kişinin fâsık olduğuna dair icmânın oluştuğunu; çünküHâricîlerin böyle bir kimse hakkında"o fâsıkkâfirdir"dediğini; başkalarının ise, "o fâsık mümindir"dediklerini böylece fâsıklık üzerinde birleştiklerini söylediler. Aynı şekilde onun fâsık olduğunu kabul etmek gerektiğini, fakat söz konusu kişinin imanı veya küfrü üzerinde ittifak olmadığı için bu görüşü kabul etmenin doğru olmadığını söylediler.

[1631] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu durum, zikredilen kimselerin icmâsına aykırıdır. Çünkü onlardan hiçbiri fıskı kendi dininin ismi kılmamıştır. Ancak onlar, söz konusu kişinin amelini bu şekilde isimlendirdiler. İcma ve naslar, İslâm ve küfrün dışında bir yolun (dinin) olmadığını ortaya koymaktadır. Bunların birinden çıkan bir kimse diğerine zorunlu olarak girmiştir. Zira İslâm ile küfür arasında bir orta yol yoktur.

[١٦٢٧] **قال أبو محمد**: واحتج أيضًا من كفر من ذكرنا بأحاديث كثيرة منها: سباب المسلم فسوق وقتاله كفر. ولا يزني الزاني حين يزني وهو مؤمن ولا يسرق السارق حين يسرق وهو مؤمن، ولا يشرب الخمر حين يشربها وهو مؤمن، ولا ينهب نهبة ذات شر وحين ينهبها وهو مؤمن وترك الصلاة شرك، وأن كفرًا بكم أن ترغبوا عن آبائكم ومثل هذا كثير. ٥

[١٦٢٨] **قال أبو محمد**: وما نعلم لمن قال وهو منافق حجة أصلًا ولا لمن قال: إنه كافر نعمة، إلا أنهم نزعوا بقول الله عز وجل: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ ۞ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْقَرَارُ﴾

[١٦٢٩] **قال أبو محمد**: وهذا لا حجة لهم فيه، لأن كفر النعمة عمل يقع من المؤمن والكافر، وليس هو ملة ولا اسم دين، فمن ادعى اسم دين وملة غير الإيمان المطلق، والكفر المطلق، فقد أتى بما لا دليل عليه. ١٠

[١٦٣٠] وأما من قال هو فاسق، لا مؤمن، ولا كافر، فما لهم حجة أصلًا إلا أنهم قالوا: قد صح الإجماع على انه فاسق، لأن الخوارج قالوا: هو كافر فاسق. وقال غيرهم: هو مؤمن فاسق، فاتفقوا على الفسق فوجب القول بذلك، ولم يتفقوا على إيمانه ولا على كفره فلم يجز القول بذلك. ١٥

[١٦٣١] **قال أبو محمد**: وهذا خلاف لإجماع من ذكر لأنه ليس منهم أحد جعل الفسق اسم دينه، وإنما سموا بذلك عمله والإجماع والنصوص قد صح كل ذلك على أنه لا دين إلا الإسلام أو الكفر من خرج من أحدهما دخل في الآخر، ولا بد إذ ليس بينهما وسيطة.

[1632] Allah Elçisi de (s.a.) "Müslüman kâfire mirasçı olmaz, kâfir de müslümana mirasçı olmaz."[933] diye buyurmuştur. Bu hadis, kendisini İslâm'a nispet eden fırkaların tamamının sıhhati üzerinde ve onu kabul etmede mutabık kaldığı bir hadistir. Böylece Hz. Peygamber (s.a.), küfür ve İslâm'ın dışında bir yol (din) belirtmemiştir ve burada asla üçüncü bir yol kabul edilemez.

[1633] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezile ekolü de yüce Allah'ın *"Hiç mümin, fâsık gibi olur mu? Bunlar (elbette) eşit olmazlar."*[934] şeklinde buyurduğunu söylemek suretiyle delil getirmiştir.

[1634] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyet, bu konuda onların (Mu'tezile ekolünün) lehine bir delil değildir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Biz müslümanları suçlular gibi kılar mıyız? Size ne oluyor, nasıl hüküm veriyorsunuz?"*[935] Böylece yüce Allah'ın suçlular ve fâsıklar diye isimlendirdiği ve onları açıkça müminlerden ayırt ettiği bu kimseler İslâm dini üzere değillerdir. Onlar İslâm dini üzere olmadıklarına göre şüphesiz kâfirdirler. Çünkü burada İslâm ve küfrün dışında asla bir yol (din) yoktur. Bunun delili yüce Allah'ın *"Sizi alevler saçan ateşe karşı uyardım. O ateşe, ancak yalanlayıp yüz çeviren en bedbaht kimse girer."*[936] meâlindeki sözüdür.

[1635] Bizler zorunlu olarak biliriz ki cennet ve cehennemin dışında bir yurt yoktur. Cennete sadece müminler-müslümanlar girerler. Cehenneme de ancak yalancı ve yüz çeviren kimselerin gireceğini Allah Teâlâ açıklamıştır. Yüz çeviren ve yalan söyleyen bir kimse şüphesiz kâfirdir. Cehennemde ancak kâfir olan kimse ebedî olarak kalacaktır. Cennete de müminden başka kimse girmeyecektir. Böylece iman ve küfrün dışında bir yol olmadığı hususu (kesin olarak) ortaya çıkmıştır. Bu, bu şekilde olunca, yüce Allah'ın suçlular ve fâsıklar diye isimlendirdiği ve onları açıkça müminlerden ayırt ettiği bu kimseler kâfir ve müşriktirler. Bundan başkası mümkün değildir.

[1636] Onlar (Mu'tezile ekolü), müminin yüce Allah'ın dostu, övülen ve iyilik yapan; günahkârın ise Allah'ın düşmanı, zemmedilen ve kötü davranan bir kimse olduğunu söylemişlerdir.

[١٦٣٢] وكذلك قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا يرث المسلم الكافر، ولا الكافر المسلم. وهذا حديث قد أطبق جميع الفرق المنتمية إلى الإسلام على صحته، وعلى القول به فلم يجعل عليه السلام دينًا غير الكفر والإسلام، ولم يجعل هاهنا دينًا ثالثًا اصلًا.

٥ [١٦٣٣] **قال أبو محمد**: واحتجت المعتزلة أيضًا بأن قالت: قال الله تعالى: ﴿أَفَمَن كَانَ مُؤْمِنًا كَمَن كَانَ فَاسِقًا لَّا يَسْتَوُونَ﴾

[١٦٣٤] **قال أبو محمد**: وهذا لا حجة لهم فيه لأن الله تعالى قال: ﴿أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ ۞ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ﴾ فصح أن هؤلاء الذين سماهم الله تعالى مجرمين وفساقًا، وأخرجهم عن المؤمنين نصًا، فإنهم ليسوا على دين

١٠ الإسلام وإذا لم يكونوا على دين الإسلام فهم كفار بلا شك، إذ لا دين هاهنا غيرهما أصلًا، برهان هذا قوله تعالى: ﴿فَأَنذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّىٰ ۞ لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى ۞ الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ﴾

[١٦٣٥] وقد علمنا ضرورة أنه لا دار إلا الجنة أو النار، وأن الجنة لا يدخلها إلا المؤمنون المسلمون فقط، ونص الله تعالى على أن النار لا يدخلها إلا المكذب

١٥ المتولي، والمتولي المكذب كافر بلا خلاف، فلا يخلد في النار إلا كافر، ولا يدخل الجنة إلا مؤمن، فصح أنه لا دين إلا الإيمان والكفر فقط، وإذ ذلك كذلك فهؤلاء الذين سماهم الله عز وجل مجرمين وفاسقين، وأخرجهم عن المؤمنين، فهم كفار مشركون، لا يجوز غير ذلك.

[١٦٣٦] وقالوا المؤمن، محمود، محسن ولي الله عز وجل، والمذنب مذموم،

٢٠ مسيء عدو لله.

[1637] Yine onlar (Mu'tezile ekolü), bir insanın aynı anda hem övülen hem de zemmedilen, hem iyi hem de kötü, hem Allah'ın düşmanı hem de onun dostu olmasının muhalden olduğunu söylemişlerdir.

[1638] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların (Mu'tezile ekolünün) kabul etmediği bu durum, bilinmeyen bişey değil, aksine müşahede edilen mevcut bir durumdur. Namaz kılan sonra da zina eden bir kimse gibi bir taraftan iyilik yapan öte taraftan da kötülük yapan bir kimse, namaz şeklindeki iyiliği yaptığında övülen, iyilik yapan ve Allah'ın dostu olan bir kimsedir. Yine o zina gibi bir kötülük yaptığında da zemmedilen, kötülük yapan ve Allah'ın düşmanı bir kimsedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Diğer bir kısmı ise, günahlarını itiraf ettiler. Bunlar sâlih amelle kötü ameli birbirine karıştırmışlardır."*[937] Böylece zorunlu olarak biliriz ki, yüce Allah'ın sâlih amel olduğuna şahitlik ettiği bir amelin fâili bu konuda övülen, iyilik yapan ve Allah'a itaat eden bir kimsedir. Yüce Allah'ın kötü olduğuna şahitlik ettiği amelin fâili ise bu fiil hususunda zemmedilen, kötülük yapan ve Allah'a asi olan bir kimsedir.

[1639] Sonra onlara (Mu'tezile ekolüne) şöyle denilir: "Mürcie fırkası bizzat sizin sözlerinizle size muaraza eder ve 'Bir insanın aynı anda hem övülen hem de zemmedilen, hem iyi hem de kötü, hem Allah'ın düşmanı hem de O'nun dostu olması imkânsızdır.' derse; sonra tıpkı sizin bu kaziyye ile zemmin, kötülüğün ve düşmanlığın üstün gelmesini; hamdin, ihsanın ve dostluğun düşürülmesini istediğiniz gibi, onlar da hamdin, ihsanın ve velâyetin üstün gelmesini, zemmin, kötülüğün ve düşmanlığın düşürülmesini murat isterlerse onlardan nasıl ayırt edilirler?

[1640] Şâyet Mu'tezile, "Onun hamdi/övülmesi, ihsanı/iyiliği ve dostluğundaki şart büyük günahlardan kaçınmasıdır" derlerse, onlara şöyle cevap veririz: Peki Mürcie size karşı çıkıp "Onun zemmetmesinde, kötülüğünde, lanetlemesinde ve düşmanlığındaki şart tevhide şahitlik etmeyi terk etmesidir." şeklinde derse [ne dersiniz?]

[١٦٣٧] قالوا: و من المحال أن يكون إنسان واحد محمودًا مذمومًا محسنًا مسيئًا عدوا لله وليًا له معًا.

[١٦٣٨] **قال أبو محمد**: وهذا الذي أنكروه، لا نكرة فيه، بل هو أمر موجود مشاهد، فمن أحسن من وجه، وأساء من وجه آخر، كمن صلى ثم زنى فهو محسن محمود، ولي الله فيما أحسن فيه، من صلاة وهو مسيء مذموم عدو لله فيما أساء فيه، من الزنا قال عز وجل: ﴿وَآخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا﴾ فبالضرورة ندري أن العمل الذي شهد الله عز وجل أنه عمل صالح فإن عامله فيه محمود محسن مطيع لله تعالى وأن العمل الذي شهد الله عز وجل أنه سيء، فإن عامله فيه مذموم مسيء عاص لله تعالى.

[١٦٣٩] ثم يقال لهم ما تقولون: إن عارضتكم المرجئة بكلامكم نفسه فقالوا: من المحال أن يكون إنسان واحد محمودًا مذمومًا محسنًا مسيئًا عدو لله وليًا له معًا ثم أرادوا تغليب الحمد والإحسان والولاية، وإسقاط الذم والإساءة والعداوة كما أردتم أنتم بهذه القضية نفسها تغليب الذم والإساءة والعداوة، وإسقاط الحمد والإحسان والولاية، بما ينفصلون عنهم.

[١٦٤٠] فإن قالت المعتزلة: إن الشرط في حمده وإحسانه وولايته أن تجتنب الكبائر قلنا لهم: فإن عارضتكم المرجئة فقالت: إن الشرط في ذمه وإساءته ولعنه، وعداوته، ترك شهادة التوحيد.

[1641] Eğer Mu'tezile, "Allah günahları zemmetmiş ve bunlara azap edeceğini bildirmiştir." derlerse, onlara şöyle denilir: Bu durumda Mürcie "Yüce Allah iyilikleri övmüştür ve iyiliğe karşı mükâfat vereceğini vaat etmiştir." der ve sizin zemmin üstün gelmesini istediğiniz gibi, onlar da hamdin üstün gelmesini isterler. Eğer sizler vaîd âyetlerini zikrederseniz, onlar da rahmet âyetlerini zikrederler.

[1642] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu durum ne Mu'tezile'nin ne de Mürcie'nin kaçıp kurtulabileceği bir şeydir. Bu açıklamayla ortaya çıkmıştır ki her iki taife de hatalıdır. Hakikat ise, her iki taifenin Kur'ân ve sünnetteki naslardan ilişki kurdukları şeylerin tamamıdır. Bunların hepsi için de yüce Allah'ın aşağıdaki sözleri yeterlidir: *"Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim.*[938] *"Bugün herkese kazandığının karşılığı verilir."*[939], *"Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir."*[940], *"Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa, o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır."*[941], *"Kıyamet günü için adâlet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz."*[942]

[1643] Bütün bunlardan hareketle, kişiyi iman isminin kapsamından çıkaran şeyin sadece küfür; ve yine küfür isminin kapsamından çıkaran şeyin sadece iman olduğu anlaşılmaktadır. Amellerin güzelliği imanın güzelliğidir; amellerin çirkinliği ise iman olmayan bir çirkinliktir. Denge bütün bunlara hükmeder. Ameller, sadece şirk ile boşa çıkarlar. Nitekim yüce Allah, *"Eğer Allah'a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar..."*[943] şeklinde buyurmuştur.

[1644] Onlar (Mu'tezile ekolü) şöyle dediler: Siziyi amellerin tamamının iman olduğunu aynı zamanda günahların iman olmadığını ikrar ettiğinize göre, bu durumda günah işleyen kimse size göremüminin dışında bir mümindir. Biz şöyle deriz: Evet, bunda bilinmeyecek bir durum yoktur. O, sâlih amel sebebiyle mümindir; kötü amel sebebiyle de müminin dışındadır. Nitekim biz "kişiyaptığı iyilikler sebebiyle muhsin, yaptığı kötülük sebebiyle de muhsin değildir, günahkârdır" deriz.

[١٦٤١] فإن قالت المعتزلة: إن الله قد ذم المعاصي، وتوعد عليها، قيل لهم: فإن المرجئة تقول لكم: إن الله تعالى: قد حمد الحسنات ووعد عليها، وأراد بذلك تغليب الحمد كما أردتم، تغليب الذم، فإن ذكرتم آيات الوعيد، ذكروا آيات الرحمة.

٥ [١٦٤٢] **قال أبو محمد**: وهذا ما لا مخلص للمعتزلة منه، ولا للمرجئة أيضًا فوضح بهذا أن كلا الطائفتين مخطئة، وإن الحق هو جمع كل ما تعلقت به كلتا الطائفتين من النصوص التي في القرآن والسنن، ويكفر من هذا كله قول الله عز وجل: ﴿أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنكُم مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ﴾ وقوله تعالى: ﴿الْيَوْمَ تُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ﴾ وقوله تعالى: ﴿فَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ۞ وَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾ وقال تعالى: ﴿مَن جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَن جَاءَ ١٠ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَىٰ إِلَّا مِثْلَهَا﴾ وقال تعالى: ﴿وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِن كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَىٰ بِنَا حَاسِبِينَ﴾

[١٦٤٣] فصح بهذا كله أنه لا يخرجه عن اسم الإيمان إلا الكفر، ولا يخرجه عن اسم الكفر إلا الإيمان، وأن الأعمال حسنها حسن إيمان، وقبيحها قبيح ليس ١٥ إيمانًا والموازنة تقضي على كل ذلك، ولا يحبط الأعمال إلا الشرك قال تعالى: ﴿لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ﴾

[١٦٤٤] وقالوا إذا أقررتم أن أعمال البر كلها إيمان، وأن المعاصي ليست أيمانًا فهو عندكم مؤمن غير مؤمن. قلنا: نعم، ولا نكرة في ذلك، وهو مؤمن بالعمل الصالح، غير مؤمن بالعمل السيء، كما نقول محسن بما أحسن فيه ٢٠ مسيء غير محسن معًا بما أساء فيه.

[1645] Bize göre iman, -bizi tenakuza düşürecek şekilde- sadece tasdik değildir. İşte bu, Hz. Peygamberin "Zina eden zina ettiği anda mümin olarak zina etmez..."[944] şeklindeki sözünün manasıdır. Yanı zâni, diğer iyilikler sebebiyle mümin olduğu halde, bu zinasında Allah'a itaat eden (mutî') bir kimse değildir.

[1646] Onlar (Mu'tezile ekolü), *"Rabbinin yoldan çıkanlar (fıska düşenler) hakkındaki, "Onlar artık imana gelmezler" sözü, işte böylece gerçekleşmiştir."*[945] meâlindeki âyeti delil getirdiler. Böylece yüce Allah (bu âyet vesilesi ile) fısk ile imanın arasını ayırmıştır.

[1647] Ebû Muhammed şöyle dedi: Evet, biz imanın sâlih amelin tamamı olduğunu açıklamıştık. Böylece fıskın iman olmadığını kesin olarak biliriz. Dolayısıyla her kim fıska düşerse fısk olan bu amel sebebiyle o mümin değildir. Yüce Allah onun diğer amellerinden herhangi biri hususunda iman etmediğini söylememiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İman edenler ancak, Allah'a ve Peygamberine inanan, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat edenlerdir."*[946]

[1648] İşte bunlar, yüce Allah'ın iman ile kendilerine şahitlik ettiği kimselerdir. Onlardan iman olmayan bir fısk vâki olunca, onun diğer amellerindeki imanı fıskını iptal etmediğigibi, onun fıskının diğer amellerindeki imanını iptal etmesi de imkânsızdır. Bilakis yüce Allah'ın onun cihadındaki imanına şahitlik etmesi hak olduğu gibi ve onun fıskına iman etmediğine şahitlik etmesi de haktır. Şüphesiz şanı yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler kâfirlerin ta kendileridir."*[947], *"Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, fâsıkların ta kendileridir."*[948], *"Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, zâlimlerin ta kendileridir."*[949]

[1649] Bu âyetler dikkate alındığında Mu'tezile'nin isyan eden, zulmeden ve fâsık olan herkesin küfrünü açıklaması gerekir. Çünkü günah işleyen herkes, Allah'ın indirdiğiyle hükmetmemiştir.

[1650] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bize gelince biz şöyle deriz: Kâfir olan herkes, fâsık, zâlim ve günahkârdır. (Fakat) her fâsık, zâlim ve günahkâr olan kimse ise kâfir değildir. Bilakis bazen böylesi bir kimse (yani fâsık, zâlim ve günahkâr olan kimse) mümin olabilir. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz Rabbin, insanların zulümlerine rağmen bağışlama sahibidir..."*[950] Böylece zulmün bir kısmı, Kur'ân'ın ifadesiyle affedilmiştir.

[١٦٤٥] وليس الإيمان عندنا التصديق وحده فيلزمنا التناقض وهذا هو معنى قول النبي صلى الله عليه وسلم: لا يزني الزاني حين يزني وهو مؤمن، أي ليس مطيعًا في زناه ذلك، وهو مؤمن بسائر حسناته.

[١٦٤٦] واحتجوا بقول الله تعالى: ﴿كَذَٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ ففرق تعالى بين الفسق والإيمان.

[١٦٤٧] **قال أبو محمد**: نعم وقد أوضحنا أن الإيمان هو كل عمل صالح فبيقين ندري أن الفسق ليس إيمانًا، فمن فسق فلم يؤمن بذلك العمل الذي هو الفسق ولم يقل عز وجل إنه لا يؤمن في شيء من سائر أعماله، وقد قال تعالى: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ﴾

[١٦٤٨] فهؤلاء قد شهد الله تعالى لهم بالإيمان فإذا وقع منهم فسق ليس إيمانًا فمن المحال أن يبطل فسقه إيمانه في سائر أعماله، وأن يبطل إيمانه في سائر الأعمال فسقه، بل شهادة الله تعالى له بالإيمان في جهاده حق، وبأنه لم يؤمن في فسقه حق أيضًا فإن الله عز وجل قال: ﴿وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ﴾ ﴿وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ ﴿وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾

[١٦٤٩] فيلزم المعتزلة أن يصرحوا بكفر كل عاص وظالم وفاسق، لأن كل عامل بالمعصية فلم يحكم بما أنزل الله.

[١٦٥٠] **قال أبو محمد**: وأما نحن فنقول إن كل من كفر فهو فاسق ظالم عاصي، وليس كل فاسق ظالم عاص كافرًا بل يكون مؤمنًا وبالله تعالى الوفيق وقد قال تعالى: ﴿وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِّلنَّاسِ عَلَىٰ ظُلْمِهِمْ﴾ فبعض الظلم مغفور بنص القرآن.

[1651] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar (Mu'tezile ekolü) şöyle dediler: Fâsıkların ve zâlimlerin lanetlenmesi vacip olmuştur. Nitekim yüce Allah, *"Biliniz ki, Allah'ın lâneti zâlimler üzerinedir."*[951] buyurmuştur. Mümin için ise ona dost olmak ve bağışlanması için dua etmekvaciptir. Allah Resulü (s.a.) ise hırsıza, babasına lanet edene ve yol işaretlerini değiştirene lanet etmiştir. Bu durumda sizin, aynı kişiye, hem lanet etmeniz hem de rahmet ve mağfireti için dua etmeniz gerekir.

[1652] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz buna karşı şöyle deriz: Fâsık bir mümin, dinine, mezhebine (millet), inancına ve ikrarına dost olabilir, fısk olan amelinden temizlenebilir.Uzak durma (berâet) ve dost olma (velâyet), soyut olarak insanın özünden değildir. Ancak o (söz konusu berâet ve velâyet), sâlih amel veya fâsid amel işlemek suretiyle kişiye aittir veya ondan sadır olmuştur. Bu, bu şekilde olunca, kesin olarak biliriz ki muhsin, bazı fiillerinde müminlerdendir vebu yaptığı güzel şeylersebebiyle onu dost ediniriz, sadece kötü amelinden uzak dururuz. Yüce Allah'a gelince, kendi nezdinde kişinin güzel amellerini dost edinir ve fâsid ameline de düşmanca davranır. Bir kimseye aynı anda lanet etmek ve bağışlanmasını dilemek suretiyle dua etmeye gelince, biz bunu inkâr etmeyiz. Bilakis bu doğru bir anlamdır; ne yüce Allah'tan ne de Elçisinden (s.a.) günahkâra, günahından dolayı lanet edilmesini ve iyilik yapan bir kimseye de iyiliğinden dolayı rahmet dilemeyi yasaklayan bir haber gelmiştir. Şâyet birisi -malından infak edip cihat ettiği halde- zina etse ya da hırsızlık yapsa, zina ve hırsızlıktan dolayı had cezasının uygulanması gereklidir. Şâyet kendisine lanet edilirse, ona lanet eden kimse elbette iyi yapmıştır. Bununla birlikte (cihat yaptığından dolayı söz konusu kişiye) ganimet malından payı verilir. Ayrıca malının zekatını alırız ve yüce Allah'ın "*Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır.)*"[952] meâlindeki sözünden dolayı bu durumda ona hayırla dua ederiz.

[١٦٥١] **قال أبو محمد**: وقالوا قد وجب لعن الفساق، والظالمين، وقال تعالى: ﴿أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ﴾ والمؤمن يجب ولايته، والدعاء له بالرحمة وقد لعن رسول الله صلى الله عليه وسلم السارق ومن لعن أباه، ومن غير منار الأرض فيلزمكم أن تدعوا على المرء الواحد باللعنة والرحمة والمغفرة معًا. ٥

[١٦٥٢] **قال أبو محمد**: فنقول: إن المؤمن الفاسق يتولى دينه، وملته وعقده وإقراره، ويتبرأ من عمله الذي هو الفسق والبراءة، والولاية ليست من عين الإنسان مجردة فقط، وإنما هي له أو منه بعمله الصالح أو الفاسد، فإذ ذلك كذلك فبيقين ندري أن المحسن في بعض أفعاله من المؤمنين نتولاه من أجل ما أحسن فيه، ونبرأ من عمله السيء فقط، وأما الله تعالى فإنه يتولى عمله الصالح ١٠ عنده، ويعادي علمه الفاسد، وأما الدعاء باللعنة والرحمة معًا فلسنا ننكره بل هو معنى صحيح، وما جاء عن الله تعالى قط، ولا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى أن يلعن العاصي على معصيته، ويترحم عليه لإحسانه، ولو أن امرأ زنى أو سرق، وحال الحول على ماله وجاهد لوجب أن يحد للزنا والسرقة، ولو لعن لأحسن لا عنهن ويعطي نصيبه من المغنم، ونقبض زكاة ماله ونصلي عليه ١٥ عند ذلك لقول الله: ﴿خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ﴾

[1653] Biz, Allah Resulünün (a.s) sadakalarını aldığı ve kendilerine hayırla dua ettiği bu kimselerin içinde günahkârlar ve asilerin var olduğunu kesin olarak biliyoruz. Elbette Arap yarımadasının tamamının asilerden hali olması mümkün değildir. Aynı şekilde Hz. Peygamberin (s.a.) döneminde ölenlerin tamamı da bundan uzak değildir. Allah'ın Elçisi (s.a.) ve onunla birlikte ve ondan sonra müslümanlar, söz konusu kimseler için hayır duada bulunmuşlardır. Böylece müslümanların içinde günahkâr kimselerin olduğunu şüphesiz ve kesin olarak biliriz.Buna göre Allah Resulü, söz konusu kişinin kötü amelini zikredip onu ayıplamış ve zemmetmiş olsa da, söz konusu kişiye hayır duada bulunmuş ve bağışlanmasını dilemiştir.

[1654] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezile'nin iman ismini uygun gördüğü küçük günah sahipleri hakkında bizzat bu suali onlara yöneltiriz. Bu soruların tamamı onlara gereklidir. Çünkü segair/küçük günahlar da şüphesiz günahlar ve mâsiyetlerdir. Ancak biz, kebairden (büyük günahlardan) uzak kaldığı müddetçe küçük günahlara fâsıklık ve zulüm ismini kullanmayız. Çünkü Allah Teâlâ, büyük günahlardan kaçınan kimsenin küçük günahlarının bağışlanmasını garanti etmiştir. Dolayısıyla günahları affedilen bir kimsenin fâsık ya da zâlimdiye isimlendirilmesi imkânsızdır. Çünkü bu ikisi, şahitliğin kabul edilmesini düşüren iki isimdir. Büyük günahlardan kaçınan bir kimse -her ne kadar küçük günahlarda ısrar etse de- onun şahitliği geçerlidir. Çünkü onun günahı yoktur. Tevfik Allah'ın yardımıyladır.

[1655] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bizim, Mu'tezile'nin tamamını kapsayan ve tekfir edici Hâricîlere yönelik ilzamlarımız vardır. Tekfircilerin görüşlerini nakzettiğimiz yerde bunlara dikkat çekeceğiz, inşallah. Allah'ın yardımını dileriz.

[1656] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Büyük günah sahibi kâfirdir." diyen bir kimseye yüce Allah'ın *"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır."*[953] şeklinde buyurduğu haber verilir.

[١٦٥٣] وبيقين ندري أنه قد كان في أولئك الذين كان عليه السلام يقبض صدقاتهم ويصلي عليهم مذنبون عصاة، لا يمكن ألبتة أن يخلو جميع جزيرة العرب من عاص وكذلك كل من مات في عصره عليه السلام، وصلى عليه هو عليه السلام والمسلمون معه، وبعده فبيقين ندري أنه قد كان فيهم مذنب بلا ٥ شك وإذا صلى عليه ودعا له بالرحمة وإن ذكر عمله القبيح ولعن وذم.

[١٦٥٤] **قال أبو محمد**: ونعكس عليهم هذا السؤال نفسه في أصحاب الصغائر الذين يوقع عليهم المعتزلة اسم الإيمان فهذه السؤالات كلها لازمة لهم إذ الصغائر ذنوب ومعاص بلا شك إلا أننا لا نوقع عليها اسم فسق ولا ظلم إذا انفردت عن الكبائر لأن الله تعالى ضمن غفرانها لمن اجتنب الكبائر، ومن غفر ١٠ له ذنبه فمن المحال أن يوقع عليه اسم فاسق، أو اسم ظالم، لأن هذين اسمان يسقطان قبول الشهادة، مجتنب الكبائر، وإن تستر بالصغاير فشهادته مقبولة، لأنه لا ذنب له وبالله تعالى التوفيق.

[١٦٥٥] **قال أبو محمد**: ولنا على المعتزلة الزامات أيضًا تعمهم، والخوارج المكفرة ننبه عليها عند نقضنا أقوال المكفرة إن شاء الله تعالى، وبه نتأيد.

١٥ [١٦٥٦] **قال أبو محمد**: ويقال لمن قال إن صاحب الكبيرة كافر قال الله عز وجل: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ۗ ذَٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ ۗ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

Burada yüce Allah söze müminlere (*"Ey iman edenler!) şeklinde* hitab ederek başlamıştır. Onların içinde öldüren ya da öldürülen kimseler vardır. Yüce Allah, kasten öldüren ile maktulün velisinin kardeş olduğunu açıklamıştır. Nitekim Allah Teâlâ, *"Müminler ancak kardeştirler."*[954] diye buyurmuştur. Böylece kasten adam öldüren birinin mümin olduğu, Kur'ân'ın nassı ve o kişi hakkında iman kardeşliği hükmü ile ortaya çıkmıştır. Çünkü bu kardeşlik kâfir ile mümin arasında söz konusu olamaz. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah'ın emrine) dönerse, artık aralarını adâletle düzeltin ve (onlara) adâletli davranın. Çünkü Allah, adâletli davrananları sever. Müminler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının."*[955] Bu âyet, yüce Allah'ın "İnananlardan ötekine karşı haddi aşan bir gruba karşı diğer müminler -söz konusu grup Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar- savaşmakla emredilmiştir. Onlar savaşan müminlerin kardeşleridir." sözündeki şüpheyi genel olarak kaldırmaktadır. Bu, ancak dalâlete düşen bir kimsenin sapıtacağı bir durumdur. Bu iki âyet, katilden iman ismini düşüren Mu'tezile'ye ve büyük günah işleyenden iman ismini düşüren herkese karşı kesin bir delildir. Hiç kimse, "Allah Teâlâ onları tövbe ettikleri zaman bize kardeş kılmıştır." diyemez. Çünkü âyet onların haddi aşma halinde iken ve hakka dönmeden önceki durumunda da kardeş olduklarını açıklamıştır.

[1657] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların bazıları, bu savaşmanın ancak vuruşmak olduğunu söylemiştir.

[1658] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu görüş, iki yönden açık bir yanlıştır. Birincisi: Bu delili olmayan bir iddiadır ve delil olmaksızın âyetin tahsis edilmesidir. Bu şekilde olan bir şey şüphesiz bâtıldır.

[1659] İkincisi: Bir müslümanın diğer bir müslümana zulmederek ve haddi aşarak vurması fısk ve mâsiyettir.

فابتدأ الله عز وجل بخطاب أهل الإيمان، من كان فيهم من قاتل أو مقتول، ونص تعالى على أن القاتل عمدًا، وولى المقتول أخوان وقد قال تعالى: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾ فصح أن القاتل عمدًا مؤمن بنص القرآن وحكمه له بأخوة الإيمان ولا يكون للكافر مع المؤمن بتلك الأخوة، وقال تعالى: ﴿وَإِن طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِن بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ فَإِن فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ۞ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ﴾ فهذه الآية رافعة للشك جملة في قوله تعالى: إن الطائفة الباغية على الطائفة الأخرى، من المؤمنين المأمور سائر المؤمنين بقتالها حتى تفيء إلى أمر الله تعالى أخوة للمؤمنين المقاتلين، وهذا أمر لا يضل عنه إلا ضال وهاذه الآيتان حجة قاطعة أيضًا على المعتزلة أيضًا المسقطة اسم الإيمان عن القاتل، وعلى كل من أسقط عن صاحب الكبائر اسم الإيمان، وليس لأحد أن يقول: إنه تعالى إنما جعلهم إخواننا إذا تابوا لأن نص الآية أنهم إخوان في حال البغي وقبل الفئة إلى الحق.

[١٦٥٧] **قال أبو محمد**: وقال بعضهم إن هذا الاقتتال إنما هو التضارب.

[١٦٥٨] **قال أبو محمد**: وهذا خطأ فاحش لوجهين أحدهما أنه دعوى بلا برهان، وتخصيص الآية بلا دليل، وما كان هكذا فهو باطل بلا شك.

[١٦٥٩] والثاني: أن ضرب المسلم للمسلم ظلمًا وبغيًا فسق ومعصية.

[1660] Üçüncü vecih ise şudur: Yüce Allah, şâyet bilinen savaşı murat etmemiş olsa idi, vuruşmayı artırmayan bir kimseyle savaşmayı bize emretmezdi. Yüce Allah burada haddi aşma ismini, bütün haddi aşmalara şamil kılmıştır. Böylece o da bu hükme dâhildir.

[1661] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar, yüce Allah'ın *"Bir müminin bir mümini öldürmesi olacak şey değildir. Ancak yanlışlıkla olması başka."*[956] meâlindeki sözünü zikrettiler.

[1662] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyet yoruma gerek olmaksızın zâhirî anlamıyla onlara (Mu'tezile'ye) karşı bizim için bir delildir. Çünkü âyette kasıtlı olarak öldürenin mümin olmadığı anlamı yoktur. Ancak âyette, bir müminin kasıtlı olarak bir başka mümini öldürmesinin yasaklanması vardır. Çünkü Allah Teâlâ, *"Bir müminin bir mümini öldürmesi olacak şey değildir."*[957] diye buyurmuştur. Aynı şekilde biz de bir müminin kasıtlı olarak bir başka mümini öldürmesinin söz konusu olmadığını söyleriz. Sonra Allah Teâlâ, *"Ancak yanlışlıkla olması başka."* diye buyurmuş ve böylece müminin mümini öldürmesinin haram kılındığı genellemesinden yanlışlıkla öldürmeyi istisna etmiştir. Çünkü yüce Allah, engellenmesi mümkün olmayan ve güç yetirilemeyen şeylerden nehyetmesi caiz değildir. Nitekim gücümüzün yetmediği şeylerle mükellefiyet hususunda bizleri emin kılmıştır. Dolayısıyla hatalı fiillerin tamamından nehyedilmiş değiliz. Bilakis yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Hata ile yaptığınız bir işte size hiçbir günah yoktur. Fakat kasten yaptığınız şeylerde size günah vardır."*[958] Böylece onların (Mu'tezile'nin) bu âyetle ilişki kurmaları sonuçsuz kalmıştır.

[1663] Aynı şekilde Allah Elçisinin (s.a.) *"Benden sonra, birbirinizi boğazlamak suretiyle kâfirlere dönmeyiniz."*[959] meâlindeki sözü de zâhiri üzeredir. Ancak bu lafızda, sadece kendisinden sonra küfre dönmekten ve bu sebeple birbirleriyle savaşmaktan nehyetme vardır. Bu ifadede, ne katilin kâfir olduğu ne de mücerret anlamda öldürmenin yasaklanması vardır. Ancak Kur'ân ve sünnette yer alan diğer ifadelerde öldürmek yasaklanmıştır. Nitekim bu lafızda zinanın ve hırsızlığın yasaklanması da yoktur. Her hadiste şeriatın bütün hükümleri yoktur. Böylece onların (Mu'tezile'nin) bu haberle ilişki kurmaları da sonuçsuz kalmıştır.

[١٦٦٠] ووجه ثالث وهو أن الله تعالى لو لم يرد القتال المعهود لما أمرنا بقتال من لا يزيد على الملاطمة وقد عم تعالى فيها باسم البغي بكل بغي فهو داخل تحت هذا الحكم.

[١٦٦١] **قال أبو محمد**: وقد ذكروا قول الله عز وجل: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَن يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً﴾

[١٦٦٢] **قال أبو محمد**: فهذه الآية بظاهرها دون تأويل حجة لنا عليهم لأنه ليس فيها أن القاتل العامد ليس مؤمنًا، وإنما فيها نهي المؤمن عن قتل المؤمن عمدًا فقط لأنه تعالى قال: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَن يَقْتُلَ مُؤْمِنًا﴾ وهكذا نقول ليس للمؤمن قتل المؤمن عمدًا ثم قال تعالى: ﴿إِلَّا خَطَأً﴾ فاستثنى عز وجل الخطأ في القتل من جملة ما حرم من قتل المؤمن للمؤمن لأنه لا يجوز النهي عما لا يمكن الانتهاء عنه ولا يقدر عليه، لأن الله تعالى أمننا من أن يكلفنا ما لا طاقة لنا به وكل فعل خطأ فلم ننه عنه، بل قال تعالى: ﴿وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُم بِهِ وَلَٰكِن مَّا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ﴾ فبطل تعلقهم بهذه الآية.

[١٦٦٣] وكذلك قول رسول الله صلى الله عليه وسلم لا ترجعوا بعدي كفارًا يضرب بعضكم رقاب بعض. فهو أيضًا على ظاهره، وإنما في هذا اللفظ النهي عن أن يرتدوا بعده إلى الكفر فيقتتلوا في ذلك فقط، وليس في هذا اللفظ أن القاتل كافر ولا فيه أيضًا النهي عن القتل المجرد أصلًا وإنما نهى عنه في نصوص أخر من القرآن والسنن كما ليس في هذا اللفظ أيضًا نهي عن الزنا ولا عن السرقة، وليس في كل حديث حكم كل شريعة، فبطل تعلقهم بهذا الخبر.

[1664] Aynı şekilde Hz. Peygamberin (s.a.) *"Müslümana sövmek fâsıklık, onunla savaşmak ise küfürdür."*[960] meâlindeki sözü de genel anlamdadır. Çünkü Hz. Peygamberin (s.a.) buradaki "Müslüman" sözü cinse ait umûmî bir ifadedir. Müslüman olmaları sebebiyle bütün müslümanlardan ayrılan ve onlarla savaşan bir kimsenin kâfir olduğu hususunda ihtilaf yoktur. Bunun delili, kasıtlı olarak öldürenin ve birbiriyle savaşan iki kişinin mümin oldukları hususunda Kur'ân'ın açıklamalarından daha önce zikrettiğimiz şeyler ve Hz. Peygamber'in (s.a.) itiraz ve muhalefet edilemeyen sözüdür.

[1665] Aynı şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.) "*Babalarınızdan yüz çevirmeyiniz. Babalarınızdan yüz çevirmeniz sizin için küfürdür."* şeklindeki sözü de böyledir. Allah Resulü (s.a.), "Sizden bir küfürdür/sizden sadır olan bir küfürdür" ya da "Allah'ı inkâr etmektir." dememiştir. Evet, biz babasından yüz çeviren bir kimsenin babasını reddettiğini ve onu inkâr ettiğini ikrar ediyoruz.

[1666] "Büyük günah sahibinin mümin olmadığını, fakat kâfir ya da fâsık olduğunu" söyleyen bir kimseye şöyle denilir: Şanı yüce Allah şöyle buyurmadı mı? *"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Allah'a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de, mümin bir cariye Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin. Allah'a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de; iman eden bir köle, Allah'a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır."*[961] *"Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin. Çünkü müslüman hanımlar kâfirlere helâl değillerdir. Kâfirler de müslüman hanımlara helâl olmazlar."*[962] *"Müşrik karılarınızın nikâhlarına tutunmayın."*[963] *Bu gün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir."*[964]

[1667] Nisâ suresinde de *"Mümin kadınlardan iffetli olanlar, iffetsizler değil..."*[965] denilmiştir.

[١٦٦٤] وكذلك قوله عليه السلام: سباب المؤمن فسوق وقتاله كفر. فهو أيضًا على عمومه لأن قوله عليه السلام: المسلم هاهنا عموم للجنس، ولا خلاف في أن من نابذ جميع المسلمين وقاتلهم لإسلامهم فهو كافر، برهان هذا هو ما ذكرنا قبل من نص القرآن في أن القاتل عمدًا والمقاتل مؤمنان وكلامه عليه السلام لا يتعارض ولا يختلف، و.

[١٦٦٥] كذلك قوله عليه السلام: لا ترغبوا عن آبائكم فإنه كفر لكم، أن ترغبوا عن آبائكم. فإنه عليه السلام لم يقل كفر منكم، ولم يقل إنه كفر بالله تعالى، نعم ونحن نقر أن من رغب عن أبيه فقد كفر بأبيه وجحده.

[١٦٦٦] ويقال لمن قال: إن صاحب الكبير ليس مؤمنًا، ولكنه كافر أو فاسق ألم يقل الله عز وجل: ﴿وَلَا تَنكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَّ وَلَأَمَةٌ مُّؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّن مُّشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّن مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ﴾ وقال تعالى: ﴿فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ﴾ وقال تعالى: ﴿وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ﴾ وقال تعالى: ﴿الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَّكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَّهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ﴾

[١٦٦٧] وفي سورة النساء: ﴿محصنات غير مصافحات﴾

[1668] Bunlar, yeryüzünde üçüncü bir dinin (yolun) olmadığı; sadece mümin ya da kâfirin olduğu hususunda beyanın zirvesindeki âyetlerdir. İmanlı bir kadının nikâhı inanan bir erkeğe helaldir ve onun nikâhı kâfire haramdır. Kitabî bir bayanın imanlı bir erkekle veya bir kâfirle evlenmesi helaldir.

[1669] Söyleyin bakalım! İffetsiz veya iffetli bir kadın zina ettiğinde, hırsızlık yaptığında, şarap içtiğinde, iftira edip kara leke çaldığında, yetim malı yediğinde ya da vaktin çıktığını bildiği halde namaz vakti çıkıncaya kadar gusletmeyi kasten terk ettiğinde ya da malının zekatını çıkarıp vermediğinde ve buna binaen size göre bu kadın bu fiilleri sebebiyle kâfir veya İslâm'dan uzak, imandan çıkmış ve müminlerin cümlesinden ayrılmış olduğunda, fazilet sahibi mümin bir kimsenin böylesi bir kadınla nikâhlanması helal midir? Ya da daha önceden onunla evlenmiş ise onunla evli kalmaya devam etmesi doğru mudur? Ya da kadının fazilet sahibi babasının veya iyilik sahibi kardeşinin evliliği hususunda ona veli olmaları haram olur mu?

[1670] Söyleyin bakalım! Bir adam zina ettiğinde veya hırsızlık yaptığında ya da iftira edip kara leke çaldığında veya yetim malı yediğinde ya da askerden kaçtığında veya sihir yaptığında ya da vakti çıkıncaya kadar kasıtlı olarak namazı terk ettiğinde ya da malının zekatını çıkarıp vermediğinde ve buna binâen nezdinizde bu adam bu fiilleri sebebiyle kâfir ya da İslâm'dan uzak, imandan çıkmış ve müminlerin cümlesinden ayrılmış olduğunda, onun imanlı bir kadınla evlenmesi ya da elinin altında bulunan bir kadınla birleşmesi haram mıdır? Ya da kendi himayesinde olan imanlı bir kadın ona haram olur ve böylece onun nikâhı bozulur mu? Ya da mümin kızına veya kız kardeşine evlendirilmesi hususunda veli olması haram olur mu? Zikrettiğimiz bu kadına ve erkeğe, mümin olan velilerinin mirası haram olur mu? Ya da bu kadının ve erkeğin mirası mümin olan velilerine haram olur mu? Ya da onun kestiği hayvanın etini yemek haram olur mu? Çünkü o, sizin iddianıza göre İslâm'dan ayrılmış ve müminler topluluğundan çıkmıştır.

[١٦٦٨] فهذه آيات في غاية البيان في أنه ليس في الأرض إلا مؤمن أو كافر، أو مؤمنة أو كافرة، ولا يوجد دين ثالث، وأن المؤمنة حلال نكاحها للمؤمن، وحرام نكاحها على الكافر، وأن الكتابية حلال للمؤمن بالزواج وللكافر.

[١٦٦٩] فخبرونا إذا زنت المرأة، وهي غير محصنة، أو وهي محصنة أو إذا سرقت أو شربت الخمر أو قذفت أو أكلت مال يتيم أو تعمدت ترك الغسل حتى خروج وقت الصلاة وهي عالمة بذلك، أو لم تخرج زكاة مالها فكانت عندكم بذلك كافرة، أو بريئة من الإسلام، خارجة عن الإيمان، وخارجة من جملة المؤمنين أيحل للمؤمن الفاضل ابتداء نكاحها، والبقاء معها على الزوجية إن كان قد تزوجها قبل ذلك؟ أو يحرم على أبيها الفاضل أو أخيها البر أن يكونا لها وليين في تزويجها.

[١٦٧٠] وأخبرونا إذا زنى الرجل أو سرق أو قذف، أو أكل مال يتيم، أو فر من الزحف أو سحر، أو ترك صلاة عمدًا حتى خرج وقتها، أو لم يخرج زكاة ماله، فصار بذلك عندكم كافرًا، أو بريئًا من الإسلام، وخرج عن الإيمان، وعن جملة المؤمنين أيحرم عليه ابتداء نكاح امرأة مؤمنة أو وطؤها بملك اليمين، أو تحرم عليه امرأته المؤمنة التي في عصمته، فينفسخ نكاحها منه أو يحرم عليه أن يكون وليًا لابنته المؤمنة، أو أخته المؤمنة في تزويجها، وهل يحرم على التي ذكرنا، والرجل الذي ذكرنا ميراث وليهما المؤمن، أو يحرم على وليهما المؤمن ميراثهما، أو يحرم أكل ذبيحته، لأنه قد فارق الإسلام في زعمكم، وخرج عن جملة المؤمنين.

[1671] Onların tamamı bunlardan herhangi bir şeyi kabul etmezler. Onların yüce Allah'a yönelik mücerret tartışmalarından biri şudur: Yüce Allah, imanlı bir kadını mümin olmayan bir erkeğe haram kılar, onlar ise söz konusu imanlı kadını mümin olmayan kimselere helal kılarlar. Yine yüce Allah, -kitabî bir kadın olması hâriç- imanlı olmayan bir kadını bir mümine haram kılar, fakat onlar bu kadını onlara helal kılarlar. Yüce Allah mümin ile mümin olmayan kimse arasındaki velâyeti ortadan kaldırır, fakat onlar nikâh konusunda bu velâyeti onlara ibka ederler.Yüce Allah, -kitabî olması durumu hâriç- mümin olmayan bir kimsenin boğazladığı hayvanın (etinin yenilmesini) haram kılar, fakat onlar bunu onlara helal kılarlar. Yüce Allah mümin ile mümin olmayan arasında miras alışverişini ortadan kaldırmıştır, fakat onlar bunu onlara helal kılarlar. Her kim Kur'ân'a muhalefet eder ve delil ortaya konulduktan sonra bu muhalefetine devam ederse, biz böylesi bir kimseden Allah'a sığınırız.

[1672] Ebû Muhammed şöyle dedi: Zikrettiğimiz bu hususların ekseriyeti konusunda müslümanlardan olan kimseler arasında veya kendini İslâm'a nispet eden fırkalar arasında bir tartışma yoktur. Ancak bazılarında ihtilaf söz konusudur; birileri bizim bunları bilmediğimizi düşünmesin diye buna işaret edeceğiz. Bu ihtilaflardan biri zina eden erkek ve kadın hakkındadır. Ali b. Ebû Tâlib (r.a.), duhulden önce ikisinden birinden zinanın vukuuylanikâh bozulur, demiştir. Hasan-ı Basrî ve seleften onun dışında olan kimseler, tövbe etmedikçezinakâr bir erkeğin müslüman bir kadınla evlenmesini ve zinakâr bir kadının da müslüman bir erkekle evlenmesini caiz görmezler. Biz de bunu kabul ederiz. Bu, söz konusu iki zâninin müslüman olmadıklarından dolayı değildir. Bilakis o ikisi müslümandır, fakat bu konuda Kur'ân'da Allah'tan bir kanun varit olmuştur. Nitekim yüce Allah'ın mahrem biriyle nikâhı o mahrem olduğu müddetçe haram kılması böyledir.Tevfîk Allah'ın yardımıyladır. İşte bu yüce Allah'ın sözüdür: "*Zina eden erkek ancak, zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da ancak zina eden veya Allah'a ortak koşan bir erkek evlenir. Bu, müminlere haram kılınmıştır.*"[966]

[١٦٧١] فإنهم كلهم لا يقولون بشيء من هذا، فمن الخلاف المجرد منهم لله تعالى أن يحرم الله تعالى المؤمنة على من ليس بمؤمن فيحلونهاهم، ويحرم الله تعالى التي ليست مؤمنة على المؤمن إلا أن تكون كتابية فيحلونها هم ويقطع الله تعالى الولاية بين المؤمن ومن ليس مؤمنًا فيبقونها في النكاح، ويحرم تعالى ذبائح من ليس مؤمنًا إلا أن يكون كتابيًا فيحلونهاهم، ويقطع عز وجل الموارثة بين المؤمن، ومن ليس مؤمنًا فيثبتونها هم ومن خالف القرآن وثبت على ذلك بعد قيام الحجة عليه فنحن نبرأ إلى الله تعالى منه.

[١٦٧٢] **قال أبو محمد:** وأكثر هذه الأمور التي ذكرنا فإنه لا خلاف بين أحد من أهل الإسلام فيها، ولا بين فرقة من الفرق المنتمية إلى الإسلام وفي بعضها خلاف نشير إليه لئلا يظن ظان أننا أغفلناه فمن ذلك الخلاف في الزاني والزانية، فإن علي بن أبي طالب رضي الله عنه يفسخ النكاح قبل الدخول بوقوعه من أحدهما، والحسن البصري وغيره من السلف لا يجيزون للزاني ابتداء نكاح مع مسلمة ألبتة ولا للزانية أيضًا إلا أن يتوبا، وبهذا نقول نحن ليس لأنهما ليسا مسلمين بل هما مسلمان ولكنها شريعة من الله تعالى واردة في القرآن في ذلك كما يحرم على المحرم النكاح ما دام محرمًا وبالله تعالى التوفيق، وذلك قوله تعالى: ﴿الزَّانِي لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذَٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ﴾

[1673] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyette, zina eden erkeğin ve zina eden kadının müşrik olmadıklarına dair açık bir hüküm/nas söz konusudur. Çünkü yüce Allah, bu ikisinin arasını -tekit yoluyla olmasına ihtimal verilmeyecek, bilakis bu ikisinin iki farklı sıfat olduklarını ifade edecek şekilde- tam olarak ayırt etmiştir. Zina eden erkek ve zina eden kadın müşrik olmadıklarına göre, o ikisi zorunlu olarak müslümandırlar. Daha önce açıkladığımız üzere her kâfir müşriktir, her müşrik kâfirdir; kâfir ve müşrik olmayan herkes de mümindir. Zira üçüncü bir yola imkân yoktur. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[1674] Ömer b. Hattâb ve İbrâhim en-Nehâî'nin[967] "Bir müslüman erkek irtidat ettiğinde ve müslüman bir kadının da kocası müslüman olmadığında, söz konusu kadın [daha önce] olduğu gibi yine onun eşidir, ancak erkek o kadınla birlikte olamaz." şeklindeki görüşleri, bahsettiğimiz ihtilafın söz konusu olduğu meselelerdendir. Hz. Ömer'den bu kadının kocasıyla devam etme ya da ondan ayrılma noktasında muhayyer olduğu da rivayet edilmiştir. Bunların hiçbiri bu konuda delil değildir. Kur'ân'ın nassı veya Allah Resulünden (s.a.) gelen sünnetin dışında hiçbir delil de yoktur.

[1675] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunlara ilaveten, şanı yüce Allah müşriklerin toptan öldürülmesini ve onlardan -aşağıda belirtilen kimseler hâriç- hiçbir kimsenin istisna edilmemesini emretmiştir. Bunlar; [ı] boyun eğerek cizye vermeyi kabul eden Ehl-i kitap mensubu bir kimse, [ıı]ya da elçilik vazifesini yerine getirip kendi yurduna dönünceye kadar bir elçi, [ııı] Allah'ın kelâmını işitsin diye işçi olarak tutulan (müstecir) sonra da kendi güvenli yurduna dönen bir kimsedir. Hz. Peygamber (s.a.) de dinini değiştiren bir kimsenin öldürülmesini emretmiştir. Bu durumda "Büyük günah sahibinin imandan çıktığını ve müslümanlığının geçersiz olduğunu, böylece ister küfür isterse fısk olsun artık onun başka bir dinde olduğunu" söyleyen herkese şöyle sorarız: "Zanî, katil, hırsız, şarap içen, iftira eden, savaştan kaçan ve yetim malı yiyen kimseler İslâm'dan çıktığına ve dinini terk ettiğine göre, Allah Elçisinin (s.a.) emrettiği gibi onu öldürürler mi yoksa onu öldürmeyip Allah'a ve Elçisine (s.a.) muhalefet mi ederler?

[١٦٧٣] **قال أبو محمد**: وفي هذه الآية أيضًا نص جلي على أن الزاني والزانية ليسا مشركين، لأن الله تعالى فرق بينهما فرقًا لا يحتمل ألبتة أن يكون على سبيل التأكيد بل على أنهما صفتان مختلفتان، وإذا لم يكونا مشركين فهما ضرورة مسلمان لما قد بينا قبل من أن كل كافر فهو مشرك، وكل مشرك فهو كافر وكل من لم يكن كافرًا مشركًا فهو مؤمن إذ لا سبيل إلى دين ثالث وبالله تعالى التوفيق.

[١٦٧٤] ومن الخلاف في بعض ما ذكرنا قول عمر بن الخطاب رضي الله عنه، وإبراهيم النخعي إن المسلم إذا ارتد والمسلمة إذا لم يسلم زوجها فهي امرأته كما كانت إلا أنه لا يطؤها، وروي عن عمر أيضًا أنها تخير في البقاء معه أو فراقه، وكل هذا لا حجة فيه ولا حجة إلا في نص القرآن أو سنة واردة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم.

[١٦٧٥] **قال أبو محمد**: وأيضًا فإن الله عز وجل قد أمر بقتل المشركين جملة، ولم يستثن منهم أحدًا إلا كتابيًا يغرم الجزية مع الصغار، أو رسولًا حتى يؤدي رسالته، ويرجع إلى مأمنه، أو مستجيرًا ليسمع كلام الله تعالى، ثم يبلغ إلى مأمنه، وأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بقتل من بدل دينه فنسأل كل من قال: بأن صاحب الكبيرة قد خرج من الإيمان وبطل إسلامه، وصار في دين آخر إما الكفر وإما الفسق، إذا كان الزاني، والقاتل السارق والشارب للخمر، والقاذف، والفار من الزحف، وآكل مال اليتيم، قد خرج عن الإسلام، وترك دينه أيقتلونه كما أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الله أم لا يقتلونه ويخالفون الله تعالى ورسوله صلى الله عليه وسلم؟

Hâricîler ve Mu'tezile mensupları dâhil olmak üzere onların hepsinin görüşü büyük günah sahibini öldürmeyecekleri şeklindedir. Ancak bunların bir kısmında el kesme ve yüz ya da seksen değnek vurma şeklinde bilinen hadler vardır, bir kısmında da sadece te'dip vardır. Bunlardan herhangi bir şey vesilesi ile kan akıtılması helal olmaz. Bu, -hiçbir gizlilik olmaksızın- onların görüşünü açıkça sonlandırmak ve hükümsüz kılmaktır.

[1676] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hâricîlerin bazı marjinal grupları cesur davranmış ve büyük günah işleyenlere hadlerin uygulanacağını, sonra onların tövbeye davet edileceklerini, akabinde de (eğer tövbe etmezlerse) öldürüleceklerini söylemiştir.

[1677] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu durum kesin olan icmâya ve Kur'ân'a mutlak olarak aykırıdır. Çünkü yüce Allah şöyle buyurur: "*Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir. Ancak tövbe edip bundan sonra ıslah olanlar müstesna.*"[968] Böylece yüce Allah onların öldürülmelerini yasaklamış, ısrarlarına rağmen onların hayatta bırakılmalarını farz kılmıştır. Onların (zina isnat edip şahit getiremeyenlerin) sadece şahitliklerinin reddedilmesini bildirmiştir. Şâyet onların öldürülmeleri caiz olsa idi, öldürüldükten sonra kabul olunmayan şahitliklerini nasıl yerine getirirlerdi?

[1678] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şanı yüce Allah şöyle buyurdu: "*Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapkınlıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır.*"[969]

[1679] Ebû Muhammed şöyle dedi: Tâğûtu tanımayan, Allah'a inanan ve kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışan bir kimsenin mümin ve müslüman olduğu hususunda ne bizimle onların (Hâricîlerin) arasında ne de ümmetten herhangi bir kimse arasında bir tartışma yoktur. Dolayısıyla fâsık, müminin dışında olsa idi, kaçınılmaz olarak kâfir olurdu. Şâyetfâsıkkâfir olsa idi, bu durumda elbette öldürülmesi gereken mürtet olurdu. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

ومن قولهم كلهم خوارجهم، ومعتزليهم، أنهم لا يقتلونه، وأما في بعض ذلك حدود معروفة، من قطع يد وجلد مائة، أو ثمانين، وفي بعض ذلك أدب فقط وأنه لا يحل الدم بشيء من ذلك، وهذا انقطاع ظاهر وبطلان لقولهم لا خفاء به.

[١٦٧٦] **قال أبو محمد:** وبعض شاذة الخوارج جسر فقال: تقام الحدود ٥ عليهم ثم يستتابون فيقتلون.

[١٦٧٧] **قال أبو محمد:** وهذا خلاف الإجماع المتيقن، وخلاف للقرآن مجرد لأن الله تعالى يقول: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ۞ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا﴾ فقد حرم الله تعالى قتلهم وافترض استبقاءهم مع إصرارهم، ولم ١٠ يجعل فيهم إلا رد شهادتهم فقط، ولو جاز قتلهم فكيف كانوا يؤدون شهادة لا تقبل بعد قتلهم؟

[١٦٧٨] **قال أبو محمد:** وقال الله عز وجل: ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَن يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِن بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انفِصَامَ لَهَا﴾

١٥ [١٦٧٩] **قال أبو محمد:** لا خلاف بيننا وبينهم، ولا بين أحد من الأمة في أن من كفر بالطاغوت، وآمن بالله، واستمسك بالعروة الوثقى التي لا انفصام لها فإنه مؤمن مسلم، فلو كان الفاسق غير مؤمن، لكان كافرًا ولا بد، ولو كان كافرًا لكان مرتدًا يجب قتله، وبالله تعالى التوفيق.

[1680] Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Allah'a ortak koşanların, inkârlarına bizzat kendileri şahitlik edip dururken, Allah'ın mescitlerini imar etmeleri düşünülemez. Onların bütün amelleri boşa gitmiştir."*[970]

[1681] Başka bir âyette ise şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur."*[971] Böylece yüce Allah'ın emriyle, mescitlerde namaz kılmak suretiyle Allah'ın mescitlerini imar eden kimselerin ancak müminler oldukları hususu yakînen vacip olmuştur. Onların (Hâricîlerin) tamamı bizimle birlikte şu konuda hemfikirdir: "Fâsık, namaz kılmak suretiyle mescitlerin imarını gerekli gören ve buna zorlayan büyük günah sahibi bir kimsedir." Ümmetin tamamının icmâsı bu yöndedir. Şâyet onlar bunu terk etseler bile bizimle birlikte namaz kılarlar; zekatı eda etmeleri ve zekatın onlardan alınması gereklidir, Ramazan orucu ve Beytullah'ı haccetmeleri de onlara gereklidir. Bu durum, böylesi bir kimsenin müminlerin dininden çıkmadığı, mümin ve müslüman olduğuna dair hiçbir problemin olmadığı apaçık bir delildir.

[1682] Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve de Rab'lerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâ'be'ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınızda (isterseniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye birtakımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir. Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hâriç; boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekten düşerek ölmüş, boynuzlanarak ölmüş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar, bir de fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. İşte bütün bunlar fısk (Allah'a itaatten kopmak)tır. Bugün kâfirler dininizden (onu yok etmekten) ümitlerini kestiler."*[972] Böylece yüce Allah, müminlere, kâfirlerin onların dininden (onu yok etmekten) ümitlerini kestiklerini bildirmiştir. Üçüncü bir ihtimale imkân yoktur.

[١٦٨٠] قال الله عز وجل: ﴿مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَن يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنفُسِهِم بِالْكُفْرِ أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ﴾

[١٦٨١] وقال تعالى: ﴿إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَن يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ﴾

٥ فوجب يقينًا بأمر الله عز وجل ألا يترك يعمر مساجد الله بالصلاة فيها إلا المؤمنون. وكلهم متفق معنا على أن الفاسق صاحب الكبائر مدعو ملزم عمارة المساجد بالصلاة، مجبر على ذلك، وفي إجماع الأمة كلها على ذلك وعلى تركهم يصلون معنا، وإلزامهم أداء الزكاة وأخذها منهم، وإلزامهم صيام رمضان، وحج البيت برهان واضح لا إشكال فيه، على أنه لم يخرج عن دين المؤمنين، ١٠ وأنه مسلم مؤمن.

[١٦٨٢] وقال عز وجل: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ﴾ إلى قوله تعال: ﴿الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن دِينِكُمْ﴾ فخاطب تعالى المؤمنين بإياس الكافرين عن دينهم، ولا سبيل إلى قسم ثالث.

[1683] Yine yüce Allah şöyle buyurdu: "*Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecektir.*"[973] Böylece İslâm dininden başka dinin olmadığı, onun dışındakilerin kabul edilmeyeceği ve başka din sahibinin kıyamet günü hüsrana uğramış olacağı ortaya çıkmıştır. Tevfîk Allah'ın inayeti iledir.

[1684] Şanı yüce Allah: *"Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin dostlarıdır."*[974] diye buyurmuştur. Başka âyetlerde ise; *"İnkâr edenler de birbirlerinin velileridir."*[975] Ve *"...Sizden kim onları dost edinirse, kuşkusuz o da onlardandır..."*[976] demiştir. Yine *"O, sizi yaratandır. Böyle iken kiminiz kâfir, kiminiz mümindir. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir."*[977] *şeklinde* buyurmuştur. Böylece insanlar ve cinlerin içinde ancak mümin ya da kâfirin olduğu yakînî olarak ortaya çıkmıştır. Her kim bu ikisinin birinden çıkarsa diğerine girmiş olur.

[1685] Biz onlara (Hâricîlere), müminlerden olduğu halde fıska düşen, büyük günahları açıkça işleyen ve biri Hıristiyan diğeri de fazilet sahibi bir müslüman olan iki kız kardeşi olan bir kimse hakkında sorarız. Söz konusu fâsık adam bunlardan hangisine nikâhta veli ve mirasçı olur? Yine hırsızlık yapmış ve zina etmiş bir kadın düşünün, onun biri Yahudi diğeri ise fazilet sahibi bir müslüman olan iki amca oğlu vardır. Bu kadının nikâhı bu ikisinden hangisine helal olur? Bu, tartışmanın olmadığı ve hiçbir gizliliğin bulunmadığı bir husustur. Böylece büyük günah sahibinin mümin olduğu kesinleşmiştir.

[1686] Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Çünkü namaz, müminlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır."*[978] ve *"Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder"*[979] Dolayısıyla söyleyin bakalım! Sizler, zinakâra, hırsıza, iftirada bulunana ve katile namaz kılmayı emreder misiniz? Eğer namaz kılmazlarsa onları cezalandırır mısınız? Yoksa bunu yapmaz mısınız? Onların sözü evettir. Şâyet onlar hayır şeklinde cevap verirlerse, kesin olan icmâya muhalefet etmiş olurlar.

[1687] Bunun üzerine onlara şöyle deriz: Sizler, ona (yani zinakâra, hırsıza, namaz kılmayana) mâhiyetine uygun olan bir ameli mi emredersiniz? Yoksa kendisine uygun olmayan bir ameli mi emredersiniz? Ya da yüce Allah'ın söz konusu kimseden kabul etmesi mümkün olan şeyi (ameli) mi emredersiniz? Yoksa kabul etmeyeceği kesin olan bir ameli mi emredersiniz?

[١٦٨٣] وقال تعالى: ﴿وَمَن يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَن يُقْبَلَ مِنْهُ﴾ فصح أن لا دين إلا دين الإسلام، وما عداه شيء غير مقبول، وصاحبه يوم القيامة خاسر، وبالله تعالى التوفيق.

[١٦٨٤] وقال عز وجل: ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ﴾ وقال تعالى: ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ﴾ وقال تعالى: ﴿وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ﴾ وقال تعالى: ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنكُمْ كَافِرٌ وَمِنكُم مُّؤْمِنٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ فصح يقينًا أنه ليس في الناس ولا في الجن إلا مؤمن أو كافر، فمن خرج عن أحدهما دخل في الآخر.

[١٦٨٥] فنسألهم عن رجل من المسلمين فسق وجاهر بالكبائر وله أختان إحداهما نصرانية، والثانية مسلمة فاضلة لأيتهما يكون هذا الفاسق وليًا في النكاح ووارثًا، وعن امرأة سرقت وزنت ولها ابنا عم أحدهما يهودي والآخر مسلم فاضل أيهما يحل له نكاحها وهذا ما لا خلاف فيه ولا خفاء به فصح أن صاحب الكبائر مؤمن.

[١٦٨٦] وقال الله تعالى: ﴿إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا﴾ وقال تعالى: إ ﴿نَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ﴾ فأخبرونا أتأمرون الزاني والسارق والقاذف والقاتل بالصلاة وتؤدبونه أن لم يصل أم لا؟ فمن قولهم نعم ولو قالوا:لا لخالفوا الإجماع المتيقن.

[١٦٨٧] فنقول لهم أفتأمرونه بما هو عليه أم بما ليس عليه وبما يمكن أن يقبله الله تعالى أم بما يوقن أنه لا يقبله؟

[1688] Eğer onlar (Hâricîler), "Biz, ona, mâhiyetinde olmayan bir şeyi (ameli) emrederiz." derlerse, tenakuza düştükleri ortaya çıkar. Çünkü bir kimsenin, mâhiyetine uygun olmayan bir şey (amel) ile ilzam edilmesi doğru değildir.

[1689] Eğer onlar (Hâricîler), "Bilakis söz konusu kişiye mâhiyetine uygun olan ameli yapmasını emrederiz." derseler, bu durumda (namaz kılmanın müminin bir özelliği olduğundan dolayı) onun mümin olduğunu kesin olarak kabul ederler. Çünkü yüce Allah, *namazın müminlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılındığını haber vermiştir.*[980]

[1690] Eğer onlar (Hâricîler), "Söz konusu kişiye, [kâfir olduğunu düşündüklerinden dolayı] kendisinden kabul edilmesi mümkün olmayan bir ameli yapmasını emrederiz." derlerse, bu durumda tenakuza düşerler. Çünkü bir kimseye, [kâfir olduğunu düşündüklerinden dolayı] kesin olarak kendisinden kabul edilmeyeceği bilinen bir ameli emretmek muhaldendir.

[1691] Eğer onlar (Hâricîler), "Bilakis söz konusu kişiye (hırsızlık yapan ve namaz kılmayan bir kimseye), kabul edilmesini umduğumuz şeyleri emrederiz." derlerse, "Doğru söylediniz." deriz. Bu şekilde fâsıkın, sadece sâlih amellerden birini yapmada muttakilerden ve günahlardan birini işlemede de fâsıklardan olduğu hususu ortaya çıkmıştır.

[1692] Onlara (Hâricîlere), "Eğer hanımını boşarsa, büyük günah sahibine, mutlak olarak nafaka vermesini emrederler mi yoksa emretmezler mi?" diye sorarız. Eğer onlar, "Bunu emrederiz." derlerse, bu durumda büyük günah sahibinin takva sahibi iyi kimselerden olması lazım gelir. Çünkü yüce Allah, mut'a (boşanmış kadınların örfe göre geçimlerinin sağlanması) konusunda şöyle buyurmuştur. *"... Bu, iyilik yapanlar üzerinde bir borçtur."*[981] ve *"Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur."*[982] Böylece fâsıkın, sâlih amel işlemesi bakımından iyi, kötü amel işlemesi bakımından da kötü bir kimse olduğu ortaya çıkmıştır.

[1693] Eğer onlar (Hâricîler), "Namaz,-size göre kâfirlerin tamamına gerekli olduğu gibi-, ona da gereklidir." derlerse, bunun aynı şey olmadığını açıklarız. Çünkü -her ne kadar kâfir, abdestsiz ve cünüp olan kimseler namazla emredilmiş ve bunu terk ettiklerinden dolayı cezalandırılacak olsalar da- biz, onların namaz kılmalarına müsaade etmeyiz;

[١٦٨٨] فإن قالوا نأمره بما ليس عليه ظهر تناقضهم إذ لا يجوز أن يلزم أحد بما لا يلزمه.

[١٦٨٩] وإن قالوا بل بما عليه قطعوا بأنه مؤمن لأن الله تعالى أخبر أن الصلاة كانت على المؤمنين كتابًا موقوتًا.

٥ [١٦٩٠] وإن قالوا نأمره بما لا يمكن أن يقبل منه أحالوا؟ إذ من المحال أن يؤمر أحد بعمل هو على يقين من أنه لا يقبل منه.

[١٦٩١] وإن قالوا: بل نأمره بما نرجو أن يقبل منه قلنا: صدقتم، وقد صح بهذا أن الفاسق من المتقين فيما عمل من عمل صالح فقط ومن الفاسقين فيما عمل من المعاصي.

١٠ [١٦٩٢] ونسألهم أيأمرون صاحب الكبيرة بتمتيع المطلقة أن طلقها أم لا؟ فإن قالوا: نأمره بذلك لزمهم أنه من المحسنين المتقين لأن الله تعالى يقول في المتعة: حقًا على المحسنين وحقًا على المتقين. فصح أن الفاسق محسن فيما عمل من صالح ومسيء فيما عمل من سيئ.

[١٦٩٣] فإن قالوا: إن الصلاة عليه كما هي عندكم على الكفار

١٥ أجمعين قلنا لا سواء لأنها وإن كان الكافر وغير المتوضئ والجنب مأمورين بالصلاة معذبين على تركها فأنا لا نتركهم يقيمونها أصلًا

bilakis kâfir müslüman oluncaya kadar;manevi kirlilik içinde olan (hades) abdest alıncaya kadar; cünüb olan yıkanıp, abdest alıncaya ya da teyemmüm edinceye kadar onları namazdan alıkoyarız. Ancak fâsık böyle değildir. Bilakis o namazı ikame etmeye zorlanır.

5 **[1694] Ebû Muhammed şöyle dedi**: Bu konuda hiç kimsenin itirazı yoktur. Ancak Mu'tezilî el-Cübbâî ile Muhammed b. et-Tayyib el-Bâkillânî ümmetin genelinden ayrılarak günahı olan kimsenin bütün günahlarından tövbe edinceye kadar herhangi bir günahı için yaptığı tövbenin kabul edilmeyeceği görüşünü benimsemişlerdir. Bu konuda daha sonra 10 bir topluluk onları takip etmiştir. Biz, onlardan biri ile bu konuda tartıştık ve onu, -farz namazı, zekatı, ramazan orucunu, cuma namazını, haccı ve cihadı terk etmek bile olsa- bir tane günah işleyen herkese tövbe etmenin zorunlu olduğunu ilzam ettik. Çünkü bütün bunların yerine getirilmesi, onun terk edilmesi sebebiyle Allah'a tövbe etmektir. Şâyet 15 bütün günahlarından tövbe edinceye kadar herhangi bir günahına yaptığı tövbesi kabul edilmeyecek olsa idi, bu durumda ne namazı terkinden ne orucu bırakmasından ne de zekatı terk etmesinden dolayı yaptığı tövbesi -bütün günahlarından tövbe edinceye kadar- kabul olunmayacaktır. Onlar, eğer bunu derlerse, bu ümmetin icmâsına aykırıdır ya da bunu 20 demiyorlarsa (o zaman da burada) tenakuz vardır. Bununla birlikte bu görüş, doğruluğuna dair onların asla hiçbir delilin olmadığı bir görüştür. Bu şekilde olan bir şey ise bâtıldır. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin."*[983] *"... İçinizden iki âdil kimseyi şahit tutun."*[984] *"(Eğer Peygamber'e karşı bir-* 25 *birinize arka çıkarsanız bilin ki Allah onun yardımcısıdır, Cebrâil de,) sâlih müminler de..."*[985]

[1695] Böylece bu lafızla, -bizden oldukları halde- içimizde adâletsiz ve sâlih olmayan kimselerin var olduğu hususu kesin olarak ortaya çıkmıştır. Bu ikisi bizdendir ve biz müminleriz, dolayısıyla onlar da şüphesiz 30 mümindir.

بل نمنعهم منها حتى يسلم الكافر ويتوضأ المحدث، ويغتسل الجنب ويتوضأ أو يتيمم وليس كذلك الفاسق بل تجبره على إقامتها.

[١٦٩٤] **قال أبو محمد**: وهذا لا خلاف فيه من أحد إلا أن الجبائي المعتزلي ومحمد بن الطيب الباقلاني ذهبا من بين جميع الأمة إلى أن من كانت له ذنوب فإنه لا تقبل له توبة من شيء منها حتى يتوب من الجميع واتبعهما على ذلك قوم وقد ناظرنا بعضهم في ذلك وألزمناهم أن يوجبوا على كل من أذنب ذنبًا واحدًا أن يترك الصلاة الفرض، والزكاة، وصوم رمضان والجمعة والحج، والجهاد، لأن إقامة كل ذلك توبة إلى الله من تركها فإذا كانت توبته لا تقبل من شيء حتى يتوب من كل ذنب له فإنه لا يقبل له توبة، من ترك صلاة ولا من ترك صوم ولا من ترك زكاة حتى يتوب من كل ذنب له وهذا خلاف لجميع الأمة أن قالوه أو تناقض إن لم يقولوه مع إنه قول لا دليل لهم على تصحيحه أصلًا وما كان هكذا فهو باطل. قال الله تعالى: ﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ﴾ وقال تعالى: ﴿وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِّنكُمْ﴾ وقال تعالى: ﴿وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ﴾

[١٦٩٥] فصح يقينًا بهذا اللفظ إن فينا غير عدل، وغير صالح، وهما منا، ونحن مؤمنون فهو مؤمن بلا شك وقال تعالى: ﴿فَإِن تَابُوا -يعني من الشرك- وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ﴾

[1696] Yüce Allah, "*Onlar tövbe edip* (yani şirkten tövbe edip), *namazı kılar ve zekâtı verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir.*"[986] İşte bu, İslâm'a şahitlik eden kimselerden namaz kılan ve zekat veren bir kimsenin dinde kardeşimiz olduğuna dair apaçık bir âyettir. Yüce Allah "Büyük günah işlemediği sürece..." şeklinde dememiştir. Böylece söz konusu kimsenin -büyük günah işlemiş bile olsa- bizden olduğu kesinleşmiştir.

[1697] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şâyet onlar, yüce Allah'ın *"Onlar küfür ile iman arasında bocalayıp dururlar. Ne bunlara (müminlere) ne de şunlara (kâfirlere) bağlanırlar."*[987] ve *"Allah'ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinenleri görmez misin? Onlar ne sizdendirler, ne de onlardan."*[988] meâlindeki sözlerini hatırlatır ve bu şekilde onun ne mümin ne de kâfir olduğunu ispat etmeye girişirlerse, bu konuda onların lehine hiçbir delil yoktur. Çünkü yüce Allah bu âyetlerle müslümanlıklarını açıkladıkları halde küfürlerini içlerinde gizleyen münafıkları vasfetmiştir. Dolayısıyla onlar, ne kâfirlerle birliktedirler, ne onlardandırlar ne de onlara dönüktürler. Çünkü müslüman olduklarını açıklamışlardır. Kâfirler ise böyle bir şey açıklamazlar. Yine onlariçlerinde küfrü gizledikleri için ne müslümanlarla birliktedirler, ne onlardandırlar ne de onlara yönelmişlerdir. Bu iki âyette onların kâfirler olmadıkları hususu da yoktur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"(Ey inananlar! Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdırlar.) Sizden kim onları dost edinirse, kuşkusuz o da onlardandır."*[989] Böylece onların asla mümin olmayıp kâfir oldukları hususu kesin olarak ortaya çıkmıştır. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[1698] "Büyük günah sahibi münafıktır. Bu kelimenin manası nedir?" diyen kimseye şöyle denilir: Onların cevabı -öyle ki bu meselede hiçbir kimsenin bunun dışında bir cevabı yoktur.- şöyledir: "Münafık", kendisinde nifak sıfatı bulunan kimsedir. Şeriatta nifakın manası ise, imanı ortaya koymak ve küfrü gizlemektir. Böylece ona şöyle denilir -Tevfîk Allah'ın yardımıyladır-:

[١٦٩٦] وهذا نص جلي على أن من صلى من أهل شهادة الإسلام وزكى فهو أخونا في الدين ولم يقل تعالى ما لم يأت بكبيرة فصح أنه منا وأن أتى بالكبائر.

[١٦٩٧] **قال أبو محمد:** فإن ذكروا قول الله تعالى: ﴿مُّذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَٰلِكَ لَا إِلَىٰ هَٰؤُلَاءِ وَلَا إِلَىٰ هَٰؤُلَاءِ﴾ وقوله تعالى: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِم مَّا هُم مِّنكُمْ وَلَا مِنْهُمْ﴾ فراموا بذلك إثبات أنه لا مؤمن ولا كافر فهذا لا حجة لهم فيه لأن الله تعالى إنما وصف بذلك المنافقين المبطنين للكفر المظهرين للإسلام فهم لا مع الكفار ولا منهم ولا إليهم لأن هؤلاء يظهرون الإسلام وأولئك لا يظهرونه ولا هم مع المسلمين ولا منهم ولا إليهم لإبطانهم الكفر وليس في هاتين الآيتين أنهم ليسوا كفارًا وقد قال عز وجل: ﴿وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ﴾ فصح يقينًا أنهم كفار لا مؤمنون أصلا وبالله تعالى التوفيق.

[١٦٩٨] ويقال لمن قال: أن صاحب الكبيرة منافق ما معنى هذه الكلمة فجوابهم الذي لا جواب لأحد في هذه المسألة غيره هو أن المنافق من كان النفاق صفته، ومعنى النفاق في الشريعة هو إظهار الإيمان وإبطان الكفر، فيقال له وبالله تعالى التوفيق:

Nefiste olanı ancak Allah Teâlâ bilir. Sonra kendisinde (küfrün bulunduğu) bu nefse gelince, bir kimsenin küfre inandığını ancak söz konusu kişinin bu küfrünü dili ile ikrar etmesi ya da yüce Allah katından bir vahiy gelmesiyle kesin olarak bilmemiz mümkündür. Nefislerde olan şeylerin bilgisini kim alırsa, o gaybın bilgisini de almış olur. Bu ise (bir kimsenin bunu iddia etmesi ise) zorunlu olarak bilinen kesin bir yanlıştır. Sana bunun kesin olarak imkânsız olduğunu göstermek üzere şu söz yeter. "Allah Resulü'ne (s.a.): "Nice namaz kılan kimseler var, kalbinde olmayanı dilleriyle söylüyorlar." denilmiş; bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.): "Ben, insanların kalplerini yar[ıp içine bak]mak diye gönderilmedim." buyurmuştur.

[1699] Yüce Allah, münafıkları hatırlatıp Elçisine (a.s.) şöyle buyurmuştur: *"Çevrenizdeki bedevîlerden birtakım münafıklar vardır. Medine halkından da münafıklıkta direnenler var ki sen onları bilmezsin. Biz onları biliriz."*[990] Allah Resulü (s.a.), münafıkları kendisiyle birlikte oldukları halde, onları görüp fiillerini müşahede ettiği halde onları bilmediğine göre Hz. Peygamber'den sonra gelenlerin münafıkları bilme**me**leri daha doğrudur.

[1700] Hz. Peygamberin (s.a.) döneminde zinakârlar, hırsızlar, şarap içenler, cemaatle birlikte kılınan farz namazı kaçıranlar, kasıtlı olarak adam öldürenler ve iftirada bulunanlar vardı. Fakat Allah Resulü (s.a.) bunlardan hiçbirini münafık diye isimlendirmedi. Bilakis bu konuda hadleri uyguladı, evleri yakmakla tehdit etti, diyeti emretti ve affetmeyi tavsiye etti ve onları müslümanların içinde bıraktı ve onlara müminlerin hükmünü ve ismini vermeye devam ettirdi. Nitekim biz şöyle demiştik: Şeriate göre (bir şeyi) isimlendirmek, başkalarına değil, sadece Allah Teâlâ'ya aittir. Dolayısıyla büyük günah sahiplerinin (sahib-i kebîre) "münafık" diye isimlendirilmeleri asla yüce Allah'tan gelmiş değildir.

لا يعلم ما في النفس إلا الله تعالى ثم تلك النفس التي ذلك الشيء فيها فقط ولا يجوز أن نقطع على اعتقاد أحد الكفر إلا بإقراره بلسانه بالكفر وبوحي من عند الله تعالى ومن تعاطى علم ما في النفوس فقد تعاطى علم الغيب، وهذا خطأ متيقن يعلم بالضرورة وحسبك من القول سقوطًا أن يؤدي إلى المحال المتيقن ٥ وقد قيل لرسول الله صلى الله عليه وسلم: رب مصل يقول بلسانه ما ليس في قلبه فقال عليه السلام: إني لم أبعث لأشق عن قلوب الناس.

[١٦٩٩] وقد ذكر الله تعالى المنافقين فقال لرسول الله صلى الله عليه وسلم: ﴿وَمِمَّنْ حَوْلَكُم مِّنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ﴾ فإذا كان رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يعرف المنافقين ١٠ وهم معه وهو يراهم ويشاهد أفعالهم فمن بعده أحرى ألا يعلمهم.

[١٧٠٠] ولقد كان الزناة على عهده صلى الله عليه وسلم والسرقة وشراب الخمر ومضيعوا فرض الصلاة في الجماعة والقاتلون عمدًا والقذفة فما سمى عليه السلام قط أحدًا منهم منافقين بل أقام الحدود في ذلك وتوعد بحرق المنازل وأمر لدية والعفو وأبقاهم في جملة المؤمنين وأبقى عليهم حكم الإيمان ١٥ واسمه وقد قلنا إن التسمية في الشريعة لله عز وجل لا لأحد دونه ولم يأت قط عن الله عز وجل تسمية صاحب الكبيرة منافقًا.

[1701] Eğer onlar; "sahîh olarak gelen bir rivayette Hz. Peygamber bazı özellikler zikretmiş 'Kimde bu özellikler varsa namaz kılıp oruç tutsa ve ben müslümanım dese de o halis bir münafıktır.' demiştir. Rasûlullah bu özellikleri 'Konuştuğunda yalan söyler, vaat ettiğinde sözünden döner, kendisine emanet bırakıldığında hıyanet eder, söz verdiğinde cayar ve husumet ettiğinde aşırı gider.' şeklinde zikretmiş ve 'kimde bu özelliklerden biri varsa onu terkedinceye kadar onda nifaktan bir parça/haslet vardır.' demiştir" derlerse biz, -Tevfîk Allah'ın yardımıyladır- ona şöyle deriz: Allah'ın Elçisi doğru söylemiştir. Biz sana bildirmiştik: Bir şeyi izhar eden ve onun zıddını da gizleyen kimse demek olan münafık (kelimesi) sözlüğün aslında "tarla faresinin kaçış yolları demek olan nâfikaül-yerbûg/نافقاءاليربوع kelimesinden alınmıştır. O da, yuvasının yan tarafındaolan vebir miktar toprakla örttüğü açık kapıdır. Hz. Peygamberin (s.a.) zikrettiği bu hasletlerin tamamı, sahibinin içinde olup izhar ettiği hasletlerin hilafınadır. İşte o, nifakın bu türünden olmak üzere münafıktır. Sahibinin gizlediği bu nifak Allah'ı inkâr değildir. Bunun delili, Allah Resulünün (s.a.) nifak ile vasıflandırdığı kimselerin tamamından zekat aldığına vebu kişiyi evlendirmesinin, kadınsa onunla evlenmenin ve miras hükümlerinin geçerli olması, kestiğinin yenilmesi ve müslümanlarla birlikte namaz kılmayadevam etmesi, kanının ve malının haram olması gibi hususlarda ümmetin icmâsına dair daha önce zikrettiğimiz şeylerdir.Şâyet bizler, onun küfrü gizlediğini kesin olarak bilse idik, elbette onun öldürülmesi vacip olur, evlendirmesi ve kendisinin evlenmesi, miras alması ve boğazladığı hayvanın etinin yenilmesi haram olurdu. Biz onun müslümanlarla birlikte namaz kılmasına müsaade etmezdik. Fakat Allah Elçisi'nin (s.a.) zikrettiğimiz kimseleri münafık diye isimlendirmesi, tıpkı yüce Allah'ın çiftçiyi kâfir diye isimlendirmesi gibidir. Zira Allah Teâlâ, *"...Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin (küffar) hoşuna gider..."*[991] şeklinde buyurur. Çünkü küfrün esası sözlükte örtmektir. Her kim bir şeyi örterse o "kâfir"dir. Sözlükte nifakın da aslı bir şeyi gizlemek ve onun zıddını izhar etmektir. Her kim bir şeyi örter ve onun zıddını da izhar ederse, o bu konuda münafıktır. Bu ikisi ne dinî anlamda küfür ne de şer'î anlamda nifaktır. Böylece âyetler ve hadislerin tamamı birbiriyle uyumlu olmuştur. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[١٧٠١] فإن قالوا قد صح عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال وقد ذكر خصالًا من كن فيه كان منافقًا خالصًا وإن صام وصلى وقال إني مسلم وذكر عليه السلام تلك الخصال فمنها: إذا حدث كذب وإذا وعد أخلف وإذا ائتمن خان وإذا عاهد غدر وإذا خاصم فجر. وذكر عليه السلام أن من كانت به خصلة منهن كانت فيه خصلة من النفاق حتى يدعها. قلنا له وبالله تعالى التوفيق: صدق رسول الله صلى الله عليه وسلم وقد أخبرناك أن المنافق هو من أظهر شيئًا وأبطن خلافه مأخوذ في أصل اللغة من نافقاء اليربوع وهو باب في جانب جحره مفتوح قد غطاه بشيء من تراب وهذه الخلال كلها التي ذكرها رسول الله صلى الله عليه وسلم كلها باطن صاحبها بخلاف ما يظهر فهو منافق هذا النوع من النفاق وليس هو النفاق الذي يظن صاحبه الكفر بالله برهان ذلك ما ذكرناه آنفًا من إجماع الأمة على أخذ زكاة مال كل من وصف رسول الله صلى الله عليه وسلم بالنفاق وعلى إنكاحه ونكاحها إن كانت المرأة وموارثته وأكل ذبيحته وتركه يصلي مع المسلمين وعلى تحريم دمه وماله ولو تيقنا أنه يبطن الكفر لوجب قتله وحرم إنكاحه ونكاحها وموارثته وأكل ذبيحته ولم نتركه يصلي مع المسلمين ولكن تسمية النبي صلى الله عليه وسلم من ذكر منافقًا كتسمية الله عز وجل الذراع كفارًا إذ يقول تعالى: ﴿كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ﴾ لأن أصل الكفر في اللغة التغطية فمن ستر شيئًا فهو كافر وأصل النفاق في اللغة ستر شيء وإظهار خلافه فمن ستر شيئًا وأظهر خلافه فهو منافق فيه وليس هذان من الكفر الديني ولا من النفاق الشرعي في شيء وبهذا تتألف الآيات والأحاديث كلها وبالله تعالى التوفيق.

[1702] Sonra bu görüşü kabul edene "Sen hiç büyük bir günah işledin mi?" diye sorarız.

[1703] Eğer o "Hayır" derse, ona şöyle denilir: Bu söz kebiredir. Çünkü tezkiyedir. Şanı yüce Allah bundan nehyetmiş ve şöyle buyurmuştur: *"...Kendinizi temize çıkarmayın."*[992] Melekler ve nebîler (a.s.) hâriç hiç kimsenin günahtan uzak kalamayacağını biliriz. Bunların dışındakilere gelince onlar masum değillerdir. Bilakis insanlar meleklerin ve peygamberlerin (a.s.) masumiyeti konusunda bile ihtilaf etmişlerdir. Şâyet biz, meleklerden herhangi birine küçük ya da büyük, kasten ya da hataen olsun günahı mümkün gören ve peygamberlerden herhangi birinin küçük ya da büyük olsun kasıtlı olarak günah işlediğini caiz gören kimsenin hata ettiği hususunda kesin bir inanca sahip olsa idik, elbette bu konuda ittifak edilmediğini bilirdik.

[1704] Eğer o, "Evet, benim büyük günahım vardır." derse, ona şöyle denilir: Sen, büyük günahı işlediğin esnada şanı yüce Allah ve O'nun Elçisi (s.a.) hakkında şüphe ettin mi ya da onları inkâr ettin mi? Yoksa günahından dolayı hatalı ve kötü olduğuna inandığın halde Allah, elçisi ve onun getirdikleri hususunda tam bir inanç içinde mi idin? Eğer o, "Ben inkâr eden idim ve şüphede idim." derse, şüphesiz o kendisini en iyi bilendir. Bu durumda hanımından ve müslüman cariyesinden ayrılması ve müslüman olarak ölen bir kimseye mirasçı olmaması gerekir. Dahası, bundan sonra kendisi dışındaki günahkârlara inkar konusunda kendi itikadının benzeriyle kesin olarak hükmetmesi de caiz değildir. Biz onun iddiasının yalan olduğunu zorunlu olarak biliriz. Ve yine biliriz ki bizden hangi günah zuhur ederse etsin biz Allah'a ve Resulüne (s.a.) inanan kimseleriz. Eğer o, "Bilakis ben, günah işleme halinde iken, yüce Allah'a ve Elçisine (s.a.) inanmakta idim." derse, ona şöyle denilir: Bu senin tarafından nifakla ilgili görüşünün iptal edilmesi ve münafığın günah işleyenlere dâhil olduğuna hükmetmektir.

[١٧٠٢] ثم نقول لمن قال بهذا القول هل أتيت بكبيرة قط؟

[١٧٠٣] فإن قال لا قيل له هذا القول كبيرة لأنه تزكية وقد نهى الله عز وجل عن ذلك فقال تعالى: ﴿فَلَا تُزَكُّوا أَنفُسَكُمْ﴾ وقد علمنا أنه لا يعرى أحد من ذنب إلا الملائكة والنبيين صلى الله عليهم وسلم وأما من دونهم فغير معصوم بل قد اختلف الناس في عصمة الملائكة والنبيين عليهم الصلاة والسلام. وإن كنا قاطعين على خطأ من جوز على أحد من الملائكة ذنبًا صغيرًا أو كبيرًا بعمد أو خطأ من جوز على أحد من النبيين ذنبًا بعمد صغيرًا أو كبيرًا لكنا أعلمنا أنه لم يتفق على ذلك قط.

[١٧٠٤] وإن قال بلى قد كان لي كبيرة قيل له هل كنت في حال مواقتك الكبيرة شاكًا في الله عز وجل أو في رسوله صلى الله عليه وسلم أو كافرًا بهما أم كنت موقنًا بالله تعالى وبالرسول صلى الله عليه وسلم؟ وبما أتى به موقنًا بأنك مسيء مخطئ في ذنبك، فإن قال: كنت كافرًا أو شاكًا فهو أعلم بنفسه ويلزمه أن يفارق امرأته وأمته المسلمتين ولا يرث من مات له من المسلمين ثم بعد ذلك لا يجوز له أن يقطع على غيره من المذنبين بمثل اعتقاده في الجحد ونحن نعلم بالضرورة كذب دعواه وندري أننا في حين ما كان منا ذنب مؤمنون بالله تعالى وبرسوله صلى الله عليه وسلم وإن قال بل كنت مؤمنًا بالله تعالى وبرسوله صلى الله عليه وسلم في حال ذنبي قيل له هذا إبطال منك للقول بالنفاق والقطع به على المذنبين.

[1705] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlardan herhangi birinin ihtilafı olmaksızın ümmetin tamamı icmâ etmiştir ki: kebire/büyük günah sahibi bir kimse müslümanlarla birlikte namaz kılmakla, Ramazan ayında oruç tutmakla, hacca gitmekle, malının zekatını vermekle emredilmiştir. Ayrıca onun nikâhlanması, miras bırakması, boğazladığı hayvanın etinin yenilmesi mübahtır.O fazilet sahibi müslüman bir kadınla evliliği üzere bırakılır, fazilet sahibi müslüman bir cariyeyi satın alabilir ve onunla birlikte olabilir, onun kanı ve malı haramdır veondan cizye alınmaz. İşte bu, onun müslüman ve mümin olduğuna dair sahîh bir delildir. Onun şahadeti ve haberinin kabul edilmesinin haram kılındığına muhalefet eden bir kimse olmaksızın ümmetin tamamının bu konuda icmâ etmesi onun fâsık (günahkâr) olduğunun delilidir. Böylece onun, fâsık olmayan mümine göre imanı eksik olan fâsık bir mümin olduğu hususu kesin olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurdu: *"Ey iman edenler! Size bir fâsık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın."*[993]

[1706] Böylesi bir kimsenin nimeti inkâr eden (kâfir-i nimet) olduğunu söyleyen bir kimseye gelince, onların asla bir delilleri yoktur. Ancak onlardan bazıları yüce Allah'ın *"Allah'ın nimetini küfre değişenleri ve kavimlerini helâk yurduna, yaslanacakları cehenneme sürükleyenleri görmedin mi? O, ne kötü duraktır!"*[994] şeklindeki sözünü ileri sürmüştür.

[1707] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların bu konuda hiçbir delilleri yoktur. Çünkü âyetin metni onların görüşünü iptal etmektedir. Zira yüce Allah, yukarıdaki "*O, ne kötü duraktır!"* âyetinin devamında şöyle buyurur: *"Allah'ın yolundan saptırmak için O'na ortaklar koştular."*[995] Böylece âyetin müşrikler hakkında olduğu kesin olarak anlaşılmıştır. Buna ilaveten, kişi kâfir olmadığı halde Allah'ın nimetine nankörlük edebilir. Bilakis Allah'a inanan bir kimse, mutlak anlamda inkâr eden değil, O'na karşı günah işlemekle nimetlerine nankörlük eden bir kimse olabilir. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[١٧٠٥] **قال أبو محمد:** ففي إجماع الأمة كلها دون مختلف من أحد منهم على أن صاحب الكبيرة مأمور بالصلاة مع المسلمين وبصوم شهر رمضان والحج وبأخذ زكاة ماله وإباحة مناكحته وموارثته وأكل ذبيحته وبتركه يتزوج المرأة المسلمة الفاضلة ويبتاع الأمة المسلمة الفاضلة ويطأها وتحريم دمه وماله وألا يؤخذ منه جزية ولا يصغر برهان صحيح على أنه مسلم مؤمن وفي إجماع الأمة كلها دون مخالف على تحريم قبول شهادته وخبره برهان على أنه فاسق فصح يقينًا أنه مؤمن فاسق ناقص الإيمان عن المؤمن الذي ليس بفاسق قال تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ﴾

[١٧٠٦] فأما من قال إنه كافر نعمة فما لهم حجة أصلًا إلا آن بعضهم نزع بقول الله تعالى: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ۝جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْقَرَارُ﴾

[١٧٠٧] **قال أبو محمد:** وهذا لا حجة لهم فيه لأن نص الآية مبطل لقولهم لأن الله تعالى يقول متصلًا بقوله وبئس القرار: ﴿وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَندَادًا لِّيُضِلُّوا عَن سَبِيلِهِ﴾ فصح أن الآية في المشركين بلا شك وأيضًا فقد يكفر المرء نعمة الله ولا يكون كافرًا بل مؤمنا بالله تعالى كافرًا لا نعمة بمعاصيه لا كافرًا على الإطلاق وبالله تعالى التوفيق.

Tekfir Edilen ve Edilmeyen Kimseler

[1708] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlar bu konuda farklı görüşler ileri sürdüler. Bir topluluk, itikadî meselelerden ya da fetva meselelerinden herhangi bir konuda kendilerine muhalefet eden kimsenin kâfir olduğu görüşünü benimsemiştir.

[1709] Diğer bir topluluk, akıl ve zanlarının onları ulaştırdığı şeye göresöz konusu kişininbunların bir kısmında kâfir olduğunu, bir kısmında da kâfir değil fâsık olduğunu kabul etmiştir.

[1710] Diğer bir topluluk, itikadî meselelerde kendilerine muhalefet eden kimsenin kâfir olduğu, ahkam ve ibadetlere dair meselelerde kendilerine muhalefet eden kimselerin ise ne kâfir ne de fâsık olduğu görüşünü benimsemiştir. O hata etse de mazur görülen ve niyeti sebebiyle mükâfatlandırılan bir müçtehittir.

[1711] Diğer bir topluluk ibadetlere dair meselelerde kendilerine muhalefet eden kimse hakkında bunun bir benzerini söylemiştir. Onlar, inanca dair meselelerde kendilerine muhalefet eden kimse hakkında ise; "Eğer muhalefet yüce Allah'ın sıfatları konusunda olursa, o kâfirdir, bunun dışındaki konularda olursa, o fâsıktır." demişlerdir.

[1712] Başka bir topluluk, bir müslümanın inanç ya da fetva (hukuk) konusunda söylediği bir sözden dolayı tekfir edilemeyeceği ve fâsıklıkla itham edilemeyeceği görüşünü kabul etmiştir.

[1713] Bu zaviyeden herhangi bir konuda içtihat eden herkes, kendi kanaati ile hak olana yaklaşmıştır. Dolayısıyla o her halükarda mükâfatlandırılmıştır. Eğer hakikate ulaşırsa iki mükâfat vardır, eğer hata ederse bir mükâfat vardır. Bu görüş İbn Ebî Leylâ[996], Ebû Hanife, Şâfiî, Süfyân es-Sevrî[997] ve Dâvûd b. Ali'nin[998] -Allah onların cümlesinden razı olsun- görüşüdür. Bu görüş aynı zamanda, sahabeden (r.a.) bu konuda bir görüşü olduğunu bildiğimiz herkesin kanaatidir. Bu konuda onlardan asla bir aykırı görüş bilmiyoruz. Ancak vakti çıkıncaya kadar namazı kasıtlı olarak terk eden ya da zekatın edasını veya haccı ya da Ramazan orucunu terk eden ya da şarap içen bir kimsenin tekfir edilmesi konusundaki ihtilaflarından zikrettiğimiz hususlar hâriçtir. İnanç meselelerindeki muhalefet sebebiyle tekfir edenler -inşallah- ortaya koyacağımız delillerle ihticac etmişlerdir.

الكلام فيمن يكفر ولا يكفر

[١٧٠٨] **قال أبو محمد**: اختلف الناس في هذا الباب فذهبت طائفة إلى أن من خالفهم في شيء من مسائل الاعتقاد أو في شيء من مسائل الفتيا فهو كافر،

[١٧٠٩] وذهبت طائفة إلى أنه كافر في بعض ذلك فاسق غير كافر في بعضه ٥ على حسب ما أدتهم إليه عقولهم وظنونهم.

[١٧١٠] وذهبت طائفة إلى أن من خالفهم في مسائل الاعتقاد فهو كافر وأن من خالفهم في مسائل الأحكام والعبادات فليس كافرًا ولا فاسقًا ولكنه مجتهد معذور أن أخطأ مأجور بنيته.

[١٧١١] وقالت طائفة بمثل هذا فيمن خالفهم في مسائل العبادات وقالوا ١٠ فيمن خالفهم في مسائل الاعتقادات أن كل الخلاف في صفات الله عز وجل فهو كافر، وإن كان فيما دون ذلك فهو فاسق.

[١٧١٢] وذهبت طائفة إلى أنه لا يكفر ولا يفسق مسلم بقول قاله في اعتقاد أو فتيا.

[١٧١٣] وإن كل من اجتهد في شيء من ذلك فدان بما رأى أنه الحق فإنه ١٥ مأجور على كل حال أن أصاب الحق فأجران وإن أخطأ فأجر واحد وهذا قول ابن أبي ليلى وأبي حنيفة والشافعي وسفيان الثوري وداود بن علي رضي الله عن جميعهم وهو قول كل من عرفنا له قولًا في هذه المسألة من الصحابة رضي الله عنهم لا نعلم منهم في ذلك خلافا أصلا إلا ما ذكرنا من اختلافهم في تكفير من ترك صلاة متعمدًا حتى خرج وقتها أو ترك أداء الزكاة أو ترك الحج أو ترك ٢٠ صيام رمضان أو شرب الخمر. واحتج من كفر بالخلاف في الاعتقادات بأشياء نوردها إن شاء الله عز وجل.

[1714] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar, Allah Resulünden (s.a.) "*Kaderiye ve Mürcie bu ümmetin mecûsîleridir.*"[999] anlamında bir hadis ile *"Bu ümmet yetmiş küsur fırkaya ayrılacaktır, biri hâriç tamamı cehennemdedir. O da cennettedir."*[1000] anlamındaki diğer bir hadisi zikrettiler.

5 **[1715] Ebû Muhammed şöyle dedi**: Bu iki hadis isnat açısından asla sahîh değildir. Bu şekilde olan bir haber, haber-i vahid'i kabul eden kimse nazarında delil değildir. Dolayısıyla haber-i vahid'i delil kabul etmeyip Allah Elçisinden (s.a.) geldiği kesin olan *"Her kim kardeşine: "Ey kâfir" derse, küfür onlardan birine dönüp ulaşır."*[1001] anlamındaki bir haberi delil 10 gösteren kimseye göre nasıl delil olur?

[1716] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu haber, bu konuda onların lehine bir delil değildir. Çünkü hadisin lafzı, kardeşine küfür isnat etmekle günah işlemeyi gerektirir. Nitekim Allah Resulü (s.a.) "Söz konusu kişi bu şekilde kâfir oldu" dememiştir.

15 **[1717] Ebû Muhammed şöyle dedi**: Bu haberi delil gösterenlerden oluşan çoğunluk, iki kişi arasında cereyan eden sövüşmede müslümana "Ey Kâfir" diyen kimseyi tekfir etmezler. Onlar, delil getirdikleri habere bu şekilde muhalefet ettiler.

[1718] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hakikat şudur ki, İslâm inancı 20 sabit olan herkes, ancak bir nass ya da icmâ ile bundan uzaklaştırılabilir. İddia ve iftiraya gelince bu olmaz. Dolayısıyla bir kimsenin, Allah'ın ya da Allah Elçisinin (s.a.) ifade ettiklerinden kendisine göre sahîh olan şeylere muhalefet edip Allah'a ve Elçisine (s.a.) muhalefeti caiz görmesi dışında bir sebeple tekfir edilmemesi gerekir.Bu muhalefetin dinin inanç 25 konularında ya da mezhepte ya da fetvada olması eşittir. Yine bu haberin Allah Elçisinden (s.a.) büyük bir topluluğun tevatürü veya ahad haber suretiyle sahîh olarak gelen bir şeyde olması da eşittir. Ancak her kim doğruluğu kat'i olan kesin bir icmâya muhalefet ederse, -icmânın bilinmesi ve bu icmâya muhalefet edenin tekfir edilmesi hususunda herkesin 30 ittifak etmesinden dolayı- onun delilinin kesinliği ve tekfir edilmesinin gerekliliği ortaya çıkmış olur.

[١٧١٤] **قال أبو محمد**: ذكروا حديثًا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أن القدرية والمرجئية مجوس بهذه الأمة. وحديثا آخر تفترق هذه الأمة على بضع وسبعين فرقة كلها في النار حاشا واحدة فهي في الجنة.

[١٧١٥] **قال أبو محمد**: هذان حديثان لا يصحان أصلًا من طريق الإسناد وما كان هكذا فليس حجة عند من يقول بخبر الواحد فكيف من لا يقول به واحتجوا بالخبر الثابت عن رسول الله صلى الله عليه وسلم: من قال لأخيه يا كافر فقد باء بالكفر أحدهما.

[١٧١٦] **قال أبو محمد**: وهذا لا حجة لهم فيه لأن لفظه يقتضي أنه يأثم برميه للكفر ولم يقل عليه السلام أنه بذلك كافر.

[١٧١٧] **قال أبو محمد**: والجمهور من المحتجين بهذا الخبر لا يكفرون من قال لمسلم يا كافر في مشاتمة تجري بينهما وبهذا خالفوا الخبر الذي احتجوا به.

[١٧١٨] **قال أبو محمد**: والحق هو أن كل من ثبت له عقد الإسلام فإنه لا يزول عنه إلا بنص أو إجماع وأما بالدعوى والافتراء فلا. فوجب ألا يكفر أحد بقول قاله إلا بأن يخالف ما قد صح عنده أن الله تعالى قاله أو أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قاله فستجير خلاف الله تعالى وخلاف رسوله عليه الصلاة والسلام وسواء كان ذلك في عقد دين أو في نحلة أو في فتيا وسواء كان ما صح من ذلك عن رسول الله صلى الله عليه وسلم منقولًا نقل إجماع تواتروا أو نقل آحاد إلا أن من خالف الإجماع المتيقن المقطوع على صحته فهو أظهر في قطع حجته ووجوب تكفيره لاتفاق الجميع على معرفة الإجماع وعلى تكفير مخالفته.

[1719] Görüşümüzün doğruluğunun delili, yüce Allah'ın *"Kim, kendisine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, müminlerin yolundan başkasına uyarsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir."*[1002] meâlindeki sözüdür.

5 **[1720] Ebû Muhammed şöyle dedi**: Bu âyet, bunu yapan kimsenin tekfir edilmesiyle alakalı bir açıklamadır. Şâyet birisi "Her kim müminlerin yolundan başka bir yola tabi olursa o kimse, müminlerden değildir." derse, -Allah'ın tevfîk ve inayeti ile- ona şöyle cevap veririz: Müminlerin yolundan başkasına tabi olanların hepsi kâfir değildir. Çünkü zina etmek, 10 şarap içmek ve haksız yere insanların malını yemek müminlerin yolu değildir. Biz söz konusu haramları işleyen bir kimsenin müminlerin yolundan başkasına tabi olduğunu biliriz. Bununla birlikte o kâfir değildir. Bu konudaki delil, yüce Allah'ın *"Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükme, içlerinde 15 hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar."*[1003] meâlindeki sözüdür.

[1721] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu tevile ihtimali bulunmayan bir açıklamadır. Ve ne bu açıklamayı zâhirî anlamından çıkarmayı gerektirecek bir nas gelmiştir ne de imanın vecihlerinden bazılarına tahsisine 20 dair bir delil gelmiştir.

[1722] Ebû Muhammed şöyle dedi: Her ne konuda olursa olsun hakka muhalefet eden bir kimseye karşı delil ortaya konulmadıkça söz konusu kişi kâfir olmaz. Ancak onun tekfir edilmesiyle alakalı bir nas gelirse burada durulur. Nitekim zenci diyarının en uzak bölgelerinde olduğu halde 25 kendisine sadece Hz. Peygamberin zikri ulaşmış olan bir kimsenin durumu böyledir. Söz konusu kişi, bu haberi araştırmaktan uzak durmuş (dolayısıyla Hz. peygambere iman etmemiş) ise, o kişi kâfirdir.

[1723] Birisi, "Ben, Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik ederim. Ancak onun Kureyşli mi, Temimli mi ya da Fârisî mi 30 olduğunu veya O, Hicaz'da mı Horasan'da mı gönderildiğini bilemem. Yine onun diri mi ölü mü olduğunu da bilemem. Onun şurada bulunan kişi mi yoksa başkası mı olup olmadığını da bilemem." diyen bir kimse hakkında ne dersiniz?" diye sorsa, ona şöyle denilir:

[١٧١٩] برهان صحة قولنا قول الله تعالى: ﴿وَمَن يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا﴾

[١٧٢٠] قال أبو محمد: هذه الآية نص بتكفير من فعل ذلك فإن قال قائل إن من اتبع غير سبيل المؤمنين فليس من المؤمنين قلنا له وبالله تعالى التوفيق: ليس كل من اتبع غير سبيل المؤمنين كافرًا لأن الزنا وشرب الخمر وأكل أموال الناس بالباطل ليست من سبيل المؤمنين وقد علمنا أن من اتبعها فقد اتبع غير سبيل المؤمنين وليس مع ذلك كافرًا ولكن البرهان في هذا قول الله عز وجل: ﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾

[١٧٢١] قال أبو محمد: فهذا هو النص الذي لا يحتمل تأويلًا ولا جاء نص يخرجه عن ظاهره أصلًا ولا جاء برهان بتخصيصه في بعض وجوه الإيمان.

[١٧٢٢] قال أبو محمد: وأما ما لم تقم الحجة على المخالف للحق في أي شيء كان فلا يكون كافرًا إلا أن يأتي نص بتكفيره فيوقف عنده كمن بلغه وهو في أقاصي الزنج ذكر النبي صلى الله عليه وسلم فقط فيمسك عن البحث عن خبره فإنه كافر.

[١٧٢٣] فإن قال قائل فما تقولون فيمن قال أنا أشهد أن محمدا رسول الله ولا أدري أهو قرشي أم تميمي أم فارسي ولا هل كان بالحجاز أو بخراسان ولا أدري أحي هو أو ميت ولا أدري لعله هذا الرجل الحاضر أم غيره؟ قيل له:

Şâyet bu kimse haberler ve siyer ile alakalı hiçbir bilgisi olmayan câhil bir kimse ise bu durum ona bir zarar vermez. Ona öğretmek gereklidir. Söz konusu kişi hakikati öğrendiğinde eğer inat ederse, bu durumda o kâfirdir, kanı ve malı helaldir, mürtedin hükmü ona uygulanır. Yüce Allah'ın dini konusunda fetvalar veren kimselerin çoğu, -evet- aynı zamanda sâlih kulların da çoğu Hz. Peygamberin kaç yaşında öldüğünü, nerde ve hangi beldede öldüğünü bilmez. Bu şahsın, yüce Allah'ın bu dinle bizlere gönderdiği ve adı Muhammed olan bir adamı dili ve kalbi ile ikrar etmesi yeterlidir.

[1724] Ebû Muhammed şöyle dedi: Aynı şekilde rabbinin cisimlerden bir cisim olduğunu söyleyen bir kimse de böyledir. Eğer o câhil veya te'vil ehlinden bir kimse ise, o mazurdur ona bir şey lazım gelmez ve ona öğretmek gerekir. Kur'ân ve sünnetten delil ortaya konulduğundainadından dolayı hala bu konuda muhalefet ederse, o zaman o kâfirdir ve ona mürtedin hükmü uygulanır.

[1725] "Tanrı, bizatihi insan olmasından dolayı filandır." veya "Tanrı yarattığı cisimlerden birine hulûl etmiştir." ya da "Muhammed'den (s.a.) sonra Îsâ b. Meryem'den başka nebî gelecektir." şeklinde söz söyleyen bir kimseye gelince bunların her biriyle alakalı delillerin ortaya konulması kesin olduğu için söz konusu kişinin tekfir edilmesi hususunda hiç kimse ihtilaf etmez. Şâyet inandığı bu görüşlerin zıddı kendisine ulaşmamış birisinin bulunması mümkün olsaydı onun aleyhine delil ikame edilinceye kadar tekfir edilmesi gerekli olmazdı.

[1726] Ebû Muhammed şöyle dedi: Sözlerini te'vil ederek insanları tekfir edene gelince, bu yanlıştır. Çünkü o hasmına karşı yalan söylemiş ve demediği şeyleri ona nispet etmiştir. Eğer ona lazım ise, sadece tenakuz olan hususları ortaya koyar. Tenakuz küfür değildir. Bilakis küfürden kaçtığına göre iyi yapmıştır.

[1727] Buna ilaveten insanlara ait hiçbir görüş yoktur ki, bu görüşe muhalif olup hasmına görüşünün yanlışlığı ve reddedilmesi hususunda küfür isnad eden birisi olmasın. Nitekim Mu'tezile ekolü, bize, yüce Allah'a zulüm atfedilmesini ve mahlûkatına benzetildiği görüşünü nispet eder. Biz de bunun aynısını onlara nispet ederiz. Yine onları yüce Allah'a âcizlik nispet etmekle ilzam ederiz.

إن كان جاهلًا لا علم عنده بشيء من الأخبار والسير لم يضره ذلك شيئًا ووجب تعليمه فإذا علم وصح عنده الحق فإن عاند فهو كافر حلال دمه وماله، محكوم عليه بحكم المرتد، وقد علمنا أن كثيرًا ممن يتعاطى الفتيا في دين الله عز وجل نعم وكثيرًا من الصالحين لا يدري كم لموت النبي صلى الله عليه وسلم ولا أين ٥ كان ولا في أي بلد كان ويكفيه من كل ذلك إقراره بقلبه ولسانه أن رجلًا اسمه محمد أرسله الله تعالى إلينا بهذا الدين.

[١٧٢٤] **قال أبو محمد**: وكذلك من قال: إن ربه جسم فإنه إن كان جاهلًا أو متأولًا فهو معذور لا شيء عليه، ويجب تعليمه فإذا قامت عليه الحجة من القرآن والسنن فخالف ما فيهما عنادًا فهو كافر يحكم عليه بحكم المرتد.

١٠ [١٧٢٥] وأما من قال إن الله عز وجل هو فلان لإنسان بعينه أو إن الله تعالى يحل في جسم من أجسام خلقه أو إن بعد محمد صلى الله عليه وسلم نبيًا غير عيسى بن مريم فإنه لا يختلف اثنان في تكفيره لصحة قيام الحجة بكل هذا على كل أحد ولو أمكن أن يوجد أحد يدين بهذا لم يبلغه قط خلافه لما وجب تكفيره حتى تقوم عليه الحجة.

١٥ [١٧٢٦] **قال أبو محمد**: وأما من كفر الناس بما تؤول إليه أقوالهم فخطأ لأنه كذب على الخصم وتقويل له ما لم يقل به وإن لزمه فلم يحصل على غير التناقض فقط والتناقض ليس كفرًا بل قد أحسن إذ فر من الكفر.

[١٧٢٧] وأيضًا فإنه ليس للناس قول إلا ومخالف ذلك القول يلزم خصمه الكفر في فساد قوله وطرده، فالمعتزلة تنسب إلينا تجوير الله عز ٢٠ وجل وتشبيهه بخلقه ونحن ننسب إليهم مثل ذلك سواء بسواء، ويلزمهم أيضًا تعجيز الله عز وجل.

[1728] Muhakkak ki Mu'tezile, Allah'ın yaratması gibi kendilerinin de yarattığını, O'nun yaratmada ortaklarının var olduğunu ve kendilerinin yüce Allah'tan müstağni olduklarını iddia ederler.

[1729] Sıfatları kabul eden bir kimse, söz konusu sıfatları nefyeden bir kimseyi "nâfî/nefyeden" diye isimlendirir. Çünkü onlar, "Siz, yüce Allah'tan başkasına ibadet ediyorsunuz. Zira yüce Allah'ın kendisine ait sıfatları vardır, halbuki sizler sıfatı olmayan bir varlığa ibadet ediyorsunuz." derler. Sıfatları nefyeden bir kimse ise, onları ispat edene şöyle der: "Sizler, yüce Allah ile birlikte ezelî olan varlıklar kılıyorsunuz, bunları Allah'a ortak koşuyorsunuz ve Allah'tan başkasına kulluk ediyorsunuz. Çünkü yüce Allah ile birlikte ezelde hiçbir kimse ve hiçbir varlık yoktur. Halbuki sizler, ezelî olan varlıklar cümlesinden olan bir şeye kulluk ediyorsunuz."

[1730] Aynı şekilde -oluş, cüz ve hatta hükümler ve ibadetler meseleleri de dâhil olmak üzere- hakkında ihtilaf olunan her şey böyledir.

[1731] Kıyas taraftarları, bizi icmâya muhalefet etmekle itham ediyorlar. Bizim taraftarlarımız ise, onları, icmâya karşı olmakla ve yüce Allah'ın izin vermediği kanunları ihdas etmekle suçluyorlar. Her fırka, başkalarının kendilerine uygun gördüğü isimlendirmeleri reddeder ve bu isimlendirmelerden herhangi birini dile getiren bir kimseyi de tekfir eder. Böylece bir kimsenin bizzat kendi görüşü ve kendi inancını açıklaması suretiyle tekfir edileceği hususu ortaya çıkmıştır. Kişi, çirkinliğini (kubuh) güzel gösterdiği bir lafızla, kendi inancını ifade etmek suretiyle fayda sağlamamalıdır. Fakat kişinin makum edileceği şey, sadece sözünün muktezası olmalıdır.

[1732] Namazın terk edilmesinin şirk olduğu hususunda varit olan hadislere gelince, bunlar isnat açısından sahîh değillerdir. İçinde "Allah'tan başka ilâh yoktur, diyen cennete girer" hadisinin de bulunduğu haberlere gelince, bu haber başka rivayetlerde terkedilmesi/zikredilmemesi caiz olmayan bir ziyade ile de gelmiştir kio da şudur: "İnsanlar, 'Allah'tan başka ilâh yoktur ve Muhammed onun elçisidir' deyinceye kadar ve getirdiklerime iman edinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum."[1004] İşte bu, bu olmaksızın bir kimsenin imanının olmayacağı şeydir.

[١٧٢٨] وأنهم يزعمون أنهم يخلقون كخلقه وأن له شركاء في الخلق وأنهم مستغنون عن الله عز وجل.

[١٧٢٩] ومن أثبت الصفات يسمي من نفاها نافية لأنهم قالوا: تعبدون غير الله تعالى لأن الله تعالى له صفات وأنتم تعبدون من لا صفة له ولا نفى الصفات يقول لمن أثبتها أنتم تجعلون مع الله عز وجل أشياء لم تزل وتشركون به غيره وتعبدون غير الله لأن الله تعالى لا أحد معه ولا شيء معه في الأزل وأنتم تعبدون شيئًا من جملة أشياء لم تزل.

[١٧٣٠] وهكذا في كل ما اختلف فيه حتى في الكون والجزء وحتى في مسائل الأحكام والعبادات.

[١٧٣١] فأصحاب القياس يدعون علينا خلاف الإجماع وأصحابنا يثبتون عليهم خلاف الإجماع وإحداث شرائع لم يأذن الله عز وجل بها وكل فرقة فهي تنتفي بما تسميها به الأخرى وتكفر من قال شيئًا من ذلك فصح أنه لا يكفر أحد إلا بنفس قوله ونص معتقده ولا ينتفع أحد بأن يعبر عن معتقده بلفظ يحسن به قبحه لكن المحكوم به هو مقتضى قوله فقط.

[١٧٣٢] وأما الأحاديث الواردة في أن ترك الصلاة شرك فلا تصح من طريق الإسناد وأما الأخبار التي فيها من قال لا إله إلا الله دخل الجنة فقد جاءت أحاديث أخر بزيادة على هذا الخبر لا يجوز ترك تلك الزيادة وهي قوله عليه السلام: أمرت أن أقاتل الناس حتى يقولوا لا إله إلا الله وأني رسول الله ويؤمنوا بما أرسلت به. فهذا هو الذي لا إيمان لأحد بدونه.

[1733] Ebû Muhammed şöyle dedi: Sahabeye (r.anhum) söven kimseleri tekfir eden bazı kimseler, Yüce Allah'ın *"Muhammed, Allah'ın Resûlüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde hâlinde, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan durumlarıdır: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah, kendileri sebebiyle inkârcıları öfkelendirmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar."*[1005] şeklindeki sözünü delil getirdiler. Söz konusu kimseler, Rasûlullah'ın (s.a.) ashabından herhangi birisinin öfkelendirdiği kimselerin (yani sahabeden herhangi birisine öfke duyan kimselerin) kâfir olduklarını söylemişlerdir.

[1734] Ebû Muhammed şöyle dedi: âyeti bu manaya hamleden kimse hata etmiştir. Çünkü şanı yüce Allah, Hz. Peygamber'in arkadaşlarından birinin öfkelendirdiği herkesin kâfir olduğunu asla söylememiştir. Ancak yüce Allah, onlar sebebiyle kâfirleri öfkelendirdiğini haber vermiştir. Evet, bu hiçbir müslümanınınkâr edemeyeceği bir hakikattir. Her müslümankâfirleri öfkelendirir. Buna ilaveten, sağlıklı duyulara sahip olan hiçbir kimse şüphe etmez ki Ali Muaviye'yi kızdırmış; Muaviye ve Amr b. el-As da Ali'yi kızdırmıştır. Ammâr[1006] da Ebu'l-Âdiye'ye öfkelenmiştir. Onların tamamı Allah Resulü'nün (s.a.) ashabıdır; onlardan bir kısmı diğerlerini kızdırmıştır. Buna göre zikrettiğimiz kimselerin tekfir edilmesi lazım gelir. Bundan Allah'a sığınırız.

[1735] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanların aleyhine bir delil getirmeksizin onları bizzat kendi söylemiyle tekfir eden ve böylece Allah Resulüne (s.a.) inat eden ve O'nun getirdiği şeylerden dolayı nefsinde bir zorluk bulan kimseye şöyle deriz: Söyle bakalım! Allah Resulü (s.a.), İslâm dininden açıkladığı ve insanları toptan davet ettiği halde bunu kabul etmeyeninkâfir olacağı herhangi bir hususu açıklamayı terk etmiş midir? Bu soruya evet demesi kaçınılmazdır. Her kim bunu inkâr ederse, tartışmasız bir şekilde o kâfirdir. Eğer bunu kabul ederse, şöyle sorulur:

[١٧٣٣] **قال أبو محمد**: واحتج بعض من يكفر من سب الصحابة رضي الله عنهم بقول الله عز وجل: ﴿مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾ إلى قوله: ﴿لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ﴾ قال فكل من أغاظه أحد من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم فهو كافر.

٥ [١٧٣٤] **قال أبو محمد**: وقد أخطأ من حمل الآية على هذا لأن الله عز وجل لم يقل قط إن كل من غاظه واحد منهم فهو كافر وإنما أخبر تعالى أنه يغيظ بهم الكفار فقط ونعم هذا حق لا ينكره مسلم وكل مسلم فهو يغيظ الكفار وأيضًا فإنه لا يشك أحد ذو حس سليم في أن عليًا قد غاظ معاوية وأن معاوية وعمرو بن العاص غاظا عليًا وأن عمار أغاظ أبا العادية وكلهم أصحاب رسول الله صلى ١٠ الله عليه وسلم فقد غاظ بعضهم بعضًا فيلزم على هذا تكفير من ذكرنا وحاشا لله من هذا.

[١٧٣٥] **قال أبو محمد**: ونقول لمن كفر إنسانًا بنفس مقالته دون أن تقوم عليه الحجة فيعاند رسول الله صلى الله عليه وسلم ويجد في نفسه الحرج مما أتى به أخبرنا هل ترك رسول الله صلى الله عليه وسلم شيئًا ١٥ من الإسلام الذي يكفر من لم يقل به إلا وقد بينه ودعا إليه الناس كافة فلا بد من نعم ومن أنكر هذا فهو كافر بلا خلاف فإذا أقر بذلك سئل

Hz. Peygamber'den (s.a.) kendisine gelen hür, köle ya da bir kadın olsun, bir belde veya bölge halkının ya da bir insanın imanını "İstitaat fiilden öncedir veya fiil ile birliktedir veya Kur'ân mahlûktur ya da gayr-i mahlûktur, ya da yüce Allah görülür ya da görülmez; ya da Allah'ın sem', basar, hayat sıfatları vardır." ya da bunların dışındaki kelâmcıların fuzuli sözlerini -öyle ki şeytan bu tartışmaları onların arasında düşmanlık ve nefret oluşturmak için içlerine yerleştirmiştir- kabul edinceye kadar kabul etmediğine dair bir şey gelmiş midir?

[1736] Eğer o, Hz. Peygamberin, bir kimseyi bu manalara vakıf edinceye kadar müslüman olmaya davet etmediğini iddia ederse, yeryüzündeki müslümanların icmâsıyla o yalan söylemiş, bu konuda onun yalancı olduğununun bilindiği bir şeyi söylemiş ve sahabenin tamamının Hz. Peygamber'in (s.a.) fiilinden olan bu durumu gizleme hususunda birleştiklerini iddia etmiş olur. Bu da imkânsızdır. Sonra böyle bir iddiada sahabeye küfür nispet edilmesi vardır. Çünkü (bu kabule göre) onlar, birinin müslümanlığının ancak kendisiyle tamam olacağı hususları gizlemişlerdir. Eğer onlar, "Hz. Peygamber (s.a.) bundan (yukarda belirtilen kelâmi tartışmalardan) herhangi bir hususa hiçbir kimseyi davet etmemiştir. Fakat bunlar Kur'ân'dan ve Allah Resulünün sözlerinden çıkarılmıştır." derse, ona "Doğru söyledin." diye cevap verilir. Böylece ortaya çıkmıştır ki: şâyet bunlardan herhangi birini bilmemek küfür olmuş olsaydımuhakkak ki Allah Resulü hür erkek ve kadın, köle ve cariyeye bunu açıklamayı ihmal etmezdi." Her kim bunu (Rasulullah'ın ashabına) mümkün görürse, Allah Elçisinin (s.a.) emredildiği gibi tebliğ yapmadığını söylemiş olur. Bu da, bunu mümkün gören kimse açısından mücerret bir küfürdür.

[1737] Böylece zorunlu olarak sahîh olmuştur ki, bunların hepsini bilmemek bir şeye zarar vermez. Ancak insanlar bu konularla ilgilenince bunlar hakkında söz söylemek gerekir. İşte o zaman yüce Allah'ın *"(Ey iman edenler!) Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adâlet ile şahitlik eden kimseler olun."* [1007] ve *(Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden,) "Onu (Kitabı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" (diye sağlam söz almıştı.)"* [1008] meâlindeki sözleri için Kur'ân ve sünnetten gelen hakikatin açıklanması gerekir.

هل جاء قط عن النبي صلى الله عليه وسلم إنه لم يقبل إيمان أهل قرية أو أهل محلة أو إنسان أتاه من حر أو عبد أو امرأة إلا حتى يقر أن الاستطاعة قبل الفعل أو مع الفعل أو أن القرآن مخلوق أو أن الله تعالى يرى أو لا يرى أو أن له سمعًا أو بصرًا أو حياة أو غير ذلك من فضول المتكلمين التي أوقعها الشيطان بينهم ٥ ليوقع بينهم العداوة والبغضاء.

[١٧٣٦] فإن ادعى أن النبي صلى الله عليه وسلم لم يدع أحدًا يسلم إلا حتى يوقفه على هذه المعاني كان قد كذب بإجماع المسلمين من أهل الأرض وقال ما ندري أنه فيه كاذب وادعى أن جميع الصحابة رضي الله عنهم تواطؤا على كتمان ذلك من فعله عليه السلام وهذا المحال ممتنع في الطبيعة ثم فيه نسبة الكفر ١٠ إليهم إذ كتموا ما لا يتم إسلام أحد إلا به وإن قالوا: إنه صلى الله عليه وسلم لم يدع قط أحد إلى شيء من هذا ولكنه مودع في القرآن وفي كلامه صلى الله عليه وسلم قيل له صدقت وقد صح بهذا أنه لو كان جهل شيء من هذا كله كفرًا لما ضيع رسول الله صلى الله عليه وسلم بيان ذلك للحره والعبد والحر والأمة ومن جوز هذا فقد قال إن رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يبلغ كما أمر وهذا كفر ١٥ مجرد ممن أجازه.

[١٧٣٧] فصح ضرورة أن الجهل بكل ذلك لا يضر شيئًا وإنما يلزم الكلام منها إذا خاض فيها الناس فيلزم حينئذ بيان الحق من القرآن والسنة لقول الله عز وجل: ﴿كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ﴾ ولقول الله عز جل: ﴿لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ﴾

Dolayısıyla hakkın açıklanmasından sonra inat eden kimse kâfirdir. Çünkü söz konusu kişi, Allah Elçisini (s.a.) hakem tayin edip onun hükmettiğine teslim olmadı. Nitekim Allah Resulünden şöyle buyurduğu sahîh olarak gelmiştir: Hiçbir hayır işlememiş bir adama ölüm gelmiş ve ailesine; "Öldüğümde beni yakın, sonra rüzgarlı bir günde küllerimin yarısını denize diğer yarısını da karaya serpin. Allah'a yemin olsun ki şâyet Allah bana azap etmeyi takdir etmiş ise mahlûkatından hiç kimseye yapmadığı azabı bana yapacaktır." demiştir. Allah, onun küllerini toplamış, onu diriltmiş ve ona şöyle sormuştur: "Bunu yapmaya seni sevk eden nedir?" Adam: Ey Rabbim, senin korkun." diye cevap vermiştir. Yüce Allah, bu sözünden dolayı onu affetmiştir.[1009]

[1738] Ebu Muhammed şöyle dedi: İşte bu kişi, yüce Allah'ın onun küllerini bir araya getirmeye ve onu diriltmeye kâdir olduğunu ölünceye kadar bilemeyen bir insandır, Yüce Allah, onu, ikrarından, korkusundan ve câhilliğinden dolayı affetmiştir. Nitekim kelimeleri vaz'edildikleri manadan başka bir anlama taşımak (tahrif) isteyen bir kimse şöyle demiştir: Muhakkak ki "Allah bana (azap etmeyi) takdir etmişse (ان قدر الله علي)" cümlesinin manası, ancak "Allah bana (rızkımı) daraltmaya karar vermişse" (ان ضيق الله علي) şeklindedir. Nitekim Allah Teala şöyle buyurmuştur: "*Onu imtihan edip rızkını daralttığında (فقدر عليه) ise ["Rabbim beni önemsemedi." der (mutsuz olur)].*"[1010]

[1739] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu mümkün olmayan bâtıl bir te'vildir. Çünkü o zaman bunun manası "Eğer Allah benim (rızkımı) daraltmışsa, elbette bana rahat vermeyecek; beni sıkıştıracaktır." şeklinde olurdu. Buna ilaveten, bu böyle olsa idi, söz konusu adamın yakılmasını ve tozlarının serpilmesini emretmesinin bir manası olmazdı. Onun, yüce Allah'ın azabından kurtulmak için bunu emrettiği hususunda şüphe yoktur.

[1740] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu konuda en açık olan şey, yüce Allah'ın şu sözüdür: *"Hani havariler de, "Ey Meryem oğlu Îsâ! Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?" demişlerdi. Îsâ da, "Eğer müminler iseniz, Allah'a karşı gelmekten sakının" demişti. Onlar, "İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalplerimiz yatışsın. Senin bize doğru söylediğini bilelim ve ona, (gözü ile) görmüş şahitlerden olalım" demişlerdi."*[1011]

فمن عنَد حينئذ بعد بيان الحق فهو كافر لأنه لم يحكم رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا سلم لما قضى به وقد صح عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أن رجلًا لم يعمل خيرا قط فلما حضره الموت قال لأهله إذا مت فأحرقوني ثم ذروا رمادي في يوم راح نصفه في البحر ونصفه في البر فوالله لئن قدر الله تعالى ٥ علي ليعذبني عذابًا لم يعذبه أحدا من خلقه وأن الله عز جل جمع رماده فأحياه وسأله ما حملك على ذلك قال خوفك يا رب وأن الله تعالى غفر له لهذا القول.

[١٧٣٨] **قال أبو محمد**: فهذا إنسان جهل إلى أن مات أن الله عز وجل يقدر على جمع رماده وإحيائه وقد غفر له لإقراره وخوفه وجهله وقد قال بعض من يحرف الكلم عن مواضعه أن معنى لئن قدر الله علي إنما هو لئن ضيق الله علي ١٠ كما قال تعالى: ﴿وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ﴾

[١٧٣٩] **قال أبو محمد**: وهذا تأويل باطل لا يمكن لأنه كان يكون معناه حينئذ لئن ضيق الله علي ليضيقن علي وأيضًا فلو كان هذا لما كان لأمره بأن يحرق ويذر رماده معنى ولا شك في أنه إنما أمره بذلك ليفلت من عذاب الله تعالى.

١٥ [١٧٤٠] **قال أبو محمد**: وأبين من شيء في هذا قول الله تعالى: إ﴿ذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَن يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِّنَ السَّمَاءِ﴾ إلى قوله: ﴿وَنَعْلَمَ أَن قَدْ صَدَقْتَنَا﴾

[1741] Böylece yüce Allah'ın kendilerini övdüğü bu havariler, bilmeyerek Îsâ'ya (a.s.) "*Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?"* demişlerdi. Fakat bu sözleri sebebiyle onların imanları yok olmamıştı. Bu, kendisinden kaçıp kurtulamayacakları şeydir. Ancak onlar, delilin ortaya konulmasından ve kendilerine bu delil açıklandıktan sonra bu sözlerini demiş olsalardı bu durumda kâfir olurlardı.

[1742] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hiç bir tartışmanın olmadığı zorunlu bir aklî delil de şudur: Hiçbir muhalefet olmaksızın ümmetin tamamı, mushaftakinden farklı olduğunu bildiği halde Kur'ân'dan bir âyeti kasıtlı olarak değiştiren, aynı şekilde kasıtlı olarak bir kelimeyi düşüren veya bir kelime ilave eden kişinin ümmetin tamamının ittifakıyla kâfir olduğu hususunda icmâ etmiştir. Sonra kişi Kur'ân'ı okumada hata edebilir, bir kelime artırabilir ya da eksiltebilir, doğru olduğunu düşünerek bilmeden Kur'ân'ın kelâmını değiştirebilir, kendisine hakikat açıklanmadan önce bu konuda büyüklenebilir ve tartışabilir. Bundan dolayı ümmetten hiçbir kimsenin nazarında kâfir, fâsık veya günahkâr olmaz. Ancak mushaflara vakıf olduğunda veya haber vermesiyle delilin ikame edildiği/güvenilir karilerden birisi bu durumu ona bildirdiğinde eğer o hatasında ısrar ederse ümmetin tamamına göre bundan dolayı şüphesiz kâfirdir. İşte bu dinin tamamında geçerli olan hükümdür.

[1743] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bazıları yüce Allah'ın *"De ki: "Amelce en çok ziyana uğrayan; iyi iş yaptıklarını sandıkları hâlde, dünya hayatındaki çabaları kaybolup giden kimseleri size haber verelim mi?""*[1012] meâlindeki sözünü delil getirmiştir.

[1744] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyetin sonu, onların yorumunu hükümsüz kılmıştır. Çünkü yüce Allah "*...iyi iş yaptıklarını sandıkları hâlde.."* şeklindeki sözünü, *"Onlar, Rab'lerinin âyetlerini ve O'na kavuşacaklarını inkâr eden, böylece amelleri boşa çıkan, o yüzden de kıyamet gününde amelleri için bir terazi kurmayacağımız kimselerdir. İşte böyle. İnkâr etmeleri, âyetlerimi ve Peygamberlerimi alay konusu yapmaları yüzünden onların cezası cehennemdir."*[1013] âyetleriyle birleştirmiştir. Bu durum, âyetin başlangıcının genel anlamda İslâm dinine muhalefet eden kâfirler hakkında olduğunu açıklamaktadır.

[١٧٤١] فهؤلاء الحواريون الذين أثنى الله عز وجل عليهم قد قالوا بالجهل لعيسى عليه السلام هل يستطيع ربك أن ينزل علينا مائدة من السماء ولم يبطل بذلك إيمانهم وهذا ما لا مخلص منه وإنما كانوا يكفرون لو قالوا ذلك بعد قيام الحجة وتبيينهم لها.

٥ [١٧٤٢] **قال أبو محمد:** وبرهان ضروري لا خلاف فيه وهو أن الأمة مجمعة كلها بلا خلاف من أحد منهم وهو أن كل من بدل آية من القرآن عامدًا وهو يدري أنها في المصاحف بخلاف ذلك وأسقط كلمة عمدًا كذلك أو زاد فيها كلمة عامدًا فإنه كافر بإجماع الأمة كلها ثم أن المرء يخطئ في التلاوة فيزيد كلمة وينقص أخرى ويبدل كلامه جاهلًا مقدرًا أنه مصيب ويكابر في ذلك ١٠ ويناظر قبل أن يتبين له الحق ولا يكون بذلك عند أحد من الأمة كافرًا ولا فاسقًا ولا آثمًا فإذا وقف على المصاحف أو أخبره بذلك من القراء من تقوم الحجة بخبره فإن تمادى على خطاه فهو عند الأمة كلها كافر بذلك لا محالة وهذا هو الحكم الجاري في جميع الديانة.

[١٧٤٣] **قال أبو محمد:** واحتج بعضهم بأن قال، قال الله تعالى: ﴿قُلْ هَلْ ١٥ نُنَبِّئُكُم بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا ۞ الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾

[١٧٤٤] **قال أبو محمد:** آخر هذه الآية مبطل لتأويلهم لأن الله عز وجل وصل قوله: ﴿يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾ بقوله: ﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا۞ذَٰلِكَ جَزَاؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوا ٢٠ آيَاتِي وَرُسُلِي هُزُوًا﴾ فهذا يبين أن أول الآية في الكفار المخالفين لديانة الإسلام جملة.

[1745] Sonra onlara şöyle deriz: Şâyet bu âyet -sizin iddia ettiğiniz gibi- müslümanların cümlesinden olan ehl-i te'vil hakkında inse idi, fetvalar/hükümler konusundaki te'vilde hata eden her te'vilci onların cümlesine dâhil olur ve dolayısıyla (bunu iddia edenin) sahabenin (r.a.) tamamını tekfir etmesi gerekirdi. Çünkü sahabe, (bir kısım meselelerde) ihtilaf etmişlerdir ve biz kesin olarak biliyoruz ki onlardan her biri bazen isabet etmiş bazen de hata etmiştir. Hatta ümmetin tamamını tekfir etmesi gerekir. Çünkü onlardan her birinin isabet etmesi ve hata etmesi kaçınılmazdır. Dahası onun kendisini de tekfir etmesi gerekir. Çünkü din konusunda herhangi bir şey hakkında konuşan herkes için sahip olduğu görüşten daha doğru olduğu ortaya çıkan bir başka görüşe dönmesi kaçınılmazdır. Bundan mukallit olması durumu hâriçtir ki bu daha kötüdür. Çünkü taklidin tamamı hatadır ve doğru değildir. Her kim bu noktaya ulaşırsa, görüşündeki sıkıntı ve problemler ortaya çıkmıştır.

[1746] Ömer b. Hattâb (r.a.), Rasûlullah'a (s.a.) "kelale"[1014] âyetini anlamadığını ifade etmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber onu ne tekfir etmiş ne de fâsıklıkla suçlamış ne de bu şekilde günah işlediğini bildirmiştir. Fakat kelale hakkında tekrar tekrar soru sormasından dolayı kınamıştır. Aynı şekilde sahabeden (r.a.) bir topluluk Allah Resulü (s.a.) hayatta iken bazı fetvalarda hata etmiştir. Bu durum Hz. Peygambere ulaşmış, ancak bundan dolayı onlardan hiçbirini ne tekfir etmiş, ne fâsık kılmış ne de bu vesile ile onları günahkâr ilan etmiştir. Çünkü onlardan hiçbiri Allah Resulüne karşı inatçı olmamıştır. Nitekim bu, iddet müddetinin sonlandırılması konusunda Ebu's-Senâbil b. Ba'kek'in fetvaları[1015] ve "gayr-ı muhsin" bir zinakâra recm edilmesi fetvasını verenlerin durumu gibidir. Biz bu meseleyi *"el-İhkâm li-usûli'l-Ahkâm"* adlı kitabımızda detaylı bir şekilde ele alıp inceledik.

[1747] Buna ilaveten mezkûr âyet, bize muhalefet eden kimselerden herhangi birinin görüşüne karşı çıkmaz, ancak âyette hazif yapılırsa böyle bir anlam çıkarılabilir. Bu da, yüce Allah'ın *"... dünya hayatındaki gayretlerinin saptırdığı kimseler.."* sözündeki "ellezîne/şol kimseler ki" ifadesinin gizli bir mübtedanın haberi olduğunu söylemeleridir. Dolayısıyla bu ancak mübtedanın hazfedilmesiyle mümkün olabilir.

[١٧٤٥] ثم نقول لهم لو نزلت هذه الآية في المتأولين من جملة أهل الإسلام كما تزعمون لدخل في جملتها كل متأول مخطئ في تأويل في فتيا لزمه تكفير جميع الصحابة رضي الله عنهم لأنهم قد اختلفوا وبيقين ندري أن كل امرء منهم فقد يصيب ويخطئ، بل يلزمه تكفير جميع الأمة لأنهم كلهم لا بد من ان ٥ يصيب كل امرئ منهم ويخطئ بل يلزمه تكفير نفسه لأنه لا بد لكل من تكلم في شيء من الديانة من أن يرجع عن قول قاله إلى قول آخر يتبين له أنه أصح إلا أن يكون مقلدًا فهذه أسوأ لأن التقليد خطأ كله لا يصح ومن بلغ إلى ها هنا فقد لاح عوار قوله وبالله تعالى التوفيق.

[١٧٤٦] وقد أقر عمر بن الخطاب رضي الله عنه لرسول الله صلى الله عليه ١٠ وسلم أنه لم يفهم آية الكلالة فما كفره بذلك ولا فسقه ولا أخبره أنه آثم بذلك لكن أغلظ له في كثرة تكراره السؤال عنها فقط وكذلك أخطأ جماعة من الصحابة رضي الله عنهم في حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم في الفتيا فبلغه عليه السلام ذلك فما كفر بذلك أحد منهم ولا فسقه ولا جعله بذلك آثمًا لأنه لم يعانده عليه السلام أحد منهم وهذا كفتيا أبي السنابل بن بعكعك في آخر ١٥ الأجلين والذين أفتوا على الزاني غير المحصن الرجم وقد تقصينا هذا في كتابنا المرسوم بكتاب: الأحكام في أصول الأحكام.

[١٧٤٧] وأيضًا فإن الآية المذكورة لا تخرج على قول أحد ممن خالفنا إلا بحذف وذلك أنهم يقولون إن الذين في قوله تعالى: ﴿الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ هو خبرًا ابتداء مضمر ولا يكون ذلك إلا بحذف الابتداء

Sanki o “Onlar ki (هم الذين)” demiştir. Fakat bir kimsenin Kur’ân’da hazfin olduğunu söylemesi, bunu gerekli kılan başka bir açık âyet, buna dair bir icmâ ya da duyuların zorunluluğu olmaksızın mümkün değildir. Böylece onların görüşü hükümsüz kalmış ve delili olmayan bir iddia olmuştur.

[1748] Bize gelince, bize göre “ellezîne/الذين” lafzı hazif olmaksızın kendi yerindedir. O da “ En çok ziyana uğrayan kimseler/الأخسرين lafzına ait bir sıfattır. Bazen “ellezîne” lafzı, yüce Allah’ın “küfre düşen şu kimseler...” sözünün mübtedasına ait haber olur. Yüce Allah’ın “... Onlar sanacaklar ki bir şey yapıyorlar, İşte onlar hep o yalancılardır.” sözü de böyledir. Evet, bu, yüce Allah’ın âyetin başlangıcında kendilerini bununla vasıflandırdığı topluluğun sıfatıdır. Zamir onlara döndürülür ve onlar da âyetin başlangıcındaki ifade ile kâfirlerdir.

[1749] Onlardan biri şöyle dedi: “Sizler müçtehitleri hata yaptıklarında mazur gördüğünüze göre yahudileri, hıristiyanları, Mecûsîleri ve diğer dinleri de mazur görün. Onlar da hayrı dileyen müçtehitlerdir.”

[1750] Bizim cevabımız -Tevfîk Allah’ın yardımıyladır- şöyledir: Şüphesiz biz, görüşlerimiz sebebiyle bizi hatalı bulan bir kimseyi (bu tutumundan dolayı) hatalı görmeyiz, yine zannımız ve meyillerimiz/düşüncelerimiz sebebiyle bizi tekfir eden bir kimseyi de tekfir etmeyiz. Bu işlevi/fonksiyonu yüce Allah kendisinden başkasına vermemiştir. Hiç kimse cennete ve cehenneme giremez, bilakis Allah Teâlâ dilediğini oraya koyar. Biz, ancak yüce Allah’ın iman ile isimlendirdiği bir kimseyi imanla isimlendirebiliriz. Bunların tamamı Allah Elçisinin (s.a.) lisanı üzeredir. Yeryüzü ehlinden olan hiç kimse -sadece müslümanlardan demiyoruz, bilakis bütündin mensuplarını kastediyoruz- Allah Resulünün (s.a.) İslâm’ın dışındaki bütün din mensuplarının küfrüne kesin olarak hükmettiği hususunda ihtilaf etmez. Öyle ki müslümanlar Allah Resulünün kendilerine getirdiği hususlar hâriç bütün dinlerden uzak dururlar. Biz de burada dururuz. Yine Hz. Peygamber’in (s.a.) kendisine tabi olan, getirdiği her şeyi tasdik eden ve bunun dışındaki bütün dinlerden beri olan herkese iman ismini kesin olarak verdiği hususunda da hiç kimse ihtilaf etmez. Yine burada dururuz, daha fazla söze hacet yoktur.

كأنه قال هم الذين ولا يجوز لأحد أن يقول في القرآن حذفًا إلا بنص أخر جلي يوجب ذلك أو إجماع على ذلك أو ضرورة حس فبطل قولهم وصار دعوى بلا دليل.

[١٧٤٨] وأما نحن فإن لفظة الدين عندنا على موضوعها دون حذف وهو نعت للأخسرين ويكون خبرًا لابتداء قوله تعالى: ﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ وكذلك قوله تعالى: ﴿وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ﴾ فنعم هذه صفة القوم الذين وصفهم الله تعالى بهذا في أول الآية ورد الضمير إليهم وهم الكفار بنص أول الآية.

[١٧٤٩] وقال قائلهم أيضًا فإذا عذرتم للمجتهدين إذا أخطأوا فأعذروا اليهود والنصارى والمجوس وسائر الملل فإنهم أيضًا مجتهدون قاصدون الخبر.

[١٧٥٠] فجوابنا وبالله تعالى التوفيق أننا لم نعذر من عذرنا بآرائنا ولا كفرنا من كفرنا بظننا وهوانا وهذه خطة لم يؤتها الله عز وجل أحدًا دونه ولا يدخل الجنة والنار احد أحدًا بل الله تعالى يدخلها من يشاء فنحن لا نسمي بالإيمان إلا من سماه الله تعالى به كل ذلك على لسان رسوله صلى الله عليه وسلم ولا يختلف اثنان من أهل الأرض لا نقول من المسلمين بل من كل ملة في أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قطع بالكفر على أهل كل ملة غير الإسلام الذين تبرأ أهله من كل ملة حاشا التي أتاهم بها عليه السلام فقط فوقفنا عند ذلك ولا يختلف أيضًا اثنان في أنه عليه السلام قطع باسم الإيمان على كل من اتبعه وصدق بكل ما جاء به وتبرأ من كل دين سوى ذلك فوقفنا أيضًا عند ذلك ولا مزيد.

Hakkında İslâm ismi hasıl olduktan sonra İslâm'dan çıkarılması hususunda bir açıklama (nass) gelen kimseyi, -Onun İslâm'dan çıkışı noktasında ister icmâ edilsin isterse edilmesin- İslâm'dan çıkarırız. Aynı şekilde İslâm'dan çıktığı hususunda müslümanların icmâ ettiği bir kimse de böyledir. Bu konuda icmâya uymak vaciptir.

[1751] Hakkında İslâm ismi hasıl olduktan sonra İslâm'dan çıkarılması hususunda bir nas gelmeyen ve bir icmâ da bulunmayan bir kimsenin İslâm'dan çıkarılması imanın ortaya çıkışı onda kesin olarak gerçekleştiği için doğru değildir. Nitekim dediğimiz şeyleri yüce Allah açıklamış ve şöyle buyurmuştur: *"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o âhirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır."*[1016] *"Şüphesiz, Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah'a inanıp peygamberlerine inanmayarak ayrım yapmak isteyenler, "(Peygamberlerin) kimine inanırız, kimini inkâr ederiz" diyenler ve böylece bu ikisinin (imanla küfrün) arasında bir yol tutmak isteyenler var ya; işte onlar gerçekten kâfirlerdir."*[1017] *"De ki: "Allah'la, O'nun âyetleriyle ve peygamberiyle mi eğleniyordunuz?" Boşuna özür dilemeyin! Çünkü siz, (sözde) iman ettikten sonra küfrünüzü açığa vurdunuz."*[1018]

[1752] Böylece âyetin ifadesiyle bunların tamamı kâfirlerdir. İcma ile Allah Resulünün (s.a.) getirdiği nezdimizde sabit olan herhangi bir şeyi inkâr eden herkesin kâfir olduğuna dair icmâ gerçekleşmiştir. Yine yüce Allahla, meleklerden biriyle, peygamberlerden bir nebî ile Kur'ân'dan bir âyetle ya da dinin farzlarından biri ile -ki bunların tamamı yüce Allah'ın âyetleridir- hüccetin kendisine ulaşmasından sonra alay eden herkesin kâfir olacağı hususu da nas ile ortaya çıkmıştır. Her kim Hz. Peygamberden (s.a.) sonra bir nebîyi kabul ederse veya kendi nazarında Hz. Peygamber'in (s.a.) dile getirdiği sahîh olan bir şeyi inkâr ederse o da kâfirdir. Çünkü o, kendisi ile hasmı arasındaki çekişmede Hz. Peygamberi hakem kabul etmemiştir.

[1753] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kelâmcılar ikiye ayrıldılar ve şöyle dediler: Hz. Peygamber'in (s.a.) kendisine "Kalk, namaz kıl." demesi üzerine "Yapmıyorum" diyenya da Hz. Peygamber'in (s.a.) "Bu kılıcı bana ver de onunla kendimi savunayım." demesi üzerine "Yapmıyorum" diyen kimse hakkında ne dersiniz?

فمن جاء نص في إخراجه عن الإسلام بعد حصول اسم الإسلام له أخرجناه منه سواء أجمع على خروجه منه أو لم يجمع، وكذلك من أجمع أهل الإسلام على خروجه عن الإسلام فواجب اتباع الإجماع في ذلك.

[١٧٥١] وأما من لا نص في خروجه عن الإسلام بعد حصول الإسلام له ولا إجماع في خروجه أيضًا عنه فلا يجوز إخراجه عما قد صح يقينًا حصوله فيه وقد نص الله تعالى على ما قلنا فقال: ﴿وَمَن يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَن يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ وقال تعالى: ﴿وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَن يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَن يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ۞ أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا﴾ وقال تعالى: ﴿قُلْ أَبِاللَّهِ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ ۞ لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ﴾

[١٧٥٢] فهؤلاء كلهم كفار بالنص وصح الإجماع على أن كل من جحد شيئًا صح عندنا بالإجماع أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أتى به فقد كفر وصح بالنص أن كل من استهزأ بالله تعالى، أو بملك من الملائكة أو بنبي من الأنبياء عليهم السلام، أو بآية من القرآن، أو بفريضة من فرائض الدين، فهي كلها آيات الله تعالى بعد بلوغ الحجة إليه فهو كافر، ومن قال بنبي بعد النبي عليه الصلاة والسلام، أو جحد شيئًا صح عنده بأن النبي صلى الله عليه وسلم قاله فهو كافر لأنه لم يحكم النبي صلى الله عليه وسلم فيما شجر بينه وبين خصمه.

[١٧٥٣] **قال أبو محمد**: وقد شقق أصحاب الكلام فقالوا: ما تقولون: فيمن قال له النبي صلى الله عليه وسلم قم صل فقال: لا أفعل، أو قال له النبي صلى الله عليه وسلم: ناولني ذلك السيف أدفع به عن نفسي، فقال له لا أفعل.

[1754] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, onların vukuunu uzak gördükleri bir durumdur. Ebediyen olmayacağını kesin olarak bildiği bir şeyle meşgul olan bir kimseden daha gereksiz bir şey yoktur. Fakat olan ve vuku bulan bir şey hakkında konuşabiliriz. Güç ve kuvvet ancak yüce ve ulu olan Allah iledir.

[1755] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hz. Peygamber (s.a.), yeryüzünün en faziletli kimseleri olan Hudeybiye ehline saçlarını kısaltmalarını ve kurbanlarını kesmelerini emretmişti. Onlar, emir üç kere tekrar edilinceye kadar beklemişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.) öfkelenmiş ve durumu Ümmü Seleme'ye (r.a.) şikayet etmişti. Bu tutumlarından dolayı onlar kâfir olmamışlardı. Fakat bu bir günahtı, Allah Teâlâ tövbe etmeleri sebebiyle bu günahı onlardan temizlemiştir. Hiç bir müslüman bundan dolayı onların kâfir olduklarını asla söylememiştir. Çünkü onlar Hz. Peygambere karşı inat etmemiş ve onu yalanlamamışlardır. Yine Sa'd b. Ubâde şöyle demiştir: Allah'a yemin olsun ki Ey Allah'ın resulü! Şâyet bir adamla iş tutan haysiyetsiz bir kadın bulursam, dört şahit getirinceye kadar onları bırakayım mı? Hz. Peygamber: Evet, dedi. Bunun üzerine o: O zaman ihtiyacını giderir. Allah'a yemin olsun ki kılıçla o ikisini elbette parçalarım..."[1019] Bunu söylediğinden dolayı Sa'd kâfir olmadı. Zira o, ne inatçı idi ne de yalanlayıcı idi. Bilakis o, yüce Allah'ın bunun hilafını emrettiğini bildiğini de ikrar etmişti.

[1756] Yine onlar, "Ben, Mekke'ye hac etmenin farz olduğunu biliyorum. Fakat oranın Hicaz'da mı, yoksa Horasan'da mı, ya da Endülüs'te mi olduğunu bilmiyorum. Yine ben, domuzun haram olduğunu biliyorum, fakat o bu boynuzlu hayvan mıdır yoksa kendisiyle çift sürülen hayvan mıdır bilmiyorum?" şeklinde söz söyleyen bir kimsenin durumunu sordular.

[1757] Ebû Muhammed şöyle dedi: Cevabımız şöyledir: Bunu diyen kimse, şâyet câhil ise öğretilir ve ona bir şey gerekmez. Gençler müslüman olduklarında bunu öğreninceye kadar bilemezler. Eğer bilen bir kimse ise, Allah'ın âyetleriyle alay eden kötü bir kimsedir. O, kâfirdir, kanı ve malı helal olan bir mürteddir.

[١٧٥٤] **قال أبو محمد**: وهذا أمر قد كفوا وقوعه، ولا فضول أعظم من فضول من اشتغل بشيء قد أيقن أنه لا يكون أبدًا، ولكن الذي كان ووقع فأننا نتكلم فيه ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم.

[١٧٥٥] **قال أبو محمد**: قد أمر النبي صلى الله عليه وسلم أفضل أهل الأرض وهم أهل الحديبية بأن يحلقوا، وينحروا، فتوقفوا حتى أمرهم ثلاثًا، وغضب عليه السلام، وشكا ذلك إلى أم سلمة فما كفروا بذلك ولكن كانت معصية تداركهم الله بالتوبة منها، وما قال مسلم قط، أنهم كفروا بذلك لأنهم لم يعاندوه، ولا كذبوه، وقد قال سعد بن عبادة، والله يا رسول الله لأن وجدت لكاع يتفخذها رجل ادعهما حتى آتى بأربعة شهداء؟ قال: نعم قال: إذن والله يقضي إربه، والله لا تحللهما للسيف. فلم يكن بذلك كافرًا، إذ لم يكن عانِدًا ولا مكذبًا، بل أقر أنه يدري أن الله تعالى أمر بخلاف ذلك.

[١٧٥٦] وسألوا أيضًا عمن قال: أنا أدري أن الحج إلى مكة فرض، ولكن لا أدري أهي بالحجاز؟ أم بخراسان؟ أم بالأندلس؟ وأنا أدري أن الخنزير حرام ولكن لا أدري أهو هذا الموصوف الأقرن أم الذي يحرث به؟

[١٧٥٧] **قال أبو محمد**: وجوابنا هو أن من قال هذا، فإن كان جاهلًا علم، ولا شيء عليه، فإن المشبيين لا يعرفون هذا إذا أسلموا حتى يعلموا، وإن كان عالمًا فهو عابث مستهزئ بآيات الله تعالى، فهو كافر مرتد حلال الدم والمال.

[1758] Hz. Âişe'ye (r.anha) iftirada bulunan bir kimse, Kur'ân'ı yalanladığından dolayı kâfirdir. Halbuki Mistâh [b. Üsâse][1020] ve Hamne [bint Cahş][1021] Hz. Âişe'ye iftirada bulundular, ancak onlar kâfir olmadılar. Çünkü o ikisi, o zaman yüce Allah'ı yalanlayan kimseler değillerdi. Şâyet Hz. Âişe'ye âyetin nüzulünden sonra iftira atmış olsalardı elbette kâfir olurlardı.

[1759] Sahabeden (r.anhum) herhangi bir kimseye sebbeden kimseye gelince, şâyet o câhil ise mazurdur. Onun için delilortaya koyulur ve inat etmeksizin devam ederse o, tıpkı zina eden ve hırsızlık yapan bir kimse gibi fâsıktır. Şâyet bu konuda Allah'a ve Resulüne karşı inat ederse bu durumda o kâfirdir. Nitekim Ömer (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.)'in huzurunda, muhacir ve Bedir ashabından olan Hâtıb[1022] hakkında- "bırakın beni, şu münafığın boynunu vurayım." demiştir. Ömer, Hâtıb'ı tekfir etmesi sebebiyle kâfir olmamıştır, bilakis o hata etmiş ve yanlış yorumda bulunmuştur. Nitekim Allah Resulü (s.a.) şöyle demiştir: "Münafığın işareti Ensar'a buğz etmektir." Yine Ali'ye (r.a.) şöyle demiştir: "Sana, ancak münafık olan buğz eder."[1023]

[1760] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah Resulüne yardım ettiklerinden dolayı Ensar'a buğz eden bir kimse kâfirdir. Çünkü o, -Ensar'ın eliyle imanı izhar etmelerinden dolayı- yüce Allah'ın ve Elçisinin (s.a.) hükmettiği şeylere karşı kendi nefsinde bir zorluk bulmuştur. Hz. Ali'ye benzer şekildedüşmanlık eden bir kimse de kâfirdir. Başka bir sebepten değil, sırf İslâm'ın başarısı için İslâm'a yardım eden bir kimseye düşmanlık gösteren de böyledir.

[1761] Onlardan bazıları, fetvalar konusundaki ihtilaflar ile inanç konusundaki ihtilafları ayırmıştır. Buna gerekçe olarak Hz. Peygamberin (s.a.) arkadaşlarının fetvalar konusunda ihtilaf ettiklerini, fakat bundan dolayı birbirlerini ne kâfirlikle ne de fâsıklıkla itham etmediklerini söylemişlerdir.

[١٧٥٨] ومن قذف عائشة رضي الله عنها فهو كافر لتكذيبه القرآن وقد قذفها مسطح وحمنة فلم يكفرا لأنهما لم يكونا حينئذ مكذبين لله تعالى، ولو قذفاها بعد نزول الآية لكفرا.

[١٧٥٩] وأما من سب أحدًا من الصحابة رضي الله عنهم، فإن كان جاهلًا فمعذور وإن قامت عليه الحجة فتمادى غير معاند فهو فاسق، كمن زنى وسرق، وإن عاند الله تعالى في ذلك ورسوله صلى الله عليه وسلم فهو كافر، وقد قال عمر رضي الله عنه بحضرة النبي صلى الله عليه وسلم عن حاطب وحاطب مهاجر بدري دعني أضرب عنق هذا المنافق، فما كان عمر بتكفيره حاطبًا كافرًا بل كان مخطئًا متأولًا، وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: آية النفاق بغض الأنصار. وقال لعلى: لا يبغضك إلا منافق.

[١٧٦٠] **قال أبو محمد**: ومن أبغض الأنصار لأجل نصرتهم للنبي صلى الله عليه وسلم فهو كافر لأنه وجد الحرج في نفسه مما قد قضى الله تعالى ورسوله صلى الله عليه وسلم من إظهار الإيمان بأيديهم، ومن عادى عليًا لمثل ذلك فهو أيضًا كافر، وكذلك من عادى من ينصر الإسلام لأجل نصرة الإسلام لا لغير ذلك.

[١٧٦١] وقد فرق بعضهم بين الاختلاف في الفتيا، والاختلاف في الاعتقاد بأن قال قد اختلف أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم في الفتيا فلم يكفر بعضهم بعضًا ولا فسق بعضهم بعضًا.

[1762] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunun bir değeri yoktur. Kaderin inkâr edilmesi onların zamanında ortaya çıkmış, fakat sahabenin (r. anhum) ekseriyeti onları (kaderi inkâr edenleri) tekfir etmemişti. Ancak onlar (sahabe) fetvalar konusunda ihtilaf ettiler ve Hz. Osman'ın katilleri konusundaki görüşü nedeniyle Hz. Ali'ye biat etme konusundaki ihtilafta olduğu üzere birbirleriyle savaştılar ve kan döküldü. İbn Abbâs (r.a.) dedi ki: "Dileyen herkesle Hacer-i Esved'in yanında lanetleşirim ki Alic kumlarını sayabilen bir kişi tek bir farîzayı (mirası) taksim edemez, (ikiye, üçe bölemez)."

[1763] Ebû Muhammed şöyle dedi: Burada gerçekten tuhaf ve tutarsız görüşler vardır. Bunlardan biri şudur: Hâricîlerden bazı guruplar, "Hakkında had cezası bulunan hiçbir günah küfür değildir. Hakkında had cezası bulunmayan her günah da küfürdür." demişlerdir.

[1764] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, kat'î delil olmaksızın hüküm vermek ve delilsiz bir iddiadır. Bu durumda olan bir şey ise bâtıldır. Nitekim yüce Allah, "*De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin."*[1024] buyurmuştur. Böylece görüşüne dair kesin bir delili bulunmayan bir kimsenin bu görüşünde doğru olmadığı ortaya çıkmıştır.

[1765] Ebû Muhammed şöyle dedi: Böylece kendisine İslâm dini ulaştığı halde İslâm'dan başka bir din üzere bulunan herkesin kâfirolacağına dair sözümüz kesin olarak doğru olmuştur. İslâm ehlinden olup yorumda bulunan ve bunun neticesinde hata eden bir kimse, şâyet onun için delil ortaya konulmamış ve hakikat onun için ortaya çıkmamış ise, yüce Allah'ın "*Hata ile yaptığınız bir işte size hiçbir günah yoktur. Fakat kasten yaptığınız şeylerde size günah vardır."*[1025] meâlindeki sözü gereği o mazurdur; hakkı talep ettiğinden ve ona yöneldiğinden dolayı bir ecirle mükâfatlandırılmıştır ve hatası affedilmiştir. Zira o, bu hatasını kasıtlı olarak yapmamıştır. Eğer yorumunda isabet ederse ona iki ecir vardır. Bir ecir, isabet ettiğinden; bir ecir de bizzat bunu talep ettiğinden dolayıdır.

[١٧٦٢] **قال أبو محمد**: وهذا ليس بشيء فقد حدث إنكار القدر في أيامهم فما كفرهم أكثر الصحابة رضي الله عنهم وقد اختلفوا في الفتيا واقتتلوا على ذلك وسفكت الدماء كاختلافهم في تقديم بيعة علي على النظر في قتلة عثمان رضي الله عنهم وقد قال ابن عباس رضي الله عنه من شاء بأهلته عند الحجر الأسود، أن الذي أحصى رمل عالج لم يجعل في فريضة واحدة نصفًا، ونصفًا وثلثًا.

[١٧٦٣] **قال أبو محمد**: وهنا أقوال غريبة جدًا فاسدة منها أن أقوامًا من الخوارج قالوا كل معصية فيها حد فليست كفرًا وكل معصية لاحد فيها فهي كفر.

[١٧٦٤] **قال أبو محمد**: وهذا تحكم بلا برهان، ودعوى بلا دليل وما كان هكذا فهو باطل قال تعالى: ﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ﴾ فصح أن من لا برهان له على قوله فليس صادقًا فيه.

[١٧٦٥] **قال أبو محمد**: فصح بما قلنا أن كل من كان على غير الإسلام وقد بلغه أمر الإسلام فهو كافر، ومن تأول من أهل الإسلام فأخطأ فإن كان لم تقم عليه الحجة، ولا تبين له الحق فهو معذور مأجور آجرًا واحدًا لطلبه الحق وقصده إليه، مغفور له خطؤه إذ لم يعتمده لقول الله تعالى: ﴿وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُم بِهِ وَلَٰكِن مَّا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ﴾ وإن كان مصيبًا فله أجران، أجر لاصابته، وأجر آخر لطلبه إياه.

[1766] Şâyet bu kişiye karşı bir delil ikame edilse ve hakikat onun için ortaya çıkmış olsa, akabinde yüce Allah'a ve Resulüne karşı gelmeksizin hakikatten inatla yüz çevirse haram bir işte ısrarı sebebiyle Allah'a karşı cüretinden dolayı o fâsık olurdu. Şâyet Allah'a ve Resulüne muaraza ederek hakka yüz çevirirse, bu durumda o kanı ve malı helal olan mürted bir kâfirdir. Daha önce açıkladığımız üzere, dinin hangi konusunda olursa olsun inanç konusundaki hata ile yine hangi konuda olursa olsun fetvalar konusundaki bir hata arasında (verilen) bu hükümler noktasında bir fark yoktur.

[1767] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnşallah biz burada hülasa edeceğiz ve orada uzattığımız hususların tamamını açıklayacağız. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz."*[1026], *"İşte bu Kur'ân bana, onunla sizi ve eriştiği herkesi uyarayım diye vahyolundu."*[1027] *"Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar."*[1028]

[1768] İşte bu âyetler, bu konunun tamamını açıklamaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.) durumu ve tebliği kendisine ulaşıncaya kadar hiçbir kimsenin tekfir edilemeyeceği anlaşılmıştır. Her kime Peygamberin haberi ulaşır, fakat ona iman etmezse o kâfirdir. Eğer Peygambere iman eder, sonra da inanç veya fetvalar noktasında -Hz. Peygamber'den (s.a.) kendisine inandığı, söylediği veya yaptığının hilafına bu konuda bir hüküm ulaşmaksızın- yüce Allah'ın inanılmasını dilediği şeylere inanır veya yüce Allah'ın yapılmasını dilediği şeyleri yaparsa, kendisine tebliğ olununcaya kadar ona bir şey gerekmez. Eğer kendisine hakikat ulaşır ve kendince doğru olursa; akabinde kendisine hakikatin şekli açıkça ortaya çıkmayanbir hususta içtihat ederek buna (Rasûlullah'ın emrine) muhalefet ederse, bu durumda o özrü makbul bir hatalıdır ve bir defa mükâfatlandırılır. Nitekim Allah Elçisi (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Hâkim içtihat eder ve isabet ederse, ona iki ecir vardır. Eğer hata ederse bir ecir vardır."[1029] İnanan, söz söyleyen veya eylemde bulunan herkes, bu şey hakkında hâkimdir.

[١٧٦٦] وإن كان قد قامت الحجة عليه وتبين له الحق فعند عن الحق غير معارض له تعالى ولا لرسوله صلى الله عليه وسلم فهو فاسق لجراءته على الله تعالى بإصراره على الأمر الحرام فإن عند عن الحق معارضًا لله تعالى ولرسوله صلى الله عليه وسلم فهو كافر مرتد حلال الدم والمال لا فرق في هذه الأحكام بين الخطأ في الاعتقاد في أي شيء كان من الشريعة وبين الخطأ في الفتيا في أي شيء كان على ما بينا قبل.

[١٧٦٧] **قال أبو محمد**: ونحن نختصر هاهنا إن شاء الله تعالى ونوضح كل ما أطلنا فيه. قال تعالى: ﴿وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا﴾ وقال تعالى: ﴿لِأُنذِرَكُم بِهِ وَمَن بَلَغَ﴾ وقال تعالى: ﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾

[١٧٦٨] فهذه الآيات فيها بيان جميع هذا الباب فصح أنه لا يكفر أحد حتى يبلغه أمر النبي صلى الله عليه وسلم فإن بلغه فلم يؤمن به فهو كافر، فإن آمن به ثم اعتقد ما شاء الله أن يعتقده في نحلة أو فتيا أو عمل ما شاء الله تعالى أن يعمله دون أن يبلغه في ذلك عن النبي صلى الله عليه وسلم حكم بخلاف ما اعتقدوا أو ما قال أو عمل، فلا شيء عليه أصلًا حتى يبلغه، فإن بلغه وصح عنده فإن خالفه مجتهدًا فيما لم يبين له وجه الحق في ذلك فهو مخطئ معذور مأجور مرة واحدة كما قال عليه السلام: إذا اجتهد الحاكم فأصاب فله أجران وإن أخطأ فله أجر. وكل معتقد أو قائل أو عامل فهو حاكم في ذلك الشيء.

Yaptığı şeyin hilafına inanarak hakikate karşı inadı sebebiyle bilgisiyle Rasûlullah'a muhalefet ederse, bu durumda o "fâsık bir mümin"dir. Eğer o, sözü ya da kalbiyle inat etmek suretiyle Allah Resulüne muhalefet ederse, bu durumda o "müşrik bir kafirdir". Bu muhalefetin ortaya koyduğumuz delillere binaen inanç konularında ve fetvalarda olması eşittir. Bu görüş, İshak b. Râhûye[1030] ve diğerlerine aittir, biz de bunu kabul ederiz. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

Meleklerin ve Hurilerin İbadeti, Yeniden Yaratma ve Meleklerin Günah İşleyip İşlemedikleri Konusu

[1769] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şanı yüce Allah meleklerin kulluk ettiklerini belirtmiş ve şöyle buyurmuştur: *"(Üzerlerinde hâkim ve üstün olan Rablerinden korkarlar ve) emrolundukları şeyleri yaparlar."*[1031] Yine yüce Allah, meleklere Hz. Âdem'e (a.s.) secde etmelerini emretmiş ve şöyle buyurmuştur: *(Böyle iken) "Rahmân, çocuk edindi" dediler. O, böyle şeylerden uzaktır, yücedir. Hayır, (evlat diye niteledikleri) o melekler ikrama erdirilmiş kullardır. Onlar Allah'tan önce söz söylemezler ve hep O'nun emriyle iş görürler. Allah, onların önlerindekini de arkalarındakini de (yaptıklarını da yapacaklarını da) bilir. Onlar, O'nun razı olduğu kimselerden başkasına şefaat etmezler ve hepsi O'nun korkusuyla titrerler. İçlerinden her kim, "Allah'tan başka ben de şüphesiz bir ilâhım" derse, böylesini cehennemle cezalandırırız. İşte biz zâlimleri böyle cezalandırırız."*[1032]

[1770] Yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Göklerde ve yerde bulunan canlılar ve melekler büyüklük taslamadan Allah'a secde ederler (boyun eğerler). Üzerlerinde hâkim ve üstün olan Rablerinden korkarlar ve emrolundukları şeyleri yaparlar."*[1033]

[1771] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah, meleklerin emre amade olduklarını, nehyedilen, tehdit edilen, ikrama erdirilen; ebedî olarak keramete (asalet ve şerefe) ulaştırılmakla vaad olunan; amellerin yazılması, ruhların kabzedilmesi ve peygamberlere (a.s.) risâletin ulaştırılmasında görevlendirilen, yüce âlem ve süflî/aşağı âlemdeki hadiselerle ve bunun dışında yüce Allah'ın bildiği görevlerin icrasıyla sorumlu olan varlıklar olduklarını açıklamıştır.

وإن خالفه بعمله معاندًا للحق معتقدًا بخلاف ما عمل به فهو مؤمن فاسق، وإن خالفه معاندًا بقوله، أو قلبه فهو كافر مشرك سواء ذلك في المعتقدات والفتيا للنصوص التي أوردنا وهو قول إسحاق بن راهويه وغيره، وبه نقول وبالله تعالى التوفيق.

٥ **الكلام في تعبد الملائكة، وتعبد الحور العين والخلق المستأنف وهل يعصي ملك أم لا**

[١٧٦٩] **قال أبو محمد**: قد نص الله عز وجل على أن الملائكة متعبدون قال تعالى: ﴿وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾ ونص تعالى على أنه أمرهم بالسجود لآدم وقال تعالى: وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَٰنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ ۞ لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ

١٠ وَهُم بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ﴾ إلى قوله: ﴿وَمَن يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَٰهٌ مِّن دُونِهِ فَذَٰلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ كَذَٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ﴾

[١٧٧٠] وقال تعالى: وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مِن دَابَّةٍ وَالْمَلَائِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ۞يَخَافُونَ رَبَّهُم مِّن فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾

[١٧٧١] **قال أبو محمد**: فنص الله تعالى على أنهم مأمورون منهيون

١٥ متوعدون مكرمون، موعودون بإيصال الكرامة أبدًا مصرفون في كتاب الأعمال وقبض الأرواح، وأداء الرسالة، إلى الأنبياء عليهم الصلاة والسلام والتوكل بما في العالم الأعلى والأدنى، وغير ذلك، مما خالقهم عز وجل به عليم،

Nitekim Allah Teâlâ'nın bu konudaki sözü şöyledir: "*O (Kur'ân), şüphesiz değerli, güçlü ve Arş'ın sahibi katında itibarlı, orada (meleklerce) itaat edilen, güvenilir bir elçinin (Cebrâil'in) getirdiği sözdür.*"[1034] Böylece yüce Allah Cebrâil'in (a.s.) göklerde itaat edilen ve güvenilen bir melek olduğunu haber vermiştir.

[1772] Böylece orada emirler, tedbirler, emanetler, itaat ve mertebeler olduğu ortaya çıkmıştır. Yüce Allah, meleklerin tamamının masum olduklarını şu âyetlerle açıklamıştır: "*O melekler ikrama erdirilmiş kullardır. Onlar Allah'tan önce söz söylemezler ve hep O'nun emriyle iş görürler*"[1035], *"Göklerde ve yerde kim varsa hep O'nundur. O'nun katındakiler, ne O'na ibadetten çekinir (ve büyüklenir) ne de yorgunluk (ve bıkkınlık) duyarlar. Hiç ara vermeksizin gece gündüz tespih ederler."*[1036] *"Rabbinin yanında bulunanlar (melekler), gece gündüz hiç usanmadan O'nu tespih ederler."*[1037]

[1773] Böylece yüce Allah meleklerin ibadet etmekten hiç usanmadıklarını, ne bir saat ne bir an ara vermeksizin gece gündüz tespih ettiklerini, bundan dolayı yorgunluk duymadıklarını açıklamıştır. Bu, ebedî olarak değişmeyecek bir olan bir destekten (teyit) haber vermektir ve (bu durumda) onların bu nimetlerle nimetlendirilen ve kendilerine ikram edilen, bu durumlarıyla üstün kılınan ve bu şekilde lezzet alan varlıklar olmaları gerekir.

[1774] Yüce Allah, meleklerin tamamının masum olduklarını, onların yüce Allah'ın dostluğunu sonsuz bir şekilde ebedî olarak hakkettiklerini ifade etmiştir.. Nitekim yüce Allah, *"Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e ve Mîkâil'e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır."*[1038] buyurmuş ve böylece meleklerden herhangi birine düşmanlık besleyen kimseyi tekfir etmiştir.

[1775] Eğer birisi, yüce Allah *"İçlerinden her kim, "Allah'tan başka ben de şüphesiz bir ilâhım" derse, böylesini cehennemle cezalandırırız."*[1039] şeklinde buyurduğu halde melekler nasıl günah işlemezler? derse ona şöyle deriz: Evet, Hz. Peygamber'in (a.s) *"Eğer Allah'a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar ve elbette ziyana uğrayanlardan olursun."*[1040] âyetiyle tehdit edildiği gibi, onlar (melekler) da günahlara karşı tehdit edilmişlerdir.

وقوله تعالى: إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ۞ ذِي قُوَّةٍ عِندَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ ۞ مُّطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ﴾ فأخبر عز وجل أن جبريل عليه السلام مطاع في السماوات أمين هنالك.

[١٧٧٢] فصح أن هنالك أوامر وتدبير وأمانات وطاعة، ومراتب ونص تعالى على أنهم كلهم معصومون بقوله عز وجل: ﴿عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ ۞ لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُم بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ﴾ وبقوله: ﴿وَمَنْ عِندَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ۞يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ﴾ وبقوله: ﴿فَإِنِ اسْتَكْبَرُوا فَالَّذِينَ عِندَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْأَمُونَ﴾

[١٧٧٣] فنص تعالى على أنهم كلهم لا يسأمون من العبادة ولا يفترون من التسبيح والطاعة لا ساعة ولا وقتًا، ولا يستحسرون من ذلك، وهذا خبر عن التأييد لا يستحيل أبدًا، ووجب أنهم متنعمون بذلك مكرمون به مفضلون بتلك الحال وبالتذاذهم بذلك.

[١٧٧٤] ونص تعالى على أنهم كلهم معصومون قد حقت لهم ولاية ربهم عز وجل ابد الأبد بلا نهاية فقال تعالى: ﴿مَن كَانَ عَدُوًّا لِّلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِّلْكَافِرِينَ﴾ فكفر تعالى من عادى أحدًا منهم.

[١٧٧٥] فإن قال قائل كيف لا يعصون والله تعالى يقول: ﴿وَمَن يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَٰهٌ مِّن دُونِهِ فَذَٰلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ﴾ قلنا: نعم، هم متوعدون على المعاصي كما توعد رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ يقول له ربه عز وجل: ﴿لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾

Şüphesiz şanı yüce Allah, Elçisinin (s.a.) asla ortak koşmayacağını ve meleklerden herhangi birinin *"Allah'tan başka ben de şüphesiz bir ilâhım"* demeyeceğini bilir. Yine Yüce Allah Hz. Peygamberin (s.a.) hanımlarından hiçbirinin ebediyen bir çirkinlik yapmayacaklarını *"... temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara lâyıktır. O temiz olanlar, iftiracıların söyledikleri şeylerden uzaktırlar."*[1041] meâlindeki sözü ortaya koyduğu ve bildiği halde *"Ey Peygamber'in hanımları! İçinizden kim apaçık bir çirkinlik yaparsa, onun cezası iki kat verilir."*[1042] demesi de böyledir. Fakat Allah Teâlâ dilediğini söyler, dilediğini hüküm olarak ortaya koyar, verdiği hükümlere bir sonuç tahakkuk etmeksizin dilediğini yapar. O, yaptığı şeylerden dolayı sorgulanamaz, fakat onlar sorgulanacaklardır. Şanı yüce Allah, bunların olmayacağını bildiği halde, şâyet olsa idiler bu işlerin hükmünü haber vermiştir.

[1776] Nitekim yüce Allah aşağıdaki âyetlerde buyurduğu hususlar da böyledir: *"Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik. Yapacak olsaydık böyle yapardık."*[1043] *"Eğer Allah bir çocuk edinmek isteseydi, yarattıklarından dilediğini seçerdi. (O, bundan uzaktır, yücedir.)"*[1044] *"... Eğer çevrilselerdi, elbette kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi."*[1045] *"De ki: "Eğer yeryüzünde, (insanlar yerine) yerleşip dolaşan melekler olsaydı, elbette onlara gökten bir melek peygamber indirirdik."*[1046]

[1777] Yüce Allah, bunların tamamının ebediyen olmayacağını bilmektedir. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[1778] Şâyet birisi, "Melekler emre amade varlıklardır, nehyedilmiş değillerdir." derse, bunun bâtıl olduğunu söyleriz. Çünkü bir şeyle emrolunmuş kimse, onu terk etmekten de nehyedilmiş kimsedir. Yüce Allah'ın *"Üzerlerinde hâkim ve üstün olan Rablerinden korkarlar (ve emrolundukları şeyleri yaparlar.)"*[1047] anlamındaki sözü, onların yapmaktan korktukları bazı işlerden yasaklanmış varlıklar olduğuna delâlet etmektedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Biz, melekleri ancak hak ve hikmete uygun olarak indiririz. O zaman da onlara mühlet verilmez."*[1048]

وقد علم عز وجل أنه عليه السلام لا يشرك أبدًا، وأن الملائكة لا يقول أحد منهم أبدًا، إني إله من دون الله، وكذلك قوله تعالى: ﴿يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَن يَأْتِ مِنكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ﴾ وهو تعالى قد برأهن، وعلم أنه لا يأتي أحد منهن بفاحشة أبدًا بقوله تعالى: ﴿وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَٰئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ﴾ لكن الله تعالى يقول ما شاء ويشرع ما شاء ويفعل ما يشاء ولا معقب لحكمه، ولا يسأل عما يفعل وهم يسألون فأخبر عز وجل بحكم هذه الأمور لو كانت، وقد علم أنها لا تكون.

[١٧٧٦] كما قال تعالى: ﴿لَوْ أَرَدْنَا أَن نَّتَّخِذَ لَهْوًا لَّاتَّخَذْنَاهُ مِن لَّدُنَّا إِن كُنَّا فَاعِلِينَ﴾ وكما قال: ﴿لَّوْ أَرَادَ اللَّهُ أَن يَتَّخِذَ وَلَدًا لَّاصْطَفَىٰ مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ﴾ وكما قال تعالى: ﴿وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ﴾ وكما قال تعالى: ﴿قُل لَّوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَّسُولًا﴾

[١٧٧٧] وكل هذا قد علم الله تعالى أنه لا يكون أبدًا وبالله تعالى التوفيق.

[١٧٧٨] فإن قال قائل: إن الملائكة مأمورون لا منهيون، قلنا: هذا باطل لأن كل مأمور بشيء فهو منهي عن تركه وقوله تعالى: ﴿يَخَافُونَ رَبَّهُم مِّن فَوْقِهِمْ﴾ يدل على أنهم منهيون عن أشياء يخافون من فعلها، وقال عز وجل: ﴿مَا نُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا إِذًا مُّنظَرِينَ﴾

[1779] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, Hârût ve Mârût'un[1049] iki melek olduklarını, isyan edip şarap içtiklerini, zina ettiklerini ve adam öldürdüklerini zanneden bir kimsenin zannını hükümsüz kılmaktadır. Daha önce zikrettiğimiz meleklerin Allah'a isyan etmeyeceklerine ve emrolundukları şeyleri yapacaklarına dair âyetlerle yüce Allah melekleri bu sıfatın benzerlerinden korumuştur. Yüce Allah'ın haber verdiğine göre onlar bıkıp usanmazlar ve bir an ibadet etmekten geri durmazlar, O'na itaat etmekten dolayı yorulmazlar. Böylece meleklerin arasında ne kasten, hataen ya da unutarak isyan eden/günah işleyen birilerinin olmadığı hususu kesin olarak gerekli olmuştur.

[1780] Yüce Allah şöyle buyurdu: *"(Hamd, gökleri ve yeri yaratan,) melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a mahsustur."*[1050] Böylece meleklerin tamamı, Kur'ân'ın ifadesine göre Allah'ın elçileridir ve elçiler masumdur.

[Hârût ve Mârût Durumu]

[1781] Bu durumda Kur'ân'da adı geçen Hârût ve Mârût'un üçüncü bir ihtimal olmaksızın şu iki halden birinden uzak olamayacağı hususu ortaya çıkmıştır: [ı] Ya o ikisi -Halid b. Ebû İmran ve diğerlerinden bize rivayet edildiği üzere- cinlerden iki cinnîdir vebu durumda onlar nahiv açısından "şeyâtîn" kelimesinden bedel konumunda olur. Sanki yüce Allah "Fakat şeytanlar: Harut ve Marut küfre girdiler." demiş gibidir. Bu durumda duraklama (vakıf) "وَمَآ أُنزِلَ عَلَى ٱلْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَٰرُوتَ وَمَٰرُوتَ" âyetindeki "... Babil'deki iki meleğe indirilen" şeklinde بِبَابِلَ kelimesi üzerinde olur ve söz burada tamam olur. [ıı] Ya da bu ikisi, Yüce Allah'ın kendilerine hak bir şeriat indirdiği iki melek olmalıdır. Sonra bu şeriatı, -tıpkı Mûsâ ve Îsâ'nın (a.s.) şeriatlarına yaptığı gibi- nesh etmiş ve böylece (söz konusu şeriat neshedildiğinden dolayı) küfür olmuştur. Fakat şeytanlar -söz konusu şeriat küfür olduktan sonra- o ikisinin şeriatını öğretmeye devam etmiştir. Sanki yüce Allah *"Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe indirileni öğreterek küfre girdiler."* demiş gibidir.

[١٧٧٩] **قال أبو محمد**: وهذا مبطل ظن من ظن أن هاروت وماروت كانا ملكين فعصيا بشرب الخمر والزنا والقتل، وقد أعاذ الله عز وجل الملائكة من مثل هذه الصفة بما ذكرنا آنفًا أنهم لا يعصون الله،ما أمرهم ويفعلون ما يؤمرون وبإخباره تعالى أنهم لا يسأمون، ولا يفترون، ولا يستحسرون عن طاعته عز وجل، فوجب يقينًا أنه ليس في الملائكة ألبتة عاص ولا بعمد ولا بخطأ ولا بنسيان.

[١٧٨٠] وقال عز وجل: ﴿جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا أُولِي أَجْنِحَةٍ مَّثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ﴾ فكل الملائكة رسل الله عز وجل بنص القرآن، والرسل معصومون.

[١٧٨١] فصح أن هاروت وماروت المذكورين في القرآن لا يخلو أمرهما من أحد وجهين لا ثالث لهما: أما أن يكونا جنين من أحياء الجن، كما روينا عن خالد بن أبي عمران وغيره وموضعهما حينئذ في النحو بدل من الشياطين كأنه قال: ولكن الشياطين كفروا هاروت وماروت ويكون الوقوف على قوله: ما أنزل على الملكين ببابل ويتم الكلام هنا. وإما أن يكونا ملكين أنزل الله عز وجل عليهما شريعة حق ثم مسخها فصارت كفرًا كما فعل بشريعة موسى وعيسى عليهما الصلاة والسلام فتمادى الشياطين على تعليمهما وهي بعد كفر، كأنه قال تعالى: ﴿وَلَٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ﴾

Sonra yüce Allah bu iki meleğin yaptıklarını zikretmiş ve şöyle demiştir: *"Halbuki o iki melek, "Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme" demedikçe, kimseye (sihir) öğretmiyorlardı. Böylece (insanlar) onlardan kişi ile karısını birbirinden ayıracakları sihri öğreniyorlardı. Halbuki onlar, Allah'ın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi. (Onlar böyle yaparak) kendilerine zarar veren, fayda getirmeyen şeyleri öğreniyorlardı. Andolsun, onu satın alanın âhirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı..."* [1051]

[1782] Ebû Muhammed şöyle dedi: O iki meleğin *"Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme"* şeklindeki sözleri, sahîh bir söz olup kötülüğü yasaklamaktır. Fitneye (imtihana) gelince, bu sonuç itibariyle bazen dalâlet bazen de hidayet olabilir. Nitekim yüce Allah, Mûsâ'dan (a.s.) hikaye ederek onun rabbine şöyle dediğini bildirmiştir: *"Şimdi içimizden birtakım beyinsizlerin işledikleri günah sebebiyle bizi helâk mı edeceksin? Bu, sırf senin bir imtihanındır (fitnetüke). Onunla dilediğin kimseyi saptırırsın, (dilediğini de doğruya iletirsin.)"*[1052] Yüce Allah sözünde mutlak doğrudur. Böylece Yüce Allah'ın imtihan ile dilediğini hidayete ulaştırdığı ve dilediğini de saptırdığı kesin olarak ortaya çıkmıştır.

[1783] Allah Teâlâ, *"Muhakkak mallarınız ve çocuklarınız bir imtihandır."*[1053] buyurmuştur. Herkes mali ve çocukları sebebiyle dalâlete düşecek değildir. Nitekim Hz. Peygamberin (s.a.) de çocukları ve malı vardı ve peygamberlerden birçoğu (a.s.) için de böyledir.

[1784] Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Biz, cehennemin görevlilerini ancak meleklerden kıldık. Onların sayısını inkâr edenler için bir imtihan vesilesi yaptık ki kendilerine kitap verilenler kesin olarak bilsinler, iman edenlerin imanı artsın..."*[1054] Bir başka âyette ise, *"Eğer yolda dosdoğru olurlarsa, mutlaka onlara bol yağmur yağdırırız ki bununla onları imtihan edelim."*[1055] buyurmuştur. İşte bu, istikamet üzere olmanın mükâfatı olan su ile sulamayı yüce Allah fitne diye isimlendirmiştir. Böylece fitnenin bir kısmının hayır ve hidayet olduğu; onun bir kısmının da dalâlet ve küfür olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekilde zikredilen iki melek, *"Küfre düşmekten sakının"* şeklindeki emirlerine uyan kimselerin doğru yolu bulduğu, kendilerine asi olanların da dalâlete düştüğü bir fitne idiler.

ثم ذكر عز وجل ما كان يفعله ذلك الملكان فقال تعالى: ﴿وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُم بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ﴾

٥ [١٧٨٢] **قال أبو محمد**: فقول الملكين إنما نحن فتنة فلا تكفر قول صحيح ونهي عن المنكر، وأما الفتنة، فقد تكون ضلالًا، وتكون هدى قال الله عز وجل حاكيًا عن موسى عليه السلام أنه قال لربه: ﴿أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَن تَشَاءُ وَتَهْدِي مَن تَشَاءُ﴾ فصدق الله عز وجل قوله، وصح أن يهدي بالفتنة من يشاء ويضل بها من يشاء.

١٠ [١٧٨٣] وقال تعالى: ﴿إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ﴾ وليس كل أحد يضل بماله وولده، فقد كان للنبي صلى الله عليه وسلم أولاد ومال، وكذلك لكثير من الرسل عليهم السلام.

[١٧٨٤] وقال تعالى: ﴿وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِّلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَيَزْدَادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا﴾

١٥ وقال تعالى: ﴿وَأَن لَّوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَاهُم مَّاءً غَدَقًا﴾﴿لِّنَفْتِنَهُمْ فِيهِ﴾ فهذه سقيا الماء التي هي جزاء على الاستقامة قد سماها تعالى فتنة، فصح أن من الفتنة خيرًا و هدى، ومنها ضلالًا وكفرًا، والملكان المذكورات كذلك كانا فتنة يهتدي من اتبع أمرهما في ألا يكفر، ويضل من عصاهما في ذلك.

[1785] Yüce Allah'ın "*Böylece (insanlar) onlardan kişi ile karısını birbirinden ayıracakları şeyi öğreniyorlardı.*"[1056] anlamındaki sözü haktır. Çünkü Allah'ın elçilerine tabi olmanın özelliği budur ki; bazen koca iman eder ve onun imanı, inanmayan hanımı ile arasını ayırır; bazen de kadın iman eder ve bu imanı, inanmayan kocası ile arasını dünyada, âhirette ve velâyette ayırır.

[1786] Sonra yüce Allah, şeytanlar hakkındaki habere dönmüş ve şöyle demiştir: "*Halbuki onlar, Allah'ın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi.*"[1057] Bu da hakikattir. Çünkü şeytanlar, aziz ve celil olan Allah'ın [sonraki ümmetler için geçerli olmak üzere] neshettiği ve geçersiz kıldığı bir şeyi insanlara öğrettiler; Allah Teala'nın iznine dayanarak, sihirle zarara uğratmak suretiyle insanlara zarar verirlerdi. Âyetin sonuna kadar bu durum bu şekildedir.

[1787] Yüce Allah, Hârût ve Mârût'un ne sihri ne de küfrü öğrettiklerini; ne de o ikisinin günah işlediğini asla söylememiştir. Ancak bunu -isnat açısından asla doğru olmayan- uydurulmuş bir hurafe (bâtıl inanç) konusunda zikretmiştir. Bununla birlikte o (söz konusu haber), Allah'ın Elçisinden de (s.a.) gelmiş değildir. Bu konudaki rivayetler, Hz. Peygamber'den sonraki kimselere dayanmaktadır. Böylece onunla (söz konusu âyetle) ilişki kurmaları sakıt olmuş ve dediğimiz şeyin doğruluğu ortaya çıkmıştır. Âlemlerin rabbi Allah'a hamd olsun.

[1788] Bu son tefsir, te'vil, takdim-te'hir, âyette ziyade veya eksiltme olmaksızın âyetin açıklamasıdır, bilakis bu, âyetin zâhiri ve Allah katında doğruluğuna kesin olarak hükmedilmiş bir hakikattir. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[1789] "Sizler, melekleri ve aynı şekilde şeytanları -bunlar arasında bir fark yoktur- sadece peygamberlerin gördüğünü söylediğiniz halde bu yorum ya da diğeri nasıl doğru olur? Melekler insanlara nasıl öğretirler? Ya da cinler insanlara nasıl öğretirler?" denilirse, -Allah'ın tevfîk ve yardımıyla- şöyle deriz:

[١٧٨٥] وقوله تعالى: ﴿فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ﴾ حق لأن اتباع رسل الله عليهم الصلاة والسلام هذه صفتهم يؤمن الزوج فيفرق إيمانه بينه وين امرأته التي لم تؤمن، وتؤمن هي فيفرق إيمانها بينها وبين زوجها الذي لم يؤمن في الدنيا والآخرة، وفي الولاية.

٥ [١٧٨٦] ثم رجع تعالى إلى الخبر عن الشياطين فقال عز وجل: ﴿وَمَا هُم بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ وهذا حق، لأن الشياطين في تعليمهم ما قد نسخه الله عز وجل وأبطله ضارون من إذن الله تعالى باستضراره به، وهكذا إلى آخر الآية.

[١٧٨٧] وما قال عز وجل قط إن هاروت وماروت علمًا سحرًا ولا كفرًا ولا

١٠ أنهما عصيًا، وإنما ذكر ذلك في خرافة موضوعة، لا تصح من طريق الإسناد أصلًا، ولا هي أيضًا مع ذلك عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وإنما هي موقوفة على من قال من دونه عليه السلام فسقط التعلق بها وصح ما قلناه والحمد لله رب العالمين.

[١٧٨٨] وهذا التفسير الأخير هو نص الآية دون تكلف تأويل، ولا تقديم ولا

١٥ تأخير، ولا زيادة في الآية، ولا نقص منها، بل هو ظاهرها والحق المقطوع به عند الله تعالى يقينًا وبالله تعالى التوفيق.

[١٧٨٩] فإن قيل: كيف تصح هذه الترجمة أو الأخرى؟ وأنتم تقولون: إن الملائكة لا يمكن أن يراهم إلا نبي، وكذلك الشياطين، ولا فرق فكيف تعلم الملائكة الناس؟ أو كيف تعلم الجن الناس قلنا: وبالله تعالى التوفيق:

[1790] Meleklere gelince onlar, özellikle peygamberlerden kendisine elçi olarak gönderildikleri kimselereöğretirler ve -tıpkı Kur'ân'ın ifadesinde Hz. Peygamber'in (s.a.) küfürden nehyedildiği gibi- onları küfürden nehyederler.

[1791] Şeytanlara gelince onlar, gönüllere vesevese vermek ve bâtılı süslemek suretiyle insanları öğretirler. Ya da -Bedir günü şeytanın Sürâka b. Mâlik b. Cü'şüm[1058] suretinde temessül ettiği gibi-, insan suretinde temessül eder. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"Hani şeytan onlara yaptıklarını süslemiş ve, 'Bu gün artık insanlardan size galip gelecek (kimse) yok, mutlaka ben de size yardımcıyım.' demişti. Fakat iki taraf (savaş alanında) yüz yüze gelince (şeytan), gerisingeriye dönüp, 'Ben sizden uzağım. Çünkü ben sizin görmediğiniz şeyler (melekler) görüyorum. Ben Allah'tan korkarım...' demişti."*[1059]

[1792] Hurilere gelince onlar, cennette Allah'a itaat eden, mümeyyiz ve şeffaf varlıklar olup yüce Allah'ın dostları için cennette yaratılmış mükerrem varlıklardır. Orada yaratılmışlar ve sonsuza değin orada ebedî kalacaklardır, elbette günah işlemezler.

[1793] Ebedî olarak cennete kalacak kimseler oraya girdiklerinde, artık orası mâsiyet yurdu değildir. Aynı şekilde cennetlikler orada asla günah işlemezler. Bilakis onlar, nimet içinde, yüce Allah'a hamd ve onu zikr, yeme, içme, giyinme ve cinsi münasebetle haz alma halindedirler. Bu konuda İslâm ümmetinden hiç kimse ihtilaf etmez ve Kur'ân bu şekilde bildirmektedir. Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a aittir.

[1794] Ebedî olarak kalacak olan çocuklara (vildânun muhalledun) gelince onlar, Hz. Peygamber'den (s.a.) haber olarak geldiği üzere buluğ çağına erişmeden önce ölen çocuklardırlar. Yine Allah Resulünden (s.a.) sahîh olarak gelmiştir ki; Yüce Allah kendileri ile cenneti dolduracağı bir topluluk yaratacaktır. Biz bunu kabul ederiz. Onlar itaat eden ve kulluk eden kimseler mi yoksa cennette hayata başlamış kimseler mi olduklarını bilmeyiz. Allah Teâlâ dilediğini yaratır ve tercih eder, onların ise bir tercih hakları yoktur.

[١٧٩٠] أما الملائكة فيعلمون من أرسلوا إليه من الأنبياء خاصة، وينهونهم عن الكفر كما نهى النبي عليه الصلاة والسلام عن الكفر في نص القرآن.

[١٧٩١] وأما الشياطين: فتعلم الناس بالوسوسة في الصدور وتزيين الباطل أو يتمثل في صورة إنسان كما تمثل يوم بدر في صورة سراقة بن مالك بن ٥ جعشم قال تعالى: ﴿وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَّكُمْ فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنكُمْ إِنِّي أَرَىٰ مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ﴾

[١٧٩٢] وأما الحور العين فنسوان مكرمات مخلوقات في الجنة لأولياء الله عز وجل، عاقلات مميزات مطيعات لله تعالى في النعيم خلقن فيه ويخلدن بلا ١٠ نهاية لا يعصين ألبتة.

[١٧٩٣] والجنة إذ دخلها أهلها المخلدون فليست دار معصية، وكذلك أهل الجنة لا يعصون فيها أصلًا، بل هم في نعيم وحمد لله تعالى، وذكر له والتذاذ بأكل وشرب ولباس ووطء لا يختلف في ذلك من أهل الإسلام اثنان وبذلك جاء القرآن والحمد لله رب العالمين.

١٥ [١٧٩٤] وأما الولدان المخلدون فهم أولاد الناس الذين ماتوا قبل البلوغ كما جاء عن النبي صلى الله عليه وسلم وقد صح عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أن الله تعالى يخلق خلقًا يملأ الجنة بهم فنحن نقر بهذا ولا ندري أمتعبدون مطيعون أم مبتدئون في الجنة، والله تعالى يخلق ما يشاء ويختار ما كان لهم الخيرة.

[1795] Cinlere gelince, Allah Elçisi (s.a.) İslâm dini ile onlara gönderilmiştir. Bu konuda ümmetten hiçbir kimsenin ihtilafı yoktur. Cinlerin kâfirleri, bizim kâfirlerimizle birlikte cehennemdedir. Cinlerin müminlerine gelince, insanlar bu konuda farklı görüşler belirtmiştir. Ebû Hanife, cinlerin sevabının olmadığını söylemiştir. İbn Ebû Leylâ, Ebû Yûsuf ve insanların ekseriyeti mümin cinlerin cennette olduklarını söylemiştir. Yüce Allah'ın *"-Cennet Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmıştır."*[1060] *âyet*i, cinlerden hikaye ile ve onlardan *"Gerçekten biz hidayet rehberini (Kur'ân'ı) işitince ona inandık."*[1061] diyen kimseyi tasdik ettiği âyet ile yine onlardan hikaye ile *"(Ey Muhammed!) De ki: "Bana cinlerden bir topluluğun (Kur'ân'ı) dinleyip şöyle dedikleri vahyedildi: "Şüphesiz biz doğruya ileten hayranlık verici bir Kur'ân dinledik de ona inandık. Artık, Rabbimize hiç kimseyi asla ortak koşmayacağız."*[1062] ve *"Şüphesiz, iman edip, sâlih ameller işleyenler var ya; işte onlar yaratıkların en hayırlısıdırlar. Rableri katında onların mükâfatı, içlerinden ırmaklar akan, içlerinde ebedî kalacakları Adn cennetleridir. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte bu mükâfat Rablerine derin saygı duyanlara mahsustur."*[1063] âyetlerinden dolayı biz de bu görüşteyiz. *Bunlar* cinleri ve insanları genel olarak kapsayan bir sıfattır. Âyetin iki türden birine tahsis edilmesi doğru değildir. Bunu yapan kimse bilmediği şeyi Allah'a söyletmiş olur ki bu da haramdır. Yüce Allah, bize haber verdiği şeyin ancak bir kısmını murat ettiği halde bunu umûmî bir haberle bize bildirmesi, sonra da bunu bize açıklamaması muhal olan şeylerdendir. Bu, yüce Allah'ın bize garanti ettiği beyanın zıddıdır. Yüce Allah onların iman ettiklerini ifade ettiği, iman eden de kesin olarak cennete girecek müminler zümresine dâhil olacak olduğu halde bu nasıl olur?

[1796] Ebû Muhammed şöyle dedi: O zaman cinler, ibadet eden varlıklardır. Allah Resulü (s.a.) "Ben, diğer peygamberlere altı şeyden dolayı üstün kılındım." diye buyurmuş ve burada O'ndan önceki peygamberler sadece kendi kavimlerine gönderildiği halde kendisinin kırmızıya ve siyaha (kızıl tenli insanlara ve siyahilere) gönderildiğini zikretmiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.) cinlere de gönderildiğini açıklamıştır. Nitekim Allah Teâlâ [başı ve sonu verilen ilk 15 âyetinde] şöyle buyurdu:

[١٧٩٥] وأما الجن فإن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعث إليهم بدين الإسلام هذا ما لا خلاف فيه بين أحد من الأمة فكافرهم في النار مع كافرنا، وأما مؤمنهم فقد اختلف الناس فيهم فقال أبو حنيفة لا ثواب لهم، وقال ابن أبي ليلى، وأبو يوسف، وجمهور الناس إنهم والجنة وبهذا نقول لقول الله عز وجل: ﴿أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ﴾ ولقوله تعالى: حاكيًا عنهم ومصدقًا لمن قال ذلك منهم: ﴿وَأَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدَىٰ آمَنَّا بِهِ﴾ وقوله تعالى حاكيًا عنهم: ﴿قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا ۞ يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ﴾ وقوله تعالى: ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ ۞ جَزَاؤُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ﴾ إلى آخر السورة، وهذه صفة تعم الجن والإنس عمومًا لا يجوز ألبتة أن يخص منها أحد النوعين فيكون فاعل ذلك قائلًا على الله ما لا يعلم، وهذا حرام، ومن المحال الممتنع أن يكون الله تعالى يخبرنا بخبر عام، وهو لا يريد إلا بعض ما أخبرنا به، ثم لا يبين ذلك لنا، هذا هو ضد البيان الذي ضمنه عز وجل لنا فكيف وقد نص عز وجل على أنهم آمنوا فوجب أنهم من جملة المؤمنين الذين يدخلون الجنة ولا بد.

[١٧٩٦] **قال أبو محمد**: وإذا الجن متعبدون فقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: فضلت على الأنبياء بست. فذكر فيها أنه عليه السلام بعث إلى الأحمر والأسود وكان من قبله من الأنبياء إنما يبعث إلى قومه خاصة، وقد نص عليه السلام على أنه بعث إلى الجن.

[1797] *(Ey Muhammed!) De ki: "Bana cinlerden bir topluluğun (Kur'ân'ı) dinleyip şöyle dedikleri vahyedildi: "Şüphesiz biz doğruya ileten hayranlık verici bir Kur'ân dinledik de ona inandık*[1064] *… Kuşkusuz içimizde müslüman olanlar da var, hak yoldan sapanlar da var. Kim müslüman olursa, işte onlar doğruyu arayıp bulmuşlardır. Hak yoldan sapanlara gelince, onlar cehenneme odun olmuşlardır."*[1065]

[1798] Durum bizim zikrettiğimiz gibi olduğuna göre, Hz. Muhammed'den (s.a.) önce, cinlere insanlardan bir nebî elbette gönderilmemiştir. Çünkü cinler insan topluluğundan değildir. Ancak kesin olarak biliyoruz ki onlar uyarılmışlardır veonlara kendilerinden peygamberler geldiği kesin olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim Allah Teâlâ, *"Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden sizlere peygamberler gelmedi mi?"*[1066] diye buyurmuştur. Tevfîk Allah'ı yardımıyladır. Üçüncü bölüm burada tamamlanmıştır. Bunu "peygamberler günah işler mi?" konulu dördüncü bölüm takip edecektir.

Peygamberler (a.s.) Günah İşlerler mi?

[1799] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlar, peygamberlerin günah işleyip işlemeyecekleri konusunda ihtilaf ettiler. Bir grup, sadece tebliğ konusunda yalan söylemek hâriç, peygamberlerin küçük ve büyük bütün günahları kasıtlı olarak işleyebilecekleri görüşünü kabul etmiştir. Bu görüş, Mürcie fırkasından Kerrâmiyye grubunun, Eş'arîler'den İbn Tayyib el-Bâkıllânî'nin ve ona tabi olanların, yahudilerin ve hıristiyanların görüşüdür. Kerrâmiyye'den olan bazı kimselerin, "Peygamberlerin tebliğ konusunda da yalan söylemeleri caizdir." dediklerini de işitmiştim.

[1800] Bu Bâkıllânî'ye gelince, biz, onun öğrencisi olan Musul (Mevsil) Kadısı Ebû Ca'fer es-Simnânî'nin[1067] kitabında şöyle dediğini gördük: "Sadece tebliğde yalan söylemek hâriç, ister küçük isterse büyük olsun her günah peygamberlere caizdir." Yine o peygamberlerin küfre düşmelerini de caiz görmüş ve şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.) bir şeyi nehyedip sonra da onu yapınca, bu söz konusu nehyin neshedildiğine dair delil olmaz. Çünkü bazen peygamber onu Allah'a asi olarak yapabilir." Simnânî, taraftarlarından bu görüşü reddeden kimselerin bulunmadığını da söylemiştir. Simnânî, peygamber olarak gönderilişinden ölümüne kadar, Hz. Muhammed'in (s.a.) ümmeti içinde ondan daha faziletli birisinin olmasını da mümkün görmüştür.

[١٧٩٧] وقال عز وجل: ﴿قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا ۞ يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ﴾ إلى قوله تعالى: ﴿وَأَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَٰئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا ۞ وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا﴾

٥ [١٧٩٨] وإذا الأمر كما ذكرنا فلم يبعث إلى الجن نبي من الإنس ألبتة قبل محمد صلى الله عليه وسلم لأنه ليس الجن من قوم إنسي وباليقين ندري أنهم قد أنذروا فصح أنهم جاءهم أنبياء منهم قال تعالى: ﴿يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ﴾ وبالله تعالى التوفيق. تم الجزء الثالث ويليه الجزء الرابع أوله هل تعصى الأنبياء.

١٠ **بسم الله الرحمن الرحيم**

هل تعصى الأنبياء عليهم الصلاة والسلام

[١٧٩٩] **قال أبو محمد:** اختلف الناس في هل تعصى الأنبياء عليهم السلام أم لا؟ فذهبت طائفة إلى أن رسل الله صلى الله عليهم وسلم يعصون الله في جميع الكبائر والصغائر عمدًا حاشا الكذب في التبليغ فقط وهذا قول الكرامية من ١٥ المرجئة، وقول ابن الطيب الباقلاني من الأشعرية ومن اتبعه، وهو قول اليهود والنصارى، وسمعت من يحكي عن بعض الكرامية أنهم يجوزون على الرسل عليهم السلام الكذب في التبليغ أيضًا.

[١٨٠٠] وأما هذا الباقلاني فإنا رأينا في كتاب صاحبه أبي جعفر السمناني قاضي الموصل أنه كان يقول: إن كل ذنب دق، أو جل، فإنه جائز على الرسل ٢٠ حاشا الكذب في التبليغ فقط، قال: وجائز عليهم أن يكفروا، قال: وإذا نهى النبي عليه السلام عن شيء ثم فعله فليس ذلك دليلًا على أن ذلك النهي قد نسخ، لأنه قد يفعله عاصيًا لله عز وجل، قال وليس لأصحابه أن ينكروا ذلك عليه وجوز أن يكون في أمة محمد عليه السلام، من هو أفضل من محمد، عليه الصلاة والسلام مذ بعث إلى أن مات.

[1801] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunların tamamı mutlak anlamda küfürdür, katıksız şirktir, İslâm'dan irtidattır, velâyetin kopmasıdır, bunu din edinen kimsenin kanını ve malını mubah kılan, dünya hayatında ve kıyamet gününde kendisinden uzak durulmasını gerekli kılan hususlardır.

5 **[1802]** Bir topluluk, peygamberlerin (a.s.) büyük günahlardan herhangi birini işlemelerinin caiz olmadığı görüşünü benimsemiştir. Bununla birlikte onlar, peygamberlerin kasıtlı olarak küçük günah işlemelerini mümkün görmüştür. Bu da, İbn Fûrek el-Eşʿarî'nin görüşüdür.

[1803] Ehl-i Sünnet, Muʿtezile, Neccâriyye[1068], Hâricîler ve Şîa'dan 10 oluşan müslümanların tamamı, kasıtlı bir şekilde peygamberlerden ne küçük ne de büyük bir günahın zuhur etmesini doğru görmezler. Bu, daha önce isimleri zikredilmiş olan İbn Fûrek[1069] ve Bakıllânî'nin hocaları İbn Mücahid el-Eşʿarî'nin[1070] de görüşüdür.

[1804] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'a kendisiyle itaat etti- 15 ğimiz görüş budur. Bunun dışındaki bir görüşü yol edinmek hiç kimseye helal değildir. Biz, peygamberlerden kasıt olmaksızın hata/sehv vâki olabileceğini ve yine yüce Allah'ın rızasını ve ona yakın olmayı murat ederek bir şeye yönelmelerine rağmen sonucun Allah'ın muradının hilafına gerçekleşebileceğini söyleriz. Ancak yüce Allah bu iki vecihten herhangi bir şeyi de 20 asla kabul etmez. Bilakis söz konusu hadisenin vuku bulmasının akabinde mutlaka bundan dolayı onları uyarır. Tıpkı Hz. Peygamber'in (s.a.) iki rekat kılmışken selam vermesi ve yine iki rekatta iken ayağa kalkması konusunda yaptığı gibi, şanı yüce Allah bunu kulları için ortaya çıkarır ve onlara açıklar.

[1805] Bazen Yüce Allah, peygamberleri, bundan dolayı sözlü olarak 25 kınamıştır. Nitekim müminlerin annesi Zeyneb[1071] ve Zeyd'in[1072] onu boşaması konusunda ve İbn Ümmü Mektûm[1073] (r.a.) kıssasında yüce Allah'ın nebîsini uyarması böyledir. Bazen de Allah Teala, Hz. Âdem ve Hz. Yunus'un (a.s.) başına geldiği gibi, dünyadaki bir mekruha/ çirkinliğe öfkelenebilir. Peygamberler (a.s.) bu konuda bizden farklıdırlar. Bizler unu- 30 tarak yaptığımız işlerden veya Allah'ın rızasını umduğumuz halde Allah'ın muradına uygun sonuçlanmayan işlerden dolayı sorgulanmayız. Aksine bizler, bundan dolayı bir ecirle mükâfatlandırılırız.

[١٨٠١] **قال أبو محمد**: وهذا كله كفر مجرد، وشرك محض، وردة عن الإسلام. قاطعة للولاية، مبيحة دم من دان بها وماله، موجبة للبراءة منه في الدنيا، ويوم يقوم الإشهاد.

[١٨٠٢] وذهبت طائفة إلى أن الرسل عليهم الصلاة والسلام لا يجوز عليهم كبيرة من الكبائر أصلًا، وجوزوا عليهم الصغائر بالعمد وهو قول ابن فورك ٥ الأشعري.

[١٨٠٣] وذهبت جميع أهل الإسلام من أهل السنة والمعتزلة والنجارية والخوارج والشيعة إلى أنه لا يجوز ألبتة أن يقع من نبي أصلًا معصية بعمد لا صغيرة ولا كبيرة، وهو قول ابن مجاهد الأشعري شيخ ابن فورك والباقلاني المذكورين. ١٠

[١٨٠٤] **قال أبو محمد**: وهذا قول الذي ندين الله تعالى به، ولا يحل لأحد أن يدين بسواه، ونقول: إنه يقع من الأنبياء السهو عن غير قصد ويقع منهم أيضًا قصد الشيء يريدون به وجه الله تعالى، والتقرب به منه، فيوافق خلاف مراد الله تعالى إلا أنه تعالى لا يقرهم على شيء من هذين الوجهين أصلًا، بل ينبههم على ذلك ولا بد إثر وقوعه منهم، ويظهر عز وجل ذلك لعباده، ويبين لهم كما ١٥ فعل نبيه صلى الله عليه وسلم في سلامه من إثنتين وقيامه من اثنتين.

[١٨٠٥] وربما عاتبهم على ذلك بالكلام كما فعل نبيه عليه السلام في أمر زينب أم المؤمنين وطلاق زيد لها رضي الله عنهما، وفي قصة إبن أم مكنوم رضي الله عنه، وربما يبغض المكروه في الدنيا كالذي أصاب آدم، ويونس عليهما الصلاة والسلام، والأنبياء عليهم السلام بخلافنا في هذا فإننا غير مؤآخذين بما ٢٠ سهونا فيه، ولا بما قصدنا به، وجه الله عز وجل فلم يصادف مراده تعالى، بل نحن مأجورون على هذا الوجه أجرًا واحدًا.

[1806] Allah Elçisi (s.a.), her bir kimseye bir şeytanın arkadaş kılındığını haber vermiştir. Yüce Allah, şeytanına karşı Hz. Peygambere yardım etmiş, o da müslüman olmuş, böylece şeytanı Hz. Peygambere ancak hayrı tavsiye etmiştir. Meleklere gelince, onların tamamı bunlardan uzaktır. Çünkü onlar, hiçbir karışıklığın olmadığı sırf nurdan yaratılmışlardır. Nurun tamamı hayır olup onda bir keder yoktur.

[1807] Bize, Abdullah b. Yûsuf, Ahmed b. Feth > Abdulvehhâb b. Îsâ > Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ali Müslim b. el-Haccâc > Abd b. Humeyd > Abdürrezzâk > Ma'mer > Zührî > Ürve kanalıyla Aişe'den şöyle rivayet etti: Allah Elçisi (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Melekler nurdan, cinler dumansız alevden, Âdem ise size vasfedilenden yani topraktan yaratılmıştır"*[1074]

[1808] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yukarıda zikri geçen ilk topluluk[1075], Kur'ân'dan bazı âyetleri ve varit olan bazı haberleri delil göstermiştir. Biz, inşallah bunları zikredeceğiz ve onların bu konudaki yanlışlarını zorunlu açık aklî delillerle izah edeceğiz. Tevfîk Allah'ın inayeti iledir.

Hz. Âdem (a.s.)

[1809] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şu âyetler onların getirdiklerindendir. Yüce Allah *"... Âdem, Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı."*[1076] ve *"... ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zâlimlerden olursunuz."*[1077] buyurmuştur. Onlar, "Âdem söz konusu ağaca yaklaştı ve böylece zâlimlerden oldu, isyan etti ve yolunu şaşırdı." demişlerdir. Yüce Allah, "Âdem, Allah'a tövbe etti." diye buyurmuştur. Tövbe edilmesi, ancak günahtan dolayı olur. Yüce Allah, *"Şeytan o ikisinin ayağını oradan kaydırdı."*[1078] diye buyurmuştur. Dolayısıyla şeytanın ayak kaydırması bir günahtır. Onlar, yüce Allah'ın şu sözünü hatırlatmışlardır: *"Fakat Allah onlara iyi ve sağlıklı bir çocuk verince de, Allah'ın kendilerine verdiği çocuk konusunda O'na ortaklar koşarlar."*[1079] Bunların tamamı Âdem (a.s.) hakkında zikredilen hususlardır.

[1810] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunların tamamı, onların zannettiklerinin hilafınadır.

[١٨٠٦] وقد أخبر رسول الله صلى الله عليه وسلم أن الله تعالى قرن بكل أحد شيطانًا، وأن الله تعالى أعانه على شيطانه فأسلم، فلا يأمره إلا بخير، وأما الملائكة فبرآء من كل هذا، لأنهم خلقوا من نور محض لا شوب فيه، والنور خير كله لا كدر فيه.

٥ [١٨٠٧] حدثنا عبد الله بن يوسف، حدثنا أحمد بن فتح، حدثنا عبد الوهاب بن عيسى حدثنا أحمد بن محمد بن علي، حدثنا مسلم بن الحجاج، عن عبد بن حميد، عن عبد الرزاق عن معمر، عن الزهري، عن عروة، عن عائشة، قالت: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: خلقت الملائكة من نور، وخلق الجان من مارج من نار وخلق آدم مما وصف لكم.

١٠ [١٨٠٨] **قال أبو محمد:** واحتجت الطائفة الأولى بآيات من القرآن، وأخبار وردت، ونحن إن شاء الله عز وجل نذكرها، ونبين غلطهم فيها، بالبراهين الواضحة الضرورية، وبالله تعالى التوفيق.

الكلام في آدم عليه السلام

[١٨٠٩] **قال أبو محمد:** فمما احتجوا به قول الله عز وجل: ﴿وَعَصَىٰ آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَىٰ﴾ وقوله تعالى: ﴿وَلَا تَقْرَبَا هَٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ﴾ قالوا فقربها ١٥ آدم فكان من الظالمين. وقد عصى وغوى. وقال تعالى: ﴿فَتَابَ عَلَيْهِ﴾ والمتاب لا يكون إلا من ذنب. وقال تعالى: ﴿فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ﴾ وإزلال الشيطان معصية، وذكروا قول الله تعالى: ﴿فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا﴾ هذا كل ما ذكروا في آدم عليه السلام.

٢٠ [١٨١٠] **قال أبو محمد:** وهذا كله بخلاف ما ظنوا.

[1811] Yüce Allah'ın *"... Âdem, Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı."*[1080] meâlindeki sözüne gelince, bir amirin emrine karşı yapılan muhalefetin hepsi görünüşü itibariyle mâsiyet/isyandır ve dolayısıyla bu eylem, buradan hareketle "mâsiyet" ve "günah" diye isimlendirilir. Ancak şu kadar var ki mâsiyet bazen unutma olmaksızın kasten olur. Bu gerçek anlamdaki mâsiyettir. Çünkü onun fâili, söz konusu fiilin günah olduğunu bildiği halde günaha yönelmiştir. İşte bu, peygamberleri tenzih ettiğimiz günahtır. Yine bir kimse, bir konuda hayır işleyeceğini düşünerek yüce Allah'ın emrettiğinin hilafına davranma kastı olmaksızın ve bu şekilde davranmak suretiyle günahkar olacağını da bilmeksizin yaptığı bir iş de masiyet olabilir. Bilakis o, yüce Allah'a itaat eden bir kimse olduğunu ya da bunun kendisi için mubah olduğunu düşünür. Çünkü o, kendisinden ortaya çıkan fiilin vacip kılma ve haram kılma manasına gelmediğini, fakat eğer emir lafzı ile ise mendub; eğer nehiy lafzı ile ise kerahiyet manasında olduğunu düşünür. Bu durum, âlimlerin, fakihlerin ve faziletli kimselerin çokça içine düştüğü bir durumdur. Peygamberlerden (a.s.) vâki olan şey de budur. Kendilerinden bu neviden bir günah vâki olduğunda bununla muaheze edilirler. Hz. Âdem'in ağaçtan yemesi bu yolla olmuştur. Yüce Allah'ın *"Yoksa zâlimlerden olursunuz."*[1081] meâlindeki sözünün manası "Kendi nefislerinize zulmeden olursunuz." anlamındadır. Sözlükte zulüm, bir şeyi kendi yerinin dışına koymaktır. Her kim emir veya nehyi mendup ya da kerahet yerine koyarsa, bir şeyi kendi yerinin dışına koymuş olur. İşte kasıt ve mâsiyet olmaksızın ortaya çıkan zulüm cinsinden olan bu zulüm, mâsiyet olduğunu bildiği halde mâsiyete yönelmek anlamında bir zulüm değildir.

[1812] Bunun delili yüce Allah'ın açıkladığı husustur. Âdem'in (a.s.) ağaçtan yemesi, İblis'in ona ağaçtan yemelerini yüce Allah'ın yasaklamasının haram kılma manasında olmadığına ve onların bunu yapmaları durumunda azaba asla müstahak olmayacaklarına, bilakis Âdem ve Havvâ'nın, bu şekilde davranmakla güzel bir mükâfata ve daimi bir kazanca müstahak olacaklarına dair yemin etmesinden sonra olmuştur. Nitekim yüce Allah, hikaye ederek İblis'in onlara şöyle dediğini buyurmuştur:

[١٨١١] أما قوله تعالى: وعصى آدم ربه فغوى. فقد علمنا أن كل خلاف لأمر آمر فصورته صورة المعصية، فيسمى معصية لذلك وغواية، إلا أنه منه ما يكون عن عمد، وذكر، فهذه معصية على الحقيقة، لأن فاعلها قاصد إلى المعصية، وهو يدري أنها معصية، وهذا هو الذي نزهها عنه الأنبياء عليهم السلام، ومنه ما يكون عن قصد إلى خلاف ما أمر به وهو يتأول في ذلك الخير، ولا يدري أنه عاص بذلك بل يظن أنه مطيع لله تعالى أو أن ذلك مباح له لأنه يتأول أن الأمر الوارد عليه ليس على معنى الإيجاب ولا على التحريم لكن أما على الندب أن كان بلفظ الأمر، أو الكراهية إن كان بلفظ النهي، وهذا شيء يقع فيه العلماء، والفقهاء، الأفاضل كثيرًا، وهذا هو الذي يقع من الأنبياء عليهم السلام ويؤاخذون به إذا وقع منهم، وعلى هذا السبيل أكل آدم من الشجرة، ومعنى قوله تعالى: ﴿فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ﴾ أي ظالمين لأنفسكما، والظلم في اللغة: وضع الشيء في غير موضعه فمن وضع الأمر، أو النهي، في موضع الندب، أو الكراهية، فقد وضع الشيء في غير موضعه، وهذا الظلم من هذا النوع من الظلم الذي يقع بغير قصد، وليس معصية، لا الظلم الذي هو القصد إلى المعصية، وهو يدري أنها معصية.

[١٨١٢] وبرهان هذا ما قد نصه الله تعالى من أن آدم عليه السلام لم يأكل من الشجرة، إلا بعد أن أقسم له إبليس أن نهى الله عز وجل لهما عن أكل الشجرة ليس على التحريم، وأنهما لا يستحقان بذلك عقوبة أصلًا، بل يستحقان بذلك الجزاء الحسن، وفوز الأبد، قال تعالى حاكيًا عن إبليس أنه وقال لهما:

“Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız, ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı. Şüphesiz ben size öğüt verenlerdenim” diye de onlara yemin etti. Bu suretle onları kandırarak yasağa sürükledi.”[1082] Başka bir âyette de, *“Andolsun, bundan önce biz Âdem’e (cennetteki ağacın meyvesinden yeme, diye) emrettik. O ise bunu unutuverdi. Biz onda bir kararlılık bulmadık.”*[1083] buyrulmuştur.

[1813] Ebû Muhammed şöyle dedi: Âdem (a.s.), yüce Allah’ın İblis’in kendisine düşman olduğu konusundaki emrini unuttuğundan dolayı onun yemini sebebiyle hüsn-i zanda bulunmuştur.

[1814] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mâsiyete yönelmekten kurtuluş ve ondan beri olmak söz konusu değildir. Günah işlemeye cesaret etmenin, birilerinin yalan yere yemin etmeyeceğini düşünen bir kimsenin durumundan daha büyük olması uzak bir ihtimal değildir. Âdem’in (a.s.) yaptığı da böyledir. Şüphesiz ki onun Allah’ın yasakladığı ağaçtan yemesi Kur’ân’ın açıklamasıyla unutarak, tevil ederek ve hayr umarak olmuştur. Çünkü o, yüce Allah katındaki derecesinin artacağını ve böylece mukarreb bir melek ya da bulunduğu yerde ebedî olarak kalıcı olacağını tasarlamıştı. Dolayısıyla bu düşüncesi onu yüce Allah’ın emrettiği hususa muhalefet etmeye götürmüştür. Fakat vacip olan, Allah’ın emrini zâhirî manasına hamletmesi idi. Fakat o bu emri tevil edip hayır murat etti, fakat isabet edemedi. Şâyet müslüman âlimlerden biri bu şekilde davranmış olsa idi, elbette mükâfatlandırılırdı. Fakat Âdem (a.s.), bunu yaptığında bu sebeple cennetten dünya zorluklarına çıkarılmak suretiyle cezalandırıldı ve bu şekilde kendi nefsine zulmetmiş oldu.

[1815] Şanı yüce Allah, günahı kasıtlı olarak yapmayan bir kimseyi “âmid (kasten yapan) ve hatalı” diye isimlendirdiği gibi, yanlışlıkla öldüren bir kimseyi de katil diye isimlendirmiş ve -günahı kasıtlı olarak işlemediği halde- bu konudaki hataya bir köle azat etmeyi ya da köle azat etmeye gücü olmayan kimseye aralıksız iki ay oruç tutmasını kefaret kılmıştır.

﴿مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَٰذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَن تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ ۞ وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ ۞ فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ﴾ وقد قال عز وجل: ﴿وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَىٰ آدَمَ مِن قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا﴾

[١٨١٣] **قال أبو محمد**: فلما نسي آدم عليه السلام عهد الله إليه في أن إبليس عدو له أحسن الظن بيمينه.

[١٨١٤] **قال أبو محمد**: ولا سلامة، ولا براءة من القصد إلى المعصية ولا أبعد من الجراءة على الذنوب أعظم من حال من ظن أن أحدًا لا يحلف حانثًا، وهكذا فعل آدم عليه عليه السلام فإنه إنما أكل من الشجرة التي نهاه الله عنها ناسيًا، بنص القرآن، ومتأولًا وقاصدًا إلى الخير، لأنه قدر أنه يزداد خطوة عند الله تعالى فيكون ملكًا مقربًا، أو خالدًا فيما هو فيه أبدًا، فأداه ذلك إلى خلاف ما أمره الله عز وجل به، وكان الواجب أن يحمل أمر ربه عز وجل على ظاهره لكن تأول وأراد الخير فلم يصبه، ولو فعل هذا عالم من علماء المسلمين لكان مأجورًا، ولكن آدم عليه السلام لما فعله ووجد به خراجه عن الجنة، إلى نكد الدنيا، كان بذلك ظالمًا لنفسه.

[١٨١٥] وقد سمى الله عز وجل قاتل الخطأ قاتلًا، كما سمى العامد، والمخطئ لم يتعمد معصية، وجعل في الخطأ في ذلك كفارة عتق رقبة، أو صيام شهرين متتابعين، لمن عجز عن الرقبة، وهو لم يتعمد ذنبًا.

[1816] Yüce Allah'ın *"Eğer bize iyi ve sağlıklı bir çocuk verirsen, elbette şükredenlerden olacağız" diye dua ederler. Fakat Allah onlara iyi ve sağlıklı bir çocuk verince de, Allah'ın kendilerine verdiği çocuk konusunda O'na ortaklar koşarlar."*[1084] meâlindeki sözüne gelince, bu, Âdem'i (a.s.) küfre nispet etmektir. Her kim Âdem'e (a.s.) şirk ve küfür nispet ederse, şüphesiz bu -ümmetten hiçbir kimsenin tartışması olmaksızın- mutlak bir küfürdür. Biz, birbiriyle savaşan günahkâr müslümanları ve fâsık rezilleri tekfir eden kimseleri reddederiz, peygamberleri (a.s.) tekfir edenleri nasıl reddetmeyelim? Oğlunu "Abdü'l-Hâris" diye isimlendirdiği şeklinde (a.s.) Hz. Âdem'e nispet edilen bu günah, dini ve utanması olmayan bir kimse kaynaklı yalan ve uydurulmuş bir hurafedir. Bunun senedi asla sahîh değildir. Söz konusu âyet, zâhiri itibarıyla müşrikler hakkında inmiştir. Hatta, bu âyetin Âdem hakkında indiği sahîh olsa bile -ki bu asla doğru değildir- muhalefet eden kimseye bu konuda bir delil olmazdı. Çünkü âyette zikredilen şirk ve şürekânın (ortakların) küfür olan şirkin dışında olmaları söz konusu olur ve buradaki şirk, Âdem ve Havvâ'nın tevekkül etmeleriyle birlikte çocuklarını muhafaza bakımındanortak kılmaları manasında olurdu. Bunun manası Ya'kûb'un (a.s.) söylediği gibidir: *"Ey oğullarım! Bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden uzaklaştıramam. Hüküm ancak Allah'ındır. Ben O'na tevekkül ettim. Tevekkül edenler de yalnız O'na tevekkül etsinler" dedi. Babalarının emrettiği şekilde (ayrı kapılardan) girdiklerinde (bile) bu, Allah'tan gelecek hiçbir şeyi onlardan uzaklaştıracak değildi. Sadece* Ya'kûb*, içindeki bir dileği ortaya koymuş oldu. Şüphesiz o, biz kendisine öğrettiğimiz için bilgi sahibidir. Fakat insanların çoğu bilmezler."*[1085]

[1817] Şanı yüce Allah, Ya'kûb'un (a.s.) bir göz değmesi, onları bir arada bulunmaları sebebiyle şüphelenen bir düşmanın ya da onlardan korkan birilerinin saldırması endişesiyle oğullarına ayrı ayrı kapılardan girmelerini emrettiğini haber vermiştir. Ya'kûb (a.s.), bu fiilinin ve oğullarına emrettiği hususun yüce Allah'ın onlar hakkında dilediği şeyi uzaklaştıramayacağını bilmektedir. Fakat Ya'kûb'da (a.s.) ve diğer peygamberlerde (a.s.) insan tabiatı caridir. Nitekim yüce Allah, peygamberlerden hikaye ederek onların *"Biz ancak sizin gibi birer insanız."*[1086] dediklerini buyurmuştur.

[١٨١٦] وأما قوله عز وجل: ﴿لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَّنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ۞ فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا﴾ فهذا تكفير لآدم عليه السلام ومن نسب لآدم عليه السلام الشرك والكفر كفرًا مجردًا بلا خلاف من أحد من الأمة ونحن ننكر على من كفر المسلمين العصاة العشارين القتالين، والشرط الفاسقين، فكيف من كفر الأنبياء عليهم السلام؟ وهذا الذي نسبوه إلى آدم عليه السلام من أنه سمى ابنه عبد الحارث خرافة موضوعة، مكذوبة، من تأليف من لا دين له، ولا حياء، لم يصح سندها قط، وإنما نزلت في المشركين على ظاهرها، وحتى لو صح أنها نزلت في آدم، وهذا لا يصح أصلًا لمّا كانت فيه للمخالف حجة، لأنه كان يكون الشرك أو الشركاء المذكورون في الآية حينئذ على غير الشرك الذي هو الكفر، لكن بمعنى أنهما جعلا مع توكلهما شركة من حفظه ومعناه كما قال يعقوب عليه السلام: ﴿وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِن بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُّتَفَرِّقَةٍ وَمَا أُغْنِي عَنكُم مِّنَ اللَّهِ مِن شَيْءٍ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ۞ وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُم مَّا كَانَ يُغْنِي عَنْهُم مِّنَ اللَّهِ مِن شَيْءٍ إِلَّا حَاجَةً فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضَاهَا وَإِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِّمَا عَلَّمْنَاهُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾

[١٨١٧] فأخبرنا عز وجل أن يعقوب عليه السلام أمرهم أن يدخلوا من أبواب متفرقة إشفاقًا عليهم أما من إصابة العين، وإما من تعرض عدو أو مستريب باجماعهم، أو ببعض ما يخوفه عليهم، وهو عليه السلام معترف أن فعله ذلك وأمره إياهم، بما أمرهم به من ذلك لا يغني عنهم من الله شيئًا يريده عز وجل بهم ولكن لما كانت طبيعة البشر جارية في يعقوب عليه السلام، وفي سائر الأنبياء عليهم السلام كما قال تعالى حاكيًا عن الرسل أنهم قالوا: ﴿إِن نَّحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ﴾

Her ne kadar bu herhangi bir şeyi uzaklaştıramasa da, bu durum onları, nefsin ihtiyacı, tartışması/çekişmesi ve sevdiği kimsenin kurtuluşuna meyletmesinden dolayı bazı basit görüşlere hamletmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) hayra yorumlamayı severdi. Böylece buna göre şirk ve şurekanın manasının muska, tılsım, nazarlık ve buna benzer şeylerin olması mümkün olabilir. Ancak söz konusu âyet, Âdem (a.s.) hakkında değil, kâfirler hakkında indirildiğine göre bu nasıl olur?

Hz. Nuh (a.s.)

[1818] Ebû Muhammed şöyle dedi:Onlar (Peygamberlerin günah işleyebileceğini savunanlar), Nuh (a.s.) hakkında yüce Allah'ın *("Ey Nûh! O, asla senin âilenden değildir. Onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir. O hâlde,) hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi benden isteme. Ben, sana câhillerden olmamanı öğütlerim"*[1087] meâlindeki sözünü zikrettiler.

[1819] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyet, bu konuda onların lehine bir delil değildir. Çünkü Nuh (a.s.), yüce Allah'ın onu ve ailesini kurtaracağına dair vaadini tevil etmiş ve oğlunun akrabalığın zâhirî manası gereği ehlinden olduğunu zannetmiştir. Şâyet birisi bu tevili yapmış olsa idi, elbette o ecir kazanırdı. Halbuki Nuh, ailesinden olmadığını yakînen öğrendiği bir kimsenin kurtuluşunu istememiştir. Böylece bundan uzak durmuş ve câhil kimselerden olmaktan nehyedilmiştir. Bundan pişman olmuş ve uzaklaşmıştır. Burada günaha yönelik elbette bir kasıt yoktur. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

Hz. İbrâhim (a.s.)

[1820] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar (Peygamberlerin günah işleyebileceğini savunanlar), İbrâhim'in (a.s.), üç defa yalan konuştuğu hususunda Allah Resulünden (s.a.) rivayet edilen bir haberi ve Kur'ân'da geçen şu sözlerini zikretmişlerdir.

[1821] [ı] Yıldızlara baktığında, *"Ben hastayım."*[1088] dedi.

[1822] [ıı] Yıldızlar, güneş ve ay hakkında *"Bu benim rabbimdir."*[1089] dedi.

[1823] [ııı] Sare hakkında *"Bu benim kardeşimdir."* dedi.

حملهم ذلك على بعض النظر المخفف لحاجة النفس، ونزاعها، وتوقها إلى سلامة من يحب، وإن كان ذلك لا يغني شيئًا كما كان عليه السلام يحب الفأل الحسن، فكان يكون على هذا معنى الشرك والشركاء أن يكون عوذة، أو تميمة، أو نحو هذا فكيف ولم تنزل الآية قط إلا في الكفار، لا في آدم عليه السلام؟

٥ **الكلام في نوح عليه السلام**

[١٨١٨] **قال أبو محمد**: ذكروا قول الله عز وجل لنوح عليه السلام: ﴿فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَن تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾

[١٨١٩] **قال أبو محمد**: وهذا لا حجة لهم فيه لأن نوحًا عليه السلام تأول وعد الله تعالى أن يخلصه وأهله فظن أن ابنه من أهله على ظاهر القرابة، وهذا لو ١٠ فعله أحد لكان مأجورًا ولم يسأل نوح تخليص من أيقن أنه ليس من أهله فتفرع على ذلك، نهى عن أن يكون من الجاهلين، فتندم عليه السلام من ذلك ونزع، وليس هاهنا عمد للمعصية ألبتة. وبالله تعالى التوفيق.

الكلام في إبراهيم عليه السلام

[١٨٢٠] **قال أبو محمد**: ذكروا ما روى عن رسول الله صلى الله عليه وسلم ١٥ من أن إبراهيم عليه السلام كذب ثلاث كذبات.

[١٨٢١] وأنه قال إذ نظر في النجوم أني سقيم.

[١٨٢٢] وبقوله في الكوكب والشمس والقمر: وهذا ربي.

[١٨٢٣] بقوله في سارة: هذه أختي.

[1824] [ıv] Putları kırıp parçaladığında onlar hakkında *"Hayır! Bunu şu büyükleri yapmıştır..."*[1090] dedi.

[1825] [v] Ölülerin diriltilmesini görmeyi talep ettiğinde "*(Allah ona) 'İnanmıyor musun?' deyince, 'Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için' demişti."*[1091]

[1826] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunların tamamı, onların (Peygamberlerin günah işleyebileceğini savunanların)sandığı şekilde değildir. Bilakis bu âyetler bizim lehimizde delillerdir. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1827] İbrâhim'in (a.s.) üç defa yalan söylediğiyle alakalı hadise gelince, her yalan günah değildir. Bilakis yalanın bir kısmı yüce Allah'a itaat veya bunu terk edenin günah işlemiş olacağı farz veya vacip olabilir. Allah Resulünün (s.a.) *"İnsanların arasını ıslah eden bir kimse yalancı değildir. O, böylece hayrı yayar."*[1092] şeklinde buyurduğu sahîh olarak gelmiştir.

[1828] Hz. Peygamber (s.a.), bir erkeğin hanımına sevgisini kazanmak için yalan söylemesini mubah görmüştür. Savaş esnasında yalan konuşmak da böyledir. Müslümanlar şu konuda icmâ etmişlerdir: Birisi, sultanın zulmettiği, haksız yere öldürmeyi ve zorla malını gasp etmeyi istediği bir mazlumun sözlerini işitmiş ve onu yanında gizlemiştir. Söz konusu kişi, bu sultanı kastederek kendisine zulmeden kimseye beddua ettiğini işitmiştir. Sultan, ondan duyduğu şeyleri açıklamasını ve gizlendiği yeri bildirmesini isterse, işittiği şeyleri gizler, onu işitmiş olduğunu ve yerini ya da malının yerini bildiğini inkâr ederse şüphesiz bu kişiiyilik eden bir kimsedir,sevap kazanmıştır ve yüce Allah'a da mutî'dir. Eğer o, doğruyu söyler ve bunun neticesinde o mazlumdanişittiklerini, onun ve malının yerini haber verirse bu durumda o, yüce Allah'a isyan eden, büyük günah sahibi, zemmedilen ve dedikoducu bir fâsık olur.

[1829] Takiyye sırasında küfrün izhar edilmesinde yalan söylemek mubah sayılmıştır. Bu yalanlar konusunda İbrâhim'den (a.s.) rivayet edilen hususların tamamı, yasaklanan yalana değil, övülen sıfata dâhildir.

[١٨٢٤] وبقوله في الأصنام إذ كسرها: ﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا﴾

[١٨٢٥] وبطلبه إذ طلب رؤية إحياء الموتى قال: أولم تؤمن قال: بلى. ﴿وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي﴾

[١٨٢٦] **قال أبو محمد**: و هذا كله ليس على ما ظنوه بل هو حجة لنا والحمد لله رب العالمين.

[١٨٢٧] أما الحديث: أنه عليه السلام كذب ثلاث كذبات، فليس كل كذب يكون معصية، بل منه ما يكون طاعة لله عز وجل، وفرضًا، واجبًا يعصى من تركه، صح أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ليس الكذاب الذي يصلح بين الناس فينمى خيرًا.

[١٨٢٨] فقد أباح عليه السلام كذب الرجل لا مرأته فيما يستجلب به مودتها، وكذلك الكذب في الحرب، فقد أجمع أهل الإسلام على أن إنسانًا لو سمع مظلومًا قد ظلمه سلطان وطلبه ليقتله بغير حق ويأخذ ماله غصبًا فاستتر عنده وسمعه يدعو على من ظلمه قاصدًا بذلك السلطان بذلك السامع عما سمعه منه وعن موضعه فإنه إن كتم ما سمع وأنكر أن يكون سمعه، أو أنه يعرف موضعه أو موضع ماله، فإنه محسن مأجور مطيع لله عز وجل، وأنه أن صدقه فأخبره بما سمعه منه وبموضعه وموضع ماله كان فاسقًا عاصيًا لله عز وجل، فاعل كبيرة مذمومًا تمامًا.

[١٨٢٩] وقد أبيح الكذب في إظهار الكفر في التقية، وكل ما روى عن إبراهيم عليه السلام في تلك الكذبات فهو داخل في الصفة المحمودة، لا في الكذب الذي نهى عنه.

[1830] İbrâhim'in Sare konusunda "O, benim kardeşimdir." demesine gelince, doğru söylemiştir. Sare, iki açıdan İbrâhim'in kardeşidir. [ı] (İlki) yüce Allah, *"Müminler ancak kardeştirler."*[1093] diye buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.) da, *"Sizden birisi, kardeşinin nişanlısına evlenme teklif etmesin."*[1094] buyurmuştur. [ıı] İkincisi, akrabalık/hısımlıktır. Sare, İbrâhim'in kavminden olup onun davetine icabet edenlerdendir. Yine şanı yüce Allah, *"Medyen halkına da kardeşleri Şu'ayb'ı peygamber olarak gönderdik..."*[1095] diye buyurmuştur. Dolayısıyla bu durumu İbrâhim'den (a.s.) zuhur eden zemmedilmiş bir yalan olarak kabul eden bir kimse, aynı şekilde bunun yüce Allah'tan zuhur eden bir yalan söz olduğunu da kabul etmelidir. (Böylesi bir kabul de) açık bir küfürdür. Neticede İbrâhim'in (a.s.) Sare'nin kardeşi olduğu şeklindeki sözünde doğru sözlü olduğu ortaya çıkmıştır.

[1831] Yüce Allah'ın *"İbrâhim, yıldızlara baktı ve 'Ben hastayım.' dedi."*[1096] meâlindeki sözüne gelince, burada Hz. İbrâhim yalan söylemiş değildir. Biz şimşeğin denizin kabarmasına, gök gürültüsü mantarın meydana gelmesine, ayın doğması ve batmasının med ve cezir hadisesine, denizin alçalmasına ve yükselmesine, dolmasına ve azalmasına delâlet etmesi gibi, yıldızların sağlığa, hastalığa ve dünyada vuku bulan bir kısım hadiselere işaret ettiklerini inkâredecek değiliz.. Ancak, yüce Allah'ın dışında veya O'nunla müşterek olarak yıldızların yaratıcı ve yönetici olduğunu söyleyen bir kimsenin sözü reddedilmiştir. Dolayısıyla bu görüş, bunu dile getiren kimse açısından bir küfürdür.

[1832] İbrâhim'in (a.s.) *"Hayır! Bunu şu büyükleri yapmıştır..."*[1097] meâlindeki sözüne gelince, bu onlara yönelik bir kınama ve azarlamadır. Nitekim hakikatte cehennemde cezalandırılan aşağılık ve önemsiz bir kimse olduğu halde yüce Allah'ın *"Tat bakalım! Hani sen güçlüydün, şerefliydin!?"*[1098] meâlindeki sözü de böyledir. Dolayısıyla her iki söz de, putların hayır ve şerri yarattığını sananlarla ve dünyada iken kendisinin izzet ve kerem sahibi olduğunu zanneden azaba uğramış kimseye söylenen bir azarlama ve paylamadır.

[١٨٣٠] وأما عن قوله عن سارة هي أختي فصدق هي أخته من وجهين. قال الله تعالى: إ﴿نَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾ وقال عليه السلام: لا يخطب أحدكم على خطبة أخيه. والوجه الثاني: القرابة وإنها من قومه ومن مستجيبيه قال عز وجل: ﴿وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا﴾ فمن عد هذا كذبًا مذمومًا من إبراهيم عليه السلام فليعده كذبًا من ربه عز وجل وهذا كفر مجرد فصح أنه عليه السلام صادق في قوله سارة أخته.

[١٨٣١] وأما قوله: ﴿فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ ۝ فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ﴾ فليس هذا كذبًا ولسنا ننكر أن تكون النجوم دلائل على الصحة والمرض وبعض ما يحدث في العالم كدلالة البرق على نعول البحر، وكدلالة الرعد على تولد الكمأة، وكتولد المد والجزر على طلوع القمر وغروبه، وانحداره وارتفاعه، وامتلائه ونقصه، وإنما المنكر قول من قال: إن الكواكب هي الفاعلة المدبرة لذلك، دون الله تعالى، أو مشتركة معه، فهذا كفر من قائله.

[١٨٣٢] وأما قوله عليه السلام: ﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا﴾ فإنما هو تقريع لهم، وتوبيخ، كما قال تعالى: ﴿ذُقْ إِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ﴾ وهو في الحقيقة مهان ذليل، مهين معذب في النار، فكلا القولين توبيخ لمن قيلا له على ظنهم أن الأصنام تفعل الخير والشر، وعلى ظن المعذب في نفسه في الدنيا أنه عزيز كريم.

[1833] İbrâhim (a.s.) (putların parçalanmasını) kendisinin gerçekleştirdiğini söylememiş, belki putların büyük olanı bu işi yapmış, demiştir. Çünkü bu manada söylemiş olsa idi, yalan söylemiş olurdu. Ancak o, bu durumun tahkik edilmesini kastederek bir şeyi mâhiyetinin hilafına olacak şekilde haber vermiştir.

[1834] İbrâhim'in (a.s.) yıldızları güneşi ve ayı gördüğünde *"Bu benim rabbimdir."*[1099] şeklindeki sözüne gelince, bir topluluk bu konuda "İbrâhim bunu, mağaradan ilk çıktığı anda gerçek olduğunu düşünerek söylemiştir." demiştir. Bu söz, düzmece olduğu açık olan yalan ve uydurma bir hurafedir. Ne güneşi, ne ayı ne de herhangi bir yıldızı görmediği halde, temyiz safhasına ulaşan bir kimsenin böylesi bir kelâmı söylemesi imkânsız olan şeylerdendir. Nitekim yüce Allah, *"Andolsun, daha önce de İbrâhim'e doğruyu yanlıştan ayırma yeteneğini verdik. Biz zaten onu biliyorduk."*[1100] meâlindeki sadık sözüyle bu yalancı düşünceyi yalanlamıştır.

[1835] Yine yüce Allah'ın daha önceden kendisine doğruyu yanlıştan ayırma yeteneğini verdiği bir kimsenin aklına yıldızların veya -aydan daha büyük hacme sahip olduğundan dolayı- güneşin onun rabbi olduğu düşüncesinin gelmesi muhal olan şeylerdendir. Bunu, ancak aklından zoru olan bir kimse düşünebilir. Gerçek olan şudur ki Hz. İbrâhim (a.s.) bunu ancak putların büyük olanı hakkında bunun benzerini onlara söylediği gibi kavmini ayıplamak için söylemiştir. Bunların arasında bir fark yoktur. Çünkü onlar, Sabiî dinine mensup idiler, yıldızlara kulluk ediyorlar ve mabetlerinde yıldızların suretine ve isimlerine göre putları tasvir ediyorlardı. Putları için bayramlar ihdas ediyor, onlar adına hayvan boğazlıyor, kurban ve tütsülerle onlara yakın olmaya çalışıyorlardı. Onlar, yıldızların aklettiğini ve yönettiğini, zarar ve fayda verdiklerini söylüyorlar ve her bir yıldız için mahdut bir şeriat ikame ediyorlardı. Bu yüzden Hz. İbrâhim (a.s.) bu şekilde onları paylamış, onlarla alay etmiş ve yıldızların cisimlerinin büyüklüğünden dolayı (onlara ibadet edilmesi gerekiyorsa bu durumda) güneşe tazim etmelerinin (daha uygun olacağını) onlara göstermek istemiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İşte bugün de müminler kâfirlere gülerler"*[1101] Böylece Hz. İbrâhim, bu cansız ve emre amade kılınmış gök cisimlerini yüceltmeleri konusunda akıllarının zafiyet içinde olduğunu onlara göstermiş, onların hatalı olduklarını ve gök cisimlerinin mekanları içinde bir yerden başka bir yere intikal eden yönetilen varlıklar olduklarını açıklamıştır.

[١٨٣٣] ولم يقل إبراهيم هذا على أنه محقق لأن كبيرهم فعله، إذا كذب إنما هو الإخبار عن الشيء بخلاف ما هو عليه قصد إلى تحقيق ذلك.

[١٨٣٤] وأما قوله عليه السلام إذ رأى الشمس والقمر: هذا ربي. فقال قوم إن إبراهيم عليه السلام قال ذلك محققًا أول خروجه من الغار وهذا خرافة، ٥ موضوعة، مكذوبة، ظاهرة الافتعال، ومن المحال الممتنع أن يبلغ أحد حد التميز والكلام بمثل هذا، وهو لم ير قط شمسًا ولا قمرًا ولا كوكبًا، وقد أكذب الله هذا الظن الكاذب بقوله الصادق: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِن قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ﴾

[١٨٣٥] فمحال أن يكون من اتاه الله رشده من قبل يدخل في عقله ١٠ أن الكواكب ربه، أو أن الشمس ربه، من أجل أنها أكبر قرصًا من القمر، هذا ما لا يظنه إلا مجنون العقل والصحيح من ذلك أنه عليه السلام إنما قال ذلك موبخًا لقومه كما قال لهم نحو ذلك في الكبير من الأصنام، ولا فرق لأنهم كانوا على دبن الصابئين، يعبدون الكواكب، ويصورون الأصنام على صورها، وأسمائها، في هياكلهم، ويعيدون لها الأعياد، ويذبحون لها ١٥ الذبائح، ويقربون لها القرب، والقرابين، والدخن، ويقولون: أنها تعقل وتدبر، وتضر، وتنفع، ويقيمون لكل كوكب منها شريعة محدودة، فوبخهم الخليل عليه السلام على ذلك، وسخر منهم وجعل يريهم تعظيم الشمس لكبر جرمها، كما قال تعالى: ﴿فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ﴾ فأرهم ضعف عقولهم في تعظيمهم لهذه الأجرام المسخرة الجمادية وبين ٢٠ لهم أنهم مخطئون، وأنها مدبرة تنتقل في الأماكن.

[1836] Biz, İbrâhim'in (a.s.) rabbine şirk koşmuş olmasından ya da içindeki her şeyle birlikte yıldızların yaratılmış olduğu hususunda şüpheye düşmesinden Allah'a sığınırız. Bu sözümüzün delili, yüce Allah'ın İbrâhim'i zikrettiği şeylerden dolayı ayıplamaması ve ona kızmamasıdır. Bilakis yüce Allah, *"İşte kavmine karşı İbrâhim'e verdiğimiz delillerimiz. Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz."*[1102] meâlindeki sözüyle İbrâhim'i tasdik etmiştir. Böylece bu durumun Âdem ve diğer peygamberler hakkında vâki olan durumun hilafına olduğu, bilakis İbrâhim'in (a.s.) söyledikleri ve yaptığıyla yüce Allah'ın muradına uygun hareket ettiği ortaya çıkmıştır.

[1837] Yüce Allah'ın, "*Hani İbrâhim 'Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster.' demişti. (Allah ona) 'İnanmıyor musun?' deyince, 'Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için' demişti."*[1103] meâlindeki sözüne gelince, yüce Rabbimiz kulu, dostu ve elçisi olan İbrâhim'in (a.s.) imanı konusunda şüpheye düştüğünü açıklamamıştır. Allah bundan münezzehtir. Fakat Allah Teala, -İbrâhim ölülerin diriltilmesinin keyfiyetini görmemiş dahi olsa- onun kalbindeki imanı takrir etmiştir. Sonrasında da İbrâhim (a.s.) kendisinin mümin ve tasdik eden olduğunu haber vermiştir. Ancak o, sadece diriltmenin nasıl olduğunu görmek ve bu şekilde ibret almak istemiştir. Yoksa İbrâhim (a.s.), yüce Allah'ın ölüleri diriltmesi hususunda şüpheye düşmemiş, ancak o durumu görmek istemiştir. Nitekim bizler, filin, timsahın, güneş tutulmasının, nehirlerin taşmasının ve halifenin varlığının doğruluğu hususunda şüphe etmeyiz. Sonra bizden bunları görmeyen bir kimse, bunları görmeyi arzu eder. Halbuki o, söz konusu hadiselerin gerçek olduğu hususunda şüphe etmez. Fakat o, nefsinde/zihninde tasavvur ettiği fakat gözünün görmediği ilginç şeyleri görebilmek için böyle yapar.

[1838] Hz. Peygamber'den (s.a.) *"Biz, şüphe etmeye İbrâhim'den daha fazla layığız."* şeklinde rivayet edilen hadise gelince, her kim yüce Allah'ın ölüleri diriltmesi hususundaki kudretinde Hz. Peygamber'in (s.a.) şüphe ettiğini zannederse, o kâfirolmuştur. Bu hadis, İbrâhim'den (a.s.) şüpheyi nefyetme hususunda bizim lehimizdeki bir delildir. Yani, şâyetİbrâhim'den gelen kelâm bir şüphe barındırmış olsa idi, İbrâhim'in şahit olduğu kudreti müşahede etmeyen bir kimsenin şüpheye düşmesi daha uygun olurdu. İbrâhim'in şahit olduğu kudreti müşahede etmeyen bir kimse şüpheci olmadığına göre, dolayısıyla İbrâhim şüpheden daha uzak olmuş olur.

[١٨٣٦] ومعاذ الله أن يكون الخليل عليه السلام أشرك قط بربه، أو شك في أن الفلك بكل ما فيه مخلوق، وبرهان قولنا هذا إن الله تعالى لم يعاتبه على شيء مما ذكر، ولا عنفه على ذلك، بل صدقه تعالى بقوله: ﴿وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَّن نَّشَاءُ﴾ فصح أن هذا بخلاف ما وقع لآدم وغيره بل وافق مراد الله عز وجل بما قال من ذلك وبما فعل.

[١٨٣٧] وأما قوله عليه السلام: ﴿رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِن قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي﴾ فلم يقرره ربنا عز وجل وهو يشك في إيمان إبراهيم عبده وخليله ورسوله عليه السلام تعالى الله عن ذلك. ولكن تقريرًا الإيمان في قلبه، وإن لم ير كيفية إحياء الموتى، فأخبر عليه السلام عن نفسه أنه مؤمن مصدق وإنما أراد أن يرى الكيفية فقط ويعتبر بذلك، وما شك إبراهيم عليه السلام في أن الله تعالى يحيي الموتى، وإنما أراد أن يرى الهيئة، كما أننا لا نشك في صحة وجود الفيل، والتمساح، والكسوف، وزيادة النهر، والخليفة، ثم يرغب من لم ير لك منا في أن يرى كل ذلك، ولا يشك في أنه حق لكن ليرى العجب الذي يتمثله ولم تقع عليه حاسة بصره فقط.

[١٨٣٨] وأما ما روى عن النبي صلى الله عليه وسلم من قوله: نحن أحق بالشك من إبراهيم. فمن ظن أن النبي صلى الله عليه وسلم شك قط في قدرة ربه عز وجل على إحياء الموتى فقد كفر، وهذا الحديث حجة لنا، على نفي الشك عن إبراهيم أي لو كان الكلام من إبراهيم عليه السلام شكا لكان من لم يشاهد من القدرة ما شاهد إبراهيم عليه السلام أحق بالشك، فإذا كان من لم يشاهد من القدرة ما شاهد إبراهيم غير شاك، فإبراهيم عليه السلام أبعد من الشك.

[1839] Ebû Muhammed şöyle dedi: Her kim burada Halîl'e (a.s.) bir şüphe nispet ederse, ona küfür nispet etmiş olur. Her kim de bir nebîyi tekfir ederse, o da kâfir olur. Yine eğer bu durum, İbrâhim'e (a.s.) ait bir şüphe olsa idi, bu durumda biz, şüphe etmeye İbrâhim'den daha uygun olur ve bu durumda biz, şüpheciler, inkârcılar ve kâfirler olurduk. Bu ise, bâtıl olduğunu -Allah'a hamd olsun ki- kendimiz hakkında bildiğimiz bir kelâmdır. Bilakis bizler, -Allah'a hamd olsun- yüce Allah'ı ve ondan isteyenin istediği her şeye yeten kudretini tasdik eden müminleriz.

[1840] Onlar, İbrâhim'in (a.s.) babasına dediği sözü ve onun adına istiğfar etmesini zikrettiler. Bu konuda onların lehine bir delil söz konusu değildir. . Çünkü İbrâhim bundan nehyedilmemişti. Nitekim yüce Allah, *"... Onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzaklaştı."*[1104] diye buyurmuş ve böylece İbrâhim'i bu şekilde övmüştür. Böylece İbrâhim'in (a.s.) babası için af dilemesinin, babası hayatta iken onun iman etmesini temenni etmesi şeklinde olduğu,b abası kâfir olarak öldüğü zaman bundan uzaklaştığı ve bundan sonra babası için af dilemediği ortaya çıkmıştır. İbrâhim (a.s.) hakkındaki kelâm böylece tamam oldu.

Hz. Lût (a.s.)

[1841] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar (peygamberlerin günah işleyebileceklerini iddia edenler), yüce Allah'ın Lût (a.s.) hakkındaki sözünü zikrettiler. Lût, *"Keşke size karşı (koyacak) bir gücüm olsaydı, ya da sağlam bir desteğe dayanabilseydim"*[1105] demiştir. Allah Resulü (s.a.) de, "Allah Lût'a rahmet etti ve böylece sağlam bir rükne dayandı." diye buyurmuştur. Onlar, Hz. Peygamber'den gelen bu sözün Lût'a yönelik bir inkâr olduğunu zannettiler. Yine onlar, Lût'un, *"Ey Kavmim! İşte kızlarım. Onlar(la nikâhlanmanız) sizin için daha temizdir..."*[1106] meâlindeki sözünü zikrettiler.

[1842] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu konuda onların lehine bir delil yoktur. Lût'un (a.s.), *"Keşke size karşı (koyacak) bir gücüm olsaydı, ya da sağlam bir desteğe dayanabilseydim"*[1107]meâlindeki sözüne gelince, bu söz Allah Resulünün (s.a.) "Allah Lût'a rahmet etti ve böylece sağlam bir rükne dayandı." meâlindeki sözüne muhalif değildir. Aksine her iki peygamberden (a.s.) gelen söz de üzerinde ittifak edilmiş hakikattir.

[١٨٣٩] **قال أبو محمد**: ومن نسب ها هنا إلى الخليل عليه السلام الشك فقد نسب إليه الكفر، ومن كفر نبيًا فقد كفر، وأيضًا فإن كان ذلك شكا من إبراهيم عليه السلام وكنا نحن أحق بالشك منه فنحن إذا شكاك جاحدون كفار، وهذا كلام نعلم والحمد لله بطلانه من أنفسنا، بل نحن ولله الحمد مؤمنون مصدقون بالله تعالى، وقدرته على كل شيء، يسأل عنه السائل.

[١٨٤٠] وذكروا قول إبراهيم عليه السلام لأبيه، واستغفاره له وهذا لا حجة لهم فيه لأنه لم يكن نهى عن ذلك. قال تعالى: ﴿فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِّلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ﴾ فأثنى الله تعالى عليه بذلك فصح أن استغفار إبراهيم لأبيه إنما كان مدة حياته راجيًا إيمانه فلما مات كافرًا تبرأ منه ولم يستغفر له بعدها. تم الكلام في إبراهيم عليه السلام.

الكلام في لوط عليه السلام

[١٨٤١] **قال أبو محمد**: وذكروا قول الله تعالى في لوط عليه السلام أنه قال: ﴿لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ﴾ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يرحم الله لوطًا لقد كان يأوي إلى ركن شديد. فظنوا أن هذا القول منه عليه السلام إنكار على لوط عليه السلام أيضًا... ﴿هَٰؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ﴾

[١٨٤٢] **قال أبو محمد**: وهذا لا حجة لهم فيه، أما قوله عليه السلام لو أن لي بكم قوة أو آوى إلى ركن شديد. فليس مخالفًا لقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: يرحم الله لوطًا لقد كان يأوي إلى ركن شديد. بل كلا القولين منهما عليهما السلام حق متفق عليه

Çünkü Lût (a.s.), -ister akrabalık, ister aşiret isterse mümin olan tabilerinden gelsin- kavmini üzerinde bulundukları çirkinliklerden alı koyacak acil engeller bulmayı murat etmiştir. Lût (a.s.), rabbinden gelen en dirençli güce ve en sağlam desteğe dayandığı hususunda asla câhil olmadı. Bu sebeple insanlardan bir kuvvet talep etmesi hususunda ona bir günah yoktur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Eğer Allah'ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı, yeryüzü bozulurdu. Ancak Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir."*[1108] İşte Lût'un (a.s.) istediği de budur.

[1843] Allah Resulü (s.a.) Ensar'dan ve Muhacirlerden, rabbinin kelâmını tebliğ edinceye kadar direnç göstermelerini talep etmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber, kendisi yaptığı bir işten dolayı nasıl olur da Lût'u kınar? Allah'a yemin olsun ki Hz. Peygamber bunu kınamamıştır. Ancak Allah Resulü (s.a.) yüce Allah'ın meleklerle kendisine yardım ettiği bir kimseyi kastederek Lût'un sağlam bir desteğe dayandığını haber vermiştir. Halbuki Lût bunu bilmiyordu.

[1844] Her kim Lût'un Allah'tan gelen sağlam bir desteğinin olmadığına inandığını sanırsa, o kâfir olmuştur. Çünkü o, peygamberlerden birine bu küfrü nispet etmiştir. Bu da ahmakça bir zandır. Zira kendisine mûcizeler gösteren ve ısrarla ona davet ettiği rabbine karşı böyle bir zanna kapılması inkansız bir şeydir.

[1845] Lût'un, *"Ey Kavmim! İşte kızlarım. Onlar (la nikâhlanmanız) sizin için daha temizdir..."*[1109] meâlindeki sözüne gelince, bununla Lût (a.s.) evlendirmeyi ve mubah olan yerden cinsi münasebeti murat etmiştir. Böylece dediğimiz hususun doğruluğu ortaya çıkmıştır. Çünkü Hz. Lût, kavmini çirkin olan şeyden nehyettiği halde onları çirkin ve münkere davet etmesi imkânsız olan bir şeydir. Böylece Lût (a.s.) hakkındaki kelâm sona erdi.

Hz. Yûsuf'un (a.s.) Kardeşleri

[1846] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar,(Peygamberlerin günah işleyebileceğini savunanlar)Yûsuf'un kardeşlerinin yaptığını, kardeşlerini satmalarını ve babalarına yalan konuşmalarını delil getirdiler. Bu hususlar, bu konuda onlar için bir delil teşkil etmez. Çünkü Yûsuf'un (a.s.) kardeşleri peygamber değillerdi. Onların nebî olduğu hususunda ne Kur'ân'dan ne sahîh sünnetten ne icmâdan bir nas, ne de sahabenin herhangi birinden bir söz gelmiştir.

لأن لوطًا عليه السلام إنما أراد منعة عاجلة يمنع بها قومه مما هم عليه من الفواحش من قرابة، أو عشيرة، أو اتباع مؤمنين. وما جهل قط لوط عليه السلام أنه يأوي من ربه تعالى إلى أمنع قوة، وأشد ركن، فلا جناح على لوط عليه السلام في طلب قوة من الناس فقد قال تعالى: ﴿وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَّفَسَدَتِ الْأَرْضُ﴾ فهذا الذي طلب لوط عليه السلام.

[١٨٤٣] وقد طلب رسول الله صلى الله عليه وسلم من الأنصار والمهاجرين منعة حتى يبلغ كلام ربه تعالى، فكيف ينكر على لوط أمرًا هو فعله عليه السلام؟ تالله ما أنكر ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم. وإنما أخبر عليه السلام: أن لوطًا كان يأوي إلى ركن شديد، يعني من نصر الله له بالملائكة، ولم يكن لوط علم بذلك.

[١٨٤٤] ومن اعتقد أن لوطًا كان يعتقد أنه ليس له من الله ركن شديد فقد كفر؛ إذ نسب إلى نبي من الأنبياء هذا الكفر، وهذا أيضًا ظن سخيف، إذ من الممتنع أن يظن برب أراه المعجزات وهو دائبًا يدعو إليه هذا الظن.

[١٨٤٥] وأما قوله عليه السلام: هؤلاء بناتي هن. فإنما أراد التزويج، والوطء، في المكان المباح، فصح ما قلنا إذ من المحال أن يدعوهم إلى منكر، وهو ينهاهم عن المنكر. انقضى الكلام في لوط عليه السلام.

الكلام في إخوة يوسف عليهم السلام

[١٨٤٦] **قال أبو محمد**: واحتجوا بفعل إخوة يوسف وبيعهم أخاهم، وكذبهم لأبيهم، وهذا لا حجة لهم فيه، لأن إخوة يوسف عليه السلام لم يكونوا أنبياء، ولا جاء قط في أنهم أنبياء نص، لا من قرآن، ولا من سنة صحيحة، ولا من إجماع ولا من قول أحد من الصحابة، رضي الله عنهم.

[1847] Yûsuf'a (a.s.) gelince, Kur'ân'ın ifadesiyle o, Allah'ın elçisidir. Nitekim Allah Teâlâ, *"Andolsun, daha önce Yûsuf da size apaçık deliller getirmişti de, onun size getirdikleri hakkında şüphe edip durmuştunuz. Daha sonra o ölünce de, 'Allah, ondan sonra asla peygamber göndermez.' demiştiniz."*[1110] şeklinde buyurmuştur.

[1848] Yûsuf'un kardeşlerine gelince, onların eylemleri büyük günahlardan çekinmediklerine şahitlik etmektedir. Dolayısıyla onlar nasıl peygamber olabilirler? Fakat iki resul -babaları (Ya'kûb) ve kardeşleri (Yûsuf)- onların bağışlanmalarını dilemişler ve onlardan kınamayı kaldırmışlardır. Onların Allah'ın nebîleri olduğunu iddia eden kimsenin yalan söylediğine dair zikrettiğimiz hususların delili, yüce Allah'ın, kardeşleri Yûsuf Peygamberden hikaye ederek kardeşlerine yönelik *"Sizler kötü bir durumdasınız..."*[1111] meâlindeki sözüdür. Elbette bu sözü nebîlerden birine söylemesi söz konusu değildir. Evet, sâlih kullardan meydana gelen bir topluluğa söylemesi de caiz değildir. Zira peygamberlere saygı göstermek bütün insanlara farzdır. Çünkü sâlih kullar kötü bir konumda değillerdir. Nuh'un oğlu, Yûsuf'un kardeşlerinin babalarına karşı gelmelerinden daha fazla babasına asi olmuştu. Ancak Yûsuf'un kardeşleri kâfir olmamışlardır. Peygamberliğinin sıhhatiyle alakalı olarak bir nas, icmâ ya da genel bir nakil gelmemiş bir kimsenin peygamberler zümresine dâhil edilmesi hiçbir müslümana helal olmaz. Peygamber olmayan bir kimsenin nübüvvetini tasdik etmekle peygamberliği sahîh olan bir kimsenin nübüvvetini yalanlamak arasında hiçbir fark yoktur.

[1849] Eğer onlar, bu konuda, bazı sahabeden -ki o da Zeyd b. Erkâm'dır[1112]- "Hz. Peygamber'in (s.a.) oğlu İbrâhim, Allah Resulünden sonra nebî olmayacağından ve peygamberlerin erkek çocukları da peygamber olduğundan dolayı ölmüştür." şeklinde rivayet edilen hususları zikrederlerse, işte bu çeşitli açılardan büyük bir gaflet ve âlim hatasıdır:

[1850] ***Birincisi*** bu, doğruluğuna dair delil bulunmayan bir iddiadır.

[1851] ***İkincisi*** ise, şâyet zikredilen husus olmuş olsa idi, bu durumda Îsâ'nın (a.s.) (beşikte iken) gaybtan haber vermesi ve yine küçük yaşta olmasına rağmen Yahyâ'ya hikmetin verilmesi gibi, (Hz. Peygamberin oğlu olan) İbrâhim'in de beşikte iken peygamber olması mümkün olurdu. Bu görüşe göre muhtemelen İbrâhim, iki yıldan iki ay az yaşadığı halde bir nebî idi. Bu görüşten Allah'a sığınırız.

[١٨٤٧] وأما يوسف صلى الله عليه وسلم فرسول الله بنص القرآن. قال عز وجل: ﴿وَلَقَدْ جَاءَكُمْ يُوسُفُ مِن قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ مِّمَّا جَاءَكُم بِهِ﴾ إلى قوله: ﴿مِن بَعْدِهِ رَسُولًا﴾

[١٨٤٨] وأما إخوته فأفعالهم تشهد أنهم لم يكونوا متورعين عن العظائم، فكيف أن يكونوا أنبياء؟ ولكن الرسولين أباهم، وأخاهم، قد استغفرا لهم وأسقطا التثريب عنهم، وبرهان ما ذكرنا من كذب من يزعم أنهم كانوا أنبياء، قول الله تعالى حاكيًا عن الرسول أخيهم عليه السلام أنه قال لهم: ﴿أَنتُمْ شَرٌّ مَّكَانًا﴾ ولا يجوز ألبتة أن يقوله نبي من الأنبياء، نعلم ولا لقوم صالحين، إذ توقير الأنبياء فرض على جميع الناس، لأن الصالحين ليسوا شرًا مكانًا، وقد عق ابن نوح أباه بأكثر مما عق به إخوة يوسف أباهم، إلا أن أخوة يوسف لم يكفروا، ولا يحل لمسلم أن يدخل في الأنبياء من لم يأت نص، ولا إجماع، أو نقل كافة بصحة نبوته، ولا فرق بين التصديق بنبوة من ليس نبيًا، وبين التكذيب بنبوة من صحت نبوته منهم.

[١٨٤٩] فإن ذكروا في ذلك ما روى عن بعض الصحابة رضي الله عنهم وهو زيد بن أرقم انما مات إبراهيم بن رسول الله صلى الله عليه وسلم لأنه لا نبي بعد رسول الله عليه وسلم، وأولاد الأنبياء أنبياء، فهذه غفلة شديدة، وزلة عالم من وجوه.

[١٨٥٠] أولها: أنه دعوى لا دليل على صحتها.

[١٨٥١] وثانيها: أنه لو كان ما ذكر لأمكن أن ينبأ إبراهيم في المهد، كما نبىء عيسى عليه السلام، وكما اوتي يحي الحكم صبيًا، فعلى هذا القول لعل إبراهيم كان نبيًا وقد عاش عامين غير شهرين وحاشا لله من هذا.

[1852] ***Üçüncüsü*** şudur: Nuh'un oğlu, Kur'ân'ın ifadesine göre kâfir idi ve doğru olmayan işler yapmıştı. Şâyet peygamberlerin çocukları (zorunlu olarak) peygamber olsalardı, bu durumda bu iğrenç kâfir elbette nebî olurdu. Bu görüşten Allah'a sığınırız.

5 **[1853]** ***Dördüncüsü*** şudur: Şâyet bu (yani peygamberin çocuklarının peygamber olması zorunlu) olsa idi, bu durumda günümüze kadar yahudilerin tamamının, hatta yeryüzü ahalisinin tamamının mutlaka nebîler olmaları gerekirdi. Çünkü yeryüzündeki herkes Hz. Âdem'in çocuğudur, Âdem de bir nebîdir. Âdem'in çocuklarının onun neslinden gelmesi ve ba-
10 balarının da bir nebî olması dolayısıyla nebî olmaları vacip olduğuna göre, onun çocuklarının çocukları da nebî olurdu. Çünkü onların babaları nebîdir ve onlar da nebîlerin çocuklarıdırlar. Bu şekilde durum bize ulaşıncaya kadar ebedî olarak devam eder. Delil ortaya koyan ve hiçbir kapalılığın olmadığı bir şeyi ispata kalkışan kimse açısından burada küfürden bir parça
15 vardır. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[1854] Ebû Muhammed şöyle dedi: İki sefer cahillik eden bir kimse bizim hakkımızda şöyle diyebilir: "Bu, Yûsuf'un kardeşlerinin peygamberliğini inkârediyor, (buna karşılık) Mecûsîlerin çocuklarının, Mûsâ'nın annesinin, Îsâ'nın ve İshak'ın (a.s.) annesinin peygamberliklerini ispat edi-
20 yor." Bunun üzerine biz de şöyle deriz: -Tevfîk Allah'ın inayeti ilerdir ve ona sığınırız- Biz, şanı yüce Allah'ın peygamberliğini haber vermediği ve Allah Elçisinin (s.a.) peygamberliğini açıklamadığı bir kimsenin nübüvvetini kabul edecek değiliz. Hz. Peygamber'in peygamber olarak gönderilmesinden önce olan kimselerden peygamberliğinin mûcizeleri büyük
25 topluluklarca kesintisiz bir şekilde bize kadar nakledilmeyen bir kimsenin nübüvvetini de kabul etmeyiz. Bilakis peygamberliğinin bâtıl olduğuna dair delilin ikame edildiği bir kimsenin peygamberliğini reddederiz. Çünkü vasfı bu şekilde olan bir kimsenin peygamberliğini tasdik etmek yüce Allah'a iftiradır. Hiç bir müslüman bunu ileri süremez, Biz Kur'ân'da Al-
30 lah'ın Peygamber olarak gönderdiği bildirilen bir kimsenin nübüvvetini ise reddetmeyiz.

[١٨٥٢] وثالثها: أن ولد نوح كان كافرًا بنص القرآن. عمل عملًا غير صالح فلو كان أولاد الأنبياء أنبياء لكان هذا الكافر المسخوط عليه نبيًا وحاشا لله من هذا.

[١٨٥٣] ورابعها: لو كان ذلك لوجب ولابد أن تكون اليهود كلهم أنبياء إلى ٥ اليوم بل جميع أهل الأرض أنبياء لأن الكل من ولد آدم، و آدم نبي. فإذا وجب أن يكون أولاد آدم لصلبه انبياء لأن اباهم نبي واولاده أنبياء أيضًا، لأن آباءهم أنبياء، وهم أولاد أنبياء، وهكذا أبدًا حتى يبلغ الأمر إلينا. وفي هذا من الكفر لمن قامت عليه الحجة وثبت عليه مالا خفاء به، وبالله تعالى التوفيق.

[١٨٥٤] **قال أبو محمد**: ولعل من جهل مرتين يقول عنا هذا ينكر نبوة إخوة ١٠ يوسف، ويثبت نبوة نبي المجوس، ونبوة أم موسى، وأم عيسى وأم إسحاق، عليهم السلام، فنحن نقول: وبالله تعالى التوفيق وبه نعتصم لسنا نقر بنبوة من لم يخبر الله عز وجل بنبوته، ولم ينص رسول الله صلى الله عليه وسلم على نبوته، ولا نقلت الكواف عن أمثالها نقلًا متصلًا منه إلينا معجزات النبوة عنه ممن كان قبل مبعث النبي صلى الله عليه وسلم، بل ندفع نبوة من قام البرهان على بطلان ١٥ نبوته، لأن تصديق نبوة من هذه صفته افتراء على الله تعالى، لا يقدم عليه مسلم، ولا ندفع نبوة من جاء القرآن بأن الله تعالى نبأه.

[1855] Mûsâ'nın, Îsâ'nın ve İshak'ın annelerine gelince, Kur'ân meleklerin onlardan bazılarına vahiyle hitap ettiğini bildirmiş ve bazılarına olmadan önce olacak şeylerin yüce Allah tarafından haber verildiğini bildirmiştir. İşte bu, kendisinden başka bir nübüvvetin olmadığı bir nübüvvettir. Böylece söz konusu kadınların peygamberlikleri Kur'ân'ın ifadesiyle sahîh olmuştur.

[1856] Mecûsîlerin çocuklarına gelince, onların kitap ehli oldukları Rasûlullah'ın (s.a.) onlardan cizye almasıyla kesinleşmiştir. Çünkü Yüce Allah, Rasûlullah'a sadece kitap ehlinden cizye almasını mubah kılmıştır. Dolayısıyla her kim Hz. Muhammed'e (s.a.) kitap ehli olmayan kimselerden cizye aldığını nispet ederse, bu durumda rabbine muhalefet ettiğini ona nispet etmiş olur ve böylece müminlerin tüylerini diken diken eden büyük bir günahı ortaya koymuş olur.

[1857] Bizler, Mecûsîlerin kitap ehli oldukları hususunda kesin bir kanaate sahibiz. Elbette Allah katından bir kitabın, bu kitabı tebliğ etmek üzere elçi olarak gönderilmiş bir kimseden başkasına indirilmesinin imkânı yoktur. Böylece onlara gönderilmiş bir nebînin var olduğu hususu kesin bir şekilde zorunlu aklî delille ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte ondan büyük topluluklar peygamberlerin mûcizelerini nakletmişlerdir. Bir araya gelmeleri söz konusu olmayan bir topluluğun nakletmiş olduğu her şeyin kabul edilmesi zorunludur. Duyu organlarının müşahede ettiği konularda, kâfir toplulukların nakilleri ile müslüman topluluklarının nakilleri arasında bir fark yoktur. Her kim, "Ben, müslüman toplulukların naklettiklerini tasdik ederim." derse, bu durumda ona hiçbir müslüman asla hazır bulunmadığı halde Rum krallarının ölümlerinin onun yanında hangi şekilde sahîh olduğunu sorarız? Bu haberleri bize hıristiyanlardan alarak yahudiler nakletmiştir. Bunun benzerleri çoktur. Eğer birisi bunu yalanlarsa, o kendisini ve aklını kandırmış, duyularını görmezden gelmiştir.

[1858] Bunlara ilaveten, büyük bir topluluğun nakletmesiyle gerçekleşmesinden ve ellerinde bulunan bilgilerin (kitap ve sünnetin) doğruluğundan dolayı müslümanların hak üzere (ehl-i hak) olduklarını biliriz. Aynı şekilde büyük bir topluluğun nakletmesi sebebiyle müslümanların doğru yolda olduklarını (hidayetini) da biliriz. (Yoksa) bizler, İslâm sebebiyle (İslâm dini haber verdiği için) büyük bir topluluğun nakletmesinin doğruluğunu biliyor değiliz.

[١٨٥٥] فأما أم موسى، وأم عيسى، وأم إسحاق، فالقرآن قد جاء بمخاطبة الملائكة لبعضهن بالوحي، وإلى بعض منهن عن الله عز وجل بالأنباء، بما يكون قبل أن يكون، وهذه النبوة نفسها التي لا نبوة غيرها فصحت نبوتهن بنص القرآن.

[١٨٥٦] وأما بني المجوس فقد صح أنهم أهل كتاب بأخذ رسول الله صلى الله عليه وسلم الجزية منهم، ولم يبح الله تعالى له أخذ الجزية إلا من أهل الكتاب فقط. فمن نسب إلى محمد صلى الله عليه وسلم أنه أخذ الجزية من غير أهل الكتاب فقد نسب إليه أنه خالف ربه تعالى، وأقدم على عظيمة تقشعر منها جلود المؤمنين.

[١٨٥٧] فإذ نحن على يقين من أنهم أهل كتاب، فلا سبيل ألبتة إلى نزول كتاب من عند الله تعالى على غير نبي مرسل بتبليغ ذلك الكتاب، فقد صح بالبرهان الضروري أنهم قد كان لهم نبي مرسل يقينًا بلا شك. ومع هذا فقد نقلت عنه كواف عظيمة معجزات الأنبياء عليهم السلام وكل ما نقلته كافة على شرط عدم التواطئ، فواجب قبوله. ولا فرق بين ما نقلته كواف الكافرين أو كواف المسلمين، فيما شاهدته حواسهم، ومن قال لا أصدق إلا ما نقلته كواف المسلمين فإنا نسأله بأي شيء صح عنده موت ملوك الروم ولم يحضرهم مسلم أصلًا، وإنما نقلته إلينا يهود عن نصارى؟ ومثل هذا كثير. فإن كذب هذا غالط نفسه، وعقله، وكابر حسه.

[١٨٥٨] وأيضًا فإن المسلمين إنما علمنا أنهم محقون لتحقيق نقل الكافة لصحة ما بأيديهم فبنقل الكافة علمنا هدى المسلمين، ولا تعلم بالإسلام صحة نقل الكافة.

Bilakis bu (İslâm), apaçık deliller ve aklın zorunlu ilkeleri sebebiyle bilinir. Nitekim Allah Teâlâ, öncekiler için yazılmış kitaplar olduğunu haber vermiş ve şöyle buyurmuştur: *"Daha önce kıssalarını sana anlattığımız peygamberler gönderdik. Anlatmadığımız (nice) peygamberler de gönderdik."*[1113] Bu kadarı yeterlidir. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

Hz. Yûsuf (a.s.)

[1859] Onlar (peygamberlerin günah işleyebileceğini savunanlar), Yûsuf'un (a.s.) kardeşini yanına almasını ve bu sebeple babasını (a.s.) üzmesini, bu durumdan dolayı babasının acı çektiğini bildiği halde ona haberi bildirebileceği kadar uzun bir müddet kardeşini yanında tutmasını ve -kardeşinin yüküne kralın kadehini koydurması ile kardeşini alıkoyması arasında on gece gibi bir zaman olduğu halde ve diğer kardeşleri bunu bilmedikleri halde- bu durumu babasına haber vermemesini; sonra da kardeşleri herhangi bir şey çalmamış oldukları halde Yûsuf bir çağrıcıya *"Ey kervancılar! Siz hırsızsınız."*[1114] diye seslenmesini emretmesini (Yûsuf'un günah işlediğine delil olarak) zikrettiler.

[1860] Yine yüce Allah'ın *"Kadın, gerçekten ona niyetlenmiş ve o da kadına niyetlenmişti. Eğer Yûsuf, Rabbinin delilini görmemiş olsaydı, olacak olan olurdu."*[1115] meâlindeki sözünü, Yûsuf'un Firavun'a hizmetini ve hapiste kendisi ile birlikte olan mahkûma *"Efendinin yanında beni an"*[1116] demesini zikretmişlerdir.

[1861] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunların hiçbiri, bu konuda onların lehine bir delil değildir. Biz, Allah'ın güç ve kuvvetiyle bunu açıklayacağız. Yüce Allah'ın yardımı ve desteğiyle şöyle deriz:

[1862] Yûsuf'un kardeşini alı koyması ve babasını bundan dolayı üzmesine gelince, bunu kardeşine yardımcı olmak ve kardeşlerinin kendisine dönmeleri -Muhtemelen onlar, kardeşleri ile geçip gitselerdi Yûsuf'a geri dönmezlerdi.Çünkü onlar başka bir memlekette idiler ve ne Yûsuf'a ne de Mısır kralına bir bağlılıkları vardı. -ve bu durum kardeşiyle bir araya gelmesine ve tamamının buluşmasına sebep olsun diye yaptığında şüphe yoktur.

بل هو معلوم بالبينة وضرورة العقل، وقد أخبر تعالى أن الأولين زبر وقال تعالى: ﴿وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِن قَبْلُ وَرُسُلًا لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ﴾ وفي هذا كفاية وبالله تعالى التوفيق.

الكلام في يوسف عليه السلام

٥ [١٨٥٩] وذكروا أيضًا أخذ يوسف عليه السلام أخاه وايحاشه أباه عليه السلام منه وأنه أقام مدة يقدر فيها على أن يعرف أباه خبره، وهو يعلم ما يقاسى به من الوجد عليه، فلم يفعل وليس بينه وبينه إلا عشر ليال، وبإدخاله صواع الملك في وعاء أخيه، ولم يعلم بذلك سائر إخوته، ثم أمر من هتف: أيتها العير أنكم لسارقون. وهم لم يسرقوا شيئًا.

١٠ [١٨٦٠] وبقول الله تعالى: ﴿وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَن رَّأَىٰ بُرْهَانَ رَبِّهِ﴾ وبخدمته لفرعون، وبقوله للذي كان معه في السجن: ﴿اذْكُرْنِي عِندَ رَبِّكَ﴾

[١٨٦١] **قال أبو محمد:** وكل هذا لا حجة لهم في شيء منه ونحن نبين ذلك بحول الله تعالى وقوته فنقول وبالله تعالى نتأيد.

[١٨٦٢] أما أخذه أخاه وايحاشه أباه منه فلا شك في أن ذلك ١٥ ليرفق بأخيه، وليعود إخوته إليه، ولعلهم لو مضوا بأخيه لم يعودوا إليه، وهم في مملكة أخرى، وحيث لا طاعة ليوسف عليه السلام، ولا لملك مصر هنالك، وليكون ذلك سببًا لاجتماعه وجمع شمل جميعهم،

Kendisine ilim ve rüyaları yorumlama (te'vil) bilgisi verilen bir Allah Elçisinin (s.a.) en güzel şekilde düşünmesinden başka bir yol yoktur. Bize muhalefet eden kimsenin nezdinde zikrettiğimiz hususların hilafıyla alakalı bir nas da yoktur. Fazilet sahibi herhangi bir müslüman hakkında babasına isyan ettiğini düşünmek caiz değildir, dolayısıyla bu bir peygamber hakkında nasıl mümkün olabilir?

[1863] Onların, "Yûsuf durumu babasına bildirebileceği kadar bir zamana sahipti, ama bunu yapmadı." şeklindeki düşüncelerine gelince, doğrusu bu, bunu düşünen kimse açısındanbüyük bir câhilliktir. Çünkü Hz. Ya'kûb, Filistin bölgesinin Ken'an diyarında başka bir dil, başka bir tabiiyet, başka bir din ve başka bir ümmet içinde ve göçebe ve yoksul yaşayan bir kavmin içinde idi. Öyle ki bugün bizimle -Fâliş ve diğer beldeler gibi-Hıristiyan beldelerden veya Berberi çöllerinden bize tabi olanlar (sahrası) arasındaki durum böyledir. Babasından ayrıldıktan sonra -yüce Allah'ın onların fiillerini haber vereceğine dair vaadinden öte- Yûsuf'un babasının ne yaptığı, ölü mü diri mi olduğuyla ilgili bir bilgisi olmamıştır.Dahası Yûsuf, kendisine güveneceği bir kimse bulamamıştı ki zikrettiğimiz ihtilafı gidermek için onu babasına göndersin. Bugün Şam diyarı ve Mısır'ın bir emire, bir dine, bir lisana, bir ümmete ait olduğunu, tacirlerin gidip dönmekte, yolcuların seyahatte ve birbirleriyle karşılaşmakta olduğunu, posta kervanlarının kalkıp konmakta olduğunu gören ve her beyazı mantar sanan kimseye durum kolay gelmektedir.Halbuki durum o zaman ortaya koyduğumuz gibi olup bu şekilde değildi.

[1864] Bunun delili şudur: Yûsuf, haber vermeye imkân bulduğunda bunu tehir etmemiştir. İnsanların ona ihtiyacı anında Yûsuf babasını ve bütün ailesini getirtmişti. Kardeşlerinin Yûsuf'a boyun eğmeleri, yeryüzünde yaygın olan açlık sebebiyle idi. Onların Yûsuf'un yanında imtiyazlı olmaları da bundandı. Böylece Yûsuf, kardeşleri onu bir kuyuya attıklarında yüce rabbinin kendisine vaat ettiği vaadini bekledi. Nihayetinde kardeşleri, Yûsuf'a gelmeden önce yüce Allah'ın ona rüyasında vaat ettiği gibi, boyun eğerek ve isteyerek Yûsuf'a gelmişlerdi. Başakis ve İfrenç oğullarından nice kudret sahibi efendiler gördük. Şâyet o, anne babasını celp etmeye muktedir olsa idi, elbette bunu çabucak yapmaya insanların en isteklisi olurdu. Fakat durum, imkan dâhilinden çıkıp imkansızlık sınırına varacak şekilde onlara zor ve zahmetli oldu. İşte Yûsuf'un (a.s.) durumu böyle idi.

ولا سبيل إلى أن يظن برسول الله صلى الله عليه وسلم الذي أوتي العلم، والمعرفة بالتأويل، إلا أحسن الوجوه وليس مع من خالفنا نص بخلاف ما ذكرنا، ولا يحل أن يظن بمسلم فاضل عقوق أبيه، فكيف برسول الله صلى الله عليه وسلم؟

٥ [١٨٦٣] وأما ظنهم أنه أقام مدة يقدر فيها على تعريف أبيه خبره، ولم يفعل، فهذا جهل شديد ممن ظن هذا لأن يعقوب في أرض كنعان من عمل فلسطين في قوم رحالين خصاصين في لسان آخر وطاعة أخرى ودين آخر، وأمة أخرى كالذي بيننا اليوم وبين من يضافينا من بلاد النصارى كفاليش وغيرها أو كصحراء البربر فلم يكن عند يوسف عليه السلام علم بعد فراقه ١٠ أباه بما فعل، ولا حي هو أو ميت، أكثر من وعد الله تعالى بأن ينبئهم بفعلهم به، ولا وجد أحدًا يثق به فيرسل إليه للاختلاف الذي ذكرنا، وإنما يستسهل هذا اليوم من يرى أرض الشام، ومصر لأمير واحد، وملة واحدة، ولسانًا واحدًا، وأمة واحدة، والطريق سابل، والتجار ذاهبون وراجعون. والرفاق سائرة ومقبلة، والبرد ناهضة وراجعة، فظن كل بيضاء شحمة ولم ١٥ يكن الأمر حينئذ كذلك ولكن كما قدمنا.

[١٨٦٤] دليل ذلك أنه حين أمكنه لم يؤخره، واستجلب أباه وأهله أجمعين عند ضرورة الناس إليه، انقيادهم له للجوع الذي كان عم الأرض، وامتيارهم من عنده فانتظر وعد ربه تعالى الذي وعده حين ألقوه في الجب فأتوه صارغين راغبين كما وعده تعالى في رؤياه قبل أن يأتوه، ورب رئيس جليل شاهدنا من ٢٠ أبناء البشاكس والافرنج لو قدر على أن يستجلب أبويه لكان أشد الناس بدارًا إلى ذلك ولكن الأمر تعذر عليهم تعذرًا أخرجه عن الإمكان إلى الامتناع فهذا كان أمر يوسف عليه السلام.

[1865] Yûsuf'un (a.s.) kardeşlerine, onlar su kabını çalmadıkları ve bilakis Yûsuf, su kabını kardeşinin yüküne koyduran kimse olduğu halde *"Şüphesiz ki sizler hırsızlarsınız."*[1117] demesine gelince, Yûsuf (a.s.) doğru söylemiştir, çünkü onlar kendisini babasından çaldılar ve sattılar. Burada Yûsuf (a.s.), "Sizler su kabını çaldınız." dememiştir. Ancak o, *"Hükümdar'ın su kabını yitirdik."*[1118] demiştir. Dolayısıyla o, bu konuda doğru söylemiştir. Çünkü o, su kabını bulan kimse değildi, onun için su kabı şüphesiz olarak kayıptı.

[1866] Yûsuf'un (a.s.) Firavun'a hizmet etmesine gelince, bu hizmet ancak korunmaya yönelik bir hizmet idi. Yûsuf'un yerinde tedbirleri vesilesi ile yüce Allah'ın insanları kurtarması için hak ve doğru idi. Belki kral ya da onun bazı adamları Yûsuf'a iman etmişti. Bu olmasa bile onun kral için yaptığı hizmet, her halükarda iyilik, hayırlı bir fiil ve babasıyla buluşmasına, adâletin gerçekleşmesine ve insanların hayatta kalmasına götüren bir vesiledir. Zira onun mücadele edecek gücü yoktu. Bunun dışında bir şeye imkân da bulamadı. Bizim şeriatımızın hilafına, Yûsuf'un (a.s.) şeriatında bunun mubah olduğu konusunda da bir tartışma yoktur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol koyduk."*[1119]

[1867] Yûsuf'un anne-babasına secde etmesi hususuna gelince, Ya'kûb'un ve Yûsuf'un şeriatlarında bu konuda bir yasak yoktu. Bilakis bu fiil güzel bir fiil idi ve yüce Allah tarafından sadık rüyasının geçekleştirilmesi idi. Belki bu secde, meleklerin Âdem'e (a.s.) secde etmesi gibi, bir selamlama (ta'zim ve saygı) da olabilir. Ancak bu secdenin kulluk etmek ve yalvarmak (kendini hakir görmek) şeklinde bir secde olmadığı hususunda hiçbir şüphe yoktur. Ancak bu secde hiç şüphesizsadece itibar ve hürmet gösterme secdesidir.

[1868] Yûsuf'un hapiste kendisi ile birlikte olan kimseye *"Efendinin yanında beni an..."*[1120] meâlindeki sözüne gelince, bir kimsenin hapisten kurtulmayı arzu etmesinde bir mahzur olduğunu bilmiyoruz. Onun bu sözünde, yüce Allah'a dua etme hususunda gaflete düştüğüne dair bir delil yoktur. Fakat o, hapiste kendisiyle birlikte olan bu kimseyi hayırlı bir eyleme ve buna teşvik etmeye rağbet göstermiştir. Bu, iki açıdan farzdır: Birincisi, kendisinden zulmün uzaklaştırılması hususunda çalışmanın gerekliliği; ikincisi ise, onu hayır ve iyiliklere çağırmasıdır.

[١٨٦٥] وإما قول يوسف لإخوته: إنكم لسارقون. وهم لم يسرقوا الصواع، بل هو الذي كان قد أدخله في وعاء أخيه دونهم، فقد صدق عليه السلام لأنهم سرقوه من أبيه، وباعوه ولم يقل عليه السلام أنكم سرقتم الصواع، وإنما قال: تفقد صواع الملك، وهو في ذلك صادق لأنه كان غير واجد له فكان فاقدًا له ٥ بلا شك.

[١٨٦٦] وأما خدمته عليه السلام لفرعون فإنما خدمه تقية، وفي حق لاستنقاذ الله تعالى بحسن تدبيره، ولعل الملك أو بعض خواصه قد آمن به إلا أن خدمته له على كل حال حسنة وفعل خير وتوصل إلى الاجتماع بأبيه وإلى العدل، وإلى حياة النفوس، إذ لم يقدر على المغالبة ولا أمكنه غير ذلك، ولا مرية في أن ذلك ١٠ كان مباحًا في شريعة يوسف عليه السلام بخلاف شريعتنا. قال الله تعالى: ﴿لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا﴾

[١٨٦٧] وأما سجود أبويه فلم يكن ذلك محظورًا في شريعتهما، بل كان فعلًا حسنًا، وتحقيق رؤياه الصادق من الله تعالى ولعل ذلك السجود كان تحية كسجود الملائكة لآدم عليه السلام. إلا أن الذي لا شك فيه أنه لم يكن سجود عبادة ولا ١٥ تذلل وإنما كان سجود كرامة فقط بلا شك.

[١٨٦٨] وأما قوله عليه السلام للذي كان معه في السجن: ﴿اذْكُرْنِي عِندَ رَبِّكَ﴾ فما علمنا الرغبة في الانطلاق من السجن محظورة على أحد، وليس في قوله ذلك دليل على أنه أغفل الدعاء إلى الله عز وجل لكنه رغب هذا الذي كان معه في السجن، في فعل الخير وحضه عليه وهذا فرض من وجهين: أحدهما: ٢٠ وجوب السعي في كف الظلم عنه، والثاني: دعاؤه إلى الخير والحسنات.

[1869] Yüce Allah'ın *"... Fakat şeytan onu efendisine hatırlatmayı unutturdu."*[1121] meâlindeki sözüne gelince, buradaki "ensâhu/unutturdu" fiilindeki "hu" zamiri Yûsuf'la birlikte hapiste olan gence gitmektedir. Yani, şeytan bu gence, efendisine Yûsuf'un durumundan bahsetmeyi unutturdu, demektir. Buna ilaveten şeytanın ona yüce Allah'ı hatırlamayı unutturmuş olması da muhtemeldir. Şâyet o yüce Allah'ı hatırlasa idi, Yûsuf'un ihtiyacını da hatırlardı. Bunun delili, *"(Zindandaki iki kişiden kurtulmuş olanı,) nice zamandan sonra (Yûsuf'u) hatırladı ..."*[1122] meâlindeki yüce Allah'ın sözüdür. Böylece kesin olarak sahîh olmuştur ki, nice zamandan sonra hatırlanan şey şeytanın ona hatırlayıncaya kadar unutturduğu ذكر ربّه/rabbinin zikrinden kastedilen şeydir. Hatta "أنساه/ensâhu" fiilindeki "hu" zamirinin-Yûsuf'a (a.s.) râci olması doğru kabul edilirse, bu durumda bir noksanlık veya günah söz konusu olmaz. Zira unutkanlıkla meydana gelen bir şey peygamberlerden uzak değildir.

[1870] Yüce Allah'ın *"Kadın, gerçekten ona niyetlenmiş ve o da kadına niyetlenmişti. Eğer Yûsuf, Rabbinin delilini görmemiş olsaydı, olacak olan olurdu."*[1123] meâlindeki sözüne gelince, durum iyice incelemeyen bir kimsenin zannettiği gibi değildir. Hatta müteahhirînden söz söyleyenlerden bazıları şöyle demiştir: "Hz. Yûsuf, bir erkeğin kadına yöneldiği gibi, ona yönelmişti." Müslümanların sâlihlerinden ya da iffetlilerinden olan bir adam hakkında bile bu şekilde düşünülmesinden Allah'a sığınırız. Nasıl olur da Allah Resulü (s.a.) bu şekilde düşünülür?

[1871] Şâyet, "Şüphesiz bu haber, isnadı sağlam bir tarikle İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edilmiştir." denilirse, şöyle cevap veririz: Evet, sadece Allah Resulünden (as.) sahîh olarak gelen hususlar hâriç, hiç kimsenin sözü delil değildir. Bu rivayetteki vehim, şüphesiz İbn Abbâs'ın dışındakilerden kaynaklanmaktadır. Ya da belki İbn Abbâs, bunu kesin olarak kabul etmemiştir. Çünkü o, bunu, kim olduğu bilinmeyen bir kimseden almıştır... İbn Abbâs'ın bunu işittiği ve böylece hatırladığı bir şey olduğu hususunda şüphe yoktur. Çünkü o, bunun zikredildiği esnada orada değildi ve onu Allah Elçisinden (s.a.) diye de aktarmadı. Dolayısıyla İbn Abbâs'ın hakkında bilgisi olmadığı bir şeyi kesin kabul etmesi muhaldir.

[١٨٦٩] وأما قوله تعالى: ﴿فَأَنسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ﴾ فالضمير الذي في أنساه وهو الهاء راجع إلى الفتى الذي كان معه في السجن، أي أن الشيطان أنساه أن يذكر ربه أمر يوسف عليه السلام. ويحتمل أيضًا أن يكون أنساه الشيطان ذكر الله تعالى ولو ذكر الله عز وجل لذكر حاجة يوسف عليه السلام. وبرهان ذلك ٥ قول الله عز وجل: ﴿وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ﴾ فصح يقينًا أن المذكور بعد أمة هو الذي أنساه الشيطان ذكر ربه حتى تذكر، وحتى لو صح أن الضمير من أنساه راجع إلى يوسف عليه السلام لما كان في ذلك نقص، ولا ذنب، إذ ما كان بالنسيان فلا يبعد عن الأنبياء.

[١٨٧٠] وأما قوله: ﴿هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَن رَّأَىٰ بُرْهَانَ رَبِّهِ﴾ فليس كما ١٠ ظن من لم يمعن النظر حتى قال من المتأخرين من قال إنه قعد منها مقعد الرجل من المرأة، ومعاذ الله من هذا أن يظن برجل من صالحي المسلمين أو مستوريهم، فكيف برسول الله صلى الله عليه وسلم؟

[١٨٧١] فإن قيل: إن هذا قد روى عن ابن عباس رضي الله عنه من طريق جيدة الإسناد، قلنا: نعم. ولا حجة في قول أحد إلا فيما صح عن ١٥ رسول الله صلى الله عليه وسلم فقط، والوهم في تلك الرواية إنما هي بلا شك عمن دون ابن عباس، أو لعل ابن عباس لم يقطع بذلك إذ إنما أخذه عمن لا يدري من هو؟ ولا شك في أنه شيء سمعه فذكره لأنه رضي الله عنه لم يحضر ذلك ولا ذكره عن رسول الله صلى الله عليه وسلم ومحال أن يقطع ابن عباس بما لا علم له به.

[1872] Fakat âyetin manası şu iki durumun birinden uzak kalamaz: Ya Yûsuf, -yüce Allah'ın *"...Her ümmet kendi peygamberini yakalayıp cezalandırmaya azmetmişti."*[1124] buyurduğu gibi,- kadına ilişmeye ve ona dokunmaya niyet etmiştir. Yine bir kimsenin "O kadın sana azmetmişti." demesi de böyledir. Fakat Yûsuf (a.s.), yüce Allah'ın bizzat ona gösterdiği bir delil sebebiyle bundan imtina etmiş ve kadına dokunmaktan geri durmuş; kaçmanın kendisi açısından en iyi olacağını bilmiş ve bunun sonrasında gömleğin arkadan yırtılmış olması sebebiyle görünen durumun şahitliği (hükmü'ş-şâhid) açısında ortaya çıkan delillere göre suçsuzluğunu ortaya koymuştur.

[1873] İkinci vecih ise, yüce Allah'ın kelâmı *"Kadın, gerçekten ona niyetlenmişti."* noktasında tamam olmuştu. Sonra Allah Teâlâ, başka bir habere başlamış ve şöyle buyurmuştur: *"Yûsuf da kadına niyetlenmişti. Eğer Rabbinin delilini görmemiş olsaydı."*[1125] İşte bu, herhangi bir zorlama yorum olmaksızın âyetin zâhirî anlamıdır. Biz de bunu kabul ederiz.

[1874] Bize Ahmed b. Muhammed b. Abdullah et-Telemenkî > İbn Avnullah > İbrâhim b. Ahmed b. Firâs > Ahmed b. Muhammed b. Sâlim en-Nîsâburî > İshak b. Râhûye > Mümil b. İsmâil el-Humeyrî > Hammâd b. Seleme > Sâbit el-Bennânî > Enes b. Mâlik senediyle şöyle gelmiştir: "Allah Resulü (s.a.), '*Benim böyle yapmam, Aziz'in; yokluğunda, benim kendisine hainlik etmediğimi bilmesi içindi*'[1126] meâlindeki bu âyeti okudu ve şöyle buyurdu: Yûsuf, kadına söylediği zaman, Cebrâil ona, "Ey Yûsuf! niyet ettiğini hatırla!" demişti. Bunun üzerine Yûsuf: *"Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü nefis aşırı derecede kötülüğü emreder..."*[1127] demişti."

[1875] Bu hadiste, "hemme" fiilinin kötü bir şeye niyet etmeyi gerçekleştirme anlamı yoktur. Fakat herhangi bir şeye niyet etme anlamı vardır. Dediğimiz gibi bu hakikattir. Dolayısıyla bu itiraz düşmüş, birinci ve ikinci vecihler birlikte doğru olmuştur. Neticede kötü bir şeye niyet etmek her halükarda bâtıl ve reddedilmiştir. Buradaki "hemm/niyet etmek) fiilinden maksadın Yûsuf'un kendi hanımefendisine dokunmak, ilişmek (darb) şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu da, efendisine hıyanet etmektir. Çünkü efendisinin hanımına ilişmeye/dokunmaya (darb) niyet etmiştir.

[١٨٧٢] لكن معنى الآية لا يعدو أحد وجهين: إما أنه هم بالايقاع بها وضربها، كما قال تعالى: ﴿وَهَمَّتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ﴾ وكما يقول القائل: لقد همت بك. لكنه عليه السلام امتنع من ذلك ببرهان أراه الله إياه استغنى به عن ضربها، وعلم أن الفرار أجدى عليه، وأظهر لبراءته، على ما ظهر بعد ذلك من حكم الشاهد بأمر القد من القميص.

[١٨٧٣] والوجه الثاني: أن الكلام تم عند قوله.. ولقد همت به ثم ابتدأ تعالى خبرًا آخر فقال: وهم بها لولا أن رأى برهان ربه وهذا ظاهر الآية بلا تكلف تأويل. وبهذا نقول.

[١٨٧٤] حدثنا أحمد بن محمد بن عبد الله الطلمنكي، حدثنا ابن عون الله، أنبأنا إبراهيم ابن أحمد بن فراس، حدثنا أحمد بن محمد بن سالم النيسابوري، أنا اسحق بن راهوية، أنا المؤمل ابن إسماعيل الحميري، حدثنا حماد بن سلمة، عن ثابت البناني، عن أنس بن مالك رضي الله عنه إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قرأ هذه الآية: ﴿ذَٰلِكَ لِيَعْلَمَ أَنِّي لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ﴾ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لما قالها يوسف عليه السلام قال له جبريل: يا يوسف اذكر همك فقال يوسف: وما ابرئ نفسي أن النفس لأمارة بالسوء.

[١٨٧٥] فليس في هذا الحديث على معنى من المعاني تحقيق الهم بالفاحشة، ولكنه فيه أنه هم بأمر ما، وهذا حق كما قلنا فسقط هذا الاعتراض، وصح الوجه الأول، والثاني معًا، إلا أن الهم بالفاحشة باطل مقطوع على كل حال، وصح أن ذلك الهم ضرب سيدته، وهي خيانة لسيده إذ هم بضرب امرأته.

[1876] Yüce Allah'ın buradaki burhanı nübüvvet ve yüce Allah'ın onu korumasıdır. Şâyet nübüvvet ve yüce Allah'ın onu koruması şeklindeki bu burhan olmasa idi, elbette Yûsuf kötü olan bir şeye niyet etmiş olacaktı, bunda hiçbir şüphe yoktur. Bunu yüce bir nebî olan Yûsuf'a nispet eden bir kimse, böylesi bir konumdan kendi nefsini tenzih ederse helâk olur. Hz. Peygamber (s.a.), bu düşünceyi aklına getiren bir kimsenin helâkinden korkmuştur. Çünkü Hz. Peygamber, Safiyye validemizle birlikte iken karşılaştığı Ensar'dan bazı kimselere: "Bu Safiyye'dir." demiştir.

[1877] Ebû Muhammed şöyle dedi: Birisi, yüce Allah'ın *"Biz, ondan kötülüğü ve fuhşu uzaklaştırmak için işte böyle yaptık."*[1128] meâlindeki sözünü duyduğu halde, Yûsuf'un (a.s.) zina etmeye niyet ettiğini düşünen bir kimsenin bu zannı imkânsız ve bâtıl olan şeylerdendir. Bu durumda "zinaya niyet etmek" konusunda bize muhalefet eden kimseye "onun kötü olup olmadığını" sorarız. Dolayısıyla onun kötü bir şey olduğu kesindir. Şâyet o, zinaya niyetin kötü olmadığını söylerse, icmâya karşı inat etmiştir. Sonuç olarak zinaya niyet kötü olunca ve Allah da âyet-i kerime ile Hz. Yûsuf'tan kötülüğü uzaklaştırmış olduğuna göre (zinaya) niyeti de ondan kesin olarak uzaklaştırmıştır.

[1878] Bunlara ilaveten kadın şöyle demiştir: *"Senin ailene kötülük yapmak isteyenin cezası, ancak zindana atılmak veya can yakıcı bir azaptır."*[1129] Yûsuf ise bunu reddetmiş, güvenilir ve doğru sözlü bir kimse de *"Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir. Yûsuf ise, doğru söyleyenlerdendir."*[1130] *şeklinde söyleyerek buna şahitlik etmiştir.* Böylece Kur'ân'ın açıklamasıyla kadının yalan söylediği ortaya çıkmıştır. Kur'ân'ın ifadesiyle kadın yalan söylediğine göre, neticede Yûsuf kadına kötülük yapmayı murat etmemiş ve asla onunla zina etmeye niyet etmemiştir. Şâyet Yûsuf kadınla zina etmeye niyet etmiş olsa idi, bu durumda kadın doğru sözlü kimselerden olurdu. Bu gerçekten açıktır.

[1879] Yine yüce Allah'ın ondan bahseden şu sözü de böyledir: Yûsuf şöyle dedi: *"...Onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan, onlara meyleder ve câhillerden olurum"*[1131] Bunun akabinde yüce Allah, *"Rabbi, onun duasını kabul etti ve kadınların tuzaklarını ondan uzaklaştırdı."*[1132] diye buyurdu. Böylece Yûsuf'un kadına asla meyletmediği anlaşılmaktadır. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır. Yûsuf (a.s.) hakkındaki kelâm da tamam oldu.

[١٨٧٦] وبرهان ربه ها هنا هو النبوة، وعصمة الله عز وجل إياه، ولولا البرهان، لكان يهم بالفاحشة، وهذا لا شك فيه، ولعل من ينسب هذا إلى النبي المقدس يوسف ينزه نفسه الرذلة عن مثل المقام فيهلك، وقد خشى النبي صلى الله عليه وسلم الهلاك على من ظن به ذلك، الظن إذ قال للأنصاريين حين لقيهما هذه صفية.

[١٨٧٧] **قال أبو محمد**: ومن الباطل الممتنع أن يظن ظان أن يوسف عليه السلام هم بالزنا، وهو يسمع قول الله تعالى: ك ﴿كَذَٰلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ﴾ فنسأل من خالفنا عن الهم بالزنا بسوء هو أم غير سوء؟ فلا بد أنه سوء، ولو قال إنه ليس بسوء لعاند الإجماع فإذ هو سوء، وقد صرف عنه السوء فقد صرف عنه الهم بيقين.

[١٨٧٨] وأيضًا فإنها قالت: ﴿مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا﴾ وأنكر هو ذلك فشهد الصادق المصدق. ﴿وَإِن كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِن دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾ فصح أنها كذبت بنص القرآن وإذا كذبت بنص القرآن فما أراد بها سوء فما هم بالزنا قط، ولو أراد بها الزنا لكانت من الصادقين، وهذا بين جدًا.

[١٨٧٩] وكذلك قوله تعالى عنه أنه قال: ﴿وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُن مِّنَ الْجَاهِلِينَ۝فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ﴾ فصح عنه أنه قط لم يصب إليها. وبالله تعالى التوفيق. تم الكلام في يوسف عليه السلام.

Hz. Mûsâ (a.s.) ve Annesi

[1880] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar (peygamberlerin günah işleyebileceklerini savunanlar), yüce Allah'ın *"Mûsâ'nın anasının kalbi bomboş kaldı. Eğer biz kalbine güç vermeseydik, neredeyse bunu açıklayacaktı."*[1133] meâlindeki sözünü zikrettiler. Bunun manası, genel olarak "Mûsâ'yı düşünüp kederlenmekten dolayı bütün işleri boşladı" şeklindedir. Çünkü şanı yüce Allah, Mûsâ'yı kendisine iade edeceğini ona vaat etmişti. Zira Allah Teâlâ, Mûsâ'nın annesine, *"Biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız."*[1134] diye vaat etmişti.

[1881] Yüce Allah'ın Mûsâ'yı annesine geri döndüreceğini garanti etmiş olması, sonra da Mûsâ'nın durumuna kaygılanmak suretiyle annesinin kalbinin meşgul olması mutlak anlamda bâtıl olan şeylerdendir. Bu, akıl sahibi bir kimsenin asla düşünmeyeceği bir şeydir. Ancak yüce Allah'ın "*...neredeyse bunu açıklayacaktı.*"[1135] şeklindeki sözünün manası, yani şanı yüce Allah'ın lütuf olarak Mûsâ'ya verdiğine sevinerek neredeyse bunu açıklayacaktı, demektir. Mûsâ'nın annesinin kız kardeşine "*Onu takip et.*" [1136] şeklindeki sözü, Mûsâ'nın o ikisi nezdinde ortaya çıkmasından sonra düşmanı Firavun'un elinden onu kurtarmasınoktasında yüce Allah'ın kudretinin keyfiyetini kız kardeşinin görmesi ve annesineMûsâ'nın iadeedileceğine dair Allah'ın vaadinin tamamlanması içindir. Böylece Mûsâ'nın annesi, -aldığı bir ilham vesilesi ile- Mûsâ'nın geri verilmesi için kız kardeşini göndermiştir.

[1882] Onlar (peygamberlerin günah işleyebileceklerini savunanlar), yüce Allah'ın Mûsâ (a.s.) hakkındaki *"... kardeşinin saçından tuttu, onu kendine doğru çekmeye başladı."*[1137], *"Ey anam oğlu! Saçımı sakalımı çekme..."*[1138] âyetlerini zikrettiler *ve* "Mûsâ'nın kardeşinin (Hârûn) saçını ve sakalını çekiştirmesi günahtır. Hârûn da, Mûsâ gibi bir nebîdir, ondan daha yaşlıdır ve günahsızdır." dediler.

[1883] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, onların zannettiği gibi değildir. O, iki vecihten dolayı dışarıdadır.

الكلام في موسى عليه السلام وأمه

[١٨٨٠] **قال أبو محمد**: ذكروا قول الله تعالى: ﴿وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا إِن كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْلَا أَن رَّبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا﴾ فمعناه فارغًا من الهم بموسى جملة، لأن الله عز وجل قد وعدها برده إليها، إذ قال لها تعالى: ﴿إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾

[١٨٨١] فمن الباطل المحض أن يكون الله تعالى ضمن لها رده إليها ثم يصبح قلبها مشغولا بالهم بأمره. هذا ما لا يظن بذي عقل أصلًا، وإنما معنى قوله تعالى إن كادت لتبدي به، أي سرورًا بما أتاه الله عز وجل من الفضل وقولها لأخته قصيه إنما هو لترى أخته كيفية قدرة الله تعالى في تخليصه من يدي فرعون عدوه... بعد وقوعه فيهما وليتم بها ما وعدها الله تعالى من رده إليها فبعثت أخته لترده بالوحي.

[١٨٨٢] وذكروا قول الله تعالى عن موسى عليه السلام : ﴿وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ﴾ ﴿قَالَ يَا ابْنَ أُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي﴾ قالوا وهذه معصية أن يأخذ بلحية أخيه وشعره، وهو نبي مثله، وأسن منه ولا ذنب له.

[١٨٨٣] **قال أبو محمد**: وهذا ليس كما ظنوا وهو خارج على وجهين.

[1884] Bunlardan ***ilki*** şudur: Mûsâ, kardeşinin başını yüzünü kendisine döndürmesi ve uyarılarını duyması için tutmuştur. Çünkü Harun, kavmin dalâlete düştüğünü görünce (şaşkınlığından dolayı) Mûsâ'yı takip etmekte geçikmişti. Mûsâ, kardeşinin saçını ise kesinlikle çekmemiştir. Zira bu husus âyette asla yoktur. Her kim bunu âyete ilave ederse, Allah'a karşı yalan söylemiş olur. Fakat Hârûn (a.s.) Mûsâ'nın kızgınlığı ve sertliğinden dolayı korkmuştu. Çünkü o, Mûsâ'nın öfkesinin arttığını görmüştü. Dolayısıyla bu sözle kendisini korkutan şeyden onu durdurmak istemişti. Bu âyette, söylediklerimizin dışındakileri gerekli kılacak bir şey yoktur. Mûsâ kardeşine asla elini kaldırmamıştır. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[1885] ***İkincisi*** ise şudur: Mûsâ'nın (a.s.) nazarında Hârûn (a.s.), taraftarlarına yetişip müdahale etmedeki gecikmesinden dolayı kınanmayı hak etmiş olabilir. Zira Hârûn, taraftarlarınınsapkınlığa düştüklerini görmüştü. Bundan dolayı Mûsâ, Hârûn'u kınamak suretiyle başını tutmuştur. Şâyet bu böyle oldu idi, elbette Mûsâ aziz ve celil olan Allah için gazaplanmak ve bu şekilde Allah'ın rızasını kastetmek suretiyle bunu yapmıştır. Biz, bu durumu peygamberlerden (a.s.) uzak görmeyiz. Ancak bir şeyin günah olduğunu bildikleri halde, onların günaha yönelmelerini uzak görürüz. İşte bu, yüce Allah'ın dostu İbrâhim'in (as.) diliyle zikrettiği şeyin manasıdır. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: *"O, hesap gününde, hatalarımı bağışlayacağını umduğumdur."*[1139] ve Muhammed (s.a.) hakkındaki sözü de böyledir: *"Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın..."*[1140] Ancak bahsedilen hata ve bağışlanan günahlar, unutarak yapılan veya hayır maksadıyla Allaha yönelerek yapıldığı halde Allah'ın rızâsına uymamış olarak sonuçlanan şeylerdir.

[1886] Yine onlar (peygamberlerin günah işleyebileceklerini savunanlar), Mûsâ'nın (a.s.) Hızır'a *"Bir cana karşılık olmaksızın suçsuz birini mi öldürdün?"*[1141] şeklindeki sözünü zikrettiler. (Onlara göre) Mûsâ (a.s.) bilmediği bir şeyi kötü görmüştür. Zira Hızır (a.s.), meydana gelen hadiseleri açıklayıncaya kadar herhangi bir şeyi ona sormayacağına dair ondan söz almıştı.

[١٨٨٤] أحدهما: أن أخذه برأس أخيه ليقبل بوجهه عليه ويسمع عتابه له إذ تأخر عن اتباعه إذ رآهم ضلوا، ولم يأخذ بشعر أخيه قط إذ ليس ذلك في الآية أصلًا، ومن زاد ذلك فيها فقد كذب على الله تعالى، لكن هارون عليه السلام خشي بادرة من موسى عليه السلام، وسطوة، إذ رآه قد اشتد غضبه فأراد توقيفه ٥ بهذا الكلام عما تخوفه منه. وليس في هذه الآية ما يوجب غير ما قلناه، ولا أنه مد يده إلى أخيه أصلًا، وبالله تعالى التوفيق.

[١٨٨٥] والثاني: أن يكون هارون عليه السلام قد يكون استحق في نظر موسى عليه السلام النكير لتأخيره عن لحاقه، إذ رآهم ضلوا فأخذ برأسه منكرًا عليه، ولو كان هذا لكان إنما فعله موسى عليه السلام غضبًا لربه عز وجل، ١٠ وقاصدًا بذلك رضاء الله تعالى، ولسنا نبعد هذا من الأنبياء عليهم السلام. وإنما نبعد القصد إلى المعصية، وهم يعلمون أنها معصية، وهذا هو معنى ما ذكره الله تعالى عن إبراهيم خليله صلى الله عليه وسلم إذ قال: ﴿وَالَّذِي أَطْمَعُ أَن يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ﴾ وقول الله تعالى لمحمد صلى الله عليه وسلم: ﴿لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ إنما الخطيئة المذكورة والذنوب المغفورة ١٥ ما وقع بنسيان أو بقصد إلى الله تعالى إرادة الخير فلم يوافق رضا الله عز وجل بذلك فقط.

[١٨٨٦] وذكروا قول موسى عليه السلام للخضر عليه السلام: ﴿أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ﴾ فأنكر موسى عليه السلام الشيء وهو لا يعلمه، وقد كان أخذ عليه العهد ألا يسأله عن شيء حتى يحدث له منه ذكرًا.

[1887] Bu da, bu konuda onların lehine bir delil değildir. Çünkü bu unutmak suretiyle olmuştur. Nitekim Mûsâ (a.s.) bu durumu *"Unuttuğum için bana çıkışma ve bu işimde bana güçlük çıkarma!"*[1142] sözüyle açıklamış ve unutkanlığı sebebiyle kendisini sorumlu tutmamasını ondan istemiştir. Hızır'ın unutkanlığı sebebiyle Mûsâ'yı sorgulaması, nebîlerin unutkanlıkları ve yüce Allah'ın rızasını kastettikleri fakat bu şekilde Allah'ın muradına ulaşamadıkları durumlar sebebiyle sorgulandıkları hususunda dediklerimizin doğruluğunun delilidir. Mûsâ (a.s.), işin dış görünüşüne göre konuşmuş ve çocuğun temiz olduğunu düşünmüştür. Zira çocuğa ait bir günah bilmiyordu. Halbuki Hızır'ın yanında bu çocuğun kâfir olacağı ve öldürülmeyi hak edeceğine dair açık (kesin) bir ilim vardı. Mûsâ (a.s.) bu sözüyle, aslında yüce Allah'ın rızasını ve rahmetini ummuş ve mâhiyetini bilmediği bir şeyi de kötü görmüştür.

[1888] Onlar, Mûsâ'nın (a.s.) *"Ben onu, o vakit kendimi kaybetmiş bir hâlde iken (istemeyerek) yaptım."*[1143] meâlindeki sözünü zikrettiler. Bu söz, doğru bir söz olup Mûsâ'nın (a.s.) peygamberlikten önceki halidir. Şüphesiz Mûsâ peygamberlikten sonra hidayet edildiği şeyler bakımından yolunu kaybetmişti (dalâlet) ve bilgi açısından gaybı bilmekten uzaktı. Nitekim sen, günaha yönelme şeklinde bir sapma olmaksızın "Devemi kaybettim (اضللت)." dersin.

[1889] Yüce Allah'ın Peygamberine (s.a.) yönelik "*Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da yola iletmedi mi?"*[1144] meâlindeki sözü de böyledir. Burada Allah, marifetten yoksun olmayı kast etmiştir. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[1890] Onlar, yüce Allah'ın İsrail oğullarından bahseden *"Mûsâ'dan, bundan daha büyüğünü istemişler ve 'Allah'ı bize açıkça göster.' demişlerdi. Böylece zulümleri sebebiyle onları yıldırım çarptı."*[1145] meâlindeki sözünü zikrettiler, akabinde şöyle dediler: Mûsâ, bunun bir benzerini yüce Allah'tan istemiş ve "*Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım"* demiş Allah da, *"Beni (dünyada) katiyen göremezsin."*[1146] diye buyurmuştur. Onlar (Peygamberlerin günah işleyebileceğini savunanlar) "Şüphesiz ki, Mûsâ (a.s.), kendisinden önce bunu isteyenlerin cezalandırıldığı bir şeyi istemiştir." demişlerdir.

[١٨٨٧] فهذا أيضًا لا حجة لهم فيه، لأن ذلك كان على سبيل النسيان وقد بين موسى عليه السلام ذلك بقوله: ﴿لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا﴾ فرغب إليه أنه لا يؤاخذه بنسيانه، ومؤاخذة الخضر له بالنسيان دليل على صحة ما قلنا من أنهم عليهم السلام مؤاخذون بالنسيان وبما قصدوا به الله عز وجل فلم يصادفوا بذلك مراد الله عز وجل وتكلم موسى عليه السلام على ظاهر الأمر، وقدر أن الغلام زكي إذ لم يعلم له ذنبًا، وكان عند الخضر العلم الجلي بكفر ذلك الغلام واستحقاقه القتل، فقصد موسى عليه السلام بكلامة في ذلك وجه الله تعالى والرحمة، وإنكار ما لم يعلم وجهه.

[١٨٨٨] وذكروا قول موسى عليه السلام: ﴿قَالَ فَعَلْتُهَا إِذًا وَأَنَا مِنَ الضَّالِّينَ﴾ فقول صحيح وهو حاله قبل النبوة، فإنه كان ضالًا عما اهتدى له بعد النبوة، وضلال الغيب عن العلم، كما تقول: أضللت بعيري لا ضلال القصد إلى الإثم.

[١٨٨٩] وهكذا قول الله تعالى لنبيه صلى الله عليه وسلم: ﴿وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ﴾ أي ضالًا عن المعرفة وبالله تعالى التوفيق.

[١٨٩٠] وذكروا قول الله عز وجل عن بني إسرائيل: ﴿فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَىٰ أَكْبَرَ مِن ذَٰلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ﴾ قالوا: وموسى قد سأل ربه مثل ذلك فقال: ﴿رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَن تَرَانِي﴾ قالوا: فقد سأل موسى عليه السلام أمرًا عوقب سائلوه قبله.

[1891] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, bu konuda onların lehinde bir delil değildir. Çünkü bu, iki açıdan bu konunun dışındadır.

[1892] Bunlardan ***ilki*** şudur**:** Mûsâ (a.s.), bu talebini, İsrail oğullarının yüce Allah'ı görme isteklerinden önce ve bu isteğin caiz olmadığını bilmeden önce istemiştir. Dolayısıyla bu çirkin bir şey değildir. Çünkü Mûsâ, rabbinin katında yüce bir mertebe umduğu büyük bir fazilet istemiştir.

[1893] ***İkincisi*** ise şudur: İsrail oğulları, yüce Allah hakkında şüphecilikleri ve inatçılıkları sebebiyle rüyeti (Allah'ı görmeyi) istemişlerdir. Mûsâ (a.s.) ise bunu az önce zikrettiğimiz gibi güzel bir amaçla istemiştir.

Hz. Yûnus (a.s.)

[1894] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar (Peygamberlerin günah işleyebileceklerini savunanlar), Yûnus'un (a.s.) durumunu ve yüce Allah'ın ondan bahseden aşağıdaki âyetleri zikrettiler: *"Zünnûn'u da hatırla. Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti de kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde, "Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum" diye dua etti."*[1147] *"Eğer o, Allah'ı tespih edip yüceltenlerden olmasaydı, mutlaka insanların diriltileceği güne kadar balığın karnında kalırdı."*[1148] *"Sen, Rabbinin hükmüne sabret. Balık sahibi (Yûnus) gibi olma. Hani o, (balığın karnında) kederli bir hâlde Rabbine yakarmıştı. Şâyet Rabbinden ona bir nimet yetişmemiş olsaydı, o mutlaka kınanmış bir hâlde ıssız bir yere atılacaktı."*[1149] *"Böylece, Yûnus kendini kınayıp dururken balık onu yuttu."*[1150]

[1895] Onlar (Peygamberlerin günah işleyebileceklerini savunanlar) şöyle dediler: Şanı yüce Allah'a karşı öfkelenmekten daha büyük günah yoktur ve kim yüce Allah'ın kendisine güç yetiremeyeceğini sanmaktan daha büyük bir günah işlemiştir. Nitekim Allah Teala, -şâyet aziz ve celil olan Allah'ın nimeti Yûnus'a ulaşmamış olsa idi-, Yûnus'un zemmedilmeyi ve kınanmayı hakettiğini ve onun da zâlimlerden olduğunu ikrar ettiğini haber vermiş ve yüce Allah bu şekilde olmayı nebîsine yasaklamıştır.

[١٨٩١] **قال أبو محمد**: وهذا لا حجة لهم فيه. لأنه خارج على وجهين:

[١٨٩٢] أحدهما أن موسى عليه السلام سأل ذلك قبل سؤال بني إسرائيل رؤية الله تعالى، وقبل أن يعلم أن سؤال ذلك لا يجوز فهذا لا مكروه فيه، لأنه سأل فضيلة عظيمة أراد بها علو المنزلة عند ربه تعالى.

٥ [١٨٩٣] والثاني: أن بني إسرائيل سألوا ذلك متعنتين وشكاكًا في الله عز وجل، وموسى سأل ذلك على الوجه الحسن، الذي ذكرنا آنفًا.

الكلام على يونس عليه السلام

[١٨٩٤] **قال أبو محمد**: وذكروا أمر يونس عليه السلام وقول الله تعالى عنه: ﴿وَذَا النُّونِ إِذ ذَّهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَن لَّن نَّقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَىٰ فِي الظُّلُمَاتِ أَن لَّا
١٠ إِلَٰهَ إِلَّا أَنتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ الظَّالِمِينَ﴾ وقوله تعالى: ﴿فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ ۝ لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴾ وقوله لنبيه عليه السلام: ﴿فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُن كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَىٰ وَهُوَ مَكْظُومٌ ۝ لَّوْلَا أَن تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِّن رَّبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ﴾ وقوله تعالى: ﴿فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ﴾ قالوا ولا ذنب أعظم من المغاضبة لله عز وجل ومن أكبر ذنبًا ممن ظن أن الله لا
١٥ يقدر عليه؟

[١٨٩٥] وقد أخبر الله تعالى أنه استحق الذم لولا أن تداركه نعمة الله عز وجل، وأنه استحق الملامة وأنه أقر على نفسه أنه كان من الظالمين، ونهى الله تعالى نبيه أن يكون مثله.

[1896] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyetlerin tamamı, bu konuda, onların lehine bir delil değildir. Bilakis bunlar, sözümüzün doğruluğuna dair bizim lehimizde delillerdir. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1897] Yüce Allah'ın Yûnus'un (a.s.) öfkelenerek gittiğini haber vermesine gelince, o asla rabbine öfkelenmemiştir. Yüce Allah da onun rabbine öfkelendiğini söylememiştir. Her kim bu fazlalığı âyete ilave ederse, Allah'a karşı yalan söylemiş ve olmayan bir şeyi Kur'ân'a ilave etmiş olur. Bir tutam aklı olduğunu düşünen bir kimseye rabbine öfkelenmeyi düşünmesi helal ve caiz değilken peygamberlerden birinin bunu yapması nasıl mümkün olur? Böylece biz, yüce Allah'ın muradına uygun olmadığı halde Yûnus'un kendi kavmine öfkelendiğini ve -her ne kadar Yûnus (a.s.) bunu Allah'ın rızasını kastederek yapmış olsa da,- bundan dolayı cezalandırıldığını kesin olarak biliriz.

[1898] Yüce Allah'ın *"(Zünnûn'u da (Yûnus) zikret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş,) bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti..."*[1151] meâlindeki sözüne gelince, onların (peygamberlerin günah işleyebileceğini savunanların) sandığı şey değildir. Öyle ki bu zan, kadınlardan veya erkeklerden kaynaklanan cılız bir şüphelenme şeklinde bir zan olmayıp ancak cehaletin en üst noktasına ulaşmış bir zandır. İlim noktasında insanlara üstün kılınmış bir peygamberden böyle bir zannın vuku bulması nasıl mümkün olur? Bir peygamberin, kendisini bir din ile gönderen yüce Allah'ın kendisi gibi olan insanlara güç yetirdiği halde kendisine güç yetiremeyeceğini zannetmesi kesin olarak muhal olan şeylerdendir. Bunu, fazilet sahibi bir peygambere nispet eden bir kimsenin, şâyet bu öfke kendisine veya oğluna nispet edilse idi, öfkesinin artacağı hususunda hiçbir şüphe yoktur. Nasıl olur da Allah Resulünün (s.a.) hakkında "Beni Yûnus b. Mettâ'dan daha faziletli göstermeyiniz."[1152] diye buyurduğu Yûnus'a (a.s.) böyle bir şey nispet edilir?

[١٨٩٦] **قال أبو محمد**: هذا كله لا حجة لهم فيه بل هو حجة لنا على صحة قولنا والحمد لله رب العالمين.

[١٨٩٧] أما أخبار الله تعالى أن يونس ذهب مغاضبًا فلم يغاضب ربه قط، ولا قال الله تعالى أنه غاضب ربه فمن زاد هذه الزيادة كان قائلًا على الله الكذب وزائدا في القرآن ما ليس فيه، هذا لا يحل ولا يجوز أن يظن بمن له أدنى مسكة من عقل أنه يغاضب ربه تعالى فكيف أن يفعل ذلك نبي من الأنبياء؟ فعلمنا يقينًا أنه إنما غاضب قومه ولم يوافق ذلك مراد الله عز وجل فعوقب بذلك، وأن كان يونس عليه السلام لم يقصد بذلك إلا رضا الله عز وجل.

[١٨٩٨] وأما قوله تعالى: ﴿فَظَنَّ أَن لَّن نَّقۡدِرَ عَلَيۡهِ﴾ فليس على ما ظنوه من الظن السخيف، الذي لا يجوز أن يظن بضعيفة من النساء، أو بضعيف من الرجال، إلا أن يكون قد بلغ الغاية من الجهل، فكيف بنبي مفصل على الناس في العلم؟ ومن المحال المتيقن أن يكون نبي يظن أن الله تعالى الذي أرسله بدينه، لا يقدر عليه، وهو يرى أن آدميًا مثله يقدر عليه، ولا شك في أن من نسب هذا للنبي الفاضل صلى الله عليه وسلم الفاضل فإنه يشتد غضبه لو نسب ذلك إليه، أو إلى ابنه، فكيف إلى يونس عليه السلام الذي يقول فيه رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تفضلوني على يونس بن متى.

[1899] Böylece onların düşünceleri şüphesiz bir şekilde bâtıl olmuştur. Yüce Allah'ın "*Bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti...*" "فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ."[1153] sözünün manasının "onu asla sıkıştırmayacağımız; onu asla sıkıntıya düşürmeyeceğimiz" şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yüce Allah (قدر fiilini), "*Ama onu deneyip rızkını daraltınca...*"[1154] (ayetinde olduğu gibi) "onu sıkıntıya düşürünce" manasında zikretmiştir. Yûnus (a.s.), kavmine öfkelendiğinde yüce Allah'ın onu sıkıntıya düşürmeyeceğini sanmıştı. Çünkü o, bu fiilinde iyilik yaptığını düşünmüştü.

[1900] Yüce Allah'ın, Hz. Muhammed'i (s.a.) balık sahibi (Yûnus) gibi olmaktan nehyetmesine gelince, evet, yüce Allah, Hz. Peygamber'in (s.a.) kavmine öfkelenmesini yasaklamış; onların eziyetine sabretmesini ve onlara el uzatmasını emretmiştir.

[1901] Yüce Allah'ın "Şâyet Rabbinin lutfu imdadına yetişmeseydi Yûnus mutlaka kınanmayı ve zemmedilmeyi hak edecek ve cezalandırılmak suretiylebalığın karnında kalacaktı." mealindeki sözüne gelince[1155], işte bu Peygamberlerin (a.s.), hayırlı olduğunu ve Yüce Allah'a yakınlaştırdığını düşünerek yaptıkları şeyler Allah'ın muradına uygun sonuç vermediğinde bu yaptıkları sebebiyle dünyada cezalandırıldıklarına dair bizim söylediklerimizin ta kendisidir. Bu anlayışa göre Yûnus, kendisinin zâlimlerden olduğunu kabul etmiştir. Zulüm; bir şeyin kendi yerinin dışına konulmasıdır. Peygamber (s.a.), öfkesini yerli yerine koymayınca bunun zulüm olduğunu itiraf etmiştir. Yoksa zulüm olduğunu bildiği halde onu kasıtlı olarak yapmış değildir. Yûnus (a.s.) hakkındaki söz tamam oldu. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

Hz. Dâvûd (a.s.)

[1902]Onlar (peygamberlerin günah işleyebileceklerini savunanlar), yüce Allah'ın Dâvûd'tan (a.s.) hikaye ederek şöyle buyurduğunu zikrettiler:

[١٨٩٩] فقد بطل ظنهم بلا شك وصح أن معنى قوله: ﴿فَظَنَّ أَن لَّن نَّقْدِرَ عَلَيْهِ﴾ أي لن نضيق عليه، كما قال تعالى: ﴿وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ﴾ أي ضيق عليه، فظن يونس عليه السلام أن الله تعالى لا يضيق عليه في مغاضبته لقومه إذ ظن أنه محسن في فعله ذلك.

٥ [١٩٠٠] وإنما نهى الله عز وجل لمحمد صلى الله عليه وسلم عن أن يكون كصاحب الحوت. فنعم نهاه الله عز وجل عن مغاضبته قومه، وأمره بالصبر على أذاهم، وبالمطاولة لهم.

[١٩٠١] وأما قول الله تعالى أنه استحق الذم، والملامة، و أنه لولا النعمة التي تداركه بها للبث معاقبًا في بطن الحوت. فهذا نفس ما قلناه من أن الأنبياء ١٠ عليهم السلام يؤاخذون في الدنيا على ما فعلوه، مما يظنونه خيرًا وقربة إلى الله عز وجل، إذا لم يوافق مراد ربهم، وعلى هذا الوجه أقر على نفسه بأنه كان من الظالمين، والظلم: وضع الشيء في غير موضعه. فلما وضع النبي صلى الله عليه وسلم المغاضبة في غير موضعها، اعترف في ذلك بالظلم، لا على أنه قصده وهو يدري أنه ظلم. انقضى الكلام في يونس عليه السلام وبالله تعالى التوفيق.

١٥ **الكلام في داود عليه السلام**

[١٩٠٢] وذكروا أيضًا قول الله تعالى حاكيًا عن داود عليه السلام:

[1903] *"Sana davacıların haberi geldi mi? Hani onlar duvarı aşarak mabede girmişlerdi. Hani Dâvûd'un yanına girmişlerdi de Dâvûd onlardan korkmuştu. Onlar, "Korkma! Biz, iki davacı grubuz. Birimiz diğerine haksızlık etmiştir. Aramızda adâletle hükmet. Zulmetme ve bizi hak yola ilet" dediler. İçlerinden biri şöyle dedi: "Bu benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benim ise bir tek koyunum var. Böyle iken 'Onu da bana ver' dedi ve tartışmada beni bastırdı." Dâvûd dedi ki: "Andolsun, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemek suretiyle sana zulmetmiştir. Esasen ortakların pek çoğu birbirine haksızlık eder. Ancak iman edip sâlih ameller işleyenler başka. Onlar da pek azdır." Dâvûd, bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı. Derken Rabbinden bağışlama diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah'a yöneldi. Biz de bunu ona bağışladık."*[1156]

[1904] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu doğru bir söz olup yalancıların, alay edenlerin ve yahudilerin uydurdukları hurafelere tutunanların dile getirdiği şeylerden herhangi bir şeye delil olamaz. Ancak bu davacılar, şüphesiz insanlardan olup, aralarında sürüdeki koyunlar konusunda çekişen ve âyetin ifadesine göre birinin diğerine zulmettiği bir topluluk idi.

[1905] Her kim, "Onlar, kadınların durumunu dile getiren meleklerdir." derse, yüce Allah'a karşı yalan söylemiş, demediği bir şeyi ona söyletmiş, olmayan bir şeyi Kur'ân'a eklemiş, Allah'ı yalanlamış ve kötü nefsinin melekleri yalanladığını kabul etmiş olur. Çünkü yüce Allah *"Sana davacıların haberi geldi mi?..."*[1157] diye buyurmuştur. Bunun üzerine bizzat o (yani peygamberlerin günah işleyebileceğini savunan kişi) şunları demiştir: "Onlar, asla davacı olmadılar. Onların bir kısmı diğerine isyan etmedi. Onlardan birinin doksan dokuz koyunu, diğerinin de bir koyunu olmadı. Hasımlardan biri diğerine 'Onu da bana ver' demedi." Hayretler doğrusu! Ehl-i bâtıl, kendilerini ilgilendirmeyen bu konuya niçin burunlarını sokuyorlar? İnayetin kesilmesinden Allah'a sığınırız.

[1906] Sonra bunların tamamı delilsizdir. Bilakis soyut iddialardır. Allah'a yemin olsun ki, bizden her bir kimse, kendisini ve örtülü/namuslu komşusunu, komşusunun kadınına âşık olmaktan, sonra da o kadınla evlenmek için kocasını kasıtlı olarak öldürmeye kalkışmaktan ve de gördüğü bir kuştan dolayı namazını terk etmekten korusun. Bunlar ahmak, fâsık, sapkın sefihlerin fiilleridir; iyi ve takva sahibi kimselerin fiilleri değil.

[١٩٠٣] ﴿وَهَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَصْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ ۞ إِذْ دَخَلُوا عَلَىٰ دَاوُودَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْ خَصْمَانِ﴾ إلى قوله: ﴿فَغَفَرْنَا لَهُ ذَٰلِكَ﴾

[١٩٠٤] **قال أبو محمد**: وهذا قول صادق صحيح لا يدل على شيء مما قاله المستهزئون، الكاذبون، المتعلقون بخرافات ولدها اليهود، وإنما كان ذلك الخصم قومًا من بني آدم بلا شك، مختصمين في نعاج من الغنم على الحقيقة بينهم، بغى أحدهما على الآخر نص الآية.

[١٩٠٥] ومن قال إنهم كانوا ملائكة معرضين بأمر النساء فقد كذب على الله عز وجل، وقوله ما لم يقل، وزاد في القرآن ما ليس فيه، وكذب الله عز وجل، وأقر على نفسه الخبيثة أنه كذب الملائكة، لأن الله تعالى يقول: ﴿وَهَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَصْمِ﴾ فقال هو: لم يكونوا قط خصمًا ولا بغي بعضهم على بعض، ولا كان قط لأحدهما تسع وتسعون نعجة، ولا كان للآخر نعجة واحدة، ولا قال له أكفليها، فاعجبوا لم يقحمون فيه أهل الباطل أنفسهم؟ ونعوذ بالله من الخذلان.

[١٩٠٦] ثم كل ذلك بلا دليل، بل الدعوى المجردة، وتالله أن كل أمرئ منا ليصون نفسه، وجاره المستور عن أن يتعشق امرأة جاره، ثم يعرض زوجها للقتل عمدًا ليتزوجها، وعن أن يترك صلاته لطائر يراه، هذه أفعال السفهاء، المتهوكين، الفساق، المتمردين، لا أفعال أهل البر، والتقوى،

Bu durumda nasıl olur da Allah'ın elçisi olan, kendisine kitabı vahyettiği ve kelâmını onun lisanı ile icra ettiği Dâvûd'a (a.s.) bu fiiller isnad edilebilir? Yüce Allah, aklına buna benzer çirkinliklerin gelmesinden Dâvûd'u tenzih etmiştir. Nasıl olur da onun fiillerine bu çirkinlik gelebilir?

5 **[1907]** Hz. Dâvûd'un (a.s.) istiğfar etmesi, secdeye kapanması ve yüce Allah'ın onu bağışlamasına gelince, peygamberler (a.s.) bu yüce fiilleri yapmaya insanların en fazla layık olanlarıdır. İstiğfar; hayırlı bir fiil olup ne melekten, ne nebîden, ne günahkârdan, ne de günahkâr olmayandan reddedilir. Ayrıca peygamber ve melekler yeryüzünün günahkârları için
10 Allah'tan bağışlanma dilerler. Nitekim yüce Allah, *"Melekler, inananlar için (şöyle diyerek) bağışlanma dilerler: "Ey Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O hâlde tövbe eden ve senin yoluna uyanları bağışla ve onları cehennem azabından koru."*[1158] şeklinde buyurmuştur.

[1908] Yüce Allah'ın Dâvûd'tan (a.s.) bahsettiği *"Dâvûd, bizim ken-*
15 *disini imtihan ettiğimizi anladı."*[1159] ve *"Biz de bunu ona bağışladık."*[1160] meâlindeki sözlerine gelince, Dâvûd yüce Allah'ın mülkünün yüceliğinden ve genişliğinden kendisine verdiği şeylerin bir imtihan (fitne) olduğunu düşünmüştü. Allah Resulü (s.a.) de, yüce Allah'ın kalbini dini üzere sabit kılması hususunda dua ediyordu. Bu düşünceden dolayı Allah'tan bağış-
20 lanma dilemiş, yüce Allah da bu zannından dolayı onu affetmişti. Böylece Allah Teâlâ'nın bu konuda ona verdiği şey bir fitne olmamıştı.

Hz. Süleyman (a.s.)

[1909] Onlar, yüce Allah'ın Süleyman'dan (a.s.) bahseden *"Andolsun, biz Süleyman'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bıraktık. Sonra tövbe*
25 *edip bize yöneldi."*[1161] meâlindeki sözünü zikrettiler.

[1910] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyet, bu konuda onların lehine bir delil değildir. Zira *"Biz Süleyman'ı imtihan ettik." âyet*inin manası, "biz O'na itaatini denediğimiz bir mülk verdik." şeklindedir. Nitekim yüce Allah Mûsâ'yı (a.s.) tasdik mâhiyetinde onun diliyle şöyle buyurmuştur. *"Bu, sırf*
30 *senin bir imtihanındır. Onunla dilediğin kimseyi saptırırsın, dilediğini de doğruya iletirsin..."*[1162] Böylece yüce Allah'ın dilediği kimseyi kendisiyle doğru yola ulaştırdığı şeyin de fitneden/imtihandan olduğu ortaya çıkmıştır.

فكيف برسول الله داود صلى الله عليه وسلم؟ الذي أوحي إليه كتابه، وأجرى على لسانه كلامه، لقد نزهه الله عز وجل عن أن يمر مثل هذا الفحش بباله، فكيف أن يستضيف إلى أفعاله؟

[١٩٠٧] وأما استغفاره وخروره ساجدًا ومغفرة الله تعالى له، فالأنبياء عليهم السلام أولى الناس بهذه الأفعال الكريمة، والاستغفار: فعل خير لا ينكر من ملك ولا من نبي ولا من مذنب، ولا من غير مذنب، فالنبي يستغفر الله لمذنبي أهل الأرض والملائكة كما قال الله تعالى: ﴿وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَّحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ﴾

[١٩٠٨] وأما قوله تعالى عن داود عليه السلام: ﴿وَظَنَّ دَاوُودُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ﴾ وقوله تعالى: ﴿فَغَفَرْنَا لَهُ ذَٰلِكَ﴾ فقد ظن داود عليه السلام أن يكون ما أتاه الله عز وجل من سعة الملك العظيم فتنة. فقد كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يدعو في أن يثبت الله قلبه على دينه. فاستغفر الله تعالى من هذا الظن، فغفر الله تعالى له هذا الظن، إذ لم يكن ما أتاه الله تعالى من ذلك فتنة.

الكلام في سليمان عليه السلام

[١٩٠٩] وذكروا قول الله عز وجل عن سليمان عليه السلام: ﴿وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَىٰ كُرْسِيِّهِ جَسَدًا ثُمَّ أَنَابَ﴾

[١٩١٠] **قال أبو محمد**: ولا حجة لهم في هذا إذ معنى قوله تعالى: فتنا سليمان. أي أتيناه من الملك ما أختبرنا به طاعته كما قال تعالى مصدقًا لموسى عليه السلام في قوله تعالى: ﴿إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَن تَشَاءُ وَتَهْدِي مَن تَشَاءُ﴾ فصح أن من الفتنة من يهدي الله من يشاء.

[1911] Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Elif lam mim, İnsanlar, 'İnandık' demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler. Andolsun, biz onlardan öncekileri de imtihan etmiştik. Allah, doğru söyleyenleri de mutlaka bilir, yalancıları da mutlaka bilir."*[1163]

5 **[1912]** İşte bu fitne, doğru yola ulaştırılmış kimse yoldan çıkmış olandan ayrılması için imtihandır. İşte yüce Allah'ın Süleyman'a yönelik bu fitnesi/imtihanı ise ancak Süleyman'ın faziletinin çıkması içindir. Bunun dışındaki görüşler, zındık yahudilerin ve onlara benzer kimselerin ürettikleri hurafelerdir.

10 **[1913]** Süleyman'ın tahtının üzerine bırakılan cesede gelince, yüce Allah bununla murat ettiğine ulaşmış/isabet etmiştir; biz buna olduğu gibi iman ederiz ve şöyle deriz: Aziz ve celil olan Allah, kendi nezdinden gelen her bir konuda doğru söylemiştir. Şayet Kur'ân'da veya Allah Elçisinden (s.a.) bu cesedin mâhiyetinin tefsiriyle alakalı olarak sahîh bir delil gelmiş 15 olsa idi, elbette onu kabul ederdik. Söz konusu cesedin mâhiyetiyle alakalı bir nas veya sahîh bir haber gelmediğine göre bir kimsenin bu konuda sözün en yalanı olan zanla hüküm vermesi ve böylece yüce Allah'a karşı yalan söylemesi caiz değildir. Ancak biz, onun (söz konusu cesedin) suretine bürünen bir cinnî olduğunu söyleyen bir kimsenin sözünün bâtıl olduğu 20 hususunda asla şüphe etmeyiz. Bilakis onun yalan konuştuğunu kesin olarak kabul ederiz. Allah Teâlâ, elçisinin örtüsünü çekip almaz, onun gizliliklerini kaldırmaz. Aynı şekilde, onun, Hz. Süleyman'ın çocuğu olduğunu ve terbiye etsin diye onu buluta (sehab) gönderdiğini söyleyen bir kimsenin sözünü de uzak görürüz. Dolayısıyla Süleyman (a.s.) yüce Allah'ın süt ve 25 yiyecek nevinden beşer bünyesine uygun olarak yarattığı şeyler dışında, kendi oğlunu kimin terbiye edeceğini en iyi bilen kimse idi. Neticede bunların tamamı yalan yere söylenmiş, uydurulmuş hurafeler olup senetleri de kesinlikle sağlam değildir.

[1914] Yine onlar (peygamberlerin günah işleyebileceğini savunanlar), 30 yüce Allah'ın Süleyman'dan (a.s.) bahseden *"'Gerçekten ben malı, Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim.' dedi. Nihayet gözden kaybolup gittikleri zaman, 'Onları bana geri getirin.' dedi. (Atlar gelince de) bacaklarını ve boyunlarını okşamaya başladı."*[1164] meâlindeki sözünü zikrettiler.

[١٩١١] وقال تعالى ﴿آلم. أَحَسِبَ النَّاسُ أَن يُتْرَكُوا أَن يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ﴾وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ﴾

[١٩١٢] فهذه الفتنة هي الاختبار، حتى يظهر المهتدي من الضال، فهذه فتنة الله تعالى لسليمان إنما هي اختباره حتى ظهر فضله فقط، وما عدا هذا فخرافات ولدها زنادقة اليهود، وأشباههم.

[١٩١٣] وأما الجسد الملقى على كرسيه، فقد أصاب الله تعالى به ما أراد، نؤمن بهذا كما هو، ونقول صدق الله عز وجل كل من عند الله ربنا، ولو جاء نص صحيح في القرآن أو عن رسول الله صلى الله عليه وسلم بتفسير هذا الجسد ما هو لقلنا به، فإذا لم يأت بتفسيره ما هو نص، ولا خبر صحيح، فلا يحل لأحد القول بالظن الذي هو أكذب الحديث. في ذلك، فيكون كاذبًا على الله عز وجل إلا أننا لا نشك ألبتة في بطلان قول من قال إنه كان جنيًا تصور بصورته، بل نقطع على أنه كذب، والله تعالى لا يهتك ستر رسوله صلى الله عليه وسلم هذا الهتك، وكذلك نبعد قول من قال إنه كان ولدًا له أرسله إلى السحاب لتربيه، فسليمان عليه السلام كان أعلم من أن يربي ابنه بغير ما طبع الله عز وجل بنية البشر عليه من اللبن، والطعام، وهذه كلها خرافات موضوعة مكذوبة لم يصح اسنادها قط.

[١٩١٤] وذكروا أيضًا قول الله عز وجل عن سليمان عليه السلام: ﴿إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَن ذِكْرِ رَبِّي حَتَّىٰ تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ ۞ رُدُّوهَا عَلَيَّ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ﴾

Bu âyeti, zamanımızdaki ve başka dönemlerdeki insanlardan olup da bir tutam aklı olan herkesin Allah'ı tenzih ettiği şeye göre tevil ettiler. Nasıl olur da masum ve fazilet sahibi olan bir peygamber, atlarla meşgul olup namazı geçirdiğinden dolayı atların öldürülmesini emreder?

5 **[1915] Ebû Muhammed şöyle dedi**: Bu, Aptallığın bütün çeşitlerinin bir araya toplandığı saçma, iğrenç, yalan yere söylenmiş ve uydurulmuş bir hurafedir. Gerçek olan şudur ki, bu şüphesiz bir zındığın uydurmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü burada günahı olmayan atların cezalandırılması, bunun örnek olarak sunulması, kendisinden faydalanılan bir malın
10 anlamsızca telef edilmesi ve gönderilmiş bir nebîye namaz geçirmenin nispet edilmesi; sonra da atların kendi günahları sebebiyle değil peygamberin günahı sebebiyle cezalandırılması söz konusudur. Bu, yedi yaşındaki bir çocuğun bile uygun görmeyeceği bir durumken nasıl olur da gönderilmiş bir nebî bunu mümkün görür?

15 **[1916]** Bu âyetin manası açık ve belirgindir. O da şudur: Süleyman (a.s.), rabbini anmayı sağladığından dolayı malı çok sevdiğini haber vermiştir. Nihayet güneş gözden kaybolunca ya da bu bakımlı güzel atlar gözden kaybolunca onların geri getirilmesini emretmiş, atlar gelince de bacaklarını ve boyunlarını severek ve kerem göstererek okşamaya başla-
20 mıştı. İşte bu, âyetin başka bir şeye yorumlanamayacak olan zâhirî anlamıdır. Bu âyette, atların öldürülmesi ve namazın vaktinin geçirilmesi noktasında onların uydurdukları şeylere asla bir işaret yoktur.Bunların tamamını, müslümanların güvenilir âlimleri söylemiştir.. Allah Elçisinden (s.a.) başka hiçbir kimsenin sözü delil olmadığı halde onların sözleri
25 nasıl delil olur?

[1917] Onlar (peygamberlerin günah işleyebileceğini savunanlar), Allah Resulünden (s.a.) sabit olan şu hadisi de zikrettiler. Buna göre "Süleyman (a.s.) "Bu gece şu kadar kadını dolanacağım, bu kadınlardan her biri Allah yolunda savaşacak savaşçılar doğuracaktır, "demiş, fakat "inşallah"
30 dememişti."[1165]

وتأولوا ذلك على ما قد نزه الله عنه من له أدنى مسكة من عقل من أهل زماننا وغيره، فكيف بنبي معصوم مفضل في أنه قتل الخيل اذا اشتغل بها عن الصلاة.

[١٩١٥] **قال أبو محمد**: وهذه خرافة موضوعة مكذوبة سخيفة باردة قد ٥ جمعت أفانين من القول والظاهر أنها من اختراع زنديق بلا شك، لأن فيها معاقبة خيل لا ذنب لها والتمثيل بها، واتلاف مال منتفع به بلا معنى، ونسبة تضييع الصلاة إلى نبي مرسل ثم يعاقب الخيل على ذنبه لا على ذنبها، وهذا أمر لا يستجيزه صبي ابن سبع سنين فكيف بنبي مرسل؟

[١٩١٦] ومعنى هذه الآية ظاهر بين، وهو أنه عليه السلام أخبر أنه ١٠ أحب حب الخير من أجل ذكر ربه حتى توارت الشمس بالحجاب، أو حتى توارت تلك الصافنات الجياد بحجابها ثم أمر بردها فطفق مسحًا بسوقها، وأعناقها بيده، برًا بها وإكراما لها، هذا هو ظاهر الآية الذي لا يحتمل غيره، وليس فيها إشارة أصلًا إلى ما ذكروه من قتل الخيل، وتعطيل الصلاة، وكل هذا قد قاله ثقات المسلمين فكيف ولا حجة في قول أحد دون رسول الله ١٥ صلى الله عليه وسلم؟

[١٩١٧] وذكروا أيضًا الحديث الثابت من قول رسول الله صلى الله عليه وسلم أن سليمان عليه السلام قال: لأطوفن الليلة على كذا وكذا امرأة كل امرأة منهن تلد فارسًا يقاتل في سبيل الله ولم يقل إن شاء الله.

[1918] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu hadis, bu konuda onların lehine bir delil değildir. Çünkü her kim yüce Allah'ın yolunda savaşacak müminlerin çoğalmasını kast ederse, elbette iyi yapar. (Bir peygamberin) bunun ancak Allah'ın dilemesiyle olacağını bilmediğinin sanılması doğru değildir. Nitekim mezkûr hadisin metninde Süleyman'ın unutarak "inşallah" demeyi terk ettiği, hayrı dilediği halde unutkanlığı sebebiyle bu konuda sorgulandığı ifade edilmiştir. İşte bu bizim görüşümüzün açıklamasıdır. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun. Süleyman (a.s.) konusundaki söz de tamam oldu.

Fasl

[1919] Onlar (peygamberlerin günah işleyebileceğini savunanlar), yüce Allah'ın "*(Ey Muhammed!) Kendisine âyetlerimizi verdiğimiz kimsenin haberini (olayını) anlat: O verdiğimiz âyetlerden sıyrılıp çıktı; şeytan da onu kendi peşine takıp sürükledi ve böylece azgınlardan oldu.*"[1166] meâlindeki sözünü de zikrettiler.

[1920] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyet, bu konuda onların lehine bir delil değildir. Çünkü ne âyetin metninde ne de Allah Resulünden (s.a.) gelen bir açıklamada zikredilen bu şahsın nebî olduğu belirtilmiştir. Bazen Allah Teâlâ'nın bu mezkûr şahsa âyetlerini haber vermesi, ona âyetleriyle gönderdiği bir elçi vasıtasıyla olabilir. Nitekim Firavun'a ve diğerlerine böyle yapmıştır. O da yalanlamak suretiyle bu âyetlerden sıyrılıp çıkmış, böylece azgınlardan olmuştur.

[1921] Bir peygamberin Allah'a karşı kasıtlı olarak günah işlemeyeceği hususu kesinleştiğine göre yüce Allah'ın nebîsini yapmadığı bir şeyden dolayı cezalandırması imkânsızdır. Peygamberlik mertebesinden aşağı indirmekten daha büyük bir ceza da yoktur. Dolayısıyla bir peygamberin bu şekilde cezalandırılması da elbette mümkün değildir. Çünkü bu cezayı hakedeceği bir şey ondan sadır olamaz. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır. Böylece Allah'ın âyetlerinden sıyrılıp çıkan bu şahsın kesinlikle bir nebî olmadığı hususu kesin olarak ortaya çıkmıştır.

[1922] Onlar (peygamberlerin günah işleyebileceğini savunanlar), Allah Resulünün (s.a.) "Yahyâ b. Zekeriyyâ hâriç, hiç kimse yoktur ki işlediği bir günah sebebiyle cezalandırılmasın."[1167] sözünü ya da bu manaya gelen bir sözünü zikrettiler.

[١٩١٨] **قال أبو محمد**: وهذا ما لا حجة لهم فيه، فإن من قصد تكثير المؤمنين المجاهدين في سبيل الله عز وجل فقد أحسن، ولا يجوز أن يظن به أنه يجهل أن ذلك لا يكون إلا أن يشاء الله عز وجل، وقد جاء في نص الحديث المذكور أنه إنما ترك إن شاء الله نسيانًا فأوخذ بالنسيان في ذلك، وقد قصد الخير وهذا نص قولنا، والحمد لله رب العالمين. تم الكلام في سليمان عليه الصلاة والسلام.

فصل

[١٩١٩] وذكروا قول الله تعالى: ﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ﴾

[١٩٢٠] **قال أبو محمد**: وهذا ما لا حجة لهم فيه لأنه ليس في نص الآية ولا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم إن هذا المذكور كان نبيا، وقد يكون أنباء الله تعالى لهذا المذكور آياته أنه أرسل إليه رسولًا بآياته كما فعل بفرعون وغيره فأنسلخ منها بالتكذيب، فكان من الغاوين.

[١٩٢١] وإذا صح أن نبيًا لا يعصى الله عز وجل تعمدًا فمن المحال أن يعاقبه الله تعالى على ما لا يفعل، ولا عقوبة أعظم من الحط عن النبوة، ولا يجوز أن يعاقب بذلك نبي ألبتة، لأنه لا يكون منه ما يستحق به هذا العقاب. وبالله تعالى التوفيق، فصح يقينًا أن هذا المنسلخ لم يكن قط نبيًا.

[١٩٢٢] وذكروا قول رسول الله صلى الله عليه وسلم أن ما من أحد إلا من ألم بذنب أو كاد إلا يحيى بن زكريا أو كلامًا هذا معناه.

[1923] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu doğrudur ve bizim görüşümüze karşı değildir. Zira biz, peygamberlerden (a.s.) unutkanlığın vâki olduğunu ve yüce Allah'a yakınlaştıracağını düşünerek bir şeye yöneldiklerini açıklamıştık. Hz. Peygamber (s.a.), Yahyâ b. Zekeriyyâ (a.s.) hâriç hiçbir kimsenin bundan kurtulamayacağını haber vermiştir. Böylece buradan hareketle Yahyâ'nın kendisine gerekli olan hiçbir şeyi unutmadığını ve yüce Allah'ın muradına muvafık olmayan bir şey yapmadığını çıkarabiliriz.

Hz. Muhammed (s.a.)

[1924] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar (peygamberlerin günah işleyebileceğini savunanlar), yüce Allah'ın aşağıdaki âyetlerini zikrettiler: *"Eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız şey (fidye) den dolayı size büyük bir azap dokunurdu."*[1168] *"Kendisine o âmâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü. (Ey Muhammed!) Ne bilirsin, belki de o arınacak yahut öğüt alacak da bu öğüt kendisine fayda verecek. Kendini muhtaç hissetmeyene gelince; Sen, ona yöneliyorsun. (İstemiyorsa) onun arınmamasından sana ne! Allah'a karşı derin bir saygıyla korku içinde koşarak sana geleni ise bırakıp, ona aldırmıyorsun."*[1169]

[1925] Hz. Peygamber'in *"Battığı zaman yıldıza andolsun ki..."*[1170] şeklinde başlayan Necm suresini okuması sırasında asla doğru olmayan yalan bir sözü de zikrettiler. Onlar, "Şüphesiz ki onlar yüce garâniklerdir, onların şefaatleri umulur." şeklinde uydurdukları sözlerine benzeyen bu yalancı fazlalığı da zikrettiler.

[1926] Onlar (peygamberlerin günah işleyebileceğini savunanlar), yüce Allah'ın *"Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın. Ama Allah, şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah, âyetlerini sağlamlaştırır."*[1171] meâlindeki sözünü zikrettiler. Yine onlar, yüce Allah'ın *"Hiçbir şey için 'Ben bunu mutlaka yarın yapacağım.' deme; ancak 'Allah dilerse yapacağım.' de."*[1172] meâlindeki sözünü zikrettiler.

[١٩٢٣] **قال أبو محمد**: وهذا صحيح وليس خلافًا لقولنا إذ قد بينا أن الأنبياء عليهم السلام يقع منهم النسيان، وقصد الشيء يظنونه قربة إلى الله تعالى فأخبر عليه السلام أنه لم ينج من هذا أحد إلا يحيى بن زكريا عليهما السلام، فيقوم من هذا أن يحيى لم ينس شيئًا واجبًا عليه قط. ولا فعل إلا ما وافق فيه مراد ربه عز وجل.

الكلام في محمد صلى الله عليه وسلم

[١٩٢٤] **قال أبو محمد**: وذكروا قول الله تعالى: ﴿لَّوْلَا كِتَابٌ مِّنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ وقوله تعالى: ﴿عَبَسَ وَتَوَلَّىٰ ۝ أَن جَاءَهُ الْأَعْمَىٰ ۝ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّىٰ ۝ أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنفَعَهُ الذِّكْرَىٰ ۝ أَمَّا مَنِ اسْتَغْنَىٰ ۝ فَأَنتَ لَهُ تَصَدَّىٰ ۝ وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكَّىٰ ۝ وَأَمَّا مَن جَاءَكَ يَسْعَىٰ ۝ وَهُوَ يَخْشَىٰ ۝ فَأَنتَ عَنْهُ تَلَهَّىٰ﴾

[١٩٢٥] وبالحديث الكاذب الذي لم يصح قط في قراءته عليه السلام في ﴿وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ﴾ وذكروا تلك الزيادة المفتراه التي تشبه من وضعها من قولهم: وإنها لهي الغرانيق العلى وأن شفاعتها لترتجي.

[١٩٢٦] وذكروا قول الله تعالى: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّىٰ أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ﴾ وبقوله تعالى: ﴿وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا ۝ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ﴾

[1927] Yine onlar yahudiler "ruh", "Zü'l-karneyn" ve "Ashab-ı Kehf" hakkında bilgi istediklerinde, "İnşallah" sözünü terk ettiğinden dolayı Hz. Peygamber'e vahyin bir müddet kesilmesini zikrettiler.

[1928] Yine onlar (peygamberlerin günah işleyebileceğini savunanlar), Yüce Allah'ın *"... İçinde, Allah'ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekinmene Allah daha lâyıktı..."*[1173] meâlindeki âyetini, Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen "Bana, şu ağaçtan daha yakın olacak bir şekilde sizin azabınız arz olundu." hadisini -Çünkü Hz. Peygamber fidye almayı kabul etmiş ve Bedir esirlerini öldürmeyi terk etmişti- ve Hz. Peygamber'den rivayet edilen "Şâyet azap indirilse idi, ondan sadece Ömer kurtulurdu." meâlindeki hadisi zikrettiler. Çünkü Ömer, Bedir esirlerinin öldürülmesini dile getirmişti. Onlar, Hz. Peygamber'in (s.a.) fidye alınması ve esirlerin hayatta bırakılması hususunda Ebû Bekir'in görüşüne meylettiğini zikrettiler.

[1929] Ayrıca onlar (peygamberlerin günah işleyebileceğini savunanlar), yüce Allah'ın *"Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın..."*[1174] meâlindeki sözünü zikrettiler ve "Şâyet Allah Resulü'nün bir günahı yok idiyse o zaman Allah'ın bağışladığı şey nedir? Neden dolayı yüce Allah bu konuda ona ihsanda bulunmuştur?" dediler.

[1930] Hz. Peygamber'in (s.a.), "Şâyet Yûsuf'un davet edildiği şeye ben davet edilse idim, elbette karşılık verirdim." şeklindeki sözünü de zikrettiler. Şüphesiz ki bu davet, hapisten çıkmaya davet edildiğinde, Yûsuf'un (a.s.) çıkışı kabul etmemesi ve elçiye şöyle demesidir: *"Efendine dön de sor ona, 'Ellerini kesen o kadınların zoru neydi?' Şüphesiz rabbim onların hilesini çok iyi bilir."*[1175] Böylece Yûsuf, hapisten çıkmaya davet edildiği halde, kadınlar kendi günahlarını ve onun da suçsuzluğunu itiraf edinceye kadar hapisten çıkmamıştır. Bu şekilde bu konudaki şüphenin giderilmesi kesinlik kazanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.) de, hapisten çıkarılmaya davet edilse idi buna cevap vereceğini haber vermiştir. Hz. Peygamberin (s.a.) "Şâyet Yûsuf'un hapsedildiği gibi hapiste hapsedilse idim, sonra da çıkmaya çağrılsa idim, davetçiye cevap verirdim." ya da bu manada bir söz söylediği şeklindeki bu yorum, bizzat bu hadiste ifade edilmiştir.

[١٩٢٧] وإن الوحي امتسك عنه عليه السلام لتركه الاستثناء إذ سأله اليهود عن الروح. وعن ذي القرنين، وأصحاب الكهف.

[١٩٢٨] وبقوله تعالى: ﴿وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَاهُ﴾ وبما روى من قوله عليه السلام. لقد عرض على عذابكم أدنى من هذه الشجرة. إذ قبل الفداء وترك قتل الأسرى ببدر وبما روى من قوله عليه السلام :لو نزل عذاب ما نجى منه إلا عمر. لأن عمر أشار بقتلهم. وذكروا أنه عليه السلام مال إلى رأي أبي بكر في الفدا والاستبقاء.

[١٩٢٩] وبقوله تعالى: ﴿لِّيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ قالوا: فإن لم يكن له ذنب فماذا غفر له؟ وبأي شيء أمتن الله عليه في ذلك؟

[١٩٣٠] وبقوله صلى الله عليه وسلم: ولو دعيت إلى ما دعي إليه يوسف لأجبت. فإنما هذا إذ دعي إلى الخروج من السجن فلم يجب إلى الخروج حتى قال للرسول... ﴿ارْجِعْ إِلَىٰ رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ﴾ فأمسك عن الخروج من السجن وقد دعى إلى الخروج عنه حتى اعترف النسوة بذنبهن وبراءته وتيقن بذلك ما كان شك فيه فأخبر محمد صلى الله عليه وسلم أنه لو دعى إلى الخروج من السجن لأجاب، وهذا التفسير منصوص في الحديث نفسه، كما ذكرنا من كلامه عليه السلام. لو لبثت في السجن ما لبث يوسف عليه السلام ثم دعيت لأجبت الداعي. أو كلامًا هذا معناه.

[1931] Yüce Allah'ın *"Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın..."*[1176] meâlindeki sözüne gelince, biz peygamberlerin (a.s.) günahlarının ancak ya unutma ile ya da Allah'ın muradına uygun olmayan bazı şeylere hayırlı olduğunu düşünerek yönelmeleri ile vâki olduğunu açıklamıştık. İşte bu iki tür, yüce Allah'ın affettiği günah türleridir.

[1932] Yüce Allah'ın *"Eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız şeyden (fidyeden) dolayı size büyük bir azap dokunurdu."*[1177] meâlindeki sözüne gelince, buradaki hitap Hz. Peygamber'e değil, müslümanlara yöneliktir. Nitekim bu olay, Bedir ganimetleri hakkında tartışıp akabinde bu sebeple münakaşa eden günahkârlar olduklarında olmuştur. Bu durumu yüce Allah'ın *"(Ey Muhammed!) Sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: "Ganimetler, Allah'a ve Resûlüne aittir. O hâlde, eğer müminler iseniz Allah'a karşı gelmekten sakının, aranızı düzeltin, Allah ve Rasûlüne itaat edin."*[1178] şeklindeki beyanı açıklamaktadır. Yine bu surede bu anlamda nazil olan *"Gerçek apaçık ortaya çıktıktan sonra, sanki göz göre göre ölüme sürülüyorlarmış gibi seninle o konuda tartışıyorlardı."*[1179] âyeti de bunu açıklamaktadır.

[1933] Bize muhalefet edenin delil olarak ileri sürdüğü azapla korkutmanın zikredilmesinden önceki *"Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, halbuki Allah âhireti (kazanmanızı) istiyor."*[1180] meâlindeki sözü de böyledir. İşte bu, Kur'ân'ın âyetidir, beyanıdır. Yüce Allah, o gün alınan ganimetler hakkındaki durumu Allah Elçisine (s.a.) bırakmıştır.

[1934] Burada zikredilen "Bana, şu ağaçtan daha yakın olacak şekilde sizin azabınız arz olundu. Şâyet bir azap indirilmiş olsa idi, Ömer hâriç hiç kimse ondan kurtulamazdı." şeklindeki habere gelince, bu sahîh olmayan bir haberdir. Çünkü bu haberin rivayetinde İkrime b. Ammâr el-Yemânî tek kalmıştır. Onun hadis uydurduğu veya ezberinin kötü olduğu ya da yanlış ezberlediği söylenen kimselerden olduğu, bu iki özelliği sebebiyle ondan rivayet etmenin caiz olmadığı bilinmektedir. Sonra söz konusu rivayet şâyetsahîh olsa idi, bu konudaki görüş -bununla hayrın kastedilmesi bakımından- dediğimiz gibi olurdu.

[١٩٣١] وأما قول الله عز وجل: ﴿لِّيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ فقد بينا أن ذنوب الأنبياء عليهم السلام ليست إلا ما وقع بنسيان، أو بقصد، إلى ما يظنون خيرًا مما لا يوافقون مراد الله تعالى منهم، فهذان لوجهان هما اللذان غفر الله عز وجل له.

٥ [١٩٣٢] وأما قوله: ﴿لَّوْلَا كِتَابٌ مِّنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ فإنما الخطاب في ذلك للمسلمين، لا لرسول الله صلى الله عليه وسلم وإنما كان ذلك إذ تنازعوا في غنائم بدر فكانوا هم المذنبين المنشقين عليه. يبين ذلك قوله تعالى: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنفَالِ قُلِ الْأَنفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ﴾ وقوله تعالى في هذه السورة نفسها النازلة في هذا المعنى:

١٠ ﴿يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَمَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنظُرُونَ﴾

[١٩٣٣] وقوله تعالى قبل ذكره الوعيد بالعذاب الذي احتج به من خالفنا: ﴿تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ﴾ فهذا نص القرآن. وقد رد الله عز وجل الأمر في الأنفال المأخوذة يومئذ إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم.

[١٩٣٤] وأما الخبر المذكور الذي فيه لقد عرض على عذابكم أدنى من هذه

١٥ الشجرة، ولو نزل عذاب ما نجى منه إلا عمر. فهذا خبر لا يصح لأن المنفرد بروايته عكرمة بن عمار اليمامي وهو ممن قد صح عليه وضع الحديث أو سوء الحفظ أو الخطأ الذي لا يجوز معهما الرواية عنه، ثم لو صح لكان القول فيه كما قلنا من أنه قصد الخير بذلك.

[1935] Yüce Allah'ın *"Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü..."*[1181] meâlindeki sözüne gelince, Hz. Peygamber (s.a.) Kureyş'in önde gelenlerinden birinin yanında oturmuş, onun İslâm'a girmesini ümit ediyor ve şâyet o İslâm'a girerse onun İslâm'a girmesi sebebiyle büyük bir topluluğun müslüman olacağını ve dine destek vereceklerini biliyordu. Yine Hz. Peygamber, kendisine din hakkında soru soran bu âmânın kendisi yanında hazır olduğundan dolayı kaçıp gitmeyeceğini de biliyordu. Bu yüzden Hz. Peygamber kaybolma korkusu olmayan bir şeyden dolayı hayrın büyüğünün kaybolmasından korkması sebebiyle onunla ilgilenmedi. Bu, dine yardım etme, zahiren Kur'ân'ın başarısı için çalışma ve yüce Allah'a yaklaşmanın nihayetidir. Öyle ki bugün bizden birisi bunu yapmış olsa idi elbette ödüllendirilirdi. Oysa yüce Allah, Hz. Peygamber'i (s.a.) bundan dolayı kınamıştır. Çünkü yüce Allah nezdinde bu faziletli, iyi ve takvalı âmâ kişiyi kabul etmesi daha güzeldi. İşte bu dediğimiz şeyin bizzat kendisidir. Öte yandan Hz. Peygamber iki rekatlık ve üç rekatlık namazda unutarak hata yapmış, iki rekatı dörde tamamlamıştır. Bunlardan herhangi bir şeyi kasıtlı olarak yapması asla söz konusu değildir. Evet, bunu kasıtlı olarak kendisinde hayır olan bizden bir kimse de yapmaz.

[1936] Bu konudaki "Şüphesiz onlar, şefaatleri umulan yüce garâniklerdir."[1182] rivayetine gelince, bu açık bir yalan ve uydurmadır. Çünkü o nakil açısından asla sahîh değildir ve bununla ilgilenmenin bir manası yoktur. Zira yalan uydurmak herkesin yapabileceği bir şeydir.

[1937] Yüce Allah'ın *"Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın. Ama Allah, şeytanın vesvesesini giderir."*[1183] meâlindeki sözüne gelince, bu âyet bu konuda onların lehine bir delil değildir. Çünkü nefiste vuku bulan temenninin bir manası yoktur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) amcası Ebû Tâlib'in müslüman olmasını temenni etmiş fakat Allah Teâlâ onun müslüman olmasını dilememişti. Yine Hz. Peygamber, Uhud günü düşmana karşı galip gelmeyi temenni etmiş fakat yüce Allah bunun olmasını dilememişti. İşte bu, yüce Allah'ın zikrettiği "temenni"dir, bundan başka bir şey değildir.

[١٩٣٥] وأما قوله: ﴿عَبَسَ وَتَوَلَّىٰ﴾ الآيات فإنه كان عليه السلام قد جلس إليه عظيم من عظماء قريش ورجا إسلامه، وعلم عليه السلام أنه لو أسلم لأسلم بإسلامه ناس كثير، وأظهر الدين، وعلم أن هذا الأعمى الذي يسأله عن أشياء من أمور الدين لا يفوته وهو حاضر معه فاشتغل عنه عليه السلام بما خاف فوته ٥ من عظيم الخير عما لا يخاف فوته وهذا غاية النظر للدين، والاجتهاد في نصرة القرآن في ظاهر الأمر، ونهاية التقرب إلى الله الذي لو فعله اليوم منا فاعل لأجر فعاتبه الله عز وجل على ذلك إذ كان الأولى عند الله تعالى أن يقبل على ذلك الأعمى الفاضل، البر التقي، وهذا نفس ما قلناه، وكما سهى عليه السلام من اثنتين ومن ثلاث، وقام من اثنتين، ولا سبيل إلى أن يفعل من ذلك شيئًا تعمدًا ١٠ أصلًا، نعم ولا يفعل ذلك تعمدًا إنسان منا فيه خير.

[١٩٣٦] وأما الحديث الذي فيه: وإنهن الغرانيق العلى وأن شفاعتها لترتجى. فكذب بحت موضوع لأنه لم يصح قط من طريق النقل، فلا معنى للاشتغال به، إذ وضع الكذب لا يعجز عنه أحد.

[١٩٣٧] وأما قوله تعالى: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ وَلَا ١٥ نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّىٰ أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ﴾ ، الآية. فلا حجة لهم فيها لأن الأماني الواقعة في النفس لا معنى لها، وقد تمنى النبي صلى الله عليه وسلم إسلام عمه أبي طالب، ولم يرد الله عز وجل كون ذلك، فهذه الأماني التي ذكرها الله عز وجل لا سواها،

Hz. Peygamber'in (s.a.) Allah'a karşı günahkâr olmayı temenni etmesinden yüce Allah'ı tenzih ederiz. Bu dediğimiz husus, bir ziyadelik ve yorum olmaksızın âyetin zâhiridir. âyetin zâhirine muhalefet etmek, ancak başka bir zâhir ile mümkün olabilir. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

5 **[1938]** Yüce Allah'ın *"Hiçbir şey için 'Ben bunu mutlaka yarın yapacağım.' deme; ancak 'Allah dilerse yapacağım.' de. Unuttuğun zaman rabbini an."*[1184] meâlindeki sözüne gelince, âyetin son kısmında bunun unutarak olduğu ve Hz. Peygamber'in (s.a.) bu konuda uyarıldığı beyanıyla Yüce Allah bu konudaki sözü tamamlamıştır.

10 **[1939]** Yüce Allah'ın *"... İçinde, Allah'ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekinmene Allah daha lâyıktı..."*[1185] meâlindeki sözüne gelince, biz daha önce bunun bir mâsiyet/günah olmadığını ve bunun Allah'ın emrettiği şeye muhalefet de olmadığını ifade etmiştik. Ancak o (Hz. Peygamber) yapması, terk etmesi, 15 gizlemesi ve izhar etmesi mübah olan bir evliliği murat etmiştir. Ancak Hz. Peygamber bu konuda helâk olacakları bir söz söylemelerinden ya da düşünceye kapılmalarından korkarak insanlardan çekinmiştir. Tıpkı Hz. Peygamber'in Ensar'dan (karşılaştığı) iki kişiye hanımını göstererek "Bu Safiye'dir.[1186]" demesi de böyledir. Bunun üzerine söz konusu iki sahabî bu 20 açıklamaya hayret ettiler. Bunun üzerine Allah Resulü (s.a.), şeytanın onların kalbine bir şey ilka etmesinden korktuğunu onlara haber vermiştir.[1187] İşte bu, Hz. Peygamber'in (s.a.), insanların kendisi hakkında zanda bulunmaları sebebiyle dinlerini helâk etmelerinden korktuğu şeydir. İşte bu, bilerek günah işlemeyi Hz. Peygamber'e (s.a.), nispetleri hususunda bize 25 muhalefet eden sapkınlarınhakettiği şeydir. Böylece onların dinleri helâk oldu ve sapkınlığa düştüler. (Allah'ın yardımsız bırakmasıyla) dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

[1940] Validemiz Zeyneb'in[1188] (r.a.) saadeti konusunda, yüce Allah'ın ilminde daha önceden var olan malumata uygun olarak Hz. Peygamber'in 30 nefsindeki şeylerin ortaya konulmasını Yüce Allah murat etmiştir.

وحاشا لله أن يتمنى نبي معصية وبالله تعالى التوفيق وهذا الذي قلنا هو ظاهر الآية دون مزيد تكلف ولا يحل خلاف الظاهر، إلا بظاهر آخر، وبالله تعالى التوفيق.

[١٩٣٨] وأما قوله: ﴿وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا۝إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ وَاذْكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ﴾ فقد كفى الله عز وجل الكلام في ذلك ببيانه في آخر الآية أن ذلك كان نسيانًا فعوتب عليه السلام في ذلك.

[١٩٣٩] وأما قوله تعالى: ﴿وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَاهُ﴾ فقد أنفنا من ذلك إذ لم يكن فيه معصية أصلًا ولا خلاف فيما أمره الله تعالى به وإنما كان اراد زواج مباح له فعله، ومباح له تركه، ومباح له طيه، ومباح له إظهاره، وإنما خشى النبي صلى الله عليه وسلم الناس في ذلك، خوف أن يقولوا قولًا ويظنوا ظنًا، فيهلكوا كما قال عليه السلام للانصاريين: إنها صفية، فاستعظما ذلك فأخبرهما النبي صلى الله عليه وسلم أنه إنما أخشى أن يلقي الشيطان في قلوبهما شيئًا وهذا الذي خشيه عليه السلام على الناس من هلاك أديانهم بظن يظنونه به عليه السلام هو الذي يحققه هؤلاء المخذولون المخالفون لنا في هذا الباب من نسبتهم إلى النبي صلى الله عليه وسلم تعمد المعاصي، فهلكت أديانهم، وضلوا، ونعوذ بالله من الخذلان.

[١٩٤٠] وكان مراد الله عز وجل أن يبدي ما في نفسه لما كان سلف في علمه من السعادة لأمنا زينب رضي الله عنها.

[1941] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şâyet birisi şöyle derse: Sizler, yüce Allah'ın *"O, nefis arzusu ile konuşmaz. O, ancak kendisine vahyolunan bir vahiydir."*[1189], *"Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar."*[1190] ve *"Andolsun, Allah'ın Resûlünde sizin için; Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır."*[1191] âyetlerini ve Hz. Peygamber'in (s.a.) "Şüphesiz ki ben sizin Allah'tan en çok korkanınızım ve bana verdiğini en iyi bileninizim."[1192] sözünü çokça delil getiriyor ve bu nasslardan hareketle Hz. Peygamber'in (s.a.) söylediği her bir sözün yüce Allah'ın ona bildirdiği vahiyle olduğunu ve yaptığı her bir amelin de Allah'ın izniyle olduğunu ve Allah Teâlâ'nın onun amelinden razı olduğunu söylüyorsunuz. Şu halde Hz. Peygamber'in (s.a.) namaz kılarken ikinci veya üçüncü rekatta selam vermesini, iki rekatlık namazı dört kılmasını, öğle namazını beş rekat kılmasının; lehine hüküm verilen durumun işin iç yüzünde hilafına olduğunu bilen bir kimseden fidye almanın helal olmadığı bir kimse hakkında zâhire göre hak ile hüküm verdiğini haber vermesinin nasıl olduğunu bize haber veriniz? Bunlar Allah Teâlâ'dan gelen bir vahiyle midir ve bütün bunları Allah'ın rızası ile mi yapmıştır; Yoksa nasıl dersiniz? Lehinde ve aleyhinde hüküm verilen kimselerin -durumun bunun hilafına olduğunu bildikleri halde- bu hükme rıza göstermeleri gerekir mi; yoksa gerekmez mi?

[1942] Ebû Muhammed şöyle dedi: Cevabımız -Allah'ın tevfîk ve yardımıyla- şöyledir: Burada zikredilen hususların tamamını Hz. Peygamber, yüce Allah'tan gelen bir vahiyle yapmıştır. Düşünüp de namazını tamamladığı hususunda şüphe etmeyen herkese yüce Allah selam vermesini emretmiştir. Selam verdikten sonra hata ettiğini anladığı zaman kişinin namazı tamamlamasıve sehiv secdesi yapması gerekir.

[١٩٤١] **قال أبو محمد**: فإن قال قائل: إنكم تحتجون كثيرًا بقول الله عز وجل: ﴿وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ۝إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ﴾ وبقوله... ﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ وبقوله تعالى: ﴿لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ ٥ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا﴾ وبقوله عليه السلام: إني لأتقاكم لله وأعلمكم بما آتي وآذر. وتقولن من أجل هذه النصوص إن كل قول قاله عليه السلام فبوحي من الله قاله، وكل عمل عمله فبإذن من الله تعالى ورضي منه عمله، فأخبرونا عن سلامه صلى الله عليه وسلم من ركعتين، ومن ثلاث، وقيامه من اثنتين، وصلاته الظهر خمسًا، وإخباره بأنه يحكم بالحق في ١٠ الظاهر، لمن لا يحل له أخذه ممن يعلم أنه في باطن الأمر بخلاف ما حكم له به من ذلك؟ أبوحي من الله تعالى وبرضاه فعل كل ذلك؟ أم كيف تقولون؟ وهل يلزم المحكوم عليه والمحكوم له الرضا بحكمه ذلك وهما يعلمان أن الأمر بخلاف ذلك، أم لا؟

[١٩٤٢] **قال أبو محمد**: فجوابنا وبالله تعالى التوفيق أن كل ما ذكر ها هنا ١٥ فبوحي من الله تعالى فعله. وكل من قدر ولم يشك في أنه قد أتم صلاته فالله تعالى أمره بأن يسلم، فإذا علم بعد ذلك أنه سهى فقد لزمته شريعة الإتمام وسجود السهو.

[1943] Bunun kesin delili şudur: Kişi namazının tamam olduğunu takdir ettiği/düşündüğü halde artırmayı kastederek selam vermeyip devam ederse, gizli ve açık bir şüphe olmaksızın onun namazının tamamı bâtıl olur ve o kişi fısk ve mâsiyet ismini hak eder. Aynı şekilde sadece bir rekat kıldığını yada namazını tamamlamadığını düşünen bir kimseye yüce Allah tamamlandığı hususunda şüphe olmayıncaya kadar namazına devam etmesini ve ikinci bir rekatı kılmasını emretmiştir. Böylece her ne zaman durumun bunun zıddına olduğunu bilirse onun namazı tamdır ve o zaman ona sehiv secdesi kuralı gerekli olur.

[1944] Bunun kesin delili şudur: Kişi kasıtlı olarak ve istihza yoluyla namazın birinci rekatında oturursa ya da üçüncü rekatında kasıtlı olarak selam verirse, namazının tamamı geçersiz olur, fısk ve mâsiyet ismini hak eder. Çünkü o, yüce Allah'ın emrettiğinin zıddını yapmıştır.

[1945] Aynı şekilde Allah Teâlâ ona ve bize, nezdimizde adil ve açık bir delil ile inkâr edenin yemin etmesi ve ikrar edenin de ikrar etmesiyle hükmetmemizi emretmiştir. Eğer delil (beyyine) -bizim bilgimizin dışında- yalanı desteklemek için kasıtlı bir şekilde ortaya konulursa, yemin ve ikrar işin iç yüzünde iki yalancı olurlar. Bu durum vesilesi ile Allah Teala bize kan akıtmamızı (fidye olarak kurban kesmemizi) farz kılmıştır. Öyle ki şâyet işin iç yüzünü (batın) bilse idik elbette bu şekilde davranmak bize haram olurdu. Namus ve mallar konusundaki hüküm de böyledir.

[1946] Bunun kesin delili şudur: Bir hâkim, yanında adil bir delil şahitlik ettiği halde bununla hükmetmez ve aleyhinde bir delil bulunmayan bir inkârcı hakkında yemin hükmeder, o da yemin eder ve hakim buna göre hükmederse, tartışmasız bir şekilde hâkim yüce Allah'ın emrettiğine muhalefet ettiği için fâsık ve yüce Allah'a karşı gelmiş olur. Her ne kadar hâkim bilmeden hakka uygun davransa da ve aleyhinde ve lehinde hüküm verilen kimseye delil ve yeminle verilen hükme razı olmalarını ve onların ikisinin hakkı alma ve verme hususundaki bilgilerinin hakikatine göre davranmalarını emretse de durum böyledir. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[١٩٤٣] برهان ذلك أنه لو تمادى ولم يسلم قاصدًا إلى الزيادة في صلاته على تقدير أنه قد أتمها لبطلت صلاته كلها بلا شك باطنًا وظاهرًا، ولاستحق اسم الفسق، والمعصية، وكذلك من قدر أنه لم يصل إلا ركعة واحدة وأنه لم يتم صلاته، فإن الله أمره بالزيادة في صلاته يقينًا حتى لا يشك في الإتمام وبأن يقوم ٥ إلى ثانية عنده، فمتى علم بأن الأمر كان بخلاف ذلك فصلاته تامة ولزمته حينئذ شريعة سجود السهو.

[١٩٤٤] وبرهان ذلك أنه لو قعد من واحدة عنده متعمدًا مستهزئًا، أو سلم من ثلاث عنده معتمدًا لبطلت صلاته جملة ولاستحق اسم الفسق والمعصية، لأنه فعل خلاف ما أمره الله تعالى به.

١٠ [١٩٤٥] وكذلك أمره الله، وأمرنا، بالحكم بالبينة العدلة عندنا وباليمين من المنكر وباقرار المقر، وإن كانت البينة عامدة للكذب في غير علمنا وكانت اليمين والإقرار كاذبين في الباطن، وافترض الله علينا بذلك سفك الدماء التي لو علمنا الباطن لحرمت علينا، وهكذا في الفروج والأموال.

[١٩٤٦] برهان ذلك: أن حاكمًا لو شهد عنده بينة عدل عنده فلم يقض بها ١٥ وقضى باليمين على المنكر الذي لا بينة عليه فحلف ثم قضى عليه لكان القاضي فاسقًا بلا خلاف عاصيًا لله عز وجل لخلافه ما أمره الله سبحانه وتعالى به، وإن وافق حقًا لم يكن علم به وفرض على المحكوم عليه والمحكوم له أن يرضيا بالحكم بالبينة واليمين، وأن يصيرا في أنفسهما إلى حقيقة علمهما في أخذ الحق وإعطائه وبالله تعالى التوفيق.

[1947] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar (peygamberlerin günah işleyebileceklerini savunanlar) yüce Allah'ın *"Nihayet peygamberler ümitlerini yitirip de kendilerinin yalancı sayıldıklarını anladıkları sırada onlara yardımımız gelir (ve dilediğimiz kimse kurtuluşa erdirilir)."*[1193] meâlindeki sözünü (قدكذبوا) fiilindeki zel harfinin şeddesiz haliyle- zikrettiler. Bu, câhillerin sandığı gibi değildir. *Bunu*n manası şudur: Peygamberler (s.a.) kendi kavimlerinden onlara yardım etmeyi vaat eden kimselerin bu vaatlerinde kendilerine yalan söylediklerini sandılar. Yüce Allah'ın yalan söyleyebileceği hususu bir tutam aklı olan bir kimsenin aklına gelmesi apaçık imkânsız olan şeylerden iken nasıl olur da yüce Allah'ın yarattığı varlıkların en temizleri, ilim açısından en mükemmelleri ve yüce Allah'ı en iyi bilenleri olan peygamberler'in aklına böyle bir şey gelebilir? Her kim bunu bir peygambere nispet ederse, ona küfür nispet etmiş olur. Her kim de bir peygamber için küfrü caiz görürse o da şüphesiz dinden dönmüş bir kâfirdir. İşte burada dediğimiz şey, âyetin zâhiridir. Âyette, yüce Allah'ın onlara yalan söylediğini zannettiklerine dair bir şey yoktur. Böyle bir şeyden Allah'ı tenzih ederiz.

[1948] Yine onlar (peygamberlerin günah işleyebileceklerini savunanlar), yüce Allah'ın *"Eğer sana indirdiğimiz şeyden şüphe içinde isen, senden önce Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyanlara sor. Andolsun ki, sana Rabbinden hak gelmiştir."*[1194] meâlindeki âyeti zikrettiler.

[1949] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, ehl-i kitap ve diğer kâfirlerden bu itirazı işitmiştik, fakat müslüman olduğunu iddia eden bir kimseden duymamıştık. Bir müslümanın, Rasûlullah'ın (s.a.) kendisine gelen vahyin sıhhati konusunda şüphe ettiğini düşünmesi elbette mümkün değildir.

[1950] Bizim, bu âyet hakkında meşhur bir risalemiz vardır. Bu şüphenin çözümü genel olarak şöyledir: Zikredilen bu âyetteki "in/إِنْ" edatı, inkâr için olan "ma/مَا" anlamındadır. Bunun da anlamı; "*Sana indirdiğimiz şeyden şüphe içinde değilsin...*" şeklindedir. Sonra yüce AllahHz. Peygamber'e, yanlarında bulunan Tevrat ve İncil'de Hz. Peygamber'in zikredildiğini, elçi olarak gönderilmiş bir nebî olduğunubildiklerini açıklamalarını Ehl-i Kitaptan istemesini emretmiştir. Tevfik Allah'ın yardımıyladır.

[١٩٤٧] **قال أبو محمد**: وذكروا قول الله تعالى: ﴿حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا﴾ بتخفيف الذال وليس هذا على ما ظنه الجهال وإنما معناه أن الرسل عليهم السلام ظنوا بمن وعدهم النصر من قومهم أنهم كذبوهم فيما وعدوهم من نصرهم، ومن المحال البين أن يدخل في عقل من له أدنى رمق أن الله تعالى يكذب فكيف بصفوة الله تعالى من خلقه وأتمهم علمًا وأعرفهم بالله عز وجل؟ ومن نسب هذا إلى نبي فقد نسب إليه الكفر، ومن أجاز إلى نبي الكفر فهو الكافر المرتد بلا شك. والذي قلنا هو ظاهر الآية، وليس فيها أنهم ظنوا أن الله تعالى كذبهم حاشا لله من هذا.

[١٩٤٨] وذكروا أيضًا قول الله تعالى: ﴿فَإِن كُنتَ فِي شَكٍّ مِّمَّا أَنزَلْنَا إِلَيْكَ فَاسْأَلِ الَّذِينَ يَقْرَءُونَ الْكِتَابَ مِن قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ﴾

[١٩٤٩] **قال أبو محمد**: إنما عهدنا هذا الاعتراض من أهل الكتاب وغيرهم، وأما من يدعى أنه مسلم فلا، ولا يمكن ألبتة أن يكون مسلم يظن أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان شاكًا في صحة الوحي إليه.

[١٩٥٠] ولنا في هذه الآية رسالة مشهورة وجملة حل هذا الشك أن: إن في هذه الآية المذكورة بمعنى ما التي للجحد بمعنى: وما كنت في شك مما أنزلنا إليك ثم أمره أن يسأل أهل الكتاب تقريرًا لهم على أنهم يعلمون أنه نبي مرسل مذكور عندهم في التوراة، والإنجيل، وبالله تعالى التوفيق.

[1951] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların akılları bulandırdıkları şeylerin tamamını inceledik, açıkladık ve bunun bizim görüşümüze uygun olduğunu vehiçbirinin bize muhalefet eden kimsenin görüşüne delil olmadığını gösterdik. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

5 **[1952]** Şimdi biz, -Allah'ın güç ve kuvvetiyle- görüşümüzün sıhhatine ve bize muhalefet eden kimsenin görüşünün yanlışlığına dair apaçık ve zorunlu kesin deliller getirmeye başlıyoruz: Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Hiçbir peygamberin emanete hıyanet etmesi düşünülemez. Kim hıyanet ederse, kıyamet günü, hıyanet ettiği şeyle birlikte gelir."*[1195] *"Allah'ın, kendisine* 10 *Kitab'ı, hükmü (hikmeti) ve peygamberliği verdiği hiçbir insanın, "Allah'ı bırakıp bana kullar olun" demesi düşünülemez..."*[1196]

[1953] Böylece biz yüce Allah'ın -ki o söz söyleyenlerin en doğru olanıdır- peygamberlerden (a.s.) hıyanet, küfür ve büyüklenmeyi uzaklaştırdığını görürüz. Hıyanetin (ğulul) hükmünün diğer günahların hükmü 15 gibi olduğu hususunda ümmetten hiçbir kimse ihtilaf etmez, icmâ bu şekilde oluşmuştur. Her kim peygamberler (a.s) hakkında kasıtlı olarak günah işlemek şeklinde herhangi bir günahı mümkün görürse onlara hıyaneti de mümkün kılmıştır. Her kim de onlardan hıyaneti uzak tutarsa diğer günahları da onlardan uzak tutmuş olur. Böylece yüce Allah'ın 20 kelâmı vesilesiyle peygamberlerden hiyaneti nefyetmenin doğruluğu ortaya çıkmıştır. Hiyanet ile "kasıtlı olarak günah işemenin" denk olduğuna dair icmanın sıhhati vesilesiyle peygamberlerden kasıtlı olarak günah işlemeyi de nefyetmek zorunlu olmuştur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp sâlih amel* 25 *işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!"*[1197]

[1954] Ebû Muhammed şöyle dedi: Peygamberlerin (a.s.) günah işlemelerini mümkün gören muhalifimiz -üçüncü bir ihtimal olmaksızın- şu iki durumun birinden uzak kalamazlar.

[١٩٥١] **قال أبو محمد**: هذا كل ما موهوا به قد تقصيناه، وبيناه وأرينا أنه موافق لقولنا ولا يشهد شيء منه لقول مخالفنا، وبالله التوفيق.

[١٩٥٢] ونحن الآن نأخذ بحول الله وقوته في الإتيان بالبراهين الضرورية الواضحة على صحة قولنا وبطلان قول مخالفنا. قال الله تعالى: ﴿وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَغُلَّ وَمَن يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ وقال تعالى: ﴿مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَن يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِّي مِن دُونِ اللَّهِ﴾

[١٩٥٣] فوجدنا الله تعالى وهو أصدق القائلين قد نفى عن الأنبياء عليهم السلام الغلول والكفر والتجبر، ولا خلاف بين أحد من الأمة في أن حكم الغلول كحكم سائر الذنوب، قد صح الإجماع بذلك، وأن من جوز على الأنبياء عليهم السلام شيئًا من تعمد الذنوب جوز عليهم الغلول، ومن نفى عنهم الغلول نفى عنهم سائر الذنوب، وقد صح نفي الغلول عنهم بكلام الله تعالى فوجب انتفاء تعمد الذنوب عنهم بصحة الإجماع على أنها سواء الغلول. وقال عز وجل: ﴿أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَن نَّجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَّحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾

[١٩٥٤] **قال أبو محمد**: فلا يخلوا مخالفنا الذي يجيز أن يكون الأنبياء عليهم السلام قد اجترحوا السيئآت من أحد وجهين لا ثالث لهما.

[1955] [ı] Ya diğer insanlar içinde günah işlemeyen ve kötülük yapmayan kimselerin var olduğunu söyler. Bu durumda ona şöyle denilir: Yüce Allah'ın onlar gibi kötülük işleyen kimseler olmaktan kendilerini uzak kıldığı bu insanlar kimlerdir? Onlar, dünyada mevcut olmadıklarına göre, bu durumda yüce Allah'ın kelâmının manası olmayan boş bir söz kabul edilmesi gerekir. Bu da söyleyen kimsenin küfre düşmesidir.

[1956] [ıı] Ya da onların melek olduklarını söyler. Eğer bunu söylerse, onun bu sözü yüce Allah'ın bizzat bu âyette buyurduğu *hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!"*[1198] sözünü reddetmiş olur. Meleklerin ölecekleri hususunda ne bir nas ne de bir icmâ vardır. Şâyet bu şekilde bir nas gelmiş olsa idi, elbette onu kabul ederdik. Bilakis aklî delil, meleklerin ölmeyeceklerini zorunlu kılmaktadır. Çünkü cennet, içinde ölümün olmadığı bir yurttur. Melekler de cennetlerin sakinleri olup orada yaratılmışlar ve orada ebedî olarak kalacaklardır. Huriler de böyledir.

[1957] Bunlara ilaveten, ölüm mürekkep olan cesetten nefsin ayrılmasıdır. Rasûlullah (s.a.) meleklerin nurdan yaratıldıklarını açıklamıştır. Dolayısıyla burada ayrılacak bir şey yok ki bu ölüm diye isimlendirilsin. Birisi, yüce Allah'ın "*Her nefis ölümü tadacaktır.*"[1199] sözünü gerekçe göstererek itirazederse, onun bu âyeti hurilerin de öleceği şekliyle umûmî manada alması ve -Allah ölümü cennetten uzak kılmasına rağmen- cenneti ölüm yurdu yapması gerekir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"(Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir.) Âhiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi!"*[1200]

[1958] Bu âyet vasıtasıyla biliriz ki; yüce Allah "*Her nefis ölümü tadacaktır.*"[1201] meâlindeki sözüyle; insanlar, cinler ve -ruhu cesedinden ayrılan- diğer mürekkep canlılardan olup cennetin dışında bulunan varlıkları kastetmiştir. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[١٩٥٥] إما أن يقول: إن في سائر الناس من لم يعص ولا اجترح سيئة. قيل له: فمن هؤلاء الذين نفي الله عنهم أن يكون الذين اجترحوا السيئات مثلهم؟ إذ كانوا غير موجودين في العالم، فلا بد من ان يجعل كلام الله عز وجل هذا فارغًا لا معنى له، وهذا كفر من قائله.

٥ [١٩٥٦] أو يقول هم الملائكة فإن قال ذلك رد قوله هذا قول الله تعالى في الآية نفسها: ﴿سَوَاءً مَّحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾ ولا نص ولا إجماع على أن الملائكة تموت ولو جاء بذلك نص لقلنا به، بل البرهان موجب ألا يموتوا لأن الجنة دار لا موت فيها، والملائكة سكان الجنان فيها خلقوا وفيها يخلدون أبدًا، وكذلك الحور العين.

١٠ [١٩٥٧] وأيضا فإن الموت إنما هو فراق النفس للجسد المركب، وقد نص رسول الله صلى الله عليه وسلم على أن الملائكة خلقوا من نور فليس فيهم شيء يفارق شيئًا فيسمى موتًا، فإن اعترض معترض بقوله: ﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾ لزمه أن حمل هذه الآية على عمومها أن الحور العين يمتن فيجعل الجنة دار موت، وقد أبعدها الله تعالى عنه قال الله تعالى: ﴿وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ
١٥ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾

[١٩٥٨] فعلمنا بهذا النص أن قوله تعالى: ﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾ إنما عنى به من كان في غير الجنة من الجن والإنس وسائر الحيوان المركب الذي يفارق روحه جسده. وبالله تعالى التوفيق.

[1959] Buna ilaveten eğer bunu kabul ederse, bu durumda onun sözü Hz. Peygamber'in (s.a.) "Yahyâ b. Zekeriyyâ hâriç, azap görmeyecek kimse yoktur." sözünü reddeder. Ya da her ne kadar kötülük işleyen kimseler yüce Allah'ın buyurduğu gibi onlara denk değil ise de, "İnsanların içinde asla kötülük işlemeyen kimseler vardır.", şeklinde söz söyler. Eğer bunu söylerse, ona göre diğer insanların içinde kötü işlerle uğraşmayan kimseler olduğu halde peygamberler (a.s.) kötü işlerle uğraşırlar. Bu durumda insanlar arasında peygamberlerden (a.s.) daha faziletli insanların olması gerekir. Bu da katıksız küfürdür.

[1960] İbn Bâkıllânî diye maruf şahıstan Musul kadısı olan arkadaşı Ebû Cafer Simnânî'nin naklettiği şeyleri görünceye kadar ne İslâm'a ne de Ehl-i Kitab'a mensup olanlardan birisinin bunları diliyle söyleyebileceğini düşünmemiştik. O, Hz. Peygamber'den (s.a.) sonra insanlar arasında- Allah Elçisinin elçi olarak gönderildiği andan ölümüne kadarki durumu bakımından- ondan daha faziletli bir kimsenin olabileceğini söylemiştir. Biz, bunu şaşkınlıkla karşıladık. Bu katıksız bir şekilde şirktir ve hiçbir gizliliği olmaksızın peygamberliği kötülemektir. Nitekim biz, sûfilerden olan bir topluluktan "Velî, nebîden daha faziletlidir." dediklerini işitmiştik. Fakat biz, -az önce ortaya koyduğumuz- bu kelâmı görünceye kadar İslâm dinini din edinen bir kimseden bunu tahkik etmemiştik. İman ettikten sonra dinden çıkmaktan Allah'a sığınırız.

[1961] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şâyet dalâlete düşmüş bu sapkın kişi "efdal" lafzının manasını ve nübüvvetin faziletinin manasını bilse idi, bu küfrü söylemeyeelbette dilivarmazdı. Bu Hz. Peygamber'i yalanlamaktır. Zira Hz. Peygamber (s.a.), "Şüphesiz ben, sizin Allah'tan en fazla korkanınızım.", "Ben sizin durumunuz gibi değilim." ve "Ben sizin gibi değilim." şeklinde buyurmuştur.[1202]

[1962] Öyleyse, insanların içinde kötülük işlememiş kimselerin var olduğu ve kötülük işlemişlerin Allah katında bunlarla eşit olmadıkları hususu nas ile ortaya çıkmıştır. Peygamberler (a.s.), İslâm ümmetinden herhangi bir kimsenin itirazı olmaksızın bu dereceye ve bütün faziletlere en fazla layık olan kimselerdir.

[١٩٥٩] ويرد أيضًا قوله إن قال بهذا قول رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما من أحد إلا وقد ألم أو كاد إلا يحيى بن زكريا. أو يقول إن في الناس من لم يجترح سيئة قط وأن من اجترح السيئات لا يساويهم كما قال عز وجل، فإن قال ذلك فإن الأنبياء عليهم السلام عنده يجترجون السيئات، وفي سائر الناس من لا يجترحها فوجب أن يكون في الناس من هو أفضل من الأنبياء عليهم السلام وهذا كفر مجرد.

[١٩٦٠] وما قدرنا أن أحدًا ممن ينتمي إلى أهل الإسلام ولا إلى أهل الكتاب ينطلق لسانه بهذا حتى رأينا المعروف بابن الباقلاني فيما ذكر عنه صاحبه أبو جعفر السمناني قاضي الموصل أنه قد يكون في الناس بعد النبي صلى الله عليه وسلم من هو أفضل من النبي صلى الله عليه وسلم من حين يبعث إلى حين يموت، فاستعظمنا ذلك، وهذا شرك مجرد، وقدح في النبوة لا خفاء به، وقد كنا نسمع عن قوم من الصوفية أنهم يقولون: إن الولي أفضل من النبي، وكنا لا نحقق هذا على أحد يدين بدين الإسلام إلى أن وجدنا هذا الكلام كما أوردنا فنعوذ بالله من الارتداد بعد الإيمان.

[١٩٦١] **قال أبو محمد**: ولو أن هذا الضال المضل يدري ما معنى لفظة أفضل، ويدري فضيلة النبوة، لما انطلق لسانه بهذا الكفر وهذا التكذيب للنبي صلى الله عليه وسلم إذ يقول: إني لأتقاكم لله وإني لست كهيئتكم وإني لست مثلكم.

[١٩٦٢] فإذ قد صح بالنص أن في الناس من لم يجترح السيئة، وأن من اجترح السيئات لا يساويهم عند الله عز وجل، فالأنبياء عليهم السلام أحق بهذه الدرجة وبكل فضيلة بلا خلاف من أحد من أهل الإسلام.

[1963] Şanı yüce Allah *"Allah, meleklerden de resûller seçer, insanlardan da."*[1203] şeklinde buyurur. Böylece Allah Teâlâ, elçilerin, yarattığı varlıklar arasından seçilmiş olduğunu haber vermiştir.

[1964] Bazı muhalifler; "Buluğ çağına ulaşan ve iman eden, yüce Allah'ı defaatle zikreden ve bunun akabinde ölen bir kimse hakkında veya müslüman olup bir mücahit olarak savaşan ve akabinde öldürülen bir kâfir hakkında ne dersiniz? diyerek bize itiraz ettiler. Buna cevabımız -Allah'ın yardım ve tevfîki ile- şöyledir: Kâfir iken sonradan müslüman olan kimseye gelince, her ne kadar iman etmesi sebebiyle affedilmiş olsa da küfrü sebebiyle göklerden ve yerden daha büyük olan kötülükler işlemiştir. Hiç şüphesiz o kötülükler işleyen kimseler cümlesinden idi.

[1965] Buluğ çağına ulaşan ve iman eden, yüce Allah'ı zikredip sonra da ölen bir kimseye gelince, bu âlemin tabiatı ve yapısı içinde mümkün olan bir durumdur. Şâyet yüce Allah *"Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp sâlih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!"*[1204] meâlinde bir söz söylememiş olsa idi…

[1966] Şüphesiz yüce Allah, kötülük işleyen bir kimsenin kötülük işlemeyen bir kimse gibi olmayacağı hususunu, kâfirden başkasının reddedemeyeceği şekilde kesin olarak ortaya koymuştur. Bizler, sahabenin (r.a.) peygamberlerden sonra insanların en faziletlileri olduğuna kesin olarak inanıyoruz. Onlardan günah işlememiş hiç kimse yoktur. Buna göre buluğ çağına erdiğinde müslüman olan ve müslüman olmasının hemen akabinde ölen bir müminin sahabeden daha faziletli olması lazım gelirdi. Halbuki bu durum, Hz. Peygamber'in (s.a.) "*Sizden birinin Uhud dağı kadar altını olsa ve bunların tamamını infak etse, onlardan herhangi birinin derecesine ya da yarı derecesine ulaşamaz."* meâlindeki sözünün hilafınadır. Durum dediğimiz gibi olduğuna göre özellikle Hz. Peygamberin (s.a.) *"Yahyâ b. Zekeriyyâ hâriç, sizden bir kimse yoktur ki günahı sebebiyle azap görmesin"* sözüyle birlikte, yüce Allah'ın sözü ve Allah Elçisinin (s.a.) sözü tasdik edilmeye daha layıktır. Böylece ifade ettiklerimiz sebebiyle biz kesin olarak kabul ederiz ki, mükellefiyet sınırına ulaşan bir kimsenin yüce Allah'ın bildirdiği günahlarla meşgul olmaması söz konusu değildir. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[١٩٦٣] يقول الله عز وجل: ﴿اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ﴾ فأخبر تعالى أن الرسل صفوته من خلقه.

[١٩٦٤] وقد اعترض علينا بعض المخالفين بأن قال فما تقول فيمن بلغ فآمن، وذكر الله مرات ومات إثر ذلك، أو في كافر أسلم وقاتل مجاهدًا فقتل؟
٥ فجوابنا وبالله تعالى التوفيق أن نقول: إما من كان كافرًا ثم أسلم فقد اجترح من السيئآت بكفره ما هو أعظم من السماوات والأرض، وإن كان قد غفر له بإيمانه، ولكن قد حصل بلا شك من جملة من قد اجترح السيئات.

[١٩٦٥] وإما من بلغ فآمن، وذكر الله تعالى ثم مات، فقد كان هذا ممكنًا في طبيعة العالم وفي بنيته لولا قول الله عز وجل: ﴿أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا
١٠ السَّيِّئَاتِ أَن نَّجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَّحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾

[١٩٦٦] فإن الله تعالى قطع قطعًا لا يرده إلا كافر بأنه لا يجعل من اجترح السيئات كمن لم يجترحها ونحن نوقن أن الصحابة رضي الله عنهم وهم أفضل الناس بعد الأنبياء عليهم السلام، ليس منهم أحد إلا وقد اجترح سيئة فكان يلزم
١٥ على هذا أن يكون من أسلم إثر بلوغه ومات أفضل من الصحابة رضي الله عنهم وهذا خلاف قول النبي صلى الله عليه وسلم. أنه لو كان لأحدنا مثل أحد ذهبًا فأنفقه لم يبلغ مد أحدهم ولا نصيفه. فإذ هذا كما قلنا فقول الله عز وجل وقول رسوله صلى الله عليه وسلم أحق بالتصديق لا سيما مع قوله عليه السلام: ما من أحد إلا ألم بذنب أو كاد إلا يحيى بن زكريا. فنحن نقطع قطعًا بما ذكرنا أنه لا
٢٠ سبيل إلى أن يبلغ أحد حد التكليف إلا ولا بد له من أن يجترح سيئات الله أعلم بها وبالله التوفيق.

[1967] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir nebînin kasıtlı olarak günah işlemesinin elbette mümkün olmadığına dair delillerden biri de şudur: Ensar'dan birisi Hz. Peygamber'e (s.a.), Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh olayında "Bana gözle işaret etmedin mi?" dediği zaman Rasûlullah'ın (s.a.) *"Bir peygambere gözlerin hain olması yaraşmaz."* sözüdür. Böylece Hz. Peygamber (a.s), bütün peygamberlerden (a.s.) gözle hainlik etmelerini -ki bu batının zâhire muhalif olması bakımından günahların en hafif olanıdır- nefyetmiştir. İster küçük ister büyük olsun ister gizli ister açık olsun buna bütün günahlar dâhildir.

[1968] Ebû Muhammed şöyle dedi: Buna ilaveten, şüphesiz bizler peygamberlere (a.s.) uymakla ve onların bütün fiillerini örnek almakla sorumluyuz. Nitekim yüce Allah *"Andolsun, Allah'ın Resûlünde sizin için; Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır."*[1205] ve *"İşte, o peygamberler, Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. (Ey Muhammed!) Sen de onların tuttuğu yola uy."*[1206] şeklinde buyurmuştur. Böylece kesin olarak ortaya çıkmıştırki; şâyet peygamberlerin herhangi birinden ister küçük isterse büyük olsun kasıtlı olarak bir günahın vâki olması caiz olsa idi, bu durumda yüce Allah bizleri günah işlemeye teşvik etmiş ve günaha davet etmiş olurdu. Bu, bunu caiz gören kimseden meydana gelen mutlak bir küfürdür. Böylece Peygamberlerin (a.s.) yöneldikleri fiillerinin tamamının hayır ve hakikat olduğu hususu kesin olarak doğrudur.

[1969] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yine Hz. Peygamber'in (s.a.) Zü'l-Huveysıra'yı -Allah'ın laneti onun ve benzerlerinin üzerine olsun- şiddetli bir şekilde reddetmesi sahîh olarak gelmiştir. Zira bu kâfir, "Ey Muhammed, adâletli ol! Şüphesiz bu yaptığın taksimat Allah'ın rızasının murat edilmediği bir taksimattır." demiş; bunun üzerine Allah Resulü (s.a.) ona şöyle demiştir: "Yazıklar olsun! Ben adil olmayınca kim adil olabilir. Allah bana güveniyor da siz güvenmiyorsunuz öyle mi?[1207]

[١٩٦٧] **قال أبو محمد**: ومن البرهان على أنه لم يكن ألبتة أن يعصي نبي قوله صلى الله عليه وسلم: ما كان لنبي أن تكون له خائنة الأعين لما قال له الأنصاري هلا أو مأت إلى في قصة عبد الله بن سعد بن أبي سرح. فنفي عليه السلام عن جميع الأنبياء عليهم السلام أن تكون لهم خائنة الأعين، وهو أخف ما يكون من الذنوب، ومن خلاف الباطن للظاهر فدخل في هذا جميع المعاصي صغيرها أو كبيرها سرها وجهرها.

[١٩٦٨] **قال أبو محمد**: وأيضًا فإننا مندوبون إلى الإقتداء بالأنبياء عليهم السلام وإلى الاتساء بهم في أفعالهم كلها قال الله تعالى: ﴿لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ﴾ وقال تعالى: ﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ﴾ فصح يقينًا أنه لو جاز أن يقع من أحد من الأنبياء عليهم السلام ذنب بعمد صغيرًا أو كبيرًا، لكان الله عز وجل قد حضنا على المعاصي وندبنا إلى الذنوب، وهذا كفر مجرد ممن أجازه فقد صح يقينًا ان جميع أفعال الأنبياء التي يقصدونها خير وحق.

[١٩٦٩] **قال أبو محمد**: وأيضًا فقد صح عن النبي صلى الله عليه وسلم عظيم إنكاره على ذي الخويصرة لعنه الله ولعن أمثاله، إذ قال الكافر اعدل يا محمد، أن هذه لقسمة ما أريد بها وجه الله تعالى. فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: ويحك من يعدل إذا أنا لم أعدل أيأمنني الله ولا تأمنوني؟

[1970] Allah Elçisi (s.a.) Ramazan'da hanımını öpen bir kimse hakkında soru soran müminlerin annesi Ümmü Seleme'ye[1208], "Ona, benim şöyle şöyle yaptığımı haber vermedin mi?" şeklindeki sözü [de böyledir.] Söz konusu kişinin"Sen bizim gibi değilsin. Allah senin önceki ve sonraki günahlarını affetmiştir." demesinden dolayı Hz. Peygamber (s.a.) ona öfkelenmiş ve küçük de olsa kendisine kasıtlı olarak bir günah nispet etmesi sebebiyle onu reddetmiştir. Allah Elçisi (s.a.) ona, "Allah'a yemin olsun ki şüphesiz ben sizin içinizde Allah'ı en iyi bilenim ve Allah'tan en fazla korkanınızım." demiş ya da bu manada bir söz söylemiştir.[1209]

[1971] Şâyet birisi, "Sizler, peygamberleri örnek almanın gerekliliği delili sebebiyle onların unutarak hata etmelerini nefyetmiş değil miydiniz?" derse, Allah'ın tevfîk ve yardımıyla ona şöyle deriz: Sabit olanı inkâr etmek, sabit olmayanı mümkün görmek gibidir. Bunlar aynı olup aralarında bir fark yoktur. Peygamberlerin unutarak hata işlemeleri kesin olarak sabit olmuştur. Buna ilaveten yüce Allah'ın peygamberleri (a.s.) örnek almakla bizi sorumlu tutması onlardan unutarak bir kusurun vâki olmasına mani değildir. Çünkü unutarak hata etmeyi örnek almak, ancak bizden unutarak bir günah işlemek suretiyle mümkün olur. Unutkanlığı örnek almamız ya da unutkanlıkla sorumlu tutulmamız muhal olan şeylerdendir. Çünkü biz unutkanlığa niyet etmiş olsak o zaman bu yaptığımız unutkanlık olmayacaktır. Yine unutkanlığın yasaklanması da mümkün değildir. Çünkü unutkanlığın son bulması bizim bünyemiz ya da gücümüz dâhilinde değildir. Nitekim yüce Allah *"Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar."*[1210] diye buyurmuştur.

[1972] Biz de şöyle deriz: Şüphesiz biz, unuttuğumuz zaman Allah Resulünün (s.a.) unuttuğu zaman yaptığı gibi yapmakla sorumluyuz. Buna ilaveten, yüce Allah peygamberleri (a.s.) unutkanlık üzere bırakmaz, bilakis onları o vakit uyarır. Eğer bunu yapmazsa, din konusunda muradını bize açıklamamış olur. Bu da yüce Allah'ı yalanlamaktır. Zira Allah Teâlâ, *"Her şey için bir açıklama"*[1211],*"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim."*[1212] ve *"Allah, size neleri haram kıldığını tek tek açıklamıştır."*[1213] buyurmuştur.

[١٩٧٠] وقوله عليه السلام لأم سلمة أم المؤمنين إذ سألته عن الذي قبل امرأته في رمضان إلا أخبرتها أني فعلت ذلك؟ وغضب عليه السلام إذ قال له: لست مثلنا قد غفر الله لك ما تقدم من ذنبك وما تأخر. فأنكر عليه السلام إذ جعل له ذنبًا بعمد وإن صغر. وقال عليه السلام: إني والله لأعلمكم بالله واتقاكم الله أو كلامًا هذا معناه.

[١٩٧١] فإن قال قائل فهلا نفيتم عنهم عليهم السلام السهو بدليل الندب إلى الايتساء بهم عليهم السلام قلنا: وبالله تعالى التوفيق. إنكار ما ثبت كإجازة ما لم يثبت، سواء ولا فرق، والسهو منهم قد ثبت بيقين وأيضًا فإن ندب الله تعالى لنا إلى الايتساء بهم عليهم السلام لا يمنع من وقوع السهو منهم، لأن الايتساء بالسهو لا يمكن إلا بسهو منا، ومن المحال أن نندب إلى السهو، أو نكلف السهو لأننا لو قصدنا إليه لم يكن حينئذ سهوًا، ولا يجوز أيضًا أن ننهي عن السهو لأن الانتهاء عن السهو ليس في بنيتنا، ولا في وسعنا وقد قال تعالى: ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾

[١٩٧٢] ونقول أيضًا إننا مأمورون إذا سهونا أن نفعل كما فعل رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ سها. وأيضًا فإن الله تعالى لا يقر الأنبياء عليهم السلام على السهو بل ينبههم في الوقت، ولم يفعل ذلك تعالى لكان لم يبين لنا مراده منا في الدين. وهذا تكذيب لله عز وجل إذ يقول تعالى تبيانا لكل شيء وإذ يقول: ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ﴾ وقوله تعالى: ﴿وَقَدْ فَصَّلَ لَكُم مَّا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ﴾

[1973] Ebû Muhammed şöyle dedi: Böylece peygamberlere ister küçük isterse büyük olsun herhangi bir günah nispet eden bir kimsenin görüşü geçersiz olmuştur. Onların akılları bulandıracak şüpheleri kalmadığına ve şüphelerinin bâtıl olduğuna dair aklî deliller ortaya konulduğuna göre onlar Zü'l-Huveysıra'ya katılmış oldular.

[1974] Ebû Muhammed şöyle dedi: Peygamberleri ve fiillerini örnek almak bize mendub iken şâyet peygamberlerin (a.s.) herhangi bir günahı kasten işlemesi caiz olsaydı, muhakkak ki günahlar bize mubah olurdu ve dinimizin tamamının dalâlet ve küfür; Rasûlullah'ın yaptıklarının tamamının da günahlar olup olmadığını bilmez olurduk. Peygamberlerin kasıtlı olarak küçük günahlar işleyebileceğini mümkün görenlerden birisine bir gün: "Yabancı (ecnebi) bir kadını öpmek ve çimdiklemek küçük günahlardan değil midir?" diye sordum. Bunun üzerine o, evet diye cevap verdi. Ben, "Siz, kişinin, Hz. Peygamberin başkasının hanımını kasıtlı olarak öptüğünü düşünmesini mümkün görüyorsunuz? dedim. Bunun üzerine o, "Böyle bir şeyden Allah'a sığınırız." dedi ve o an hakka rücû etti. Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'adır.

[1975] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah, "*Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik. Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru yola iletsin ve Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin.*"[1214] şeklinde buyurmuştur.

[1976] Ebû Muhammed şöyle dedi: İster büyük isterse küçük günahlar şeklinde olsun kendisine isyan eden bir kula Allah'ın nimetinin tamamlanması imkânsız olan şeylerdendir. Şâyet bu olsa idi, elbette yüce Allah'ın ona yönelik nimeti tam olmaz, bilakis eksik olurdu. Çünkü o, günah işlediği noktada yardımsız bırakılmış ve hızlâna düşmüştür. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *(Ey Muhammed!) Ey insanlar! Allah'a ve Peygamberine inanasınız, ona yardım edesiniz, ona saygı gösteresiniz ve sabah akşam Allah'ı tespih edesiniz diye şüphesiz biz seni bir şâhit, bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik.*"[1215] "*De ki: "Allah'la, O'nun âyetleriyle ve peygamberiyle mi eğleniyordunuz?" Boşuna özür dilemeyin! Çünkü siz, (sözde) iman ettikten sonra küfrünüzü açığa vurdunuz.*"[1216]

[١٩٧٣] **قال أبو محمد**: فسقط قول من نسب إلى الأنبياء عليهم السلام شيئًا من الذنوب بالعمد، صغيرها وكبيرها، إذا لم يبق لهم شبهة يموهون بها أصلًا، وإذ قد قامت البراهين على بطلانها ولحقوا بذي الخويصرة.

[١٩٧٤] **قال أبو محمد**: ولو جاز من الأنبياء عليهم السلام شيء من المعاصي وقد ندبنا إلى الايتساء بهم، وبأفعالهم، لكنا قد أبيحت لنا المعاصي وكنا لا ندري لعل جميع ديننا ضلال وكفر، ولعل كل ما عمله عليه السلام معاص، ولقد قلت يومًا لبعضهم ممن كان يجيز عليهم الصغائر بالعمد: أليس من الصغائر تقبيل المرأة الأجنبية وقرصها؟ فقال: نعم. قلت له: تجوز أنه يظن بالنبي صلى الله عليه وسلم أنه يقبل امرأة غيره متعمدًا؟ فقال: معاذ الله من هذا ورجع إلى الحق من حينه والحمد لله رب العالمين.

[١٩٧٥] **قال أبو محمد**: قال الله تعالى: ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ۞ لِّيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا﴾

[١٩٧٦] **قال أبو محمد**: ومن الباطل المحال أن تتم الله نعمته على عبد ويعصى الله بما كبر وما صغر، إذ لو كان ذلك لما كانت نعمة الله تعالى عليه تامة، بل ناقصة إذ خذله فيما عصى فيه. وقال تعالى: ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ۞ لِّتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ﴾ وقال الله تعالى: ﴿قُلْ أَبِاللَّهِ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ ۞ لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ﴾

[1977] Ebû Muhammed şöyle dedi: Söz konusu kişi, Allah Elçisine (s.a.) saygı göstermemiştir. Allah'ın elçilerinin hırsızlar, zinâkârlar, lûtîler ve asiler olmalarını mümkün gören bir kimse onlarla alay etme hususunda zirveye ulaşmıştır. Allah'a yemin olsun ki bundan daha büyük bir küfür,- bu görüş sahiplerinin Yüce Allah, elçisi ve diniyle alay etmeleri şeklindeki küfürlerinden daha büyük bir alay bilmiyoruz. (Nitekim bu iddia sahibi şöyle demiştir:) "Keşke tebliğ konusunda peygamberlerin yalan söylemesinden onları emin kılan şeyin ne olduğunu bilseydim. Çünkü belki de peygamberler yüce Allah'tan bizlere yalan yanlış şeyler getirmiş olabilirler, bunu bilemeyiz!"

[1978] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunun üzerine onlara şöyle deriz: Belki Hz. Peygamber'in (s.a.) örnek aldığımız fiilleri dinin değiştirilmiş halidir ve yüce Allah'a itaatsizlik olan günahlardır. Bunların arasında bir fark yoktur.

[1979] Ebû Muhammed şöyle dedi: İslâm'ı bozma ve ona tuzak kurmada yeryüzü ahalisi içinde Rafiziler[1217] ve bu görüş sahiplerinden daha fazla gayret eden bir kimse bilmiyoruz. Bu iki lanetlenmiş topluluk dinin değiştirilmesi ve tahrif edilmesini mümkün gördüler. Bu grup, peygamberlere günah işlemeyi atfetmeye ilaveten yüce Allah'a dini konusunda zannı galipleriyle ibadet ettiklerini; -farklı düşünen (muhtelif) ve çelişkili olan (mütenakız) bir kimse olsa bile- bizden birinin kendi zannına göre davranmasının dışında yüce Allah'ın bir hükmünün olmadığını açıklamıştır. Biz, onların iyi niyetli müslümanların düşüncelerini ifsat etmeye çalıştıkları hususunda şüphe etmeyiz. İnayetin kesilmesinden Allah'a sığınırız.

[1980] Ebû Muhammed şöyle dedi: Eğer birisi, "Sizler, unutarak yaptıkları veya hayır yapmayı hedefledikleri halde Allah'ın muradına uygun düşmeyen fiilleri sebebiyle peygamberlerin (a.s.) sorumlu tutulduklarını söylüyorsunuz. Şu halde Hz. Peygamber (s.a.) namazda unutarak hata etmesinden dolayı sorumlu tutulacak mıdır? şeklinde sorarsa, -Allah'ın tevfîk ve inayeti ile- ona şöyle cevap veririz: Yüce Allah, onun gelmiş geçmiş/önceki ve sonraki bütün günahlarını bağışlamıştır.

[١٩٧٧] **قال أبو محمد**: وما أقر برسول الله صلى الله عليه وسلم ولقد بلغ الغاية القصوى في الاستهزاء برسل الله صلى الله عليهم وسلم من جوز أن يكونوا سراقًا زناة، ولاطة، وبغائين، ووالله ما نعلم كفرًا أعظم من هذا ولا استهزاء بالله تعالى وبرسله وبالدين أعظم من كفر أهل هذه المقالة. وليت شعري ما الذي ٥ أمنهم من كذبهم في التبليغ لأنا لا ندري لعلهم بلغوا إلينا الكذب عن الله تعالى.

[١٩٧٨] **قال أبو محمد**: فنقول لهم: ولعل أفعاله التي نأتسي بها تبديل للدين ومعاص لله عز وجل ولا فرق.

[١٩٧٩] **قال أبو محمد**: وما نعلم أهل قرية أشد سعيًا في إفساد الإسلام وكيده من الرافضة وأهل هذه المقالة، فإن كلتا الطائفتين الملعونتين أجازتا تبديل ١٠ الدين وتحريفه، وصرحت هذه الفئة مع ما أطلقت على الأنبياء من المعاصي بأن الله تعالى إنما تعبدنا في دينه بغالب ظنوننا، وأنه لا حكم لله إلا ما غلب عليه ظن المرء منا، وإن كان مختلفًا متناقضًا، وما نمتري في أنهم ساعون في إفساد أغمار المسلمين المحسنين بهم الظن نعوذ بالله من الضلال.

[١٩٨٠] **قال أبو محمد**: فإن قال قائل إنكم تقولون إن الأنبياء عليهم ١٥ السلام مؤاخذون بما أتوا على سبيل السهو، والقصد، إلى الخير، إذا لم يوافق مراد الله تعالى فهلا أوخذ رسول الله صلى الله عليه وسلم بسهوه في الصلاة؟ قلنا له وبالله تعالى التوفيق قد غفر الله له ما تقدم من ذنبه وما تأخر.

İşte bu, Hz. Peygamber'i (s.a.) bütün peygamberlere üstün kılan faziletidir. Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.) kıyamet günü yapacağı şefaat hakkındaki hadisinde bunu açıklamıştır. Bu hadise göre insanlar, şefaat etsin diye bir nebîden diğerine koşuşturuyorlardı. Onlardan her biri bir hata, kusur (hatîe) zikrediyor ya da susuyordu. İnsanlar, Hz. Peygamberin (s.a.) ismini zikrettiklerinde, onlardan biri "O, yüce Allah'ın önceki ve sonraki bütün günahlarını bağışladığı bir kuldur." demiştir. Böylece yüce Allah'ın Hz. Peygamberi bağışlaması sebebiyle onun sorumlu tutulması hükümsüz kalmıştır. Tevfîk Allah'ın inayeti iledir.

[Nübüvvet Öncesi Peygamberlerin Masumiyeti Meselesi]

[1981] Ebû Muhammed şöyle dedi: Eğer birisi, "Peygamberlerden (a.s.) birinin peygamberlikle görevlendirilmeden önce bir günah işlemesi mümkün müdür?" derse, -tevfîk Allah'ın yardımıyladır- şöyle cevap veririz: Her peygamber, nebîlikle görevlendirilmeden önce, üçüncü bir ihtimal olmaksızın şu iki durumun birinden uzak kalamaz. **[I]** Bu peygamber ya kendisinden önce gelen bir nebînin şeriatıyla kulluk ediyordur. Îsâ (a.s.) ve İsrail oğullarının peygamberleri olduğu gibi ki onlar Mûsâ'nın (a.s.) şeriatı ile kulluk ediyorlardı. **[II]** Ya da Hz. Muhammed'in (s.a.), İbrâhim ve İsmail'in (a.s) şeriatını unutmuş bir kavme elçi olarak gönderilmesinde olduğu gibi şeriatları unutulmuş, silinmiş ve kaybolmuş bir kavmin içinde yetişmiştir. Nitekim. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da yola iletmedi mi?*[1218] ve *"Kur'ân, ataları uyarılmamış, bu yüzden de gaflet içinde olan bir kavmi uyarman için gönderilmiştir."*[1219] Dolayısıyla Eğer Hz. Peygamber, herhangi bir şeriatla kulluk ediyor idiyse, rabbine karşı günah işleyen bir nebî olmasını daha önce hükümsüz kılmıştık. Eğer o, şeriatları yok olmuş bir toplumun içinde yetişmiş ise, o zaman o zaten kulluk edici değildi ve Allah Teâlâ'nın henüz bir emrinin gelmediği şeylerle de sorumlu değildi. Dolayısıyla işlediği ya da terk ettiği herhangi bir şeyden dolayı Allah'a karşı günah işlemiş de değildir. Ancak biz biliyoruz ki yüce Allah nebîlerini temiz kılmış ve onları insanların ayıplayacakları şeylerden korumuştur. Çünkü ayıp/kusur, eziyettir ve Yüce Allah elçisine eziyet edilmesini haram kılmıştır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Şüphesiz Allah ve Resûlünü incitenlere, Allah dünya ve âhirette lânet etmiş ve onlara aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır."*[1220]

وهذه فضيلة مما فضل به على جميع النبيين عليهم السلام، وهكذا نص عليه السلام في حديث الشفاعة يوم القيامة ومصير الناس من نبي إلى نبي، فكل ذكر خطيئة أو سكت، فلما ذكروا النبي صلى الله عليه وسلم قال قائلهم: عبد غفر الله له ما تقدم من ذنبه وما تأخر فبطل أن يؤاخذ بما غفره الله، وبالله تعالى التوفيق. ٥

[١٩٨١] **قال أبو محمد**: فإن قال قائل: أيجوز أن يكون نبي من الأنبياء عليهم السلام يأتي معصية قبل أن يتنبأ؟ قلنا وبالله تعالى التوفيق أن كل نبي فإنه قبل أن ينبأ لا يخلو من أحد وجهين لا ثالث لهما: إما أن يكون متعبدًا بشريعة نبي أتى قبله كما كان عيسى عليه السلام وأنبياء بني إسرائيل الذين كانوا متعبدين بشريعة موسى عليه الصلاة والسلام. وإما أن يكون قد نشأ في ١٠ قوم قد درست شريعتهم، ودثرت ونسيت كما في بعثة محمد صلى الله عليه وسلم في قوم قد نسوا شريعة إسماعيل، وإبراهيم، عليهما السلام. قال تعالى: ﴿وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ﴾ وقال تعالى: ﴿لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أُنذِرَ آبَاؤُهُمْ﴾ فإن كان النبي متعبدًا بشريعة ما، فقد أبطلنا آنفًا أن يكون نبي يعصى ربه أصلًا. وإن كان نشأ في قوم دثرت شريعتهم فهو غير متعبد، ولا مأمور بما لم يأته أمر الله ١٥ تعالى به بعد فليس عاصيًا لله تعالى في شئ يفعله، أو يتركه، إلا أننا ندري أن الله عز وجل قد طهر أنبياء وصانهم من كل ما يعابون به، لأن العيب أذى، وقد حرم الله عز وجل أن يؤذى رسوله. قال تعالى: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُّهِينًا﴾

[1982] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kesin olarak biliriz ki; yüce Allah, nebîlerini isyankar olmaktan, bir fahişeden doğmaktan ya da fahişelerden olmaktan korumuştur. Bilakis Allah onları toplumlarının durumuna göre elçi olarak göndermiştir. Bunda hiçbir şüphe olmadığına göre, yüce Allah'ın peygamberlerini, nübüvvetten sonra kendilerine zarar verebilecek her bir şeyden nübüvvetten önce de koruduğunu kesin olarak biliriz. Ve hırsızlık, düşmanlık, sertlik ve merhametsizlik, zina, livata, haksızlık, insanlara yakınları, malları ve canları konusunda eziyet etmek ve kişinin ayıplandığı, şikayet ettiği ve anıldığında eziyet çektiği her bir şey de buna dâhildir.

[1983] Bu konuda Hz. Peygamber'den (s.a.), Ahmed b. Muhammed et-Telemnekî > İbn Ferec > İbrâhim b. Muhammed Firâs > Ahmed b. Muhammed b. Sâlim en-Nîsâbûrî > İshâk b. Râhûye > Vehb b. Cerîr b. Hâzim > babası (Hâzim) > Muhammed b. İshak > Muhammed b. Abdullah b. Kays ibn Mahreme > Hasan b. Muhammed b. Ali b. Ebû Tâlib > babası İbnü'l-Hanefiyye senediyle bize ulaşmıştır ki Ali b. Ebû Tâlib şöyle demiştir: Allah Resulünün (s.a.) şöyle dediğini işittim: Câhiliye insanlarının yöneldikleri şeylerden herhangi bir kötülüğü bütün gençliğimde sadece iki defa yapmaya niyet etmiştim. Her ikisinden de Allah beni korudu. Bir seferinde Mekke'nin yukarı taraflarında benimle beraber koyun otlatan bir arkadaşıma;"Benim koyunlarıma da göz kulak ol, Mekkeli diğer gençlerin eğlendiği gibi ben de bu geceyi eğlenerek geçireyim." dedim. O da bana tamam dedi. Oradan ayrılıp Mekke'ye en yakın eve geldiğimde def ve çalgı sesleri duydum. Bunun ne olduğunu sordum. Onlar da bana, "Mekkeli bir adam, filanca kadınla evleniyor." dediler. Bu müzik ve ses hoşuma gitmişti, derken gözlerime uyku bastırdı. Ancak güneş doğduğunda uyandım. Sonrasında da arkadaşımın yanına döndüm. O da bana ne yaptığımı sordu. Ben de durumu ona anlattım. Daha sonra bir başka gece arkadaşımabenzer şeyler söyledim. O da bana tamam dedi. Onun yanından ayrıldım veyine benzer sesler duydum. Bana yine benzer şeyler söylendi. İşittiklerim hoşuma gitti, derken yine uyuya kaldım. Ancak güneş doğduğunda uyandım. Sonrasında arkadaşımın yanına döndüm. O, ne yaptığımı bana sordu. Ben de hiçbir şey yapmadığımı söyledim. Allah'a yemin olsun ki, yüce Allah beni peygamberlikle şereflendirinceye kadar, bundan sonra Câhiliye Araplarının yaptığı şeylerden herhangi bir çirkinliği yapmaya niyet etmedim.[1221]

[١٩٨٢] **قال أبو محمد**: فبيقين ندري أن الله تعالى صان أنبياءه عن أن يكونوا لبغية أو من أولاد بغى، أو من بغايا، بل بعثهم الله تعالى في حسب قومهم، فإذا لا شك في هذا فبيقين ندري أن الله تعالى عصمهم قبل النبوة من كل ما يؤذون به بعد النبوة، فدخل في ذلك السرقة، والعدوان، والقسوة، والزنا، واللياطة، والبغي، وأذى الناس في حريمهم وأموالهم وأنفسهم، وكل ما يعاب به المرء ويتشكى منه ويؤذى بذكره.

[١٩٨٣] وقد صح عن النبي صلى الله عليه وسلم في هذا ما حدثناه أحمد بن محمد الطلمنكي، أنا ابن فرج، أنا إبراهيم بن أحمد فراس، أنبأنا أحمد بن محمد بن سالم النيسابوري، أنا إسحاق بن راهويه، انا وهب بن جرير بن حازم انا أبي أنبأنا محمدبن إسحاق، حدثني محمد بن عبد الله بن قيس بن مخرمة عن الحسن بن محمد بن علي بن أبي طالب، عن أبيه هو ابن الحنفية عن أبيه هو علي ابن أُبى طالب، قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: ما هممت بقبيح مما كان أهل الجاهلية يهمون به إلا مرتين من الدهر كلتاهما يعصمني الله منها. قلت لفتى كان معي من قريش بأعلى مكة في أغنام لها ترعى أبصر لي غنمي حتى أسمر هذه الليلة بمكة كما يسمر الفتيان، قال: نعم، فلما خرجت فجئت أدني دار من دور مكة، سمعت غناء وصوت دفوف وزمير، فقلت ما هذا؟ قالوا: فلان تزوج فلانة لرجل من قريش فلهوت بذلك الغناء وبذلك الصوت حتى غلبتني عيني فما أيقظني ألامس الشمس فرجعت إلى صاحبى فقال لي ما فعلت، فأخبرته. ثم قلت له ليلة أخرى مثل ذلك ففعل فخرجت فسمعت مثل ذلك فقيل لي مثل ما قيل لي فلهوت بما سمعت حتى غلبتني عيني فما أيقظني إلا مس الشمس فرجعت إلى صاحبي فقال لي ما فعلت قلت ما فعلت شيئا فوالله ما هممت بعدها بسوء مما يعمل أهل الجاهلية حتى أكرمني الله بنبوته.

[1984] Ebû Muhammed şöyle dedi: Böylece Hz. Peygamberin (s.a.) nübüvvetten önce ve sonra, küçük ya da büyük bir günah işlemediği anlaşılmaktadır. O, iki sefer gece eğlencesi(ne katılma isteği)hâriç, ne peygamberlikten önce ne de sonra, ne büyük ne de küçük olsun asla bir günah işlemeye niyet etmemiştir. Bunlardan bir kısmı henüz yasaklanmış şeyler de değillerdi. Söz konusu dönemde, gece eğlencesine niyetlenmek zinaya niyetlenmekdemek değildir,sadece güzel bir görüntünden zevk alma şeklinde insan tabiatını cezbeden bir şeye niyetlenmektir. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır. Peygamberler (a.s.) hakkındaki söz tamam oldu.

Melekler (a.s.)

[1985] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hârût ve Mârût'un durumundan önce bu konuyu açıklamıştık; burada açıklamamızı biraz daha detaylandıracağız. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[1986] Bir topluluk, meşgul olmayı gerekli kılacak bir haberin gelmediği hususları yüce Allah'a nispet etmişlerdir. Yüce Allah'ın Hârût ve Mârût diye anılan iki meleği yeryüzüne indirdiği; bunların Allah'a karşı isyan ettikleri, şarap içtikleri, yalan ile hüküm verdikleri, haram kılınan bir nefsi öldürdükleri, zina yaptıkları, akabinde zina ettikleri kadına "İsm-i Azam"ı öğrettikleri ve böylece bu kadının ismi azam vesilesi ile semaya yükseldiği ve orada "Zühre" denilen bir yıldıza dönüştüğü; o ikisine Babil'de bir mağarada azap edildiği ve onların insanlara sihri öğrettikleri... şeklindeki iddialar ancak uydurulmuş yalanlardır.

[1987] Onların bu konudaki delilleri, Umeyr b. Saîd tarikiyle rivayet ettiğimiz bir haberdir. Söz konusu kişi, bir yerde kendisine en-Nahagî denilen başka bir yerde de el-Hanefi denilen meçhul bir kimsedir. Biz, bu yalan haberin dışında ondan nakledilen bir rivayet de bilmiyoruz. Bu haber de Allah Elçisinden (s.a.) gelmiş değildir. Fakat bu şahıs, söz konusu haberi Ali b. Ebû Tâlib'e (r.a.) dayandırmıştır. Diğer bir yalan da, şaraba had cezasının uygulanmasının Allah Elçisinin (s.a.) sünneti olmadığı konusundadır. (Ona göre) bu had cezası, (sahabenin) uydurduğu bir şeydir. Sahabeyi (r.a.) böyle bir iftiradan tenzih ederiz.

[١٩٨٤] **قال أبو محمد**: فصح أنه عليه السلام لم يعص قط بكبيرة ولا بصغيرة لا قبل النبوة، ولا بعدها، ولا هم قط بمعصية صغرت أو كبرت لا قبل النبوة، ولا بعدها إلا مرتين بالسمر. حيث ربما كان بعض ما لم يكن نهى عنه بعد، وألهم حينئذ بالسمر ليس هما بزنا، ولكنه بما يحذو إليه طبع البرية من استحسان منظر حسن فقط، وبالله تعالى التوفيق. تم الكلام في الأنبياء عليهم السلام.

الكلام في الملائكة عليهم السلام.

[١٩٨٥] **قال أبو محمد**: قد ذكرنا قبل أمر هاروت وماروت ونزيدها هنا بيانًا في ذلك، وبالله تعالى التوفيق.

[١٩٨٦] أن قومًا نسبوا إلى الله تعالى ما لم يأت به قط أثر يجب أن يشتغل به، وإنما هو كذب مفترى من أنه تعالى أنزل إلى الأرض ملكين وهما هاروت وماروت، وأنهما عصيا الله تعالى وشربا الخمر، وحكما بالزور وقتلا النفس المحرمة، وزنيا وعلما زانية اسم الله الأعظم فطارت به إلى السماء فمسخت كوكبًا وهي الزهرة، وأنهما عذبا في غار ببابل، وأنهما يعلمان الناس السحر...

[١٩٨٧] وحجتهم على ما في هذا الباب خبر رويناه من طريق عمير بن سعيد وهو مجهول مرة يقال له النخعى، ومرة يقال له الحنفي، ما نعلم له رواية إلا هذه الكذبة، وليس أيضًا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم ولكنه أوقفها عن علي بن أبي طالب رضي الله عنه. وكذبة أخرى في أن حد الخمر ليس سنة رسول الله صلى الله عليه وسلم وإنما هو شيء فعلوه، وحاشا لهم رضي الله عنهم من هذا.

[1988] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bütün bunların bâtıl olduğuna dair delillerden biri, önünden ve ardından bâtılın gelmediği, hikmet ve övgü sahibi olandan indirilmiş olan yüce Allah'ın şu sözüdür: *"Biz, melekleri ancak hak ve hikmete uygun olarak indiririz. O zaman da onlara mühlet verilmez."*[1222] Böylece yüce Allah, meleklerin hak ve hikmete uygun olarak indirildiğini kesin olarak bildirmiştir. Ne şarap içmek, ne zina etmek, ne haram kılınan bir nefsi öldürmek, ne yüce Allah'ın isimlerini bu isimlerle göğe yükselecek fahişelere öğretmek, ne de sihir hak ve hikmete uygundur. Bilakis bunların tamamı bâtıldır. Biz şahitlik ederiz kimelekler, bu çirkin ve bâtılolan şeylerden herhangi birisiyle asla indirilmemiştir. Melekler bunlar sebebiyle indirilmediğine göre, bunları yapmaları da hükümsüz olmuştur. Çünkü melekler yeryüzünde bunları yapsalardı, bu durumda bunlar sebebiyle indirilirlerdi, bu da bâtıldır. Eğer melekler üzerimize indirilse idi, bize elbette mühlet verilmeyeceğine yüce Allah şahitlik etmiştir. Şu halde sadece vahiy getirmek üzere peygambere indirilen meleğin dışında, açıkça bir meleğin indirilmeyeceği anlaşılmaktadır. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1989] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın *"Eğer onu (Peygamberi) bir melek kılsaydık yine onu bir adam (suretinde) yapardık."*[1223] meâlindeki sözü de böyledir. Böylece yüce Allah, meleklerin insanlara görünmesinin imkânını ortadan kaldırmıştır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"... Eğer (öyle) bir melek indirseydik artık iş bitirilmiş olurdu, sonra da kendilerine göz açtırılmazdı. (Hemen helâk edilirlerdi.)"*[1224] Böylece yüce Allah, "Muhakkak ki melekler Allah'tan bir hakikatle peygamberlerden başkasına da açık bir şekilde indirilmiştir."diyen herkesi yalanlamıştır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Bize kavuşacaklarını ummayanlar, "Bize melekler indirilseydi yahut Rabbimizi görseydik ya!" dediler. Andolsun, onlar kendi benliklerinde büyüklük tasladılar ve büyük bir taşkınlık gösterdiler. Fakat melekleri görecekleri gün, işte o gün suçlulara hiçbir müjde yoktur."*[1225]

[١٩٨٨] **قال أبو محمد**: ومن البرهان على بطلان هذا كله قول الله تعالى الذي ﴿لَّا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِن بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنزِيلٌ مِّنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ﴾ ﴿مَا نُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا إِذًا مُّنظَرِينَ﴾ فقطع الله عز وجل أن الملائكة لا تنزل إلا بالحق، وليس شرب الخمر ولا الزنا ولا قتل النفس المحرمة، ولا تعليم العواهر أسماءه عز وجل، التي يرتفع بها إلى السماء، ولا السحر من الحق، بل كل ذلك من الباطل، ونحن نشهد أن الملائكة ما نزلت قط بشيء من هذه الفواحش والباطل. وإذا لم تنزل به فقد بطل أن تفعله، لأنها لو فعلته في الأرض لنزلت به، وهذا باطل وشهد عز وجل أنه لو أنزل علينا الملائكة لما نظرنا، فصح أنه لم ينزل قط ملك ظاهر إلا للنبي بالوحي فقط، وبالله تعالى التوفيق.

[١٩٨٩] **قال أبو محمد**: وكذلك قوله تعالى: ﴿وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَّجَعَلْنَاهُ رَجُلًا﴾ فأبطل عز وجل أنه يمكن ظهور ملك إلى الناس وقال تعالى: ﴿وَلَوْ أَنزَلْنَا مَلَكًا لَّقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنظَرُونَ﴾ فكذب الله عز وجل كل من قال: إن ملكًا نزل قط من السماء ظاهرًا إلا إلى الأنبياء بالحق، من عند الله عز وجل فقط وقال عز وجل: ﴿وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَىٰ رَبَّنَا لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا ۞ يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَىٰ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُجْرِمِينَ﴾ الآية.

[1990] Böylece yüce Allah, bu meseledeki problemi bu açıklama ile ortadan kaldırmıştır ve bu dünyada meleklerin nüzulünü kendi rüyetine denk tutmuştur. Böylece meleklerin peygamberlerden başkalarına dünyada iken nüzul etmelerinin caiz olmadığı ve kesinlikleimkânsız olduğu hususu zorunlu olarak ortaya çıkmıştır. Bunu iddia eden bir kimse imkânsız bir şey söylemiştir. Bu âyetle birlikte iki meleğin insanlara indiğini ve onlara sihir öğrettiklerini iddia eden bir kimsenin yalan söylediği ortaya çıkmıştır. Yüce Allah, bunu, meleklerin insanlara nüzul ettiğini iddia eden kimseden zuhur eden bir aşırılık olarak belirtmiş ve bu fiili büyüklük taslamak ve taşkınlık göstermek olarak isimlendirmiştir. Yüce Allah bize, kıyamet gününe kadar melekleri asla göremeyeceğimizi, işte o gün de suçlulara hiçbir müjdenin olmayacağını haber vermiştir.

[1991] Bütün bunlarda şüphe olmadığına göre, -daha önce ortaya koyduğumuz gibi- üçüncüsü söz konusu olmaksızın şu iki ihtimalin birinden uzak kalamayacağımız hususunu zorunlu olarak biliriz. (1) Ya Hârût ile Mârût iki melek değillerdi. Yüce Allah'ın [1226]"وما أنزل على الملكين" ifadesindeki "mâ", iki meleğe herhangi bir şeyin indirilmesininehyetmiştir. O zaman Hârût ve Mârût "الشياطين" kelimesinden bedel olur. Bu durumda sanki Allah Teâlâ şöyle demiş gibiolur: "Fakat şeytanlardan olan Hârût ve Mârût kâfir oldular. Bu durumda Hârût ve Mârût, insanlara sihri öğreten cin topluluklarından iki topluluk olur."

[1992] Bize bu görüş Hâlid b. Ebû İmran ve diğerlerinden rivayet edildi. Hasan el-Basrî'nin de bu âyeti "ale'l-melikeyn" şeklinde lamın kesrası ile okuduğu rivayet edilmiştir. O, Hârût ve Mârût'un Babil halkından iki güçlü kimse olduğunu söylüyordu. Bu görüşe göre o ikisinin iki melek olmadıkları hususunda hiçbir şüphe yoktur.

[1993] Câhillerden biri bu konuda bana itiraz edip şöyle dedi: Şeytanlara arkadaşlık eden kimseler, sihri öğrenenlere "inkâr etmeyin" şeklinde tebliğde bulunurlar mı? Ona şöyle cevap verdim: Bu itiraz üç açıdan geçersiz kılınır.

[١٩٩٠] فرفع الله تعالى الأشكال بهذا النص في هذه المسألة، وقرن عز وجل نزول الملائكة في الدنيا برؤيته عز وجل فيهما، فصح ضرورة أن نزولهم في الدنيا إلى غير الأنبياء ممتنع ألبتة لا يجوز. وأن من قال ذلك فقد قال حجرًا محجورًا، أي ممتنعًا وظهر بها كذب من ادعى أن ملكين نزلا إلى الناس فعلماهم السحر، وقد استعظم الله عز وجل ذلك من رغبة من رغب نزول الملائكة إلى الناس، وسمى هذا الفعل استكبارًا وعتوا، وأخبر عز وجل أننا لا نرى الملائكة أبدًا إلى يوم القيامة فقط، وأنه لا بشرى يومئذ للمجرمين.

[١٩٩١] فإذ لا شك في هذا كله فقد علمنا ضرورة أنه لا يخلو من أحد وجهين لا ثالث لهما كما قدمنا قبل. إما أن هاروت وماروت لم يكونا ملكين وأن ما في قوله: وما أنزل على الملكين نفي لأن ينزل على الملكين ويكون هاروت وماروت حيئذ بدلًا من الشياطين كأنه قال ولكن الشياطين هاروت وماروت كفروا، و يكون هاروت وماروت قبيلتان من قبائل الجن كانتا يعلمان الناس السحر.

[١٩٩٢] وقد روينا هذا القول عن خالد ابن أبي عمران وغيره، وروي عن الحسن البصري أنه كان يقرأ على الملكين بكسر اللام. وكان يقول: إن هاروت وماروت علجان من أهل بابل. إلا أن الذي لا شك فيه على هذا القول أنهما لم يكونا ملكين.

[١٩٩٣] وقد اعترض هاهنا بعض الجهال فقال لي: أبلغ من رفق الشياطين أن يقول للذي يتعلم السحر لا تكفر فقلت له: هذا الاعتراض يبطل من ثلاث جهات.

[1994] Bunlardan ***ilki***; sana şöyle dememizdir: İster alay etmek için olsun isterse Allah dilediği için olsun şeytanın bunu demesine mani nedir? Dolayısıyla senin buna mani bir delil getirmenin imkânı yoktur.

[1995] ***İkincisi*** de; Allâhü Teâlâ şeytan'ın "Ben Allah'tan korkarım." dediğini açıklamıştır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Hani şeytan onlara yaptıklarını süslemiş ve, "Bu gün artık insanlardan size galip gelecek (kimse) yok, mutlaka ben de size yardımcıyım." demişti. Fakat iki taraf (savaş alanında) yüz yüze gelince (şeytan), gerisingeriye dönüp, "Ben sizden uzağım. Çünkü ben sizin görmediğiniz şeyler (melekler) görüyorum. Ben Allah'tan korkarım. Allah, cezası çetin olandır" demişti.*"[1227] ve "*Münafıkların durumu ise tıpkı şeytanın durumu gibidir. Çünkü şeytan insana, "İnkâr et" der; insan inkâr edince de, "Şüphesiz ben senden uzağım. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım" der.*"[1228] Böylece şeytan insana inkâr etmesini emreder, sonra da ondan uzak olduğunu açıklayıp Allah'tan korktuğunu bildirir. Kâfirleri kandırır, sonra da onlardan uzak olduğunu açıklayıp: "Ben Allah'tan korkarım" der. Şeytanın insana "İnkar et" demesi, onu kandırıp sonra ondan uzaklaşması ve "Ben Allah'tan korkarım" demesi ile, insana sihir öğretip sonra da ona "İnkar etme" demesi arasında ne fark vardır?

[1996] ***Üçüncüsü*** ise, Kur'ân'ın ifadesiyle sihri öğreten kimse kendisinden öğrenenlere "İnkar etmeyin" demiştir. Dolayısıyla onun melek ya da şeytan olması aynıdır. İddianıza göre o, helal olmayan bir şeyi ona öğretmiş ve "İnkar etme" demiştir. Dolayısıyla bunu meleğin söylediğini -sizin iddianıza göre- inkâr etmediğiniz halde, bunun şeytandan olmasını niçin inkâr ediyorsunuz? Halbuki sen, sana göre dalâlet ve küfür olan sihrin öğretilmesini meleğe nispet ediyorsun!

[1997] Hârût ve Mârût hak bir şeriat ile ve peygamberlerde bulunmayan bir ilimle inen iki melek olup dini peygamberlere öğretmişler ve onlara hak ile küfürden nehyederek "İnkar etmeyiniz." demişlerdir. Onlara (peygamberlere), kendilerinin bir fitne olduğunu haber vermişler; Allahü Teâlâ'nın onlar vesilesi ile dalâlete düşürdüğünü, getirdiklerini inkar edenlerin sapıklığa düştüğünü ve bunlara iman edenleri ise doğru yola ulaştırdığını bildirmişlerdir.

[١٩٩٤] أحدهما: أن نقول لك وما المانع من أن يقول الشيطان ذلك، إما سخريًا وأما لما شاء الله فلا سبيل لك إلى دليل مانع من هذا.

[١٩٩٥] والثاني: أنه قد نص الله عز وجل على أن الشيطان قال: أني أخاف الله. فقال تعالى: ﴿وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَّكُمْ﴾ إلى قوله تعالى: ﴿إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ وقال تعالى: ﴿كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ﴾ فقد أمر الشيطان الإنسان بالكفر ثم تبرأ منه وأخبره أنه يخاف الله وغر الكفار ثم تبرأ منهم وقال: أني أخاف الله. فأي فرق بين أن يقول الشيطان للإنسان أكفر ويغره ثم يتبرأ منه، ويقول إني أخاف الله، وبين أن يعلمه السحر ويقول له لا تكفر.

[١٩٩٦] والثالث: أن معلم السحر بنص الآية قد قال للذي يتعلم منه لا تكفر فسواء كان ملكًا أو شيطانًا قد علمه على قولك ما لا يحل وقال له: لا تكفر، فلم تنكر هذا من الشيطان؟ ولا تنكره بزعمك من الملك؟ وأنت تنسب إليه أن يعلم السحر الذي هو عندك ضلال وكفر.

[١٩٩٧] وإما أن يكون هاروت وماروت ملكين نزلا بشريعة حق بعلم ما، على أنبياء، فعلماهم الدين، وقالا لهم لا تكفروا نهيًا عن الكفر بحق وأخبراهم أنهم فتنة يضل الله تعالى بهما وبما أتيا به من كفر به، ويهدي بهما من آمن بما أتيا به.

Nitekim yüce Allah, Mûsâ (a.s.) hakkında, onun şöyle dediğini bildirmiştir: *"... Bu, sırf senin bir imtihanındır. Onunla dilediğin kimseyi saptırırsın, dilediğini de doğruya iletirsin."*[1229], Yine *"Elif, lam, mim. İnsanlar, "İnandık" demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler."*[1230] diye buyurmuştur. Sonra da Allah Teala, bu iki meleğe indirdiği şeyin (yani sihrin) hükmünü kaldırmış/ neshetmiştir. Böylece sihir yapmak, iman olduktan sonra küfür olmuştur. Nitekim Allah Teala, Tevrat ve İncil'in kanunlarını neshetmiştir. Bununla birlikte cinler, mensuh (hükmü kaldırılmış) olan sihri öğrenmeye devam etmişlerdir.

[1998] Özetle söz konusu âyette iki meleğin sihri öğrettiklerine dair ne bir açıklama ne de bir delil vardır. Ancak bu, yalan ve iftira ile âyete zorla müdahaleye kalkışmaktır. Bilakis âyette yüce Allah'ın *"... Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve (özellikle de) Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe ilham edileni öğretmek suretiyle küfre girdiler..."*[1231] ifadesi gereğince sihir olmadığı açıklanmaktadır. Böylece sihrin iki meleğe indirilenin dışında bir şey olduğu ortaya çıkmıştır. Matuf ile matufun aleyhin aynı şey olması ancak bir âyet, icmâ ya da bir zorunluluk olduğuna dair bir delil ile mümkün olabilir. Aksi takdirde bunun bir aslı yoktur.

[1999] Bunlara ilaveten, Babil şehri, Kûfe'nin yakınlarında sınırları belli, bilinen ve maruf bir beldedir. Orada içinde meleğin olduğu bir mağara yoktur. Dolayısıyla bunun uydurulmuş bir hurafe olduğu ortadadır. Zira şâyet bu mağara olsa idi, elbette bu iki meleğin mekânı Kûfelilere gizli kalmazdı. Böylece Hârût ve Mârût ile ilişki kurmaları geçersiz olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[2000] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir topluluk, İblis'in melek olduğunu fakat sonradan isyan ettiğini iddia etmiştir. Bundan Allah'a sığınırız. Çünkü Allah Teâlâ, bu görüşü, *"Ancak İblis cinlerden idi..."*[1232] sözüyle, *"... Şimdi siz, beni bırakıp da İblis'i ve neslini, kendinize dostlar mı ediniyorsunuz?"*[1233] sözüyle -ki meleklerin zürriyyeti/nesli yoktur.-, *"... Çünkü o ve kabilesi, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler."*[1234] sözüyle ve İblis'in nar-ı mesmûm'dan (dumansız ateşten) yaratıldığını haber vermesiyle yalanlamıştır.

قال تعالى عن موسى أنه قال له: ﴿إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَن تَشَاءُ وَتَهْدِي مَن تَشَاءُ﴾ وكما قال تعالى: ﴿الم۞أَحَسِبَ النَّاسُ أَن يُتْرَكُوا أَن يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ﴾ ثم نسخ ذلك الذي أنزل على الملكين فصار كفرًا بعد أن كان إيمانًا، كما نسخ تعالى شرائع التوراة والانجيل فتمادت الجن على ٥ تعلم ذلك المنسوخ.

[١٩٩٨] وبالجملة فما في الآية من نص ولا دليل على أن الملكين علما السحر، وإنما هو إقحام أقحم بالآية بالكذب والافك، بل وفيها بيان أنه لم يكن سحرًا بقوله تعالى﴿وَلَٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ﴾ فصح أن السحر شيء غير الذي أنزل على الملكين. ولا يجوز ١٠ أن يجعل المعطوف والمعطوف عليه شيئًا واحدًا إلا ببرهان من نص أو إجماع أو ضرورة، وإلا فلا أصلًا.

[١٩٩٩] وأيضًا فإن بابل هي الكوفة وهي بلد معروف بقربها، محدودة معلومة ليس فيها غار فيه ملك فصح أنه خرافة موضوعة إذ لو كان لك لما خفى مكانهما على أهل الكوفة، فبطل التعلق بهاروت وماروت، والحمد لله رب ١٥ العالمين.

[٢٠٠٠] **قال أبو محمد**: وقد ادعى قوم أن إبليس كان ملكًا فعصى وحاشا لله من هذا، لأن الله تعالى قد أكذب هذا القول بقوله تعالى: ﴿إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ﴾ وبقوله: ﴿أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِن دُونِي﴾ ولا ذرية للملائكة، وبقوله تعالى: ﴿إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ﴾ وبإخباره أنه خلق إبليس من نار السموم،

Nitekim Hz. Peygamber'den (s.a.) "Melekler nurdan yaratılmışlardır."[1235] hadisi sahîh olarak gelmiştir ve şüphesiz nur, ateşten farklı bir şeydir. Böylece cinlerin meleklerin dışında olduğu ortaya çıkmıştır. Meleklerin tamamı -Kur'ân'ın ifadesiyle- hayırlı ve ikram edilen varlıklardır. Halbuki cinlerin ve insanların içinde övülen de vardır yerilen de.

[2001] Şâyet birisi: "Yüce Allah, meleklerin, *"Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbîh ve takdîs ediyoruz."*[1236] dediklerini bildirmiştir. Bu, kendilerini tezkiye etmektir. Oysa Allah Teâlâ, *"... Kendinizi temize çıkarmayın."*[1237] buyurmuştur." derse; şöyle cevap veririz -tevfîk Allah'ın yardımıyladır-: Kişinin kendisini övmesi iki kısma ayrılır: Bunlardan biri; başkalarının eksikliklerini ve kusurlarını söylemek suretiyle kişinin övünmek istemesidir. Bu gerçek anlamda zemmedilmiş olan tezkiyedir. Diğeri ise, hakikatin haber verilmesi şeklinde ortaya çıkan şeydir. Nitekim Hz. Peygamberin (s.a.) *"Ben, Âdem'in çocuklarının efendisiyim, bunda övünme yoktur. Ben, peygamberlere üstün kılındım..."*[1238] şeklindeki sözleri böyledir. Yine Yûsuf'un (a.s.) *"Beni ülkenin hazinelerine bakmakla görevlendir. Çünkü ben iyi koruyucu ve bilgili bir kişiyim"*[1239] şeklindeki sözü de böyledir. Bu, tezkiye diye isimlendirilmez. Meleklerin buradaki sözü de bu türdendir. Bunun delili ise, şâyet onların sözü zemmedilmiş olsa idi, yüce Allah'ın elbette onları reddedecek olmasıdır. Allah onları reddetmediğine göre o söz doğrudur.

[2002] Bu konudaki görüşümüz şudur: Biz müslümanlarız ve Havarilerin "Biz, Allah'ın yardımcılarıyız." demeleri gibi, insanların içinden çıkarılmış en hayırlı ümmetiz. Övünme değil, hayra teşvik kastedildiği zaman bunların tamamı hayırdır.

[2003] Şâyet birisi, "yüce Allah meleklere "Şüphesiz ki ben sizlerin bilmediklerini bilirim" demiştir" derse, şöyle cevap veririz: Evet, melekler, kendilerinin bilmedikleri şeyleri yüce Allah'ın bildiği hususunda asla şüphe etmezler. Bu bir inkâr değildir.

وصح عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: خلقت الملائكة من نور. والنور غير النار بلا شك، فصح أن الجن غير الملائكة، والملائكة كلهم خيار مكرمون بنص القرآن، والجن والأنس فيهما مذموم ومحمود.

[٢٠٠١] فإن قال قائل إن الله عز وجل ذكر أنهم قالوا: ﴿أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ﴾ وهذا تزكية لأنفسهم، وقد قال تعالى... ولا تزكوا أنفسكم. قلنا: وبالله تعالى التوفيق. مدح المرء نفسه ينقسم قسمين أحدهما. ما قصد به المرء افتخار بغيًا وانتقاصًا لغيره فهذه هي التزكية، وهو مذموم جدًا والآخر: ما خرج مخرج الإخبار بالحق كقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: أنا سيد ولد آدم ولا فخر، وفضلت على الأنبياء بست. وكقول يوسف عليه السلام: اجعلني على خزائن الأرض إني حفيظ عليم ولا يسمى هذا تزكية، ومن هذا الباب قول الملائكة هاهنا، برهان هذا أنه لو كان قولهم مذمومًا لأنكره الله عز وجل عليهم، فإذ لم ينكره الله تعالى فهو صدق.

[٢٠٠٢] ومن هذا الباب قولنا: نحن المسلمون ونحن خير أمة أخرجت للناس وكقول الحواريين: نحن أنصار الله. فكل هذا إذا قصد به الحض على الخير لا الفخر، فهو خير.

[٢٠٠٣] فإن قال قائل: إن الله تعالى قال لهم: ﴿إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ قلنا: نعم وما شك الملائكة قط أن الله تعالى يعلم ما لا يعلمون، وليس هذا إنكارًا.

[2004] Cinlere gelince, onların İslâm dinine göre ibadet eden varlıklar olduklarını söylemiştik. Hz. Peygamber'den (s.a.) sahîh olarak gelmiştir ki; tezek ve kemik, cinlerden olan kardeşlerimizin yiyeceğidir. Onların durumu, bizim durumumuzdan farklıdır. Yüce Allah, onlara, bizim emirlerimizden farklı emirler tahsis etmiştir. Tıpkı kadınlar için hayız, namazın bırakılması ve başka konularda erkekler için geçerli olmayan hükümler olduğu gibi ve imâmetin başkalarına değil Kureyş'e ait olması da gibi. Bunların tamamı İslâm dinidir. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır. Allah bize yeter, o ne güzel vekildir.

[İman'da Tahkik ve Taklit]

Bir kimse aklını kullanmadan (bilgi sahibi olmaksızın-delil getirmeksizin) İslâm'a inanırsa mümin olur mu? Yoksa sadece aklını kullanan bir kimse mi mümin ve müslüman olabilir?

[2005] Ebû Muhammed şöyle dedi: Muhammed b. Cerîr et-Taberî[1240] ve SimnânîhâriçEş'ârîlerin tamamı, aklını kullanan bir kimsenin müslüman olabileceğini, aksi takdirde müslüman olamayacağı görüşünü kabul etmiştir.

[2006] Taberî, "Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının tamamını istidlal/akıl yürütme yoluyla bilmeden ergenlik çağına ulaşan ya da tüylenip olgunlaşan veya kadınlardan adet gören kimse, kâfirdir; kanı ve malı helaldir." demiştir. Ayrıca Taberî, köle ve cariye yedi yaşına ulaştığında, eğitilmeleri ve her şey üzerinde akıl yürütmenin onlara öğretilmesi gerektiğini söylemiştir. Eş'ariyye mensupları ise, köle ve cariyeler buluğ çağına ulaştıktan sonra bu konuları akıl yürüterek bilmeleri gerekir, demişlerdir.

[2007] Ebû Muhammed şöyle dedi: Diğer müslümanlar ise "Hiç bir şüphe olmaksızın kalbiyle inanan ve diliyle 'Allah'tan başka ilâh yoktur ve muhakkak ki Muhammed (s.a.) Allah'ın elçisidir' diyen, Hz. peygamberin getirdiği her şeyin hak olduğunu söyleyen ve Muhammed'in (s.a.s) dininin dışındaki bütün dinlerden uzak duran herkes mümin ve müslümandır, başka bir şeye gerek yoktur." demişlerdir.

[٢٠٠٤] وأما الجن فقد قلنا: إنهم متعبدون بملة الإسلام. وقد صح عن النبي صلى الله عليه وسلم أن الروث والعظام طعام إخواننا من الجن. وهذا بخلاف حكمنا، فقد يخصهم الله عز وجل بأوامر خلاف أوامرنا؛ كما للنساء شرائع ليست للرجال من الحيض وقطع الصلاة وغير ذلك، وكما لقريش الإمامة، وليست لغيرهم وكل ذلك دين الإسلام وبالله تعالى التوفيق وحسبنا الله ونعم الوكيل.

هل يكون مؤمنًا من اعتقد الإسلام دون استدلالد أم لا يكون مؤمنًا مسلمًا الامن استدل

[٢٠٠٥] **قال أبو محمد**: ذهب محمد بن جرير الطبري والأشعرية كلها حاشا السمناني إلى أنه لا يكون مسلمًا إلا من استدل، وإلا فليس مسلمًا.

[٢٠٠٦] وقال الطبري: من بلغ الاحتلام أو الإشعار من الرجال والنساء، أو بلغ المحيض من النساء، ولم يعرف الله عز وجل بجميع أسمائه وصفاته من الطريق الاستدلال فهو كافر، حلال الدم، والمال، وقال: إنه بلغ الغلام أو الجارية سبع سنين وجب تعليمها وتدريبهما على الاستدلال على ذلك، وقالت الأشعرية: لا يلزمها الاستدلال على ذلك إلا بعد البلوغ.

[٢٠٠٧] **قال أبو محمد**: وقال سائر أهل الإسلام كل من اعتقد بقلبه إعتقادًا لا يشك فيه وقال بلسانه لا إله إلا الله وأن محمد رسول الله وأن كل ما جاء به حق وبرئ من كل دين سوى دين محمد صلى الله عليه وسلم فإنه مسلم مؤمن ليس عليه غير ذلك.

[2008] Ebû Muhammed şöyle dedi: Birinci grup (yani Eşʿarîler) şöyle diyerek delil getirmiştir: "Herkes (müslümanlar) taklidin zemmedildiği hususunda ittifak etmiştir. İstidlal ile bilinmeyen bir şey ancak "taklit"tir. Bu ikisi arasında bir irtibat (vasıta) yoktur." Onlar, yüce Allah'ın *"Şüphe yok ki biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk. Biz de elbette onların izlerinden gitmekteyiz"*[1241] meâlindeki sözünü zikretmişlerdir. Ayrıca yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Ben size babalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğrusunu getirmişsem (yine mi bana) uymazsınız?"*[1242], *"Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu bulamamış idiyseler?"*[1243] *"Ey Rabbimiz! Biz reislerimize ve büyüklerimize uyduk da onlar bizi yoldan saptırdılar, derler."*[1244]

[2009] Onlar (Eşʿarîler), "Böylece yüce Allah, babalarına ve reislerine uyanları zemmetmiştir." demişlerdir. Yine onlar şöyle dediler: "Biz, kesin olarak biliyoruz ki, bir kimse iki durumdan hangisinin doğru yola ulaştıracağını veya babalarının bir şey bilip bilmediğini ancak bir delil ile bilebilir." Yine onlar (Eşʿarîler) şöyle dediler: Delil ile sahîh olmayan her şey bir iddiadır. Sözlerinden hareketle, doğru sözlü bir kimse ile yalancı arasındaki farkı bilmek ancak delil ile mümkündür. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Eğer sahiden doğru söylüyorsanız delilinizi getirin' de"*[1245]

[2010] Onlar (Eşʿarîler), delili olmayan bir kimsenin sözünde sadık olmadığını söylediler. Yine onlar, ilim olmayan bir şeyin şüphe ve zan olduğunu söylediler. Yine ilmin delil ve zaruretten dolayı bir şeye mâhiyeti üzere inanmak olduğunu söylediler.

[2011] Onlar (Eşʿarîler) şöyle dediler: "Dinlerden sahîh olanın sıhhati ve bâtıl olanın yanlışlığıduyular vasıtasıyla asla bilinemez. Ortaya çıkmıştır ki; bu ancak istidlal yoluyla bilinebilir. İstidlal olmadığı zaman, kişi istidlal yoluyla bilmediği şeyin âlimi değildir. Kişi âlim olmayınca da, şüpheye ve zanna düşmüş biridir.

[2012] Onlar (Eşʿarîler), kabirdeki meleğin sorgusu hakkında Allah Resulu'nün sözünü zikrettiler: *"Bu adam (Hz. Muhammed) hakkında ne dersin? Eğer sorgulanan kişi mümin veya kesin inanç sahibi birisi ise o şöyle der: O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Eğer sorgulanan kişi münafık ya da şüphe içindeki bir kimse ise o da şöyle der: Bilemiyorum, insanların bir şeyler dediklerini işittim, ben de onu dedim."*

[٢٠٠٨] **قال أبو محمد**: فاحتجت الطائفة الأولى بأن قالت: قد اتفق الجميع على أن التقليد مذموم وما لم يكن يعرف باستدلال فإنما هو تقليد لا واسطة بينهما، وذكروا قول الله عز وجل: ﴿بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ﴾ وقال تعالى: ﴿قَالَ أَوَلَوْ جِئْتُكُم بِأَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدتُّمْ عَلَيْهِ آبَاءَكُمْ﴾ ﴿يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ﴾ وقال تعالى:﴿أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ﴾ وقال تعالى : ﴿وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا﴾

[٢٠٠٩] وقالوا فذم الله تعالى اتباع الآباء والرؤساء قالوا: وبيقين ندري أنه لا يعلم أحد أي الأمرين أهدى ولا هل يعلم الآباء شيئًا أو لايعلمون الا بالدليل، وقالوا: كل ما لم يكن يصح بدليل فهو دعوى ولا فرق بين الصادق والكاذب بنفس قولهما، لكن بالدليل قال الله عز وجل: ﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ﴾

[٢٠١٠] قالوا فمن لا برهان له فليس صادقًا في قوله، وقالوا: ما لم يكن علمًا فهو شك وظن. قالوا: والعلم: هو إعتقاد الشئ على ما هو به عن ضرورة أو إستدلال.

[٢٠١١] قالوا: والدبانات لا يعرف صحة الصحيح منها من بطلان الباطل منها بالحواس أصلًا، فصح أنه لا يعلم ذلك إلا من طريق الاستدلال، فإذا لم يكن الاستدلال فليس المرء عالمًا بما لم يستدل عليه، وإذا لم يكن عالمًا فهو شاك ظان.

[٢٠١٢] وذكروا قول رسول الله صلى الله عليه وسلم في مسآلة الملك في القبر ما تقول في ها الرجل؟ فأما المؤمن أو الموقن فإنه يقول هو محمد رسول الله قال: وأما المنافق أو المرتاب فإنه يقول: لا أدري سمعت الناس يقولون شيئًا فقلته.

[2013] Yine onlar şöyle dediler: Şanı yüce Allah rububiyet ve nübüvvete dair istidlali Kur'ân'da konunun dışında bir yerde zikretmiş, bunu emretmiş ve bunu bilmeyi gerekli kılmıştır. Dediğimiz gibi ilim ancak bir delil ile olabilir.

5 **[2014] Ebû Muhammed şöyle dedi**: Onların (Eş'arîlerin) akılları bulandırdıkları bu hususların tamamını en ince detayına kadar araştırdık. Bunların tamamı, -kendisinden başka ilâh olmayan yüce Allah'ın güç ve kuvvetiyle -inşallah- açıklayacağımız üzere- bu açıdan herhangi bir hususta onların lehine bir delil değildir. Şimdi müşahedenin doğrulayacağı bir
10 görüş dile getireceğiz: Bu fırkanın (Eş'arîlerin) büyük çoğunluğu, delillerin sıhhatini bilme noktasında araştırma ve istidlale intisap edenlerden uzaktırlar. Buna hayret edilir! Böylece onlar, kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerinde şahitlik etmişlerdir.

[2015] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların, "Herkes taklidin zem-
15 medilmiş olduğu konusunda icmâ etmiştir. İstidlal ile bilinmeyen bir şey, ancak taklit yoluyla alınmıştır. Zira bu ikisi arasında bir vasıta yoktur." şeklindeki sözlerine gelince; onlar bu noktada fikir ayrılığına düştüler, acele ettiler ve doğru bir taksimi terk ettiler. Evet, taklit elbette caiz değildir. Ancak taklit, kişinin, Allah Elçisinin (s.a.) dışındaki bir kimsenin görüşü-
20 nü alıp kabul etmesidir. Sözü alınan kişi, yüce Allah'ın kendisine uymayı asla emretmediği ve sözü alınamayacak kimselerdendir. Bilakis Allah Teala, bunu bize haram kılmış ve bundan bizi nehyetmiştir.

[2016] Kendisine itaat etmenin bize farz kılındığı, ona tabi olmanın ve onu tasdik etmenin bize gerekli olduğu, onun emrine muhalefet
25 etmekten sakındırıldığımız ve bundan dolayı en şiddetli azap ile tehdit edildiğimiz Allah Elçisinin (s.a.) sözünün kabul edilmesine gelince, bu taklit değildir. Ehl-i haktan hiçbir kimse bunu taklit diye isimlendirmemiştir. Bilakis o, iman, tasdik, hakikate uymak, yüce Allah'a itaat etmek ve farz kılınanı eda etmektir. Bu topluluk, hakkatabi olmak olan
30 hakikate, bâtıl olan taklit ismini vermek suretiyle akılları bulandırdılar.

[٢٠١٣] قالوا: وقد ذكر الله عز وجل الاستدلال على الربوبية والنبوة في غير موضع من كتابه وأمر به، وأوجب العلم به، والعلم لا يكون إلا عن دليل كما قلنا.

[٢٠١٤] **قال أبو محمد**: هذا كلما موهوا به قد تقصيناه لهم غاية التقصي، وكل هذا لا حجة لهم في شئ منه على ما نبين بحول الله وقوته إن شاء الله تعالى لا إله إلا هو، بعد أن نقول قولًا تصححه المشاهدة، أن جمهور هذه الفرقة أبعد من كل من ينتمي إلى البحث والاستدلال عن المعرفة بصحة الدلائل، فأعجبوا لهذا وشهدوا على أنفسهم أنهم كانوا كافرين.

[٢٠١٥] **قال أبو محمد**: أما قولهم قد أجمع الجميع على أن التقليد مذموم وأن ما لا يعرف باستدلال فإنما هو أخذ تقليدًا، إذ لا واسطة بينهما فإنهم شغبوا في هذا الإمكان ووثبوا فتركوا التقسيم الصحيح، ونعم: إن التقليد لا يحل ألبتة وإنما التقليد أخذ المرء قول من دون رسول الله صلى الله عليه وسلم ممن لم يأمرنا الله عز وجل باتباعه قط، ولا بأخذ قوله، بل حرم علينا ذلك ونهانا عنه.

[٢٠١٦] وأما أخذ المرء قول رسول الله صلى الله عليه وسلم الذي افترض علينا طاعته وألزمنا اتباعه وتصديقه وحذرنا عن مخالفة أمره وتوعدنا على ذلك أشد الوعيد، فليس تقليدًا. وما سماه أحد قط من أهل الحق تقليدا. بل هو إيمان وتصديق واتباع للحق وطاعة لله عز وجل، وأداء للمفترض، فموه هؤلاء القوم بأن أطلقوا على الحق الذي هو اتباع الحق اسم التقليد الذي هو باطل،

Zikrettiğimiz şeyin delili şudur: Şâyet bir kimse Allah Resulünün (s.a.) dışında başka bir kimsenin söylediği söze -sırf o sözü filan dediğinden dolayı- uymuş olsa ve söz konusu şahıs bu sözü söylemediyse kendisinin de söylemeyeceğine inansa, şüphesiz bu sözün fâili mukallittir, hatalıdır, Allah'a ve Elçisine asidir, zâlimdir ve günahkârdır. Onun bu sözünün, Allah ve Resulü'nün söylediği hakikate uygun düşmesi ya da muhalif olması eşittir. Şüphesiz o fâsık olmuştur, çünkü o kendisine tabi olmakla emredilmediği bir kimseye tabi olmuş olur ve Allah'ın yapmasını emrettiği şeyin dışında bir şeyi yapmıştır. Şâyet kişi, Allah ve Resulü'nün (s.a.) sözüne uyarsa, bu durumda o mukallit olmaksızın itaatkar, muhsin ve mükâfatlandırılmış bir kimse olur. Onun hakikate muvafık olması ya da yanılıp hata etmesi eşittir. Biz bunu, bize emredilenin ve farz kılınanın yalnızca Allah Resulü'nün getirdiğine tabi olmak; haram kılınanın ise, bunun dışındaki şeylere tabi olmak ya da yüce Allah'ın asla izin vermediği bir sözü uydurmak olduğunu açıklayalım diye zikrettik. Böylece ortaya çıkmıştır ki; taklit, helal olmayan bir bâtıldır. Dolayısıyla hakkın aynı zamanda bâtıl olması, iyinin aynı anda bir yönden kötü olması imkânsız ve bâtıl olan şeylerdendir.

[2017] Durum bu şekilde olunca, Allah'ın emrine uyan bir kimse mukallit değildir ve onun fiili de taklit değildir. Mukallit, yüce Allah'ın uymayı emretmediği bir kimseye uyan kişidir. Böylece onların taklidi zemmederek insanların zihinlerini bulandırmaları geçersiz olmuş ve onların bu kavramı vaz'edildiği mananın dışında kullandıkları ve taklit ismini taklit olmayan bir şeye uyguladıkları hususu da ortaya çıkmıştır. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[2018] Yüce Allah'ın babalara ve büyüklere uymayı zemmetmesini delil olarak getirmelerine gelince, bu az önce dediğimiz şeylere birebir benzemektedir. Çünkü babalara ve büyüklere ve Allah Resulünün (s.a.) dışındaki herhangi bir kimseye uymak fâili zemmedilen ve haram kılınan taklit cinsindendir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Rabbinizden size indirilene uyun, onu bırakıp başka dostların peşlerinden gitmeyin."*[1246] İşte bu, dediğimizin açıklamasıdır. Hamd Allah'a aittir.

وبرهان ما ذكرنا أن أمرءًا لو اتبع أحدًا دون رسول الله صلى الله عليه وسلم في قول قاله لأن فلانًا قاله فقط، واعتقد أنه لو لم يقل ذلك الفلان ذلك القول لم يقل به هو أيضًا، فإن فاعل هذا القول مقلد مخطى عاص لله تعالى ولرسوله، ظالم آثم. سواء كان قد وافق قوله ذلك الحق الذى قاله الله ورسوله أو خالفه، ٥ وإنما فسق لأنه اتبع من لم يؤمر باتباعه، وفعل غير ما أمره الله عز وجل أن يفعله، ولو أن امرءًا اتبع قول الله عزوجل وقول رسول الله صلى الله عليه وسلم لكان مطيعًا محسنًا مأجورًا غير مقلد، وسواء وافق الحق أو وهم فأخطأ، وإنما ذكرنا هذا لنبين أن الذي أمرنا به، وافترض علينا هو اتباع ما جاء به رسول الله صلى الله عليه وسلم فقط، وأن الذي حرم علينا هو اتباع من دونه أو اختراع ١٠ قول لم يأذن به الله تعالى فقط، وقد صح أن التقليد باطل لا يحل، فمن الباطل الممتنع أن يكون الحق باطلًا معًا، والمحسن مسيئًا من وجه واحد معًا.

[٢٠١٧] فإذ ذلك كذلك فمتبع من أمر الله تعالى باتباعه ليس مقلدًا ولا فعله تقليدًا، وإنما المقلد من اتبع من لم يأمره الله تعالى باتباعه، فسقط تمويههم بذم التقليد، وصح أنهم وضعوه في غير موضعه، وأوقعوا اسم التقليد على ما ليس ١٥ تقليدًا، وبالله تعالى التوفيق.

[٢٠١٨] وأما احتجاجهم بذم الله إتباع الأباء الكبراء، فهو مما قلنا آنفًا سواء بسوء، لأن اتباع الأباء والكبراء وكل من دون رسول الله صلى الله عليه وسلم فهو من التقليد المحرم، المذموم فاعله، فقط قال الله عز وجل: ﴿اتَّبِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءَ﴾ فهذا نص ما قلنا ولله الحمد.

[2019] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Hangi durumun hidayete götüreceği ve babaların herhangi bir şey bilip bilmediği ancak bir delille bilinebilir, bir delille ispatlanmayan her şey iddiadır. Dolayısıyla yalancı ile sadık kişinin sözleri arasında bir fark yoktur." deyip yüce Allah'ın *"eğer sahiden doğru söylüyor iseniz, delilinizi getirin, de."*[1247] âyetini zikrederek delil getirmelerine gelince; Bu iki kısma ayrılır: **(ı)** İnsanlardan bazıları vardır ki delile karşı mücadele eder, delilleri duyuncaya kadar Allah Elçisinden (s.a.) gelen haberleri tasdik etmeyi kabul etmez. İşte böylesi bir kimsenin delil istemesi ona farzdır. Aksi durumda eğer yüreğini serinletecek bir delil işitmeden önce şüpheci ya da inkârcı olarak ölürse kâfir olarak ölmüştür ve ebedî olarak cehennemde kalacaktır. Söz konusu kişi, Allah Elçisini (s.a.) gören kimselerden olup mûcizeleri görünceye kadar iman etmeyen bir kimse konumundadır. Böylesi bir kimse (şâyetmûcizeleri görmeden önce) ölürse, İslâm ümmetinden herhangi bir kimsenin ihtilafı olmaksızın kâfir olarak ölmüştür. Biz ancak, sıfatı bu şekilde olan bir kimsenin delil talep etmesini zorunlu görürüz. Çünkü kendisini küfürden kurtaracak olan şeyi talep etmesi ona farzdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ey İman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun."*[1248] Böylece yüce Allah, herkese kendini ateşten korumayı farz kılmıştır. Bu kısım, insanların az bir bölümünü oluşturmaktadır.

[2020] (ıı) İkinci kısım ise, Allah Elçisinin (s.a.) getirdiği şeyleri kabul eden ve kalbi imanla sükûna eren kimsedir. O, şanı yüce Allah'tan kendisine yönelik bir yardım olarak ve hayır ve iyilikten kendisi için yaratılan şeylerin kolay kılınmasından dolayı herhangi bir delil talep etmeye girişmez. İşte bunlar herhangi bir delile ve istidlalle sorumlu tutmaya ihtiyaç duymazlar. İşte bunlar, kadınlar, tüccarlar, zanaatkarlar, çiftçiler, köleler olup kelâm ve cedel ilmini ve din konusunda tartışmayı zemmeden imamların taraftarlarıdırlar.

[٢٠١٩] **قال أبو محمد**: وأما احتجاجهم أنه لا يعرف أي الأمرين أهدى ولا هل يعلم الأباء شيئًا أم لا إلا بالدلايل، وأن كل ما لم يصح به دليل فهو دعوى، ولا فرق بين الصادق والكاذب بنفس قولهما، وذكرهم قول الله تعالى: ﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ﴾ فإن هذا ينقسم قسمين. فمن كان من الناس تنازعه ٥ نفسه إلى البرهان ولا تستقر نفسه إلى تصديق ما جاء به رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى يسمع الدلايل، فهذا فرض عليه طلب الدلايل لأنه إن مات شاكًا أو جاحدًا قبل أن يسمع من البرهان ما يثلج صدره فقد مات كافرًا، وهو مخلد في النار وهو بمنزلة من لم يؤمن ممن شاهد رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى رأى المعجزات، فهذا أيضًا لو مات قبل أن يرى المعجزة مات كافرًا بلا ١٠ خلاف من أحد من أهل الإسلام، وإنما أوجبنا على من هذه صفته طلب البرهان لأن فرضًا عليه طلب ما فيه نجاته من الكفر. قال الله عز وجل: ﴿قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ﴾ فقد افترض الله عز وجل على كل أحد أن يقي نفسه النار. فهؤلاء قسم وهم الأقل من الناس.

[٢٠٢٠] والقسم الثاني من استقرت نفسه إلى تصديق ما جاء به رسول الله ١٥ صلى الله عليه وسلم وسكن قلبه إلى الإيمان، ولم تنازعه نفسه إلى طلب دليل توفيقًا من الله عز وجل له وتيسيرًا لما خلق له من الخير والحسنى، فهؤلاء لا يحتاجون إلى برهان ولا إلى تكليف استدلال، وهؤلاء هم جمهور الناس من العامة، والنساء، والتجار، والصناع، والاكرة والعباد، وأصحاب الحديث الأيمة الذين يذمون الكلام والجدل، والمرآء في الدين.

[2021] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar, Allah Teâlâ'nın haklarında *"Fakat Allah size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiştir. Küfrü, fıskı ve isyanı da size çirkin göstermiştir. İşte doğru yolda olanlar bunlardır. Bu Allah'tan bir lütuf ve nimettir. Allah âlimdir, hakimdir."*[1249] şeklinde buyurduğu kimselerdir. Yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar."*[1250]

[2022] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şanı yüce Allah, imanı kalplerinde güzel gösterdiği ve kendilerine sevdirdiği, küfrü ve isyanı da kendilerine çirkin gösterdiği bu kavmi, kendisinden bir lütuf ve nimet olarak "doğru yolda olanlar/راشدين" diye isimlendirmiştir. İşte bu, başlangıçta yüce Allah'ın onların kalplerinde ve dillerinde imanı yaratmasıdır. Allah Teâlâ bu konuda asla bir istidlal zikretmemiştir. Tevfik Allah'ın yardımıyladır.

[2023] Bunlar, babalarını ve atalarını taklit eden kimseler değillerdir. Çünkü bunlar, şunu dilleriyle ikrar eden ve kalpleriyle tasdik eden kimselerdir: Babaları ve liderleri eğer kâfir olsalardı elbette onları küfre düşüremezlerdi. Bilakis onlar, babalarını ve liderlerini öldürmeyi, onlardan beri olmayı helal görüyorlar; şeriata muhalefet eden bir şeyi kendisinden duydukları herkese büyük bir nefret hissediyorlar ve ateşte yakılmayı İslâm'a muhalefet etmekten daha hafif görüyorlardı. (İşte onlar, bütün bunları dilleriyle ikrar eden ve kalpleriyle tasdik eden kimselerdir.)

[2024] Bu, duyu yoluyla kendimizden bildiğimiz ve kesin olarak kendimizde şahitlik ettiğimiz bir durumdur. Biz, istidlal ve türlerini bilmediğimiz halde uzun yıllar hayatta kalabiliriz. Biz, -hamd Allah'a mahsustur- İslâm dinine ve Hz. Peygamber'in (s.a.) getirdiklerine kesin bir inanç içindeyiz, kendi içimizde buna yönelik büyük bir huzur buluruz ve bu konuda şüphe uyandıran her bir şeye karşı da büyük bir nefret duyarız. Muhakkak ki bu sırada şeytanın attığı pek çok kötü düşünce/vesvese aklımıza gelmiştir.Bunlara olan nefretimizin şiddeti sebebiyle, onu çirkin ve iğrenç bularak nerdeyse yüreğimizin çarpıntısını duyarız. Hz. Peygamber'e (s.a.) bu durum sorulduğunda bildirdiği gibi ki O'na şöyle demişlerdir: "Bizden bazılarına nefsi birşeyler fısıldar, bunu konuşmaktansa onun boynunun vurulması o şahsa daha sevimli gelir."

[٢٠٢١] **قال أبو محمد**: هم الذين قال لهم الله فيهم: ﴿وَلَٰكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ۝فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَنِعْمَةً وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ وقال تعالى: ﴿فَمَن يُرِدِ اللَّهُ أَن يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَن يُرِدْ أَن يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ﴾ ٥

[٢٠٢٢] **قال أبو محمد**: قد سمى الله عز وجل راشدين، القوم الذين زين الإيمان في قلوبهم وحببه إليهم، وكره إليهم الكفر والمعاصي فضلًا منه ونعمة، وهذا هو خلق الله تعالى للإيمان في قلوبهم إبتداء، وعلى ألسنتهم، ولم يذكر الله تعالى في ذلك استدلالًا أصلًا، وبالله تعالى التوفيق.

١٠ [٢٠٢٣] وليس هؤلاء مقلدين لآبائهم ولا لكبرائهم، لأن هؤلاء مقرون بألسنتهم محققون في قلوبهم أن آباءهم ورؤساءهم لو كفروا لما كفروا هم بل كانوا يستحلون قتل آبائهم، ورؤسائهم، والبرأة منهم ويحسون من أنفسهم النفار العظيم عن كل ما سمعوا منه ما يخالف الشريعة، ويرون أن حرقهم بالنار أخف عليهم من مخالفة الإسلام.

١٥ [٢٠٢٤] وهذا أمر قد عرفناه من أنفسنا حسًا وشاهدناه في ذواتنا يقينًا، فلقد بقينا سنين كثيرة ولا نعرف الاستدلال، ولا وجوهه ونحن ولله الحمد في غاية اليقين بدين الإسلام، وكل ما جاء به محمد صلى الله عليه وسلم نجد أنفسنا في غاية السكون إليه، وفي غاية النفار عن كل ما يعترض فيه بشك، ولقد كانت تخطر في قلوبنا خطرات سوء في خلال ذلك ينبذها ٢٠ الشيطان، فنكاد لشدة نفارنا عنها أن نسمع خفقان قلوبنا استبشاعًا لهما، كما أخبر رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ سئل عن ذلك فقالوا له: إن أحدنا ليحدث نفسه بالشئ ما أنه يقدم فتضرب عنقه أحب إليه أن يتكلم به.

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) bunun imanın ta kendisi olduğunu haber vermiş ve bunun şeytanın vesvesesinden olduğunu da bildirmiştir.[1251]Allah Resulü (s.a.), bu konuda, kendisine emredildiği şekilde Allah'a sığınma, Kur'ân okuma ve sol tarafa tükürmeyi emretmiştir. Sonra biz istidlal yollarını öğrendik ve bununla imanımızı sağlamlaştırdık. Hamd yüce Allah'a mahsustur. Bu durum (istidlal yollarını öğrenmek), yakînî imanımıza bir şey katmadı. Aksine hakikatin bize kolaylaştırıldığını anladık. Böylece biz ve görmediği halde duyarak filin mevcut olduğunu bilen ve kesin olarak kâni olan sonra da fili gören, ancak bilgisinindoğruluğu sebebiyleyakînî bilgisi artmamış olan bir kimse gibi olduk. Fakat sağlıklı bir akıl yürütme faaliyeti, birlikte büyüyüp yetiştiğimiz bazı yanlış görüşlerin -dinde kıyası kabul etmek gibi- reddedilmesi gerektiğini bize göstermiştir. Böylece biz, bu konuda hataya uyduğumuzu öğrendik. Hamd yüce Allah'a aittir.

[2025] Bize muhalefet edenler, zikrettiğimiz hususları kendi nefislerinden hareketle elbette bileceklerdir. Aksi takdirde onlar, akıl yürütmelerinden önce kendileri aleyhinde küfürle şahitlik etmeleri gerekir. Böylece söylediklerimizle ortaya çıkmıştır ki, kalbiyle hakikate inandığını açıkça ortaya koyan ve bunu diliyle söyleyen herkes tahkik ehli mümindir, asla mukallit değildir. Ancak onlar, "Biz, din konusunda sadece babalarımıza ve atalarımıza tabi oluruz. Şâyet babalarımız ve atalarımız Muhammed'in (s.a.) dinini terk etse idiler, elbette biz de onu terk ederdik." şeklinde derler ve buna inanırlarsa bu durumda mukallit kimseler olurlar. Şâyet bunu söyler ve buna (gerçekten) inanırlarsa, bu durumda onlar müminlerin dışında mukallit kafirler olurlar. Çünkü onlar, kendilerine uyulması yasaklanan babalarına ve atalarına tabi olmuşlar, uymakla emrolundukları Hz. Peygamber'e (s.a.) tabi olmamışlardır. Tevfik Allah'ın yardımıyladır.

[2026] Şüphesiz ki Allahü Teâlâ, Hz. Muhammed'in (s.a.) getirdiği hususlara muhalefet edenleri, -eğer onlar (yani kâfirler) doğru sözlü iselerdelil getirmekle sorumlu tutmuştur. Bu, âyetin hükmüdür. Müslümanları ise delil getirmekle asla sorumlu tutmamıştır. Eğer bunu yapmazlarsa delil getirinceye kadar onların atalarına uymaları sakıt olmuştur.

فأخبر رسول الله صلى الله عليه وسلم بأن ذلك محض الإيمان وأخبر أنه من وسوسة الشيطان، وأمر صلى الله عليه وسلم في ذلك بما أمر به من التعوذ، والقراءة، والتفل عن اليسار، ثم تعلمنا طرق الاستدلال وأحكمناها، ولله تعالى الحمد فما زادنا يقينًا على ما كنا بل عرفنا أننا كنا ميسرين للحق، وصرنا كمن ٥ عرف وقد أيقن بأن الفيل موجود سماعًا ولم يره ثم رآه، فلم يزدد يقينًا بصحة أنيته أصلًا، لكن أرانا صحيح الاستدلال رفض بعض الآراء الفاسدة، التي نشأنا عليها فقط كالقول في الدين بالقياس، وعلمنا أنا كنا مقتدين بالخطأ في ذلك ولله تعالى الحمد.

[٢٠٢٥] وأن المخالفين لنا ليعرفون من أنفسهم ما ذكرنا إلا أنهم يلزمهم ١٠ أن يشهدوا على أنفسهم بالكفر قبل استدلالهم ولا بد، فصح بما قلنا أن كل من أمحض اعتقاد الحق بقلبه وقاله بلسانه فهم مؤمنون محققون، وليسوا مقلدين أصلًا، وإنما كانوا مقلدين لو أنهم قالوا وإعتقدوا أننا إنما نتبع في الدين آباءنا وكبراءنا فقط، ولو أن آباءنا وكبراءنا تركوا دين محمد صلى الله عليه وسلم لتركناه، فلو قالوا: هذا واعتقدوه لكانوا مقلدين كفارًا غير مؤمنين، لأنهم إنما ١٥ إتبعوا آبائهم وكبراءهم، الذين نهوا عن اتباعهم، ولم يتبعوا النبي صلى الله عليه وسلم الذين أمروا باتباعه وبالله تعالى التوفيق.

[٢٠٢٦] وإنما كلف الله تعالى الاتيان بالبرهان إن كانوا صادقين يعني الكفار المخالفين لما جاء به محمد صلى الله عليه وسلم هذا نص لآية ولم يكلف قط المسلمين الإتيان بالبراهين، وإلا سقط اتباعهم حتى يأتوا بالبرهان.

[2027] İki durum arasındaki fark açıktır. O da şudur: Hz. Peygamber'e (s.a.) muhalefet edenlerin bir deliil asla yoktur. Eğer onlar doğru sözlü iseler azarlamak ve aciz bırakmak suretiyle kesin delil (burhan) getirmekle sorumlu tutulmuşlardır. Kendilerine ait bir delillerinin olmaması sebebiyle onlar doğru sözlü/sadık kimseler değillerdir

[2028] Allah Elçisinin (s.a.) getirdiklerine tabi olan kimseye gelince, şüphesiz o sıhhatiyle alakalı delillerin bulunduğu hakka tabi olmuştur ve gerekliliğiyle alakalı güçlü delilin (el-hüccetü'l-bâliğa) bulunduğu doğruluğu (sıdk) benimsemiştir. Onun bu durumu, söz konusu burhan/ delil vesilesi ile birlmesi ya da bilmemesi eşittir. Onun, kesin delille anlaşılan ve kendisi dışındakilere dair bir delil bulunmayanbir hakk üzere olması ona yeter. Dolayısıyla o, gerçeği bulan (muhikk) biridir. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[2029] Onların, "İlim olmayan bir şey şüphe ve zandır. İlim ise, zaruret ya da istidlalden hareketle bir şeye mâhiyeti üzere inanmaktır." şeklindeki sözlerine gelince ki onlar şöyle de demişlerdir: "dinlerin/mezheplerin doğruluğu hislerle ve aklın zorunlu ilkeleriyle bilinmez. Ortaya çıkmıştır ki; dinlerin/mezheplerin doğruluğu ancak istidlal ile bilinebilir. Eğer bir kimse delil getiremiyorsa o âlim değildir. Söz konusu kişi âlim olmayınca, bu durumda o şüphe eden ya da zanneden bir câhildir. Dini bilmeyen biri olunca da, artık o kâfirdir."

[2030] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, onların dediği gibi değildir. Çünkü onlar, tutarsız bâtıl önerme kurdular vebu istidlali de bu bâtıl önermenin üzerine bina ettiler. O da, ilmin tanımına "zaruret ya da istidlalden hareketle" şeklindeki sözlerini sokuşturmalarıdır. İşte bu, kendilerine muvafakat edemeyeceğimiz yanlış bir ilavedir. Bunun doğruluğuna dair ne Kur'ân, ne sünnet, ne icmâ, ne lügat, ne tabiat ve ne de bir sahabe sözü gelmiştir.

[2031] Gerçekte ilmin tanımı, sadece bir şeye mâhiyeti üzere inanmaktır. Her kim herhangi bir şeye -bu konuda aklına bir şüphe gelmeksizin- mâhiyeti üzere inanırsa, o bunun âlimi/bilenidir. Bu ilmin duyuların zorunluluğundan veya aklın açık kurallarından ya da istidlale dayanan bir delilden ya da yüce Allah'ın bu kişiye kolaylaştırması ve bu inanan kimsenin kalbinde bunu yaratmış olmasından olması eşittir. Daha fazla söze gerek yoktur.

[٢٠٢٧] والفرق بين الأمرين واضح، وهو أن كل من خالف النبي صلى الله عليه وسلم فلا برهان له أصلًا، فكلف المجئ بالبرهان تبكيتًا وتعجيزًا أن كانوا صادقين وليسوا صادقين بلا برهان لهم.

[٢٠٢٨] وأما من اتبع ما جاءهم به رسول الله صلى الله عليه وسلم فقد اتبع الحق الذي قامت البراهين بصحته ودان بالصدق الذي قامت الحجة البالغة بوجوبه، فسواء علم هو بذلك البرهان أو لم يعلم حسبه أنه على الحق الذي صح بالبرهان، ولا برهان على ما سواه فهو محق والحمد لله رب العالمين.

[٢٠٢٩] وأما قولهم: ما لم يكن علمًا فهو شك، وظن. والعلم هو اعتقاد الشيء على ما هو به عن ضرورة أو استدلال. قالوا: والديانات لا تعرف صحتها بالحواس ولا بضرورة العقل، فصح أنه لا تعرف صحتها إلا بالاستدلال فإن لم يستدل المرء فليس عالمًا، وإذا لم يكن عالمًا فهو جاهل شاك، أو ظان، وإذا كان لا يعلم الدين فهو كافر.

[٢٠٣٠] **قال أبو محمد**: فهذا ليس كما قالوا لأنهم قضوا قضية باطلة فاسدة، بنوا عليها هذا الاستدلال، وهو إقحامهم في حد العلم. قولهم: عن ضرورة أو استدلال، فهذه زيادة فاسدة لا نوافقهم عليها، ولا جاء بصحتها قرآن، ولا سنة، ولا إجماع، ولا لغة، ولا طبيعة، ولا قول صاحب.

[٢٠٣١] وحد العلم على الحقيقة: أنه اعتقاد الشيء على ما هو به فقط، وكل من اعتقد شيئًا على ما هو به ولم يتخالجه شك فيه فهو عالم به، وسواء كان عن ضرورة حس، أو عن بديهة عقل، أو عن برهان استدلال، أو عن تيسير الله عز وجل له، وخلقه لذلك المعتقد في قلبه ولا مزيد.

[2032] Bir kimsenin belli bir varlığın mâhiyeti gibi -bilmediği- bir şeye inanma konusunda araştırmacı (muhakkik) olması elbette mümkün değildir. Bu tenakuzdur, tutarsızlıktır ve çelişkidir. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[2033] Hz. Peygamber'in meleklerin sorgulaması konusundaki hadisiyle alakalı görüşlerine gelince, bu konuda onların lehine bir delil yoktur. Bilakis o, meleklerin soyut varlıklar olmasından dolayı onların aleyhine bir delildir. Çünkü Allah Resulü bu hadiste şöyle demiştir: "Mümine veya imanında yakîn sahibi olana gelince o, "O Allah'ın Elçisidir." der." Dolayısıyla Allah Resulü (s.a.), "İstidlal edene gelince..." şeklinde dememiştir. Böylece -imanı ve yakînî nasıl olursa olsun- yakîn sahibi bir müminin başarısı bize yeterlidir.

[2034] Allah Resulü (s.a.), "Münafığa veya şüphe içinde olana gelince..." şeklinde buyurmuş; "Akıl yürütmeyene..." şeklinde dememiştir. Böylece münafık, "İnsanların bir şeyler söylediklerini duydum, ben de onu söyledim." der. Evet bu bizim görüşümüzdür. Çünkü münafık ve şüpheci, kesin inanç sahibi ve mümin kimseler değillerdir. Bu da, insanları taklit eden bir kimsenin sıfatıdır, muhakkikin değil. Böylece bu haberin onların aleyhine yeterli bir delil olduğu ortaya çıkmıştır. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[2035] Onların, "Yüce Allah, istidlali, Kitabında birçok yerde zikretmiş, bunu emretmiş ve istidlal vasıtasıyla bilmeyi gerekli kılmıştır. İlim, ancak istidlalden hareketle elde edilebilir." şeklindeki görüşlerine gelince, bunda da onların sokuşturdukları bir ilave vardır ki; O da, "Allah, istidlali emretti" şeklindeki görüşleridir. Oysa bunu (Kur'ân'da) asla bulamazlar. Fakat yüce Allah, istidlali zikretmiş ve ona teşvik etmiştir. Biz de istidlali inkâr etmeyiz. Bilakis istidlal hayrı ziyadeleştirdiğinden dolayı gücü yeten herkesin teşvik edildiği, tavsiye edilen güzel bir fiildir. Ve o (istidlal), nefsinde tasdikin tam yerleşmediği herkese farzdır. -Biz, bela ve musibetten Allah'a sığınırız.- Ancak istidlalin herkese farz olmasını ve o olmaksızın kişinin İslâm'ının sahîh olmayacağını kabul etmeyiz. Bu, mutlak olarak bâtıldır.

[٢٠٣٢] ولا يجوز ألبتة أن يكون محقق في اعتقاد شيء كما هو ذلك الشيء وهو غير عالم به، وهذا تناقض وفساد وتعارض وبالله تعالى التوفيق.

[٢٠٣٣] وأما قولهم في حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم في مساءلة الملك فلا حجة لهم فيه، بل هو حجة عليهم كما هو لمجرده. لأن رسول الله صلى الله عليه وسلم إنما قال فيه: فأما المؤمن أو الموقن فيقول هو رسول الله. ولم يقل عليه الصلاة والسلام فأما المستدل، فحسبنا فوز المؤمن الموقن كيف كان أيمانه ويقينه.

[٢٠٣٤] وقال عليه الصلاة والسلام: وأما المنافق أو المرتاب، ولم يقل غير المستدل فيقول: سمعت الناس يقولون شيئًا فقلته. فنعم هذا قولنا لأن المنافق والمرتاب ليسا موقنين، ولا مؤمنين، وهذا صفة مقلد الناس لا محقق، فظهر أن هذا الخبر حجة عليهم كافية وبالله تعالى التوفيق.

[٢٠٣٥] وأما قولهم: إن الله عز وجل قد ذكر الاستدلال في غير موضع من كتابه وأمر به، وأوجب العلم به، والعلم لا يكون إلا عن استدلال، فهذه أيضًا زيادة أقحموها وهي قولهم: وأمر به، فهذا لا يجدونه أبدًا، ولكن الله تعالى ذكر الاستدلال وحض عليه، ونحن لا ننكر الاستدلال بل هو فعل حسن مندوب إليه، محضوض عليه. كل من أطاقه، لأنه تزود من الخير وهو فرض على كل من لم تسكن نفسه إلى التصديق نعوذ بالله عز وجل من البلاء وإنما ننكر كونه فرضًا على كل أحد لا يصح إسلام أحد دونه هذا هو الباطل المحض.

[2036] Onların, "Yüce Allah, onu bilmeyi zorunlu kılmıştır." şeklindeki sözlerine gelince, evet bunu kabul ederiz.

[2037] Yine onların, "İlim, ancak istidlalden hareketle elde edilebilir." şeklindeki görüşlerine gelince bu, az önce yanlışlığını ortaya koyduğumuz yalan bir iddiadır. Bunun bâtıl olmasının ilk delili, delili olmayan bir iddia olmasıdır. İzzet ve hikmet sahibi olan yüce Allah'ın yardımını ve desteğini dileriz.

[2038] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların fitne çıkarmak üzere ileri sürdüklerin delillerin tamamını çürüttük. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun. Böylece onların görüşleri delilden yoksun olduğundan dolayı sakıt olmuş ve bununla alakalı bir nassın ve icmânın gelmemiş olması sebebiyle bir iddia olarak kalmıştır. Tevfik Allah'ın yardımıyladır.

[2039] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şimdi biz, -Allah'ın yardımı, tevfîki ve desteğiyle- onların görüşlerinin yanlışlığına dair delilleri zikredeceğiz. Güç ve kudret ancak yüce Allah'ın yardımıyladır.

[2040] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Akıl yürüten bir kimse ancak müslüman olabilir." diyen bir kimseye şöyle denilir: Söyleyin bakalım! Kişiye istidlalin farziyyeti ne zaman gerekli olur,bülûğ çağından önce mi sonra mı? Bu iki durumdan biri kaçınılmazdır. Taberî'ye gelince, o bunun buluğ çağından önce vacip olduğunu söylemiştir.

[2041] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu yanlıştır. Çünkü buluğ çağına ulaşmamış bir kimse ne mükelleftir ne de muhataptır. Nitekim Allah Resulü (s.a.) "Üç kişiden kalem kaldırılmıştır" demiş ve burada "İhtilam oluncaya kadar küçükten..." ifadesini zikretmiştir.[1252] Böylece Taberî'nin cevabı geçersiz olmuştur.

[2042] Eş'ariyyeye gelince onlar, ağzı dolduran, müslümanların tüylerini diken diken eden, kulakları ürperten, sözü söyleyen ile yüce Allah'ın irtibatını koparan şeyler ortaya koydular. Bu da onların şöyle demeleridir: "Delillerin talep edilmesi ancak buluğdan sonra gerekir." Bununla da yetinmediler, kendilerini susturmayı arzu ettiğimiz şeyi açıkladılar vealeni bir şekilde şöyle dediler: "Bir kimsenin müslümanlığı, buluğ çağına ulaşmasından sonra tasdik eden değil şüphe eden bir kimse olmadıkça geçerli olmaz."

[٢٠٣٦] وأما قولهم: إن الله تعالى أوجب العلم به فنعم.

[٢٠٣٧] وأما قولهم: والعلم لا يكون إلا عن استدلال فهذا هي الدعوى الكاذبة التي أبطلناها آنفًا وأول بطلانها أنها دعوى بلا برهان وبالله تعالى العزيز الحكيم نتأيد.

٥ [٢٠٣٨] **قال أبو محمد**: هذا كل ما شغبوا به قد نقضناه، والحمد لله رب العالمين. فسقط قولهم إذ تعرى من البرهان، وكان دعوى منهم مفتراة لم يأت بها نص قط، ولا إجماع ،وبالله التوفيق.

[٢٠٣٩] **قال أبو محمد**: ونحن الآن ذاكرون بعون الله وتوفيقه وتأييده البراهين على بطلان قولهم، ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم.

١٠ [٢٠٤٠] **قال أبو محمد**: يقال لمن قال لا يكون مسلمًا إلا من استدل أخبرنا متى يجب عليه فرض الاستدلال أقبل البلوغ أم بعده؟ ولا بد من أحد الأمرين، فأما الطبري فإنه أجاب بأن ذلك واجب قبل البلوغ.

[٢٠٤١] **قال أبو محمد**: وهذا خطأ لأن من لم يبلغ ليس مكلفًا ولا مخاطبًا، وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: رفع القلم عن ثلاثة فذكر الصغير حتى

١٥ يحتلم. فبطل جواب الطبري رحمه الله.

[٢٠٤٢] وأما الأشعرية: فإنهم أتوا بما يملأ الفم، وتقشعر منها جلود أهل الإسلام، وتصطك منها المسامع، ويقطع ما بين قائلها وما بين الله عز وجل، وهي أنهم قالوا: لا يلزم طلب الأدلة إلا بعد البلوغ، ولم يقنعوا بهذه الجملة حتى كفونا المؤنة، وصرحوا بما كنا نريد أن نلزمهم فقالوا غير مساترين: لا يصح

٢٠ إسلام أحد حتى يكون بعد بلوغه شاكًا غير مصدق.

[2043] Ebû Muhammed şöyle dedi: Küfür ve İslâm'dan sıyrılıp çıkma konusunda bu topluluğun sözünden daha çirkinini asla duymadık. O da şudur: Bir kimse, yüce Allah hakkında, nübüvvetin sıhhati konusunda ve Allah Resulünün (s.a.) doğru sözlü mü yoksa yalancı mı olup olmadığı hususunda şüphe edinceye kadar müslüman olamaz. Yine hiçbir kimse çılgınlık, tenakuz ve gerçeklerle alay etme konusunda bunların sözünden daha kötüsünü duymamıştır. O sözler de şunlardır: "İman, ancak küfürle sahîh olur, tasdik ancak inkârla gerçekleşir, yüce Allah'ın rızasına bu konuda şüphe ederek ulaşılabilir. Her kim yüce Allah'ın rabbi olduğuna, Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna ve İslâm dininin -kendisinden başka hiçbir dinin olmadığı- Allah'ın dini olduğuna kalbi ve lisanıyla kesin bir şekilde inanırsa, o müşriktir, kâfirdir."

[2044] Ey Allah'ım, şüphesiz inayetin kesilmesinden (hızlân) sana sığınırız. Allah'a yemin olsun ki, onun işlerine galip gelen Allah'ın hızlânı (inayetinin kesilmesi) olmasa idi akıl sahibi bir kimsenin lisanı bu büyük sözü söylemezdi. İşte bu, bu lanetli söylemi nakzetmeyi üstlenen kimseye yeterli olur. Her kim bu noktaya ulaşırsa onun susması güzel olur. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

[2045] Sonra onlara şöyle deriz: Kendisine -mesela- Allah hakkında şüphe etmeyi ya da nübüvvet ve risâletin sıhhati konusunda şüphe etmesini gerekli gördüğünüz bu kimse hakkında söyleyin bakalım! Söz konusu kişinin akıl yürüterek ve delilleri araştırarak şüphe içinde kalmasını zorunlu gördüğünüz bu müddet ne kadardır? Şâyet kendi köyünde ya da şehrinde veya bölgesinde delilleri gösteren iyi bir kimse bulamaz ve delilleri araştırarak yolculuk ederse ve bu sırada sıcak veya soğuk ya da hastalıktan kaynaklanan zorluklar, korkular ve sıkıntılarla karşılaşırsa ve bu durum saatler, günler, haftalar, aylar ve yıllara uzarsa nasıl olacaktır, bu konudaki görüşünüz nedir?

[2046] Eğer onlar, söz konusu müddeti bir gün, iki gün, üç gün ya da bundan daha fazla bir zamanla sınırlandırırlarsa bu durumda delil olmaksızın hüküm vermiş olurlar ve yüce Allah'tan bir hidayet olmaksızın söz söylemiş olurlar. Bu müddeti fazla ya da noksan bir şekilde belirleme hususunda söz söylemekten hiç kimse âciz değildir. Dolayısıyla bu noktaya varan bir kimsenin sözünün yanlışlığı da ortaya çıkmış olur.

[٢٠٤٣] **قال أبو محمد**: ما سمعنا قط في الكفر والانسلاخ من الإسلام بأشنع من قول هؤلاء القوم، إنه لا يكون أحد مسلمًا حتى يشك في الله عز وجل، وفي صحة النبوة، وفي هل رسول الله صلى اله عليه وسلم صادق أم كاذب؟ ولا سمع قط سامع في الهوس، والمناقضة، والاستخفاف بالحقائق، فاقبح من قول هؤلاء إنه لا يصح الإيمان إلا بالكفر، ولا يصح التصديق إلا بالجحد، ولا يوصل إلى رضاء الله عز وجل إلا بالشك فيه، وأن من اعتقد موقنًا بقلبه ولسانه أن الله تعالى ربه لا إله إلا هو وأن محمدًا رسول الله وأن دين الإسلام دين الله، الذي لا دين غيره فإنه كافر مشرك.

[٢٠٤٤] اللهم إنا نعوذ بك من الخذلان. فوالله لولا خذلان الله تعالى الذي هو غالب على امره ما انطلق لسان ذي مسكة بهذه العظيمة، وهذا يكفي من تكلف النقص لهذه المقالة الملعونة، ومن بلغ هذا المبلغ حسن السكوت عنه ونعوذ بالله من الضلال.

[٢٠٤٥] ثم نقول لهم: أخبرونا عن هذا الذي أوجبتم عليه الشك في فرضًا والشك في صحة النبوة والرسالة، كم تكون هذه المدة التي أوجبتم عليه فيه البقاء شاكًا مستدلًا طالبًا للدلائل؟ وكيف أن لم يجد في قريته أو مدينته ولا في إقليمه محسنًا للدلائل، فرحل طالبًا للدلائل فاعترضته أهوال ومخاوف، وتعذر بحر أو مرض، فاتصل له ذلك ساعات وأيامًا وجمعًا وشهورًا وسنين. ما قولكم في ذلك؟

[٢٠٤٦] فإن حدوا في المدة يومًا أو يومين، أو ثلاثة، أو أكثر من ذلك، كانوا متحكمين بلا دليل، وقائلين بلا هدى من الله تعالى. ولم يعجز أحد عن أن يقول في تحديد تلك المدة بزيادة، أو نقصان، ومن بلغ ها هنا فقد ظهر فساد قوله.

[2047] Eğer onlar, bu konuda bir sınırlama getirmeyiz, derlerse, onlara şöyle deriz: Söz konusu kişi Allah ve nübüvvet hakkında şüpheci olduğu halde bu istidlal müddetini bu şekilde ölünceye kadar uzatırsa ya da kendisine belirlediğiniz istidlal müddeti içinde ölürse bu durumda o mümin olarak ölmüş ve cennet ona vacip olmuş mudur yoksa kâfir olarak ölmüş ve cehennem mi ona vacip olmuştur?

[2048] Eğer onlar, "Bilakis o mümin olarak ölür ve cennet ona vacip olur" derlerse, musibetlerin en büyüğünü getirmiş olurlar ve Allah hakkında şüphe edenleri -öyle ki bunlar, onlara göre müminlerden olan şüphecilerdir- cennet ehlinden yapmış olurlar. İşte bu katıksız/mutlak anlamda küfürdür ve hiçbir gizliliği olmayan bir tenakuzdur. Bununla birlikte onlar, söz konusu kişinin yüce Allah, nübüvvet ve risâlet konularında bütün ömrü boyunca şüpheci olarak kalmasına müsamaha göstermiş olurlar.

[2049] Eğer onlar, "Bilakis o, kâfir olarak ölür ve cehennem ona vacip olur." derlerse, onlara şöyle deriz: Sizler, söz konusu kişinin helâk olacağı bir şeyi ona emrettiniz ve yok olacağı bir şeyi ona zorunlu kıldınız. Şeytan da ancak cehennemde ebedî olarak kalmasına sebep olacak şeyleri emrederek bunu yapabilirdi.

[2050] Eğer onlar, "Bilakis söz konusu kişi fetret ehli hükmündedir." derlerse, biz onlara bunun yanlış olduğunu söyleriz. Çünkü fetret ehline bir uyarı gelmemiştir ve nübüvvet haberi onlara ulaşmamıştır. âyet/açıklama, ancak fetret ehli hakkında gelmiştir; her kim onda olmayan bir şeyi habere ilave ederse, şüphesiz o yüce Allah'a karşı yalan konuşmuş olur.

[2051] Sonra, -yüce Allah'ın tevfîk ve inayeti ile- onlara şöyle deriz: Size göre iman ismini zorunlu kılan istidlalin tanımı nedir? Bazen kişi aleyhinde bir itirazın bulunduğu bir delil işitebilir. Bu durumda söz konusu bu delil ona yeterli midir yoksa değil midir?

[2052] Eğer onlar, "Ona yeterlidir." derlerse, onlara şöyle deriz: Bu konuda itiraz edilen bir delil olduğu halde ona yeterli olması nereden vacip olmuştur? Bu sıfat, cehaletten çıkarıp ilme götüren delillerden değildir. Bilakis istidlalden önce var olan şüpheye götüren şeydir.

[٢٠٤٧] وإن قالوا: لا نحد في ذلك حدًا قلنا لهم: فإن امتد كذلك حتى فنى عمره، ومات في مدة استدلاله التي حددتم له، وهو شاك في الله تعالى، وفي النبوة، أيموت مؤمنًا ويحب له الجنة أم يموت كافرًا وتجب له النار؟

[٢٠٤٨] فإن قالوا: يموت مؤمنًا تجب له الجنة ،أتوا بأعظم الطوام، وجعلوا الشكاك في الله الذين هم عندهم شكاك مؤمنين من أهل الجنة، وهذا كفر محض، وتناقض لاخفاء به، وكانوا مع ذلك قد سمعوا في أن يبقى المرء دهره كله شاكًا في الله عز وجل، وفي النبوة والرسالة.

[٢٠٤٩] فإن قالوا: بل يموت كافرًا تجب له النار. قلنا لهم: لقد أمرتموه بما فيه هلاكه، وأوجبتم عليه ما فيه دماره، وما يفعل الشيطان الإ هذا في أمره بما يؤدي إلى الخلود في النار.

[٢٠٥٠] وإن قالوا: بل هو في حكم أهل الفترة. قلنا لهم: هذا باطل. لأن أهل الفترة لم تأتهم النذارة ولا بلغهم خبر النبوة، والنص إنما جاء في أهل الفترة، ومن زاد في الخبر ما ليس فيه فقد كذب على الله عز وجل.

[٢٠٥١] ثم نقول لهم وبالله تعالى التوفيق. ما حد الاستدلال الموجب لاسم الإيمان عندكم؟ وقد يسمع دليلًا عليه اعتراض أيجزيه ذلك لدليل أم لا؟

[٢٠٥٢] فإن قالوا يجزيه. قلنا لهم: ومن أين وجب أن يجزيه وهو دليل معترض فيه، وليس هذه الصفة من الدلائل المخرجة عن الجهل إلى العلم بل هي مؤدية إلى الجهل الذي كان عليه قبل الاستدلال.

[2053] Eğer onlar, "Bilakis, bu konuda itirazın mümkün olmayacağı bir delil vâki olduğuna kesin olarak inanıncaya kadar ona karşılık gelmez/ yeterli olmaz." derlerse, bu durumda insanları, çoğunun gücünün yetmeyeceği ve çok az bir kısmının uzun zaman ve uzun araştırma içinde ulaşabileceği bir şeylemükellef kılmış olurlar. Şüphesiz yüce Allah, böylece, onların -yani bu lanetli ve kötü görüş sahiplerinin- ilim açısından en alt seviyelerde olduklarını bilir.

[2054] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu çirkin söylemin yanlışlığını ortaya koyan delillerden biri şudur: Müslümanlardan, yahudilerden, hıristiyanlardan, Mecûsîlerden, Maniheistlerden ve Dehrîlerden olup da siyer (Hz. Peygamberin hayatı)hakkında herhangi bir şey bilen hiç kimse, Allah Resulünün (s.a.) elçi olarak gönderildiği andan itibaren insanların tamamını yüce Allah'a ve getirdiği esaslara inanmaya, inat eden kimselerden kendilerine karşı savaşanlarla savaşmaya, onların kanını dökmeyi, kadınlarını ve çocuklarını esir almayı ve mallarını almayı helal kabul etmeye ve bununla yüce Allah'a yaklaşmaya, cizye almaya ve onları boyun eğdirmeye davet ettiği hususunda şüphe edemez. Yine Allah Resulü (s.a.), kendisine inanan kimselerin [imanını] kabul etmiş, malını, kanını, ailesini ve çocuklarını haram kılmış ve onlara İslâm dininin hükmü ile hükmetmiştir. Bunların içinde bedevî kadınlar, vahşi çöl ortamında yaşayan erkek-kadın çobanlar ve çocuklar; köle edinilmiş zenci erkekler ve satılık zenci kadınlar; Rum kadın ve erkekler; câhil ve anlayışı zayıf halk tabakası vardır. Hz. Peygamber ne bunlardan birine ne de başkasına; "Ben, sizin müslüman olmanızı kabul etmiyorum. Sizi davet ettiğim şeyin doğruluğuna dair istidlalde bulununcaya kadar sizin dininiz sahîh değildir." demiştir.

[2055] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hz. Peygamber'in (s.a.) birisine böyle dediğine dair bir şeyin bize ulaşmadığını sadece biz söylemiyoruz. Bilakis biz ve yeryüzü ahalisinin tamamı -müşahede ettiğimiz şeyleri kat'i olarak kabul ettiğimiz gibi- kati olarak kabul ediyoruz ki; Allah Resulün (s.a.) böyle bir şeyi hiç kimseye asla dememiştir, hiç kimsenin müslümanlığını istidlalde bulunsun diye reddetmemiştir. Sonra ilkinden sonuncusuna kadar sahabenin (r.a.) tamamı da bu şekilde davranmıştır. Ne herhangi bir kimse ne de yeryüzü ahalisinin günümüze gelinceye kadar tamamı bu konuda farklı bir fikir ileri sürmüştür.

[٢٠٥٣] فإن قالوا: بل لا يجزيه إلا حتى يوقن أنه قد وقع على دليل لا يمكن الاعتراض فيه، تكلفوا ما ليس في وسع أكثرهم، وما لا يبلغه إلا قليل من الناس، في طويل من الدهر وكثير من البحث. ولقد درى الله تعالى أنهم أصفار من العلم بذلك، يعني أهل هذه المقالة الملعونة الخبيثة.

٥ [٢٠٥٤] **قال أبو محمد**: ومن البرهان الموضح لبطلان هذه المقالة الخبيثة أنه لا يشك أحد ممن يدري شيئًا من السير من المسلمين واليهود، والنصارى والمجوس، والمانية والدهرية، في أن رسول الله صلى الله عليه وسلم مذ بعث لم يزل يدعو الناس الجماء الغفير إلى الإيمان بالله تعالى، وبما أتى به ويقاتل من أهل الأرض من يقاتله ممن عند ويستحل سفك دمائهم، وسبي نسائهم ١٠ وأولادهم، وأخذ أموالهم، متقربًا إلى الله تعالى بذلك وأخذ الجزية وأصغاره ويقبل ممن آمن به ويحرم ماله ودمه وأهله، وولده، ويحكم له بحكم الإسلام، وفيهم المرأة البدوية، والراعي، الراعية، والغلام الصحراوي والوحشي، والزنجي والمسبي، والزمجية المجلوبة ،والرومي، والرومية، والأغبر الجاهل، والضعيف في فهمه، فما منهم أحد، ولا من غيرهم قال عليه السلام: إني لا أقبل إسلامك ١٥ ولا يصح لك دين إلا حتى تستدل على صحة ما أدعوك إليه.

[٢٠٥٥] **قال أبو محمد**: لسنا نقول: إنه لم يبلغنا أنه عليه السلام قال ذلك لأحد بل نقطع نحن وجميع أهل الأرض، قطعًا كقطعنا على ما شهدناه أنه عليه السلام لم يقل قط هذا لأحد، ولا رد إسلام أحد حتى يستدل، ثم جرى على هذه الطريقة جميع الصحابة رضي الله عنهم، أولهم عن آخرهم، ولا يختلف أحد ٢٠ في هذا الأمر.

[2056] Müslümanlara göre Hz. Peygamber'in (s.a.) bir kimsenin müslümanlığının kendisi ile sahîh olacağı bir hususu insanlara açıklamayı ihmal etmiş olması imkânsız olan şeylerdendir. Sonra da bu durumun (kişinin müslümanlığının kendisi ile sahîh olacağı esasın açıklanmasının) ihmal edildiği ya da kasıtlı olarak zikredilmediği hususunda müslümanların tamamı ittifak ediyor ve bu kötü kimseler (şakîler) bu durumu müslümanlara açıklıyorlar! Her kim dinde Allah Rasûlü'nün ortaya koymadığı şeyler olduğunu zannederse, ihtilafsız bir şekilde o kâfirdir. Böylece bu görüşün icmâya, Yüce Allah'a ve Resulüne ve bütün müslümanlara aykırı olduğu hususu kesin olarak ortaya çıkmıştır.

[2057] Eğer onlar, "İnsanların mûcize olan delillere ihtiyacına, yüce Allah'ın Kur'ân ile onlara delil getirmesine, Kur'ân ile onları âciz bırakmasına, yahudileri ölümü temenni etmeye davet etmesine, hıristiyanları mübaheleye çağırmasına ve ayın ikiye yarılmasına ne demeli?" derlerse; -Allah'ın tevfik ve inayetiyle- şöyle deriz: İnsanlar iki kısım olduğunu söylemiştik. Bir kısmının kalpleri İslâm ile tatmin olmamış ve tasdik onların kalbine girmemiş; bunun üzerine, Hz. Peygamber'den (s.a.) kesin deliller (berahin) istemişlerdir. Rasûlullah (s.a.) de onlara mûcizeler göstermiştir. Bunlar da (mûcizeleri görenler de) iki kısma ayrılmış; bir topluluk iman etmiş, diğer topluluk ise inat etmiş, açıkça karşı çıkmış ve böylece kâfir olmuştur. Günümüzde bu vasfın (inatçılığın) taraftarları, -daha önce dediğimiz gibi-istidlal talebini onlara (müslümanlara) kesin bir şekilde farz olarak gerekli gören kimselerdir.

[2058] Diğer kısım ise, yüce Allah Hz. Peygamber'i (s.a.) tasdik etmeye muvaffak kılmış ve onların nefislerinde imanı yaratmıştır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*...Eğer dürüst olacaksanız, asıl Allah sizin için iman yolunu açarak O size lütufta bulunmuştur.*"[1253] İşte bunlar, bir mûcize talep etmeksizin Hz. Peygamber'e (s.a.) iman ettiler. Günümüzde bu vasfın taraftarları istidlale ihtiyaç hissetmeksizin İslâm'ın hak olduğuna inanan kimselerdir.

[٢٠٥٦] ثم جميع أهل الأرض إلى يومنا هذا ومن المحال الممتنع عند أهل الإسلام أن يكون عليه السلام يغفل أن يبين لناس ما لا يصح لأحد الإسلام إلا به، ثم تتفق على إغفال ذلك أو تعمد عدم ذكره جميع أهل الأسلام وتبينه لهم هؤلاء الأشقياء. ومن ظن أنه وقع من الدين على ما لا يقع عليه رسول الله صلى الله عليه وسلم فهو كافر بلا خلاف. فصح أن هذه المقالة خلاف للاجماع، وخلاف لله تعالى ولرسوله صلى الله عليه وسلم وجميع أهل الإسلام قاطبة.

[٢٠٥٧] فإن قالوا: فما كانت حاجة الناس إلى الآيات المعجزات، وإلى احتجاج الله عز وجل عليهم بالقرآن، واعجازه به، وبدعاء اليهود إلى تمنى الموت، ودعاء النصارى إلى المباهلة، وشق القمر؟ قلنا وبالله تعالى التوفيق: إن الناس قسمان: قسم لم تسكن قلوبهم إلى الإسلام، ولا دخلها التصديق، فطلبوا منه عليه السلام البراهين فأراهم المعجزات فانقسموا قسمين طائفة آمنت، وطائفة عندت وجاهرت فكفرت، وأهل هذه الصفة اليوم هم الذين يلزمهم طلب الاستدلال فرضًا ولا بد كما قلنا.

[٢٠٥٨] وقسم آخر: وفقهم الله تعالى لتصديقه عليه السلام وخلق عز وجل في نفوسهم الإيمان كما قال تعالى: ﴿بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ﴾ فهؤلاء آمنوا به عليه السلام بلا تكليف آية، وأهل هذه الصفة هم اليوم المعتقدين للأسلام حقا بلا معرفة باستدلال.

[2059] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu görüşün taraftarlarının, yeryüzü ahalisinin -çok azı hâriç- tamamını kâfir kabul etmeleri lazım gelir. Nitekim onlardan bazıları, yeryüzü ahalisinin istidlal eden kimseler olduklarını söylemiştir.

5 **[2060] Ebû Muhammed şöyle dedi**: Bu durum gayet açıktır; o (yani söz konusu iddia sahibi), yeryüzü ahalisi içinde yalancıların olduğunu bilir ve (yine) onu (bu iddia sahibini) duyan herkes de yeryüzü ahalisi içinde yalancıların olduğunu bilir. Çünkü ister hadarî olsun isterse bedevî olsun halkın ekserisi istidlalin manasını ve onu nasıl kullanacağını bilemez.

10 **[2061] Ebû Muhammed şöyle dedi**: Bu görüşü dile getiren bir kimseye, ancak kendisinin ya da istidlal ettiğini bildiği bir kimsenin boğazladığı bir hayvanın etini yemesi gerekir. Yine istidlal ettiğini bildiği bir hanımla birlikte olması da gerekir. İstidlalden önce ve istidlal sürecinde kendisinin kâfir olduğuna zorunlu olarak şahitlik etmesi; bu müddet zarfında evlen-
15 diği hanımından ayrılması, istidlal edinceye kadar kardeşine, babasına ve annesine mirasçı olmaması da gerekir. Yine suikastle öldüren Hâricîlerin yaptığını yapması, gücü yettiği herkesi boğazlama ve öldürme hususunda Muğiriyye[1254] ve Mansuriyye'nin[1255] yaptığını yapması ve yeryüzü ahalisinin mallarını helal kabul etmesi de lazım gelir. Bilakis bunlardan herhangi
20 bir şeyden el çekmeleri onlara helal değildir. Çünkü kâfirlerle cihat etmek farzdır. Bunların tamamı, eğer bunları yaparlarsa kendi asıllarını reddetmeyi gerektirir ve onları küfre götürür. Eğer onlar bunu kabul etmezlerse bu durumda tenakuza düşerler.

[2062] Böylece ortaya çıkmıştır ki; kalbiyle İslâm'a inanan ve bunu di-
25 liyle söyleyen herkes, yüce Allah katında mümindir ve cennet ehlindendir. Bu ister kabulleister yetişme tarzıyla isterse de istidlalle olsun eşittir.Tevfik Allah'ın yardımıyladır.

[2063] Buna ilaveten onlara şöyle deriz: Muhaliflerinizden herhangi bir kimse, sizin din edindiğiniz görüşleriniz hususunda istidlaldebulundu
30 mu? Yoksa sizin dışınızdaki bir kimse asla istidlalde bulunmadı mı? Muhaliflerinin de istidlal ettiklerini onların kabul etmeleri gerekir. Onlar, size göre, tıpkı istidlal etmeyen bir kimse gibi hatalıdırlar. Bu durumda onlara göre de sizler hatalısınız. Bunların arasında bir fark yoktur.

[٢٠٥٩] **قال أبو محمد**: ويلزم أهل هذه المقالة أن جميع أهل الأرض كفار لا الأقل، وقد قال بعضهم إنهم مستدلون.

[٢٠٦٠] **قال أبو محمد**: وهذه مجاهرة هو يدري أنه فيها كاذب، وكل من سمعه يدري أنه فيها كاذب لأن أكثر العامة من حاضرة وبادية لا يدري ما معنى الاستدلال فكيف أن يستعمله؟

[٢٠٦١] **قال أبو محمد**: ويلزم من قال بهذه المقالة ألا يأكل من اللحم إلا ما ذبحه هو أو من يدري أنه مستدل، وألا يطأ إلا زوجة يدري أنها مستدلة. ويلزم أن يشهد على نفسه بالكفر ضرورة قبل استدلاله ومدة استدلاله، وأن يفارق امرأته التي تزوج في تلك المدة، وألا يرث أخاه ولا أباه ولا أمه، إلا أن يكونوا مستدلين، وأن يعمل عمل الخوارج الذين يقتلون غيله، وعمل المغيرية المنصورة في ذبح كل من أمكنهم وقتله، وأن يستحلوا أموال أهل الأرض، بل لا يحل لهم الكف عن شيء من هذا كله لأن جهاد الكفار فرض وهذا كله إن التزموا طرد أصولهم، وكفروا أنفسهم، وأن لم يقولوا بذلك تناقضوا.

[٢٠٦٢] وفصح أن كل من اعتقد الإسلام بقلبه، ونطق به لسانه، فهو مؤمن عند الله عز وجل، ومن أهل الجنة، سواء كان ذلك عن قبول، أو نشأة، أو عن استدلال، وبالله تعالى التوفيق.

[٢٠٦٣] وأيضًا فنقول لهم: هل استدل من مخالفيكم في أقوالكم التي تدينون بها أحد أم لم يستدل قط أحد غيركم؟ فلا بد من إقرارهم بأن مخالفيهم أيضًا قد استدلوا وهم عندكم مخطئون كمن لم يستدل ولا فرق وأنتم عندهم أيضًا مخطئون.

[2064] Eğer onlar, bizim hatalı olduğumuz hususunda sizi emin kılan deliller nelerdir? derlerse onlara şöyle deriz: Bu bizzat sizin hasmınızın görüşüdür. Çünkü onlar, delillerinin, kendi görüşlerinin doğruluğunu ve sizin görüşlerinizin yanlışlığını gösterdiğini iddia ederler. Bunların arasında bir fark yoktur. Onlar, var olduklarından bu günümüze kadar bu iddiayı devam ettirmektedirler. Sizin istidlal etmek suretiyle elde ettiğiniz şeylerin, yine ancak istidlal etmeyen bir kimsenin elde ettiği şeyler olduğunu görüyoruz. Bunların arasında bir fark yoktur.

[2065] Eğer onlar bize, "Sizin bu görüşünüze göre istidlal genel olarak geçersiz olmakta ve toptan deliller hükümsüz olmaktadır." derlerse böyle bir şeyden Allah'a sığınırız, deriz. Fakat biz, istidlal eden bir kimsenin bazen yanılabileceğini, bazen de -yüce Allah'ın yardımıyla- isabet edebileceğini sana gösterdik. Öte yandan hata eden bir kimse bazen istidlal etmemiş olabilir; bazen de -Allah'ın yardımıyla- isabet eden bir kimse istidlal yapmamış olabilir. Her tür kolaylık Allah'ın yarattıkları içindir.

[2066] Burhan ve doğru deliller, (akılları) bulandıranlardan farklıdır. Her kim -başkaları nezdinde- sıhhatiyle alakalı sahîh delillerin ikame edildiği hakka muvaffak olursa, -ister istidlal yapsın isterse yapmasın- o isabet eden, hakikati söyleyen mümin bir kimsedir. Her kim de bâtıl olduğuyla alakalı olarak başkalarınca burhanın ikame edildiği bir bâtıla yönelirse, o da -ister istidlalde bulunsun isterse bulunmasın- hata etmiş ve bâtıla tabi olmuş biridir yada kâfirdir. İşte bu, sıhhatine dair burhanın ikame edildiği şeydir. Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a aittir. Tevfîk O'nun yardımıyladır.

[٢٠٦٤] فإن قالوا: إن الأدلة امتنا من أن نكون مخطئين قلنا لهم: وهذا نفسه هو قول خصومكم فإنهم يدعون أن أدلتهم على صواب قولهم، وخطأ قولكم، ولا فرق. مازالوا على هذه الدعوى مذ كانوا إلى يومنا هذا، فما نراكم حصلتم من استدلا لكم إلا على ما حصل عليه من لم يستدل سواء بسواء ولا فرق.

٥ [٢٠٦٥] فإن قالوا لنا: فعلى قولكم هذا يبطل الاستدلال جملة ويبطل الدليل كافة، قلنا: معاذ الله من هذا. لكن أريناك أنه قد يستدل من يخطئ، وقد يستدل من يصيب، بتوفيق الله تعالى فقط. وقد لا يستدل من يخطئ، وقد لا يستدل من يصيب، بتوفيق الله تعالى، وكل ميسر لما خلق له.

[٢٠٦٦] والبرهان والدلائل الصحاح غير المموهة، فمن وافق الحق ١٠ الذي قامت عند غيره البراهين الصحاح بصحته فهو مصيب، محق، مؤمن، استدل أو لم يستدل. ومن يسر للباطل، الذي قام البرهان عند غيره ببطلانه، فهو مبطل مخطئ، أو كافر، سواء استدل أو لم يستدل، وهذا هو الذي قام البرهان بصحته. والحمد لله رب العالمين. وبالله تعالى التوفيق.

NOTLAR

1. Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (ö. 150/767), büyük müçtehitlerden biri olup Hanefî mezhebinin imamıdır.

2. Ebû Muhriz Cehm b. Safvân es-Semerkandî et-Tirmizî (ö. 128/745-46), ilk kelâmcılardan olup Cehmiyye fırkasının kurucusudur. Emevîler'e karşı isyan ederek Horasan'ın doğu bölgesini idaresi altına alan Hâris b. Süreyc'in kâtibi ve yardımcısı olarak tanınmıştır.

3. Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî el-Basrî (ö. 324/935-36), Eş'ariyye mezhebinin kurucusu kabul edilen önemli bir kelâm âlimidir.

4. Muhammed b. Kerrâm, III. (IX.) yüzyılın sonlarından itibaren Horasan ve Mâverâünnehir'de ortaya çıkan ve itikadî mezhep olan Kerrâmiyye mezhebinin kurcusudur.

5. İbn Hazm'ın burada dile getirdiği görüş, Eş'arî kaynaklarda kabul edilmiş ve bilinen bir görüş değildir. Giriş kısmında "İbn Hazm'ın İslâm Mezheplerine Bakışı" başlığı altında Eş'arîlikle alakalı görüşlerini açıklamıştık. Bu bağlamda İbn Hazm'ın Eş'arîlik algısının olumlu olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. (Çev.)

6. Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Muhammed b. Abdillâh en-Neccâr er-Râzî (ö. 230/845 civarı), Mu'tezile ekolüne mensup bir alim olup Neccâriyye fırkasının kurucusudur.

7. Ebû Abdirrahmân Bişr b. Gıyâs b. Ebî Kerîme el-Merîsî el-Bağdâdî (ö. 218/833), Cehmiyye ile Mürcie'nin görüşlerini benimseyen bir kelâmcıdır.

8. Ebû Amr Dırâr b. Amr el-Gatafânî el-Kûfî (ö. 200/815 [?]), Basra Mu'tezilesi'nin ilk âlimlerinden olup kendisine "Dırâriyye" adında bir fırka nispet edilmiştir.

9. Ebü'l-Hüzeyl Muhammed b. el-Hüzeyl b. Abdillâh el-Allâf el-Abdî el-Basrî (ö. 235/849-50 [?]), Basra ekolünün kurucusu Mu'tezilî bir âlimdir.

10. Ebû Abdillâh el-Hasen b. Sâlih b. Hayy el-Kûfî el-Hemedânî (ö. 168/784-85), Zeydiyye'nin kollarından ve Kesîrünnevâ el-Ebter'e (ö. 169/785-86) nisbetle Bütriyye diye de tanınan Sâlihiyye'nin kurucusudur.

11. Abdullah b. İbâz el-Mürrî et-Temîmî, Hâricî fırkalarından İbâzıyye'nin kurucusudur. Hakkındaki ilk bilgiler, Emevîler'e karşı isyan eden Abdullah b. Zübeyr'e yardıma karar veren Haricî topluluk arasında yer aldığı şeklindedir. Basra'da yaşadığı ve söz konusu dönemde Haricîlerin lideri olan Nâfi' b. Ezrak'ın pasif direnişte kalanların kafir olduğuna dair görüşü sebebiyle şiddet taraftarı Nâfi'den ayrıldığı ve kendisine tabi olanlarla birlikte daha ılımlı bir anlayışı dillendirdiği kabul edilir. Kaynakların verdiği bilgilere göre Abdullah b. İbâz, Câbir b. Zeyd el-Ezdî'nin fikirlerinden ilham alarak Basra'dan çıkan müfrit Hâricî topluluklarına katılmamış, aklıselîmin ve sünnetin sınırları çerçevesinde kalmak isteyen Vehbîler'i kendi etrafında toplamış, isyan hareketine karışmaksızın Basra'da kendi halinde sakin bir hayat yaşamıştır. Ayrıca Nâfi' b. Ezrak'ın 65 (685) yılındaki başarısız isyanından sonra mutedil görüşü paylaşan Hâricîler'in reisi olmuştur. (Hakkında geniş bilgi için bkz. Fığlalı, E. Ruhi, "Abdullah b. İbâz", *DİA*, 1/ 109. Ayrıca bkz. a.mlf., "İbâzıyye", *DİA*, 19/ 256-261).

12. Ezârika, Hz. Ali'nin Muâviye ile uzlaşmasını protesto ederek ondan ayrıldıkları ve isyancı bir hareket başlattıkları için Havâric (Haricîler) diye anılan fırkanın liderlerinden Ebû Râşid Nâfi'b.Ezrak'a (ö. 65/685) uyanları ifade etmek üzere kullanılır. Haricîler'in ilk büyük fırkasıdır ve ortaya koydukları aşırılıklarla anılmışlardır.

13. Ahmed b. Hâbıt (ö. 232/846-47) Mu'tezile mezhebine mensup iken sonraları benimsediği bazı görüşler sebebiyle İslâm'dan ayrıldığı kabul edilen kelâmcıdır. Basra'da yaşamış, Nazzâm'ın öğrencisi olmuş; daha sonra İslâm akîdesine aykırı görüşler ileri sürerek hocasından ayrılmış ve bu yüzden Mu'tezile mezhebi mensuplarının dahi tepkisine mâruz kalmıştır (Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Ahmed b. Hâbıt", *DİA*, 2/70-71).

14. Hakkında herhangi bir malumata ulaşamadık.

15. Kaynaklarda Fazlü'l-Hadesî'nin Ahmed b. Hâbıt ile birlikte Nazzam'ın öğrencisi oldukları belirtilmektedir. Fırat kıyısındaki el-Hadîse şehrinden olduğundan el-Hadesî şeklinde kayda geçmiştir. Bağdadî, bu iki şahsın bazı aşırı fikirler dile getirdiklerini belirtir, bundan dolayı Nazzam'ın bu iki öğrencisini kendisinden uzaklaştırdığını bildirir. Ahmed b. Hâbıt ile Fazlü'l-Hadesî'nin bu müşterek görüşlerini benimseyenlere Hâbıtıyye ve Hadsiyye denildiği kaydediliyorsa da tarihte böyle bir zümrenin varlığı tesbit edilememiştir. Onlara atfedilen aşırı görüşler için bkz. Abdülkahir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar,* (Çev. Ethem Ruhi Fığlalı), Ankara 1991, s. 213-214.

16. Galiyye, daha çok Şîa'ya mensup olan ve aşırı düşünceler taşıyan gruplar için kullanılan, İslâm toplumu tarafından tasvip edilmemeyi belirten bir terimdir. Sözlükte "haddi aşmak" mânasına gelen gulüv kökünden çoğul anlamında bir nisbet ismi olup "itidal çizgisini aşanlar" anlamına gelmektedir. Özellikle teşbih, tenasüh ve hulul inançları sebebiyle genel İslâmî anlayıştan çıktıkları kabul edilmiştir. (Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Galiyye", *DİA*, 13/333-337).

17. Ebû İsmail el-Batîhiyye'nin taraftarları olan bu grup, Acaride'dendir. İcmayı kabul etmezler ve ümmetin icmasını reddederler. (Bkz. Meşkûr, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü,* s.76).

18. Fırka, adını kurucusu Abdülkerîm b. Acred'den alır. Abdülkerîm b. Acred (Acerred) hakkında kaynaklarda pek az bilgi bulunmaktadır. Belhli olduğu bilinmektedir. Önceleri Haricîlerin Necedât fırkasına bağlı olan Atıyye b. Esved'in, daha zayıf bir rivayete göre ise Beyhesiyye'den İbn Beyhes'in öğrencisi idi. Bazı itikâdî ve fikrî konulardaki görüş farklılıkları sebebiyle onlardan ayrıldı ve kendi adına nisbetle anılan Acâride fırkasının reisi haline geldi. Hâricîler kâfirlerin çocuklarına gayri müslim muamelesi yaparken İbn Acred, bulûğ çağına erip de İslâmiyet'i kabul veya reddettikleri sabit olmadıkça bu çocuklar hakkında hüküm verilemeyeceği fikrini ortaya attı. Kaynaklarda on beş kadar tâli fırkaya ayrıldığı bildirilen Acâride'nin daha çok Horasan'da yayılmış olduğu bilinmektedir. (Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Acaride", *DİA*,1, 318-319).

19. Ebu'l-Hasen Mukātil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö. 150/767), Kur'ân'ı baştan sona kadar tefsir eden ilk müfessirdir.

20. Ebû Muhammed Hişâm b. el-Hakem el-Vâsıtî (ö. 179/795), Ca'fer es-Sâdık ve oğlu Mûsâ el-Kâzım döneminde İmâmiyye kelâmının en önemli temsilcisi olup imâmet doktrininin şekillenmesinde etkili olmuştur. Hakkında geniş bilgi için bkz. Öz, Mustafa, "Hişam b. Hakem", *DİA*, 18/153-154.

21. Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. en-Nu'mân b. Ebî Tarîfe el-Becelî el-Ahvel es-Sayrafî el-Kûfî (ö. 160/777 [?]), ilk Şiî kelâm âlimlerinden biri olup imâmet anlayışının şekillenmesinde Hişâm b. Hakem ve Cevâlikî ile birlikte etkili olmuştur. Hakkında geniş bilgi için bkz. Bulut, Halil İbrâhîm, "Şeytanüttâk", *DİA*, 39/104.

22. Dâvûd el-Cevâribî (ö. III./IX. yüzyılın başları) ortaya koyduğu görüşleri sebebiyle Müşebbihe'den sayılmıştır. Dâvûd, Allah'ın insana benzediğini iddia ediyordu. Buna göre Allah insan şeklinde olup sınırlı bir varlıktır; baş, yüz, göz, ağız, el, ayak ve bedeni vardır; cinsel organı ve sakalları ise yoktur. Hareket eder, aşağı iner, yukarı çıkar, gider gelir, sâlih müslümanlarla dünyada görüşür ve kucaklaşır. Bu yaklaşımı benimseyen Dâvûd el-Cevâribî, Allah'ın cisim olduğunu ve tıpkı insan gibi et, kan ve kemikten ibaret bulunduğunu iddia etmiştir. (Bkz. Yavuz, Yusuf Şevki, "Müşebbihe", *DİA*, 32/ 157. Ayrıca bkz. Bağdâdî, s.171).

23. Ebu'l-Mugîs el-Hüseyn b. Mansûr el-Beyzâvî (ö. 309/922), tasavvufun gelişmesine önemli katkılarda bulunan ünlü mutasavvıftır. (Geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", *DİA*, 15, 377-381).

24. Ebû Hâşim (Ebû Âmir) Seyyid İsmâîl b. Muhammed b. Yezîd b. Rebîa b. Müferriğ el-Himyerî (ö. 173/789), önce Keysânîliği benimsemiş, Mekke'de İmam Ca'fer es-Sâdık'la görüştükten sonra İmâmiyye'yi kabul etmiştir. Küçük yaşta şiir yazmaya başladığı anlaşılan Seyyid Himyerî'nin meşhur bir Arap şairi olduğu kabul edilir. (Detaylı bilgi için bkz. Zülfikar Tüccar, "Seyyid el-Himyerî", *DİA*, 37/62-63).

25. Tam ismi Muhammed b. Ebû Zeyneb Miklâs el-Esedî el-Kûfî el-Ecda'(ö. 138/755 [?]) olup Ebü'z-Zabyân ve Ebû İsmâil diye de anılır. Benî Esed kabilesinin âzatlısı olup mevâlîdendir. Kûfe'de yetişmiş ve faaliyetlerini burada sürdürmüştür. Önceleri Ca'fer es-Sâdık'la iyi münasebetler kurmuş, ancak daha sonra Ca'fer es-Sâdık onun bir sahtekar olduğunu anlamıştır. Ebü'l-Hattâb'ın aşırılığa saptığı Şiî kaynaklarınca da kabul edilmektedir. (Detaylı bilgi için bkz. Hasan Onat, "Hattâbiyye", *DİA*, 16/492-493).

26. Ebû Abdillâh Mugîre b. Saîd el-İclî el-Becelî (ö. 119/737), aşırı Şiî fırkalarından Mugīriyye'nin kurucusudur.

27. Ebû Mansur el-İclî, aşırı Şiî fırkalarından Mansûriyye'nin peygamberlik iddiasında bulunan kurucusudur. (Detaylı bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, "Ebû Mansur el-İclî", *DİA*, 10/181-182).

28. Bezîğ b. Mûsâ, Ebü'l-Hattâb el-Esedî'nin mensuplarından ve önde gelenlerinden biridir. Nitekim Ebü'l-Hattâb'dan sonra çeşitli fırkalara ayrılan Hattâbiyye'nin en önemli kollarından biri Bezîğ b. Mûsâ'ya nispetle isimlendirilen Bezîgıyye fırkasıdır. Dokumacılık yapan ve Ca'fer es-Sâdık hayatta iken öldürülen Bezîğ b. Mûsâ'ya tâbi olan bu grup, Bezîğ'in Ebü'l-Hattâb gibi Ca'fer es-Sâdık tarafından gönderilmiş bir nebî ve resul olduğunu kabul ediyorlardı. Bezîğ, daha önce Ebü'l-Hattâb'ın peygamberliğini benimsemiş olmasına rağmen Ebü'l-Hattâb ve taraftarları ondan kesinlikle teberrî etmişlerdir. (Detaylı bilgi için bkz. Hasan Onat, "Hattâbiyye", *DİA*, 16/492-493).

29. Beyân b. Sem'ân et-Temîmî (ö. 119/737), aşırı Şia gruplarından Beyâniyye'nin kurucusudur. (Detaylı bilgi için bkz. Şerafettin Gölcük, " Beyân b. Sem'ân",- *DİA*, 6/28-29).

30. Bakara 2/67.

31. Mukanna' el-Horasânî (ö. 161/778 [?]), Abbâsîler devrinde Mâverâünnehir'de peygamberlik ve ilâhlık iddiasıyla ortaya çıkan bir isyancıdır. Asıl adı Atâ, Hakîm, Hişâm b. Hakîm ve Hâşim b. Hakîm olarak kaydedilmektedir. Aslen Belhli olup gençlik yıllarında Ebû Müslim-i Horasânî hareketinin içinde yer aldığı nakledilmektedir. Bağdâdî, Mukanna'ın Ebû Müslim'e aşırı bağlılık gösteren ve onu Hz. Peygam-

ber'den daha üstün kabul eden Rizâmiyye fırkasına mensup olduğunu söyler. Mukanna' önce peygamberlik daha sonra da ulûhiyet iddiasında bulunmuştur. Halife Mehdî-Billâh döneminde ulûhiyyetin kendisinde tecessüm ettiğini, fakat insanların onu ilâh sûretinde görmelerinin mümkün olmadığını, zira nurundan tutuşup yanacaklarını, Allah'ın önce Âdem, ardından Nûh, İbrâhim ve Hz. Muhammed'e kadar diğer peygamberlerin, Hz. Muhammed'den sonra Hz. Ali ile oğullarının ve Ebû Müslim'in sûretlerinde ve en sonunda kendisinin sûretinde göründüğünü söyleyip ulûhiyyet iddia etmiştir. Abbâsîleri isyanlarıyla epeyce meşgul etmiştir. Nihayet Muâz b. Müslim kumandasındaki Abbâsî ordusu 161 (778) yılında Mukanna' ve taraftarlarını büyük bir hezimete uğratmıştır. (Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Mukanna' el-Horasânî", *DİA*, 31/ 124-125).

32. Babek (ö. 223/838), Me'mûn ve Mu'tasım zamanında Azerbaycan'da ciddi bir tehlike teşkil eden dinî-siyasî mahiyetteki Hürremiyye hareketinin lideridir (Hakkında geniş bilgi için bkz. Dursun Yıldız, "Babek", *DİA*, 4/ 376-377).

33. Sufriyye, ilk Haricî fırkalardan biridir. İsmini ağırlıklı anlayışa göre kurucusu Ziyâd b. Asfar'dan alan fırka Asfariyye ve Ziyâdiyye diye de anılmıştır. Eş'arî'ye göre Hâricîler'in ana fırkalarından biri olup Ezârika, Necedât ve İbâzıyye dışındaki bütün Hâricî alt fırkaları ondan türemiştir. (Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Dalkılıç, "Sufriyye", *DİA*, 37/ 472).

34. Hakkında geniş bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, "Abdullah b. Sebe", *DİA*, 1, 133-134.

35. Abdullah b. Sebe'nin yakılarak öldürüldüğü şeklindeki bu bilgi, güvenilir bir kaynağa dayanmamaktadır. Hz. Ali'nin İbn Sebe'yi aşırı görüşleri sebebiyle Medâin'e sürdüğü bildirilmektedir. (Detaylı bilgi için bkz. Fığlalı, E. Ruhi, "Abdullah b. Sebe", *DİA*, 1, 133-134).

36. Kisrâ Enûşirvân I. Hüsrev b. Kubâd (ö. 579), Sâsânî hükümdarıdır (531-579). 531'de babası Kubâd'ın yerine tahta geçen Enûşirvân'ın ilk icraatı Mazdeizm'in sebep olduğu zararları telâfi etmek olmuştur.

37. Mezdek b. Bâmdâd, milâttan sonra V. yüzyılda İran'da ortaya çıkan düalist ve gnostik karakterli reformist dinî hareketin kurucusu kabul edilir. Geniş bilgi için bkz. Kenan Has, "Mezdekiyye", *DİA*, 29, 523-524.

38. Bkz. Âl-i İmran 3/73; Mâide 5/64; Fetih 48/10.

39. Mâide 5/64.

40. Sâd 38/75.

41. Tâhâ 20/39.

42. Bakara 2/115, 272; Ra'd 13/22; Rum 30/38.

43. Zümer 39/56.

44. Fecr, 89/22.

45. Bakara, 2/210.

46. A'râf, 7/143.

47. Nûr, 24/35.

48. Nûr, 24/35.

49. Allah'ı cisim olarak düşünenleri veya O'na cismanî özellikler nisbet edenleri ifade eden bir terimdir. Buna göre mücessime tecsîm görüşünü benimseyen grup veya kişileri ifade eder. Müstakil bir fırkayı belirtmekten ziyade çeşitli gruplar içinde

tecsîme dayalı anlayışları kabul edenleri niteleyen mücessime, bazı kelâm ve mezhepler tarihi kaynaklarında "müşebbihe" terimiyle eş anlamlı gibi kullanılmıştır (Detaylı bilgi için bkz. İlyas Üzüm, "Mücessime", *DİA*, 31/449-450).

50. Necm 53/23.

51. Ebû Muhammed Hişâm b. el-Hakem el-Vâsıtî (ö. 179/795), Ca'fer es-Sâdık ve oğlu Mûsâ el-Kâzım döneminde İmâmiyye kelâmının en önemli temsilcisi olup imâmet doktrininin şekillenmesinde etkili olmuştur. (Hakkında geniş bilgi için bkz. Öz, Mustafa, "Hişam b. Hakem", *DİA*, 18/153-154).

52. Talâk, 65/1.

53. İhlâs,112/1.

54. Bkz. Buhârî, "Tevhîd", 1, 7, 9, 14. Ayrıca bu rivayetin farklı bir versiyonu için bkz. Nesaî, *Sünen*, I, 170.

55. Sâffât, 37/180.

56. Mücâdile, 58/7.

57. Kâf, 50/16.

58. Vâkıa, 56/85.

59. Kâf, 50/16.

60. Vâkıa, 56/85.

61. Mücâdile, 58/7.

62. Mücâdile 58/7.

63. Hadîd 57/4.

64. Tâhâ, 20/5.

65. Ebû Muhammed Abdullâh b. Saîd b. Küllâb el-Kattân el-Basrî (ö. 240/854 [?]), Sünnî kelâm hareketinin doğuşuna zemin hazırlayan önemli bir âlimdir.

66. Talâk, 65/1.

67. Ta ha 20/46.

68. Ta ha 20/46.

69. Tâhâ, 20/5.

70. Bkz. Buhârî, "Tevhîd", 22.

71. Kasas, 28/14.

72. Fussilet,41/11.

73. Fussilet, 41/54.

74. Hâkka, 69/17.

75. Âl-i İmrân, 3/7.

76. Mü'min, 40/7.

77. Nahl, 16/50.

78. Fâtır, 35/41.

79. Nisâ, 4/166.

80. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Meserre b. Nüceyh el-Cebelî (ö. 319/931), tasavvufî eğilimleri ve Mu'tezilî görüşleriyle tanınan bir İslâm filozofudur. (Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Çağrıcı, "İbn Meserre", *DİA*, 20/188-193).

81. Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî el-Basrî (ö. 324/935-36), Eş'ariyye mezhebinin kurucusudur.

82. Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkıllânî (ö. 403/1013), önemli bir Eş'arî kelâmcısıdır.

83. Ebü'l-Hüzeyl Muhammed b. el-Hüzeyl b. Abdillâh el-Allâf el-Abdî el-Basrî (ö. 235/849-50 [?]), Mu'tezile ekolünün önemli bir kelâmcısı olup Basra ekolünün kurucusudur.

84. Hişâm b. Amr el-Fuvatî eş-Şeybânî (ö. 218/833'ten önce), Mu'tezile'nin Basra ekolüne mensup önemli bir kelâm âlimidir.

85. Muhammed, 47/31.

86. Ebû Muhriz Cehm b. Safvân es-Semerkandî et-Tirmizî (ö. 128/745-46), iİlk kelâmcılardan biri olup Cehmiyye fırkasının kurucusu kabul edilir. Cehm b. Safvân görüşlerini ilk defa Horasan ve Tirmiz civarında yaymaya başlamıştır. Te'vil, ilâhî sıfatlar, kader, rü'yetullah, âhiret halleri gibi başlıca kelâm meseleleri hakkındaki görüşleri ciddi tartışmalara konu olmuştur. Cehm, akılla nassın çatışması halinde aklın esas alınması ve nassın buna göre te'vil edilmesi gerektiğini savunan ilk kelâmcılardan biridir (Geniş bilgi için Şerafettin Gölcük, "Cehm b. Safvan", *DİA*, 7/ 233-234).

87. el-Hâris b. Süreyc b. Yezîd et-Temîmî (ö. 128/746), Horasan'da Emevîler'e karşı başlatılan harekâtın liderlerinden biridir. Başlangıçta Buhara ve Hârizm bölgelerine düzenlenen seferlere Emevî ordusunda kumandan olarak katıldı. Daha sonra, Emevîler'in İslâmiyet'i kabul eden yerli halktan cizye almaya devam etmesine ve Arap olmayan müslüman unsura ikinci sınıf insan muamelesi yapmasına karşı çıkarak mevâlînin haklarını korumak için harekete geçti. Mürcie mezhebinin Horasan bölgesindeki en güçlü liderlerinden biri olarak tanındı. Horasan valisi Nasr b. Seyyâr'a karşı uzun müddet mücadele etti. Hâris b. Süreyc, Emevîler'e karşı çıkan ilk ve önemli simalardan biridir. Bu mücadelesi sırasında Mürcie mezhebinin yayılması için de gayret göstermiş, bölgede âdil bir yönetim kurmak amacıyla Emevî idarecilerine karşı gayri müslim yerli halk ile iş birliği yapmaktan da kaçınmamıştır. (Geniş bilgi için bkz. Nadir Özkuyumcu, "Hâris b. Süreyc", *DİA*, 16/ 201).

88. İbn Hazm'ın burada verdiği bilgi Diyanet İslâm Ansiklopedisinin "Hâris b. Süreyc" maddesinde verilen bilgi ile örtüşmemektedir. Söz konusu maddede Haris'in, Cüdey' b. Ali Kirmânî ile girdiği mücadele sonucunda hayatını kaybettiği belirtilmektedir. (Bkz. Nadir Özkuyumcu, "Hâris b. Süreyc", *DİA*, 16/ 201).

89. Muhammed, 47/31.

90. Tâhâ, 20/44.

91. En'âm, 6/28.

92. Hûd, 11/36.

93. Tâhâ 20/44.

94. Bkz. Enfal 8/26; Nahl 16/78; Fatır 35/12.

95. En'âm 6/152; A'raf 7/57.

96. Mülk 67/2.

97. Mü'min 40/67.

98. Hûd 11/36.

99. A'râf,7/129.

100. İsrâ,17/4-8.

101. Bakara, 2/255.

102. Bakara, 2/255.

103. İsrâ, 17/85.

104. Lokmân, 31/11.

105. Nisâ, 4/171.
106. Bakara, 2/255.
107. Bakara, 2/255.
108. Bakara, 2/255.
109. Bakara, 2/255.
110. A'râf, 7/34.
111. Enbiyâ, 21/112.
112. İhlâs, 112/1.

113. Tam adı Ebû Cafer Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kâdî el-Hanefî'dir (361-972/444-1052). Simnan şehrinde doğmuş, Bağdat'ta eğitim almış, Musul'da kadılık yapmıştır. Fıkıhta Hanefî mezhebinden olduğu, itikad'da ise Eş'ariyye ekolüne mensup olduğu bilinmektedir. Bakıllânî'nin yetiştirdiği en önemli öğrencisidir (Bkz. *DİA*, IV, 531).

114. Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkıllânî (ö. 403 / 1013), ünlü bir Eş'arî kelâmcısıdır. İslâmî ilimlerin tamamen teşekkül ettiği, mezheplerin kökleştiği, İslâm felsefesi ve tasavvufun gelişmeye yüz tuttuğu hicrî IV. asrın zengin kültür ortamında yetişen Bâkıllânî pratik zekâsı, kuvvetli hâfızası, derin vukufu, başarılı münazaraları, üstün hitabeti ve çok yönlü ilmî şahsiyetiyle tanınan bir âlimdir. Bundan dolayı kendisine "hicrî IV. asrın müceddidi", "engin deniz", "Ehl-i Sünnet'in keskin kılıcı", "sünnî akîdenin önderi" gibi unvanlar verilmiştir. Kelâm sahasında pek çok öğrenci yetiştirmiş ve eserler vermiştir (Geniş bilgi için bkz. Şerafettin Gölcük, "Bâkıllanî", *DİA*, 4 /531-535).

115. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî en-Nîsâbûrî (ö. 406/1015), Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin görüşlerini sistemleştiren önemli bir Eş'arî âlimidir.

116. Zariyat 51/ 47.
117. Bakara 2/ 138.
118. Şûrâ, 42/11.
119. A'râf,7/180.
120. Beyyine, 98/5.
121. Talâk, 65/1.

122. Ebü'l-Fazl Ca'fer b. Harb el-Hemedânî (ö. 236/850-51 [?]), Bağdat Mu'tezilesi'ne bağlı kelâm ve fıkıh âlimidir.

123. Ebû Muhammed Hişâm b. el-Hakem el-Vâsıtî (ö. 179/795), Ca'fer es-Sâdık ve oğlu Mûsâ el-Kâzım döneminde İmâmiyye kelâmının en önemli temsilcisi olup İmâmet doktrininin şekillenmesinde etkili olmuştur.

124. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820), büyük müçtehir âlimlerden olup Şâfiî mezhebinin kurucu imamı kabul edilir.

125. Ebû Süleymân Dâvûd b. Alî b. Halef el-İsfahânî (ö. 270/884), Zâhirî mezhebinin kurucusudur.

126. Abdülazîz b. Yahyâ b. Abdilazîz el-Kinânî el-Mekkî (ö. 240/854 [?]), İmam Şâfiî'nin talebelerinden olup önemli bir kelâm âlimidir. (Geniş bilgi için bkz. Mehmet Erdoğan, "Kinani, Abdülaziz b. Yahya", *DİA*, 26/32.)

127. Şûrâ 42/11.
128. A'râf, 7/179.

129. Mülk, 67/19.
130. Tâhâ, 20/7.
131. Örnek olarak bkz. Nisâ 4/58, 134.
132. Şûrâ, 42/11.
133. Tâhâ, 20/46.
134. En'âm, 6/103.
135. Mücâdile, 58/1.
136. Hadisin tahrici için bkz. Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 19; "Tevhid", 32; Müslim, "Müsâfir", 232.
137. Kasas, 28/68.
138. Bkz. Müslim, "İman", 393; İbn Mâce, "Mukaddime", 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 44, 405.
139. Asıl adı Ebû Ümâme Ziyâd b. Muâviye b. Dabâb (Dıbâb) b. Câbir en-Nâbiga ez-Zübyânî'dir (ö. 604 [?]).Yemen'in Zübyân kabilesine mensuptur. Hayatının önemli bir kısmı Sâsânîler'e tâbi Irak'taki Hîre ve Bizans'a tâbi Suriye'deki Gassânî hükümdarlarının saraylarında geçmiştir. Câhiliye devrinin meşhur şairlerinden biridir. (Hakkında bilgi için bkz. Süleyman Tülücü," Nâbiga ez-Zübyânî", *DİA*, 32/ 262-263).
140. Tâhâ, 20/7.
141. Târık 86/16.
142. Bakara, 2/15.
143. Nisâ, 4/142.
144. A'râf, 7/99.
145. Âl-i İmrân, 3/54.
146. Neml, 27/50.
147. Ra'd, 13/42.
148. Tevbe, 9/67.
149. Tevbe, 9/79.
150. Tûr 52/ 48.
151. A'râf, 7/180.
152. İsrâ, 17/110.
153. Haşr, 59/22-24.
154. Buhârî, "Da'avât", 68; "Şürût", 18; Tirmizî, "Deavât", 82.
155. Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkıllânî (ö. 403 / 1013), ünlü bir Eş'arî kelâmcısıdır. İslâmî ilimlerin tamamen teşekkül ettiği, mezheplerin kökleştiği, İslâm felsefesi ve tasavvufun gelişmeye yüz tuttuğu hicrî IV. asrın zengin kültür ortamında yetişen Bâkıllânî pratik zekâsı, kuvvetli hâfızası, derin vukufu, başarılı münazaraları, üstün hitabeti ve çok yönlü ilmî şahsiyetiyle tanınan bir âlimdir. Bundan dolayı kendisine "hicrî IV. asrın müceddidi", "engin deniz", "Ehl-i Sünnet'in keskin kılıcı", "sünnî akıdenin önderi" gibi unvanlar verilmiştir. Kelâm sahasında pek çok öğrenci yetiştirmiş ve eserler vermiştir (Geniş bilgi için bkz. Şerafettin Gölcük, "Bâkıllanî", *DİA*, 4 /531-535).
156. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî en-Nîsâbûrî (ö. 406/1015), Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin görüşlerini sistemleştiren Eş'arî âlimidir (Hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Fûrek", *DİA*, 19/ 495-498).
157. Yâsîn, 36/39.

158. En'âm, 6/38.
159. İbrâhîm, 14/11.
160. Rahmân, 55/58.
161. Hac, 22/46.
162. Furkân, 25/58.
163. Bakara, 2/255.
164. Burada Yasin suresine bir gönderme olduğu anlaşılmaktadır. İlgili âyet şöyledir: "Yemyeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur; işte ondan yakıp durmaktasınız." (Yasin 36/80).
165. Bkz. Bakara 2/ 210.
166. Yâsîn 36/70.
167. Bkz. Bağdatlıvehbi, vr. 137-b.
168. Bkz. Bağdatlıvehbi vr. 138-a.
169. Bkz. Buhârî, "Tevhid", 12.
170. Bakara, 2/31.
171. Rahmân, 55/27.
172. İnsân, 76/9.
173. Bakara, 2/115.
174. Fetih, 48/10.
175. Sâd, 38/75.
176. Yâsîn, 36/71.
177. Mâide, 5/64.
178. Hadisin tam metni şöyledir: Abdullah b. Amr (r.a)'tan rivayet edildiğine göre, Resulullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Doğrusu adaletle iş görenler, Allah katında nurdan minberler üzerinde Rahman'ın sağında olacaklardır. Onun her iki eli, sağdır. Onlar, ahalileri ve velayetlerinde bulunanlar hakkında verdikleri kararlarında daima adil davranırlar."* / (Bkz. Müslim, "İmaret", 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* 2/160).
179. Tâhâ, 20/39.
180. Tûr, 52/48.
181. Zümer, 39/56.
182. Bkz. Müslim, "İmâre", 18; Tirmizî, Tefsir, 5/3; İbn Mâce, "Mukaddime", 13.
183. Nisâ, 4/36.
184. Muhadram Arap şairlerinden biri olan Şemmâh'ın ismi Ebû Sa'de (Saîd) eş-Şemmâh b. Dırâr b. Harmele b. Sinân b. Ümeyye el-Mâzinî ez-Zübyânî el-Gatafânî'dir (ö. 30/650).
185. Tirmizî, Sünen, 4/96; Benzer bir ifade için bkz. Buhârî, "Tevhid", 25.
186. Bkz. Buhârî, "Tevhid", 25.
187. Yûnus, 10/2.
188. Bkz. Müslim, "İman", 76; Buhari, "Tefsir", Nisâ 4/5"; Tirmizi, "Sıfatu Cehennem", 10.
189. Bkz. Buhari, "İsti'zan", 1.
190. Tam adı Ebû Cafer Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kâdî el-Hanefîdir (361-972/ 444-1052). Simnan şehrinde doğmuş, Bağdat'ta eğitim almış, Musul'da kadılık yapmıştır. Fıkıhta Hanefî mezhebinden olduğu, itikad'da ise Eş'ariyye ekolüne mensup olduğu bilinmektedir. Bakıllânî'nin yetiştirdiği en önemli öğrencisidir (Bkz. *DİA*, IV, 531).

191. Şûrâ, 42/11.
192. Bu kısım, Muhammed İbrâhîm Nasır-Abdurrahman Umeyre neşrinden (Beyrut 1992) alınmıştır (bkz. II, 350).
193. Bkz. Buhârî, "Tefsir", (Kalem Suresi), 328.
194. Kalem, 68/42.
195. Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ (Huzeyfe) et-Temîmî (ö. 110/728 [?]), Emevîler devrinde eski üslûbu devam ettiren üç büyük hiciv şairinden biri kabul edilmiştir. (Hakkında geniş bilgi için bkz. Zülfikar Tüccar, "Cerîr b. Atıyye", *DİA*, 7/ 412-413).
196. Yûnus, 10/39.
197. Nisâ, 4/39.
198. Nisâ, 4/47.
199. Yûsuf, 12/21.
200. Talâk, 65/1. .
201. Buhârî, "Tevhid", 43.
202. İsrâ, 17/85.
203. Nebe', 78/38.
204. Ebû Dâvûd, "Salat", 147; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 53, 94.
205. A'râf, 6/54.
206. İnfitâr, 82/6.
207. Rûm 30/40.
208. Sâffât, 37/180.
209. Fâtır, 35/10.
210. Ra'd, 13/42.
211. Zümer, 39/44.
212. Bkz. Ebû Dâvûd, "Sünnet", 21 (hadis nu: 4744).
213. Bkz. Müslim, "Tevbe", 17. Ayrıca bkz. Buhârî, "Rikak", 19.
214. Fussilet, 41/15.
215. Bkz. Buhari, "Teheccüd", 25.
216. En'âm, 6/12.
217. Âl-i İmrân, 3/28.
218. Mâide, 5/116.
219. Mâide, 5/116.
220. Bkz. Buhari, "Deavât", 14; "Teheccüd", 14; Müslim, "Müsafirin", 168.
221. En'âm, 6/76.
222. Fecr, 89/22.
223. Bakara, 2/210.
224. Nahl, 16/60.
225. Nahl, 16/74.
226. Nahl, 16/74.
227. Ebû Amr Dırâr b. Amr el-Gatafânî el-Kûfî (ö. 200/815 [?]), Basra Mu'tezilesi'nin ilk âlimlerinden olup kendisine "Dırâriyye" adında bir fırka nispet edilmiştir.
228. Buhârî, "Tevhid", 12.
229. Tâhâ, 20/110.
230. Yâsîn, 36/82.
231. Yâsîn, 36/82.

232. Bakara, 2/185.
233. Mâide, 5/41.
234. Ra'd, 13/11.
235. En'âm, 6/125.
236. Nisâ, 4/83.
237. Hadîd, 57/21.
238. Benzer ifadeler için bkz. Buhârî, "Tevhid", 25.
239. Zümer, 39/4.
240. Enbiyâ, 21/17.
241. Bu kısım, Muhammed İbrâhîm Nasır-Abdurrahman Umeyre neşrinden (Beyrut 1992) alınmıştır (bkz. II, 373).
242. Ali el-Esvârî (ö. 240/854), Mu'tezile'nin önde gelen âlimlerinden olup, önceleri Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'a intisap ederek onun en seçkin öğrencileri arasında yer almışken daha sonra Bağdat'a gidip burada Nazzâm ile yaptığı münazaralar neticesinde onun fikirlerini benimsemiştir. Basra Mu'tezile okuluna mensup olup, kendisine esvâriyye adıyla bir fırka nispet edilmiştir. (Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Ali el-Esvârî", *DİA*, 2/391-392).
243. Nisâ, 4/140.
244. Tevbe, 9/65-66.
245. Ebü'l-Kāsım Abdullāh b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Kâ'bî (ö. 319/931), Mu'tezile âlimlerinden olup, Kâ'biyye fırkasının reisidir.
246. Haşr, 59/16.
247. Ra'd, 13/26.
248. En'âm, 6/37.
249. Hâkka, 69/44-46.
250. Meâric, 70/40-41.
251. Vâkıa, 56/60-61.
252. Zuhruf, 43/33.
253. Yâsîn, 36/81.
254. Hûd, 11/36.
255. Nûh, 71/10-12.
256. En'âm, 6/65.
257. Tahrîm, 66/5.
258. Kamer, 54/55.
259. Rûm, 30/54.
260. Nisâ, 4/149.
261. Benzer bir ifade için bkz. Enbiyâ, 21/112.
262. Bakara, 2/286.
263. Tevbe, 9/30.
264. Mâide, 5/73.
265. Mâide, 5/17.
266. Âl-i İmrân, 3/181.
267. Mâide, 5/64.
268. Haşr, 59/16.
269. En'âm, 6/103.

270. Şuarâ, 26/61-62.
271. Kıyâme, 75/22-23.
272. Ebû Alî Muhammed b. Abdilvehhâb b. Sellâm el-Cübbâî (ö. 303/916), Basra Mu'tezilesi reislerinden olup, kelâm, tefsir ve fıkıh âlimidir.
273. Kehf, 18/109.
274. Lokmân, 31/27.
275. Mü'minûn, 23/108.
276. Mülk, 67/11.
277. Bkz. Bağdatlıvehbi, vr.148-b.
278. Şuarâ, 26/194-195.
279. Tevbe, 9/6.
280. Bakara, 2/75.
281. Müzzemmil, 73/20.
282. Cin, 72/1.
283. Vâkıa, 56/77-79.
284. Beyyine, 98/1-3.
285. Ankebût, 29/49.
286. Bakara, 2/106.
287. Yûnus, 10/19.
288. En'âm, 6/115.
289. İbrâhîm, 14/4.
290. Şuarâ, 26/195.
291. Âl-i İmrân, 3/45.
292. Tevbe, 6.
293. Yâsîn, 36/82.
294. Bakara, 2/253.
295. Mü'minûn, 23/108.
296. Sâd, 38/75.
297. Sâd, 38/77.
298. Âl-i İmrân, 3/77.
299. Mü'minûn, 23/108.
300. A'râf, 7/38.
301. Bakara, 2/253.
302. Şûrâ, 42/51.
303. Kasas, 28/30.
304. Müzzemmil, 73/20.
305. Nisâ, 4/87.
306. Yûsuf, 12/3.
307. Bakara, 2/253.
308. Bakara, 2/30.
309. Müddessir, 74/17-27.
310. Nisâ, 4/115.
311. İsrâ, 17/88.
312. İsrâ, 17/88.
313. Bakara, 2/23.

314. Bakara, 2/179.
315. Nisâ 4/163.
316. Müddessir, 74/44-47.
317. Müddessir, 74/24-26.
318. İsrâ, 17/90-93.
319. Kevser, 108/1.
320. Bakara, 2/23.
321. İsrâ, 17/88.
322. Fecr, 89/1-3.
323. Bakara, 2/179.
324. Nisâ, 4/163.
325. İsrâ, 17/88.
326. Meryem, 19/64.
327. Ahkâf, 46/14.
328. Kehf, 18/30.
329. Tekvîr, 81/27-29.
330. Bakara, 2/286.
331. Mâide, 5/79.
332. Vâkıa, 56/20.
333. Kasas, 28/68.
334. Âl-i İmrân, 3/97.
335. Bakara, 2/184.
336. Mücâdile, 58/4.
337. Tevbe, 9/42.
338. Teğabün, 64/16.
339. Enfâl, 8/60.
340. Bkz. Müslim, “Kader”, 7-9; Tirmizî, “Kader”, 3.
341. Tevbe, 9/42.
342. Âl-i İmrân, 3/97.
343. Nisâ, 4/92.
344. Mücâdile, 58/4.
345. Bkz. Buharî, “İ’tisam”, 3; Müslim, “Hacc”, 413.
346. Bu rivayetin tamamı şöyledir: Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: Bizler Peygarnber’in yanında oturmuş bulunduğumuz sırada O’na birisi geldi de: “Yâ Rasûlallah, helâk oldum!” dedi. Rasûlullah ona: “Sana ne oldu ki?” diye sordu. O kimse: “Oruçlu olduğum hâlde kadınımın üzerine düştüm (yânî onunla cinsî münâsebet yaptım), dedi. Rasûlullah (s.a.): “Hürriyete kavuşturacağın bir köle bulabilir misin?” buyurdu. O zât: Hayır (bulamam), dedi. Rasûlullah: “Öyle ise iki ay zincirleme oruç tutmaya gücün yeter mi?” diye sordu. O zât: Hayır, buna güç yetiremem, dedi. Rasûlullah: “Altmış yoksulu doyurmak yolunu bulabilir misin?” buyurdu. O zât: Hayır (bulamam), dedi. Ebû Hureyre dedi ki: Peygamber bir süre bekledi. Bizler de bu bekleyiş üzerinde iken Peygamber’e içinde hurma dolu bir arak getirildi. Arak, mıktel demektir. Peygamber: “O mes’ele soran kimse nerededir?” buyurdu. O zât: “Benim (buradayım diye ayağa kalktı). Peygamber: “Bu hurmayı al da yoksullara sadaka et” buyurdu. O adam: “Benden daha fakîr olana mı vereceğim, yâ Rasûlallah? Allah’a yemîn ederim ki, Medine’nin iki kara

taşlığı arasında benim ev halkımdan daha fakîr bir ev halkı yoktur, dedi. Bu sözü üzerine Peygamber, köpek dişleri meydana çıkıncaya kadar güldü. Sonra da o zâta: "Haydi bu hurmayı (al da) ailene yedir!" buyurdu. (Buhârî, "Savm", 30).

347. Kalem, 68/42-43.
348. Kehf, 18/101.
349. Kehf, 18/67.
350. Kehf, 18/82.
351. Nisâ, 4/82.
352. Hac, 22/78.
353. Enbiyâ, 21/23.
354. Tevbe, 9/42-46.
355. Yâsîn, 36/82.
356. Kehf, 18/17.
357. Kehf, 18/65.
358. Kehf, 18/82.
359. Kehf, 18/72.
360. Kehf, 18/69.
361. Kehf, 18/100-101.
362. Furkân, 25/8-9.
363. Yûnus, 10/100.
364. Yûsuf, 12/33-34.
365. En'âm, 6/77.
366. Nahl, 16/127.
367. Nahl, 16/37.
368. İsrâ, 17/45-46.
369. Bakara, 2/26.
370. A'râf, 7/101.
371. İsrâ, 17/74.
372. Fatiha, 1/5-7.
373. Bakara, 2/7.
374. Nisâ, 4/83.
375. Nisâ, 4/88.
376. En'âm, 6/88.
377. En'âm 6/125.
378. Bkz. Bağdatlıvehbi vr. 161-b.
379. Şûrâ, 42/11.
380. İhlâs, 112/4.
381. Fussilet, 41/17.
382. İnsân, 76/2-4.
383. Nahl, 16/36.
384. Nahl, 16/37.
385. Bakara, 2/26.
386. A'râf, 7/186.
387. En'âm, 6/125.
388. Nisâ 4/82.

389. İnsân, 76/3.
390. Beled, 90/8-10.
391. Secde, 32/13.
392. En'âm, 6/35.
393. Nisâ, 4/168-9.
394. Fussilet, 41/17.
395. İnsân 72/3.
396. Beled, 90/8-10.
397. Fussilet, 41/17.
398. Bakara, 2/272.
399. Şûrâ, 42/52-53.
400. Enfâl 6/23.
401. Enfâl 6/23.
402. Enfâl 6/23.
403. İnsân 72/3.
404. Şuarâ, 26/99.
405. En'âm, 6/23.
406. En'âm, 6/24.
407. Hicr, 15/39.
408. Bakara, 2/109.
409. Tevbe, 9/115.
410. A'râf, 7/155.
411. Buhârî, "Tefsir, 92.
412. Yûsuf, 12/53.
413. Nâziât, 79/40-41.
414. İsrâ, 17/23.
415. Hicr, 15/66.
416. İsrâ, 17/4.
417. Âl-i İmrân, 3/47.
418. Fussilet, 41/10.
419. Kamer, 54/49.
420. Ebû Abdirrahmân Bişr b. Gıyâs b. Ebî Kerîme el-Merîsî el-Bağdâdî (ö. 218/833), Cehmiyye ile Mürcie'nin görüşlerini benimseyen bir kelâmcıdır.
421. Asıl adı, Muhammed b. Îsâ el-Burgus'tur. Hüseyin b. Muhammed en-Neccar'ın (ö.230/ 845) ashabından olduğu kaydedilmiştir (bkz. *DİA*, 32/ 483) Bununla birlikte kendisine özgü bazı görüşlerinden dolayı "Burgusiyye" adıyla bir fırka nispet edilir. (Bkz. Bağdadi, Mezhepler Arasındaki farklar, s. 154).
422. Ebû Amr Dırâr b. Amr el-Gatafânî el-Kûfî (ö. 200/815 [?]), Basra Mu'tezilesi'nin ilk âlimlerinden olup kendisine "Dırâriyye" adında bir fırka nispet edilmiştir.
423. Ebû Amr (Ebû Yahyâ) Hafs el-Ferd (ö. 204/820'den sonra), Mu'tezile veya Neccâriyye'ye mensup ilk kelâmcılardan biridir. Aslen Mısırlı olup daha sonra Basra'ya gitmiş, Mu'tezile kelâmcılarından Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ın derslerine katılmıştır. Dırâr b. Amr ile yakın ilişki içinde olmuş ve birçok fikrine iştirak etmiştir. Hafs el-Ferd, Dırâr b. Amr gibi ilâhî sıfatlar konusunda bir nevi ta'tîl görüşünü benimsemiş ve zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilen bütün sıfatları selbî mânada yorumlamıştır. (Hakkında geniş bilgi için bkz. Emrullah Yüksel, "Hafs el-Ferd", *DİA*, 15, 117-118).

424. Bkz. Bağdatlıvehbi vr.165-a.
425. Fâtır, 35/3.
426. Rûm, 30/30.
427. Furkân, 25/3.
428. Nahl, 16/17.
429. Bakara, 2/148.
430. Lokmân, 31/11.
431. Ra'd, 13/16.
432. Sâffât, 37/95-96.
433. Sâffât, 37/96.
434. Sâffât, 37/95-96.
435. Secde, 32/4.
436. Zümer, 38/6.
437. Mü'minûn, 23/12-14.
438. Bakara, 2/164.
439. Ebû Amr (Ebû Mu'temir) Muammer b. Abbâd es-Sülemî (ö. 215/830), Basra Mu'tezile ekolünün ileri gelen âlimlerindendir. İbnü'n-Nedîm, Muammer b. Abbâd'ın Basra'daki Süleym kabilesine mensup bulunduğunu (el-Fihrist, s. 207), İbn Hazm ise buradaki ifadesine göre onun Benî Süleym'in âzatlı kölesi olduğunu ve Basra'da attarlık yaptığını kaydeder. İbnü'l-Murtazâ'ya göre Mu'tezile'nin altıncı tabaka ricâlindendir (Tabaḳātü'l-Mu'tezile, s. 54). Öğrenimini Basra'da tamamladı. Başta Osman et-Tavîl olmak üzere mezhebin ileri gelen âlimlerinden ders aldı. (Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Muammer b. Abbad", DAİ, 30/ 323-325).
440. Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (ö. 255/869) Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından ve Mu'tezile kelâmcılarından biridir. 1150-160 (767-777) yılları arasında Basra'da doğduğu tahmin edilmektedir. Câhiz bir Arap-zenci melezi olmalıdır. "Câhiz" lakabı kendisine patlak gözlü olmasından dolayı verilmiştir. Nazzâm ekolünde yetişen ünlü Mu'tezile âlimlerinden biri olan ve hocasından sonra Basra Mu'tezilesi'nin reisi kabul edilen Câhiz bilgi problemi, tabiat felsefesi, ilâhî sıfatlar, kulların fiilleri, nübüvvet ve imâmet başta olmak üzere kelâm ilminin konusuna giren önemli problemlerle ilgilenmiş, ayrıca Zeydiyye, Râfiza, İbâzıyye, Sufriyye, Cebriyye, Cehmiyye gibi itikadî mezheplerin görüşlerini nakledip tenkide tâbi tutmuş büyük bir kelâm âlimidir. (Geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Cahiz", *DİA*, 7/ 24-26).
441. Mülk, 67/2.
442. Ra'd, 13/4.
443. Kamer, 54/49.
444. Ahkâf, 46/25.
445. Neml, 27/23.
446. En'âm, 6/44.
447. Ahkâf, 46/25.
448. Neml, 27/23.
449. En'âm, 6/44.
450. Hadîd, 57/22-23.
451. Hadîd, 57/22-23.

452. Bakara, 2/79.
453. Âli İmrân, 3/78
454. Mü'minûn, 23/14.
455. Ankebût, 29/17.
456. Neml, 27/88.
457. Secde, 32/7.
458. Mülk, 67/3.
459. Bakara, 2/79.
460. Mü'minûn, 23/14.
461. Nisâ, 4/82.
462. Ra'd, 13/16.
463. Mü'minûn, 23/14.
464. Târık, 86/16.
465. Âl-i İmrân, 3/54.
466. Fussilet, 41/47.
467. Duhân, 44/49.
468. Mü'minûn, 23/14.
469. Nahl, 16/17.
470. Mü'minûn, 23/14.
471. Ankebût, 29/17.
472. Âl-i İmrân, 3/49.
473. Ebû Sülmâ (Ebû Büceyr) Züheyr b. Ebî Sülmâ (Rebîa) b. Riyâh el-Müzenî (ö. 609 [?]), muallaka şairlerinden biridir. (Detaylı bilgi için bkz. Süleyman Tülücü, "Züheyr b. Ebû Selmâ", *DİA*, 44/ 540-542).
474. Furkân, 25/3.
475. Mâide, 5/17.
476. Sebe', 34/41.
477. Vâkıa, 56/63-64.
478. Enfâl, 8/17.
479. Neml, 27/88.
480. Secde, 32/7.
481. İsrâ, 17/7.
482. Rahmân, 55/60.
483. Hadîd, 57/22.
484. Mülk, 67/3.
485. Mülk, 67/3.
486. Mâide, 5/90.
487. En'âm, 6/145.
488. Şems, 91/7.
489. Meryem, 19/19.
490. Enfâl, 8/17.
491. Enfâl, 8/17.
492. En'âm, 6/108.
493. Nahl, 16/63.
494. Âl-i İmrân, 3/49.

495. Âl-i İmrân, 3/49.
496. İbrâhîm, 14/28-29.
497. A'râf, 7/27.
498. İbrâhîm, 14/1.
499. İbrâhîm, 14/5.
500. Âl-i İmrân, 3/178.
501. Kalem, 68/45.
502. Muhammed, 47/25.
503. Vâkıa, 56/63-64.
504. Mü'minûn, 23/104.
505. Ra'd, 13/17.
506. Ra'd, 13/17.
507. Bakara, 2/164.
508. İbrâhîm, 14/35-36.
509. Kehf, 18/45.
510. Fâtır, 35/10.
511. Fussilet, 41/23.
512. Mâide, 5/13.
513. Hadîd, 57/25.
514. Kamer, 54/49.
515. Bakara, 2/286.
516. Necm, 53/23-24.
517. Kasas, 28/68.
518. İsrâ 17/50.
519. Hac 22/15.
520. Fâtır, 35/11.
521. Bkz. Müslim, "Birr", 20, 21; Buhârî, "Buyu'", 13; "Edeb", 12; Ebû Dâvûd, "Zekât" 45; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 156.
522. Beda', Şîa fırkalarına göre Allah'ın ilim, irade ve tekvîn sıfatlarında değişmeler meydana gelebileceğini ifade eden bir kelâm terimidir.
523. Bkz. Müslim, "Birr", 20, 21; Buhârî, "Buyu'", 13; "Edeb", 12; Ebû Dâvûd, "Zekat" 45; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 156.
524. Kâf, 50/29.
525. Âl-i İmrân, 3/154.
526. Ahzâb, 33/16.
527. Nisâ, 4/78.
528. Âl-i İmrân, 3/168.
529. Âl-i İmrân, 3/156.
530. Bazı yazmalarda (Reisülküttab, vr. 294-b; Bağdatlıvehbi, vr. 175-a) âyet metni yanlış olarak yazılmıştır. Matbu nüshalar esas alınarak doğrusu buraya alınmıştır.
531. Yûnus, 10/100.
532. En'âm, 6/2.
533. En'âm, 6/2.
534. A'râf, 7/34.
535. Münâfıkûn, 63/11.

536. Âl-i İmrân, 3/145.
537. Rûm, 30/40.
538. Nebe', 78/8.
539. Nahl, 16/94.
540. Şûrâ, 42/21.
541. Secde, 32/21.
542. A'râf, 7/116.
543. Âl-i İmrân, 3/37.
544. Nisâ, 4/76.
545. Nûh, 71/22.
546. Yûsuf, 12/28.
547. Bakara, 2/69.
548. Âl-i İmrân, 3/118.
549. Fâtır, 35/10.
550. Fussilet, 41/23.
551. Muhammed, 47/28.
552. Bakara, 2/17.
553. Mü'minûn, 23/104.
554. Nisâ, 4/153.
555. Bakara, 2/61.
556. Bakara, 2/74.
557. Ra'd, 13/17.
558. Ra'd, 13/17.
559. Bakara, 2/164.
560. Ankebût, 29/13.
561. Mâide, 5/29.
562. Nahl, 16/25.
563. Ankebût, 29/12.
564. Bkz. Müslim, "Zekât" 69; Nesei, "Zekât", 64; *Müsned,* 4/257, 259.
565. Mâide, 5/105.
566. Nisâ, 4/79.
567. Nisâ, 4/78-79.
568. Nisâ, 4/82.
569. Bakara, 2/20.
570. Mü'minûn, 23/91.
571. A'râf, 7/126.
572. Haşr, 59/9.
573. Ta'dîl ve Tecvîr, Allah'ın mutlak adalet sahibi oluşunun insanlara yönelik fiillerinde bir sınırlama getirip getirmediği tartışmalarını ifade eden kelâm terimidir. Sözlükte "doğru olmak, adaletle hükmetmek" anlamındaki adl kökünden türeyen ta'dîl "adalete nisbet etmek, adalet sahibi olduğunu söylemek" mânasına gelir. "Zulmetmek" anlamındaki cevr kökünden türeyen tecvîr ise "zulme nisbet etmek" demektir. (Geniş bilgi için bkz. Mustafa Sinanoğlu, "Ta'dîl ve Tecvîr", *DİA*, 39, 366-368).
574. Fussilet, 41/46.
575. Bakara, 2/57.

576. Tevbe, 9/70.

577. Mü’min 40/17.

578. Ebû Hâşim Abdüsselâm b. Muhammed b. Abdilvehhâb el-Cübbâî (ö. 321/933) Behşemiyye fırkasının reisi ve Mu‘tezile’nin büyük imamlarından biridir. Mu‘tezile imamlarının önde gelenlerinden Ebû Ali el-Cübbâî’nin oğlu olup onun gibi Cübbâî nisbesiyle anılır. Babasından ve devrinin meşhur âlimlerinden öğrenim gördü. Kısa zamanda büyük bir âlim olarak şöhret kazandı ve özellikle kelâmî konulardaki dirayeti sayesinde Mu‘tezile’nin büyük imamları arasında yer aldı. Mezhebin dokuzuncu tabakasındaki âlimlere göre yaşı küçük olmasına rağmen bu tabakaya girmeyi başardı. Bu sırada ders arkadaşı Ebü’l-Hasan el-Eş‘arî ile de kelâmî konularda münazaralar yaptığı bilinmektedir. Ebû Hâşim babasının vefatından sonra 926’da Bağdat’a gitti. Burada bir yandan telif çalışmalarıyla uğraşırken bir yandan da ilmî araştırmalara ve talebe yetiştirmeye devam etti. Bağdat’ta vefat etti (Geniş bilgi için bkz. Avni İlhan, “Ebû Hâşim el-Cübbâî”, *DİA*, 10/ 146-147).

579. Rûm, 30/47.

580. En‘âm, 6/12.

581. Bkz. Buhârî, “Libas”, 101; “Cihâd”, 46; “İsti’zan”, 30; Müslim, “İman”, 48, 49.

582. Mâide, 5/90.

583. En‘âm, 6/145.

584. Ebü’l-Kasım el-Hâris b. Ali el-Verrâk, Horasanlı olup Ebû Ali el-Cübbâî’nin taraftarlarındandır. İslâm Ansiklopedisi farklı bir bağlamda onun adını Hâris el-Verrâk şeklinde vermiştir. (Bkz. *DİA*, 20/ 364).

585. Ebü’l-Kāsım Abdullāh b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Kâ‘bî (ö. 319/931), Mu‘tezile âlimlerinden olup Kâ‘biyye fırkasının reisidir.

586. Nisâ, 4/129.

587. Nisâ, 4/3.

588. Bakara, 2/54.

589. En‘âm 6/28.

590. Mülk, 67/10.

591. Mülk, 67/11.

592. Ahzâb, 33/72.

593. En‘âm, 6/164.

594. Bekir b. Uhtü Abdülvahid (ö. III./IX. yüzyıl), daha çok büyük günah, kader ve rü’yetullah konularına dair farklı görüşleriyle tanınan ve Bekriyye mezhebinin kurucusu sayılan âlimdir. (Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Öz, “Bekriyye”, *DİA*, 5/ 370-371).

595. Hadîd, 57/22.

596. Hucurât, 49/7.

597. İsrâ, 17/89.

598. Yûsuf, 12/103.

599. En‘âm, 6/116.

600. Sâd, 38/24.

601. Sebe’, 78/40.

602. Bakara, 2/111.

603. Ebû İshâk İbrâhîm b. Seyyâr b. Hâni' en-Nazzâm (ö. 231/845), Basra Mu'tezile ekolünün ileri gelen kelâmcılarından Nazzâmiyye kolunun kurucusudur. (Detaylı bilgi için bkz. İyas Çelebi, "Nazzâm", *DİA*, 32/ 466-469).

604. Ebü'l-Hüzeyl Muhammed b. el-Hüzeyl b. Abdillâh el-Allâf el-Abdî el-Basrî (ö. 235/849-50 [?]) Mu'tezile ekolünün önemli bir kelâmcısı olup Basra ekolünün kurucusudur.

605. Ebû Sehl Bişr b. el-Mu'temir el-Hilâlî el-Bağdâdî (ö. 210 /825) Mu'tezile'nin Bağdat ekolünün kurucusu, tevellüd nazariyesinin mûcidi ve Bişriyye ekolünün lideridir (Geniş bilgi için bkz. Cihat Tunç, "Bişr b. Mu'temir", *DİA*, 6 / 223-224).

606. Bundan maksat Ebû Alî Muhammed b. Abdilvehhâb b. Sellâm el-Cübbâî (ö. 303/916) olmalıdır.

607. Yûnus, 10/88-89.

608. Bakara, 2/253.

609. İsrâ, 17/55.

610. İsrâ, 17/70.

611. En'âm, 6/38.

612. Tekvîr, 81/5.

613. Leyl, 92/15-16.

614. Bkz. Müslim, "İman", 178, 377, 378; Tirmizî, "Hac", 44; Neseî, "Menasik", 161.

615. A'râf, 7/172.

616. Rûm, 30/30.

617. Bkz. Buhârî, "Cenaiz", 80, 93; Müslim, "Kader", 22.

618. Bkz. *Müsned*, 4/162.

619. Enbiyâ, 21/30.

620. Yûnus, 10/3.

621. A'râf, 7/11.

622. Bakara, 2/28.

623. Mü'min, 40/11.

624. Bakara, 2/243.

625. Neml, 27/87.

626. Zümer, 39/68-69.

627. A'râf, 7/143.

628. A'râf, 7/172.

629. Vâkıa, 56/7-14.

630. Vâkıa, 56/7-14.

631. Beled, 90/20.

632. Vâkıa, 56/88-89.

633. Mü'min, 40/46.

634. Yâsîn, 36/52.

635. Necm, 53/13-15.

636. Tâhâ, 20/103.

637. Meâric, 70/4-11.

638. Secde, 32/5.

639. Hac, 22/47.

640. Ebû Ma'n Sümâme b. Eşres en-Nümeyrî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 213/828) Bağdat Mu'tezilesi'nin önemli şahsiyetlerinden biridir. Birçok kaynakta onun Basralı olduğuna ve Benî Nümeyr kabilesine mensup bulunduğuna işaret edilmekte, Abdülkâhir el-Bağdâdî ise adı geçen kabilenin köleleri arasında yer aldığını belirtmektedir (*El-Fark beyne'l-fırak*, s. 157). Sümâme'nin Hârûnürreşîd ve Me'mûn dönemlerine yetiştiği, Bağdat'ta yaşadığı, Bişr b. Mu'temir ve Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ın talebesi olduğu kaydedilmektedir (İbnü'n-Nedîm, s. 208; İbnü'l-Murtazâ, s. 62, 64). En başarılı öğrencilerinden sayılan Câhiz'den başka kendisinden kimlerin faydalandığı bilinmemektedir. (Geniş bilgi için bkz. Muhammed Aruçi, "Sümâme b. Eşres", *DİA*, 38/ 130-131).

641. Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (ö. 255/869) Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından ve Mu'tezile kelâmcılarından biridir. 1150-160 (767-777) yılları arasında Basra'da doğduğu tahmin edilmektedir. Câhiz bir Arap-zenci melezi olmalıdır. "Câhiz" lakabı kendisine patlak gözlü olmasından dolayı verilmiştir. Nazzâm ekolünde yetişen ünlü Mu'tezile âlimlerinden biri olan ve hocasından sonra Basra Mu'tezilesi'nin reisi kabul edilen Câhiz bilgi problemi, tabiat felsefesi, ilâhî sıfatlar, kulların fiilleri, nübüvvet ve imâmet başta olmak üzere kelâm ilminin konusuna giren önemli problemlerle ilgilenmiş, ayrıca Zeydiyye, Râfiza, İbâzıyye, Sufriyye, Cebriyye, Cehmiyye gibi itikadî mezheplerin görüşlerini nakledip tenkide tâbi tutmuş büyük bir kelâm âlimidir (Geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Cahiz", *DİA*, 7/ 24-26).

642. Kalem, 68/30.
643. Müddessir, 74/31.
644. Bakara, 2/286.
645. Ta-ha, 20/115.
646. En'âm, 6/107.
647. Yûnus, 10/100.
648. En'âm, 6/111.
649. Nahl, 16/36.
650. A'râf, 7/179.
651. Nahl, 16/93.
652. Âl-i İmrân, 3/8.
653. Yûnus, 10/33.
654. Duhân, 44/38-39.
655. Nahl, 16/118.
656. Zâriyât, 51/56.
657. Fussilet, 41/46.
658. Enfâl, 8/22-23.
659. Enfâl, 8/23.
660. Zâriyât, 51/56.
661. Mü'minûn, 23/47.
662. Sebe', 34/41.
663. Zümer, 39/7.
664. Muhammed, 47/28.
665. Tekvîr, 81/28-29.

666. Müddessir, 74/31.
667. Fussilet, 41/44.
668. Yûnus, 10/99-100.
669. Yûnus, 10/100.
670. En'âm, 6/110-111.
671. Yûsuf, 12/33-34.
672. En'âm, 6/25.
673. Nahl, 16/93.
674. A'râf, 7/89.
675. Bakara, 2/10
676. Bakara, 2/253.
677. Mâide, 5/41.
678. Mâide, 5/41.
679. En'âm, 6/35.
680. Secde, 32/13.
681. En'âm, 6/39.
682. En'âm, 6/77.
683. En'âm, 6/107.
684. En'âm, 6/112.
685. En'âm, 6/137.
686. Nisâ, 4/90.
687. En'âm, 6/125.
688. Nahl, 16/127.
689. Enfâl, 8/46.
690. Hûd, 11/118-19.
691. Âl-i İmrân, 3/26.
692. İsrâ, 17/5-7.
693. Bakara, 2/258.
694. Tevbe, 9/46.
695. Tevbe, 9/55.
696. Tevbe, 9/47.
697. A'râf, 7/92.
698. Bakara, 2/102.
699. Muhammed, 47/24.
700. Yûsuf, 12/2.
701. Nahl, 16/89.
702. Ankebût, 29/51.
703. İbrâhîm, 12/4.
704. Âl-i İmrân, 3/26.
705. Hacc, 22/18.
706. Âl-i İmrân, 3/179.
707. Nûr, 24/38.
708. Bakara, 2/105.
709. Hûd, 11/107.
710. Kehf, 18/23-24.

711. Zuhruf, 43/20.
712. Zuhruf, 43/20.
713. Münâfikûn, 63/1.
714. Zuhruf, 43/20.
715. Zuhruf, 43/21-22.
716. Zuhruf, 43/20.
717. Nahl, 16/35.
718. Nahl, 16/36.
719. Nahl, 16/35.
720. Lokmân, 31/25.
721. En'âm, 6/148-151.
722. En'âm, 6/148.
723. En'âm, 6/150.
724. En'âm, 6/147.
725. En'âm, 6/150.
726. En'âm, 6/106-107.
727. Yâsîn, 36/47.
728. En'âm, 6/35.
729. Yûnus, 10/99.
730. En'âm, 6/158.
731. Secde, 32/28-29.
732. Yûnus, 10/91.
733. En'âm, 6/35.
734. Yûnus, 10/99.
735. Yûnus, 10/98.
736. Secde, 32/13.
737. Yûnus, 10/100.
738. Kehf, 18/17.
739. Kasas, 28/56.
740. Bakara, 2/272.
741. Yûnus, 10/99.
742. Bakara, 2/256.
743. Mâide, 5/29.
744. Yûnus, 10/88-89.
745. Ebü'l-Velîd Utbe b. Rebîa b. Abdişems b. Abdimenâf (ö. 2/624), Mekkeli müşriklerin ileri gelenlerinden biri olup Bedir Savaşında öldürülmüştür. Hz. Peygamber'in, müslümanlara işkence etmesi, İslâm dinine şiddet ve baskı yoluyla karşı koymasıyla tanınan bazı müşriklere beddua ettiğini ve bu bedduasının etkisini gösterdiğini bildiren hadisler vardır. Bu hadislerin birinde Resûl-i Ekrem, Utbe b. Rebîa'nın da aralarında bulunduğu yedi kişi hakkında beddua etmiş, bunların hepsi Bedir Savaşı sırasında öldürülmüştür. (Geniş bilgi için bkz. Adnan Demircan, "Utbe b. Rebîa", *DİA*, 42/235-236).
746. Ebü'l-Velîd Ukbe b. Ebî Muayt b. Ebî Amr b. Ümeyye el-Ümevî (ö. 2/624), Hz. Peygamber'in azılı düşmanlarından biridir. Bedir savaşında esir alınan Ukbe, müslümanlara yaptığı işkenceler sebebiyle idama mahküm edilmiştir. (Geniş bilgi için bkz. İsmail Yiğit, "Ukbe b. Ebû Muayt", *DİA*, 42/ 63-64).

747. Ebû Utbe (Ebû Leheb) Abdül'uzzâ b. Abdilmuttalib b. Hâşim (ö. 2/624), Hz. Peygamber'in amcası olduğu halde en azılı düşmanlarından biri idi. Kendisi ve hanımı, her vesile ile Hz. Peygamberi rahatsız ettiklerinden dolayı Tebbet sûresi nâzil olmuştur. Bu sûrenin nâzil olması üzerine Ebû Leheb'in oğulları babalarının emriyle, evli bulundukları Hz. Peygamber'in iki kızını boşamışlardı. Ebû Leheb, Bedir Savaşının müslümanlar tarafından kazanıldığı haberi Mekke'ye ulaşınca üzüntüsünden ölmüştür. (Hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Ali Kapar, "Ebû Leheb", *DİA*, 10/ 178-179).

748. Nisâ, 4/90.

749. Âl-i İmrân, 3/126.

750. Mâide, 5/11.

751. Fetih, 48/24.

752. Fussilet, 41/44.

753. Nisâ, 4/46.

754. Tevbe, 9/111.

755. Bakara, 2/154.

756. Ebû Amr Dırâr b. Amr el-Gatafânî el-Kûfî (ö. 200/815 [?]), Basra Mu'tezilesi'nin ilk âlimlerinden olup kendisine "Dırariyye" adında bir fırka nispet edilmiştir.

757. Ebû Amr (Ebû Yahyâ) Hafs el-Ferd (ö. 204/820'den sonra), Mu'tezile veya Neccâriyye'ye mensup ilk kelâmcılardan biridir. Aslen Mısırlı olup daha sonra Basra'ya gitmiş, Mu'tezile kelâmcılarından Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ın derslerine katılmıştır. Dırâr b. Amr ile yakın ilişki içinde olmuş ve birçok fikrine iştirak etmiştir. Hafs el-Ferd, Dırâr b. Amr gibi ilâhî sıfatlar konusunda bir nevi ta'tîl görüşünü benimsemiş ve zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilen bütün sıfatları selbî mânada yorumlamıştır. (Hakkında geniş bilgi için bkz. Emrullah Yüksel, "Hafs el-Ferd", *DİA*, 15, 117-118).

758. Ebû Sehl Bişr b. el-Mu'temir el-Hilâlî el-Bağdâdî (ö. 210/825) Mu'tezile'nin Bağdat ekolünün kurucusu, tevellüd nazariyesinin mûcidi ve Bişriyye ekolünün lideridir.

759. Ebû Sehl Abbâd b. Süleymân (Selmân) es-Saymerî (ö. 250/864) Basra Mu'tezilesi'nin önde gelen kelâmcılarındandır. (Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Abbad b. Süleyman es-Saymerî", *DİA*, 1/ 12-13).

760. En'âm, 6/158.

761. A'râf, 7/179.

762. Saîd b. Yûsuf el-Feyyûmî (ö. 942), Ortaçağ Babilonya Yahudiliğinin tanınmış âlim ve yazarından biri olup, Ahd-i Atîk'in ilk Arapça mütercimi olduğu kabul edilir. Asıl adı Saadiah ben Yosef'tir. Babilonya'daki Sura Rabbânî Akademisi'nin başkanlığını yaptığı için kendisine Saadiah Gaon da denilmektedir. (Hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman, " Feyyûmî, Saîd b. Yûsuf", *DİA*, 12, 517-519).

763. Asıl adı, Ebü'l-Mugîre Ziyâd b. Ebî Süfyân'dır (ö. 53/673). Kendisine Ziyâd b. Sümeyye veya Ziyâd b. Ubeyd künyesi verilmekle birlikte babasının kim olduğu bilinmediği için daha ziyade İbnü Ebîhi (babasının oğlu) diye tanındı. 44 (664) yılında Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından Ebû Süfyân'ın nesebine bağlanınca Ziyâd b. Ebû Süfyân olarak adlandırılsa da Ziyâd b. Ebîh adıyla şöhret kazandı. Başlangıçta Hz. Ali Taraftarı iken, Ali'nin öldürülmesinden bir müddet sonra Muaviye'nin teklifi doğrultusunda onun tarafına geçmiştir.Emevîler'in Irak valisi olarak önemli icraatlar-

da bulunmuştur. (Hakkında geniş bilgi için bkz. İrfan Aycan, "Ziyad b. Ebîh", *DİA*, 44, 480-482).

764. Ebû Muhammed el-Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem es-Sekafî (ö. 95/714), zâlim lakabıyla meşhur olmuş Emevî valisidir.

765. Katarî b. Fücâe (ö. 78/697 [?]), Hâricîler'in Ezârika kolunun son lideridir.

766. Ali el-Esvârî (ö. 240/854), Mu'tezile'nin önde gelen âlimlerindendir.

767. Şûrâ, 42/27.

768. Zuhruf, 43/33.

769. Mâide, 5/67.

770. Ebû Abdillâh Ca'fer b. Ebî Tâlib b. Abdilmuttalib el-Hâşimî (ö. 8/629), Hz. Peygamber'in amcasının oğludur. Mûte Savaşı kumandanlarından biri olup bu savaşta şehit düşmüştür.

771. Ebû Süfyan b. el-Haris b. Abdulmuttalib, Hz. Peygamberin amcasının oğlu olup hicrî yirmi senesinde Medine'de vefat etmiştir. Cenaze namazını Halife Ömer kıldırmıştır.

772. Hubeyb b. Adî b. Mâlik el-Ensârî (ö. 4/625), önde gelen sahabilerden olup Bedir ve Uhut Gazvelerine katılmış, diğer kabilelere tebliğ vazifesi ile görevlendirildiği bir sırada müşrikler tarafından ele geçirilmiş ve Mekke'de şehit edilmiştir.

773. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl el-Adevî el-Kureşî (ö. m. 606), Bi'setten önce yaşamış Mekkeli Hanîfler'den biridir.

774. Kus b. Sâide b. Amr el-İyâdî (ö. 600), tevhid inancına bağlı hatip ve şair bir kimsedir. Kaynaklarda Câhiliye döneminde Hz. Peygamber'in kendisini dinlediği bildirilmiştir.

775. Bkz. Buhârî, "Rikak", 18; Müslim, "Münâfikûn", 71; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 451.

776. Fâtiha, 1/6-7.

777. Nâs, 114/1-6.

778. A'râf, 7/155.

779. Cin, 72/10.

780. A'râf, 7/179.

781. Mü'min, 40/9.

782. Secde, 32/13.

783. Yûnus, 10/99.

784. Hucurât, 49/7-8.

785. Fecr, 89/14.

786. Bakara, 2/213.

787. A'râf, 7/183.

788. Âl-i İmrân, 3/178.

789. Mü'minûn, 23/55-60.

790. Kalem, 68/44.

791. İsrâ, 17/16.

792. İsrâ, 17/16.

793. Muhammed, 47/38.

794. Meâric, 70/41.

795. Tahrîm, 66/5.

796. Nisâ, 4/59.
797. Mü'min, 40/61.
798. Mü'min, 40/64.
799. İbrâhîm, 14/28-29.
800. Ra'd, 13/11.
801. Ebû Muhriz Cehm b. Safvân es-Semerkandî et-Tirmizî (ö. 128/745-46), ilk kelâmcılardan biri olup Cehmiyye fırkasının kurucusu kabul edilir. Cehm b. Safvân görüşlerini ilk defa Horasan ve Tirmiz civarında yaymaya başlamıştır. Te'vil, ilâhî sıfatlar, kader, rü'yetullah, âhiret halleri gibi başlıca kelâm meseleleri hakkındaki görüşleri ciddi tartışmalara konu olmuştur. Cehm, akılla nassın çatışması halinde aklın esas alınması ve nassın buna göre te'vil edilmesi gerektiğini savunan ilk kelâmcılardan biridir (Geniş bilgi için Şerafettin Gölcük, "Cehm b. Safvan", *DİA*, 7/233-234).
802. Muhammed b. Kerrâm, III. (IX.) yüzyılın sonlarından itibaren Horasan ve Mâverâünnehir'de ortaya çıkan ve itikadî mezhep olan Kerrâmiyye mezhebinin kurcusudur.
803. Ebü'l-Mugıs el-Hüseyn b. Mansûr el-Beyzâvî (ö. 309/922), tasavvufun gelişmesine önemli katkılarda bulunan ünlü mutasavvıftır. (Geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansur", *DİA*, 15, 377-381).
804. Nisâ, 4/150-151.
805. Necm, 53/23-24.
806. Bakara, 2/31-32.
807. Ebû Vehb (Ebü'l-Hâris / Ebû Zeyd) Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkilü'l-Mürâr (ö. 540 dolayları), Câhiliye devrinin tanınmış Arap şairinden biridir. Yedi meşhur muallaka sahibinden ilkidir.
808. Ebû Sülmâ (Ebû Büceyr) Züheyr b. Ebî Sülmâ (Rebîa) b. Riyâh el-Müzenî (ö. 609 [?]), muallaka şairlerinden biridir. (Detaylı bilgi için bkz. Süleyman Tülücü, "Züheyr b. Ebû Selmâ", *DİA*, 44/540-542).
809. Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ (Huzeyfe) et-Temîmî (ö. 110/728 [?]), Emevîler devrinde eski üslûbu devam ettiren üç büyük hiciv şairinden biri kabul edilmiştir. (Hakkında geniş bilgi için bkz. Zülfikar Tüccar, "Cerîr b. Atıyye", *DİA*, 7/ 412-413)
810. Muhadram Arap şairlerinden biri olan Şemmâh'ın ismi Ebû Sa'de (Saîd) eş-Şemmâh b. Dırâr b. Harmele b. Sinân b. Ümeyye el-Mâzinî ez-Zübyânî el-Gatafânî'dir (ö. 30/650).
811. Eyhukan; uzayan bir ot olup, kırmızı çiçekleri vardır. Yaprağı geniş bir ot olup yenilebilir. (*Kâmûsu'l-Muhît*, I, 1118).
812. Şiirde geçen " مأموسة" kelimesi, "ateş" anlamında kullanılmış olup sadece bu şairin şiirinde duyulmuştur. (Bkz. Tacu'l-arûs, 1/3840) Mesela Lisânü'l-Arab'da böyle bir maddeye rastlanılmamıştır. (Bkz. İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, "e-m-s" md.)
813. Fetih, 48/4.
814. Tevbe, 9/124.
815. Âl-i İmrân, 3/173.
816. Bakara, 2/143.
817. Mâide, 5/3.
818. Beyyine, 98/5.
819. Âl-i İmrân, 3/19.

820. Âl-i İmrân, 3/85.
821. Hucurât, 49/17.
822. Zâriyât, 51/35-36.
823. Nisâ, 4/65.
824. Nisâ, 4/150-151.
825. Kehf, 18/35-42.
826. Bakara, 2/85.
827. Asıl adı Ebû Ümâme Ziyâd b. Muâviye b. Dabâb (Dıbâb) b. Câbir en-Nâbiga ez-Zübyânî'dir (ö. 604 [?]).Yemen'in Zübyân kabilesine mensuptur. Hayatının önemli bir kısmı Sâsânîler'e tâbi Irak'taki Hîre ve Bizans'a tâbi Suriye'deki Gassânî hükümdarlarının saraylarında geçmiştir. Câhiliye devrinin meşhur şairlerinden biridir. (Hakkında bilgi için bkz. Süleyman Tülücü," Nabiga ez-Zübyânî", *DİA*, 32/ 262-263).
828. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* 2/67.
829. En'âm, 6/33.
830. Zuhruf, 43/83.
831. Hicr, 15/36.
832. Hicr, 15/33.
833. A'râf, 7/12.
834. Sâd, 38/75.
835. Kalem, 68/42.
836. Bakara, 2/146; En'âm, 6/20.
837. A'râf, 7/157.
838. Bakara, 2/146.
839. A'râf, 7/157.
840. Bakara, 2/146.
841. A'râf, 7/157.
842. Ankebût, 29/61.
843. Yûsuf, 12/106.
844. Bakara, 2/144.
845. En'âm, 6/20.
846. En'âm, 6/20.
847. Bakara, 2/256.
848. Nisâ, 4/115.
849. Muhammed, 47/32.
850. Neml, 27/13-14.
851. İsrâ, 17/102.
852. Tevbe, 9/74.
853. Nisâ, 4/140.
854. Tevbe, 9/65-66.
855. Tevbe, 9/37.
856. Ebû Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838), Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ve kıraat âlimidir. Pek çok eseri bulunmaktadır. Burada zikri geçen *Kitâbü'l-Îmân* adlı eseri, Sünnî doktrini ilk izah eden bir çalışma olarak kabul edilir. Eser, Nâsıruddin el-Elbânî tarafından önce bir mecmua içinde (Min künûzi's-sünne erba'u resâ'il) neşredilmiş (Dımaşk 1385/1965), daha sonra da müstakil

olarak basılmıştır (Beyrut 1403/1983). Detaylı bilgi için bkz. Zülfikar Tüccar, "Ebû Ubeyd, Kāsım b. Sellâm", *DİA*, 10, 244-246.

857. Bkz. Buhârî, "İman", 17.
858. Bkz. Buhârî, "İlim", 33.
859. Bu rivayet için bkz. Tirmizî, "Tefsir", Kasas 1. Tirmizî, bu rivayetin hasen ve garip olduğunu belirtmiştir.
860. Bakara, 2/8-10.
861. Mâide, 5/41.
862. Hucurât, 49/14.
863. Enfâl, 8/2-4.
864. Hucurât, 49/15.
865. Enfâl, 8/72.
866. Enfâl, 8/74.
867. Münâfikûn, 63/1.
868. Nisâ, 4/140.
869. Münâfikûn, 63/1-3.
870. Zuhruf, 43/86.
871. Nahl, 16/106.
872. Nahl, 16/106.
873. Hucurât, 49/15.
874. Fetih, 48/29.
875. Hadîd, 57/20.
876. Ebû Akīl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca'fer el-Âmirî el-Ca'ferî (ö. 40 veya 41/660 veya 661), Câhiliye devrinde de yaşamış olan (muhadram) muallaka sahibi İslâm şairidir.
877. Bakara, 2/256.
878. Meryem, 19/90.
879. Neml, 27/90.
880. Nisâ, 4/145.
881. Mü'min, 40/46.
882. Zümer, 39/65.
883. Hucurât, 49/2.
884. Ebû Abdillâh Muhammed b. Kerrâm b. Arrâk b. Huzâbe b. el-Berr (el-Berâ') es-Siczî (ö. 255/869) Horasan ve Mâverâünnehir'de ortaya çıkan Kerrâmiyye fırkasının kurucusudur.
885. Necm, 53/28.
886. Ebû Mâlik Gıyâs b. Gavs b. es-Salt el-Ahtal (ö. 92/710-11), Emevî devri Hristiyan Arap şairlerinden biridir.
887. Âl-i İmrân, 3/167.
888. Muhammed, 47/30.
889. Tevbe, 9/101.
890. Muhammed, 47/25-28.
891. Hucurât, 49/2.
892. Nisâ 4/65.
893. Beyyine, 98/1.

894. Beyyine, 98/1.
895. Tevbe, 9/31.
896. Mâide, 5/116.
897. Beyyine, 98/1.
898. Nisâ, 4/140.
899. Bakara, 2/98.
900. Rahmân, 55/68.
901. Leyl, 92/15-16.
902. Vâkıa, 56/92-94.
903. Tevbe, 9/29.
904. Hucurât, 49/14.
905. Bkz. Müslim, "İman", 336; Neseî, "İman", 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* 1, 176.
906. Bkz. Buhârî, "İman", 37.
907. Zâriyat, 51/35-36.
908. Hucurât, 49/17.
909. Hucurât, 49/17.
910. Hucurât, 49/14.
911. Âl-i İmrân, 3/85.
912. Bkz. Müslim, "İman", 178, 377; Tirmizî, "Hacc", 44; *Müsned,* 1, 3; 2, 309.
913. Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Mes'ûd b. Gâfil b. Habîb el-Hüzelî (ö. 32/652-53), ilk müslümanlardan ve aşere-i mübeşşereden biri olup, Kûfe tefsir ve fıkıh mekteplerinin kurucusudur.
914. Duhâ, 93/11.
915. Bakara, 2/136.
916. Bekir b. Uhtü Abdülvahid (ö. III./IX. yüzyıl), daha çok büyük günah, kader ve rü'yetullah konularına dair farklı görüşleriyle tanınan ve Bekriyye mezhebinin kurucusu sayılan âlimdir.
917. Sufriyye, ilk Hâricî fırkalarından biridir. İsmini ağırlıklı anlayışa göre kurucusu Ziyâd b. Asfar'dan (bazı kaynaklarda Abdullah b. Saffâr veya Abdullah b. Asfar) alan fırka Asfariyye ve Ziyâdiyye diye de anılmıştır Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'ye göre Hâricîler'in ana fırkalarından biri olup Ezârika, Necedât ve İbâzıyye dışındaki bütün Hâricî alt fırkaları ondan türemiştir. (Geniş bilgi için bkz. Mehmet Dalkılıç, "Sufriyye", *DİA*; 37, 472-473).
918. İbazıyye fırkası, Hâricî fırkalarının en mutedili olup günümüze ulaşan tek koludur. Adını kurucusu olduğu kabul edilen Abdullah b. İbâz'dan almıştır. Fırkanın adı Kuzey Afrika ve Uman'da Ebâzıyye şeklinde söylenirken çağdaş yazarlar İbâzıyye'yi tercih etmişlerdir. (Detaylı bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, "İbazıyye", *DİA*, 19, 256-261)
919. Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728), tâbiîn ulemasından olup meşhur bir âlim ve zâhiddir.
920. Ebü'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî (ö. 117/735), tâbiînden olup müfessir bir alimdir..
921. Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Mübârek b. Vâzıh el-Hanzalî el-Mervezî (ö. 181/797), tebeü't-tâbiînin ileri gelenlerinden, muhaddis, zâhid ve fakih bir âlimdir.

Temîm kabilesinin Hanzale koluna mensup olan babası Mekke yolunda doğduğu için Râhûye (Râheveyh; yolda bulunan) lakabı ile anılmıştır.

922. Ebû Ya'kūb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî (ö. 238/853), hadis, fıkıh ve tefsir âlimidir.

923. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795), Mâlikî mezhebinin imamı, büyük müctehid ve muhaddistir.

924. Abdülazîz b. Abdullah b. Ebû Seleme el-Macişûn (.h. ö 164), hadis alimi olup bazı eserleri mevcuttur.

925. Ebû Mervân Abdülmelikb.Habîbb.Süleymân es-Sülemî (ö. 238/853) Mâlikî fakihi olup çok yönlü bir âlimdir.

926. Ebû Mûsâ Abdullah b. Kays b. Süleym el-Eş'arî (ö. 42/662-63), sahabenin önde gelenlerinden olup Hakem Vak'ası'nda Hz. Ali'yi temsil etmiştir.

927. Ebû Muhammed Abdullah b. Amr b. el-Âs el-Kureşî (ö. 65/684-85), Hz. Peygamber'den duyduğu hadisleri onun huzurunda yazmasına izin verilen sahâbîdir.

928. Mâide, 5/44.

929. Leyl, 92/14-16.

930. Bkz. Buhârî, "İman", 36; "Edeb", 44; Müslim, "İman", 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 176,178, 385.

931. Bkz. İbn Mâce, "Fiten", 3.

932. İbrâhîm, 14/28-29.

933. Bkz. Buhârî, "Hac", 44; Müslim, "Feraiz", 1.

934. Secde, 32/18.

935. Kalem, 68/35-36.

936. Leyl, 92/14-16.

937. Tevbe, 9/102.

938. Âl-i İmrân, 3/195.

939. Mü'min, 40/17.

940. Zilzâl, 99/7-8.

941. En'âm, 6/160.

942. Enbiyâ, 21/47.

943. Zümer, 39/65.

944. Bkz. İbn Mâce, "Fiten", 3.

945. Yûnus, 10/33.

946. Hucurât, 49/15.

947. Mâide, 5/44.

948. Mâide, 5/47.

949. Mâide, 5/45.

950. Ra'd, 13/6.

951. Hûd, 11/18.

952. Tevbe, 9/103.

953. Bakara, 2/178.

954. Hucurât, 49/10.

955. Hucurât, 49/9-10.

956. Nisâ, 4/92.

957. Nisâ, 4/92.

958. Ahzâb, 33/5.

959. Bkz. Buhârî, "İlim", 43; Ebu Dâvûd, "Sünne", 15; Tirmizî, "Fiten", 38.

960. Bkz. Buhârî, "İman", 36, "Edeb", 44; Müslim, "İman", 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 176,178, 385.

961. Bakara, 2/221.

962. Mümtehine, 60/10.

963. Mümtehine, 60/10.

964. Mâide, 5/5.

965. Nisâ, 4/25.

966. Nûr, 24/3.

967. Ebû İmrân İbrâhîm b. Yezîd b. Esved en-Nehâî el-Kûfî (ö. 96/714), Tabiînden olup hadis ve fıkıh sahasındaki ilmiyle meşhur olmuştur.

968. Nûr, 24/4-5.

969. Bakara, 2/256.

970. Tevbe, 9/17.

971. Tevbe, 9/18.

972. Mâide, 5/2-3.

973. Âl-i İmrân, 3/85.

974. Tevbe, 9/71.

975. Enfâl, 8/73.

976. Mâide, 5/51.

977. Teğabün, 64/2.

978. Nisâ, 4/103.

979. Mâide, 5/27.

980. İlgili âyet için bkz. Nisâ 4/103.

981. Bakara, 2/236.

982. Bakara, 2/241.

983. Bakara, 2/111.

984. Talâk, 65/2.

985. Tahrîm, 66/4.

986. Tevbe, 9/11.

987. Nisâ, 4/143.

988. Mücâdile, 58/14.

989. Mâide, 5/51.

990. Tevbe, 9/101.

991. Hadîd, 57/20.

992. Necm, 53/32.

993. Hucurât, 49/6.

994. İbrâhîm, 14/28-29.

995. İbrâhîm, 14/30.

996. Ebû Abdirrahmân Muhammed b. Abdirrahmân b. Ebî Leylâ el-Ensârî el-Kûfî (ö. 148/765), Kûfe kadısı, mutlak müctehid, muhaddistir.

997. Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî (ö. 161/778), kendi adıyla anılan fıkıh mezhebinin imamı, müfessir, muhaddis ve zâhid bir âlimdir.

998. Ebû Süleymân Dâvûd b. Alî b. Halef el-İsfahânî (ö. 270/884), Zâhirî mezhebinin kurucusudur.

999. Ebu Dâvûd, "Sünne", 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 86.

1000. Bkz. Ebû Dâvûd, "Sünne", 1; İbn Mâce, "Fiten", 17; Tirmizî, "İman", 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 120.

1001. Bkz. Buhârî, "Edeb" 73,"Feraiz", 29; Ebû Dâvûd, "Sünnet" 15, (4687); Tirmizî, "İman", 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/18, 23, 44, 47, 124, 142.

1002. Nisâ, 4/115.

1003. Nisâ, 4/65.

1004. Bkz. Müslim, "İman", 21.

1005. Fetih, 48/29.

1006. Ebü'l-Yakzân Ammâr b. Yâsir b. Âmir el-Ansî (ö. 37/657), ilk müslümanlardan olup, anne ve babası ilk İslâm şehidleri olan meşhur sahâbîdir.

1007. Mâide, 5/8.

1008. Âl-i İmrân, 3/187.

1009. Bkz. Buhârî, "Tevhid", 35; "Enbiyâ", 54; Müslim, "Tevbe", 35.

1010. Bkz. Fecr 89/16.

1011. Mâide, 5/112-113.

1012. Kehf, 18/103-104.

1013. Kehf, 18/105-106.

1014. Geride bir çocuk bırakmadan vefat eden bir kimseye kimlerin mirasçı olacağıyla alakalı tartışmaları ifade eden bir terimdir. Bunun için Nisâ sûresinin 11 ve 12. ve 176. âyetlerine bakılabilir.

1015. Burada bahsedilen hadise şöyledir: "Abdullah İbn Utbe b. Mes'ud, Ömer b. Abdullâh b. Erkam ez-Zührî'ye mektup yazarak Sübey'a bînt. Haris el-Eslemî'nin yanına girmesini, ona kendi hadisini ve Resulullah (s.a.)'e fetva sorduğu zaman kendisine ne söylediğini sormasını emretti. Ömer b. Abdullah da, Abdullah b. Utbe'ye mektup yazarak Sübey'a'nın kendisine şunları haber verdiğini bildirdi: "Sübey'a, Âmir b. Lüey oğulları kabilesinden Sa'd b. Havle ile evliydi. Bu kimse, Bedir gazasına katılanlardandı. Daha sonra hanımı hâmileyken Veda haccında Sa'd vefat etmişti. Onun vefatından sonra çok geçmeden karısı doğum yaptı. Lohusalığından temizlendiği zaman kendisini isteyecekler için giyinip kuşanmıştı. Derken yanına Abduddâr oğulları kabilesinden Ebû's-Senâbil b. Ba'kek isminde bir adam girerek: "Acep seni neden giyinmiş kuşanmış görüyorum! Galiba evlenmek istiyorsun. Vallahi üzerinden dört ay on gün geçmedikçe sen evlenemezsin!" dedi. Sübey'a der ki: "Bu kimse, bana, bunu söyleyince geceleyin üzerimdeki elbiseyi çıkardım. Sonra Resulullah (s.a.v.)'e gelerek bu meseleyi ona sordum. Bana doğurduğum anda helâl olduğum fetvasını verdi ve istersem evlenmemi emir buyurdu. (Bkz. Buhârî, "Meğâzi", 10; Talâk 39; Ebû Dâvûd, "Talâk", 45-47, 2306; Nesâî, "Talâk", 56; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* 6/432.)

1016. Âl-i İmrân, 3/85.

1017. Nisâ, 4/150-151.

1018. Tevbe, 9/65-66.

1019. Bu rivayetin tamamı şöyledir: "Sa'd b. Ubâde: "Eğer hanımımın yanında bir kimseyi görürsem, kılıcın geniş yüzüyle değil keskin tarafıyla onu vururum" demişti.

Onun bu sözü, Resulullah (s.a.)'e ulaştı. Resulullah (s.a.): *"Sa'd'ın bu kıskançlığına şaşıyor musunuz? Allah'a yemin olsun ki, ben ondan daha kıskancım. Allah'da benden daha kıskançtır. Allah, bu kıskançlığı nedeniyle kötülüklerin gizlisini de açığını da yasaklamıştır. Allah'tan daha kıskanç olan hiçbir kimse yoktur. Bu nedenle Allah, kullarını hesaba çekmeye gerekçe olması için uyarıcı ve müjdeleyici olarak peygamberler göndermiştir. Allah'tan daha fazla övülmeyi seven hiç kimse yoktur. Bu nedenle de kullarına cenneti vaat etmiştir"* buyurdu. (Bkz. Buhârî, "Talâk" 31, "Hudud", 40, "Tevhid", 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/248).

1020. Ebû Abbâd (Ebû Abdillâh) Mistah b. Üsâse b. Abbâd el-Kureşî (ö. 34/654), sahabedendir.

1021. Hamne bint Cahş b. Riâb el-Esediyye, Hz. Peygamber'in baldızıdır. Hamne, Cahş'ın üç kızından biri olup diğer ikisi ümmü'l-müminîn Zeyneb ile Ümmü Habîbe'dir.

1022. Ebû Muhammed (Ebû Abdillâh) Hâtıb b. Ebî Belte'a Amr b. Umeyr b. Seleme el-Lahmî (ö. 30/650), Hz. Peygamber'in Mısır Mukavkısı Cüreyc b. Mînâ'ya elçi olarak gönderdiği sahâbîdir. Mekke'nin fethi hazırlıkları sırasında vuku bulan olay sebebiyle eleştirilmiştir.

1023. Bkz. Müslim, "İman", 78.

1024. Bakara, 2/111.

1025. Ahzâb, 33/5.

1026. İsrâ, 17/15.

1027. En'âm, 6/19.

1028. Nisâ, 4/65.

1029. Bkz. Tirmizî, "Ahkam", 3; Nesâî, "Kaza", 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 187.

1030. Ebû Ya'kūb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî (ö. 238/853), hadis, fıkıh ve tefsir âlimidir.

1031. Nahl, 16/50.

1032. Enbiyâ, 21/26-29.

1033. Nahl, 16-49-50.

1034. Tekvîr, 81/19-21.

1035. Enbiyâ, 21/26-27.

1036. Enbiyâ, 21/19-20.

1037. Fussilet, 41/38.

1038. Bakara, 2/98.

1039. Enbiyâ, 21/29.

1040. Zümer, 39/65.

1041. Nûr, 24/26.

1042. Ahzâb, 33/30.

1043. Enbiyâ, 21/17.

1044. Zümer, 39/4.

1045. En'âm, 6/28.

1046. İsrâ, 17/95.

1047. Nahl, 16/50.

1048. Hicr, 15/8.

1049. Hârût ve Mârût, Kur'ân-ı Kerîm'de adları geçen ve insanlara sihir öğrettiklerine inanılan iki melektir. Arapça asıllı olmayan bu iki kelime Kur'ân'da bir âyette geçer (el-Bakara 2/102). Bazı hadislerde nakledilen, tarih ve tefsir kitaplarında ayrıntılı biçimde yer alan Hârût-Mârût kıssası farklı isimlerle İslâm'dan önceki dinlerde de görülür. (Geniş bilgi için bkz. Kürşat demirci, "Hârût ve Mârût", *DİA*, 16, 262-264) .

1050. Fâtır, 35/1.

1051. Bakara, 2/102.

1052. A'râf, 7/155.

1053. Enfâl, 8/28.

1054. Müddessir, 74/31.

1055. Cin, 72/16.

1056. Bakara, 2/102.

1057. Bakara, 2/102.

1058. Ebû Süfyân Sürâka b. Mâlik b. Cü'şüm el-Kinânî el-Müdlicî (ö. 24/645), hicret sırasında henüz müslüman olmadan Resûl-i Ekrem'i yakalamaya çalışmasıyla meşhur olmuş bir sahabîdir.

1059. Enfâl, 8/48.

1060. Âl-i İmrân, 3/133.

1061. Cin, 72/13.

1062. Cin, 72/1-2.

1063. Beyyine, 98/7-8.

1064. Cin, 72/1.

1065. Cin, 72/14-15.

1066. En'âm, 6/130.

1067. Tam adı Ebû Cafer Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kâdî el-Hanefî'dir (361-972/444-1052). Simnan şehrinde doğmuş, Bağdat'ta eğitim almış, Musul'da kadılık yapmıştır. Fıkıhta Hanefî mezhebinden olduğu, itikad'da ise Eş'ariyye ekolüne mensup olduğu bilinmektedir. Bakıllânî'nin yetiştirdiği en önemli öğrencisidir (Bkz. *DİA*, IV, 531).

1068. Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr'ın (ö. 230/845 civarı) kurduğu kabul edilen kelâm ekolüdür. Kurucusunun adına nisbetle Hüseyniyye olarak da anılır. Abbâsî halifelerinden Me'mûn döneminde (813-833) gelişip tanınmış bir fırkadır. Mezhepler tarihi müellifleri, Neccâriyye'nin fırka sınıflandırmasındaki yeri konusunda farklı görüşler ileri sürmüş, bazıları onu Mu'tezile'den, bazıları Mürcie'den yahut Cebriyye'den saymıştır. (Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Neccâriyye", *DİA*, 32, 482-483).

1069. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî en-Nîsâbûrî (ö. 406/1015), Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin görüşlerini sistemleştiren Eş'arî âlimidir.

1070. Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî (ö. 324/936), kıraat âlimidir.

1071. Zeyneb bint Cahş b. Riâb el-Esediyye (ö. 20/641), Hz. Peygamber'in hanımıdır.

1072. Ebû Üsâme Zeyd b. Hârise b. Şerâhîl (Şürahbîl) el-Kelbî (ö. 8/629), Resûl-i Ekrem'in evlâtlığı ve âzatlısıdır.

1073. Abdullāh (Amr) b. Kays b. Zâide el-Kureşî el-Âmirî (ö. 15/636), âmâ bir sahabî olup Mekke'de İslâmiyet'i ilk kabul edenlerden biridir. Hz. Peygamber Mekke'de bazı müşriklere müslümanlığı anlattığı bir sırada İbn Ümmü Mektûm yanına gelerek Allah'ın ona öğrettiği meseleleri kendisine anlatmasını istemiş, Resûl-i Ekrem'in onun bu davranışından dolayı hoşnutsuzluk göstermesi üzerine kendisini uyaran âyetler nâzil olmuştur (Abese 80/1-2). Daha sonra Hz. Peygamber'in İbn Ümmü Mektûm'a iltifat edip ikramda bulunduğu ve, "Ey kendisinden dolayı rabbimin beni azarladığı zat, merhaba!" diye hitap ettiği bilinmektedir. İbn Ümmü Mektûm, Resûlullah'a müezzinlik yapmıştır. (Hakkında geniş bilgi için bkz. Abdullah Aydınlı, "İbn Ümmü Mektûm", *DİA*, 20/434-435).

1074. Bkz. Müslim, "Zühd", 2996.

1075. İki paragraf yukarda İbn Hazm " Ehl-i Sünnet, Mu'tezile, Neccâriyye, Hâricîler ve Şîa'dan oluşan..." demek suretiyle ilk sırada "Ehl-i Sünnet" ekolünü zikretmişti.

1076. Tâhâ, 20/121.

1077. Bakara, 2/35.

1078. Bakara, 2/36.

1079. A'râf, 7/190.

1080. Tâhâ, 20/121.

1081. Bakara, 2/35.

1082. A'râf, 7/20-22.

1083. Tâhâ, 20/115.

1084. A'râf, 7/189-190.

1085. Yûsuf, 12/67-68.

1086. İbrâhîm, 14/11.

1087. Hûd, 11/46.

1088. Sâffât, 37/89.

1089. En'âm, 6/76, 77, 78.

1090. Enbiyâ, 21/63.

1091. Bakara, 2/260.

1092. Bkz. Buhârî, "Sulh", 2; Müslim, "Birr", 101; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 403, 404.

1093. Hucurât, 49/10.

1094. Bkz. Buhârî, "Nikâh", 45; Müslim, "Nikâh", 38, 49, 53; Ebu Dâvûd, "Nikâh", 17.

1095. A'râf, 7/85.

1096. Sâffât, 37/88-89.

1097. Enbiyâ, 21/63.

1098. Duhân, 44/49.

1099. En'âm, 6/76, 77, 78.

1100. Enbiyâ, 21/51.

1101. Mutaffifîn, 83/34.

1102. En'âm, 6/83.

1103. Bakara, 2/260.

1104. Tevbe, 9/114.

1105. Hûd, 11/80.
1106. Hûd, 11/78.
1107. Hûd, 11/80.
1108. Bakara, 2/251.
1109. Hûd, 11/78.
1110. Mü'min, 40/34.
1111. Yûsuf, 12/77.
1112. Ebû Amr Zeyd b. Erkâm b. Zeyd el-Hazrecî (ö. 68/688), sahabidir.
1113. Nisâ, 4/164.
1114. Yûsuf, 12/70.
1115. Yûsuf, 12/24.
1116. Yûsuf, 12/42.
1117. Yûsuf, 12/70.
1118. Yûsuf, 12/72.
1119. Mâide, 5/48.
1120. Yûsuf, 12/42.
1121. Yûsuf, 12/42.
1122. Yûsuf 12/45.
1123. Yûsuf, 12/24.
1124. Mü'min, 40/5.
1125. Yûsuf, 12/24.
1126. Yûsuf, 12/52.
1127. Yûsuf, 12/53.
1128. Yûsuf, 12/24.
1129. Yûsuf, 12/25.
1130. Yûsuf, 12/27.
1131. Yûsuf, 12/33.
1132. Yûsuf, 12/34.
1133. Kasas, 28/10.
1134. Kasas, 28/7.
1135. Kasas, 28/10.
1136. Kasas, 28/11.
1137. A'râf, 7/150.
1138. Tâhâ, 20/94.
1139. Şuarâ, 26/82.
1140. Fetih, 48/2.
1141. Kehf, 18/74.
1142. Kehf, 18/73.
1143. Şuarâ, 26/20.
1144. Duhâ, 93/7.
1145. Nisâ, 4/153.
1146. A'râf, 7/143.
1147. Enbiyâ, 21/87.
1148. Saffât, 37/143.
1149. Kalem, 68/48-49.

1150. Sâffât, 37/142.
1151. Enbiyâ, 21/87.
1152. Buhari, "Enbiya", 35, "Tefsir", Nisa 26, "Tefsir", En'am 4; Müslim," Fezail", 166.
1153. Enbiyâ, 21/87.
1154. Fecr, 89/16.
1155. Farklı ifadelerle de olsa benzer bir âyet için bkz. Kalem 68/48-49.
1156. Sâd, 38/21-25.
1157. Sâd, 38/21.
1158. Mü'min, 40/7.
1159. Sâd, 38/24.
1160. Sâd, 38/25.
1161. Sâd, 38/34.
1162. A'râf, 7/155.
1163. Ankebût, 29/1-3.
1164. Sâd, 38/32-33.
1165. Bkz. Buhârî, "İman", 3; Müslim, "İman", 25; Nesaî, "İman", 40, 43.
1166. A'râf, 7/175.
1167. Yahyâ'dan başka herkesin hata işlediği veya hataya çok yaklaştığıyla alakalı bir rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 292, 295, 301.
1168. Enfâl, 8/68.
1169. Abese, 80/1-10.
1170. Necm, 53/1.
1171. Hac, 22/52.
1172. Kehf, 18/23-24.
1173. Ahzâb, 33/37.
1174. Fetih, 48/2.
1175. Yûsuf 12/50.
1176. Fetih, 48/2.
1177. Enfâl, 8/68.
1178. Enfâl, 8/1.
1179. Enfâl, 8/6.
1180. Enfâl, 8/67.
1181. Abese, 80/1.
1182. Garânik, Mekkeli müşriklerce put anlamında kullanılan ve bazı rivayetlere göre şeytanın Kur'ân âyetleri arasında göstermeye çalıştığı metinde geçen bir kelimedir. Bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber'in müşriklerin gönlünü İslâm'a ısındırmayı arzu ettiği bir sırada, şeytanın telkiniyle vahiylere Allah kelâmı olmayan bazı sözler karıştırdığını ve daha sonra Cebrâil'in ikazıyla bundan vazgeçtiğini iddia eden rivayetler münasebetiyle kullanılmış ve daha çok Necm sûresiyle (53/19-20) Hac sûresindeki (22/52-54) âyetlerin nazil oluşuna ilişkin tartışmalara konu olmuştur. İbn Hazm, burada, söz konusu rivayetlerin hiçbirinin sahîh olmadığını açıklamıştır.
1183. Hac, 22/52.
1184. Kehf, 18/23-24.
1185. Ahzâb, 33/37.

1186. Safiyye bint Huyey b. Ahtâb (ö. 50/670 [?]), Hz. Peygamber'in hanımlarından biridir.

1187. Bkz. Buhârî, "İ'tikâf", 8, 11; Müslim, "Selam", 23-25.

1188. Zeyneb bint Cahş b. Riâb el-Esediyye (ö. 20/641), Hz. Peygamber'in hanımlarından biri olup annesi Resûl-i Ekrem'in halası Ümeyme bint Abdülmuttalib'dir.

1189. Necm, 53/3-4.

1190. Nisâ, 4/65.

1191. Ahzâb, 33/21.

1192. Buhârî, "İman", 13,"Nikâh", 1;Müslim, "Siyam", 74.

1193. Yûsuf, 12/110.

1194. Yûnus, 10/94.

1195. Âl-i İmrân, 3/161.

1196. Âl-i İmrân, 3/79.

1197. Câsiye, 45/21.

1198. Câsiye, 45/21.

1199. Âl-i İmrân, 3/185.

1200. Ankebût, 29/64.

1201. Âl-i İmrân, 3/185.

1202. Bkz. Buhârî, "İman", 13, "Nikâh", 1; Müslim, "Siyam", 74, "Hac", 141.

1203. Hac, 22/75.

1204. Casiye, 45/21.

1205. Ahzâb, 33/21.

1206. En'âm, 6/90.

1207. Buhârî, "Humus", 19; Müslim, "Zekat", 140.

1208. Ümmü Seleme Hind bint Ebî Ümeyye Süheyl (Huzeyfe) b. Mugîre el-Kureşiyye el-Mahzûmiyye (ö. 62/681), Hz. Peygamberin (s.a.) hanımlarından biridir.

1209. Buhârî, "İman", 13, "Nikâh", 1; Müslim, "Siyam", 74, "Hac", 141.

1210. Bakara, 2/286.

1211. Nahl, 16/89.

1212. Mâide, 5/3.

1213. En'âm, 6/119.

1214. Fetih, 48/1-2.

1215. Fetih, 48/8-9.

1216. Tevbe, 9/65-66.

1217. Zeyd b. Ali'nin Emevîler'e karşı başlattığı isyan esnasında Hz. Ebû Bekir ve Ömer'i meşrû halife kabul ettiği gerekçesiyle kendisini terkeden ilk İmâmîler'i, ardından ilk üç halifenin hilâfetini reddettikleri için bütün Şiî grupları, daha sonra da Şiî unsurları taşıyan bazı bâtınî grupları ifade eden bir terimdir.

1218. Duhâ, 93/7.

1219. Yâsîn, 36/6.

1220. Ahzâb, 33/57.

1221. Bkz. İbn Kesir, *Tarih*, II, 287. Bu rivayetin zayıf (garip) bir rivayet olduğu belirtilmiştir.

1222. Hicr, 15/8.

1223. En'âm, 6/9.

1224. En'âm, 6/8.
1225. Furkân, 25/21-22.
1226. Bakara, 2/102.
1227. Enfâl, 8/48.
1228. Haşr, 59/16.
1229. A'râf, 7/155.
1230. Ankebût, 29/1-2.
1231. Bakara, 2/102.
1232. Kehf, 18/50.
1233. Kehf, 18/50.
1234. A'râf, 7/27.
1235. Bkz. Müslim, "Zühd", 60; Tirmizi, "Sıfatü'l-cenne", 2.
1236. Bakara, 2/30.
1237. Necm, 53/32.
1238. Bkz. Tirmizî, "Menakıb", 3618.
1239. Yûsuf, 12/55.
1240. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), önemli bir müfessir, tarihçi, muhaddis ve fakihtir.
1241. Zuhruf, 43/23.
1242. Zuhruf, 43/24.
1243. Bakara, 2/170.
1244. Ahzâb, 33/67.
1245. Bakara, 2/111.
1246. A'râf, 7/3.
1247. Bakara, 2/111.
1248. Tahrîm, 66/6.
1249. Hucurât, 49/7-8.
1250. En'âm, 6/125.
1251. Bkz. Müslim, "İman", 209; Ebu Dâvûd, "Edeb", 109; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 396.
1252. Bkz. Buhârî, "Talâk", 11; "Hudûd", 22; Nesaî, "Talâk", 21.
1253. Hucurât, 49/17.
1254. Mugîre b. Saîd el-İclî el-Becelî'ye nispet edilen aşırı bir Şiî gruptur. Bunlar, Allah'ın insana yahut harflere benzediğini, kendilerinin Allah'la irtibat kurduklarını, peygamberliğin ebediyen devam edeceğini, kendilerine vahiy geldiğini iddia ederek haramları mubah saymaya yönelmişlerdir. (Hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Galiyye", 13/333-337).
1255. Ebû Mansur el-İclî'nin (ö. 123/741 [?] adına nispetle bu gruba Mansuriyye denilmiştir. Bu fırka aşırı Şiî gruplardan biri olup Ebû Mansur'un peygamber olduğunu iddia etmiştir. Hakkında geniş bilgi için bkz. Fığlalı, Ethem Ruhi, "Ebu Mansur el-İclî", *DİA*, X, 181-182.

DİZİN

I-İ

K

L

M

N